

SEFAD

E-ISSN 2458-908X

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL
OF FACULTY OF LETTERS

SAYI / ISSUE
43

YAZ / SUMMER
2020

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

SEFAD

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
(SEFAD)

SELÇUK UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

Sayı / Issue: **43**
Yaz / Summer • Haziran / June **2020**
e-ISSN **2458-908X**
KONYA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (SEFAD)

SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS

Yılda iki defa yayımlanan **uluslararası hakemli, yaygın süreli** bir dergidir.
International peer-reviewed, widely distributed journal published twice a year.

Sayı / Issue: **43**

Yaz / Summer • Haziran / June **2020**

e-ISSN 2458-908X

SEFAD'ın tarandığı dizinler / SEFAD is indexed by: **Acar Index** (Akademik Araştırmalar İndeksi), **Arastirmax**, **Cosmos Impact Factor**, **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **ERIH PLUS** (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), **ESCI** (Emerging Sources Citation Index), **ESJI** (Eurasian Scientific Journal Index), **İSAM** (TDV İslam Araştırmaları Merkezi), **MLA** (Modern Language Association), **ResearchBib** (Academic Resource Index), **Root Indexing**, **SIS** (Scientific Indexing Services), **SOBIAD** (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), **TEİ** (Türk Eğitim İndeksi), **TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN**.

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına **Sahibi /**

Owner on behalf of Selçuk University Faculty of Letters

Prof. Dr. Mahmut Atay (Dekan)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Baş Editör) / Editor in Chief

Doç. Dr. Recep Durgun (Selçuk Ü)

Alan Editörleri / Field Editors	Yardımcı Editörler / Assistant Editors
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Altındış (Selçuk Ü) [Batı Dilleri ve Edebiyatları]	Dr. Öğr. Üyesi S. Defne Erdem Mete (Selçuk Ü) [İngilizce Sorumlusu / English Editor]
Dr. Öğr. Üyesi Murat Karademir (Selçuk Ü) [Sanat Tarihi, Arkeoloji]	Arş. Gör. Seçil Yücedağ (Selçuk Ü) [Tanıtım Sorumlusu / Publicity Editor]
Dr. Öğr. Üyesi Yurdağül Adanalı (Selçuk Ü) [Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji]	Arş. Gör. Hüseyin Özil (Selçuk Ü) [Dizin Sorumlusu/Index Editor]
Dr. Ahmet Kavaklıyazı (Selçuk Ü) [Türk Dili ve Edebiyatı]	Arş. Gör. Nuh Akçakaya (Selçuk Ü) [Dizgi / Composition]

Kapak: Beşir Menafih

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Doç. Dr. Recep Durgun

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Alaeddin Keykubat Kampüsü

42130 Selçuklu / KONYA

İletişim / Contact

Doç. Dr. Recep Durgun 0 332 223 14 04

Dr. Öğr. Üyesi S. Defne Erdem Mete 0 332 223 14 52

Dr. Ahmet Kavaklıyazı 0 332 223 13 58

Arş. Gör. Seçil Yücedağ 0 332 223 14 58

Arş. Gör. Hüseyin Özil 0 332 223 14 98

Arş. Gör. Nuh Akçakaya 0 332 223 14 36

Faks: 0 332 241 01 06

E-posta: selcukedebyat@gmail.com

Web: <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad>

Yasal Sorumluluk / Legal Responsibility

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumlulukları yazarlara aittir.

Scientific and legal responsibilities pertaining to the papers belong to the authors.

YAYIM KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet Cuma	Selçuk Ü
Prof. Dr. Alaattin Aköz	Selçuk Ü
Prof. Dr. Ali Baş	Selçuk Ü
Prof. Dr. Arif Sarıçoban	Selçuk Ü
Prof. Dr. Ertekin Mustafa Doksanaltı	Selçuk Ü
Prof. Dr. Gisela Prochazka-Eisl	Universität Wien
Prof. Dr. Hüseyin Kandemir	Selçuk Ü
Prof. Dr. Köksal Alver	Selçuk Ü
Prof. Dr. Mustafa Toker	Selçuk Ü
Prof. Dr. Recep Dikici	Selçuk Ü
Prof. Dr. Yılmaz Koç	Selçuk Ü
Doç. Dr. İbrahim Kunt	Selçuk Ü
Dr. Öğr. Üyesi Saliha Defne Erdem Mete	Selçuk Ü

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahman Özkan	Necmettin Erbakan Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Kâzım Ürün	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Ali Temizel	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Bayram Ürekli	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Bernt Brendemoen	University of Oslo – Oslo/Norveç
Prof. Dr. Beylü Dikeçligil	Erciyes Ü – Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Birsnel Oruç Aslan	Balıkesir Ü – Balıkesir/Türkiye
Prof. Dr. Burçin Erol	Hacettepe Ü – Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ertan Özensel	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Fadıl Hoca	Kiril ve Metody Ü – Üsküp/Makedonya
Prof. Dr. Fehmi Efe	Atatürk Ü – Erzurum/Türkiye
Prof. Dr. Feridun Emecen	İstanbul 29 Mayıs Ü – İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Galip Baldiran	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Muşmal	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Kayako Hayashi	Tokyo University of Foreign Studies – Tokyo/Japonya
Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal	Amasya Ü – Amasya/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Kırbıyık	Necmettin Erbakan Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Ü – Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat	Gazi Ü – Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Nuriye Bilik	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Osman Kunduracı	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Ü – Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Sait Okumuş	Yıldırım Beyazıt Ü – Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Semra Tunç	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Prof. Dr. Simon J. Bronner	The Pennsylvania State University – Pennsylvania/ABD
Prof. Dr. Timur Kocaoğlu	Michigan State University – Michigan/ABD
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Azerbaycan Devlet İktisat Ü/UNEC – Bakü/Azerbaycan
Prof. Dr. Yunus Koç	Hacettepe Ü – Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bedia Koçakoğlu	Akdeniz Ü – Antalya/Türkiye
Doç. Dr. Edith Marianne G. Ambros	Universtät Wien – Viyana/Avusturya
Doç. Dr. Michael R. Hess	Freie Universität Berlin – Berlin/Almanya

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Doç. Dr. Nazan Tutaş	Ankara Ü – Ankara/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrazek Ahmed	Ezher Ü – Kahire/Mısır
Dr. Öğr. Üyesi Ali Baykan	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bahadır Cahit Tosun	Selçuk Ü – Konya/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Beyazıt Akman	Ankara Sosyal Bilimler Ü – Ankara/Türkiye

43. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 43

Prof. Dr. Ahmet Cuma	Selçuk Ü
Prof. Dr. Ahmet Yiğit	Muğla Sıtkı Koçman Ü
Prof. Dr. Ayten Genç	Hacettepe Ü
Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar	Hacettepe Ü
Prof. Dr. Gisela Prochazka-Eisl	Viyana Ü
Prof. Dr. Halil AYTEKİN	Ondokuz Mayıs Ü
Prof. Dr. Hanife Dilek Batislam	Çukurova Ü
Prof. Dr. Hülya Eraydın Argunşah	Erciyes Ü
Prof. Dr. Hüseyin Muşmal	Karamanoğlu Mehmetbey Ü
Prof. Dr. İbrahim Şahin	Eskişehir Osmangazi Ü
Prof. Dr. Mahmut Atay	Selçuk Ü
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın	Necmettin Erbakan Ü
Prof. Dr. Mehmet Erol	Gaziantep Ü
Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal	Amasya Ü
Prof. Dr. Muhammet Koçak	Gazi Ü
Prof. Dr. Muharrem Dayanç	İstanbul Medeniyet Ü
Prof. Dr. Mukadder Seyhan Yücel	Trakya Ü
Prof. Dr. Mustafa Toker	Selçuk Ü
Prof. Dr. Münire Kevser Baş	Yıldırım Beyazıt Ü
Prof. Dr. Nejlâ Günay	Gazi Ü
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR Ergan	Hacettepe Ü
Prof. Dr. Orhan Kılıç	Fırat Ü
Prof. Dr. Semra Tunç	Selçuk Ü
Prof. Dr. Suzan Suzi Tokatlı	Erciyes Ü
Prof. Dr. Şevkiye Kazan Nas	Akdeniz Ü
Prof. Dr. Tuncay İmamoğlu	Atatürk Ü
Prof. Dr. Umut Balcı	Batman Ü
Prof. Dr. Ünal Kaya	Ankara Ü
Prof. Dr. Yunus Balcı	Pamukkale Ü
Prof. Dr. Yüksel Topaloğlu	Trakya Ü
Doç. Dr. Abdussamed Yeşildağ	Kırıkkale Ü
Doç. Dr. Ahmet Dönmez	Necmettin Erbakan Ü
Doç. Dr. Ahmet Tanyıldız	Dicle Ü
Doç. Dr. Ali Tenik	Harran Ü
Doç. Dr. Aydın Görmez	Van Yüzüncü Yıl Ü
Doç. Dr. Ayşe Pul	Ordu Ü
Doç. Dr. Bengül Gülay Çetintaş	Akdeniz Ü
Doç. Dr. Buğra Zengin	Tekirdağ Namık Kemal Ü
Doç. Dr. Celal Turgut Koç	Gazi Ü
Doç. Dr. Cemal Çetin	Selçuk Ü
Doç. Dr. Didem Tuna	Yeni Yüzyıl Ü
Doç. Dr. Ensar Çetin	Nevşehir Hacıbekaş Veli Ü
Doç. Dr. Erdoğan Keleş	Muğla Sıtkı Koçman Ü
Doç. Dr. Erhan Tecim	Necmettin Erbakan Ü

43. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 43

Doç. Dr. Faruk Karaarslan	Necmettin Erbakan Ü
Doç. Dr. Fatih Gencer	Bitlis Eren Ü
Doç. Dr. Fatma Kalpaklı	Selçuk Ü
Doç. Dr. Feyza Şule Güngör	Necmettin Erbakan Ü
Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan	Sakarya Ü
Doç. Dr. Kadriye Dilek Akpınar	Gazi Ü
Doç. Dr. Kamil Ali Gıynaş	Karamanoğlu Mehmetbey Ü
Doç. Dr. Karam Nayeypour	Gümüşhane Ü
Doç. Dr. Mehmet Ali Aydemir	Selçuk Ü
Doç. Dr. Mehmet Birekul	Necmettin Erbakan Ü
Doç. Dr. Mehmet Yastı	Necmettin Erbakan Ü
Doç. Dr. Mehmet Zeki Duman	Van Yüzüncü Yıl Ü
Doç. Dr. Mesut Gün	Mersin Ü
Doç. Dr. Mine Gözübüyük Tamer	Karadeniz Teknik Ü
Doç. Dr. Murat Türkteki	Bilecik Şeyh Edebali Ü
Doç. Dr. Mustafa Altun	Sakarya Ü
Doç. Dr. Nihal Yetkin Karakoç	İzmir Ekonomi Ü
Doç. Dr. Özlem Tütüncüler Bircan	Aydın Adnan Menderes Ü
Doç. Dr. Pelin Önder Erol	Ege Ü
Doç. Dr. Üyesi Recep Tek	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü
Doç. Dr. Reşat Açıkgöz	Selçuk Ü
Doç. Dr. Suat Çabuk	Tekirdağ Namık Kemal Ü
Doç. Dr. Yusuf Polat	Kırıkkale Ü
Doç. Dr. Zeynep Zeren Atayurt Fenge	Ankara Ü
Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı	Balıkesir Ü
Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip İpek	Aksaray Ü
Dr. Öğr. Üyesi Ali Baykan	Selçuk Ü
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Kartal	Akdeniz Ü
Dr. Öğr. Üyesi Berna Köseoğlu	Kocaeli Ü
Dr. Öğr. Üyesi Betül Özcan Dost	Ondokuz Mayıs Ü
Dr. Öğr. Üyesi Eda Köklü Bayrakçı	Selçuk Ü
Dr. Öğr. Üyesi Emin Onuş	Girne Amerikan Ü
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Barın Akman	Ankara Sosyal Bilimler Ü
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Abalı	İğdır Ü
Dr. Öğr. Üyesi Gökşen Aras	Atılım Ü
Dr. Öğr. Üyesi Gülin Öztürk Özkan	İstanbul Medeniyet Ü
Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Molalı	Erciyes Ü
Dr. Öğr. Üyesi Halil Sercan Koşık	Dokuz Eylül Ü
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Cuşa	Munzur Ü
Dr. Öğr. Üyesi İrem Atasoy	İstanbul Ü
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rezan Ekinci	Mardin Artuklu Ü
Dr. Öğr. Üyesi Meral Salman Yıkmaş	İzmir Demokrasi Ü
Dr. Öğr. Üyesi Meral Timurturkan	Mehmet Akif Ersoy Ü
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüde Zengin	Sivas Cumhuriyet Ü
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Köse	Erzincan Binali Yıldırım Ü
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Arıkan	Selçuk Ü
Dr. Öğr. Üyesi Münteha Beki	Yozgat Bozok Ü
Dr. Öğr. Üyesi Nazan Yıldız	Karadeniz Teknik Ü
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Öztürk Aykaç	Karamanoğlu Mehmetbey Ü
Dr. Öğr. Üyesi Nuh Doğan	Ondokuz Mayıs Ü
Dr. Öğr. Üyesi Nuray Küçükler Kuşcu	İstanbul Ü

43. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 43

Dr. Öğr. Üyesi Osman Nejat Akfırat	Kocaeli Ü
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Erdoğan	Sivas Cumhuriyet Ü
Dr. Öğr. Üyesi Philip George Anthony Glover	Süleyman Demirel Ü
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Taşdelen	Hacettepe Ü
Dr. Öğr. Üyesi Selin Atalay	Bakırçay Ü
Dr. Öğr. Üyesi Yelda Sevim	Fırat Ü
Dr. Öğr. Üyesi Yıldız Turgut	Aydın Adnan Menderes Ü
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Aydoğdu	Bingöl Ü
Arş. Gör. Dr. Nilgün Aydın	Selçuk Ü
Arş. Gör. Dr. Yusuf Ataseven	Karamanoğlu Mehmetbey Ü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

I-MAKALELER / ARTICLES		
DİL & EDEBİYAT / LANGUAGE & LITERATURE		
Arzu Atasoy Mehmet Temizkan	Ömer Seyfettin'in "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" Hikâyelerini Modernizm Çerçevesinde Okumak Reading Ömer Seyfettin's Stories "Horoz" and "Dünyanın Nizamı" Within the Framework of Modernism	1-18
Ayşe Işık Akdağ	Giving up or Pursuing Translation? The Impact of Strategic Competence on Motivational Persistence Çeviriye Tamam mı Devam mı? Stratejik Edincin Motivasyonel Kararlılığa Etkisi	19-36
Bahadır Güneş	Borçalı'da Bir Söz Ustası: Aslan Kosalı ve Şiirleri A Poet in Borchaly: Aslan Kosalı and his Poems	37-58
Berk Yılmaz	Trabzon Geleneksel Mutfağında Tatlılar ve Çekme Helva Desserts and Çekme Helva in Traditional Trabzon Cuisine	59-68
Bülent Çağlakınar	Philippe Claudel'in Bay Linh ve Torunu Romanında Zamanötesi ve Uzamötesi Anlatı Transtemporal and Transspatial Narrative in Philippe Claudel's <i>Monsieur Linh and his Child</i>	69-82
Elif Öksüz Güneş	Kemal Özer'in Şiirlerinde Ölüm Teması Death as a Theme in The Poetry of Kemal Özer	83-98
Emre Çakar	Clash of Past and Present: Production of Historical and Representational Spaces in Oscar Wilde's Poetry Geçmiş ve Şimdinin Çatışması: Oscar Wilde'in Şiirinde Tarihsel ve Temsil Mekanlarının Üretimi	99-110
Filiz Mergen Nihal Yetkin-Karakoç	Translation of Ambiguous Words by Translation Trainees Anlam Belirsizliği Olan Sözcüklerin Mütercim ve Tercümanlık Öğrencileri Tarafından Çevirisi	111-122
Gülürü Bayraktar	Mekke'de Bir 'Alman' Seyyah: Ilija Trojanow A 'German' Traveler in Mecca: Ilija Trojanow	123-132
Hüseyin Soylu	Adalet Ağaoglu'nun Öykülerinde Diyalektik İmge The Dialectic Image in Adalet Ağaoglu's Stories	133-148
Mustafa Yeniasır Burak Gökbulut İsmail Tamer	Ahmet Gazioğlu'nun Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş Adlı Romanına 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın Yansıması The Reflection of Turkish Cypriot Peace Operation in the Novel: An Example of Love and War Novel in Cyprus	149-182
Özlem Akyol	The Sounds of Horseshoe a Zoopoetic Reading of <i>Yılkı Atı</i> by Abbas Sayar Nal Sesleri Abbas Sayar'ın <i>Yılkı Atı</i> Adlı Romanının Zoopoetik Bir Okuması	183-194
Özlem Erdoğan	Türkçedeki Yan Cümlelerde Öznenin İfade Ediliş Biçimleri The Expression Types of the Subject in Turkish Subordinate Clauses	195-220
Savaşkan Cem Bahadır	Matbu Bir Remilnâme Örneği A Printed Geomancy Book Example	221-242
Tahir Balcı	Die Wochenmarktsprache in der Türkei und in Deutschland Türkiye ve Almanya'da Pazar Dili	243-256
Turgay Kabak	Silifke Uzuncaburç'ta Geleneksel Yöntemlerle Pekmez Yapımı Üzerine	257-272

	Halk Bilimsel Bir İnceleme A Folklore Study on Traditional Grape Molasses Production in Silifke Uzuncaburç	
EĞİTİM / EDUCATION		
<i>Aliye Nur Ercan Güven</i> <i>Şerife Akpınar</i>	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma Düzeyinin Değerlendirilmesi Evaluation of Cohesive Device Uses of Learners of Turkish as a Foreign Language	273-300
<i>Nurcihan Sönmez Genç</i> <i>Çiğdem Ünal</i>	Training von Lesestrategien im deutschsprachigen Literaturseminar Almanca Edebiyat Eğitiminde Okuma Stratejilerinin Öğretimi	301-324
SANAT TARİHİ & ARKEOLOJİ / ART HISTORY & ARCHEOLOGY		
<i>Ramazan Gündüz</i>	Yayık: Gökhöyük Bağları Höyüğünde Süt ve Süt Ürünleri Üretimine Dair Bir Ön Değerlendirme Churn (Yayık): A Preliminary Evaluation on the Production of Milk and Dairy Products in Gökhöyük Bağları Höyüğü	325-344
SOSYOLOJİ / SOCIOLOGY		
<i>Aylin Çiçekli</i> <i>Suvat Parin</i>	Aşiret Yapılarında Boşanma Deneyimi: Van Örneği Divorce Experience in Tribal Structures: The Case of Van Province	345-368
<i>Ertan Özensel</i>	Farklılıkların Birarada Yaşamasında Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi The Othering of the Other as a Problem Area in Living Together with Differences	369-378
<i>Gülsüm Hekimoğlu</i>	Batman Kırathaneleri Teahouses of Batman Province	379-404
<i>Yılmaz Demirhan</i> <i>Musa Öztürk</i>	15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Demokratik Bilincin Kutsal Bileşenleri The Sacred Components of Democratic Consciousness After July 15 Coup Attempt	405-420
TARİH / HISTORY		
<i>Bayram Ürekli</i> <i>Muhammed Özler</i>	İsmihan ve Mezd'in Hikâyesi: Osmanlı Toplumunda Mahremine Kamusal Alana Taşınma Biçimi Hakkında Bir Değerlendirme The Story of Ismihan and Yezid: An Evaluation of Moving from Private (Mahrem) to Public Space in Ottoman Society	421-434
<i>Fulya Üstün Demirkaya</i> <i>Oğuz Kırcı</i>	Memleketini Anlatan Seyyahlar: Trabzonlu Seyyahların Metinlerinde Trabzon Travellers who Tell about Their Hometown: Trabzon in the Texts of Travellers from Trabzon	435-466
<i>Furkan Halit Yolcu</i>	Ortadoğu'da Askeri Denge ve İttifaklar: I. Dünya Savaşı'ndan Yeni Dünya Düzeni'ne Bir Süreç Analizi (1918-2010) Military Balance and Alliances in the Middle East: A Process Tracing between the WWI and the New World Order (1918-2010)	467-496
<i>Özlem Poyraz</i>	Abdülmeccid Dönemi Hürriyet Bağlayıcı ve Kısıtlayıcı Ceza Uygulamalarına Dair Bir İnceleme An Investigation on the Application of Liberty Binding and Restricting	497-518

Penalty in the Abdülmecid Period

II-KİTAP TANITIMI & ELEŞTİRİ / BOOK REVIEW & CRITICISM

<i>Nazife Gürhan</i>	Ten ve Taş -Batı Uygarlığında Beden ve Şehir The Body and the City in Western Civilization	519-524
<i>Zübeyde Demircioğlu</i>	Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective	525-528

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

YAYIM POLİTİKASI

- 1-Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde sosyal bilimlerle ilgili bilimsel nitelikte makale, derleme, çeviri, inceleme, tanıtma yazıları ve bildiri metinleri gibi özgün çalışmalara yer verilir.
- 2-Yayımlanacak yazılarda araştırmaya dayalı olma, alana katkı sağlama, özgünlük, yeni ve farklı gelişmeleri irdeleme şartları aranır.
- 3-Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne gönderilen yazılar, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş/kabul edilmemiş olmamalıdır.
- 4-Kongre ve sempozyum bildirimleri Yayım Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde değerlendirme sürecine alınır. Bu tür yazılarda toplantının adı, yeri ve tarihi belirtilmelidir.
- 5-Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin yayım dili Türkçedir. Ancak, yabancı diller bölümüne mensup araştırmacılar kendi alan dillerini kullanabilirler. Bir sayıda yayımlanacak yabancı dildeki makale sayısı, o sayıdaki toplam sayının üçte birinden fazla olamaz.
- 6-Bir araştırma kurumu/kuruluşu tarafından desteklenen çalışmalarda, söz konusu kurumun/kuruluşun ve projenin adı, varsa, tarihi ve sayısı dipnotla belirtilmelidir.
- 7-Yüksek lisans ve doktora tezlerinden üretilen makalelerde **tez danışmanı**, **tez başlığı** ve **tez tipi** dipnotla belirtilmelidir. Tezin künyesi Kaynakça'ya da eklenmelidir.
- 8-Yazıların gönderilmesinden yayımlanmasına kadar bütün süreçler elektronik ortamda yürütülür. Bütün işlemler <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad> genel ağ adresi üzerinden gerçekleştirilir.
- 9-Gönderilen bütün yazılarda dil bilgisi ve yazım kurallarına uygunluk, açıklık ve anlaşılabilirlik vb. hususlara riayet etme mecburiyeti vardır. Bu nedenle oluşabilecek problemler ve eleştirilerden tamamen yazar sorumludur. Makale ve yazılarda TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.
- 10-Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, yayımlanmak üzere gönderilen ve yayıma kabul edilen yazılarda editöryal düzeltmeler yapmak hakkına sahiptir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

BAŞLIK

Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtabilecek nitelikte olmalı; koyu ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

YAZAR BİLGİLERİ

- * Makalelerin dergiye ilk gönderiminde yazar(lar)a ait hiçbir kişisel bilgi yer almamalıdır.
- * Gönderilen makale sempozyum ve kongre bildirimleri ile tezlerden üretilmişse bu durum, dergi sistemine yükleme esnasında "Yazar Yorumları" kısmında belirtilmeli; makale dosyası üzerinde bu bilgilere yer verilmemelidir.
- * Makaleler hakem değerlendirmesinden geçtikten sonra editör tarafından son düzeltmelerin yapılması istendiğinde yazar(lar), makale şablonunda ilgili yere unvan, ad-soyad, üniversite/fakülte/bölüm ve e-posta bilgilerini yazmalıdırlar.
- * Yüksek lisans ve doktora öğrencileri lisansüstü eğitim gördükleri üniversite, enstitü ve ana bilim dallarını mutlaka belirtmelidirler.
- * Makaledeki tüm yazarların ORCID numarası bulunmalı ve bu numara <http://orcid.org/> formatında yazılmış olmalıdır.

ÖZ VE ANAHTAR KELİMELEER

- * Türkçe öz çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı; okuyucunun makalenin içeriğini kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine imkân vermelidir.
- * Öz, 100-250 kelime arası uzunlukta ve **tek paragraf** olmalıdır.
- * Özün, makale başlığının ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır.
- * Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerde yazılan makalelerde –Türkçe ve İngilizceye ek olarak– makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler yer almalıdır.
- * Yabancı dildeki öz (abstract)lerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.
- * Anahtar kelimeler makalenin konusunu ve içeriğini en iyi şekilde ifade edebilecek nitelikte olmalı; en az 3, en fazla 5 kelimedenden oluşmalıdır.
- * Öz ve anahtar kelimeler uluslararası standartlara uygun olmalıdır. Örneğin TR Dizin Anahtar Terimler Listesi, Medical Subject Headings, CAB Theasarus, JISCT, ERIC vb. gibi kaynaklar kullanılabilir.

ANA METİN

- * Makaleler, Microsoft Word yazılım programı kullanılarak 30 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.
- * Makaleler dergi ana sayfasında bulunan şablon indirilerek bu şablon üzerine yazılmalıdır. Şablon kullanılmadan hazırlanan makaleler ön değerlendirmede düzeltilmesi için geri gönderilecektir.
- * Virgül ve noktalı virgül kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Nokta, soru işareti, ünlem işareti ve iki noktadan sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.
- * Makale, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Yazıda en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- * Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- * Bir makalede sıra ile öz, ana metnin bölümleri, İngilizce genişletilmiş özet (Summary), kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş” ve “Sonuç” bölümleri mutlaka bulunmalıdır. “Sonuç”, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı; ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “Sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- * **Ana başlıklar:** Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.
- * **Ara başlıklar:** Tamamı koyu olmak üzere her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı ve başlık sonunda satırbaşı yapılmalıdır.
- * **Alt başlıklar:** Tamamı koyu olmak üzere başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük, sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük yazılmalı ve başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilmelidir.
- * **Şekil, tablo ve fotoğraflar:** Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Şekil, tablo ve resimler **on sayfayı** aşmamalıdır.

* **Dipnotlar:** Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayım yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. **Örnek:** (Kaya, 2000, s. 15)

* **Alıntılar:** Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. **Beş** satırdan/**kırk** kelimedenden az alıntılar cümle arasında italik olarak, **beş** satırdan/**kırk** kelimedenden uzun alıntılar ise sayfanın sağından 2 ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

* **Kitap tanıtımı ve çeviriler:** Bu tür yazılarda da “başlık, anahtar kelimeler ve öz”ün İngilizcesi mutlaka bulunmalıdır. Kitap tanıtımlarında yazının başında, tanıtılacak kitabın kapak resmi ve künyesine (basım tarihi, kaçınıcı baskı olduğu, basım yeri bilgileri) yer verilmelidir. Çevirilerde çeviri yapılan kitabın/yayımın künyesi dipnotla belirtilmelidir.

* Çeşitli kaynaklardan veri elde etmeye dayalı tematik çalışmalarda, söz konusu verinin ilgili kaynaklarda taranıp bulunmadığını göstermek bakımından bu kaynaklara “Sonuç” bölümünde işaret edilebilir. Bu kaynaklar sayıca çok fazla ise “Ekler” kısmında da yer verilebilir.

İNGİLİZCE GENİŞLETİLMİŞ ÖZET (SUMMARY)

* Makalede çalışmanın sonuç bölümünden sonra makale metninin kelime sayısı olarak yaklaşık %5-15'i kadar İngilizce genişletilmiş özet (summary) bulunmalıdır.

* Genişletilmiş özet, “öz”de olduğu gibi araştırma ile ilgili amaç, problem, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerini içermelidir. Verilen bilgiler “öz”e oranla biraz daha geniş ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuç bulundurmamalıdır.

* Genişletilmiş özetle metin içindeki bilgilere göndermede (Örn. Sayfa 3’te belirtildiği gibi) bulunulmamalıdır.

* İngilizce yazılan makalelerde Summary bulunmasına gerek yoktur.

* Genişletilmiş özet, makale için “yayımlanabilir” kararı verildikten sonra gönderilmelidir. İlk gönderimde bulunmasına gerek yoktur.

KAYNAK GÖSTERME

Metin içi göndermelerde (atıflarda) ve kaynakça yazımında APA 6 sürümü esas alınmıştır.

A. Metin İçi Göndermeler (Atıflar)

* Atıflar ilgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül “,” kullanılarak verilmelidir. Cümlelerin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır.

* Dipnotlar metin içi göndermede (atıfta) bulunmak amacıyla değil, metinde verilen önemli bir bilgiye ek bir bilgi vermek veya bu bilgiyi genişletmek için kullanılmalıdır.

* Metin içi göndermelerde yazar-tarih stili kullanılır; bir başka deyişle, metin içinde uygun noktada yazarın soyadı ve arkasından eserin yayım tarihi verilir.

1. Tek Yazar, Tek Çalışma

* Metin içinde göndermede bulunulacak ilgili kısımdan hemen sonra yazarın soyadı, çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası verilir. Sayfa numarası Türkçe makalelerde “s.”, İngilizce makalelerde “p.” kısaltması ile belirtilir.

Örnek: Emek süreci, çalışanın zihninde oluşan bu tasarı ve tasarının somut bir çabaya dönüşmesinden ibarettir (Marx, 1999, s. 27).

* Yazarın adı ilgili cümle içinde geçiyorsa parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir.

Örnek: Altbach (2001, s. 11), dünyada birçok yükseköğretim sisteminin...

Örnek: Altbach, dünyada birçok yükseköğretim sisteminin...ifade etmektedir (2001, s. 11).

* Cümle içinde yazar ve yayım yılı belirtiliyor ise ayrıca parantez içinde yazar ve tarih verilmez.

Örnek: Konuyla ilgili olarak Üçok'un 2004 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışma örnek gösterilebilir.

* Çalışmanın tamamına göndermede bulunulacaksa parantez içinde yazar soyadı ve yayım yılı yazılır.

Örnek: Aile bireyleri, komşular veya etnik gruplar gibi benzer durumlardaki insanlar arasındaki güçlü bağların oluşturduğu sosyal sermayedir (Harper, 2002).

* Bir paragrafta aynı çalışmaya ikinci defa göndermede bulunulacaksa ikincisinde yazar soyadını vermek yeterlidir, yayım yılını eklemeye gerek yoktur.

Örnek: Frederick W. Taylor (1997), bilimsel yönetimin temelinde, işçi ve yönetimin çıkarlarının bütünleştirilmesi olduğunu savunmaktadır... Taylor, işçilerin ellerinde tuttukları işe ilişkin bilgiyi işveren ile paylaşmayarak bu bilgiyi işten 'kaytarmanın' bir aracı olarak kullanabildiklerini savunmaktadır.

* Atıfta bulunulan kaynak ciltlerden oluşuyorsa cilt numarası, sayfa numarasından önce yazılır ve "C." kısaltması ile belirtilir. İngilizce makalelerde cilt için "Vol." kısaltması kullanılır.

Örnek: (Okay, 1990, C. 2, s. 30)

2. İki veya Daha Fazla Yazarlı Çalışmalar

* İki yazarlı bir çalışma için her göndermede iki yazarın soyadına da yer verilmelidir. Cümle içinde yazarların soyadları "ve" bağlacı ile bağlanırken parantez içinde ise "&" işareti kullanılır.

Örnek: Şafak ve Öz (2003, s. 15) bu konuda...

Örnek: (Şafak & Öz, 2003, s. 15)

Not: İngilizce makalelerde "ve" bağlacı yerine cümle içinde "and", parantez içinde ise "&" işareti kullanılmalıdır.

* Üç, dört veya beş yazarlı çalışmalara göndermede bulunulurken sadece ilk göndermede tüm yazarların soyadları yazılır. Takip eden göndermeler için ilk yazarın soyadından sonra "vd." kısaltması kullanılır.

Örnek: Paragraf içinde ilk gönderme: Ercan, Bakırlı, Selçuk ve diğerleri (2013, s. 25) bu yaklaşımı sergileyen çalışmaların...

Paragraf içinde ikinci ve sonraki göndermeler: Ercan ve diğerleri (2013, s. 25) bu yaklaşımı sergileyen çalışmaların...

Örnek: Parantez içinde ilk gönderme: (Üçok, Vardar & Aksan, 2004, s. 20)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (Üçok vd., 2004, s. 20)

* Altı veya daha fazla yazarı olan çalışmalara göndermede bulunulurken sadece ilk yazarın soyadı belirtilir.

Örnek: Cümle içinde: Şener ve diğerleri (2000, s. 50)

Parantez içinde: (Şencan vd., 2000, s. 50)

Not: İngilizce makalelerde üç, dört, beş, altı veya daha fazla yazarlı çalışmalara göndermede bulunulurken "vd." yerine "et al." kısaltması kullanılır.

* Soyadları ve adlarının ilk harfleri aynı olan farklı iki yazara göndermede bulunurken yazarların ad ve soyadları kısaltılmadan yazılır.

Örnek: (Gözde Doğan, 1996)
(Gülelda Doğan, 2010)

3. Tüzel Kişi Yazarlı Çalışmalar

Eğer bir çalışma tüzel kişiye (devlet kurumları, kuruluşlar, dernekler, çalışma grupları vs.) aitse ad bilgisi göndermede açık ve anlaşılır biçimde yazılmalıdır. Tüzel kişi adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Tüzel kişi adı uzunsu ve herkesçe bilinen bir kısaltması varsa ilk göndermede hem tam isim hem de kısaltma kullanılır, sonraki göndermelerde sadece kısaltma kullanılır. Tüzel kişi adı kısaysa ve kısaltıldığında herkes tarafından kolayca anlaşılacak nitelikte değilse geçtiği her yerde kısaltılmadan yazılır.

Örnek: Paragraf içinde ilk gönderme: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2015)...

Paragraf içinde sonraki göndermelerde: TÜBİTAK (2015)...

Örnek: Parantez içinde ilk göndermede: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde sonraki göndermelerde: (TDK, 2012, s. 38).

4. Yazarı Belli Olmayan Çalışmalar

Bir çalışmada yazar veya tüzel kişi adı bulunmuyorsa göndermede bulunurken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genellikle başlıktan) ve yıl kullanılır. Göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı veya web sayfasının adı tırnak içinde; kitap, dergi, broşür veya rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Örnek: ("Osmanlı Döneminde Kahve", 2000, s. 18)
(*Yenilenebilir Enerji İmkânları*, 2000)

5. Soyadları Aynı Olan Yazarların Çalışmaları

Kaynakçada aynı soyada sahip birden fazla yazar varsa çalışma ister aynı yılda isterse de farklı yılda yapılmış olsun yazar soyadlarından önce adlarının ilk harfi kısaltılarak tüm göndermelerde kullanılır.

Örnek: (A. Demir, 2003, s. 46)... (H. Demir, 2003, s. 27)

6. Birden Fazla Çalışmaya Göndermede Bulunma

* Aynı parantez içinde birden fazla çalışmaya göndermede bulunulacaksa bunlar yazar soyadlarına göre alfabetik sırada olmalı ve noktalı virgül ile ayrılmalıdır.

Örnek: (Gökyay, 1982, s. 120; Okay, 1990, s. 28; Tuna, 2000, s. 40)

* Bir yazara ait farklı çalışmalara göndermede bulunulacaksa, yayım yılı en eski tarihten olana doğru bir sıra takip edilir ve yazarın soyadı göndermenin en başına bir defa yazılır.

Örnek: (Kılıç, 2000, 2002, 2004)

* Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Örnek: (İlhan, 2003a, s. 25)... (İlhan, 2003b, s. 58)

7. Alıntılanan veya Aktaran Kaynaklar (İkincil Kaynaklar)

Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır, ama bazı güçlükler nedeniyle ulaşılamamışsa, göndermede alıntılanan veya aktarılan kaynak belirtilir.

Örnek: Köprülü'nün çalışmasında (aktaran Çobanoğlu, 2004)...

8. Bir Kaynağın Belli Bir Kısımına Göndermede Bulunma

* Bir kaynağın belli bir kısmına göndermede bulunulurken söz konusu ögenin bölüm, sayfa, tablo ve şekil numarası belirtilir. Bu şekilde kaynak bildirirken *sayfa* ve *sayfalar* için "s.", *bölüm* için "Böl.", paragraf için "para." kısaltmaları kullanılır.

Örnek: (Öztürk, 2011, s. 45), (Öztürk, 2012, Böl. 3), (Öztürk, 2012, Tablo 2), (Öztürk, 2019, para. 2),

* Bir çalışmada birbirini izleyen sayfalara göndermede bulunulacaksa sayfa numaraları arasına kısa çizgi (-), farklı sayfalara atıf söz konusu ise virgül (,) konur. İngilizce makalelerde sayfa aralığını belirtmek için "pp." kısaltması kullanılır.

Örnek: Bu sayede hem bireylerin hem de grupların verimliliği artmaktadır (Putnam, 2000, s. 16-19)

Örnek: Buna karşılık, salep ise çoğunlukla bir fakir içeceği idi ve ayrıca askerlerin beslenmesi için kullanıldı (Işın, 2014, s. 23, 24, 30).

9. Kişisel İletişimler

E-postayla, telefonla, yüzyüze veya başka biçimlerde yapılan kişisel görüşmelere dayalı bilgiler, metin içinde gösterilir, ancak kaynakçaya yazılmazlar.

Örnek: (M. Doğan, kişisel iletişim, 1 Aralık 2001)

10. Ayet ve Hadisler

* Ayetler kaynak gösterilirken sırayla sure numarası ve ayet numaraları verilir.

Örnek: (Kur'an-ı Kerim 5: 3-4)

* Hadisler Concordance usulüne göre kaynak gösterilmelidir.

Örnek: (Buhari, *Es-Sahih*, İman 1)

11. Yasa ve Yönetmelikler

* Yasa veya yönetmeliğin adı ve kabul edildiği yıl parantez içinde verilir.

Örnek: (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961)

* Yasa veya yönetmeliğin ismi çok uzunsa kısaltma yapılabilir.

Örnek: Kanunun adı: İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun
Cümle içinde gönderme: (İnternet Ortamında Yapılan, 2007)

12. Yazma Eserler

* El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif adından sonra yz. kısaltması konulmalı, katalog numarası ile varak/sayfa numarası belirtilmelidir. Tam künye ise kaynakçada gösterilmelidir.

Örnek: (Ahmedî, yz. 1410, 7b)

* Yazma eserin müellifi bilinmiyorsa eserin adı ve bulunduğu kütüphanedeki katalog numarası yazılmalıdır.

Örnek: (*Mecmua-i Eş'ar*, yz. 13400, 5a)

13. Arşiv Belgeleri

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir.

Örnek: (BCA, Mühimme 15: 25)

14. Yayın Yılı Bulunmayan Basılı Kaynaklar

Bir basılı kaynakta yayım tarihi bulunmuyorsa bunu belirtmek için “t.y.” kısaltması kullanılır. İngilizce makalelerde ise “n.d.” kısaltması kullanılır.

Örnek: (Akdoğan, t.y., s. 25)

15. Parantez İçindeki Açıklamalarda Gönderme Yapma

Parantez içinde yapılacak bir açıklama esnasında gönderme yapılması gerekirse tarih için köşeli parantez değil, virgül kullanılmalıdır.

Örnek: (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Doğan, 2010)

B. Kaynakça

* Makalede kullanılan bütün kaynaklar “Kaynakça”ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir.

* Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak verilmelidir. Soyadı Kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınmalı, kısaltma yapılmamalıdır.

* Kaynaklar, mutlaka Latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

1. Kitaplar, Danışma Kaynakları ve Kitap Bölümleri

Kitap adlarının yazımında başlık ve alt başlıkların sadece ilk kelimeleri ve var ise özel isimler büyük harfle yazılmalıdır. Kitap adları italik yazılır. Yayınevi adlarındaki “Yayınları” kelimesi “Yay.” olarak kısaltılabilir.

a) Tek Yazarlı Kitaplar

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitabın adı* (İtalik). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: Pala, İ. (2006). *Kırk güzellikler çeşmesi*. İstanbul: Kapı Yay.

b) İki Yazarlı Kitaplar

İki yazarlı kitaplarda yazar soyad ve adları arasında & işareti kullanılır.

Örnek: Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2011). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.

c) Üç veya Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

* Yazar sayısı yedi veya daha az ise tüm yazar adları künyede verilir.

Örnek: Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. & Cunbur, M. (2000). *Fuzulî dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.

* Yazar sayısı sekiz veya daha fazla ise ilk altı yazarın bilgisi verilerek üç nokta (...) konur, ardından son yazarın bilgisi verilerek bu kısım kapatılır.

Yazar, A., Yazar, B., Yazar, C., Yazar, D., Yazar, E., Yazar, F., ... Yazar, H. (Yayın Yılı). *Kitabın adı* (İtalik). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

d) Bir Yazarın Aynı Yıl Yayımlanmış Kitapları

Bir yazarın aynı yıl yayımlanan eserlerini ayırt etmek için “a, b, c...” harfleri kullanılır.

Örnek: Süreyya, C. (1991a). *Şapkam dolu çiçekle*. İstanbul: Yön Yay.

Süreyya, C. (1991b). *Üstü kalsın*. İstanbul: Broy Yay.

e) Tüzel Kişi Yazarlı Kitaplar

Yazar kısmına tüzel kişi adı kısaltılmadan yazılır. Eğer yayıncı (yayınevi) ve yazar aynı ise yayıncı yerine Türkçe için “Yazar”, İngilizce için “Author” yazılmalıdır.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu*. Ankara: Yazar.

f) Editörlü Kitaplar

* Editörü olan bir kitabın künyesi kaynakçaya yazılırken editör adlarına yazar kısmında yer verilir ve son editörün adından sonra parantez içinde "Ed." kısaltması kullanılır. Editör bilgisi yerine yayıma hazırlayan kişi belirtilecekse yine parantez içinde "Haz." kısaltması kullanılabilir.

Örnek: Kaynar, M. K. (Ed.). (2015). *Türkiye'nin 1950'li yılları*. İstanbul: İletişim Yay.

* Editörlü bir kitapta bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz.

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. Editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed.), *Kitabın başlığı* içinde (sayfa aralığı). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. M. Şişman & S. Turan (Ed.), *Sınıf yönetimi* içinde (s. 74-88). Ankara: Pegem Yay.

g) Çeviri Kitaplar

Bir kitabın herhangi bir yabancı dilden Türkçeye çevirisi kaynak gösterilecekse kitap adından sonra çevirmenin adı belirtilir ve sonrasında "Çev." kısaltması kullanılır. İngilizce makalelerde "Trans." kısaltması kullanılır.

Örnek: Payot, J. (2019). *İrade terbiyesi* (H. Alp, Çev.). İstanbul: Ediz Yayınevi.

h) Ansiklopedi Maddeleri

Yazarın Soyadı, A. (Yayın yılı). Maddenin başlığı. *Ansiklopedinin adı* (Cilt no, sayfa aralığı). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. *İslâm ansiklopedisi* (C. 4, s. 348-349). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

i) Yazar Adı Belirtilmeyen Kitaplar

Kitabın adı italik olarak yazar kısmına yazılır.

Örnek: *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977). İstanbul: Dergâh Yay.

j) Kitapların Cilt ve Baskı Numaralarının Belirtilmesi

Kitap ciltlerden oluşuyorsa cilt numarası kitap adından sonra parantez içinde "C." kısaltması ile belirtilir. Kaçınıcı baskı olduğu belirtilecekse yayınevinden sonra "bs." kısaltması kullanılır.

Örnek: Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (C. 1-5). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.

Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (19. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Not: Eğer yayıncı bir üniversite ise ve üniversite adında şehir adı geçiyorsa basım yerinin yazılmasına gerek yoktur.

Örnek: Aybar, S. (2014). *Hareket ve reji sanatı: Bir yöntem - bir oyun*. Ankara Üniversitesi Yay.

Not: Kaynakçada soyadları ve adlarının ilk harfleri aynı olan farklı iki yazar bulunuyorsa yazar adları künyede köşeli parantez içerisinde verilmelidir.

Örnek: Doğan, G. [Gözde]. (1996)... Doğan, G. [Güleda]. (2010)...

2. Süreli Yayınlar

Düzenli olarak yayımlanan bilimsel dergi, popüler dergi ve gazeteleri içerir. Yazar sayısı ile ilgili hususlarda kitap kaynakçasının yazımındaki kurallar geçerlidir. Süreli yayımlara ilişkin genel kaynakça düzeni şu şekildedir:

Yazarın Soyadı, A., Yazarın Soyadı, B. & Yazarın Soyadı, C. (Yayın yılı). Yazının başlığı. *Süreli Yayının Adı, (Varsa) Cilt no(Sayı numarası), sayfa aralığı. (Varsa) DOI numarası.*

a) Dergi Makaleleri

* Dergi ciltler hâlinde yayımlanıyorsa;

Örnek: Yıldız, H. (2019). Eski Türkçe ile Yakutçanın karşılaştırmalı söz varlığı: Ünlüyle başlayan sözcükler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59(1), 233-254. doi: 10.26650/TUDED2019-0010.

Cilt numarası yoksa;

Örnek: Çaksu, A. (2019). Bir siyâsî içecek olarak Türk kahvesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 369-386. doi: 10.21497/sefad.586654.

* DOI numarası bulunmayan bir makaleye internet üzerinden erişim sağlandıysa bu çalışmanın bulunduğu web sayfasının URL adresi verilmelidir.

Örnek: Çelik, B. (2019). 16. Yüzyıl şairlerinden Fakîrî ve şiirleri. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 787-844. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/estad/issue/48330/593485>.

* Çevrimiçi sunulan içeriğin değişebileceği düşünülüyorsa ilgili makalenin alındığı URL adresinden sonra web sitesine erişim tarihi de belirtilmelidir.

Örnek: Tunca, A. & Durmuş, E. (2019). Büyükanelerin torun büyütme yaşantılarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 209-226. <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad/article/view/969>. Erişim tarihi: 18.12.2019.

* Popüler dergi makaleleri kaynak gösterilirken yayım yılından sonra ay bilgisine de yer verilir. Bu makalelere internet üzerinden erişim sağlandıysa erişim adresi de yazılmalıdır.

Örnek: Çelik Sezer, İ. (2020, Şubat). Avustralya'daki orman yangınlarında son durum. *Bilim ve Teknik*, 627, 16-17.

b) Gazete Yazıları

* Kaynakçada gazete yazılarının sayfa numaraları verilirken "s." kısaltması kullanılır. Gazete adları italik yazılır.

Örnek: Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). Unutma notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

* Gazete yazısına internet üzerinden erişim sağlandıysa ilgili web sayfasının URL adresi verilmelidir.

Örnek: Karaca, S. (2020, 12 Şubat). Kararlıyım ve yapacağım. *Yeni Meram*. Erişim adresi: <http://www.yenimeram.com.tr/12-subat-2020-yeni-meram-gazetesi-393458.htm/3>.

3. Tezler

a) Kurumsal Bir Veri Tabanında Yer Alan Tezler

YÖK tez veritabanından erişim sağlanan tezler örnekteki gibi kaynak gösterilmelidir.

Örnek: Gökçe, U. (2019). *Orhan Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.

b) Yayınlanmamış Tezler

Yazarın Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı* (Yayınlanmamış yüksek lisans/doktora tezi). Kurum adı, Yer bilgisi.

Örnek: Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

c) Kişisel Web Sayfalarından Erişilen Tezler

Örnek: Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doktora tezi, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley). Erişim adresi: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/publicat.html>.

4. Sempozyum ve Kongre Bildirileri

a) Yayınlanmış Bildiriler

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bildiri adı. Editör/Hazırlayan A. Soyadı (Ed./Haz.), *Kitabın başlığı* içinde (sayfa aralığı). Basıldığı Şehir: Yayınevi.

Örnek: Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. Y. Bayram (Haz.), *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 611-620). Amasya: Hilal Yay.

b) Yayınlanmamış Bildiriler

Yazarın Soyadı, A. (Tarih). Bildiri adı. *Etkinliğin Adı*, Etkinliğin Yapıldığı Şehir.

Örnek: Köklü, N. (1996). Üniversite öğrencilerinin istatistik kaygı puanlarına etki eden faktörler. *Devlet İstatistik Enstitüsü Araştırma Sempozyumu*, Ankara.

5. Elektronik Kaynaklar

a) E-kitaplar

Yazarın Soyadı, A. (Yayın yılı): *Eserin başlığı*. Erişim adresi.

Örnek: Ayçiçeği, B. (2018). *Behiştî Ahmed'in İskender-nâmesi (İnceleme-Metin)*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206269/behisti-ahmed-iskender-name.html>.

* Kitabın yayım yılı bilinmiyorsa "t.y." kısaltması kullanılır ve siteye erişim tarihi yazılır.

Örnek: Akdoğan, Y. (t.y.). *Ahmedî Divânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>. Erişim tarihi: 22.12.2015.

b) Web Sitelerinden Yapılan Alıntılar

* Web sitelerinden yapılan alıntılar kaynakçada belirtilirken yazar ve yayım tarihi biliniyorsa siteye erişim adresi yazılır, erişim tarihinin yazılmasına gerek yoktur.

Örnek: Aydınoglu, İ. (2020, 10 Şubat). Evinizde sevgi ve içtenlik dolu bir yaşam oluşturunuz. Erişim adresi: <https://hthayat.haberturk.com/evinizde-sevgi-ve-ictenlik-dolu-bir-yasam-olusturunuz-1073174>.

* Yazar biliniyor, ancak tarih belli değilse "t.y." kısaltması kullanılır ve siteye erişim tarihi yazılır.

Örnek: Razon, N. (t.y.). Gencin meslek seçimini etkileyen faktörler. <https://www.ekipnormarazon.com/makalelerimiz/meslek-secimi/gencin-meslek-secimini-etkileyen-faktorler/>. Erişim tarihi: 13.03.2020.

* Yazar bilgisi yoksa yazının başlığı yazar kısmına yazılır ve yine siteye erişim tarihine yer verilir.

Örnek: Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığı. (t.y.). <https://npistanbul.com/amatem/cocuk-ve-genclerde-madde-bagimlilik/>. Erişim tarihi: 13.02.2020.

5. Yasa ve Yönetmelikler

Mevzuatın Adı. (Yıl, Gün ve Ay). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: ...). Erişim adresi.

Örnek: Nükleer İhracat Kontrolü Yönetmeliği. (2020, 13 Şubat). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 31038). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200213-3.htm>.

6. Yazma ve Basma (Matbû) Eserler

* Müellifin adı. *Eserin adı*. Bulunduğu Kütüphane. Koleksiyon, Katalog numarası, Varak/sayfa aralığı.

Örnek: Âsım. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. Ali Emirî Efendi Koleksiyonu, 132, 1b-45a.

* Basma (matbû) eserlerde yayınevi yerine eserin basıldığı matbaanın adı yazılır. Hicrî tarihler miladî tarihe çevrilmeden yazılır.

Örnek: Ebüzziya Tevfik (1306). *Lûgat-ı Ebüzziya*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası.

7. Arşiv Belgeleri

Arşivin Adı. *Belgenin Adı* (Sayısı).

Örnek: BAO (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). *Name-i Hümayun Defteri* (10).

Atıfta bulunma ve kaynakça yazımına dair bu rehberin hazırlanmasında [Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme,Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları](#) (Şencan & Doğan, 2017) adlı kitaptan ve [Çukurova Üniversitesi SBE Tez Yazım Kılavuzu](#)'ndan (2015) yararlanılmıştır. Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için bu iki kaynağa müracaat edilmelidir.

YAYIN ETİĞİ

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD), özgün bilimsel makalelerin yayımlandığı hakemli, akademik bir dergidir. *SEFAD*'ın etik beyanı *COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors* ve *COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors* esaslarına dayanılarak hazırlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için <https://publicationethics.org/> adresinden adı geçen kaynaklara müracaat edilebilir.

Bu belgede yayımcının, editör ve alan editörlerinin, hakemlerin ve yazarların taşıması gereken etik sorumluluklar belirtilmiştir. Paydaşların bu etik ilkelere uyması beklenmektedir.

1. YAYIMCININ ETİK SORUMLULUKLARI

SEFAD, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi** tarafından yayımlanan bilimsel bir dergidir. Adı geçen kurum adına derginin resmî imtiyaz sahibi, aşağıdaki etik sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüdür:

Editöryal Bağımsızlık

- Yayımcı, *SEFAD* editörünün ve alan editörlerinin makale kabulünden yayıma kadarki bütün süreçlerde editöryal kararlarında bağımsız hareket etmesini garanti eder.
- Yayımcı veya herhangi bir kimse editöryal bağımsızlığa aykırı bir talepte bulunamaz, yayım sürecine müdahale edemez.

Fikrî Mülkiyet ve Telif Hakkı

Yayımcı, *SEFAD*'da yayımlanan her makalenin fikrî mülkiyet ve telif hakkını korur ve yayımlanmış her makalenin kaydını sağlamakla yükümlüdür.

Dergi İçeriğine Erişim

- Yayımcı, Açık Erişim ilkesini benimseyerek *SEFAD*'da yayımlanan tüm makalelere kalıcı ve ücretsiz olarak erişim sağlamayı taahhüt eder.
- Makale başvurusu esnasında yazarlardan maddî ve manevî herhangi bir karşılık talep etmez.

Yayımların Arşivlenmesi

Yayımcı, çevrimiçi içeriğin arşivlenmesi ve korunması için gerekli tedbirleri alır.

Etik İhlalin Önlenmesi

- Yayımcı, editörler ile birlikte her türlü bilimsel suistimal ve intihal durumunda gerekli tedbiri almakla yükümlüdür.
- Etik ihlal yapıldığının tespiti hâlinde mümkünse bu ihlalin giderilmesi, mümkün değilse düzeltme yayımlanması veya ilgili makalenin yayımdan çekilmesi gibi çözüm yollarına başvurabilir.

2. EDITÖRLERİN ETİK SORUMLULUKLARI

SEFAD'ın editörü ve alan editörleri aşağıda belirtilen etik sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüdür:

Yayın Kararı

▪ SEFAD'a gönderilen makalelerin hangilerinin yayımlanacağına karar vermek editörlerin sorumluluğundadır.

▪ Gönderilen makaleler *araştırmaya dayalı olma, özgünlük, alana katkı sağlama, yeni ve farklı gelişmeleri irdeleme* gibi akademik niteliklikler dikkate alınarak dergi kapsamına ve yayım ilkelerine uygunluk açısından ön değerlendirmeye tâbi tutulur.

▪ Ön değerlendirme sonucunda uygun görülen makalelerin hakem süreci başlatılır ve takip edilerek neticelendirilir. Hakemlerin kararları neticesinde, makalelerin akademik yeterliliğine bakılarak, yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.

Tarafsızlık

SEFAD'a gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde ve hakemlerin belirlenmesinde yazar(lar)ın *cinsiyet, etnik köken, dinî inanç, siyasî düşünce, görev yaptığı kurum* gibi özellikleri kesinlikle dikkate alınmaz.

Gizlilik

▪ SEFAD'a gönderilen makalelere ait herhangi bir bilgi yazar(lar), hakemler, editör yardımcıları, yayım kurulu ve yayımcı dışında hiçbir kimse ile paylaşılmaz.

▪ Yazar(lar)ın ait araştırma verileri korunmalıdır.

▪ Makalenin yayımlanmasından veya reddedilmesinden sonra da gizlilik ilkesine uygun hareket edilir.

Çıkar Çatışması

▪ Editörler, SEFAD'a gönderilen bir çalışmada yer alan bilgileri, yazar(lar)ının açık yazılı izni olmaksızın, kendi araştırmalarında kullanamazlar. Aynı şekilde, hakem değerlendirmesinden elde edilen bilgi veya fikirleri de kendi çıkarları için kullanamazlar.

▪ Editör, yazar ile arasında çıkar çatışması ortaya çıktığı takdirde ön değerlendirmenin yapılmasını ve hakemlik sürecinin yönetilmesini kendi yerine diğer editörlerden veya yayım kurulundan birinin yapmasını istemelidir.

▪ Makaleler konu ile ilgili çıkar ilişkisi bulunabilecek hakemlere gönderilmemelidir.

İvedilik

▪ Ön değerlendirmesi tamamlanan makaleler bekletilmeden hakem değerlendirmesine gönderilir.

▪ Hakemlerin kararları bekletilmeden yazarlara bildirilerek yazarların istenen düzeltmeleri yapması sağlanır.

▪ Editöryal süreçlerde derginin belirlemiş olduğu sürelerle uygun hareket edilir.

Değerlendirme Sürecini Yürütme

▪ Hakemler makale konusuna uygun bir şekilde en yetkin isimler arasından seçilmelidir.

▪ Hakem belirleme sürecinde yazar ile hakemler arasında çıkar çatışması olup olmadığı durumu gözetilmelidir. Yazar ile hakemlerin aynı kurum ve bölümden olmamasına özen gösterilmelidir.

▪ Kör hakemlik ilkesine riayet edilmeli, hakemlerin bilgileri gizli tutulmalıdır. Ayrıca, makalelerin hakemlere gönderilmesi esnasında makale dosyasında yazar(lar)la ilgili herhangi bir kişisel bilgi bulunmamasına dikkat edilmelidir.

▪ Hakemlerin nezaketsiz ve bilimsel olmayan bir şekilde değerlendirmede bulunmalarına müsaade edilmemelidir

▪ Hakem havuzunun sürekli güncellenerek genişletilmesi için çaba sarf edilmelidir.

▪ Ret gerekçeleri yazar(lar)a bildirilirken kırıcı olmayan ve küçümsenmeyen bir dil kullanılmalıdır.

Yayım Bütünlüğünü Sağlama

Yayımlanan bir makale ile ilgili etik şikâyetler sunulduğu takdirde yayım tarihinin üzerinden yıllar geçmiş olsa dahi gerekli inceleme yapılır. Mümkünse makale yazarı ile iletişime geçilerek şikâyet ve iddialara gereken ilgi gösterilir. Soruşturma neticesinde etik kurallara aykırı hareket edildiği saptanmışsa yayımla ilgili bir hata, tutarsızlık veya yanlış yönlendirme olduğuna dair bir düzeltme notu yayımlanır.

3. HAKEMLERİN ETİK SORUMLULUKLARI

Yayım Kararlarına Katkı

▪ Hakem değerlendirmesi, akademik yayım sürecinin merkezinde yer alır. Hakem kararları, editöryal kararları vermede editörlere yardımcı olur.

▪ Hakemler editöryal iletişim yoluyla makalenin geliştirilmesinde yazar(lar)a yardımcı olurlar.

▪ Çift kör hakemli değerlendirme sistemi gereği yazarlar ile doğrudan iletişime geçemezler. Değerlendirme formları ve raporlar editörler aracılığı ile dergi sistemi üzerinden yazarlara iletilir.

İvedilik

▪ Makale değerlendirmesi için kendisine talep gönderilen bir hakem, ilgili çalışma için hakemlik yapıp yapmayacağını en kısa sürede editöre bildirmelidir.

▪ Hakem konu hakkında yeterince bilgi sahibi değilse, makale konusu uzmanlık alanının dışındaysa veya zaman darlığından dolayı süresi içinde değerlendirmeyi bitiremeyecekse gerekçe bildirerek editörü haberdar etmeli ve hakemlikten çekilmeyi talep etmelidir.

▪ Hakemler, dergi tarafından öngörülen süre içerisinde değerlendirmelerini tamamlamalı, süreci geciktirmemelidir.

Gizlilik

▪ Değerlendirme için hakemlere gönderilen makalelere ilişkin tüm bilgiler hakemler tarafından gizli tutulmalıdır.

▪ Editör yetkilendirmesi olmadığı takdirde makale içeriği başkalarına gösterilmemeli ve başkalarıyla tartışılmamalıdır.

▪ Hakemler, inceledikleri çalışmaların ilk versiyonlarını değerlendirme sürecinden sonra imha etmelidirler. Makalelerin yalnızca nihai, yani yayımlanmış versiyonlarını kullanabilirler.

▪ Gizlilik ilkesi, başlık ve özet bilgilerini edinmeleri sebebiyle, değerlendirme yapmayı reddeden hakemleri de kapsar.

Nesnellik

▪ Hakemler değerlendirmelerini objektif olarak yaparlar. Makaleye yönelik eleştiriler nesnel ve dengeli biçimde yapılmalıdır.

▪ Eleştiriler makaleye yönelik olmalıdır, yazara yönelik kişisel eleştiri yapılmamalıdır.

▪ Hakemler görüşlerini destekleyici kanıtlarla açık bir şekilde ifade etmelidir.

▪ Hakemler makaleyi reddederken ilkeli ve gerçeğe uygun davranmalı, gerekçelerini açıkça rapor etmelidir. Gerekçeleri yazmak etik sorumluluktur. Makalenin reddine dair raporda uygun bir dil kullanılmalıdır.

▪ Hakemler değerlendirmelerini yapıcı ve nazik bir dille yapmalıdır.

Kaynakların Belirtilmesi

▪ Hakemler makalede atıf olarak belirtilmeyen alıntıları tespit etmişlerse bunları yazara bildirmekle yükümlüdür.

▪ Hakemler değerlendirdikleri makale ile daha önce yayımlanmış bir çalışma arasında benzerlik veya çakışma olduğunu fark etmişlerse editörü bilgilendirmelidirler.

Çıkar Çatışması

▪ Hakemler, makalesini değerlendirmekle görevlendirildikleri yazar(lar)la işbirliğine dayalı herhangi bir bağlantılarının olması durumunda değerlendirme yapmayı kabul etmemeli ve durum hakkında editörü bilgilendirmelidir.

▪ Hakemler değerlendirme için kendilerine gönderilen makalelerin tamamını veya bir kısmını, yazarının açık yazılı izni olmadan, kendi araştırmalarında kullanamazlar. Değerlendirme sürecinde elde edilen her türlü bilgi, veri ve fikirler gizli tutulmalı ve kişisel çıkarlar için kullanılmalıdır. Bu kural, kendilerine gönderilen makaleyi değerlendirmeyi reddeden hakemleri de kapsar.

▪ Hakemler, kendi çalışmalarına atıfta bulunmayan çalışmaları kötüleyemez ve makale konusuyla ilgili kendi çalışmaları varsa yazar(lar)ı bu çalışmalara atıfta bulunmaya zorlayamaz.

4. YAZARLARIN ETİK SORUMLULUKLARI

Raporlama

▪ Özgün makale yazar(lar)ı çalışmasının nasıl yapıldığını ve önemini doğru ve açık bir şekilde belirtmeli, çalışmasının sonuçlarını nesnel bir şekilde sunmalıdır.

▪ Makale, başka araştırmacıların da benzer çalışmalar yapabilmesine imkân tanıyacak şekilde detaylı olmalı ve yararlanılabilecek kaynaklar belirtilmelidir.

▪ Gerçeğe aykırı, kasıtlı olarak hata içeren ifadeler etikle bağdaşmaz ve kabul edilemez.

Özgünlük

▪ Yazar(lar) makalelerinin tamamıyla özgün olduğundan ve makalesinde başka çalışmalardan yararlanmışsa eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunduğundan ve alıntı yaptığından emin olmalıdır.

▪ Her ne şekilde olursa olsun intihal yapmak yayıncılık etiğine aykırı bir davranıştır ve kabul edilemez.

Veri Erişimi ve Saklama

Yazar(lar), editöryal inceleme veya hakem değerlendirmesi için istenmesi durumunda, araştırmasının ham verilerini herkesin erişimine açabilmeli ve çalışmasının yayımlanmasından sonra da bu verileri makul bir süre saklayabilmelidir.

Birden Fazla Yerde Yayımlama

▪ Yazar(lar), makalesini birden fazla dergiye yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak gönderemez.

▪ Daha önce bir dergide yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilerek değerlendirme sürecine alınmış bir makale başka bir dergiye yayımlanmak üzere gönderilemez.

▪ Daha önce başka bir dergide yayımlanmış makalelerin, belli koşulları sağlaması durumunda, tekrar yayımlanması mümkün olabilir. Bu durumda ilgili dergilerin editörleri çalışmanın başka bir dergide yayımlanmasını kabul etmelidir ve ilk yayımın olduğu dergiye atıfta bulunulması şarttır.

Kaynakların Belirtilmesi

▪ Yazar(lar) çalışmaların belirlenmesinde etkili olmuş kaynakları belirtmelidir.

- Kişisel görüşme sonucu elde edilen bilgiler kaynak kişinin izni olmadan kullanılmamalıdır.
- Çalışma sürecinde kullanılan kaynakların tümü belirtilmelidir.
- Makale konusu ile ilgili hem destekleyici hem de aksi yöndeki sonuçları içeren yayımların belirtilmesi gerekir.
- Araştırmaya destek verenleri belirterek onlara teşekkür etmek etik bir sorumluluktur.

Yazarlık Tanımı

- Makale yazarı olarak listelenecek kişiler makalenin hazırlanmasındaki bütün süreçlerde bizzat rol alarak önemli katkısı olanlarla sınırlı olmalıdır. Çalışmanın belli aşamalarında katkı sağlayan kişiler varsa bunlar “katkıda bulunanlar” olarak belirtilmeli ve kendilerine teşekkür edilmelidir.
- Makalenin birden fazla yazarı varsa bunlardan biri “sorumlu yazar” olarak belirtilmeli ve bu yazar editör ile iletişim hâlinde olmalı ve yazışmaları yürütmelidir. Sorumlu yazar, diğer tüm yazarların makalenin değerlendirme sürecine alınmasından yayımlanmasına kadar her aşamasına dâhil olmalarını sağlamalıdır.

Çıkar Çatışması

Yazar(lar) çalışma sonuçlarını ve yorumlarını etkilediği düşünülebilecek maddî ve manevî herhangi bir çıkar çatışması varsa bunları makale gönderimi esnasında belirtmelidir.

Etik Kurul İzni

- Yazar(lar) kullandıkları verilerin kullanım haklarına, araştırma ve analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını belgelendirmelidirler.
- Etik Kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Yayımlanmış Makaledeki Hataların Düzeltilmesi

- Yazar(lar) yayımlanmış makalesinde önemli bir hata fark ettiğinde derhâl editörü haberdar etmek ve düzeltme/geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapmakla yükümlüdür.
- Editör bir makalenin ciddi bir hata içerdiğini kendisi tespit eder veya yazarın dışında başka birinden öğrenirse yazar(lar) dergi editörüne çalışmasındaki ilgili kısmın doğruluğunu kanıtlamakla veya düzeltme yapmakla/makalesini geri çekmekle yükümlüdür.

Ömer Seyfettin'in "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" Hikâyelerini Modernizm Çerçevesinde Okumak

Dr. Arzu Atasoy
Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
arzuatasoy2014@outlook.com

Prof. Dr. Mehmet Temizkan
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
temizkan.mehmet2016@outlook.com

Öz

Bir eserin yazıldığı anlayışı çözümleyebilmek eserin amacını, mesajını, söylemini anlamak açısından önemlidir. Eserin zemininde bulunan anlayış çerçevesinde gerçekleştirilen okuma, analiz edilecek metne ışık tutar. Ömer Seyfettin, hikâyelerinin incelendiği birçok araştırmada millî-manevi değerlerin inşasına katkı sunan bir yazar olarak konumlandırılmıştır. Bunda kuşkusuz yazarın Türkçülüğün öncülerinden olmasının, millî edebiyat hareketinin odağında bulunmasının, yeni lisanın ilkelerini belirleyip bu ilkeler doğrultusunda eserler kaleme almasının, benimsediği öğretileri hikâyelerinde işlemesinin etkisi vardır. Oysa yazarın pek çok hikâyesine yakından bakıldığında bu hikâyelerin farklı anlayış ve arka planla yazılmış oldukları görülür. Bu çalışmanın amacı, Ömer Seyfettin'in milliyetçi-muhafazakâr bakış açısının ötesinde farklı bakış ve arka planla yazılmış hikâyelerinin de olduğunu ortaya koyarak yazarın eserlerinin farklı okumalarla incelenmesine zemin hazırlamaktır. Bu amaçla çalışmada yazarın birbirinin devamı niteliğinde olan "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" isimli iki hikâyesinde modernizmin izleri sürülmeye çalışılmış, elde edilen bulgular modernizm akımının temel öğeleri referans alınarak oluşturulan başlıklar altında değerlendirilmiştir. Yazarın incelenen hikâyelerinde modernizme temel teşkil edebilecek öğeler yabancılaşma, iletişimsizlik, sisypnos saçma (uyumsuz) kompleksi, anomi, pasif isyan, kahramanın silikleşmesi, arketip ve anne arketipi, freudyen unsurlar ve psikanalizm (bilinçaltı ve rüya, üstben/toplumsal uyumsuzluk, ben/toplumsal uyum, cinsellik) başlıkları altında incelenmiştir. İnceleme sonucunda "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" isimli hikâyeler, zengin veriler sunmaları açısından modernist unsurlarla kaleme alınmış hikâyeler olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, hikâye, modernizm, Sigmund Freud, psikanalitik kuram.

Reading Ömer Seyfettin's Stories "Horoz" and "Dünyanın Nizamı" Within the Framework of Modernism

Abstract

Being able to analyze the understanding of a literary work is significant to understand the purpose, message and discourse of it. Ömer Seyfettin was positioned as a writer contributing to the creation of national-spiritual values in many researches examining his stories. Undoubtedly, being one of the precursors of Turkism, being the focus of the national literature movement, identifying the principles of the new language and writing up a literary work in accordance with these principles and practicing adopted teachings in his story have influence on it. In fact, by a close look at the author's stories, it is seen that these stories were written with a different understanding and background. In the stories examined within the scope of the study, the elements that could form the basis of modernism was analyzed under the headings of alienation, lack of communication, the Sisyphus Complex, anomy, passive riot, indistinctness of character, archetype and mother archetype, Freudian elements and psychoanalysis (subconscious and dream, superego / social incompatibility, ego / social harmony and sexuality). As a result of the review, the two stories "Horoz" and "Dünyanın Nizamı" were accepted to be written with modernist elements with regard to the presentation of rich data.

Keywords: Ömer Seyfettin, story, modernism, Sigmund Freud, psychoanalytical theory.

GİRİŞ

Ömer Seyfettin, edebiyatımıza farklı türlerde pek çok eser kazandırmakla birlikte en çok hikâyeleriyle tanınır. Her şeyden bir hikâye konusu çıkarabileceğini ifade eden yazar, 36 yıllık yaşamına pek çok hikâye sığdırmıştır. Akyüz'e göre (1995) Türk edebiyatında hikâyeciliği meslek hâline getiren ve hikâye yazarlığını ayrı ve cazip bir edebî çalışma alanı olarak ortaya koyan ilk yazar Ömer Seyfettin'dir. Babası da bir asker olan Ömer Seyfettin'in ilk mesleği askerliktir. Gençliği, Osmanlı Devleti'nin bir yandan Fransız ihtilalinin etkisiyle ayaklanan azınlıkların isyanlarıyla uğraştığı diğer yandan Balkanlardaki topraklarını kaybetmemek için mücadele verdiği bir döneme denk gelmiştir. Askerî okullarda öğrenim gören Ömer Seyfettin, orduda görev almış, Yanya Kuşatması sırasında Yunanlılara esir düşmüştür. İşte böyle bir ortamda Ömer Seyfettin "Bomba", "Beyaz Lale", "Primo Türk Çocuğu" gibi hikâyeleri; "Yarınki Turan Devleti", "Türklük Mefkûresi" gibi incelemeleri kaleme almıştır. Yazarın hikâyeleri çoğunlukla millî, manevi ve İslami değerler çerçevesinde okunmuş olmasına rağmen yakından bakıldığında onun hikâyelerini modernist unsurlarla zenginleştirdiği görülür. Benzer şekilde Ömer Seyfettin'i konu alan çalışmalara baktığımız zaman bu çalışmalarda genellikle yazarın hikâyelerinin eğitim, değerler, söz dizim unsurları açısından ele alındığını görmekteyiz. Bu çalışmada ise Ömer Seyfettin'in birbirinin devamı niteliğinde olan "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" isimli hikâyeleri modernist bir bakış açısıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle modernizmin ortaya çıkışı ve edebiyatta modernist etkiden bahsedilmiş, hikâyeleri çözümlenme aşamasında da modernist eserlerin özelliklerinden yabancılaşma, iletişimsizlik, anomi, Sysiphos kompleksi, arketip, kahramanın silikleşmesi ve Freudyen unsurlar (bilinçaltı ve rüya, üstben/toplumsal uyumsuzluk, ben/toplumsal uyum ve cinsellik) bağlamında hikâyelerin içerik sorgulaması yapılmıştır.

Modernizmin Ortaya Çıkışı ve Edebiyatta Modernist Etki

Modernleşmenin hayatın her alanında kendini hissettirmesi 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda dünya sosyal, ekonomik, kültürel, moda vb. alanlarda büyük bir değişime uğramış ve daha iyi bir dünya' vaadiyle yeni bir düzen kurulmaya çalışılmıştır. Bu yeni düzenin kurucu unsuru akıl, yürütücü dinamiği ise rasyonalizm olmuştur. Çolak'a göre (1998, akt. Yürek, 2005, s. 18) temel ilkeleri; "değişmeye olan vurgu ve değişim hızının yüksekliği, ilerleme ve gelişmeye duyulan inanç, bilimselliğe olan güven, rasyonaliteye duyulan inanç, insana ve topluma ait her şeyin rasyonel ölçütlere vurulması" şeklinde ifade edilen modernizm bu boyutuyla insanlığa birçok alanda yeni bir algı ve yaşam tarzı teklif etmiştir.

Kendisini 20. yüzyılda iyice hissettiren modernizm bir anda ortaya çıkmış değildir. Aksine 15. yüzyıla kadar götürülebilecek çok uzun bir tarihî arka planı ve oluşum zemini vardır. Modernizmin gelişim sürecinde ortaçağ ve skolastik düşüncenin sona ermesi, rönesans ve reform hareketleri, aydınlanma çağı ve düşüncesi, sanayi devrimi ve kentleşme olgusu ile bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, kapitalizm, liberalizm gibi yeni ekonomik sistemler, ulus-devletlerin yükselişi bulunmaktadır. Bu etkenlerin her biri beraberinde getirdiği yeni anlayış ve itki gücü taşıyan referanslarıyla modernizmin ortaya çıkışında başat roller oynamıştır.

Avrupa'da karanlık dönem olarak adlandırılan ve yaklaşık bin yıl süren ortaçağda bu döneme özgü bir düşünce sistemi gelişmiştir. Din adamlarının tekeline kilise ve manastırlarda şekillenen ve adına skolastik denilen bu düşünce sistemi, insan aklını geri

planda tutar ve dogmatik bir yaklaşımla inanç temeline dayanır. Bilimsel düşünce ve rasyonel yaklaşımı öncelemediği için aklın ürünleri olan eleştiri, sorgulama, yaratıcı ve rasyonel düşünme bu dönemde kendine gereken yeri bulamamıştır. Bu durum insan aklına güvenin esas olduğu, hayatın hemen her alanında bilimsel düşünce ve gelişmelerin egemen kılınmaya başladığı Rönesans ruhuyla sona erer. Rönesansla birlikte Antik Yunan dönemi eserleri ve düşünce sistemine yeniden dönülmüş ve hümanizm tekrar canlanmıştır. Gökberk'e göre (1999, s. 515) Rönesans Hümanizmin 'yitik insan tininin ve bilgeliğinin yeniden' ortaya çıkarılmasıyla oluşmuştur. Bu nedenle Rönesans düşüncesine kelime anlamıyla uyumlu bir şekilde 'yeniden doğuş' denir. Öyleyse Rönesans daha önce yaşanmayan bir dönemin keşfi değil aslında insanlık düşüncesinde bir geriye (Antik Yunan) dönüştür. Rönesans ve Hümanizmle birlikte insan aklı ve eylemleri hayatın ekseninde yer almaya başlamıştır. Modernizm sürecinde Rönesans'ın etkisini hızlandıran başka bir gelişme de reform hareketleridir. Rönesans'ın aklın işlevselliği, bilimsel düşünce ve sanat etkinliklerinin önemsenmesi konularında getirdiği yeniliklere paralel olarak reform hareketi dinî alanda bireyleşmeyi ve özgürleşmeyi sağlamıştır. Martin Luther öncülüğünde Katolik Kilisesinin insan üzerindeki sonsuz hâkimiyetine karşı gerçekleştirilen reform hareketi, Hristiyanlık düşüncesinde Tanrı ile insan arasındaki aracıları ve engelleri kaldırmayı hedeflemiştir. Böylece insan aklına bir anlamda ipotek koyan, aforoz, enterdi ve endülüjans gibi sonsuz yetkileri bulunan kilisenin etkisi kırılmış ve insan özgür bir varlık olarak kendini ifade edebilmeye başlamıştır. Böylece Rönesans ve reform hareketleri modernizmin gelişim sürecinde bir sonraki aşama olan aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır.

Aklın ve bilimin egemenliği (Yürek, 2005,s. 26) olarak tanımlanan 'aydınlanma çağı' 18. yüzyıl Avrupa coğrafyasında başta düşünce akımları olmak üzere sanat, edebiyat, sosyal hayat, bilim ve teknoloji, uluslararası ilişkiler vb. alanlarda görülen değişimin ve oluşturulan yaşam tarzının sembolüdür. Aydınlanma, "insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesi"dir (Gökberk, 1999,s. 290). Aydınlanma ile birlikte insan aklının rehberliğinde siyasal sorunlar tartışılmış, doğa üzerine araştırmalar yapılarak doğanın insan hayatının pratiklerini karşılama yönünde düzenlenmesine başlanmış, astronomi çalışmaları hızlanmış ve bilimsel icatlar ortaya konularak teknolojik gelişme sağlanmıştır. Bu durum insanla ilgili her alanda bilgi ve düşünce birikimini beraberinde getirmiş; sanata, felsefeye ayrılan zaman ve enerjiyi olumlu yönde tetiklemiştir. Böylece insan aklı, sadece izleyen ve olayları takip eden bir acizyetten kurtularak üreten ve ürettiğini kendi faydasına kullanan aktif bir düzeye ulaşmıştır. Bu gelişmeler ve ulaşılan bu düzey üretim şekilleri ve mekânlarını da etkileyerek insanlık tarihinde tüm boyutlarıyla çok önemli bir olayı yani sanayi devrimini tetiklemiştir. Sanayi devrimiyle birlikte üretim yeri topraktan fabrikaya; üretim araçları da makinelerle dönüşmüştür. Böylece kırsal kesimlerden şehirlere büyük kitleler hâlinde göçler yaşanmış ve 'kentleşme' olgusu insan hayatına girmiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda hayatı, dünyayı, ilişkileri, sosyal ve siyasal sistemleri ortaya koyan, yönlendiren, güncelleyen bir unsur olarak 'akıl' ön plana çıkmıştır. İnsana ilişkin tüm sorunlara yine insan aklının çözüm bulacağına ve insanlığı aklın kurtaracağına olan güven artmıştır. İşte modernizm; tarihî, sosyal, siyasal, iktisadi vb. alanlardaki bu gelişmelerin neticesinde ortaya çıkan ve insanı, onun eylem ve eserlerini ön plana çıkaran bu zemin üzerinde şekillenen bir yaşam tarzı olarak benimsenmiştir.

Gelişim süreci yukarıda özetlenen modernizm sanat, mimari, moda, felsefe gibi alanları derinden etkilemiştir. Edebiyat da bu alanlar arasındadır. Ancak modernizmin

edebiyata yansması, içerdiği referanslar doğrultusunda değil; bu referansların eleştirisi şeklinde olmuştur. Şöyle ki modernizm, akli rehber edinmiş ve insan hayatını determinizm katılığında bir neden sonuç ilişkisine bağlamıştır. Akıl ve rasyonel düşünce her alana nüfuz etmiş, her şey yerli yerinde, belli bir sistem dâhilinde, öncelik-sonralık ilişkisine uygun biçimde işlemeye başlamıştır. Zamanla insan, üreten ancak ürettiğinin doğasını anlamayan bir varlığa dönüşmeye başlamış, yalnızlaşmış, sevgi, hoşgörü, dayanışma gibi değerler karşısında hızla yükselen 'madde'ye yenik düşmüştür. Bu durum bireyle toplum arasında bir uçurum yaratmış, çatışma ve çelişkilerin insan ruhu üzerinde yıkıcı etkilerine yol açmıştır. Birey açısından bunlar yaşanırken insana müreffeh bir hayat vaat eden insan akli dünyayı derinden sarsan iki büyük savaşa engel olamamıştır. Böylece yalnızlaşan bireyin içinde bulunduğu ruh durumu 'kötümser' olarak belirlenmiştir. İşte modernist edebiyat; insanı geldiği bu olumsuz noktadan itibaren takip etmeye başlamış, onun iç dünyasını, toplumla çatışmalarını, çelişkilerini, yalnızlığını bilinç ve bilinçaltı unsurlarla birlikte işlemiştir.

Edebiyatta Modernist Unsurlar ve Hikâye Çözümlemeleri

Modernist edebiyat her şeyden önce insanı anlatır. Ancak modernist edebiyatta insan daha çok iç dünyasıyla vardır. Modern insan yalnızdır, kendisine ve içinde yaşadığı topluma yabancısıdır. Hem kendisiyle hem de toplumla bir çatışma hâlinde olan bu insan sadece bilinç düzeyiyle değil, bilinçaltı ile hareket eder. Buna uygun olarak da yazarlar, eserlerinde insanın iç dünyasını, karmaşıklığını, bireyselliğini, yalnızlığını, huzursuzluğunu, geleneklere isyanını ve kaçışını anlatırlar. Yansıtmacı edebiyattan bu noktadaki ayrılığı modern edebiyata özgü bazı unsurların kullanılmasını gerektirmiştir. Yabancılaşma, Freud'un unsurlar, arketip, intihar, anomi bu unsurlar arasındadır.

Çalışmaya konu olan "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" Ömer Seyfettin'in modernist unsurları içeren ve beş gün arayla yayımlanan iki hikâyesidir. Bunlardan "Horoz", 22 Aralık 1919 tarihli *Vakit* gazetesinin 764. sayısında; "Dünyanın Nizamı" ise aynı gazetenin 27 Aralık 1919 tarihli 769. sayısında yayımlanmıştır. "Horoz" isimli hikâye, genç bir kızın evlenmeyi istememe kararını ve bu kararının arkasındaki gerekçeyi konu edinir. Bu hikâyede genç bir kızın, horoz ve tavukların yaşadığı kümes hayatı ile kendisi, erkek kardeşleri, anne ve babasının yaşadığı aile hayatı arasında benzerlik kurması anlatılır. Hikâyenin ilk bölümünde kümes hayatı, orada yaşayan horoz ve tavukların rolleri bağlamında genç bir kızın dilinden aktarılır. Ona göre tavuklar sevimli, kendi hâllerinde, saf, masum ve son derece fedakâr mahlûklardır. Horoz ise tavukların sahip oldukları özelliklerin aksine mağrur, zulümden başka hiçbir şeyden zevk almayan, vazife, fedakârlık, muhabbet, şefkat, merhamet nedir bilmeyen, tuvaletiyle ve nefsiyle meşgul bir gevezedir. Kümes hayatını gözlemledikçe horozun öfkesi büyüyen genç kız, yiyecek bir şey olduğunda kendisi yutan, yenmeyecek bir taş, kum parçası bulduğunda ise hemen 'gıt gıt' diye bağırarak tavuklara ikram eden, yavru horozlara göz açtırmayan, tavukları hırpalayan horozla babası arasında benzerlikler olduğunu fark eder. Babası da tıpkı horozun kümeste tavuklara ve yavru horozlara hükmettiği gibi evde kendisine, annesine ve kardeşlerine hükmetmektedir. Bu durumdan rahatsız olan genç kız bir gün annesine babasının bu tavırlarını şikâyet eder. Annesinin bütün erkeklerin böyle sert, kadınların ise yumuşak olduklarını, dünyanın nizamının böyle kurulmuş olduğunu söylemesi, genç kızın iyice hiddetlendirir. Bu münakaşanın üzerine genç kız kümese giderek eline aldığı taşı horozla fırlatır ve onu öldürür.

“Dünyanın Nizamı” isimli hikâye ise genç kızın evlenmeyi istememe kararındaki değişimi ve bu değişime neden olan rüyayı konu edinir. Hikâyenin başında genç kız, evlenmeye karşı çıkmasının densizliğinden ve her kız gibi kocaya varmasının gerekliliğinden bahseder. Kararındaki bu değişime sebep olan olayın ise öldürdüğü horozun rüyasına girmesi olduğunu söyler. Genç kızın rüyasına giren horoz, ona kendisini neden öldürdüğüne dair hesap sorar, tıpkı kümesteki tavuklara yaptığı gibi onu hırpalar, kanatları altına alır, gagalar. Tavukların kendisinin varlığından dolayı mutlu olduklarını, gagalandıkça, dövüldükçe sevindiklerini; kendisi olmadığında ise yumurtlamayı bıraktıklarını, tembelleştiklerini söyler. Rüyanın sona ermesiyle uyanan genç kız acının, zulüm görmenin zevkini duyar. İstemeye istemeye yataktan kalkarak bahçeye iner ve kümesin düzeninin bozulduğunu, tavukların yumurtlamayı kestiklerini, tembelleştiklerini, sürekli kötürüm gibi yattıklarını düşünür. Bunun üzerine tıpkı kümesin bir nizamının olduğu gibi dünyanın da bir nizamı olduğunu ve bunun bozulmaması gerektiğini anlar. Bu iki hikâyenin modernist unsurlar açısından değerlendirilmesi aşağıdaki başlıklar doğrultusunda yapılmıştır.

1. Yabancılaşma

Yabancılaşmanın temelinde insanın özünün, yaratıcılık ve etkinliğinin bastırılması, çarpıtılması ve işlevsiz hâle sokulması bulunmaktadır (Akyıldız, 1998). Bunun metaya dayalı yabancılaşma ve varoluşsal yabancılaşma olmak üzere iki boyutu vardır. İnsan-meta ilişkisine dayalı yabancılaşmada insanın teknolojik manada ürettiklerinin kontrol altına alınamaz duruma gelmesi önemli bir etkidir. Buna göre insan ürettiklerinin manasına nüfuz edememekte, bir anlamda ürettiklerinin esiri olmaktadır. Bu durum sürekli ve değiştirilemez bir niteliğe ulaştığında ‘manasız bir kendini tekrar etme’ şekli almakta ve insan ürettiklerine, üretim yerine, üretim şekline yabancılaşmaktadır. Burada varoluşsal anlamdaki yabancılaşma üzerinde daha bir önemle durmak gerekir. Çünkü toplumun hemen her üyesi Marksçı yabancılaşmaya uğrarken varoluşsal yabancılaşmaya daha çok kendi varlığı üzerinde düşünebilenler uğramaktadır. Varoluşsal yabancılaşma kısaca kişinin toplum içindeki varlığına, toplum eylemlerine, yerleşik algılara yabancılaşması şeklinde tanımlanabilir. Modernizmin egemen kıldığı akıl, toplum hayatını düzenli kurallar bütünü şekline getirirken ilginç bir paradoksla birey olma özelliklerini de zamanla törpülemiştir. Bu durum bireyle toplum arasında bir mesafe oluşmasını ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Böylece birey kendi varlığı üzerinde çeşitli yönlerden sorgulamalara girişmiştir. Kierkegaard’a göre, (akt. Özaltıok, 2011, s. 19) varoluşsal yabancılaşmanın temel problemi, anlamsızlık ve mutsuzluğun hüküm sürdüğü bir dünyada, insanın kendi benine anlam yükleyebilmesi, kendi özüne ilişkin olarak uygun bir kavrayışa ulaşabilmesi problemidir. Varoluşsal yabancılaşmaya uğrayan birey daha çok iç dünyasına çekilerek toplumdan yalıtılmış bir hayatı seçer. Toplumla ilgili düşünceleri ‘ben ve onlar’ şeklinde bir ayrışmaya uğrar. Toplum ve toplum karşısında kendini değerlendirirken eleştirel ve sorgulayıcı bir hesaplaşma içine girer. Eleştirdiği noktalarda genellikle tepkisel olmayan, zaman zaman da aktif reaksiyonlar gösterir. Çoğu zaman bunalım ve sıkıntı içindedir. Bu açıdan bakıldığında “Horoz” hikâyesinde üzerinde durulması gereken asıl temanın yabancılaşma olduğu görülür.

Hikâyenin başkahramanı bir genç kızdır. Hikâye birinci tekil kişi (ben) ağzından anlatılmıştır. Bu nedenle okuyucunun bütün dikkatinin başkahraman üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir. İlk cümleden itibaren bu durum sağlanmıştır. “Yine bugün

derin bir ıstırap içinde kıvranıyordum."(Seyfettin, 2015, s. 947) cümlesi başkahramanın iç dünyasına doğru bir yolculuğa çıkılacağına göstergesidir. Modernizmin edebiyata yansıyan en önemli özelliklerinden birisi de burada ortaya çıkmaktadır. Modern eserler kahramanların daha çok iç dünyalarını, hesaplaşma ve sorgulama süreçleriyle birlikte bir anlam arayışını işlemektedir. Bu cümledeki en önemli kelimeler 'yine' ve 'ıstırap' şeklindedir. Buradan başkahramanın bir süreden beri bir iç sıkıntısı nedeniyle acı çektiği anlaşılmaktadır. Okuyucu tam bu noktada yabancılaşma kavramı ile karşılaşmaktadır. Yabancılaşma onlar ve ben (genç kız) adlandırılmasıyla somutlaşmaktadır. 'Onlar'ın açılımı "annem, babam, kardeşlerim, akrabalarım, hepsi"(Seyfettin, 2015, s. 947) şeklindedir. Onların özelliği genç kıza çlgın nazarıyla bakmak; genç kızın tepkisi ise derin bir ıstırap duymaktır. Bunun nedeni ise kocaya varmak istememiş olarak verilir. Hikâyede 'ben' ve 'onlar' ayrımı devam eden bölümlerde de vardır. Örneğin "Niçin olduğunu söylesem gülecekler. Kaçıklığıma hükmedecekler. Fakat bu katî kararında o kadar haklıyım ki."(Seyfettin, 2015, s. 947) cümlelerinde genç kız ve diğerlerinden oluşan etiketler açıkça seçilmektedir. Bu cümleler ayrıca yabancılaşma bağlamında çevreyle (toplumla) uyuşamama temasına da vurgu yapmaktadır. Genç kızla toplumun uyuşamama hâli açısından eksen 'erkeğe yönelik algı'dır. Toplumun birer üyesi olan diğer genç kızlar açısından erkek; hayallerde, rüya bulutlarından kurulmuş taht üzerinde oturtulan ve adına koca denilen mabuddur. Oysa hikâyenin kahramanı genç kız için erkek; bir ejderhaya benzemektedir. Genç kız ondan ürkmekte, kendisiyle evlenmek isteyen bir erkek çıkınca bağırma, çağırma, kendini yerlere çarpmaya başlamaktadır. Bu nedenle uyuşmazlık ve anlaşılama sorunu yaşayan genç kız evde 'deli' olarak adlandırılmakta ve normal olarak kabul edilen çerçevenin dışına itilmektedir.

Hikâyenin başkahramanının yabancılaşmasında ailenin de rolü bulunmaktadır. Aile de bir anlamda topluma yabancılaşmıştır. Genç kız, yaşadığı yeri 'istasyonun uzağındaki تنها köşk' olarak tarif etmektedir. Bu tarifteki 'istasyon, uzak, تنها, köşk' kelimelerinin her biri yabancılaşma temasını öne çıkarmaktadır. Öncelikle ailenin, içinde yaşadığı mekân bir köşktür. Köşk, büyüklüğü itibarıyla birkaç nesli aynı anda ve çevreye ihtiyaç hissetmeden barındırmaya elverişli bir mekândır. Bu durum köşte yaşayanların iletişim konusunda kendileriyle yetinmeleri için yeterli bir gerekçe olabilir. Köşkün تنها olması da ıssızlık, sessizlik ve yalıtılmışlık kavramlarını çağrıştırmaktadır. Diğer yandan istasyon, geliş-gidiş yönünde karşılıklı bir insan hareketliliğinin olduğu kalabalık bir mekânı temsil eder. Köşkün istasyonun uzağında olması çevreden yalıtılmış, toplumla iletişimi zayıflamış bir içeriği anımsatır. Genç kızın ailesini tanıtırken kullandığı ifadeler de bu durumu desteklemektedir. "Biz ailece merdümğiriziz. Ne misafirliğe gideriz ne de bize gelirler."(Seyfettin, 2015, s. 947) cümleleri, ailenin kendi içinde sürdürmeyi tercih ettiği bir yaşam tarzının göstergesidir.

2. İletişimsizlik

Yabancılaşmaya uğrayan bireyin en belirgin tepkilerinden birisi iletişimsizliktir. Bu durumda birey çevresiyle iletişimi sonlandırır veya en aza indirger. Böylece sadece kendi iç dünyasıyla iletişim hâlini devam ettirir. Hikâyenin kahramanı genç kızda böyle bir durum söz konusudur. Metnin başındaki "Dün tanımadığım ihtiyar bir doktora beni uzun uzadıya muayene ettirdiler. Zavallı adam."(Seyfettin, 2015, s. 947) ifadeleri iletişimsizliğin göstergesidir. Genç kız kendisini muayene eden doktoru tanımamaktadır ve onunla tanışma gereği de hissetmemiştir. İçinde bulunduğu ruh hâlini anlatmadığı için doktor 'âsâbı bozuk' şeklinde yanlış bir teşhis koymuştur. Hâlbuki genç kız bu teşhisin doğru olmadığını bilir. "Ben

biliyorum. Hiçbir şeyim yok. Sıhhatim yerinde. Aklım başımda. Yalnız koca istemiyorum."(Seyfettin, 2015, s. 947) şeklindeki cümleler iletişimi yalnız kendisiyle sürdürdüğünün bir göstergesidir. Koca istemeyişinin sebebini soranlara *"Niçin? diyenleri, niçinse niçin... diye tersliyorum."*(Seyfettin, 2015, s. 947) şeklinde verdiği cevap da çevresiyle iletişimden kaçındığını destekler niteliktedir. Hikâyede iletişimsizlik durumunu destekleyen başka bir unsur da kahraman seçiminde gizlidir. Hikâyede anne, baba, genç kız ve erkek kardeşler vardır. Genç kız, duygularına ortak olacak, düşüncelerini destekleyecek, ona yalnız olmadığı hissini yaşatacak bir kız kardeşten mahrumdur. Bu nedenle aile içinde anlaşılmadığını düşünerek çevresiyle iletişimsizliği seçmiştir.

3. Sisyphos (Saçma, Uyumsuz) Kompleksi

Sisyphos, Yunan mitolojisinde daha çok kurnazlığıyla tanınmaktadır. İşlediği bir suçtan dolayı yakalanan Sisyphos'a bir ceza düşünülür. Sonunda kocaman bir kayayı elleriyle iterek yüksek bir dağa çıkarmaya mahkûm olur. Fakat Sisyphos kayayı dağın zirvesine her çıkarışında kaya ağırlığından dolayı tekrar aşağıya düşmektedir. Böylece Sisyphos, bütün yaşamı boyunca aynı işi tekrar etmek durumunda kalmış ve bu durum ona verilebilecek (kendisi açısından) en saçma ceza olmuştur. Modernist eserlerde kahramanlar adeta Sisyphos'ta olduğu gibi her an aynı şeyi tekrarlayan ve bunun sonucunda anlamını yitirmiş bir hayat sürmek zorunda kalan insanlar olarak çizilmişlerdir. Yerine getirdiği işte, ürettiğinde anlam aramayan, sadece yaşamak için üretmek durumunda olan insanın sonu ne yazık ki yabancılaşma olmuştur.

Hikâyede genç kızın çiftlik olarak nitelendirdiği köşkteki yaşamı son derece sıradan ve her gün yerine getirilen vazifelerin tekrarından ibarettir. Bu burum kahramanın adeta bir Sisyphos kompleksi içinde bulunduğunu gösterir. Modern insanın en büyük sorunlarından birisi her gün mekanik tekrarlardan ibaret olarak yerine getirdiği ve anlamına bir türlü nüfuz edemediği davranışlar zinciridir. Bu bağlamda insan Sisyphos gibi sanki 'kumandalı bir özgürlük' alanı içinde, anlamsız ve kendini tekrar ederek yaşamaktadır. Hikâyedeki genç kızın şu ifadeleri bu açıdan önemlidir. *"Bütün vaktim babamın verdiği fennî, ahlaki kitapları okumakla, kardeşlerimin manasız, münasebetsiz iddialarını dinlemekle geçer. Okumadığım zaman tavukların bahçesindeyim, yemlerini ben veririm. Folluktan yumurtalarını ben toplarım. Kuluçkalara ben bakarım."*(Seyfettin, 2015, s. 947). Bu cümlelerde sürekli 'ben' zamirinin kullanılması, geniş zaman tercih edilerek yapılan işlerin tüm zamanlara yayılması bireyin yerine getirmekten pek hoşlanmadığı, kendisini geliştirmekten uzak vazifelerin tekrarına işaretler. Genç kız aynı durumu tavuklarda da gözlemlemektedir. Ona göre tavuklar sevimli, kendi hâllerinde, saf ve masum varlıklardır ve yaptıkları vazife hep aynıdır. Hayatları tam bir vazife ve fedakârlık destanıdır. *"Bizi beslemek için muntazaman yumurtlarlar. Cıvıvı çıkarmak için haftalarca aç, susuz, uykusuz, güneşsiz, eğlencesiz yumurtaların üstlerinde yatarlar, kendi hararetleriyle yavrularını canlandırırlar."*(Seyfettin, 2015, s. 947-948). Hikâyede tavuk simgesiyle yansıtılmak istenen anne-kadın için de aynı durum geçerlidir. Onlar da adeta hiç sorgulamadan üretir, besler ve hizmet ederler. Hikâyede tavukların karşısındaki güç olarak tasvir edilen bir de horoz bulunmaktadır. Horoz da aslında her gün aynı işleri yapar ancak bunu sadece kendisine karşı sorumlu bir patron edasıyla yerine getirir. Genç kız horozu 'mağrur kral, müstebit bir Neron, dehşetli bir hodgâm, nefsiyle meşgul bir geveze' olarak tanımlamaktadır. Köşkün kümesindeki bu horoz tavuklara zulüm eder, onları hırpalayarak yaralanmalarına neden olur, yemlerini elinden alır. Kümesteki küçük horozların ötmesine

izin vermez. Küçük horozlar ötmek isteyince onları yaralayarak susturur. Bu yönüyle 'mütehakkim, maskara ve şarlatan' dır.

4. Anomi

Anomi, Fransız sosyolog Emile Durkheim tarafından geliştirilen bir kavramdır. Sosyal anlamda düzenin işlememesi, bozulması sonucunda yaşanan kuralsızlık durumunu ifade eder. Psikolojik anlamda ise normlar ve değerler arasında yaşanan çelişkilerin anomiyi ortaya çıkardığı söylenebilir. Durkheim bu kavramı genellikle bireyin toplumla bütünleşmesini engelleyen düzensizlik durumu şeklinde düşünmektedir. Kısaca anomiyi, psikolojik olarak toplumla uzlaşma sağlayamayan bireyin içinde bulunduğu anlamsızlık, kararsızlık ve istikrarsızlık durumunu anlatan bir kavramdır. Anomik durumda bulunan birey kendini toplumdan soyutlayarak genel bir iletişimsizlik hâlini seçer. Hayatı anlamsız, boş bir süreç olarak algılar. Genellikle kendini değersiz görme eğilimindedir.

Hikâyede genç kız babasıyla horoz arasında bir benzerlik kurar. Babasının gözleri de horozunkiler gibi dik ve yuvarlaktır. Başındaki kırmızı fesi horozun ibiklerini andırır. Horoz gibi öfkelidir. Annesi ve kardeşleri babasının yanında ağızlarını açamazlar. Aslında içinde yaşadıkları ev de bir kümese benzemektedir. Babasının odası evin en iyi odasıdır. Horoz gibi başköşeye kurulmaktadır. Evin diğer bütün üyeleri ise adeta birer tavuk gibidir. Babasının davranışları da tıpkı horozun davranışları gibidir. "*Hizmetçileri döver, uşakları kovar, mutfağa karışır, kardeşlerimi azarlar, anneme gık dedirtmez, bana göz açtırmazdı. Evde münhasıran yalnız o vardı. Kümeste horozun olması gibi. Biz hep onun esirleri.*" (Seyfettin, 2015, s. 950). Bu ifadeler genç kızın evdeki babasıyla kümesteki horozu aynı düzlemde algıladığını göstermektedir. Kümeste horozun, evde babasının benzerliğini fark ettikten sonra genç kız sorgulama bağlamında bir adım daha öteye geçer ve bir gün annesine babasının tavır ve davranışlarından şikâyet eder. Aldığı cevap çok manidardır. "*Yaorum, dedi. Bütün erkekler böyledir. Bütün erkekler böyle mi? Elbet. Hepsi böyle sert mi olur? Elbet. Kadın yumuşak, erkek sert.*" (Seyfettin, 2015, s. 950). Bu cevaba itiraz etmek üzereyken annesi sözlerine devam eder: "*Dünyanın nizamı böyle kurulmuş. Kadın, kadın! Erkek, efendi! Namuslu insanlar bu kaidenin dışına çıkamazlar.*" (Seyfettin, 2015, s. 950). Genç kızın, annesiyle yaptığı bu konuşmadan sonra sınırları bozulmuş ve son derece üzüntülü bir ruh hâline bürünmüştür. Bu durum genç kızın psikolojik anlamda dengesinin bozulduğunu, kurulu içsel düzenin travmaya uğradığını ve anomiyeye tutulduğunu göstermektedir. Bundan kurtulmak ve kurulu iç düzeni yeniden tesis etmek için iki çözüm yolu geliştirir. Bunlardan birincisi horozu öldürmek, ikincisi ise kesinlikle kocaya varmamak yani evlenmemektir. Çünkü o, ne istediğini bilmektedir. Hikâyenin sonuna doğru kullanılan "*Ben horozsuz bir kümes yani kocasız bir ev istiyorum. Efendisiz, kumandasız, amirsiz, emirsiz bir hayat istiyorum.*" (Seyfettin, 2015, s. 951) ifadeleri bunu göstermektedir.

5. Pasif İsyân

Pasif isyan, varoluşsal anlamda yabancılaşan insanın topluma, davranış biçimlerine vb. ilişkin yaptığı eleştirilerin, sorgulamaların kendi içinde başlayıp bitmesi, eyleme dönüşmemesidir. Bu durumda birey iletişimsizlik hâlini seçerek soyutlanır ancak bunu eylemlerine yansıtmaz. Benimsemediği alışkanlıklar, davranışlar, algı biçimleri olsa da toplumu değiştirmeye çalışmaz, sadece kendisini bunlardan ayrı görür.

Hikâyede pasif isyanla ilgili cümle düzeyinde bazı değiniler bulunmaktadır. Genç kız uzun süre gözlemediği horozun kümesteki tavukların başına bir bela olduğuna karar

vermiş ve onu öldürmüştür. “Geçen hafta onu... Gayri ihtiyari bir hiddet içinde öldürdüm. Fakat bu kaç senenin birikmiş intikamıydı.”(Seyfettin, 2015, s. 948). Bu cümlelerde dikkat çeken ifadeler ‘fakat’ ve ‘kaç senenin birikmiş intikamı’ şeklindedir. Genç kız horozu öldürdüğünü söylemekte ancak kendisini müdafaa anlamında bunun bir anlık hiddetten dolayı olmadığını da cümlesine ilave etmektedir. Buna gerekçe olarak da birikmiş bir intikam duygusunu dile getirmektedir. Bu ifadeden hareketle okur, genç kızın seneler boyunca horozla ilgili duygusal olarak tepki duyduğunu ancak bu tepkinin eyleme geçmediğini anlamaktadır. Yani genç kız pasif bir isyan hâli yaşamaktadır. Aslında bu pasif isyan görünüşte horozla ilgili olsa da arka planda ‘erkek’ kimliğini temsil eden babasının horozla benzer tavır ve davranışlarına karşıdır. Genç kızın bu pasif isyanı annesiyle konuşmasına kadar sürmektedir. Bu konuşmada erkeklerin tıpkı horoz gibi tartışmaya açık olmayan bir üstünlük ve hâkimiyet alanına sahip olduklarını, annesinin de bunu kabullendiğini anlayan genç kız pasif isyanı tepkiye dönüştürmüştür. Horozla yönelik pasif isyanı onu ‘öldürmek’; erkeğe yönelik pasif isyanı ise ‘evlenmeyi reddetmek’ olarak eyleme döker. Böylece horozu hayattan, erkeği hayatından çıkarmış olur.

6. Kahramanın Silikleşmesi (Genelleşmesi)

Edebiyatta modernist etkinin hissedildiği dönem öncesi eserlerde kahramanların genellikle idealleri uğruna çevrelerini değiştirmeyi önceleyen bir yaklaşımları bulunmaktadır. Bunlar kendileri, aileleri, ait oldukları grup ya da toplum, nihai olarak da bütün insanlık adına büyük eylemlere girişme cesaretine sahip kahramanlardır. Daha çok yansıtmacı roman ve hikâyelerde işlenen bu kahramanlara örnek olarak Julien Sorel, Jean Valjean, Kuyucaklı Yusuf verilebilir. Bu türden kahramanlar okuyucunun karşısına fiziksel, ruhsal ve toplumsal yönlerinin tasvir edilmesiyle çıkarlar. Birer isimleri vardır ve okur bu isimleri hiç unutmaz. Edebiyatta modernist etkiyle birlikte kahramanın ele alınış biçimleri de değişmiştir. Kahramanlar artık büyük dava ve idealler uğruna eyleme geçmek yerine kendi dünyalarına çekilmişlerdir. Onlarla ilgili olarak daha çok toplumla uyumun, iç hesaplaşmalar, bunalım, intihar gibi kavramlar gündeme gelmektedir. Deyim yerindeyse isim ve cisim önemli değildir artık. Önemli olan, okurun kendi dünyasıyla kahramanın dünyası arasında kurabildiği bağdır. Bu nedenle bu türden eserlerde kahramanlar adeta silikleşir, genelleşerek iç dünyalarıyla okurun karşısına çıkarlar.

“Horoz” hikâyesinde okur, تنها bir köşkte yaşayan bir aileyle karşı karşıyadır. Aile üyeleri arasında baba, anne, genç kız ve bu genç kızın erkek kardeşleri bulunmaktadır ancak bu kahramanların hiçbirine isim verilmemiştir. Hikâyede en baskın kahraman genç kızdır. Etrafındaki olayları, durumları gözleyerek, bunları sorgulayarak, benzerlikler, akıl yürütmeler kurarak hayatına bir yön vermeye çalışır. Bu baskın özelliklerine rağmen kendisine bir isim verilmemiş olması kahramanın silikleşmesine bir örnektir. Genç kızla ilgili olarak dikkatleri çeken başka bir durum hikâye boyunca hiçbir fiziksel özelliğinin verilmemiş olmasıdır. Böylece okurun zihninde ismi ve cismiyle bir karakter değil, sadece bir düşünce ve imaj oluşturulmuştur. Buradaki amaç kaderini değiştiren ve bu eylemiyle benzer insanlara örnek olan bir karakter yaratmak değil, modern insan kitlesinin herhangi bir üyesinin zihinsel takibini yapmaktır. Bu durum Franz Kafka ve Türk edebiyatından Yusuf Atılgan’ın eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkar. Hikâyede ayrıntılı bir şekilde tanıtılan babanın ve yönlendirici konumundaki annenin isimlerinin olmaması da bu durumu desteklemektedir.

7. Arketip ve Anne Arketipi

Analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung, bilinçdışı kavramını ikiye ayırmaktadır. Bunlardan kişisel bilinçdışı bireyin deneyimlerini; kolektif bilinçdışı ise evrensel insanlık deneyimlerini içerir. Kolektif bilinçdışı, kişinin yaşam sınırlarını ve deneyimlerini aşan, bütün insanlığa ait, simgelerin kendiliğinden üretildiği birey ötesi bir alandır (Jung 2006, s. 155). Geçmişteki yaşantıların kalıntıları ise kolektif bilinçdışının imajları olan arketipler olarak belirir. Modernist yazarlara göre insanlığın ortak bilinçaltında birçok gerçeklik saklı durmaktadır. Bu amaçla arketip unsuru modernist eserlerde yoğun olarak kullanılmıştır.

Edebiyatta en çok kullanılan arketip anne arketipidir. Yürek'e göre (2005, s. 79) birincil ve ikincil ilişkilerin giderek zayıfladığı modern toplumlarda birey için anne, hem karşılıksız sevginin hem de mutlak güvenli olanın öznesidir. Bu yüzden anne figürü ve anne arketipi yalnız, mutsuz bireyin arayışlarının temel yapı taşlarından biridir. Dolayısıyla modernist romanlarda okurun karşısına sıklıkla çıkar.

"Horoz" hikâyesinde genç kızın arketip olarak anneye doğru yolculuğu birkaç aşamadan oluşan bir süreç sonrasında gerçekleşmiştir. Bu aşamalar a. kümesteki horozu ve tavukları gözlemleme, b. horozla babası arasında benzerlik kurma, c. tavuklarla kadınlar arasında benzerlik kurma şeklinde açıklanabilir. Genç kız öncelikle 'mağrur kral, müstebit bir Neron, dehşetli bir hodgâm, nefsiyle meşgul bir geveze' olarak nitelendirdiği horozla; hizmetçileri döven, uşakları kovan, kardeşlerini azarlayan ve kendisine göz açtırmayan babası yani 'erkek' kimliğini eşleştirmiştir. Diğer taraftan bir ulviyet ve ahlakîyat abidesi olarak gördüğü tavuklarla anne yani kadın kimliğini aynı düzlemde buluşturur. Bu iki durumu sorgularken çevreden birinin bilgi ve görüşüne ihtiyaç duyar. Çünkü bu düşünceler içinde kendisini yalnız ve çaresiz hissetmektedir. İşte bu yalnızlığına ve çaresizliğine teselli olabilir düşüncesiyle yöneldiği adres annesidir. Dolayısıyla kolektif bilinç dışında kendisine sığınılan, yanında huzur bulunan, güven arayışının simgesi olan anne arketipi hikâyede bu şekilde kendini göstermiş olur.

8. Freudyen Unsurlar ve Psikanalizm

19. yüzyılın sonlarında Sigmund Freud'un insanı anlamaya ve açıklamaya yönelik görüşleri etrafında beliren psikanalitik kuram kendine din, antropoloji, sosyoloji gibi disiplinlerle birlikte edebiyat alanında da önemli bir yer bulmuştur. Freud sanata, özde de edebiyata giderilmemiş isteklerin doyurulmasını amaçlayan bir etkinlik gözüyle bakar (Freud, 2000, s. 86). O, yaratma süreci ile nevroz arasında bir bağlantı kurarak sanat eserini yazarın bilinçdışına ittiklerinin, bastırdıklarının bir kanıtı olarak görür. Eserle yazar arasında doğrudan bir ilişki kurar ve eser üzerinden yazarına dair çıkarımlarda bulunur. Bu anlamda yazarlar, onun ifade ettiği biçimiyle gündüz düşleyenlerdir. Freud'a göre tıpkı rüyalarda olduğu gibi yazarın eserinde de psikanalitik açıdan çözümlenmesi gereken semboller vardır. Freud, "Dostoyevski ve Baba Katilliği" isimli makalesinde Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* eserindeki olaylarla yazarın gerçek yaşamındaki olayları örtüştürerek onun yaratıcı bir sanatçı, nevrozlu bir hasta, ahlakçı ve günahkâr biri olduğunu ileri sürer. Yine Freud, kız ve erkek çocuğun karşı cinsteki ebeveynine ilgi duymasını, erkek çocuğun babayı öldürüp anneye sahip olma isteğini ve iğdiş edilme korkusunu açıklayan karmaşayı Sofokles'in Kral Oidipus eserinden hareketle 'Oidipus Kompleksi' olarak isimlendirir. Dolayısıyla Freud'un edebiyat eserlerine yönelik yaptığı çalışmalar eserden hareketle yazarı çözümlenmeye yönelik olarak değerlendirilir. Bu çalışmadaki psikanalitik (Freudyen) unsurlar bilinçdışı ve rüya,

üst ben/toplumsal uyumsuzluk, ben/toplumsal uyum ve cinsellik başlıkları altında ele alınmıştır. Araştırmaya konu olan “Horoz” hikâyesinde erkek despotizmi ve genç bir kızın buna karşı geliştirdiği tepki vurgulanmaktadır. “Dünyanın Nizamı” hikâyesinde ise genç kız, var olan kurulu düzeni anlamış ve kabul etmiştir. Bu anlayış ve kabul edişin arkasında ise psikanalitik kuramın dünyayı yorumlayış biçimi vardır.

8. 1. Bilinçdışı ve Rüya

Bilinçdışı, sansür mekanizmasının engeli dolayısıyla bilinç düzeyine ulaşma olanağı olmayan zihinsel süreçleri içerir (Geçtan, 1998, s. 27). Freud’a göre insanın yaşam enerjisi olarak niteleyebileceğimiz libidosunun kaynağı cinsel içgüdülerdir ve dışarı çıkma olanağı bulamayan, gücünü cinsel içgüdülerden alan istekler bilinçdışına itilirler. Bu yönüyle bilinçdışı kapalı bir özellik gösterir. Bilinçdışı bilinmez, kestirilemez dolayısıyla karanlık bir alan özelliğinde olsa da dışavurum yoluyla zaman zaman kendini görünür kılar. Onun kendini görünür kılma yolları dil sürçmeleri, unutkanlıklar, yanılmalı edimler ve rüyalar (Perron, 2003, s. 105-107). Bunlar arasında rüya, ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Freud’a göre rüya bilinçaltına giden kral yoludur. Her rüyayı bilinçdışı ile bağlayan bir göbekbağı vardır (Mannoni, 1992, s. 51). Freud rüyaların yorumlanmasını kendisinden öncekilerin kabul ettikleri gibi fantastik bir iş olarak değerlendirmemiş ve rüyaları yorumlamak için bilimsel bir yöntem geliştirdiğini iddia etmiştir. Freud’a göre rüya, bir arzunun gerçekleşmesidir (Freud, 2014a, s. 147). Rüya, baskı altında tutulan ve doyurulmayan isteklerin başka bir görünümde gerçekleşmesidir.

Dünyanın Düzeni isimli hikâyede genç kız rüyasında öldürdüğü horozu görür. Horoz, genç kıza kendisini neden öldürdüğüne dair bir dizi soru sorar. Horoz, sorduğu sorular karşısında genç kızın zihninden geçen yanıtları bilir ve tüm bu yanıtları kendi düşünceleriyle tek tek çürütür. Büyük bir kısmı bu rüyaya ayrılan hikâyede genç kızın fikirleri gördüğü rüyada horozla girdiği fiziksel ve iletişimsel münasebet neticesinde tamamen değişir. Rüyanın görülme zamanı sabaha doğrudur. Bunu, kahramanın rüyayı gördükten sonra balkona geçtiği sırada annesinin ona, sabah rüzgârına karşı üşütmemesi konusunda yaptığı uyarıdan anlarız. Freud’a göre (2014, s. 28) yakın geçmişe ait olan izlenimler rüyada sabaha karşı ortaya çıkar. Birbirinin devamı niteliğinde olduğunu söylediğimiz bu hikâyelerin ilkinde kahraman horozu öldürür, ikincisinde de rüyayı görür. “Dünyanın Nizamı” isimli ikinci hikâyede kahraman bir ay geçmeden fikrinin değiştiğini, fikrinin değişmesine de öldürdüğü horozun hayalinin neden olduğunu söyler. Dolayısıyla iki hikâye arasındaki zaman farkının bir aydan daha kısa ve görülen rüyanın yakın geçmişe ait olduğu açıktır.

Görülen rüya, kahramanın bilinçdışını ortaya koyması açısından önemlidir. Hikâyedeki rüya kâbusla karışıktır. Bu noktada kâbus ve rüya arasındaki ayrıma değinilir ve bu ayrım hikâyede “*kâbusta insan kımıldayamaz, ağzını açamaz, sesini çıkaramaz; rüyada ise insan serbesttir, bir dereceye kadar iradesine sahiptir.*” (Seyfettin, 2015, s. 952) ifadeleriyle açıklanır. Burada, rüyada iken kişinin iradesinin olduğundan bahsedilmesi önemlidir. Çünkü irade ile kast edilen aslında bilinçli olarak istenen, arzulanan, tercih edilen durumdur. Hikâyeye göre genç kız önce korkunç bir kâbustadır ardından bu kâbus rüyaya döner. Kâbustan rüyaya geçiş, horozun gürlereyerek genç kızın üzerine atılması ile gerçekleşir. Genç kız bu durumu, “*kâbus bozuldu, rüya başladı*” (Seyfettin, 2015, s. 952) ifadeleri ile anlatır. Dolayısıyla horozun genç kızın üzerine atılmasıyla birlikte kâbus sona ermiş, haz duyulan kısım başlamıştır. Bu durum, genç kızın horozu bir arzu nesnesi haline getirdiğini ifade eder. Burada bilinçdışının

sızdığı bilinç kısmen devrededir ve arzulan eylemin yerine rüya konulmuştur. Freud'a göre libidonun tatmin sağlama yollarından başlıcası bilinçaltına itilmiş dürtünün kendisini rüyada göstermesidir. Rüya, bir arzunun gerçekleşmesidir (Freud, 2014a, s. 147). Horozun erkek, tavuğun kadın olarak imlendiği hikâyede kadın olan kahramanın horozu yani erkeği bilinç dışında arzu nesnesi olarak var ettiği anlaşılmaktadır.

Rüya görenin bize anlattığı rüya, sık sık çevirisi yapılması gereken bir metne benzetilmiştir Freud tarafından (Mannoni, 1992, s. 53). Bu noktada Freud, rüya düşünceleri ile rüya içeriği arasındaki ayrımı ortaya koyar. Ona göre rüya düşünceleri ve rüya içeriği aynı konunun iki farklı dildeki versiyonları olarak sunulur. Rüya içeriği, rüya düşüncelerinin başka bir ifade biçimine aktarılması gibidir (Freud, 2014b, s. 5). Genç kızın rüya içeriğini aktarırken kullandığı aşağıdaki ifadeleri yorumladığımızda, bu ifadeleri cinsel birleşim anına gönderme şeklinde okuyabiliriz. *"Nefes bile alamıyordum... Her ötüşünde titriyordum... (Horoz için) Karşımdaki büyüyor, büyüyor, adeta bir dev halini alıyordu... Demir pençelerinin altında karyolam zangırdıyor, sanki bir zelzele her tarafı sarsıyordu... (Horoz için) Ben harelene harelene karşımda değişmesine bakarken... Saçlarımı yoluyor, üstümü başımı didik didik ediyordu... Uyandıgım vakit ter içindeydim... Yorgan aşağı düşmüştü... Sanki bütün kemiklerim kırılmış..."* (Seyfettin, 2015, s. 952-953).

Freud'un ileri sürdüğü önemli düşüncelerden biri de rüyada sansür mekanizmasının varlığıdır. Bu mekanizma, dürtülerin bilinç dışından bilince geçerken bazı değişimlere uğramasına neden olur. Fromm (2016, s. 108) Freud'un sansür mekanizmasını şu şekilde ifade eder: Sanki bir perde arkasında yer alan bu sansür olgusu, gizli düşüncelerin ancak yeterince örtülüp maske taktıkları zaman bilincin sınırlarını geçmesine izin verir. Bu durum, rüyalarındaki sembollerin arka planını oluşturur. Freud'a göre açıkça ifade bulamayan dürtüler, rüyada bazı sembollerle ifade edilir. Düşte doğrudan gözükmeyerek kendilerini simgelerle açığa vuran ise en başta genital organlar ve cinsel eylemlerdir (Freud, 2000, s. 73). Rüyada uzun nesnelere birlikte bıçak, kama, mızrak gibi kesici, delici aletler erkek cinsel organına karşılık gelir (Freud, 2014, s. 90). Erkek imgeleri veya fallik semboller kuleler, roketler, silahlar, oklar, kılıçlar ve benzerlerini içerebilir. Kısacası imgeler dik durur ya da ateş alırsa (patlarsa) fallik bir sembol olabilir (Tyson, 2006, s. 20). Dünyanın Düzeni isimli hikâyede rüyanın anlatıldığı bölümde horozdan sivri, hançer gagalı (bu gagadan çıkan kelimeler de oka benzetilir) tuğlu, mahmuzlu, kılıçlı biri olarak bahsedilir. Dolayısıyla kullanılan bu tip ifadelerle erkekliğe ve erkek cinsel organına göndermede bulunduğu açıktır.

8. 2. Üst Ben/Toplumsal Uyumsuzluk

Freud yapısal kişilik kuramında benliği üç bölüme ayrılan bir bütün olarak değerlendirir. Bu bölümler id, ben ve üst bendir. Freud'a göre (2001, s. 102) id değer yargılarından, iyiden, kötüden, ahlaktan habersizdir ve haz ilkesine sıkıca bağlıdır. Bu anlamda id akıldışı ve ilkeldir. İd, beni kendi enerjisi doğrultusunda üst ben ise töre, ahlak, din gibi toplumsal kontrol mekanizmalarıyla yönlendirmeye çalışır. İd ve üst ben arasında sıkışan ben, bu iki itkiyle uzlaşmaya çalışır fakat onlarla bir araya gelmek çoğu zaman oldukça zordur.

Ömer Seyfettin "Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" isimli hikâyelerde çatışmayı evlilik üzerinden gerçekleştirir. Yazarın çatışma unsuru olarak evliliği seçmiş olması tesadüfi olarak düşünülemez. Evlilik toplumsal bir birlikteliktir. Kadın ve erkek arasındaki kültürel uyum, bu kültürün çocuklara aktarılması, nişan, düğün organizasyonları evliliğin kültürel

bir boyuta sahip olduğunu ortaya koyar. Giddens'e göre de (2012, s. 247) evlilik iki yetişkin birey arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan bir cinsel birleşimdir. Hikâyelerde evlilik gibi sosyal bir kurum üzerinden ben ile üst ben arasındaki mücadeleyi okuruz. Ana kahraman olan genç kız kümes hayatına dair gözlemlerinden hareketle evi kümes, evlilik hayatını ise kümes yaşamı ile özdeşleştirir ve kadın-erkek rolleri bağlamında evlilik kurumunu sorgular. Onu bu sorgulamalara sevk eden toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin kabulüne ilişkin toplumsal öğretilerdir.

Toplumsal cinsiyet, özellikle genç kızın anne ve babasının birbirlerine karşı konumları; var olan bu konumun kabulüne ilişkin yargı ise anne aracılığı ile ortaya konur. Baba, aile üyelerine söz hakkı tanımayıp evin nimetlerinden yararlanma hakkını kendinde gören, ev yaşamını öfke ve şiddetle dizayn eden, kendi sözünü geçiren, evi idare eden biri iken anne, babanın tüm emir ve buyruklarına boyun eğen, otuz yıldır birlikte olmalarına rağmen ondan korktuğu için yanında sigara dahi içemeyen fakat bu durumu, yadırgamak yerine erkeğin efendi oluşunun doğal bir sonucu olarak gören taraftır.

Hikâyede bu tip toplumsal öğretilerin savunucuları olarak anne, aile ve akrabalar karşımıza çıkar. "Horoz" isimli hikâyenin daha ilk sahnesi genç kız ile ailesinin karşı karşıya geldiği olay ile başlar. Genç kızın kocaya varmak istememesi üzerine ailesi onu doktora götürür. Hikâyenin henüz giriş kısmında böyle bir olaya yer verilmesi, toplumsal yaşamın en küçük birimi olan ailenin, genç kızın karşısında yer alan sosyal engel unsuru olduğunu gösterir. Ailenin, akraba üyelerinin genç kızın evlenmek istememesi üzerine ona çılgın gözüyle bakmaları yine toplum baskısının açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bunlar arasında anne, genç kızla gerçekleştirdiği karşılıklı konuşmalarda, toplumun mesajını ona doğrudan iletir. "Elbet. Kadın yumuşak! Erkek sert! Dünyanın nizamı böyle kurulmuş! Kadın, kadın! Erkek efendi! Namuslu insanlar bu kaidenin dışına çıkamazlar." (Seyfettin, 2015, s. 950). Annenin, geniş çerçevede de toplumun düşünce dünyasını yansıtan bu ifadelerle namuslu insan olmanın ölçütü toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmeye bağlanır. Hikâyedeki genç kızın "Ben horozsuz bir kümes yani kocasız bir ev istiyorum" cümlelerine karşılık anne karakteri yine üst beni/toplumsal öğretiyi temsil eder biçimde "Dünyanın nizamını bozacaksın, her kadına mutlaka bir erkek lazım!" (Seyfettin, 2015, s. 951) ifadeleriyle karşı çıkar. Dünyanın nizamı ile kast edilen toplumsal düzenin devamlılığına temel teşkil eden aile birliğinin ve toplumsal kadınlık erkeklik kimliklerinin korunmasıdır.

Freud'a göre (1941) toplumun ilk yasası, kabile erkeklerinin bir araya gelip topluluktaki tüm kadınlara sahip olan babayı öldürmelerinin sonucunda oluşur. Buna göre babayı öldüren erkekler pişmanlık duyarlar ve babanın öldürülmesini yasaklarlar. Lacan (2012) bu durumu babanın adı (simgesi) olarak açıklar. Ona (2012) göre babanın biyolojik olarak var olması değil, simgesel olarak aktarımı söz konusudur. İncelenen "Horoz" hikâyesinde de babanın simgesel olarak annenin söyleminde yaşatıldığına tanık oluruz.

Annenin, erkeğin otoritesine karşı itaatkâr yaklaşımı, ailenin toplumsal bir görev olarak kabul ettikleri evliliği yerine getirmesi için genç kıza baskı yapması (doktora götürmeleri, deli demeleri vb), evde ataerkil bir düzenin varlığı, genç kızın üst beni ile beni arasında bir uyuşmazlık yaratır. Öyle ki "Horoz" hikâyesinin henüz ilk cümlesinde, bu uyuşmazlığın genç kızın ruhunda derin bir ıstırap yarattığı ifade edilir. Hikâyenin başında bahsedilen uyumsuzluk, sonunda da aynıdır. Benlik ve toplum arasındaki uyum, genç kızın gördüğü bir rüya ile ikinci hikâyede yakalanır.

8. 3. Ben/Toplumsal Uyum

Üst ben, ben için bir ideali temsil etmektedir; ben bu ideale uymaya, ona benzemeye eğilim göstermektedir (Freud, 2001, s. 92). "Dünyanın Nizamı" isimli hikâyeye geldiğimizde ben ve üst ben arasındaki uyumu görürüz. Bu uyum hikâyenin ilk cümlelerinden itibaren kendini gösterir. Genç kız artık annesine hak verdiğini, fikrinin değiştiğini, her kız gibi mutlaka kocaya varmasının gerekliliğini anladığını, eski koca istemez kat'î kararına ise gülmekten katıldığını ifade ederek kişiliğindeki dönüşümü hikâyenin başında "*Dünyanın düzeni bozulamayacak! Ben de her kız gibi mutlaka bir kocaya varmalıyım*" (Seyfettin, 2015, s. 952) ifadeleriyle açıklar. Eski tavrını densizlik ve delilik olarak niteler. Hikâyenin sonunda ise horozsuz kümesi mezarlığa benzetir. Böylece kahraman ataerkil düzene boyun eğmiş ve hak vermiştir. Genç kızın bu dönüşümü kendisini ve toplumu memnun eder. Bu memnuniyetin nedeni, ben ile üst benin uyumudur. Bu uyumun arka planında ise genç kızın gördüğü rüya vardır.

8. 4. Cinsellik

"Horoz" ve "Dünyanın Nizamı" isimli iki hikâyede tavuk kadın, horoz ise erkek ile bağdaştırılmıştır. Bu bağdaştırmada biyolojik cinsiyetin yanı sıra tavuk ve horozun sahip oldukları ana özellikler etkili olmuştur. Tavukların yumurtlamaları, civciv çıkarmak için haftalarca karanlıkta aç, susuz, uykusuz, güneşsiz, eğlencesiz yumurtalarının üzerinde yatmaları, yavrularını beslemeleri, onları korumaları gibi özellikleri ile kadınlık ve annelik kimliğine; horozun boğazına ve nefesine düşkün olması yönüyle tanımlanması ile de erkek kimliğine işaret edilmiştir.

İlk hikâyede horozun tavukların üzerine atlaması, tüylerini yolması, yatırıp boyunlarını yere sürmesi, kendisine hizmet ettirmesi onlara karşı yapılan bir zulüm olarak ifade edilir. İkinci hikâyede ise bu zulüm lütuf olarak değerlendirilir. Bu değerlendirmede kahramanın gördüğü rüya etkili olur. Genç kızın rüyasında gördüğü horoz bu kez tavukların yerine genç kızın saçlarını yolar, üstünü başını didikler, kaçmaya çalışırken onu tutarak boynunu yere sürer. Rüyasında horozun gagalamasına, acı çektirmesine maruz kalan genç kız acı duymanın lezzetini tadar. Bunu genç kızın "*Hakikaten acının, korkunun, zulüm görmenin, dayak yemenin, gaganmanın, didiklenmenin pek başka bir lezzeti var! Mazlumun duyduğu bir lezzet ki zalim bunu tahayyül bile edemez.*" (Seyfettin, 2015, s. 953) ifadelerinden çıkarırız.

Bu durum sadizm ve mazoşizm olmak üzere iki kavramı gündeme getirir. Cinsel amaç etkin ve edilgin olmak üzere iki biçim altında görünür. Krafft Ebing'e göre (1906: 89) acıtma ve güç uygulama isteği sadizm, acı çekme ve güce maruz kalma isteği mazoşizmdir. Sadistik eylemler kadınlardan ziyade erkeklerdedir. Cinsel ilişki sırasında erkek etkin ve saldırgan bir role sahiptir, kadın ise edilgindir ve savunmada kalır (Krafft Ebing, 1906, s. 59). Mazoşizm esas olarak dişildir (Freud, 2001, s. 149) Bu nedensiz değildir. Erkek cinsellik hücresi etkindir, devingendir, dişi hücrenin peşine düşer; yumurtacı ise devinimsizdir, edilgindir (Freud, 2001, s. 148). Kadını kazanmak, onu zapt etmek erkeğe büyük bir haz verir ve teslim olma anına kadar kendini savunmada tutan kadının utangaçlığı psikolojik açıdan büyük önem taşır (Krafft Ebing, 1906, s. 59).

"Dünyanın Nizamı" isimli hikâyede de kahraman gördüğü rüyayı anlatırken horoz için "gürbüz bir savaşı, eski bir şövalye, iri ve muhteşem kanatlı, demir pençeli, altından bir zırha benzeyen parlak kıvılcımlı tüyleri olan, gayet güzel bir ejderha" gibi horozun gücünü

betimleyen güçlü ifadeler kullanır. Güçlü olmak, zenginlik gibi özellikler karşı tarafın cinsel arzularını kamçılayan önemli öğelerdir (Fromm, 2016, s. 46). Görülen rüyanın anlatımında dikkati çeken bir başka husus da genç kızın olayı bir savaş sahnesine benzer şekilde anlatmasıdır. Öyle ki rüya zapt etme ve teslim olma eylemleri arasında geçer. Genç kızın horozdan bahsederken onu erkeği temsil eden bir unsur olarak konumlandığını gösteren dil, aynı zamanda horozu sadist genç kıza ise mazoşist özellikler yükler. Zira genç kız horozu yenilmez bir savaşçı şeklinde anlatarak onun kendisine yönelttiği fiziksel güç ve şiddetten haz duyar. Duyulan bu hazzı *"Fakat ne tatlı, ne hoş, ne ruhanî bir ıstırap ya Rabbi! Bu korkunç rüyaya tekrar dönmek ihtimali olduğunu bilseydim, hemen gözlerimi kapayacaktım."*(Seyfettin, 2015, s. 953) cümlelerinden anlarız. Yine rüyada horoz ile kurulan bu münasebetten 'hoş bir ıstırap' olarak bahsedilmesi de sadist-mazoşist duygular çerçevesinde okunması gereken noktalardan biridir.

SONUÇ

Edebiyat tarihinde modernist olarak nitelendirilen eserlerde geleneksel kurgulama teknikleri ve üzerinde durulan temalar değişmiştir. Modern tarzdaki eserlerde içerik olarak daha çok birey-toplum çatışması, genel geçer kabul görmüş ve yerleşik hâle gelmiş algıların, davranış kalıplarının sorgulanması, bunalımlı bir ruh hâlindeki bireyin iç sıkıntısı işlenmektedir. Bu durum yabancılaşma, anomi, bilinçaltı, arketip, cinsellik, saldırganlık gibi unsurların eserlerde sıklıkla yer almasını sağlamıştır. Diğer taraftan içeriğin okuyucuya iletilmesinde alegorik anlatıma, simgelere büyük önem verilmiştir.

Ömer Seyfettin'in bu çalışmaya konu olan iki hikâyesinde hem içerik hem de kurgu anlamında modernist eserlerin yukarıda sayılan birçok özelliği yer almaktadır. "Horoz" hikâyesinde toplumun değerleriyle uyuşmayan, çevresine yabancılaşmış ve tepki olarak iletişimsizliği seçmiş bir genç kızın düşünceleri konu edilmektedir. Bu hikâyenin dil ve anlatım özellikleri alegori ile örülmüştür. Bu hikâyede horoz-erkek ve tavuk-kadın eşleştirmeleri alegorik bir tarzda sağlanmaya çalışılmıştır. "Dünyanın Nizamı" hikâyesinde ise bilinçdışı ve rüya, üstben/toplumsal uyumsuzluk, ben/toplumsal uyum ve cinsellik başlıklarını içeren psikanalitik kurama dair zengin bulgular elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bu sonuçlar Ömer Seyfettin'in sadece Türkçü milliyetçi yönüyle değil aynı zamanda farklı okuma biçimlerine de açık olduğunu göstermektedir.

SUMMARY

Omer Seyfettin is known for his stories, although he brings many works of different types to our literature. The writer who could get a storyline out of everything, fits many stories in his 36-year life. Although the writer's stories are mostly read within the framework of national, spiritual and Islamic values, it is closely seen that he enriches his stories with modernist elements. In this study, stories of Omer Seyfettin named "Horoz" and "Dünyanın Nizamı" which are the continuation of each other, were attempted to be solved with a modernist perspective. The elements that can form the basis of modernism in the writer's examined stories are alienation, lack of communication, sisyphus absurd (incompatible) complex, anomy, passive rebellion, greying of the hero, archetype and maternal archetype, freudian elements and psychoanalism (subconscious and dream, superego/social incompatibility, ego/social harmony, sexuality).

"Horoz" and "Dünyanın Nizamı", which are the subject of the study, are two stories of Omer Seyfettin, containing modernist elements and being published every five days.

"Horoz" was published in the 764th issue of Vakit newspaper dated 22 December 1919, and "Dünyanın Nizamı" was published in the 769th issue of the same newspaper dated 27 December 1919. The story "Horoz" is about the decision of a young girl who does not want to marry, and the reasoning behind this decision. In this story, a young girl establishes a similarity between the poultry life of roosters and chickens and the family life of herself, her siblings and her parents. In the first part of the story, poultry life is explained by a young girl, in the context of the roles of roosters and chickens living there. According to her, chickens are cute, in their own world, pure, innocent and extremely devoted creatures. Roosters, unlike chickens, are proud, do not enjoy anything other than cruelty, do not know what duty, sacrifice, affection, compassion, mercy is, they are chatters busy with their toilet and themselves. The young girl, whose anger grows as she observes the poultry life, realizes that there are similarities between her rooster and her father, who eats by himself where there is anything to eat, and when he finds a piece of stone or sand he immediately offers the chickens by shouting 'cluck-cluck', gets hard upon cockerels, and maltreats chickens. Her father rules his mother and siblings at home, just as the rooster rules chickens and cockerels in the house. One day, the young girl who is disturbed by this situation, complains to her mother about her father's attitudes. The fact that her mother said that all men are so hard and women are so soft and that the world is established like this, makes the young girl pretty angry. On this discussion, the young girl goes to the coop and throws the stone she took and kills the rooster.

His story "Dünyanın Nizamı" is about the change in the young girl's decision not to want to marry and the dream that caused this change. At the beginning of the story, the young girl talks about being inconsiderate about opposing marriage and talks about the necessity of getting the husband like every girl. She says that the incident that caused this change in her decision was the dream of the rooster she killed. Entering the dream of the young girl, the rooster requests an explanation of why she killed him, and just as he did with the chickens in the coop, he hurts her, takes under his wings and beaks. He says that chickens are happy for his existence, and when he beaks and beats them; and if it wasn't for him, they would stop laying eggs and become lazy. The young girl, waking up as her dream ends, enjoys the pain and cruelty. Unwillingly, she gets up from the bed and goes to the garden, and thinks that the coop got out of order, that chickens stopped laying eggs, got lazy and that they lie like a cripple constantly. On top of that, she realizes that the world has a system as well as her coop and that it should not be spoiled.

In Omer Seyfettin's two stories that are the subject of this study, there are many features of modernist works mentioned above in terms of both content and fiction. The thoughts of a young girl who does not match the values of the society, who got alienated, and who chose not to communicate was discussed in the "Horoz" story. The language and narrative features of this story are knitted with allegory. In this story, rooster-male and chicken-female matches are tried to be provided in an allegorical manner. And in "Dünyanın Nizamı" story, rich findings were obtained regarding the psychoanalytic theory which includes subconscious and dream, superego/social incompatibility, ego/social harmony and sexuality. These results obtained in the research show that Omer Seyfettin is open not only to the Turkish nationalist side, but also to different reading styles.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, H. (1998). Bireysel ve toplumsal boyutlarıyla yabancılaşma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3/3, 163-176.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının ana çizgileri*. Ankara: İnkılap Yayınevi.
- Çolak, T. (1998). *Modernizm-sanayileşme, sanayi toplumu bağlamında ortaya çıkan sosyo-kültürel ve ekolojik riskler*.(Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Freud, S. (1941). *Totem ve Tabu I*. (N. Berkes, çev.). İstanbul: Cumhuriyet.
- Freud, S. (1967). *Cinsiyet ve psikanaliz*. (S. Hilav, çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Freud, S. (1995). *Sanat ve sanatçılar üzerine*. (K. Şipal, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Psikanaliz üzerine*. (K. Şipal, çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2001). *Psikanaliz üzerine*. (A. A. Öneş, çev.). Ankara: Say Yayınları.
- Freud, S. (2014a). *Rüyaların yorumu*. C. I. (İ. Kırımlı, çev.).Ankara: Alter Yayıncılık.
- Freud, S. (2014b). *Rüyaların yorumu*. C.II. (İ. Kırımlı, çev.).Ankara: Alter Yayıncılık.
- Freud, S. (2017). *Cinsellik üzerine*. (A. A. Öneş, çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2016). *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*. (A. Arıtan, çev.). Ankara: Say Yayınları.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Z. Mercan, çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökberk, M. (1999). *Felsefe tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gökmen, A. (2013). Ruhçözümleyici Eleştiri. R. Filizok ve E. Saltık (Ed.)*Eleştiri kuramları* (s. 66-85). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Jung Carl, G. (2006). *Analitik psikoloji*. (E. Gürol, çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Krafft Ebing R. V. (1906). *Psychopathia sexualis: With especial reference to the anthipathic sexual instinct, a medio-forensic study*. (F. J. Rebman, çev.). New York: Physicians and Surgeons Book Company.
- Lacan, J. (2012). *Babanın Adları*. (M. Erşen, çev.). İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Mannoni, O. (1992). *Freud*. (V. Atayman ve T. Kurultay, çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Özaltıok, B. A. (2011). *Yusuf Atılğan'ın romanlarındaki modernist unsurlar*.(Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Seyfettin, Ö. (2015). *Ömer Seyfettin bütün hikâyeleri*.(N. H. Polat, haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tyson, L. (2006). *Critical theory today: A user friendly guide*. New York: Routledge.
- Yürek, H. (2005). *Cumhuriyet dönemi Türk romanında modernizmin yeri*.(Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

Giving up or Pursuing Translation? The Impact of Strategic Competence on Motivational Persistence

Dr. Ayşe Işık Akdağ

Istanbul University, School of Foreign Languages
aysea@istanbul.edu.tr

Abstract

This study aims to analyse the strategic competence that Translation Studies students develop during the translator training process according to some variables and to explore its impact on the pursuit of translation goals. Research data was collected using the Metacognitive Learning Scale developed by Namlu (2004) and the Motivational Persistence Scale adapted into Turkish by Saricam et al. (2014). Research is conducted with 214 students enrolled in the English, French and German departments of Translation Studies in a public university using the relational screening model and correlational survey method. Results show that trainee translator's strategic competence does not vary by department or class but by gender, age and academic achievement. General strategic competence and planning strategies of female translator candidates were higher than males and students' strategic competence mean is slightly above the average. Another result was that when strategic competence increases, motivational perseverance increases accordingly. Furthermore, students using planning strategies or organizational strategies are more likely to pursue current and distant translation goals. Students using supervision or evaluation strategies on the other hand, can return to unresolved past goals in addition to going after current and long-term translation goals.

Keywords: Strategic competence, BA level translator training, Translation Studies, metacognition, motivational persistence.

Çeviriye Tamam mı Devam mı? Stratejik Edincin Motivasyonel Kararlılığa Etkisi

Öz

Bu çalışma Çeviribilim Bölümlerinde okuyan öğrencilerin çeviri eğitimi süresince geliştirmekte oldukları stratejik edinci çeşitli değişkenlere göre incelemeyi ve stratejik edincin çeviri kararlarına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma verileri Namlu (2004) tarafından geliştirilen Biliş Ötesi Öğrenme Stratejileri Ölçeği ve Saricam et.al (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan Motivasyonel Kararlılık Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Bir devlet üniversitesinin Almanca, Fransızca ve İngilizce Mütercim Tercümanlık bölümlerine kayıtlı 214 Çeviribilim öğrencisinin katıldığı araştırmada ilişkisel tarama ve korrelasyonel tarama modelleri kullanılmıştır. Sonuçlar öğrencilerin stratejik edincilerinin cinsiyet, yaş ve akademik başarıya göre değiştiğini ancak, sınıf ya da bölüme göre değişmediğini

Sending Date / Gönderim Tarihi: 11/11/2019

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 13/03/2020

göstermektedir. Kadın çevirmen adaylarının genel stratejik edinç ortalamaları ve planlama stratejileri erkek adaylara göre daha yüksektir ve tüm öğrencilerin stratejik edinç düzeyleri ortalamanın biraz üzerindedir. Bir başka sonuçsa stratejik edinç yükseldiğinde motivasyonel kararlılığın da yükseldiği yönündendir. Ayrıca, planlama ya da düzenleme stratejileri kullanan öğrenciler mevcut ve uzun vadeli çeviri hedeflerini takip etmeye daha yakındırlar. Öte yandan, denetleme ve değerlendirme stratejilerini kullanan öğrenciler mevcut ve uzak çeviri hedeflerini takip etmenin yanı sıra geçmişteki çözüme kavuşmamış çeviri hedeflerine de geri dönebilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Stratejik edinç, lisans düzeyinde çeviri eğitimi, Çeviribilim, üstbilis, motivasyonel kararlılık.

INTRODUCTION

One of the objectives of translator training is to help students acquire translation competence (Akdağ, 2016; Esen-Eruz, 2011). Several researchers have examined translation competence [TC henceforth], and many have considered it as a categorical notion composing of several sub-competences (Angelelli, 2012; Beeby et al., 2009, 2011; EMT, 2007; Göpferich, 2009; Göpferich & Jääskeläinen, 2009). Thus, they have proposed various TC models most of which include strategic competence. Strategic competence may be qualified as a chef d'orchestre of the translation process since it ensures the completion of the translation task despite many problems. Motivational persistence, on the other hand, is one's determination to achieve goals. In short, it is the motivational attitude required to obtaining desired ends (Constantin, Holman, & Hojbotă, 2011). This study aims to explore the development of strategic competence and its interaction with motivational persistence among 214 students enrolled in the English, French; German departments of Translation Studies in a public university. It tries to answer the research question "Does the development of the strategic competence have an impact on the pursuit of translation goals?". To do so, it seeks answers to the following sub-research questions:

1. What are the strategic competence levels of translator trainees?
2. Does the strategic competence of translator trainees vary according to gender, age, class and department, (i.e. English, French; German Translation Studies departments)?
3. Does the strategic competence of translator trainees predict their motivational persistence?

This study is important since no interdisciplinary research focusing on both motivational persistence and translation competence has been done before. The research has a twofold contribution to Translation Studies: First, it applies the motivation concept to translator training and investigates a possible link between strategic competence and motivational persistence. Second, it provides a thorough examination of strategic competence and exhibits its metacognitive nature.

The article begins with a literature review on strategic competence and shows its metacognitive nature and then, proceeds to motivational persistence. Next, the research model as well as data collection tools and data analysis are explained along with the findings and conclusion.

Strategic Competence in Translator Training

Being the most privileged of the sub-competences that forms the TC, strategic competence has its place in various TC models: Angelelli, PACTE research group and TransComp research group place explicitly strategic competence as a separate sub-competence in their TC models (Angelelli & Jacobson, 2009; Beeby, 2000; Beeby et al., 2003,2009,2011; Göpferich, 2009; Göpferich & Jääskeläinen, 2009). In Angelelli's model (Angelelli & Jacobson 2009), strategic competence deals with the strategies used by translators in solving problems or with the way they approach to translation. Furthermore, strategic competence helps the translator identify the information flow in a text, establish relations between concepts, prevent interference, plan the translation task, self-edit and assess the translation. Angelelli also addresses the technical and social skills, such as recognizing and using translation tools, managing human resources, obtaining the necessary information from third parties, and working as a group member in strategic competence.

Thus, for Angelelli “strategic competence is the ability to exercise conscious control over linguistic, cultural, field, and instrumental knowledge” (Angelelli & Jacobson; 2009, p.37).

According to the PACTE research group (Process of Acquisition of Translation Competence and Evaluation), strategic competence is the procedural knowledge that ensures the successful completion of the translation process. It helps to identify and solve translation problems and to distinguish between the ideas in a text. Moreover, it controls the translation process by supervising the other sub-competences in the PACTE’s TC model and compensates for deficiencies. The acceptance of the translation task, planning of the process, evaluation of the outcome are all related to strategic competence. PACTE considers it to be the most important competence (Beeby, 2000; Beeby et al., 2003,2009, 2011).

The strategic competence of the TransComp group (This research group investigates the development of translation competence in a longitudinal study) is in the midst of its TC model, along with motivation. It controls the use of other sub-competences; establishes a hierarchy among competences and evaluates the appropriateness of small-scale translation decisions with large-scale translation strategies. Therefore, TransComp considers it to be a metacognitive competence (Göpferich, 2009).

A literature review showed that apart from the above-mentioned researchers who explicitly inserted strategic competence into their TC models, some others inserted the abilities pertaining to strategic competence in other competences. As an example, Schaffner (Schäffner & Adab, 2000) placed the problem-solving ability, an indicator of strategic competence, within the research sub-competence. She also included in her model the transfer competence that integrates all the other sub-competences. Vienne (1998, 2000) mentions the abilities related to strategic competence in almost all steps of his model: Identifying the appropriate translation strategy in the first step called “the ability to analyse various translation situations”, reviewing the research strategy, evaluating and exploiting the necessary resources for the execution of translation task in the step “ability to manage and process information” and finally explaining translation decisions in “ability to argue”. Likewise, EMT (2009, 2011) distributes abilities related to strategic competence in “Intercultural Competence” and in “Translation Provision Competence”: A translator can describe, evaluate translation problems and produce solution strategies; identify culture specific uses and shape the translation taking into account the text traditions; and justify the translation decisions and choices.

Strategic Competence as a Metacognitive Competence

In fact, when the definitions of the researchers are examined, it is possible to say that strategic competence is implicitly or explicitly present in TC models and is basically composed of planning, organization, supervision and evaluation processes, all of which require the effective use of metacognitive skills. Therefore, as properly put by TransComp and Angelelli, strategic competence appears to be a metacognitive competence and enables translators to exercise conscious control over the translation process. To produce a functioning text in the target culture, translators plan the translation process and plan the translation task. They use organizational strategies to establish relations between the concepts and to activate relevant sub-competences. They supervise the conformity of small-scale translation strategies to the large-scale translation decisions and the conformity of translation decisions with the skopos of the overall translation project. They evaluate whether a specific translation unit is a translation problem and also the appropriateness of

their translation decisions. In order to predict the development of strategic competence, we used the Metacognitive Learning Strategies Scale also consisting of planning, organizing, controlling and evaluation stages.

Researchers define metacognition as thinking beyond the cognitive level. While cognitive processes help to process, retain, and recall information, metacognitive processes presume to reflect on the act of thinking and to direct the cognitive processes. An example of a metacognitive experience is when students sense that they do not know enough about the course, make use of the cognitive strategies to learn the related course content, and ask themselves to test whether they have learned their course after the study (Flavell, 1979). While “what” and “how” questions are being sought in cognitive learning, it is important to use “why” and “when” strategies in metacognitive learning (Levin, 1988, p. 196).

Metacognitive skills are one's ability to evaluate one's own endeavours as an observer, critic or commentator by taking a step back from activities that require intensive efforts such as learning, problem solving and communication (Goh, 2018, p. 2). Thanks to the metacognition, individuals can control, regulate or direct their cognitive processes (Flavell, Miller, & Miller, 1985). Therefore, it is clear that the metacognition plays a key role in the effective use of strategic competence.

Motivational Persistence and Translator Training

Do translator trainees equipped with a well-developed strategic competence behave the same as those with low levels of strategic competence to achieve their translation objectives? Do students demonstrate a specific pattern of behaviour in achieving the translation objectives as their strategic competence develops? One of the possible answers to these questions may be explained by the concept of motivational persistence.

Motivation theories investigate what motivates people, and to which activities this motivation drives individuals (Schunk, D. H.; Pintrich, P. R.; Meece, 2008). Individuals may be more persistent or insistent in some subjects than others, and therefore they exhibit different behaviours in determining and achieving goals. Motivational persistence is defined as the tendency of the individual to pursue targeted activities despite difficulties, obstacles, fatigue, long-term disappointment or low perception of self-sufficiency (Constantin et al., 2011). Motivational persistence is one of the most important factors that affect individuals in reaching the determined targets and solve the possible problems that may arise (Argon, İsmetoglu, Çelik Yılmaz, & Erbaş, 2015; Demir & Peker, 2017; Pintrich & Schunk, D. H., 2002; Pintrich, 2003). In this context, based on Constantin et al. (2011), motivational perseverance may be adapted to translation training as “the tendency of pursuing translation goals despite the difficulties, obstacles, and other problems in the translation process and despite the long-term disappointment or low perception of self-sufficiency”.

METHOD

In this section the research design, population and data collection tools of the study are explained.

Research Model

The present study is a quantitative study. To determine the relationship between the development of strategic competence and variables, a relational screening model was used since relational screening models are “research models aiming to determine the presence and

/ or degree of mutual exchange between two or more variables"¹ (Karasar, 2017, p. 114). To determine the relationship between motivational persistence and the strategic competence correlational survey method was used since predictive correlational studies based on one variable, try to predict the other variable in question (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2017, p. 193).

Participant (subject) Characteristics

In the 2018-2019 academic year, 214 students enrolled in the Translation Studies Department of a public university participated in the research. Students were chosen by simple random sampling. Table 1 shows the age, gender and class variables of the participants.

Table 1. *Participants' Characteristics*

Gender (<i>number, %</i>)	Female	135	63.38
	Male	78	36.62
Age (<i>avg, sd</i>)		22.61	5.87
TS Department (<i>number, %</i>)	German	80	37.38
	French	55	25.70
	English	79	36.92
Class (<i>number, %</i>)	1 st year	71	34.13
	2 nd year	51	24.52
	3 rd year	36	17.31
	4 th year	50	24.04
Academic achievement (<i>avg, sd</i>)		2.98	0.58

As can be seen in the table, 63.38 % of the participants are female translator trainees and 36.62% are male. The average age is calculated as 22.61. Of the 214 participants 37.38 % study in German; 36.92% in English and 25.70% in French. 34.13% of the students are in their first year; 24.52% in the second year; 17.31% in the third year and 24.04 % in their final year. Their last semester average is calculated as 2,98 out of 4.

Data Collection Tools

Two different data collection tools were used in the study. The Metacognitive Learning Strategies Scale was used to predict the strategic competence of the translator trainees while motivational persistence levels were determined by the Motivational Persistence Scale.

Metacognitive Learning Strategies Scale: The Metacognitive Learning Strategies Scale (MLSS) developed by Namlu (2004) consists of 21 items that measure 4 factors: planning strategies, organization strategies, supervision strategies and evaluation strategies. The researcher conducted the validity and reliability studies of the scale. Accordingly, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value was .83 and the Bartlett test result was 2715.141 ($p < 0.0001$). Cronbach α internal consistency coefficient for the whole scale .8164; for sub-factors, respectively .6909, .7397, .6748 and .4850. The scale is in the 4 response Likert model.

¹ Unless stated otherwise, translations are mine.

The translator trainees were asked to grade items from “1 - never” to “4- always”. The lowest score that may be taken is 21 and the highest score is 84.

Motivational Persistence Scale: The Motivational Persistence Scale (MPS) was developed by Constantin et al. (2011) and adapted into Turkish by Saricam et al. (2014). The researchers conducted the scale's validity and reliability studies. Accordingly, the linguistic equation coefficient was .88, KMO coefficient was .87 and the Bartlett Sphericity test χ was 611.798 ($p < .001$, $sd = 78$). The scale is in the 5 response Likert model and has 13 questions aiming to measure 3 dimensions: long-term purposes pursuing, current purpose pursuing and recurrence of unattained purposes. Cronbach's alpha internal consistency coefficients were calculated as .69 for the whole scale, and for the 3 dimensions .72, .70. and .71, respectively. Translator trainees were asked to grade items from “1 -I strongly disagree” to “5- I strongly agree”. The points which can be taken from the scale are in the range of 13-65.

Data Analysis

Descriptive statistics were summarized as mean, standard deviation and minimum-maximum for continuous variables (age, last semester average, scale general and sub-dimension scores). The categorical variables (gender, department and class were summarized in numbers and percentages.

The normality test of numerical variables (age, last semester average, general and sub-dimension scale scores) was checked by the Kolmogorov Smirnov test.

In the comparison of two independent groups, the Independent Samples t-test was used when the numerical variables showed normal distribution, i.e. in the comparison of scale scores (scale as general and with its sub-dimensions) with respect to gender.

In the comparisons of more than two independent groups, the One-Way ANOVA test was used to compare the general and sub-dimension mean scores of scales with respect to department and grade levels in cases where numerical variables showed normal distribution.

The Pearson Correlation Coefficient was used for the analysis of the relationships between numerical variables, i.e., age and last semester average, and the general and sub-dimension scores of the scales, as well as the relationships between the general and sub-dimensions of the scales when there is normal distribution. Spearman's Rho Correlation Coefficient was used in cases where the variables are not normally distributed.

Statistical analyses were performed with Jamovi project Computer Software (2019) and statistical significance was taken as 0.05 (p-value).

FINDINGS

Table 2 shows the reliability coefficients with the minimum, maximum, average, standard deviation distributions of the scores obtained from the MLSS and MPS both as general and as their sub-dimensions. When the reliability analysis of the scales used in the research are evaluated (Cronbach's Alpha), it can be said that the scales are reliable.

Table 2. Distributions of the Scales and their Cronbach's Alpha value

	Min.	Maks.	Mean	SD	Cronbach's Alpha
MLSS – General	24.00	78.00	57.12	9.97	0.854
Planning Strategies	6.00	24.00	15.00	3.79	0.717
Organization Strategies	5.00	24.00	16.77	4.24	0.813
Supervision Strategies	5.00	20.00	15.42	3.29	0.822
Evaluation Strategies	4.00	16.00	9.93	2.37	0.478
MPS– General	20.00	65.00	46.56	7.22	0.807
Long-term purposes pursuing	5.00	20.00	14.25	2.94	0.691
Current purpose pursuing	6.00	20.00	14.89	3.09	0.764
Recurrence of unattained purposes	7.00	25.00	17.41	2.92	0.476

Table 2 shows that the strategic competence mean of trainee translators is ($\bar{X}=57,12$) out of 84. It can be inferred that, students are apt to learn organizational strategies ($\bar{X}=16,77$). Then come supervision strategies ($\bar{X}= 15,42$) and planning strategies ($\bar{X}=15,00$). Evaluation strategies appear to be the most difficult strategy to learn ($\bar{X}=9,93$).

Table 2 also indicates the motivational persistence of translator trainees. With reference to Table 2, students have the highest mean in the recurrence of unattained purposes ($\bar{X}=17,41$) followed by current purpose pursuing ($\bar{X}=14,89$). The least preferred goal appears to be related to the pursuit of long-term purposes ($\bar{X}=14,25$).

Does the strategic competence of translator trainees vary according to gender, age, class, department and last semester average?

Table 3. MLSS according to gender

	Gender				t	p
	F (n=135)		M (n=78)			
	Mean	SD	Mean	SD		
MLSS – General	58.27	9.41	55.17	10.69	2.185	0.030*
Planning Strategies	15.71	3.55	13.81	3.93	3.586	<0.001*
Organization Strategies	17.06	4.06	16.26	4.54	1.135	0.190
Supervision Strategies	15.34	3.27	15.55	3.38	-0.425	0.671
Evaluation Strategies	10.16	2.29	9.56	2.48	1.775	0.077

Not. Descriptive statistics are given as mean and standard deviation.

*. $p < 0.05$ and Independent Samples t test was used.

Table 3 shows a statistically significant difference between gender and the mean scores of general MLSS as well as planning strategies ($t = 2.185$ $p = 0.030$ and $t = 3.586$, $p < 0.001$, respectively). Accordingly, the mean scores of MLSS-general and planning strategies of female translator candidates were significantly higher than males.

For other sub-dimensions of the scale namely, organizational strategies, supervision strategies and evaluation strategies no significant difference was found regarding gender ($p > 0.05$ for each).

Table 4. MLSS according to age

	r	p
Age - MLSS- General	0.106	0.126
- Planning Strategies	0.060	0.386
- Organization Strategies	0.042	0.545
- Supervision Strategies	0.075	0.281
- Evaluation Strategies	0.163	0.019*

*. $p < 0.05$ and Spearman's Rho Correlation Coefficient was used.

Table 4 indicates a statistically meaningful, linear, positive, and weak relationship between the age scores of translator trainees and evaluation strategies ($r=0.163$ $p=0.019$). Accordingly, it can be said that as the age increases, the evaluation strategies scores increase as well.

On the other hand, no relation was found between the general scale scores and planning strategies, organizational strategies and evaluation strategies ($p > 0.05$)

Table 5. MLSS according to Class

	Class								F	p
	Freshman (n=71)		Sophomore (n=51)		Junior (n=36)		Senior (n=50)			
	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD		
MLSS- General	57.14	8.58	58.37	9.91	57.06	11.15	55.62	10.87	0.630	0.597
Planning Strategies	15.41	3.72	15.35	3.79	14.76	3.77	14.13	3.84	1.305	0.274
Organization Strategies	16.58	3.91	17.43	3.84	16.94	4.89	16.26	4.52	0.719	0.542
Supervision Strategies	15.54	2.95	15.49	3.25	15.56	3.44	14.83	3.76	0.536	0.658
Evaluation Strategies	9.62	2.02	10.1	2.35	9.79	2.76	10.4	2.55	1.156	0.328

No statistically meaningful relationship was found between class variable and MLLS scores ($p > 0.05$ for each).

Table 6. MLSS according to Department

	TS Department						F	p
	German (n=80)		French (n=55)		English (n=79)			
	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD	\bar{X}	SD		
MLSS- General	56.05	9.69	56.63	10.18	58.57	10.06	1.344	0.263
Planning Strategies	14.78	3.83	14.62	3.59	15.51	3.88	1.097	0.336
Organization Strategies	16.6	4.25	16.38	4.38	17.19	4.15	0.663	0.516
Supervision Strategies	15.11	3.01	15.29	3.54	15.83	3.4	0.990	0.373
Evaluation Strategies	9.56	2.26	10.35	2.65	10.04	2.25	1.862	0.158

As can be seen in Table 6, strategic competence does not change according to the department of translator trainees.

Table 7. *MLSS according to last semester average*

		r	p
Last semester average	- MLSS – General	0.300	<0.001*
	- Planning Strategies	0.312	<0.001*
	- Organization Strategies	0.261	0.003*
	- Supervision Strategies	0.162	0.072
	- Evaluation Strategies	0.104	0.249

Table 7 shows a statistically meaningful, linear, positive and weak relationship between the last semester average of translator trainees and general MLSS, planning strategies and organizational strategies (respectively $r=0.300$ $p<0.001$, $r=0.312$ $p<0.001$ and $r=0.261$ $p=0.003$). Accordingly, it can be said that as the last semester average increases, strategic competence, planning and organizational strategies scores increase as well.

As far as evaluation strategies and supervision strategies are concerned no statistically meaningful difference was found.

Does the strategic competence of translator trainees predict their motivational persistence?

Table 8. *Correlation between MLLS and MPS*

		r	p
MPS – General	- MLSS – General	0,342	<0,001*
Long-term purposes pursuing	- MLSS – General	0,353	<0,001*
Current purpose pursuing	- MLSS – General	0,307	<0,001*
Recurrence of unattained purposes	- MLSS – General	0,163	0,018*
MPS – General	- Planning Strategies	0,158	0,022*
Long-term purposes pursuing	- Planning Strategies	0,284	<0,001*
Current purpose pursuing	- Planning Strategies	0,166	0,016*
Recurrence of unattained purposes	- Planning Strategies	-0,071	0,307
MPS – General	- Organization Strategies	0,248	<0,001*
Long-term purposes pursuing	- Organization Strategies	0,254	<0,001*
Current purpose pursuing	- Organization Strategies	0,228	<0,001*
Recurrence of unattained purposes	- Organization Strategies	0,116	0,097
MPS – General	- Supervision Strategies	0,337	<0,001*
Long-term purposes pursuing	- Supervision Strategies	0,278	<0,001*
Current purpose pursuing	- Supervision Strategies	0,290	<0,001*
Recurrence of unattained purposes	- Supervision Strategies	0,246	<0,001*
MPS – General	- Evaluation Strategies	0,272	<0,001*
Long-term purposes pursuing	- Evaluation Strategies	0,191	0,006*
Current purpose pursuing	- Evaluation Strategies	0,215	0,002*
Recurrence of unattained purposes	- Evaluation Strategies	0,253	<0,001*

Table 8 shows a significant, linear, positive and weak relationship between general MLSS and general MPS, long-term purposes pursuing, current purpose pursuing and recurrence of unattained purposes. This means that when strategic competence increases motivational perseverance increases as well.

Likewise, planning strategy has a significant, linear, positive and weak relationship with motivational persistence, long-term purposes pursuing and current purpose pursuing (respectively $r=0.158$ $p=0.022$, $r=0.284$ $p<0.001$ and $r=0.166$ $p=0.016$). This finding shows that if the planning strategy scores increase, motivational perseverance increases accordingly. Specifically, the higher the planning strategy scores the higher the long-term purposes pursuing and the current purpose pursuing. There was no relationship between planning strategies and recurrence of unattained purposes.

Like the planning strategy, organization strategy has a significant, linear, positive and weak relationship with motivational persistence, long-term purposes pursuing and current purpose pursuing (respectively $r=0.248$ $p<0.001$, $r=0.254$ $p<0.001$ and $r=0.228$ $p<0.001$). That is to say any rise in organization strategies' scores brings also a rise in motivational persistence, long-term purposes pursuing and current purpose pursuing. However, organizational strategies are not statistically related to recurrence of unattained purposes.

As for the supervision strategies, a significant, linear, positive and weak relationship was observed with the metacognitive learning scale itself and all its sub-dimensions respectively $r=0.337$ $p<0.001$, $r=0.278$ $p<0.001$, $r=0.290$ $p<0.001$ and $r=0.246$ $p<0.001$. Therefore, it is possible to say that when supervision strategy scores increase, the motivational perseverance, long-term purposes pursuing, current purpose pursuing and recurrence of unattained purposes scores also increase.

Just as the supervision strategies, evaluation strategies have a significant, linear, positive and weak relationship with the metacognitive learning scale itself and all its sub-dimensions (respectively $r=0.272$ $p<0.001$, $r=0.191$ $p=0.006$, $r=0.215$ $p=0.002$ and $r=0.253$ $p<0.001$), which means that in cases where evaluation strategies score rises, motivational perseverance, long-term purposes pursuing, current purpose pursuing and recurrence of unattained purposes scores rise accordingly.

DISCUSSION

When the findings of this study were compared to other studies, some consistencies and differences were found: When metacognitive strategies forming the strategic competence of trainee translators are compared to those of teacher candidates, it can be said that the finding "female translator candidates have higher levels of strategic competence than males" is supported by other national and international studies (see Demir & Kaymak Özmen, 2011; İflazoğlu Saban & Bal, 2010; Leutwyler, 2009; Pajares ve Graham, 1999; Peklaj & Pečjak, 2002).

As for the sub-dimensions, the finding "female students are successful in planning strategies" is consistent with some studies (Karimpour, Sayad, Taheri & Aerab Shebani, 2019; Kartal, Kayacan & Selvi, 2013; Küçük Kılıç, Cihan & Öncü, 2015) while it shows differences with others (see Ağbuğa 2017; Okçu & Kahyaoğlu, 2007). The possible reason for this may source from different participant groups. Studies focusing on pre-service teachers have reached to similar finding with the present research while findings of the research focusing on students from different faculties or professional teachers have differentiated.

The relationship between ages scores and evaluation strategies was statistically meaningful, linear, positive and weak. This finding means that evaluation strategies are more effectively used as age increases. This result is almost consistent with the national and

international previous work stating that metacognitive abilities increase with the age and improves significantly with years of experience (see Akın & Abacı, 2011; Miles & Stine-Morrow, 2004; Stewart et al., 2007; Veenman & Spaans, 2005).

This study also showed that strategic competence neither differs by department nor by class. This finding complies with previous research (see Baykara, 2011; Deniz, Küçük, Cansız, Akgün & İşleyen, 2014; Hakan, 2016; Kartal et al., 2013; Küçük Kılıç et al., 2015; Sapanıcı, 2012; Okçu & Kahyaoğlu, 2007).

As for the last semester average, a statistically meaningful, linear, positive and weak relationship was found between the academic achievement of translator trainees and the general strategic competence, planning strategies and organizational strategies. This result shows consistency with the literature since a significant difference is expected in favour of students with high academic grades (see Cautinho, 2007; Case, Harris & Graham, 1992; Deseote ve Roeyers, 2002; Kartal et al., 2013; Namlu, 2004; Sapanıcı, 2012).

CONCLUSION

This study sought to analyse strategic competence according to such variables as gender, class, age and department and investigate the link between strategic competence and motivational perseverance. In other words, it aimed to answer the question “Does the development of the strategic competence have an impact on the pursuit of translation goals?”. To do so, a clear definition of the two concepts – to measure something, one needs to define it- and two reliable measurement instruments were needed: one for predicting the development of strategic competence and the other for determining the goal behaviour of translation trainees.

A literature review showed that strategic competence, one of the competences that forms translation competence is explicitly present in almost all of the translation competence models proposed by a working group. Individual researchers also point out the importance of this competence. Some place it explicitly in their translation competence model as do the research groups while others, due to the different grouping, distribute the abilities pertaining to it in other competences. However, in all translation competence models, abilities encompassed by strategic competence are present: planning the translation task, distinguishing between the ideas in a text, identifying and solving translation problems, self-editing, assessing the translation, supervising and integrating other sub-competences non-exhaustive list of abilities. Therefore, it can be said that strategic competence is basically composed of the planning, organization, supervision and evaluation processes.

Defined as such, the strategic competence appears to be a super competence and the abilities that it is responsible for require thinking about the conscious translation decisions, hence metacognitive skills. In other words, to evaluate what is already decided, to compensate for shortcomings, to redefine translation objectives and to adopt a new strategy if the current one becomes ineffective, to organize the translation process from the beginning to the end, and to supervise every step metacognitive skills are needed. Therefore, the Metacognitive Learning Strategies Scale which is also composed of planning, organization, supervision and evaluation strategies was used to determine the developmental levels of translator trainee’s strategic competence.

The concept of motivational persistence may be adapted to translation training as the tendency of pursuing translation goals despite the difficulties, obstacles, and other problems in the translation process and despite the long-term disappointment or low perception of self-sufficiency. To measure the goal behaviour of Translation Studies students the Motivational Persistence scale was used.

This study shows that the trainee translator's strategic competence mean is slightly above the average ($\bar{X}=57,12$). This finding indicates that while students manage to use some strategies adequately, there are still some that need to be focused on. Namely, the most prominent strategy of translator trainees is the organizational strategy ($\bar{X}=16,77$), which is followed by the supervision strategy ($\bar{X}=15,42$) and planning strategy ($\bar{X}=15,00$). The least prominent strategy is the evaluation strategy ($\bar{X}=9,93$). It can be inferred that students use organisation strategies to identify topics and key concepts in advance for any learning-translation activity, to establish relations between the new and already acquired knowledge, and to revise the new subject before coming to class or starting the translation. Trainee translators use, at the medium level, the supervision strategies to control what they have learned, to check whether they understand, to test the accuracy of the information by comparing it with the previous acquisitions, to determine the consistency and the hierarchical structure of the information during learning or translation. They make use of planning strategies to prepare timetables, to hand tasks in on time, to provide the necessary conditions for pre-preparation and to make mental preparation. Translator trainees have difficulty in using evaluation strategies to self-assess themselves, to detect what they have learned or have not learned, to analyse missing areas in their learning or in the translation process.

This study also shows that female translator candidates have higher levels of strategic competence than males. Specifically, planning strategy of female translator trainees comes to the forefront. It was also found that strategic competence does not vary by department or class. Therefore, one can infer that the development of strategic competence is almost the same regardless of the department.

Another finding is that a statistically meaningful, linear, positive and weak relationship was found between the age scores of translator trainees and evaluation strategies ($r=0.163$ $p=0.019$), which means that evaluation strategies are more effectively used as age increases. Therefore, it can be inferred that our result also shows the importance of expertise or experience in translation since experience is acquired by age e.g. sophomores have more translation experience than freshmen. Likewise, expert translators obviously have more experience than novice translators. Hence, age and experience entail appropriate use of evaluation strategies.

A statistically meaningful, linear, positive and weak relationship was found between the academic achievement of translator trainees and the general strategic competence, planning strategies and organizational strategies (respectively $r=0.300$ $p<0.001$, $r=0.312$ $p<0.001$ and $r=0.261$ $p=0.003$). This result is logical because students equipped with developed strategic competence naturally get good grades from translation tasks. Since they can use metacognitive skills effectively, they can also assess themselves, determine their weaknesses and apply appropriate learning strategies.

In the scope of this study, a significant, linear, positive and weak relationship was discovered between general strategic competence and general motivational perseverance with all its sub-dimensions i.e. long-term purposes pursuing, current purposes pursuing and recurrence of unattained purposes. This means that when strategic competence increases motivational perseverance increases accordingly. Furthermore, students using planning strategies or organization strategies are more likely to pursue current and distant translation goals. Students using supervision or evaluation strategies, on the other hand, can return to unresolved past goals in addition to going after current and long-term translation goals. This result indicates that the higher the metacognitive thinking is, the higher the motivation increases. Therefore, improving strategic competence enables students to improve goal pursuit.

This study showed the importance of strategic competence in translator training and its effect on motivation. Based on the results, translator trainers may focus more both on the development of strategic competence in students, and on supervision and evaluation strategies to enable translator trainees to pursue a wide range of translation goals. Moreover, given that motivational persistence and strategic competence are correlated, developing strategic competence also means developing goal pursuit, hence, improving translation quality.

In this study, the concept of motivational persistence from psychology was applied to translator training. Further research may tackle other aspects of motivation. The present study covers English, French and German Translation Studies Departments; results may be extended by adding other departments.

BIBLIOGRAPHY

- Ağbuğa, B. (2017). Comparison of metacognitive learning strategies of female and male university students. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(3), 783–791.
- Akdağ, A. I. (2016). Fransızca Çeviri Eğitiminde Hedefler. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 66–73.
- Akın, A., & Abacı, R. (2011). *Biliş ötesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Angelelli, C. V. (2012). Teaching Translation and Interpreting. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1176>
- Angelelli, C. V., & Jacobson, H. E. (2009). *Testing and Assessment in Translation and Interpreting Studies: A Call for Dialogue between Research and Practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Argon, T., İsmetoglu, M., Çelik Yılmaz, D., & Erbaş, H. (2015). High school students' views on lifelong learning and motivational persistence levels. *ICLEL 1 t International Conference on Lifelong Learning and Leadership for All October 29th -31st 2015 Palacky University & Moravian University College Olomouc*, 35. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Osman_Titrek2/publication/301342510_ICLEL_15_Conference_Proceeding_Book_ISBN/links/5713666708aeff315ba33d87.pdf#page=48
- Baykara, K. (2011). A study on “teacher efficacy perceptions” and “metacognitive learning strategies” of prospective teachers. *Hacettepe University Journal of Education*, 40, 80–92.
- Beeby, A. (2000). Evaluating the development of translation competence. *Benjamins Translation Library*, 38, 185–198.
- Beeby, A., Fernández, M., Fox, O., Hurtado Albir, A., Kozlova, I., Kuznik, A., ... Wimmer, S. (2009). Results of the validation of the PACTE translation competence model: Acceptability and decision making. *Across Languages and Cultures*, 10(2), 207–230. <https://doi.org/10.1556/acr.10.2009.2.3>
- Beeby, A., Fernández, M., Fox, O., Hurtado Albir, A., Kuznik, A., Neunzig, W., ... Wimmer, S. (2011). Results of the validation of the PACTE translation competence model: Translation project and dynamic translation index. In *Cognitive explorations of translation* (pp. 30–53). Retrieved from http://grupsderecerca.uab.cat/pacte/sites/grupsderecerca.uab.cat/pacte/files/2011_PACTE_Continuum.pdf
- Beeby, A., Rodríguez, M. F., Fox, O., Hurtado Albir, A., Neunzig, W., Orozco, M., ... Romero, L. (2003). Building a translation competence model. In *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research* (Vol. 45, pp. 43–69).
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Case, L. P., Harris, K. R., & Graham, S. (1992). Improving the mathematical problem-solving skills of students with learning disabilities: Self-regulated strategy development. *The Journal of Special Education*, 26, 1-19.
- Cautinho, S. A. (2007). The relationship between goals, metacognition and academic success. *Educate*, 7(1), 39–47.

- Constantin, T., Holman, A., & Hojbotă, M. A. (2011). Development and validation of a motivational persistence scale. *Psihologija*, 45(2), 99–120.
- Demir, M., & Peker, A. (2017). Motivasyonel kararlılık ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 289–300. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/download/article-file/336940>
- Demir, Ö., & Kaymak Özmen, S. (2011). Üniversite öğrencilerinin üst biliş düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 145–160.
- Deniz, D., Küçük, B., Cansız, Ş., Akgün, L., & İşleyen, T. (2014). Ortaöğretim matematik öğretmenleri adaylarının üstbiliş farkındalıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 305–320.
- Desoete, A., & Roeyers, H. (2002). Off-line metacognition – A domain-specific retardation in young children with learning disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 25, 123-139.
- EMT. (2007). Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication. *Emt 2009*, (April 2007), 7. Retrieved from http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf
- EMT. (2009). Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication.
- EMT. (2011). *European Master's in translation network annual report*.
- Esen-Eruz. (2011). *Akademik çeviri eğitimi*. İstanbul: Multilingual.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new era of cognitive-development inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911. <https://doi.org/10.1093/nq/CLVII.dec14.424-a>
- Flavell, J. H., Miller, P. H., & Miller, S. A. (1985). *Cognitive development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Goh, C. C. M. (2018). Metacognition in second language listening. In *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*, 1–7.
- Göpferich, S. (2009). Towards a model of translation competence and its acquisition: the longitudinal study TransComp. *Behind the Mind: Methods, Models and Results in Translation Process Research, Copenhagen Studies in Language*, 4(4), 11–37.
- Göpferich, S., & Jääskeläinen, R. (2009). Process research into the development of translation competence: Where are we, and where do we need to go? *Across Languages and Cultures*, 10(2), 169–191. <https://doi.org/10.1556/acr.10.2009.2.1>
- Hakan, O. (2016). Evaluation of Metacognitive Competence of Pre-Service Music Teachers in Terms of Some Variables. *Educational Research and Reviews*, 11(8), 713-720.
- İflazoğlu Saban, A., & Bal, A. P. (2010). Matematik ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğrencilerin öğrenme stratejilerinin bazı sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi. *Ege Eğitim*, 11(2), 1–19.
- Jamovi Project. (2019). Computer Program Version 0.9.6.9.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler-teknikler*. Nobel Yayın Dağıtım.

- Karimpour, S., Sayad, A., Taheri, M., & Sheibani, K. A. (2019). A Gender Difference in Emotional Intelligence and Self-Regulation Learning Strategies: Is it true?. *Novelty in Biomedicine*, 7(2), 38-44.
- Kartal, T., Kayacan, K., & Selvi, M. (2013). Examining the awareness levels of scientific attitudes and metacognitive learning strategies of preservice teachers from the point of multiple variables. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(1), 913-939.
- Küçük Kılıç, S., Cihan, H., & Öncü, E. (2015). Metacognitive learning strategies and academic self-efficacy of pre-service physical education teachers and their attitudes towards the profession of teaching. *Hacettepe Journal of Sport Sciences*, 26(3), 77-89.
- Leutwyler, B. (2009). Metacognitive learning strategies: differential development patterns in high school. *Metacognition Learning*, 4(2), 111-123. <https://doi.org/10.1007/s11409-009-9037-5>
- Levin, J. R. (1988). Elaboration-based learning strategies: Powerful theory= powerful application. *Contemporary Educational Psychology*, 13(3), 191-205. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0361476X88900203>
- Miles, J. R., & Stine-Morrow, E. A. L. (2004). Adult Age Differences in Self-Regulated Learning from Reading Sentences. *Psychology and Aging*, 19(4), 626-636.
- Namlu, A. G. (2004). Metacognitive learning strategies scale: A study of reliability and validity. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 123-136.
- Okçu, V., & Kahyaoğlu, M. (2007). Primary school teachers' metacognitive learning strategies. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6), 129-146.
- Pajares, F., & Graham, L. (1999). Self-efficacy, motivation constructs, and mathematics performance of entering middle school students. *Contemporary educational psychology*, 24(2), 124-139.
- Peklaj, C., & Pečjak, S. (2002). Differences in students' self-regulated learning. *Studia Psychologica*, 44(1), 29.
- Pintrich, P. R., & Schunk, D. H. (2002). *Motivation in education: Theory, research, and applications* (2nd ed). Upper Saddle River, NJ: PrenticeHall.
- Pintrich, P. R. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of Educational Psychology*, 95(4), 667.
- Sapancı, A. (2012). The relationship of student teachers' epistemological beliefs and metacognitive levels with their academic achievement. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 311-331.
- Saricam, H., Akın, A., Akın, Ü., & İlbay, A. B. (2014). The validity and reliability of the turkish version of the motivational persistence scale. *Turkish Journal of Education*, 3(1), 60-69.
- Schäffner, C., & Adab, B. (2000). *Developing translation competence*. Retrieved from https://scholar.google.co.uk/scholar?start=80&q=translation+studies&hl=en&as_sdt=0,5#1
- Schunk, D. H.; Pintrich, P. R.; Meece, J. L. (2008). *Motivation in education: Theory, research, and applications*. Englewood Cliffs, NJ: Merrill Prentice-Hall.
- Stewart, P. W., Cooper, S. S., & Moulding, L. R. (2007). Metacognitive development in professional educators. *The Researcher*, 21(1), 32-40.

- Veenman, M. V. J., & Spaans, M. A. (2005). Relation between Intellectual and Metacognitive Skills: Age and Task Differences. *Learning and Individual Differences*, 15(2), 159–176.
- Vienne, J. (1998). Vous avez dit compétence traductionnelle? *Meta : Journal Des Traducteurs / Meta: Translators' Journal*, 43(2), 187–190. <https://doi.org/10.3917/mouv.055.0072>
- Vienne, J. (2000). Which competences should we teach to future translators, and how? *Benjamins Translation Library*, 38, 91–100.

Borçalı'da Bir Söz Ustası: Aslan Kosalı ve Şiirleri*

Doç. Dr. Bahadır Güneş

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

bahadir.gunes@hotmail.com

Öz

Karapapak / Terekeme Türkleri bugün genel olarak Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Ermenistan'da yaşamaktadırlar. Gürcistan sınırları içinde yer alan kadim Türk yurdu Borçalı, Karapapak / Terekeme Türklerinin yoğun olarak yaşadığı eski Türk topraklarının başında gelmektedir. Tarihî Borçalı coğrafyasının eski yerleşim birimlerinden biri olan ve bugün Gardabani adıyla anılan Karayazı, Borçalı içinde ve Karapapak / Terekeme Türklerinin yoğun bir şekilde yaşadığı bölgelerden biridir. Karapapak / Terekeme Türklerinin hâkim nüfusu oluşturduğu Karayazı bölgesine bağlı çok sayıda Türk köyü mevcuttur. Bu köylerden biri de çalışmaya konu olan söz ustası Aslan Kosalı'nın doğup büyüdüğü ve yaşadığı Kosalı köyüdür. Aslan Kosalı'nın adı, Karayazı bölgesine bağlı "Kosalı" köyünden gelmektedir. Âşık Aslan da bu köyden olduğu için "Aslan Kosalı" ismi ile anılmaktadır. Kosalı köyü, Karayazı merkezinin 5 km doğusunda, bölge merkezine giden ana yolun kenarında yer alan 290 rakımlı bir yerdir. Kadim Türk yurdu Borçalı'nın hemen bütün bölgelerinde olduğu gibi Karayazı bölgesine bağlı Kosalı köyünde de âşıklık sanatı ve söze dayalı hünerler öne çıkmaktadır. Bu durum, genelde Borçalı; özelde ise Kosalı köyü temelinde çok sayıda âşığın, söz ustasının yetişmesini sağlamıştır. Kosalı'da yetişen; ancak adını Karayazı'da, Borçalı'nın genelinde ve Türk Dünyası'nda duyuran isimlerden biri de Aslan Kosalı'dır. Bu çalışmanın amacı, Borçalı'nın söz ustalarından Aslan Kosalı'yı hayatı ve şiirleri ekseninde Türkiye sahasında tanıtmaktır. Bu maksatla Aslan Kosalı'nın kısa özgeçmişi ve bazı örnekler yardımıyla şiirlerinin şekil, içerik ve üslup özellikleri belirtilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan şiirler Vahid Ömerli tarafından hazırlanan *Aşık Aslanın Ozan Dünyası* (2009) adlı eserden alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Borçalı, Aslan Kosalı, şiir, yapı, içerik.

* Bu çalışma, 22-26 Mayıs 2017 tarihlerinde Türk Dil Kurumu tarafından Ankara'da düzenlenen 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir

A Poet in Borchaly: Aslan Kosali and his Poems

Abstract

Today, the Qarapapaq / Terekeme Turks live mostly in Turkey, Georgia, Azerbaijan, Iran and Armenia. Borchaly, an ancient Turkish settlement in Georgia, is the most significant of the lands largely inhabited by the Qarapapaq / Terekeme Turks. One of the ancient settlements of Borchaly and today called as Gardabani, Qarayazi is one of the regions where the Qarapapaq / Terekeme Turks densely populate in Borchaly. However, there are also many other Turkish villages in Qarayazi where the Qarapapaq / Terekeme Turks prevail over other populations by number. One of these villages is Kosali where Aslan Kosali, the poet subject to this research, was born and grew. The family name of Aslan Kosali comes from the "Kosali" village of Qarayazi. Born in Kosali, the poet was given the name "Aslan Kosali". Kosali is a village situated 5 km south to Qarayazi next to the highway to the centre of the region and at an altitude of 290 meters. As is the case with almost all the regions of Borchaly, the ancient Turkish territory, Kosali village also is distinguished with bard tradition and traditional poetry. This, therefore, made it possible for many bards to emerge from Borchaly, in general, and Kosali village, in particular. Among these, Aslan Kosali grew up in Kosali but made a name for himself in Qarayazi, Borchaly and the rest of the Turkish world. The purpose of this study is to introduce Aslan Kosali of Borchaly to Turkey with regard to his life and poetry. To this end, this paper intends to offer the formal, content and style characteristics of the poetry of Aslan Kosali with a short history and certain examples. The poems used in this paper have been received from 'Asiq Aslanin Ozan Dunyasi' (2009) (*The Poetry World of Aslan the Bard*), a book edited by Vahid Omerli.

Keywords: Borchaly, Aslan Kosali, poem, structure, content.

GİRİŞ

Kadim bir Türk yurdu olan Borçalı, bugün Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır. Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in güneydoğusunda yer alan Rustavi şehrine bağlı olan Borçalı, Karapapak / Terekeme Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre bölgede yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin sayısı beş yüz binin üzerindedir. Türkiye'de özellikle Kars ve Ardahan'da da yoğun olarak yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması ile birlikte söz konusu bölgeden kitleler hâlinde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bu göçler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra artarak devam etmiştir.

Karapapak / Terekeme Türkleri bugün genel olarak Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Ermenistan'da yaşamaktadırlar¹. Karapapak / Terekeme Türklerinin ata toprakları olan bugünkü Gürcistan ve civarına yerleşmeleri, yerli ve yabancı kaynaklarda çok eski tarihlere dayandırılmaktadır. Arap kaynaklarında İdil Bulgarları ile Hazarların önemli bir boyu olarak "Barsula", "al-Burşaliye" veya "al-Bursul" adı verilen bir kabileden söz edilmektedir. Bizans kaynaklarında bu adın, "Barselia" ve "Barsla" şeklinde yazılıp İdil Bulgarları ile ilgili rivayetlerde "Baraç" ve Kıpçak kabile adlarında "Boroc-oğlu" biçiminde yazılan adların da aynı kabileyi gösterdiğine dair bilgiler verilmiştir. Bunun yanında Orta - Kür Irmağı'nın sağında "Borçalı" olarak adlandırılan topluluğun, eski Hazarlar zamanında Kafkasya'nın güneyine göç etmiş oldukları belirtilir².

VII-XII. yüzyıl Gürcü salnameleri ve diğer yazılı kaynaklar, Türkçe konuşan kavimlerin, Güney Kafkasya ve bugünkü Gürcistan arazilerindeki izlerinin milattan önceye uzandığını belirtmektedir. Buna göre Makedonyalı İskender, MÖ 330'da İberya Seferi sırasında Kür Irmağı civarında Bun Türkleriyle karşılaşmış ve onlarla savaşmayı göze alamayarak geri çekilmiştir. Yine bu konuyla ilgili olarak Hazarların 627-628'de Azerbaycan ve Tiflis'i kuşatmalarından bahsedilmektedir (Alyılmaz, 2002, s. 289).

Kırzioğlu (1992), batıda Ardahan, doğuda Gence, kuzeyde Tiflis ve güneyde Revan ile çevrili bölgede bulunan ve "Karapapak" adıyla anılan Kıpçak uruğunun III. Tridat zamanındaki büyük akın ve istilada buralara yerleştiklerini belirterek bu durumun yabancı kaynaklarca da doğrulandığını kaydetmiştir (Kırzioğlu, 1992, s. 43).

Karapapak / Terekeme Türklerinin eski dönemlerine dair bilgileri, yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan ve arşiv belgelerine dayanan verilerle genişletmek mümkündür. Bu durum, Karapapak / Terekeme Türklerinin bugünkü Gürcistan ve civarını çok eski tarihlerden beri yurt tuttıklarını göstermektedir. Büyük oranda Selçukluların Gürcistan'ı fethiyle birlikte Müslüman olan Karapapak / Terekemelerin, buldukları bölgenin geçiş güzergâhı olması dolayısıyla Oğuz ve Kıpçak Türklerinin kaynaşmasından meydana geldiği dile getirilir³.

¹ Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadıkları bölgelerle ilgili yukarıda zikredilen yerlere ek olarak Türkistan ve Rusya da ilave edilmektedir (Tozlu, 2005, s. 86).

² Togan (1970), bugünkü Borçalı Türklerinin Bulgarların bir kolu olduğunu, Hazar Denizi'nin batısında Sasanilere tâbi olan "Bor(u)can" adında bir melikin adının, İran dilinde "Boruç"un çoğul şeklini ifade ettiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Togan, I. Baybars gibi Mısır Memlûklerinden bazılarının bu kabileyeye mensup olduğunu belirtir (Togan, 1970, s. 172-179). Ayrıca 1239'da Türk-Moğol unsuru ile birlikte Doğu Avrupa seferine katılan ve tarihî kaynaklarda "külâh-ı siyâh" olarak belirtilen Türk boyunun bugünkü Karapapak / Terekeme Türklerinin ataları olduğuna dair düşünceler de vardır (Alışık, 2005, s. 10).

³ Togan (1979), Selçuklulardan önce bölgenin belli bir süre Arap hâkimiyetinde olduğuna dair bilgi verdiği çalışmada, Borçalı Türklerinin Arapların bölgeye gelme dönemlerinde Dağıstan'da yerleştiklerinden söz etmiştir. *SEFAD*, 2020; (43): 37-58

Karapapak / Terekeme Türkleri, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmeden önce kalabalık sürüleri olan, güçlü bir göçebe topluluk hâlinde yaşadıkları bölgeye hâkim olmuşlardır (Kırzioğlu, 1972, s. 9).

1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na kadar Kuzey Azerbaycan'da, Kazak - Şemseddin Hanlığı'nda ve Borçalı Nehri kenarında yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri, bu antlaşma ile birlikte Türkiye ve İran'a göç etmişlerdir. Türkiye'de Kars, Ardahan ve Iğdır'a yerleşen Karapapak / Terekeme Türkleri, 1854 - 1855 ve 1877 - 1878 savaşlarında buralardan göç ederek Ağrı, Muş, Erzurum, Sivas, Tokat ve Amasya illerine yerleşmişlerdir (Ercilasun, 2002, s. 45-46). Güney Azerbaycan'a (İran) göç edenler ise Sulduz'a yerleşmişlerdir (Bala, 1977, s. 330).

Kadim Türk yurdu Borçalı'nın eski yerleşim birimlerinden biri olan ve bugün Gardabani adıyla anılan Karayazı, Karapapak / Terekeme Türklerinin yoğun bir şekilde yaşadığı yerlerden biridir. Özellikle bölgeye bağlı köylerde Karapapak / Terekeme nüfusu hâkim durumdadır. Bu köylerden biri de çalışmaya konu olan Borçalılı söz ustası Aslan Kosalı'nın doğup büyüdüğü ve yaşadığı Kosalı köyüdür.

Kosalı köyü, Karayazı merkezinin 5 km doğusunda, bölge merkezine giden ana yolun kenarında 290 rakımlı bir yerleşim birimidir. 2006 nüfus sayımına göre 6000 kişinin yaşadığı Kosalı köyünde 19. yüzyıldan beri mescit bulunmakta, 1918 yılından bugüne de Memmed Xıyalov Ortaokulu eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir (Memmedli, 2006, s. 41).

Aslan Kosalı, yukarıda kısaca tanıtılan kadim Türk yurdu Borçalı'nın bu tarihsel zenginliğiyle âşıklık sanatını birleştirerek kendisini yetiştirmiş büyük bir söz ustasıdır. Onun bu özelliği, önce doğup büyüdüğü Kosalı köyü, daha sonra Karayazı bölgesi ve Borçalı sınırlarını aşarak bütün Türk Dünyası'na yayılmıştır. Dolayısıyla böylesine önemli bir şahsiyetin Türkiye sahasında hayatı ve şiirleri ekseninde dar kapsamlı tanıtımının yapılması, bu çalışmanın en önemli amacı hâline gelmiştir⁴.

1. ASLAN KOSALI'NIN HAYATI⁵

Karapapak / Terekeme Türkleri arasında âşıklık sanatı ve söze dayalı hünerler öne çıkmaktadır. Bu da bölge halkı arasında çok sayıda âşık, söz ustasının yetişmesini sağlamıştır. Geçmişte olduğu gibi bugün de Borçalı'da çok sayıda âşık, şair, söz ustası bulunmaktadır⁶. Bugün bölgede yaşayan âşıklar / söz ustaları arasında ön plana çıkan isimlerden biri de Aslan Kosalı'dır. Bu söz üstadının adı, Borçalı'nın Karayazı (Gardabani) bölgesine bağlı "Kosalı" köyünden gelmektedir. Âşık Aslan da bu köyden olduğu için "Aslan Kosalı" ismi ile anılmaktadır.

Aslan Kosalı 15 Ağustos 1929 tarihinde Karayazı bölgesinin Kosalı köyünde dünyaya gelmiştir. Âşık Aslan'ın hem anne hem de baba tarafı Borçalı'nın ileri gelen, tanınmış ailelerindedir. 1935 yılında babasını kaybeden Aslan Kosalı, bu dönemlerde

Ayrıca Togan, Hazar ve Bulgarlara yakın kabilelerden biri olarak kabul ettiği Borçalıların, Araplar döneminde de dillerini muhafaza ettiklerini dile getirmiştir (Togan, 1979, s. 98, 100).

⁴ Hayatı ve şiirleri esasında Aslan Kosalı'yı tanıtmaya amaçlı taşıyan bu çalışmada Aslan Kosalı'nın tarafımızca incelenen şiirlerine ait bütün veriler yer almamaktadır. Şairin söz konusu şiirlerinin daha ayrıntılı ve geniş ölçekli bir incelemesi tarafımızca tamamlanma aşamasındadır.

⁵ Aslan Kosalı'nın hayatı hakkında verilen bilgiler, kendileriyle Borçalı'da yapmış olduğumuz birebir görüşme ve Ömerli (2009)'dan yararlanılarak aktarılmıştır.

⁶ Aslan Kosalı'nın dışında Kosalı köyünün şair ve âşıkları arasında Şair Zabit, Mayıl Usuboğlu, Əlixan Qarayazılı, Veli Qədirlı, Zahid Əlempaşalı sayılabilir (Memmedli, 2006, s. 41-42).

kardeşleri Aydın ve Zakir ile birlikte ağır yokluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği ile Almanya arasında 1941'de meydana gelen savaş, Kosalı'nın sıkıntılarına artırmıştır. Savaşın bitmesiyle birlikte Aslan Kosalı da çeşitli alanlarda çalışmaya başlamıştır.

Aslan Kosalı, Borçalı'nın önemli âşıklarından Alhan Karayazılı tarafından yetiştirilmiştir. Üstadından öğrendiklerini geliştirmiş, kendisi de özellikle Borçalı yöresinin aranan ve sayılan söz ustalarından biri hâline gelmiştir. Kosalı bu özelliğini bir şiirinde şu şekilde ifade etmiştir:

Yeddi oymaq Qaraçöp, Qarayazı mahalı, / Sənətimin ustadı babam ulu Borçalı / Şair Alxan dərs verir, adım Aslan Kosalı,... (*Yaradan hem Yaşayan*)

2015 yılında vefat eden Aslan Kosalı, Gürcistan'ın "Şeref Ordenu" ile taltif edilmiş, saziyle desteklediği sözlerini birçok yerde icra etmiştir. Aslan Kosalı, sanatsal faaliyetlerini yalnız Borçalı'da değil, yaşadığı sürece başta Azerbaycan olmak üzere Türk Dünyası'nın farklı bölgelerinde sürdürmüştür.

2. ASLAN KOSALI'NIN ŞİİRLERİ

Aşağıda Aslan Kosalı'nın şiirlerinin yapı, içerik ve üslup özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Aslan Kosalı'nın Şiirlerinin Yapı Özellikleri

Bu bölümde şairin şiirlerinde kullandığı nazım birimi, ölçü, kafiye ve redif düzeni hakkında bilgi verilmiştir.

2.1.1. Nazım Birimi

Aslan Kosalı'nın şiirlerinde bentler genellikle 4 dizeden meydana getirilmiştir. Ancak bunun yanında şairin, 5 ve daha fazla dizelik bentlerden meydana gelen şiirleri de mevcuttur.

2.1.1.1. Dörtlük Nazım Birimiyle Yazılanlar

Aslan Kosalı'nın dörtlük nazım birimiyle yazılan şiirlerinin sayısı 120'dir. Bu sayının incelemeye alınan toplam 137 şiir içindeki oranı %87,59'dur. Bu durum, Kosalı'nın şiirlerinde ağırlıklı olarak dörtlük nazım biriminin kullanıldığını gösterir. Aslan Kosalı'nın dörtlük nazım birimiyle yazılan şiirlerinde dörtlük sayıları da değişiklik gösterir. Bu farklılıkta özellikle üç dörtlükten ve dört dörtlükten oluşan şiirlerin baskın olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda bent sayılarına göre dörtlük nazım birimiyle yazılan şiirlerin adları ve birer örneği gösterilmiştir.

2.1.1.1.1. İki dörtlükten meydana gelenler: Aslan Kosalı'nın iki dörtlükten meydana gelen şiirlerinin sayısı 3'tür. *Bilər, Bilər, Beləcə* başlıklı bu şiirlerin dörtlük nazım birimiyle yazılan şiirler içindeki oranı %2,5'tir⁷.

2.1.1.1.2. Üç dörtlükten meydana gelenler: Kosalı'nın üç dörtlükten meydana gelen şiirlerinin sayısı 53'tür. *Qarayaz Eline, Qeyrət Vaxtıdır, Döndü mü, Dünyasan, Dünyanın, Dünyanın, Əlhəmdülillah, Vallah, Sadiq Oldum, İster Niyət Eylə, Demədim mi, Verir, Gələr, Gəl, Kitabımı, Ata Haqqı Ana Haqqı, Oğul, Nəvəm Sərvətə, Olsun, Camı Sağ Olsun, Ay Kamandar, Getdi, Cavan Alma, Gözəldə, İstər, Dedi, Bənzər, Deyirlər, Ay Şamama, A Şahzadə, Görəndə, Olar mı, Sizə,*

⁷ Bu yazıdaki şiir örneklerinin tamamı, Aslan Kosalı hayattayken yayımlanan Ömerli (2009)'dan alıntılanmış ve anılan eserdeki imla özelliklerine göre yazılmıştır.

Ayıbdı, Qocasan ki Qoca, Apardığın Nə Oldu, Çəkər, Könül Bağlı, Vaxtıdır, Dedi, Gələr, Olsun, Bilmirəm, Qardaş, Olmasın, Ürək Yaralıdır, Yaraşmaz, Köçha Köçündən, Müsəlman, İstər, Çalır, Üçün, Allah başlıklı bu şiirlerin dördlük nazım birimiyle yazılan 120 şiir içindeki oranı %44,16'dır.

2.1.1.1.3. Dört dördlükten meydana gelenler: Aslan Kosalı'nın dört dördlükten oluşan şiirlerinin sayısı 51'dir. *Səndədi, Vətənimdə, Dağlar, Dağlar, Təzələr, Bu Dünya, Dünyadı, Dünya, Dünya Sənsiz Dünya Mənsiz, Qurban Olum, Qılar, Mömin Kimi, Var Olsun, Ustad Gördüm, Qurbanam, Müsafirələr Gəlib, Varmış, Dəyməz, Barmaqların, Şair, Baş Əydin, Kimi, Ay Usta, Məktəb, Dilbərim, Gəlin, Gəlib-Gedib, Tellərin, Gəlin, Ay Etibarsız, Gözəllər, Tökülər, Bilmirəm, Axtar, Nərgiz, Gözəl, Gözəldə, Dolanur, Sənin ilə, Saxlayar, Qədar, Dərdin Alım, Gələr, Nə Mənası Var, Mən, Qapıdayam, Sazımda, Olaydı, Yazıq, Kəsi, Olsun, Atmışan* başlıklı şiirlerin dördlük nazım birimiyle yazılan şiirlere oranı %42,5'tir.

2.1.1.1.4. Beş dördlükten meydana gelenler: Şairin beş dördlükten oluşan şiirlerinin sayısı 12'dir. *El-obama, Sənindi, Qaraxaç, Partiyamızdır, Salam De, Dedi, Olaydı, Lələ, Yazığım Gəlir, Çəkəllər, Utanmaz, Nə Olsun ki Mən Hacıyam* adlı şiirlerin dördlük nazım birimiyle yazılan bütün şiirlere oranı %10'dur.

2.1.1.1.5. Altı dördlükten meydana gelenler: Kosalı'nın altı dördlükten oluşan şiirlerinin sayısı 7'dir. *Kosalı, Sən də Gəl, Sən Dediyyin, Borçalı Ziyalılarna, Ay Ellər, Yaradan Həm Yaşayan, Azdı mı* adlı bu şiirlerin dördlük nazım birimiyle yazılan bütün şiirlere oranı %5,83'tür.

2.1.1.1.6. Yedi dördlükten meydana gelenler: Aslan Kosalı'nın yedi dördlükten oluşan şiirlerinin sayısı çok değildir. İncelemeye konu olan şiirler içinde yedi dördlükten oluşanların sayısı 4'tür. *Sənin Cəddin, Hikmətlə Bax, Səni, Bax* başlıklı şiirlerin dördlüklerle yazılan şiirlere oranı %3,33'tür.

2.1.1.1.7. Sekiz dördlükten meydana gelenler: Kosalı'nın incelemeye konu olan şiirleri içinde sekiz dördlükten oluşan tek şiiri *Ya Rəbbi'dir*. Bunun dördlüklerle yazılan bütün şiirlere oranı ise %0,83'tür.

2.1.1.1.8. On dördlükten meydana gelenler: Aslan Kosalı'nın incelenen şiirleri içinde on dördlükten oluşan bir tane şiiri vardır. Bu sayının dördlüklerle yazılan tüm şiirlere oranı %0,83'tür. Kosalı'dan *Karvan Getdi* başlıklı şiir aşağıda gösterilmiştir:

2.1.1.2. Düzensiz Bentlerle Yazılanlar

Aslan Kosalı'nın düzensiz bentlerle yazılan şiirlerinin sayısı 6'dır. Bu sayının 137 şiir içindeki oranı %4,37'dir. Düzensiz bentlerle yazılan şiirlerden *Yaradan hem Yaşayan* başlıklı şiirinde 5+5+5+5+5+4 dizelik bentler; *Gelsin* başlıklı şiirinde 8+8+9 dizelik bentler; *Ağrın Alım* başlıklı şiirinde 18+10+4+10 dizelik bentler; *Qoşdum* şiirinde 19+10+4+6+10+10 bentler; *Danışaq* adlı şiirde 12+20+16+8 dizelik bentler; *Mescide* başlıklı şiirinde ise 10+10+8+10+10+10 dizelik bentler kullanılmıştır.

2.1.2. Ölçü

Aslan Kosalı, şiirlerinin büyük bölümünü hece vezni ile yazmıştır. Bu tür şiirlerde başta 11'li olmak üzere, 7'li, 8'li, 14'lü, 15'li gibi değişik sayılarda hece ölçüsü kullanılmıştır. Bunun yanında az sayıda şiirini serbest tarzda kaleme almıştır. Şairin incelenen 137 adet şiiri içinde hece ölçüsüyle yazılan şiirlerinin sayısı 134'tür. Bu, toplam şiir sayısı içinde %97,81'lik

bir oranı karşılamaqdır. Serbest tarzda yazılan şiirlerinin sayısı ise 3'tür. Bu sayının yüzdelik oranı ise %2,18'dir.

Aslan Kosalı'nın şiirlerinde ölçü, bütün bentlerde hece sayısı değişmeyenler (7 heceli, 8 heceli, 11 heceli ve 15 heceli şiirler), mısralara göre hece sayısı değişenler, bentlere göre hece sayısı değişenler ve serbest tarzda yazılan şiirler şeklinde alt başlıklara ayrılarak gösterilmiştir.

2.1.2.1. Bütün Bentlerde Hece Sayısı Değişmeyenler

Kosalı'nın kullandığı bentlerde hece sayıları değişmeyen şiirleri 7'li, 8'li, 11'li ve 15'li hece ölçüsüyle yazılanlardır. Bütün bentlerde hece sayısı değişmeyen şiirlerin sayısı 102'dir. Bu sayı, incelenen 137 şiir içinde %74,45'lik bir oranı karşılamaqdır.

2.1.2.1.1. 7 heceli şiirler: Kosalı'nın 7'li (4+3) hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerinin sayısı 1'dir. Bu sayının bütün bentlerde hece sayısı değişmeyen şiirler içindeki oranı ise %0,98'dir. Şairin 7'li hece ölçüsüyle yazılmış tek şiiri Ya Rəbbi'dir:

Məni sevdin yaratdın, / Səni sevdim, ya rəbbi. / Ruzi verdin ucaldın / Səni sevdim, ya rəbbi...

2.1.2.1.2. 8 heceli şiirler: Kosalı'nın 8'li (4+4 / 5+3) hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerinin sayısı 38'dir. Bunun bütün bentlerde hece sayısı değişmeyen şiirlere oranı ise %37,25'tir. Şairin 8'li hece ölçüsüyle yazılmış şiirleri şunlardır: El Obama, Sənindi, Dağlar, Sən Dediyn, Dağlar, Təzələ, Dünyadı, Dünya, Dünya Sənsiz Dünya Mənsiz, Əlhəmdülillah, Qurban Olum, Mömin Kimi, Demədim mi, Sənin Cəddin, Ata Haqqı Ana Haqqı, Kosalı'dan Karvan Getdi, Nəvəm Sərvət'ə, Olsun, Qoşdum, Barmaqların, Ay Kamandar, Məktəb, Cavan Alma, Nərgiz, Bənzər, Sənin ilə, Ay Şamama, A Şahzadə, Saxlayar, Könül Bağlı, Vaxtıdır, Qapıdayam, Sazımda, Üçün, Kəsi, Olsun, Atmısan, Nə Olsun ki Mən Hacıyam.

Söylə kimlə başa vardın / Səfalı seyrəngah, dünya. / Çoxların nakəm apardın / Sınəsində bir ah, dünya... (Dünya)

2.1.2.1.3. 11 heceli şiirler: Şairin 11'li (6+5 / 4+4+3) hece ölçüsüyle yazılan şiirlerinin sayısı 62'dir. Bu sayının bentlerdeki hece sayısı değişmeyen şiirlere oranı %60,78'dir. Kosalı'nın 11'li hece ölçüsüyle yazdığı şiirleri şunlardır: Kosalı, Səndədi, Vətənimdə, Qarayaz Elinə, Qeyrət Vaxtıdır, Sən də Gəl, Qaraxaç, Dünyasan, Dünyanın, Dünyanın, Sadıq Oldum, İstər Niyət Eylə, Gəl, Bilər, Hikmətlə Bax, Bilər, Oğul, Var Olsun, Borçalı Ziyalılarna, Partiyamızdır, Salam De, Qurbanam, Müsəfirələr Gəlib, Canı Sağ Olsun, Varmış, Dəyməz, Şair, Ay Ellər, Getdi, Baş Əydim, Kimi, Gəlin, Dedi, Gözəldə, İstər, Dedi, Deyirlər, Görəndə, Olar mı, Ayıbdı, Azdı mı, Gələr, Qocasan ki Qoca, Apardığın Nə Oldu, Çəkər, Beləcə, Dedi, Gələr, Olsun, Bilmirəm, Qardaş, Olmasın, Ürək Yaralıdır, Olaydı, Nə Şirinəmmiş, Köçə Köçündən, Bax, Müsəlman, Çəkəllər, İstər, Utanmaz, Allah.

Silinməz könlümdən surətin sənin, / Bənzərsən ayeyi-sürayə gəlin. / Deyinsiz, arzusuz qurbanın ollam / Qədəm qoyub gəlsən burayə, gəlin... (Gəlin)

2.1.2.1.4. 15 heceli şiirler: Aslan Kosalı'nın 15'li (4+4+4+3) hece ölçüsüyle kaleme aldığı şiirleri 1 adettir. Bunun bütün bentlerde hece sayısı değişmeyen şiirlere oranı ise %0,98'dir. Şairin 15'li hece ölçüsüyle yazılmış tek şiiri i Ay Usta'dır:

Xudadan verilib sənin xeyir payın, ay usta, / Silinərmi qulaqlardan hay-harayın, ay usta, / Polad qədər davamlısan, qılınc kimi kəsərli, / Çox nizandı sinən üstə oxun-yayın, ay usta.

2.1.2.2. Mısralara Göre Hece Sayısı Değişenler

Aslan Kosalı'nın şiirlerinde mısralara göre değişen hece sayıları düzenli değildir. Bir başka deyişle bazı şiirlerdeki birtakım dizelerde hece sayıları şiirin geneline hâkim olan ölçüden genellikle bir veya iki; zaman zaman daha fazla olmak üzere eksik veya fazladır. Kosalı'nın bu özellikteki şiirlerinin sayısı 7'dir. Bu sayının incelemeye alınan 137 şiir içindeki oranı %5,10'dur. Şairin mısralara göre hece sayısı değişen şiirleri şunlardır: Vallah, Getdi, Kimi, Gözəl, Ağrın Alım, Verir, Səni. Söz konusu özelliği göstermek üzere aşağıda gösterilen bentte birinci dize 12; diğer üç dize ise 11 heceden oluşmaktadır:

Köhnə dastan həsrəti ilə görüşdüm / Döndərdin qəlbimi kəbaba, vallah. / Çətin dözər dərdə könül həsrəti, Afərin söylədim bu taba, vallah. (Vallah)

2.1.2.3. Bentlere Göre Hece Sayısı Değişenler

Kosalı'nın bentlere göre hece sayısı değişen şiirlerinin sayısı 25'tir. Bunun genel şiir sayısına oranı ise %17,51'dir. Bu şiirlerde son dördlüğe kadar hece sayılarında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Son dördlüklerde genellikle 7 heceli tek bentlere yer verilerek şiirin bütününe hâkim olan ölçü bozulmaktadır. Burada şiire ilave edilen farklı ölçüdeki son bentler, içerik olarak da şiirin bütününden ayrılmaktadır. Bentlere göre hece sayısı değişen şiirler şunlardır: Dünya, Ustad Gördüm, Barmaqların, Dilbərim, Gəlin, Gəlib Gedib, Tellərin, Ay Etibarsız, Gözəllər, Tökülər, Bilmirəm, Axtar, Nərgiz, Gözəldə, Dolanır, Yaradan Həm Yaşayan, Qədər, Dərdin Alım, Gələr, Nə Mənası Var, Mən, Bax, Yazıq, Yazığım Gəlir, Müsəlman. Bu özelliği gösteren şiirlerden bir tanesine aşağıda yer verilmiş olup dört bentten oluşan bu şiirde ilk üç bentte 11'li (6+5) hece ölçüsü kullanılmışken son bentte 7'li (4+3) hece ölçüsü kullanılmıştır:

Ruhumu yüksəldir sizin simalar / Səltənət sahibi xumar, gözəllər. / Sızlədi dünyanın zövqü, səfası, / Yığvalını sizdən umar gözəllər...

Aşiq dedi yan basar, / Körpü suyu yan basar, / Mənə can deyən dostum / İndi sənə yan basar.(Gözəllər)

2.1.2.4. Serbest Tarzda Yazılan Şiirler

Yukarıda belirtilenlere ilaveten Aslan Kosalı'nın herhangi bir ölçüye bağlı kalmadığı, serbest tarzda yazılmış şiirleri de vardır. Hece ölçüsüyle yazılan şiirlerine oranla oldukça az olan bu şiirler şunlardır: Məscidə, Danışaq, Gəlsin. Örnek bentte dizelerdeki hece sayıları 7 / 8 / 7 / 8 / 7 / 8 / 7 / 8 / 8 / 8 şeklindedir:

Şair qardaş, razıyam / Dindən, imandan danışaq. / Allahdan peyğəmbərdən, / Təmiz vicdandan danışaq. / Yazılı hədislərdən, / Kamil Qurandan danışaq. / Saz çalıb, söz oxuyaq / Əhli-urfandan danışaq. / Nə kimsədən qeybət edək, / Nə də böhtandan danışaq. (Danışaq).

2.1.3. Kafiye

Aslan Kosalı'nın incelenen 137 şiirinde tespit edilen kafiyeler, kafiye türü ve kafiye düzeni olmak üzere toplam iki alt başlıkta gösterilmiştir.

2.1.3.1. Kafiye Türü

Kosalı'nın şiirlerinde tespit edilen kafiye türleri çeşitlilik göstermektedir. Buna göre şair; yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye, benzer sesler kafiyesi, mısra başı kafiyesi olmak üzere çeşitli kafiye türlerini şiirlerinde kullanmıştır. Ayrıca bazı şiirlerinde redif önünde kafiyesizlik örneklerine de rastlanır.

2.1.3.1.1. Yarım kafiye: Yarım kafiye, ünlü veya ünsüz tek ses benzerliğine dayanan kafiye türüdür (Alyılmaz, 2003, s. 46). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde yarım kafiye örneklerine sıklıkla rastlanır. Kosalı, hem ünlüleri hem de ünsüzleri kullanarak bu kafiye türüne yer vermiştir. Şairin incelenen şiirlerinde tespit edilen yarım kafiye örneklerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Oğuz babam, ulu ozan söylədi, / Bir şax üstə min çiçəkdi Kosalı, / Rişə verib hər tərəfə qol atıb, / Mərifət bəhrində təkdi Kosalı. (Kosalı)

Özündə hər sənətkarı, / Tükənməz dövləti-varı, / Gəzdim neçə mahalları, / Elim əhli-sünnətdədi. (El-obama)

2.1.3.1.2. Tam kafiye: Tam kafiye, bir ünlü ve bir ünsüz ses benzerliğine dayanan kafiye türüdür (Alyılmaz, 2003, s. 46). Kosalı'nın şiirlerinde en çok kullandığı kafiye türü olarak tespit edilen tam kafiye örneklerinden bir bölümü aşağıda gösterilmiştir:

Qoyma düşmənlə ala üstünə daban / Şir kimi nəərə çək, verməyənə aman. / əcdadın gömülü, / uyuyub baban / O sən can atdığı həmə torpaqda. (Qeyrat Vaxtıdır)

Naltökənlə Bəzəkliyə zillənək, / Təpəsində saz götürüb dillənək / Arsız-arsız oynayaq, səfillənək, / Çovanalıdan qoylamağa sən də gəl. (Sən də Gəl)

2.1.3.1.3. Zengin kafiye: Zengin kafiye, üç ve üçten fazla ses benzerliğine dayanan kafiye türüdür (Alyılmaz, 2003, s. 47). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde çokça kullandığı kafiye türlerindenidir. Genellikle üç sestən oluşan zengin kafiyeye yer veren Kosalı, üçten fazla sesin uyumuna dayanan zengin kafiye örneklerini de kullanmıştır. Şairin incelenen şiirlerinde tespit edilen zengin kafiye örneklerinden bazıları burada gösterilmiştir:

Bəşər yaranandan bəri, / Hüsnünə çoxdur müştəri, / Sən əbədi, biz köçəri, / Ömrümüz havayı, dağlar. (Dağlar)

Çeşmə başı, çınqıl daşı, / Çay qırağı, yarğan qaşı, / Xatırladır yar-yoldaşı, / Qan oynadır, can təzələr. (Təzələr)

2.1.3.1.4. Benzer sesler kafiyesi: Teşekkül noktaları aynı veya yakın olan seslerle yapılan kafiye türüne benzer sesler kafiyesi adı verilmektedir (Alyılmaz, 2003, s. 48). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde ahengi sağlamak amacıyla benzer sesler kafiyesine de rastlanır. Oluşum noktaları birbirine yakın seslerin tercih edildiği bu kafiye türünde özellikle "m-n" seslerine dayanan kafiye örnekleri öne çıkar:

Həm sənindir, həm mənimdir, / Seyid Yəhya, sən cəddin. / Bütün külli aləmindir, / Seyid Yəhya sən cəddin. (Sənin Cəddin)

Güvənmə qulluğa, deyil həmdənim, / Bir gün qərğ olacaq sən də gəmin, / Az qananın, yarımçığın nakəmin, / Sonalar az qonar gölünə, oğul. (Oğul)

2.1.3.1.5. Mısra başı kafiyesi: Mısra başı kafiyesi, mısra sonu kafiyesinde olduğu gibi şairlerin ahengi sağlamak, artırmak amacıyla redifleri uzun tutarak mısra başlarında kafiyeli

kelimelere yer vermesiyle oluşturdukları kafiye türüdür (Kara, 1997, s. 33). Eski Türk şiirinin genel özelliklerinden biri olan bu kafiye türüne “Altay aliterasyonu” (Alyılmaz, 2003, s. 49) da denir. Aslan Kosalı'nın şiirlerinde de bazen rediflerin uzatılmasına, bazen de bu durum olmadan mısra başı kafiyesine rastlanır:

Özündən yetişir hər sənətkarı, / Dənəbir ulduztek qız-oğlanları, / Qeyibdən qaynayır dövləti, varı, / Bir hesabla nur-ipəkdi Kosalı. (Kosalı)

Məhəbbət dostunda ara ey olar, / Gəl sevən könlümü ara, ey olar, / Gözəl meyl eyləsə ara ey olar, / Söznü gizlətmədi əyana dedi. (Dedi)

2.1.3.1.6. Redif önünde kafiyesizlik: Aslan Kosalı'nın şiirlerinde tespit edilen bir kafiye türü de Kara'nın Türkmen şair Ata Atacanov'un şiirlerini incelediği çalışmasında yer verdiği redif önünde kafiyesizlik (Kara, 1997, s. 34)'tir:

Qarayaz elinə bahar gəlibdi, / Novruza bax, novruza bax, novruza. / Ölkəm müstəqildi, ellərim azad, / Yolmuza bax, yolmuza bax, yolmuza. (Qarayaz Elinə)

Keçən keçib olan olub / Qaytar oğlum, yurd sənindi. / Səbr kasan tamam dolub / Qaytar oğlum, yurd sənindi. (Sənindi)

2.1.3.2. Kafiye Düzeni

Aslan Kosalı'nın şiirlerini kafiye düzeni açısından şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Çapraz kafiye ile yazılan şiirler, koşma kafiyesiyle yazılan şiirler, mani kafiyesiyle yazılan şiirler, değişik kafiye düzenleriyle yazılan şiirler.

2.1.3.2.1. Çapraz kafiye ile yazılan şiirler: Çapraz kafiye, dördlüklerden meydana gelen şiirlerde ilk mısra ile üçüncü mısra; ikinci mısra ile dördüncü mısranın birbiriyle kafiyelenmesiyle oluşur (Alyılmaz, 2003, s. 51). İncelenen 137 şiir içinde Aslan Kosalı'nın doğrudan çapraz kafiye ile yazdığı bir şiire rastlanmamıştır. Ancak birinci dördlüğün dışındaki dördlüklerin koşma kafiyesiyle yazıldığı bazı şiirlerin ilk dördlüklerinin çapraz kafiye ile kaleme alındığı görülmüştür. Bu özellikteki şiirlerden bir tanesi örnek olmak üzere aşağıda gösterilmiştir:

<i>Söylə kimlə başa vardın</i>	a
<i>Səfalı seyranəğah dünyə</i>	b
<i>Çoxların nakəm apardın</i>	a
<i>Sinəsində bir ah, dünyə.</i>	b

<i>Adəm yaranandan bəri,</i>	c
<i>Neçə min-min peyğəmbəri,</i>	c
<i>Udubsan yoxdu əsəri</i>	c
<i>Boşalıbdı dərgah dünyə.</i>	b

... (Dünya)

2.1.3.2.2. Koşma kafiyesiyle yazılan şiirler: Koşma tarzıyla yazılan şiirlerdeki kafiye düzeni aaab, cccb...; abab, cccb...; xaxa, bbba biçimindedir (Alyılmaz, 2003, s. 53). Aslan Kosalı'nın koşma kafiyesiyle yazılan şiirlerinin başlıkları şu şekildedir: *Sənindi, Dağlar, Sən də Gəl, Dünya, Ya Rəbbi, Demədim mi, Sənin Cəddin, Kitabımı, Hikmətlə Bax, Bilər, Ata Haqqı Ana Haqqı, Kosalıdan Karvan Getdi, Borçalı Ziyalılarına, Partiyamızdır, Salam De, Olsun, Camu Sağ*

Olsun, Varmış, Axtar, Gözəldə, İstər, Dedi, Deyirlər, A Şahzadə, Görəndə, Dərdin Alım, Qapıdayam, Olsun, Köçə Köçündən, Müsəlman, Çəkəllər, Olsun.

Şəninə çox söz deyilib,	a
Dilə gəlməz sayı dağlar.	b
Qüdrətdən bəzək vurulub	a
Yaşıl, göy, xurmayı dağlar.	b
Buludların qala-qala,	c
Enər düzə, qalxar yola,	c
Könül isdər səndə qala,	c
Hər il yazı, yayı dağlar.	b
Bəşər yaranandan bəri,	d
Hüsnünə çoxdur müştəri,	d
Sən əbədi, biz köçəri,	d
Ömrümüz havayı, dağlar.	b
... (<u>Dağlar</u>)	

2.1.3.2.3. Mani kafiyesiyle yazılan şiirler: Mani tarzında kafiyelenmiş şiirlerin kafiye düzeni aaxa şeklindedir (Alyılmaz, 2003, s. 54). Aslan Kosalı'nın şiirleri içinde doğrudan mani kafiyesiyle yazılmış bir şiire rastlanmamıştır. Ancak bazı şiirlerinde ilk veya son dördlükte söz konusu kafiye özelliğini görmek mümkündür. Bunlardan iki tanesi örnek olmak üzere aşağıda gösterilmiştir:

Azəridən Kartvelə gəlir mehmanlar, gözəl,	a
İki qardaş arasında şökəti şanlar gözəl,	a
Büyük zəhmətlə yoğrulub mərifətlə göyərmiş	x
Gürcüstana xoş gəlibdi bu əziz canlar gözəl.	a
...	

(Gözəl)

...	
Aşığı dedi ərən dağlar,	a
Sinəsini gərən dağlar.	a
Yazı, yayı cənnətdi	x
Payız, qışı viran dağlar.	a

(Qədər)

2.1.3.2.4. Değişik kafiye düzenleriyle yazılan şiirler: Aslan Kosalı'nın şiirlerinin büyük bölümü koşma kafiye düzeniyle yazılmış olmakla birlikte bazı şiirlerinde farklı kafiye düzenlerine de rastlanır. Söz konusu özellikteki şiirler arasında *Məscidə*, *Qoşdum*, *Danışaq* ve *Ağrın Alım* sayılabilir.

<i>Getmə, dayan nəzər yetir,</i>	a
<i>Bir sözüüm var, ağrın alım.</i>	b
<i>Söz danış, söhbət elə,</i>	c
<i>Bağla ilqar ağrın alım.</i>	b
<i>Məşuq ol, aşiq tanı,</i>	d
<i>Olma kənar, ağrın alım.</i>	b
<i>Tək yerimə qol keçirək,</i>	e
<i>Məni də apar, ağrın alım.</i>	b
... (<i>Ağrın Alım</i>)	

2.1.4. Redif

Şiirde ahengi desteklemek amacıyla kullanılan ve kafiyeden sonra tekrarlanan aynı görev ve anlamdaki ek, ek+kelime, kelime veya kelime gruplarına redif adı verilir (Alyılmaz, 2003, s. 56). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde de ahengi artırıcı bir özellik olarak söz konusu nitelikte redif örneklerine rastlanır. Kosalı'nın farklı şiirlerinden alınmış birkaç örnek aşağıda gösterilmiştir:

...
<i>Bir-birənə olma paxıl, Borçalı</i>
<i>Bircə yumruq olub sıxıl, Borçalı</i>
<i>Bəsdi bir ocağa yığıl, Borçalı,</i>
<i>Aqıl ol dərđini çözü vətənimdə.</i>
... (<i>Vətənimdə</i>)
...
<i>Qəm əridib cismi-candan olmuşam,</i>
<i>Ulusdan ayrılıb sandan olmuşam,</i>
<i>Gen günümədə müdam sənnən olmuşam,</i>
<i>Dar günümdü, ey yaradan, indi gəl.</i>
... (<i>Gəl</i>)

2.2. Aslan Kosalı'nın Şiirlerinin İçerik Özellikleri

Aslan Kosalı'nın şiirleri; vatan, kahramanlık, tabiat, dünya, din (İslamiyet), aile, sevgi / aşk, hikmet olmak üzere geniş bir konu yelpazesi içinde değerlendirilebilir. Bunun yanında Kosalı'nın ithaf ve eleştiri özelliği taşıyan şiirleri de mevcuttur. Aşağıda her bir konu ile ilgili şiir başlıkları ve sayıları hakkında bilgi verilerek birer dördlük örnek olarak gösterilmiştir.

2.2.1. Hikmet Konulu Şiirler

Hikmet konusu altında değerlendirilebilecek şiirlerinin sayısı 30'dur. Bu başlık altında toplanan şiirleri şunlardır: *Yaradan Hem Yaşayan, Ayıbdı, Saxlayar, Azdı mı, Qədar, Dərdin Alım, Gələr, Nə Mənası Var, Gəlsin, Qocasan ki Qoca, Apardığın Nə Oldu, Çəkər, Könül Bağlı, Vaxtıdır, Mən, Bələce, Səni, Qapıdayam, Dedi, Gələr, Olsun, Sazımda, Bilmirəm, Qardaş, Olmasın, Ürək Yaralıdır, Olaydı, Yaraşmaz, Nə Şirinəmmiş, Köçə Köçündən*. Kosalı'nın üzerinde en çok durduğu ve şiirlerini yoğunlaştırdığı "hikmet" konusuna dair bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir:

Dövlət maldı-malda kı var, / Saxlasan səni saxlayar. / Ey süd əmmiş yaxşı oğul / Saxlasan səni saxlayar... (Saxlayar)

Dünya fani, insan qonaq, / Gələn köçər, dərdin alım. / O şərbətdən yaxın-uzaq, / Hamı içər, dərdin alım... (Dərdin Alım)

Əyər versən sual, aparsan cavab, / Qəmli könül oxşadanlar azdımı? / Düşünən dünyanı, duyan insanı / Ədəb-ərkan saxlayanlar azdımı?... (Azdımı)

2.2.2. Sevgi ve Aşk Konulu Şiirler

Kosalı'nın aşk / muhabbet konulu şiirleri; *Dilbərim, Gəlin, Gəlib-Gedib, Tellərin, Gəlin, Ay Etibarsız, Dedi, Gözəllər, Cavan Alma, Tökülər, Bilmirəm, Axtar, Nərgiz, Gözəl, Gözəldə, Dolanır, Gözəldə, İstər, Dedi, Bənzər, Sənin ilə, Deyirlər, Ağrın Alım, Ay Şamama, A Şahzadə, Görəndə, Olar mı, Sizə* olmak üzere toplam 28 tanedir. Aslan Kosalı'nın sevgi / aşk konusuna dair göstərilən bazı nümunələr aşağıdakı gibidir:

Xoş cüvəli nazlı gəlin / Müy verir təzə tellərin. / Qıvrılıbdı qaşın üstə / Gəlib üz-üzə tellərin... (Tellərin)

Boyun uca, qəddin elif, bel nazik / Səni kimi gözəl hanı dilbərim! / Nazik burun, dodağın kip, yanaq gül, / Müşkü-ənbər zənəxdanı, dilbərim... (Dilbərim)

Aləmə gəc baxma qönçə dəhan qız, / Bir qırağa min pərvanə tökülər. / Haqdı alır ayrı-ayrı çiçəkdən, / Zambur yığan bal da şana tökülər... (Tökülər)

2.2.3. İthafılar

Aslan Kosalı'nın başkalarına ithaf etdiyi şiirlərinin sayı 24'tür. Bu şiirlərin adları şu şəkildedir: *Kosalıdan Karvan Getdi, Nəvəm Sərvətə, Var Olsun, Ustad Gördüm, Borçalı Ziyalılarına, Partiyamızdır, Salam De, Olsun, Qurbanam, Müsəfirlər Gəlib, Canı Sağ Olsun, Varmış, Qoşdum, Dəyməz, Barmaqların, Şair, Ay Ellər, Ay Kamandar, Dənizə, Getdi, Baş Əydin, Kimi, Ay Usta, Məktəb.* Aşağıda bu konuyla ilgili bazı nümunələr verilmişdir:

İnsanı yaradan arzu, diləkdi, / Qoy onların arzuları var olsun. / Xəliqə layiq olan el nəğməkarı / Sim dindirən sənətkarı var olsun... (Var Olsun)

Öz vətənim, öz oymağım, öz elim / Mənim üçün Xorasandı Xorasan. / Oğuz cəngəvari, ulu keçmişim, / Qarapapaq qəhrəmandı qəhrəman... (Borçalı Ziyalılarına)

Tanrı qulu dinlə bəni, / Bəndən sənə salam olsun, / Görmək istəyirəm səni / Aramızda kəlam olsun... (Olsun)

2.2.4. Din (İslamiyyət) Konulu Şiirler

Dinle (İslamiyyət) ilgili şiirlərinin başlıqları şöyledir: *Əlhəmdülillah, Qurban Olum, Qılar, Vallah, Ya Rəbbi, Sadiq Oldum, İstər Niyət Eylə, Məmin Kimi, Demədim mi, Sənin Cəddin, Verir, Gələr, Gəl, Məscidə, Kitabını, Bilər, Hikmetlə Bax.* Aslan Kosalı'nın şiirləri içində üzerine ən çox söz söylediyi konulardan biri de "din / İslamiyyət"tir. Burada nümunə olaraq bazı dördlükler göstərilmişdir:

Möminlərin təsbəhində, / Adətədi əlhəmdülillah. / Şükürlə dilindən qoymaz, / Vəhdətədi əlhəmdülillah... (Əlhəmdülillah)

Ay bizi yoxdan var edən / Aləminə qurban olum. / Bismillahla başladığım / Kəlamına qurban olum... (Qurban Olum)

Sadiq oldum ilahimin yoluna, / Peyğəmbərə səlavətım müdəmdi. / İnan mənə zaman gələr, gec olar, / Bir olana ibadətım bu dəmdi... (Sadiq Oldum)

2.2.5. Eleştiri Konulu Şiirler

Aslan Kosalı'nın "tenkidi şiirler" olarak adlandırdığı bu başlık altında *Bax, Yazıq, Yazığım Gəlir, Müsəlman, Çəkəllər, İstər, Utanmaz, Çalır, Üçün, Kəsi, Allah, Olsun, Atmısan, Nə Olsun ki Mən Hacıyam* başlıklı şiirlerini saymaq mümkündür. Aşağıda örnek olarak bazı dörtlüklere yer verilmiştir:

Zülümə öyrənib, cəfaya dözüb, / Çox çəkib bu dərdin yüzünü yazıq. / Gözünü açıb məlul-mələl boylamır, / Anlamır arifin sözünü yazıq... (Yazıq)

Peyğəmbərə qarşıdı, Allaha asi, / Süfrəsində şərab olan müsəlman. / Səni aidatmasın şeytan dünyası, / Ay qafası xarab olan müsəlman... (Müsəlman)

Bizim yerdə fal qoyanlar çoxdular, / Ön niyyətə xeyri-karı çəkəllər. / Düz əməldə ehşanətdə yoxdular, / İrəli gedəni geri çəkəllər... (Çəkəllər)

2.2.6. Tabiat Konulu Şiirler

Kosalı'nın tabiatı konu alan şiirleri; *Dağlar, Sən də Gəl, Sən Dedişin, Dağlar, Döndü mü, Qaraxaç, Təzələr* başlıklarını taşımaktadır. Aslan Kosalı'nın tabiat konulu şiirlerine örnek olmak üzere bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

Qaraçöpün dəyələri qurulmur, / Ağ sürüsü Ağlağana sərilmir, / Zurnalar səslənmir, dəflər vurulmur / Bu dərdləri ağlamağa sən də gəl... (Sən də Gəl)

Şəninə çox söz deyilib, / dilə gəlməz sayı, dağlar. / Qüdrətdən bəzak vurulub / Yaşıl, göy, xurmayı, dağlar... (Dağlar)

Ayağına güvənən beynəva maral, / Su içməyə Kür çayına endinmi? / Minası görəndə geri sıçrayıb / İsgəndərin bərasinə döndünmü?... (Döndümü)

2.2.7. Dünya Konulu Şiirler

Dünya konulu şiirlerinin adları şu şekildedir: *Dünyasan, Bu Dünya, Dünyadı, Dünyanın, Dünya, Dünya Sənsiz Dünya Mənsiz*. Kosalı'nın dünyayı konu alan şiirleri arasında örnek olmak üzere bazı dörtlükler gösterilmiştir:

Həyat belə imiş ruzi əzəldən / Gah genəlib, gah daralan dünyasan. / Rəhmət olsun deyib köçən ustada, / Gah boşalıb, gah də dolan dünyasan... (Dünyasan)

Səni də məni də yoxdan var edib, / Yaranmışa bir güzardı bu dünya. / Nizamı, büsəti böyle qurulmuş, / Kimə gəndi, kimə dardı bu dünya... (Bu Dünya)

Qüdrətdən yaranmış bir möcüzədir / İşi-gücü kəramətdi dünyanın. / Kərbəla axtarıb Məhşədi gəzmə, / Hər qarışı ziyarətədi dünyanın... (Dünyanın)

2.2.8. Vatan Konulu Şiirler

Kosalı'nın "vatan" konulu şiirlerinin sayısı 5'tir. Bunların isimleri; *Kosalı, Səndədi, El-Obama, Vətənimde* və *Qarayazı Elinə* şeklindedir. Aşağıda bazı örnek dörtlüklere yer verilmiştir:

Üstünə nur yağsın, a Zərgər kəndi / Doğrudan da ədəb-ərgan səndədi. / Babalardan qalmış adət-ənənə, / Halal süfrə, neməti-nan səndədi... (Səndədi)

El obama qurban olum / Hər bir zaman hörmətdədi. / Ağsaqqalı nursifətli, / Cavanları mərifətdədi... (El Obama)

Qarayaz elinə bahar gəlibdi, / Novruza bax, novruza bax, novruza. / Ölkəm müstəqildi, ellərim azad, / Yolmuza bax, yolmuza bax, yolmuza... (Qarayaz Elinə)

2.2.9. Kahramanlık Konulu Şiirler

Kosalı'nın "kahramanlık" konulu şiirlerinin sayısı 2'dir. Bunlar; *Sənindi*, *Qeyrət Vaxtıdır*. Aşağıda her iki şiirden alınan örnek dördlüklere yer verilmiştir:

...Yurd yigit oğul yürü / Duman ol dağları büürü. / Ağbabanı, Zəngəzuru / Qaytar oğlum, yurd sənindi... (*Sənindi*)

Oğul dur ayağa qeyrət vaxtıdır / Vətən arxadadır, düşman qabaqda. / Ölməyə tələmə, öldür düşməni / Baban vəsyət edib sənə bu haqda... (*Qeyrət Vaxtıdır*)

2.2.10. Aile Konulu Şiirler

Aslan Kosalı'nın aile ile ilgili 2 tane şiiri vardır. Bunlar; *Ata Haqqı Ana Haqqı* ve *Oğul* şeklindedir. Bu konuya dair aşağıda her iki şiirden alınan örnek dördlüklere yer verilmiştir:

Allahdan qeyri and yoxdu, / Ata haqqı, ana haqqı. / Başqısından imdad yoxdu / Ata haqqı, ana haqqı... (*Ata Haqqı Ana Haqqı*)

...Güvənmə qulluğa, deyil həmdənim, / Bir gün qərğ olacaq sənə də gəmin, / Az qananın, yarımçığın, nakəmin, / Sonalar az qonar gölünə, oğul... (*Oğul*)

2.3. Aslan Kosalı'nın Şiirlerinin Üslup Özellikleri

Aslan Kosalı'nın şiirlerindeki üslup özelliği, şiirlerde kullanılan atasözü, deyim, dua, beddua ve yemin gibi kalıplaşmış dil öğeleri, söz sanatları ve anlatım teknikleri gösterilerek belirtilmiştir.

2.3.1. Kalıplaşmış Dil Öğeleri

Bir milletin duygu ve düşüncesinin, yaşayış ve inanışının kristalize edilmiş şekli olan deyimler, atasözleri, dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar) ve yeminler (antlar)... az sözle çok şey anlatabilmeye / söyleyebilmeye imkân veren "kalıplaşmış dil öğeleri"dir. Bu dil öğeleri ait oldukları dillerin gelişim süreci ve kullanım alanları içinde çok az değişime uğrarlar (Alyılmaz, 2003, s. 179). Kendisi de köyde yaşayan Aslan Kosalı, şiirlerinde halk arasında kullanılan kalıplaşmış dil öğelerine çokça yer vermiştir.

2.3.1.1. Atasözleri: Bir milletin sosyal ve kültürel değerlerini ifade eden özlü sözlerin başında gelen atasözlerinin şiir içindeki kullanımı kolay bir iş olmamakla birlikte birçok şair, şiirlerinde atasözlerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Aslan Kosalı'nın şiirlerinde de atasözlerinin kullanıldığını gösteren örnekler mevcuttur:

Yazı hökm qədər qəti nə gəlsə haqdan gələr, ... (*Gələr*)

... Ağıla gəlməyənlər gələmiş başa... (*Hikmətlə Bax*)

2.3.1.2. Deyimler: Aslan Kosalı'nın şiirlerinde isim+yardımcı fiil yapısındaki deyimlerin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Farklı şiirlerden alınan örnek kullanımın bir bölümü şöyledir: *Sahibsiz qal-* (*Vətənimdə*), *qol at-* (*Kosalı*), *qan ağla-* (*Sənindi*), *qurban ol-* (*El-Obama*), *ayağa dur-* (*Qeyrət Vaxtıdır*), *başa vur-* (*Dağlar*), *qan oynat-* (*Təzələr*), *nəzər sal-* (*Bu Dünya*), *başə var-* (*Dünya*), *yola gəl-* (*Qurban Olum*), *qərğ ol-* (*Qılar*), *nəzər qıl-* (*Ata Haqqı Ana Haqqı*), *cəhd eylə-* (*Oğul*), *başı qarşığı ol-* (*Var Olsun*), *əl çat-* (*Borçalı Ziyalılarına*), *ağıl kəs-* (*Ustad Gördüm*), *kamil ol-* (*Yazığım Gəlir*).

2.3.1.3. Dualar ve beddualar: Aslan Kosalı'nın şiirlerinde beddualardan ziyade duaların daha belirgin bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu örneklerden bazıları aşağıdaki gösterilmiştir:

Üstünə nur yağsın a Zərgər kəndi... (Səndədi)

...İki Vali nəvəsinin / Behiştlik olsun dünyası... (Məscidə)

... Otu bitməyəydi quyu qazanın, / Suyu axmayaydı əyri yazanın, / Elni ayaqlayıb yolnu azanın, / Ömrü gödək, adı bədnam olaydı... (Olaydı)

2.3.1.4. Yeminler: Aslan Kosalı'nın şiirlerinde yoğun olmamakla birlikte yeminlere de yer verildiği görülmektedir. Söz konusu örneklerin bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Köhnə dastan həsrəti ilə görüşdüm / Döndərdin qəlbimi kəbaba, vallah. / Çətin dözər dərdə könül həsrəti, / Afərin söylədim bu taba vallah... (Vallah)

Allahdan qeyri and yoxdu / Ata haqqı, ana haqqı. / Başqasından imdad yoxdu / Ata haqqı, ana haqqı... (Ata Haqqı, Ana Haqqı)

2.3.2. Söz Sanatları

Söz sanatları şiirde duygu ve düşüncelerin daha etkili bir şekilde aktarılmasında önemli bir etkidir. Aslan Kosalı da şiirlerinde çeşitli söz sanatlarına yer vererek şiir dilinin etkinliğini artırma yoluna gitmiştir.

2.3.2.1. Teşbih: Aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğərine benzətməkdir (Saraç, 2007, s. 129). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde ahengi artırmaq və anlatımı etkili kılmak için en çok yararlandığı söz sanatlarından biri teşbihtir:

... Qoyma düşmən ala üstünə daban / Şir kimi nərə çək, verməynən aman. / Əcdadın gömülüüb, uyuyub baban / O sən can atdığıñ həmən torpaqda. (Qeyrət Vaxtıdır)

... Əmrahın dil açan telli sazına, / Xıncının bülbültek xoş avazına, / Qırxılı Hüseynin ərkı-nazına, / Saraçlının söhbətinə baş əydim... (Baş Əydim)

2.3.2.2. Tenasüp: *Tenasüb*, aralarında anlam bakımından –tezdin dışında- bir ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir ibarede toplama sanatıdır (Saraç, 2007, s. 160). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde sıklıkla yararlandığı söz sanatlarından bir diğeri tenasüptür:

Boyun uca, qəddin elif, bel nazik / Səni kimi gözəl hanı dilbərim! / Nazik burun, dodağın kip, yanaq gül, / Müşkü-ənbər zənəxdanı, dilbərim... (Dilbərim)

... Atatürkün torpağına, / Həm düzüne, həm dağına, / Məclisinə, yığnağına, / Şirin-şirin anam olsun... (Olsun)

2.3.2.3. Teşhis: İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklar ile soyut duygu ve düşüncələrə insana has özelliklər verməyə *teşhis* denir (Saraç, 2007, s. 121). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde teşhis sanatının çeşitli örneklerine rastlanır:

... Borçalının beşiyində yetişən, / Əl çatmayan zirvələrlə çəkişən, / Şeyirlə qovrulan, şeyirlə bişən, / Yaqubludu Zəlimxandı Zəlimxan... (Borçalı Ziyahlarına)

...Aslanın dərdi təzədi, / Gülüşün könlüm bəzədi, / Zənəxdan ətri bənzədi / İrəmi-rizvana, Nərgiz... (Nərgiz)

2.3.2.4. Tezat: Anlam bakımından aralarında zıtlık / karşıtlık bulunan kelimeleri bir ibarede toplamak veya iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirlerine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir (Saraç, 2007, s. 163). Kosalı'nın incelenen şiirlerinde tezat sanatının çeşitli örneklerine rastlanır:

... *Alçakların, ucaların, / Zirvələrdə bəyaz qarın, / Gələn-gedən zəvvarların, / Yollarını kəsən dağlar...* (*Dağlar*)

... *Cəhd eyləyir anlamağa neçəsi, / Kim yoğrub-yapası kündə seçəsi, / Nə gündüzü bitər, nədə gecəsi / Dağa-dağa, çözə-çözə dünyanın...* (*Dünyanın*)

2.3.2.5. Mübalağa: Bir niteliğin, fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor hatta mümkün olmayan dereceye çıkarılarak, abartılarak ifade edilmesidir. Diğer bir ifade ile bir durumu - olumlu veya olumsuz- nitelemeye aşırılığa kaçmaktır (Saraç, 2007, s. 219). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde mübalağanın özelliklerini sergileyen örnekler de söz konusudur:

...*Sənin Məcnununam, sən mənim Leylim, / Sən vəfasız olsan mən sənə neyim? / Qeyri bir tərəfə dönər mi meylim / Yüz mələk düzülə sıraya, gəlin...* (*Gəlin*)

... *Vurğunam səndəki şərmi həyana, / Qusur bulamadım baxdım ha yana, / Yorğun maral kimi baxış miyanə, / Gözlərin əv yıxar fəlakət istər...* (*İstər*)

2.3.2.6. Nida (seslenme): Şairin çok duygulanması ve heyecanlanması sonucunu doğuran olayları ve varlıkları göz önüne getirip "ey", "hey" gibi ünlemlerle onlara seslenmesi sanattır (Dilçin, 2005, s. 159). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde nida (seslenme) sanatının örneklerine sıklıkla rastlanır:

...*Ovçuluqdan dəm vurana / Oxurdun meydan, a Rəşid...* (*Qoşdum*)

İltizamlıq eyləyirəm, ay ellər... (*Ay Ellər*)

... *Çayların durağı, ey dəniz şair...* (*Şair*)

2.3.2.7. İstifham: Sözü, sorulan şeye cevap verme amacı gütmədən duyguyu ve anlamı güçlendirmek için soru biçiminde söylemektir (Saraç, 2007, s. 227). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde zaman zaman istifham sanatının örnekleri de görülür:

Aşiq əlxan, çürüdü mü, / Naxış düzən barmaqların? / Pərdə-pərdə, sədəf-sədəf, / Təldə gözən barmaqların?... (Barmaqların)

... *Ay Aslan Kosalı, baharın soldu, / Gedən çox, dönən yox, bu necə yoldu? / Bu dünyadan apardığın nə oldu? / Bir əməldi, bir kəfəndi, bir cəsəd. (Apardığın Nə oldu?)*

2.3.2.8. İstikak: Kelime anlamı "türeme" olan istikak, bir kök ile o kökten türemiş ya da asli manaları aynı köke bağlı bulunan veya harflere ait şekil benzerliğinden dolayı aynı kökten türemiş gibi görünen bir veya daha fazla kelimenin aynı ibarede bulunmasıdır (Saraç, 2007, s. 254). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde az da olsa istikak sanatının örneklerine de rastlanır:

Usdad gördüm tifillikdən ələndim ələyinən, / Meylimi haqqa döndərdim işim yox kələyinən... (*Ustad Gördüm*)

Yaxşını anladım, yamanı bildim, / Elimi, obamı sevdim, sevildim... (*Kimi*)

2.3.2.9. Leff ü neşir: Sözlük anlamı "toplamaq" ve "yaymaq" olan leff ü neşir, iki veya daha fazla kelime veya yargının söylenmesinden sonra bunlarla aralarında ilişki olan kelime ya da hükümlerin sıralanmasıdır (Saraç, 2007, s. 179). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde görülen leff ü neşir sanatının örneklerinden bazıları şöyledir:

Şair qardaş, razıyam / Dindən, imandan danışaq. / Allahdan, peyğəmbərdən... (*Danışaq*)

... *Özü qızıldısı övladı zərđi, / Xeyir əməllidi, ləldi, gövhərdi...* (*Ay Ellər*)

2.3.2.10. İrsal-i mesel: Bir düşüncüyü kanıtlamak amacıyla bir atasözünü veya hikmetli bir sözü delil getirmektir (Saraç, 2007, s. 277). Kosalı'nın şiirlerinde az da olsa zaman zaman irsal-i mesel sanatının örnekleri görülür:

Yazı hökm qədər qəti nə gəlsə haqdan gələr... (Gələr)

... Ağıla gəlməyən gələrmiş başa... (Hikmətlə Bax)

2.3.2.11. Telmih: Söz arasında herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etme, onu anımsatma sanatıdır (Dilçin, 2005, s. 461). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde daha çok tanınmış, önemli şahsiyetlere yönelik telmih kullanımına rastlanır:

... Harayla qoç Koroğlunu / Nəbi kimi mərd oğlunu... (Sənindi)

... Ya Əlidi, ya Məhəmməd / Bir kökdü, bir dindi əlbət... (Mömin Kimi)

2.3.3. Anlatım Biçimleri

Aslan Kosalı'nın şiirlerinde betimleyici, öyküleme yoluyla, didaktik, açıklayıcı ve konuşma yoluyla anlatım biçimlerinin kullanıldığı görülür. Kosalı'nın şiirlerinde betimleyici, öyküleme yoluyla ve didaktik anlatımın varlığı diğerlerine göre daha belirgindir.

2.3.3.1. Betimleyici anlatım: Betimlemeli veya tasvirli anlatım türünde yazar / şair, dış dünyadan edindiği izlenimleri kendi oluşturduğu evrende canlandırır ve dil aracılığıyla okura sunar (Aktaş ve Gündüz, 2008, s. 204). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde yaygın bir şekilde kullandığı anlatım biçimlerinden biri olan betimleyici anlatıma dair bir örnek aşağıda gösterilmiştir:

Şəninə çox söz deyilib, / Dilə gəlməz sayı dağlar. / Qüdrətdən bəzək vurulub/ Yaşıl, göy, xurmayı dağlar. Buludların qala-qala, / Enər düzə, qalxar yola, / Köniül istər sənə qala, / Hər il yazı, yayı dağlar. ... / Axar çaylar narın-narın, / Sərin sulu bulaqların, / Aslan kimi qonaqların / Diləyir şəfayı, dağlar. (Dağlar)

2.3.3.2. Öyküleme yoluyla anlatım: Öykü, başlı başına bir olayın anlatılmasıdır. Bu tarz anlatımda öncelikli amaç, okuru düşündürmekten çok, olay aracılığıyla heyecanlandırmaktır. Bu anlatım biçiminde okuyucu olayın içine çekilir, serüvene ortak edilir. Birbiriyle bağlantısı koparılmadan olayın oluşumunda, zamanda geriye dönüşler, ileriye sıçramalar yapılarak olaya duygusal bir ton katılır. Her eylemin belirli bir zaman ve mekânda gerçekleşen bir başlangıcı, gelişmesi ve sonu vardır (Aktaş ve Gündüz, 2008, s. 210). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde kullandığı anlatım biçimlerinden biri de öyküleme yoluyla anlatımdır:

Oğul dur ayağa qeyrət vaxtıdır / Vətən arxadadır, düşməni qabaqda. / Ölməyə tələsmə, öldür düşməni / Baban vəsiyət edib sana bu haqda. / Qoyma düşməni ala üstünə daban / Şir kimi nəvə çək, verməyənə aman. / Əcdadın gömülüb, uyuyub baban / O sən can atdığıñ həməñ torpaqda. / Kosalı getdiyi haqqın yoludur / Düşməni qəlbi məkirlərlə doludur. / Sənin adın ululardan uludur / Dünən də, bu gün də, hələ sabah da. (Qeyrət Vaxtıdır)

2.3.3.3. Didaktik anlatım: Bu anlatım biçiminde, belli bir düşüncüyü aşılacak veya belli bir konuda öğüt, bilgi vermek, ahlaki bir ders çıkarmak (Dilçin, 2005, s. 397) amaçlanır. Yani bu tür anlatımda duygulardan çok düşünceler, verilmek istenen mesaj ön plana

çıkarılır (Alyılmaz, 2003, s. 192). Aslan Kosalı da birçok şiirinde didaktik anlatım biçiminden yararlanmıştı. Aşağıda söz konusu kullanımla ilgili bir örneğe yer verilmiştir:

Min doqquz yüz iyirmi ikidə, / Asıldı Sovet bayrağı / Xalqdan qisas aldılar, / Bir neçə erməni yağı. / Bəylər, xanlar güllələndi, / Komnistə düşmən sayacağı. / Dini-islam yasaq oldu, / Dağıldı dindar yığnağı. / İnam yeri uçuruldu / Düşdü qat qarışıq məscidə... (Məscidə)

2.3.3.4. Açıklayıcı anlatım: Açıklayıcı anlatımda, anlatılacak durum, varlık, konu, nesne tanımlama ve açıklama yoluyla anlatılır. Amaç, o şey hakkında bilgi vermek ve yine o şey hakkında okuru aydınlatmaktır (Aktaş ve Gündüz, 2008, s. 201). Aslan Kosalı da şiirlerinde zaman zaman açıklayıcı anlatım biçimini kullanmıştır:

Səni də məni də yoxdan var edib, / Yaranmışa bir güzardı bu dünya. / Nizamı, büsatı böylə qurulmuş, / Kimə gəndi, kimə dardı bu dünya. / Nəzəratçı özü nəzər salınmur, / Fikrə qərq olursan mətləb alınmur, / Əvvəli bilinmir, sonu bilinmir, / Sirlə qalan intizardı bu dünya... (Bu Dünya)

2.3.3.5. Konuşma yoluyla anlatım: İki ya da daha çok kişinin karşılıklı konuşmalarından meydana gelen anlatım biçimine konuşma (diyalog) yoluyla anlatım denir (Aktaş ve Gündüz, 2008, s. 211). Aslan Kosalı'nın şiirlerinde az da olsa kullandığı anlatım biçimlerindedir:

Mətyl eyləyib bir dilbərə söz açdım, / "Ciyarın odlara ha yana" – dedi. / Tifil kimi ayağına dolışdım / "Nə olub abrina, həyana" –dedi... (Dedi)

SONUÇ

Borçalı, bugün Gürcistan sınırları içinde yer alan kadim bir Türk yurdudur. Buradaki genel Türk nüfusu içindeki Karapapak / Terekeme Türklerinin sayısı ile ilgili beş yüz binin üzerinde bir sayı telaffuz edilmektedir. Söz konusu bölgede yaşayan Türklerin en önemli uğraşlarından biri ozanlık / âşıklık veya bir diğer adıyla söz ustalığıdır. Borçalı'da bir bölümü tanınmış; ancak çok önemli bir bölümü de bilim âlemince tanınmamış onlarca söz ustası vardır. Bu söz ustalarından biri de Aslan Kosalı'dır.

Aslan Kosalı, Borçalı'nın Karayazı bölgesinde yer alan Kosalı köyünde doğmuş ve burada yaşamış, yalnız Borçalı'da değil, Türk Dünyası'nın değişik yörelerinde sanatını icra etmiş bir söz ustasıdır. Bu çalışmada Kosalı'nın şiirlerinden örnekler verilerek şiirlerin yapı ve içerik özellikleri ana hatlarıyla incelenmeye çalışıldı. Hem yapı hem de içerik özellikleri esasında Kosalı'nın şiirlerinin Türk şiir geleneğinin çok zengin ve güzel örneklerini sergilediği görüldü.

Kosalı'nın şiirlerinde kullandığı nazım birimi, ölçü, kafiye ve redif düzeni gibi yapı özellikleri ekseninde Türk şiirinin geçmişten bugüne uzanan genel özelliklerini başarılı bir şekilde sergilediğini söylemek mümkündür. İçerik özellikleri açısından konu çeşitliliğini (vatan, kahramanlık, tabiat, dünya, din (İslamiyet), aile, sevgi / aşk, hikmet); üslup zenginliğini ortaya koyan atasözü, deyim, dua, beddua ve yemin gibi kalıplaşmış dil öğelerinin varlığını; çok sayıda söz sanatının (teşbih, tenasüp, mübalağa, tezat, telmih, istikak, istifham...) şiirlerde başarılı bir şekilde kullanımını; betimleyici, öyküleyici, didaktik, açıklayıcı ve konuşma yoluyla olmak üzere birden çok anlatım tekniğinin örneklerini sunabilmesi şairin Borçalı ve Türk Dünyası'nda olduğu gibi, Türkiye sahasında da tanınmasının gereğini ortaya koymaktadır.

Söz konusu şiirlerin daha farklı bakış açıları ve yöntemlerle ele alınarak Türk Dünyası'nın bu büyük söz ustasının şiirlerinden başka coğrafyalarda yaşayan Türkler haberdar edilmelidir. Bütün bu veriler, Türk Dünyası'nın birçok yerinde yaşayan söz ustalarının tanıtılması için, başta Türklük bilimciler olmak üzere, birçok bilim dalından araştırmacıların söz konusu yörelerde çalışmalarını bir ihtiyaç hâline getirmektedir.

SUMMARY

Turks set historical continuity and geographical depth as the fundamental grounds of their lives since the time of their emergence. In this regard, Turks form a nation which will continue to subsist today and in the future with a population of millions of people and a geographical territory that spreads over tens of millions of kilometre squares. The underlying area of the population and geography excellence of Turkish nation is the eastern part of the Caucasus and the Caspian Sea which is called as the Turkish World. A great majority of the *Qarapapaqs / Terekemes*, to which Aslan Kosali, the poet subject to this study, is a member, also live in Caucasus. It is possible to expand our knowledge about the history of the *Qarapapaq / Terekeme* Turks by referring to the data preserved in national and international archival documents. These data indicate that the *Qarapapaq / Terekeme* Turks have always settled around today's Georgia and its environs since ancient times. However, there are also other sub-ethnic groups of the *Qarapapaq / Terekeme* Turks who are known to continue their lives in various other regions. Georgian annuals and other written sources of the 7th-12th centuries suggest that the traces of Turkish speaking tribes in the Southern Caucasus and today's Georgia date back to a period before Christ. In this context, Alexander III of Macedon encountered with the *Bun* Turks around the Kura River during his expedition to Iberia and retreated by avoiding a battle against them. Similarly, historical records reflect the siege of Azerbaijan and Tbilisi in 627-628 by the Khazars. Having lived in the Northern Azerbaijan, Kazakh Khanate and around the Borchaly River until the Treaty of Turkmenchay in 1828, the *Qarapapaq / Terekeme* Turks immigrated to Turkey and Iran in great numbers due to this treaty. With reference to the above information, the *Qarapapaq / Terekeme* Turks today live mostly in Turkey, Georgia, Azerbaijan, Iran and Armenia. Borchaly, an ancient Turkish settlement in Georgia, is the most significant of the lands densely inhabited by the *Qarapapaq / Terekeme* Turks. One of the ancient settlements of Borchaly and today called as Gardabani, Qarayazi is one of the regions where the *Qarapapaq / Terekeme* Turks densely populate in Borchaly. However, there are also many other Turkish villages in Qarayazi where the *Qarapapaq / Terekeme* Turks prevail over other populations by number. One of these villages is Kosali where Aslan Kosali, the poet subject to this research, was born and grew. The family name of Aslan Kosali comes from the "Kosali" village of Qarayazi. Born in Kosali, the poet was given the name "Aslan Kosali". Kosali is a village situated 5 km south to Qarayazi next to the highway to the centre of the region and at an altitude of 290 meters. As is the case with almost all the regions of Borchaly, the ancient Turkish territory, Kosali village also is distinguished with bard tradition and traditional poetry. This, therefore, made it possible for many bards to emerge from Borchaly, in general, and Kosali village, in particular. Among these, Aslan Kosali grew up in Kosali but made a name for himself in Qarayazi, Borchaly and the rest of the Turkish world. Aslan Kosali was born on August 15, 1929 in Kosali, Qarayazi, Borchaly, a region known as one of the ancient homes of Turkish people. Both of his parents descended from the recognized families of Borchaly. Having lost his father in 1935, he was forced to struggle with poverty

with his siblings during the initial periods of his life. The 1941 war between the Soviet Union and Germany aggravated the distress of Kosalı. He then started to seek employment in various fields after the end of the war. Aslan Kosalı, who experienced serious financial difficulties, also took interest in being a minstrel. He was trained by Alhan Karayazılı, one of the significant bards of Borchaly. He improved what he had learned from his master and became one of the respected minstrels of the Borchaly region, in particular. Aslan Kosalı is a significant minstrel and poet who improved his skills by blending the historical richness of Borchaly, the aforementioned Turkish settlement, and the art of being a minstrel. His fame first crossed the borders of Kosalı, where he was born, and then of Qarayazı and Borchaly, and spread over the world of Turks. The primary focus of this article is to present a general introduction to the life and poetry of such an important personality in Turkey. In other words, this study aims to introduce Aslan Kosalı of Borchaly to Turkey with regard to his life and poetry. The poems used in this paper have been received from 'Asiq Aslanın Ozan Dunyası' (2009) (*The Poetry World of Aslan the Bard*), a book edited by Vahid Omerli. The information presented here about the poetry of Aslan Kosalı consists of certain selected examples. Therefore, this study offers only a limited scope. It is possible to claim that, in his poems, Kosalı successfully applied the general characteristics of Turkish poetry from past to present such as units of poetry, meter, rhyme and repeated voices. The thematic diversity (homeland, heroism, nature, world, religion -Islam-, family, love and affection, and wisdom); the use of stereotyped linguistic elements such as proverbs, idioms, prayers, curses and oaths; the successful use of many figures of speech (simile, symmetry, hyperbolism, oxymoron, reference, derivation and questions etc.); the ability to offer examples to many narrative techniques such as description, narrative, didactic speech, declaration and discourse reveal the necessity of recognition of the poet not only in Borchaly but also in the whole world of Turks. Furthermore, these poems should be examined with various perspectives and methods of analysis, and the Turkish people around the world should be informed of the poems of the great Turkish poet. Indeed, the foregoing indicates that it is essential for researchers and, in particular, Turcologists to carry out studies on such areas in order to introduce the wordsmiths of the Turkish world.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. & Gündüz, O. (2008). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Akçağ Yay.
- Alışık, G. S. (2005). Görkemli âlim Muharrem Ergin beğ. *Modern Türklük Araştırmaları*, 2(4), 10-25. Erişim adresi: <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=73>.
- Alyılmaz, S. (2002). Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının / Terekemelerinin tarihine dair. *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I)*, 43, 288-291.
- Alyılmaz, S. (2003). *Borçalılı bilim adamı, eğitimci, şair Valeh Hacılar: hayatı-sanatı-şairleri*. Ankara: Devran Yay.
- Bala, M. (1977). Karapapak. *İslam ansiklopedisi* (C. 6, s. 330-331). İstanbul: Millî Eğitim Yay.
- Dilçin, C. (2005). *Örneklerle Türk şiir bilgisi* (8. bs.). Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- Kara, M. (1997). *Ata Atacanov'un şiirleri II (inceleme-gramer dizini)*. Ankara: TDK Yay.
- Kırzioğlu, M. F. (1972). *Karapapaklar / Borçalı-Kazak uruğunun Kür ve Aras boylarındaki 1800 yılına bir bakış*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk boylarında Kıpçaklar*. Ankara: TTK Yay.
- Memmedli, Ş. (2006). *Gürcistan Azerbaycanlıları*. Tbilisi: Kolori Yay.
- Ömerli, V. (dzl.) (2009). *Aşık Aslanın ozan dünyası*. Bakı: Borçalı Cemiyeti Yay.
- Saraç, M. A. Y. (2007). *Klâsik edebiyat bilgisi belâgat*. (6. bs.). İstanbul: 3F Yay.
- Togan, Z. V. (1970). *Umumî Türk tarihine giriş I*. (2. bs.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Togan, Z. V. (1979). Azerbaycan. *İslam ansiklopedisi*, (C. 2, s. 91-118). İstanbul: Millî Eğitim Yay.
- Tozlu, S. (2005). Karapapaklar hakkında bazı notlar-I. *Karadeniz Araştırmaları*, 7, 86-96. Erişim adresi: http://www.karam.org.tr/Makaleler/437500126_tozlu.pdf.

Trabzon Geleneksel Mutfağında Tatlılar ve Çekme Helva*

Dr. Berk Yılmaz

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

berkyilmaz@ktu.edu.tr

Öz

Toplumların yaşama biçimleri, yeme-içme alışkanlıklarını ve mutfak kültürlerini etkilemektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulü, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişi, göçebelikten yerleşik yaşama geçişi gibi geçirdiği önemli değişimlerin; Türk mutfağı üzerinde büyük bir etkisi vardır. Trabzon, tarihin her döneminde, ticaret yolları üzerinde olması ve Karadeniz'i Anadolu'ya bağlayan bir kapı vazifesi görmesi sebebiyle önemli bir liman kentidir. Kentin coğrafi konumu, geleneksel mutfak kültürünü de etkilemiş; Trabzon'da balık, mısır ve karalahanayla yapılan yemeklerin zengin bir çeşitliliğe sahip olmasını sağlamıştır. Trabzon mutfağında tatlılar da önemli bir yer tutmaktadır. Son yıllarda Beton helva, Laz böreği, Hamsiköy sütlacı gibi tatlılar ülke çapında tanınmıştır. Ayrıca Akçaabat ilçesinin Derecik mevkiinde sadece erkekler tarafından yapılan çekme helva da şehrin önemli tatlılarından biridir. Çalışmada, Trabzon mutfağı hakkında bilgi verilmesi, Akçaabat'a özgü çekme helvanın tanıtılması amaçlanmakta; şehrin gastronomik değerinin geliştirilmesi üzerine önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mutfak kültürü, Karadeniz, Trabzon, Akçaabat, helva.

Desserts and Çekme Halva in Traditional Trabzon Cuisine**

Abstract

Ways of living in society have affected eating and drinking habits as well as cuisine culture. Turkish cuisine has been affected by accepting Islam, immigrating from Middle East to Anatolia and giving up nomadic life for transition to settled life. Since antiquity, Trabzon has always served as an important port city because of its strategic location on the crossroads of trade routes that connect the Black Sea and its vicinity to the Anatolian heartlands. Geographical position of the city has affected its traditional cuisine culture and has caused a rich variety of foods cooked with fish, corn and savoy cabbage in Trabzon. Desserts have a place in Trabzon cuisine. Desserts, such as Beton halva, Laz böreği (dessert of milk, vanilla, sugar and butter mixture on layers of pastry), "rice puding" of Hamsiköy, have been known nationwide in recent years. Also çekme halva, which is cooked by men in Derecik province in Akçaabat, is a significant dessert of the city. In this study; it is aimed to give information about Trabzon cuisine and introduce "çekme helva" specific to Akcaabat. Besides, the study gives suggestions for developing the city's gastronomic value.

Keywords: Cuisine culture, Black Sea, Trabzon, Akçaabat, halva.

* Bu makale, Prof. Dr. Kemal Üçüncü danışmanlığında tamamlanan "Trabzon İli Geleneksel Halk Bilgisi ve Etnografyası" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** This article is part of the PhD thesis titled "Traditional Folk Knowledge and Ethnography of Trabzon Province", which was written by Berk Yılmaz under the supervision of Kemal Üçüncü.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 21/01/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 25/04/2020

GİRİŞ

Bir toplumun mutfak kültürü, yaşama koşullarıyla doğrudan ilgilidir. Toplumların dinî inanışlar, kıtlık, göç, ticari ve sosyal etkileşim gibi unsurlarla yaşam biçimlerinin değişmesi, beslenme kültürünü de şüphesiz etkilemektedir. İnsanoğlu, ilkçağdan beri yaşamak ve çevresindekileri yaşatmak için sürekli besin kaynağı aramak zorunda kalmıştır (Güvenç, 1999, s. 204). İnsan, ilk dönemlerde avcılık toplayıcılık yapmışsa da belirli bir evrim sonucu hayvanları evcilleştirmeyi, yabancı bitkileri yetiştirmeyi başarmıştır. Ateşin bulunmasıyla üretim biçiminde büyük bir değişme olmuş, buna bağlı olarak yemek türleri ve pişirme biçimleri sürekli gelişmiştir (Ögel, 1982, s. 15).

Konargöçer Türkler IX. yüzyılda tarım bölgelerinde yerleşik hayata geçmişler ve mutfak kültürleri de bu dönemde büyük gelişmeler göstermiştir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesi modern Türk mutfağının temellerinin atılmasını sağlamıştır. Türk mutfağını oluşturan temel hususlar Orta Asya'da yaşamış olan konargöçer kültürüne ait yiyecekler, Türklerin Anadolu'ya geldikleri dönemde orada yaşayan halkların yemekleri ve Türklerin İslâmiyet'i kabulünün yemeklerine etkisidir. İslâmiyet'in kabul edilmesinden sonra Türk kültürü, Arap kültürü ile yakınlaşmış; bu durum mutfak kültürüne de yansımıştır. İslâmiyet'in kabul edilmesi sonucunda bazı yiyecek, içecekler haram ve mekruh kılınmıştır. Örneğin İslâmiyet'te pek makbul sayılmayan at etinin Türklerde yenildiği, kaynaklar arasında yazılıdır (Ersoy, 2002, s. 383).

Türklerin, Orta Asya'dan günümüze yeme içme alışkanlıklarında konargöçer kültürünün etkisinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Orta Asya'dan bu yana, Türk mutfağında besinlerin uzun süre saklanabilmesi ve dayanıklılığını koruyabilmesi için bazı muhafaza yöntemleri kullanılmıştır. Konargöçer bir yaşam tarzı benimseyen Türkler, gerek taşıma kolaylığı gerekse bozulmadan uzun süre saklanabilmesi açısından kurutma tekniğini yaygın olarak kullanmışlardır. Sebze ve meyvelerin, yoğurdun ve etin kurutulması, çorba için yapılan tarhana ve bazı deniz ürünlerinin kurutulması bu örneklerden bazılarıdır (Dinçel, E., Bostan, K., Yalçın, S. ve Alçay Ünver, A. 2015, s. 85).

Türkler, ata yurdu olarak kabul edilen Orta Asya'nın geniş bozkırlarında uzun bir tarih diliminde büyük ölçüde hayvancılığa dayalı konargöçer bir hayat sürmüşlerdir. Bölgede karasal iklimin hüküm sürmesinden dolayı bu geniş topraklar bozkırlar ve çöllerle kaplıdır. Tabiat ve iklim özellikleri bölgenin aynı zamanda ekonomik durumunu da belirlemiştir. Şartların elverişli olmamasından dolayı geçmişte daha çok hayvancılık yapılmıştır (Vasary, 2007, s. 24-29). Bu durum belli bir bölge içinde çadırı, hayvanları ve diğer araçlarıyla yer değiştiren, sabit bir yerde daimî olarak mukim kalamayan suyun ve otlakların durumuna göre yer değiştiren konargöçer bir kültürün ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Chailland, 2001, s. 25). Bundan dolayı her ne kadar toprağın ve iklimin tarıma elverişli olduğu yerlerde tarım yapılsa da bozkır kültürünün en önemli besin kaynağı et ve süt ürünleri olmuştur.

Türk mutfağının şekillenmesinde çevre ve iklim şartları ile dini inançların önemli bir rol oynadığının en dikkat çekici örneklerinden biri Uygurların Mani dinine girdikten sonra beslenme anlayışlarında meydana gelen değişiklikte görülmektedir. Yerleşik hayata geçen Uygurların tarımla daha çok ilgilendikleri ve tarım ürünlerine beslenmelerinde daha çok yer vermeye başladıkları bir gerçektir. Ancak Uygur mutfağındaki asıl değişimin 763'te Böğü Kağan'ın et yerine bitki ve sebzelerin yenilmesi ile ilgili emirnamesinden sonra başladığı görülmektedir. Mani dininin beslenme anlayışından kaynaklanan bu gelişmeden sonra

tarım faaliyetlerinin arttığı ve bu ürünlerin, yeni inançlarının gereği olarak Uygur mutfağında daha çok kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Sinor, 2002, s. 449-450).

İpek ve Baharat yolları gibi milletlerarası ticaret ağları münasebetiyle ulaşım imkânının kolay olduğu bölgelere gelen ve buralarda hâkimiyet kuran Türkler, çeşitli bölgelerden gelen ürünleri tanıma ve kendi ürünlerini de tanıtma imkânına kavuşmuşlardır. Türklerin Orta Asya'da oluşturup daha sonraki nesillere intikal ettirdikleri yemek kültüründen mantı, yoğurt, ayran, kıyma gibi birçok unsuru günümüze miras bıraktıkları ve bu yolla dünya mutfak kültürüne de önemli katkılar yaptıkları bilinen bir gerçektir (Mack& Surina, 2005, p. 97). Burhan Oğuz, Anadolu Türk mutfağı hakkında bilgi verirken, mutfağın mevcut kültür birikiminden etkilendiği ve dinî inanışlarla, gelenek-göreneklerle bütünleşerek bir yekûn oluşturduğunu belirtmektedir (1976, s. 320-321). Günümüzde ise Türk mutfağının hem eski Türk geleneklerinin hem de İslamiyet'in etkisinde gösterdiği gelişim şu şekilde özetlenebilir:

Üç öğün olarak yenilen yemeklerden sonra, özellikle öğle ve akşam yemeklerinden sonra çay içilmektedir. Düğün ve benzeri tören yemekleri dışındaki toplu yemek davetleri genellikle Ramazan aylarında verilmektedir. Gayet zengin olan bu sofralarda, alışılmışın dışında, şakaya ve zarif fıkralara hoş bakılmaktadır. Aile veya toplu yemek davetlerindeki sofralarda, bir Allah nimeti olarak görülen ekmeğin israf edilmesi veya çöpe atılması günah sayılmaktadır. Ekmek ile Türk sofrası alışkanlığının bir diğer vazgeçilmezi çorbadır. O kadar ki Türk kültüründe mutluluğun tarifi, "Sıcak çorba, sıcak ev ve ağrısız vücut" şeklinde yapılmaktadır (Araz, 1986, s. 33).

Türk mutfağının gelişiminde dinî kaideler ve gelenek-göreneklerin yanı sıra Anadolu coğrafyasının iklim şartlarının da izlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür. Burhan Oğuz'un Türk mutfağı üzerine vardığı şu genellemeler, iklimin yetiştirilen tarım ürünleri üzerinde büyük bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır:

- *Yemek çeşidi çok fazla olup, içlerinde hamurlu yiyecekler çoğunluktadır.*
- *Saf et sadece muhafaza için kavrulduğunda rastlanmaktadır. Et yemeklerinin içinde daima hamur, dövülmüş buğday, bulgur, pirinç gibi ürünler bulunmaktadır.*
- *Bütün sebze çeşitleri kullanılmaktadır.*
- *Dağlarda, kırlarda kendi kendine yetişen mantar, ot ve köklerden faydalanılmakta, bunların birçoğu çiğ olarak tüketilirken bazılarının yemeği de yapılmaktadır.*
- *Sütten elde edilen yağlarla, hayvanın iç yağları ve kuyruk yağı, Anadolu'nun hemen her yerinde kullanılırken, zeytinyağı çoğunlukla Batı Anadolu mutfağında yer almaktadır. Zeytinyağlı soğuk yenen sebze yemeklerine Orta ve Doğu Anadolu'da yaygın olarak rastlanmamaktadır.*
- *Haşlamalar dışındaki sebze yemekleri ve çorbalarda bulgur yaygın kullanılmakta, Karadeniz Bölgesi yemeklerinde bulgurun yerini mısır unu almaktadır.*
- *Yemeklerin meyve veya meyve kurusu ile tatlandırılmasına sık rastlanmaktadır. Çoğu kez bu meyveler yağla pişirilip, yemek olarak da tüketilmektedir.*
- *Şeker ihtiyacı geniş ölçüde meyveler ve baldan karşılanmaktadır.*
- *Tercih edilen yemekler konusunda tercihe neden olabilecek lezzet, besin değeri, yemeğin yapıldığı malzemenin bol olup olmaması ve bunların elde edilme kolaylığı gibi faktörler arasında denge bulunmaktadır (Oğuz, 1976, s. 322-323).*

1.Trabzon Mutfak Kültürü

Trabzon tarihsel süreç içerisinde dört bin yıllık bir kültürel birikimi bünyesinde barındırmaktadır. Bir imparatorluk kenti olan Trabzon, konumu itibarıyla tarihinin tüm evrelerinde iklimi, yerleşime uygun yapısı, verimli toprakları, zengin orman arazileri sebebiyle tanınmıştır. Doğu Karadeniz'i asırlar boyu İç Anadolu coğrafyasına bağlayan Maçka Vadisi'nin sahilde deniz yoluyla birleşmesi, doğuda İran transit yolunun başlangıç noktası olması sebebiyle kent ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda her dönem ön planda olmuştur. Şüphesiz kentin konumu beslenme alışkanlıklarının da şekillenmesinde etkilidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, coğrafyanın kentlerin kültürel dokusunda yarattığı farklılıkların beslenmede de etkili olduğudur. Bir liman kenti olması hasebiyle denizciliğin yaşamın idamesinde ana amillerden biri olması, balık üzerine zengin bir mutfak gelişmesini sağlamıştır. Balıkla ilgili tariflere bakıldığında Karadeniz bünyesindeki tüm balıkların tava, ızgara, fırında pişirme ve buğulama başlıkları altında çeşitli tariflerle pişirildiğini görmek mümkündür. Kentte balık restoranlarının sayılarının son yirmi yılda artması bu açıdan dikkat çekicidir. Bu artışın en önemli nedeni kent sakinlerinin, avlanması, temizlenmesi ve pişirilmesine kadar olan süreçte balıkla her dönem iç içe olmasıdır.

Trabzon'un geleneksel mutfak ürünleri, ekmek ve pide çeşitleri, süttan elde edilen yiyecekler, çorbalar, hamur işinden yapılan yemekler ve börekler, tahıl ürünleri ve baklagillerle yapılan yemekler, et ve balık yemekleri, sebzelerle yapılan yemekler, tavalara, tatlılar, içecekler ve reçeller¹ olarak sınıflandırılabilir. Özellikle Akçaabat köfte, kuymak, peynirli ve kavurmalı pide, karabuğday, lahana ve mısır ekmeği, peynir ve tereyağı çeşitleri; şehirde son yıllarda çekilen televizyon dizileri ve filmlerle, şehre gelen turist gruplarıyla ve sosyal medya ağlarında bahsi geçen yiyeceklerin fotoğraf/videolarının paylaşılmasıyla ülke çapında tanınmıştır.

1.2.Trabzon Mutfakında Tatlılar

Trabzon mutfakının önemli bir bölümünü tatlılar oluşturmaktadır. Şehrin mutfak kültüründe büyük bir yeri olan balık yemeklerinin bitiminde helva tüketilmekte; düğünlerde, cenazelerde, bayramlarda ve diğer önemli günlerde tatlı ikram edilmektedir.

Trabzon'da yapılan tatlı çeşitlerini, baklavalar ve şerbetli tatlılar, burmalı / kocaman gerdanı², kabak tatlısı, sütlaç, pirinç burmalısı³, kabarcık tatlısı⁴, cirihta/zilifta/ziliftar⁵, irmik

¹Reçel yapımında bölgede yetişen tüm meyveler kullanılmaktadır. Elma, ayva, vişne, dut, kiraz, incir, kayısı, seftali, erik reçelleri yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Ayrıca bölgede kızılıncık, kuşburnu, karayemiş, "mora" ya da "fuska" adı verilen böğürtlen, "hanıfta" denilen dağ çileği ve fındık ağaçlarının diplerinde yetişen "amofta" çileğinin reçeli de yapılmaktadır. Reçel yapımında kullanılan meyveler, ilçeler arası farklılıklar gösterebilmektedir. Arsin'de kocayemiş ve gül; Çarşıbaşı'nda patlıcan, firen muşmulası, kabak ve hurma reçelleri yapılmaktadır (Keleş, 2018, s. 306).

²Burmalı tatlısının yapılış aşamaları ve sunumu baklavayla benzerlik göstermektedir. Tatlının baklavadan tek farkı yufkaların oklavada rulo halindeyken büzülerek tepsiye halkalar halinde dizilmesidir. Yufka büzüldüğünde alınan körük görüntüsü sebebiyle "gocaman gerdanı" olarak da bilinmektedir (B. Yavuz, F. Uzunoğlu, G. Kayacı, H. Ata, kişisel iletişim, 01.06. 2019).

³Pirinç burmalısının iç harcı pirinç pilavı, kuru soğan, şeker ve kuru üzümden yapılmakta; üzerine şeker serpilerek fırınlanmaktadır (E. Kahraman, N. Yılmaz, N. Şentürk, S. Beytekin, kişisel iletişim, 27.05.2019).

⁴Kabarcık tatlısının yapılış aşamaları lokma tatlısına oldukça benzemektedir. Aralarında şekil yönünden küçük farklılıklar bulunmakta; bir kabarcık bir lokmadan daha büyük olarak hazırlanmaktadır (S. Öztürk, S. Yılmaz, Z. Gücesan, Z. Hisoğlu, kişisel iletişim, 24.05.2019).

⁵Cirihta/zilifta/ziliftar tatlısının yapılış aşamaları lokma tatlısıyla hemen hemen aynıdır. Ebat olarak bir lokma tanesinden daha büyük olan bu tatlının görünüşü kabarcık tatlısına benzemektedir; isteğe bağlı olarak üzerine şeker serpilerek tüketilmektedir. Bu tatlı, Arsin'de "ziliktar" ismiyle bilinmektedir (Z. Hisoğlu, kişisel iletişim, 24.05.2019).

tatlısı, momoliga⁶, nişasta, yufka tatlısı, ekmek tatlısı, helvalı/ yağlı ekmek, makarna tatlısı⁷, ekmek makarnası⁸, zumur⁹, erik pestili olarak listelemek mümkündür. Şehrin merkezinde ve tüm ilçelerinde un ve mısır unu helvaları yapılmaktadır. Ayrıca Çarşıbaşı'nda fırın kurusu helva ve pınarlı koz helvaları¹⁰; Akçaabat'ta ise çekme helva ilçeye has özellikler göstermektedir. Maçka ilçesinde Hamsiköy mevkiinde yapılan ve yöreye özdeşleşen Hamsiköy sütlacı¹¹ günümüzde ülke çapında bilinen bir tatlı haline gelmiştir. Tarihi dönemlerde ise Evliya Çelebi'nin Seyahat-nâmesi'nin 7. Cildinde Trabzon'a has yemekleri ele aldıktan sonra burada yediği baklavayı anlattığı şu satırlar şehrin gastronomi tarihi açısından önemlidir:

Evvelâ bir karış kadar ince ve morca ve mücellâca ve semince balıçakdır. Nefi ol mertebedir kim yedi gün bir âdem tenâvül etse her gece ehline varup yedişer kere kendi balığm ehline yidire, gâyet mukavvî ve seri'u'l-hazmdır. Ve aslâ balık râyihâsı olup tenâvül edene harâret vermez. Ve hâssası oldur kim ağır hastalığına mübtelâ âdem yise bi-emrillâh şifâ bulur. Ve bir evde yılan ve çıyan ve akreb olsa hapsi balığmın başm âteşe Yakup ol hânede dütsü etseler cümle çıyan râyihâsından helâk ola. Niçe yüz gûne nefi ve hâssası vardır amma bunu yimek Tarabefzûn halkına mahsusdur kim kırk gûne lezzet hâsıl olur. Çorbası ve yahnî ve kebâbı ve böreği ve baklavası ve çorbasının envâ'ın pişirirler. Ammâ pilaki derler bir gûne ot taşından tavalar yaparlar. İbtidâ bu hapsi balığm pâk ayırtlayup onar onar kamışa dizüp ma'denos ve kerefis ve soğan ve pırasayı pâk hürde kıyup darçm ve fülül-i siyâh ile halt edüp bir kat kerefis ve ma'deniôzı pilaki tavası içine döşeyüp bir kat hapsi döşeyüp ba'dehû Tarabefzûn'un âb-ı hayâta benzer su zeytûn yağm döküp germâ-nermâ âteşde bir sâ'at pişüp gûyâ nûr olup tenâvül olunsu kuvvet-i basara ve mi'ideye nâfi'dir. Hakkâ kim muhabbet edecek mâ'ide-i Sübhân'dır kim Subhânu'l-Hallâku'l-bâkî (Çelik Şavk, 2011, s.51).

Trabzon mutfak kültüründe tatlının önemli bir konuma gelmesine en önemli katkıyı şehrin yetiştirdiği tatlı ustaları ve açtıkları gastronomi mekânları sağlamaktadır. XX. yüzyılın ilk yarısında Trabzon şehir merkezinde bulunan tatlıcılar ve pastaneler, günümüze kadar ulaşmasa da kentnin kültürel bellek noktalarını oluşturmaktadır¹². "Raif Usta" ismiyle

⁶Bir tür şekerli lapa olan momoliganın yapılışı şu şekilde özetlenebilir: Kaynayan suyun içerisine mısır unu atılarak hızlıca karıştırılır. Karışım lapa halini alıp pişince başka bir tepsi içerisine konan suyun içerisine bir kaşık yardımıyla yedirilerek aktarılır. Aynı bir yerde şekerle birlikte eritilen tereyağı tepsiye aktarılan mısır lapasının aralarına yedirilir. Kat kat yığılan şekerli lapanın üzerine en son kızdırılan tereyağı gezdirilir (B. Yavuz, F. Uzunoğlu, G. Kayacı, H. Ata, kişisel iletişim, 01.06. 2019).

⁷Evde yapılan kesme makarna veya hazır paket makarna haşlandıktan sonra üzerine şeker dökülerek oluşturulan bir tatlı türüdür (B. Yavuz, F. Uzunoğlu, G. Kayacı, H. Ata, kişisel iletişim, 01.06. 2019).

⁸Bayat ekmeklerin küçük parçalara bölünerek buharla yumuşatılıp üzerine şekerli tereyağından oluşan bir karışımın dökülmesiyle hazırlanan tatlı türüdür (S. Öztürk, S. Yılmaz, Z. Gücesan, Z. Hisoğlu, kişisel iletişim, 24.05.2019).

⁹Bir tür ekmek tatlısı olan zumur, bayat ekmek içinden ya da yeni yoğrulup pişirilen bir ekmekten yapılmaktadır. Bu tarifte ekmek küçük parçalar halinde eritilen tereyağı içerisine atılıp kavrulur. Kavrulduktan sonra üzerlerine şeker dökülüp yenir (E. Kahraman, N. Yılmaz, N. Şentürk, S. Beytekin, kişisel iletişim, 27.05.2019).

¹⁰ Çarşıbaşı'nda yapılan fırın kurusu ve pınarlı koz helvaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Keleş, 2018, s. 302-303).

¹¹Hamsiköy sütlacının farkı, sütlacın piştikten sonra küçük toprak güveçlere dökülerek fırına verilmesinden gelmektedir. Fırına verilen sütlacın üzeri katılaştı ve karamelize olan kaymaktan ötürü kızarıp (Z. Nazlı, kişisel iletişim, 24.05.2019).

¹²Uğur Biryol'un "Bu arada sadece isimlerini anabileceğim birçok müesses var. Makrevis'ten Begioğulları'nın ben çocukken Trabzon'da işlettiği, sonra kapanan Güven Pastanesi'ni yazmazsam mesela, anılarım yakamı bırakmaz! Orada yediğim ve hâlâ birçok Hemşinlinin pastanesinde bile yapılamayan, Rus pastası 'biskot'u nasıl SEFAD, 2020; (43): 59-68

bilinen Raif Samancı, tatlı ve pasta ustalarının birinci kuşağı olarak kabul edilmekte; döneminde baklavaları ve el yapımı dondurmaları ile tanınmaktadır. “Tatlıcı Salim” olarak tanınan Salim Akgün¹³, “Tatlıcı Kamil” ve “Tatlıcı Kambur Mehmet” gibi ustalar, Raif Samancı’nın öğrencileri olarak Trabzon kent merkezinde tatlı etrafında zengin bir sosyal ortam oluşmasına katkı sağlamışlardır¹⁴. Bu isimlerin yanı sıra Saraçoğlu Şekerci Remzi Bey¹⁵, Trabzon ve çevresindeki illerin en büyük şekerlisi olarak uzun yıllar kent merkezinde hizmet vermiştir.

XX. yüzyılın ikinci yarısında açılan ve günümüze kadar gelen, Trabzon kent kültürünün önemli gastronomi durakları olan tatlı ve pasta mekânlarının başında Beton Helva¹⁶, Selim Pastanesi, Nejla Hanım Tatlıları¹⁷, Uğur Usta Hamsiköy Sütlacı¹⁸ vb. gelmektedir. Beton Helva, dökme helvacılık alanında Trabzon sınırlarını aşarak Ankara ve İstanbul’da şubeleriyle hizmet vermektedir. Nejla Hanım Tatlıları, Laz böreğinin ülke sınırları içerisinde tanıtılmasına katkı sağlamakta; farklı şehirlerdeki pek çok konumda tatlılarının satışını yapmaktadır. Hamsiköy sütlacı, Uğur Usta markası altında pek çok şehirde satılmaktadır. Bu isimlerin yanı sıra Seyyare Sungur ve üç kız kardeşi tarafından kurulan Fındık Ocağı¹⁹ firması, Trabzon’da yetiştirilen fındıklarla el yapımı çikolatalar, şekerli tatlılar ve fındık ezemeleri üretmekte; bu ürünleri kendi firmalarının internet sitesinde satışa sunarak son dönemlerde adını şehir dışında da duyurmaya başlamaktadır.

Trabzon kent merkezinin yanı sıra Akçaabat da tatlıcılık açısından önemli bir merkezdir. Özellikle dökme helvacılık alanında Akçaabat birden çok köklü markaya ev sahipliği yapmaktadır. 1870 yılından beri Gerigelmez ailesi tarafından yapılan un helvası, ilçeye adeta özdeşleşmiştir²⁰. Helvacı İbrahim, Helvacıoğlu ve Trabzon Döküm Helva önemli markalar arasında yer almaktadır. İlçenin en eski pastanesi olan Damla Pastanesi’nin²¹ ürünlerini Trabzon’un farklı noktalarında bulmak mümkündür.

unutabilirim?” (2016, s. 53) sözleriyle andığı Güven Pastanesi bugün hizmet vermemektedir; ancak şehrin mutfak kültüründe önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

¹³1923 yılında açılan ve Trabzon’un ilk pastanesi olarak kabul edilen Tatlıcı Salim, günümüzde Selim Pastanesi adıyla Ortahisar ilçesi Gazipaşa Caddesi’nde hizmet vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.karadenizgazete.com.tr/karadeniz/trabzon/dede-mirasna-sahip-ckyoruz/170298> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

¹⁴Raif Samancı, pastanesi ve yetiştirdiği tatlı ustaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kuzeyekspres.com.tr/tatlicisi-raif-16418yy.htm> (Erişim tarihi:04.03.2020)

¹⁵ Remzi Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kuzeyekspres.com.tr/sekerci-remzi-ve-salim-aga-16449yy.htm> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

¹⁶ Beton Helva hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://betonhelva.com/gizli-tarif-ustasi/> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

¹⁷Nejla Hanım Tatlıları ve kurucusu Necla Keresteci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.haberler.com/trabzon-dan-bir-kadin-girisimci-hikayesi-2127763-haberi/> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

¹⁸ İşletmenin kurucusu Uğur Alkurt, Japonya’nın süt reçelini Doğu Karadeniz’e has lezzetler olan çay, fındık ve karayemiş meyvesiyle birleştirerek ortaya özgün ve yurt dışından talep gören bir ürün çıkarmıştır. Ayrıca Hamsiköy sütlacının Japonya’da tanıtımı üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.pazar53.com/hamsikoy-sutlaci-japonya-yolunda-35841h.htm>, <https://yemek.com/japon-sut-receli-tarifini-kesfeden-adam/> (Erişim tarihi: 06.03.2020)

¹⁹ Fındık Ocağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.haber61.net/trabzon/trabzon-da-findikla-degisen-hayatlar-h289773.html> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

²⁰ Gerigelmez ailesinin helvaları, günümüzde “Helvacı İbrahim” ve “Helvacıoğlu” markası altında satılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.akcaabatinsesi.com/helvaci-ibrahim-in-acilisi-muhtesem-oldu-2959h.htm> (Erişim tarihi: 06.03.2020)

²¹ Damla Pastanesi’ne ait internet sitesinde firmanın 1970 yılında, ailenin babası Mehmet Yılmaz tarafından Akçaabat’ın Lise Caddesinde Menekşe Pastanesi olarak hizmete başladığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.damlapasta.com/> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

1.2.1.Çekme Helva

Çekme helva, Trabzon'da yalnızca Akçaabat ilçesi Derecik mevkiinde yapılması açısından müstesna bir tatlıdır. Yılın her döneminde yapılabilen bu helvaya, Ramazan ayında, bayramlarda ve düğünlerde daha çok ilgi gösterilmektedir. Yapılış aşamaları ve yapılışı esnasında oluşturduğu kültürel ortam sebebiyle, ilçeye özgü un helvasından farklılık göstermektedir. Görünüş olarak pişmaniyeye benzeyen bu tatlıyı özel kılan bir başka özellik ise yapım aşamasında yoğun işçilik ve kas gücü gerektirdiğinden erkekler tarafından kalabalık bir ekibe ihtiyaç duyulmasıdır.

Çekme helvanın yapımı esnasında en az dört beş erkek birlikte çalışmaktadır. Bu çalışma ortamı, maddî bir tüketim nesnesi helvayı üretmesinin yanı sıra bulunduğu ortamda meydana gelen sosyal çevreyi de düzenlemesi açısından dikkate değerdir. Genellikle süreci iyi bilen deneyimli bir büyük tarafından yönlendirilen yapım sürecinde yetişkinler, köy seyirlik oyunlarını andıran manili, atma türkülü eğlenceler tertip eder. İmalat esnasında çalışanlar, helvanın yoğrulma ve tellenmesinde uygulanan fiziksel güce, bu işlemler sırasında oluşan çeşitli aksaklıklara dair birbirlerine çeşitli şakalar yapmakta; daha önce helva yapımına tanıklık eden kişiler bu olaya ilişkin anılarını dile getirmektedir. Helva yapımı esnasında gerçekleştirilen bu sohbetler, anlatılan fıkralar, yapılan şakalar çekme helvayla ilişkili bir sözlü kültür ortamı yaratmaktadır²². Ayrıca çalışan kişilerin yanında bulunan ve üretim sürecini gözlemleyen bir sonraki kuşak, bir usta çırak ilişkisi şeklinde gerçekleşen bir eğitim sürecine de tanıklık etmektedir.

Çekme helvanın yapımı şu şekildedir:

Bir tencere içerisine konan şeker üzerine şekeri yüzleyecek kadar su konur. Burada şekerin miktarı yaklaşık 2,5 kg olmalıdır. Aksi takdirde helvanın çekim işlemi zor olur. Şekerli su ocağın üstüne konur ve karıştırılmaya başlanır. Su kanayıp buharlaşmaya başlayınca şeker karamelize olmaya başlar ve rengi kahverengiye doğru esmerleşir. Burada şerbetin içine bir miktar limon suyu ilave edilir. Limon suyu şerbetin sertleşmesini ve bir arada durmasını sağlayacaktır. Çok koyulursa helva çok sert olacağından çekmesi çok zor olacaktır. Bu sebepten ölçüsünün iyi bilinmesi gerekir. Şerbet iyice ağıdalı bir kıvama geldiğinde altı kapatılır ve büyük bir sini, tepsi veya mermer bir zemin üzerine dökülerek soğumaya bırakılır. Aynı bir geniş tepside beyaz un kavrulur. Soğuyan karamelize şeker bulunduğu tepsi üzerinde soğuyunca donar. Bu donmuş macunu çıkarmak için helvayı yapan kişiler tepsinin etrafında yuvarlak bir halka oluşturur. Bir başka kişi de elinde bir kâse tereyağı tutarak tepsinin etrafını yağlar. Ayrıca çalışan kişiler de ellerini bu yağla yağlar. Parmak uçlarıyla ittirerek macunun tepsinin ortasına toplanması için gayret edilir. Sonunda ortaya macundan büyük bir top meydana gelir. Bu top elden ele gezdirilerek elde yoğrulmaya devam edilir. Macun bu esnada halen sıcak olduğundan bir kişinin uzun süre elinde tutması imkânsızdır. Bu yüzden çalışan herkes elden ele gezdirerek macun topunu biraz çekip biraz katlayarak durmaksızın yoğurur. Tepsiye yapışıp kalan macun varsa bu da tepsiye sıcak su dökülüp yumuşatılarak alınır. Yoğurma işlemi bittikten sonra macun iyice uzatılarak büyükçe bir tekerlek oluşturulur. Bu tekerlek

²² "Helva yoğrulurken ufak tefek yaralanmalar olabilir bazen. Bunlara güler geçer, sonra bir daha helva yaptığımızda anlatırız. Şakalar, fıkralar da genelde bu şekilde olur. Bazen sohbet ederiz çocukken falan babamızla amcamızla yaptığımız helvaları anlatırız. İşte bize o zaman çocukken yani, sevelim helvayı heves edelim diye fıkra anlatır güldürürlerdi. Dedem böyle tekerleme, mani gibi bir şeyler söylerdi ama hiç aklımda değil şimdi. Biz de şimdi helva yaparken yanımızda genç, çocuk varsa heves etsinler diye bunları anlatırız. Yani bize göre yapması zevkli helvanın ama işte çocukların da hoşuna gitsin diye diyoruz" (Ş. Ayaz, kişisel iletişim, 03.06.2019).

kavrulmuş unla dolu tepsi içerisine yerleştirilir. Herkes yine halka şeklinde tepsi etrafına dizilir. Macun unla karıştırılıp çekilmeye başlanır. Macun yapışkan olduğundan uzun süren bu işlem süresince una yapışır. Zor ve kol kuvveti gerektiren bu işlemi macun iyice soğumadan yapmak gerekir. Un ve macun birleşip helva kıvamına ulaştıklarında üzerinde kalan fazla un silkinir. Tepside kalan fazla un ise sıyrılıp alınır. Bu işlemden sonra geriye hazırlanan helvanın tellendirmesi kalır. Helva havaya kaldırılıp pişmaniye benzeri tellendirilerek parçalara ayrılır. İyice soğuduğu için artık yenmeye hazır hale gelmiştir (Ş. Ayaz, kişisel iletişim, 03.06.2019).

Akçaabat'ın Derecik mevkiinde yapılan çekme helvanın, coğrafi işareti bulunan Kastamonu çekme helvasından farkı, tel tel görünüşündedir. Ticari bir değeri bulunan Kastamonu çekme helvası²³, presleme yoluyla sıkıştırılıp küp, silindir, baklava dilimi gibi şekillere ayrılarak satılmaktadır. Akçaabat çekme helvasının henüz ekonomik bir değeri olmamakla birlikte; yarattığı sözlü kültür ortamı, yapılış esnasında nesilleri bir araya getirmesi gibi özellikleriyle Trabzon geleneksel mutfağında önemli bir yer tutmaktadır.

SONUÇ

Organik bir süreç olan beslenme aynı zamanda kültürel bir olgu olması nedeniyle her coğrafyada, kültürde farklılık gösterir. Tarihsel süreç içerisinde farklı kültür ve medeniyet daireleriyle temasa geçen milletler farklı unsurları bünyelerine dâhil ederler. Mutfak ve beslenme kültürü bu kültürel etkileşimin en hassas ve yüksek seviyede yaşandığı alanlardan biridir. Ticaret, göç, savaş vb. pek çok unsurun neden olduğu toplumların büyük topluluklar halinde bir yerden başka bir yere taşınması, insanların elbette gittikleri yeni yerde mevcut beslenme alışkanlıklarını sürdürmek istemeleri gibi yeni geldikleri yerin alışkanlıklarını da denemelerine fırsat sağlayacaktır. Türk kültürü, yayıldığı yirmi beş milyon kilometrekarelik geniş coğrafi alan düşünüldüğünde bu etkileşimin belki de dünyadaki en önde gelen örneklerini sergilemektedir. Tarihte farklı dönemlerde Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının büyük bir bölümünde hâkimiyet sağlayan Türklerin, lingua Franca'nın Türkçe olduğu bir dönem ve coğrafyada mevcut mutfak kültürlerinin de beslenme alışkanlıklarını şekillendirdiğini söylemek yanlış olmaz.

Trabzon son yıllarda Beton Helva, Laz böreği, Hamsiköy sütlacı, Akçaabat köftesi gibi tüm ülkeye mal olmuş tatlarla ön plana çıkmaktadır. Akçaabat ilçesi bu anlamda kentin en uğrak gastronomi noktalarından birini oluşturmaktadır. Şehrin geleneksel mutfak ürünlerinin ar-ge çalışmalarının yapılarak tüm dünyaya tanıtılması ve birer marka haline getirilebilmesi için günümüz teknoloji çağında imkânlar müsaittir. Henüz ticarî bir değeri olmayan, ancak yörenin tatlı kültüründe önemli bir yeri bulunan Akçaabat çekme helvanın tat, sunum gibi hususlarda geliştirilmesi, tescil edilmesi, paket halinde satışa hazırlanarak tanıtımlarla ülke çapında bilinir hale gelmesi şehrin mutfak kültürünü geliştirecek ve marka değerine katkı sağlayacaktır.

²³ Kastamonu çekme helvası, Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 17.10.2018 tarihinde tescil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk.: <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38427> (Erişim tarihi: 19. 01. 2020)

SUMMARY

The culinary culture of a society is directly related to living conditions. Societies' religious beliefs, famine, immigration, trade and social interaction, and the way they change their lives, undoubtedly affect the nutrition culture. Migrant settler Turks started to live in agricultural regions in the 9th century and their culinary cultures showed great developments in this period. Then, settlement in Anatolia formed the basis of the modern Turkish cuisine. The migrant settler Turks' food belongings who lived in Central Asia, culture of the people living in Anatolia when Turks came and the effect of Islam's acceptance are the main points that make up the Turkish cuisine. After the acceptance of Islam, Turkish culture has become close to Arab culture and this is reflected in the culinary culture.

Trabzon is one of the important points of Turkish culinary culture in the Anatolian area. Throughout the known history of the city, due to the fact that Trabzon was an important center of different empires, Anatolia and the Black Sea constituted an important crossroads of land and sea trade routes of the city and this has provided a rich cuisine culture. The Kipchak and Cepni tribes of Turks, who entered the north of the Black Sea while making Anatolia a homeland, fused the eating habits of the Turkish culture with those of the present peoples in and around Trabzon. Later, the city became an important sanjak for the Ottoman Empire and provided the city to meet the palatal cuisine.

It is seen that the city cuisine has a unique interpretation of the milk desserts and the important flavors of the Ottoman palace cuisine. In addition to flavors such as rice pudding, halva, sweets, baklava; there are "kocaman gerdani", "ziliftar" etc. desserts that are distinguished by different names and techniques. These desserts have become commercial tastes consumed in daily life in the city due to the spread of rice and corn farming and consumption. In this context, many dessert shops and pastry shops were opened in city centrum and Akcaabat, which is the second city center of Trabzon and an important district center. While many of them continue their profession through the next generations as family heritage, some artisans who develop traditional tastes with new ideas brought by the modern age also serve in the food and beverage industry.

There is a dessert made only in Akcaabat district on certain days of the year. It differs from other tastes, as well as the production processes and cultural products. In Ramadan and feast days, this dessert known as "cekme halva", is made by men who come together. Due to the fact that all of the kneading, pulling and wiring processes are done manually, the production process, which requires intense arm force, requires men to work. While the residents of the neighborhood were working together during the production phase, nobody took this job as a profession. This process is generally guided by an experienced elder. Adults organize rhymes, improvised folk songs and some games during the process. Young generations who want to be involved in this entertainment watch and listen to the adults. They are also involved in the production process permitted by the elder. In this way, a fun and educational, tradition-transmitting environment similar to a non-formal master-apprentice relationship, is created. The dessert has the potential to enable investments in the field of gastronomy in the city of Trabzon.

KAYNAKÇA

- Araz, N. (25-30 Eylül 1986). Türk yemek geleneği. *Birinci Milletlerarası Yemek Kongresi Bildirileri* (s.31-33). F. Halıcı (haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, D. (2018, 17 Eylül). Japonya'da yediği reçelin tarifini alamayınca formülünü keşfedip dünyaya satan Trabzonlu. Erişim adresi: <https://yemek.com/japon-sut-receli-tarifini-kesfeden-adam/>
- Biryol, U. (2016). *Gurbet pastası-Hemşinliler, göç ve pastacılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chailland, G. (2001). *Göçebe imparatorluklar: Moğolistan'dan Tuna'ya*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi-insanlık tarihine yön veren 20 kişiden biri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Damlanın Hikayesi. (t.y.). <http://www.damlapasta.com/> Erişim tarihi: 04.03.2020
- Dede mirasına sahip çıkıyoruz. (23.11.2017). *Karadeniz*. <https://www.karadenizgazete.com.tr/karadeniz/trabzon/dede-mirasna-sahip-ckiyoruz/170298> Erişim tarihi: 04.03.2020
- Diñçel, E., Bostan, K., Yalçın, S. ve Alçay Ünver, A. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya kurutulmuş gıdalar. *ABMYO Dergisi*. 40. 83-93. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46669/585191>.
- Ersoy, Y. (2002). "Türk mutfak kültürü". *Türkler Ansiklopedisi*. (C. IV, s.382-396). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve kültür*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Hamsiköy sütlacı Japonya yolunda (2020, 17 Şubat). *Pazar* 53. <https://www.pazar53.com/hamsikoy-sutlaci-japonya-yolunda-35841h.htm> Erişim tarihi: 06.03.2020
- Helvacı İbrahim'in açılışı muhteşem oldu. (2012, 23 Ekim). *Akcaabat'ın Sesi*. <http://www.akcaabatinsesi.com/helvaci-ibrahim-in-acilisi-muhtesem-oldu-2959h.htm> Erişim tarihi: 06.03.2020
- Hikayemiz. (t.y.). <https://betonhelva.com/gizli-tarif-ustasi/> Erişim tarihi: 04.03.2020
- Keleş, İ. (2018). Trabzon ili Çarşıbaşı ilçesi halk bilimi monografisi (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kurt, H. (2018, 4 Mart). Tatlıcı Raifl. *Kuzey Ekspres*. Erişim adresi: <http://www.kuzeyekspres.com.tr/tatlicci-raif-16418yy.htm>
- Kurt, H. (2018, 11 Mart). Şekerci Remzi ve Salim Aga. *Kuzey Ekspres*. Erişim adresi: <http://www.kuzeyekspres.com.tr/sekerce-remzi-ve-salim-aga-16449yy.htm>
- Mack, G. R. & Surina, A. (2005). *Food Culture in Russia and Central Asia*. Westport – Connecticut, United States of America: Greenwood Publishing Group.
- Oğuz, B. (1976). *Türkiye halkının kültür kökenleri I*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (1982). Türk mutfağının gelişimi ve Türk tarihi gelenekleri. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* (s. 15-18). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Sinor, D. (2002). *Erken İç Asya tarihi*. R. Sezer (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Trabzon'da fındıkla değişen hayatlar (2017, 31 Mart). *Haber* 61. <https://www.haber61.net/trabzon/trabzon-da-findikla-degisen-hayatlar-h289773.html> Erişim tarihi: 04.03.2020
- Trabzon'dan bir kadın girişimci hikayesi. (2010, 29 Haziran). <https://www.haberler.com/trabzon-dan-bir-kadin-girisimci-hikayesi-2127763-haberi/> Erişim tarihi: 04.03.2020
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2018). Kastamonu Çekme Helva. Erişim adresi: <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38427>
- Vasary, I. (2007). *Eski İç Asya'nın tarihi*. İ. Doğan (çev.). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Yılmaz, B. (2019). Trabzon ili geleneksel halk bilgisi ve etnografyası. (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Philippe Claudel'in *Bay Linh ve Torunu* Romanında Zamanötesi ve Uzamötesi Anlatı*

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Çağlakpınar**
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
bcağlakpınar@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın bütüncesi çağdaş Fransız romancı Philippe Claudel'in göç, sürgün, travma ve arkadaşlık temalarının işlendiği *Bay Linh ve Torunu* romanından oluşur. Adı geçen eser bebek torunu hariç ailesinin tamamını kaybeden yaşlı bir adamın dilini bile bilmediği bir yere göç etmesini ve burada yaşadıklarını konu edinir. Torunu için hayata tutunmaya devam eden Bay Linh'in yaşadıkları hikâye dışı üçüncü tekil anlatıcı tarafından aktarılır. Baş kahramanın yaşam izlencesinden yola çıkarak gerçek ve kurmaca ilişkisi romanda "gizlenen" ve "gösterilen" ikilisi üzerinden irdelenir. Anlatıcının romanın sonuna kadar anahtar öğelerden birini gizleyerek oluşturduğu beklenmedik son, okuyucunun bilincinde metnin yeniden anlamlandırma sürecine başlamasına zemin hazırlar. Bununla birlikte hikâye evreninin kesin olmayan zaman ve yer belirteçlerinden oluşturulduğu eser, olayların bir yere ya da bir zamana indirgenmeden ortak bir bilince hitap etmesine imkân sağlar. Karakter isimlerinin sınırlı kullanımı da bu durumu destekler. Söz konusu zamansal ve uzamsal çerçevenin belirsiz bırakılması anlatının zamanötesi ve uzamötesi bir yapıya bürünerek belirli bir kesimin değil ortak bir belleğin gerçekliğini yansıtan bir roman olarak değerlendirilmesini sağlar. Bu çalışmada *Bay Linh ve Torunu* romanının anlatı evrenine ışık tutmak ve roman kurgusunu ortaya koymak için eser, anlatıbilim, gerçeklik etkisi bakış açıları ve kurmaca kuramları ışığında ele alınır. Makalede anlatıcının güvenilirliği, kurmacanın gerçeklik özelliği ve anlatının zamansal/uzamsal çerçevesinin anonimleşmesi konularının incelenmesi amaçlanır. Belirtilen öğelerin üzerinde durulduğu incelemede metod olarak "olası dünyalar" ve "gerçeklik etkisi" temel alınır. Nitel bir araştırma kapsamında yazılı dökümanların analizi yöntemi izlenerek yorumlayıcı bir çalışma ortaya konulur.

Anahtar Kelimeler: Göç, sürgün, güvenilir anlatıcı, uzamsal-zamansal çerçeve, kurmaca.

* Bu makale, 7-8 Mart 2019 tarihlerinde Galatasaray Üniversitesi tarafından düzenlenen XIV. Ulusal Frankofoni Kongresi'nde bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş ve düzeltilmiş halidir.

** Chercheur postdoctoral à l'Université Paris Diderot – Paris VII dans le cadre de programme international de bourses de recherches postdoctorales (2219) financé par le TUBITAK.

Transtemporal and Transspatial Narrative in Philippe Claudel's *Monsieur Linh and his Child*

Abstract

The corpus of this work consists of the contemporary French novelist Philippe Claudel's book named *Monsieur Linh and his child* which focuses on the themes of migration, exile, trauma and friendship. In this book, the emigration of an old man who lost his entire family except his baby grandson, to a place where he does not even know its tongue and his experiences are discussed. The events that happen to Mr. Linh who hold on to life for his grandson are narrated by a third singular narrator. Focusing on the protagonist's life, the relationship between reality and fiction is examined through the pair that is "hidden" and "shown" in the novel. Concealing one of the key elements until the end of the novel, the unexpected end of the narrator paves the way for the reader to begin the process of re-understanding the text. However, the story universe of the novel is composed of uncertain time and place markers and this allows the events to address a common consciousness without being reduced to a place or a time. The limited use of character names also supports this notion. Suspending the temporal and spatial framework indefinitely enables the narrative, which transforms into a trans-temporal and trans-spatial structure, to be considered as a novel that reflects the reality of a common memory, not a particular segment. In this study, in order to shed light on the narrative universe of *Mr. Linh and his child* and to reveal the fiction of the novel, it is aimed to discuss the work within the scope of narrative, reality effect perspectives and fiction theories. The objective of this article is to examine the narrator's unreliability, the realistic feature of fiction, and the anonymization of the temporal / spatial framework of the narrative. In the study which emphasizes the mentioned elements, "possible worlds" and "reality effect" are taken as the basis methods. Within the scope of a qualitative research, an interpretive study is created by following the analysis method of written documents.

Keywords: Migration, exile, unreliable narrator, spatio-temporal framework, fiction.

GİRİŞ

Roman Bay Linh adında yaşlı bir adamın ülkesini savaş yüzünden terk ederek yeni bir ülkeye göç etmesini konu edinir. Bay Linh köyüne düzenlenen bir saldırıdan sonra evine döndüğünde küçük torunu hariç tüm ailesinin öldüğünü görür. Torununu da alarak savaştan kaçmak ve yeni bir hayat kurabilmek için kendisi gibi bu felaketin kurbanı olan diğer mağdurlarla beraber bir gemiye binerek ana yurdunu terk eder. Aslında bu terk edişin sebebi yaşlı adamın kendini kurtarmak istemesi değil hayatta kalan tek yakınına, yani torununa, iyi imkânlar sunarak güzel bir yaşama sahip olmasını istemesidir. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra yaşamlarını sürdürecekleri ülkeye ayak basarlar. Ailesini vuran felaketten dolayı zaten bitap ve mutsuz olan Bay Linh keşfetmeye çalıştığı yeni ülkenin önüne koyduğu engelleri aşmaya ve oraya uyum sağlamaya çalışır.

Romanda savaş şartlarının ana karakteri göç etmek zorunda bırakılması ve kahramanın yeni ortama uyum sağlamak için gösterdiği mücadele romanın ana izlekleri olarak ortaya çıkar. Söz konusu ana izlekleri karşılaşılan kültürel farklılıklar, diğer göç edenlerin onu dışlaması sebebiyle yaşadığı yalnızlık, vatanına duyduğu özlem, savaştan uzak olmasına rağmen hafızasında kalan kötü anılar ve ailesini kaybetmenin yaşattığı mutsuzluk yoğun bir biçimde destekler. Bu olumsuz koşullarda Bay Linh'i ayakta tutan ve ona devam etme cesareti veren iki önemli unsur bulunur. Bunlardan ilki, torunuyla ilgilenme görevidir. Onun başına bir şey gelmemesi için tüm gücüyle mücadele eder. Diğeri ise bu yabancı topraklarda dilini bile bilmeden anlaşmaya çalıştığı ve daha sonra tek arkadaşı olacak Bay Bark'tır. Kaldığı yatakhanelerden çıkmasını sağlayacak motive edici öğelerin başında bu arkadaşlık gelir. Bay Linh daha sonra birtakım işlere girişme cesaretini de bu adamdan alır. Çünkü Bay Bark başkahramanın torunu dışında bir bağ kurabildiği tek kişidir.

Göç, sürgün, köklerinden ayrılma ve arkadaşlık gibi evrensel konuları ele alan yapıt belirli bir savaşa ya da ülkeye ait durumu anlatan bir metin değil, aksine bu kavramları sıradan bir insanın hikâyesi üzerinden simgeleştiren, yani bireysellikten kolektife ulaşan bir esere dönüşür. Anlatıcı yaşadığı yeri bir felaket sonucunda bırakmak zorunda kalan bir kişinin kendini nasıl hissettiğini, nelere bağlandığını ve hangi sorunlarla mücadele ettiğini gözler önüne serer.

I. KURMACA GERÇEKLİK YA DA GERÇEĞİN KURMACASI

Kimliği hakkında herhangi bir bilginin olmadığı anonim anlatıcı, ana karakterin ülkesini terk etmesinden başlayarak başına gelen olayları okuyucuya aktarır. Anlatıcı hikâyeyi doğrudan olaylar (*in medias res*) ile başlatır. Bay Linh bebek torunu ile bir gemiye biner ve uzun süre güvertede kalarak terk etmek zorunda kaldığı ülkesine bakar. Yolculuk süresince görevliler onu her defasında kamarasına götürse bile ülkesinden son bir iz görmek umuduyla ilk fırsatta güverteye gelerek ufku izler. Okuyucu bir anda kendini Bay Linh ve torunu ile yolculuk yaparken bulur.

Doğrudan olaylar (in medias res) tercihi aynı zamanda başlangıcı da gizlemenin bir yoludur. İlk cümle, yaşanmaya devam edilen bir hayatın ortasından alınmış bir parçaya ait olduğu izlenimini vermeye çalışır, boş bir sayfa ile başlatılan anlatı söz konusu değildir. (Rullier-Theurent, 2001, s. 60)¹

¹ Kuramsal metinlerden yapılan alıntılar tarafımızdan Türkçeye aktarılmıştır, verilen sayfa bilgileri orjinal dildeki yerini işaret eder.

Bay Linh'i bu yolculuğa iten olay romanın başında gizlenir, okuyucuya bu bilgi anlatıcının geçmişe dönerek başkahramanın köyüne yaptığı saldırıyı anlatmasıyla ortaya çıkar. Geleneksel romanın aksine roman direkt olarak olayların ortasından başlar, romansal dekoru sağlayan yer ve zaman, hatta karakterlere dair bilgiler roman ilerledikçe yavaş yavaş aktarılır.

Ele aldığımız roman eşit olmayan ve numaralandırılmamış veya alt başlığı olmayan toplam yirmi üç bölümden oluşur. Roman kurgusu açısından bu yirmi üç parça beş ana bölümde yer alır. Bu durum Jean-Michel Adam'ın ortaya koyduğu anlatı şemasına (1987, s. 82) göre şu şekilde gösterilebilir.

Anlatı Şeması	Başlangıç Durumu	Harekete Geçiren Öge	Olaylar	Çözüm	Sonuç Durumu
İçerik	Gemide yolculuk	Savaşın ailesini yok etmesi	Mültecilerin kaldığı yatakhane Bay Bark ile tanışması ve beraber geçirdikleri günler Akıl hastanesi günleri Akıl hastanesinden kaçış	Kaçtıktan sonra Bay Bark'ı bulması	Arkadaşına kavuşması
Bölümler	1. bölümün başı	1. bölümün son kısmı - 2	3 – 21	21. bölümün sonu - 23	23. bölümün sonu

Tablo 1: Anlatı şeması

Anlatının temel yapısı bu şekilde tablo haline getirilebilir, ancak hikâyenin özellikle doğrudan olayla başlayan (*in medias res*) özelliğinden dolayı başlangıç durumu ve harekete geçiren öge farklı bir konumda bulunur. Çünkü kahramanın gemide yolculuk etmesi bir öge tarafından harekete geçirilmesinin sonucudur. Kuşkusuz bu savaş unsurudur. Anlatıcı önce kahramanın gemide altı haftalık torunu ile olan yolculuğunu anlatır, daha sonra ise onları bu yolculuğa iten trajediye değinir.

Anlatıcının doğrudan olaylar ile başlaması bu olayların bir öncesi, daha büyük bir parçanın kesiti olduğunu gösterir. Rullier-Theuret'nin belirttiği gibi hikâyenin başlangıcı bu şekilde gizlenmiştir. Bu durum okuyucuyu bir taraftan bilişsel düzeyde öncesinde neler olduğunu düşünmeye iterken diğer taraftan ise ona üst anlatı düzeyinde yeni bir rol kazandırır. Çünkü okuyucu devingen yapıdaki kurgunun parçası haline gelir. Anlatının dinamik yapısı içerisinde tamamlayıcı bilgiler Barthes'in terimiyle "*sporadique*" olarak bulunur, yani anlatıcı bu bilgileri düzensiz veya belirli bir sistemi olmadan farklı zamanlarda/durumlarda anlatısına katar. Okuyucu ise bu bilgileri kafasında yarattığı kurgunun eksikliklerini tamamlamak için kullanır.

Başkahraman ve torunu altı hafta süren deniz yolculuğundan sonra adını, dilini ve kültürünü bilmediği bir ülkeye varır. Önceleri mültecilerin geçici olarak kaldığı bir yatakhane başka ailelerle birlikte kalmaya başlar. Yeni bir yere gelmenin verdiği çekingenlik ve ailesinin yok olmasının yarattığı travma yüzünden yetkililerin onu dışarıya

çıkma teşvik etmesine kadar Bay Linh yatakhaneyi asla terk etmez. Dışarı çıktığında ise yol boyu ilerlediği caddede hiç karşıdan karşıya geçmeden aynı rotada gidip gelir.

Bay Linh hiç kaldırım değiştirmeden, dümdüz burnunun doğrultusunda yürüyor. Asla kaldırım değiştirmeyeceğini söylüyor kendi kendine, bu sayede asla kaybolmayacak. Yatakhane yer aldığı binayı bulması için geri dönüp yürümesi yetecek. (Claudel, 2007, s. 17.)

Öyle ki bir parkın önüne gelip oturduğunda kaybolacağı düşüncesiyle yolun diğer tarafına ulaşarak parka girme fikrinden sakınır. Oradaki bir banka oturarak etrafı seyretmeye, torunuyla ilgilenmeye koyulur. Bu geziler sırasında Bay Bark ile tanışır. Aynı dili konuşmamalarına ve birbirlerini tam olarak anlamamalarına rağmen aralarında bir paylaşım olur. Devam eden günlerde anlatı tekrar eden bir yapıya bürünür. Bay Linh torununu sıkıca giydirir, her zamanki yolu takip ederek parkın önündeki banka ulaşır, Bay Bark ile zaman geçirir ve tekrar yatakhaneye döner.

Bay Linh aniden sırada yalnız olmadıklarını fark ediyor: bir adam yanlarına oturmuş, hem ona bakıyor, hem de küçük kıza. Bay Linh'le hemen hemen aynı yaşlarda olmalı, biraz daha genç de olabilir. Biraz daha uzun boylu, biraz daha şişman ve üzerinde daha az giysi var. Adam gülümsüyor. (Claudel, 2007, s. 21)

Bay Linh ve Bay Bark'ı birbirlerine yakınlaştıran belki de yaşadıkları olayların benzerliğidir. Hikâyenin kahramanı tüm ailesini köyüne yapılan saldırı sonrasında kaybeder, geride kalan son kişi olan torununa tutunur. Bay Bark ise karısını kaybettikten sonra yalnız kalır, bir türlü bu durumu aşamaz. Bu yalnızlık duygusu iki adamı birbirine yaklaştırır ve aralarında güçlü bir arkadaşlık duygusu oluşturur. Bu devam eden olaylar zinciri Bay Linh'in yatakhane den çıkarılarak başka bir yerde kalmasına karar verilene kadar devam eder. Bu kararı öğrendiği ilk andan itibaren Bay Linh'in aklında arkadaşını bir daha bulamama endişesi vardır. Çünkü o zamana kadar hiç farklı bir yere gitmez, hep aynı yoldan hep aynı yere ulaşır.

Anlatıcı, kahramanın kaldığı yeni yeri doğrudan belirtmek yerine dolaylı olarak okuyucuya sezdirir. Nereye yerleştirildiğini açıkça ifade etmeden, kahramanın yeni kalacağı yeri keşfetmesine okuyucunun da eşlik etmesini sağlar. Okuyucunun üstlendiği bu görev birçok kuramcı tarafından farklı terimlerle ifade edilir. Riffaterre üstokur (*archilecteur*), Eco örnek okur (*lecteur modèle*) ya da Iser örtük okur (*lecteur implicite*) kavramlarıyla aynı çizgide yer alarak okuyucunun metnin anlamlandırılmasındaki kilit önemini ortaya koyarlar. Aralarında bazı farklılıklar olsa da temelde birleşen araştırmacılar, okuma eyleminin metnin izin verdiği ve okurun bireyselliğine dayanan olmak üzere iki düzlemde gerçekleştiğini savunur. Bu durumu destekleyen Vincent Jouve iki boyutu şu şekilde açıklar: "[...] her zaman iki boyut vardır: biri tüm okuyucular için ortaktır, çünkü metin tarafından belirlenir, diğeri sonsuz değişkendir, çünkü her bireyin metin üzerine ne yansıttığına bağlıdır" (Jouve, 1993, s. 94). Eco'nun belirttiği gibi "bir metnin potansiyel içeriğinde tam olarak deşifre olması için" (1985, s. 77) okuyucunun belirli yorumlayıcı eylemleri gerçekleştirmesi gerekir. Dolayısıyla ele aldığımız romanda da okuyucuyu bilişsel düzeyde daha aktif olmaya iten bir anlatı mekanizması bulunur. Anlatıcı bazı olayları geçiştirerek, bazılarını atlayarak ya da belli belirsiz bir biçimde aktararak hikâyenin ikincil bir anlamlandırmaya olanak tanıyacak biçimde sonuçlanmasını sağlar. Buna en önemli örnek olarak başkahramanın kaldığı iki binanın açık biçimde ifade edilmeden sadece yaşananlar üzerinden okuyucuya betimlenmesi verilebilir. Bir nevi okuyucu başkahramanla beraber nerede olduğunu

anlamaya ve insanların hareketlerine anlam verme çabasına girer. Çünkü anlatıcı, okuyucunun bu yerleri Bay Linh ile birlikte keşfetmesini sağlar.

Rıhtımdaki Kadın koluna girip onu içeriye sokuyor. Giriş çok büyük, dev gibi. Bir adam onları karşılamaya geliyor, kadın ona Bay Linh'i göstererek açıklamalarda bulunuyor. Bir köşede, saksı içinde bir palmye var. Bir başka köşede, kalın mavi kumaştan sabahlıklar giymiş üç yaşlı adam. Koltuklara oturmuşlar ve Bay Linh'e bakıyorlar. Gözleri ölü gibi görünüyor. Onlardaki her şey ölü gibi görünüyor. (Claudel, 2007, s. 77-78)

Gün battığında beyazlı kadın yeniden onu görmeye geliyor. Bir pijamayla mavi bir sabahlık getiriyor. Bu giysileri giymesi gerektiğini anlatıyor. Kollarını kavuşturarak bekliyor. Bay Linh torununu yatağa bırakıyor ve tuvalete giriyor. Pijamayı giyiyor, sabahlığı sırtına geçiriyor. Sabahlık bayağı büyük geliyor. Neredeyse yerleri süpürecek. Tuhaf bir giysi. (Claudel, 2007, s. 81)

İlk başta huzurevi gibi görünen yerin Bay Linh'in dışarı çıkmaya çabalamasından sonra bir hastane olduğu anlaşılır. Bu durum hem olayın kahramanı açısından, yani hikâye evreni çerçevesinde (*diégèse*), hem de okuyucu açısından mantıklı bir açıklaması yoktur. Burada yarı tutsaklık yaşayan Bay Linh arkadaşını tekrar görebilmek için kaçmayı göze alır. Yatakhane günlerinde kaybolmaktan korktuğu için rotasını bile değiştirmeyen kahraman, hiç bilmediği bir yerden nasıl ulaşacağını bilmediği bir yere gitme kararı alır. Dolayısıyla Bay Bark ile olan arkadaşlığı onu harekete geçiren ya da güdüleyen öge olarak ortaya çıkar. Torununu da yanına aldıktan sonra hastaneden kaçır.

Uzun bir yürüyüşün ardından Bay Linh bitap düşer ancak kendini kaybetmeden önce arkadaşıyla geldiği parka ulaştığını fark eder. Onu her zamanki bankta bulmanın verdiği heyecanla dikkatini kaybeder ve karşıdan karşıya geçtiği sırada bir araba ona çarpar. Bir taraftan torununu tutarken bir taraftan da kendisi rahatlatmaya çalışan arkadaşının elini tutar. Bu kavuşma anı ile romanın anlatı şeması tamamlanır.

Kahramanın ülkesine yapılan saldırıda ailesini kaybetmesinin yarattığı travma hikâyenin tamamlanmasıyla daha da açık bir şekilde ortaya çıkar. Bay Linh'in yaşadığı travma, kendiyile aynı kaderi yaşayan insanlardan kendine soyutlamasıyla, sürekli kaybolacağını düşünmesiyle ve en önemlisi de romanın sonunda torunuyla ilgili gerçeğin ortaya çıkmasıyla netleşir. Ailesini tamamen kaybetmenin yarattığı şok yüzünden gördüğü felaketi yadsır ve bilinçdışında kendine alternatif bir gerçeklik oluşturur. Anne Martine Parent bu durumu "travmatik olayın şiddet içeren veya yıkıcı doğasının ötesinde, öznenin başına ne geldiğiyle yani travmayı oluşturan şeyle kendini bütünleştirememesi olayı" (2006, s. 115) olarak açıklar. Dolayısıyla özne tam olarak ne olduğunu bilmez, şok bir şekilde felaketin üzerini örter. Yapılan çalışmalar, özellikle savaş sonrası ve Yahudi soykırımı alanlarındaki travma çalışmaları, sebeplerin farklı olması gibi sonuçların ya da etkilerin de değişiklik gösterdiğini ortaya koyar. Bay Linh'e karşı görevlilerin ve yatakhaneyi paylaştığı insanların tepkileri hep akıl sağlığını kaybettiği üzerine kuruludur.

Çocuğun altını değiştirirken ya da onu yıkarken kendini hareketketlerine kapırdığını gören kadımlar da gülüyor zaman zaman:

'Amca, bu işten hiç anlamıyorsunuz! Bırakın da biz yapalım! Bir yerlerini kıracak değiliz ya!'

Ve daha yüksek sesle gülüyorlar. Çocuklar da gülüyor, annelerinden daha yüksek sesle. (Claudel, 2007, s. 15)

Yardım etmeye çalışıyor gibi dursa da yatakhanedikiler sürekli Bay Linh ile dalga geçerek onun daha da içine kapanmasına sebep olurlar. Bu durum zaten ailesini ve yurdunu kaybettiği için üzüntülü olan kahramanın kendini daha fazla soyutlamasına, kader ortaklarından uzaklaşmasına yol açar. Bay Linh'i Bay Bark'a yakınlaştıran ise Bay Bark'ın ona karşı olan arkadaşça tavrı ve torununa gösterdiği ilgi ve özeni paylaşmasıdır.

Bay Bark'ın sayesinde yeni ülkenin bir yüzü, bir yürüme biçimi bir ağırlığı, bir yorgunluğu ve bir gülümsemesi, hatta bir kokusu bile var, sigaraların kokusu. Şişman adam hiç farkında olmadan tüm bunları verdi Bay Linh'e. (Claudel, 2007, s. 55)

Yabancılık ve yalnızlık hislerinin ortadan kalkmasına aracılık eden bu dostu sayesinde Bay Linh yeniden mutlu hissediyor. "Onun dilini konuşmasa da, o dili anlamasa da" (a.y.) en çok hatta tek paylaşımında bulunduğu kişi arkadaşı Bay Bark'tır.

Romanın tamamında anlatıcı, sınırlı sayıda karakteri anlatısına katar. Yer isimlerini vermekten kaçarak özel bir alandan bahsetmez ve zamansal olarak kesin tarihlere yer vermez. Bay Linh'in nereden geldiği, nereye geldiği, ne zaman geldiği veya hangi savaştan kaçtığı roman içerisinde net bir biçimde ifade edilmez. Belirli bir coğrafyaya indirgemeyi sağlayacak yer adlarının bulunmaması, kişilerin isimlerinin neredeyse yok denecek kadar az olması (Bay Linh, Bay Bark ve Sang Diû) ve direkt zamansal belirteçlerin yer almaması anlatıyı kurmaca olarak sınıflandırmayı mümkün kılar. Ancak eser evrensel bir belleğe bilişsel düzeyde göndergeler oluşturarak hitap eder. Anlatılanlar kendi dönemini, gerçekleştirdiği yeri ve kişileri aşarak toplumsal boyutta bir olaya dönüşür.

Barthes kurmaca bir eserde kullanılan gerçek öğelerin eserde bir gerçeklik etkisi (*effet de réel*) oluşturduğunu ileri sürer: "Nihayetinde Flaubert'in barometresi, Michelet'nin küçük kapısı sadece şunu söylemektedir: Biz gerçeğiz; dolayısıyla gösterilen "gerçek" kategorisidir (muhtemel/olası içeriği değil)" (1982, p. 10). Nesnelere, kişiler, yerler, sosyal, politik veya edebi olaylar, diğer bir deyişle gerçek dünyaya ait unsurların romanda kullanılması kurmacaya gerçek izlenimi verir. Ancak incelediğimiz romanda kurmacanın gerçekçiliği olayları destekleyecek gerçek elemanlarla değil anlatının bireysellikten uzaklaşarak kolektif bir yapıya bürünmesinden dolayıdır. Riffaterre'in göndergesel yanılısma (*illusion référentielle*) görüşü de Barthes'ın bakış açısını tamamlar niteliktedir. Kuramcıya göre, okuyucunun kurmacayı gerçek olarak görebilmesi için anlatı dünyası dışındaki öğeler ile anlatıda yapılan göndergeler arasında bir bağ kurması gerekir (1982, s. 97-98). Çünkü anlatıcının yarattığı gerçeklik algısı okuyucunun kültürel bilgisine bağlı olarak yorumlanabilir. *Bay Linh ve Torunu* romanında yaşadığımız dünyaya ait durumlar ele alınır, bunların bir gerçeklik yanılısması ya da bir tür sanal gerçeklik olarak okunması okuyucunun anlatı dünyası dışında sahip olduğu tecrübe ve bilgiyle mümkündür.

Leibniz'in din alanında ortaya attığı olası dünyalar (*mondes possibles*) kuramını Thomas Pavel edebiyat incelemesine uyarlar (Pavel, 1988). Leibniz'e göre tanrı yaratılabilecek muhtemel tüm dünyaları bilir ve aralarından en uygununu yaratır. Bu en iyi dünya olmayabilir ama olasılıklar içerisindeki en idealidir. Bu düşünceyi de piramit modeli ile ortaya koyar. Piramidin tepesinde şu an yaşadığımız dünya, aşağı doğru ise sonsuz sayıdaki ihtimaller dünyaları bulunur. Pavel ise piramidi ters çevirerek edebiyat eserlerinde oluşturulan dünyaların gerçek dünyadan birtakım elemanları alarak gerçeksel bir kurmaca olduğunu söyler. Dolayısıyla Bay Linh'in hikâyesi Pavel'in piramidinde bizim dünyamıza bir alternatif olarak yer alır.

Bu iki bakış açısı, gerçeklik etkisi ve olası dünyalar, ele aldığımız romanın gerçekliğe öykünen bir anlatı yapısı oluşturduğunu ifade etmemize imkân verir. Buradaki söz konusu gerçeklik belli bir yere veya zamana ait olmaktan çok ortak belleğe göndermeler yapan bir durum gerçekliğidir. Dolayısıyla belirli zaman ve zaman belirteçlerinin eksikliği bu anlatının gerçeklik etkisini zayıflatmaz, aksine daha geniş bir hafıza anlayışına hitap eder.

Anlatının son sahnesi önemli iki noktaya ışık tutar, bunlardan birincisi anlatıcının güvenilmez olması durumu, diğeri ise romanın yeniden yorumlanmasına imkân tanıyan anlatıcının sakladığı bilgidir.

II. ANLATICININ GÜVENİLMEZLİĞİ YA DA SADAKATSİZLİĞİ

Hikâye zamanına veya olayların nerede geçtiğine dair direkt bilgiler anlatı içerisinde yer almaması veya zamansal çerçeve net olarak belirtilmemekle birlikte anlatıcı olayları kronolojik olarak aktarır. Ancak bu kronolojik yapıda anlatıcı yer yer geriye dönüşler (*analepse*) yaparak anlatı evrenini ikincil bilgiler ile güçlendirir. Bu zamansal düzensizlikler hikâyenin temel zaman çizelgesi üzerinde çok büyük değişiklikte bulunmaz. Kahramanın geçmişine dair anılar ve vatanına duyduğu özlem genelde bu dönüşlerin konusunu oluşturur.

Anlatıcı, Bay Linh'in bir kasım günü sığındığı ülkeye vardığını belirtir, yolculuğun altı hafta sürdüğü bilgisini de paylaştığı için yolculuğun eylül veya ekim aylarında başladığı tespit edilir. Ancak zaman belirteçlerinin yarı belirli veya belirsiz olarak kullanılması hikâyeyi bir döneme ya da bir süreye indirgememizi engeller. Eserde kurmaca zamanını tam olarak ortaya çıkaracak süredizimsel (takvimsel) zaman belirteçleri çok az kullanılır. Kullanılanlar ise belli bir dönemi ya da tarihi işaret etmekten çok uzaktır. Sadece hikâyenin kronolojik sırasını takip etmeye yarayan "kasım ayında", "altı hafta sonra", "birkaç gün önce" gibi yarı belirli göndermeler bulunmaktadır. Bu durum öykü/kurmaca zamanını "zaman ötesi" bir konuma getirerek yaşanan olayların bir döneme ait olmadığını, aksine daha evrensel bir yapıda olduğunu gösterir. Anlatıcının yarattığı bu zamansal bulanıklık anlatının gerçeklik ile olan ilişkisini zayıflatmaz. Ele alınan konuyu kurmaca zamanını güçlendirecek, gerçeklikle olan ilişkisine katkıda bulunacak başka öğelerle destekler.

Anlatıcı zaman konusunda olduğu gibi uzam/mekân konusunda da direkt göndermelere başvurmaz. Bay Linh'in nereden geldiği, hangi ülkeye gittiği ya da olayların hangi şehirde geçtiği belirtilmez. Cadde, park ve bahçe gibi açık uzam terimleri ya da yatakhane, hastane ve restoran gibi kapalı uzam yapıları olayları ilişkilendirecek özel bir yeri göstermez.

Nihayet, bir kasım günü, gemi varış noktasına ulaşıyor, ama yaşlı adam inmek istemiyor.
(2007, s. 10)

Zaten yalnız olsaydı burada, kendi ülkesi olmayan bu ülkede de bulunmazdı. Kendi ülkesinde kalırdı. (s. 26)

Karşısında, caddenin öte tarafında, yüzlerce aile Park'a girerken yüzlercesi dışarı çıkıyor.
(s. 44)

Yaşlı adam yeniden Park'ın girişine bakıyor. Bu Park'ta aileleri böylesine çeken, böylesine harika ne olduğunu görmeyi çok isterdi. Ama orası caddenin öte tarafında ve cadde geniş, uçsuz bucaksız, korna sesleri, gri ve mavi sis dumanları arasında her iki yönde de tüm hızlarıyla gidip gelen arabalarla dolu. (s. 45)

Herhangi bir gerçek uzam göndergesi olmamasına rağmen okuyucu zihninde olayları düşsel uzamdan çıkararak gerçek uzam boyutunda algılar. Çünkü anlatıcı belirli bir zaman diliminde, belirli bir yerde belirli bir göçmenin başına gelmiş olayları anlatmaz. Göç etmek zorunda kalan insanların karşılaştıkları problemleri anonimleştirir. Bay Linh'in sunulan hayat kesiti bunu örnekleyen bir durumdur sadece. Özel yer adları ya da mekânı bir belirli noktaya sabitleyecek bir anlatımdan uzak durulur. Olayların takip sırası için zamansal belirteçler verilir ancak bunlar da hikâyenin olay sıralamasını belirlemek için kullanılır.

Romanın öyküleme zamanı artsüremsel olarak ortaya çıkar çünkü anlatıcı sıfır odaklayım ile olayları bittikten sonra aktarır. Sınırsız bakış açısına sahip anlatıcı Bay Linh'in yaşam serüvenini anlatının merkezine aldığı eserde anahtar bilgiyi romanın sonuna kadar saklar. Bu bilgiye dair destekleyici ve çürütücü unsurları satır aralarında okuyucuyla paylaşır. Okuyucunun zihninde oluşan birtakım sorular, ikilemler veya yanlış anlamalar ancak anlatıcı gerçeği net olarak gösterdiğinde cevap bulur ya da netleşir.

Bay Linh'in torunu Sang diû hiç ağlamaz, büyük babasını rahatsız etmez, hep sessiz bir şekilde tasvir edilir. Ya sakince uyurken ya usluca olanları izlerken ya da kendisine verilen yiyecekleri itiraz etmeden yerken aktarılır. Bu kadar küçük bir bebeğin hiç ağlamaması veya hiç huzursuz olmaması şüphe uyandırmasına rağmen anlatıcı dikkati başka yönler çeker. İkinci olarak Bay Linh'in uyuyakaldığı bir sahnede beraber yaşadığı diğer iki ailenin çocukları Sang Diû'yu izinsiz olarak yanından alırlar ve birbirlerine atıp tutarak oynarlar. Uyandığında bunu gören Bay Linh çok sinirlenip üzülmesine rağmen çocukların annelerinin tepkisi çok sıradandır. Bu durumlar okuyucu için bir tereddüt oluştursa da başka veriler bu tereddütlerin seviyesini azaltır.

Uyandığında geç olmuştur. Anında bir şeylerin normal gitmediğini hissediyor. Elini uzatıyor, eli bir şeye değmiyor, sıçrayarak doğruluyor, sağına bakıyor, soluna bakıyor, Sang diû! Sang diû! Küçük kız kaybolmuş, yatakta değil, Sang diû! Karavanın çevresine toplanmış sebze ayıklayan kadınlar Bay Linh'in feryadıyla dönüp bakarlar. [...]

Aniden yataktan çıkıp öbür ucunda, üç çocuğu, en küçük olanlarını fark ediyor. Güllüyorlar. Kahkahalarla güllüyorlar. Onlarla birlikte kimi görüyor? Torununu, hiç dikkat etmeden, hiç özen göstermeden elden ele geçirdikleri, gözleri dehşetten açılıp kapanan torununu. (Claudel, 2007, s. 47)

Bebeğin uyanık ve uyumuş hallerinin anlatılması, kimsenin net olarak gerçeği açıklamaması veya Bay Bark'ın bebeğin ismini sorup daha sonra ona hediye alması söz konusu şüpheleri zayıflatır. Anlatıcı bebeğin aslında oyuncak olduğunu söylediğinde metindeki bazı parçalar farklı bir şekilde anlamlandırılır. Çocukların bebekle oynamasının sebebi yaramaz oldukları için gibi düşünülebilir, ancak bu bilgiden sonra aslında normal olduğu ve bu sebeple annelerinin tepkisinin sıradan olduğu anlaşılır.

Her şeyi bilen (*omniscient*) dış öyküsel anlatıcı anlatı süresince bebeğin oyuncak olduğunu gizler ve Bay Linh'in inandığı gibi hayatta kalan tek yakını olarak tanıtır. Geçmişe dönerek kahramanın torununu bulduğu bölümde herkesin öldüğünü, oyuncak bebeğin patlamanın etkisiyle parçalandığını ama yanı başındaki torununun iyi olduğu söyler.

Çocuğun ebeveynleri Bay Linh'in çocukları. Çocuğun babası oğluydu. Yıllardır ülkeyi kasıp kavuran savaşta öldüler. Bir sabah, çocukla birlikte, çeltik tarlalarında çalışmaya gittiler ve akşam bir daha geri dönmediler. Yaşlı adam koştu. Soluk soluğa vardı çeltik tarlasının yakınına. Tarladan geriye dev bir çukur kalmıştı, içine şıpır şıpır suların

damladığı bir çukur, kraterin bir yanında sama çöpü gibi ikiye ayrılmış boyunduruğuyla karnı parçalanmış bir manda ölüsü yatıyordu. Oğlunun bedeni de, karısındaki de oradaydı, ve biraz ileride gözleri iri iri açılmış, kundaklanmış küçük çocuk duruyordu, sağ salim, ve çocuğun yanında bir bebek, çocuğun bebeği, patlayan bombayla başı uçmuş boyundan büyük oyuncak bir bebek. (Claudel, 2007, s. 11)

Romanın sonunda ise bu durumun tam tersi olduğu, yani aslında zarar görmeyenin oyuncak bebek olduğu ortaya çıkar. Anlatıcının dinleyiciden (*narrataire*) bu durumu gizlemesi verdiği bilgilerin yanlış olmasını gerektirmez. Birtakım bilgileri anlatının içerisine saklaması ya da belirsiz ipuçlarını satır aralarında vermesi arka planda çok daha büyük olayın gizlenmesi içindir. Okur/dinleyici Bay Linh'in karşılaştıklarına odaklanırken gerçekte yaşadığı travmayı ancak romanın sonunda algılamayı başarır. Anlatıcının bebeğin oyuncak olduğunu saklaması romanın sonunda okuyucu için bir şok etkisi oluşturur ve okuyucunun kafasında yarattığı hikâyeyi anlamlandırma sürecini başa döndürür. Kişilerin yaptıklarını ve söylediklerini yorumlayan okuyucu için yeni bir değerlendirme yapması gerektiği ortaya çıkar.

Diğer taraftan dış öyküsel anlatıcının sıfır odaklayım ilkesine uymadan uymayarak bu gizemi açıklamaması Gerard Genette'in *paralipse*² (1983, s. 44) olarak adlandırdığı duruma bir örnek olarak karşımıza çıkar, anlatıcı aktarması gereken bilgileri dinleyiciden (*narrataire*) / okuyucudan (*lecteur*) gizler. Dolayısıyla *Bay Linh ve Torunu* adlı romanın anonim anlatıcısının bu anlatı tekniği ile yarattığı şaşırtıcı son, eserin yeniden anlamlandırılmasına olanak sağlar.

III. MEKÂNIN BELİRLİLİĞİ YA DA BELİRSİZLİĞİ

Göç temasının sıkı bir ilişkide bulunduğu uzam konusu anlatının alt anlamlarına ulaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda anlatıcı iki ana eksen üzerinde mekânı konumlandırır: Özlem duyulan vatan ve zorunlu olarak sığınılan ülke.

Kahramanın yaşadığı yere dair bilgiler anılar aracılığıyla anlatıda yer alır. Yaşanan trajedi onun torunuyla birlikte evinden uzaklaşarak yeni bir yere göç etmesine yol açar. Romanın başında artık görülmemesine rağmen Bay Linh umutla ufka bakarak ülkesini görmeyi ister. Bu ritüelini yolculuk bitinceye kadar tekrar eder. Varacağı yeri merak etmez, artık denizin ve gökyüzünün birleşerek her şeyi yok etmesine rağmen hep geldiği noktaya odaklanır. Yurdundan kopmamak için son bir çaba sarf eder, zira gemi hedefine ulaştığında ancak o zaman ülkesinden tamamen kopacağını düşünür.

Bay Linh gemiye içinde kullanılmış kıyafetler, neredeyse silinmiş bir fotoğraf ve yaşadığı yere ait bir poşet toprak bulunan eski ince bir valiz ile biner. Geçmişine dair tüm izler bu üç unsurda birleşir. Geleceğine dair tek öge ise uslu uslu kucağında bekleyen torunudur. Yaşadığı yeri, ailesini ve anılarını bir valize sığdırmaya çalışarak torunu için bu yolculuğu yapmak zorunda kalır.

Gemiden indiğinde ilk izlenimi bu bilinmez yerin hiç kokusunun olmamasıdır: "Hava çok soğuk. Gökyüzü kapalı. Bay Linh yeni ülkenin kokusunu soluyor. Hiçbir koku almıyor burnu. Hiçbir koku yok." (Claudel, 2007, s. 10). Hem kendini hem çocuğu rahatlatmak için

² Bu terim bir konuyu önemsiz gibi göstererek dikkat çekmeyi de ifade eder. Ancak anlatıcı söz konusu olduğunda, anlatıcının benimsediği bakış açısına göre birtakım bilgileri paylaşmama, gizleme durumudur.

kendi dilinde bir şarkı mırıldanır. Kimsenin konuşmadığı, neredeyse heykel gibi hareket ettiği rıhtımda ilerlemek için bir güç arar.

Diğer tüm göçmenler gibi, Bay Linh kendisine söyleneni yerine getiren pasif bir yapıdadır. O yüzden bir şeye itiraz etmeden diğerleri gibi mekanik bir biçimde söylenenleri yapar. Dışarı çıkması söylediğinde istemese de çıkar ya da yerini değiştirmek istediklerinde karşı çıkamaz. Söylenenleri olduğu gibi kabul etmesi beklenir.

Bay Linh kendisine sunulan çorbayı tatsız, şehri soğuk ve rengi veya kokusu olmayan bir yer olarak görür. Bay Linh yeni şehri kendi anılarındaki köyüyle kıyaslayarak değerlendirir.

"Bildiklerine benzeyen hiçbir şey yok çevrede. Sanki ikinci kez dünyaya gelmiş gibi. [...] Bunlara bakmak başını döndürüyor. Köyünü düşünüyor, hani insan bir düş görür de bunun bir düş mü yoksa kaybolmuş bir gerçeklik mi olduğunu tam olarak anlayamaz ya, işte öyle düşünüyor kendini." (Claudel, 2007, s. 18)

Uzaklaşan anavatan nostaljiyi, özlemi ve anıları çağrıştırır, bundan dolayı yeni şehri ruhsuz gözükür. Yaşadığı yeri düşünürken algısında gerçek duygusu güçlenirken yeni şehri düşündüğünde hayal kavramı öne çıkar. Bu yabancı ülke, anılarındaki ülkeden çok farklı, çok uzaktır. Bu olumsuz düşünce sadece Bay Bark ile tanıştıktan sonra, onun arkadaşlığı sayesinde bir nebze azalır.

İkinci ana eksen olan isimsiz bu şehirde üç mekân anlatı açısından dikkat çekicidir: Yatakhane, arkadaşı ile buluştukları bank ve akıl hastanesi.

Vatani	Yeni Ülke/Şehir		
Ailesiyle yaşadığı köy	Yatakhane	Bank	Akıl Hastanesi

Tablo 2: Uzamsal Çerçeve

Bay Linh ilk olarak başka sığınmacıların da kaldığı bir yatakhane kalır. Dışarı çıkmasına bir engel olmamasına rağmen başına bir şey gelir diye orayı hiç terk etmez. Dışarı çıkmasını görevliler sağlar. Daha sonradan geçeceği akıl hastanesi ise tam tersidir, dışarı çıkmaması konusunda uyarılır hatta çıkma teşebbüsünde bulunduğu engellenir. Bu anlamda yatakhane özgür olmasına izin verilen yerken hastane ise bu özgürlüğü kısıtlayan yer olarak gösterilebilir. İlk başlarda yatakhane istemsizce çıkmasına rağmen arkadaşı ile olan buluşmaları kahramana dışarı çıkmak için bir motivasyon sağlar. İlk tanıştıkları ve sürekli buluştukları yer ise parkın karşısındaki bir banktır.

Yalnızca iki gün içinde tanıdık bir yere, döne döne akan büyük ve tuhaf bir selin ortasında tutunabileceği yüzen tahta parçasına dönüşen o sıraya oturuyor. (s. 31.)

Bay Linh ve Bay Bark aynı dili konuşmalar da jest, mimik ve hareketlerle bir arkadaşlık kurarlar. Kahraman ona olan güvenini torununu kucağında sevmesine izin vererek gösterir, diğeri ise Bay Linh'i yargılamak veya geçirdiği travmayı belli edecek hareketlerden uzak durur. Aynı kültürü, aynı dili veya aynı zevkleri paylaşmalar da iki yaşlı adam da yalnızlıklarını yok etmek için bir arayış içindedir. Bay Bark da aynı arkadaşlığı gibi oyuncağı gerçek kabul eder ve ona öyle davranır.

Bu bankta başlayan arkadaşlıkları kahramanın akıl hastanesine gitmesine kadar devam eder. Oradan kaçmasına kadar bir boşluk oluşturmasına rağmen Bay Linh'in bu banka ulaşmak için gösterdiği çaba bu arkadaşlığın ne boyutta önemli olduğunu gösterir.

Zira geldiği köye dair hiçbir iz bulamadığı bu şehirde onun için değerli olan tek yer, hiçbir sokağını bilmediği bu yabancı şehirde tek işaret yeri bu banktır.

SONUÇ

Anlatıcı ülkesindeki savaştan kaçmak için ailesinden geriye sadece torunu kalan Bay Linh'in olaylara bakış açısını gözler önüne serer. Son sahnenin daha vurucu olmasını sağlamak için bilinçli olarak okuyucuyu ikilemede bırakır. Her şeyi bilen anlatıcı bebeğin oyuncak³ olduğu bilgisini romanın sonunda açıklar. Sonuç sahnesi romanda karşılaşılan tüm sorulara, gizemlere cevap verecek bilgileri taşır. Şaşırtıcı son bazı pasajları ikincil bir anlamlandırmaya olanaklı kılar. Neden görevlilerin bebeği görünce tereddüt ettikleri, neden çocukların bebekle oyun oynadıkları ya da neden birden yeri değiştirilerek akıl hastanesine yattığı konuları açıklığa kavuşturur.

Bay Linh göçmenleri, mültecileri ve sığınmacıları simgelerken torunu ise bu insanların tutunmaya çalıştıkları unsurları ifade eder. Anlatıcının belirli yer ve tarih vermemesi savaş ve göç kavramlarının evrensel bir boyutta olduğunun altını çizmek içindir. Kahraman, bilinmeyen bir yerden bilinmeyen bir yere, bilinmeyen bir tarihte ulaşıyor. Anlatı göçmenlerin karşılaştıkları ortak sorunlar üzerinden onların nasıl hissettiklerini okuyucuya aktarır. Ele alınan roman travma geçiren bir karakterin hayat hikâyesi olarak değil mültecilerin ortak yaşam öyküsü olarak okunur.

Uzamsal-zamansal çerçevedeki yarı belirlilik romanın gerçeklik etkisi zayıflatmak yerine onu daha evrensel bir plana taşır. Pavel'in ortaya koyduğu piramide göre, özel yer adlarının ve belirli zaman öğelerinin azlığı ya da yokluğu söz konusu anlatı evrenini göndergesel anlatı evreninden (içinde yaşadığımız dünya) uzaklaştırıyor gibi göstermesine rağmen işlenen konunun ortak bir belleğe hitap etmesi anlatıya başka bir gerçeklik boyutu katar. Anlatıcının olayları açığa çıkaracak anahtar bilgiyi gizleyerek oluşturduğu hikâyenin derin anlamı ancak ikincil bir yorumlama ile mümkündür. Çünkü sezdirilen bilgiler ya da eksilteli anlatımlar farklı değerlendirmelere sebep olurken kahramanın sıkı sıkıya bağlı olduğu çocuğun aslında oyuncak olması bu belirsizlikleri ortadan kaldırır. Okur bilişsel düzeyde hem kahramanın yaptıklarını hem diğer insanların şaşırtıcı görünen hareketlerini ve tepkilerini anlamlandırır, hem de kahramanın yaşadığı travmanın gerçek boyutunu öğrenir.

Anlatıcı mekânsal-zamansal belirteçleri en aza indirgeyerek anlatının bir nevi anonimleşmesini sağlar. Zaman-mekân çerçevesinin bulanık olarak verilmesi eserin zamanötesi ya da belli bir zamana ait olmayan bir özellik kazanmasına olanak verir. Belirli bir yer ismi kullanmadan kurmaca uzama gerçek uzam özellikleri yüklenerek olayların gerçeklik düzleminde olduğu izlenimi verilir. Referans yapılan yerlerin belirsiz bırakılması okuyucunun kendi kültürel belleğine göre olayları konumlandırmasına olanak verir. Bu sayede hikâye belli bir mekâna yerleşeceği yerde uzamötesi ya da uzamdan bağımsız bir boyuta taşınır. Romanda adı veya yeri belli olmayan ülkeler/şehirler olmasına rağmen gerçeklikten kopmayan kendi dünyamıza yakın duran bir anlatı yapısı ortaya çıkar.

³ Bebeğin oyuncak olduğu bilgisi Fransızca aslında direkt ifade edilirken (*la poupée*: oyuncak bebek) Türkçeye çevirisinde bu durum sezdirilmiştir. "Kara saçlı bebeği gördüğünde Bay Bark'ın yüreği hopluyor."

SUMMARY

French writer Philippe Claudel's novel, *Monsieur Linh and his child* (*La petite fille de Monsieur Linh*), discusses the efforts of an old man and his grandson to hold on to life. The author emphasizes simplicity in expression by minimizing the number of characters. Aiming to escape the war in his country and seeking a better future for his grandson, Mr. Linh tries to keep pace with the new country and to create a new order there. In the story narrated by the third person narrator, the issue of friendship appears as a positive aspect, while negative themes such as migration, exile, loneliness or trauma are dominantly processed. He gets used to this new city, where he is completely a foreigner, not because of officers or other immigrants with whom he shares the same fate, but because of his only friend with whom he shares his loneliness although they do not speak the same language. The narrator, who uses semi-definite time markers to follow the chronological order of the story and general place expressions that will determine the spatial dimension throughout the narrative, makes the story anonymous. In this way, the narrative takes on a transtemporal and transspatial role without being reduced to any period or any place. Only some clues that the careful reader will reveal as a result of certain research may indicate that the story is related to the Vietnam War. Some of these clues are the name of the protagonist, the name of the grandson or the song he sings occasionally. In the qualitative study we made in the light of narratology, reality effect, and possible worlds theories, first of all we focus on the realistic function of the fiction in the story. Especially in the context of Roland Barthes and Michel Riffaterre's studies on the effect of reality, the realistic narrative structure of the fictional work is examined. Demonstrating the role of the reader is one of the elements that completes this section. Then, the narrator's handling of the key information that leads to the reinterpretation of the story is analyzed; because the baby, which is one of the basic elements of the novel, is not a real baby but just a toy. The narrator who keeps this situation hidden until the end of the story is considered as an unreliable narrator by the reader. In the last section, the issue of the locations where the events took place is both specific and uncertain. The examinations show that the places can be classified into two main categories as the homeland and the country of asylum for the protagonist. The places of the homeland are transferred to the reader through the memories with flashbacks, and the places in the new country of residence through the observations of the narrator. Three places, such as the dormitory, the bench across the park and the hospital, play important roles in the life path of the protagonist. These places are emptied of their traditional functions and the hero attaches unordinary and conflicting new meanings to them. He is free to do anything while he is in the dormitory but he does not want to go out, and on the contrary, he wants to escape although he is not allowed to go outside in the hospital. While the bench is a point fixed by him so as not to get lost, it then turns into a place he needs to find in order to reach his friend. In the study in question, the data obtained shows that thanks to the realistic structure of the novel, it is shaped as a universe closely similar to the real world. Revealing the knowledge that the baby is a toy at the end of the story causes the reader to reinterpret and make sense of the events on a cognitive level. The absence of specific place names and time structures that indicate the exact date allows the narrative to be discerned as a story that can take place anytime, anywhere, and anyplace. Therefore, the fictional work takes the real elements of the world we live in and fictionalize them in an anonymous structure in regard to temporal and spatial terms.

KAYNAKÇA

- Adam, J.-M. (1987). Types de séquences élémentaires. *Pratiques*, 56, 54-76.
- Barthes, R. (1982). L'effet de réel. In collectif, *Littérature et réalité* (pp. 84-89). Paris : Seuil.
- Claudé, P. (2005). *La petite fille de Monsieur Linh*. Paris : Stock. Retrieved from https://www.amazon.fr/petite-fille-Monsieur-Linh-Bleue-ebook/dp/B005OJ4SO6/ref=tmm_kin_swatch_0?_encoding=UTF8&qid=&sr=
- Claudé, P. (2007). *Bay Linh ve Torunu*. (İlksavaş, Y. Çev.). İstanbul: Doğan.
- Del Lungo, A. (1993). Pour une poétique de l'incipit. *Poétique*, 94, 131-152.
- Eco, U. (1985). *Lector in fabula ou la coopération interprétative dans les textes narratifs*. Paris : Grasset.
- Genette, G. (1983). *Nouveau discours du récit*. Paris : Seuil.
- Iser, W. (1985). *L'Acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*. Bruxelles : Mardaga.
- Jouve, V. (1993). *La Lecture*. Paris : Hachette.
- Parent, A. M. (2006). Trauma, témoignage et récit : la dérouté du sens. *Protée*, 34 (2-3), 113-125. <https://doi.org/10.7202/014270ar>, 31.12.2019.
- Pavel, T. (1988). *Univers de la fiction*. Paris : Seuil.
- Riffaterre, M. (1982). L'illusion référentielle. In collectif, *Littérature et réalité* (pp. 91-118). Paris: Seuil.
- Rullier-Theuret, F. (2001). *Approche du roman*. Paris : Hachette.

Kemal Özer'in Şiirlerinde Ölüm Teması *

Dr. Öğr. Üyesi Elif Öksüz Güneş
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
elif.oksuz@hotmail.com

Öz

Edebiyat, yaşamı, kişisel ve toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerin farklı boyutlarını estetik olarak sunan bir araçtır. Sanatçı toplumsal olaylara, değişimlere, gelişmelere kayıtsız kalamaz. Toplumdaki çatışmaları ve bağları edebiyatın kendine has yöntemleriyle dile getirir. Kişi ile toplumun çıkarları arasındaki uzlaşmazlığı ortadan kaldırmak için mevcut durumu algılama, anlama ve saptama olanağı sunar. Edebî hayatına öykü denemeleriyle başlayan, şiire ilgisi öyküye yöneliminden sonra devreye giren Kemal Özer, İkinci Yeni şiir anlayışından edindiği dilsel deneyimi toplumcu içerikle bütünleştirir. Özer'in şiir kitaplarında ölüm teması önemli bir yer tutar. Ölümle iç içe yaşamak durumunda kalan insan, bu kavramı tıbbî, dinî, felsefî, psikolojik ve sosyolojik açıdan farklı şekillerde algılar. Anlamı olayın yaşanmasına değil, daha çok olgu karşısındaki yorumlara bağlı olan ölüm, Özer'in şiirlerinde yas evresindeki analar için sevilen bir kişiye kavuşma ve onunla buluşmayı/ birleşmeyi ifade eder. Bazı şiir özneleri ve nesnelere ilişkinse fiziksel ölüm fikriyle, eserle, eylemlerle dünyadaki varlığını devam ettirmeye açılan kapıdır. Çalışmada Kemal Özer'in şiirlerinde fiziksel ölüm, ölen kişinin ardında bıraktığı kişiler tarafından tutulan yas ya da içinde bulunulan melankolik durumla açıklanmaya çalışıldı. Kişilerin psikolojik ve sosyolojik bakımdan yaşadığı ölüm ya da ölümsüzlük değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Kemal Özer, şiir, ölüm, yaşam.

Death as a Theme in The Poetry of Kemal Özer

Abstract

Literature is a tool that aesthetically offers the life, personal and social relations and various dimensions of these relations. An artist cannot remain indifferent to public events, changes and developments and expresses social conflicts and bonds with the unique methods of literature. He or she provides the opportunity to perceive, comprehend and identify the current situation in order to eliminate the disagreement between the interests of the individual and society. Having started his literary life with short story experiments and taken interest in poetry after that, Kemal Özer was influenced by the Second New (İkinci Yeni) movement at the beginning. The theme of death occupies a significant place in the poetry of Özer. An individual who happens to live in close quarters with death perceives

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ülkü Eliuz danışmanlığında hazırlanan "Kemal Özer'in Şiirlerinin İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

this phenomenon in various perspectives such as medically, religiously, philosophically, psychologically and sociologically. The meaning of death lies not in the experience of the phenomena but rather in the perspectives on it, and the poetry of Özer depicts death as the meeting and re-joining of mourning mothers with their beloved. For the various subjects and objects of the poems, physical death is the door to continue one's existence in the world with ideas, works and actions. This study analyses physical death, mourning of relatives after a dead person and subsequent melancholic condition as defined in the poetry of Kemal Özer. The study also evaluates death and immortality as psychologically and sociologically experienced by individuals.

Keywords: Kemal Özer, poetry, death, life.

GİRİŞ

Ölüm, hayatın değiştirilemez bir gerçeğidir ve yaşamın kendi iç dinamiğinde bulunan öğelerden biridir. Canlılık belirtilerinin ortadan kalkması, bilinmeyene yönelmektir. İnsan, ölümü tıbbî, dinî, felsefî, psikolojik ve sosyolojik açıdan farklı şekillerde yaşamak zorunda kalır.

Tıbbî bakımdan ölüm ile ilgili olarak “Fransız bilim insanı Emanuelle Fodere ‘somatik ölüm’ (vücut ölümü) tanımını ortaya at[ar]. Somatik ölüm temel vücut fonksiyonları olarak kabul edilen merkezî sinir sistemi, solunum ve dolaşım fonksiyonlarının irreversible [geri döndürülemez biçimde] kaybı[dır]” (Koç ve Can, 2011, s. 18). İnsanın hukukî varlığı doğumla başlarken somatik ölümlerle sona erer. Somatik ölüme denk gelecek biçimde kullanılan beyin ölümü, beyin sapındaki solunum ve dolaşım merkezinin canlılığını yitirdiği durumu karşılar.

Tıbbın, hayatî fonksiyonların son bulması olarak tanımladığı ölüm, beraberinde mükâfat-ceza mekanizmasını da devreye girdirerek dinlerde ve inanışlarda farklı şekillerde varlık bulur. Öte dünyaya açılan kapı olarak görülen ölüm, kutsal kitabın öğretilerine göre yaşayanların mükâfatlandırılacağı yer/cennet ve kötülerin cezalandırılacağı yer/cehennem algısıyla doğar. Ölüm ötesi hayat, ölüm meleğinin ruhu almasıyla birlikte başlar. Durumla ilgili Kur’an’da “Size vekil edilen ölüm meleği ruhunuzu alır, sonra doğrudan doğruca Rabb’inize döndürülürsünüz.” (Kur’an, 32/11) ayeti bulunurken; dört İncil’den biri olan Luka’nın Varlıklı Adamla Yoksul Lazaros kısmında “günlerden bir gün yoksul adam öldü, melekler tarafından İbrahim’in yanında oturmaya götürüldü. Varlıklı adam da öldü ve gömüldü. Ölüler ülkesinde işkence çekerken gözlerini kaldırıncaya uzakta İbrahim’i ve Lazaros’u gördü. ‘Ey İbrahim baba! diye seslendi, ‘Bana acı. Lazaros’u gönder de parmağının ucunu suya batırsın, dilimi serinletsin. Çünkü bu alevin ortasında acıyla kıvrıyorum” (Luka, 16/22-24) şeklinde yer alır. Hinduizm’in kutsal kitabı sayılabilecek Bhagavadgîtâ¹’da¹ yeniden doğuş ve ruhun ölümsüzlüğü düşünceleri öne sürülerek (Kaya, 2001, s. 46) ayrıntılı olarak açıklanır.

Felsefede² yaşamın tüm alanları gibi onunla iç içe geçen ölümün varlığı ve varlığın ölümü sorgulanır. Ölüm düşüncesi, ölüm korkusu ve ölüm kaygısı üzerine çeşitli sorular sorulur ve cevap bulmaya çalışılır. Ölüm konusuyla kapsamlı bir biçimde ilgilenen Schopenhauer’un ‘ölüm olmasaydı insan felsefe yapamıyor olacaktı’ ifadesi, ölümün felsefedeki önemine dikkat çeker. Albert Camus “tek gerçek felsefe sorusu varsa o da ölümdür” diyerek Schopenhauer’u destekler. Felsefenin ölüm konusuyla ilgilendiği bir diğer alan, ölüm korkusu ve kaygısıdır. Ölüm korkusu ya da kaygısının temelinde yaşam tasarıları bitirilmemişken maddî-manevî o zamana kadar elde edilen kazanımların kaybedilmesi ve mevcut yaşama bir daha dönememe düşüncesi yatar. Helenistik dönem felsefesinin filozoflarından Lucretius ve Epikuros ölüm korkusunun anlamsızlığını ve anlamsız korkuyla savaşmanın gereksiz olduğunu ileri sürerler. Epikuros, ölümlerle birlikte insanın acıların içine düşeceği yönünde duyduğu korkuya son vermesinin gereğini, bilgece yaşamın ön koşulu sayar. Nietzsche ölüm farkındalığıyla yaşayan kişinin, ölümü korkmadan neşeyle bekleyen insan olduğunu söyler. Heidegger ve Sartre, her an

¹ Mahâbhârata Destanında yer alan 700 beyitlik bir bölümdür. İçinde Upanishad öğretilerinden izler taşır. Sâmkhya Yoga felsefesini işler. (Kaya, 2001, s. 45).

² Felsefede ölüm düşüncesi, korkusu ve kaygısıyla ilgili bilgiler Felsefe Sözlüğü’ nün 1090-1096 (Güçlü ve Uzun, 2003, s. 1090-1096) sayfa aralığından alındı.

ölünebileceğine yönelik yaşanan ölüm korkusunun, yaşamda yapılması gerekenlerin bir an önce yapılması bağlamında insanı varoluş uykusundan uyandırmak gibi önemli görevleri bulunduğunu vurgularlar.

Psikolojide ölüm korkusu, kaygısı ve bunların insan hayatına etkileri, değerlendirmeye alınan temel sorunlardır: “Ölüm içgüdüleri ilk kez Freud tarafından ortaya atılır. Freud bu içgüdüünün canlıyı haz veya acı verici olduğuna bakılmaksızın eski yaşantıları tekrarlamaya, nihai anlamda ise başlangıçtaki inorganik duruma dönmeye güdüleyen tekrarlama zorlanımının kontrolü altında olduğuna inanır. Freud, yaşamın içgüdüleri ile ölümün içgüdüleri arasında kesintisiz mücadele ve denge olduğu sonucuna varır” (Budak, 2009, s. 545-546). Ölüm korkusu, psikolog ve psikiyatriştlere göre insanda farklı şekillerde ortaya çıkar. Bu korku bazı kişilerde huzursuzluk şeklinde kendini gösterirken; bazılarında başka psikolojik bozukluklar olarak yaşama sevincini engelleyen durum olabilir.

Tıpta, dinde, felsefede, psikolojide ölümün karşılıkları bireyden bağımsız olmadığı gibi toplumdaki da kopuk değildir. Toplumsal işlevleri³ söz konusu olduğunda ölümün, kültürel kalıpların dışı vurulması için fırsat sunduğu ve toplumsal kontrol mekanizması olarak kullanılabilmesi söylenebilir. Ölümün sosyal kontrol özelliği, iki açıdan dikkate değerdir: Birincisi, ölümün varoluşsal görünüşüyle ve içerdiği öz itibarıyla toplulukları kendiliğinden içine çekip toplumsal anlamların üretilmesinde etkili olması; ikincisi ise devletler ve topluluklar tarafından ya da daha mikro bağlamıyla bireyler tarafından denetim ve güç aracı konumunda kullanılmasıdır. İktidarı kuvvetlendirmek için beden önce biyolojik varlığa indirgenerek kurban pozisyonuna getirilir, hukuk koruması dışında bırakılır; herhangi birisi gelip onu öldürebilir. Gücün ve otoritenin kendisini, *bedenin terbiyesi* üzerine kurduğu mantık içerisinde *öldürmek*, her yönüyle iktidar araçları içerisinde meşrulaştırılır. Böylece ölüm, eylemlerin bir sonucu değil; devletin otorite ve kontrol isteğinin yansıması durumuna gelir. Sosyal ya da politik kimliklerinden dolayı kitlesel ölümlere maruz bırakılan toplulukların olması da ölümün kimlik üzerinde belirleyici ve değiştirici rolünü ortaya çıkarır. Ölümün bir diğer belirgin fonksiyonu, ortak amaçlar etrafında toplanan kolektif ruh yaratmasıdır. Kolektif ruh kavramı, bireysel bilinçlerin üstünde ve bireysel davranışları ve tutumları belirleyen duruma işaret eder.

Çeşitli bilim dallarında farklı anlamlara ve işlevlere sahip olan ölüm kavramı insan hayatındaki görünüşleri bağlamında da değişkenlik arz eder. Fiziksel ölüm, ruhsal ölüm, psikolojik ölüm ve sosyolojik ölüm bu görüngülerdendir. *Fiziksel ölüm* organların hayatı işlevlerini yitirmesiyle insanın ömründe bir defa karşılaştığı ve tam olarak tanımlayamadığı durumken diğerleri yaşamı boyunca maruz kaldığı ve tekrarlanabilen nitelikler taşırlar. Kişinin biyolojik varlığı devam ederken, fiziksel ölümü henüz gerçekleşmemişken yaşanır. *Ruhsal ölüm* “ağır ruhsal rahatsızlık çeken bazı insanların kimseyle konuşamayacak kadar içe kapanmaları” (Göka, 2009, s. 102) şeklinde tanımlanırken *psikolojik ölüm* ilk bakışta sağlıklı görünen ama istedikleri otantikliği bir türlü hayata geçiremeyen insanların yaşadıkları ruh halini karşılar. Dolayısıyla yaşanmamışlıkta, istenildiği halde ulaşılamayan her hayat parçasında yaşanandır: “Çoğu zaman ‘canlı’ taklidi yapıyoruz; ama psikolojimiz bu sahteciliği fark ediyor, böyle bir yaşantıyı ‘hayat’ diye kaydetmiyor. Ölümlü olduğunu bilip onu bastırmaya çalışarak yaşayıp giderken, psikolojimizin hayat olarak kaydetmediği

³ Bu konu ile ilgili verilen bilgiler Sağır, A. (2014), *Ölüm Sosyolojisi*, İstanbul: Phoenix Yayınları kitabından alındı.

sözüm ona yaşantılara 'psikolojik ölüm' diyoruz" (Göka, 2009, s. 102-103). Norman O. Brown'ın "ölüm korkusu bedenlerimizdeki yaşanmamış hayatlarla ölmek korkusu" (Göka, 2009, s. 103) şeklinde bahsettiği ölüm, psikolojik olandır. Dünya-içinde varlığını devam ettirememeye, hayat oyununda yer alamama, hiçleşme de bir çeşit ölümdür. Bu durumla birlikte gelen kayıplar, kişinin iç dünyasında tuttuğu değer ölçüsünde onu üzer ve mateme boğar. Yas ve matem dönemi, insanın dış dünya ile bağlantısını sağlıklı şekilde devam ettirmesine engel teşkil eder. Böylece fiziksel ölümün insan psikolojisinde yol açtığı duygular psikolojik boyut kazanır. *Sosyolojik/toplumsal ölüm* ise "müebbet veya hücre hapsi, akıl hastanesine kapatma, emekliye ayırıp yalnızlaştırma, kimsesizler yurduna terk etme gibi durumlarda" (Göka, 2009, s. 24-25) gerçekleşen ölümdür. Bir topluluğun bütünüyle ölmesi durumu da vardır ve bu çoğu zaman kendisini organize etme yeteneğini yitirmesi anlamına gelir. Sosyolojik ölüm, genel anlamda toplumu etkilerken özelde bireyin hayatında görülür. Bu bakımdan ruhsal ve psikolojik ölümle bağlantılıdır.

Yaşamın yadsınamaz gerçeği ölüm, yaşamı kişisel ve toplumsal ilişkilerin farklı boyutlarıyla estetik olarak sunan edebiyat sanatının ve biliminin de kadim temalarındandır. Sagu, ağıt, mersiye gibi edebî türlerin temelini oluşturan bu tema, yaşanan kayıplar (eş, sevgili, anne, baba, çocuk vs.) karşısında anlatı kişilerinin ya da şiir öznelerinin duygularının aktarılmasının yanı sıra tıbbî, psikolojik ve sosyolojik bağlamlarıyla kurgu metinlerine yansır. Türk edebiyatının en eski metinleri kabul edilen Orhun yazıtlarından itibaren ölüm yaşamın, yaşam enerjisinin, var olma/ varlığını sürdürme çabasının karşıtı olarak kullanılır.

KEMAL ÖZER'İN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM TEMASI

Toplumsal meseleleri, günlük hayatı ve insanın duygusal tepkilerini derinden anlama ve anlamlandırma edimindeki sanatkâr, insanı ilgilendiren her şeyi kurgu dünyasında yansıtır. Kemal Özer bu aynalama işine öyküleri ile dâhil olmaya çalışır; Sait Faik'in öyküleri aracılığıyla edindiği farkındalıkla hem kendini hem de dış dünyayı gözlemler, öykü yazma denemelerinde bulunur. Yaptığı denemelerinden sonra Sait Faik gibi yalın ve çarpıcı yazmadığını anlar. Bu başarısızlık sonucunda ikinci bir girişimle 'tabut' adını verdiği odasına kapanarak şiire yönelir:

Gece yarılarına değin yazdıktan sonra, uyumak için ışığı söndürüp yattıktan sonra bile dizelerin sonu bir türlü gelmiyordu. Işığı yeniden yakıp kâğıda geçirmem gerekiyordu sürekli. Yaka söndüre yaka söndüre sonunda başa çıkamayacağımı anlıyor, karanlıkta gelen dizeleri ertesi sabah defterime aktarmak üzere yanı başımdaki duvara artık el yordamıyla çiziktiriyordum (Özer, 1999, s. 25).

Şiirin öykü yazmaya oranla daha zor ve birikim gerektiren bir alan olmasına rağmen, bu türde yazdıklarında başarılı olduğunu düşünür. Öykü yazmakta uğradığı hayal kırıklığından şiirle sıyrılır. Dil, imge dünyası ve estetik algı bakımından İkinci Yeni anlayışı ile kaleme aldığı *Gül Yordamı*, *Ölü Bir Yaz* ve *Tutsak Kan* kitapları onun edebî dünyada yer edinmesini sağlar. Aşk, doğa, yalnızlık gibi izleklerin yanı sıra bireysel yaşantısından da izler taşıyan ilk üç kitabında anlatıcı ya da şiirsel ben 'arayış' içerisindedir. Bu dönemde seçtiği sözcüklerin oluşturduğu kümelerden bir dünya kurmaya yönelen Özer, ilk üç kitabında yaşamına uygun şiirsel çerçeveyi çizdiğini belirtir:

Şimdi bakınca, o günkü kimliğime ve yaşantıma uygun bir şiirsel dünya çizdiğimi, gerçekler karşısında ürksem, duygularıyla bir hesaplaşma içindeysem, adını tam

koyamadığım bir takım isteklerim, özlemlerim olduysa bunları büyük ölçüde yansıttığımı görüyorum. Üstelik bunları yansıtırken, gönül verdiğim beğeni kaygılarını, yüceltmek istediğim estetik ilkeleri belli bir başarı düzeyinde gerçekleştirdiğimi söyleyebilirim. Hakçası, kullandığım sözcükle, çağrışım dokusuyla, dize işçiliği, imge anlayışı ve yetkinlik ardından koşan yoğunlaştırma çabasıyla kendine özgü yanları ortaklaşa yanlarından ağır basan bir toplam çıkıyor (aktaran, Özdemir, 2000, s. 23).

Kavga'nın Yüreği kitabıyla birlikte Toplumcu şiire yönelen *Yaşadığımız Günlerin Şiirleri*, *Sen de Katılmalısın Yaşamı Savunmaya*, *Geceye Karşı Söylenmiştir*, *Kimlikleriniz Lütfen*, *Araya Giren Görüntüler*, *Sınırlamıyor Seveda Beni*, *İnsan Yüzünün Tarihinden Bir Cümle*, *Bir Adı Gurbet*, *Oğulları Öldürülen Analar*, *Onların Sesleriyle Bir Kez Daha*, *Sevdalı Buluşma*, *Temmuz İçin Yaralı Semah* adlı eserini bu çizgide kurgulayan Özer, İkinci Yeni şiir anlayışını eleştiren yazılar yazmaya başlar. İkinci Yeni şiirinin 'saçma'ya açık bir özgürlük alanı önerdiğini, ne yazılırsa yazılısın 'şiir olur'a dek uzanan bir dizi halkanın doruğu olduğunu belirtir. Biçimsel yıkımlar yarattığını, bu yıkıkların öylece bırakıldığını, yerine bir şey koyma çabasının söz konusu olmadığını söyler. Böylece yeteneksiz ve söyleyecek sözü olmayanların 'avuntu'suna dönüştüğüne dikkat çeker. Edip Cansever, İlhan Berk, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Ece Ayhan beşlisinin birer şiir ustası olduğunu; İkinci Yeni'nin onların çıktığı 'havuzda' kaldığını ve bu beşliyi tek tek kendisine örnek alabilecek 'babayiğit' gelmediğini de dile getirir. Bu beşliyi geçecek kimse olmadığına göre geriye sadece havuzun kaldığını; havuzun da niyete göre yorumlanabileceğini vurgular. (Özer, 2009a, s. 61-62). 1960'da askeri darbe ve yeni anayasayla birlikte Türkiye'nin toplumsal çehresinin değişmesi; işçilerin grev, toplu sözleşme yapmasını sağlayan yasaların çıkarılması; Türkiye'deki düzenin yapısının araştırılması; Nazım Hikmet'in kitaplarının yeniden yayınlanmaya ve okunmaya başlanması; Nazım Hikmet'in takipçisi şairlerin sesinin yeniden yükselmesi sürecinde Özer, okuma listesine başta Nazım Hikmet olmak üzere Toplumcu yazarları ekler, onların eserlerini takip eder. Sanatkârın şiirinde yeni bir ufuk açılması, toplumcu edebiyatla yeniden bağın kurulması, "Türkiye'nin düzeninin araştırılması ve bu düzeni değiştirme heyecanı[nın] yayıl[ması], yaşam[ın] hızla siyasallaş[ması], savaşın her şeye olduğu gibi şiire de damgasını vur[ması]" (Özer, 1996, s. 12) ile koşut ilerler. Dünyaya bakışı dolayısıyla sanat anlayışı da değişime uğrar. "Şiiri estetik olmaktan çıkarıp toplumsal ve siyasi mücadelenin bir aygıtı olarak gören bir anlayış içerisine" (Aydoğdu, 2017, s. 91) girer. Toplumsal olayları şiirinin devinim alanı olarak görmeye başlayarak birey üzerinden göndermelerde bulunur. Çünkü şiiri kalıcılığıyla, evrenselliğiyle, tarihi ve coğrafyasıyla değerlendirir, bu öğelerden kopmadan günceli yakalaması gerektiği kanısındadır. Bu nedenle metinlerinde güncel olayları, geçmiş ve geleceği bütün halinde sunarken eserlerinin tematik düzlemine insanı doğrudan ilgilendiren kavramları yerleştirir. Hayatın değişmez ve değiştirilemez gerçeği olan ölüm, çeşitli yönleri, görüngüleri ile sanatkarın şiirlerinde temel konu ve izlek halini alır. Edebî metinlerde/şiirlerde kurgunun şahıs kadrosunda yer alan kişiler psikolojik, ruhsal ve sosyolojik ölüme maruz kalabileceği gibi, bu kavram fiziksel sürecin sona ermesinin kalanlar üzerinde bıraktığı etki bakımından da değerlendirilebilir. Bu bağlamda ölüm sadece başkasının ölümü üzerinden deneyimlenir; kendisinin ne'liği ve nasıl'lığı bilinmez; ancak başkasının fiziksel ölümünün kalanlar üzerinde bıraktığı etki/ yas/ matem gözlemlenebilir.

Kemal Özer'in şiirlerinde başkalarının fiziksel ölümünün ardından tutulan yas ya da ölümün yarattığı melankolik ruh hali ön plana çıkar. Sevilen kişinin ölümü, geride kalanlara hem fiziksel hem de ruhsal acı verir. Kayıplar karşısında dış dünya ile kurulan ilişkilerin yavaşlaması, bireyin içe kapanması, üzüntülü döneme girmesi insanın verebileceği doğal

tepkilerdir. Yas sürecinin sağlıklı şekilde geçirilmesi, yaşama yeniden uyum sağlanması bakımından gereklidir. Normal yas sürecini Eisenberg ve Patterson dört devrede değerlendirir:

1. İnkâr dönemi: Kaybın hemen arkasından yaşanan şok ve uyuşukluk dönemidir. İnkâr, inanmama ve şok gözlemlenir. Bu uyuşukluk evresi birkaç dakika ile birkaç gün arası sürebilir.

2. Arama ve isyan dönemi: birey kaybının farkına varmaya başla[r]. Kaybettiği kişi ve onun geri getirilmesi ile aşırı ilgilidir. Pazarlık halindedir. Suçluluk ve suçlama duyguları abartı, öfke ve isyan hali görülebilir. Aylarca sürebilen bir dönemdir.

3. Çöküntü ve onarma çabaları dönemi: Kişinin kaybı ile yüzleştiği, bu kayıpla nasıl başa çıkacağını, yaşamını nasıl sürdürebileceğini araştırmaya ve yıkıntılarını onarmaya çalıştığı bir dönemdir.

4. Yeniden bütünleştirme ve yapılandırma dönemi: yas sürecindeki birey artık kaybı ile yaşamaya, yaşamını yeniden organize etmeye başla[r] ve bu yeni duruma uyum sağ[lar]. Yarım bıraktığı işleri tamamlamaya ve yeni uğraşlar bulmaya başlar. Yavaş gelişen ve zaman alan bu evrede birey bazen duygusal geri dönüşler yaşayabilir (Şenelmiş, 2006, s. 12-13).

Kemal Özer'in şiirlerinde genellikle oğulların/evlatların ölümünden sonra girilen yas süreci söz konusudur. Onun "Oğlu Kimvurduya Giden Ananın Söylediği" şiiri, yasin birinci evresinde yaşanan şok, uyuşukluk, inkâr ve inanmama evrelerindeki annenin dilinden kurgulanır. Metinde ilkökul ikinci sınıfa giden dokuz yaşındaki oğlu Ahmet'le pazara çıkan annenin hisleri ve "faşistlerin baskını" ⁴ (Oğlu Kimvurduya Giden Ananın Söylediği, s. 535) diye tanımladığı olay esnasında oğlunun kurşunla öldürülüşü anlatılır. Annenin, oğul yitirmenin ardından öncelikli olarak verdiği tepkiler yasin ilk evresinde gerçekleşen yadsıma, inanmama ve şoktur:

*Nerden bilirim o güne yazıldığını
bizim orada haftada bir pazar kurulur
tuttum elinden Ahmet'imini, gittim pazara
dört boğaz doymak ister tencere kaynayacak
nerden bilirim bana değil ona yazıldığını
ilkokul iki'de daha, dokuz yaşında
kızı evde bıraktım onu aldım, yardımı dokunur
fabrika greve gitmiş, gözcü duruyor babası
her işe yetemiyorum kadın başıma
nerden bilirim yazısının kara yazıldığını*
(Oğlu Kimvurduya Giden Ananın Söylediği, s. 534)

Annenin "nerden bilirim" sözü, 'sonucun böyle olacağını tahmin edemezdim, keşke yapmasaydım' gibi pişmanlık bildiren ifadeler içerir. Pazara neden kızıyla değil de Ahmet'le gittiğini adeta sorgulayan anne, kendini haklı çıkaracak gerekçeler sunar. "Dört boğaz doymak ister tencere kaynayacak" mısralarıyla evde yiyecek bir şey kalmadığını belirtirken

⁴ Metinde yer alan şiirler Kemal Özer'in toplu şiirlerinin yer aldığı *Yaralı Karanfil* kitabından alındı.
SEFAD, 2020; (43): 83-98

oğlunun, aldıklarını taşımakta yardım edeceği için onunla gittiğini açıklamaya çalışır. Ahmet'in daha dokuz yaşında oluşunun vurgulanması, 'Onun daha yaşayacak çok şeyi vardı, o daha çok küçük' gibi söylemleri içerirken, beklenmeyen ölümün ailede yarattığı etkiyi açığa çıkarır. Çünkü ebeveynler çocuklarından önce kendilerinin ölümüne hazırdır. Şiirde geçen "nerden bilirim bana değil ona yazıldığını" ifadesi de durumun sonucudur. Bir sonraki bentte geçen "İkimiz el ele dolaşıyoruz pazarı" söylemiyle ayrı yerlerde olmadıkları, kendisinin olay esnasında ondan daha güvenli yerde bulunmadığına işaret eder. Anne içinde bulunulan şartları eşitleyerek ölümün neden kendisini değil de oğlunu seçtiğini kaderle açıklamaya çalışır. Böylece yas halinde iken yaşadığı suçluluk duygusundan sıyrılmak ister. Çocuğun yaşını sürekli vurgulayan anne "nerden bilirim tetikte kimin parmağı/siz bana değil ben size sormalıyım" (Oğlu Kimvurduya Giden Ananın Söylediği, s. 535) mısralarında karakolda verilen ifadeyi aktarırken "dediler iki kez kan verdik, ama kurtulamadı" (Oğlu Kimvurduya Giden Ananın Söylediği, s. 535) sözleriyle hastanede duyduklarını birleştirir. Çocuğunun yaşama ihtimalini kaybettiğini öğrendikten sonra tekrar suçluluk duygusuna bürünür:

*Yeryüzü nasıl daraldı, soluksuz kaldım
iki kolum düşüverdi iki yanıma
başka neyim vardı ki bir oğlan bir kız
bir salkım umut bir tutam sabır
ölüm şimdi onları da çok gördü bana
kimi tank tutar, nedeni nerde ararım
bu acıya bu yürek nasıl dayanır
ben şimdi koydukları vakit toprağa
oğlumun yüzüne nasıl bakarım*

Bu yazıtı silip de yeniden yazmalıyım

(Oğlu Kimvurduya Giden Ananın Söylediği, s. 535)

Yukarıdaki bentte normal yasin⁵ belirtilerine yönelik çalışmalarda belirlenen duygusal ve bedensel değişikliklerin 'oğlu kimvurduya giden annede' de görülmesi söz konusudur. Bu değişiklikler duygusal olarak "üzüntü, öfke, suçluluk, kendini kınama, bunaltı yorgunluk (...) yalnızlık, çaresizlik, şok, hasret çekme, özlem, kurtuluş hissi, rahatlama ve uyuşukluk, hissizlik[tir]" (Şenelmiş, 2006, s. 17). Bedensel belirtiler ise "midede boşluk hissi, göğüste sıkışma, boğazda sıkışma, gürültüye aşırı duyarlılık, nefes darlığı ya da nefessiz kalma hissi, kaslarda güçsüzlük, enerji azlığı, ağız kuruluğu[dur]" (Şenelmiş, 2006, s. 17). Annede bedensel belirtilerin en görünürü nefes darlığı ve kaslarda güçsüzlüktür. Duygusal

⁵ Normal yas: Medikal ya da psikiyatrik bir bozukluk olmaktan çok, acı verici bir duruma karşı verilen normal bir tepkidir. Lindemann akut yas gösteren bireylerin semptomlarında ortak özellikler belirlemiştir. İlk 20 dakika- 1 saat içerisinde bedensel sıkıntılar, iç çekme isteği, boğazda sıkışma ve karında boşluk duyguları, kas gücünde azalma ve gerilim ya da ağrı, yorgunluk, sindirim sorunları (ağız tadının olmaması, iştahsızlık, yemekten zevk almama, yeterli tükürük salgılamama, dilin damağın kuruması gibi) saptanmıştır (Lindemann, 1944, s. 141).

Patolojik yas: "Patolojik yas: Kişiyi aşırı derece meşgul edecek şekilde yasin yoğunlaşması, maladaptif davranışlara neden olması ya da yas tutmanın artık ilerlemeden bir noktada kalıp sürekli yas tutma halini almasıdır. Uyuma yönelik ilerlemelerin yerini, stereotipik tekrarlamalar ve iyileşmenin duraklaması almıştır" (Horowitz 1980'den aktaran Şenelmiş, 2006, s. 19-20).

olarak ise yalnızlık, umutsuzluk ve özlem söz konusudur. Evladının ölümüyle birlikte umudunu yitiren anne, artık sebep aramaktan vazgeçer; kimin neden öldürdüğünü bilmediği oğlunu toprağa verirken yüzüne nasıl bakacağını düşünerek tekrar suçluluk duygusuna kapılır. Ancak şiirin son mısrasında “bu yazıyı silip de yeniden yazmalıyım” diyen annede yasın son evresi olan yaşama yeniden uyum görülür. Önce oğlunun ölümüne inanmayan, sonra onu kabullenen, yitirdiği oğlunu özleyen umutsuz anne profilinden yaşama tutunan ve yazgıyı kabullenmeyen, yeniden yazmaya çalışan, söz konusu kişilerden intikam almak isteyen anneye geçilir. Bu ani geçiş annenin yas evrelerini atlattıktan sonra metnin düzenlendiğini işaret eder. Şair “intikam duyguları[nı] körükle[r] ve karşı mücadele için bir motivasyon sağlamaya çalış[ır]. Ortak düşmana karşı savaşılmazsa, birlik içinde mücadele edilmezse karşı karşıya olunacak senaryo[yu] çarpıcı bir şekilde resmed[erek], bir ailenin en hassas unsurları olan çocuklar ve kadınlar üzerinden” (Saraç, 2019, s. 99) söylem üretir. “Ağıt” şiirinde ise “hepsi de ekmek kokardı/ sayısı unutulmuş parmaklarının” biçiminde tasvir edilen babanın ölümüne tutulan yas, geride kalan “annem mi bir kadın/ geciken bir kadın gece yatsınal/ ölüm kendini göstereli babamın saçlarından/ günübürlük bir kadın/ üsküdar’la istanbul arasında” şeklinde betimlenen anne ve bunları kendi dünyasından aktaran çocuğun çaresizlikle hayal arasına sıkışan yaşamları söz konusudur. Gece çocuğu yattıktan sonra eve gelmeye başlayan anne için zaman ve mekân algısı değişir. Değişim metinde biçimsel bir sapma şeklinde görülen “üsküdar’la istanbul” ifadesinin yazılışında da kendini gösterir. Bu mekânlar çocuk için özel anlamlar içermekten ziyade ‘genel’ ve ‘sıradan’ı imler. Şiir öznesi, hepsi ekmek kokan parmakların yokluğunda ekmek getirme işlevini yüklenen anneyi beklerken zamanı/akşamı kendi algı dünyasında terkesine çocukların bindiği esmer bir ata benzetir: “akşam bir attır bütün ülkelerde serin esmer bir attır/ terkesine çocukların bindiği” (Ağıt, s.24). Böylece ölümün ardından annenin, yaşamlarında meydana gelen yıkıntıyı onarma, yeniden yapılandırma çabası çocuğun hayal dünyası ile bütüncül aktarılır.

Yas sürecini belirleyen etmenlerden biri, ölümün zamanlı ya da zamansız gelişidir. Zamanlı ölüm ‘beklenen ile gerçekleşenin’ eş süremli olduğu durumlarda vuku bulandır. Zamansız ölüm ise yaşamı sürdürme beklentilerine darbedir. Kemal Özer’in *Oğulları Öldürülen Analar* kitabındaki oğulların ölümü hem kendilerinin daha çocukluk çağında bulunmaları hem de ölümlerinin ani oluşları yönüyle zamansızdır. *Temmuz İçin Yaralı Semah* kitabındaki ölümler Sivas’ta Madımak Oteli’nde çıkartılan yangının sonucudur. Bu ölümler de beklenmeyen sınıfta olduğu için geride kalanlar tarafından tutulan yasta yaşanacak, yapılacak çok şey olduğuna dair hayıflanmalar vardır. Kitabın, ‘Yol Erleri’ başlığı altında yitirilen sanatçı ve bilim adamlarına yer verilir. Behçet Aysan, Metin Altıok ve Uğur Kaynar başta olmak üzere sanatçılara ve aydınlara özlem duyulur. Şiirlerinin, yaşadıklarının, yaşattıklarının, yaşatacaklarının yarım kalışı esefle anılır. “Behçet” şiiri, şiir öznesinin sanatçıyı ölüme yakıştıramamasıyla başlar ve ona duyulan özlemle devam eder:

Evet
 seni ölüme yakıştırmak zor Behçet
 sırada beklerken
 Yüzünü
 Paylaştıran
 bunca anı
 onları bir bir geçip de

ilk sıraya
yerleştirmek
ölümü
(...)
Evet
seni kucaklayamamak zor
senin sesinden
geçirip
kendi sesini
seni kucaklayamamak bir şiirle
senin sözcüklerinden
devşirip
kendi söylediğini

yokluğunu yolundan döndürememek Behçet. (Behçet, s. 674-676).

“Adım Metin Olsun” başlıklı şiirde Metin Altıok’a hitaben şiiri birlikte yazmak önerilir. Böylece şiir öznesi kendi metninde hem Metin Altıok’u yaşatmak ister hem de onunla bütünleşme isteği duyar:

Hadi gel birlikte yazalım bu şiiri
adım metin olsun bu kez benim de
hadi benim sesimle ama senin hüznünden
hadi benim acımdan ama senin sesinle
birlikte söz edilsin bu şiirde (Adım Metin Olsun, s. 672)

Yas sürecinde ölenle bütünleşme isteği bu kez şiir öznesi tarafından dile getirilir. Sesin, hüznün ve acının kaynaştığı ‘şiirde bir olma’ arzusu vardır.

Nasıl direnirizi elimize bir gül almadan
bir sözün içinden geçen kıvılcımları
nasıl taşırız konuşalım herkes sussa bile
bir külden nasıl dirilirizi bir şiirle
ne kadarını kimin söylediği belli olmadan (Adım Metin Olsun, s. 672)

Şair, yas sürecindeki özlem evresiyle hayata yeniden adapte olma aşamasını birlikte yaşar. Burada “yas ve kaygı kişiyi uyandırmaya yardım eder ve kendi varoluşunun farkına varmasını sağlar” (Yalom, 2008, s. 41). Şiir öznesi hem ölen kişinin/ Metin Altıok’un yokluğunda onu arar hem de onun ölüm sebebini yaşamı yeniden yorumlamak için aracı kılar. “Bloch için, ölüm kaygısı yapıtını bitirmeden, varlığını tamamlamadan ölmekten ileri gelir” (Levinas, 2006, s. 121). Hem “Behçet” hem de “Adım Metin Olsun” şiirinde tamama erememiş bir yaşamda, yapıtını bitirmemiş şairlerin ölümüne üzülmeye söz konusudur. Benzer durum *Temmuz İçin Yaralı Semah* kitabında Madımak Oteli’nde can veren herkes için geçerlidir. Kitaptaki şiirler, yaşanan ölümlere tutulan yaslar ve onlara duyulan üzüntü, tamama erememişliğin melankolisini taşır. Fakat bununla birlikte onların ölümü kalanlar

açısından 'biz' bilincinin yeniden oluşması, yeni doğumların başlangıcına çağrıyı da beraberinde getirir.

Oğulları Öldürülen Analar kitabındaki "Oğlu Canına Kıyan Ananın Söylediği" şiirinde ip altında bekleyen değil; ipi boynuna kendisi geçiren bir oğulun annesi şiir öznesidir. Karnesinde dört zayıf bulunan oğlunun hayatına son vermesinin/intihar etmesinin anne üzerindeki etkileri dikkate sunulur. Bireyin hayatına kendi iradesiyle son vermek olan intiharın en belirgin sebepleri umutsuzluk, anlamsızlık, öz güveninin azalması ve huzursuzluktur. "Stoacılara göre intihar, önlenemeyen bir kötülükten kaçıştır; kapı her zaman açıktır ve intihar bir çıkış yoludur" (Göka, 2009, s. 124). Durkheim, intiharları toplumsal nedenlerine göre üçe ayırır. Bunların ilki, anlamlı aile bağlarının ve toplumsal ilişkilerin yokluğundan kaynaklanan *bencil intiharlar*; ikincisi topluma, topluluk değerlerine aşırı bağlılık sonucu ortaya çıkan *özgeci intiharlar*, üçüncüsü ise bunalımlar sonucu toplumun yapısında oluşan değişikliklerle, bireyin yaşama biçimi ve değerlerinin altüst olması sonucu gerçekleştirilen *anomik intiharlar*dır. "Oğlu Canına Kıyan Ananın Söylediği" başlıklı şiirde karnesinde dört zayıfla eve gelen çocuğun özgeci intiharı söz konusudur. Çünkü yaşam şartlarının olumsuz olması ve ailenin onu, içinde buldukları şartlardan kurtaracak özne olarak görmesi çocuğa sorumluluk yükler. Kendini mevcut eğitim sistemi içerisinde başarılı olmaya güdüler. Toplumsal zorlamalar ve beklenen başarıyı gösterememe, çocuğa intiharı işaret eder. Bu intiharla birlikte fiziksel yaşamına son veren çocuk, annesinin de psikolojik ölümüne yol açar. Çünkü hayatında pek çok olay yaşamış, bir meslek sahibi olmuş, yaşamın insanlara sunduğu birçok nimetten yararlanmış kişinin ölümünü kabul etmek, bu yaşantıların hiçbirini yaşamamış veya çok azını yaşamış bir çocuğun ölümünü kabul etmekle denk değildir.

Hem ailesinin hem kendisinin daha rahat hayat yaşaması için umut olan çocuğun intiharı kendinden beklenen ümitlerin/geleceğin de ölümü olur. Okulu gökkuşağına benzeten anne, okuldan dönmesini beklediği oğlunun onun altından geçtikten sonra hayatlarını kurtaracak bir dönüşüme gireceğine inanır. Şiirde, oğlundan beklentilerini sıralayan anne sayıklama şeklinde evladının intihar şeklini, kendisinin o esnada ne yaptığını, neler düşündüğünü, eve nasıl gelip nasıl intihar ettiğini anlatır. Birkaç satır mektup ve dört zayıflı karne bırakan oğul annesinin yüzüne bakamayacağı gerekçesiyle çatıdaki odaya çıkmış, kendi beşiğinin ipini boynuna geçirerek intihar etmiştir. İntihar mekânı olan oda, oğulun çocukluk anılarının toplanıp sakladığı yerdir. Beşiğin ipini kendini öldürme aracı olarak kullanan oğulun ölümü anneyi derinden etkiler. O günden sonra her günü 'gece' olan anne, artık her şeye gecenin karanlığından bakar. Kendine umutsuzlukla yüklü bir gelecek çizer:

O gün bu gündür uyku uğramıyor yanıma

geceler ağarmıyor artık

o gün bu gündür her şey, her şey kapkara

bir tek benim yüzüm aydınlık

bakın usanmadan bu yüze, bakın görünceye kadar

oğlumla arama giren, oğlumla yaşamın arasına

bakın tanıyuncaya kadar bu yüzün yansıttığı dünyayı

(Oğlu Canına Kıyan Ananın Söylediği, s. 538)

Annenin oğlunun ölümüne sebep olarak kendisini görür. Oğlu da dört zayıflı karne ile annesinin yüzüne bakamayacağını yazarak intihar için gerekçe sunar. Onun bu davranışı ölmeyi istediği için değil de hayatı başkalarının istediği gibi yaşamayı beceremediği içindir. Bu şiirde oğul, ölümü toplumsal baskılardan kurtulmaya sığınak olarak seçer.

İnsanın ölüme sığınmaktan daha yaygın olan davranışı, “ölümlü olmanın ya da yok oluşun verdiği derin kaygının izleri [nin]” (Sağır, 2013, s. 215) farklı şekillerde varlık bulduğu ölümsüzlük arzusudur. Kişinin kaçınılmaz olarak maruz kaldığı ölümün/ölenin arkasından girdiği yas dönemindeki tepkileri, aslında bu durumu hayatın bir gerçeği ve sığınma mercii olarak görmediğini işaret eder. Ölümden sonra yeniden dirilişe inansın ya da inanmasın çoğu insan, yaşanan dünyada biyolojik çerçevede de olsa ölümsüz olmayı arzular. Annelik, babalık duygusunun temelindeki güdülerden birisi bu ölümsüzlük talebidir. Çocuk sahibi olarak çoğalan insan, böylece biyolojik ölümsüzlüğünü garanti altına almak ister. Kimileri kendilerinin ölümünden sonra geride başkalarına faydalı olacak eserler ve çalışmalar bırakmakla da ölümsüz olacağına (Hökelekli, 2008, s. 55-57) kimileri ise insanın psikolojik ve manevi varlığını devam ettirme yoluyla ölümsüzleşeceğine inanır. Böylece sadece dünya nüfusuna bir zaman katılıp tüketildikten sonra gözden kaybolan, varoluşunu yitiren nesnelere/ölümlüler olmaktan çıkıp ölümsüzlük şansını kazanırlar. Kemal Özer’in şiirlerinde hem şair olarak ad bırakan hem de eserlerindeki uyanma ve uyandırma mesajları aracılığıyla Nazım Hikmet ölümsüzlüğe erer. “Ölümünün Onuncu Yılında Nazım’ın Şiirini Anış”ta Nazım’ın şiirlerinde, “yaşamı anlamlı kılan bireylerin kendilik değerlerine sahip çıkması, nesne olmamak adına verdiği mücadeleye”, (Eliuz, 2011, s. 191) ölüm uykusundan uyandırma işlevine değinilir. Bu duruma şair Attila Jozsef de dâhildir. O da Nazım gibi eserleri ve fikirleri ile tarih yaparak ölümsüzleşir. “Ararken” şiiri Özer’in Macaristan gezilerinden birinde Attila Jozsef’in mezarını ararken onun ölümsüz kalışına şahitliğinin metnidir:

*Uçsuz bucaksız bir gömütlükteyim
gömütünü arıyorum Attila Jozsef’in,
kime sorsam başka bir yeri gösteriyor
-karanfili eksik edilmemiş başucundan-
başka bir Attila Jozsef'i var
demek ki önüne çıkan herkesin,
aynı adla anılıyor demek ki her yürekte
bıraktığı titreşim çağdaş bir kederin (Ararken, s. 398).*

Hem Nazım hem de Attila Jozsef’in ölümsüzlüklerini hayattayken toplumla kurdukları ilişkileri belirler. Onlar bireysel tarihlerini toplumsal tarihe ekleyerek varlıklarının devamlılığını güvence altına alırlar. Özer’in şiirlerinde de Nazım ve Attila Jozsef’in özelinde onlar gibi tarihe geçen ozanlar kayıtlarda kalır; yaşamın gündeminde canlı tutularak kendilerine özgü bir geçmişle herkesten ayrılır; ölümlerinden sonra bile süren sesle tarihte yaşamaya devam ederler. Zira “‘herkes’ der Debray, ‘gizliden gizliye var olmadığından korkar; çünkü başkaları onun varolma hakkının farkına varmadığı sürece aslında o yoktur.’” (Bauman, 2012, s. 106). Kişi kendisinden olumlu ya da olumsuz şekilde söz edildiği müddetçe vardır. Aksi halde ölümün dünyadan kaldırdığı varlık haline dönüşür.

Ölümden ya da yok olmaktan endişe duyan insan, diğerleriyle 'birlikte varoluşunun' yok olmasına ilişkin de kaygılanır. Diğerleriyle birlikte varoluşu sağlama yöntemlerinden biri dostluk kurmak, onlarla paylaşımında bulunmaktır. Özer'in darbeler dönemi ile ilgili şiirlerinin çoğunda insanların güven yitimleri, iletişimi kesmeleri, birbirlerinin hayatından yavaş yavaş çıkmaları, paylaşımlarının azalması, bir nevi ölümleri söz konusudur. "Zorunlu Yolculuk", "Bana Bulaşmasın", "Kesik Kesik", "Çok Değil Geçen Yıl", "Geceleyin Bir Soru", "Serçeler", "Değiştirdi Anımsamanın Birimi" şiirleri de bireyin darbelerin etkisiyle yaşamının kısıtlanması, sosyal hayatta varlıklarını ispat edememe sonucu yaşadıkları psikolojik ve ruhsal ölümün metinleridir.

Yaşamda istedikleri gibi rol alamayan, canlılığını yitiren insanlar bir çeşit ölüm halindedir. Emeğinin karşılığını almadan ve yaşamı gereği gibi devam ettirmeden çalışmak canlılık belirtilerinin yok olduğu ya da yok olma aşamasına gelmesi demektir. Bu durumda fiziksel bakımdan ölüme sürüklenen bedenlerin sahibi psikolojik ve ruhsal olarak daha önce ölmüş olabilir. Baudrillard'e göre "Emek gücü ölüm üzerine kurulmuştur. Bir insanın emek gücüne dönüşebilmesi için ölmesi gerek[ir]. Ücret adı altında aldığı para da bu ölümün karşılığıdır. Ancak kapitalin kendisini mahkûm etmiş olduğu emek ücret dengesizliğine dayalı ekonomik şiddet, onu üretim gücü olarak tanımlayan simgesel şiddetin yanında hiç kal[ır]" (Baudrillard, 2011, s. 77-78). "Haliç" şiirinin geneli bu açıdan değerlendirildiğinde "her gün boğaz tokluğuna" (Haliç XI, s. 286) çalışan insanların aslında yaşamadıkları, yaşam belirtilerini yitirdikleri görülür. Haliç insanları psikolojik, ruhsal, sosyal açıdan daimi bir şekilde ölürlük. Fakat "sıcağı sıcağına" eskimiş de olsa düşlerinin, özlemlerinin olması ve bunların sürekli olarak yinelenmesi, aslında onların yaşamın karşısında/yaşamın zorluğuna rağmen var olma çabalarına da işaret eder. Canlı olmak aynı zamanda değişime ve değiştirmeye açıklık anlamına gelir. Haliç insanları kendi bireysel varlıklarını kurup geliştiremediği, mevcut düzeni değiştirme kudretleri olmadığı için canlılık belirtilerini yitirmiş sayılır. Haliç de kendinde yaşayanların bireyselliklerini elinden alan, onların düşlerle, çeşitli isteklerle, özlemlerle içinde buldukları şartları değiştirme gücünü yok eden bir niteliğe sahiptir. Haliç'in VII. Bölümünde geçen "Hor gören bir el, insan yaşamını/ sanki dişlerine tutuyor koskoca bir hızarın,/ biçtikçe püskürttüğü yongalardır/ eğri büğrü sokaklardan yukarı/ tırmanan köhne evler yamaçlarda/ ve kıyılara biriken iskeleler" (Haliç VII, s. 282) mısraları mekândaki yaşam koşullarının insan hayatına olumsuz ve ölümcül etkilerini özetler niteliktedir. İnsan yaşamını bir hızarın dişlerine tutan, onları *horgören bir el*, Haliç insanlarını öldürmez; ancak ölümlerini geciktirme yoluyla köleleşmeye, hayatlarını çalışarak geçirmeye mahkûm eder. Bu durumda "üretim güçlerini en üst düzeye çıkaran sistem olarak (el emeğinin 'aşırı yaygın' olduğu bir sistemde kölelerin doğal bir şekilde ölme hakları olmaz, onlar çalışırken gebermelidir.)" (Baudrillard, 2011, s. 291) sözü dikkat çekicidir. Zira Haliç insanları da çalışırken tüketilir. Özer, sadece Haliç insanlarına değil nerede olursa olsun emeğinin karşılığını alamayan tüm insanları çalışma koşulları altında ezilen, hayattan beklentileri ve umutları öldürülen kişiler şeklinde tasvir eder. "Kılıç" şiirinde de çalışmasının karşılığını alamayan şiir öznesi, günleri sadece tüketir ve yaşamamış olarak geçirir:

*Elini uzatıyorsun güne, ölgün saatleri kalmış yalnız.
Uzaniyorsun ağaca, silkeleyip almışlar yemişini. Toprağı
ürünsüz bırakmışlar, göğü soluksuz, denizi çorak.
Kapamışlar sokakları anılara ve umutlara.*

*Tam çökerken bir taşın üzerine bakıyorsun el değil
bir kılıç bileğinin ucunda (Kılıç, s. 112)*

Kılıç, savaş aletidir. Eli bir kılıç olarak tanımlayan şiir öznesi adeta yaşamla savaş içinde olduğunu vurgular. Yaşamak için gün boyu çalışan şiir öznesi çalışmasının karşılığını/ günün meyvelerini toplamak için elini uzattığında sadece ölgün saatlerle karşılaşır. Ölgün saatler, şiir öznesinin içselleştiremediği, kendi yaşamının bir parçası kılamadığı zaman dilimleridir. Bu saatler ve günlerse onun hayattayken yaşadığı ölümden payına düşendir. Çünkü yemişinin alındığı, umuda kapıların kapandığı bir hayatta fiziksel olmasa da psikolojik ve ruhsal ölüm yaşanır.

Ölüm fiziksel anlamının dışında ontolojik açıdan düşünüldüğü zaman bir şeyi yapmaya gücü yetmeme, yanıtız kalma durumunu da ifade eder. Hayata verilecek tepkilerin öncesinde merak duygusu yatar. “Merak, Dasein’in Varlığının olanaklarını görmesi anlaması için en belirgin eğilimdir. (...) Merak şimdide olup, ondan sıçramak veya onun arkasına veya önüne geçmektir” (Çüçen, 1997, s. 70). “Yalnız Biri” şiiri nesnenin arkasını görmek için merak eden genci konu edinir:

*Yalnız biri, bir genç
sıçrıyor görmek için öte yanını*

*Bunca bezgin insan arasında
yalnız biri” (Yalnız Biri, s. 358)*

O, herkesin sindiği/korktuğu bir dönemde/darbede varlık olanaklarını kullanarak yaşam belirtisi taşıdığını gösterir. Özer’in şiirlerinde darbe dönemleri, iktidarın yaşamı hayatta kalma olayına dönüştürdüğü zamandır. “Yaşam Sürüyor”, “Ağustosta”, “Balkonda”, “Serçeler”, “Neyle Anılacak”, “Çok Değil, Geçen Yıl”, “Şimdi Nerdeyse”, “Geceleyn Bir Soru”, “Bana Bulaşmasın”, “Zorunlu Yolculuk” şiirleri yaşayan bedenlerde ölü olarak yaşayan, sessiz, ürkek, hayatta kalmak için nefes alan insanlardan oluşan topluluğun metinleşmiş panoramasını verir.

SONUÇ

Tıp, din, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinde farklı şekillerde algılanan ölüm olgusu, bu bilim dallarından hareketle fiziksel ölüm, ruhsal ölüm, psikolojik ölüm ve toplumsal ölüm olmak üzere sınıflandırılabilir. Tıp biliminin tanımladığı ölüm, insanın fiziksel sonudur; tecrübe edene has olduğu için onun birey üzerinde nasıl bir etki bıraktığı tam olarak bilinemez. Yaşayanlar ancak başkalarının ölümü ve ölümün kalanlar üzerindeki etkisinden/ yastan hareketle ölüm olgusunu değerlendirirler. Yastaki kişiler genel olarak haberi aldıktan sonra uyuşukluk, inkâr, inanmama; öleni/ yitirileni özleme, hasretini çekme, depresyona girme gibi davranışların ardından kabullenmeye başlar; yitime/ yitirdiklerine rağmen hayatın yeni şartlarına uyum sağlama evresine geçerler. Ölümün anlamı, olayının

yaşanmasına değil; daha çok ölüm olgusu karşısındaki bireysel duygulara ve yorumlara bağlıdır.

Topluma kayıtsız kalmayan Kemal Özer'in şiirlerinde ölüm, yas evresindeki analar için sevilen bir kişiye kavuşmayı, onunla yeniden birleşmeyi ifade eder. Bazı şiir özneleri ve nesnelere içinse fiziksel ölüm fikirle, eserle ve eylemle dünyadaki varlığını devam ettirmeye açılan kapıdır. Ölüm bazen de fiziksel olarak yaşanmasa da toplumsal şartlar gereği kişinin içine düştüğü umutsuzluk, acı, yas, özlem, olanaklarını/potansiyellerini gerçekleştirememeye durumundaki düş kırıklığı, unutmama/unutulma, otantik varlığını kuramama şeklinde tezahür eder.

SUMMARY

Literature is a tool that aesthetically offers the life, personal and social relations and various dimensions of these relations. An artist cannot remain indifferent to public events, changes and developments and expresses social conflicts and bonds with the unique methods of literature. He or she provides the opportunity to perceive, comprehend and identify the current situation in order to eliminate the disagreement between the interests of individual and society. This situation does not change even when literature is said to recline on "art for art's sake" view.

Having started his literary life with short story experiments and taken interest in poetry after that, Kemal Özer was influenced by the Second New (İkinci Yeni) movement in the beginning. He gathered the poems reflecting this trend in *The Rose's Method* (Gül Yordami), *A Dead Summer* (Ölü Bir Yaz) and *The Captive Blood* (Tutsak Kan). The poet took a break from poetry to last for about ten years after the publication of *The Captive Blood* and experienced a new period in his literary adventure: he unified the linguistic experience of the Second New with the socialist content. He steered for Socialist poetry with the 1973 book *The Heart of the Fight* (Kavganin Yuregi) in which current events were transformed into poems and socialist view was the main theme. The theme of death occupies a significant place in the poetry of Özer because death is one of the components from the inner dynamics of life. An individual who happens to live in close quarters with death perceives this phenomenon in various perspectives such as medically, religiously, philosophically, psychologically and sociologically. Death as defined by medicine is only experienced by a dead person. However, individuals who cannot take the role in life they desired, who lose their liveliness and who are unable to make a move can also be accepted as dead people. The meaning of death lies not in the experience of the phenomena but rather in the perspectives on it, and the poetry of Özer depicts death as the meeting and re-joining of mourning mothers with their beloved. For the various subjects and objects of the poems, physical death is the door to continue one's existence in the world with ideas, works and actions. Sometimes death does not occur physically; it can also arise as the despair due to social conditions, disappointment due to the failure to realize one's own opportunities or potential, and forgetting/being forgotten.

This study analyses physical death, mourning of relatives after a dead person and subsequent melancholic condition as defined in the poetry of Kemal Özer. The study also evaluates death and immortality as psychologically and sociologically experienced by individuals.

KAYNAKÇA

- Aydoğdu, Y. (2017). İkinci yeni'den toplumcu şiire: Kemal Özer'in şiir serüveni. *Turkish Studies*. 12(7), 75-92.
- Baudrillard, J. (2011). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (Oğuz Adanır, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (2012). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*. (Nurgül Demirdöven, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çüçen K. (1997). *Heidegger'de varlık ve zaman*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Eliuz, Ü. (2011). Mehmet Akif'te ölüm. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy sempozyumu*. (189-198). Balıkesir: Balıkesir Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Göka, E. (2009). *Ölme ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güçlü, A. ve Uzun, E. (2003). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- İncil, (1996). *Luka*. İstanbul: Zafer Matbaacılık
- Kaya, K. (2001). *Hinduizm*. Ankara: Dost Yayınları.
- Koç, S. ve Can, M. (2011). Ölüm kavramı ve ölü muayenesi. Koç, S. ve Can M. (Ed.), *Birinci Basamakta Adli Tıp* (18-36). İstanbul: İstanbul Tabip Odası
- Levinas, E. (2006). *Ölüm ve zaman*, (N. Başer, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lindemann, E. (1944). Symptomatology and management of acute grief (R. Uslu, Çev.) *Akut Yasın Semptomatolojisi ve Yaklaşım*. *Am J. Psychiatry*. 101, 141-148.
- Öksüz Güneş, E. (2016). *Kemal Özer'in şiirlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Trabzon.
- Özdemir E. (2000). Kemal Özer'in şiir haritası. *Kemal Özer 45. sanat yılında* (21-31). İstanbul: Yordam Kitapları.
- Özer K. (1999). *İkinci yeni'den toplumcu şiire*. İstanbul: Demet Yayıncılık.
- Özer K. (2009). *Yaralı karanfil* (Toplu Şiirler). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Özer, K. (1996). 60 yaşında olmak. *60 yılın ardından oradaydım diyebilmek* (9-14). İstanbul: Yordam Kitapları.
- Özer, K. (2009a). *Günlerle yolculuk 2*. İstanbul: Hayal Yayınları.
- Sağır, A. (2013). Modern dünya ve ölüm: Batılının ölüm karşısında tavırları. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları*. 2(4), 213-221.
- Sağır, A. (2014). *Ölüm sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Saraç, H. (2019). *Sovyet propaganda dili*. İstanbul: Değişim Yayınevi.
- Şenelmiş, H. (2006). *Ankara üniversitesi kriz merkezine başvuran yas olguları üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yalom, I. (2008). *Güneşe bakmak ölümle yüzleşmek*, (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Clash of Past and Present: Production of Historical and Representational Spaces in Oscar Wilde's Poetry*

Res. Assist. Dr. Emre Çakar

Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters

Department of English Language and Literature

emre.cakar@gmail.com

Abstract

This study aims to determine the function of space and how it is depicted in Oscar Wilde's (1854-1900) selected poems. Wilde is one of the important literary and cultural figures of the Victorian era. He criticized the traditional moral codes and values of the Victorian era in which he was born and rejected many Victorian poetic aspects. Wilde used characters and places of ancient Greek mythology in his poems and developed a poetic sensitivity that focused on the real places and characters of the city. The brothel, the prison and the streets of London are some of the places that he used in his poems. Within this framework, it can be said that Wilde is one of the leading poets who shaped the *fin de siècle* poetry. In this study, French thinker Henri Lefebvre's (1901-1991) theory of space is applied to discuss the function of space in Wilde's poetry. Lefebvre's book *The Production of Space*, published in 1974, was influential in the second half of the twentieth century as it examined the historical development of the concept of space and evaluated it politically. The analysis of the poems from Lefebvre's perspective will reveal Wilde's use of space in relation to the conflict between past and present, and the attitude of the individual who wants to escape from society.

Keywords: Oscar Wilde, Henri Lefebvre, Theory of Space, *Fin de Siècle*, Victorian poetry.

Geçmiş ve Şimdinin Çatışması: Oscar Wilde'in Şiirinde Tarihsel ve Temsil Mekanlarının Üretimi

Öz

Bu çalışma Oscar Wilde'in (1854-1900) seçilmiş şiirlerinde mekânın işlevini ve mekânın nasıl betimlendiğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Wilde, Viktorya döneminin önemli edebi ve kültürel isimlerinden biridir. İçine doğduğu Viktorya döneminin geleneksel ahlaki kurallarını ve değerlerini eleştirmiş ve şiirsel özelliklerinin pek çoğunu reddetmiştir. Wilde şiirlerinde hem antik Yunan mitolojisinin karakterlerini ve mekanlarını kullanmış, hem de kente ait gerçek mekanlara ve karakterlere odaklanan şiirsel bir duyarlık geliştirmiştir. Genelev, hapishane ve Londra sokakları, Wilde'in şiirlerinde kullandığı mekanlardan sadece birkaçıdır. Bu çerçevede Wilde *fin de siècle* (yüzyılın sonu) dönemi şiirini şekillendiren şairlerin başında geldiği söylenebilir. Bu çalışmada inceleme yöntemi olarak, Fransız düşünür Henri Lefebvre'nin (1901-1991) mekân teorisi uygulanmıştır. Yazdığı kitap ve makalelerle yirminci yüzyılın ikinci yarısında etkili olan Lefebvre'in 1974 yılında yayınladığı *The Production of Space* (Mekânın Üretimi) adlı kitabı temel alınmıştır. Lefebvre kitabında mekan kavramının tarihsel gelişimini incelemiş ve politik açıdan değerlendirmiştir. Şiirlerin Lefebvre'nin bakış açısıyla yapılan analizleri sonucunda, Wilde'in mekân kullanımıyla ilgili olarak, geçmiş ve şimdinin çatışması, toplumdan kaçmak isteyen bireyin tutumu ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oscar Wilde, Henri Lefebvre, Mekan Kuramı, Yüzyılın Sonu, Viktorya dönemi şiiri.

* The present paper is the revised and expanded version of the third chapter of my doctoral dissertation, "Politics of Space in the English Fin de Siècle Poetry."

INTRODUCTION

La production de l'espace was published in 1974 and translated into English as *The Production of Space* in 1991, which is considered by many thinkers as Lefebvre's masterpiece. In his *Writings on Cities*, Lefebvre (2000) defines his aim as the "research on the city" and "the urban" and their connection with space (p. 185). *The Production of Space* begins with a chapter entitled "A Plan of the Present Work" where it is revealed that Lefebvre's main concern is "social space" (Lefebvre, 1991, p. 1). Lefebvre mainly explores social space because every living organism has a significance in its own space; he argues, "[t]he living organism has neither meaning nor existence when considered in isolation from its extensions, from the space that reaches and produces (i.e. its 'milieu')" (p. 196). Therefore, living organisms gain their meaning according to their environment; in other words, the environment and social milieu must be necessarily taken into consideration to understand the meaning of a living being.

In his *The Production of Space*, Lefebvre (1991) develops his "spatial triad" and determines the first element of the triad as the "spatial practice" that contains "production" and "reproduction" and ensures "continuity" and "cohesion" (p. 33). The spatial practice of society is revealed by "deciphering" space; which he regards as "perceived" space (p. 38). The second element is "representations of space" which is the conceptualised space. It is the space of "scientists, planners, urbanists, technocratic subdividers and social engineers" (p. 38). To Lefebvre, it is "conceived" space, that is, "the dominant space in any society" (pp. 38-9). Merrifield (2006) interprets the idea of representation of space and asserts that it is "commandeered by the rich and powerful, by CEOs and cybernantes, by state politicians and free-market planners, by those who're invited to global summits like the World Economic Forum, who conceive spaces every year at Davos, Switzerland" (pp. 133-4). Merrifield reveals that representation of space contains "ideology, power and knowledge" latently (p. 109). Lastly, "representational spaces" directly become the "lived" space that holds images and symbols, and it is, Lefebvre (1991) claims, the space of "inhabitants," "users" and of "some artists," as well as "writers" and "philosophers" (p. 39). Hence, citizens, writers and thinkers create representational spaces of their own through symbols and images to escape from the power embodied in the representations of space.

In the beginning, space is empty, but people move into space and turn it into a social realm. The more people socialise in space, the more it becomes a representational space. Lefebvre (1991) explains how a *representation of space* changes into a representational space as follows: "[e]mpty space ... is actually merely a representation of space. Space is conceived of as being transformed into 'lived experience' by a social 'subject', and is governed by determinants which may be practical (work, play) or biosocial (young people, children, women, active people) in character" (emphasis original) (p. 190). It is described as dynamic because a group of social "subjects" live there transforming representation of space into a representational space. In his theory, Lefebvre discusses the physical and mental aspects of space but mainly focuses on the significance of social space.

Briefly, the spatial practice of the spatial triad is characterised with perceiving; in other words, it is equalised with observation. The relation between people and space is on the level of perception. Therefore, Lefebvre defines this phase as perceived space. Shields (1999) explains Lefebvre's idea on spatial practice with some examples such as "test sites for nuclear weapons; places for this and that; sites for death (graveyard) and remembrance

(memorials, battlegrounds, museums, historic walks and tours)" (p. 162). Secondly, the concept of representations of space covers the theories and codes that are determined by the dominant ideology. Thus, it is the conceived space and abstract as well. Lastly, representational spaces are regarded "as directly *lived* through its associated images and symbols, and hence the space of 'inhabitants' and 'users', but also of some artists and perhaps of those, such as a few writers and philosophers, who *describe* and aspire to do no more than describe" (emphasis original) (Lefebvre, 1991, p. 39).

However, one may still wonder how Lefebvre's spatial triad theory is applicable to life. In order to exemplify the difference between representations of space and representational spaces, Lefebvre (1991) mentions the Roman culture. For him, "[a]ntiquity's representations of space have collapsed: the Firmament, the celestial spheres ... Its representational spaces, however, have survived: the realm of the dead, chthonian and telluric forces, the depths and the heights. Art – painting, sculpture, architecture – has drawn and continues to draw on these sources" (p. 231). It can be inferred that the living places of the Roman Empire disappeared years ago, yet its lived spaces have survived on the level of art and culture. At this point, intellectuals such as poets, artists and sculptors gain an important function to maintain representational spaces because space, according to Lefebvre, is "organic," where a social organisation is founded in keeping with the relationships between members of groups and between society and nature (p. 229). This organic nature of space is conserved by using social systems and art, which enables people to produce representational spaces.

While expounding his theory of space in *The Production of Space*, Lefebvre also surveys the historical development of space in Western culture. He mainly divides the types of space into two as absolute and abstract. While absolute space contains natural space, sacred space and historical space, abstract space includes contradictory space and differential space. The first period is absolute space that is represented by nature. The second period is sacred space that is the age of Egypt. The third age is historical space which stands for Greek city states and the Roman Empire. Next one is abstract space, and it is marked by capitalism. Contradictory space is the fifth period which is characterised with the "contemporary global capital versus localised meaning" (Shields, 1999, p. 171). The last one is differential space, which is the "future space revaluing difference and lived experience" (p. 171).

Lefebvre (1991) begins the survey of space with absolute space and claims, "[t]he cradle of absolute space – its origin, if we are to use that term – is a fragment of agro-pastoral space, a set of places named and exploited by peasants, or by nomadic or semi-nomadic pastoralists" (p. 234). Since absolute space was once natural, it intertwined with natural space. Then, natural space transformed with political developments. Lefebvre marks, "architecture picked a site in nature and transferred it to the political realm using a symbolic mediation ... [as] the statues of local gods or goddesses in Greek temples" (p. 48). In the meantime, absolute space did not disappear but gained both religious and political aspects. Thus, Lefebvre asserts, "[n]ot that absolute space disappeared in the process; rather it survived as the bedrock of historical space and the basis of representational spaces (religious, magical and political symbolisms)" (p. 48). Shields interprets absolute space from a different angle and adds "sacred space" to Lefebvre's account, and Shields (1999) states that "the emergence of *sacred space* is marked by the construction of the first city states"

(emphasis original) (p. 173). Due to the unity between city and religion, Shields transfers absolute space into sacred space during the era of city-states and Egypt.

The fourth period is historical space which covers the period of Greek city-states and the Roman Empire. Lefebvre (1991) portrays the development of historical space and states that “the invisible fullness of political space” began to govern “the emptiness of a natural space,” and “the forces of history smashed naturalness forever and upon its ruins established the space of accumulation (the accumulation of all wealth and resources: knowledge, technology, money, precious objects, works of art and symbols)” (p. 49). With the rise of capitalism, historical space transformed into abstract space. According to Lefebvre, abstract space was “founded on the vast network of banks, business centres and major productive entities, as also on motorways, airports and information lattices” (p. 53). Therefore, it becomes “the space of bourgeoisie and of capitalism” (p. 57). The main problem of abstract space is that “abstract space cannot be conceived of in the abstract. It does have a ‘content’, but this content is such that abstraction can ‘grasp’ it only by means of a practice that *deals with it*” (emphasis original) (Lefebvre, 1991, p. 306).

The next period is designated as contradictory space in which the body is contradictorily situated between its representation and the body itself. Lefebvre depicts the situation of body and sexuality in abstract space and how a “strange substitution” emerged concerning sex. In its natural form or natural space, sex was regarded as an intercourse between two people. However, in the meantime, natural space evolved into abstract space where nature was substituted by “cold abstraction and by the absence of pleasure;” therefore, Lefebvre (1991) designates this space as “the mental space of castration (at once imaginary and real, symbolic and concrete)” (p. 309). It can be considered a kind of castration because the representation takes the place of the subject itself; he argues, “the image of the woman supplants the woman herself” (p. 309). Regarding the situation of abstract space after the strange substitution, Lefebvre claims that it is dominated by male power, “[o]ver abstract space reigns phallic solitude and the self-destruction of desire. The representation of sex thus takes the place of sex itself” (p. 309). Therefore, he designates this phase of abstract space as contradictory space.

Lastly, Lefebvre discusses differential space. According to Lefebvre (1991), differential space grows out of abstract space on the condition that it gives strong emphasis on differences (p. 52). Apart from comprising differences, abstract space, on the one side, brings about “the dissolution of old relations;” on the other side, it generates new relations (p. 52). Another significant aspect of abstract space is homogeneity. Due to its association with violence and war, it develops into political apparatus, and because it is instituted by the state, it is institutional, and it is homogeneous (p. 285). However, the way Lefebvre employs “different” in his theory needs to be defined regarding spatial practice; it is “what is *excluded*: the edges of the city, shanty towns, the spaces of forbidden games” (emphasis original) (p. 373). People living out of the centre mainly because of economic reasons are excluded from the majority and exposed to homogenization in order to render uniformity in society. Therefore, Lefebvre emphasises the divide and rule aspect of differential space with regards to the state and politics. To sum up, Lefebvre composes a unitary theory of space by bringing together the physical and mental aspects of space but particularly surveying its historical development within the framework of politics and ideology. Thus, his theory of space becomes essential for this study in order to understand the evaluation of space

concerning the tension originating from the clash between past and present in Wilde's poetry. All of the types of space that Lefebvre defines in his theory are not applicable to Wilde's poetry because his poems written with pastoral elements focus on the period of the ancient Greek civilisation, and his poems of urban life display abstract space. At the same time, influenced by Impressionism, Wilde wrote some poems that carry the aspects of Impressionism. Such poems are appropriate to trace the development of representational space in Wilde's poetry as well.

LONGING FOR A PASTORAL LIFE: PRODUCTION OF HISTORICAL SPACE

Oscar Wilde uses certain pastoral places, cities and natural sceneries as the setting of some of his poems such as "Theocritus: A Villanelle," "Pan: Double Villanelle" and "Ravenna." One of the cities is Arcady that stands for a symbol of the perfect pastoral landscape through its natural aspects. Panofsky (1955) claims that it was Virgil who idealised and attributed some utopian aspects to Arcady (p. 299). According to Hight (1949), Arcady was such a "distant and unknown and 'unspoilt'" place that it was transformed into an "unreal land of escape" (p. 163). Then, Arcady became a utopic place which was "remote from Roman everyday life" with "an unreal, far-off atmosphere" (Panofsky, 1955, pp. 299-300). Wilde integrated some elements of pastoral space into his poems, although he is not generally considered to be a "pastoral poet" (Beckson and Fong, 2004, p. 59).

By using pastoral space in his poems, Wilde usually reveals the complicated situation of the individual who is estranged to the norms of society. Accordingly, he demonstrates the clash between gloomy urban and utopian rural settings. Wilde's poem "Theocritus: A Villanelle" (1881) is about the ancient Greek poet, Theocritus (300-260 BC). Cohen (2007) holds that Theocritus is the "inventor" of pastoral poetry. (p. 306). Wilde takes the pastoral imagery from Theocritus and applies it to his poem in the form of "a villanelle," rustic song in Italy (from Italian Villano, "peasant") (Villanelle). In the poem, the speaker addresses Theocritus as the "singer of Persephone," and asks, "In the dim meadows desolate / Dost thou remember Sicily?" (Wilde, 2009, p. 51). Since Sicily is the birthplace of Theocritus, the question signifies Theocritus's past. In this sense, it can be claimed that the Sicilian refrain of the poem, "Dost thou remember Sicily" highlights the theme of nostalgia. Wilde creates a pastoral world with flowers and animals, and he says, "Still through the ivy flits the bee / Where Amaryllyis lies in state; / O Singer Persephone!" (p. 51). From the perspective of Lefebvre (1991), "the emptiness of a natural space" is governed by political and historical forces in historical space (p. 49). In fact, Wilde does not reveal any political implications throughout the poem, he points out to the depiction of historical space. Therefore, Wilde's poem produces historical space in which flowers, animals and deities take place. As Beckson and Fong (2004) state,

In 'Theocritus' ... Wilde alludes to such figures as Persephone (the wife of Hades) and Amaryllyis (a conventional name for a shepherdess in such poems), to whom the question becomes a thematic refrain: 'Dost thou remember Sicily?' Though the Sicilian-born Theocritus had depicted actual shepherds, as the pastoral tradition developed poets increasingly regarded the earlier pastoral world as a Utopia, hence the question asked in Wilde's poem as though he yearned to recapture the irretrievable past. (p. 59)

As it can be understood from Beckson and Fong's quotation above, rustic Sicilian setting develops into an agency to emphasise the irretrievable past. With the help of "Theocritus," Wilde creates the image of a utopic place by projecting his idea of the nostalgic past, which can also be traced in his "Pan: Double Villanelle."

In "Pan: Double Villanelle" (1881) Wilde again discusses the theme of the irretrievable past. In the poem, the pastoral landscape is united with the mythological world of the ancient Greek. The poem is made up of two parts; in the first part, the mythological god Pan, the "goat-foot God of Arcady" is addressed (Wilde, 2009, p. 121). The goat-like Pan is born in Arcadia, and it becomes the god of shepherds and flocks. The speaker longs for the pastoral life which is associated with Pan. In the opening tercet, the speaker, who is not content with the present condition, says,

*O goat-foot God of Arcady!
This modern world is grey and old,
And what remains to us of thee?
No more the shepherd lads in glee
Throw apples at thy wattled fold,
O goat-foot God of Arcady!* (Wilde, 2009, p. 121)

As it can be observed in the quoted lines, the speaker portrays the modern world as "grey" and "old," and complains that nothing beautiful remained from the time of Pan. In the world of the speaker, "No more the shepherd lads [are] in glee," and one cannot see Pan's "soft brown limbs" and "beard of gold" (Wilde, 2009, p. 121). The speaker's restlessness continues until the end of the first part.

In the second part of "Pan: Double Villanelle," the speaker says that "This modern world hath need of Thee" and he/she begs Pan to come back, "Ah leave the hills of Arcady" (Wilde, 2009, p. 122). Pan is not the only person to ask for help; he/she also presents Milton, whom "This modern world hath need of" (p. 122). Furthermore, the issue of time and space is emphasised by introducing Sir Philip Sidney. The speaker displays that Sidney witnessed the golden days in "A land of ancient chivalry" (p. 122). The first reference is about the period in which Sidney lived; he is one of the leading literary figures of the Elizabethan age. And many historians regard the Elizabethan age as the golden age or the English Renaissance due to the developments of drama, poetry and music. Secondly, the land of ancient chivalry is an allusion to Sidney's work, *The Arcadia* (c. 1580) which is a chivalric prose romance. The allusion to the land of ancient chivalry along with the golden days of Elizabethan age develops into a reference to the nostalgic past.

Regarding the theme of irretrievable past, "Pan: Double Villanelle" can be read as a reaction to the cultural decay in the eighteen-nineties because two different situations, the happy days of past and the ruined present are juxtaposed to each other. In accordance with Lefebvre's theory of space, it can be asserted that Wilde again embodies the representation of historical space through the idea of the loss of naturalness as nothing remained from olive-woods and vine-clad wold of Pan's days. The speaker, therefore, repeats that the modern world needs Pan since the feeling of disintegration was highly evident at the end of the nineteenth century. Consequently, in his two villanelles discussed above, Wilde

produces representational spaces with the help of pastoral imagery to stress the theme of irretrievable past by recreating historical space.

In addition to the two villanelles with pastoral setting, Wilde portrays an Italian city, Ravenna as an idealised space to evaluate the theme of irretrievable past in "Ravenna" (1878). The poem, composed of seven parts, is written in couplets and told in the first-person speaker. "Ravenna" revolves around the lost glory of Ravenna through pastoral imagery. The poem opens with the speaker's statement revealing the time of his/her visit to Ravenna, "A year ago I breathed the Italian air" (Wilde, 2009, p. 31). On his arrival in Ravenna, the speaker tells how he/she is impressed by the greatness of the city; "O how my heart with boyish passion burned, / When far away across the sedge and mere / I saw that Holy City rising clear" (p. 31).

In the second part of "Ravenna," Wilde juxtaposes the pastoral past to the exhausted present. The speaker finds the city desolate; "... no sound of life or joy / startles the air; no laughing shepherd-boy" (Wilde, 2009, p. 32). As for the nostalgic past, Wilde compares Ravenna to Proserpine, the Roman equivalent of Persephone. Like Proserpine, Ravenna guards "the holy ashes of the dead," but now it is far away from its splendour. Thus, Wilde designates the present Ravenna as a "childless city" (p. 32). In the following lines, Dante who was buried in Ravenna is mentioned,

*Mighty indeed their glory! yet to me
Barbaric king, or knight of chivalry,
Or the great queen herself, were poor and vain,
Beside the grave where Dante rests from pain."
His gilded shrine lies open to the air. (emphasis original) (Wilde, 2009, p. 33)*

In the lines quoted above, the speaker praises Dante with the image of the "gilded shrine." After glorifying the good days when Dante lived, Wilde (2009) states that the "dull world is grateful for [his] song" (p. 33). Dante may sleep in peace because it is Ravenna that will guard Dante's ashes. From this standpoint, the city gains an aspect of a guardian that protects art and the artist. It can be maintained that Wilde juxtaposes the unpleasant situation of the present with delightful days of the past by using Ravenna. The city as a social space is presented as shiny and colourful, and Wilde turns this perceived space into a representational space in his poem "Ravenna" by re-presenting it. According to Lefebvre (1991), antiquity's representations of space diminished, but its certain spaces have remained alive in the level of representational spaces (p. 231). Wilde also reveals historical space in his poem "Ravenna" by transforming Ravenna into a representational space.

Thus, in his poem "Ravenna," Wilde represents Dante's grave as an element of representational space. The speaker states that Dante belongs to the nostalgic past, and Dante's "gilded shrine," like a symbol, indicates the golden period of the Roman Empire. Regarding Lefebvre's theory of space, Wilde demonstrates the change from a spatial practice into a representational space. Accordingly, Wilde identifies high art with Dante and utopic past with Ravenna. From the standpoint of Lefebvre's space theory, it can also be interpreted that Wilde produces historical space by means of "Ravenna."

“DEEP SILENCE IN THE SHADOWY LAND:” PRODUCTION OF REPRESENTATIONAL SPACE

Wilde’s poetic perception of setting is not limited to the pastoral scenery; he uses various images from the cityscape as well. His concern with urban setting is related to the influence of Impressionism because he is affected by several Impressionistic artists such as Degas, Monet, and the Pissarros (Ellmann, 1988, p. 220). Wilde’s poetry is sometimes marked with the strata of the impressions, which is an evident influence from the writings of Walter Pater. In the “Conclusion” part of his book, *Renaissance*, Pater (1919) states that “each object is loosed into a group of impressions – colour, odour, texture – in the mind of the observer” (p. 235). Then, what is the purpose of the artist at this point? According to the Impressionists, the artist must address the observer to arouse their sensory impressions; therefore, Impressionism turns out to be a very subjective school of art. Pater continues, “[e]very one of those impressions is the impression of the individual in his isolation, each mind keeping as a solitary prisoner its own dream of a world” (p. 235). From Pater’s perspective, the artist enables the observer to enlighten and encolour his dream world because art is a very subjective process for Impressionism. Influenced by Pater’s ideas, Wilde writes some poems under the impact of Impressionism.

Wilde’s “Impression du Matin” (The impression of the morning) (1881) carries some aspects of Impressionism. “Impression du Matin” is about a prostitute who is depicted in a dark London cityscape. In the first stanza, the speaker gives a description of the Thames changing its colour into grey, and he says, “The Thames nocturne of blue and gold / Changed to a Harmony in grey” (Wilde, 2009, p. 129). The speaker’s portrayal of the Thames as “nocturne of blue and gold” is a reference to Whistler’s work, “Nocturne in Blue and Gold” (Murray, 2009, p. 198). Whistler is an American Impressionistic artist. Accordingly, it can be claimed that not only does Wilde create an Impressionistic atmosphere through the depiction of the environment, but also he makes allusions to the Impressionistic works. In the next stanza, “the yellow fog” spreads over the components of the city such as bridges and houses. In the poem, within the image of the city, the space of a religious place is associated with urban space; St Paul’s Cathedral “loom[s] like a bubble o’er the town” (Wilde, 2009, p. 129). Then, the quiet and peaceful scene changes into a noisy and restless setting through the appearance of “country waggons” (p. 129). It is widely known that French Impressionism had a great influence on late nineteenth-century poets, and as Beckson & Fong (2004) state that “Wilde suggests the transforming effects of light in Impressionistic painting” (p. 64). Along with light, space is also a fundamental element for Wilde’s poems because Impressionism makes use of sceneries depicted from various angles in different lights. Therefore, the use of space becomes an essential component in Wilde’s poetry.

In “Impression du Matin,” Wilde changes the course of the poem from the setting to the character in the last stanza; “one pale woman all alone” enters the scene. For it is early morning, “the daylight kiss[es] her wan hair,” and she stands idly “beneath the gas lamps’ flare” (Wilde, 2009, p. 129). Under the gas light, the woman looks pallid and unnaturally whitish as if suffering from emotional distress. The last line draws attention to the woman’s flamelike lips and stone-like heart which can be interpreted as she is a prostitute who tries to grab attention (Bach and Degenring, 2015, p. 57). The image of prostitute blends into the London sunrise in harmony. Therefore, “Impression du Matin” is a significant poem

throughout Wilde's poetry collection because he employs an entirely different setting apart from the pastoral realm of Arcadia and draws a realistic character that can be seen on the street. It is the first time that Wilde refers to abstract space by creating an urban scene. In the first part, Wilde displays harmony in the city;

*The Thames nocturne of blue and gold
Changed to a Harmony in grey:
A barge with ochre-coloured hay
Dropt from the wharf: and chill and cold.* (Wilde, 2009, p. 129)

As it can be noticed in the quotation above, the cityscape is portrayed with several images in harmony such as the unity of blue and gold. By means of the urban scenery of the Thames, it is symbolised in the level of abstract space. The homogeneity of the city is disturbed by the representation of a prostitute; what makes "Impression du Matin" different from his other poems is that Wilde, for the first time, depicts a scene and a figure from the eighteen-nineties. From this perspective, in "Impression du Matin," Wilde pushes the limits of abstract space by depicting a prostitute in urban space by producing the effect of light that is used in Impressionistic painting. Along with abstract space, Wilde also reproduces a representational space through the portrayal of London with an allusion to Whistler's "Nocturne in Blue and Gold."

The influence of Impressionism can be observed in his "In the Gold Room: A Harmony" (1881) as well. In "In the Gold Room," Wilde gives a direct reference to Whistler's another work, "The Peacock Room." It is the room installation of a dining room performed in 1876. The poem centres upon a girl who has intercourse with the speaker. She is depicted while playing the piano, and the speaker watches her. He compares the woman to flowers and fruits, and finally, she kisses him. In the title, it is indicated that she is in the gold room as if she was in Whistler's Peacock Room. In the first stanza, she holds the "ivory keys" with her "ivory hands" that stray "in a fitful fantasy" (Wilde, 2009, p. 130). In the second stanza, her fitful and dull manner disappears. Finally, the two lovers come together; the speaker says, "her sweet red lips on these lips of mine / Burned like the ruby fire set" (p. 130). Wilde mentions the name of the room in the title, but then he does not give details about the room. The reader does not know much about the actual setting, and the only point remarked is that she is in the gold room.

In "In the Gold Room" Wilde does not let the beloved turn into a statue-like person, and the speaker kisses her lips. Since love can be considered as a reference to natural space, it can be claimed that the status of natural space is preserved through the intercourse between the two lovers. Moreover, Wilde tries something new in his "In the Gold Room," firstly, Whistler produces "the Peacock Room" as an artistic space which can be read as a portrayal of representational space. Secondly, Wilde reproduces the image of the Peacock Room in his poem, and this time it is represented on the paper. By this way, Wilde pushes the limits of production of artwork by connecting two different mediums, the installation of a dining room and a poem. It can be concluded that the two artists produce their own representational spaces with their unique styles.

The poem, "Le Jardin des Tuileries," is written in the first-person speaker and it gives a picture of Tuileries Garden in Paris in winter, when it is "keen and cold" (Wilde, 2009, p. 133). In the first stanza, the speaker, probably in a café, sits on a chair around which children

“run / Like little things of dancing gold” (p. 133). Besides children, women and men “strut and stride,” and some “blue-eyed brigands” hide in the small wooden areas in the garden (p. 133). In this picture, there are also some nurses looking after children, and one of them is depicted while reading her book by the square. Those brigands “launch their paper navies” in the ornamental lake (p. 134). The children are represented while climbing up “the black and leafless tree” and the moon is “like a yellow seal / Upon a dark blue envelope” (p. 134). The speaker ends the poem with the dim image of the Seine river.

In “Le Jardin des Tuileries,” Wilde treats a space of spatial practice, a public park, Tuileries Garden in Paris and transforms it into a representational space by means of the re-portrayal in the poem. Like a painter, Wilde depicts a public garden and various people there. Once a part of the palace, Tuileries Garden was converted into a public park after the French Revolution. Furthermore, Lefebvre (1991) also claims that urban space “gathers crowds ... acts and symbols” (p. 101). In this light, the main point of the poet is to uncover “the social relationships embedded in it” (p. 89). In “Le Jardin des Tuileries,” Wilde also reveals the social relationships in the scenery through the depiction of various people from different classes. It can be claimed that in “Le Jardin des Tuileries,” Wilde latently emphasises the class conflict through the portrayal of brigands and nurses.

In “The Harlot’s House” (1881), Wilde gives voice to a woman who is an outsider in the society, the speaker portrays her place. Upon hearing some footsteps of dancing people, the speaker and her lover stop beneath a house to enter. The apartment is so impressive that they hear “the loud musicians play / The ‘Treues Liebes Herz’ of Strauss” and see “The shadows raced across the blind” (Wilde, 2009, p. 134). In the house, the lovers perceive non-living creatures such as “ghostly dancers,” “skeletons,” “a clock-work puppet,” and “a horrible Marionette” (p. 134). Through the end of the poem, the beloved leaves her lover and goes into “the house of Lust.” Then, everything suddenly changes like a fairy tale; “The tune went false / The dancers wearied of the waltz, / The shadows ceased to wheel and whirl” (p. 135). In the end, with the rising sun, the dawn creeps “like a frightened girl,” and the speaker finds himself all alone in the “long and silent street” (p. 135).

“The Harlot House” is a thoroughly Decadent poem; according to Jerome H. Buckley (1990), it is “Wilde’s best Decadent poem” (p. 26). Firstly, he puts non-living and unnatural creatures into action, which underlines one of the characteristics of Decadence. It is the approval of artefacts that stand against the natural. Secondly, Wilde does not set his poem in an ancient setting. “The Harlot’s House” is set in a contemporary era and urban space, particularly in the harlot’s house. Accordingly, Wilde’s use of a real place signifies his concern with the present situation. In “The Harlot’s House,” the speaker is unexpectedly dragged into the loneliness on the silent street. It can be maintained that it is the representation of the alienated wanderer in the city.

Moreover, a house and its interior space take place as an essential element in “The Harlot’s House.” Wilde presents a place of his time, and through the non-living creatures, so he turns the traditional poetics upside down creates a scene which is barely represented in the conventional Victorian poetry. Wilde does not only criticise the content, but he also attacks sexual immorality. For this purpose, the title of the poem is deliberately chosen; unlike “Impression du Matin,” in “The Harlot’s House” Wilde discusses the issue of prostitution, which can be regarded as a stance against Victorian morality. According to Paglia (2001), prostitutes “stand as a rebuke to sexual morality,” and she claims,

"[p]rostitutes, pornographers, and their patrons are marauders" (p. 26). Then, Wilde emphasises the presence of prostitutes in Victorian society and investigates the place where they live as well. Regarding Lefebvre's terminology, Wilde transfers the house into the space of art and attributes artistic value so that it becomes a portrayal of representational space of Decadence. Consequently, Wilde reflects various urban depictions in the "shadowy land," and that is the city.

CONCLUSION

To sum up, through the analysis of Wilde's poems, Wilde's interest in historical space is revealed. Three of his poems are set in ancient cities, and their personas bemoan their present conditions and long nostalgically for the past. Wilde's emphasis on those ancient cities also attributes utopic aspects to historical space. Wilde does not only deal with the pastoral setting of ancient cities but also with the urban setting of his time. In "Impression du Matin," Wilde employs a prostitute on the streets of London to explore abstract space, but his reference to Whistler adds a new layer to the poem. By means of the impressionistic reference, Wilde employs a representational space in "Impression du Matin." Once again in "In the Gold Room: A Harmony," Wilde produces a representational space by referring to Whistler's work, "Peacock Room." Moreover, "Le Jardin des Tuileries" is another poem in which Wilde, like an Impressionistic artist, depicts a scene from the Tuileries Garden in Paris. The last poem, "The Harlot's House" does not carry any Impressionist aspect but it can be claimed as Wilde's most complete decadent poem. In all those four poems, Wilde deftly reproduces different images of representational space employing Impressionistic and Decadent imagery. From Lefebvre's theory of space, it becomes clear that Wilde creates various sceneries from city life to display representational space.

In his poems with a pastoral setting, Wilde produces representational spaces through the portrayal of a utopic past of ancient days. It can be deduced that pastoral life stands for a space of escape and sanctuary in Wilde's poems. Through his urban poems, Wilde does not illustrate a vivid and joyful picture of the city; instead, he depicts the dullness and gloom of city life. From the perspective of Lefebvre's historical approach to space, it is observed that Wilde refers to historical space in his poems with pastoral setting and while producing representational spaces, Wilde employs some elements of Impressionism in his poems.

Fin de siècle poets often look for the possibilities of new spaces in their poems, because, despite coming from city life, they do not seem to be content with the norms of the bourgeoisie. Accordingly, the attitude of escapism can be considered as a result of middle-class norms. In this regard, production of space in Wilde's poetry is associated with the theme of alienation, escape and urban life, which mainly originates from the representations of the gloomy and disordered city. However, Wilde's tendency to flee does not evoke the theme of escape which is the leading theme in escapist fiction. In other words, Wilde, like the other *fin de siècle* poets, does not ignore the problems of his age and does not produce a fantastic world. In his poems, Wilde reveals the troubles he faces and displays historical space as a sanctuary to take refuge in. Therefore, it is possible to refer to Wilde's poetry as escapist but not in a sense used for escapist fiction. The poetry of Wilde reinforces the idea that the peacefulness of the country life stands against the chaotic urban life. Thus, it cannot be claimed that Wilde is indifferent to the realities of his age.

BIBLIOGRAPHY

- Bach, S., & Degenring, F. (2015). From Shakespearean nights to light pollution: (Artificial) Light in anglophone literature. In Josiane Meier et al (Eds.), *Urban lighting, light pollution and society* (pp. 46-65). New York: Routledge.
- Beckson, K., & Fong, B. (2004). Wilde as poet. In Peter Raby (Ed.), *The Cambridge companion to Oscar Wilde* (pp. 57-68). New York: Cambridge UP.
- Buckley, J. H. (1990). Echo and artifice: The poetry of Oscar Wilde. *Victorian poetry*, 28(3/4), 19-31.
- Cohen, A. (2007). Mythic landscapes of Greece. In Roger Woodard (Ed.) *The Cambridge companion to Greek mythology* (pp. 305-330). New York: Cambridge UP.
- Ellmann, R. (1988). *Oscar Wilde*. New York: Vintage Books.
- Hightet, G. (1949). *The classical tradition: Greek and Roman influences on Western literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (Donald Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. (2000). *Writings on cities*. (Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas, Trans.). Malden: Blackwell.
- Merrifield, A. (2006). *Henri Lefebvre: A critical introduction*. New York: Routledge.
- Murray, I. (2009). "Notes." *Oscar Wilde: Complete poetry*. New York: Oxford UP. 175-206.
- Paglia, C. (2001). *Sexual personae: Art and decadence from Nefertiti to Emily Dickinson*. Yale Nota Bene: New Haven.
- Panofsky, E. (1955) *Meaning in the visual arts: Papers in and on art history*. Garden City: Doubleday.
- Panofsky, E. (1991). *Perspective as symbolic form*. (Christopher S. Wood, Trans.) New York: Zone Books.
- Pater, W. (1919). *The Renaissance: studies in art and poetry*. London: MacMillan and Co.
- Shields, R. (1999). *Lefebvre, love and struggle: Spatial dialectics*. London and New York: Routledge.
- Villanelle. (2 May 2009). In *Encyclopædia Britannica online*. Retrieved from <https://www.britannica.com/art/villanelle>. 13 May 2017.
- Wilde, O. (2009). *Complete poetry*. Isobel Murray (Ed.). New York: Oxford UP.

Translation of Ambiguous Words by Translation Trainees

Dr. Filiz Mergen
İzmir Ekonomi Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu
Uygulamalı İngilizce Çevirmenlik
filiz.mergen@ieu.edu.tr

Doç. Dr. Nihal Yetkin-Karakoç
İzmir Ekonomi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
İngilizce Mütercim ve Tercümanlık
nihal.yetkin@ieu.edu.tr

Abstract

Ambiguity has attracted the attention of researchers from many disciplines. With the aim of providing a perspective from translation, this psycholinguistic study investigated ambiguity in the translation performance of late bilinguals from English (L2) into Turkish (L1). We employed an oral translation task in which the participants (N= 51) translated 30 ambiguous words, (polysemes and homonyms) in contextualized sentences. First, we investigated whether word frequency affects the participants' translation accuracy. We found no significant difference between high and low frequency words, which is attributable to the proficiency of the participants, and the facilitating role of sentential context. Secondly, we aimed to explore whether the nature of the ambiguous words made any difference to the participants' translation performance. The results showed that polysemous words were translated with greater accuracy than homonymous words, in line with the data in the literature regarding the differences in the representation and processing of polysemy and homonymy.

Keywords: Ambiguity, translation, polysemy, homonymy, psycholinguistics.

Anlam Belirsizliği Olan Sözcüklerin Mütercim ve Tercümanlık Öğrencileri Tarafından Çevirisi

Öz

Anlam belirsizliği pek çok disiplinden akademisyenin dikkatini çekmiştir. Çeviri açısından bir perspektif getirmek amacıyla yapılan bu psikodilbilimsel çalışma, geç ikidillilerin İngilizceden (İ) Türkçeye (T) çeviri performanslarında belirsizliği incelemektedir. Katılımcılara (N=51) 30 belirsiz sözcük (çok anlamlı veya eşadlı) bağlama yerleştirilerek, cümle içinde seçili sözcüklerin sözlü çevirisi istenmiştir. İlk olarak, sözcük sıklığının katılımcıların çeviride bu sözlere uygun karşılık bulmalarını etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Buna göre, çok sık kullanılan sözcükler ile az kullanılanlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu sonuç, deneydeki katılımcıların dil yetkinliklerine ve sözcüklerin cümle içinde verilmesinin kolaylaştırıcı etkisine bağlanabilir. İkinci olarak, belirsiz sözcüklerin türünün öğrencilerin çeviri performansını değiştirip değiştirmediği incelenmiştir. Çok anlamlı sözcüklerin eşadlı sözcüklere göre daha uygun olarak çevrilmiş olduğunu ortaya koymakta olan sonuçlar, alanyazındaki çok anlamlı ve eşesli sözcüklerin temsili ve işlenmesine ilişkin veriler ile uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Anlam belirsizliği, çeviri, çok anlamlılık, eşadlılık, psikodilbilim.

Sending Date / Gönderim Tarihi: 23/01/2020

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 28/04/2020

INTRODUCTION

Psycholinguistic literature abounds with research on monolingual language processing. Similarly, bilingualism, which is increasingly becoming a standard norm rather than an exception, has attracted a great amount of attention, and large body of work has been devoted to how bilinguals process their two languages. The data, however, suggest that this process is more complex for bilinguals as it may be influenced by a number of factors, such as the age of acquisition, the level of proficiency and the frequency of use of both languages. An important aspect of bilingual language processing is the way words are recognized, produced and translated. Given the huge literature regarding word processing in bilinguals, generally, the specific issue of how late bilinguals deal with their less proficient language in translation process deserves more attention, as it potentially provides valuable data on the organization and the functioning of the mental lexicon. Also, despite the fact that a great deal of research has unveiled the effects of various factors on language processing, those that investigate how translation trainees handle ambiguity in sentential context are yet to be explored. This study aims to shed light on psycholinguistic processes underlying how ambiguous words are translated from English (L2) into Turkish (L1), and what role frequency plays in the translation process.

What is Lexical Ambiguity?

The term lexical ambiguity, also known as semantic ambiguity, is the presence of two or more possible meanings within a single word. Polysemy and homonymy are two concepts within the context of lexical ambiguity. There has been much controversy about how each concept is represented in the lexicon, and how they are processed during language comprehension. Similarly, brain research suggests that the underlying mechanisms for processing polysemy and homonymy differ (Macgregor, Bouwsema, & Klepousniotou, 2015). Linguistically speaking, too, views on the characteristic features of polysemous and homonymous words are still inconclusive. Views vary as to how far speakers of a language agree on the extent of the ambiguity. For example, there is one that distinguishes polysemy and homonymy on the basis of the relatedness of the senses: polysemy involves related senses, whereas the senses associated with homonymous lexemes are not. (Murph & Koskela, 2010).

In the psycholinguistic literature, polysemy is considered to be a synonym of ambiguity (Klein & Murphy 2001). Polysemy, also known as radiation or multiplication (Quiroga-Clare, 2003), is referred to when a word is used in semantic analysis (Crystal, 1980, p. 274). It is a case in which the same word may have a set of different meanings (Palmer, 1981, p. 100). Since ambiguity occurs when something can be interpreted in more than one possible senses or ways (Quiroga-Clare, 2003), polysemy can be seen as a form of ambiguity (Paulin & Bejoint, 2008, p. 7).

Armstrong (2005, pp. 85-86) sees polysemy in terms of paradigms which refer to the set of substitution relationships a linguistic unit has with other units in a specific context. He describes near synonymy as polysemes, referring to the role of selectional restrictions in translation. These restrictions differ across languages, leading to the difficulty in translating polysemes into the target language as words have different collocations.

Homonymy, on the other hand, is defined as words that have the same sound and spelling, but are different in meaning or origin (Longman Dictionary of Contemporary

English). In other words, homonymous words are those spelled and pronounced similarly, but differ in meaning (Beretta, Fiorentino, & Poeppel, 2005).

Despite the lack of mutual agreement in the literature, Klepousniotou (2002) highlights two prominent views regarding the representation of ambiguous words. One view is described as *Sense Enumeration Lexicons*, which assumes that there are separate stores for ambiguous words, regardless of their being polysemous and homonymous. This view suggests similar representations for both polysemes and homonyms. The other view predicts separate representations for ambiguous words. Known as *Generative Lexicon Approach*, this view maintains that the senses of homonyms are listed separately, while for polysemes, there is only one store for the core sense, and all the other senses are derived in the sentence context. This view predicts differential processing for ambiguous words.

The issue of polysemy and homonymy has been frequently addressed in experimental studies. For example, Klein and Murphy (2001) found evidence for separate store for the different senses of polysemous words. Klepousniotou (2002), in a comparative study, concluded that homonyms are stored separately, while there is a single mental representation for all the senses of polysemous words. Similarly, Ortega-Andrés and Agustín Vicente (2019) maintained that the related senses of polysemous words facilitated access to all the different senses in interpretation. Beretta, Fiorentino and Poeppel (2005) found behavioral and neural support for a single entry model of polysemy. Foraker and Murphy (2012) explored polysemy in sentence comprehension and concluded that while all different senses of polysemous words are represented in the mental lexicon, it is the dominant sense which is easier to access.

Another point to consider is the frequency with which the words are used. Psycholinguistically speaking, Thomas and van Heuven (2005, s. 208) argued that word recognition is initiated by the recognition of the physical properties of the words, which are then separately matched with the existing candidates in the mental lexicon until the best match for the printed words is found. This competition proceeds with the facilitation of the possible candidates, and the inhibition of the unlikely ones, whereby frequently used words are privileged over the less frequently used ones. The privileged status of high frequency words, as Thomas and van Heuven (2005, p. 208) argued, has been attributed to their lower activation thresholds as compared to the less frequently used ones, which, in turn, leads to faster and easier recognition. It is known that a number of lexical variables affect lexical processing (Larsen, Kimberley, Mercer, & Balota, 2006; Yap & Balota, 2009). Frequency effect, being the most important, can be defined as the faster and better recognition of high frequency compared with low frequent words. There is a huge literature regarding the processing differences between high and low frequency words, as revealed by a wide range of experimental tasks, for both monolinguals (Balota & Spieler, 1999) and bilinguals (Duyck, Vanderelst, Desmet, & Hartsuiker, 2008). In bilinguals, frequency effects were shown to be more pronounced, particularly when speakers are less proficient in one of the two languages (Kroll & Stewart, 1994). Although this bias may change depending on the frequency of use of the less proficient language (Basnight-Brown & Altarriba, 2007), it has been well-established that bilinguals have more difficulties in lexical processing than monolinguals, due to the greater overall number of words in their lexicon (Dijkstra & van Heuven, 2002; Duyck, Vanderelst, Desmet, & Hartsuiker, 2008; Gollan, Montoya, Cera, & Sandoval, 2008; Lehtonen, Hulstijn, Rodríguez-Fornells, Cunillera, Tuomainen, & Laine, 2012).

Also, in translation, word frequency plays an important role. For example, de Groot and Poot (1997) highlighted the role of word frequency in accessing conceptual store in translation of words and its influence on the translation speed of unbalanced bilinguals. Similarly, Prior, MacWhinney and Kroll (2007) reported that performance of the Spanish-English bilingual participants was affected by frequency as well as other lexical variables, such as ambiguity. Ibrahim, Cowell and Varley (2017) also reported that word frequency had a significant effect on the speed of translation.

Translation of Ambiguous Words

Many bilinguals report that not all words in one language can be readily translated into the other (Pavlenko, 1999). Also, this is a challenging task for speakers of a second language, particularly when that language is learned later in life. Many second language learners find not only that many words in one language have more than a single appropriate translation in the other language, but that this difficulty increases when the nature of ambiguous words are considered. For example, Ghazala's (1995, p. 99) study indicates that language learners tend to know only the common meaning of a polysemous word, understand it as a monosemic word, and ignore or forget non-core meanings, which causes serious problems in translation. In a study exploring the effects of translation ambiguity on translation production and recognition, it was found that ambiguity slows down translation and reduces accuracy, possibly due to competition, as well as to the strength of associations between words and their meaning (Tokowicz & Degani, 2010).

Translation ambiguity, according to Tokowicz and Degani (2010) may occur due to multiple translations, word class ambiguity, polysemy, near-synonyms and conceptual distinctions in some languages. They state that there are two sources of translation ambiguity: lexical ambiguity and near-synonymy ambiguity. Translation ambiguity arising from lexical ambiguity within a language is referred to as meaning ambiguity because each meaning is captured by a separate translation, whereas translation ambiguity arising from near-synonymy is referred to as *form ambiguity*. As to the sources of translation ambiguity, it was found in a study by Degani, Prior, Eddington, de luz Fontes, and Tokowicz (2016) that it sometimes, but not always arises from within-language *semantic ambiguity*, and that meaning dominance matters in translational choices. Prior, Kroll and MacWhinney (2013) found that translation ambiguity affected bilingual translation performance, independent of variables such as frequency, context availability and cognate status. In this study, it was also found that the difficulty identified for translation ambiguous words decreased with enhanced L2 proficiency.

Research on ambiguous words has attempted to reveal the mechanisms underlying how they are systematically represented and processed in the brain. In one such study by Tokowicz, Kroll, de Groot, and van Hell, J. G (2002), the authors asked the participants to write the translation that came to mind for each word. The results showed that number of translations available for each word influenced their decisions in the semantic similarity rating task. Another study by Prior, MacWhinney and Kroll (2007) examined the relationship between word frequency and translation ambiguity. The results showed that high frequency words had fewer translations across languages as compared to low frequency words. Klein and Murphy (2001) examined whether there are any task differences in the way polysemous and homophonous words are processed and found that similar responses to these words regardless of the type of lexical processing tasks. Prior,

MacWhinney and Kroll's (2007) study on translation norms for English and Spanish words revealed that translation ambiguity was a determinant in bilingual performance. This study emphasized word class, i.e. verbs were more ambiguous in translation than nouns. However, in a more recent study by Prior, Kroll and MacWhinney (2013), word class did not prove to be a variable in translation performance, suggesting that previous findings of difference between nouns and verbs might be attributable to the greater translation ambiguity of verbs in comparison to nouns.

Bilingual mental lexicon has been vastly investigated in the literature by means of a variety of tasks as specified in Pavlenko (2014). However, none of them explored how a translation task would provide evidence for lexical organization in the bilingual mind. Besides, despite the large amount of data on translation ambiguity in different language pairs, to the best of the authors' knowledge, no research has been conducted on the Turkish-English language pair. This study aims to explore which factors are at play in the translation of English words into Turkish by late bilinguals and fill the gap in the psycholinguistic literature by shedding light on the role frequency plays in the translation of ambiguous English words.

Method

Participants

There were a total of 51 (23 males, 28 females, aged between 20-25) participants in the study. They were undergraduates, having taken at least two introductory translation courses, and were given extra credit for their voluntary participation. All had learned English as a foreign language during their secondary education and achieved the required grade in the officially recognized Foreign Language Exam of Higher Education Council to qualify for university placement. Their level of English is at least B1 based on the Common European Framework of Reference for Languages. As part of the department's curriculum, they are offered a wide range of second foreign languages but the participants involved are at the beginner level of the language of their choice. Since utmost care was devoted to exclude cognate words, we do not consider the second foreign language to be a confounding factor in language processing.

Stimuli

The test included English words (L2) in a total of 30 sentences with equal length (7-8 words per sentence), 15 with high frequency words, and 15 with low frequency words appearing in sentences. The students were instructed to translate them into their mother tongue (Turkish). Relative ease of translation was taken into consideration in the choice of directionality as participating students were used to translating in that direction up to the time of the experiment. Some of the examples are given below:

e.g. The factory had produced car bodies (high frequency word)

e.g. They walked down a broad avenue (low frequency word)

The words were selected from the ANEW (Bradley and Lang, 1999). They were categorized as high ($M = 200$ ipm, $Std = 45.53$) and low frequency words ($M = 51.7$ ipm, $Std = 25.94$). An Independent Samples t -Test revealed that there was a statistically significant difference between the two groups of words, $t(28) = 10.96$, $p < .001$. These words were further categorized as homonymous and polysemous words with the aid of a dictionary

(Oxford Learner's Dictionary) and then, four native speakers were consulted about the conformity of the categorization. The ambiguous words in the sentences appeared towards/at the end of the sentences.

Procedure

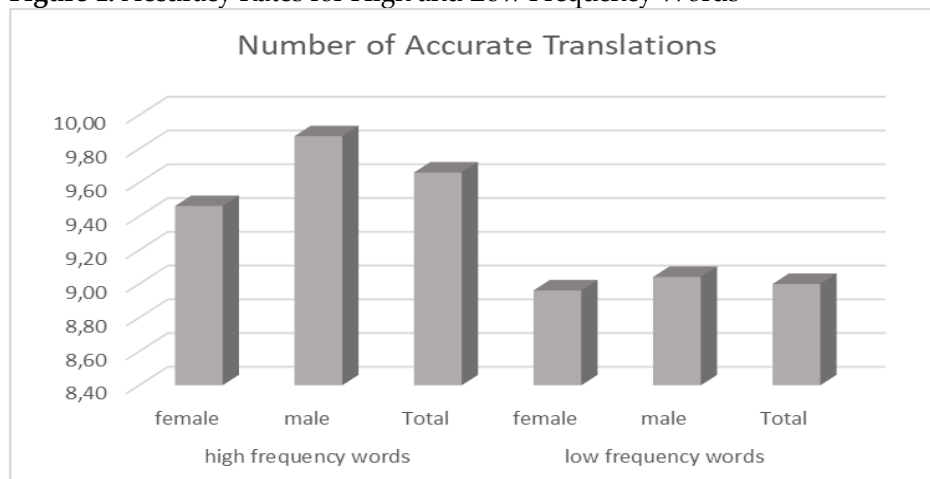
An oral translation task was employed in the experiment, which took place in a quiet room with one participant at a time. The participants were first familiarized with the experiment through a trial test with five sentences, the results of which were excluded from the statistical analysis.

In the experiment, the participants' task was to translate the underlined English words into Turkish, which were presented on a computer screen with 1366x768 resolution. The experiment started with a ding sound followed by a cross in the middle of the screen. Then the stimulus appeared on the screen when the participant pressed on the enter key and remained on the screen until he/she replied. The presentation of the sentences with high and low frequency words were random, and counterbalanced across participants. To explore the second research question, the same set of words were recategorized on the basis of polysemy and homonymy. The participants were allowed to read and respond to sentences at their own speed, and their voices were recorded. The recordings were assessed independently by five raters, who taught at the translation department. The number of raters was determined to be five for statistical reliability, and an inter-rater reliability analysis using 2-way mixed-effects model was run to determine consistency among five raters. The results showed an excellent reliability. ICC was .972 with 95% confident interval from .953 to .985, $F(29, 116) = 176.124$, $p < .001$. The total number of accurate responses were calculated for each participant. Since there was no time constraint, response times were not taken into account, and the statistical analysis was conducted on the accuracy of answers. Participants were not informed that the sentences included ambiguous words. They were asked not to use any dictionaries.

Results

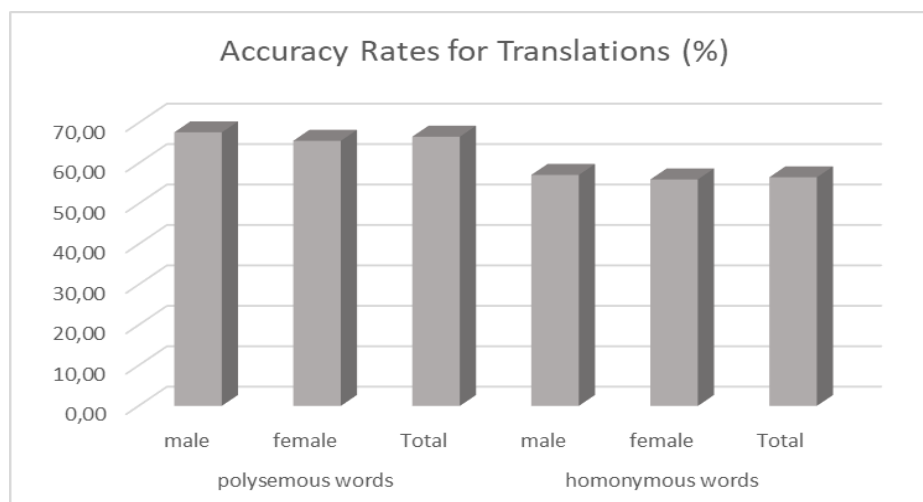
We first explored whether the word frequency had any effect on the accuracy of the participants' translations. To see if frequency made any difference in the accuracy of the participants, we used a Paired Samples *t*-Test, and found no statistically significant difference in the frequency analysis, $t(49) = 1.908$, $p = .062$.

Figure 1. Accuracy Rates for High and Low Frequency Words

For further analysis of the translation performance of our bilingual participants, we divided the words into two groups, polysemous and homonymous. Because the number of words in each group was unequal (polysemous words: 13, homonymous words: 17), we calculated percentages for each word to normalize the data. A Paired Samples *t*-Test yielded significant results, $t(49) = 5.661$, $p < .001$, with more accurate translations for polysemous words ($M=66.62$, $Std=1.85$) than for homonymous words ($M = 56.56$, $Std = 2.05$).

Figure 2. Accuracy Rates for Polysemous and Homonymous Words

Discussion

It is well-established in the psycholinguistic literature that high frequency words are processed more easily and more accurately. With this in mind, we aimed to explore whether this difference applies to the translation of high versus low frequency words. Our results suggest that frequency is not indicative of translation accuracy in trainee translators. This result contrasts with what has generally been accepted in the literature; however, the majority of such research depends on frequency effects on processing at word level, which might be a strong predictor for word recognition. Processing ambiguous words in sentential context may facilitate comprehension by providing more data. This view was confirmed by the Foraker and Murphy study (2012) in which the participants accessed the dominant sense of polysemous words more easily when presented in sentences, suggesting the facilitative role of sentence context. The participants in our study presumably performed better due to the contextualized presentation of the ambiguous words.

Another explanation for results can partly be attributed to the language background of our participants, all advanced learners of English with two years of translation training. Their translation performance might be due to their enhanced abilities in accessing the conceptual store, as predicted by Kroll and Stewart's *Revised Hierarchical Model* (1994) which makes a distinction between a conceptual and a lexical store. According to this model, during the initial phases of second language learning, access to the mental lexicon is mediated via the lexical store, i.e. translation equivalents in the native language. In other words, learners use the native language as a clutch to extract meaning. As they grow more proficient in the second language, according to this model, this reliance on translation equivalents diminishes until they are finally able to process words via direct links to the

conceptual store. This model may account for the success of the proficient bilinguals in our study, who were equally successful in translating words, regardless of word frequency.

Our results fail to support the role of frequency in revealing the processing differences between polysemes and homonyms. This is in contrast to the idea that word frequency correlates with higher success in word recognition (de Groot & Poot, 1997; Thomas & van Heuven, 2005, p. 208; Prior, MacWhinney, & Kroll, 2007). However, these authors highlighted the role of frequency when words are used in isolation. In our study, we presented words in context, which could have facilitated their translation performance.

Another aim of the current study was to explore if the relatedness of senses would affect the processing of polysemes and homonyms in an oral translation task. Our results showed that polysemous words were translated more accurately when compared to homonymous words, confirming the relevant research. We discuss the results below.

To start with, the selected ambiguous words were given in sentential context. However, this didn't necessarily help the participants to come up with the appropriate sense of the words. This finding is in compliance with previous literature (Binder, 2003; Elston-Güttler & Williams 2008), which demonstrate that translation ambiguity affects bilinguals, even when words are presented in a potentially disambiguating context.

When we analyze the ambiguous words grouped as homonymys and polysemes, our results confirm the view that ambiguity is differentially processed in the mental lexicon. Klepousniotou (2002) recorded response times in a lexical decision task, and reported shorter response times for polysemous words than for homonymous words, suggesting that the single store for polysemy facilitated retrieval, which, in turn, led to faster recognition. In our study, since there was no time constraint on the participants, we did not analyze the response time data. However, participants' better performance in translating polysemous words as compared to homonyms may be indicative of the relative ease of the retrieval of words with related meanings, i.e. polysemes.

Our results can also be explained by what is known as the "ambiguity effect" in the literature. According to this view, the multiple meanings of ambiguous words work in cooperation to facilitate word retrieval by inhibiting the competing lexical items (Piercey & Joordens, 2000). This view has found support particularly for the processing of polysemous words. For example, Frazier and Rayner (1990) reported that the relatedness of the multiple meanings of polysemous words provided a facilitative effect, while the unrelated meanings of homonymous words were associated with more time-consuming processing. In the psycholinguistic literature, this advantage is called "sense-relatedness advantage", and has been connected with the activation of the different senses in the semantic space, i.e. the multiple senses of the polysemous words do not correspond to separate regions in semantic space, thereby making them easier to process, while the reverse is true for homonymous words (Rodd, Gaskell & Marslen-Wilson, 2004). An experimental support for the sense-relatedness advantage was reported by Klepousniotou and Baum (2007), who investigated ambiguous and unambiguous words in separate experiments involving auditory and visual tasks. Both experiments yielded faster reaction times and more accurate responses for polysemous words as compared to homonymous words and unambiguous words. These results were replicated in our study.

Another possible explanation for our results concerns the learners' approach to translating words with multiple meanings. It is known that language learners are more likely to use the most common meanings of words and ignore other meanings, which may result in serious mistakes in translation (Ghazala, 1995, p. 99). These mistakes may not be as noticeable in polysemy as in homonymy, in which senses are unrelated. This may account for the poorer translation performance for homonyms in our study. Our participants might have selected the most common meaning of the words, irrespective of their the relatedness of the different senses, thus failing to select the correct option.

CONCLUSION

It has been established in the literature that ambiguity poses difficulties in lexical processing in monolingual language production and comprehension. This difficulty becomes much more evident in the case of bilingualism in which language proficiency plays an important role. More specifically, late bilinguals have greater disadvantages in language processing due to relatively lower proficiency in one language. Despite the abundance of studies on the ambiguity effects in language processing, psycholinguistic research is limited on its specific effects on the translation process. In this study, we focused on how translation trainees deal with ambiguous words in an oral translation task. Our study is the first to date that specifically focuses on the differences between polysemy and homonymy in an oral translation task performed from English into Turkish.

In this study, we used ambiguous words classified according to their frequency of use and being polysemous and homonymous. The participants' task was to translate these words taking into account their contextualized meaning.

Our first research question was to investigate whether frequency would affect the participants' translation accuracy. It turned out that word frequency had no effect on their performance. We attributed this result to the proficiency of the participants and the facilitating role of sentential context. Secondly, we investigated whether the nature of the ambiguous words (i.e. their being polysemous and homonymous) had an effect on the participants' translation performance. We found that polysemous words were translated with greater accuracy, which lends support to the findings in literature regarding the differences in the representation and processing of polysemy and homonymy. Future studies may explore the possible effects of translation direction, and whether frequency and the nature of ambiguous words influence the translation speed.

BIBLIOGRAPHY

- Armstrong, N. (2005). *Translation, Linguistics, Culture: A French-English Handbook*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Balota, D. A., & Spieler, D. H. (1999). Word frequency, repetition, and lexicality effects in word recognition tasks: Beyond measures of central tendency. *Journal of Experimental Psychology: General*, 128(1), 32-55.
- Basnight-Brown, D., & Altarriba, J. (2007). Differences in semantic and translation priming across languages: The role of language direction and language dominance. *Memory & Cognition*, 35, 953-965.
- Beretta, A., Fiorentino, R. & Poeppel, D. (2005). The effects of homonymy and polysemy on lexical access: an MEG study. *Cognitive Brain Research*, 24(1), 57-65.
- Binder, K.S. (2003). Sentential and discourse topic effects on lexical ambiguity processing: An eye movements examination. *Memory and Cognition*, 31, 690-702.
- Bradley, M.M. & Lang, P. J. (1999). *Affective Norms for English Words (ANEW): Instruction Manual and Affective Ratings* (Technical Report 1). The Center of Research in Psychophysiology: University of Florida.
- Crystal, D. (1980). *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Basil Blackwell Ltd. Retrieved from <https://www.uvm.edu/pdodds/teaching/courses/2009-08UVM300/docs/others/everything/bradley1999a.pdf>
- De Groot, A.M.B & Poot, R. (1997). Word translation at three levels of proficiency in a second language: The ubiquitous involvement of conceptual memory. *Language Learning*, 47(2), 215-264.
- Degani, T, Prior A., Eddington C. M., de luz Fontes, A. A. & Tokowicz, N. (2016). Determinants of translation ambiguity: a within and across language comparison. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 6(3), 290-307.
- Dijkstra, T. & van Heuven, W. T. B. (2002). The architecture of the bilingual word recognition system: from identification to decision. *Bilingualism: Brain and Cognition*, 5(3), 175 - 197.
- Duyck, W., Vanderelst, D., Desmet, T. & Hartsuiker, R. J. (2008). The frequency effect in second-language visual word recognition. *Psychonomic Bulletin and Review*, 15(4), 850-855.
- Elston-Güttler, K.E. & Williams, W. J. (2008). First language polysemy affects second language meaning interpretation: Evidence for activation of first language concepts during second language reading. *Second Language Research*, 24:167-187.
- Foraker, S. & Murphy, G. L. (2012). Polysemy in sentence comprehension. Effects of meaning dominance. *Journal of Memory and Language*, 67, 407-425.
- Frazier, L. & Rayner, K. (1990). Taking on semantic commitments: Processing multiple meanings vs. multiple senses. *Journal of Memory and Language*, 29, 181-200.
- Ghazala, H. (1995). *Translation as Problems and Solutions*. Valeta (Malta): Elga Publication.
- Gollan, T. H., Montoya, R. I, Cera, C. & Sandoval, T. C. (2008). More use almost always means a smaller frequency effect: Aging, bilingualism and the weaker links hypothesis, *Journal of Memory and Language*, 58(3), 787-814.
- Ibrahim, A., Cowell, P.E., & Varley, R.A. (2017). Word frequency predicts translation asymmetry. *Journal of Memory and Language*, 95: 49-67.
- Klein D. E. & Murphy, G.L. (2001). The representation of polysemous words. *Journal of Memory and Language*, 45, 259-282.
- Klepousniotou, E. (2002). The processing of lexical ambiguity: Homonymy and polysemy in the mental lexicon. *Brain and Language*, 81, 205-223.

- Klepousniotou, E. & Baum, S. R. (2007). Disambiguating the ambiguity advantage effect in word recognition: An advantage for polysemous but not homonymous words. *Journal of Neurolinguistics*, 20, 1–24.
- Kroll, J. F. & Stewart, E. (1994). Category interference in translation and picture naming for asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*, 33, 149–174.
- Larsen, R. J., Kimberley, A., Mercer, K. A. & Balota, D. A. (2006). Lexical characteristics of words used in emotional stroop experiments. *Emotion*, 6(1), 62–72.
- Lehtonen, M., Hulstén, A., Rodríguez-Fornells, A., Cunillera, T., Tuomainen, J. & Laine, M. (2012). Differences in word recognition between early bilinguals and monolinguals: behavioral and ERP evidence. *Neuropsychologia*, 50(7), 1362–1371.
- Macgregor, L. J., Bouwsema, J. & Klepousniotou, E. (2015). Sustained meaning activation for polysemous but not homonymous words: Evidence from EEG. *Neuropsychologia*, 68, 126–138.
- Murphy, M. L. & Koskela, A. (2010). *Key Terms in Semantics*. New York: Continuum.
- Ortega-Andrés, M. & Vicente A. (2019). Polysemy and co-predication. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 4(1), 1–23.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paulin, C. & Bejoint, H. (2008). Introduction polysemy: contributions to the grammatical, lexicogenic and lexicographic study of the phenomenon. *Lexis Journal*. Issue 1. Retrieved from <http://screcherche.univ-lyon3.fr/lexis/spip.php?article72>
- Pavlenko, A. (1999). New approaches to concepts in bilingual memory. *Bilingualism: Language and Cognition*, 2(3): 209–230.
- Pavlenko, A. (2014). *The Bilingual Mind*. New York: Cambridge University Press.
- Piercey, C. D. & Joordens, S. (2000). Turning an advantage into a disadvantage: Ambiguity effects in lexical decision versus reading tasks. *Memory & Cognition*, 28, 657–666.
- Prior, A., Kroll J. F. & MacWhinney, B. (2013). Translation ambiguity but not word class predicts translation performance. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16, 458–474.
- Prior, A., MacWhinney, B. & Kroll, J. F. (2007). Translations norms for English and Spanish: The role of lexical variables, word class, and L2 proficiency in negotiating translation ambiguity. *Behavior Research Methods*, 39, 1029–1038.
- Quiroga-Clare, C. (2003). Language ambiguity: a curse and a blessing. *Translation Journal*, 7(1). Retrieved from: <http://accurapid.com/journal/23ambiguity.htm>
- Rodd, J. M., Gaskell, M. G., & Marslen-Wilson, W. D. (2004). Modelling the effects of semantic ambiguity in word recognition. *Cognitive Science*, 28, 89–104.
- Thomas, M. S. C. & van Heuven, W. J. B. (2005). *Computational models of bilingual comprehension*. In Kroll, J. F. & De Groot, A. M. B. (Eds). *Handbook of bilingualism: psycholinguistic approaches* (pp. 202–225). U.S.A.: Oxford University Press. Retrieved from <http://site.ebrary.com/lib/ekonomi/Doc?id=10233717ppg=448>
- Tokowicz, N. & Degani, T. (2010). Translation ambiguity: Consequences for learning and processing. In B. Van Patten & J. Jegerski (Eds.), *Research in second language and parsing* (pp. 281–297). John Benjamins Publishing Company: Amsterdam /Philadelphia.
- Tokowicz, N., Kroll, J. F., de Groot, A. M. B. & van Hell, J. G. (2002). Number-of-translation norms for Dutch-English translation pairs: A new tool for examining language production. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 34 (3): 435–451.
- Yap, M. J. & Balota, D. A. (2009). Visual word recognition of multi-syllabic words. *Journal of Memory and Language*, 60 (4): 502–529.

Appendix. Sentences used as stimuli**High Frequency Words**

1. He still felt alone and helpless.
2. The factory had produced car bodies.
3. You pay for your board and lodging.
4. Pollution had become a dead issue.
5. We saw professionals in various fields.
6. You are now free to leave.
7. He poured out his heart to me.
8. He has had a hard life.
9. I typed the alphabet letters.
10. There is a market for stolen goods.
11. The parties signed a ceasefire agreement.
12. She had a love of open spaces.
13. We need harmony between body and spirit.
14. Everyone at the table got up.
15. We hired a room with two beds.

Low Frequency Words

1. I left my car in a secure place.
2. We have ten items on the list.
3. He shared intimate details about his life.
4. He is very gentle with his kids.
5. Execution is still a penalty for murder.
6. We have recently engaged a cleaner.
7. They painted the kitchen in bold colors.
8. They walked down a broad avenue.
9. Her friend saved her from drowning.
10. She has an excellent memory for names.
11. The village lies in ruins today.
12. You really should take more exercise.
13. He designs dresses for many celebrities.
14. They are currently arming for war.
15. I want a glass of wine.

Mekke’de Bir ‘Alman’ Seyyah: Ilija Trojanow

Dr. Gülrû Bayraktar

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu
gulru.bayraktar@alanya.edu.tr

Öz

Almanca seyahatname yazan yazarların en tanınmışlarının başında gelen günümüz seyyahı Ilija Trojanow kendini bir millete ait olarak tanımlamaktan çekinen bir yazardır. Yine de ağırlıklı olarak Almanca yazıyor olmasından kaynaklı batılı bir yazar olarak tanınan Ilija Trojanow seyyah kimliğiyle yüz binlerce Müslümanın arasında hac yolculuğuna çıkmaya karar verir ve sonrasında bu hac yolculuğunu bir seyahatname olarak kaleme alır. Trojanow birçok farklı türde seyahatname yazmıştır. İncelenen bu seyahatnamesinde kutsal mekânları ziyaret edemeyenler için kullanılan geleneksel öznel tasvir üslubuna sadık kalmıştır. Eser seyahatin her aşamasında okura somut ama bir o kadar da yazarın duygulanını betimleyen resimler sunmaktadır. Yazar içtenlikle hac ibadetinin tüm gereklerini yerine getirirken bin yıllık bir geleneği, vuslatın zirvesi olarak tasvir etmektedir. Çektiği bütün zorlukları ve meşakkatleri bir kefeye, elde ettiği ödülü ve mutluluğu da diğer kefeye koyarak okura heyecan verici ve merak uyandırıcı bir lezzet sunmaktadır. Kendisinden önce kutsal yolculuğa çıkan seyyahlardan farklı olarak birinin emriyle veya görev icabı değil kendi arzusuyla Hac yolculuğunu yapmaya karar vermiştir. Bu nedenle de duymak istenilenleri, sipariş üzere değil, sadece gördüklerini, hissettiklerini tasvir eder. Trojanow bu tavrıyla bilinçli bir biçimde kendisiyle, seyahatnamelerini ‘ötekileştirmek’ için kullanan seyyahlar arasına mesafe koymuştur. Alman seyahatname örnekleri içerisinde klasikleşmeye aday olabilecek bu eser, günümüz seyahat edebiyatında önemli bir yer edineceğinin sinyallerini vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu-batı, seyahatname, hac, Ilija Trojanow, seyyah.

A ‘German’ Traveler in Mecca: Ilija Trojanow

Abstract

Ilija Trojanow is one of the most famous western travelling authors. Although he refuses to be defined as a German he is writing mostly in the German language. He has travelled to a lot of different places and always recorded these in his books. As a pilgrim among thousands of Muslims he also travelled to Mecca and has written down his experiences in a German travelogue. In this travelogue, he uses the traditional style of those who have travelled to these holy places before and describes them for those who never had the chance to see those places. The travelogue provides concrete but also emotional pictures. While the author fulfils all the necessities of the hajj pilgrimage, he describes this ancient tradition as the climax of an ultimate union. As he explains all the difficulties and troubles

Gönderim Tarihi / Sending Date: 18/12/2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18/02/2020

on the one hand and all the rewards and joys on the other hand, he keeps the reader excited. Different from those travelers before him who travelled for business purposes and were motivated by a sponsor, Trojanow is setting his journey just for his own aims and wishes. Therefore, he is not forced to write according to the wish of someone, which keeps his travelogue very much authentic. This travelogue, as a candidate to be one of the classic German travelogues, holds a very important place among its contemporary examples.

Keywords: East-West, travelogues, hajj, Ilija Trojanow, traveler.

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğundan bu yana hep uzakları, farklı olanı ve gizem barındıranı merak etmiştir. Bu merak, bilinmeyeni yakından görebilmek, tecrübe etmek ve ötekini anlamak adına uzaklara yolculuk yapmaya itmiştir. Avrupa'dan yola çıkanlara bakıldığında, bu yolculuk çoğu zaman doğuya doğru gerçekleştirilmiştir. Yolculuğun başkahramanları ise ağırlıklı olarak kâşifler ve seyyahlar olmuştur.

Kâşifler ve seyyahlar durdurulamaz meraklarının ötesinde kendi ait oldukları kültürün ötekine olan önyargılarını doğrulamak veya çürütmek maksadıyla seyahatlerini kaleme almış ve döndüklerinde ait oldukları toplumlarla paylaşmışlardır. Yolculukları bir 'sponsor'un himayesinde gerçekleşmişse, seyyahın kaleme aldığı izlenimler mutlaka bu kurum veya şahsın hoşuna gidecek, fikirlerini doğrulayacak doğrultuda gerçekleşirdi (Bayraktar, 2011). Eğer kâşifler ve seyyahlar kendi imkânları ve arzularıyla yolculuğa koyulmuşsa tuttıkları günlükler, sıklıkla önyargıları çürütecek, yanlış imajları değiştirecek ve stereotipleri kaldıracak türdendir (Neuber, 1998). Modern zaman ve hatta günümüz seyahatnameleri de aynı amaçları güder. Modern seyahatnamelerin eskilerine göre farkları ise çağımızın teknolojik imkânlarında gizlidir (Brenner, 1990). İnsanoğlu artık gitgide küçülen dünyanın en ücra köşelerine, en el değmemiş ormanlarına, dağların zirvelerine ve saklanabilmiş kabilelerin kalbine kadar inebilecek teknolojiye sahiptir. Görüntüleme yöntemleriyle ömrümüzün vefa etmeyeceği mesafelerdeki insanları, artık televizyon veya internet aracılığı ile istediğimiz mekân ve zamanda görebiliyoruz (Dora, 2017).

Ilija Trojanow, hem geleneksel yöntemlerden hem de güncel teknolojiden faydalanan günümüz seyyahlarındandır. Bu çalışmada incelenen eser, Ilija Trojanow'un 2004 yılında yayınlamış olduğu "Zu den heiligen Quellen des Islams. Als Pilger nach Mekka und Medina" (İslam'ın kutsal kaynaklarına yolculuk: Bir hacı olarak Mekke ve Medine'ye) isimli seyahatnamesidir. Araştırmanın amacı ise, incelenen bu seyahatnamedeki doğu-batı imgesini ve eserin kültürlerarası ilişkilere etkisini ortaya koymaktır.

Çalışmanın ilk bölümü Alman Edebiyatında seyyahların ve seyahatnamelerin yerini, ikinci bölüm Ilija Trojanow'un seyahatnamesinin eser incelemesini kapsamaktadır.

1. Seyyahlar ve seyahatnameler

Seyahatnameler edebiyat ve tarih yazınının en eski türlerinden birini temsil eder. Türün tanımını ancak günümüzde yapabilmek mümkün olmuştur. Çünkü seyahatnameler veya bir başka isimle gezi yazıları bireysel ve özgün yazılardır (Neubert, 2011). Gerek bilfiil gerçekleşmiş geziler gerekse hayali veya mecazi seyahatler, hatta kendi benliğine giden zihinsel yolculuklar dahi edebi bir tür olarak seyahatname çatısı altında toplanmıştır (Moraw, 1992).

Ayrıca klasik anlamda seyahatnameler, sefaret mektuplarının ve şarkıların yanı sıra ilk belirgin imaj oluşturuculardır. Bilimsel bir amaç güdülmemekle birlikte, seyahatnamelerin hedefi çoğunlukla siyasidir. Hatta seyahat edilen ülkeden ve toplumdan ziyade seyyahın ait olduğu toplumu etkileme amacını taşır (Robel, 1980). Alman Dili ve Edebiyatı alanında 1970'ten bu yana seyahatnameler daha kapsamlı ve ayrıntılı biçimde incelenmeye başlanılmıştır. Bu tarihten önce gezi yazıları aşırı spesifik karakterleri sebebiyle veya tamamen deskriptif (betimleyici) olmalarından dolayı kuramsal açıdan incelenmeye elverişli değillerdi (Robel, 1980).

Oryantalizmin yaygınlaşmasıyla batıda seyahatnamelerin muhteviyatına olan ilgi artmıştır. ‘Gizemli Doğu’nun incelenmesi ve bilinmeyenin perdesini aralayabilmek adına seyahatnameler edebiyat biliminin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Batının bugün Avrupa olarak bilinen kısmı dışındaki bölgeler bu süre zarfında önem kazanmaya başlamıştır (Huschenbett, 1994). Bilhassa kültürlerarası bağlamda imajolojik öğeler açısından incelenen seyahatnameler bakir çalışma alanları olarak keşfedilmiştir. Buna karşın karşılaştırmalı edebiyat alanında, seyahatnamelerin içeriğinden ziyade “öteki” veya “farklı” olana yapılan vurgu önemsenmiştir (Brenner, 1990).

Batı edebiyatının en eski türlerinden biri olan seyahatnamenin serüveni Yunan antik dönemlere kadar uzanır. Seyahatnameler, yazarının yapmış olduğu yolculuk esnasında kaleme aldığı notlar, anlatılar, çizim ve gravürlerden oluşan edebi bir türdür (Moraw, 1992). Alman Dili ve Edebiyatı alanında da çok eski bir geleneğe sahip olan seyahatname, on dördüncü yüzyılın ortalarında kutsal mekânlara yapılan yolculuklardan oluşturulmuş yazılardan ibarettir. Bu ilk yazılı örneklerde gerçek anlamda bir edebiyattan söz etmek elbette mümkün değildir, ancak sosyal - tarihi etkisi ve öneminin yadsınamaz olduğu da bir gerçektir (Ratzel, 1998). Tasvir edilenlerin gerçeğe uygun bir biçimde yansıtılması gerektiği için, bu çaba estetik kaygının önüne geçmiştir. Bu nedenle genelde söz sanatlarını içermeyen bu yazı türünün edebi türler arasına girebilmesi gecikmiştir (Strelka, 1985). Günümüzde seyahatnamelerin algılanışı tamamıyla değişmiştir. Son elli yılda seyahatnamelerin niceliği kadar niteliği de artmıştır. Seyahat edebilme rahatlığı, teknoloji ile kayıtların doğruluğu ve globalleşen dünyanın diğer artan imkânlarıyla seyyahların ve ürettikleri seyahatnamelerin sayısı artmıştır. Seyyahların bir kısmı ise seyahatnameler aracılığı ile bilinmeyi tanıtıp, ötekileştirme duygusunu kaldırmak amacıyla kültürler arası çalışmalar kaleme almaktadır (Brenner, 1990).

Yirmi birinci yüzyıl seyyahlarından Ilija Trojanow’un kaygısı ise çok yönlüdür. Trojanow eserlerinden anlaşıldığı üzere, yeryüzünde insan eliyle oluşturulmuş sınırların - söz konusu insan ilişkileri olduğunda- kaldırılması gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır. Öteki, ötekileştirme gibi kavramları ele aldığı yazılarından ve röportajlarında bilhassa kendi çok yönlü tecrübelerinden bahsetmektedir. İnsanlar arası diyalogun en güzel örneğini hem dini hem milli hem de insani boyutuyla tecrübe ettiği hac yolculuğu esnasında kaleme aldığı “İslam’ın kutsal kaynaklarına yolculuk: Bir hacı olarak Mekke ve Medine’ye” isimli eserinde sunmaktadır.

2. Ilija Trojanow ve seyahat kullanım kılavuzu- “Gebrauchsanweisung fürs Reisen”

Alman edebiyatının en genç seyyahlarından olan yazar Ilija Trojanow 1965 yılında Bulgaristan’da dünyaya gelmiştir. Hayatı boyunca zorunlu veya gönüllü olarak mekân değiştirmiş ve seyahat etmiştir. Henüz çocuk yaşlarında Bulgaristan’dan Almanya’ya, Almanya’dan Afrika’ya, Afrika’dan Hindistan’a göç etmiştir. Hukuk, etnoloji ve deniz aşırı ticaret gibi alanlarda eğitim almış olmasına karşın, Trojanow bir yayınevi kurarak yazarlıkta ilerlemiştir. Bugüne kadar onlarca eser ortaya koymuş ve bunlar ‘ben, öteki ve ötekileştirme’ konuları ekseninde kurgulanmıştır. Avrupa’da sayısız ödüle layık görülen Trojanow’un kitapları Arapça, Bulgarca, Çince, İngilizce, Farsça, Fransızca, Rusça, Türkçe gibi 30 dile çevrilmiştir (Trojanow, 2019).

Ilija Trojanow 2018 yılının Ekim ayında “Gebrauchsanweisung fürs Reisen” Seyahat kullanım kılavuzu isimli eserini piyasaya sürmüştür (Trojanow, 2018). Bu eserde Trojanow

okuru on iki aşamada seyahat etmenin inceliklerine sürüklemektedir. Bunu yaparken eserini bir seyyah olarak edindiği kendi tecrübeleriyle ve edebiyat tarihinden alıntılarla süslemektedir. Yazar yer yer seyahat etmenin bir damak tadı konusu da olduğunu ve seyahatte nasıl yemek yenmesi gerektiğine de değinerek eserini çeşnilendirmektedir (Trojanow, 2018, s. 28-29).

Trojanow'a göre yaşadığımız zamandaki kadar çok seyahat edilmemiştir. Bunun nedeni insanların yükselen refah düzeyi, küçülen dünya ve İnternetin sağladığı bilgi çokluğudur. Seyahat eden kişi her an her yerde kolaylıkla seyahat edeceği nokta, kalacak yer, gezecek yerler ile ilgili bilgiye ulaşabilmektedir. Bu imkânlar seyahat etmeyi hiç olmadığı kadar kolaylaştırmaktadır. Buna rağmen Trojanow'a göre insanların yüzde doksanı seyahat edebilecek imkânlarla sahip değildir. Çoğu zaman zenginler fakirlerin dünyasına seyahat etmektedir. Tersine neredeyse hiç görülemez. Bununla ilişkili olarak Trojanow seyahat etmenin ne demek olduğunu irdelemeye çalışmaktadır (Trojanow, 2018, s. 44).

Trojanow eserinde seyahat edenin evini, yaşadığı yeri bırakarak bilinmeyene giderken bu yola çıkışı hangi güdüyle yaptığı sorusuna cevap aramaktadır. Kendi tecrübelerine göre seyahat edenlerin çoğu gittikleri yerde aslında o yere özgü unsurlardan kaçınarak seyahat ediyorlar. Seyahat eden kişi uzakta tanıdığı bulmak istiyor. Aslında kendi konfor alanından çıkmak istemiyor. Bunları sıralarken eserinde seyahatler arasında ayrıştırma yapmaktadır. Ne tür seyahatler vardır sorusunu şöyle cevaplamaktadır; bireysel seyahatler, grup seyahatler, eğitim seyahatleri, deniz kenarına yapılan seyahatler, alış-veriş seyahatleri, gurme seyahatleri, macera seyahatleri, dil seyahatleri ve son olarak belki de en eski seyahat şekli – hac seyahati (Trojanow, 2018, s. 56).

Yazara göre gerçek anlamda seyahat eden kişiler günlük hayatlarında olan tekdüzelik ve kendilerine zorunlu olarak dikte edilenlerden kaçma isteği içerisindedir. Bunun için seyahat eden kişinin yapması gereken şey ise kendini bırakabilmektir. Kendini bilinmeyene, tahmin edilemeze, öngörülemezliğe bırakabilmesi gerekmektedir. Sadece bu şekilde gerçekleştirilen yolculuk seyahat edenin gelişmesini, değişmesini sağlayabilir. Yazar bu durumu tarif ederken şöyle demektedir;

"Gerçek anlamda seyahat etmek kendinizi belirli noktalarda aşabilmenizi gerektirmektedir. Çünkü aslında başımıza ne geleceğini bilmediğimizi durumlara sokuyoruz kendimizi. Bilinmeyenin bize dokunmasına izin veriyoruz. Bizi sarsmasına izin veriyoruz. Bu kadim kültürüne göre seyahat etmek demektir. Çünkü bu seyyah, hac yolcusu gibi aydınlanma ve kemâlat arayışı içerisindedir." (Trojanow, 2018, s. 86)

Bunun ötesinde Trojanow eserinde bölümler halinde seyahate alınacak eşyanın miktarı, bir rehberin gereksinimi, tek başına veya kalabalık mı seyahat edilmeli? İletişimin nasıl kurulması gerektiği ve dillerin edinimiyle ilgilidir. Ayrıca yazar seyahat esnasında ne tür beklentiler, hayal kırıklıkları olabileceğine, hangi zorluklarla veya tehlikelerle karşılaşabileceğine değinmektedir. Trojanow bu seyahat kullanım kılavuzu içerisinde seyahat etmekten yana söylem içerisindedir. Neden artık seyahatleri esnasında fotoğraf çekmediğini de bölümlerin birinde ayrıntılı biçimde anlatmaktadır (Trojanow, 2018, s. 93).

Trojanow özellikle seyahat etmenin bizi tekrar insana dönüştürdüğüne değinmektedir. Eski zamanlardaki ağızdan ağıza yapılan aktarımlardaki bir araya geliş mantalitesine ancak bu şekilde tekrar dönebileceğimiz vurgulamaktadır. Ancak bu şekilde

gözlemlediklerimizi birbirimize kısaltarak, uzatarak, süsleyerek, hikâyeler şeklinde anlatabilir, aktarabiliriz diyor Trojanow. Bunu yaparken konu doğruluk oranı değil gerçeklik oranıdır (Trojanow, 2018, s. 128).

Yazar eserini bitirirken okura bu kullanım kılavuzunda sunulanları gerçekten özümseydiyse, anlادیysa gerçek bir seyahate çıktığında birfiil kullanabileceği bilgiler ile dolu olduğunun altını çiziyor. Yazar ise bunu şu kapanış sözleriyle dile getirmektedir;

“Bana göre seyahat etmenin en mükemmel hali seyahat edenin değişimidir. Bunu sağlayan seyahatler ise zorlu ve meşakkatlidir. Hem zaman hem de dayanıklılık gerektirmektedirler. Yeryüzünü ölçtük, dünyayı dosyaladık, insanı devleştirdik. Mevcut koordinatlar sisteminde her şey yerini bulmuş durumda. Dünyanın büyüünün yok edilmesine karşı gelmemiz gerekiyor. Yavaş yavaş yabancılaşma hissi eksiliyor, kendini kaybetme hissi, anlamıyor olduğunu anlama duygusu kayboluyor. Varoluşumsal olan hayrete düşme hissi yok oluyor.” (Trojanow, 2018, s. 179)

3. İlija Trojanow – Bir Yazar - Bir Seyyah - Bir Hacı

Araştırmamızın konusu olan İslam’ın kutsal kaynaklarına yolculuk: Bir hacı olarak Mekke ve Medine’ye isimli eserinde İlija Trojanow yüz yıllardır seyyah veya araştırmacı yazar olarak yolculuk yapan ve bu yolculuğunu kayıt altına alan seyyahların geleneğine kendini dahil ettiğini yazmaktadır. Eserinde atf yapılan seyyahlar “Naseer Khusrau, Ibn Jubayr, Ibn Battuta, Muhammed Asad” gibi doğulu olanların yanı sıra, “Burckhart ve Burton” gibi batılı yazarlardan oluşur.

Yazar, bilhassa hac yolculuğunu seyahatname biçiminde kaleme alanlara saygısını belli eder ve onlarla birlikte anılmaktan onur duyduğunu şu sözleriyle paylaşır:

“[...] yazarlar bilgi vermeye ve aydınlatmaya çalışmışlardır tecrübelerini süslemeden veya çektikleri zahmetleri gizlemeden. Aynı zamanda karşılaştıkları durumları ve İslam’ın orada yaşanma biçimini de eleştirmekten kaçınmamışlardır. Hacda, o zamandan beri vaat edilenle gerçekleştirilenin arasında bir uçurum vardır. Bu da yazılanlara özel bir heyecan katmaktadır. Bu geleneğe sadık kalmak hem bir arzu hem de bir şereftir. [...]” (Trojanow, 2015, s. 7)

Trojanow’un yukarıda saymış olduğu yazarların hayatları incelendiğinde genelde emir kulu olmayan, bir sponsorun emriyle değil de kendi merakı veya arzusuyla yola çıkmış olan seyyahlar oldukları görülmektedir. Ayrıca adı geçen seyyahların bir başka ortak özelliği ise ‘ötekileştirici’ değil ‘birleştirici’ ve bilinmeyene karşı olan korkuyu okurda dindirici özellikte olmalarıdır (Bookmann, 1986). Trojanow’un kendisini bilhassa bu seyyahların şeceresine dahil etmesi yolculuğa çıkışı ve seyahatnamesini oluştururken sahip olduğu niyetini açıkça gözler önüne sermektedir.

Trojanow kendisine öncü gördüğü seyyahlar gibi Hindistan’dan Mekke’ye yolculuk yapmış ve bu süreci en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Trojanow Mekke’ye gidebilmenin şartlarını yerine getirebilmek adına bu yolculuğa hayranı olduğu Sir Richard Burton gibi yıllarca hazırlanır (Trojanow, 2015, s. 8). Hazırlıklarını hem dini hem tarihi nitelikte tamamlamıştır: “Hac hazırlıklarına [...] Bombay’ın ağırlıklı Müslümanların yaşadığı bir mahallesinde başladım [...] Haftada üç kez buluşuyorduk. İçlerinden aynı zamanda müftü olanı benim özel hocam olmuştu”. (Trojanow, 2015, s. 29-30)

Trojanow hac seferi süresince herhangi bir otoriteye bağımlı olmaksızın kendi kişisel tecrübelerini ve duygularını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. İslam dünyasında bilinen anlatılara yer vererek anlatımına manevi derinlik katmaktadır:

"Allah teala insanları yarattığında, melekler sormuş. Bunları neden yarattın ki? Bunlar sadece saçmalayacak ve dünyayı yok edecekler? Ben sizin bilmediklerinizi bilirim demiş Allah teala. [...] Amir bana bu tür parabollar anlattıkça gözleri parıldardı ve ukalaca gülümserdi. Bilgelikleri sebebiyle yoğun bir sevinç yaşardı." (Trojanow, 2015, s. 64)

Kitabın birinci bölümünde yazar hac yolculuğuna nasıl başladığı ile ilgili bilgiler sunar. Hindistan'da bulunduğu süre zarfında İslamiyet'le tanışma sürecine bu bölümde şahit oluyoruz. Trojanow hac yolculuğunun bütün aşamalarını anlatırken, okurda bir önyargıyı körüklemeyi gözlemlediklerini olduğu gibi aktarır. Yazar inanılmaz insan izdihamını, birlikte edilen ibadeti, insanların terlemelerini, zorlanmalarını ve manevi huzura ermenin yollarını aramalarını anlatmaktadır:

"Gece yarısından sonra Muzdalifa'da artık yer kalmıyordu [...]. Mina'ya doğru adeta bir insan seli akıyordu [...] Kayalıklarda şeytan taşlaması için gerekli olan kırk dokuz taş arıyordum, ama bulmakta çok zorlanıyordum. İki milyon hacı olunca bir taş çölünde bile taşlar azalır [...]." (Trojanow, 2015, s. 102)

Trojanow eserinde yaşadıklarını okura gördüğü her şeyi en ince ayrıntısıyla, resimsel ve şairane bir dil kullanarak anlatır. Tasvirlerini aşırı derece duygularla bezediğinden okuru bu tecrübeye ortak etmeyi başarmaktadır. Okur neredeyse kalabalığı, o kutsal mekânların tozunu-toprağını ve kulaklardaki uğultuyu yaşar hale gelir: *"Kâbe'yi görmek çok etkileyiciydi. [...] Hayatımızın yegâne amacı olana ulaşmanın heyecanı ve mutluluğuyla dolmuştu atmosfer. Hiç düşünmeden ve hiç hazırlanmadan içimde bir dilek belirdi ve gözlerim yaşlarla doldu."* (Trojanow, 2015, s. 29)

Trojanow ilk defa yapacağı bu hac yolculuğu öncesinde ikaz edildiğini de okurla paylaşmaktadır. Hacılar bazen "delirmiş gibi" davranabiliyor diye uyarıldığından ve "Bazı davranışları seni şaşırtmasın ve hatta şüpheye düşürmesin" diyen arkadaşlarından bahsetmektedir: *"Aşık bazen mantıksız davranışlarda bulunabilir sevgiliye kendini beğendirmek için."* (Trojanow, 2015, s. 68)

Trojanow Kur'an, namaz ve duaları öğrenir. İhrama girer ve 'Lebbeyk' zikrini tekrarlar:

"Lebbeyk'i tekrar edebiliyor musun? diye sordu arkadaşlarımdan biri ve ben ilk kelimeleri söylemeye koyuldum. Başta biraz ürkek ama gitgide daha da emin, arkadaşlarım da bana katıldı. Birlikte Bombay'daki bir gökdelenin on altıncı katında hac zikrini tekrar etmeye başladık: [...]." (Trojanow, 2015, s. 11)

Trojanow seyahatini batılı bir yazar gibi kaleme almamıştır. Ancak iki kültür arasında bağ oluşturmaya çalışan biri gibi de yazmamıştır. Kendi deyimiyle sufice tasvir etmeye çalışmıştır:

"Kısa yalnız bir duadan sonra odamın tam ortasında kendimi teslim olmuş hissetmekteydim [...]." (Trojanow, 2015, s. 10)

Bazı ibadetlerin neden kırk, altmış, yüz defa tekrar edilmesi gerektiğini sorgulamamaktadır. Bazı ritüellerin neden tam o an, o şekilde yapıldığını da sorgulamaz. Ama aynı zamanda kendisi için bu tür geleneksel ritüellerin neden bu kadar derin bir anlam

yüklü olduğunu da açıklamaz eserinde. Trojanow'u hac yolculuğuna hazırlayan hocası şöyle der:

“Kâmil şekliyle ibadet, nefes almak kadar tabii bir duruma dönüşür, [...] O zaman tespihe ihtiyacın kalmaz, Allah ile nefesin bir olur.” (Trojanow, 2015, s. 51)

Bu ve buna benzer pasajlar sayesinde Trojanow'un seyahatnamesi duygular aracıyla İslam'a açılan bir kapıya dönüşmektedir.

Yazdıkları gazetelerde haber olarak insanlara iletilenden çok öte bir içsel tecrübe olarak aktarılmaktadır. Henüz yolculuğun başında bile Allah'a olan teslimiyetin bir göstergesi olarak akli karşı çıkmasına rağmen pasaportunu gümrüğe teslim eder. Akıyla farkında olduğu duygusal eylemlerini okurla paylaşıyor olması, bu anlamlı yolculuğa bir başka değer katmaktadır.

En derin duygu ve hissiyatlarını tarif ederken Mekke'de gerçekleşen günlük akışı da tüm çıplaklığı ile tasvir ediyor Trojanow. Sokaklarda gerçekleşen ticareti, dilenciligi, itişip kakışmaları, insanların ezilmesini ve bağırsız çağırışları da örtüsüzce anlatmaktadır. Kaybolmamak için kendilerini birbirlerine bağlayarak tavaf eden kadınlardan, ibadet esnasında cep telefonu ile konuşmalar yapanlardan veya oyun oynayanlardan bahsediyor. Şeytan taşlanan bölgede ayakkabılarını kaybedenlere yeni ayakkabı satan tüccarları anlatırken “Şeytanın gölgesinde ticaret yeşeriyor,” diyor Trojanow.

Bunun ötesinde, seyyah batıl inançların da böylesi kutsal bir seyahate ne kadar çabuk karıştığını anlatmaktadır. Eserinde İslam'ın ahlaki değerlerine ve insan sevgisine sadık kalmanın ibadet düsturları ve kıyafet kurallarına uymaktan daha zor olduğunu vurgular Trojanow. Anlatılarında her şey olduğu gibi verilmiştir. Ne güzelleştirilmiş ne de kötüleştirilmiştir. Bu yüzden de okur için aydınlatıcıdır. Hac yolculuğunun her iki yönünü de gören, algılayan ve yansıtan bir yazar olarak biraz da melankolik bir biçimde eve döner. Yaşamış olduklarının etkisiyle kitabını şu sözlerle kapatır:

“Hacca gitmediysen, gerçekten yaşamamışsın, der eski bir söz.” (Trojanow, 2015, s. 166).

SONUÇ

Sonuç olarak tarihteki Alman seyyahların gezi yazıları incelendiğinde, motivasyonlarının ve yazma amaçlarının önyargı körükleyici nitelikte olduğu, bir sponsor ile belli bir amaç için yola çıktıkları görülmektedir. Trojanow ise aksine objektif tutumuyla bu tür seyyahlara mesafesini korumuştur. Bu çalışma kapsamında incelenen eserde, Trojanow diğer seyahatnamelerinde olduğu gibi, nötr tutumunun kendisinin bir “dünya insanı” olmasından kaynakladığının altını çizmiş ve seyahat ederken aidiyetlerin bir adım geride tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca seyahat edilen yerler, kültürler ve inançlara karşı önyargısız ve kalıplaşmış değer yargılardan uzak bir tutumun önemini göstermektedir.

Sanat ve sanatçının dünyaya karşı sorumluluğu da tam bu noktada önem kazanır. Ötekileştirmeyen, yabancılaştırmayan sanatıyla, kaleminin gücüyle insanları birleştiren, birbirine yaklaştıran eserler ortaya koymaları günümüz dünyasında hiç olmadığı kadar ihtiyacımız olan ve örnek alınması gereken bir tavidir.

SUMMARY

Ilija Trojanow is one of the most famous western travelling authors. Although he refuses to be defined as a German he is writing mostly in the German language. He has travelled to a lot of different places and always recorded these in his books. As a pilgrim among thousands of Muslims he also travelled to Mecca and has written down his experiences in a German travelogue. In this travelogue, he uses the traditional style of those who have travelled to these holy places before and describes them for those who never had the chance to see those places. The travelogue provides concrete but also emotional pictures. While the author fulfills all the necessities of the hajj pilgrimage, he describes this ancient tradition as the climax of an ultimate union.

As he explains all the difficulties and troubles on the one hand and all the rewards and joys on the other hand, he keeps the reader excited. Different from those travellers before him who travelled for business purposes and were motivated by a sponsor, Trojanow is setting his journey just for his own aims and wishes. Therefore, he is not forced to write according to the wish of someone, which keeps his travelogue very much authentic. As the travelogues of diverse German travellers throughout the history were analysed, it was seen that their motivation and intention to write had often a xenologic purpose. Generally, they start their travel driven by the aim of a sponsor or by a certain aim. However, Trojanow is able to unhitch himself from such an attitude and is keeping an objective attitude towards the occurrences and their written heritage. The travelogue which was analysed in this study shows as all of his other travelogues, that his value-free attitude is not just a literary position but much more a natural result of "being a man of world". With his books he is emphasizing this attitude and seems to say that one has to hold back his affiliations if the aim is to write a travelogue free of assessments. Moreover, he shows how to be without prejudice while interacting with new places, cultures and different beliefs far and free from hardened stereotypes.

This is the point where the responsibility of art and artist becomes important. For today's world it is more important than ever that people with voices do not otherize or discriminate with their art but use the power of their pens to unite people, to bring them closer together and be productive in a very unifying way. In that respect, this travelogue, as a candidate to be one of the classic German travelogues, holds a very important place among its contemporary examples.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, G. (2011). *Hans Dernschwam'ın "İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü" ile Evliya Çelebi'nin "Viyana Notları"nda imgeler ve önyargılar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bookmann, H. (1986). *Die Stadt im spaeten Mittelalter*. München: C.H. Beck Verlag.
- Brenner, P. J. (1990). *Der Reisebericht in der deutschen Literatur (2. Sonderh)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dora, D. (2017). Pilger, Voyeure und Touristen. *Zeitschrift für interkulturelle Germanistik*, 8, 75.
- Huschenbett, D. (1994). Reisen und Welterfahrung in der deutschen Literatur des Mittelalters. Reisen im Diskurs. Modelle der literarischen Fremderfahrung von den Pilgerberichten bis zur Postmoderne. *Tagungsakten des internationalen Symposions zur Reiseliteratur*, 1–13.
- Moraw, P. (1992). Reisen im europaischen Mittelalter im Licht der neueren historischen Forschung. *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Fru'hen Neuzeit*, 113–139.
- Neuber, W. (1998). Der Zauber des Fremden. Zur fru'hneuzeitlichen Reiseliteraturforschung. *Internationales Archiv fu'r Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 23,2, 142–155.
- Neubert, J. (2011). *Die außergewöhnliche Rolle der Reiseschriftstellerin im bürgerlichen Geschlechterkontext*. In, *Reisen im 19. Jahrhundert*. München: Grin Verlag.
- Ratzel, F. (1998). Reisebeschreibungen. *Deutsche Rundschau*, 95, 183–211.
- Robel, G. (1980). Reisen und Kulturbeziehungen im Zeitalter der Aufklärung. *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. Und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforshung*. Berlin: Ul, 9–37.
- Strelka, J. (1985). Der literarische Reisebericht Klaus Weissenberger. Prosakunst ohne Erzählen. *Die Gattungen der nicht-fiktionalen Kunstprosa*. Tübingen: N, 169–184.
- Trojanow, I. (2015). *Zu den heiligen Quellen des Islam. Als Pilger nach Mekka und Medina*. Malik. National Geographic. München: Piper Verlag.
- Trojanow, I. (2018). *Gebrauchsanweisung fürs Reisen*. München: Piper Verlag.
- Trojanow, I. (2019, 24 Kasım). Biographie. Erişim adresi: <https://trojanow.de/autor/biographie/>.

Adalet Ağaoğlu'nun Öykülerinde Diyalektik İmge*

Arş. Gör. Hüseyin Soylu

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

huseyinsoylu@yyu.edu.tr

Öz

Diyalektik imge, edebi metnin özgül estetik doğasını ve anlatı karakteristiğini belirleyen ve biçimlendiren önemli bir kurgusal yapı taşdır. Üretici olarak yazarın bilinci, imge ve gerçeklik arasında kurmaca bir dolayım sağlar. Bu kurmaca dolayım ile birlikte gerçeklik biçimleri, yazar tarafından imgeler aracılığıyla dönüşüme uğratılır. Dönüşüm süreci, kurgusal yapı içerisinde kendini gösterir. Bir edebi metnin anlatı karakteristiğini, kendine has tikelliğini belirleyen diyalektik imgeler, bu dönüşüm süreci ile ön plana çıkarılır. Diyalektik imgeler, edebi metin içerisinde ideolojiden ve yazarın niyetinden muaf yapılar değildirler. Bu anlamda edebi metinlerin, muhtelif yönelimlerini ve merkezi noktalarını saptayan kurgusal bir araç olma özelliğine sahiptirler. Adalet Ağaoğlu Türk edebiyatında toplumsal gerçekliği ve ideolojik içerikleri, estetik bir dikkatle dönüştüren ve yeniden biçimlendiren önemli yazarlardandır. Ağaoğlu'nun öykü kitapları, estetik ve ideolojinin paylaşımlı ilişkisinin metinsel bir yapıda tezahür ettiği önemli türsel oluşumlardır. Ağaoğlu'nun öykülerinde yer alan diyalektik imgeler hem estetik hem de ideolojik bir ileti biçiminde ortaya çıkarlar. Öykülerin kendine özgü kurgusal ilişkileriyle yapısal bir bütünlük oluştururlar. Çeşitli olayörgüsel çizgilerle tezatlı veya uyumlu bir görünüm elde ederler. Ağaoğlu böylelikle, metinsel bir yapı içerisinde estetik ve ideoloji arasında imgesel bir bütünlük oluşturur. Kendine özgü bir edebi duyum ve algı alanı yaratır. Bu çalışmada Ağaoğlu'nun öyküleri, estetik ve ideolojik yapıları dikkate alınarak diyalektik imge bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Ağaoğlu, diyalektik imge, öykü, edebi metin, anlatı.

The Dialectic Image in Adalet Ağaoğlu's Stories

Abstract

The dialectic image is an important fictional structure that determines and shapes the specific aesthetic nature and narrative characteristics of literary text. An author's consciousness as a producer provides a fictional mediation between image and reality. With this fictional mediation, the forms of reality are transformed by the author through images. The transformation process manifests itself in the fictional structure. Dialectic images that determine the narrative characteristics and unique specificity of literary text are highlighted with this transformation process. Dialectic images are not structures exempt from ideology and the author's intention in literary text. In this sense, they have the feature of being a fictional tool that determines the various orientations and central points of literary texts. Adalet Ağaoğlu is a prominent writer in modern Turkish literature that transforms and configures social reality and ideological contents in aesthetic sense. The stories of Ağaoğlu are significant literary genres which produce aesthetics and ideology's mutual relations in a textual structure. Dialectic images in Ağaoğlu's stories emerge as both aesthetic and ideological messages. They form a structural integrity with the specific fictional relationships of the stories. In this way, Ağaoğlu forms an imaginary integrity between aesthetics and ideology within a textual structure. She creates a distinctive sense of literary perception. In this article, the stories of Ağaoğlu will be examined within the context of dialectic image considering their aesthetic and ideological structures.

Keywords: Adalet Ağaoğlu, dialectic image, story, literary text, narrative.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Selma Baş danışmanlığında tamamlanan "Adalet Ağaoğlu'nun Öykülerinde Estetik ve İdeoloji" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Adalet Ağaoğlu, Türk edebiyatında keskin duyarlılıkları olan ve bu duyarlılıkları, politik ve kültürel hafızayı dikkate alarak edebî bir formla anlatmayı amaç edinen önemli yazarlardandır. Onun öykülerinde ideolojik doku ile estetik bilinç bir arada bulunur. Araştırmanın amacı ve hareket noktası, Adalet Ağaoğlu'nun öykülerinde yer alan bu politik doku ve estetik bilinci incelemek; estetik ve ideolojinin yapısal olarak etkileşiminin kurgusal tekniklerini diyalektik imge aracılığıyla ortaya çıkarmaktır.

Adalet Ağaoğlu'nun öykülerinin bu tür bir yaklaşımla incelenmesi Türk öykücülüğünün kuramsal birikimini, eleştirel zenginliğini artıracaktır. Araştırmanın önemini, Ağaoğlu'nun öyküleri ile ilgili özgün bir çalışma alanı ortaya koyması ve edebî metinleri değerlendirme sürecinde yaratacağı perspektif oluşturmaktadır.

Araştırmanın kapsamı Adalet Ağaoğlu'nun öykü kitapları ile sınırlı tutulmuştur. Diğer edebî türler ile ilgili eserleri, çalışmaya kaynak oluşturmadığı için dikkate alınmamıştır. Ağaoğlu'nun öykü metinleri diyalektik imge bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamın haricinde yer alan diğer edebî eleştiri yöntemleri, araştırmanın esas odağını etkilemeyecek bir biçimde araştırma kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın yöntemini, Adalet Ağaoğlu'nun öykülerinin estetik ve ideoloji açısından diyalektik imge bağlamında incelenmesi oluşturmaktadır. Bu anlamda araştırmanın sınırlarını belirleyen Ağaoğlu'nun öykü metinleri sırasıyla şu şekildedir: "Yüksek Gerilim", "Duvar", "Yasemin İşçileri", "Gün Üç Dakika", "Sen Ey Kutsal Işık", "Muz", "Yan Kapı", "Hüzzam Mavis'i", "Kulak Tıkaçları", "Çınlama", "Savun Sevdam Sen Savun", "Tanrının Sonuncu Tebliği".

Edebi metin estetik özgüllüğünü ve kimliğini imgeler aracılığıyla kazanır: "*Sanat, imgeler aracılığıyla gerçekliğin yeniden üretilmesidir.*" Bu anlamda imge ve gerçeklik arasında sanatçının bilinci kurmaca bir dolayım sağlar. Yansıtma kuramına göre edebî metinden ayrı olarak salt insanın bilinci "*çevresel gerçekliğin bir imgesini*" taşır. "*Gerçeğin tasarımına göre özgül nitelikler*" yaratıcı bilincin kendine has görü ve duyu biçimi ile sağlanır. Bilgi kuramına göre de "*ruhsal yaşamın tüm dışavurumları birer imge*" özelliğine sahiptir. İnsan bilinci bizatihi biricikliği ile dış dünyayı imgesel bir özbilinçle algılar. Gerçekliğin yansımalarının özel bir biçimi olarak göründükleri sürece ise sanatsal imgeler, nesnel dünyanın öznel tasarımını oluşturur (Ziss, 2016, s.57-58). Bu anlamda nesneyi "betim" ve "yeniden-üretim" aracılığıyla sunma ve onu "*çevresini saran (alışlagelmiş) kabuktan*" özel bir atmosferle çıkarma edimi, sanatsal imgenin hareket noktasıdır (Benjamin, 2014, s.57).

Edebi metin bağlamında imgeler, yaratıcı bilincin estetik bakışının bir yapıt içerisinde kurgusal ve kompozisyonel ilişkiye girmesi ile ortaya çıkar: "*İmge, gerçekliğin sanatsal çağrıştırmadır, sanatçının bilincinde saptanmış olan haliyle nesnel dünyanın düşünsel bir tablosudur ve bunun sonucu olarak okur, seyirci ya da dinleyici tarafından algılanır.*" (Ziss, 2016, s.58) İmge, diyalektik yapısını metinsel ilişkiler ve ilintiler neticesinde biçimlendirilen olayörgüsü aracılığıyla edinir; zira olayörgüsü, "*anlatılan öykünün kurucusu olan bütünsel eylemdeki olayların düzenlenişi*", "*pratiğin alanına anlatı tarafından sokulan dizimsel düzenin yazınsal açıdan eşdeğeri*" (Ricoeur, 2016, s.115) anlamına gelir. Bu dizimsel düzen içerisinde imge, yazarın estetik tasarımını gerçekleştirmek için karakter, çevre ve vaka etrafında farklı unsurlarla ilişki içine girer. Daha açık bir ifade ile sanatçı, seçme ve ayıklama ilkesi çevresinde oluşturduğu olayörgüsünün estetik canlılığını imgesel görüntülerle sağlar: "*Sanat, insanı her*

zaman somut olgularla, olaylarla ve duygularla karşı karşıya getirir. Her imge ya gerçek olayların somut tasarımı olarak ya insanın manevi yaşamındaki olayların kesin anlatımı olarak ya da her ikisinin girişik biçimleri olarak kendini gösterir." (Ziss, 2016, s.61) Diyalektik imgenin ideolojik içeriği bilinçli olarak düzenlenmiş, tasarlanmış metin bütününe ortaya çıkar. Tam bu yönüyle diyalektik imge edebi metne "anlamli sessizlik" olarak işlenir:

"Edebi metin, birleşik bir anlamla doluluk yaratmak bir yana, kendisine ait çeşitli anlamları çatışma ve çelişkiye dönüştüren belirli eksiklerin silinmez izini taşır bünyesinde. Bu eksikler- yapının 'söylemedikleri'- metni ideolojik sorunsala bağlayan şeydir tam olarak; ideoloji metinde, anlamli sessizlikler kılığında var olur." (Eagleton, 2012, s.102)

Diyalektik imge bu tür bir sessizliği niteler. Ayrıca imgenin diyalektiği "anlam katmanlarını, geçmişi ve şimdii" çeşitli görüntü parçaları aracılığıyla "radikal biçimde" ortaya çıkarmasında yatar (Buck-Morss 1991, s.220). Bu açıdan diyalektik imge "karşıt unsurlar arasındaki gerilimin" en yüksek düzeyde olduğu metinsel parçalar arasında yoğunlaşır. Benjamin bu gerilimin "flas" biçiminde anlık bir etkiye sahip olduğunu ifade eder (Benjamin, 2002, s.473, 475). Diyalektiğin kendine özgü yapısı, metinsel imgemle ile birlikte yazımsal çatışmayı yoğunlaştırır. "Kolektif bilinçaltındaki idealler ve düşsel görüntüler", edebi metnin kurgusal ilişki ağı içerisinde çifte anlamli bir yapıya bürünür. Zira "çifte anlamlilik, diyalektiğin görüntüsel belirginleşmesidir." (Benjamin, 2014, s.32)

Adalet Ağaoğlu'nun Öykülerinde Diyalektik İmge

"Yüksek Gerilim" adlı öyküde diyalektik imge, yüksek gerilim hattı üzerinden kurulur. Bu hat, kapsamı ve maddi zenginliği ile kötümser bir hava içinde yansıtılır ve öykünün farklı noktalarında sinik (cynique) bir unsur olarak yer alır. Yüksek gerilim hattının diyalektik özelliği, ayrıcalıklı sosyal sınıfların elektrik ihtiyacını karşılama hem de daha yoksul kesimlerin ekonomik gelir kaynağını oluşturması ile ilgilidir. Bu yönüyle öykünün gerilim ve çatışma karakteristiğinin yapısal olarak merkezi imgesidir:

"Yukarda, kuzeyde baraj, nehrin bahar suyunu biriktirdi. Biriktirip güçlü çarklarında döndürdü, ağırdı. Ağdırıp ağıdırıp suyu elektrik gücüne dönüştürdü ve yüksek gerilim hattına akıttı (...) Yüksek Gerilim hattı, direkler üstünde ovaya uzandı. Tarlalarda, yol kıyılarında dura dikile; sulama kanallarının ve bu kanal yavrularının döşenme çizgilerini şurda burda kese atlaya daha güneye, kalabalıkların topladığı yerlere uzandı. Geçtiği her yerde kendisiyle kesişen her şeye ve herkese güçlü adımı kazdı, bıraktı." (Ağaoğlu, 2016y, s.9)

Öyküde, ideolojinin metinsel olarak işlenme biçimini açıklamak için Lukacs'ın ideoloji kuramına başvurulabilir. Lukacs'a göre ideoloji "öz itibariyle bir tür kapsamlama (synecdoche) yani, parçayı bütününe yerine koymamıza neden olan bir mecazdır." Bu anlamda yüksek gerilim hattı Kadir Çiçek ve Hasan Çiçek'in, metnin bilinçdışı göz önüne alındığında, proleter bilinçlerinin cazibe noktasını yani çekim alanını oluşturur. Yüksek gerilim hattı metonimik bir ilişki içerisinde okura bir açığı imkânı sunar. Okur için yüksek gerilim hattı, ideolojik bir kule konumundadır ve kapitalist döngünün evrensel ve sistematik boyutunu işçilerin öznal hayatlarından çıkarma imkânını imgesel düzeyde sunar. Lukacs'a göre "proletarya, ilkesel olarak ve bir bütün olarak kapitalizmin sırrını tek başına çözebilecek bir tarihsel konumdadır, potansiyel olarak evrensel bir sınıftır." Bu nedenle proletarya ancak ideolojik bir özdeşleşim (self-reflection) ile kapitalist toplumun içeriğine nüfuz edebilir. Öykü metninde yüksek gerilim hattı kurgusal bir temsil niteliğindedir. Tikel bilincin, "toplumsal bütününe içyüzünü"

kavramasına ve toplumun bütününe kuşbakışı bir perspektifle bakmasına imkân sağlar (Eagleton, 2015i, s.133-134).

Yüksek gerilim hattı, ayrıca iktidar olgusunun imgesel bir temsilini içerir. Öykü metninde yüksek gerilim hattı, her zaman ve her yerde olan hem şehir hayatını hem de kırsal hayatı kuşatan bir yapı biçiminde ortaya çıkar.

“Yüksek gerilim hattı, direkler üstünden ovaya uzandı. Dokunulmazlığını koruyarak büyük kentlerin kapılarında bölünüp kollara ayrılarak, caddelerde yeniden kollara ayrılarak, dış mahallelerde daha ince kollara ayrılarak (...) gücünün milyarda birinden çok daha azını bir kez daha parçalara böldü ve böldüğü daha küçük çaplı güçleri cezaevlerinde durmadan çoğalan koşullara, koşulların tepelerindeki en küçük ampullere boşalttı.” (Ağaoğlu, 2016y, s.27)

Yüksek gerilim hattı bu yönüyle Foucault'nun, iktidarı ve ideolojik söylemi *“kadir-i mutlak bir Tanrı”* gibi hayatın her alanına bilinçli veya bilinçsiz olarak etki eden bir olgu biçiminde değerlendirmesi ile açıklanabilir. Foucault'ya göre iktidar *“ordu ve parlamento ile sınırlı bir şey değildir: İktidar, bundan öte, en mahrem sözlerimize, en küçük hareketlerimize bile sızan, her tarafa yayılmış tanımlanamaz bir güç ağıdır.”* Bu anlamda iktidarın tahakküm alanı zaman ve uzam bakımından sınırsız bir niteliktedir. Antonio Gramsci, Foucault'nun bu düşüncesini *“hegemonya”* kavramı ile temellendirir. Gramsci'de ideoloji nosyonunun yerini alan hegemonya *“kültürel, siyasi ve ekonomik yapılarda da- retoriksel konuşmalarda olduğu kadar söylemsel olmayan pratiklerde de – kurulur.”* (Eagleton, 2015i, s.25-26, 156) Öykü metninde karşımıza çıkan yüksek gerilim hattı hem Foucault'nun hem de Gramsci'nin ideoloji ve iktidar kavramına kazandırdığı anlamsal genişlik bağlamında iktidar imgesinin kurgusal ve diyalektik bir yansımasıdır.

Estetik bir görü noktası olarak kullanılan yüksek gerilim hattı, metin ile ideoloji arasındaki özerk ve indirgenemez yapıyı ifade eder. Jean-Paul Sartre'ın *Edebiyat Nedir* adlı eserinde söylediği *“yazar, imlemlerle (signification) uğraşır”* sözü, yüksek gerilim hattının imgesel konumunu temellendirir. Adorno'nun Bertolt Brecht hakkında yaptığı *“Brecht, bir imgede kapitalizmin içsel mahiyetini yakalamak istiyordu.”* yorumu, ideolojinin edebi metinde *“estetik bir ihtilaf”* (Adorno vd., 2016, s.263, 271, 291) noktası yarattığı düşüncesi ile örtüşür. Bu açıdan öykü metninde yer alan yüksek gerilim hattı, ideolojik içeriğin içsel mahiyetini yakalayan kurgusal bir taşıyıcı konumundadır.

“Duvar” adlı öyküde alegorik bir anlatı düzeyinde kullanılan taş duvar kalıntısı ve tohum halinde olan sürgün diyalektik imgeyi temsil eder. Öykü metninde yoğunluk kazanan gerilim ve çatışma politik bir söylem aracılığıyla yansıtılır: *“Taş duvar kalıntısı, sıska, sarı ve dürbünlü gezginin bile göremeyeceği düşmanın bir yerlerde hep pusuya yattığını bilirdi. Devingen düşmanları ne denli güçsüz ne denli uzakta olsalar da düşmanlarıydı onun.”* (Ağaoğlu, 2016y, s.50)

Taş duvar kalıntısının diyalektik yönü, tarihin ve eskimeye yüz tutmuş bir tahakküm biçiminin imgesel yönünü temsil etmesi ile ilgilidir; buna karşın, tohum ise yeni *“filizlenen”* bir dünyanın ayırksı formu niteliğindedir. Öyküde taş duvar kalıntısının üslup ve söylemi, tohumun çaprazında konumlandırılarak imgesel bir yapıda estetik gerilim yaratılır: *“Yüce soyumun sağlam temelleri üstünde duran ben, şunu bilmenizi isterim ki, kuru ve çelimsiz bir tohum benim bütünlüğümü bozamayacaktır. Buna izin verilmeyecektir. Hayır! Tohum güneşi asla göremeyecektir. Başını gövdemden dışarı uzatamayacaktır!”* (Ağaoğlu, 2016y, s.60)

Taş duvar kalıntısının tarihin alegorik düzeyde sözcülüğünü üstlenmesi, metin ile tarih arasında kurulan ilişkinin yapısal boyutuna değinmeyi gerektirir. Öyküde metin ile tarih arasında *"dolaysız ve kendiliğinden"* bir ilişki söz konusu değildir. Hem taş duvar kalıntısına hem de tohuma niteliksel anlamda değer yükleyen dönüştürücü bir üst söylem hakimdir. Bu dönüştürücü söylemin temelinde metinsel ilişkilerin biçim ve değerini yönlendiren, edebi metin ve tarih arasında dolayım sağlayan ideoloji yer almaktadır. Taş duvar kalıntısı aracılığıyla alegorik düzeyde biçimlendirilen özel tarih kurmacalaştırılır ve ideolojinin karesi haline getirilir. Öykü metninin söylemsel yapısı içerisinde yer alan tarih olgusu, tohum karşısında imgesel bir düzeyde dönüştürülür. Bu dönüşümü ideoloji, metinsel karakterleri *"muhtelif yollarla tarihe katmak suretiyle"* (Eagleton, 2012, s.79-80) gerçekleştirir. Öykü metninde taş duvar kalıntısı tarihsel anlamda modası geçmiş bir iktidar rejimini yansıtır; andız halinde olan sürgüne karşı, direncini atalarından aldığı bir otorite ile yaklaşır:

"Zeytinlerden ve yabancılarından daha uzun yaşadım ben. Sizden mi korkacağım?" dedi. Andızlara yumruk salladı. Sonra, iyice yerleşip tarih içindeki temeline, kıs kıs güldü. Kemiklerini çatırdattı. Tozlu minderine daha sağlamca oturdu. Gerindi. Tetikte durmaktan sertleşen kuluçklarını yumuşattı. Daha da rahatlayıp geniş bir kahkaha attı. Sırtını doğaya çevirip her yılki söylevini verdi." (Ağaoğlu, 2016y, s.52)

Öykü metninin tarihsel arka planında yer alan ideolojik içerik, estetik bir dönüşüme tabi tutulur. Edebi metin bu anlamda, tarihin özgül koşullarını nesnesi olarak alsa dahi tarihsel gerçeklikle kendine ait üst belirlenmiş, dolaylı bir ilişki kurar. Edebi metin, tarihi dönüşüme uğratan ideolojiyi metinsel bir ürün haline getirir; estetik bir dolayım ile ideolojiyi, kendi özerk doğası içinde işler. Bu estetik dolayımı açıklamak için Eagleton'ın sahte-gerçek kavramı öne sürülebilir; zira ideoloji, metin içerisinde belli *"sahte gerçek" bileşenlerin* üzerinden kurgulanır. Eagleton'ın metnin gösterileni olarak tanımladığı bu sahte gerçek bileşen *"metnin temsil tarzlarının ideolojik bakımdan doymuş taleplerinin ürünüdür."* Bu anlamda edebi metin *"gerçeği hayali olarak aktarmaktan ziyade (...) gerçeğin belli üretilmiş temsillerinin hayali bir nesne içinde üretimi"* halini alır (Eagleton, 2012, s.82, 85, 90). Öykü metninde diyalektik imge olarak kurgulanan taş duvar kalıntısı ve sürgün, tarihi ve politik düzlemde iktidar ve güç ilişkilerinin istiaresini yansıtan sahte-gerçek bileşenlerdir. Bu anlamda metnin gösterilenlerini oluştururlar ve ideolojik içeriğin yönelimlerine göre evrim geçirirler. Öykünün ilk kısımlarında dik başlı ve vakur bir tavır sergileyen taş duvar kalıntısı, prestijli pozisyonunu öyküdeki güç dengelerinin değişmesiyle kaybeder:

"Taş duvar kalıntısı, böğrüne kılıç saplanmış gibi, derin uykusundan haykırarak uyandı. Mil inceliğinde ve durmadan derinlere doğru ilerleyen sancıdan inledi (...) böğründe yeniden bir hançerin darbesini duydu. Yeni bir çabıyla ve kasıklarının bütün gücüyle, yüzyıllara dayanmış bütün kaviliğiyle ıkmı. (...) Sızısına katlanıp, dedelerinin kendisine en iyi öğrettikleri bir sabır ve gururla kuşkudan, korkudan titrediğini ele vermeden, güneşe yaslandı." (Ağaoğlu, 2016y, s.54,55,56)

Tohum halindeki sürgün ise güçlü konumunu her geçen zaman daha da meşrulaştırarak yeni bir dirimin habercisi olur. Metinde bir sinerji halinde devam eden doğum süreci de değişen güç dengelerini ve egemenlik alanlarını anlatmak için kullanılan betimleyici dil ile örtüşür: *"Tohum, kapçıının içinde boş durmadı. En ince, iş ustalarından daha usta, ipliğini eğirdi, dokusunu dokudu, kapçıyı yarıp dışarı uzatacağı sürgünü hazır etti. İlk ılık güneş ışınlarının yönünü titizlikle hesabetti. Pusulasını da bu ışınlarla ayarladı. Zamanın ibresini gözledi."* (Ağaoğlu, 2016y, s.58,59)

Taş duvar kalıntısı ve sürgün arasında kurulan ideolojik söylem ayrıca Freud'un düşünceleri üzerinden açıklanabilir. Freud klasik estetik ideali reddetmek için süper-ego, ego ve id arasındaki ilişkileri ele alır. Freud'a göre süper-ego "*mutlakiyetçi duygulardan yoksun şekilde eğitici olmayan aklı*"; ego kendini özgür bir biçimde gerçekleştirmeyi arzulayan benlik idealini; id ise libidinal olarak bir içtepi ve güdü merkezini temsil eder. Bu anlamda Freud için süper-ego, buyruk koyan ama buyruğun özne ile olan yeterlilik ilişkisini dikkate almayan, hegomonik bir kibir ve strateji içindedir. Yani bir tür eski rejimdir (Eagleton,2015e, s.340-341). Bu anlamıyla taş duvar kalıntısı tarihsel hükümlerinin "tozlu minderinde sağlamca oturarak" süper-egonun temsili bir imgesi halini alır. Yeşermeye çalışan tohum ise süper-egonun despot bir biçimde yasa koyucu ve yok edici gücünden yine onun sınırları içinde kurtulmaya çalışarak egoyu yani, benlik bilincini temsil eder. Taş duvar kalıntısının, tohumun özgür bir biçimde kendini gerçekleştirme isteğine karşı takındığı ahlaki tavır bu görüşü temellendirir: "*Tohumların hepsi serseridir! Duyuyor musunuz? Hepsi serseri, hepsi töre bilmez, hepsi aylak, hepsi eşkıya! Bir serseri eşkıyayı yok etmenin gururunu ömriüm boyu taşıyacağım.*" (Ağaoğlu, 2016y, s.60)

Libidinal olarak bir içtepi ve güdü merkezi olan id ise hem tohumun hem de taş duvar kalıntısının güç istencinde yatar. İdeolojik anlamda Freud'un bu kişilik topoğrafyası ile olumsuzladığı düşünce klasik estetik idealin, yani Kant'ın ve Hegel'in, yasanın başarılı bir içselleştirilmesi olarak özgür ve mesut birey tasarısına yöneliktir. Zira Freud'a göre "*insan özgürlüğünün temeli olarak, tamamıyla içselleştirilmiş ve benimsenmiş bir iyi yürekli yasanın estetik ideali, yanulsamadan ibarettir.*" Çünkü "*ego, hiçbir zaman süper-egoyu tamamıyla kendine ait kılamayacak; daha çok, bu idealler ve hain gerçekliği arasında süren bir dizi yorucu çekişmelere ve taktikli pazarlıklara karışacaktır.*" (Eagleton, 2015e, s.348-349) Bu anlamda öykü metni, klasik estetik idealin başarısız deneyinin imgesel bir temsilini niteler.

"Yasemin İşçileri" adlı öyküde diyalektik imge "yasemin" üzerinden kurulur. Yasemin, köylü bir çocuk olan Duran'ın hayatında karşılığını alamayan işçilerin emeklerini; şehirli bir çocuk olan Cem'in hayatında ise kokusu sabunlarda kullanılan yapay bir metayı simgeler. Yasemin imgesinin diyalektik yönü bu iki kullanım tarzında yatmaktadır:

"Yasemin kokarmış. Bakkaldan sabunu alırken yasemin kokulusundan almış da...Yasemin neymiş sanki. Çiçekmiş. Beyazmış. Banyoda sabunları görmüyor muyum? Beni de yıkıyorlar. Ne çiçek var ne bişey.

(...)

Yasemin tarhlarını gördün mü sen? Ben gördüm. Sıram sıram diziyorlar ağaçları. (...) Bi gram ne gadardır ki? Yedi yasemin çiçeği topladın mı bi gram ediyormuş (...) Sepetleri çiçeklere doldurup fabrikaya boşaltıyorlardı." (Ağaoğlu, 2016y, s.124,137)

Öykü metninin içeriksel düzeni Marx'ın "*estetik nesne*" kavramı ile açıklanabilir. Estetik nesne "*nesnelerin duyusal içeriğinin*" muhafaza edilmesi anlamına gelmektedir. Marx'a göre her nesne kendi özgül değeri içinde insanın bilincine hitap etmeli, kullanım değeri ise nesnenin özgül değerini gölgelememelidir. Estetik nesnenin karşısında ise meta yer alır. Meta, estetik nesnenin özgül içeriğini tasfiye eden, doğal değerini dejenere eden bir formdur. Bu anlamda Marx'a göre nesnenin içeriği ile biçimi, kapitalist toplumlarda birleştirilemez bir biçimde birbirlerinden ayrılmıştır. Öykü metninde yasemin imgesi bu tür bir diyalektik yapı içerisinde işlenir. Cem'in yasemin kokulu sabunda yasemin çiçeğini araması, kapitalizm öncesi toplumlarda biçim ile içeriğin aynı olduğu dönemin bilinci ile

örtüşür. Marx'a göre de "özgürleşmiş toplum, gizemli bir estetik yasa olarak, biçimle içeriğin estetik kaynaşmasını" öngörür (Eagleton, 2015e, s.261, 267).

Öykü metninde Duran'ın parçası olduğu emek ilişkisi ise yaseminin, fabrikalara taşınma sürecini içerir. Metinde ideolojik bir tercih olarak ön plana çıkarılan yasemin çiçeğinin emek harcanan kırsal boyutu, fiziksel bir rahatsızlıkla aktarılır: "Anam hep belini dutuyordu. Bizim orda herkesler belini dutuyo. Burda kimseler belini dutmuyo. Anam: "Datlı iş. Güzeli iş. Ama belim gopuyo ağrıdan çocuklar dedi bi seferinde." (Ağaoğlu, 2016y, s.138)

Marx'ın *El Yazmaları*'nda emek ile meta üretimi arasında ters bir orantı kurulur. Yasemin imgesinin ideolojik bir bilinçle kurulan diyalektik yapısı, bu orantı dikkate alındığında daha iyi anlaşılır; zira yasemin çiçeği, işçilerin fatalistik bir çıkmazını dile getirir:

"İşçi ne kadar çok servet üretse, üretimin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaştır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir- ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir." (Marx, 2016, s.75)

Öykü metninde ideolojik içerik, yasemin imgesi üzerinden kurulan kompozisyonel düzen içerisinde yansıtılır. Metnin gösterileni yasemin çiçeğidir; ama fenomenal düzeyinin altında yatan, kapitalist sermaye ilişkileridir.

"Gün Üç Dakika" adlı öyküde yer alan "kınaçiçekleri", siyasi suçluların mahkumiyeti ile ilişkisi içinde diyalektik bir biçimde işlenir. Siyasi suçluların af beklentisi ile özgürlüklerine kavuşma hayali ve yeniden ümitsizliğe kapılmaları, kına çiçekleri üzerinden imgeleştirilir:

"Yeniden alışmaya koyulacaklar. Çok beklemeden de bugünü hiç beklememiş gibi olacaklar. Mektuplarda şöyle bir cümle bulunacak belki:

'Kınaçiçeklerine yeniden su vermeye başladım.'

Kına çiçeklerini hemen, çabucak gözden çıkarıvermenin ezikliği en çok duyulacaktır. Kendilerini bir kez daha yeni bir noktada, kınaçiçekleriyle bağımlı bir yeni noktada yakalayacaklardır. Kim kimi bundan öte tutsak edebilir.

(...)

Kına çiçekleri beton bir duvar dibinde güneşe çıkarılmıştır. Belki. Bakalım. Bunlar hep bilinecektir. Bugün ordakilere yazılabilecek tek cümle yok." (Ağaoğlu, 2016y, s.176,184)

"Kına çiçekleri" ayrıca öykü metninin duyusal/fikirsal merkezini oluşturur. Bu anlamda öykünün düşünsel içeriğini destekleyen fikir parçaları ile koşut bir biçimde kullanılan kına çiçekleri, metinsel bir imaj yaratır. I.A. Richards metinsel imajı şöyle açıklar: "İmajların duyusal niteliklerine her zaman gereğinden fazla önem verilmiştir. İmajı etkili kılan şey, bir imaj olarak canlılığından çok, duyuma özel şekilde bağlı bir zihin olayı olarak sahip olduğu özelliklerdir." (Wellek vd., 2016, s.215) Bu açıdan metinsel imaj olarak kına çiçekleri, siyasi suçluları tasvire yardımcı bir zihin olayıdır.

"Sen Ey Kutsal Işık" adlı öyküde aydınlık ve karanlık imgeleri, halkın içerisinde bulunduğu sefaleti estetik bir biçimde kristalize etmek için diyalektik bir yapıda kullanılmıştır. Mumlarla aydınlatılan kilise ve büyük kumandanın tüple yanan meşalesi, halkın ihtiyaçlarını karşılaması için bir araç halini almıştır:

“Yeni mahallede evler hâlâ karanlık. Ama kilise, haftanın dört gecesini yüzlerce mumluk ampullerle aydınlatılıyormuşçasına aydınlık. (...) Sıraların ardındaki ellerin hemen hepsi ya düğme diyor ya yama yapıyor ya ip eğiriyor ya menteşe onarıyor, çivi düzeltiyormuş. Okumayı seven erkeklerse fabrikada ellerine geçen ne varsa onları okuyorlar, kimi hesap tutuyor, kimi askerdeki oğluna mektup yazıyormuş.

(...)

Çamaşır yıkayacaklar sıralarını yağda yumurta kıracıklara, yağda yumurta kırıkların sıralarını çorba pişirecekler, çorbalarını pişirenler de yerlerini kestane kavuracaklara veriyor. Bir cümbüş, bir bayram bir toplu yaşam. Büyük Kumandan’ın yanı yöresi, kucağı, her yanı sanki genel bir mutfak, genel çamaşırılık. (...) Büyük Kumandan’ın başında yıkanmış çocuk donları, işçi tulumları aslıdır. Boynunda da bir hevenk kuru soğan. Omuzlarında (- nerde o eski apoletler, yıldızlar? -) Büyük Kumandan’ın, oyuncak tüfekte atış yapılacak sigara paketleri, reçel kavanozları, çikletler, balonlar...” (Ağaoğlu, 2015, s.16,37,38)

Öykü metninde aydınlık ve karanlık imgeleri, halkın ihtiyaçları ile toplumsal düzen ve öncelikler arasında ortaya çıkan karşıtlığı belirginleştirmek için kullanılır. Bu anlamda hem teolojik yapı hem de siyasi yapılanma, öne çıkan idealler uğruna toplumsal ihtiyaçları göz ardı eder. Böylelikle, gündelik hayat ve kurumsallaşmış oluşumlar arasında kopukluk meydana gelir. Metin, ideolojik bir ayıklama ve kompozisyonel düzen içerisinde bu kopukluğu gün yüzüne çıkarır. Elinde meşale tutan Büyük Kumandan heykeli ile birlikte metin, bu kopukluğu karikatürize eder. Bu açıdan ideoloji, edebi metne kavram parçaları üzerinden değil yaşam unsurları aracılığıyla sirayet eder. Daha açık bir ifade ile ideoloji, çoğunlukla metne kendisini kategoriden ziyade ‘yaşam’; kavramlar sisteminden ziyade yaşantının dolaysız hammaddesi olarak sunar (Eagleton, 2012, s.92,93). Bu anlamda kilisenin aydınlığı ve Büyük Kumandan’ın meşalesi ile halkın, en sıradan gündelik ihtiyaçlarını karşılaması öykü metnine yaşamsal bir hammadde olarak koyulur.

“Muz” adlı öyküde Baha Çamlıdere’nin, kapıcının ve seyyar muz satıcısının hayatlarını etkileyen muz; diyalektik imge olarak kullanılmıştır. Baha Çamlıdere karısına muz hakkında ansiklopedik bilgiler verirken kapıcı, seyyar muz satıcısı ve arkadaşları tarafından ölesiye dövülür:

“Kavga sırasında muzcunun muz sandığı yere yıkıldı. Küçük çırağın önüne iki tek muz fırladı. Yere düşer düşmez sarı, kalın kabukları patlayıp dağılan, cıvık, kirli beyaz, muhallebi gibi içini dışına aktan iki muz. (...) Kapıcı, yerde, yüzükoyun yatıyordu. Kafası, beton duvar dibinde bir yastıkta yatar gibi yatıyordu. Baha Çamlıdere, yemek sonrası, elinde soyulmuş bir muz, karısına muzların hayatını anlatıyordu: ‘Bir insan hayatından çok daha anlamlı olan... Doğurgan ve acıklı... Tere bulanmış ve paraya... Alçakgönüllü ve açgözlü... Can sıkıntısı bilmeyen... Sıkıntıları dağıtan... Ürettiği sürece varolan... Yararsızlığını bilmeyen... Yararsızlığını bilmeye vakti kalmayan... Cansıkıntısı nedir bilmeyen...’ (...) Bakkalın küçük çırağı, yerdeki iki patlak muza doğru ince bir kanın usul usul aktığını gördü. Bunu gördü diye, olayın tek görgü tanığı sayıldı.” (Ağaoğlu, 2015, s.51)

Öykü metninde muz imgesi sosyal statü bakımından üst ve alt seviyede bulunan bireyleri karşı karşıya getirir. Muz imgesi bu açıdan sınıfsal bir alegori imkânı sağlar. Refah seviyesi bakımından üst konumda yer alan Baha Çamlıdere için muz, hobi olarak hakkında bilgi edindiği bir boş zaman nesnesidir. Kapıcı için iş güvencesinin temsili haline gelir. Muz

satıcısı için ise geçimini sağlayan bir üründür. Öykü metninde yer alan çatışmanın merkezinde, ekonomik ve sınıfsal oluşumların toplumsal ilişki biçimleri üzerinde yarattığı etki bulunur. Bu açıdan *"insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, maddi yaşamlarını üretme biçimlerine bağlıdır."* (Eagleton, 2016, s.19)

"Yan Kapı" adlı öyküde öykü kahramanı, bir arkadaşıyla birlikte sosyalist bir ülkeye ait elçilik binası hakkında sohbet etmektedir. Öykü kahramanın arkadaşı, düşünsel-ideolojik yakınlığı bulunduğu için elçilik binasının güzel yanlarını, özellikle de çatısını, ön plana çıkarmaya çalışır; fakat öykü kahramanı, elçilik binasının etrafında tezatlı bir biçimde oluşan hadiselerle odaklanır. Binanın içinde ve yanında yaşanan ahlaksızlara ve sefaletle değinir. Bu anlamda öykü metninde tekrar eden çatı ve elçilik binası, diyalektik bir imge olarak kullanılmıştır.

Öykü kahramanı, on yedi yaşlarında bir kızın elçilik binası içerisinde bulunan küçük yapıya orta yaşlı biri ile beraber girdiğine tanık olur. Küçük yapının bir "birleşmevi" olabileceğine kanaat getirir. Oysa arkadaşı, küçük yapıyı "kuşevi" olarak niteler:

"Yandaki küçük yapı ne işe yarıyor?"

'Elçilikten bazıları oturuyor olmalı orda.'

'Bir kuşevini andırıyor," diyor arkadaşım.

Neden birleşmevi olmasın?

'Bir kuşevini andırıyor. Güven veren bir yapı o da. Ana yapıdan bile daha güven verici. '"

(Ağaoğlu, 2015, s.82)

Öykü kahramanı elçilik binasının çatısı ile etrafında yaşanan karşıtlığı vurgular:

"Böyle demedim. Elçiliğin adını söylemedim. Çok gönendi arkadaşım. Bu çatı kendisini de tümünden onaylayan bir şey şimdi. Bu çatıyla artık daha yakından ilgilenecek. Oysa, azıcık eğilse, şöyle biraz ardılsa burdan, aşağıda çöp bidonlarımızı tırtıklayan çocukları, her köşe başında gece gündüz nöbet tutanları da görecek. Aldırmıyor. Hep çatıya bakıyor. Haklı. Bu çatı ender." (Ağaoğlu, 2015, s.80)

Öykü metninde ideoloji, görme biçimini koşullayan bir "yanlış bilinç" ve "yanılsama" olarak yer alır. Slovaj Zizek, bu yanılsamayı "ideolojik fantezi" olarak kavramsallaştırır:

"İdeolojik yanılsama "bilmek"te yatar. İnsanların fiilen yaptıkları şey ile yaptıklarını düşündüğü şey arasındaki uyumsuzlukla ilgili bir mesele söz konusudur- ideoloji, tam da insanların "aslında ne yaptıklarını bilmemeleri'nden, ait oldukları toplumsal gerçekliğe ilişkin yanlış bir tasarıma (şüphesiz aynı gerçekliğe ilişkin çarpıtma yüzünden) sahip olmalarından ibarettir." (Zizek, 2015, s.46)

Öyküde anlatı sesi, arkadaşının eksikliklerini/hatalı bakış açısını gün yüzüne çıkarır. Zizek ideolojik fanteziye Lacancı bir muhteva katar. Bu açıdan Lacancı anlamda *"gerçeklik' arzumuzun Gerçek'ini maskeleyenizi sağlayan bir fantezi-kurgusudur."* (Zizek, 2015, s.60) Zizek bu fantezi-kurgusunu ideolojiye aktarır:

"İdeoloji, taşınmayan gerçeklikten kaçmak için inşa ettiğimiz rüya benzeri bir yanılsama değildir; en temel boyutunda, 'gerçeklik'imizin kendisi için bir destek işlevi gören bir fantezi-kurgusudur: Fiili, gerçek toplumsal ilişkilerimizi yapılaştıran ve böylece taşınmayan; gerçek, imkânsız bir çekirdeği maskeleyen bir 'yanılsamadır.'" (Zizek, 2015, s.60,61)

“Hüzzam Mavisi” adlı öyküde Güner Sümer adlı öykü karakterinin hayatı anlatılır. Güner Sümer arkadaşlarıyla birlikte dergi çıkaran, oyun yazar ve çeşitli oyunlarda sahne alan, Kızılay’da eylemlere karışan, kırk yaşında hastalığa yakalanan birisidir. Öykü metninde yer alan “mavi kelebek” metnin diyalektik imgesini oluşturur:

“Londra’ya giderken Paris vitrinlerinden birinde, tutuklanıp kurutulmuş mavi bir kelebek gördü. Çınar yaprağı büyüklüğünde, kurutulup çerçevesiz mavi bir kelebek. Çok iri ve çok mavi. Onurlu ve diri kanat çırpıp dururken yaşamı o ân durdurulmuş en mavi kelebek. Kendini kendisine ilk kez sunarcasına bu tutuklu ve çerçevesiz mavi kelebeği istedi.” (Ağaoğlu, 2015, s.113)

Öykü metninde Güner Sümer kendi hayatını ve benliğini “mavi kelebek” ile özdeşleştirir. Mavi kelebeğin “tutuklu”, “onurlu ve diri” kanatlara sahip olarak betimlenmesi, öykü metninde aktarılan biyografik özne ile uyumlu bir ilişkiye sahiptir. Zira “sanatta imge, gerçek bir görünümün- bağlamı ve tamamlanmış, yapıtın fikri ile uygunluk içinde, estetik bakımından anlamlı (expressive), duyulur ve somut bir biçimi olan- belirgin niteliğidir.” (Ziss, 2016, s.59)

“Kulak Tıkaçları” adlı öyküde öykü kahramanının şehrin gürültüsünden ve karmaşasından kurtulmak için kullandığı “kulak tıkaçları”, diyalektik imgedir. Kulak tıkaçları, dünyayı sessize alan yönü ile şehrin kalabalığına karşı tezat teşkil eder:

“Şu sokaktan, bu komşulardan, o arabalardan, araba kornalarından, iri köpeklerin ulularından kurtulmak bu denli kolaymış demek! Yenilmek yerine biraz yenmek, içinde olup biteni değilse de dışında olup biteni biraz tüketip susturmak, üstüne incecik sterilize pamuk geçirilmiş iki küçük pembe topa bakıyormuş! Ne tank ne tüfek. İki pembe topçuk.
(...)

Koca kente egemendi. İster açıyordun musluğunu o koca kentten beyne akan çirkef uğultunun, o bir baltayla doğranmaların, istersen kapıyordun; tek damla barbarlık sızdırmıyordun sessiz dünyana” (Ağaoğlu, 2015, s.167).

Öyküde yer alan “kulak tıkaçları”, öykü kahramanın dış dünya ile olan ilişkisini sınırlama aracı olarak ortaya çıkar. Metinsel işlev olarak kulak tıkaçları “ahlaksal düzen ile toplumsal düzene karşı yöneltilen yıkıcı ve sivri uçlu bir ok” niteliğindedir. Bu açıdan öykü metninin göndermesi dış dünyaya ilişkin bir olumsuz eleştiri içerir. Metnin ideolojik birimi, bu eleştirinin temelinde yatar: “Bir okurun alımladığı şey, yalnızca yapıtın anlamı değil, ama yapıtın anlamını kat ederek ulaşan göndermesidir; yani dile taşıdığı bir deneyimdir.” Edebi metnin gönderim işlevi “kurulan düzenin ideolojik onaylamasından toplumsal eleştiriye ve hatta her ‘gerçek-olan’ın alaya alınmasına kadar uzanan bir yelpazedir.” (Ricoeur, 2016, s.151-152) Öykü metni kulak tıkaçları aracılığıyla toplumsal eleştirisini estetik bir görünümde sunar; zira kulak tıkaçları, metnin ideolojik yargısının göstergesidir: “Bir nesneyi ya da bir olguyu göstermeye yarayan her maddesel biçime gösterge adı verilir. (...) Gösterilen olgu, yani göstergenin kapsamı belli bir anlam içerir.” Bu anlamda imge ile gösterge arasında paylaşımlı bir ilişki söz konusudur. “Sanatsal gösterge, simgesel ve tasarımsal bir değer taşır; başka bir deyişle insanî, toplumsal ve ruhbilimsel deneyin büyük katmanlarını yorumlamaya yönelen ussal ve duyusal etkinliğin en son vargısını belirtmeye yarar.” (Ziss, 2016, s87, 89) Bu açıdan kulak tıkaçları, maddeleşmiş biçimiyle hem imgesel hem de göstergesel bir anlam taşır.

“Savun Sevdam Sen Savun” adlı öyküde öykü kahramanı olan evli kadın ve mahalle sakinleri, her gün sokaklarında bulunan bir duvarın üzerinde oturup birbirlerine sevgi duyan iki genci izlerler. İki genç bir süre sonra ortalıktan kaybolur. Dönemin politik ortamı

sebebi ile cezaevine düştükleri tahmin edilir; fakat ideolojik saflaşmalar, onları da birbirlerinden ayırmıştır. Akasyaların altındaki duvara genç erkek ve arkadaşları politik bir slogan yazarlar. Bir müddet sonra ise genç kız ve arkadaşları gelir; duvarın üstünde bulunan sloganı silip tam karşıtını yazarlar. Öykü metninde yer alan akasyaların altındaki duvar, ideolojik yönelimler ile sevgi arasında kurulan diyalektik bir imgedir:

“Orda, karşımda, şimdi dört kişiydiler. Dördü de erkekti. İçlerinden biri ise, o delikanlıydı işte. Ötekileri ilk kez görüyordum. Akasyaların altındaki duvarın tam alınma bir savsözü hızla ve iri harflerle yazıp gittiler. Son harfin kuyruğu çekilirken, eskiden bildiğim delikanlının sert ıslığı duymuştum. (...) Birkaç gün sonra o duvarın dibine gelip, daha önce bir baştan bir başa oraya yazılmış yazıtı tümüyle çirkin bir sarıya boyayan, üstüne de silinenin tam karşıtını yazan, yazıtın sonunu “ölüm!”le bitiren, ikisi erkek biri kız, üç gençten sonuncusunun da, bildiğimiz genç kızın ta kendisi olmasını istemiyorum.

(...)

Şimdi bu ayın ağaçların altında, duvarın önünde ansızın karşılaşmalarından ürkiyorum.

(...)

İki adam geldi. Ellerinde bir teneke boyayla.

Akasyaların altındaki alacalı bulacalı duvarı

Kurşun rengine boyayıp gittiler.” (Ağaoğlu, 2016h, s.72-73-74)

Öyküde ideolojik saflaşmaların yarattığı gerilim, iki çift üzerinden diyalektik bir biçimde duvar imgesi aracılığıyla işlenir. Duvar imgesi bu açıdan politik atmosferin mikro anlatıdır: *“İmgenin ideolojik, estetik ve bilgisel kapsamı, kendisinde dile getirilen yaşam hakikatinin gücüne ve düzeyine bağlıdır.”* Bu anlamda duvar imgesi, öykü metninin tüm karakterleri üzerinde etki yaratır ve öykü metninin ideolojik içeriğinin estetik merkezini oluşturur. Zira, *“sanat hiçbir zaman fikirleri bildirmez; onları duygusal, imgeci bir biçimde dile getirir.”* (Ziss, 2016, s.81, 94) Öykü metni, kompozisyonel düzeni içerisinde ideoloji ile kendi belirlediği tarzda ilişki kurar. Bu ilişki duvar imgesinin yarattığı estetik yayılım ile açığa çıkar. *“Metin ideolojiyle kendi biçimleri sayesinde bir ilişki kurar, ama işlediği ideolojinin niteliği temelinde yapar bunu. Metnin anlamlı veya geçersiz algılamalara ne kadar ulaştığını belirleyen şey, metnin ürettiği veya olanaklı kıldığı edebi biçimlerin dönüştürücü işlemleriyle birlikte olmak üzere, ideolojinin niteliğidir.”* (Eagleton, 2012, s.96)

“Çınlama” adlı öyküde öykü kahramanı Seyfi Bey’in kızgınlığı ve hiddeti, “isyan köpeği” imgesi ile birlikte artarak devam eden bir gerilim biçiminde ve diyalektik bir yapıda kurgulanır:

“Hayattan ve kitaplardan edindiği bu birikim Seyfi Bey’de haksızlıklara tepki duygusunu geliştirmiştir. Ama, aynı oranda içindeki isyan köpeğini kanlı kaba cinayetlere yol açmayacak biçimde eğitme, zapturapta alma becerisini de.

(...)

Anlaşılan kendisini tedirginliğe salan şeyin bir bir çetelesini tutan köpek, diyelim ki kendisini asıl böyle, küçük hurultularla belli etmişti. Ondan sonraki her sarsıntıda ise, kudurmuşçasına havlamaya, ağzından köpükler saçıp pençeler savurarak içine yerleştiği insana dur durak tanımamaya başlayacaktır.

(...)

Bağrında katil adayı bir köpek barındırdığından nerdeyse habersiz bulunduğu o eski zamanları bile anımsayamıyor artık. Şimdi tek bildiği, köpeğin her geçen gün daha beter

kudurduğu, karnını, göğsünü, başını, beynini pençeledikçe pençelediği.” (Ağaoğlu, 2017, s.34,39,42)

Öyküde Seyfi Bey id'e ilişkin, bilinçaltına özgü bir şiddet ve saldırganlık dürtüsü taşımaktadır. Öykü metninde yer alan köpek imgesi *“bilinçaltındaki gerçek durumun sembolik bir form içinde ifadesi, spontane olarak yapılan bir benlik tasviri”*dir. Seyfi Bey içerisinde taşıdığı bu duyguları nötralize edemez; fakat, *“baskılama (repression)”* sayesinde yatıştırmaya çalışır (Cebeci, 2009, s.194,332). Seyfi Bey bir gün içerisinde taşıdığı şiddet ve hınc dürtüsüne yenik düşer ve bir çocuğun ölümüne göz yumar. Bu açıdan Seyfi Bey, Lacan'ın *“imgesel benlik”* kavramı ile ifade ettiği kendini yanlış-tanuma içerisinde. Zira, id dürtülerinin hâkim olduğu bir ego durumu içerisinde. Freud'un ifade ettiği üzere *“idin olduğu yerde, ego da olacaktır.” (wo es war, sollich werden)* (Zizek, 2015, s.83, 90) Öykü metninde metnin anlatı sesi, Seyfi Beyi kötücül doğasına mağlup olan bir karakter olarak öne çıkarır. Bu açıdan metin, ruha içkin köpek imgesi üzerinden bireyin kötülük potansiyelini ifade eder. Metnin ideolojik gönderimini, bu patolojik durum oluşturur. Seyfi Bey'in sahip olduğu *“itkiler, kolayca egonun üzerine döner”* ve ego, itkilerin bir nesnesi haline gelir (Eagleton, 2015e, s.333).

“Tanrı'nın Sonuncu Tebliği” adlı öyküde öykü kahramanı, akşam vakti evine rahatsız edici ve kalabalık bir toplu taşıma aracında gitmeye çalışır. Yolculuk sırasında düş görmeye başlar. Düşünde; evinin kapısının eşliğinde Tanrı tarafından imzalı, onu Olağanüstü Kutsal Kongre'ye çağıran bir kart bulur. Kongre gökdelen tarzı bir yapının çatısında olmaktadır. Tebliğ sırasında Tanrı, bir grup kadının erkek peygamberden şikayetlerini dile getirdiklerini, bunun üzerine dört kadını peygamber ilan ettiğini açıklar. Öykü kahramanı, düş sırasında peygamber devesine dönüştüğünü hisseder; fakat, silkelenerek otobüste olduğunun farkına varır. Öykü metninde yer alan peygamber devesi, kadın-erkek çatışmasını niteleyen diyalektik bir imgedir. Öykü kahramanı, bir zamanlar peygamber devesi olmak istediğini anımsar; fakat, dişi peygamber devesinin çiftleşmeden sonra erkeğini yediğini öğrenir. Öykü metni, kadın-erkek çatışmasını yansıtan peygamber devesi imgesi üzerinden işlenir:

“Bu arada bende birtakım değişimler olduğumu şaşkınlıkla gördüm. Derim açık yeşile geliyor, saydamlaşıyorum. Kanat çırpır gibi haller yaşıyorum. Kollarım, bacaklarım uzayıp inceliyor, başımın üstünde incecik, hayvan duyarları gibi duyarlar uzuyor. Bunu kadınlığıma borçlu olduğumu düşünüyormuşum nedense.

(...)

Kadınlar özetle dünyayı erkek peygamberlerin kirli, yırtık, delik bir hale getirdiğini söyleyip, hayatın düzenini bir kere de kendi cinslerinden peygamberlere bırakmasını istemişler Tanrı'dan. Sözcü kadınlardan biri, kendilerinin de deneme haklarının bulunduğu söz açmış. Bir başkası, doğuran kadının öldüren kadın olamayacağını savunmuş. (...) Tanrı sonuçta, erkek peygamberleri emekliye ayırıp, yerlerine bu kadınlar arasından Dahlia, Sarah, Maria ve Laila'yı peygamberliğe seçtiğini bildiriyordu.” (Ağaoğlu, 2017, s.97,100,102)

Öyküde *“eril tahakküm”* (Bourdieu, 2015, s.11) biçimi, teolojik bir düzlemde eleştirilir. Metnin ideolojik içeriği, feminist bir çizgide erkek egemenliğini kırma çabası içerisinde şekillenir. Cinsiyet kavramı ve dişlilik, dilin kendi içerisinde semiyotik aracılığıyla çözümlenir. Buna göre semiyotik, simgesel düzenden farklı olarak *“uzlaşım sal gösterge sistemlerimizin içinde, onları sorgulayan, onların sınırlarını ihlal eden bir süreçtir”*tir:

(...) Semiyotik, simgesel düzenin bir tür sınırı olarak görülebilir ve bu anlamda 'dişil olan'ın böyle bir sınır çizgisinde var olduğu düşünülebilir. Çünkü dişilik de toplumsal

cinsiyet gibi simgesel düzende oluşur; ama erkek gücünün üstünlüğü kabul edilerek kadın, bu düzenin sınıırına sürülür. Kadın, erkek toplumun hem 'içinde' hem de 'dışında'dır, hem o toplumun romantik bir biçimde idealize edilmiş bir üyesi hem de kurban edilmiş sürgünüdür." (Eagleton, 2015ed, s.197)

Bu açıdan öyküde kadınlar, dünyada düzeni sağlamak adına kendilerine fırsat tanınmadığından ve erkek ayrımcılığından şikâyet etmektedirler. Bir anlamda, esas düzenin sınırına çekilmişlerdir. Öykü metninde dişilik, erkeklerin yarattığı kaotik düzenin karşı konumunda yer alır. Bu bağlamda öyküde *"dişilik, toplum içinde bulunan ama içinde bulunduğu topluma karşı koyan bir gücü temsil eder."* (Eagleton, 2015ed, s.199) Metinde, eleştirilen *"toplumsal düzen; amacı, üzerine temellendiği eril tahakkümü tasdik etmek olan devasa bir sembolik makine gibi işler."* (Bourdieu, 2015, s.22)

SONUÇ

Diyalektik imge, öykü metinlerinin kurgusal ve kompozisyonel yapısı içerisinde ortaya çıkar ve metinlerin estetik bütünlüğüne katkı sağlar. İmgelere diyalektik yapısını, metinsel ilişkiler neticesinde biçimlendirilen olayörgüsü kazandırır. Diyalektik imge, öykü metinlerin ideolojik yargıları ile uyumlu ve eş anlamlı bir yapıda ortaya çıkar. Bu nedenle diyalektik imge; ideolojik içeriğini bilinçli olarak düzenlenmiş, tasarlanmış metnin bütüncül yapısında sergiler. Öykü metinlerinde imge, yazarın estetik tasarımını gerçekleştirmek için karakter, çevre ve vaka içerisinde farklı kurgusal unsurlarla ilişki içerisine girer. Ağaoğlu; iktidar ve güç ilişkilerini, emek, üretim ve meta olgularını, özgürlük biçimlerini, sosyal ve ekonomik yapıları, yanılısma ve hatalı bilinç olarak ideoloji nosyonunu, ideolojik çatışmaları, bireyin taşıdığı kötücül doğayı, erkek egemen toplum yapısı içerisinde yer alan kadın kimliğini imgeler aracılığıyla diyalektik bir yapıda sergiler.

Diyalektik imgenin belirginlik kazandığı öyküler özelinde yapılan tespitler şöyle sıralanabilir: Yüksek gerilim hattı hem iktidar olgusunun hem de sosyal ve ekonomik ilişkilerin imgesel bir temsili olarak kurgulanır. Taş duvar kalıntısı ve tohum halinde olan sürgün arasında alegorik düzeyde yaşanan estetik gerilim, tarihi ve politik düzlemde iktidar ve güç ilişkilerini niteler. Süper-ego, ego ve id kavramları bağlamında özne ve yasa arasındaki ilişkinin yapısını, imgesel bir biçimde yansıtır. Yasemin imgesi emek, üretim ve meta ilişkileri açısından diyalektik bir yapıda işlenir. Kına çiçekleri ile siyasi suçluların özgürlüklerine kavuşma hayalleri arasında imgesel bir bağ kurulur. Aydınlık ve karanlık imgeleri, halkın ihtiyaçları ile toplumsal düzen ve öncelikler arasında karşıtlık yaratılarak kurgulanır. Muz imgesi, sınıfsal bir alegori imkânı sağlar ve sosyal statü bakımından üst ve alt seviyede bulunan bireyleri karşı karşıya getirir. Elçilik binasının çevresinde yaşananlar ile ideolojik bağlılık, çelişkili bir biçimde yansıtılır ve ideoloji, yanılısma ve hatalı bilinç olarak eleştiriye tabi tutulur. Mavi kelebek imgesi ile Güner Sümer'in hayatı arasında tutukluluk açısından biyografik bir özdeşlik yaratılır. Kulak tıkaçları, şehrin kalabalık ve gürültüsü ile tezat oluşturacak bir biçimde kurgulanır ve toplumsal bir eleştiri biçimi halini alır. Duvar imgesi; ideolojik saflaşmaların yarattığı gerilimi, birbirini seven iki genç üzerinden anlatmaya imkân sağlar. Bireyin taşıdığı kötücül doğa, isyan köpeği imgesi üzerinden işlenen ego durumu ile kurgulanır. Peygamber devesi ile erkek egemen toplum yapısında oluşan kaotik düzen eleştirilir ve kadın kimliği ön plana alınır.

Sonuç itibarıyla Ağaoğlu'nun öykülerinde ideolojik içerik, estetik bir ileti biçiminde diyalektik imgeler aracılığıyla yansıtılır.

SUMMARY

The dialectic image is an important fictional structure that determines and shapes the specific aesthetic nature and narrative characteristics of a literary text. An author's consciousness as a producer provides a fictional mediation between image and reality. With this fictional mediation, the forms of reality are transformed by the author through images. The transformation process manifests itself in the fictional structure. Dialectic images that determine the narrative characteristics and unique specificity of literary text are highlighted with this transformation process. Dialectic images are not structures exempt from ideology and author's intention in literary text. In this sense, they have the feature of being a fictional tool that determines the various orientations and central points of literary texts. Adalet Ağaoğlu is a prominent writer in modern Turkish literature that transforms and configures social reality and ideological contents in aesthetic sense. The stories of Ağaoğlu are significant literary genres which produce aesthetics and ideology's mutual relations in a textual structure. Dialectic images in Ağaoğlu's stories emerge as both aesthetic and ideological messages. They form a structural integrity with the specific fictional relationships of the stories. In this way, Ağaoğlu forms an imaginary integrity between aesthetics and ideology within a textual structure. She creates a distinctive sense of literary perception.

Adalet Ağaoğlu intensifies the ideological content of the story texts through dialectic images at an aesthetic level. Images of high-voltage transmission line, the stone wall remnants, the sprout in growing as seed, jasmine, henna flowers, light and dark, banana, embassy building, blue butterfly, ear plugs, wall, rebel dog, mantis are dialectic messages that reflect and intensify the ideological background of the story texts. The dialectic images emerge within the fictional and compositional structure of the story texts and contributes to the aesthetic integrity of the texts. The emplotment formed as a result of the textual relations gives a dialectic structure to the images. The dialectic images appear in a synonym structure consistent with the ideological judgments of the story texts. Therefore, the dialectic images exhibit its ideological content in an integrated structure of consciously arranged and designed text. In the story texts, the image enters into a mutual relationship with character, event and the environment in the frame of different fictional elements to carry out the aesthetic design of the author.

The determinations made according to the stories in which the dialectic image becomes prominent can be listed as follows: The high-voltage transmission line is constructed as an imaginary representation of both the phenomenon of power and social and economic relations. The aesthetic tension experienced at the allegorical level between the stone wall remnants and sprout in growing as seed symbolizes the relations of power and ruling at the historical and political level. The dialectical feature of the stone wall remnants is that it represents the imaginary aspect of history and a form of domination that has become obsolete. The seed, on the otherhand, is the marginal form of a new "sprouting" world. It also imaginatively reflects the structure of the relationship between the subject and the law in the light of the concepts super-ego, ego and id.

The image of jasmine is processed in a dialectical structure in terms of labor, production and commodity by bringing together two children from different cultural backgrounds. An imaginary link is established between the henna flowers and the dreams of political criminals to attain their freedom. Henna flowers is also the emotional and

intellectual center of the story text. In this respect, it is used in parallel with the pieces of ideas that support the intellectual content of the story.

The images of light and dark are constructed by creating a contrast between the needs of the people and the social order and priorities. In this sense, both theological and political structure ignore social needs for the sake of prominent ideals. The image of bananas provides a class allegory and creates a dispute between people from various social classes. At the heart of the conflict in the story text is the impact that economic and class formations have on social relations. The ideological commitment and what is happening around the embassy building is reflected in a contradictory way. Ideology is criticized as illusion and false consciousness.

A biographical identity is created between the blue butterfly image and Güner Sümer's life in terms of imprisonment. Ear plugs are designed in a way that contrasts with the crowds and noise of the city and becomes a form of social criticism. The image of wall provides a medium to express the tension which is created by ideological factions. The evil nature carried by the individual is fictionalized by the ego state processed through the image of the rebel dog. The chaotic order formed in the structure of the male-dominated society criticizes with the image of mantis. The female identity is highlighted.

KAYNAKÇA

- Adorno T., Benjamin W., Bloch E., Brecht B., Lukacs G. (2016). *Estetik ve Politika*, A. Artun (Ed.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Ağaoğlu A. (2015). *Sessizliğin İlk Sesi*, İstanbul: Everest Yayınları
- Ağaoğlu A. (2016h). *Hadi Gidelim*, İstanbul: Everest Yayınları
- Ağaoğlu A. (2016y). *Yüksek Gerilim*, İstanbul: Everest Yayınları
- Ağaoğlu A. (2017). *Hayatı Savunma Biçimleri*, İstanbul: Everest Yayınları
- Benjamin W. (2002). *The Arcades Project*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press
- Benjamin W. (2014). *Pasajlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bourdieu P. (2015). *Eril Tahakküm*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Buck-Morss S. (1991). *The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project*, Cambridge, Mass.: The MIT Press
- Cebeci O. (2009). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İstanbul: İthaki Yayınları
- Eagleton T. (2012). *Eleştiri ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Eagleton T. (2015e). *Estetiğin İdeolojisi*, İstanbul: Doruk Yayımcılık
- Eagleton T. (2015ed). *Edebiyat Kuramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Eagleton T. (2015i). *İdeoloji*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Eagleton T. (2016). *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Marx K. (2016). *1844 EL Yazmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Ricoeur P. (2016). *Zaman ve Anlatı 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Soylu H. (2018). *Adalet Ağaoğlu'nun Öykülerinde Estetik ve İdeoloji*, Yüksek Lisans Tezi. Van: Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Wellek R., Warren A. (2016). *Edebiyat Teorisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Ziss A. (2016). *Estetik*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Zizek S. (2015). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, İstanbul: Metis Yayınları

Ahmet Gazioğlu'nun Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş Adlı Romanına 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın Yansıması*

Doç. Dr. Mustafa Yeniasır
Yakın Doğu Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi
Türkçe Öğretmenliği Bölümü
mustafa.yeniasir@neu.edu.tr

Doç. Dr. Burak Gökbulut
Yakın Doğu Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi
Türkçe Öğretmenliği Bölümü
burak.gokbulut@neu.edu.tr

İsmail Tamer
Türkçe Öğretmeni
ismailtamer170@gmail.com

Öz

1931 yılında Kıbrıs'ta doğan Ahmet Gazioğlu, 1954-1962 yılları arasında öğretmenlik yapmış, gazetelerde özellikle Kıbrıs sorunu üzerine kaleme aldığı yazılarla tanınmıştır. Ahmet Gazioğlu, 1975 yılında 260 sayfa olarak yayınladığı *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* adlı romanında Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtmıştır. Yazar, eserde tarihçi bir bakış açısıyla sözü edilen yıllarda yaşananları tarafsız bir şekilde değerlendirerek, okuyucuya bir roman havası içerisinde sunmuştur. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında Gazioğlu, Tanya adlı kızla, genç bir Türk doktorun aşkını anlattığı kadar, adada Yunanlıların ve Rumların Kıbrıs Türklerine uygulamış oldukları baskıyı ve bu baskı karşısında Kıbrıs Türklerinin gösterdiği varoluş mücadelesini ele almaktadır. Çalışmada 1974 yılında ana vatan Türkiye tarafından gerçekleştirilen Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın sözü edilen romana yansıması ele alınarak değerlendirilmiştir. Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın romana yansıyan motifleri tespit edilerek, adada Türk varlığının ve Kıbrıs Türk kimliğinin o yıllarda hangi şartlar altında güvenceye alındığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Gazioğlu, Kıbrıs, Kıbrıs Barış Harekât, Ana vatan Türkiye, Roman.

The Reflection of Turkish Cypriot Peace Operation in the Novel: An Example of Love and War Novel in Cyprus

Abstract

Born in Cyprus in 1931, Ahmet Gazioğlu worked as a teacher between 1954 and 1962, and was known for his articles in the newspapers on the Cyprus issue. In 1975, Ahmet Gazioğlu published his 260-page novel *Love and War in Cyprus* which reflected the Cyprus Peace Operation with a realistic perspective. The author evaluated objectively the events in the mentioned years from a historian viewpoint and presented them to the reader in the

* Çalışma 19 - 22 Nisan 2019 tarihlerinde Kıbrıs Bahçeşehir Üniversitesinde düzenlenen V. Uluslararası Afro - Avrasya Araştırmaları Kongresinde bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır. Makale, söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir

atmosphere of a novel. In the *Love and War novel in Cyprus*, Gazioğlu discusses the pressure of the Greeks and Cypriot Greeks on the island and the existence of the Turkish Cypriot struggle on the island, as well as telling the love of a young Turkish doctor. In this paper, the Cypriot Turkish Peace Operation conducted by motherland Turkey in 1974 and its reflection in the mentioned novel were evaluated. The motives of Cypriot Turkish Peace Operation reflected in the novel will be identified and the conditions under which Turkish existence in the island and Cypriot Turkish identity were secured in those years will be displayed.

Keywords: Ahmet Gazioğlu, Cyprus, Cyprus Peace Operation, Motherland Turkey, Novel.

GİRİŞ

Toplumların geçirmiş olduğu savaşlar yaşamış olduğu felâketler doğal olarak edebiyatlarına da yansımakta ve özellikle o dönemde verilen edebî ürünlerin de başlıca konusu olmaktadır. Kıbrıs Türk toplumunun da geçmişte vermiş olduğu ulusal kurtuluş mücadelesi Kıbrıs'ta kaleme alınan şiirlere, romanlara, tiyatrolara ve diğer edebî türlere konu olmuştur.

“1955’li yıllar itibarıyla, Kıbrıs Türk edebiyatında ulusalcı edebiyat, tarihî ve siyasî olaylara paralel olarak gelişir. Gerek Kurtuluş Savaşı döneminde gerekse memleketçi şiirin hâkim olduğu 40’lı yıllarda önce Osmanlı-İslâm, sonra Türk kimliği, Anadolu, vatan-millet-bayrak ve Atatürk sevgisi etrafında dönen ulusal temalar, EOKA terörünün başladığı ve Rum-Türk çatışmalarının şiddetlendiği bu dönemde, ulusalcılığın dozunu doruk noktasına taşır. 1955-74 arası Kıbrıs Türk edebiyatına hamasetin egemen olduğu rahatlıkla söylenebilir” (Ezilmez, 2019, s. 18).

Sanatçılar, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesini konu edinen eserleri, 1950’li yıllardan itibaren yayınlanmaya başlarlar ve 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin ilânına kadar olan süreçte sözü edilen eserlerin sayısı giderek artar. Hatta yazarlar günümüzde de bu tür eserleri irili ufaklı bir şekilde neşretmeye devam ederler. Gerek ana vatan Türkiye’de gerekse Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yazılan bu tür eserler, özellikle mücadelenin verildiği yıllarda millî şuurun şekillenmesine ve kolektif bir bilinç oluşmasına katkı sağlamıştır. Sözü edilen eserler genellikle hamasi, popüler ve propaganda teorisinde-üçgeninde değerlendirilse de içinde Alev Alatlî’nin *Yaseminler Tüteri mi Hâlâ?*, Turgut Özakman’ın *Çılgın Türkler Kıbrıs*, Özker Yaşın’ın *Girne’den Yol Bağladık*, Kıbrıs’ta *Vuruşanlar* ve Ahmet Gazioğlu’nun *Kıbrıs’ta Aşk ve Savaş*, Arif Nihat Asya’nın, *Kıbrıs Rubailer*, Özker Yaşın’ın *“Zafer ve Bağış”* gibi yapıtları estetik değeri yüksek istisnai eserler olarak dikkat çekmektedir (Onuş, 2017, s. 27-28).

Yakın tarihimizde gerçekleştirilen ve Kıbrıs adasına barışı, güvenliği, demokrasiyi getiren, adadaki Türk varlığının korunmasını sağlayan 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı, şüphesiz Türk yazarlarının özellikle de Kıbrıs Türk yazarlarının üzerinde çok duracağı önemli bir olaydır. *“Ulusal Direniş Döneminde Kıbrıs Türk edebiyatında vatan, millet, bağımsızlık, mücadele, bayrak sevgisi, Türkiye (ana vatan) özlemi, Atatürk sevgisi gibi konular yoğun olarak işlenir” (Yeniasır & Gökbulut, 2018, s. 141).* Kıbrıs Türk edebiyatında hatırı sayılır bir yeri olan Ahmet Gazioğlu da dünya tarihinde önemli bir etki bırakan Kıbrıs Türk Barış Harekâtı’nı tüm gerçekliğiyle ve canlılığıyla *Kıbrıs’ta Aşk ve Savaş* adlı romanında okuyucularına sunmuştur. 1931 yılında Larnaka’da doğan Gazioğlu, Türkiye’de ve Avrupa’da aldığı eğitimden sonra yazarlığa yönelerek, *Yavru Vatan Kıbrıs (Gezi)*, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878 – 1960) Statü ve Anayasa Meseleleri (Tarih – Araştırma)*, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952): Enosis Çemberinde Türkler, Enosise Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959) (Tarih - Araştırma)*, *Kıbrıs’ta Aşk ve Savaş (Roman)*, *Kıbrıs Sorunu ve Bağımsızlık (Tarih - Araştırma)*, *Kıbrıs’a Türkler (Tarih-Araştırma)*, *Turks in Cyprus (Tarih)*, *Enosise Karşı Taksim ve Egemenlik (Tarih - Araştırma)*, *Cyprus Eu And Turkey (Araştırma)*, *Cyprus The Island of Sustained Crisis (Tarih - Araştırma)*, *Two Equal And Sovereign Peoples (Araştırma)*, *Kıbrıs Türk Tarihi –Türk Dönemi- (1570- 1878) (Tarih)*, *Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960) (Tarih)*, *İngiliz Yönetimi’nde Kıbrıs Son İki Yıl (1958- 1960) (Tarih- Araştırma)*, *Kıbrıs’ta Soykırım Yılı 1964 ve Enosisin Ayak Sesleri (Tarih - Araştırma)*, *Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durum (1958 - 1960) (Tarih - Araştırma)*

adlı Kıbrıs Türk tarihine ışık tutan eserler ortaya koymuştur (Kata, 2019, s. 105). Gazioğlu, özellikle Kıbrıs Türk toplumunun adadaki mücadelesini, eserlerinin ana konusu olarak ele alır. Ahmet Gazioğlu eserlerini öğretmen, araştırmacı, yazar, siyasetçi ve gazeteci kimlikleriyle geniş bir havuzda oluşturur ve okuyucularına özellikle Kıbrıs'la ilgili birçok yönden bilgi sunar (Kata, 2019, s.106). *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanı da yazarın, yukarıda saydığımız kimlik ve özelliklerle, tarihî gerçeklere ışık tuttuğu bir eserdir.

Coğrafya, tarihle birlikte milletlerin hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Edebî eserler de belli bir tarih ve coğrafya içerisinde şekillendiği için doğal olarak ait oldukları coğrafyanın ve tarihin unsurlarını bünyelerinde barındırırlar. Kıbrıslı olması da Ahmet Gazioğlu'nun bütün edebî dünyasını etkilemiştir. Bu konuda Kırgız Türklerinin dünyaca ünlü yazarı Cengiz Aytmatov; "*İnsan doğduğu yere, gözle görülemeyen, ışıktan ince iplerle bağlıdır ve vatan, kaderimizin soluk almaya başladığı yerdir*" (Aytmatov & Şahanov, 2000, s. 62) demiştir. Yine bu konuda yapmış olduğu araştırmalarla tanınan Emel Kefeli de "*Coğrafya Merkezli Okuma*" isimli çalışmasında herhangi bir bölgede gelişen edebiyatın doğadan ve çevresindeki kültürel, sosyal ve siyasî hareketlerden bağımsız olarak yapılanmasının mümkün olmadığını altını çizmiştir. Kefeli söz konusu çalışmasında ayrıca insanların yetiştikleri coğrafyanın yüzey şekilleri, bitki örtüsü ve iklim koşullarına bağlı bazı ruhî ve fizikî özellikler kazandığını; bununla birlikte insanı anlatan edebiyatın da yeşerdiği bölgenin coğrafi koordinatlarına bağlı olarak birtakım özellikler taşıdığını vurgulamıştır (Kefeli, 2009, s. 424).

Osmanlı tarafından 1571 tarihinde gerçekleştirilen Kıbrıs seferi ile ada fethedilmiş ve buraya Anadolu'nun farklı bölgelerinden insanlar getirilerek yerleştirilmiştir. XVI. yüzyılda Anadolu, Rodos, Mısır ve Suriye'yi egemenliği altında tutan Osmanlı Devleti, Akdeniz'de tam bir hâkimiyet sağlamak için Kıbrıs'ı da topraklarına katarak, uyguladığı iskân politikasıyla burada bir Türk nüfusunun oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın adayı fethiyle birlikte Anadolu'dan buraya iskân edilen aileler (Gökçe, 1998; Gökçe, 1999), tüm yaşayış şekillerini, gelenek-göreneklerini, özetle kültür ve yaşam tarzlarını beraberlerinde getirmişlerdir. Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethinden önce Venediklilerin baskı ve zulmü altında yaşayan adanın yerli halkı birçok kez Osmanlı sultanı II. Selim'e, kendilerini bu baskı ve zulümden kurtarması için dilekçe yazmışlardı (Özkul, 2010, s. 39). Ancak adada Osmanlı egemenliğinin devam ettiği 1791 – 1796 yılları arasında ilk kez Rigas Ferreros isimli bir Yunan tarafından gündeme getirilen "Megali İdea" fikri ortaya çıkmıştır. "Megali İdea" kelime anlamı olarak "Büyük Fikir" demektir. Bu fikre ve ilkeye göre, 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilen İstanbul tekrar ele geçirilecek; Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs, Anadolu ve Büyük İskender'in uzandığı İskenderiye'ye kadar olan topraklar işgal edilerek, bir Helen İmparatorluğu olarak kabul edilen büyük Bizans İmparatorluğu kurulacaktır (Ürer, 2003, s. 22). Rumlar, "Megali İdea" çerçevesinde adayı Yunanistan'a bağlamak için kelime anlamı "ilhâk" demek olan ENOSİS düşüncesini ortaya atmışlardı. ENOSİS, ilk "Megali İdea" haritasının çizildiği 1791 yılından itibaren gündemde olan bir düşüncedir. Ancak 18 Ekim 1828 tarihinde İngiltere, Rusya ve Fransa'ya bir nota veren Yunanistan, resmen ilk kez ENOSİS fikrini açıklamış ve adanın kendisine bağlanmasını istemiştir (Tahyani, 2009, s. 188 – 193). Adanın İngiltere'ye kiralınması Rumların ENOSİS yani Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama düşüncelerini daha da pekiştirmelerine neden olmuştur. "Osmanlı döneminde psikolojik olarak Kilise tarafından Kıbrıs Rum halkının zihinlerinde yer almaya başlayan ENOSİS, İngiliz egemenliği döneminde daha sık gündeme taşınmaya başlanacak ve bir anlamda ENOSİS bir Anglo-Cypriot sorunu kimliği kazanacaktır. Öyle ki

Kıbrıs 1878'de İngiliz egemenliğine geçtiğinde, Yunanistan ve ENOSİS taraftarı Kıbrıslı Rumlar bu durumu ENOSİS'e ulaşma konusunda önemli aşama olarak değerlendirdiler. 1878 tarihi ENOSİS konusunda Kıbrıslı Rumlar açısından ilk önemli dönüm noktasıydı" (Yellice, 2012, s. 15). ENOSİS fikrinin 1918'lerde Rum çocuklarına nasıl aşılandığını bir Rum yazar olan Tenekides şöyle açıklamıştır: "Rum okulları Helen düşüncesini yaymak amacı ile kullanılıyordu. Rum öğretmenler, çiçeklerle çerçevelenmiş Yunanistan'la birleşmelerini temsil eden armağanları Vali'nin kasabaları ziyareti sırasında verirlerken, mızraklı bir alay gibi sıraya sokulan öğrenciler, önceden öğretilmiş olan 'Yaşasın ENOSİS' çılgınlıkları atıyorlardı" (İsmail, 1998, s.6). Ana vatan Türkiye, düzenlediği harekâtla Rumların ENOSİS hayallerini bitirmiş ve Kıbrıs Türklerini güvence altına almıştır. Yapılan müzakereler sonucunda 1 Ekim 1974 yılında Kıbrıs Türk Otonom Yönetimi, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti, 15 Kasım 1983'te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. Sonuç olarak, Kıbrıs Türk'ü; tarihî geçmişiyle, Anadolu toprağı ve ulusuyla olan bağlarını asla koparmayacağını, aksine gün geçtikçe daha da güçlendireceğini göstermiştir. Anadolu'yla birlikte ortak bir tarih yaşayan Kıbrıs Türkleri, bugün de ana vatanı Türkiye'nin desteğı ile ayakları üzerinde durmakta hür ve bağımsız bir şekilde yaşamaktadır.

Ahmet Gazioğlu da 1975 yılında 260 sayfa olarak yayınlanan romanında, "Kıbrıs Sorunu" etrafında şekillenen dönemin gerçeklerini, genç bir Türk doktoru olan Aral ile İngiliz-İtalyan melezi Tanya arasında yaşanan aşk üzerinden anlatmıştır. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanının genel anlamdaki olay örgüsünü, Yunanistan ve Rum yönetiminin Megali İdea ve onun uzantıları olan ENOSİS fikri ve Akritas Plânı'yla adadaki Kıbrıs Türkü'nü nasıl zor durumlara düşürdüğü ve ana vatan Türkiye'nin demokratik ve askerî girişimlerle Kıbrıs Türkü'nü, Kıbrıs Türk Barış Harekâtı ile bu zor durumlardan hangi koşullarla kurtardığı oluşturmaktadır.

Tarih, toplumların geçmişte yaşadıkları önemli olayları nedenleriyle ve sonuçlarıyla ortaya koymaktadır. Edebiyat türleri (roman, öykü, şiir, tiyatro vb.) ise bunun yanında tarihin anlatmadığı ayrıntılarla da ilgilenerek konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Nurullah Çetin, "Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Tarihî Romanlarının Millî Bilince Katkısı" isimli makalesinde millî tarih romancılığının, Türk tarihini bütünlüğü ile ve en gerçekçi biçimde yansıtması gerektiğini söyler. Çetin'e göre tarihî roman yazarının amacı, "romanında gerçek ya da temsilî olarak aldığı tarihî kişiliklere ve kurumlara konuşabilecekleri sözleri söyletmek ve onlara yapabilecekleri davranışları yüklemek kaydıyla romancı muhayyilesinde zenginleştirilmiş bir tarih sunmaktır" (Çetin, 2007, s. 12-13).

Yalnız bu noktada edebî eserlerin gerçeğe ne kadar yakın olsalar da hiçbir zaman bir tarih kitabı olamayacaklarını unutmamak gerekir. Şerif Aktaş'ın da söylemiş olduğu gibi edebî eserde sunulan vakanın en önemli özelliğı itibarı oluşudur (Aktaş, 2000, s. 14 – 15). Konuyla ilgili olarak Yakup Çelik de "Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler" isimli makalesinde şunları söylemektedir: "Roman yazarı, tarihçinin malzemesini alır, muhayyilesinde yoğurarak, bilinmeyenler üzerine bir kurgu oluşturarak, tarih malzemesini yeniden insanların dikkatlerine sunar. Yazar, tarihsel gerçekliğin üzerine, tarihsel olmayan kurguya dayalı insan faktörünü ve onun yine tarihe konu olmayacak çevresini yerleştirerek eserini meydana getirir" (Çelik, 2002, s. 53). Ahmet Gazioğlu da tarihî romanın özüne uygun olarak Türk dünyasının adadaki bu varlık mücadelesini ele alınan romanında tarihî gelişmelere uygun bir şekilde sunmuştur.

Bu çalışmada, *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanı içerik analizi yöntemiyle incelenecek ve 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın romana yansımaları şu başlıklar altında ele alınacaktır: 1. 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'na Giden Yol: 1.1.Harekâtı Oluşturan Sebepler, 1.2.Harekâtın Görünümü ve Sonucu. 2. Romandaki Semboller-Motifler.

Roman, Aral ve Tanya'nın Avrupa'da başlayan aşklarının Kıbrıs'ta toplumlararası savaş ortamında nasıl sürdüğünü anlatmaktadır. Bu bağlamda adada gerçekleşen iç savaş, darbe ve bunların neticesinde başlayan Kıbrıs Türk Barış Harekâtı, bu kahramanların macerası neticesinde okuyucuya verilmiştir. İç savaşın ve darbenin zorluklarını maddî ve manevî olarak yaşayan ana kahramanlar ve çevresindeki kişiler, dönemin Türk insanının nasıl zor durumlara düşürüldüğünü benliklerinde yansıtarak okuyucuya tarihsel gerçekliğin tüm safhasını objektif bir şekilde göstermişlerdir.

Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş Romanının Özeti

Roman, İngiltere'de eğitim gören Aral'ın Kıbrıs'a gelmek için çıktığı yolculukla başlamıştır. Aral'ın arabası Almanya'da arıza yapınca burada tanıştığı Robert, arabasını tamir etmek için kendisine yardımcı olmuş ve Aral daha sonra Robert, onun nişanlısı Janet ve Tanya ile yola devam etmiştir. Avusturya'ya geldiklerinde Robert ile nişanlısı Janet, Aral ve Tanya'dan ayrılmıştır. Tanya tez çalışmasını tamamlamak için İstanbul'a gideceğinden Avusturya'da ablasından ve eniştesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. İngiliz ve İtalyan bir anne – babanın kızı olan Tanya, yolculuk sırasında henüz yeni tanıştığı Kıbrıs Türk'ü Aral'a âşık olduğunu fark etmiştir. Aral da çok kısa bir süre geçmesine rağmen kıza âşık olmuş ve Yugoslavya'da konakladıkları bir otelde aşklarını birbirlerine itiraf etmişlerdir. Uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelen genç çiftler, burada ayrılmak zorunda kalacakları için çok büyük bir karamsarlığa kapılmışlardı ancak Tanya gördüğü bir rüyanın da etkisiyle dayanamayıp Mersin'de Aral'ın bindiği vapura yetişmiş ve sevgilisi ile birlikte Kıbrıs'a doğru yola koyulmuştur.

Kıbrıs'a geldiklerinde Aral'ın evine ulaşana kadar Rum barikatlarından geçmek zorunda kalan Tanya, Rumların, Kıbrıs Türklerine karşı uyguladıkları insanlık dışı davranışları da yakından görme olanağı bulmuştur. Cesur ve adaletli bir kız olan Tanya, Kıbrıs'ta yaşananlara, Rumların barbarca muamelelerine boyun eğmek istememiştir.

Aral, Tanya'yı ailesi ile tanıştırdıktan sonra birlikte tatil yapmaları için Girne'de bulunan dönemin popüler tatil mekânlarından Zefiros'a götürmüştür. Ancak bu sırada Kıbrıs'ta Yunanlılar ve Rumlar, ilerleyen günlerde Kıbrıs'ı kan gölüne döndürecek birçok girişimde bulunurlar. Yunan Cuntası, Makarios'u devirmiş ve papaz, Kıbrıs'tan ayrılmak zorunda bırakılmıştı. Makarios taraftarları ile Yunan Cuntası çatışma içerisine girmiş ve bu durumdan yine en çok zarar gören Türkler olmuştu. Herkes tarafından çok iyi bilinmekteydi ki aralarındaki kavga sona erdiğinde, bu sefer sıra Türklere gelecekti. Aral ve Tanya endişe içerisinde tatillerini sürdürürlerken, kan gölüne dönen Kıbrıs'ı barışa ve huzura kavuşturmak için ana vatan Türkiye'nin hazırlık yaptığı söylentileri kulaktan kulağa yayılmıştı. Bu sırada Aral, Tanya ve Zefiros'ta karşılaştıkları Kemal Bey ile kızları hep birlikte daha güvenli bir mekân olarak düşündükleri BM kontrolündeki Dome Hotel'e yerleşmişlerdi. Bu sırada dönemin başbakanı Bülent Ecevit, yaptığı diplomatik girişimlerden sonuç alamamış ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştı. Aral ve Tanya Barış Harekâtı sırasında ayrılmak zorunda kalmışlardı. Aral, harekât sırasında Türk birliklerine sığınmış doktor olduğu sahra hastanesinde yaralı askerlere bakmakla görevlendirilmişti. Tanya ise önce İngiltere'ye dönmek için İngiliz üslerine gelmiş ancak Aral'ı çok sevdiği için Kıbrıs'tan

ayrılmamıştı. Barış Harekâtı, Türklerin zaferi ile sonuçlandığında Aral ve Tanya yeniden birbirlerine kavuşmuşlar ve Kıbrıs'ta yaşamak için karar almışlardı.

Romanda İzleksel Kurgu

Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş romanında entrik kurguyu oluşturan ve çatışmayı sağlayan değerleri şu şekilde göstermek mümkündür:

	<i>Tematik Değerler</i>	<i>Karşı Değerler</i>
<i>Kişiler Düzeyinde</i>	Dr. Aral, Tanya, Eczacı Kemal Evdimli ve kızları Oya ile Gonca, Pervin, Necat, Ali Mahir, Mr. Henry, Niğdeli Hasan Onbaşı, Adanalı Üsteğmen Nuri ve diğer Türk askerleri, Bülent Ecevit.	Makarios, Grivias, Sampson, Yunan Subay Pascal, Yunan-Rum askerleri.
<i>Kavramlar Düzeyinde</i>	Kıbrıs'ta Türk varlığını koruma, Yabancılaşmaya karşı mücadele, Kıbrıs'ta güven ve huzur ortamı, sağlama, Özünü ve kimliğini koruma.	Yunan- Rum ikilisinin ENOSİS hayali, Yunan – Rum ikilisinin Megali idea düşünceleri ve Türkleri yok etme gayretleri, Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan insanlık dışı davranışlar.
<i>Simgeler Düzeyinde</i>	Türkiye, Ankara, Bülent Ecevit, Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk Mukavemet Teşkilatı, Mehmetçik, Mücahit, şehitlik, Türk bayrağı, Ay yıldız, Türk jetleri, Türk zırhlıları ve donanması vs.	Yunanistan, Atina, İngiltere, Amerika, Rusya, Rum Millî Muhafız Ordusu, Makarios'un Özel Muhafız Birliği, Yunan bayrağı, Rum askerî kampı, Rum mevzileri, Rum radyosu, Çile kampı (Mutlu Vadi) vs.

Romanın izleksel kurgu tablosu yukarıdaki gibidir. Roman, Aral ve Tanya'nın Avrupa'da başlayan aşklarının Kıbrıs'ta savaş ortamında nasıl sürdüğünü anlatmaktadır. Bu bağlamda adada gerçekleşen, darbe, iç savaş ve bunların neticesinde başlayan Kıbrıs Türk Barış Harekâtı, bu kahramanların macerasıyla birlikte okuyucuya sunulur. İç savaşın ve darbenin zorluklarını maddî ve manevî olarak yaşayan ana kahramanlar, o dönemde Türklerin nasıl zor durumlara düşürüldüğünü benliklerinde yansıtarak okuyucuya tarihsel gerçekliğin tüm safhasını objektif bir şekilde gösterirler.

Hâkim bakış açısının kullandığı romanda olaylar, 1974 yılında cereyan etmiştir. Kısa geriye dönüşlerin bulunduğu eserde genellikle olaylar Kıbrıs'ta geçmekte ve kronolojik bir sıra takip etmektedir.

1. 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'na Giden Yol

1.1. Harekâtı Oluşturan Sebepler:

1.1.1. 1974 Öncesi

Ana vatan Türkiye'yi harekâta yönelten en önemli unsur, Yunanistan ve Rum ortaklığı ile 1974 öncesinde başlayan ve kökeni Megali İdea'ya kadar dayanan ENOSİS ve Akritas fikrinin, Rumları Türklere karşı düşmanca davranışlara yöneltmesi ve bu bağlamda EOKA, EOKA-B gibi terör örgütlerinin adada Türk varlığını tehlikeye sokmasıdır. Yunanistan ve Rumların bu fikirlerle gerçekleştirdiği önemli ilk hareket ise 1959'da Zürih ve Londra anlaşmalarıyla 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni 1963 yılında yıkılmasıdır. Cumhurbaşkanı Makarios'un anayasada belirtilen maddeleri Türk halkını zora sokacak şekilde değiştirmeye kalkması, sonrasında Türklere karşı gerçekleştirilecek birçok katliamın yolunu açmıştır. Bu katliamların ilki ise 21 Aralık 1963'te "Kanlı Noel" adı altında gerçekleşmiş ve adadaki birçok Türk'ün evi yakılıp yıkılmış ve birçok Türk de öldürülmüştür. "21 Aralık 1963 günü başlatılmış olan olaylar 23 – 25 Aralık 1963 günlerinde Kanlı – Noel olaylarına dönüşmüştür. Yunan – Rum askerlerinin gerçekleştirdiği bu saldırılarda işlenmiş olan cinayetler tarihe kara bir sayfa olarak geçmiştir. Bu beklenmedik saldırıya karşı Türk mücahitleri ve Türk halkı, en iptidâî silahlarla direnmiş, şehit, kayıp vermiş fakat teslim olmamıştır (Alasya, 1992, s. 63-64). Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ve kısa bir süre sonra yıkılmasını Ali Nesim ve Şevket Öznur şu şekilde değerlendirmişlerdir:

"Rum tarafından Makarios Cumhurbaşkanı, Türk tarafından Dr. Fazıl Küçük Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçildi. Cumhuriyetin ilk günlerinden itibaren, Makarios başta olmak üzere pek çok yetkili, Cumhuriyeti Enosis'e (ilhak) giden bir yol olarak gördüklerini bildirmeye başladılar. Cumhurbaşkanı Makarios, 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 13. maddesini ki bunlar Türk hakları ile ilgili idi, tek taraflı olarak değiştirme kararı aldı" (Nesim & Öznur, 2012, s.25).

Cumhuriyetle kurulan ortak hükûmetin dağılmasını tetikleyen bu tek taraflı anayasa değişikliği, hükûmetin iki bloğunda ayrılıklara neden oldu. "Rumlar, 21 Aralık 1963'ten itibaren Türkleri yok etme amaçlı Akritas Planı çerçevesinde Kanlı Noel harekâtına girerek köy ve kasabalardaki Türklerin evlerini ve işyerlerini basarak yıktılar" (Nesim & Öznur, 2012, s. 25). Bu olaylardan sonra adada Türkleri yok etme işlemi somut adımlarla gerçekleşmeye başladı ve bu durum, 1974 yılında Türkiye'nin adaya müdahale etmesinin en büyük sebebi oldu. Kıbrıs'ta *Aşk ve Savaş* romanında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ve 1963 yılında yıkılmasına şu şekilde değinilir:

"Saat dörtte Mağosa limanı göründü... Biraz ötede limanın girişinde ve gümrük binalarının üstünde Yunan bayrakları vardı. -Tanya, bayraklara baktı ve Aral'a çevirip başını: 'Peki, Kıbrıs bağımsız bir devletse, kendi bayrağı nerede? Bu devletin bayrağının hükümet binalarının üzerinde görünmesi gerekmez mi? Burası bir Yunan Adası mı, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti mi?' diye hayretle sordu. -Aral: 'Kıbrıs sorununu özetleyen sorulardır işte bunlar sevgili Tanya! Evet işte Kıbrıs'taki problemin ana nedenleri bu birkaç soruda belirtilen gerçeklerdir. Kıbrıs'ın bir anayasası vardı. Bu anayasaya göre Türk ve Rum ortaklığına dayalı bağımsız bir devlet de vardı. Ama şimdi 11 yıldır çöğnenmiş bir anayasa, sadece adı kalmış bir bağımsız Kıbrıs devleti var ortada, o da dış dünyayı aldatmak için! Hâlbuki içte durum bambaşka! Devletin iki ortağından biri, daha kuvvetli olanı, bozmuştur tek taraflı olarak ve zor kullanarak bu ortaklığı, 1960 anlaşmalarının yarattığı dengeyi ve düzeni. Rum yönetimi, anayasayı ve devleti kendi

çıklarına göre ayarlamış, devletin gelirlerini ve dış yardımlarını sadece kendi toplumu için kullanan bir yankesici olmuştur. Türk toplumunun bu adada yaşama hakkını bile çok gören Rumlar, Kıbrıs'ın gerçek bağımsızlığına kastetmiş, bir an önce ilhakı gerçekleştirmek, olupbittiler, tedhiş ve terör yaratarak Yunanistan'la birleşmek peşindedir!" (Gazioğlu, 1975, s. 52).

Yunanistan ve Rum ortaklığı ile 1963-64 yıllarında başlatılan ve tam 11 yıl sürecek toplumlararası savaşın ilk görünümü oldukça kötüydü. Rumlar, Türk halkına zulümlerini arttırarak geçmişte olduğu gibi yine ölüm kusmaya başlamıştı:

"21 Aralık 1963'te Rum polislerin Türklere yönelik saldırıları üzerine çıkan çatışmada 2 Türk ölmüş 5 Türk de yaralanmıştı. Ayrıca Türk ve Rum polislerinin de katıldığı çatışmalarda 2 Rum da ağır yaralanmıştı. Bu olay Türk toplumunda büyük bir heyecanın doğmasına neden olur ve iki toplum arasında birden geniş çaplı çatışmalar başlar. Rumların Türklere yönelik saldırıları ve sonrasında çıkan çatışmalar Türk ve Rum halk arasında büyük bir korku ve paniğin doğmasına yol açar. Birkaç gün içinde EOKA tedhişçileriyle iş birliği yapan Rum jandarmaları ve Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumak üzere adada konuşlandırılmış Yunan Alayı, Türklere karşı saldırıya geçer. Çıkan olaylarda 24 Türk öldürülür ve 40'a yakını ise yaralanır" (Yellice, 2007, s. 38-39).

Romanın ana karakteri Aral'ın babası, 1963-1964 olaylarında Rumlar tarafından kaçırılır ve bir daha babasından haber alınamaz. Aral, babasının birçok Türk gibi kaçırılıp öldürülmesini acı bir şekilde hatırlar ve 1963-64 olaylarının acı görünümünü şu cümlelerle ortaya koyar: "1963 yılında başlayan Rum saldırıları, 1964 yılı başında da yer yer şiddetle devam ediyor, mücahitlerin kahramanca direnmesi, sayıca çok üstün ve çeşitli silahlarla yüklü Rum sürülerinin giriştiği katliamı durduramıyordu. Üstelik yollardan da adam toplamaya, ele geçirdikleri Türkleri, dönüşü olmayan yerlere götürmeye başlamışlardı. Korkunç cinayetler işleniyordu adanın her yanında..." (Gazioğlu, 1975, s. 42).

1963-1964 olayları, BM askerlerinin adaya gelmesi ve 30 Aralık 1963'te ateşkes adı altında "Yeşil-Hat" projesinin uygulanmasıyla bir süreliğine dursa da bu ateşkes göstermelik kalmış, ardından 7 Ağustos 1964 tarihinde Erenköy savaşı, 1967 Geçitkale ve Boğaziçi olayları ve daha birçok acı olay, Rumlar tarafından yeniden sergilenmiştir. 1974'e kadar Türklere karşı girişilen birçok katliam, Makarios'un dünya çapında yaptığı Türk karşıtı hain propagandalarıyla haklı çıkarılmaya çalışılıyordu. Bütün bu olaylar, Türkiye tarafından yakından takip ediliyordu. Türkiye, katliamlara ufak çapta müdahale etse de İngiltere, Amerika, Rusya gibi devletler Türklerin adaya müdahalesine pek sıcak bakmıyordu. Bu devletler, Türkiye'nin adaya müdahale etmemesi için yıllarca demokratik ve diplomatik çözüm toplantıları düzenleyerek oyalamıştı. Ancak Türkiye için 1963-1964 olayları ve devamında gelen katliam girişimleri, 11 yıl sonra yapılacak olan Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın en büyük sebebi olacaktı.

1.1.2. 15 Temmuz 1974 ENOSİS Darbesi

Ana vatan Türkiye'yi Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'na götüren önemli bir diğer sebep ise Atina cuntasının, Grivas ve Sampson yönetimindeki EOKA-B terör örgütü ve Rum Muhafız Birlikleri ile 15 Temmuz 1974 tarihinde adadaki yönetime yaptığı darbedir. ENOSİS'in kuruluşunda yer alan ve 1963'ten beri ENOSİS fikri adı altında birçok Türk'e katliam düzenleyen Grivas, Makarios'un adamı Nikos Sampson'u da yanına alarak Makarios'un, ENOSİS'i geciktirdiği tezinden hareketle adada onun aleyhine propaganda yapmış ve arkasına aldığı kitle ile Rumlar arasında bir iç çatışma çıkarmıştı:

“Kıbrıs’ta 1970’li yıllara gelindiğinde karşılaşılan manzara özellikle 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren faaliyete geçerek adayı kan cehenneme çeviren EOKA’nın komutanı Grivas ile Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos konumunda bulunan Makarios’un aynı hedeflere ancak farklı yollar kullanmak suretiyle ulaşma çabalarının sonucunda ortaya çıkan büyük çekişme ve huzursuzluktur. Hedef birliği içindeki Grivas ve Makarios’un bu çatışması daha sonra adayı da bir çıkmazın içine sürükleyecektir. ENOSİS idealine hemen ulaşma gayretinde olan Grivas ile Kıbrıslı Türklerin öncelikle ekonomik alanda çöktürülmesi ve direnişlerinin kırılması yönünde fikir beyan eden Makarios arasında başlayan ve daha sonra iktidar kavgasına da dönüşen çatışmalar Megaliİdea’ya yönelik olarak ENOSİS yolundan farklı stratejiler hazırlayan bu iki kişiyle beraber adayı da uçuruma sürükler. Kıbrıs’ta önce EOKA, daha sonra da EOKA-B ile yüzlerce insanı katleden Grivas’ı destekleyen Yunan Cuntasının EOKA-B’ye Makarios’a karşı harekete geçilmesi emri verilmesi üzerine askerlik kısaltılır ve bir temizlik hareketi başlatılır. EOKA-B’yi destekleyen Yunanistan Cuntası ile Makarios arasındaki ipler de böylece kopma noktasına gelir” (Savrun, 2018, s. 263).

Kıbrıs’ta Aşk ve Savaş romanında, Rumlar arasındaki bu iç çatışma romana şu şekilde yansır:

“...Aral, Kıbrıs’la ilgili haberleri dinledikçe arkadaşlarından, bir başka heyecan, bir başka sevinç duyuyordu içinde. Ama kötü haberler de vardı; endişe yaratan, Türk toplumunun içini karartan haberlerdi bunlar. Rumlar arasındaki iç çatışmaların günün birinde Türklere de sıçrayacağı ve böylece toplumlararası yeni bir savaşın kaçınılmaz olacağı olasılığı, herkesin endişe ile paylaştığı bir görüştü. Son iki yıldan beri Grivas’ın Makarios’a karşı giriştiği yıldırma hareketinin bir danışıklı dövüş olabileceği tezini savundu bazıları; bu görüşün yanlış olduğunu, erken ENOSİS isteyen Grivas yanlısı EOKA B örgütünün mutlaka bir gün ‘papazı’ devirip, belki de onu öldürüp adayı Yunanistan’a ilhak kararını alacağını savunuyordu bir başka grup” (Gazioğlu, 1975, s. 44).

Rumlar arasındaki bu iç çatışma, romanda da denildiği gibi Türklere de yansiyacak ve adada Türkleri çok zor günler bekleyecekti. Nitekim Yunan ve Rum yöneticileri tarafından ada, bir işkence bir Nazi dünyasına dönecektir. Örneğin, limanlardaki gümrük işlemlerinde ve Türk-Rum sınırını ayıran yol boyunca Rumlar, kontrol merkezleri kurmuş ve bu merkezlerde güvenlik kontrolü bahanesiyle Türklerin canına ve malına kastetmiştir. Roman kahramanları, Aral ve Tanya Kıbrıs’a vardıklarında Mağusa limanında bu zor duruma maruz kalırlar: “...Üniformalı ve Sivil Rum polisleri feribota çıktılar. Gemi kâtibinden pasaportları alıp kontrol etmeye başladılar. Türk olanların pasaportlarına birer beyaz giriş fişi yerleştirdiler. Türk olmayanların giriş fişi mavi idi” (Gazioğlu, 1975, s. 54).

1963’te Cumhuriyetin yıkılmasıyla Türklere karşı başlatılan Rum saldırılarının namlusu Makarios’un 1974’te darbeyle devrilmesinden birkaç yıl önce Rumların kendisine dönmüştü. Yani Rumlar, kendi yöneticilerinin gazabına hatta ihanetine uğrayacak ve birçok Rum yaşamını yitirecekti. Nitekim EOKA-B örgütü, Yunan cuntası tarafından gönderilen 650 subay ile güçlendirildi. Aynı zamanda 12 bin kişilik Rum Millî Muhafız ordusuna gerekli tüm askerî araç ve silahlar temin edildi. 1974 yılına gelindiğinde adanın her yerinde çatışma sesleri şiddetini iyice arttırmıştı. Türkler ise endişe içinde beklemekte ve birçok Türk, o namlunun bir gün tekrar kendilerine döneceğini bilse de şimdilik sineye çekmekte ve içlerinden ana vatan Türkiye’nin adaya müdahale etmesini dilemekteydiler.

Adada beklenen oldu ve 1974 yılının 15 Temmuz Pazartesi sabahı, Atina cuntasının Rum Millî Muhafız Ordusunun başına gönderdiği 650 Subay ile Nikos Sampson'un önderliğindeki EOKA-B terör örgütü, Makarios'a ve onun Özel Muhafız Birliğine darbeyi gerçekleştirdi:

"15 Temmuz 1974 günü sabahın erken saatlerinde, Rumlar ve Türkler, Rum radyolarının çaldığı marşlarla uyandılar. Rum radyolarından, 'Makarios'a karşı, Nikos Sampson liderliğinde, Rum Muhafız Ordusu (RMMO)'nün darbe yaptığı, bombalanan Cumhurbaşkanlığı Sarayında Makarios'un öldüğü ve kurduğu yedek polis kuvvetlerinin tutuklandığı, mukavemet edenlerin ise imha edildiği' haberleri tekrarlanıyordu. 15 Temmuz 1974 sabah saat 08.00'dan itibaren, Yunan Subaylarının kontrolündeki, RMMO ve EOKA terör örgütü militanları, Yedek Polis Kuvvetlerini ve Makarios taraftarını temizlemeye başladılar" (Denizli, 2014, s.36-37).

Şüphesiz darbe sabahı uyanan Rumlar ve Türkler, uzun zamandır süren bu iç kavganın böyle bir sonuca varacağını biliyordu. İki tarafın sivil halkı da şaşkınlıktan ziyade bundan sonra yaşanacak olaylardan endişe duymaktaydı. Özellikle Kıbrıslı Türkler için tehlike çanları çalmaya başlamış, Türk Mukavemet Teşkilatı ve siyasî liderler, halkın metanetli olması ve bölgelerinden ayrılmaması konusunda uyarılarda bulunmuştu. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* adlı romanda darbe sabahı yaşanan gelişmeler, tarih kitaplarında bulunmayan ayrıntılarla ve etkileyici bir üslûpla okuyucuya sunulmuştur:

"1974 yılının 15 Temmuz Pazartesi sabahı Aral uyandıği zaman, kulübenin penceresinden girerek odayı parlak bir yaz gününün kuvvetli ışığıyla dolduran güneş, hayli yükselmişti...Transistörlü radyonun düğmesini çevirdi ve sesini sadece kendisinin işitebileceği bir tonda bıraktı. Askeri marşlar çalıyordu Lefkoşa'daki Rum istasyonu, Milli bir günleri değildi Rumların; normal bir iş günüydü ve bu saatte Kıbrıs Rum radyosunun marş çalması hayli tuhaftı. Saatine baktı, sekizi çeyrek geçiyordu. Düğmeyi çevirdi, Bayrak radyosunu buldu. 'Burası Türk Mücahidinin sesi. Şimdi, henüz aldığımız bir haberi veriyoruz.' dedi spiker ve haberi okumaya başladı: Sabah saat sekizde Kıbrıs Rum radyosunda, Rumca ve İngilizce olarak okunan bir bildiriye, erken saatlerde askeri bir darbe yapıldığı, Cumhurbaşkanı Makarios'un öldürüldüğü, Kıbrıs Hükümetinin darbe liderleri tarafından ele geçirildiği iddia edilmektedir. Kıbrıs Rum halkına hitaben yayımlanan bu bildiriye, askeri darbenin nedenleri ve hedefleri de açıklanmaktadır. Bildiriye göre, Kıbrıs'ta son aylarda yer alan ve Rumlar arasında bir iç savaşa, kilise kademelerinde ayaklanmaya doğru yönelmiş olan silahlı kuvvetlerin, anarşistlerle canilerin eline geçmesi tehlikesini yaratan trajik olaylar, orduyu bu olayların sorumlularını, yani Cumhurbaşkanı ile onun hükümetini ortadan kaldırmak kararına almaya yöneltti. Darbeyi yapan Silahlı Kuvvetler, adanın yönetimini geçici olarak bir Milli Selamet Hükümetine bırakmaya karar verdi" (Gazioğlu, 1975, s. 105).

Darbenin gerçekleşmesiyle adadaki güvenlik unsuru tamamen ortadan kalktı. Özellikle Lefkoşa, Limasol, Baf ve Maraş'ta iki taraf arasında şiddetli çatışmalar başladı. İlk olarak Cumhurbaşkanı Makarios'un öldürüldüğü ortaya atıldı ancak Başpiskopos İngiliz uçağıyla Baf'tanAğrotur'daki İngiliz hava üssüne oradan da İngiltere'ye kaçmıştı. Darbeciler, ülke genelinde sıkıyönetim ilân etmiş, Makarios ve adamlarının temizlenmesine kadar yüzlerce insanın ölmesine neden olmuştu. Darbenin birinci amacı olan Makarios'un devrilmesi ve EOKA'cı Sampson'un Cumhurbaşkanlığa atanması (Grivas darbeden önce öldü) gerçekleşmiş, sıra ikinci amaç olan ENOSİS için harekâta geçilmişti. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında, darbenin ikinci amacının (ENOSİS-İlhâk) inkâr edilemeyecek bir gerçek

olduğu o dönemki Türk radyosunun şu şekilde açıklamasıyla kanıtlanır: “Sampson’un Türklere karşı büyük bir yok etme hareketine geçeceğine dair olan dünkü haberlerimizi, bugün de Girne’nin Rum kaymakamı teyit eder nitelikte konuşmalar yapmıştır. Rum kaymakam, Girne’deki Türklere: ‘Kendi aramızdaki savaşı bitirdik; şimdi sıra size geldi!’ demiştir” (Gazioğlu, 1975, s. 139).

Görüleceği üzere o yıllarda yaşanan darbe aslında adada toplumlararası bir savaşın habercisi olmuştur. Bu bağlamda adadaki cuntacılar, Türklere karşı sert davranmaya ve onları tamamıyla yıldırma hareketlerine girişirler. Türkiye’nin bu duruma, karşı koyacağını bildikleri için adanın her yerinde özellikle de adanın kuzeyinde askerî sığınaklar kurarlar. Beşparmak Dağları Yunan-Rum askerleri tarafından beton mevzilere dönüştürülür. Yunanistan adaya tanklar, uçaksavarlar, ağır makineli silahlar gönderir ve açık açık toplumlararası bir savaşın doğmasına sebep olurlar. Romanda darbecilerin söz konusu hazırlığı şu cümlelerle ortaya konur: “Girne’ye Lefkoşa’dan hareket eden askeri araçların silah, malzeme ve asker taşıdığı, Kıbrıs’ın Türkiye’ye bakan kuzey sahillerinde büyük yığınak yapıldığı, yabancı muhabirlerin ve gözlemcilerin Kıbrıs’tan gönderdiği belli başlı haberler arasındaydı. Girne, askeri bir bölge haline gelmişti” (Gazioğlu, 1975, s. 165).

Adadaki Türkler, bu askerî faaliyeti korkuyla izlemekle birlikte Türkiye’nin adaya müdahale edeceğinin farkındaydılar. O umut gerçekleşecekti. Çünkü dönemin başbakanı Ecevit, bütün bu olanları Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Dış İşleri Bakanı ve muhalefet liderleri ile görüşerek durumun ciddiyetini masaya yatırmış ve Türkiye’nin Güney sahilinde askerî tüm donanımların hazır tutulmasını istemiştir. Ecevit, sorunu ilk başta diplomatik olarak çözmek istemiş ve Londra’da Amerika Dış İşleri Bakan yardımcısı Joseph Sisco ve İngiliz Dış İşleri Bakanı Callaghan ile görüşmüştür:

“Henüz barışçı çözüm yolları ararken, başka alternatiflerden söz etmek istemiyorum. Bununla beraber, daha önce de söylediğim gibi herhangi bir ihtimal için hazırlıktır. Kıbrıs’taki bugünkü durumun kuvvet kullanılarak, yaratıldığı bir gerçektir. Bunu asla unutamayız. Kıbrıs’ta sorumluluğumuz vardır. İnsani bir sorumluluktur bu, her şeyden önce. Kıbrıs’ta rehine olarak yaşamakta olan ve gerek denizden gerekse havadan dış dünyaya bağlantısı bulunmayan Türk toplumuna karşı insani sorumluluğumuz vardır. Bütün limanlar, Rumların kontrolü altındadır. Lefkoşa havaalanı sivil trafiğe günlerce kapalıdır ama Yunanistan’dan gelen uçaklar bu alana inip kalkmaya devam etti ve Allah bilir neler taşıdılar Kıbrıs’a. Buna rağmen, Kıbrıslı Türklerin hiçbir tarafa açık bir kapıları yok! Bunun için herhangi bir olasılığa karşı hazırlıklı bulunmaktayız. Fakat esas olarak barışçı bir çözüm aramaktayız. Kıbrıs’taki rejim, bağımsız Kıbrıs devletinin anayasasına ve milletlerarası antlaşmalara aykırı, kanun dışı bir rejimdir. Bu durumun devamına müsaade etmeyeceğiz. Zaman unsuru çok önemlidir. Her gün adaya deniz ve hava yoluyla Yunanistan’dan asker ve malzeme ulaşmaktadır. Zaman unsurunun önemini İngiliz ve Amerikan dostlarımıza anlatmaya çalıştık. Adadaki bugünkü duruma müsaade edemeyiz ve daha çok bekleyemeyiz” (Gazioğlu, 1975, s. 145).

Türkiye, Yunanistan’ın adada giriştiği bu faaliyetlere ve 11 yıldır süren Türk eziyetine son vermek için kimsenin karşı koyamayacağı bir neden bulmuştu. Yunanistan Kıbrıs’ın bağımsızlığını hiçe sayarak 1960 Londra ve Zürih anlaşmalarının uzantısı olan Garanti Antlaşmasının maddelerini çiğnemişti:

“Garanti Antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma, Kıbrıs sorununa getirilen çözümün en önemli unsurudur ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddelerinin uluslararası niteliğini teyit

etmiştir. Antlaşmanın temel amacı, Kıbrıs'ın herhangi bir devletle birleşmesini engellemektir. Taraflar, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddeleriyle kurulan bağımsızlığı, ülke bütünlüğünü ve güvenliğini, ortak çıkarlarının bir gereği olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca Anayasa ile oluşturulan bu düzene uyulmasını sağlamak için, iş birliği yapmak istediklerini beyan etmişlerdir” (Vatansever, 2012, s. 1505).

Yazara göre Yunanistan, uluslararası anlaşmaları bozduğu için bu durumun bir neticesi olarak doğacak olan sonuçları da kabul etmek zorundaydı. Çünkü Kıbrıs anayasasını çiğneyip, adanın bağımsızlığına gölge düşürdüğü için garantör devletlerin artık tek başlarına müdahale etmek hakları vardı (Gazioğlu, 1975, s. 109).

Türkiye, her zaman olduğu gibi demokrasi, barış ve adalet adına elinden geleni yapmış ancak Amerika, İngiltere, Rusya ve birçok ülke tarafından olumlu bir sonuç alamamıştır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de güçlenmesini doğuracak olan bu harekât, 1963-1964 ve 1967'de olduğu gibi bu devletler tarafından temeli sağlam olmayan bazı sözlerle, vaatlerle oyalanmaya çalışılmıştır. Ancak Türkiye'nin yeni, iradeli ve zeki başbakanı Ecevit, bu kez bu oyunlara kanmadı ve tüm Türkiye halkını da arkasına alarak 20 Temmuz 1974 Cumartesi sabahı Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nı başlattı.

1.2. Harekâtın Görünümü ve Sonucu:

1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmek Türkiye için birçok hazırlığı gerektiriyordu. NATO üyeliği bulunan Türkiye uluslararası bu problemi tek başına çözmek zorundaydı. Çünkü NATO'nun kurucu üyeleri bu harekâta sıcak bakmıyordu. Türkiye kısa bir zaman içinde tüm askerî birliklerini ve malzemelerini bu harekât için hazırladı ve 20 Temmuz 1974 sabahı donanma gemileri ve uçaklarıyla Kıbrıs adasına doğru yola çıktı. 20 Temmuz günü, sabah 05.40'ta Türk jetleri adaya vararak ilk müdahalesini gerçekleştirdi: “20 Temmuz 1974 tarihinde TBMM'deki gizli oturumda Başbakan Ecevit, Meclisi bilgilendiriyordu. TSK'nın Kıbrıs'a barış, huzur ve özgürlük getirmek Kıbrıs Devleti'nin bağımsızlığına ve anayasal düzene yöneltilen saldırıyı bertaraf etmek ve adadaki Türklerin haklarını ve güvenliğini güvence altına almak için giriştiği harekâtın 20 Temmuz sabah erken saatlerde başladığını bildiriyordu” (Savrun, 2018, s. 266).

Ahmet Gazioğlu *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* eserinde, 1974 Harekâtı'nın başlangıcını ve devamında gelişen olayları tüm gerçekliğiyle ve canlılığıyla bize sunar. Harekâtın başlangıç noktası, Girne'nin 5. Mil koyundaki Çıkarma Plajı'dır. Türk Silahlı Kuvvetleri, kara harekâtı için bu plaja gerekli tüm malzemeleri indirdikten sonra yavaş yavaş Rum mevzilerini yarararak ilerler. Aynı zamanda Girne üzerinden Lefkoşa'ya geçen Türk helikopterleri, paraşütlerle Mehmetçiği ovalara indirmekte ve Türk halkının yardımına koştaktadır. Jetlerimiz ise belirlenen hedefleri vurmaya başlar. Gazioğlu, romanda Türk Barış Harekâtı'nın gerçekleştiği 20 Temmuz 1974 Cumartesi sabahı yaşananları şu çarpıcı cümlelerle dile getirir:

“20 Temmuz Cumartesi sabahı saat 5.40'ta jet sesleriyle uyandı Aral! Pencerenin camları sarsılmış, odaya gökten gelen bir çığlık, şimşek hızıyla girip çıkmıştı. Arkasından dalga dalga tekrarlandı bu ses, kısa aralıklarla. Aral, Tanya'yı dürttü ve yatağından fırladı: 'Kalk... İşte nihayet geldiler... İşte geldiler!' diyerek dürbünü aldı, balkona koştu. Güneş, henüz doğmuş etraf günün ilk ışıklarıyla aydınlanmıştı. Deniz yine sakindi. Beş Türk jeti bir grup halinde otelin üzerinden Lefkoşa'ya doğru geçti. Bir başka grup, Girne-Zefiros arasındaki Rum Ulusal Muhafız askerlerinin kampını, dalıp dalıp bombalamaya başladı. Dürbünle, Rum kampına roket yağdıran jetlere baktı; kuyruklarındaki ay yıldızı, güneşin

ışınları altında parlayan çelik kanatları, tiz bir ses çıkararak uçakların alt kısımlarında patlayan uçaksavar mermilerini seyretti. Kamptan kara dumanlar yükseliyordu. Rum askeri kampının biraz daha ötesinde, Yılan Adası açıklarında sahile doğru yaklaşan üç zırhlı savaş ve çıkarma gemileri görülmüyordu. Zırhlılar, gemilerin gerisinde yavaşça ilerliyordu. Çıkarma gemileri, Yılan Adası'nın batısına doğru kaydı ve 5. mil plajı diye bilinen koya girdi. Sahilde mevzilenmiş Rum askerleri, uçak ve gemilere karşı top ve makineli tüfek ateşi açtılar. Havan mermileri denizin içinde, gemilerin sağında solunda patlıyordu. Uçaklar, çıkarmayı desteklemek için sahildeki Rum mevzilerini bombalamaya devam etti. Bu esnada, Girne'nin küçük limanındaki Rum sahil hücum botu, denize açılmak üzereyken Türk jetlerinin hücumuna uğradı ve isabet alarak battı. Deniz, orada sığ olduğu için Rum hücum botunun yarısı sulara gömüldü, öteki yarısı açıkta kaldı. Jetler, limana yaptıkları ikişer üçer dakikalık iki hücumdan sonra kasabanın üzerinden uzaklaştılar, tekrar sahildeki Rum askeri mevzilerini bombalamaya devam ettiler. Sivil halkın bulunduğu yerlere havadan veya denizden ateş açılmadı. Saat 6'da çıkarma gemileri sırasıyla 5. mil koyuna girerek kapaklarını açtılar ve asker, malzeme, tank ve zırhlı araçlar indirmeye başladılar" (Gazioğlu, 1975, s. 166-167).

Beklenen olmuştu ve dünya, bu harekâtı çaresizce izlemeye koyulurken; başta Kıbrıs Türkleri olmak üzere tüm Türk milleti, Mehmetçiğin barış adına giriştiği bu kahramanca eylemi, hayranlıkla ve gururla izliyordu. Ahmet Gazioğlu, Mehmetçiğin adaya ayak basmasından dolayı Kıbrıslı Türklerin büyük bir sevinç içerisinde olduklarını belirtmiştir (Gazioğlu, 1975, s. 168).

Türkiye, her aşamasını önceden tasarladığı bir plânla adaya çıkarma yaptı. Harekâtın zor geçeceği bir gerçektir. Çünkü Rumlar, 1963 yılından itibaren başlayan katliamlarının bir gün sert bir şekilde karşılanacağını biliyordu. Bundan dolayı adada büyük bir askerî donanma yaratma amacını güttü:

"RMMO 5 yüksek taktik komutanlığa ayrılmış ve tüm adada örgütlenmişti. 1974 Harekâtı öncesi RMMO, 19 piyade taburu, 4 komando taburu, 1 mekanizma tabur, 1 zırhlı keşif taburu, 6 topçu taburu olmak üzere 20 bin kişilik bir kuvvete sahipti. Bu kuvvetin 20 tankı, 50 zırhlı personel taşıyıcısı, 463 topu, 382 tanksavar silahı vardı. Bu kuvvetle seferde, 6 saatte hazır hale gelecek, 25 taburluk yedek kuvvet de katılacaktı. Ayrıca Lefkoşa'nın hemen güneyinde 950 kişilik Kıbrıs-Yunan Alayı da bulunmakta ve asıl vurucu gücü oluşturmaktaydı" (Yıldırım, 2004, s. 80).

Yunanistan ortaklığı ile Rum askerî sisteminin adada bu şekilde yükselmesine karşın Kıbrıs Türkleri, Türk Mukavemet Teşkilatını kurmuş, yıllarca bu teşkilat adı altında Rumlarla mücadele etmişlerdir.¹ TMT'nin yanında Kıbrıs Türk Alayı da Kıbrıslı Türklerin direnişini sağlayan bir yapıydı. Harekât sırasında Mehmetçiğe büyük yardımları dokunan ve mücahitler diye adlandırılan Türk Mukavemet Teşkilatı, 23 Kasım 1957'de Rauf Raif Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Mustafa Kemal Tanrısevdi tarafından Lefkoşa'da kurulan ve dağınık olarak faaliyet gösteren küçük grupları birleştirerek, tüm Kıbrıs adasına yayılarak, her Türk köyünde varlık gösteren güçlü bir mukavemet örgütüdür. Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında elindeki sınırlı askerî malzeme ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin Hava İndirme Tugayı, Komando Tugayı ve Denizden Çıkarma Birliği ile birleşen TMT, bu zaferin kazanılmasında önemli rol oynar (Sever, 2010, s. 129-130; 169).

¹ Akkurt, A. (1999). *Türk Mukavemet Teşkilatı 1957-1958 mücadelesi*. İstanbul: Seçil Ofset; Keser, U. (2007). *Kıbrıs'ta yer altı faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yunanistan Cumhurbaşkanı Ghizikis'in Harekâtın ilk günü Türkiye'ye geri çekilmesi konusunda gönderdiği ultiatom hiçbir işe yaramayacak ve Türk Silahlı Kuvveleri, Rumların savunmasına rağmen adaya barışı getirmek için elinden geleni yapacaktı. Türkiye, bu harekât için oldukça sıkı önlemler almıştı. 16 ilde sıkıyönetim ilân eden hükûmet, bu ilk çıkarmada adaya 5 bin Türk askerî ve birçok askerî malzeme indirmişti. Türkiye adada kendilerini zor şartların bekleyeceğini biliyordu. Çünkü Yunan subayların yönettiği Rum Milli Muhafız Ordusu (RMMO) Girne'yi gizli beton mevzilerle donatmış ve birçok imha edici silahları da bu mevzilere yerleştirmişti. Ama Rumlar, karşı taraftakilerin ciddiyetinin farkında değillerdi. Ana vatan Türkiye, yurttaşlarına yapılan işkenceye ve ölümlere son vermek için adaya emin bir şekilde ayak basmıştı. Evet, bu Barış Harekâtı onları zorlayacaktı ama Türk'ün azmi, zafer için her daim Mehmetçiğin ruhuna umut verecekti. Ahmet Gazioğlu *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında Rumlar tarafından harekâtın zorlanışını ve Mehmetçiğin her şeye rağmen zekice mücadelesini:

"Türk pilotları, gizli mevzilerin yerini kesinlikle öğrenmeden isabetli atışlar yapamayacaklarını biliyorlardı. Bunun için bir oyuna başvurmaya karar verdiler. Geri, Türkiye'deki üslerine dönen taşıt uçaklarına, askeri üniforma giydirilen kuklalar yükletildi. Öğleden sonra girişilecek yeni hava akımlarından önce bu kuklalar, dağların yamaçlarına paraşütle atılınca gizli mevzilerdeki Rumlar, paniğe kapılarak yerlerini belli ettiler. Jetlere, bu hedefler böylece bildirildi ve 8 saat süren hava akımlarıyla susturulamayan gizli Rum mevzilerine karşı roketlerle daha etkili daha isabetli bir hava bombardımanı başladı." (Gazioğlu, 1975, s.181) şeklinde ifade etmiştir.

Maalesef *"Girne kıyılarındaki ilk günün bilançosu dehşet vericiydi. Zefiros ve Ayyorgi'deki Rum askerleri kamplarının bulunduğu yerler, insan cesedinden geçilmez hale gelmişti. Yüzlerce ölü, binlerce yaralı vardı. Türk amfibik birliği 57 şehit vermişti. Çıkarma komutanı Albay Karaoğlanoğlu da şehitler arasındaydı"* (Gazioğlu, 1975, s.194). Harekâtın ilk günü 57 şehit verildi. Bu mücadele kolay kazanılmayacaktı. Ancak her Türk, bu zaferin kazanılıp barışın sağlanması için elinden geleni yapacaktı. Bunun en güzel örneğini ise romanın kahramanı Doktor Aral, Mehmetçiğin cephe gerisinde kurduğu sahra hastanesinde kandaşları için elinden geleni yaparak, bize gösteriyordu (Gazioğlu, 1975, s.186-191).

Harekât, Türkiye'nin istediği yönde ilerliyordu. Harekâtın 2. günü Türk birlikleri Girne'nin yarısını ele geçirmişti. Rumlar ise Türk hücumları karşısında kaçmaya başlamıştı. Ancak bu kaçış esnasında uğradıkları köylerdeki evleri özellikle de İngiliz evlerini yağmalamaya ve insanlara tacizde bulunmaya yeltenmişlerdi. Ahmet Gazioğlu bu durumu *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* eserinde şu şekilde yansıtır:

"Öğleden sonra saat üçe doğru Belapayıs ve Ozanköy'deki Rum birlikleri, kuvvetli hava bombardımanı karşısında mevzilerini bırakarak Aykuruş'a çekilmişti. Bu çekilme esnasında dağların, mavi denize, yeşil ovaya bakan yamaçlarında yer yer inşa edilmiş emekli İngilizlere ait bakımlı, modern ve konforlu villalara zorla giren Rum askerleri, ev sakinlerini korkutarak para, mücevher, antika gibi kıymetli ve taşınması kolay cinsten şeyleri zorla alarak kaçıyorlardı" (Gazioğlu, 1975, s. 204). Bu insanlık dışı hareketlerin en büyüğü ise Rumların genç kızlara tecavüz etmesidir. Roman içerisinde Yunan komutan ve Rum subayların kaçarken İngiliz Mr. Bell adındaki bir kişinin evini yağmalamaları ve iki kız torununa tecavüz etmeleri acı bir şekilde ifade edilmiştir (Gazioğlu, 1975, s.204-210).

Harekâtın 3. günü yani 22 Temmuz Pazartesi sabahı, üç garantör devlet olan Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında ateşkes ilân edildi. Türk birlikleri, saat 16.00'da başlayacak

olan ateşkesten önce Girne'yi tamamıyla ele geçirmişti. Rum askerler, Türk'ün azmi karşısında dayanamayarak kaçmaya devam ediyordu. Aynı zamanda gün içerisinde Yunanistan'da 3. Ordu komutanı General Pavlos önderliğinde yeni bir askerî darbe gerçekleşmişti.

Türk birlikleri Kuzey'den ilerlerken, Rumlar da adanın Güney kesiminde kalan Türklere katliamlarını arttırır. Türklerin evlerini yağmalayıp, insanları bilinmeyen yerlere götürürler. Güneyde İngiliz üs makamları, Türklerin Rumlardan kaçarak kendilerine sığınmaları üzerine Biskobu (Yalova) köyü çevresinde "Mutlu Vadi (Çile Kampı)" diye adlandırılan bir alanda sığınmalarına izin verir. Rumların, Türklere karşı yaptıkları söz konusu sivil katliamlar, Gazioğlu'nun romanına da yansır:

"Rum askerleri, Limasol'daki Türk mevzilerini ele geçince bir zafer şenliği ve çalgınlığı içinde ve adeta şımarık çocuklar gibi hem havaya hem de kaçışan sivil halk üzerine çocuk ve kadın farkı gözetmeden ateş açmaya başladılar. Sokaklardaki yaralı insanlar ve cesetler üzerinden basıp geçerek Türk kesimlerindeki evlere girip her tarafı talan ettiler; birçok evleri ateşe verip yaktılar, kadınlara, kızlara sataştılar ve erkekleri silah namlusu altında alıp götürdüler. 15 ile 55 yaşlar arasındaki tüm erkekleri, ilkin hastanenin bahçesinde topladılar ve bir süre sonra ise kadınların haykırılarıyla ile çocukların hıçkırıklarına aldırış etmeden makineli tüfeklerini bu silahlı, savunmasız insanlara yöneltip ve çeşitli küfürler savurarak onları alıp gittiler. Sayısı 2500 kişiyi bulan Türk erkeklerini stadyuma götürüp kızıl güneşin altında susuz ve aç bıraktılar. Zaman zaman onları kurşuna dizmek tehdidinde her fırsatta ve sık sık korku ve terör yaratan davranışlarda bulundular. Limasol düşüp de erkekler alınıp götürülünce, geriye kalan yaşlılar, kadınlar, yanlarına çocukları da alarak 8-10 mil ötedeki egemen İngiliz üs bölgesi Ağrotur'a sığındılar" (Gazioğlu, 1975, s. 226).

Roman kahramanlarından Aral'ın sevgilisi Tanya da harekât sırasında tehlikeli bir duruma düşmemek için Mutlu Vadi'ye sığınır ve buradaki Türk sığınmacıların durumunu kısaca şu sözü ile özetler: "Mutlu vadideki mutsuz, bahtsız insanlar" (Gazioğlu, 1975, s. 233).

Yunanistan ve adadaki Rumların ENOSİS amaçları, onlara kaba kuvvet kullanarak çaresiz sivil Türk halkını böyle acınası zor durumlara düşürmeye itmişti. Bu insanlık tarihinin en büyük ayıbıydı. Yaşama hakkını hiçe sayan bu zulüm senaryosu, elbet iyinin ve haklının yaşama inancıyla bir gün son bulacaktı. Evet, Kıbrıs Türk Barış Harekâtı bu senaryonun iyi bir şekilde bitmesi için düzenlenmiş ulvi bir eylemdi.

Harekât'ın 3. günü Yunanistan'daki darbe liderleri, Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın emin adımlarla devam etmesiyle sarsıntıya uğramış ve liderler, eski Yunan başbakanı Konstantin Karamanlis'e "Millî Birlik Hükûmeti"ni kurması için yetki vermiştir. Bu olay, Türkiye tarafından sevinçle karşılanır. Türkiye, başlattığı Barış harekâtı ile Yunanistan'a da demokrasiyi getirmiştir. Yunan cuntacıların devrilmesiyle Kıbrıs'taki Sampson önderliğindeki askerî yönetimde çöküvermiştir.

22 Temmuz Pazartesi ilan edilen ateşkes, Yunan-Rum askerleri tarafından yapılan ateşlerle bozulmaya çalışılıyordu. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında yer alan Yunan Subay Pascal, Yunanistan'daki darbe yönetiminin düşmesiyle destek alamayınca Türkleri, yayılım ateşleriyle tahrik etmeye ve ateşkesi Türklerin bozmasını sağlamaya çalışır (Gazioğlu, 1975, s.245). Yunan subaylar, Türklerin ateş etmesini sağlayarak ateşkesi onların bozduğunu iddia

edip 1. Cenevre görüşmeleri sırasında Türkiye'ye itibar kaybettirerek dünya devletlerinin Türkiye'ye karşı cephe almasını sağlayacaklardı.

Türkiye, ateşkesin Rumlar tarafından bozulduğunu BM yetkililerinin şahitliği neticesinde kanıtlamış ve Barış harekâtını, Girne'nin tamamıyla alınmasıyla taçlandırmıştır. Gazioğlu, Girne'nin tamamıyla alınma sürecini ve Rumların kaçışını *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* eserinde şu şekilde dile getirir:

"Türk birlikleri, kesin bir sonuç almak ve işi daha fazla uzatmamak için tankları da harekete geçirdiler. Rum mevzileri, isabetli atışlarla hallaç pamuğuna döndü, Rum birlikleri arasında panik baş gösterdi. Pascal, tam bir bozguna uğradı ve karargâhının etrafında mermiler patlarken bir jipe atlayarak komuta alanını terk etti. Daha dün Termopil kahramanlarının torunu olduğunu iddia eden komutanlarının kaçışını gören Rum askerleri arasında telaş, bozgun ve panik birdenbire son haddini buldu, hat bir safhaya ulaştı. Kaçış hızlandı. Silahını bırakan, mevziini terk eden etrafında bulunduğu ilk araca, özel arabalara, kamyonlara, motosiklet ve bisikletlere atlayıp hızla uzaklaşıyordu savaş alanından" (Gazioğlu, 1975, s. 245-246).²

Türk Silahlı Kuvvetleri, adaya ilk müdahalesinde büyük bir başarı elde etmişti. Bu harekâtın sonucunda, Yunan subaylar ve Rum askerler, Türklerin gözlerindeki zafer inancını görünce mevzilerden güneye doğru kaçmaya başlarlar. Girne, Mehmetçiğin zor şartlarda mücadele ettiği bir ortamda tamamıyla Türk yurdu hâline gelmişti. Doğal olarak Girne'nin ve kuzeydeki birçok yerin kazanılmasından dolayı duyulan sevinç romanda da yankısını bulacaktır: *"Girne, Templos, Ozanköy, Lapta kurtulmuş, yıllarca buralarda kendi toprakları üzerinde canına can, malına mal diyemeyen, Rum'un baskısı altında ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören büyük Türkler, şimdi bir kafes içine kapatılmış ve sonra birdenbire serbest bırakılınca nereye, nasıl uçacağını bilmeyen kuşlar gibiydiler" (Gazioğlu, 1975, s. 247).*

Türkiye, bu harekât ile Yunan ve Rumlara adadaki emellerinin boş bir hayal olduğunu tekrardan hatırlatmış ve bu harekât neticesinde karşısında duran birçok dünya ülkesine de cesaretini bir kez daha göstermiştir. Türkiye, adadaki Türk kimliğini ve varlığını korumakla birlikte adaya demokrasiyi, barışı, huzuru ve güvenliği getirerek, tarih sayfalarına altın harflerle yazılacak büyük iş başarmıştır. Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın en önemli sonucu ise 15 Kasım 1983 tarihinde, dünyanın ambargo koymasına karşın kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. *"Kıbrıs Türkleri, 'Self-Determinasyon' hakkına sahip olan bir ulusal halk olduklarını ve gerekirse bu hakkı ayrı bağımsız devlet yönünde kullanabileceklerini dünyaya duyurmuşlardır. Rum liderlerinin herhangi bir anlaşmaya yanaşmaması üzerine bu hakkı kullanarak kendi bağımsız devletlerini KKTC'yi kurmuşlardır" (Gazioğlu, 1975, s. 95).*

Sonuç olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türklerin bağımsızlık adına her zaman her türlü mücadeleyi vereceğinin 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ardından son

² Rumların savaş meydanlarını bırakıp kaçması Türk-Yunan (Tesalya) savaşında da Kurtuluş Savaşında da 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nda da yazar-şairlerin en önemli temlerden biridir. Bu eserde de yazarın, Rumların korkup kaçmalarıyla ilgili ironi yaptığı görülmektedir. Örneğin romanın 239. sayfasında Gazioğlu Rumların savaştan kaçışıyla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir: *"Kıbrıs'ın gerçeklerini Türklerin de bu adada eşit koşullar içinde yaşama hakkına sahip olduklarını bir türlü ve yıllarca kabul etmeyen Rum şövenizminin yarattığı ve Enosis üfürüğüyle bir balon gibi şişirilmiş sunî üstünlük duyguları, şimdi yollara dökülmüş olanların kaçışın adımları altında patlıyor eziliyordu. Bu kaçış Türk'ün bu toraklarda özgür bir topluluk olarak yaşama hakkını ilelebet elinden alnamayacağı gerçeğinin kabulü demektir" (Gazioğlu, 1975, s. 239).* Bununla birlikte Yasemin Mumcu Ay'ın *"1897 Türk-Yunan Savaşının Basında Yer Alan Şiirlere Yansımaları"* çalışmasında da savaş meydanından kaçan Yunanlıların korkaklıkla suçlandığı şiir örneklerine yer verilmektedir (Ay, 2008, s. 190).

zamanlardaki en güzel örneğidir. Bu en güzel örnek, bugün Doğu Akdeniz'de yukarıda sayılan her türlü gelişmeleri sağlayarak geleceğe emin adımlarla koşmaktadır.

2. Romandaki Semboller-Motifler

Motifler, bir eserde yazar tarafından bilinçli olarak tekrarlanarak, kurgunun güçlenmesini sağlayan en önemli öğelerdir.

Ahmet Gazioğlu *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında Türklerin tarihte ortaya çıktığı ve devlet olduğu zamanlardan beri yarattıkları önemli manevî değerleri, en derin anlamlarıyla sunar ve bu değerlerle her Türk insanın yüreğini okşayarak millî bir haz uyandırarak bu değerleri yüceltir.

İncelenen bu romanda da Türk tarihi boyunca destanlarda ve anlatmalarda yer edinmiş çeşitli değerlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Yüceltilen manevî değerler arasında: “Kahramanlık: Mücahit ve Mehmetçik”, “Vatan aşkı ve şehitlik”, “Bayrak”, “Türk'ün demokrasisi”, “Türklük ve Vatan” ve “Kadın Kahramanlar” bulunmaktadır. Ahmet Gazioğlu eserinde, Türklerin tarihte ne zaman zor duruma düşerse düşsün bu değerlerle ayakta durduğunu ve bu değerlere sıkı sıkı bağlanarak her zor durumdan alınunun aklıyla çıktığını okuyucularla paylaşmıştır. Türk tarihinin çeşitli evrelerine bakıldığında da düşmana karşı uyanık olmanın gerekliliği ve ümitsizliğe düşülen anlarda büyük Türk tarihinin verdiği ışıkla ayakta kalarak mücadele edildiği görülmektedir. Örneğin, Orhun Abidelerinde halk Çinlilere karşı uyanık olma konusunda defalarca uyarılmaktadır (Ergin, 1996, s. 18, 34-35). Namık Kemal de Hürriyet Kasidesinde “*Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd ü ictihâdız kim/Cihângîrâne bir devlet çıkardık bir aşiretten (Biz o yüce gayretli, çalışkan ve kudretli kişileriz ki, bir aşiretten dünyaya hükmeden bir devlet çıkardık.), Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahrâlar/Uyan ey yâreli şîr-i jeyan bu hâb-ı gafletten. (Gezdiğin nazlı sahralar zulmün köpeklerine kaldı. Uyan ey yaralı kükreyen aslan bu aymazlık uykusundan)*” (Kaplan, 1997, s. 40-41) derken ülkenin geleceği için her zaman uyanık olmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Mehmet Emin Yurdakul'un “*Türklerin Altaylardan doğuşundan başlayarak medeniyet yürüyüşlerinde kat ettikleri çetin yolları ve geçirdikleri maceraları anlattığı*” (Kolcu, 2007, s. 79) “*Ey Türk Uyan*” şiirinde “*Ey Türk ırkı, ey demir ve ateşin evladı, Ey binlerce yurt kuran, ey yüzlerce taç giyen, Ey dünyaya efendi olmak için doğan sen! Tanrı senin alınına bir kere baht yazmadı*” diyerek Türk milletinin uykudan uyanarak tarih boyunca üstlendiği şanlı vazifeyi yeniden üstlenmesini arzular (Şahin, 2016, s. 121). İstiklâl Marşı'nın şairi Mehmet Akif Ersoy da Türk Kurtuluş Savaşı sırasında camilerde verdiği vaazlarla halkın uyanık olmasında ve millî şuurunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş romanında da Gazioğlu yer yer Yunan- Rum ikilisine karşı her zaman uyanık olmanın, rehavete kapılmamanın gerekliliğini vurgulamış ve onların bizi oyalamasının önüne geçmemiz gerektiği belirtmiştir:

“*Yapılacak iş, toplum olarak başımızın çaresine bakmak, adada güçlenme ve kendi yönetiminizi daha yetenekli bir duruma yükseltme yollarını aramaktır. Yoksa Papaz, bizi değil 6, değil 10, belki de 16 yıl daha masa başına getirir, götürür*” (Gazioğlu, 1975, s. 97).

Bunun yanında yazar harekât kararını alan ve bunu yürürlüğe koyan Kıbrıs Türklerinin Karaoğlan'ı Bülent Ecevit'i de romanda uyanık bir lider olarak nitelendirmiştir (Gazioğlu, 1975, s. 147, 153).

Gazioğlu yukarıda saymış olduğumuz bu manevî değerleri eserlerinde bir sembol hâline getirerek Türk'ün benliğinde yatan bu derin anlamların gün yüzüne çıkmasında etkili olmuştur.

2.1.Yüceltme

2.1.1. Kahramanlık: Mehmetçik ve Mücahiti Yüceltme

Türklerin tarih sahnesine girdiği her mücadelede bir kahramanlık öyküsü yarattığı tüm dünyaca bilinen bir gerçektir. Malazgirt'te, Çanakkale'de, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'nun her yerinde ve yakın tarihimizde gerçekleştirilen Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nda Türkler, her zaman bir kahramanlık destanı yaratmışlardır. Oğuz Karakartal'a göre "*Türk ulusunun asker bir ulus olduğu ve cihangirlik ideali sebebiyle Türk edebiyatında askerlik, kahramanlık, cihangirlik ve şehitlik temi yaygın şekilde işlenmiştir*" (Karakartal, 2010, s. 219).

Türk tarihinin özüne bakıldığında devlet, millet, Tanrı gibi kavramların büyük önem arz ettiği ve bu yüce değerler için savaşıldığı görülmektedir. Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Atilla, Manas ve Dede Korkut beyleri, devleti ile milleti için savaşan önemli kahramanlardır. Özellikle Oğuz Kağan'da Gök Tanrı için savaşmak da ön plandadır. Oğuz Kağan, destanın sonunda "*Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm, çok kargı ve çok ok attım; atla çok yürüdüm, düşmanları ağılattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum*" (Ergin, 1988, s. 25) demektedir. Burada Hun İmparatorluğunun topraklarını genişleten, devletini güçlendiren ve savaşan Mete Han'ın (Oğuz Kağan) güçlü kahraman ruhuyla karşılaşılmaktadır. Dede Korkut Hikâyelerinde de Bayındır Han'ın etrafında güçlü ve kahraman Türk beyleri görülmektedir. Dede Korkut'ta Dirse Han, Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Kazan Bey, Kan Turalı, Basat, Salur Kazan gibi Türk beylerinin mücadeleleri ve kahramanlıkları konu edilir (Ergin, 1994; Ekici, 2019, s. 200-204). Burada da İslami etkiyle beraber dinî motifler de görülmektedir (Ergin, 1994, s. 24, 27). Özellikle İslamiyet'ten önceki kahramanlar Alp tipinin özelliklerini taşıırken İslamiyet'ten sonra Alp Eren ve Gazi tipleri kendini gösterir. Bilindiği gibi "*Sosyal hayatlarını İslâm kurallarına göre yeniden düzenleyen Türklerde, savaşçı Alp tipi, yerini Gazi tipine bırakır*" (Duman ve Güreşir, 2009, s. 40; Kaplan, 2001, s. 112).

İncelenen romanda da kalplerinde Allah inancıyla savaşan ve 'ya şehit ya gazi' olmak arzusunda kendilerini savaş meydanına atan kahraman Mehmetçikler görülmektedir (Gazioğlu, 1975, s. 197-198). Çıkarmada, adaya ayak basan Mehmetçikler tarih boyunca sahip olunan Türk kahramanlığını, Türk imanını yansıtmakta ve vatani için canını ortaya koyan bir kahraman kimliğine bürünmektedir. Bu aslında eski Türk destan ve Gazavatnâme (Battalnâme, Danişmentnâme) geleneğinin modern romana yansmasıdır.

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türklerin dimağında sadece bir kişinin oluşturduğu bir destan değil, birlik ve beraberlik içinde tüm Türk milletinin gerçekleştirdiği bir standıdır. İşte Mehmetçik ve Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde doğan Mücahitler, birlik ve beraberlik içinde adada Yunan ve Rum askerlerine karşı büyük bir zafer kazanarak bir kez daha Türk'ün kahramanlığını ortaya çıkarmışlardır.

Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* adlı eserinde Barış Harekâtı sırasında Mehmetçiğin gösterdiği üstün kahramanlık örneklerinden bir tanesini, harekâta görev alan Üsteğmen Nuri ile bir Mehmetçik arasındaki tüyleri diken diken eden bir konuşmayla dile getirir. Bu konuşmada "Ya şehit ol ya gazi" anlayışı hâkimdir ve İslamiyet'ten önce ön planda olan bireysel güç burada Allah için savaşmaya dönüşür ve dinî bir kimliğe de

bürünür. Bu Gazi tipinin bir özelliğidir. “İslamiyet kahramanın savaşına yüce bir mânâ ve zengin bir muhteva verir” (Kaplan, 2001, s. 112). Romana bu durum şöyle yansır: “Mehmetler, ateşe karşı ileri mevzilere atıldılar: Allah, Allah! diyerek; kalplerinde Tanrı inancı ‘Ya şehit ya gazi’ olmak arzusu. İman dolu, cesaret ve fedakârlık dolu bir ileri atılıştı bu!” (Gazioğlu, 1975, s. 197). Benzer söylemler Kıbrıs Türk şiirine de yansır. Örneğin, “Şehit Düşen Asker şiirinde de Mağusa’da şehit düşen bir askerin dilinden ‘Ya şehit ya gazi’ sloganı dökülür” (Karakartal, 2010, s. 222).

Ahmet Gazioğlu Barış Harekâtı sırasında Mehmetçiğin gösterdiği Gazi tipine özgü iman dolu kahramanlığın yansımaları romanın bir diğer bölümünde şöyle anlatılmaktadır:

“Sabaha karşı, ön mevzilerdeki durumu teftiş etmek için sürünerek siperden siperde dolaşan Adanalı Üsteğmen Nuri, bir makineli tüfek yuvasında, silah başındaki bir Mehmet’in sol kolunun kanlar içinde olduğunu gördü. Asker, bir saat kadar önce Rumların ateşiyle yaralanmış, buna rağmen akan kanına, yaralı koluna aldırış etmeden yerinden kıpırdamamıştı. Makineli tüfek başındaki yaralı Mehmet, teftişe çıkan üsteğmeni görünce, yaralı kolunu ondan gizlemeye çalıştı; fakat buna olanak olmadığını anlayarak suçüstü yakalanmış gibi kızardı.

-‘Yaralısın! Tedaviye ihtiyacın var!’ diyerek siperdeki askere uzandı üsteğmen.

-‘Önemli değil komutanım! Burayı bırakırsam düşman gelir alır!’ Asker, yaralanmış olmaktan duyduğu ve sabah başlayacak hücumu katılamamak olasılığının yarattığı üzüntü içinde, üsteğmene yalvardı:

-‘Teğmenim, ne olur bırak; bu sabah başlayacak çarpışmalarda, yanımda şehit düşen hemşerimin öcünü alayım. Şehit olursam tedaviye gerek kalmaz, kurtulursam tedavi için geri dönerim.’

-‘Kan kaybediyorsun, kim bilir kaç saatten beri! Bu durumda nasıl çarpışırsın?’

-‘Yalvarırım komutanım, üç saat dayandım, bir iki saat daha izin ver!’

Üsteğmen, bu cesaret ve fedakârlık örneği karşısında direnmek istemedi. İçi doldu; pantolonun iri cebinden çıkardığı ilaç sargı ile Mehmet’in yarasını sardı. Başka ordularda, savaş esnasında elini ayağını kasden kendi silahı ile yaralayıp, cepheye çarpışmaya gitmekten kaçınan askerlerle ilgili haber ve yazılar okumuştur. Türk askeri ise düşman kurşunu ile yaralandığı halde cephe gerisine tedavi maksadıyla bile gitmeye razı olmuyor, çarpışmalardan alıkonmaması için yalvarıyordu” (Gazioğlu, 1975, s.195-196).

Gazioğlu’nun eserinde anlattığı bu kahramanlık olayı, Türk’ün azminin ve cesaretinin göstergesidir. Şehit olma pahasına göze alınan bu davranış, şüphesiz her okuyucunun tüylerini diken diken eden bir harekettir. Yukarıda da dediğimiz gibi Türk tarihinde birçok kahramanlık olayı vardır ve bu da gurur verici bir örneğidir. Kahramanlık, bir insanın vatan, bayrak aşkına giriştiği en büyük fedakârlıktır. Kıbrıs Barış Harekâtı’nda Türk Silahlı Kuvvetleri ve Mücahitler, bu fedakârlıkla harekâtı zaferle sonuçlandırmış ve tüm dünyaya Türk’ün motifleşen kahramanlığını bir kez daha kanıtlamışlardır. Romanda vatanı için savaşan Alp tipinin (Kaplan, 1997, s. 11) özelliklerinden Allah’ı için savaşan Gazi tipinin özelliklerine kadar süregelen birçok kahramanlık unsuruna rastlanılmaktadır.

Gazioğlu eserinde genel Mücahitlik motifini ise roman kahramanı Aral üzerinden sunar ve Aral’ın vatanı için giriştiği eylemleri anlatırken Mücahitliğin adada ne kadar ulvî bir görevinin olduğunu bize gösterir. Gazioğlu Mücahitliği, *Kıbrıs’ta Aşk ve Savaş* romanında ana kahraman Dr. Aral üzerinden şu şekilde dile getirir:

Doktor Aral, Türk mevzilerinde Mehmetçik ile birlikte Rumlara karşı mücadele etmek için sevgilisi Tanya'yı güvenli bir yerde bırakarak zor şartlar altında Mehmetçiğin mevzisine sokulur. Mehmetçiğe: *"Kahramanlar! Hoş geldiniz... Ben bir Türk mücahidiyim."* (Gazioğlu, 1975, s. 186) diyerek askerlerin kendisini fark etmesini sağlar ve Mehmetçik onu fark edince güvenli bir şekilde Türk birliği komutanının karşısına çıkarır. Komutan, eski bir Türk Mücahidi olan Aral'ın cesaretini görür ve onu cephe gerisinde kurulan sahra hastanesinde doktorluk vazifesini yerine getirmesi için görevlendirir.

Aral, bir Türk Mücahidi olarak büyük bir fedakârlık göstermiş ve Türk askerlerinin cephede yaralarını sarmak için göreve başlamıştır. Aral'ın sahra hastanesindeki görevli doktorla olan şu konuşmaları Mehmetçik ve Mücahidin adadaki kahramanlığıyla kazanılacak olan zaferi özetler gibidir:

"... Fakat Aral Bey, yine gerçek şu ki aradan geçen 20-25 yıl içinde çok yol kat ettik, Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak ve işte, Tanrıya çok şükür bugün, bu an Mehmetçik, Türk toplumunun güvenliği, özgürlüğü ve insanca yaşama hakkı için yavru vatanda dövüşmekte, kanını akıtmakta, seve seve canını feda etmektedir. Bu günleri gördük. Ne mutlu bizlere! Kıbrıs Türk Toplumunun kurtuluşu yakındır. Özgürlük güneşi doğmuştur bugün, tüm ada için!"

"Kıbrıs'ın çeşitli yerlerinde, şimdi Mücahitlerle Mehmetçik yan yana, omuz omuza yavru vatanın kurtuluşu için savaşıyor. Kıbrıs'a, Yunan cuntasının empoze etmek için giriştiği dikta rejimi, EOKA'cılarının ve Sampson'cuların yaratmak istediği Enosis olup bittisi, Türk ordusunun bu barış harekâtıyla yok olup, dağılacak, özgürlük güneşinin mutluluk ve barış saçan ışıkları, bütün adayı kapsayacaktır. Bir Kıbrıslı Türk Mücahidi olarak bu an, en ön saflarda savaşmayı o kadar istiyorum ki! Belki komutan buna izin verir de bu dileğime kavuşurum" (Gazioğlu, 1975, s. 190-191).

Gazioğlu, kahramanlık motifini Mehmetçik ve Mücahitlik üzerinden, duyguları yüceltici bir şekilde okuyucularına sunar. Kıbrıs adasında Türk varlığını korumak ve adaya huzuru getirmek için girişilen bu büyük mücadelenin sonucunda gelen zafer, Mehmetçik ve Mücahit dediğimiz Türk kahramanlarındır.

2.1.2. Vatan Aşkı ve Şehitleri Yüceltme

Türklerde vatan aşkı, vatan topraklarının tehlikeye düşmesi ve işgali söz konusu olursa, durum ve vazife ne olursa olsun dünya üzerindeki bütün Türkleri bir araya getirecek kadar sağlam temellere dayanan bir motiftir. Vatan, üzerinde yaşadığımız topraklardır ve millet dediğimiz yani ortak bir kültürü olan insan topluluğunun en büyük varlığıdır. Dolayısıyla hiçbir millet, üzerinde yaşadığı toprakların işgal edilmesine müsaade etmez. Türk milleti de yüzyıllarca sahip olduğu vatan topraklarına büyük bir aşk ile bağlanmış ve o topraklar için sonunda şehitlik olsa bile mücadele etmiştir. Türkler vatan aşkı uğruna esir düşmektense şehit olmayı her zaman tercih etmişlerdir. Onuş da çalışmasında konuyla ilgili şunları söylemektedir: *"Türk-İslâm düşüncesinde vatan, bayrak ve millet uğruna savaşmak ve şehitlik mertebesine erişmek kutsal ve yüce kabul edilmektedir. Kıbrıs'ta savaşanlar, Kıbrıs Türk askerleri (Mücahitler) ile 1974'te adaya çıkararak gazi-şehit olan Mehmetçiklerdir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesi ve sonrasında Türkiye'de çıkan şiir, roman, öykü ve piyeslerde Mehmetçik ve Mücahitler bu anlayış içinde işlenir"* (Onuş, 2017, s. 67).

Şehitlik, Türk milleti için basit bir son veya ölüm değil aksine vatan uğruna alınmış en güzel, en ulvî sıfat veya motiftir. Hüseyin Ezilmez vatan ve şehitlik motifi için şu açıklamayı yapar:

“Şehit, kutsal bir amaç ve inanç uğruna ölen kimsedir. Şehitler, vatanı korumak ya da yeni bir vatan yaratmak için seve seve ölüme yürürler. Türk insanının vatan sevgisi çok büyüktür. Tarihin her döneminde, vatanı korumak-vatan yaratmak için ölümü göze almış Türk motifi mevcuttur” (Ezilmez, 2018, s. 72).

Ahmet Gazioğlu da *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında, vatan aşkı ve bu aşk uğruna şehit düşmeyi göze alan Türk askerinin söz konusu motifleşmiş inançlarla Barış Harekâtı boyunca nasıl mücadele ettiğini şu şekilde dile getirir:

“Girne kasabasının alınması görevini yüklenmiş olan Albay, belediye binasına kadar gelerek, durumu oradaki cephe komutanı ile görüştü. Dört kişilik bir gönüllü grubunun, hayatları pahasına da olsa kasabanın alınmasını geciktiren bu beton Rum korunağına sokularak dinamit ve el bombaları ile onu havaya uçurmalarına karar verildi. Bu karar oradaki askerlere anlatılınca, hepsi de gönüllü olduklarını bildirdiler. Niğdeli bir onbaşı, evli ve çocuk sahibi olanların bu görevden başışlanmasını önerdi ve kendisi ile birlikte bekâr olan diğer üç arkadaşının gönüllü olarak kabul edilmelerini rica etti. Komutan, Niğde’li Hasan Onbaşığı kucakladı ve başarı dileyerek alından öptü. Hasan Onbaşı gibi diğer üç arkadaşı da böyle önemli bir görevin kendilerine verilmiş olmasından dolayı gurur içindeydiler” (Gazioğlu, 1975, s. 211-212).

Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş romanında da görüldüğü gibi Türk askerleri, vatan toprakları için canları pahasına mücadele etmeyi göze almışlar ve vatana duydukları aşklarını, şehitlik mertebesine ulaşarak taçlandırmak istemişlerdir. Kıbrıs Türk Barış Harekâtı, Türkiye’nin ve Kıbrıs Türklerinin birçok şehit vermesine sebep olsa da vatan aşkı ile yanan Mehmetçik ve Mücahitler tarihe altın harflerle yazılan büyük bir zafer olmuştur.

2.1.3. Bayrağı Yüceltme

Bayrak, bir milletin vatan dediği toprakları meşrulaştırın ve o millete ait olduğunu gösteren simgesel düzeydeki bir kanun, bir yasadır. Türk milleti, bayrak motifinin bu özelliğini yüzyıllar önce keşfetmiş ve bu özellik uğruna sahip olduğu topraklar için tüm fedakârlıkları yapmıştır. *“Bayrak basit bir bez parçası değildir. Onda milletin tarihinin derinliklerine inen kutsal hatıralar vardır. Bir toprağın vatan olabilmesi için o milletin bayrağının dalgalanması şarttır. Yani bayrak, bir milletin bağımsızlık sembolüdür” (Ezilmez, 2018, s. 71).*

“Türk kültüründe eskiden beri bayrak, yüce-kıymetli bir değerdir. Eski Türk destanlarında da bayrak önemli bir değer olarak karşımıza çıkar” (Onuş, 2017, s. 89). En eski Türk devletinden bugüne kadar çeşitli bayrak ve sancaklar kullanan Türkler için bayrak oldukça önemli bir olgudur ve bağımsızlığın sembolüdür: “Türk töresinde vatan, millet ve bayrak sevgisi, ana-baba sevgisinden önce gelir. Çünkü vatan ve bayrak olamazsa aile ocağı tehlikeye düşer” (Soysal, 2010, s. 210).

Ögel de bayrak konusunda şunları belirtmektedir: *“Bayrak koruyucu bir ruhtur. O, bir zafer tanrısıdır. Bayrak kutlu ve mübarek bir kişi gibidir; kızar, sevinir, kırılır, düşerse onu tutanlar da yok olur. Kökü, dibi yerde; başı ise göklerde olan bir varlıktır. Gök’lerde enginleşir, yayılır, yücelir, milletlerin soyunun ve kökünün sembolüdür” (Ögel, 1984, s. 311-313).*

Türk bayrağının en büyük özelliği de savaş meydanlarında vatan için kanını akıtan aziz şehitlerimizin kanlarıyla doğmuş olmasıdır. Bayrağımızın bu özelliği şüphesiz onu Türk’ün dimağında, ruhunda en üst köşeye taşımaktadır. Türk’üm diyen her insan, vatan diye kabul edilen her toprak parçasının üzerinde dalgalanan Türk bayrağı için ölümüne mücadele eder. Yakın tarihimizde gerçekleştirilen bu mücadelenin en büyük örneği ise

Kıbrıs adasında Türk varlığını korumak için gerçekleştirilen 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'dır. Türk milleti tarih içinde bayrağının kendine ait topraklarında özgürce dalgalanabilmesi için tüm fedakârlıkları yaptığı gibi 1974 yılında Kıbrıs Türk toprakları ve vatandaşları için de yapmıştır. Harekâtın sonucunda Türk bayrağı bu vatan parçasının her yüksek yerinde ve devlet dairesinde ebediyen dalgalanmaya başlamıştır. Ahmet Gazioğlu *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında kutsal Türk bayrağının, 1. Kıbrıs Türk Barış Harekâtı neticesinde Girne'nin alınmasıyla, o meşhur Girne Kalesi'nde tekrar dalgalanmasını şu cümlelerle betimler: "*Gün batarken Girne Kalesi'ndeki Rum direnişi de sona erdi ve 1877'den bu yana ilk defa, bu tarihi kaleye yeniden Türk bayrağı çekildi. Yer yer kara bir duman, yer yer kırmızı alevler ve yer yer doğal yeşilliği içindeki, yer yer kayalık, yer yer mor ve sarp tepelerin gerisine doğru çekiliyordu Rumlar şimdi; ümitsiz, yenik, bitkin ve perişan*" (Gazioğlu, 1975, s. 224).

İşte Girne Kalesi'ne çekilen kutsal Türk bayrağı, burasının yeniden Türk yurdu olduğunu Yunanlılara, Rumlara ve tüm dünyaya gösteriyordu. Bayrağın Girne Kalesi'ne tekrar çekilmesi Rumları harap ederken, Türklere zafer için cesaret veriyordu. Bayrak motifi, bu eserde de tüm canlılığı ile sunulur. Türk bayrağının varlığı bizim için önemlidir. Türk milleti bayrağını o kadar içselleştirmiştir ki bayrağı eline alan her Türk genci, üç defa öperek ve alına götürerek ona olan kutsal ve manevî bağlılığını gösterir. Mahmut Enes Soysal çalışmasında bayrağın önemini kısaca şu şekilde dile getirir:

"Binlerce yıldan beri ellerde ve başta taşınan, evlerin en güzel yerlerine asılan, şehitliklere dikilen, her yerde ve en mutlu günlerde gururla taşınan, adeta bütün kötülöklere karşı bizleri koruyan tılsımlı muska, nice yağız delikanlıyı onun ufuklarda dalgalanması uğruna şehit verdiğimiz bayrağımız ve sancağımız bizim en önemli millî varlıklarımızdır" (Soysal, 2010, s. 210-211).

2.1.4. Türk'ün Demokrasisini Yüceltme

Türk'ün demokrasisi motifi, romanda tarihin gerçekleri ile ortaya çıkmış bir motiftir. Bu motif, 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'ndan önce Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve akabinde Cumhuriyetin kurulmasıyla, eski Türk devlet yönetimlerinde olduğu gibi tekrar canlılığını kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilânıyla Misak-ı Millî sınırları içerisinde kalan tüm Türk vatandaşlarına demokrasiyi sunmuş ve demokrasi adı altında ülkede huzuru ve kalkınmayı sağlamıştır. Türk'ün demokrasisi, sadece kendi vatan toprakları içerisinde yaşayan insanlara huzuru getirmemiş aksine tüm dünya ülkelerini de kapsayan bir demokrasi örneği olmuştur.

Aslında demokrasi anlayışının daha önce Osmanlı'da da hâkim bir anlayış olduğu ve Osmanlı'nın fethettiği yerlerdeki yabancı toplulukların dinlerine ve dillerine karışmadığı bilinmektedir. Konan'ın da çalışmasında belirttiği gibi:

"Olumlu açılardan baktığımızda, Osmanlı yöneticilerinin insan hakları uygulamasında son derece ileri bir görüşe sahip olduklarını söyleyebiliriz. Osmanlılar fethettikleri topraklarda gayrimüslimleri din değiştirmeye zorlamamışlar; zimmet kurumu çerçevesinde onlarla barış içinde yaşama yolunu tercih etmişlerdir. Diğer taraftan, zulmün önlenmesi için sürekli çıkarılan adaletnameler, ayrıca 19. yüzyılda yapılan yasal düzenlemeler, Osmanlı yönetiminin adil olma ve insan hakları konusundaki duyarlılığını göstermektedir" (Konan, 2011, s. 283).

Osmanlı'nın bu hoşgörü ve adalet anlayışını bilen ada halkı yukarıda da ifade edildiği gibi Venedik idaresi tarafından zulüm görüp ezildiği için İçel beyine başvurarak Osmanlı idaresine geçmek istediklerini bildirmiştir (Erdoğan, 2008, s. 3)

Ada halkının bu konuda haklı olduğu Osmanlı'nın adayı fethinin ardından görülür. Çünkü "Türk yönetimi adadaki feodal sistemi ortadan kaldırmış ve Hristiyan halka belli düzeyde kendini yönetme hakkı vermiştir. Latin (Katolik) rahipleri adadan çıkarmış ve Grek Ortodoks Kilisesi'ni yeniden düzenleyip canlandırmıştır. Adanın Hristiyan halkına serbestlik vermiştir" (Gürak, 2001, s. 35).

Zaten Osmanlı'nın sadece adada değil genel anlamda hâkim olduğu coğrafyalarda din özgürlüğünü yaydığı bilinmektedir. Başaran'ın da dediği gibi "Bulunduğu çağda Osmanlı Devleti'nin din özgürlüğü açısından diğer milletlere model oluşturabilecek önemli bir yerde durduğunu söylemek mümkündür" (Başaran, 2019, s. 41).

Osmanlı'nın ardından 1923'te cumhuriyetin ilanı ile birlikte tüm dünyaya evrensel bir demokrasi örneği sunan Atatürk, gelecek nesil diye tabir edilen genç dimağlara bu motifi aşmıştır. Bu genç dimağlardan birisi de şüphesiz 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı ile Kıbrıs adasına demokrasiyi, barışı getiren ve tüm dünyaya Türk'ün demokrasisini bir kez daha gösteren Bülent Ecevit ve yanındaki Necip Türk halkıdır. Ecevit, dönemin Millet Meclisi ve Türk halkı, 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı ile Megali idea ve ENOSİS fikirleriyle adada darbe yaparak, Türk düşmanlığı ve katliamları yaratan EOKA terör örgütüne karşı koyarak adada Türk varlığını korumuş ve adaya demokrasiyi getirerek sadece Türklerin değil Rumların hatta Yunanistan'ın da darbecilerden kurtularak huzura ermesini sağlamıştır. Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında Bülent Ecevit'in Kıbrıs Türk Barış Harekâtı için verdiği ve Türk'ün demokrasisi motifinin altını çizdiği demecini birebir eserinde yansıtır:

"Türk milletinin büyük olaylar karşısında, milletçe benimsemiş davalar karşısında, nasıl her türlü düşünce ayrılıklarını bırakarak tek vücut, tek kafa, tek bilek haline gelebildiğini kovanla gördük. Bu, yalnız Türk milletinin gücü değildir; bu, Türk milletinin gücü olduğu kadar, onurlu bir millet olarak milletimizin benimsemiş olduğu demokrasinin de gücüdür... Bazı kimseler, milli gücün ancak dikta rejiminde mümkün olabileceğine inanırlar, demokrasinin izin verdiği geniş düşünce, tartışma, farklılaşma ayrılığı içinde, milli davalar etrafında, milli birliğin sağlanamayacağını sanırlar. Bunun, gerçeğe ne kadar aykırı olduğuna, karşı karşıya bulunduğumuz olaydan daha iyi bir örnek olamaz. Bir yandan dikta rejimi ile yönetilen Yunanistan, her davasında ayrılmış, birbirine düşmüş; bir yanda ekonomik, sosyal konular ortaya geldiği vakit, fikir ayrılıkları nedeniyle, bazen birbirleriyle kavga edecek kadar birbirlerinden ayrı ama gerçek bir demokratik anlayış içinde, milli bir dava ortaya çıktığı vakit, demin söylediğim gibi tek kafa, tek yürek, tek vücut haline gelebilen bir meclis ve bir millet. Bu, milletimizin zaferi olduğu kadar, demokrasinin de zaferidir. Ve Kıbrıs'ta kazanılacak olan zafer de yalnız Türk milletinin değil, yalnız Türklüğün değil, aynı zamanda demokrasinin zaferi olacaktır; demokrasinin, diktaya karşı zaferi olacaktır; özgürlüğün, baskıya zaferi olacaktır" (Gazioğlu, 1975, s. 199-200).

Türk'ün, demokrasi adına giriştiği bu Barış Harekâtı, Kıbrıs adasında Türk varlığını koruma altına almış ve darbecileri püskürterek anayasal düzenin sağlanmasını sağlayarak hem Türklere hem de Rumlara barışı ve huzuru getirmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Türk'ün demokrasisi bir kez daha evrensel boyuta ulaşarak Yunanistan'daki dikta

yönetimine de son vermiştir. Böylece doğrudan Türk'ün demokrasisi, Yunanistan'da demokrasiyi tekrardan egemen kılmış ve dünya barışına örnek olmuştur. Ecevit'in, Yunanistan'da darbelerin devrilmesiyle, demokratik yollarla ülkenin başına tekrar gelen Başbakan Karamanlis'e ithafen radyolarda ve televizyonlarda verdiği demeç, Türk'ün demokrasisinin haklılığını gösterir. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında söz konusu demeç şu şekilde yorumlanmıştır:

"Ecevit, Atina'ya dönerek göreve başlayan Karamanlis'e dost olarak verdiği demeçte ise şöyle diyordu:

-'Kıbrıs Barış Harekâtımız başladığı zaman, bunun sadece Kıbrıs'a değil, fakat aynı zamanda Yunanistan'a da barış getireceğini söylemişim. Bu inancım gerçekleşti.'

Son 48 saatin bu önemli diplomatik gelişmelerini Girne'deki Türk sahra hastanesinde, doktor çadırındaki radyodan dinleyen Aral ve başhekimin yüzlerinde tatminkârlık ve mutluluk izleri belirdi. Son gelişmeler olumluydu. Ecevit hem Kıbrıs'ta hem de Yunanistan'da diktatörlüğe karşı büyük bir diplomatik zafer kazanmıştı.

-'Kıbrıs'taki zafer kadar, Atina'daki dikta rejimine karşı kazanılan bu zafer de tarihe geçecektir' dedi başhekim, radyonun düğmesini çevirirken" (Gazioğlu, 1975, s. 235-236).

Ecevit ve arkasındaki onurlu Türk halkı, yine tüm dünyaya mücadelesindeki haklılığını göstermiş ve tüm dünyanın örnek alacağı bir demokrasi ve barış örneği sunmuştur.

2.1.5. Türklüğü ve Vatanı Yüceltme

Kıbrıs Türk edebiyatında Türklüğün ve vatanın yüceltilmesi özellikle 1950'li yıllardan sonra yoğun bir şekilde işlenegelmiştir. Türk kahramanlığının, cesaretinin, gücünün ön plana çıktığı hamasi söylemlerin doruk noktasına ulaştığı eserler oldukça fazladır. Özellikle şiirde bu kendini çok fazla hissettirmiştir. İncelenen bu eserde de Türklük birçok yerde yüceltilmektedir. Gazioğlu dönemin başbakanı Ecevit'ten şu şekilde söz etmektedir:

" 'Bu defa kazın ayağı başkadır; Ecevit yutmaz bunları, böyle oyunlara gelmez. Benim inancım da budur!'

-'Bu inancında haklı çıkarsan, hem Kıbrıs hem Türk toplumu kurtulur hem de Türk'ün sabrı taşıdığında, nasıl şahlandığını bütün dünya bir defa daha anlamış olur" (Gazioğlu, 1975, s. 70-71).

Romanın bir diğer bölümünde yine Ecevit'in şu sözleriyle Türk milleti yüceltilir:
"Türk milletinin büyük olaylar karşısında, milletçe benimsenmiş davalar karşısında, nasıl her türlü düşünce ayrılıklarını bırakarak tek vücut, tek kafa, tek bilek haline gelebildiğini kıvançla gördük" (Gazioğlu, 1975, s. 199).

Başkahraman Aral Türk birliğinin adaya çıkmasının ardından vatanını korumak için düşman bölgesinden geçerek Anadolu'dan gelen birliğe katılmak ister ve bunu başarır. Türk askerlerinin kendisini düşman sanmaması için de onlara "Kahramanlar, yavru vatana hoş geldiniz!" diye bağırmaı düşünür (Gazioğlu, 1975, s. 186).

Mehmetçik vatan aşkıyla mataralarındaki su ve ceplerindeki bir parça kuru ekmek bitse bile aç susuz savaşmaya devam eder ve yavru vatanı kurtarmak için canını hiçe sayar: *"Gönlü gibi, gözü gibi, midesi de toktu Mehmedin. Aç olduğunu, susuz olduğunu, ancak onu düşünmeye vakit bulduğu an hatırlıyor, hissedişiyordu. Şimdi ise, böyle bir şeyi hatırlamaya, düşünmeye bir anlık bile vakti yoktu" (Gazioğlu, 1975, s. 197).*

2.1.6. Kadın Kahramanları Yüceltme

Türk tarihi boyunca kadın daima eşinin ve çocuklarının yanında olmuş milleti için fedakârlıklarda bulunmuştur. Gerektiğinde bir erkek gibi dövüşen kendini ve çocuklarını koruyabilen güçlü kadınlar halk anlatmalarında sıklıkla karşımıza çıkar. Örneğin, Dede Korkut'ta yer alan Banı Çiçek, Selcen Hatun, Manas destanında yer alan Kardıgaç gibi karakterler Alp tipi kadınlardır. Yine "Uygurların Nözüğüm, Kırgızların Cangıl Mirza, Hakasların Altın Arığ, Başkurtların Zaya Tülek destanlarında başkahramanlar hep kadındır" (Şimşek, 2016, s. 18).

Kaplan "Dede Korkut Kitabında Kadın" adlı makalesinde kadının İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaştığını, erkek gibi ata bindiğini, ok attığını, kılıç kullandığını ve icabında düşmanla kahramanca çarpıştığını belirtmektedir (Kaplan, 2004, s. 39).

Kıbrıs Türk varoluş mücadelesinde kadının yeri oldukça önemlidir ve bu durum verilen eserlere de yansımıştır (Onuş, 2018, s. 206, 217). İncelenen romanda kadının üstün kahramanlıkları çok ön planda değildir. Ancak birkaç yerde güçlü kadın karakterlerle karşılaşırız. Örneğin romanın bir yerinde Türk kadınının üzerini arayan sonra da onu soymaya çalışan Rum polisine karşı kadının cesur tavrı dikkat çeker: "Kulübedeki genç Rum kadın polisi diremiyor, soyunmasını emreliyordu orta yaşlı Türk kadınına. O 'İşte yokladın her yerimi elinle! Şimdi bir de niye soyacaksın beni? Utanmaz mısın sen hiç!' diye karşı koyuyor, çıkmaya çalışıyordu kulübeden!" (Gazioğlu, 1975, s. 64).

Romandaki esas güçlü kadın karakter başkahraman Aral'ın sevgilisi İngiliz-İtalyan melezi Tanya'dır. Tanya romanın çeşitli yerlerinde Türklerin yanında yer alır ve cesurca Rumlara karşı çıkar: "Türkleri kendisine barbar diye tanıtmak isteyen bu şımarık Rum kadınına, kimin barbar olduğuna gözleriyle tanık olduğunu söyleyerek, 'zalim hayvanlar' diye küfürü basmıştı. Üzerine dokunsalar hiç çekinmeden kavga etmek, onların başına, saçına sarılmak kararı içindeydi" (Gazioğlu, 1975, s. 65).

2.2. Alay ve Hiciv

Alay ve hiciv Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş romanda bir yandan Yunan – Rum ikilisinin Türkleri alayını içerirken diğer yandan Türklerin Yunan - Rum ikilisini alayını içermektedir.

2.2.1. Yunan – Rum ikilisinin Türkleri Alayı

Yunan – Rum ikilisi Kıbrıs Türklerinin adanın sahibi olmadığı konusunda onları alay ettiği ve aşağıladığı romanda görülmektedir: "Yunanlı subay devam etti: Türkiye'nin yapacağı çıkarmayı seyretmeye mi geldiniz yoksa. Bu sözleri alaylı, Türkleri küçümser bir ifade ile söylemişti Yunanlı. Sonra Kemal beyin omuzundan elini çekerek uzattı; geniş bir yarım ay çizerek dağları işaret etti: Burası bir Yunan adasıdır artık ya bize boyun eğer yaşarsınız ya çeker gidersiniz Türkiye'nize! diyerek denizin ta ötesini gösterdi" (Gazioğlu, 1975, s. 157).

Ancak Yunan – Rum ikilisinin bu alaycı tavrı romanın sonunda yerini korkuya ve kaçıya bıraktı.

2.2.2. Türklerin Yunan – Rum İkilisini Alayı ve Hicvi

Türkler romanda Yunan ve Rumları; savaştan korkup kaçmaları, acizyetleri ve boş hayalleri konusunda alaya alırken, yaptıkları barbarlık ve kallesliklerini de hicvetmektedir.

Eserde Yunan – Rum ikilisinin Megali İdea emellerinin boş bir hayal olduğu şöyle aktarılır: “Megali İdea’yı Mustafa Kemal, İzmir’de denize gömmüştür. Bu büyük yenilgiden, Türk’ün 1922’de indirdiği büyük şamardan gerekli dersi alıp Megali İdea’nın ne kadar tehlikeli ve boş bir hayal olduğunu anlamadı mı Yunanlılar?” (Gazioğlu, 1975, s. 18).

Rumların adanın bütün gelirlerini kendi adına toplayıp Türklerin adada yaşama hakkını elinden alması da romanda eleştirilen konulardan biridir: “Rum yönetimi, anayasayı ve devleti kendi çıkarlarına göre ayarlamış, devletin gelirlerini ve dış yardımları sadece kendi toplumu için kullanan bir yan kesici olmuştur” (Gazioğlu, 1975, s. 52).

Rumların dünya kamuoyunda kendilerini adanın tek sahibi göstermesi ve Kıbrıs Türklerinin haklı davalarını savunamayacak duruma getirmesi de romanda eleştirilir. Bunun yanında Makarios’un Kıbrıs’ı yabancı askerlerle doldurması ve adayı cephanelik haline getirmesi de hicvedilir (Gazioğlu, 1975, s. 53).

2.2.3. Kalleşlik-Hile ve Korkaklık

Yunan- Rum ikilisi Kıbrıs Türklerini öldürmek ve adadan yok etmek için çeşitli kalleşlik ve hilelere başvurarak akla gelmeyecek kötülükler yaparlar. Ancak onları tek durdurabilecek şey Türkiye ve Mehmetçik korkusudur. Örneğin çıkarmanın ardından Türk komando bölüğünün geldiğini duyan Rumlar, Lapta ve Karava kasabalarını terk etmeye başlarlar: “Lapta ve Karava’nın Rum halkı, birer küçük kasaba sayılan bu iki büyük şirin köyü boşaltmaya başladılar. Taşıyabildikleri kadar eşyayı, ellerindeki en uygun araçlara yükleyip batıya ve dağların güneyindeki Rum köylerine doğru yola çıktılar... Bu kaçış, onlar için, yıllarca daldıkları hayâl aleminden Kıbrıs’ın gerçeklerine geçişi” (Gazioğlu, 1975, s. 238-239).

Çıkarmanın ilerleyen safhalarında baskısını iyice arttıran Mehmetçik karşısında Yunan – Rum ikilisi iyice bozguna uğrar: “Türk birlikleri, kesin bir sonuç almak ve işi daha fazla uzatmamak için tankları da harekete geçirdiler. Rum mevzileri, isabetli atışlarla hallaç pamuğuna döndü. Rum birlikleri arasında panik başgösterdi” (Gazioğlu, 1975, s. 245-246).

Yunan – Rum ikilisi Barış Harekâtı sırasında korkularından dolayı kalleşçe tavırlar içerisine girmişlerdi: “Günün batışıyla duraklayan askerî harekât, Pascal’a Türk birliklerine karşı sinsice tuzaklar kurmak olanağını verdi. Lapta ve Karava’nın giriş kısımlarına mayın döşemek, ertesi sabah başlayacak bir Türk ilerleyişini böylece durdurarak zaman kazanmak istiyordu” (Gazioğlu, 1975, s. 139).

Rumlar’ın Türkler yanında adadaki İngilizlere de kalleşçe davrandığı İngiliz Albay tarafından şöyle belirtilir: “EOKA tedhişçileri, Türklerle savaşmayı, 1950’lerde İngilizleri sokaklarda, dükkanlarda arkalarından vurmak kahpeliği ile karıştırıyorlar. Türklerin nasıl savaştığını ben Kore’de gözümle gördüm” (Gazioğlu, 1975, s. 151).

2.3. Ümit-Ümitsizlik

2.3.1. Bayrak Radyosu ve Türkiye Televizyonları

Kıbrıs Türk halkının varoluş mücadelesinde Bayrak Radyosu önemli bir yer edinmiş ve halkın direniş ruhunu canlı tutmasında oldukça etkili olmuştur. Onuş’a göre de “Bayrak Radyosu özellikle Kıbrıs Türklerinin sesi, kulağı olmuş âdeta propaganda görevi yüklenmiştir” (Onuş, 2017, s. 197). Özellikle Özker Yaşın’ın Bayrak Radyosunda kahramanlık şiirleri okuyarak halkın millî bilincini uyanık tutmasını sağladığı bilinmektedir (Onuş, 2015, s. 778, 784).

Bayrak Radyosu Kıbrıs Türklerine olaylarla ilgili devamlı bilgi vermekte, onları coşturan şiirler okunmakta ve halkın gözü kulağı olmaktadır. Romanın bir yerinde Türk askerinin adaya çıkışı şöyle bildirilir: *“Bayrak Radyosu, saat 7’de, 5 bin Türk askerinin adaya çıkarıldığını bildirdi. Radyo, Rumların, Lefkoşa, Mağusa ve Limasol’da Türklere karşı saldırılara giriştiklerini haber veriyordu”* (Gazioğlu, 1975, s. 168).

Yine romanda başkahraman Aral, Bayrak Radyosunu dinlerken ümitlenir: *“Halkın devamlı olarak radyolarını açık tutmalarını ve Türk yönetiminin bildirimlerine göre hareket etmelerini hatırlatan Bayrak Radyosu, oyun havalarına geçerken Aral, haberlerin etkisi altında ‘Nihayet oldu! Bu, sonun başlangıcı olsa gerek. Makarios’un sonu, belki de bağımsız Kıbrıs tarihinin çetin ve önemli bir noktasındayız’ dedi kendi kendine”* (Gazioğlu, 1975, s. 106).

Bayrak Radyosu yanında Türkiye televizyon kanallarının da adadan yer yer seyredilebilmesi halka büyük moral olmaktadır: *“Senin haberin yok galiba Necat, dedi Pervin ‘Girne dağlarının kuzeyindeki köylerden seyrediliyor Türkiye televizyon yayımları. Geçen sene Sabri beyler anlatıyordu. Onlar Ozanköy’den seyretmişler”* (Gazioğlu, 1975, s. 68).

2.3.2. Türkiye’den Yardım Bekleme

Kıbrıs Türklerinin ümitle ümitsizlik duyguları arasında çalkalanmasına neden olan olaylardan biri de Türkiye’nin adaya gelerek kendilerini kurtarıp kurtarmayacaklarıyla ilgilidir. Ada Türkleri zaman zaman ümitsizlik yaşasa da Türkiye’nin adaya geleceğiyle ilgili hep ümitleri vardır: *“Benim bir ümidim var. Hem artık ne olacağımızı bu olay ortaya çıkaracak. 11 yıl bekledik durduk çözüm bulunur diye; şimdi 3-5 gün daha beklemek dayanılmayacak bir şey değil!”* (Gazioğlu, 1975, s. 110).

Dönemin başbakanı da Kıbrıs Türklerine ümit verir şekilde açıklamalar yapmaktadır: *“Ecevit, Afyon’daki bir mitingde yaptığı konuşmada; ‘Kıbrıs’taki karışık durumdan yararlanarak, herhangi bir kimse Türklerin haklarına dokunmaya kalkışmasın. Biz asla oldubittiyi kabul etmeyeceğiz. Kimseye Türklerin haklarını çiğnetmeyeceğiz’ ihtarında bulundu”* (Gazioğlu, 1975, s. 108).

Yunan askerî darbesinin ikinci gününde Aral, Akdeniz’e bakar ve umutlanır: *“Ana vatanın dağları, hafif sis içinde görünüyordu. Silifke ve Girne arasındaki uzaklığın sadece 40 mil olduğunu düşündü. Mersin’deki Türk savaş ve çıkarma gemilerinin Kıbrıs’a doğru hareket ettiklerini hayal etti. Ümide kapıldı; içi güvenle doldu... Radyosunun düğmesini çevirdi... Hafif batı melodileri geliyordu Bayrak’tan. Müziği dinledi ve Türk çıkarmasının hayali içinde daldı, gitti”* (Gazioğlu, 1975, s. 130).

2.3.3. Mehmetçik-Mücahit Kavuşması

Yıllarca beklenen Türk askerinin adaya çıkmasının ardından başkahraman Aral Mehmetçiğe katılmak için kendini tehlikeye atar ve çeşitli zorlukları aşarak adaya çıkan Türk birliğine yaklaşır.

Onun birliğe katılma isteği ilk şöyle belirir: *“Aral, Türk birliklerine katılmak, makineli tomsonuyla bir Kıbrıslı mücahit olarak görevini yerine getirmek arzusu içindeydi. Son bir saatten beri bunu aklına koymuş, kararını vermişti... Ben dedi Aral ‘Türk birliklerine katılıp, bir mücahit olarak görevimi yerine getirmeye karar verdim.’ ”* (Gazioğlu, 1975, s. 184-185).

Mücahit Aral’ın Mehmetçiğe katılım anı ise şöyledir:

"Yattığı yerden silahını havaya kaldırdı, başını doğrulttu ve avazının çıktığı en yüksek sesle bağırdı: 'Kahramanlar! Hoşgeldiniz... Ben bir Türk mücahidiyim.' Silahını havada sallıyor fakat yerinden kıpırdamıyordu. Askerlerden dördü, sesin geldiği yöne doğru ihtiyatla ve elleri tetikte yürümeye başladı. Bir Kıbrıslı Türk mücahidinin burada işi neydi?... Tereddütlü, fakat sakın ve kendilerine güvenen adımlarla ilerliyordu Aral'a doğru, yağız ve güneş yanıği çehrelerinden buram buram ter akan 4 yiğit Mehmet!... Aral olduğu yerden fırladı 'Hoşgeldiniz!' diye bağırarak Mehmetlere koştu" (Gazioğlu, 1975, s. 186).

2.4. Seyir ve Hareket

Edebî eserlerde seyir en yaygın kullanılan motiftir. Roman yazarı Kıbrıslı olduğu ve bizzat savaş yıllarına şahitlik ettiği için gözlemediklerini, yaşadıklarını güzel bir şekilde roman türünde resmediyor. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında Ahmet Gazioğlu, anlatımını daha canlı kılmak için sık sık seyir motifine yer vermiştir:

"İkinci güneşinin ışınları altındaki deniz, parlak, berrak, engin bir mavilik içinde Güney Anadolu kıyılarına doğru uzayıp gidiyordu. Akdeniz'in bu bölgesi, artık iki vatan parçasını ayıran değil, birbirine bağlayan bir yol niteliğini taşıyordu. Kıbrıs Türkü'nün yıllarca her türlü Rum baskısına karşı direnip büyük bir sabır içinde bu mavi denizin ötesinden beklediği kurtarıcı, özgürlükçü güç, nihayet dalgaları aşarak gelmiş, onu şefkat ve himayesi altına almıştı. Karşı ufukta bir silüet halinde görülen Toros dağlarını seyreden Kıbrıs Türkü'nün içine artık gurbet ve sıla duygusu yerine kurtuluş ve kavuşma sevinci doluyordu" (Gazioğlu, 1975, s.256).

Edebî eserlerde hareket, genellikle hâkim bir motif olarak yer alır. *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında da aynı durum söz konusudur.

Ağırlıklı olarak Kıbrıs olsa da romanın olay örgüsünün Avrupa – Türkiye – Kıbrıs üçgeninde geçmesi, mekânın değişim göstermesi ve kahramanların zaman zaman geçmişe yönelmeleri de eserdeki hareket unsurunun bir parçasıdır. Romanda, özellikle hareket sırasında fiillerin sık sık kullanılması da hareket motifinin dominantlığı ile doğrudan ilgilidir:

"Hermes, doğuya doğru hareket edip de Girne'den birkaç kilometre uzaklaşınca, Türk zırhlularının dağlardaki Rum mevzilerini bombardımanı yeniden başladı. Tepeler toz, duman içinde kaldı. Gemi, Karpaz yarımadası açıklarında Andreas burnuna doğru ilerlerken gün batmak üzereydi ve kızarmaya başlayan mavi gökte beliren Türk jetleri Beşparmakları aşarak Lefkoşa'ya doğru yönelmiş dalga dalga, grup grup gidiyordu. Jetleri, helikopterler ve askeri taşıt uçakları izledi" (Gazioğlu, 1975, s.223-224).

SONUÇ

Edebiyat, toplumu şekillendiren kültür öğelerinden biridir. Hem toplumdan etkilenir hem de topluma yön verir. Toplumun oluşmasını sağlayan kültürel değerler, edebiyat aracılığı ile gelecek nesillere aktarıldığı için edebî eser, aynı zamanda, millî kimliğin oluşmasına da büyük katkı sağlar.

Toplum gerçeklerine ve sorunlarına el atan bir edebiyat olarak doğup gelişen Kıbrıs Türk edebiyatı özellikle 1955'li yıllardan itibaren genellikle milliyetçi çizgide verilen eserlerle dikkat çekmiştir. Bu yıllarda, Özker Yaşın, Urkiye Mine Balman, Oktay Öksüzöğlü, Süleyman Uluçamgil ve Ahmet Gazioğlu gibi isimler, yazdıkları eserleriyle millî şuuru canlı tutmaya çalışmışlardır.

Ana vatan Türkiye'nin, Kıbrıs adasında kandaşlarının varlığı ve güvenliği için giriştiği Kıbrıs Türk Barış Harekâtı, şüphesiz hiçbir dünya ülkesinin karşı koyamayacağı birçok haklı sebeple gerçekleştirilmiştir. Yunanistan ve Rum yönetimi, Megali İdea ve ENOSİS gibi şovenist fikirlerle, yıllarca Kıbrıs adasında Türk varlığını ve kimliğini tehlikeye sokmuş ve birçok Türk'ü bu fikir akımlarının yarattığı kirli eylemlerle katletme yoluna gitmişlerdir. Bu insanlık dışı katliamlara Türk milletinin cevabı, benliğinde yatan demokrasi inancıyla ilk olarak diplomatik çerçevelerde olmuş ancak aklını terörizmle bulandıran ve bu amacından sapmayan ülkelere, amaçlarının boş bir hayal olduğunu askerî müdahale ile göstermek zorunda kalmıştır. Yunanistan'ın Türklere karşı giriştiği, İzmir'in işgali ve Kıbrıs'ın ilhâkı gibi meseleler, Türk'ün azmi, cesareti ve haklılığıyla amacına ulaşamamıştır. Türkiye özellikle Kıbrıs Türk Barış Harekâtı ile Yunan ve Rumlara, Yunan Helenizm'inin boş bir hayal olduğunu kesin olarak göstermiş ve Kıbrıs adasında barışı, huzuru, demokrasiyi getirerek Türk kimliğini ve varlığını korumuştur. Türkiye bu harekâtle dünyaya bir barış ve demokrasi örneği sunmuştur. Bu örneğini de Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta cuntacıların devrilip demokratik bir yönetimin ve en önemlisi de bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayarak somutlaştırmıştır.

Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında Yunanistan ve Rum yönetiminin temelsiz fikirlerle gerçekleştirmeye kalkıştığı eylemlerinin ne kadar acımasız boyutlara ulaştığını ve bu eylemlerle Türk insanını ne kadar zor duruma düşürdüğünü, bir insanlık ayıbı olarak sunar. Gazioğlu, Rumlar arasındaki iç savaş, darbe ve akabinde gelen Türk ilhâkı eylemlerinin, Kıbrıs Türk halkına yansımalarını ana kahramanlar Aral ve Tanya çerçevesinde tüm ayrıntısıyla ve gerçekliğiyle okuyuculara sunmuştur. Özellikle Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın gerçekleşmesini sağlayan sebepleri, Harekâtın görünümünü ve harekâtle gelen güven ve huzur ortamını tüm safhalarıyla objektif bir şekilde değerlendirmiştir.

Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanında ortaya koyduğu motiflerle de eserini zenginleştirmiştir. Romanda geniş bir yer tutan "Yüceltme" motifi "Kahramanlık: Mücahit ve Mehmetçik", "Vatan aşkı ve şehitlik", "Bayrak", "Türk'ün demokrasisi", "Türklük ve vatan" ile "Kadın kahramanlar" başlıkları altında incelemiştir. "Kahramanlık" motifi çerçevesinde Mehmetçik ve Mücahidin harekât boyunca gösterdiği tüm fedakârlıklar destansı bir şekilde verilmiştir. Bu destansılık Türk destan geleneğinden kaynaklanan ve Alp tipi ile Gazi tipinin özelliklerini barındıran bir geleneğin devamlılığını göstermektedir. Yazar "Vatan aşkı ve şehitlik" ile "Bayrak" gibi motiflerle Türk milletinin ne kadar ulvî değerlere bağlı olduğunu okuyucuya bir kez daha hatırlatmıştır. Gazioğlu, "Türk'ün demokrasisi" motifi ile Türk'ün tarih boyunca evrensel boyuttaki demokrasi ve bağımsızlık için nasıl mücadele ettiğini göstermiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun adaya insan hakları, adalet ve özgürlük getirdiği belirtilmiştir. "Türklük ve vatan" motifinde ise özellikle Mehmetçik ve Mücahitin vatan aşkı ve Türklüğü yüceltmesi gözler önüne serilmiş ve üstün Türk kahramanlığına dikkat çekilmiştir. "Kadın Kkhmaramanlar" motifi romanda çok fazla ön planda olmasa da tarih boyunca kahraman Türk kadınının verdiği mücadeleden izler esere yansımıştır. Romanda Türk'ün yanında yer alan ve cesaret örneği gösteren Tanya oldukça cesur bir kadın olarak dikkat çekmektedir.

Romanda önemli bir yer tutan diğer motif ise "Alay ve Hiciv" motifidir. Bu motifte Yunan – Rum ikilisinin Türkleri alayı, Türklerin Yunan – Rum ikilisini alayı-hicvi ve Yunan – Rum ikilisinin kalleslik-hile ve korkaklıkları ele alınmıştır. Bu başlıkta öne çıkan konular Yunan – Rum ikilisinin Kıbrıs Türklerini Türkiye'nin onları kurtarmaya gelmeyeceği

konusunda alay etmesi, Türklerin de Türkiye'nin adaya gelmesiyle Yunan-Rum ikilisinin kaçışını ve aczini alay etmesidir. Ayrıca Yunan – Rum ikilisinin Kıbrıs Türklerine karşı kallesçe tavırları da romanda anlatılan gerçeklerden biridir.

Romandaki diğer bir motif ise “Ümit-Ümitsizlik”tir. Bu motifte ilk olarak Kıbrıs Türklerinin ümitlerini ve coşkusunu canlı tutan Bayrak Radyosu ve adadan az çok izlenebilen Türkiye televizyonları değerlendirilmiş ve radyo-televizyonun Kıbrıs Türk halkının varoluş mücadelesinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Kıbrıs Türk halkının Yunan – Rum ikilisinin baskı ve zulümlerinden kurtulmak için tek ümitlerinin ana vatan olduğu ve Türkiye'den ümit içinde yardım bekledikleri görülmektedir. Rumlar Türkiye'nin adaya geleceği konusunda bir korkularının olmadığı ve Kıbrıslı Türklerin moralini bozmak için Rum radyolarında şu şarkıyı çaldıkları bilinmektedir: “Bekledim de gelmedin/Sevdiğimi bilmedin/Gözyaşımı silmedin/Hiç mi beni sevmedin/Söyle, söyle hiç mi beni sevmedin...” Ancak Kıbrıs Türklerinin de onlara “Bu kadar yürekten çağırma beni/Bir gece ansızın gelebilirim/Beni bekliyorsan, uyumamışsan/Sevinçten kapında ölebilirim...” şarkısıyla karşılık verdikleri ve Türkiye'nin geleceğinden ümitli oldukları bu dizelerle belirtilmiştir. Nitekim romanda da ana vatanın nasıl ada Türklerini kurtarmaya geldiği siyasî ve tarihî gerçekliğiyle de ortaya konmakta ve Mehmetçik ile Mücahit kavuşması romanda betimlenmektedir.

Romanda yer tutan diğer motifse “Seyir ve Hareket”tir. Ahmet Gazioğlu Kıbrıs coğrafyasını bildiği için ve mücadele yıllarına şahit olduğu için gördüklerini, yaşadıklarını güzel bir şekilde romanda betimlemektedir. Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş romanında yazarın, anlatımını daha canlı kılmak için sık sık seyir motifine yer verdiği görülmüştür. Bununla birlikte hareket motifi de özellikle Kıbrıs Türk Barış Harekâtının anlatıldığı kısımlarda kullanılan fiillerle güçlendirilmiştir.

Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş* romanıyla Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nı Aral ile sevgilisi Tanya'nın büyük aşkı çerçevesinde, tüm gerçekliğiyle ve canlılığıyla okuyucularına sunarak, hem Kıbrıs Türkleri arasında millî şuurun gelişmesine katkıda bulunmuş hem de Kıbrıs Türk edebiyatına, sosyolojiye ve tarihe de kaynaklık edebilecek önemli bir eser ortaya koymuştur.

SUMMARY

The Greek and Greek Cypriot authorities endangered the Turkish presence and identity on the island of Cyprus with the thoughts of Megali idea and ENOSİS and the EOKA terrorist organization massacred many Turks with the dirty actions. The Turkish nation's response to these inhumane massacres was first in diplomatic frameworks with the belief in the democracy that lied in its very self. However, military intervention was necessary. Therefore, it was realized by the Turkish military in 1974 and brought peace and democracy not only to the Turkish Cypriots but also to the Greek Cypriots.

Literature is an art with language and literary texts play a very important role in the formation of national consciousness. The Turkish Cypriot Peace Operation was one of the most important issues that Turkish Cypriot writers dealt with both during and after the mentioned years. Artists such as Özker Yaşın, İsmail Bozkurt and Ahmet Gazioğlu experienced the bitter and dark periods of the Turkish Cypriots and reflected the events that took place during this period in their works. The artists we have mentioned clearly put

forward the Cyprus problem with the works they have written. As explained by Fahri Ersavaş, "Poets of any nation in the world have not claimed their homeland as much as our poets." If we consider the problems that Turkish Cypriot people suffered at that time, we believe it was natural that poets tried to awaken the society and guided them to overcome their problems.

Born in 1931 in Larnaca, Cyprus, Gazioğlu has become one of the most important names of Cypriot Turkish literature with the education he received in Turkey and Europe. Gazioğlu, who has many important works in the field of prose, considers the struggle of the Turkish Cypriot community on the island as the main subject of his works. Ahmet Gazioğlu builds his works in a large pool with the identities of teachers, researchers, writers, politicians and journalists, and provides his readers with information on many aspects, especially Cyprus. The novel "Love and War in Cyprus" is also a valuable work in which the author sheds light on historical facts with the identity and characteristics mentioned above.

The 1974 Turkish Cypriot Peace Operation is undoubtedly an important event that Turkish writers, especially Turkish Cypriot writers, will proudly tell. Ahmet Gazioğlu, one of the most important writers of Turkish Cypriot Literature, presented the Turkish Cypriot Peace Operation, written in gold letters in the history of the world, in all his reality and vitality in his novel "Love and War in Cyprus". Known for his works written in the field of Turkish Cypriot literature, especially in the field of novels, Gazioğlu, in his novel where he cited the Turkish national struggle, gave a considerable place to the social and cultural life of the society he lived in.

In his novel titled "Love and War in Cyprus", Ahmet Gazioğlu has shown to the reader a shame of humanity, the ruthless dimensions of the actions that the Greek and Greek Cypriot administration attempted to carry out with unfounded ideas and how they put the Turkish people into a difficult situation with these actions. Gazioğlu presented the reflections of the civil war between the Greeks, the coup and the subsequent Peace Operation in full detail within the framework of the main characters named Aral and Tanya. In particular, the reasons for the realization of the Turkish Cypriot Peace Operation, the appearance of the operation and the atmosphere of trust and peace that came with the operation are given in detail.

Ahmet Gazioğlu enriched his novel titled "Love and War in Cyprus" with motives presented. Within the framework of "heroism" motive, he displayed the sacrifices made by the Turkish soldiers and mujahedin in an epic manner. Through motives such as "love for homeland, martyrdom and flag", he reminded once again how dedicated Turkish nation was to sublime values. As a result, with his novel titled "Love and War in Cyprus", the author presented the Turkish Cypriot Peace Operation to its readers with all its truth within the great love of Aral and his lover Tanya, and made an important contribution to the development of the Turkish Cypriot national consciousness.

KAYNAKÇA

- Akkurt, A. (1999). *Türk Mukavemet Teşkilatı 1957-1958 mücadelesi*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Alasya, F. (1992). *Kıbrıs ve Rum-Yunan emelleri*. Lefkoşa: KKTC Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ay, Y. M. (2008). 1897 Türk-Yunan savaşının basında yer alan şiirlere yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 185-201.
- Aytmatov, C. & Şahanov M. (2000). *Kuz başındaki avcının çığlığı*. Ankara: Tolkun Yayınları.
- Başaran, İ. (2019). Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin (Hıristiyan ve Yahudi) statülerinin din özgürlüğü açısından değerlendirmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 41-56.
- Çelik, Y. (2002). Tarih ve tarihî roman arasındaki ilişki tarihî romanda kişiler. *Bilig*, 24, 49-67.
- Çetin, N. (2007). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun tarihî romanlarının millî bilince katkısı. *Erdem*, 17(49), 7-18.
- Denizli, A. (2014). *Kıbrıs barış harekâtı (20 Temmuz 1974) Kıbrıs'ı ele geçiren üstün birlikler-Kıbrıs'ta kahramanlar kahramanı olağanüstü askerler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Duman, H. H. & Güreşir, S. (2009). Yeni Türk edebiyatının kaynakları: Savaş ve edebiyat (1828-1911). *Turkish Studies*, 4(1-I Winter), 29-77.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut kitabı Türkistan/Türkmen sahra nüshası soylamalar ve 13. boy - Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erdoğan, M. A. (2008). *Kıbrıs'ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Ergin, M. (1988). *Oğuz Kağan destanı (Tercüme metin, sözlük)*. İstanbul: Hülbe Basın Yayın.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut kitabı I (Giriş-metin-faksimile)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ezilmez, H. (2018). Özker Yaşın'ın zafer ve bağış oyununda Kıbrıs'ın fethi. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1 (2), 49-78.
- Ezilmez, H. (2019). Kıbrıs Türk edebiyatında şiir. İ. Bozkurt & O. Karakartal (Ed.), *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571 – 2017) C.II-Şiir 1* içinde (s. 13-20). Ankara: İlksan Matbaası Ltd.
- Gazioğlu, A. (1975). *Kıbrıs'ta aşk ve savaş*. İstanbul: Efes Yayınları.
- Gökçe, T. (1998). 1571 yılında iç-il sancağından sürülüp Kıbrıs'ta iskân edilen aileler. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, 1-78.
- Gökçe, T. (1999). 1572-73 yıllarında Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere Karaman ve Rûm vilâyetlerinden sürülen aileler. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, III, 9-74.
- İsmail, S. (1998). *150 soruda Kıbrıs sorunu*. İstanbul: Kaştaş Yayınevi.
- Kalelioğlu, O. (2008). Türk-Yunan ilişkileri ve megalî idea. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, 105-123.
- Kaplan, M. (1997). *Şiir tahlilleri 1: Tanzimattan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (1997). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2001). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 3-Tip tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2004). Dede Korkut kitabında kadın. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I* içinde (s. 39-50). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakartal, O. (2010). Türkiye'de çıkan Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi konulu hamasi kitaplar üzerine. İ. Bozkurt & C. Bayak (Ed.), *Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesininin Edebiyata Yansıması Bildiler Kitabı* içinde (s. 217-232). Lefkoşa: Ajans Yayın Ltd.
- Kata, M. (2019). Ahmet Gazioğlu. İ. Bozkurt & O. Karakartal (Ed.), *Kıbrıs Türk edebiyatı tarihi (1571 – 2017) C.IV-Roman* içinde (s. 105-111). Ankara: İlksan Matbaası Ltd.
- Kefeli, E. (2009). Coğrafya merkezli okuma. *Electronic Turkish Studies*, 4(1-1), 423 – 433).

- Keser, U. (2007). *Kıbrıs'ta yer altı faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kolcu, A. İ. (2007). *Millî edebiyat 1: Şiir*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Konan, B. (2011). İnsan hakları ve temel özgürlükler açısından Osmanlı Devletine bakış. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4), 253-288.
- Nesim, A. & Öznur, Ş. (2012). *Kıbrıs Türk kültürü ve Kıbrıs efsaneleri*. Lefkoşa: Gökada Yayınları.
- Onuş, E. (2015). Özker Yaşın ve Bayrak radyosu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 778-793.
- Onuş, E. (2017). *Kıbrıs Türk varoluş mücadelesinin (1950-2016) Türk edebiyatına yansımaları* (Yayınlanmamış doktora tezi). Girne Amerikan Üniversitesi, KKTC.
- Onuş, E. (2018). Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi konulu eserlerde kadın kahramanlığı. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 206-228.
- Ögel, B. (1984). *Türk kültür tarihine giriş* (C. 6). Ankara: TTK Yayınları.
- Özkul, A. E. (2010). *Kıbrıs'ın sosyo-ekonomik tarihi (1726 – 1750)*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Savrun, E. (2018). Kıbrıs'ta Yunan cunta darbesine karşı Türk barış harekâtının belgelerle kısa tarihi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(9), 258-273.
- Sever, M. (2010). *20 Temmuz 1974 Kıbrıs bitmeyen gece*. İstanbul: Kaştaş Yayınevi.
- Soysal, M. E. (2010). Tarihsel süreçte bayrak ve sancaklarımız. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(42), 209-239.
- Soysal, M. E. (2010). Tarihsel süreçte bayrak ve sancaklarımız. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 42, 209-239.
- Şahin, V. (2016). Mehmet Emin Yurdakul'un şiirlerinde kimlik kurgusu ve benlik algısı. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), 117-134.
- Şimşek, A. H. (2016). Türk destanlarında kadın imgesi. Ş. Ulusan & S. Kayhan (Ed.), *Türk Dünyasında Kadın Algısı C. 1* içinde (s. 15-22). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Tayhani, İ. (2009). Türk mukavemet teşkilatına giden yol. İ. Bozkurt & A. Nesim (Haz.), *Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri Uluslararası Sempozyum Bildirileri C.I* içinde (s. 187-202). Lefkoşa: Çağlaş ve Oğulları Ltd.
- Ürer, T. (2003). *Kıbrıs'ın tarihçesi*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları.
- Vatansever, M. (2012). Kıbrıs sorununun tarihî gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), 1487-1530.
- Yellice, G. (2007). *20 Temmuz 1974 Kıbrıs barış harekâtını hazırlayan koşullar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yellice, G. (2012). 1878'den 1931'e Kıbrıs'ta enosis talepleri ve İngiltere'nin yaklaşımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 13-26.
- Yeniasır, M. & Gökbulut, B. (2018). Süleyman Uluçamgil'in gözüyle Kıbrıs'ta İngiliz sömürge yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 139-148.
- Yıldırım, M. (2004). *Bütün yönleriyle 1974 Kıbrıs harekâtı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yılmaz, H. (2017). Kıbrıs barış harekâtı ve sonuçları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(8), 87-98.

The Sounds of Horseshoe a Zoopoetic Reading of *Yılıkı Atı* by Abbas Sayar

Dr. Özlem Akyol

Pamukkale University, School of Foreign Languages
ozlemakyol12@gmail.com

Abstract

The new perception influenced by the cultural and linguistic turns of the late 20th century requires a less anthropocentric vision for the 21st century. By extension, an increasing scholarly interest in the relation between humans and nonhuman animals and the agentive role of the latter result in the emergence of “zoopoetics.” The theory includes literature to explore different nonhuman agentive forms by analysing how literary texts reproduce animals’ modes of being and reveals that poetic creation is not only sustained through human affair but animals also take an active part in making and shaping poetry. As Aaron Moe indicates “[N]onhuman animals (zoion) are makers (poiesis), and they have agency in that making” (2013, p. 2). A zoopoetic reading of literary texts which focuses on the nonhumans’ creative modes not only shows how nonhuman animals function in conducting the lives of other characters and the very substance of narrative but also forms a basis for the manifestation of the ethical and social dimension of such texts. In this sense, Abbas Sayar, in *Yılıkı Atı* (1970) positions a horse in the centre of the narrative by making it truly an agentive form in a way that the horse’s attitude affects other characters’ lives and the overall formation of the text and, more importantly, makes the reader ponder about the proximity between humans and nonhuman animals as well as socioeconomic issues of 1970s’ Central Anatolia. In this article, then, *Yılıkı Atı* will be explored under the light of zoopoetic theories.

Keywords: Abbas Sayar, *Yılıkı Atı*, zoopoetics.

Nal Sesleri Abbas Sayar’ın *Yılıkı Atı* Adlı Romanının Zoopoetik Bir Okuması

Öz

20. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen kültürel ve dilbilimsel değişikliklerin şekillendirdiği yeni bakış açısı 21. yüzyıl için daha az insan merkezli bir tutum gerektirir. Buna bağlı olarak, insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkiye ve hayvanların temsil rolüne dair artan bilimsel ilgi “zoopoetik” teorinin doğuşuyla sonuçlanır. Teori edebiyatı hayvanların varoluş hallerini edebi metinlerin nasıl yeniden yorumladığını analiz ederek insan dışı farklı temsil formlarını ön plana çıkarmak için kullanır ve edebi üretimin sadece insan katkısıyla sürdürülmeyeceğini aynı zamanda edebiyatı şekillendirme ve oluşturmada hayvanlarında etkin rol alabileceğini ortaya koyar. Aaron Moe’nun da belirttiği gibi “İnsandışı hayvanlar (zoion) yaratıcıdır (poiesis), ve bu yaratmada payları vardır” (2013, s. 2). Daha çok hayvanların yaratıcı tarafını ön plana çıkaran edebi metinlerin zoopoetik okuması

Sending Date / Gönderim Tarihi: 10/02/2020

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 11/04/2020

hayvanların metnin özünü ve diğer karakterlerin hayatını nasıl değiştirdiğini göstermekle kalmaz aynı zamanda bu tür metinlerin içerdikleri ahlaki ve sosyal temaların gözler önüne serilmesi içinde zemin hazırlar. Bu anlamda, *Yılık Atı*'nda (1970) Abbas Sayar bir atı yaratma kapasitesini tamamen öne çıkararak metnin tam ortasına yerleştirir. Atın tutumu direk olarak diğer karakterlerin yaşamlarını ve tüm metnin şekillenmesini etkilemektedir. Daha da önemlisi, okuyucuyu insanlarla hayvanlar arasındaki yakınlığı ve aynı zamanda 1970ler Orta Anadolu'sunun sosyoekonomik konularını yeniden düşünmeye iter. Buna bağlı olarak bu makalede *Yılık Atı* adlı roman zoopoetik teorinin ışığı altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Abbas Sayar, *Yılık Atı*, zoopoetics.

INTRODUCTION

The first subject matter for painting was animal. Probably the first paint was animal blood. Prior to that, it is not unreasonable to suppose that the first metaphor was animal.

John Berger,
"Why Look at Animals"

Literature has been at the core of ecocriticism and animal studies in a way that it reflects cultural knowledge in which environment and animals are situated and also represents ideological, social, cultural or economic concerns that are defined through the interactions of human beings with animals and environment. Animals are usually illustrated as protagonists in literary texts. The whale in Herman Melville's *Moby-Dick* or the nature in Stephan Crane's *The Open Boat* are good examples for this illustration. They have more agency than that of human characters in both stories. Their capacity to have agency results in a form of practice called "poetics." Both ecocriticism and animal studies have adapted the concept of a "poetics" to their particular research fields. The word stems from the Greek *poiésis*, the noun which means "to make" and "to create." As far as "ecopoetics" is concerned, Kate Rigby argues that "making" and "creating" are not individual activities but "*reframe[s] human creative and emancipatory endeavour as a mode of participation in the more-than-human song of an ever-changing earth*" (2007, p. 251). In the same vein, Aaron Moe giving particular focus on animals considers that "poiesis" cannot be only defined as a human activity. According to his conceptualisation of "zoopoetics," "nonhuman animals (zoion) are makers (poiesis)" and that their participation in the composition of a poem can be conceived as "*a multispecies event*" (2013, p. 2). This shows that both ecopoetics and zoopoetics have a common interest in certain concerns and apply the same methodological approaches to reveal the fundamental assumptions about the process of poetics. However, in ecopoetics human-environment interactions are elaborated and the animal is subsumed into the category of environment. Such taxonomy ignores the fact that animals also dwell imaginatively within the earth. In this sense, zoopoetics makes the existence of animals more complex and connected by striving for finding answers to the questions that are appropriately posed by Middelhoff and Schönbeck

What do animals and environments "do" in literature and how do they relate to each other? How does this relation pertain to our thinking about animals, environments, and artifacts as well as the supposed "divide" between nature and culture? And which role do animals and environments play in the poetics of a text? Are they merely interchangeable devices, a picturesque canvas on which "all too human" stories are painted? Or is there more to literary animals and environments than rhetoric and representation? (2019, p.13).

Animals communicate not only with signs but also with those that have been already embedded within their capacity to use gestures. In doing so, animals take parts in the process "*bodily poiesis*." (Moe, 2013) At this point, zoopoetics treats texts which explore the dwelling of animals on the earth by disclosing their imaginative capacity and those texts reveal the nonhuman social network which is sustained through signs and gestures. Using signs and developing gestures points out the agentic capacity of nonhuman animals. This can be best understood through the representation of nonhuman animals in literary texts.

It is generally accepted that the term “zoopoetics” was used for the first time by Derrida when he said “Kafka’s vast zoopoetics” in order to refer his innovative and pervasive use of animals in his writings. Kafka identifies animals as “*repositories of the forgotten*” (Benjamin, 1999, p. 810) and the integral part of his writing is the revelation of that which has been forgotten and this operation is inseparably connected with the notion of animal. Returning to Derrida, zoopoetics involves attentive listening in order to reveal what has been forgotten or repressed. The listening of the forgotten results in the disembodiment of language and transcending the animal, physical part of the human. Therefore, as Benjamin writes, “*Kafka called the cough erupted from within him ‘animal.’ It was the vanguard of the great herd*” (ibid.). Kafka’s “vast zoopoetics” is, then, a poetics of the body and also refers to one’s own corporeality namely one’s own animality. This is the origin of the term. In other words, zoopoetics texts cannot be simply categorized as texts related to animals. Instead, they are texts reflecting the engagement with animals and animality namely human and nonhuman. Reconsidering the position of animals in literary texts engenders a paradigm shift from the way where animals are simply seen as metaphors, symbols or allegories embodied by literary animals to more complicated animal entanglement with human world. For example, Buck in Jack London’s *The Call of the Wild* is not just a symbol of servitude and he is also not just a dog. He is, contrarily, an “*animot*” (Derrida, 2008, p. 47-48), in Donna Haraway’s sense, namely a “*material-semiotic knot*” (Haraway, 2008, p. 4). On the same point, Driscoll and Hoffmann state “*The task of a zoopoetic reading is precisely to explore what lies between these two extremes, the mutual imbrication and entanglement of the material and the semiotic, the body and the text, the animal and the word*” (2018, p. 4).

It is crucially important and meaningful to speak of zoopoetics as it occludes the traditional reading of literary animals as metaphors, symbols or allegories which blocks the complexity and material-semiotic aspect of the nonhuman animals and also tends to ignore the diversity of literary animals instead identify them under a single category, “the animal.” Such reductionist reading practice only feeds a one-sided way of thinking which usually gives the priority to a male, white, heterosexual, rational human being. However, zoopoetics engages with other disciplines and accordingly produces an intersectional analysis. It looks into how humans and animals intersect with constructions like gender, race, sexuality. In this sense, zoopoetic reading of a literary text can affect other discourses and be affected by them. The engagement of zoopoetics with disciplines like critical race studies, gender studies, disability studies or queer studies paves the way for exploring the function of animality in a way on which we construct our perception of identity and differences.

As a novelist coming from Yozgat, a city in Central Anatolia, Abbas Sayar (1923-1999) mostly tended to focus on the social and economic problems of peasants, which made him to be regarded as one of the “village writers” whose works could be categorized under the name of “Village Literature” specifically referring the realistic works of Village Institute authors¹. Based on his origin, the language of his writings are rich in idioms, proverbs and local accent. Village Institute authors are frequently criticised owing partly to their excessive reflection of political-ideological discourses of that time and also their infertility in creating new characters. However, Sayar excels in representing socio-economic issues in his themes through his peculiar characterization methods. One of them is personification which Sayar

¹ Village Institutes are a project that started in 1940 across Anatolia to train teachers and educate the rural population.

effectively adopted in his famous novel, *Yılki Atı* (1970). It tells the story of a horse, “Doru” also referred to “Doruk” or “Dorukısrak” in the narrative and the interwoven relation between Doru and her owner, Ibrahim, an Anatolian peasant. Set in a typical Central Anatolian village, the novel impels the reader to reconsider the interlacing relation between human and nonhuman animals and also reveals nonhuman agentive forms of which functions conduct other characters’ lives and the very substance of narrative. Simultaneously, Sayar tries to unfold social, ethical, economic issues of that time through this relation. When the relations among the characters are explored through zoopoetic stance, two thematic criteria become distinctive; parent-child relation and individualism.

1. Parent-child Relation

The eponymous word, “yılki atı” which means an old or worn-out horse defines Doru, who was temporarily left to the wild by her owner to avoid the food share in winter. This is a long-lasting local tradition that necessarily comes out due to poverty. Ibrahim makes a hard decision when he says “*The winter is outside; the straw is limited and so the cowpat is. I can’t give the oxen’s and the colt’s share to this old horse*” (YA, p. 17). Bearing in his mind that Doru has won races many times and also given him colts, Ibrahim is in limbo between his conscience and conscious. However, he cannot resist the enforcements of tradition and the constraints of poverty and accordingly Doru is compelled to live and survive into the wild. The events which have occurred in the course of making Doru a wild horse and later trying to make her a farm horse again shed light on the tense relation between Ibrahim and his son, Mustafa. Their relationship is dominated by the deep-rooted tradition, patriarchy of which effects can be seen in various stages of life from family relations to individual behaviours. Generally defined as a form of male domination based on the powerful role of the father as head of the household, patriarchy has a direct effect on upbringing of children in such a way that fathers usually play a minor role as many tend to avoid a close relationship with their children believing that such an intimacy can detract from his dignity and authority. On this point, Freeman states that “*Although fatherhood has traditionally formed the bastion of patriarchal privilege, this ideological system has rested upon the tacit negation and devaluation of the potential depth and complexity of men’s parental relationships*” (2008, p. 114). Mustafa’s inability to speak out his opposing ideas about Doru is the outcome of the suppressing power of patriarchy. On the contrary to the expectation, Ibrahim’s domination of family members makes him alone especially in the course of making decisions and practicing them rather than providing him with more strength.

At the beginning of the story, Mustafa is strongly opposed to the idea of leaving Doru into the wild and implicitly detests his father’s attitude as seen in this excerpt; “*He is hiding the range towards his father behind his fearful eyes*” (YA, p. 21). Despite thinking exactly the opposite, he hardly resists his father’s enforcements to take Doru to the wild and leave her there. He reluctantly completes the mission suppressing his feeling of mercy that he has developed for Doru related to her lifelong service. This opposing attitude deepens the gap between a father and his child, which is explicitly reflected through the relation of Ibrahim and Mustafa.

As the plot unfolds, Ibrahim compels his son to bring the horse back to the farm. They trick the horse by using her colt as bait. However, it is not easy as they have thought. After a huge struggle, Doru and her colt manage to run away from them and head for the hills. Mustafa is sent to follow them but he comes up with nothing but with a fear of his father’s

reaction. *"He was running approximately for an hour. He got desperate. He was terrified by his father. When he opened his mouth as Mustafa has returned empty-handed, he could curse to his whole family and then Mustafa stated to shout at the abyss: They are absent as if they have gone to earth... Let him shout and curse"* (YA, p. 105). All these things that have happened to Mustafa make a difference in his attitude towards the horses. The horses for which Mustafa initially is full of affection transform into the embodiment of his rage towards his father. *"Mustafa has walked away bearing a grudge against the horses in his hateful heart"* (YA, p. 106).

Another parent-child relation is represented through Doru and her colt. On the contrary to Ibrahim and Mustafa, Doru and her colt have such an affectionate and sincere bond that Doru is able to manage every challenge that she has faced in the wild but cannot ignore her desperate longing for her colt. *"It is as if there is a bulk of ice on her back. The wind is licking up her stomach... She is getting deeply emotional. "It is better a hundred or thousand times [to live in the wild]. Ah, I wish my colt were with me" She heaves a sigh into the abyss of the valley"* (YA, p. 48). Bearing this strong instinctive bond in the mind, Ibrahim plots against Doru by using her colt as a bait because he wants Doru back in his farm. Doru and her colt's first encounter in the wild is remarkable in a way that it assures Ibrahim's assumption claiming Doru would be in her most vulnerable position when she meets her colt. Their affectionate relation is revealed: *"After a couple of hesitating steps the colt snickered and galloped. Approaching to other horses he saw his mother, got excited and halted. [...] The mare firstly smelled his nostrils and bit his neck softly. The colt did the same. They were loving each other"* (YA, p. 104). On seeing their love, Ibrahim considers it is the right time to catch Doru. Therefore, he urges his son to catch the horse with a lead rope. The struggle among two humans and two horses illustrates a vivid juxtaposition of human and nonhuman relations and also makes the reader ponder about this confrontation.

The horse suddenly turned to one side. He had got rid of the lead rope. The horse and Ibrahim gazed at each other. She walked over to Ibrahim emitting nervous, angry sounds. Ibrahim turned to one side. The horse, with the speed she had gained, stated to run in the valley, towards the hills. Her little one is following, crying and neighing. When she sensed that her colt was following her, new energy came over her. She remembered her racing days (YA, 133).

It is clearly understood that Doru and her colt have developed a language to communicate as well as their own perspective and attitude. This makes them agentive beings creating their own plan leading them to their survival. The making of these two horses not only conducts the whole narrative but also functions to reveal patriarchy as a social issue. How distant and artificial Ibrahim and Mustafa's relation is Doru and her colt's bond is contrarily sincere and real. This dualistic representation sheds light on one of the issues of that time, patriarchy. Therefore, the nonhuman representation of a social issue has *"always served as both a mirror and a screen for the human, a site of negativity against which "the human" has been defined"* (Driscoll & Hoffmann, 2018, p. 5). As zoopoetics well states, nonhuman animals are not only objects but also agents of representations. This is also assured by Aaron M. Moe who elaborates on the concept as *"nonhuman animals [...] are makers and "they have agency in that making"* (2014, p. 2). This making creates a juxtaposition which provides the reader with a better understanding of human nature. As the greater importance is given to nonhuman's agentive capacity the closer we get to know the nature of human. With this in the mind, Doru and her colt function as foil characters to highlight the

relationship between Ibrahim and his son. This revelation can be obtained through literature as Moe indicates nonhuman's agentic capacity "is best understood as a poetry that revisits, examines, perplexes, provokes, and explores the agency of the nonhuman animal" (2012, p. 30).

2. Individualism

Individualism is another theme which becomes more complicated and comprehensive when the zoopoetic reading is applied to the text. The dilemma between the individual stance and the social or environmental enforcements is skilfully represented in *Yilki Atı*. Ibrahim, an Anatolian peasant has been experiencing such a dilemma since he chose to chase Doru away though he could not deny what Doru had contributed to his life. The decision is hard to make for him. However, in the village, chasing old horses away into the wild is a long tradition which definitely emerges out of poverty. Peasants have developed this tradition in order to spare food for much younger horses since it is hard to find and store straw in the winter time. What is worse, they clearly demonstrate their selfishness, greed and meanness when they bring those horses back once the winter is over and those horses manage to survive in harsh weather conditions regaining their strength. This is thoroughly an anthropocentric attitude ignoring the intrinsic value of nonhuman animals. When considered from this point of view, Ibrahim's anthropocentric attitude in the disguise of tradition outweighs his individual stance. His wife and his two sons are quite reactive against him because of the fact that he has behaved mercilessly towards the horse that has served them for many years. Sayar puts his wife's thoughts into the words as follows; "Father of tirans, she said. He is of no good to my Doru, is he of any good to us" (YA, p. 22).

In Ibrahim's case, the individual stance is overwhelmed by the social enforcement stemming from economic difficulties. Ironically enough, Ibrahim who does everything on the excuse of economic reasons, feels a great frustration as he has lost both horses at the end of the story. However, in Doru's case, individual choices provide her with freedom and a chance to live with her own colt. It is clearly understood that Doru merits more respect than her owner as she can skilfully conduct the fight for survival in the wild where she has not been used to living before. She was born and has serviced in Ibrahim's farm so far without knowing any other form of life except from hers. When being chased away, Doru desperately seeks ways to survive in the wild. It is a big challenge for her as she has been completely depended on her owner to survive. This dependency is illustrated by Sayar as follows; "Doru was shattered by everlasting dog sounds. She hardly hit the barn door and waited for the door to open but in vain... She was stranger to all the ways and directed to the place where some light is filtering. The feet hardly bore her weight. The floor was partly icy and snowy. There was no a bit of sound from her hooves without horseshoe" (YA, p. 70). Symbolically speaking, when the horseshoes are removed after deciding that Doru should be chased away into the wild, she becomes speechless. Considering from anthropocentric point of view, Doru becomes invisible after the manmade horseshoes are taken away. This is such a utilitarian attitude which disrespects the intrinsic value of nonhuman animals and also reveals that nonhuman animals can be easily forgotten when they stop being useful for human beings.

Ibrahim finds himself into a complete frustration on seeing that he has been beaten by a poor horse who could survive in the harsh condition of the winter and moreover who could manage to escape from Ibrahim's vicious plot. She is illustrated relatively more independent and more capable of handling the challenges no matter how hard they are. More importantly, Doru reveals that humans are not the only makers in this planet to have

agentive capacity and the gestural and oral energy manifested in human speech cannot be defined as a mere human creation. As Moe states “*And it is not just human gestures that shaped the origin of speech. Zoopoetics gravitates toward pantomimes that emerged from an attentiveness to animals. [...] A speaker attuned to the gestures of his or her mouth realizes how, with little effort, the lips, jaw and teeth, cheeks and perhaps even the eyes enact a snarling pantomime of another species’ bodily poiesis each time the words are performed*” (2013, p. 16). Speech, then cannot be only defined as the vocalization of words through human mouth. It is a combination of oral and gestural energy emerging from the interspecific bodily poiesis. It also comes to mean that nonhuman animals have also their own gestural and oral energy that work with inter and intraspecies dynamics. This engenders a big communicative zone for Doru to show her affection and consideration towards her coat, other horses and characters in the story.

Doru, in this sense, represents many qualifications which are usually attributed to humans. She becomes “*material-semiotic knot,*” the entanglement of the material and the metaphorical. Through zoopoetic reading, though, she is more than that. Her communication skill not only creates a big change in her life but also a remarkable effect on other characters and the very substance of the text. Therefore, the function of Doru as a literary character transcends the metaphorical or allegorical meaning as she appears as a truly agentive form in the text. The zoopoetic approach denies the traditional tendency to label the animals in literary texts as symbols, metaphors or allegories, instead attempts to find ways in which animals operate in literary texts as “*functions of their literariness*” (McHugh, 2009a, p. 490). As the writer of *Beast of the Modern Imagination*, which is considered as essential work in animal studies, Margot Norris states “*It seem[s] that nowhere in literature [are] animals to be allowed to be themselves, to refer to Nature and to their own animality without being pressed into symbolic service as metaphors, or as figures in fable or allegory (invariably of some aspect of the human)*” (1985, p. 17). Also, this traditional approach gives the impression that animals are essential in literary text only in relation to human subjectivity. From this standpoint, such reading seems to be working at odds with zoopoetic approaches in which animals function as social and textual agents. In other words, representation of animals in literary texts through human subjectivity is another form of forgetting and disappearance (McHugh, 2009b, p. 24). In *Yılık Atı*, the sound of Doru’s hooves which is heard by nobody reifies the idea that “*animals are disappearing*” (Berger, 1980, p. 14). This implies that Doru has completed her service so far and from now on she is considered as a burden because of her age and poor physical conditions. Accordingly, it is the correct time to discard and forget her. Therefore, to leave Doru into the wild is a way of forgetting. Surprisingly, Doru is determined not to be forgotten and will be probably remembered with her potential to make her own way and the feeling of frustration she evokes in Ibrahim as she skilfully gets over him and head for her freedom.

Doru’s individual attitude has also functioned in developing a strong emotional bond among other horses. The solidarity among other wild horses is quite impressive and plays a very important role in Doru’s survival. “*There were six of them left, together with Doru and Çalkır. All enemies of hay, grass and barley, all disgraced now. The six horses who have to take care of themselves. They looked at each other in amazement. They snuggled up [...] and kept on marching. It is as if the front ones are pulling the ones behind with an invisible rope*” (YA, p. 52). The winter is really heavy but what makes it harder for Doru is her unfamiliarity with such conditions. “*Doru is unable to understand what is happening around, totally stranger to such winter and storm. She used to be kept in the warm barn when winter comes and get drowsy there with a full bag of hay*

and barley. [...] But now, it is the opposite. How could Doru overcome this cruelty? She kept going round in circles in order to beat the biting cold" (YA, p. 52). Doru and other horses in the wild develop a peculiar way of communication through their gestural energy. This communication causes strong esprit de corps which encourages them to overcome seemingly insurmountable obstacles and endure extreme hardships. Not only solidarity but also their innate adaptability skill contributes to their survival adventure. "Their only chance was the skill of adaptation that is embedded in their substance by nature" (YA, p. 66).

When emotions are considered, there is an anthropocentric fallacy that feeling is accessible only to humans. However, Steven Shaviro has refuted this idea by referring Thomas Nagel paper "What is it like to be a bat?" (1974). He argues that since "the bat's thinking is inaccessible to us, we should not anthropomorphize the bat's experience by modelling it on our own. But we also should not claim that, just because it is nonhuman, or not like us, the bat cannot have experiences at all" (2015, p. 25-26). Returning to the story, Doru has experienced different feelings like sadness, fear, disappointment when she is not allowed to come back the barn and see her colt. "The sun has penetrated into her heart through her back. She has filled with unidentified feelings. She has returned and looked at the animals approaching; looked for her little one but could discern nothing in the dust. She has bowed her head and mused..." (YA, p. 23)

When the contradiction between the human beings who are marked with such feelings like greediness, egoism, their inability to make their own decisions and the nonhuman animals' skill of adaptation as well as solidarity among them are considered, it can be concluded that humans should seriously consider to engage with nonhuman lives to reevaluate themselves. Through zoopoetic reading, this engagement refers to the idea that humans and nonhuman animals are interrelated in a process of "co-making." Barry Commoner uses net as a metaphor to illustrate this connection. "Most ecosystems are so complex that the cycles are not simple circular paths, but are crisscrossed with branches to form a network or a fabric of interconnections. Like a net, in which each knot is connected to others by several strands, such a fabric can resist collapse better than a simple, unbranched circle of threads-which if cut anywhere breaks down as a whole" (1971, p.38). This necessarily means that both human and nonhuman animals are heterogeneous entities without any qualitative hierarchy. Instead, all beings are equally situated in a continuous interaction through which some human values can be redefined.

Zoopoetics proposes that human creativity is not an individual action attributed only to human beings, but rather "a transformation in one's own being in the prospect of reflecting the other" (Marchesini, 2016, p. 178). Marchesini points out that what we usually think of as purely "human" aesthetic forms are in fact produced within a zone of interpretation that "envisage[s] a merging between entities" (ibid.). In other words, seeing the creation of artworks as a separate action excluded from nonhuman forces can be misleading. In *Yılık Atı*, therefore, the interaction between human and nonhuman animals contributes to the process of poetic creation by making humans recognize themselves in the animal.

This is an idea which completely contradicts with anthropocentric perception. In the age of the Anthropocene, one might say that there is nowhere in this planet that does not in some way bear the imprint of human activity. This anthropocentric fallacy is strikingly illustrated in *Yılık Atı* in which the priority is given to Doru in terms of her capacity to make individual decisions, to adapt the unfamiliar environment and to foster solidarity. To stop this fallacy, there must be a paradigm shift from the idea that human being is the sole user of

language to the belief which arguing for nonhuman animals are potentially agents to develop their own language. On this context, Kari Weil restates that “[t]he idea of ‘the animal’-the instinctive being with presumably no access to language, texts, or abstract thinking-has functioned as an unexamined foundation on which the idea of the human and hence the humanities have been built” (Weil, 2012, p. 23). The idea that animals have the potential to develop their own language is reified through the sound of horseshoe which is earlier silenced as the outcome of anthropocentric perspective. However, as the plot unfolds, Doru denies the human captivity and reveals her real capacity. When she and her colt head for freedom, their sound cannot be silenced anymore. “On the outskirts of the hill, they heard the harmonious sounds of their hooves without horseshoe” (YA, p. 105).

CONCLUSION

In *Yılıkı Atı*, Sayar skilfully illustrates the life of Central Anatolian peasants with the specific focus on their long-held tradition about old horses. By doing this, he has created two different but entangled worlds for the human and the nonhuman animals. When these worlds are juxtaposed, two themes become distinctive throughout the story; parent-child relation and individualism. The relation between Ibrahim and his son, Mustafa is elaborated through Doru’s story. Doru who has served Ibrahim for fifteen years is chased away to the wild claiming that she is too old and not worth feeding with the already limited food share. In this process, she has undergone many traumatic experiences like having to depart from her own colt, being banished from the place where she used to live and accordingly compelled to live in a thoroughly new environment in which survival is quite challenging for her. She has tried to come back several times in each of which she was repulsed with scorn and indignation by Ibrahim. Mustafa implicitly criticises his father’s attitude towards Doru and finds him ungrateful and merciless. However, it is impossible for him to express his feelings boldly and frankly since he has been restrained by the patriarchal society he was born into. As a father, Ibrahim is a distant figure whom Mustafa has to respect with the feelings of fear, anger and admiration. On the one hand, Mustafa criticises his father for his attitude towards Doru, on the other hand, feels a kind of hidden admiration because of the possibility of getting the same power one day in the future. In Ibrahim’s case, patriarchy which is disguised as the appeal to have a full domination over the family stands alongside a deep-seated negligence for parenting to be perceived as a crucial dimension of male experience. As far as parenting is concerned, Doru and her colt have instinctively developed a strong and sincere bond which leads them to their own survival at the end of the story. The relation between Doru and her colt transforms into a kind of mirror through which Ibrahim and Mustafa’s relation has been defined.

At the same time, Doru and her colt’s successful escape plan causes a change in Mustafa’s stance towards animals. Knowing that his father would be extremely furious with him since he could not manage to catch the horses, Mustafa curses Doru and her colt, which is an unexpected attitude from him as he has initially criticised his father for his cruelty towards Doru. In this sense, the nonhuman animals in the story bear an agentive role in creating and changing the perceptions related to social and personal issues.

Individualism is the other central theme in the story. Far from celebrating human being’s capacity to develop a strong individual stance, Sayar distinctively illustrates how nonhuman animals excel in developing an individual attitude despite of the fact that they have been considered as inferior to human beings in almost all cases. Ibrahim cannot resist

the local tradition on the ground of having to consider the limited food share though it is also hard for him to discard his favourite mare who actually merits gratitude and affection. This anthropocentric attitude also shows itself when Ibrahim wants to have Doru back once the winter is over. He is reflected as a weak, helpless and self-centric character who is not able to cope with the situation. These attributes definitely do not imply a strong individual stance but rather reflects an attitude manipulated by materialistic or social motives. Unlike Ibrahim, Sayar portrays Doru as a strong, persistent, resilient and sensitive character and accordingly she is able to survive with her innate harmony with nature.

Her survival also depends on the fact that she is relatively successful at communicating with other characters in the story. This overlaps with the idea that communication is not only sustained by human speech, yet it is the production of oral and gestural energy between species. Ibrahim, who lacks such an understanding, fails in feeling empathy with Doru and also anticipating her plan to escape, therefore finds himself in frustration at the end of the story. Moreover, in the intraspecies relations, Ibrahim is again illustrated as an unsuccessful communicator particularly in his relation with his children and wife. To reveal this, Doru functions as mirror image which has already transcended the metaphorical and symbolic representation of nonhuman animals. As zoopoetics argues, to illustrate nonhuman animals in metaphorical paradigm is the outcome of human subjectivity, which disregards the fact that nonhuman animals have their own perspective on the world and this perspective may not coincide with ours. That is to say, the anthropocentric way of thinking is not the only one that matters.

The story offers a commentary on the condition of the horses and the peasants in a Central Anatolian village. As a realistic Village Institute author, Sayar mostly focuses on demonstrating economic and social issues of the village by juxtaposing two profiles from human and nonhuman worlds. In addition to the author's intention, this juxtaposition causes to re-evaluate the proximity between human and nonhuman worlds. Zoopoetics does not insist upon erasing the line between humans and nonhuman animals but rather complicating, thickening, dividing and multiplying that line till it creates its own abyss. In this newly created platform, zoopoetics argues for the fact that nonhuman animals are also makers and they have agentive role in that making as such in creating the harmonious sounds of their hooves without horseshoe in Doru's case. Therefore, Sayar's project of paying attention to other modes of being points out the fact that the overlapping of animal and human lives favours the creation of a sense of community and the necessity of coexistence. The zoopoetic reading of *Yılık Atı*, then, acknowledges that each textual animal presence enables an insight that moves beyond the human and toward a less anthropocentric perception of the world. Such understanding can help enrich the empathetic imagination as we all try to find better ways of coexisting with other species on this shared planet.

BIBLIOGRAPHY

- Berger, J. (2009). *Why look at animals?* London: Penguin Books.
- Commoner, B. (1971). *The closing circle-nature, man, and technology*. New York: Knopf.
- Derrida, J. (2008). *The Animal That Therefore I Am*, trans. David Wills and ed. Marie-Louise Mallet. New York: Fordham University Press.
- Driscoll, K. and Hoffmann, E. (2018). Introduction: what is zoopoetics? K.Driscoll & E.Hoffmann (Ed.) *What is zoopoetics? texts, bodies, entanglement*. (pp. 1-15). USA: Palgrave.
- Kate, R. (2007). Prometheus redeemed? from autoconstruction to eco-poetics. L. Kearns & C. Keller (Ed.), *Ecospirit: religions and philosophies for the earth*. (pp. 240-94). New York: Fordham University Press.
- Marchesini, R. (2016). Zoomimesis: animal inspiration. *Angelaki*. 21 (1), 175-97.
- McHugh, S. (2009a). Literary animal agents. *PMLA* 124 (2), 487-495.
- McHugh, S. (2009b). Animal farm's lessons for literary (and) animal studies. *Humanimalia*. 1 (1), 24-39.
- Middelhoff, F. and Schönbeck, S. (2019). Coming to terms: the poetics of more-than-human worlds. F. Middelhoff & S. Schönbeck & R. Bogards & C. Gersdorf (Ed.), *Texts, animals, environments*. (pp.11-41). Berlin: Rombach Verlag.
- Moe, A. (2012). Zoopoetics: a look at Cummings, Merwin, & the expanding field of ecocriticism. *Humanimalia*. 3 (2), 28-55.
- Moe, A. (2013). Toward zoopoetics. Rethinking whitman's original energy. *Walt Whitman quarterly review*. 31 (1), 1-17.
- Norris, M. (1985). *Beasts of the modern imagination: Darwin, Nietzsche, Kafka, Ernst, and Lawrence*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Sayar, A. (1980). *Yılka Atı*. Istanbul: Otuken.
- Shaviro, S. (2015). Consequences of panpsychism. R. Grusin (Ed.), *The Nonhuman Turn*. (pp.19-44). Minneapolis: Minnesota UP.
- Tabitha, F. (2008). Psychoanalytic concepts of fatherhood: patriarchal paradoxes and the presence of an absent authority. *Studies in gender and sexuality*. 9 (2), 113-139.

Türkçedeki Yan Cümlelerde Öznenin İfade Ediliş Biçimleri

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Erdoğan
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
oerdogan@cumhuriyet.edu.tr

Öz

Türkçede özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci gibi cümleye mahsus ögeler, yüklem görevindeki bir çekimli fiil yerine bir fiilimsiye de bağlanabilir ve böylece, dizimsel kurgusu itibarıyla cümleye benzeyen ancak yüklemine çekimsiz olması nedeniyle bir cümle gibi bağımsız bir şekilde kullanılamayan yan cümleler ortaya çıkar. Yan cümlelerin bağımsız kullanılamaması, bu yapıların her zaman ya bir cümle ya da bir sözcük öbeği olmak üzere başka bir dizimin kurgusuna katılmasını ve o dizime ait bir unsuru oluşturmasını gerektirir. Burada yönetici öge -yani, yüklem- olarak öne çıkan fiilimsiler, kendi etrafında oluşturduğu cümlesel yapının başka bir dizimin içinde kolaylıkla yer alabilmesini sağlar. Bu tür bir yükleme bağlanan özne, nesne ve tümleç gibi ögelerin durumu incelendiğinde öncelikle bu ögelerin yan cümledeki kullanımının herhangi bir cümledeki kullanımıyla tamamen eş değer olduğu görülür. Bunun yanında, bir kısım örneklerde de söz konusu ögelerle ilgili sadece yan cümleye özgü birtakım kullanım biçimleri sistemli bir şekilde kendini gösterebilir. Bu tür örneklerde ise ögenin çoğu kez yan cümledeki üst dizimdeki cümle veya sözcük öbeğiyle bütünleşmesi noktasında önemli roller üstlendiği gözlemlenir. Bu çalışmada, söz konusu ögelerden özne ele alınmıştır. Bu çerçevede, öznenin ne tür örneklerde yan cümlede yer alarak fiilimsiye bağlanabileceği ve yan cümlede bir öznenin bulunmaması durumunda bu ögeyle verilen ve anlamın tamamlanması için de ihtiyaç duyulan bilginin başka hangi yollarla sağlanabileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, yan cümlelerin parçası olduğu üst dizimle kurması muhtemel anlamsal ve yapısal bağıntıların oluşmasında öznenin nasıl bir rolünün olduğu sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, yan cümle, dizim, özne, fiilimsi.

The Expression Types of the Subject in Turkish Subordinate Clauses

Abstract

In Turkish, elements of sentence such as the subject, object or complement can also connect to nonfinite verbs instead of finite verbs as predicate. In this way, "subordinate clauses", which are similar to sentence in terms of syntagm but couldn't be used independently like sentence because of the nonfinite verb, are formed. Not being able to use these structures independently requires that they take place as an element in another syntagm, either sentence or word group. Here, the nonfinite verbs coming forward as the governor element -that is, predicate- enable the syntagmatic structure formed around itself to take place in another syntagm easily. When the sentence elements connected to this kind

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16/02/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 06/05/2020

of predicate are examined, firstly it's seen that they're used in the subordinate clause just as being used in a sentence. Furthermore, in some examples, it can also be observed that they're used systematically in a way peculiar to subordinate clauses. In such examples, they often have important roles in the integration with the upper syntax. In this paper, the subject, which is one of these elements, has been discussed. In this context, it has been investigated when the subject can take place in subordinate clauses and if there isn't a subject in subordinate clauses, how the information given by the subject and which is necessary to complete the meaning is obtained. Furthermore, the roles which the subject can assume in probable structural and semantic connections occurring between the subordinate clause and upper syntagm containing itself have been questioned.

Keywords: Turkish, subordinate clauses, syntax, subject, nonfinite verbs.

GİRİŞ

Türkçede bir cümle bir başka cümlenin içinde yer alabilir ve bu oluşum, şu iki farklı şekilde gerçekleşir:

1. Cümle, temel cümlesel özelliklerini muhafaza ederek başka bir cümlenin bünyesinde yer alır. Söz gelimi, “Necile **aklımı oynattım** zannetme.” (Peyami Safa, 2008, s. 327) örneğinde “Aklıma oynattım.” cümlesi bu yolla bir başka cümlenin kurgusuna katılmıştır. Bu tür cümleler, “iç cümle” olarak adlandırılmaktadır.¹

2. Cümle, başka bir cümlenin kurgusuna katılırken bir fiilimsi veya fiilimsi öbeğine dönüşür. Söz gelimi, yukarıdaki örneğin “Necile **aklımı oynattığımı** zannetme.” şeklinde olması durumunda “Aklıma oynattım.” cümlesi bu kez bir sıfat-fiil öbeğine dönüşmüş olarak karşımıza çıkar. Bir fiilimsi veya fiilimsi öbeği niteliği gösteren bu yapılar ise çeşitli kaynaklarda “yan cümle” olarak veya benzer terimlerle ele alınmaktadır.²

Burada dikkat çeken başlıca husus, iç cümlelerin başlı başına bir cümle olma özelliğini göstermesine karşılık yan cümlelerde bir açıdan cümleyle ortak, bir açıdan da cümleden ayrı özellikler gösteren farklı bir yapının ortaya çıkmış olmasıdır.

Buna göre, yan cümle ile cümle arasındaki ortak nokta olarak her ikisinin de aynı dizimsel değere sahip oluşu gösterilebilir. Söz gelimi, “Kafesin arasından bir duman gibi sızdı.” cümlesine bakıldığında burada sırasıyla “Dolaylı Tümleç-Zarf Tümleci-Yüklem” öğelerinden oluşan bir dizim görülmektedir ve bu dizim, cümle “**Kafesin arasından bir duman gibi sızarak** dolunaya doğru uçtu.” (Anar, 2006, s. 47-48) örneğindeki gibi bir zarf-fiil öbeğine dönüştürüldüğünde de yine varlığını sürdürmektedir. Bir başka ifadeyle, bu örnekte de “Yan Cümlede Dolaylı Tümleç-Yan Cümlede Zarf Tümleci-Yan Cümlede Yüklem” şeklinde bir dizim karşımıza çıkmaktadır. Bu da buradaki “sızarak” şeklindeki zarf-fiilin sadece bir sözcük olmanın ötesinde çeşitli cümle öğelerini yönetebilme erkine de sahip bir unsur olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, fiilimsi öbeklerinin de sadece bir sözcük öbeği değil, aynı zamanda kendi içinde cümlesel özellikler gösteren yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Cümleye özgü öğelerin tüm sözcük öbekleri arasında yalnızca fiilimsi öbeklerinin bünyesinde yer alabiliyor olması da bu öbeklerin cümleyle kesişen bir yönünün olduğunu ayrıca desteklemektedir.

Bir yan cümlenin cümleden ayrılan yönünü ise -yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi- kip ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş bir yüklemle sahip olmaması ve buna bağlı olarak da bir cümle gibi bağımsız bir şekilde kullanılamaması özellikleri oluşturmaktadır.³ Bu durum,

¹ bkz. (Topaloğlu, 1989, s. 85; Korkmaz, 2007a, s. 121; Delice, 2007, s. 166; Aktan, 2009, s. 132; Özkan & Sevinçli, 2011, s. 201; Özmen, 2013, s. 179). Ayrıca, (Hatiboğlu, 1972, s. 152-153; Dizdaroğlu, 1976, s. 192; Sağlam, 1977, s. 103-104; Şimşek, 1987, s. 277; Koç, 1990, s. 456; Bilgin, 2002, s. 532)’de “iç tümce” ve (Bozkurt, 2010, s. 130)’da “iç tümce”.

² (Emre, 1945, s. 504)’te “yanal cümle”, (Üçok, 1947, s. 106)’da “yansılama”; (Bilgegil, 1963, s. 73-74; Ediskun, 1963, s. 379; Toparlı, Karataş & Vural, 1995, s. 111)’de “yan cümlecik”; (Banguoğlu, 1974, s. 547-548)’de “yancümle veya alt cümle”, (Kükey, 1975, s. 264)’de “yan tümcecik”; (Hatiboğlu, 1972, s. 180; Dizdaroğlu, 1976, s. 191-192; Sağlam, 1977, s. 193; Atabay, Özel & Çam, 1981, s. 109; Koç, 1990, s. 444)’te “tümçemsî”; (Gencan, 1966, s. 88)’de “yan veya bağımlı önerme”; (Burdurlu, 1967, s. 96-97)’de “yan yargı”, (Şimşek, 1987, s. 251)’de “yantümcecik veya tümçemsî”, (Demir & Yılmaz, 2003, s. 213; Delice, 2007, s. 163-165; Daşdemir, 2014, s. 176-179)’da “yan cümle”; (Erkul, 2007, s. 61)’de “yan cümle veya cümlecik”; (Erkman Akerson & Ozil 1998, s. 60; Bilgin, 2002, s. 511; Aksan, 2005, s. 123-124)’te “yan tümce” ve (Uzun, 2000, s. 40)’ta “yerleşmiş tümce”.

³ Bu özellik, bir yargı bildirmedeği gerekçeyle fiilimsi ve fiilimsi öbeklerinin yan cümle olarak değerlendirilemeyeceği yönünde tamamen karşıt bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir (Mansuroğlu, 1955, s. 59; Ergin, 1962, s. 316; Topaloğlu, 1989, s. 158; Karahan, 1994a, s. 21-22; Zülfikar, 1995, s. 648; Korkmaz, 1997, s. 53; SEFAD, 2020; (43): 195-220

yan cümlelerin her zaman ya bir cümlelerin ya da bir sözcük öbeğinin içinde yer almasını gerektirir. Buna göre, bir cümlelerin içinde yer almışsa cümle öğelerinden birini oluşturan yan cümleler, bir sözcük öbeğinin içinde bulunması durumunda da öbeği meydana getiren unsurlardan birini temsil eder. Söz gelimi, “Onun için **sana her şeyi anlatmak** istiyorum.” (Peyami Safa, 2008, s. 297) örneğinde cümlelerin nesnesi; “**çantasından mendilini almak / bahanesi**” (Peyami Safa, 2008, s. 145) örneğinde ise belirtisiz isim tamlamasının tamlayanı olarak bulunan isim-fiille kurulu yan cümle örnekleri görülmektedir. Burada ikinci örnekteki belirtisiz isim tamlamasının da bir cümlelerin parçası olabileceği göz önünde bulundurulursa yan cümlelerin bu tür örneklerde içinde yer aldığı sözcük öbeği aracılığıyla cümleye katıldığı da düşünülebilir. Sonuçta ise cümleye ister doğrudan bir cümle ögesi olarak isterse bir sözcük öbeğinin içinde yer alarak katılmış olsun yan cümlelerin her örnekte parçası olduğu üst dizimle bütünleşmiş bir durumda olduğunu belirtmek mümkündür. Bu bütünleşmeden dolayı içinde söz konusu yapıları bulduran cümleler de bir “girişik-birleşik” cümle örneği oluşturur.

Özetlemek gerekirse yan cümleler iki cümlelerin birleştirilerek tek bir cümle hâlinde ifade edilmek istenmesi durumunda, cümlelerden birinin diğer cümlelerin içinde yer almak üzere bir fiilimsi veya fiilimsi öbeğine dönüşmesi sonucu ortaya çıkan yapılar olarak tanımlanabilir. Cümlelerin içinde yer alması, ya doğrudan bir cümle ögesi olmasıyla ya da cümlede görevli bir sözcük öbeğinin içinde bulunması yoluyla gerçekleşen bu yapıların temel özellikleri, “yönetici ögesinin çekimsiz bir fiilden oluşması”, “dizimsel özellikleri bakımından cümleye benzermesi” ve “bir cümle gibi bağımsız bir şekilde kullanılamaması” şeklinde sıralanabilir. Buna göre, tüm fiilimsi ve fiilimsi öbekleri, aynı zamanda bir yan cümleyi temsil etmektedir.⁴ Bu noktada, kullanılan fiilimsi ekinin türü de göz önünde bulundurulursa “isim-fiille kurulan yan cümleler”, “sıfat-fiille kurulan yan cümleler” ve

Turan, 1999, s. 306; Savran, 1999, s. 329; Karahan, 2000, s. 18-19; Cemiloğlu, 2001, s. 66; Özkan & Sevinçli, 2011, s. 207-208; Karaörs, 2005, s. 160-1611; Mehmedoğlu, 2005, s. 95; Aktan, 2009, s. 129-130; Deniz Yılmaz, 2009, s. 37-38; Üstünova, 2010, s. 700; Özmen, 2013, s. 144; Özkan, Toker & Aşçı 2016, s. 128-129; Kültürel, 2018, s. 34; Böler, 2019, s. 215). Bu çalışmalarda temel olarak kip ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş bir fiilin yüklem olmadığı yapılarda bir yargıdan söz edilemeyeceği ve yargı ifade etmeyen bir yapının da cümlesel bir değer taşıyamayacağı tezi öne çıkar. Bu tez doğrultusunda da fiilimsiler sadece bir sözcük; fiilimsi öbekleri de sadece bir sözcük öbeği olarak değerlendirilir. Diğer taraftan, burada temel ölçüt olarak karşımıza çıkan “yargı” kavramının ne olduğu da tartışılmalı konulardan biridir. Bu konuyla ilgili olarak Uzun, “Ali tam Amerika’ya gidecekti.” örneğini vermiş ve bu cümlede ‘Eee, n’oldu?’ diye sormayı gerektiren bir eksiklik olduğuna -bir anlamda, yargıyla cümleyi eşitleyen kabulün her zaman ve her örnekte geçerli olmayabileceğine- dikkat çekmiştir (1998, s. 64). Karabulut, Türkiye’de tüm cümle tanımlarının “yargı” kavramı etrafında yapılmasına rağmen yargının ne olduğu hakkında bir tanım yapılmadığını belirtmiş (2009a, s. 275) ve bu kavramın anlamla ilgili olduğunu, bu nedenle sadece cümlelerin değil, anlamı olan her sözcük ve sözcük öbeğinin de bir yargı içerdiğini, söz gelimi “yeşil” sözcüğünün bir renk hakkında verilen hükümü ifade ettiğini dile getirmiştir (2009, s. 276-277). Benzer bir şekilde, Delice de “kot pantolonlu çocuk” öbeğinin “Çocuk kot pantolonu giymiş.” yargısını bildirdiğini ve dolayısıyla, yargının sadece cümleye has bir kavram olmadığını belirtmiştir (2012, s.38). Bu görüşler, konuyla ilgili yargı temelli değerlendirmelere alternatif bir yaklaşım olarak görülebilir. Zira, fiilimsi ve fiilimsi öbeklerinin yargı bildirip bildiremeyeceği konusu bu doğrultuda tekrar ele alındığında bu yapıların da bir yargı bildirdiği ancak yargı “anlam” ile ilgili olduğu için bu kavramın herhangi bir yapıyı tanımlamakta tek başına yeterli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁴ Hangi unsurların yan cümle oluşturabileceği konusunda kaynaklarda esasında bir görüş birliği yoktur. Çeşitli kaynaklarda fiilimsiler dışında ki, dA, yA, değil, gibi, mI vb. daha birçok unsur yan cümle konusuyla ilişkilendirilmekte ve bu unsurların yan cümleyi temel cümleye bağladığı dile getirilmektedir. Bunun yanında, yan cümlelerin kavram olarak ne olduğu hakkında da kaynaklar arasında muazzam farklılıklar görülebilmektedir. Aynı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş olduğu için burada bu mevzunun ayrıntılarına girilmemiş; bunun yerine “yönetici ögesinin çekimsiz bir fiilden oluşması ve cümle öğelerini yönetebilmesi” ölçütü esas alınarak sadece fiilimsi ve fiilimsi öbeklerinin yan cümle oluşturabileceği görüşüne yer verilmiştir. Yan cümleler de kavram olarak bir cümlelerin başka bir cümleye bağlanmasıyla değil, bir cümlelerin başka bir cümlelerin içinde yer almasıyla ortaya çıkan yapılar olarak ele alınmıştır.

“zarf-fiille kurulan yan cümleler” ile yine fiilimsi eki olarak ele aldığımız şart işlevli -sA ekinin kullanıldığı “şart-fiille⁵ kurulan yan cümleler” olmak üzere dört farklı yan cümle türünden söz edilebilir.

Bu genel çerçeve kapsamında bir yan cümle bünyesinde yer alabilecek özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci gibi yüklemi tamamlayan öğeler incelendiğinde öncelikle yukarıda sözü edilen yan cümle ile cümle arasındaki dizimsel benzerliğin bir sonucu olarak bu öğelerin tıpkı cümledeki gibi kullanıldığı görülür. Bu kullanım biçiminde öge, yan cümle yüklemine hem yapısal hem de anlamsal olarak bağlıdır. Bunun dışında, yan cümle ögesinin cümledeki kullanımından farklı olarak yüklemle arasındaki yapısal bağlılığı yitirirken anlamsal bağını koruduğu başka türlü kullanım biçimleri de mevcuttur. Bu kullanım biçimleri, temel olarak bir ögenin yan cümle yapısının sınırlarından eksiltilerek üst dizime ait belli bir konuma getirilmesi şeklinde işlemektedir. Söz gelimi, “{**Aşevinde yere düşürülen** / bir bakır} sesiyle irkildi.” (Kemal Tahir, 1993, s. 16) cümlesinde “aşevinde yere düşürülen” şeklinde bir yan cümle görülmektedir. Yere düşürülen şeyin ne olduğu hakkındaki bilgi ise bu yan cümle yapısının sınırları içinde bulunmamaktadır. Bu bilgi, ancak yan cümle parçası olduğu sıfat tamlamasında nitelendirilen ismin konumuna taşınmış olan “bir bakır” unsuruyla tamamlanabilmektedir.

Yan cümle öğeleri, gerek cümledeki gibi yüklemi yapı ve anlam bakımından tamamlıyor olsun gerekse yukarıdaki örnekte olduğu gibi yan cümle yapısının sınırları içinde bulunmadığı hâlde yüklemle anlamsal bağını sürdürüyor olsun yan cümlelerin temel oluşum ve kullanım özellikleri hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Zira, söz konusu öğeler incelendiğinde derin yapıdaki anlamın bir yan cümle şeklinde yüzeysel yapıya aktarılmasında birtakım yapıların “sistemli bir şekilde” kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, bu yapıların neler olduğu özne çerçevesinde ele alınmış ve “özne ögesiyle ifade edilen bilginin” bir yan cümlede hangi yollarla ortaya konabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, yan cümlelerde özneyi veya özneye verilen bilgiyi belirtmek için şu yollardan birine başvurulduğu ifade edilebilir:

1. YAN CÜMLEDE ÖZNE

Özne, kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde eylemi gerçekleştiren kişi veya şeydir.⁶ Buna göre, bir cümlede özne ögesiyle ifade edilen bilgi de eylemin gerçekleştiricisiyle ilgili olmalı ve faile işaret etmelidir.

⁵ -sA ekinin dilek ve şart olmak üzere iki ayrı işlevi vardır. Bu ayrıma göre “Keşke yarın hava güzel olsa!” gibi bir örnekte dilek; “Yarın hava güzel olursa dışarı çıkabiliriz.” gibi bir örnekte ise şart bildirmektedir. Bu iki örnek, birbirinden çok farklıdır. Zira, birinci örnekte -sA bir kip ekidir ve eki alan fiil de çekimli bir fiil olarak cümle yüklemine oluşturmuştur. İkinci örnekte ise -sA, bir fiilimsi ekidir ve bu örnekte fiil, eki aldıktan sonra fiilimsiye dönüşmüş; kendisine bağlı isim ve zarf unsurlarıyla da bir fiilimsi öbeği meydana getirmiştir. Kaynaklarda bu eki “dilek-şart kipi” adı altında her iki işlevini birleştirerek ele almak gibi genel bir temayül olsa da buradaki ayrıma dikkat çeken birçok çalışma da ortaya konmuştur. Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak ekin şart işlevinde olması durumunda “zarf-fiil” kategorisinde bir fiilimsi eki olarak değerlendirilebileceği görüşü öne çıkmaktadır (Gülsevin, 1990, s. 125-143; Karahan, 1994b, s. 471-474; Develi, 1995, s. 91-94; Korkmaz, 2007b, s. 1038; İlhan, 2009, s. 252-260). Bunun yanında, farklı ancak çok da aykırı sayılmayacak şekilde “şart zarf-fiil” (Yücel, 2000, s. 110) ve “şart-fiil” (Delice, 2007, s. 47) adlandırmalarına yer verilmiş; ayrıca, çoklu işlevinden dolayı bu eke “dilek-şart kipi” yerine “-sA eki veya -sA kip eki” (Benzer, 2010, s. 138) şeklinde atıfta bulunulması da önerilmiştir. Bu noktada, ekin çoğunlukta olduğu gibi bir zarf-fiil eki olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyiz. Bununla birlikte, fiilimsi ekinin alan tüm fiiller gerek işlev gerekse şekil bakımından çekimli fiillerden ayrılırken -sA ekinin şart işleviyle alan fiiller işlev bakımından fiilimsi özelliği göstermek, şekil bakımından da çekimli bir fiile benzemek gibi bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışmada, ekle ilgili bu özellik de göz önünde bulundurulmuş ve bu nedenle “isim-fiil”, “sıfat-fiil” ve “zarf-fiil” kategorilerine ilaveten “şart-fiil” şeklinde dördüncü bir başlık açmak tercih edilmiştir.

Bu bağlamda, cümlede yüklemi tamamlayan özne, yan cümlede de aynı şekilde yan cümlelerin yüklemine tamamlayarak eylemin gerçekleştiricisini bildirebilir. Söz gelimi, “**İki adam gelince** nasıl konuşulur, nasıl oturulur, nasıl kalkılır?” (Baykurt, 2013, s. 191) örneğine bakıldığında “iki adam” ögesinin özne göreviyle “gelince” şeklindeki yan cümle yüklemine bağlı olduğu ve böylece, gelme eylemini kimin gerçekleştirdiğini ortaya koyduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde, “**Şakir Efendi çıkıp gittikten sonra** Aşağı Mahalle'den Fatma geldi.” (Baykurt, 2013, s. 223) örneğinde de “Şakir Efendi” ögesi, yan cümlelerin yüklemine bağlı bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Çekimsiz bir öge olan öznenin bu örneklerdeki kullanımının cümledeki kullanımından farksız olduğu ifade edilebilir.

Yan cümlede özne isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve şart-fiil ekleriyle kurulanlar olmak üzere tüm yan cümle türlerinde görülebilmektedir. Örneklerin önemli bir kısmında yan cümlelerin ya zaman ilgisi kuran bir çekim edatıyla bir araya gelerek çekim edatı öbeği oluşturduğu ya da cümlelerin kurgusuna çoğu kez zaman ifade eden bir zarf tümlecisi olarak doğrudan katıldığı gözlemlenir. Bunun yanında, daha farklı yapı ve işlevlerle kullanılan örneklerle de karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda, yan cümlelerin türüne göre karşımıza en sık çıkabilecek örnekleri şu şekilde ele alabiliriz:

İlk olarak, isim-fiille kurulu yan cümle türünde öznenin kullanımıyla ilgili olarak daha çok yan cümlelerin bir cümle yerine bir çekim edatı öbeğinin kurgusuna katıldığı kullanım biçimi öne çıkar. Buna göre, çekim edatı öbeğinin birinci kısmında isim değerinde bir yan cümle ve ikinci kısmında da çekim edatı öbeklerinin yapısı gereği bir çekim edatı bulunur. Buradaki yan cümle aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi çoğu kez -mA isim-fiil ekiyle kurulur ve çoğunlukla da -DAn önce veya muadili bir çekim edatıyla birlikte kullanılır:

“{**Mustafa Efendi** leyli meccanî imtihanına girme /den önce} de, [babası] ‘Aman oğlum boşuna zahmet etme; bu işler iltimasız olmaz,’ demişti.” (Atay, 2013, s. 43)

“{**Aristo Eski Yunan**’da bilimin temellerini atma / dan önce} mitoloji yürürlükteydi.” (Atay, 2013, s. 76)

Aynı yapı, bazı işlevsel farklılıklarla sıfat-fiille kurulu yan cümlelerde de görülür. Burada da bir özne ihtiva eden sıfat-fiille kurulu yan cümle çekim edatı öbeğinin birinci birleşenini oluşturur. Bu yan cümle çoğunlukla ya -An ya da -Dlk sıfat-fiil ekiyle kurulmuştur. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere eğer -An ekiyle kurulmuşsa çekim

⁶ Burada özneyi “kılanı ve olanı karşılayan öge” şeklinde ele alan yaygın görüşten farklı olarak “sadece kılanı karşılayan öge” olarak sınırlandırmak tercih edilmiştir. Kaynak olarak (Delice, 2004, s. 127-169)’a dayanan bu tercihin gerekçesi, ilgili kaynak doğrultusunda şöyle açıklanabilir: Bir cümle, ya bir kılış ya bir oluş ya da bir durum olmak üzere üç farklı gerçekliği yansıtabilir. Buna bağlı olarak da yüklemi bir kılış fiilinden oluşan “kılış cümleleri”; yüklemi bir oluş fiilinden oluşan “oluş cümleleri” ve yüklemi ek-fiil almış bir isimden oluşan “durum cümleleri” ortaya çıkar. Burada oluş cümleleri, yansıttığı gerçeklik itibarıyla kılış sonrasını; durum cümleleri ise kılış ve oluş sonrasındaki hâli ifade eder. Söz gelimi, “Çocuğun yüzü sarardı.” gibi bir oluş cümlesinde olma öncesi kılış evresi, “Hastalık çocuğun yüzünü sararttı.” şeklinde ifade edilebilir. Burada dikkat çeken temel husus, kılış evresinde kılışın gerçekleştiricisini bildiren unsurun anlatım oluş veya durum evrelerini yansıtır bir hâle getirildiğinde artık belirtilmiyor olmasıdır. Yani, kılış evresini ifade eden cümlede özne olarak tanımlanabilecek “hastalık” ögesi, oluş evresi dile getirildiğinde artık kullanılmamakta ve cümle de bu kez eylem ile nesneyi ifade eden unsurlar temel alınarak oluşturulmaktadır. Bu durumda, “çocuğun yüzü” ögesi, esasında oluş cümlesinde de nesneyi temsil etmektedir ve bu husus, tüm oluş ve durum cümlelerinde benzer bir şekilde geçerlidir. Ayrıca, “Ahmet [ödevlerini] zamanında yapıyor.” ve “Hasan [bir takım elbise] satın aldı.” gibi örneklerdeki nesne ögesi, yalnızca yüklemi geçişi olan kılış cümlelerinde görülebilir; oluş ve durum cümlelerinde ise yüklem, bu tür bir nesneyi alma erkine sahip değildir (Delice, 2007, s. 157). Bu da kılış cümleleri ile oluş ve durum cümlelerinin birbirinden farklı gerçekliklere yaslanıp farklı anlam, yapı ve kurgu özellikleri gösterdiğini ortaya koyan bir husus olarak görülebilir.

edatı öbeğinin ikinci kısmında çoğunlukla -A kadar; -Dİk ekiyle kurulmuşsa da çoğunlukla -DAn sonra çekim edatı yer alır:

“{**Ben varan** / a kadar} parayı hazırla!” (Baykurt, 2013, s. 89)

“{**Kaymakam gelen** / e kadar} varıp gelivereyim!” (Baykurt, 2013, s.155)

“{**Köpek sustuk** / tan sonra} da Mefharet epeyce bekledi.” (Peyami Safa, 2008, s. 67)

“{**Babası odadan çıktık** / tan sonra} Meral kendini koltuğa attı.” (Peyami Safa, 2008, s. 187)

Buna ilaveten, sıfat-fiille kurulan yan cümlelerde öznenin kullanımıyla ilgili olarak bir yapıdan daha söz edilebilir. Bu yapıda öznesi olan sıfat-fiille kurulmuş yan cümle, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bir sıfat tamlamasında sıfat konumundadır:

“Şakir Efendi (...) şimdi de {**yılan sokan** / yeri} jı yarıyor.” (Baykurt, 2013, s. 269)

“{**Top sökmez** / bir karanlık}, (...) çöktü evin içine.” (Baykurt, 2013, s. 263)

“{**Ses yetişmez** / bir yücelik}te, gür dalları gözden uzaklaşıyor.” (Baykurt, 2013, s. 263)

Zarf-fiille kurulmuş olup özne içeren yan cümlelerde ise temel olarak iki tür örnek dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, yine yan cümlelerin bir çekim edatı öbeğinin kurgusuna katıldığı yapıdır. Bu örneklerde yan cümlelerin aşağıdaki gibi çoğunlukla ya -IncA zarf-fiil ekiyle kurulu olarak -A kadar çekim edatıyla ya da -All zarf-fiil ekiyle kurulu olarak beri çekim edatıyla birlikte kullanıldığı görülür:

“(...) {**öğrenciler yatınca** / ya kadar} bir muavin gibi çalışırdı.” (Atay, 2013, s. 42)

“{**Ben gelince** / ye kadar} bir koroner spazmından ansızın ölmüş. (Peyami Safa, 2008, s. 387)

“{**Akçakoca sözü alalı** / beri} Dünder Alp (...), kıvranmaya başlamıştı.” (Kemal Tahir, 1993, s. 144)

Zarf-fiille kurulu yan cümlelerde öznenin kullanımıyla ilgili ikinci tür örnekler ise aslında genel olarak yan cümlede öznenin en sık görüldüğü grubu oluşturmaktadır. Bu örneklerde -ken, -Inca, -All, -mAdAn, -Dİkça, -DİğIndA, -Dİ mI, -Dİ -All, -Ar -mAz gibi pek çok zarf-fiil ekinden biriyle kurulmuş olan yan cümle, bu kez bir sözcük öbeğinin değil; bir cümlelerin kurgusuna katılmıştır ve bu cümle içinde aşağıda olduğu gibi çoğunlukla zaman ifade eden bir zarf tümleci görevindedir:

“{**Bünyamin hıçkırma hıçkırma gözyaşı dökerken** bir ilkbahar yağmuru başlamıştı.” (Anar, 2006, s. 111)

“{**Büyük Efendi örtüyü kaldırıncaya** ortaya akıllara sığmaz bir ayna çıktı.” (Anar, 2006, s. 175)

“Fakat **ben senin meseleni halledeli** yarım saatten fazla olmadı.” (Peyami Safa, 2008, s. 128)

“{**Onlar daha atlarından inmeden** konağın kapısı açılmış[tı] (...).” (Anar, 2006, s. 169)

“{**Yılanlar böyle yaptıkça** bize de onları bir bir öldürmek düşüyor.” (Baykurt, 2013, s. 36)

“{**Adamlar aceleyle odadan çıktıklarında** Bünyamin yalnız olmadığını hissetti.” (Anar, 2006, s. 48)

“{**Bir toprağa Moğol atı bastı mı**, gökten say ki, bela indi.” (Kemal Tahir, 1993, s. 48)

“**Biz bildik bileli** oturaktır buralar...” (Kemal Tahir, 1993, s. 9)

“Gözcü, **atlılar ovoidan görünür görünmez** işaret versin, davranıp karşı çıkalım!” (Baykurt, 2013, s. 162)

Bunun yanında, yan cümlelerin söz konusu örneklerde durum veya neden bildirmek gibi daha farklı işlevlere sahip olduğu şu ve benzeri örneklerle de karşılaşmak mümkündür:

“Bugün artık **kimse görmeden** çalışamazsın, (...).” (Atay, 2013, s. 263)

“Birazı da, **Ertuğrul Bey çapul akınlarını yasakladığından** savuştı.” (Kemal Tahir, 1993, s. 31)

Özneyi bünyesinde rahatlıkla ihtiva edebilen bir diğer yan cümle türü ise şart-fiille kurulu yan cümlelerdir. Bu tür örneklerde yan cümle, aşağıda olduğu gibi bir cümlelerin kurgusuna şart bildiren bir zarf tümlecisi göreviyle katılmış olarak karşımıza çıkar:

“**Meral iki kelime daha söylese** Ferhat’ı şirketten atabilirlerdi.” (Peyami Safa, 2008, s. 185)

“Eğer **ağabeyisi anahtarı saklamışsa** dışarı çıkmak mümkün değildi.” (Peyami Safa, 2008, s. 323)

“Allah’ım, **o sana ne kadar iyilik ettiyse** sen ona o kadar fenalık ettin.” (Peyami Safa, 2008, s. 270)

“**Eller hangi sözden konuşuyorsa**, sen de o sözden konuşacaksın.” (Baykurt, 2013, s. 82)

“**Gülletopuk onları bulursa** hiç suçu olmadığı halde kendisi de tehlikeye girecekti.” (Anar, 2006, s. 32)

Öznenin yan cümlede bulunması durumunda karşımıza en sık çıkabilecek örnekler, bu şekilde sıralanabilir. Bunun yanında, daha farklı örneklere rastlamanın her zaman mümkün olabileceğini de ayrıca belirtmek gerekir.

2. YAN CÜMLENİN ÖZNESİNE İŞARET EDEN UNSURLAR

Özne, yan cümlelerin yapısal sınırları içinde her zaman bulunmaz. Bu durumda, belli bir biçimbirim veya yapı aracılığıyla bu ögeye işaret edilebilir. Öznenin yan cümlelerin türüne ve kullanım şekline göre değişen bu tür ifade edilmiş biçimleri de aşağıdaki gibidir:

2.1. Yan Cümle Yüklemindeki Biçimbirimler ile Bildirilen Özne

Bilindiği üzere, çekimli fiillerdeki şahıs ekleri, eylemi kimin veya neyin gerçekleştirdiğine -dolayısıyla, özneye- işaret eder. Söz gelimi, “Geldiler.” cümlesinde gelme eylemini onların gerçekleştirdiği, -lAr üçüncü çokluk şahıs ekinde anlaşılmaktadır.

Çekimsiz fiillerle kurulan yan cümlelerde ise yüklem şahıs eki olmadığından özneye böyle bir biçimbirim vasıtasıyla işaret edilmesi mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte, bu kaidenin dışına çıkan örnekler de mevcuttur.

Bunun bir örneği, -DIĞIndA ve -DIĞIndAn gibi birden fazla ekin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış zarf-fiillerle kurulu yan cümlelerde görülür. Bu nitelikteki yan cümlelerde zarf-fiil ekini oluşturan kalıplaşmış ekler arasında bulunan iyelik ekleri, aşağıda olduğu gibi yan cümledeki eylemin gerçekleştircisine işaret eder:

“**[Ben] bilgi tehlike ile ölçülür dediğimde** kastettiklerim bunlardı.” (Anar, 2006, s. 135)

“(...) **[sen] macerayı arkadaşlarına anlattığında** hepsi sana gıpta edecek.” (Anar, 2006, s. 55)

“**[O] Ankara’dan döndüğünde** Mustafa ile tekrar buluştuk.” (Atay, 2013, s. 226)

“**[Biz] Sırtımızda yatak taşıdığımızdan** alay ediyor besbelli!” (Baykurt, 2013, s. 156)

“**[Siz] Vardığınızda** epey olmuş muydu vurulalı?” (Kemal Tahir, 1993, s. 159)

“**[Onlar] İç Azap kapısını geçtiklerinde** sabah ezanları okunmaya başlamıştı.” (Anar, 2006, s. 18)

Aynı şekilde, -DI mI ve -DI -All zarf-fiil ekleri bünyesinde görülen şahıs ekleri de aşağıda olduğu gibi bu işlevi gösterir:

“Ağabeyim **[Ben] bildim bileli** sır küpü ve sükût dondurmasıdır.” (Peyami Safa, 2008, s. 23)

“**[Sen] Kurnayı çevirdin mi** sıcak, **[sen] çevirdin mi** soğuk!” (Baykurt, 2013, s. 23)

“**[O] Güzün vermedi mi**, varır tünerim başına.” (Baykurt, 2013, s. 18)

“**[Biz] Koyunların yanına dört koyun daha aldık mı**, bize yeter...” (Baykurt, 2013, s. 21)

“**[Onlar] Öfkeleniler mi**, kaçmalı.” (Peyami Safa, 2008, s. 245)

En belirgin örnekler ise şart-fiille kurulan yan cümlelerde görülmektedir. Şart-fiille kurulan yan cümlelerin yüklemi, işlev olarak fiilimsi özelliği göstermesine karşılık biçimsel olarak çekimli fiil görüntüsündedir. Bu durum, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi şart-fiille kurulmuş yan cümlelerde yüklemnin şahıs eki almasını ve bu yolla yan cümlelerin öznesine de işaret edilmesini sağlar:

“**[Ben] Vaktinde yetişemezsem**, kefillerimin burunları, kulakları kesilecek...” (Kemal Tahir, 1993, s. 113)

“**[Sen] Biraz daha beklersen** boynunu vururum!” (Anar, 2006, s. 25)

“**[O] Yalan söylerse** çok fena.” (Peyami Safa, 2008, s. 308)

“**Eğer [biz] sayvanın üstüne bir oda yapmazsak**, hayatın ucuna yapalım.” (Baykurt, 2013, s. 98)

“**[Siz] Bunu onlardan hangisine sorarsanız** beni gösterir!..” (Kemal Tahir, 1993, s. 103)

“**[Onlar] Buna karar verseler** koşup bildirmez miydin, Osman Bey!” (Kemal Tahir, 1993, s. 152)

Bu tür örneklerde yan cümlelerin öznesi, yüzeysel yapıda açıkça yer almış da olabilir. Söz gelimi, “**Bünyamin ve casus delikten dışarı çıktıklarında** büyük bir patlama oldu.” (Anar, 2006, s. 81), “**Sen bana dört metre kaputla bir top 'alaca' aldın mı**, yeter...” (Baykurt, 2013, s. 14) ve “Belki **bugünün öğrencileri onları seyretselerdi**, hafifçe gülümserlerdi.” (Atay, 2013, s. 95) örneklerinde yan cümle içinde bir öznenin bulunduğu görülmektedir. Öznenin bu şekilde belirtilmediği yukarıdaki gibi örneklerde ise yan cümlede dile getirilen eylemin gerçekleştiricisine -yani, öznesine- yan cümle yüklemine kalıplaşmış olarak görülebilen iyelik veya şahıs ekleri vasıtasıyla işaret edildiği düşünülebilir.

2.2. Yan Cümle ile Cümle Arasındaki Ortak Ögelerle Bildirilen Özne

Yan cümlenin öznesiyle üst dizimdeki cümlenin öznesi aynı olabilir. Bu durumda, yan cümlenin öznesi yan cümleden eksiltiştir ve cümlenin öznesi, aynı zamanda yan cümleden eksiltilen bu özneyi de karşılamaktadır. Söz gelimi, "Dilenci ocağa doğru ilerleyince Büyük Efendi Ebrehe'yi gördü." (Anar, 2006, s. 102) örneğine bakıldığında yan cümlede dile getirilen ilerleme eyleminin de cümlede dile getirilen görme eyleminin de gerçekleştiricisi olarak "dilenci" ögesi öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, "Uzun İhsan Efendi bunları söyledikten sonra gömleğinin içinden meşin ciltli bir kitap çıkardı." (Anar, 2006, s. 55) cümlesinde özne olarak bulunan "Uzun İhsan Efendi" ögesi de aynı zamanda belirtilen yan cümlede dile getirilen söyleme eyleminin de faili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kullanım biçiminde özne, cümlenin yüklemine yapısal ve anlamsal olarak tamamlarken yan cümlenin yüklemine sadece anlamsal olarak tamamlar. Bir başka ifadeyle, özne yan cümledeki eylemi kimin veya neyin gerçekleştirdiği hakkında bilgi verirken yan cümleye dâhil olmaz ve bu sebeple de yapısal açıdan yan cümleye değil, yan cümlenin içinde yer aldığı cümleye ait bir öge olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, burada sözü edilen özne ortaklığı, anlamsal bir ortaklıktır. Her türdeki yan cümlenin kullanımında görülebilen bu ortaklık, oldukça sık ve çeşitli örneklerle karşımıza çıkabilmektedir.

Bu bağlamda, ilk olarak isim-fiille kurulu yan cümlelere bakıldığında şu ve benzer örneklerde cümledeki öznenin aynı zamanda yan cümledeki eylemin gerçekleştiricisini de anlamsal olarak karşıladığı düşünülebilir:

"Belki Jale Ogan, Mustafa İnan'ı, Almanya'ya gitmeden önce de beğeniyordu, daha doğrusu seviyordu." (Atay, 2013, s. 111)

"Bünyamin şehzadeyi seyretmeye dalmıştı (...)." (Anar, 2006, s. 48)

"[O] Yeşil uyku şurubunu avludaki ceviz ağacının dibine dökmeyi ihmal etmedi." (Anar, 2006, s. 51)

"[Sen] Ebrehe'nin hayatını kurtarmakla kendi hayatını da kurtardın." (Anar, 2006, s. 125)

"[Onlar] Hıncıyedi'yi küçümsemekle nasıl da büyük bir hata yaptılar." (Anar, 2006, s. 213)

"İnsan sonra 'bu ne işime yarayacak?' diye düşünmekten, uğraştığı konuya aklını veremez olur. (Atay, 2013, s. 35)

Sıfat-fiille kurulu yan cümlelere bakıldığında da cümlenin öznesinin yan cümledeki eylemin de gerçekleştiricisi olarak öne çıktığı şu ve benzeri örneklere rastlanabilir:

"Samim onun saçlarını okşadıktan sonra karşısına oturdu." (Peyami Safa, 2008, s. 127)

"Renginaz bu sır ticaretinin bedelini peşin isteyecek kadar açığöz davrandı." (Peyami Safa, 2008, s. 290)

"[O] Hareketler arasındaki mana ve zevk farklarını duyamaz bir hale geliyordu." (Peyami Safa, 2008, s. 347)

"[O] Kaç sayana kadar bulur dereyi?" (Kemal Tahir, 1993, s. 10)

"Ne var ki bekçi, döşeğinde kıvrılmış bir durumda horul horul sürekli uyumakta oluyor[du], (...)" (Anar, 2006, s. 231)

Cümlelerin öznesinin aynı zamanda yan cümlelerin öznesine de işaret ettiği bu kullanım biçiminin en belirgin ve yaygın örnekleri ise zarf-fiille kurulu yan cümle türünde aşağıdaki gibi karşımıza çıkmaktadır:

“İhtiyar bunları söylerken yumruğuyla sehpayaya vuruyordu.” (Anar, 2006, s.167)

“Çocuk bir köşeye sinerek olacakları izlemeye koyuldu.” (Anar, 2006, s. 65)

“Kalkamadığından oturmakta Ahilik...” (Kemal Tahir, 1993, s. 288)

“Renginaz işini bitirinceye kadar cevap vermedi.” (Peyami Safa, 2008, s. 297)

“Kaymakam Bey'imiz bizi topladığında ne dedi biliyor musunuz?” (Baykurt, 2013, s. 82)

Şart-fille kurulu yan cümle türünde de cümleyle yan cümle arasında anlam bakımından görülebilecek özne ortaklığı benzer bir şekilde olup şu ve benzeri örneklerdeki gibi kendini göstermektedir:

“Ö, bugün gitmese yarın gider şikâta.” (Baykurt, 2013, s. 71)

“Ben aşağıda durursam memurun işini bozarım.” (Peyami Safa, 2008, s. 94)

“Biri ne kadar uzaklara gitse senin yanından ayrılmıyor.” (Peyami Safa, 2008, s. 151)

“Necile sokağa çıkmışsa, iskarpinlerini bu odada giymedi mi?” (Peyami Safa, 2008, s. 379)

Bu başlıktaki örneklerde yan cümle bir cümlelerin kurgusuna cümle ögesi olarak katılmış da olabilir; cümledeki öğelerden birinin bir parçasını oluşturmuş da olabilir. Burada temel olarak cümlelerin öznesinin aynı zamanda yan cümledeki eylemin de faili olarak öne çıkması, her iki şekilde de bir özne ortaklığından söz edebilmek için yeterli görünmektedir. Bununla birlikte, yan cümlede özneye işaret eden bir başka biçimbirim veya yapının kullanılmaması olduğuna da ayrıca dikkat edilmelidir.

2.3. Sıfat Tamlamasının Temel Unsuru ile Bildirilen Özne

Yan cümlelerin bir sıfat tamlamasının kurgusuna yardımcı unsur -yani, sıfat- olarak katılması durumunda özne, sıfat tamlamasının temel unsurunun -yani, ismin- konumuna taşınabilir. Böylece, sıfat tamlamasında nitelendirilen isim, aynı zamanda yan cümledeki kılışın gerçekleştiricisine de anlamsal olarak işaret eder. Söz gelimi, “Çenesiyle {ayakları dibinde dolaşan / güvercinler}i gösterdi.” (Kemal Tahir, 1993, s. 15) örneğinde belirtilen sıfat tamlamasının ilk kısmında “ayakları dibinde dolaşan” şeklinde bir yan cümle görülmektedir. Bu yan cümlede dile getirilen dolaşma eyleminin faili “güvercinler” ögesi ise söz konusu tamlamanın ikinci kısmında bulunmaktadır. Burada “güvercinler” ögesi, yan cümlelerin yapısal sınırlarından çıkarak yan cümlelerin nitelendirdiği ismin konumuna gelmiştir. Dolayısıyla, söz konusu örnekte “güvercinler” ögesini yapı bakımından artık yan cümlelerin öznesi olarak değerlendirmek mümkün olmasa da anlam bakımından ögenin bu işlevini devam ettirdiği düşünülebilir.

Yalnızca sıfat-fiille kurulu yan cümle türünde görülen bu yapıda yan cümle, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi başta -An olmak üzere, -AcAk ve -mİş ve daha nadir olarak da -Ar ve -mAz sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş olarak karşımıza çıkabilir:

“{Meyhaneciye iki akçe veren / Kubelik} damacanasını şarapla doldurdu.” (Anar, 2006, s. 29)

“{Şurada, mangalın başında duran / adam}ı görüyor musun?” (Anar, 2006, s. 210)

“Rıhtım {yedi iklim dört bucaktan gelen / gemiler}le doluydu.” (Anar, 2006, s. 30)

“{Bu saatte kalkacak / adam} da tavuk gibi ilk akşamdan tünemeli.” (Baykurt, 2013, s. 96)

“{Bu parayı hemen şimdi verebilecek / on kişi} ya çıkar, ya çıkmaz içimizden.” (Baykurt, 2013, s. 87)

“Yanıdaki aksayan da {dilenmeye çıkmış / esir}...” (Kemal Tahir, 1993, s. 34)

“Biz {pala tutmuş / savaşçılar}ız, (...)” (Kemal Tahir, 1993, s. 91)

“Belki bu batağın üstündeki {gün görmez / ev}i sevmiyor.” (Baykurt, 2013, s. 17)

“Fazladan eğitmen aracıdır ki, {senin gibi rezilleri dümdüz eder / bir araç}tır. (Kemal Tahir, 1993, s. 123)

Bu konuyla ilgili olarak, çeşitli kaynaklarda da benzer bir yaklaşım ortaya konmuştur. Bu çerçevede Underhill, yan cümlelerin sıfat işleviyle kendi öğelerinden birini nitelenebileceği, nitelenen bu ögenin özne olup olmadığına göre örneklerin başlıca iki grupta toplanabileceği ve bunlardan öznenin nitelendirildiği birinci tür örneklerde -An ekinin; özne dışındaki bir ögenin nitelendirildiği ikinci tür örneklerde ise -DİK ekinin kullanıldığı yönünde bir görüş ortaya koymuş ve ayrıca, bu iki tür yapı arasında bir fark olarak -DİK ekli örneklerde öznenin ilgi ekini, sıfat-fiilin de şahıs ve sayıya uygun bir iyelik ekini aldığını belirtmiştir (1972, s. 87-88). Buna göre, “Oğlan, mektebe gider.” gibi bir önerme “mektebe giden oğlan” şeklinde ifade edildiğinde yan cümlelerin kendi öznesini nitelendirdiği -An tipi yapı; “oğlanın gittiği mektep” şeklinde ifade edildiğinde de özne dışındaki bir ögenin nitelendirildiği -DİK tipi yapı ortaya çıkmaktadır (1972, s. 87). Underhill’in bu ayırımına daha sonra pek çok araştırmacı da atıfta bulunmuş ve burada öne çıkan iki tür yapıyı çeşitli açılardan ele alıp değerlendirmişlerdir (Hovdhaugen, 1975, s. 551-552; Hankamer & Knecht, 1976, s. 123; Dede, 1978, s. 67-77; Csato, 1985, s. 40; Özsoy, 1994, s. 21-22; Kornfilt, 1997, s. 58-59; Haig, 1998, s. 150; Erkman Akerson & Ozil, 1998, s. 120; Karabulut, 2009b, s. 96-97).

Bu ayırma göre daha başka örnekleri de değerlendirmek gerekirse söz gelimi “Yumuşacık kuştüyü döşeklerde yatan / bu adam” (Anar, 2006, s. 20) < “Bu adam, yumuşacık kuştüyü döşeklerde yatıyor.” gibi bir örnekte yan cümlelerin öznesi; “hizmetçinin getirdiği / bardak” (Peyami Safa, 2008, s. 369) < “Hizmetçi bardak/ bardağı getirdi.” örneğinde yan cümlelerin nesnesi; “Kubelik’in yatıp kalktığı / tek göz oda” (Anar, 2010, s. 29) < “Kubelik, tek göz odada yatıp kalkıyor.” örneğinde de yan cümlelerin dolaylı tümleci nitelendirilmiş olmaktadır. Buradaki -An ve -DİK ekleri, ilgili örneklerde en sık görülen sıfat-fiil eklerini temsil etmektedir (Erkman Akerson ve Ozil, 1998, s. 120). Ayrıca, -An ekinin yerini -AcAk, -mİş, -Ar ve -mAz sıfat-fiil ekleri ve -DİK ekinin yerini de -AcAk sıfat-fiil eki alabilmektedir.

Bu iki tür yapıdan birincisinde bir yan cümlelerin; ikincisinde yan cümleyi kapsayan bir belirtili isim tamlamasının sıfat tamlamasında sıfat olarak yer aldığı bir kullanım biçimi dikkat çekmektedir. İlk yapı, doğrudan burada üzerinde durduğumuz konuyla alakalıdır. İkincisi ise özne dışındaki yan cümle öğelerini nitelendirmesi yönüyle konumuz dışında kalıyor gibi görünse de burada sıfatın bir belirtili isim tamlaması niteliğinde olması (hizmetçinin / getirdiği; Kubelik’in / yatıp kalktığı) ve bu belirtili isim tamlamasının yardımcı unsurunun da yan cümlelerin öznesine işaret ediyor olması (hizmetçi ve Kubelik), yan cümlede öznenin hangi yollarla ortaya konabileceğiyle ilgili ayrıca üzerinde durulması

gereken ve bu çalışmada da bir sonraki başlıkta ele alınacak olan farklı bir yapıyı daha göstermektedir.

Buradaki her iki yapı da sonuç itibarıyla Türkçede yan cümlelerle ilgili oldukça dikkat çekici bir hususu ortaya koymakta ve konuyla ilgili öne çıkan görüşler de Türkçede yan cümle konusunun önemli bir yönüne ışık tutmaktadır. Kanaatimizce, örneklerin önemli bir kısmı bu bakış açısıyla açıklanabilir. Bir kısım örnekler için de ayrıca şu hususlara değinilebilir:

Bunlardan ilki, yan cümlenin yüklemine edilgen çatıda olup olmadığıyla ilgilidir. Buna göre, eğer yan cümle yüklemi edilgen çatıdaysa bu, yan cümlenin öznesinin açıkça belirtilmediği anlamına gelir. Bu durumda da kendi öznesini nitelendirmesi yönüyle öne çıkan ilk gruptaki yan cümlelerin yalnızca özneyi değil özne dışındaki öğeleri de nitelendirebileceğini gösteren şu ve benzeri örnekler karşımıza çıkabilir:

“Benim Hüsnu Ağa’m {**kan alınacak** / damar}ı bilir.” (Baykurt, 2013, s. 145)

“Üstünde, {**sayılamayacak kadar çok yama vurulmuş** / bir cübbe} vardı.” (Anar, 2010, s. 113)

“Vardapet ertesi günü, {**birer adım aralıklı düğümler atılmış** / ölçüm ipi}ni omuzuna alıp Bünyamin’le birlikte araziye çıktı.” (Anar, 2006, s. 73-74)

“{**Gündüzden kazılan** / temeller} dümdüzdü.” (Baykurt, 2013, s. 94)

Bu örneklerde şu yapılar dikkat çekmektedir: “kan alınacak / damar < Damardan kan alınacak.”, “sayılamayacak kadar çok yama vurulmuş / bir cübbe < Bir cübbeye sayılamayacak kadar çok yama vurulmuş.”, “birer adım aralıklı düğümler atılmış / ölçüm ipi < Ölçüm ipine birer adım aralıklı düğümler atılmış.”, “gündüzden kazılan / temeller < Temeller gündüzden kazıldı.”. Burada aynı yapı içinde özne dışındaki farklı cümle öğelerinin nitelendirildiği görülmekte ve bunu sağlayan husus da -yukarıda da belirtildiği üzere- fiilimsideki edilgenlik eki gibi görünmektedir.

Bu tür örneklerde özne dışındaki öğelerin nitelendiriliyor olması, çeşitli araştırmacılar tarafından da edilgenlik kavramı etrafında açıklanmıştır. Bu bağlamda, Hovdhaugen, söz konusu yapının kullanım yerleri arasında fiilimsinin edilgen olduğu ve öznenin bulunmadığı bu durumdan da söz etmiştir (1975, s. 552). Hankamer ve Knecht, öne sürdükleri öznesizlik ilkesi bağlamında sıfat-fiille kurulu yan cümlede bir öznenin bulunmaması durumunda özne dışındaki öğelerin nitelendirildiği yapının değil, öznenin nitelendirildiği yapının tercih edildiğini belirtmiş ve bir öznesi olmayan edilgen yapıları da bu ilkeyle ilişkilendirmiştir (1976, s. 132). Erkman Akerson ve Ozil ise fiilin geçişlilik özelliğini de göz önünde bulundurmuş ve bu çerçevede, geçişli fiillerin edilgen çatıya dönüştürülmesi durumunda nesnenin özne konumuna taşınarak yan cümle tarafından rahatlıkla nitelendirilebilir hâle geldiğini ve ayrıca, bu durumun yer ve yön bildiren diğer tümleçlerin de nitelendirilebilmesini mümkün kıldığını dile getirmiş (1998, s. 204); geçişli olmayan fiillerin edilgen çatıda olması hâlinde ise öznenin yerini alabilecek bir nesne bulunmadığından işlevleri ne olursa olsun bütün öğelerin -An ekli sıfat-fiil tarafından nitelendirilebildiğini belirtmiştir (1998, s. 205-206).

Erkman Akerson ve Ozil, ayrıca oldurgan çatının bu kullanımı nasıl etkilediği konusunu da sorgulamış ve edilgen örneklerin yanında oldurgan çatılı örneklerde de nitelendirilen unsurun özne dışındaki yan cümle öğeleriyle ilişkili olabileceğini dile

getirmiştir (1998, s. 191-206). Bu bağlamda, yüklemde hiç çatı ekinin olmaması durumunda nasıl bir cümlenin ortaya çıkabileceğini göz önünde bulundurarak oldurğan çatıya geçişlerde özne dışındaki bazı öğelerin özne konumuna yükselebildiğini ve bu yolla özne dışındaki diğer öğelerin de -An ekli yan cümle tarafından nitelendirilebilir hâle geldiğini belirtmiştir (s. 197-202). Buna göre, söz gelimi “Pek çok serseri bu kentte barınır.” gibi bir cümlede yüklem oldurğan çatıya dönüştürülürse cümle de “Bu kent pek çok serseriye barındırır.” şeklini alır ve “pek çok serseriye barındıran bu kent” yapısında da yan cümle tarafından nitelendirilen “bu kent” unsuru, başlangıçta özne olmadığı hâlde oldurğan çatıyla özne konumuna yükselmiş bir özne olur (s. 199-200). Bu hususla ilgili olarak, “bu kent” unsurunun -öncesinde yer bildirdiği görüşüne katılmakla birlikte- oldurğan çatıya göre biçimlenmiş yapıda artık “barınma” eyleminin gerçekleştiği yere değil, “barındırma” eyleminin gerçekleştiricisine işaret ettiği için doğrudan ve sadece özneyle ilişkilendirilebileceği kanaatindeyiz.

Bu noktada, edilgen ve oldurğan çatılı örnekler arasında bir karşılaştırma da yapılırsa sıfat işlevli yan cümle tarafından nitelendirilen unsurun “**bir gün önce kendisine verilen / somun**” (Anar, 2006, s. 52) ve “**kerpiç kesilen / yer**” (Baykurt, 2013, s. 27) gibi edilgen örneklerde eylemi kimin veya neyin gerçekleştirdiği hakkında bilgi vermediği; oysa “**tek başına bir orduyu kaçıran / yiğit Alibaz**” (Anar, 2006, s. 63) ve “**meçhul bir yere doğru at koşturun / Bünyamin**” (Anar, 2006, s. 174) gibi oldurğan örneklerde bu özelliği taşıdığı görülür. Benzer şekilde, “**bütün dişlerini söktüren / iki cavlak**” (Kemal Tahir, 1993, s. 36) ve “**ev yaptıran / adam**” (Baykurt, 2013, s. 58) gibi ettirgen; “**Frenkler gibi giyinmiş / bir adam**” (Anar, 2006, s. 152) ve “**laf altında kalmazlığıyla övünen / Daskalos**” (Kemal Tahir, 1993, s. 189) gibi dönüşlü; “**çevresinde kedi yavruları gibi oynayan / güvercinler**” (Kemal Tahir, 1993, s. 41) ve “**yüksek sesle şakalaşan / Amerikalılar**” (Peyami Safa, 2008, s. 193) gibi işteş çatılı örneklerde de nitelendirilen unsurun yan cümlede dile getirilen eylemi kimin veya neyin gerçekleştirdiğini ortaya koyduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu tür örneklerde yan cümle yüklemi -edilgenlik hariç- hangi çatı özelliğini gösterirse gösterebilir kanaatimizce nitelendirilen ögenin yine yan cümlenin öznesini ifade ettiği düşünülebilir.

Kısacası, bir sıfat tamlamasında sıfat olarak bulunan yan cümle, fiilimside edilgenlik ekinin bulunmaması durumunda kendi öznesini nitelendirebiliyorken fiilimside edilgenlik ekinin kullanılması bu yapı içinde diğer öğelerin de nitelendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu sebeple, söz konusu kullanım biçimi özne çerçevesinde ele alınırken bu hususiyet doğrultusunda bir sınırlandırmaya gidilip fiilimsinin edilgen çatıda olmaması gerektiği bu noktada belirtilebilir.

İkinci olarak, eğer sıfat olarak kullanılan yan cümlenin kendi yapısal sınırları içinde zaten bir özne mevcutsa bu durumda yan cümlenin nitelendirdiği öge de özne dışındaki bir başka yan cümle ögesi olabilir. Biraz daha nadir görülen bu ikinci husus da şu ve benzeri örneklerde karşımıza çıkmaktadır:

“Şakir Efendi (...) şimdi de {**yılan sokan / yeri**}i yarıyor.” (Baykurt, 2013, s. 269)

“(...) {**kervan aşmaz / dağlar**}ı aştım geldim.” (Kemal Tahir, 1993, s. 199)

“{**Kağrı geçecek / yol**} da kalmıyor...” (Baykurt, 2013, s. 148)

“{**Kuzgunlar uçmaz / sarı çoraklar**}a dayandım, medet!” (Kemal Tahir, 1993, s. 303)

Bu örneklerden “yılan sokan / yer < Yılan [o] yeri soktu.” ve “kervan aşmaz / dağlar < Kervan dağları aşmaz.” yapılarında yan cümle nesnesinin; “kağrı geçecek / yol < Kağrı [o]

yoldan geçecek.” ve “kuzgunlar uçmaz / sarı çoraklar < Kuzgunlar sarı çoraklarda uçmaz.” yapılarında ise dolaylı tümlecin nitelendiriliyor olması dikkat çekicidir. Bu örneklerde öznenin (yılan, kervan, kağrı ve kuzgunlar) yan cümlelerin yapısal sınırları içinde kalması, nitelendirilen isim konumuna da başka bir yan cümle ögesinin taşınmasını sağlamış gibi görünmektedir.

Bu tür örneklerde görülen özneye kimi araştırmacılar tarafından da diğer yapılarda görülen özne örneklerinden daha farklı semantik özellikler atfedilmiştir. Bu araştırmacıardan Hovdhaugen, özne genellikle insan dışı olduğunda bu yapının kullanıldığını belirtmiştir (1975, s. 552). Hankamer ve Knecht, konuyla ilgili olarak öznenin söz konusu örneklerde belirsiz olduğu görüşünü ortaya koymuştur (1976, s. 133). Erkman Akerson ve Ozil ise bu örneklerde öznenin çoğunlukla cansız varlıklara gönderme yapan, belirlenimi düşük, zayıf bir özne olduğu için sıfat-fiilin sonrasına geçemediğini ve buna bağlı olarak da yer ve yön bildiren tümleçlerin ağırlık kazandığını ifade etmiştir (1998, s. 200-201). Burada öne çıkan görüşler, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki örnekler doğrultusunda kabul edilebilir görünmektedir. Bununla birlikte, -An ekinin -Dik ekinin yerini alabildiği bazı tarihî ve çağdaş Türk dilleri ile Anadolu ağızları da göz önünde bulundurulduğunda aynı yapı içinde belirsiz, cansız, insan dışı veya zayıf gibi niteliklerden uzak özne örneklerinin de sıklıkla yer aldığı görülür. Söz gelimi, tarihî Çağatay Türkçesinden “mên yürügen / yol (benim yürüdüğüm yol)” (Eckmann, 2011, s. 147) gibi bir örnekte; Özbek Türkçesinden “Ādām ālāyhissālām tābliğ etgān / tāvhid tüşünçäsi (Adem Aleyhisselam’ın tebliğ ettiği tevhit düşüncesi)” (Koraş, 2007, s. 151), Kazak Türkçesinden “mên cazğan / xat (benim yazdığım mektup)” (Tamir, 2007, s. 472), Kırgız Türkçesinden “cüz çamaluu adam tegerektegen / han” (yüz kadar adamın çevrelediği han) (Ceritoğlu, 2012, s. 69), Karaçay-Malkar Türkçesinden “sen bergen / açha (senin verdiğin para)” (Tavkul, 2007, s. 925) gibi örneklerde karşımıza çıkan özne, herhangi bir cümlede veya yan cümlede bulunabilecek özne örneklerinden farksız görünmektedir. Bu durum, Kars ağızından “herkeş ondan gorhan / bir adam” (Üstüner, 2000, s. 63) ve Muş ağızından “yar dolanan / yerler” (Üstüner, 2000, s. 63) örneklerinde olduğu gibi Anadolu ağızlarında da kendini gösterebilmektedir. Buradaki çeşitliliğin ölçünlü Türkiye Türkçesinde görülmeyişi ise kanaatimizce öznenin söz konusu yapı içinde kendine özgü semantik bir özellik göstermesiyle değil; bu tür örneklerin Türkiye Türkçesinde biraz daha kısıtlı olmasıyla ilgilidir.

2.4. İsim Tamlamasının Yardımcı Unsuru ile Bildirilen Özne

Belirtili isim tamlamaları, sırasıyla iyelik eki almış bir isim ile ilgi eki almış bir ismin bir araya gelmesiyle kurulur. {evin / yolu}, {zamanın / değeri}, {Ahmet’in / defteri} vb. bu tür tamlamalarda temel unsur sonda; yardımcı unsur başta bulunur. Birinci isim tamlayanı, ikinci isim tamlananı oluşturur.

Bu yapılar, yan cümlelerin en sık ve en işlek şekilde kurgusuna katıldığı öbeklerden de biridir ve bu tamlamaların hem temel hem de yardımcı unsuru konumunda bir yan cümle örneği sıklıkla görülebilmektedir. Söz gelimi, {yere basmanın / emniyeti} örneğinde yardımcı unsurun konumunda; {cisminin / şekil değiştirmesi} örneğinde de temel unsurun konumunda yer almış isim-fiille kurulu yan cümle örnekleri görülmektedir.

İşte yan cümlelerin bir belirtili isim tamlamasında temel unsur olarak bulunması -yani, ikinci ismin yerine gelmesi- durumunda özne de yan cümlelerin yapısal sınırlarından çıkarak isim tamlamasının yardımcı unsuru konumuna -yani, birinci ismin yerine- gelebilmektedir. Bu durumda, söz konusu öge isim tamlamasının kurulmasına katkıda bulunurken yan

cümledeki eylemin failini bildirmeye de anlamsal olarak devam eder. Söz gelimi, “Peki {Osman Bey’imizin / **cenaze günü süslü giyinmesi**} neden ki ola?” (Kemal Tahir, 1993, s. 154) örneğinde görülen belirtili isim tamlamasının ikinci kısmında “cenaze günü süslü giyinme” şeklinde bir yan cümle bulunmaktadır. Bu yan cümledeki giyinme eylemini kimin gerçekleştirdiğini ise isim tamlamasının birinci kısmına taşınmış olan “Osman Bey’imiz” unsuru bildirmektedir.

Bu yapının örnekleri, isim-fiil ve sıfat-fiille kurulu yan cümle türlerinde görülür. Bunlardan isim-fiille kurulu yan cümlelerde örnekler, çoğu kez -mA ve bazen de -İş ekiyle kurulmuş olarak aşağıdaki gibi karşımıza çıkar:

“{Rahiplerin / **tüneli keşfetmeleri**} fazla zaman almadı (...).” (Anar, 2006, s. 53)

“{Birkaç yeniçerinin / **onca hasımla başetmesi**} imkânsızdı.” (Anar, 2006, s. 80)

“Gözünün ucuyla {ninesinin / **köprüye yaklaşması**}nı adım adım gözlüyor.” (Baykurt, 2013, s. 181)

“Uyanık olarak {[benim] / **Simeranya’ya ilk gidişim**}.” (Peyami Safa, 2008, s. 20)

“{Meral’in / **büyük bir his mevzuundan bu pakete atlayışı**}, bahsin derinleşmesinden korktuğunu gösteriyordu.” (Peyami Safa, 2008, s. 274)

Sıfat-fiille kurulan yan cümlelerdeki örnekler de benzer bir nitelik gösterir. Sadece bu örneklerde yan cümle, aşağıda olduğu gibi çoğu kez -Dik veya -AcAk sıfat-fiil ekiyle kurulmuştur:

“O daracık dehlizde {kimin / **kime vurduğu**} belli değildi.” (Anar, 2006, s. 80)

“{Dokumacının / **kumaşı iplikten yarattığı**}nı biliyoruz.” (Anar, 2006, s. 146)

“(...) {onun / **konuları nasıl ilgi çekici bir biçimde sunduğu**} aklıma geldi.” (Atay, 2013, s. 20)

“Hem de {Kaymakamın / **iki gün içinde köyleri teftişe çıkacağı**} haberini kattı Muhtar’ın kulağına.” (Baykurt, 2013, s. 72)

“{Simeranya’nın / **ona her şeyi sezdireceği**} şüpheli.” (Peyami Safa, 2008, s. 111)

“Kız {alkolün / **onu nereye götüreceği**}ni düşündü.” (Peyami Safa, 2008, s. 270)

Bu tür örneklerden Johanson “-in ekli bir özneye başlayan isim-fiil önermeleri” olarak söz etmiş (1972, s. 528); Erguvanlı Taylan belirtili isim tamlaması görünümünde olan yan cümlelerde öznenin tamlayan ekini aldığı dile getirmiş (1994, s. 32-33), Haig sıfat-fiilin iyelik bildirdiği örneklerde öznenin de ilgi eki aldığı ifade etmiş (1998, s. 56) ve Erkman Akerson ve Ozil ise belirtili isim tamlaması gibi işleyen bu tür örneklerde öznenin tümüyle yan cümlelerin içinde kaldığını belirtmiştir (1998, s. 120-121). Bu değerlendirmelerde ilgi ekini alan unsurun yan cümle içinde bulunan bir öge olarak ele alınması, genel bir kabul gibi görünmektedir.

Bu kabulde ortak bir nokta olarak söz konusu unsurun özneyi ifade ettiği tekrar edilebilir; ancak, bunun yanında öznenin her zaman “çekimsiz” bir öge olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu doğrultuda, ilgi ekini alan unsurla ilgili yapı ve anlam bakımından bir ayırım yapılacak olursa -(n)In ilgi ekini alan unsurun yapısal olarak bir üst dizimdeki belirtili isim tamlamasının yardımcı unsurunu oluşturduğu; yan cümlelerin yüklemine ise sadece anlamsal olarak tamamladığı ifade edilebilir. Buna göre, “Şakir Efendi’nin / **yemek yemesi**” (Baykurt, 2013, s. 222) yapısı bir belirtili isim tamlamasıdır; ama,

bir yan cümle değildir. Yan cümle, bu örnekte “yemek yeme” şeklindeki isim-fiil öbeğidir. Eylemin gerçekleştiricisini bildiren “Şakir Efendi” unsuru ise yan cümleye değil, yan cümleyi de kapsayan belirtili isim tamlamasına aittir. Buradaki yapı, “Ayşe’nin / odası” gibi bir belirtili isim tamlamasında “Ayşe” unsurunun ilgi; “oda” unsurunun da iyelik eki olarak isim tamlamasının tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki ayrı birleşenini oluşturmasıyla eş değerdir. Ayrıca, kendi öznesini nitelendiren yan cümle örneklerinde nitelendirilen ismin yapı bakımından artık yan cümlelerin değil, sıfat tamlamasının bir unsuru olmasıyla da paraleldir. Yani, nasıl ki “uzak ülkelerden türlü mallar getiren / gemiler” (Anar, 2006, s. 43) örneğinde “gemiler” unsuru yapısal olarak yan cümlelerin içinde görülüyorsa “dayısının / kendisine bir şeyler söylediği” (Anar, 2006, s. 22) örneğinde de “dayısı” unsuru, yine yan cümlelerin içinde bulunan bir öge olarak değerlendirilmemelidir. Bu örneklerden ilkinde yan cümlelerin öznesini ifade eden “gemiler” unsuru, sıfat tamlamasında tamlanan konumuna taşınmıştır. Benzer bir şekilde, ikinci örnekte de “dayısı” unsuru, belirtili isim tamlamasında tamlayan konumuna taşınmıştır; bundan dolayı da ilgi ekini almıştır.

Bu yapıdaki örneklerde isim tamlamasının devrik kullanımı da mümkündür. Söz gelimi, “Müsabakayı onun kazandığı kesin gibiydi.” (Anar, 2006, s. 52) cümlesinde devrik bir kullanım örneği gözlenmektedir ve bu yapı, “onun / müsabakayı kazandığı” şeklinde kurallı hâle getirilebilir. Benzer bir şekilde, “İstanbul Teknik Üniversitesi’ne en iyi öğrencilerin girmesi” (Atay, 2013, s. 232) yapısını da “en iyi öğrencilerin / İstanbul Teknik Üniversitesi’ne girmesi” şeklinde kurallı hâle getirmek mümkündür. Bu ve benzeri örneklerin yan cümleden çok yine belirtili isim tamlamasının kullanımıyla ilgili bir özelliği yansıttığı düşünülebilir. Zira, “Tahsilin ticarete yeri yok.” (Karahana, 2006, s. 43) ve “Gökyüzüdür zarı beynimizin” (Özmen, 2013, s. 60) örneklerinde olduğu gibi ikinci unsuru bir yan cümle niteliği göstermeyen belirtili isim tamlamalarında da benzer kullanım örnekleri görülebilmektedir. Bu tür örnekleri çözümleyebilmek için de öncelikle örneği oluşturan unsurların “isim+ilgi eki / isim+iyelik eki” şeklindeki belirtili isim tamlaması yapısına göre konumlandırılmış biçimini göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu tür örneklerde fiilimsinin edilgen çatıda olmaması gerektiği de yine belirtilmelidir. Edilgenlik, tıpkı yan cümlelerin kendi öznesini nitelendirdiği yapıda olduğu gibi bu yapıda da daha farklı örneklerin görülmesine yol açar. Bu örneklerdeki en temel farklılık ise belirtili isim tamlamasının yardımcı unsuru konumuna yan cümlelerin öznesi yerine nesnesinin taşınmasıdır. Söz gelimi, “[Böyle şeylerin / bu köyde görülmesini]ni istemem Bayram!” (Baykurt, 2013, s. 90) ve “[Her şeyin / evelden hazırlandığını]nı anlıyordum.” (Peyami Safa, 2008, s. 386) gibi örneklerde isim tamlamasının yardımcı unsuru, eyleminin gerçekleştiricisini bildiren özneye değil; “görülen” veya “hazırlanan” şeyin ne olduğunu bildiren nesneye işaret etmektedir.

Bu yapının kullanımıyla ilgili özellikle üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise örneklerin sıfat işleviyle de karşımıza çıkabiliyor olmasıdır. Yan cümlelerin daha çok sıfat-fiil ekiyle kurulduğu örneklerde görülen bu kullanım biçimine göre yine ikinci kısmında bir yan cümlelerin; birinci kısmında ise bu yan cümlelerin öznesinin yer aldığı bir belirtili isim tamlaması söz konusudur. Bu tamlama, bu kez sıfat işleviyle bir sıfat tamlamasının kurgusuna katılır. Bu durumda, nitelendirilen isim de çoğu kez yine yan cümleye ait bir başka ögeyi temsil eder. Söz gelimi, “[Bünyamin’in / ezandan önce yaktığı] / mangal” (Anar, 2006, s. 46) sıfat tamlamasına bakıldığında sıfatın böyle bir belirtili isim tamlamasından oluştuğu; nitelendirilen ismin ise yan cümlelerin nesnesine işaret ettiği görülmektedir. Daha

açık bir ifadeyle, burada derin yapı, yüzeysel yapıya bir cümle şeklinde aktarılsaydı “Bünyamin, ezandan önce mangalı yaktı.” şeklinde olabilecek bir dizim karşımıza çıkacaktı. Oysa, bu örnekte aynı derin yapı, bir yan cümle şeklinde yüzeysel yapıya aktarılmış ve bu yan cümle, bir belirtili isim tamlamasının kurgusuna temel unsur olarak katılırken öznesini bir üst dizimdeki belirtili isim tamlamasının birinci kısmına; nesnesini de bir sonraki üst dizim olan sıfat tamlamasında nitelendirilen ismin konumuna göndermiştir. Bu yapının sıfat işlevi, “{Kubelik’in / **ürkek ürkek baktığı**} / Arap İhsan” (Anar, 2010, s. 33) < “Kubelik, Arap İhsan’a ürkek ürkek bakıyordu.” ve “{benim} / **Çöl köylerinden dilendiğim**} / ekmek” (Baykurt, 2013, s. 31) < “Ben, çöl köylerinden ekmek dilendim.”, [onun] / **su doldurduğu**} / bakır tas (Kemal Tahir, 1993, s. 83) < “O, bakır tasa su doldurdu.” gibi daha pek çok örnekte sıklıkla gözlemlenebilir.

Bu yapının sıfat olarak kullanımı, kaynaklarda daha çok bir önceki başlıkta üzerinde durduğumuz yapıyla birlikte ele alınmış ve bu bağlamda, bir önceki örneklerde yan cümlelerin sıfat olarak kendi öznesini nitelendirmesine karşılık, bu yapıdaki örneklerde de nitelendirilen unsurun özne dışındaki yan cümle öğeleri olduğu dile getirilmiştir (bkz. Sıfat Tamlamasının Temel Unsuru ile Bildirilen Özne).

Bu başlık altında son olarak bir grup örnekten daha söz edilebilir. Bu örneklerde iyelik ekini fiilimsinin değil, özne dışındaki unsurun aldığı görülür. Söz gelimi, “{Ayşe’nin / **yapacağı**} / işler” örneğinde iyelik ekini fiilimsi almıştır. Buna karşın, örneğin “Ayşe’nin / **yapacak işleri**” şeklinde olması durumunda bu kez iyelik ekini özne dışındaki unsurun (işler) aldığı gözlemlenir. Bu tür örneklerde yan cümle özne dışındaki öğesini nitelendirerek bir sıfat tamlaması (**yapacak** /işler) oluşturmakta; bu sıfat tamlamasını ise üst dizimde bir belirtili isim tamlaması kapsamaktadır. Dolayısıyla, “{Ayşe’nin / **yapacağı**} / işler” yapısı öncelikle bir sıfat tamlaması örneği oluştururken “Ayşe’nin / **yapacak işleri**” yapısı da bir belirtili isim tamlaması oluşturmaktadır. Bu açıdan, bu iki tip örneğin esasında yapı bakımından birbirinden tamamen farklı olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, öznenin ifade ediliş biçimi açısından değerlendirildiğinde ikinci tip örneklerde de öznenin bir isim tamlamasının yardımcı unsuruyla belirtildiği görülmektedir. Bu nedenle, bu yapıdaki örneklere de bu başlık altında yer verilebilir.

2.5. İsim Tamlamasının Temel ve Yardımcı Unsurları ile Bildirilen Özne

Bu başlıktaki örneklerde yine yan cümlelerin yapısal sınırları içinde bulunmayan bir özne söz konusudur ve bu özne, bir belirtili isim tamlaması yapısındadır. Yan cümle ise kendi öznesine işaret eden bu isim tamlamasının ya temel ya da yardımcı unsurunu nitelendirir. Bu nitelendirme işlemi sırasında, söz konusu tamlamanın temel ve yardımcı unsurları arasındaki yapısal bağ ortadan kalkar ve bu unsurlar, artık ayrı yapılar içinde yeni görevler üstlenmiş olarak karşımıza çıkar. Yan cümledeki kılışın gerçekleştirici ise temel ve yardımcı unsurları ayrı yerlerde bulunan bu isim tamlamasının kendini anlamsal olarak göstermesiyle ortaya çıkar.

Yan cümle öznesinin böyle bir isim tamlamasıyla bildirilmesi, yan cümlelerin bu tamlamanın hangi unsurunu nitelendirdiğine bağlı olarak iki farklı şekilde gerçekleşir. Buna göre, yan cümle eğer söz konusu isim tamlamasının temel unsurunu -yani, ikinci ismi-nitelendiriyorsa nitelendirdiği bu isimle birlikte bir üst dizimdeki belirtili isim tamlamasının ikinci kısmında bir sıfat tamlaması meydana getirir. Söz gelimi, “{Haceli’nin / **temel kazan işçileri**}ni gözetliyor.” (Baykurt, 2013, s. 69) örneğinde “temel kazan” şeklinde bir yan cümle görülmektedir. Bu yan cümledeki kazma eylemini kimin gerçekleştirdiğine bakıldığında bu

yan cümleyi çevreleyen “Haceli’nin / işçileri” şeklinde bir belirtili isim tamlaması karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu isim tamlaması, yan cümlenin yüklemine anlamsal olarak tamamlarken yan cümle de bu isim tamlamasının kurgusuna “işçiler” unsurunu nitelendiren bir sıfat olarak katılmış ve nitelendirdiği bu unsurla birlikte belirtili isim tamlamasının içinde bir sıfat tamlaması meydana getirmiştir. Çoğunlukla -An sıfat-fiil ekiyle kurulu yan cümlelerde karşımıza çıkan bu kullanım biçimi, şu örneklerde de görülmektedir:

“{Ayrı milletlerin / **bir arada okuyan** çocukları} gibiydiler.” (Atay, 2013, s. 136)

“(…) {Kefeli’nin / **İspanya’ya hicret eden** torunu} tarafından yadigâr olarak alınıp bir kitabın arasına konacaktı.” (Anar, 2006, s. 34)

“{Necati’nin / **salonda kalan** kızı} Nevin yemek odasına doğru yürüdü.” (Peyami Safa, 2008, s. 358)

“Sonra, dışardan {Akış köpeğinin / **yürek kaldıran** sesi} geldi.” (Baykurt, 2013, s. 262)

“{Necile’nin / **heyecan arayan** ruhu}nda böyle bir itirafın koparabileceği fırtınaları tasavvur ettim.” (Peyami Safa, 2008, s. 295)

Bu örneklerde belirtilen yan cümlelerin öznesi olarak “Kefeli’nin / torunu”, “ayrı milletlerin / çocukları”, “Necati’nin / kızı”, “Akış köpeğinin / sesi” ve “Necile’nin / ruhu” şeklinde birer belirtili isim tamlaması kendini göstermektedir. Yan cümleler ise yukarıda da belirtildiği gibi bu tamlamaların ikinci unsurunu nitelendirmiştir.

Yan cümlenin belirtili isim tamlamasının yardımcı unsurunu -yani, ilk ismi-nitelendirmesi durumunda ise yan cümle bu kez bu yardımcı unsurla birlikte bir sıfat tamlaması meydana getirir ve bu sırada, tamlamanın temel unsuru da yan cümlenin yapısal sınırları içinde kalır. Söz gelimi, “**Akrebi sonsuz hızla yol alan / saat**” (Anar, 2006, s. 182) örneğinde sıfat tamlamasının sıfatı “Akrebi sonsuz hızla yol alan” şeklinde bir yan cümleden oluşmaktadır. Bu yan cümlede dile getirilen yol alma eylemini kimin veya neyin gerçekleştirdiğine bakıldığında ise “saatin / akrebi” şeklinde bir belirtili isim tamlaması kendini göstermektedir. Bu örnekte, “saatin / akrebi” belirtili isim tamlamasının yardımcı unsuru, yan cümlenin nitelendirdiği ismin konumuna taşınırken temel unsuru da yan cümlenin içinde kalmıştır. Buradaki oluşum da çoğunlukla -An sıfat-fiil ekiyle kurulmuş yan cümlelerin kullanımında karşımıza çıkar ve şu örneklerde de gözlemlenebilir:

“Sonra ‘Kuvvet’ gelir tabî; şu {**tanımlanması insanı oldukça üzen** / kuvvet} gelir.” (Atay, 2013, s. 210)

“{**Gözleri görmeyen** / pembe bir kedi}, et istiyor.” (Baykurt, 2013, s. 113)

“Üstünde {**alı yeşili uçuşan** / bir kilim} dürülü.” (Baykurt, 2013, s. 119)

Bu örneklerde belirtili isim tamlamasının yan cümle içinde kalan temel unsuru (tanımlanması, gözleri ve alı yeşili), yapısal açıdan yan cümlenin yüklemine özne olarak tamamlar. Bununla birlikte, anlamsal boyut da göz önünde bulundurulduğunda eylemin gerçekleştiricisini bildirmesi yönüyle yan cümle yüklemine asıl tamamlayan unsurun parçalanmış ve parçaları ayrı yapılar içinde yeni görevler üstlenmiş bir isim tamlaması olduğu görülür: “kuvvetin / tanımlanması”, “pembe bir kedinin / gözleri” ve “bir kilimin / alı yeşili”.

Edilgen çatı, bu gruptaki örnekleri de etkilemektedir. Buna göre, fiilimsinin edilgen olması durumunda isim tamlaması, yan cümlenin öznesi yerine başka bir ögesine işaret edebilir. Söz gelimi, “**Aymelek’in / boyunduruk vurulan** boynu” (Baykurt, 2013, s. 136) <

“[Aymelek’in / boynun]na boyunduruk vuruldu.” yapısında yan cümlelerin dolaylı tümlecine; “**Kuzusu çalınan** / koyun” (Baykurt, 2013, s. 187) < “[Koyunun / kuzusu] çalındı.” yapısında ise yan cümlelerin nesnesine bu yolla işaret edildiği görülmektedir. Bunun dışında, “**Kuzusunu kurt kapan** / koyun” < “Koyunun kuzusunu kurt kaptı.” örneğindeki gibi yan cümlelerin içinde bir özne varsa yine söz konusu tamlamanın özne dışındaki öğelere işaret etmesi mümkün olabilmektedir.

Bunun dışında, yan cümlelerin çoğunlukla -DİK ekiyle kurulup bir belirtili isim tamlamasında yer aldığı örneklerde de bu yolla özne dışındaki öğelere işaret edilebilir. Söz gelimi, “her çocuğun / bir sayfasını yüksek sesle okuduğu / kitap” (Anar, 2006, s. 60) örneğinde yan cümle bir belirtili isim tamlamasının içinde temel unsur olarak yer almıştır. Bu yan cümlelerin öznesini (her çocuk) belirtili isim tamlamasının yardımcı unsuru bildirmektedir. Bu yapıya göre burada nitelendirilen “kitap” unsurunun da yan cümlelerin özne dışındaki bir ögesine işaret etmesi gerekirdi. Bununla birlikte, söz konusu örnekte özne dışındaki ögeyi “kitap” değil, “kitabın / bir sayfası(nı)” şeklinde bir belirtili isim tamlaması ifade etmektedir. Dolayısıyla, burada da özne dışındaki öge, temel ve yardımcı unsurlarına ayrılmış ve bu ögenin temel unsuru yan cümlelerin içinde kalırken yardımcı unsuru da sıfat tamlamasında nitelendirilen ismin konumuna taşınmıştır.

Bu nitelikteki isim tamlamalarının özneye veya özne dışındaki bir ögeye işaret ettiği tüm bu örnekler arasında nasıl bir ayrımın yapılabileceği konusu ise çeşitli kaynaklarda farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak Underhill “üstünde şarap duran masa” ve “üstünde şarabın durduğu masa” vb. şeklinde iki tür yapıya işaret etmiş ve bu yapılardan ilkinde öznenin belirsiz olduğunu; öznenin belirsiz olmaması durumunda ise ikinci tür yapının ortaya çıktığını ifade etmiştir (1972, s. 90). Hankamer ve Knecht ise “Ana Düğüm İlkesi”ni öne sürmüştü ve buna göre, büyük bir birimin bir alt parçası nitelenirse sıfat-fiilin büyük birime göre seçileceği yönünde bir görüş ortaya koymuştur (1976, s. 127). Bu görüşle paralel olarak, Ardali isim tamlamasının özneye işaret etmesi durumunda “Ayağı kayan adam” gibi -An ekli örneklerin; başka bir ögeye işaret etmesi durumunda ise “Doktorun ayağını alçıya aldığı adam” gibi öznenin -(n)In ve yüklem -DİK ekini aldığı örneklerin ortaya çıktığını belirtmiştir (1981, s. 22). Benzer bir şekilde, Erkman Akerson ve Ozil de “çantası kaybolan adam” ve “adamın kaybolan çantası” gibi -An ekli örneklerde parçalanmış belirtili isim tamlamasının yan cümlelerin öznesine işaret ettiğini; diğer yan cümle öğeleri için de “Ayşe’nin kedisini beslediği komşu” veya “Ayşe’nin kardeşine kızdığı adam” gibi -DİK ekli örneklerin ortaya çıktığını dile getirmiştir (1998, s. 212-215). Dede, -An ve -DİK ekli örnekler arasındaki ayrımın “Ana Düğüm İlkesi”nden ziyade ilgi ekinin eklenmesiyle ilgili kurallar doğrultusunda yapılabileceği görüşünü öne sürmüştür (1978, s. 67-77). Haig ise -An ekli örneklerde ilgi eki almayan özne için “yarı özne” terimini önermiştir (1998, s. 169-172).

Tüm bu görüşler doğrultusunda belli ve ortak bir sonuca ulaşamamış olduğu ve aslında buradaki olguyu açıklamanın da oldukça zor görüldüğü ifade edilebilir. Özellikle de tüm bu karmaşık yapılardan hangisinin ne zaman ve neden tercih edildiği konusunda belli bir kanaate varmak oldukça güç görünmektedir. Bu noktada, sadece karşımızdaki tabloyu ana hatlarıyla betimlemek gerekirse ilk olarak ilgi ve iyelik eklerinin kullanımının yan cümleden çok belirtili isim tamlamasının kurulmasıyla ilgili genel kuralları yansıttığı düşünülebilir. Bunun dışında, parçalarına ayrılmış isim tamlamasının -An ekli örneklerde yan cümlelerin öznesini; -DİK ekli örneklerde de özne dışındaki öğelerini karşıladığı -genel

olarak- ifade edilebilir. Bununla birlikte, -An ekli örneklerde de parçalanmış isim tamlamasının bazı durumlarda özne dışındaki öğelere işaret ettiğini gözlemlemek mümkündür. Kanaatimizce, bu tür örneklerle ilgili olarak -An ekiyle kurulmuş yan cümlelerin kendi öznesini niteleyemediği durumları göz önünde bulundurmak gerekir. Yani, bir yan cümle sıfat tamlamasında sıfat olarak bulunursa kendi öznesini niteleyebilir. Bu yapı içinde özne dışındaki bir öge nitelenmek istenirse de ya fiilimsi edilgen çatıya dönüştürülerek öznesiz bir yan cümle oluşturulur ya da özne yan cümle içinde tutulur. Böylece, her iki durumda da özne dışındaki bir yan cümle ögesini nitelendirmenin önu açıılır. Söz gelimi, “**misafirleri gelen / kadın**” gibi bir örnekte temel ve yardımcı unsurlarına ayrılmış belirtili isim tamlaması (kadının / misafirleri) yine yan cümlelerin öznesine işaret etmektedir. Bu tür bir örnekte böyle bir tamlama, özne dışındaki bir yan cümle ögesine de işaret edebilir; ancak, bunun için öznenin ya “**kuzusu yenen / koyun**” örneğindeki gibi edilgen çatı aracılığıyla ortadan kaldırılması ya da “**kuzusunu kurt yiyen / koyun**” örneğindeki gibi yan cümlelerin içinde tutulması gerekir.

Ayrıca, bu tür örneklerde isim tamlamasının hangi ögeye işaret ettiğiyle ilgili olarak tamlamanın yan cümle içinde kalan temel unsurunun yan cümlelerin yüklemine hangi görevle tamamladığına da bakılabilir. Söz gelimi, “**Akrebi sonsuz hızla yol alan / saat**” (Anar, 2006, s. 182) örneğinde “saatın / akrebi” tamlaması yol alma eyleminin anlamsal gerçekleştiricisi olarak ortaya çıkarken bu tamlamanın bir parçası olan “akrebi” unsuru da yan cümlelerin yapısal sınırları içinde özne görevini üstlenmiştir. Eğer böyle bir hususiyet söz konusu değilse bu kez aynı yapı içinde özne dışındaki bir yan cümle ögesinin belirtildiği örnekler karşımıza çıkar. Söz gelimi, “**kuzusunu kurt yiyen / koyun**” örneğinde ortaya çıkan “koyunun / kuzusu(nu)” tamlamasıyla yan cümlelerin öznesi yerine nesnesine işaret edildiği ve aynı zamanda, yan cümlelerin yapısal sınırları içinde kalan “kuzusunu” unsurunun da yan cümlelerin yüklemine özne değil nesne olarak bağlandığı görülür.

3. EKSİLTİLMİŞ ÖZNE

Bundan önceki başlıklarda öznenin tıpkı cümlede olduğu gibi yan cümlede de bulunabileceği; eğer yan cümlelerin içinde bir özne yoksa da bu kez bir biçimbirim, öge veya yapı aracılığıyla özneye anlamsal olarak işaret edilebileceği belirtildi. Bir kısım örneklerde ise yan cümlede bir özne olmadığı gibi özneye işaret eden herhangi bir unsur da bulunmaz. Söz gelimi, “Ayrıca **herkese kendini beğendirmek** de pek makbul değildir.” (Atay, 2013, s. 269), “**Aramızdaki bütün fikir ve zevk münakaşalarını hatırlamak** lazımdı.” (Peyami Safa, 2008, s. 46) gibi isim-fiille kurulu yan cümlelerde ve “Hiç de **ev yapacak** zaman değil, (...)!” (Baykurt, 2013, s. 19) ve “**Kuzu güdecek** yer kalmadı Muhtaar!” (Baykurt, 2013, s. 88) gibi sıfat-fiille kurulu yan cümlelerde bu tür örnekler görülebilmektedir. Bu örneklerde öznenin eksiltildiği olduğu düşünülebilir.

Aynı zamanda, söz konusu örnekleri öznenin isim tamlamasının yardımcı unsuruyla bildirildiği yapının eksiltildiği biçimi olarak düşünmek de mümkündür. Söz gelimi, yukarıdaki örnekler, “insanın / **herkese kendini beğendirmesi**”, “benim / **aramızdaki bütün fikir ve zevk münakaşalarını hatırlamam**”, “{bizim / **ev yapacağımız**} zaman” ve “{çobanın / **kuzu güdeceği**} yer” gibi yapıların eksiltildiği biçimi olarak görülebilir. Diğer taraftan, söz konusu örnekler edilgen yapıdaki örneklerin de yerini alacak şekilde kullanılabilir. Söz gelimi, yine yukarıdaki örneklerden “**ev yapacak / zaman**” yapısı “**ev yapılacak / zaman**” yapısını; “**kuzu güdecek / yer**” yapısı da “**kuzu güdülecek / yer**” yapısını karşılayıcı görülmektedir. Bu grupta sıfat işlevli yan cümlelerin özne dışındaki ögesini nitelendiriyor

olması da öznenin isim tamlamasının yardımcı unsuruyla bildirildiği yapının veya edilgen çatıdaki yan cümle örneklerinin kullanımı göz önünde bulundurularak açıklanabilir.

Bu başlıktaki örnekler, sonuç itibarıyla yan cümlelerin öznesi ifade edilmeden de dile dönüştürülmesinin mümkün olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu ve benzeri örnekler doğrultusunda öznenin yan cümlede ifade edilmiş biçimleri konusunda ilgili bu çalışma kapsamında sözü edilen tüm hususlara ek olarak derin yapıdaki öznenin yüzeysel yapıda her zaman bir karşılığının olmayabileceği de belirtilebilir.

SONUÇ

Türkçede fiilimsiler, tıpkı çekimli fiiller gibi özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci gibi cümleye özgü öğeleri yönetebilme özelliği gösterir. Bu tür öğelerin fiilimsilere bağlanmasıyla ortaya çıkan fiilimsi öbekleri de bir tür sözcük öbeği olmanın yanında bir yüklem ile ona bağlı özne, nesne ve tümleç gibi tamamlayıcı öğelerden müteşekkil cümlesel bir dizimi ifade eder. Bundan dolayı, cümleyle ortak bir özellik gösteren söz konusu yapılar, yönetici ögesinin -yani, fiilimsinin- çekimsiz olması sebebiyle de cümleden ayrılır. Bu iki temel husus doğrultusunda da her fiilimsi ve fiilimsi öbeği, aynı zamanda bir yan cümle olarak değerlendirilebilir.

Dildeki kullanım alanına bakıldığında -yapısı gereği- cümle gibi bağımsız bir şekilde kullanılamayan yan cümlelerin ya bir cümlede ya da bir sözcük öbeğinin kurgusuna katıldığı ve bu yolla, basit bir cümlede ifade edebileceğinden çok daha geniş bir anlam alanının tek bir cümle hâlinde yüzeysel yapıda somutlaştırılabilmesini sağladığı görülür. Bu işlevini yerine getirirken de kurgusuna katıldığı cümleyle veya sözcük öbeğiyle birtakım yapısal ve anlamsal bağlar kurarak bütünleşir. Bu bütünleşmenin sağlanmasında yan cümle öğelerinin de önemli görevler üstlendiği görülür.

Bu çerçevede, bir yan cümle ögesi olarak özne incelendiğinde öncelikle bu ögenin tıpkı cümlede yüklemi tamamladığı gibi yan cümlede de yüklemi oluşturan fiilimsiyi tamamladığı ve bu yönüyle, cümledeki kullanımıyla aynı nitelikleri gösterdiği gözlemlenir. Öznenin yan cümleyle üst dizim arasında nasıl ve ne şekilde bağlar kurabileceği sorgulandığında ise söz konusu ögenin genellikle üst dizime ait belli bir konuma taşınmış olduğu görülür. Bu durumda, yan cümlede bir özne bulunmaz ve yan cümlede dile getirilen eylemi kimin veya neyin gerçekleştirdiği bilgisi, bazen ortak öge kullanımıyla bazen de isim veya sıfat tamlaması gibi belli bir yapının belli bir unsuruyla verilir. Bunun dışında, bazı yan cümle türlerinde kalıplaşmış şahıs veya iyelik ekleriyle de öznenin ifadesi mümkün olabilmektedir. Tüm bu örneklerin ortak noktası ise öznelerinin yan cümleyle özgü bir yolla anlamsal olarak ifade ediliyor olmasıdır. Bu çalışmada özneyi bu şekilde belirtmek için takip edilen temel olarak beş farklı yoldan söz edilmiştir. Karşımıza çıkabilecek yeni örnekler doğrultusunda öznenin daha farklı şekillerde belirtildiği yapı ve kullanımlardan da söz etmek mümkündür. Ayrıca, yan cümle içinde doğrudan belirtilmemiş diğer öğeler için de aynı veya benzer durumların geçerli olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Son söz olarak yan cümlelerin Türkçenin cümle yapısıyla ilgili oldukça önemli veriler sunan yapılar olduğu belirtilebilir. Bu verilerin bütünüyle bir araya getirilerek konuyla ilgili çok daha kapsamlı bir birikimin oluşturulabilmesi için de söz konusu yapıların hem kendi sınırları içinde gösterdiği cümlesel özellikleri hem de kurgusuna katıldığı üst dizimle kurduğu ilgi ve bağıntıları yönüyle daha çok ele alınıp incelenmesi önem arz etmektedir.

SUMMARY

Subordinate clause is a structure whose predicate is a nonfinite verb. The most remarkable feature of this structure is that it has elements such as the subject, object and complement of place or adverb just like a sentence and therefore, has a syntagmatic value similar to a sentence.

In this study, the subject, which is one of the elements that can be seen in a subordinate clause, has been handled and has been researched in terms of how the subject has been used in this structure.

According to this research, it can be stated that the subject is used in the subordinate clause, just as it is used in a sentence. In this case, the subject appears in the subordinate clause, which it is dependent on the nonfinite verb both structurally and semantically. On the other hand, the subject may not always be found in the subordinate clause. In this case, one of the certain ways are followed to express the subject systematically.

Firstly, the subject can be marked with a morpheme. This morpheme is mostly a formulaic personal or possessive suffix.

Secondly, there is a common subject between the subordinate clause and the main clause. In this case, there is no subject within the grammatical boundaries of the subordinate clause and the subject of the main clause that also indicates its subject semantically.

Thirdly, the subordinate clause is included in an adjective group as an adjective. The subject is subtracted from subordinate clause and is moved to the position of the head noun. In this way, the head noun of the adjective group expresses the subject of the subordinate clause. In such examples, there is now only a semantic link between the subject and the nonfinite verb.

Fourthly, the subordinate clause is included in a determined noun group as second component. The subject is subtracted from subordinate clause again and is this time moved to the position of first component of the noun group. So, the subject is expressed by this component. Here, it can't also be said that the subject is dependent on the nonfinite verb structurally. There is only a semantic link.

Fifthly, subject subtracted from the subordinate clause is always a structure of a noun group and it's broken into pieces around the the subordinate clause. Meanwhile, the clause qualifies either the first or second component of this noun group with the adjective function. In such examples, the subject is expressed semantically by a noun group whose components have taken on new tasks within different structures.

Other than these, it is possible that there is not always a sign of the subject of the subordinate clause in the surface structure.

It should also be noted that there are many details regarding these substances which are briefly summarized above. As attempted in this study, determining all these details with different examples is very important in order to understand the structure and usage features of the subordinate clause in Turkish.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2005). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin söz dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ardalı, R. (1981). Çağdaş dilbilim açısından ortaçlar. *SEFAD*, (1), 17-25.
- Atabay, N., Özel, S. & Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Benzer, A. (2010). -sA ekinin işlevleri ve dilek-şart ayrımı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 131-140.
- Bilgegil, K. (1963). *Eğitim enstitüleri için Türkçe dilbilgisi edebiyat bilgi ve teorilerine giriş faksül 1*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Bilgin, M. (2002). *Anlamdan anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkçenin abc'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Böler, T. (2019). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Burdurlu, İ. (1967). *Uygulamalı cümle çözümlemeleri*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut hikâyeleri üzerinde söz dizimi bakımından bir inceleme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ceritoğlu, M. (2007). *Kırgız Türkçesinin söz dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Csato, E. A. (1985). A syntactic analysis of participle constructions in modern Turkish. O. F. Sertkaya & C. E. Alışık (Haz.), 23-28 Eylül 1985 V. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler 1* içinde (s. 39-56). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Daşdemir, M. (2014). *Oklama yöntemiyle yapısal-işlevsel söz dizimi*. Erzurum: Eser Basım Yayın.
- Dede, M. (1978). Why should Turkish relativization distinguish between subject and non-subject head nouns?. *Berkeley Linguistics Society, BLS 4*, 67-77.
- Delice, İ. (2004). Cümle öğelerinin sınıflandırılması ve cümlenin temel öğeleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, (4), 127-170.
- Delice, İ. (2007). *Türkçe sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Delice, İ. (2012). Cümle nasıl tanımlanmalıdır?. *Turkish Studies*, 7/1, 37-40.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2003). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde eylemsi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Develi, H. (1995). -sA eki nedir? Kip mi, zarf-fiil mi?. *İlmî Araştırmalar: Dil Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, (1), 91-94.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar, O. F. Sertkaya (Yay. haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi Türkçenin bugünkü ve geçmişteki gelişmeleri üzerine gramer denemesi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ergin, M. (1962). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Erguvanlı Taylan, E. (1994). Yantümcelerde tamlayan ekinin işlevi üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 31-41.

- Erkman Akerson, F. & Ozil, Ş. (1998). *Türkçede niteleme sıfat işlevli yan tümceler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Erkul, R. (2007). *Cümle metin bilgisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gencan, T. N. (1966). *Dilbilgisi*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Gülsevin, G. (1990). Türkçede -sA şart gerundiumu üzerine. *Türk Dili Aylık Dil Dergisi*, (467), 276-279.
- Haig, G. (1998). *Relative constructions in Turkish*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hankamer, J. & Knecht, L. (1976). The role of subject/non-subject distinction in determining the choice of relative clause participle in Turkish. *Harvard Studies in Syntax and Semantics, II*, 123-135.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hovdhaugen, E. (1975). Relative clauses in Turkish. *Bilimsel Bildiriler 1972 içinde* (s. 551-554). Ankara: TDK Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Birleşik cümle kuruluşunda şart cümlesi ya da zarf grubu. H. Develi (Ed.), *27-28 Ağustos 2007 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007) içinde* (s. 253-260). İstanbul: G.M. Matbaacılık.
- Johanson, L. (1972). Fiilimsi önermelerin görevleri üzerine. *Bilimsel Bildiriler 1972 içinde* (s. 525-529). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabulut, F. (2009a). Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi. *27-28 Ağustos 2007 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007) içinde* (s. 261-298). İstanbul: G.M. Matbaacılık.
- Karabulut, F. (2009b). Köktürkçenin sıfat fiilli yapı tipolojisi. *Bilig*, (48), 91-118.
- Karahan, L. (1994a). Türkçede birleşik cümle problemi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (505), 19-23.
- Karahan, L. (1994b). -sa / -se eki hakkında. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (516), 471-474.
- Karahan, L. (2000). Yapı bakımından cümle sınıflandırmaları üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (583), 16-23.
- Karaörs, M. (2005). Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin birleşik cümle bakımından karşılaştırılması. *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, N. (1990). *Yeni dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Koraş, H. (2007). Özbek Türkçesinde -gän/-kän, -қан sıfat-fiil eki, yapım ekiyle genişlemiş -gänlig/-känlig, -қанlig şekli ve Türkiye Türkçesinde kullanışlara karşılık gelen şekiller. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (21), 143-167.
- Korkmaz, Z. (1997). Batı dilleri ve Türk dili grameri üzerindeki etkileri. *TDAY Belleten*, 45(1997), 48-54.
- Korkmaz, Z. (2007a). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra ve New York: Routledge.
- Kükey, M. (1975). *Uygulamalı örneklerle Türkçenin sözdizimi*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Kültüral, Z. (2018). *Türkiye Türkçesi cümle bilgisi*. Konya: Palet Yayınları.

- Mansuroğlu, M. (1955). Türkçede cümle çeşitleri ve bağlayıcıları. *TDAY Belleten*, 3, 59-71.
- Mehmedoğlu, A. (2005). *Türkiye Türkçesinde birleşik cümle üzerine*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, A., Toker, M. & Aşçı U. D. (2016). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2011). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Özsoy, S. (1994). Türkçe'de ortaç yapısı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 21-30.
- Sağlam, S. (1977). *Türkçenin sözdizimi örneklerle tümce çözümlemeleri*. Diyarbakır.
- Savran, H. (1999). Birleşik cümle üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (568), 325-330.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe sözdizimi tümceler-belirtme öbekleri-çözümleme*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık.
- Tamir, F. (2007). Kazak Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri içinde* (s. 429-480) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri içinde* (s. 883-938) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Toparlı, R., Karakaş, T. & Vural, H. (1995). *Türk dili*. Sivas: Seyran Yayınları.
- Turan, Z. (1999). Cümlenin yapısı ile ilişkilendirilen 'basit' ve 'birleşik' kavramları üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (8), 299-311.
- Underhill, R. (1972). Turkish participles. *Linguistic Inquiry*, 3(1), 87-99.
- Uzun, N. E. (1998). *Dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar*. Ankara.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Üçok, N. (1947). *Genel dilbilim (Lengüistik)*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Üstüner, A. (2000). *Anadolu ağızlarında sıfat-fiil ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üstünova, K. (2010). Yüzey yapı-derin yapı kavramları üzerine. *Turkish Studies*, 5/4, 697-704.
- Yücel, B. (2000). Türkiye Türkçesinde zarf-fiil eklerinin yapı bakımından sınıflandırılması üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (9), 75-114.
- Zülfikar, H. (1995). Girişik cümle sorunu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (522), 643-648.

Ek: Örnek Taranan Kaynaklar

- Anar, İ. O. (2010). *Puslu kıtalar atlası* (38. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2013). *Bir bilim adamının romanı* (40. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baykurt, F. (2013). *Yılanların öcü* (21. bs). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kemal Tahir. (1993). *Devlet ana* (10. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Peyami Safa. (2008). *Yalnızız* (16. bs). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Matbu Bir Remilnâme Örneği

Doç. Dr. Savaşkan Cem Bahadır
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sacemb@ktu.edu.tr

Öz

Sözlükte “kumlu arazi” anlamına gelen reml (رمل) kelimesi terim olarak “kaybolan bir şeyin yerini bulmak, merak edilen bir işin sonucunu öğrenmek amacıyla kum üzerine çizilen çizgilerle fal bakmak” demektir. Araplar arasında yaygın bir fal çeşidi olan remil zamanla diğer kültürlerle de geçmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu fal için kum yerine kâğıt veya tahta kullanılmaya başlandığı halde falın adı değişmemiştir. Türkçede ise remil; “remil atmak” / “remil dökmek” ifadeleriyle karşılanmaktadır. Remilnâmeler bir tür olarak edebiyatımızda ve kütüphanelerimizde kendine yer bulmuştur. Hazırlanan çalışmada fal, remil ve bu kavramların tarihi süreci hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu kısa girişin ardından Bayerische Staats Bibliothek (Bavyera Devlet Kütüphanesi) A.or 6072 numarada kayıtlı, 1840 tarihli Remilnâme isimli matbu eserin tavsifi yapılmış ve eserin metni ilim âlemine sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Remil, remilnâme, fal, falnâme, klasik Türk edebiyatı.

A Printed Geomancy Book Example

Abstract

Geomancy means “sandy lands” in the dictionary, also referred as a term “to find the place of a lost thing, to look at the result of a curious work with drawing lines on sand for to cast lots.” Geomancy is one of the common augury types among Arabs and it has spread to other culters. In later periods, paper or wood was used instead of sand for geomancy but the name of the augury did not change. It is known as “remil atmak” / “remil dökmek” in Turkish. Geomancy books have found their place in our literature and libraries as a genre. In this study, after giving brief information about geomancy science, we try to give the text of Remilnâme which is in Bayerische Staats Bibliothek (Bavaria National Library) and registered with the number A.or 6072.

Keywords: Geomancy, geomancy book, augury, augury book, classical Turkish literature.

GİRİŞ

Fal kelimesi Arapçada “uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge” anlamına gelir. Batı kökenli dillere bakıldığında ise genellikle “gelecekte haber verme (kehanet)” anlamına gelen Grekçe manteia (İngilizcede mancy, Fransızcada mancie) ekiyle yapılan kelimelerin fal kelimesini karşıladığı görülmektedir (Aydın, 1995, s. 134).

Fal çeşitli yollarla bazen alet ve vasıtalar bazen de farklı yöntemlerle tahminde bulunma, içinde bulunulan zaman ve gelecek ile ilgili tahmin ve yorumlar yapma işidir. Kehanet ve çeşitli nesnelere (su, kitap, küre vb.) bakarak fal bakmanın ortak yönleri varsa da fal özü itibarıyla diğerlerinden farklıdır. Çünkü kehanet ve onun özel bir şekli olan bakıcılık cinler yardımıyla veya özel yeteneklerle (bakış, sezgi vb.) icra edilmektedir. Bu bakımdan falcı, kâhin ve bakıcıdan farklıdır. Milâttan önce 4000’li yıllara bakıldığında Mısır’da, Çin’de, Bâbil’de ve Kalde’de falcılık ve kâhinlik yapıldığı, fal ile ilgili en eski bilgilerin Mezopotamya’yı işaret ettiği de bilinmektedir (Aydın, 1995, s. 134).

Fal bakımında farklı araçlar ve teknikler kullanılmakta, buna göre de değişik fal türleri ortaya çıkmaktadır. Geçmişte bakıldığında farklı kültürlerde bilinen ve uygulanan fal çeşitlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Yıldız falı (horoscopy), el falı (chiromancy), kuş falı (ornithomancy), kâğıt falı (cartomancy), iç organlar falı (haruspicy, aruspice, extispicine), kum (ya da toprak) falı (geomancy), zar falı (lithomancy), ateş falı (pyromancy), su falı (hydromancy), astrolojik güçlerle etkilendiği söylenen vücut şekilleriyle ilgili fal (morphoscopy), başın şekline göre yapılan fal (phrenology), matematik uygunluklar falı (numerology), kura çekmek suretiyle yapılan fal (sortilege), çay falı (tasseography), kahve falı (Aydın, 1995, s. 135).

Araplarda fal çeşitli kültürlerin etkisi ile birtakım şekil değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Câhiliye Dönemi Arapları arasında yaygın olduğu bilinen fal türleri şu şekilde sıralanabilir: (bk. Sümer, 2016, s. 134-157). Zecr, tıyere ve iyâfe: Çeşitli hayvan ve insanların ses, davranış ve izlerinden hareket ederek açılan fallara verilen isimdir. Irâfe: Su falı olarak adlandırılacak bir fal türüdür. Bu falın bakımında arrâf adı verilen bakıcı, su dolu bir kaba bakarak suyun aldığı renk ve şekillerden birtakım anlamlar çıkarmakta ve gelecek hakkında tahminlerde bulunmaktadır. İhtilâc: İnsan vücudundaki çeşitli organların seğirme, kaşınma gibi hareketlerinden farklı anlamlar çıkarmaya ve bunları iyiye ya da kötüye yorma şeklinde bir faldır. Ketfe: Kürek kemiğinin rengine göre fala bakma yöntemidir. Tark (veya kehanet): Çakıl taşları, hurma çekirdekleri, nohut, bakla gibi nesnelere bakılan fal türüdür. Firâset (kıyâfe): İnsanların birtakım fizyolojik özelliklerinden onların karakter ve huylarını tesbit etme yöntemidir. Hattü’r-reml: Kum üzerine bazı çizgiler çizilerek bakılan bir fal çeşididir (Aydın, 1995, s. 135).

Fal bakma veya baktırma bütün toplumlarda olduğu gibi İslâm toplumlarında da yaygın bir gelenektir. Fal toplumun hemen her kesiminde, özellikle önemli kararlar alınacağı zaman bir danışma ve iyiye yorma vasıtası olarak kabul görmüştür. Bu fikrin yaygınlaşmasında, “Tıyârenin aslı yoktur, onun en iyisi faldır.” meâlindeki hadisin yattığı söylenebilir (Uzun, 1995, s. 141-145). Falın yaygınlaşmasının neticesinde nasıl fal bakılacağını öğreten fal kitaplarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuş, fal bakmanın usul ve âdâbı ile ilgili çeşitli fal türlerini konu alan Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler zaman içerisinde klasik Türk ve Fars edebiyatlarında “falnâme” adı verilen bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerden bazıları padişaha, devlet adamlarına, ileri gelen kişilere takdim edilmiş; onlara sunulan nüshaların

sanat eseri niteliğinde olduğu bu eserlerin bazılarında minyatür ve şekillerin de ilâve edildiği görülmüştür.

Kültürümüzde görülen falnâmelerin çeşitleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Kur'an Falnâmeleri: Falnâmelerin en yaygın türü Kur'an'a dayalı olarak hazırlanan eserlerdir. Bu tür falnâmeler de ikiye ayrılmaktadır:

a) Harflerin yorumuna dayalı falnâmeler.

b) Kur'an âyetlerine dayalı falnâmeler (bk. Duvarcı, 1993).

2. Kura Falnâmeleri: Bahsedilen falnâmeler, üzerinde rakam veya harfler bulunan bir nevi zar atılarak fal bakıldığı için bu adı almış olmalıdır.

3. Peygamber Adlarına Göre Düzenlenen Falnâmeler: "Fe'lü'n-nebî" (fâl-i nebî) veya "fe'lü esmâ'i'n-nebî" (fâl-i esmâ-i nebî) adlarıyla da anılan bu eserlerde peygamberlerin isimleri bir şema veya daire halinde düzenlenmiş ve her birinin hayatı, tebliğleri ve mucizelerine dayalı fallar verilmiştir (Uzun, 1995, s. 142).

Halk arasında "kitap açmak" olarak adlandırılan bu davranışlar için Türkçe'de "fal açmak, fal tutmak, fal çekmek, fal bakmak, tefe'ül, tefe'ül etmek, fâl-i hayr, gözleri fal taşı gibi açılmak, falı kutlu olmak vb." birçok deyim kullanılmış; "Fal yalancı gönül eğlenci"; "Falcı falcıya fend etmez"; "Neyse halin çıksın (odur) fâlin"; "Fala inanma, falsız da kalma" gibi atasözü ve tekerlemeler söylenmiştir. Bu arada Divan şiirinde de falla ilgili birçok mazmun ve remiz ortaya çıkmıştır.

Remil

Çalışmanın konusunu oluşturan remil falının ise Hindu astrolojisi, Çin ve Ortadoğu sistemlerinin karma şekillerinde kullanılan çizgili fal biçimi olduğu söylenebilir. Bu fal türü İslâm dünyasında "remil" olarak bilinmektedir.

Sözlükte "kumlu arazi" anlamına gelen reml (رمل) kelimesi terim olarak "kaybolan bir şeyin yerini bulmak, merak edilen bir işin sonucunu öğrenmek amacıyla kum üzerine çizilen çizgilerle fal bakmak" demektir. Daha sonraları bu falın bakımında kum yerine kâğıt veya tahta kullanılmasına rağmen falın adı değişmemiştir. Literatürde daha çok hattü'r-reml olarak anılan ismin yanında darb ve tark kelimeleri de ona yakın anlamlarda geçer; Türkçe'de ise "remil atmak" / "remil dökmek" olarak isimlendirilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan remil kelimesine hadislerde hem sözlük hem terim anlamıyla rastlanır. Bu hadise göre Muâviye b. Hakem, Hz. Muhammed'e remil falını sormuş bunun üzerine: "Eskiden kum üzerine hat çizen bir nebî vardı. Kimin hattı onun kine uygun düşerse o isabet etmiş sayılır." cevabını vermiştir (Çelebi, 2007, s. 555). Remilciler, bu hadis-i şerife ve falın aslının Hz. Âdem, İdrîs, Lokman, Yeremya, İşaya ve Daniel peygamberlere dayandığını söyleyerek câiz olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre bu iddialarına delil gösterdikleri yukarıdaki hadiste sözü edilen İdrîs peygamber, hattü'r-reml de onun mucizesidir.

Klasik dönemde ilimler tasnif edilirken tabii ilimler başlığı altında rüya tabiri, ilmü't-tıbb, ilm-i kimyâ, ilm-i fal, sihir ve tılsımât alt başlıklarına yer verilmekteydi. İlm-i fal başlığı ise üç alt başlığa ayrılarak Kur'an falı, ilm-i reml ve ilm-i ihtilâc olarak açıklanmaktaydı. Görüldüğü üzere remil eski dönemde bir ilim olarak değerlendirilmiş ve bu konu hakkında verilen eserler de ilmî bir ciddiyeti barındırmıştır. Ortaçağ'da bir ilim olarak kabul edilen remil o dönemden itibaren yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. İbn Haldûn, Mısır'da bu

işi yapmak amacıyla birçok dükkânın açıldığını bildirmektedir. Remil tarihinin bilinen iki ustası XIII. yüzyılda yaşamıştır. Bunlar, Kuzey Afrikalı bir Berberî olan Ebû Abdullah Muhammed b. Osman ez-Zenâfî ile Suriyeli yahut Mısırlı bir müellif olan Abdullah b. Mahfûf'tur (Çelebi, 2007, s. 555).

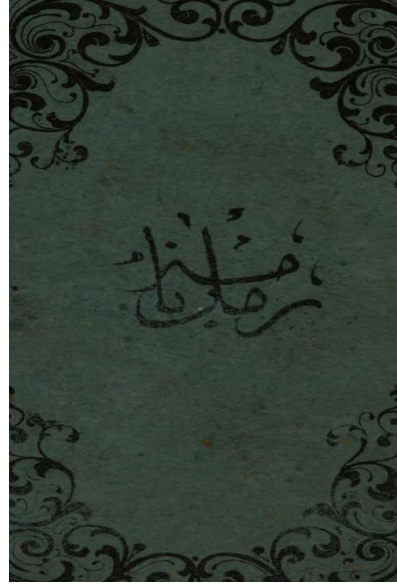
Câhiliye Dönemi'nde remil falı şu şekilde uygulanmaktaydı: Fal baktırmak isteyen kişi remilciye ücretini peşin öder ve remil atmasını isterdi. Yanına bir çocuk alarak istek sahibisiyle birlikte kumlu bir yere giden remilci, kumlar üzerine hızlı hızlı birtakım çizgiler çizer, sonra o çizgileri ikişer ikişer silerken çocuk da tekerleme kabilinden bazı cümleleri tekrarlardı. Geriye çift çizginin kalması, niyet edilen şeyin sonucunun iyi ve uğurlu; tek çizginin kalması ise kötü ve uğursuz olacağına işaret sayılırdı. Araplar arasında yaygın bir fal çeşidi olan remil zamanla diğer kültürlere de geçmiştir. Bu geçiş sırasında remil çizgileri Batlamyus astronomisindeki on iki burç ve dört vetede (dünyayı ayakta tutan dört kazık) benzetilerek on altı hânelik şekillere dönüştürülüp yıldızların konumunda söz konusu edildiği gibi uğurlu ve uğursuz kabul edilen hatlarla belirlenmiştir. Sonra da bunların her biri maddî âlemdeki varlıklar sınıfından birine tahsis edilip ilm-i nücûma paralel ve benzer sonuçlar veren sözde bir ilim ortaya çıkarılmıştır. Remilciler zaman içerisinde zor astroloji hesaplarını yıldızların ve feleklerin konumunu gözlemlemekten vazgeçerek onun yerine hattü'r-remildeki hatları ve şekilleri benimsemiştir. Remil falı bu şekilde basite indirgenince bazı kişiler bunu bir meslek haline getirip geçim vasıtası yapmış ve remilin kurallarını ortaya koyan bazı eserler yazmışlardır. Remilde kehanet, remil atma sonucu elde edilen on altı satır ve dört temel şekilden hareketle gerçekleştirilir. Remil şekilleri aslında on altı adettir, diğer on iki tanesi ilk dördü oluşturan temel şekillerden çıkarılır. Her satır ya da hâne tek sayıdan oluşuyorsa nokta, çift sayıdan oluşuyorsa çizgi (iki nokta yerine) işaretiyle gösterilip alt alta dizildiğinde anlamları önceden belli olan remil şekilleri meydana gelir. Bu şekiller remilci tarafından bir definenin yerini tesbit etmekten bir hastanın durumunu, doğacak çocuğun cinsiyetini öğrenmek, ticarî bir teşebbüsün kâr ve zarar ihtimallerine kadar değişen çeşitli soruların her biri için farklı biçimde yorumlanır. Şekillerle ilgili değişik yorumlar dört unsur; maden, bitki, hayvan veya insana ait tabiatlara, gök cisimlerine, burçlara, yön, zaman veya cinsiyet durumlarına göre değişen farklı cetvellerden yararlanılarak ayrıntılı hale getirilebilir (Çelebi, 2007, s. 555).

Remil hakkındaki telif geleneği Türkçe yazılmış olanlar dâhil olmak üzere XX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Başta Süleymaniye olmak üzere Türkiye kütüphanelerinde remille ilgili çok sayıda yazma eser bulunmaktadır (bk. Aydemir, 2018, s.159-180). Avrupa'da ise remil hakkındaki Arapça eserlere XII-XVII. yüzyıllar arasında rastlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre gaybı bilmek Allah'a ve onun bildirdiği peygamberlere mahsustur (Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/26); dolayısıyla kesbî olarak gaybın bilinmesi mümkün değildir. İslâm dini Câhiliye Dönemi'nden kalma pek çok kehanet ve fal çeşidi gibi remili de yasaklamıştır. Buna rağmen insanlardaki gaybı bilme merakını ve istikbalde meydana gelecek olayları önceden öğrenme arzusunu istismar eden bazı kişiler diğer fal çeşitleri gibi remili de ısrarla sürdürmüş ve günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır (Çelebi, 2007, s. 555).

Eserin Tavsifi

Hazırlanan çalışmaya konu olan eser Bayerische Staats Bibliothek (Bavyera Devlet Kütüphanesi) A.or 6072 numarada kayıtlı ve 1840 tarihli matbu eserdir. Bu eserin tavsifi kısaca şu şekildedir:

Eser karton kapaklıdır, 52 sayfadan oluşmaktadır. Karton kapakta eserin adı “Remilnâme” olarak yazılmıştır.

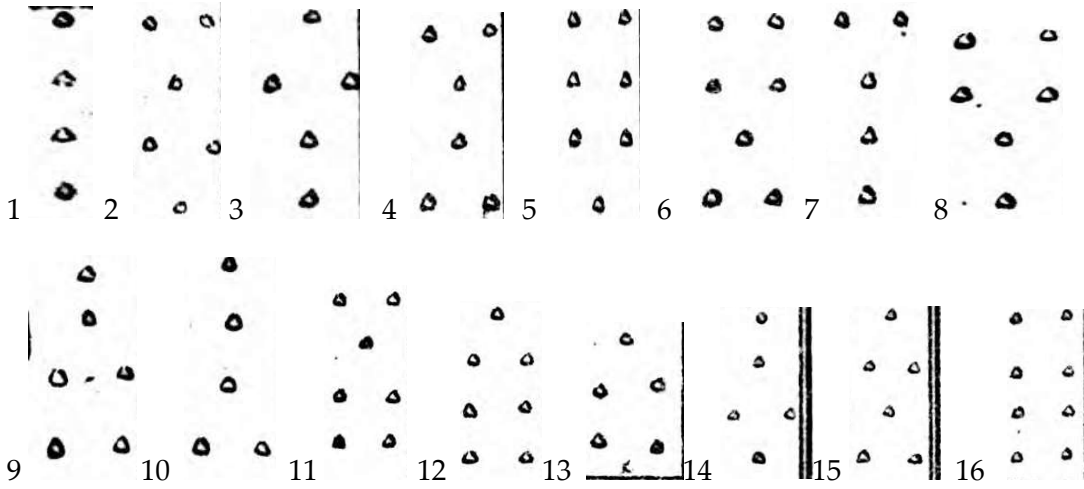

Matbu eser baştan sona eksiksiz taranmıştır fakat eserin son sayfasının taranması özenle yapılmadığı için eserde fal bakmak için gerekli olan cetvel ikiye katlanmış, bu sebeple tam olarak görülememektedir. Eserin iki ve üçüncü sayfasında sebab-i telif olarak nitelendirilebilecek bir bölüm vardır. Ardından dördüncü sayfada mukaddime bölümü gelmektedir. Bu bölümde remilin nasıl bakılacağı anlatılmakta ve temel şekiller hakkında bilgi verilmektedir. Sekizinci sayfada ise tenbih başlığı yer almaktadır. Bu bölümde kısa bir açıklama ile birlikte remil sırasında cevaplanması amaçlanan 16 soru sıralanmaktadır. Onuncu sayfada ise “ecvibe-i muhtelife” başlığı ile remil bakarken kullanılacak olan asıl bölüme ve şekillere yer verilmiştir. Kitapta yukarıda gösterildiği gibi on altı temel işaret bulunmaktadır. Eserde on altı harfe ve her harfin altında yer alan bölümde on altı farklı işarete ve bu işaretlerin yanında işaretlerle ilgili yorumlara yer verilmektedir. Sözü edilen işaretler başlık olarak kullanılan her harfin altında sıralanmış, birbirini tekrar eden işaretlerdir. Eserde remil ile ilgili olarak kullanılan harfler, kitapta bulunduğu sayfalar ve eser boyunca tekrarlanan 16 işaret şu şekildedir:

Harfler

ا	harfi	sayfa	10	ع	harfi	sayfa	31
ب	harfi	sayfa	13	ف	harfi	sayfa	34
ج	harfi	sayfa	16	ق	harfi	sayfa	37
د	harfi	sayfa	18	ل	harfi	sayfa	39
ر	harfi	sayfa	21	م	harfi	sayfa	42
س	harfi	sayfa	26	ن	harfi	sayfa	45
ص	harfi	sayfa	26	و	harfi	sayfa	47
ط	harfi	sayfa	29	ی	harfi	sayfa	50

Eserde yer alan remil işaretleri:

Eserin son bölümünde remil cetveli yer almaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde bahsedilen ve remilin nasıl bakılacağına dair kullanılacak cetvel aşağıda yer almaktadır. Tarama sırasında iki sayfa üst üste geldiği için burada yer alan liste tam olarak anlaşlamamaktadır.

••••	••••	••••	••••	••••	••••	••••	••••	••••	••••
و	و	د	د	ب	ب	ا	ا	ا	ا
ا	ا	س	س	ر	ر	ج	ج	ب	ب
ب	ب	ص	ص	ر	ر	س	س	ا	ا
ج	ج	ط	ط	س	س	د	د	د	د
د	د	ع	ع	س	س	ص	ص	ص	ص
ر	ر	ف	ف	ط	ط	ع	ع	ع	ع
س	س	ق	ق	ص	ص	ط	ط	ط	ط
ص	ص	ل	ل	ع	ع	ق	ق	ق	ق
ط	ط	م	م	ع	ع	ل	ل	ل	ل
ع	ع	ن	ن	ف	ف	ق	ق	ق	ق
ف	ف	و	و	ن	ن	م	م	م	م
ن	ن	ی	ی	و	و	ل	ل	ل	ل
ل	ل	ا	ا	و	و	ن	ن	ن	ن
م	م	ب	ب	ی	ی	ا	ا	ا	ا
ن	ن	ج	ج	ا	ا	ب	ب	ب	ب
و	و	د	د	ا	ا	ج	ج	ج	ج

Yukarıda yer alan remil işaretleri, metinde bölüm başlığı olarak değerlendirilebilecek - yukarıda değinilen- Arap harflerinin altında aynı sıra ile verilmiş ve her işaretin karşısına o işaretin açıklaması verilmiştir. Çalışmanın metin bölümünde (ل) elif harfinden başlayarak sıralanan her on altı cümlenin karşısında üstteki sırayla on altı işarete yer verilmiştir. Bu işaretler ve karşısındaki cümleler makalede karşılıklı olarak verilmek istenmiş fakat çalışmanın hacmini arttıracığı için eklenememiştir. Aşağıdaki bölüme, söylenenlerin daha anlaşılır olabilmesi için bahsedilen bölümlerden birkaç örnek eklenmiştir.

۳۲

انك دوستاغی خالصانه در فقط چوق
 كجیوب بر بر بگردن آبر به جفسكر

ش

طالوسونبلیا نوره اعتبارا نومه
 ما مول ابد بكن بر محلدن دغون
 اولنه جفسن

خیلی مدنن و بز چوق موانعدن صكره
 آنكه ملاقی اوله جفسن

اول محلدن چوق وفت اونوره مبه جفسن
 ابندا دندان بك از فاندن كوره جك اسه صكره لری

۳۵

زیاده سیله خشنود اوله جفسن
 مطلوبك و جمله اوله جفدر

كیجا كده اداره لی اولد بفاكدن آخر عمرك
 ابوا اولیه جفدر

نیات و مقاصد كه خطل كله جك
 آكلا شیلور

ناشل منصب اولغله مستلی اولورس
 سنی حراب اده جك بز و سنگلن حرف و مدز
 ایتناسن

دشمنك چوق ایه ده جمله سی سكا
 دوست اوله جفدر

1062184

1062184

۴۸

عافیتک وانخر عمرک ایواولسنی استر ایه
 قریجه لردن عبرت آل

دوستلرک بری دعواسنی غائب ایده جک
 استخر اچ اولور

سندن فنا حالدده بولنان کسنه لردن
 عبرت المغله منسی اولور سن

کور شه جکک اشخاصک بریدن خوف
 وحدر اتملبسن

دوست ظن ابند بکک کسنه لردن شکر کرد

اشبوسیا حنده منضر اوله جفسن

۴۹

هیچ اولادک اولیه جقدر

ذکی و فطین و سریع الانتقال اوله جقدر

بربر بکزه امنیت ایدر سه کز خوش
 بچور سکر و اولکاله فک دخی سزه
 مساعدا ایدر

ط

ایکین نیک حالک دکنه جقدر

سنی اسمنز ایده بورلر

دوستلغی ساخته در

مامل ابند بکک محلدن بردوستک معرفتیه

Metin**Bismillâhî'r-rahmânî'r-rahîm**

2

Elhamdülillâhi rabbi'l-'âlemîn ve's-salavâtu a'lâ cem'î'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn ve a'lâ âlihîm ve ashâbihîm ecma'în. Ammâ ba'de men tefe'ele bi'l-kalemi yehlusu mine'l-elemi¹ fehvâsınca keyfiyyet-i tefe'ül tesliyet-bahş-ı kulûb-ı enâm oldığından erbâb-ı kemâl-i selef ü halef bu bâbda envâ'-ı rumûzâtı hâvî kütüb ve te'lîf ü tasnîfine mübâderet eyledikleri resâ'ilden a'izze-i kirâmdan bir zâtuñ te'lif-kerdesi olarak Türkiyyü'l-'ibâre bir risâleyi mukaddemâ mütâla'amız sebkat idüp fakat ka'r-ı deryâ-yı rümûzâtına varılmadığından gûşe-i nisyânda

3

oldığı hâlde Fransız ve İngiliz ve Nemçe ve Yunancaya Arabî'den terceme olunmuş ba'zı resâ'il ele geçüp mütâla'a olındıkda risâle-i mezkûre der-hâtır olarak lede'l-mukâbele o dahi anlar gibi mütercem olduğu ve bu tefe'ül fenninüñ asl u hakîkati bulunduğu nümâyân olmanın elsine-i mezkûreye bi't-tekellüf terceme ü tab' u temsîl ve fevâ'id ü menâfî'i derc ü tafsîl kılındığı hâlde terceme olunmuş ve zarîf-i kaleme alınmış tururken sûret-i tab'ı terk olunmak revâ görülemediği cihetle tesellî-bahşâ-yı derûn-ı erbâb-ı istihbâra nuhbe-i behiyye olmak için tab' olunmuşdur

4

Mukaddime

İşbu kitâbda bulunan on altı mesâ'ilden her kangısı olur ise olsun bir mes'elenüñ halli matlûb olduğu hâlde ibtidâ beyâz üzerine sekiz sıra nokta vaz' ve ba'dehû her bir sıradan tokuz nokta tarh olunarak kusûr kalan noktalaruñ ve tokuz veyâhûd tokuzdan noksân olduğu sûrette nokta-i mevcûdenüñ 'adedi çift ise sıranuñ başına iki cezm ve tek ise bir cezm terkîm olma ve işbu sekiz soñra cezm bir çizgi ile ba'de't-tansîf birinci sıranuñ cezmi beşinci sıranuñ cezmine ve ikincisinüñ altıncısına ve üçüncüsünüñ yedincisine ve dördüncüsünüñ sekizincisine

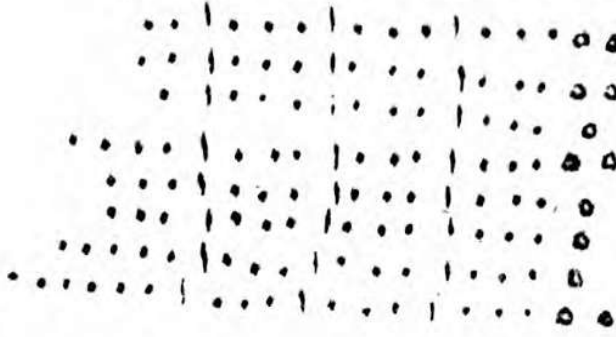
5

cem' olup birbiri altına tahrîr olunarak bu usûl üzere dört sıra cezm hâsıl oldıktan soñra cedvele mürâca'at ile ol dört sıradan hâdis olan şeklün 'aynı buluna ve cedvelde muharrer on altı rakam on altı mesâ'ile ve on altı hurûf dahi on altı ecvibeye mukâbil olduğundan şekl-i mezkûruñ bulunduğu hat-ı 'amûdî ile matlûb olan mes'ele rakamunuñ murakkam olduğu hat-ı ufkînüñ tekâtü' eyledikleri mahallde kâ'in olan harf istihrâc olma ve hurûf-ı hecâ üzere müretteb olan sahâ'ifden harf-i mezbûrî hâvî olan sahîfeye lede'l-mürâca'a matlûb olan mes'elenüñ halli müyesser olarak muvâfık cevâbı istidlâl olunur meselâ 'âkıbetim ve âhir 'ömrüm

¹ Kalemle fal bakan elemnden kurtulur.

6

nasıl olacaktır diyü on altıncı mes'ele farz olındıkda ibtidâ lâ 'ale't-ta'yîn sekiz sıra nokta vaz'

Ve ba'dehû birinci sıranuñ on bir noktasından tokuzı tarh olup bâkî kalan nokta iki ya'nî çift olduğundan sıranuñ başına iki cezm ve ikinci sıranuñ kezâlik on bir noktasından tokuzı tarh olup bâkî kalan nokta iki ya'nî çift olduğundan ikinci sıranuñ başına iki cezm ve üçüncü sıranuñ on noktasından tokuzı tarh ile bâkî kalan nokta bir ya'nî tek olduğundan sıranuñ

7

başına bir cezm tahrîr olına ve kıs 'alâhazâ. Bundan soñra işbu sekiz sıra cezm kezâlik bir çizgi ile tansîf olınarak bir minvâl muharrer birinci sıranuñ iki cezmi beşinci sıranuñ bir cezmine cem' olarak hâdis olan üç cezm tek olduğundan kâğıduñ bir kenârına bir cezm terkîm ve ikinci sıranuñ iki cezmi altıncı sıranuñ bir cezmine cem' olındıkda hâdis olan üç cezm tek olduğundan kâğıduñ kenârına terkîm olunan bir cezmüñ altına işbu bir cezm dahi

zamm u 'ilâve olup bu vechile işbu şekil hâdis olur ve şekl-i mezkûr cedvelde bulındıkdan soñra on altıncı rakamuñ bulunduğu hatt-ı ufkî ile şekl-i mezkûruñ kâ'in oldığı hat-ı 'âmuđînuñ mahall-i iltikâları olan harf (ط) olduğundan

8

(ط) sahîfesine mürâca'at olundıkda eyüce ve hûşca imrâr-ı 'ömr idenüñ 'âkıbeti hayırludur diyü cevâbı istihsâl olunur

Tenbîh

Evvelen nokta vaz' olunur iken kemâl-i dikkat ile sarf-ı zihin idüp fakat noktalaruñ adedini hisâb itmek ve sâniyen bir günde üç def'adan ziyâde bir mes'elenüñ halline çalışmamak ve sâlisen çıkacak cevâbuñ sıhhatine i'tikâd-ı tâmm eylemek iktizâ eder

halli matlûb olan mesâ'il-i muhtelife

1 Husûlini ârzü itdügüm maslahat nasıl olacak

2 İcrâsını tasmîm itdigüm maslahat hakkımda hayırlı mı degil mi

9

3 Diyâr-ı âherde ikâmet itmeklik kaderimde var mı ve ikâmet itdigüm hâlde felegüñ baña teveccühi olacak mı

- 4 Seyâhatle diyâr-ı âherde bulunan filân kimesne ile bir daha mülâkât idecek miyim
 5 Mektûb alacak mıyım ve aldığım hâlde me'âli hakkımda hayırlı mı değil mi
 6 Filân kimesnenüñ hakkımda izhâr itdiği mu'âmelât-ı dostâneye emniyyet itmeli miyim
 7 Filânuñ baña izhâr itdüğü müvâlât-ı 'âşikâneye itimâd itmeli miyim
 8 Te'ehhül itdigüm hâlde zevcim veyâ zevcem ile hûş geçinebilecek miyim
 9 Alacağım hâtunuñ veyâ varacağım erüñ ahlâkı nedür

10

- 10 Evlâdım olacak mı
 11 Tasmîm itdigim seyâhat hakkımda hayırlı mı değil mi
 12 Düşmenüm çok mı
 13 Neden havf u ihtirâz itmek lâzım gelür
 14 Bir kederim zuhûrında ne vechle hareket itmeliyim
 15 Rü'yâmuñ ta'bîri nedir
 16 'Âkıbetim ve âhir 'ömrüm nasıl olacaktır

Ecvibe-i Muhtelif

}

Me'mûlünden ziyâde eyü olacaktır²

Dâ'imâ togrılıkta bulunarak 'âkılâne ve müdebbirâne tavrandıguñ hâlde 'âkıbetüñ dünyâca ve âhiretce eyü olacağında şübheñ olmasun

11

Hânece bir kedere dûçâr olmañuz melhûz ise de her hâlde hakkuñuzda hayırlı olmasını Cenâb-ı Hakdan niyâz eylemeñüz lâzım edendir

Mütesellî olmak için sık sık akrabâ vü ta'allükât ve ahibbâ ve yârânuñuz ile görüşmeñüz lâzım-gelür

Hakkuñuzda tehlikesi der-kâr olan bir sevdâya dûçâr olmakdan ihtirâz eylemeñüz icâb ider Düşmeniñüzüñ mikdârı çok ise de birinüñ hakkuñuzda mazarratı ziyâde olup ancak 'inâyet-i Bârî ile gâlib gelmeñüz me'mûldür

Niyet itdiğünüz seyâhatden hakkuñuzda hayr me'mûl olmadığından sarf-ı nazar itmeñüz evladır

12

Evlâduñuz olmamak husûsında kusûr sizden değil ise de her hâlde Cenâb-ı Hakka mütevekkil olmañuz lâzım-gelür

Ahlâkı ahlâkuñuza mutâbık olmak me'mûldür

Hiddet-i mizâcuñdan nâşî alacağıñ hâtun ya varacağıñ koca ile imtizâc idemeyüp fenâ geçineceğün âşikârdır

² Çalışmaya konu olan eserde her cümleinin karşısında -yukarıda gösterildiği üzere- bir remil işareti yer almaktadır.

Anuñ müvâlât-ı 'âşıkânesine emniyyet itme
 Anuñ mu'âmelât-ı dostânesi hâlisâne degildir
 Hayli müddetden-soñra eline bir mektûb geçerek mâlından mahzûz ve mesrûr olacaksın

13

Yanında hâzır olmayan bir kimesneye imdad ü i'âne itmege bak zîrâ hâli pek fenâ olup
 senden gayrı ümîdi yokdur

Diyâr-ı âherde ikâmet itmek kaderüñde vardır ancak bulunacaguñ mahallde nisâ
 tâ'ifesinden ihtirâz itmelisin zîrâ tâ'ife-i mezkûreden zarar görmek melhûzdur

İcrâsını tasmîm itdügüñüz maslahat-pezîrefte hüsn-i hitâm olacaktır

ب

Zarar itmenüñ pek ihtimâli vardır
 Hamâkatden nâşî maslahat başka dürlü olacaktır

14

Genliğinde âdem gibi geçinürseñ 'âkıbetüñ eyü olacaktır

İşbu rü'yâ hakküñuzda pek hayırlıdır

Fukarâya sadaka virdigüñ hâlde Hak tarafından teselli bulursın

Saña ziyâdesiyle izhâr-ı muhabbet iden bir şahsdan havf ü ihtirâz itmelisin

Ahlâk u etvâr-ı memdûhañuz cihetiyle düşmenleriñüze gâlib gelmeñüz pek me'mûldür

Niyyet itdügüñüz seyâhat hakküñuzda hayırlıdır fakat işiñüze tekâsül itmemelisüñüz

15

Çok evlâduñuz olacaktır ancak yâ vâlideden veyâ pederden bir müddet yetîm kalacaktır

Ahlâkı güzel olacak ise de 'ömri kısadır

Peder ve vâlidenüñüzün nasîhatlerine mûmâşât iderseñüz hoş geçinmeñüz me'mûldür

Sizi ziyâdesiyle sever

Anuñ sevdâsı sâhtedür size müdâhene eder

Bu günlerde mektûb alacaksüñüz fakat me'âli hakküñuzda fenâdır

16

Her ne kadar ol cânibde ilişigi var ise de yakında 'avdet idecekdir

Diyâr-ı âhere gitmek kaderüñde vardır fakat ol cânibde görüŖecegüñ eşhâsa pek emniyyet
 itme

ج

Gitmemek gitmekden evlâdır

Bâb-ı tevekkülde olmak dâ'imâ hayırlıdır

Pek fenâ olacaktır

Diyâr-ı âherde vefât itmek kaderüñde vardır

17

İşbu rü'yâ hâneñüzde zevk ü surûrı gösterir

Bizden ziyâde bî-çâre olanlardan 'ibret almalıyız

Kemâl-i ikbâlden havf itmek lazımdır
 Düşmenüñ her ne kadar az ise de izdiyâd bulmamak çâresine bak
 Bu seyâhatde kârlu çıkmañuz me'mûldür
 Bir kız ile bir erkek evlâduñ olacaktır
 Vesveselü ve kızkanc olacaktır

18

Hoş geçinmeñüz hüsni- etvâruñuza tevakkuf ider
 Sevdâsı çok ise de çâbuk geçecektir
 Ol şahsuñ mu'âmelât-ı dostânesine pek de emniyyet itme
 Alacagñuz mektûb elinize geçce vâsıl olacaktır fakat me'âlinden hoşnûd olacagñuz
 Tışarıdan gelecegi vakit pek çok hediye getürecekdir

Pek geç gelecektir
 Muhâtaralu fırkalardan ihtirâz iderseñ felek saña müsâ'ade idecektir

19

Bir taraftan galebe idüp dîger taraftan maglûb olacaksın
 Yapdığını eyü bilüp âdem hîç bir vakitte gâ'ib itmez
 'Âkıbetüñ ve âhir 'ömrüñ eyü olacaktır
 İşbu rü'yâdan nâ'il-i mansıb olacagñuz añlaşılır
 Zuhûri melhûz olan ba'zı vukû'ât ü tebeddülâtdan mütesellî olacaksın
 'An-karîb vukû'ı me'mûl olan hâlâtdan ihtirâz itmelisin

20

Yalnız bir düşmenüñ olup işbu düşmen her ne kadar seni vartaya düşürmek kaydında ise de
 sen andan hîç korkma
 Vazgeç bu seyâhatden yolda hırsız ve korsân vardır
 Hîç evlâd sâhibi olmayacaksın
 Mûlahham u ekûl olacaktır
 Gençlikleri terk itdigüñ hâlde felek saña yâr olacaktır
 İşbu sevdâya emniyyet itme

21

Mu'âmelât-ı dostânesi temelluk u müdâheneden 'ibâretidir
 Me'mûl itmedigüñ şeyleri hâvî bu yakında mektûb alacaksın

Me'mûl itdigüñ mektûb gicece eline vâsıl olacaktır
 Gaybûbetde olan zât evvelki hâlde olmayarak bu günlerde gelecektir
 Seyâhat kaderüñde olup fakat bu tarafda çekdigüñ zahmet ü meşakkatini ol cânibde dahi
 çekeceksin

22

Kendüni muhâfaza eyle zîrâ bilmedigün vartaya düşersin
 Göñülden istedigün nesne tamâm olup andan pek çok mesrûr olacaksın
 Dîn ugrına kendüni fedâ ideceksin
 Bu rü'yâdan saña eyü hayırlar gelecegi istihrâc olunur
 Bir evlâduñ dünyâya gelmekle mütesellî olursın
 Düşmenüñ olacak dostlaruñdan birinüñ hîlesinden korkmalısın

23

Saňa cihân hased itdigünden düşmenlerüñ her gün artmaktadır
 İşbu yolculuk hakkında fenâdır
 Belki ikinci nikâhdan zürriyyet sâhibi olursın
 Sebâtsiz ve müstehzî olacaktır
 Sefâhatüñden nâşî felek saňa müsâ'id olamayacaktır
 Sevdigün zâtı tezevvüc ideceksin

24

Anuñ dostlığı hâlisânedür fakat çok geçmeyüp birbiriñüzden ayrılacaksuñuz

س

Tatlu söyleyenlere ítibâr itme
 Me'mûl itmedigün bir mahallden da'vet olunacaksın
 Hayli müddetden ve birçok mevâni'den-soñra anuñla mülâkî olacaksın
 Ol mahallde çok vakit oturamayacaksın
 İbtidâ andan pek az fâ'ide göreceğ iseñ soñraları

25

Ziyâdesiyle hoşnûd olacaksın
 Matlûbuñ vechle olacaktır
 Gençligüñde idâreli olmadıguñdan âhir 'ömrüñ eyü olmayacaktır
 Niyyât u makâsıduña hâlele gelecegi añlaşılır
 Nâ'il-i mansıb olmagla mütesellî olursın
 Seni harâb edecek bir dostuñdan havf u hâzer itmelisin
 Düşmenüñ çok ise de cümlesi saňa dost olacaklardır

26

Seyâhati gelecek aya tevkîf itmelisin
 Evlâduñdan pek çok zarar göreceksin
 Ahlâkı pek de pesendîde degildir
 Genc iken evlendigün sebebiyle felek saňa yâver olamayacaktır
 İşbu sevdâdan vazgeç kendüni vartaya düşürürsün

ص

Seni dil ü cândan sever fakat ortada ki kimesnelere emniyyet itme

27

Dostlığı sâhte olduğunu sen de anlarsın
 Alacaguñ mektûbuñ me'âli pek fenâdır
 Taşradan beklediğün âdem pek zengin olarak yakında 'avdet idecekdir
 Her bulunduğün mahalde çalışdığün hâlde nân-ı 'azîze muhtâc olmazsın
 Merâmuñ hâsıl olacaktır
 Bâb-ı tevekkülde olup 'akıllu tavrânur iseñ icrâ-yı merâm idebilürsün

28

'Âkıbetüñ ve âhir 'ömrüñ eyü olmasını ister iseñ karıncalardan 'ibret al
 Dostlarıñ biri da'vâsını gâ'ib idecegi istihrâc olunur
 Senden fenâ hâlde bulunan kimesnelerden 'ibret almagla mütesellî olursın
 Görüşeceğün eşhâsuñ birinden havf u hazer itmelin
 Dost zann itdigün kimesneler düşmenlerüñdür
 İşbu seyâhatde mutazarrır olacaksın

29

Hîç evlâduñ olmayacaktır
 Zekî ve fatîn ve ser'ü'l-intikâl olacaktır
 Birbiriñüze emniyet iderseñüz hoş geçinürsüñüz ve ol hâlde felek dahi size müsâ'ade ider

ط

İkinci nikâhda hâlün değışecektir
 Seni istihzâ ediyorlar
 Dostlığı sahtedir
 Me'mûl itdigün mahallden bir dostuñ ma'rifetiyle

30

Mektûb alacaksın
 Seni görmegi pek çok ârzü ider
 Hemân bu ay girmezden evvel hareket eyle
 'Aklunu topla yinemedüğün eli öp de başına ko
 El-'abdü yudebbir vallâhu yukaddir³
 Eyüce ve hoşca imrâr-ı 'ömr idenüñ 'âkıbeti hayırlıdır
 Saña hediyeler gelecegi anlaşılır

31

Mütesellî olmak için seyâhat itmeñ lazımdır
 Düşmenüñ olan akrabâlarıñuñ birinden ziyâde korkmalısın
 Düşmenüñ yok makâmındadır
 Çok gezenüñ hâli ol kadar eyü degildir
 Evlâd sâhibi olmañuz me'mûldür
 Pek güzel ve idâreli olacaktır

³ Tedbir kulundur takdir Allah'a aittir

ع

Ahlâkı pek mu'annid olacaktır

32

Çok mâl sâhibi olmayıp fakat geçinmekte dahi zarûret çekmeyeceksin

İşbu sevdâdan vazgeçmeñüz eyüdir

Anuñ dostlığı hâlisânedir

Mektûblaruñ öteye berüye gezdiriliyor

Felek saña müsâ'ade itdigi hâlde o dahi yañına gelecektir

Kaderüñde yolculuk vardır fakat akrabâñdan ayrılma

Uykuda olan hayyenüñ başına basma⁴

33

Me'mûlüñden gayrı bir sûret kesb idecektir

Âhir 'ömrüñ eyü olmasını isterseñ te'ehhül itmemek lazımdır

Sa'âdet ve ikbâlüñ görüşdigüñ âdemlerden neşât ider

Mütesellî olmak için bâb-ı tevekkülde olmalısın

Gâ'ib idecegüñ bir da'vânuñ netâ'ic-i vahîmesinden havf itmelisin

Dost zann itdigiñ kimesneler düşmenüñdir

Kâr degil ise de zarar dahi yokdur

34

Torunlaruñ pek yaramaz olacaktır

ف

Az evlâduñ olaksa da pek güzel ve mutî' olacaklardır

Ahlâkı pek terbiyeli ise de azıcık çirkince olacaktır

Hamâkatinden nâşî nikâhda felek saña müsâ'id olmayacaktır

Seni ziyâdesiyle sever

Hürmet ve ri'âyete şâyân bir şahsdir

35

Bekledigiñ mektûblaruñ me'âli pek eyü değıldir

Anı 'avdet itmekden bir 'alâka men' ider

Tışaruya gider iseñ hakkuñda eyü olur

İcrâsı kederiñüzi mûcib olacaktır

Me'mûl olmayan bir vefât her şey'i tebdil idecektir

Çocuklarına eyü terbiye virdigiñ hâlde âhir 'ömrüñ eyü olacaktır

36

Rü'yân felegüñ saña yâver olacağını îmâ ider

⁴ Kitabın 52. sayfasında burada yer alan işaretin yanlış basıldığı bu işaret yerine işaretinin konulması gerektiği yazılmıştır

Tedbîr ü çâre çîşt der in derd
 Gayr-ı sabr çün bûd bûd nî çe tûvân-kerd gayr-ı sabr
 Bir 'arz eksikligüñden havf ü hirâs itmelisin
 Saña her kim ziyâde müdâhene iderse düşmenüñdir
 'Ömrüñde itdigüñ yolculuklardan bu yolculuk ziyâde eyü olacağında şüpheñ olmasun
 37

ق

Bu yolculuktan vazgeçmeñüz hakküñuzda hayırludur
 Bir çok vakitden-soñra bir kızıñ dünyâya gelecektir
 Pek kızkaç olacağından eyüce geçinmeñüz pek me'mûl değildir
 İntihâb ideceğüñ şahsın ahlâkı eyü olacak ise de istediğüñ gibi zengin olmayacağından emr-i
 ta'ayyüşde zahmet çekeceksin
 İşbu sevdâ sâhte olduğında şüpheñ olmasun
 38

Ol şahsuñ muhabbeti hâlisâne ve sâdikânedir
 Alacağıñuz mektûblaruñ me'âli hakküñuzda pek hayırludur
 Gurbetde olan şahs ağırca hasta olduğundan 'avdeti muhakkak değildir
 Bu yolculuk hakküñde pek hayırludur hemân hareket itmege bak
 Kâr yog-ise de zararda me'mûl olunmaz
 Me'mûlüñden ziyâde pezîrefte-i hüsn-i hitâm olacaktır
 39

'Âkıbet ve âhir 'ömrüñi şimdiki ta'ayyüşüne nisbet ve kıyâs eyle
 Rû'yân dostlarıñ gitdikce tezâyüd itmekde olduklarını ta'bîr ider
 Yeni ekdâr ü âfâta hâzırlanmalısın
 Güzelligüñi mahv idecek bir hastalıktan havf itmelisin
 Tedâbîr-i hasenenüñ ma'rifetiyle düşmenlerine gâlib gelmek melhûzdir

ل

40
 Düşmenlerüñe itâ'at itmezseñ mikdârı taklîl olacaktır
 Ol mahalle gider iseñ akça degil 'tibâr kazanmaga sa'y it
 Çok evlâduñ olacaktır ancak ekserîsi yaşamayacaklardır
 Ahlâkı me'mûl itdigüñden başka dürlü olacaktır
 Soñraları felegüñ müsâ'adesine nâ'il olacaksın
 Anuñ 'aşkı ziyâde ise de sen nâdim olmamak için kendüñi mahâfaza eyle
 41

Anuñ dostlığı kendü menfa'atine mebnî olduğunu sen-dahi eyü bilürsin
 Alınması ârzû olacaktır mektûb değildir
 Senüñ tezkiyeñ bozuk olduğundan bir daha 'avdet itmemesi melhûzdir

Ba'zı hâlât iktizâsından işbu yolculıktan vazgeçmeñüz muhtemeldir
 Eger iktizâ iden esbâba geregi gibi teşebbüs ider iseñ temettu' itmeñüz me'mûldür
 İşbu maslahatdan keder ve zarar görmeñ muhtemeldir

42

Ol kadar eyü görünmez
 Rü'yân dostlarınıñ biri vefât ideceğini îmâ ider
 İnsândır memerr-i vukû'at-ı nîk ü bed sabr it kemâl-i mihnete îñ nîz be-güzered
 Kurdıguñ yolculıktan havf itmelisin

م

Bir 'acâyib sûddan korkmalısın
 Düşmenlerüñ çok ise de anlar senden ihtirâz iderler

43

Bu yolculık hakkıñda pek fenâdır
 İki kızuñ olacaktır ve birbirinden daha güzel
 Ma'lûmâtlı ve zekî olacaktır
 Dostlarıñı düşmenlerüñden ayırabilür iseñ felek saña yâver olacaktır
 Seni ziyâdesiyle sever ise de bî-hûde sa'y idersin çünkü anuñ akrabâsı seni bir dürlü
 istemezler
 Saña müdâhene ider

44

Seni unuttılar
 'Avdetini temennî ediyor fakat elinde değıldir
 Gurbette ziyâdesiyle kâr u temettu' ideceksin
 Cesâretüñden kârlı çıkmañuz pek muhtemeldir
 İşbu maslahatuñ evvelinde keder ve soñraları mesrûriyeti mûcib olacaktır
 Âhir 'ömrüñ pek eyü olacaktır
 Rü'yân mansıba nâ'il olmañuzı îmâ ider

45

Senden fenâ hâlde bulunanlardan 'ibret almalısın

ن

Kederüñ zuhûrında fukarâyâ sadaka virmekle mütesellî olursın
 Hakkıñda hayurlu olacağını me'mûl itdiğüñ maslahatuñ netîcesinden korkmalısın
 Dostlarıñ arasında düşmenlerüñ olduğundan anlardan ihtirâz itmelisin
 Nâ'il-i merâm olacaksın
 Zürriyetüñ olmayacaktır
 Gavgâlu olacaktır

46

'İyş u 'işrete mübtelâ olduğüñ esnâda ta'ayyüşde zarûret çekeceksin

Seni gizlüce tezyîf ediyorlar
 Saña pek i'tibâr iderler
 Alacaguñ mektûbuñ me'âlinden ziyâdesiyle memnûn olacaksın
 Gurbetde olan şahs bu tarafa gelmege hâzırlanmaktadır
 Dostlaruñdan dûr olma
 Senüñ 'aleyhinde çok kişi vardır lâkin korkma merâmına isrâr it
 47

Bir vefâtdan tolayı maslahat dîger-gûn olacaktır
 Akrabâsından uzak vefât idenüñ hâli ma'lûmdır
 Rü'yâ mî'de fesâdından iktizâ ider

و

'Aklında olan şey'i âdem rü'yâsında dahi görür
 Başka kedere dûçâr olmamağı cenâb-ı Hakdan istemelisin
 Müdâhinler seni harâb ideceklerdir
 48

Düşmenlerüñi sen eyü bildiginden anlardan uzak turmak iktizâ ider
 İşbu seyâhate karâr virdüñ ise dost bildigüñ kimesnelerden birini istishab itmelin
 Yalnız bir erkek evlâduñ olacaktır
 Mükeyyifâta pek mübtelâ olacaktır
 Dügünüñ gününde bir 'azîm münâza'a olacaktır fakat hakkında hayırludur
 Vâlideyne emniyet ider iseñ felek dahi yâver olacaktır
 49

Dost itdigüñ kimesnelere dikkat itmelin
 Bu aralık mektûb me'mûl itme
 Yanuña gelmek için yola çıkdı
 Eñ ibtidâ vâlideyn ve akrabâñdan uzak olarak yaşayacak iseñ de soñra yanlarında
 bulunarak çok sa'âdete nâ'il olacaksın
 Ol kadar hayır me'mûl olunmaz
 Pek gevşek tavrandıguñdan kazanamayacaksın
 Cü âheng-i reften küned cân-i pâk
 Çe ber taht mürden çi ber rûy-i hâk
 50

س

Âhir 'ömrün düşmenlerüñ matlûbları vechle olmamak çâresine bak
 Rü'yâñ hândânuñ hakkında 'acâyib şeyler zuhûr idecegüñi gösterir
 Yeñi zuhûr idecek kederlere kendüñi hâzırla
 Bir karınuñ fitnesinden korkmalısın
 Düşmenlerüñ yalnız iki kişi ise de çok kişinüñ yerini tutarlar

Hareket ider iseñ peşîmân olursın
Evlâduñ olmamak olmakdan hayırludur

51

Pek sefîh olacaktır
Merdiyyet biyâzmâyî ve ân-geh zen kün
Emniyete şâyeste bir şahs degildir
Yalñuz egleñmek için senüñ ülfetini ister
Anuñ saña yolladığı mektûb düşmenlerüñ eline geçmiştir
Bulındığı mahallden daha uzak gitmiştir
Ol-mahalle gider iseñ dahi kâr me'mûl itme
Vakt u hâl tebeddül itmeyince kârdan ziyâde zarar vardır

52

Bî-hûde sarf-ı emek itme düşmenlerüñ senden ziyâde kuvvetlüdür
Tamâm

م

Malûm ola ki 32. sahîfesinüñ onuncı satırında işbu şeklinüñ yirine sehven işbu şekli yazılmışdır.

SONUÇ

İlim âlemine sunulan Remilnâme isimli eser 1840 yılında basılmıştır. Kitabın adından hareket edildiğinde eserin, klasik dönemde yazılmış ve remil ilmini öğretmek için hazırlanmış remilnâmelerden çok daha farklı olduğu görülür. Bilindiği üzere klasik dönemde yazılmış tabirnâme, remilnâme vb. isimli eserler bahsettikleri konuları en ince ayrıntısına kadar izah ederek konunun tam anlaşılmasını amaç edinmektedir. Bu açıdan bakıldığında eser, remilin on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde artık klasik dönem ilimlerinden biri olmaktan çıktığını göstermesi yönüyle önemlidir. Eserin mukaddimesinden, verdiği remil izahatlarına kadar yüzeysel ifadeler barındırdığı dikkati çekmiştir. Kitabın, barındırdığı mukaddimededen hareketle tek başına remil bakmak amacıyla hazırlandığı, âdeta günlük işler için fal bakma amacına hizmet ettiği görülmüştür. Kitapta yer alan konulara ve yorumlara bakıldığında da bu fikrimiz desteklenmektedir. Kitapta remil ile ilgili birkaç temel bilgi dışında remilin ilim olarak değerlendirildiğini gösteren ya da remili bir ilim gibi eksiksiz anlatmayı amaçlayan bilgi bulunmamaktadır. Eser, diğer falnâmeler için geçerli olan durumun remilnâmeler için de geçerli olduğunu -yani bahsedilen eserlerin bu dönemde yalnızca güzel vakit geçirmek amacıyla ve günlük eğlence aracı olarak kullanıldığını- göstermesi açısından önemlidir.

SUMMARY

In this study, short information about fortune concept and geomancy is given. Then, the text of a printed remilnâme was attempted to be published. In order to better understand the geomancy, which is a kind of fortune telling, it is necessary to give general information about the concept of fortune telling which kept people busy for centuries. The word "fortune" means "symbol representing good luck and auspicious" in the Arabic

language. When looking at the languages of European origin, it is seen that the words made with the suffix of Greek manteia (mancy in English, mancie in French), which means "prophecy", usually meet the word fortune. When we look at the time four thousand years before Christ, it is known that fortune telling and prophecy were carried out in Egypt, China, Bâbil and Kalde. It is an undeniable fact that the oldest information about fortune telling comes from Mesopotamia. Different tools and methods are used in fortune telling. Different fortune types emerge according to this fortune telling. Looking at the past, the types of fortunes known and practiced in different cultures are: Horoscopy, chiromancy, ornithomancy, cartomancy, haruspicy, aruspice, extispicine, geomancy, lithomancy, pyromancy, hydromancy, oneiromancy, morphoscopy, phrenology, numerology, sortilege, tasseography, coffee fortune telling. If we mention the geomancy that constitutes the subject of the study, it can be said that the origin of geomancy comes from the mixed forms of fortune-telling methods used in India, China and the Middle East. This fortune telling is known as "remil/ geomancy" in the Islamic world. "Remil/geomancy" means "sandy land" in the dictionary. The word remil (رمل) means "to locate something that has disappeared, to look for fortune with lines drawn on the sand to find out the result of a curious job". In the later times, although wood or paper was used instead of sand, no change was made in the name of the fortune telling. According to the information in the sources, the geomancy was looked at as follows before the Islamic period: The person who wanted to have a fortune, paid the geomancer money in advance and asked him to tell about future. The geomancer would take a child with him and go to a sandy place with the person who wanted to have a fortune telling. Geomancer, who had drawn some lines on the sand at a fast pace, then erased those lines two by two, and the child would say some rhymes. The fact that the double line remained would indicate that the result of the fortune that was looked at was good and auspicious, and that the single line remained would be bad and ominous. Geomancy, which is a common fortune among the Arabs, has passed to other cultures over time. It is known as "remil atmak" / "remil dökme" in Turkish. Geomancy books have found their place in our literature and libraries as a genre.

The book, which is the subject of the study, is Bayerische Staats Bibliothek (Bavarian State Library), which is registered in A.or 6072 and printed in 1840. The recommendation of this book is briefly as follows: The work has a paperback cover and consists of 52 pages. The name of the book is written on the cardboard cover as "Remilnâme". The printed book was thoroughly scanned from beginning to end, but the last page of the work was not carefully scanned, the ruler required for fortune-telling in the book was doubled, so it is not fully visible. On the second and third pages of the work, there is a section explaining the reason for writing it. Then, on the fourth page, the introduction section comes. This section describes how to look at geomancy and gives information about basic shapes related to geomancy. On the eighth page, there is a warning title. This section lists 16 questions that are intended to be answered during geomancy, with a brief explanation. On the tenth page, the main section and figures to be used while looking at geomancy are given under another title. Sixteen Arabic letters are included in the book, and the section in the title of each letter contains sixteen different signs. Beside these signs, comments about the signs are included. Mentioned signs are repeated under each Arabic letter used as a title.

KAYNAKÇA

- Aydemir, E. (2018). Remil ilmi ve divan şiirine yansımaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 159-180.
- Aydın, M. (1995). Fal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 134-138). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çelebi, İ. (1995). Fal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 138-139). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çelebi, İ. (2007). Remil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, s. 555-556). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Duvarcı, A. (1993). *Türkiye’de falcılık geleneği ile bu konudaki iki eser Fahnâme-i Risâle-i li-Ca’fer-i Sadık ve Tefe’ül-nâme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü.
- Sümer, N. (2016). Cahiliye Araçlarında falcılık. *Milel ve Nihal Dergisi*, 1: 134-157.
- Uzun, M. (1995). Fahnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 141-145). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Die Wochenmarktsprache in der Türkei und in Deutschland

Prof. Dr. Tahir Balci

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Alman Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı

thbalci@gmail.com

Zusammenfassung

Als Folge der Globalisierung entstehen kommerzielle, soziale und politische Beziehungen, die letztendlich zu Multilingualismus und Multikulturalität führen. Infolge der Dynamik, die von diesen Faktoren hervorgerufen wird, sind Deutschland und die Türkei zu den wichtigsten Ländern der ethnischen und kulturellen Vielfalt denn je geworden, weil der Großteil der Bevölkerung in beiden Ländern einen Migrationshintergrund hat und mehrsprachig ist. Die in dieser Arbeit sprachlich analysierten Wochenmärkte sind Orte, auf denen KäuferInnen und Standinhaber bzw. Wochenmarktkaufleute zufällig treffen, wobei ein besonderer Soziolekt entsteht, der hier untersucht werden soll. Das Deutsche verfügt über keinen entsprechenden Terminus. Daher wird hier ein Terminus vorgeschlagen. Die Wochenmarktkaufleute-Sprache ist von Sprachvarietäten, Codeswitchings und Pidginisierungen ausgeprägt, aber auch von Interferenzen, Interjektionen, Honorativa, Liedern, Floskeln usw. Die Daten dieser Arbeit wurden aus Wochenmärkten in Adana und Berlin erhoben.

Schlüsselwörter: Multilingualismus, Soziolekt, Codeswitching, Pidginisierung, Wochenmarktkaufleute-Sprache.

Türkiye ve Almanya'da Pazar Dili

Öz

Küreselleşme birçok ticari, siyasi ve sosyal ilişkiyi beraberinde getirmektedir. Bu ilişkiler çokkültürlülüğe ve çokdilliliğe neden olmaktadır. Bu etmenlerin sağladığı hareketlilik neticesinde Türkiye ve Almanya, etnik ve kültürel çeşitliliğin en canlı olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Zira Türkiye ve Almanya'da halkın azımsanmayacak kısmı çokdillidir ve geçmişinde göçmenlik vardır. Bu çalışmada ele alınan pazar(cı) dili, semt pazarlarında tesadüfen karşılaşılan insanların kullandığı jargondur. Bu dilbilimsel terim Almandada henüz mevcut değildir ve çalışmamızda buna dair öneride bulunmaktadır. Bu dilin en önemli niteliği, kod kaydırma ve karma dil gibi dilsel değişkelerin çokluğudur. Bunun dışında aktarım hataları, ünlemler, yinelemeler, dinsel ifadeler, yer adları, türküler, akrabalık ifadeleri, hatta boş sözler çok sık gördüğümüz dilsel olgulardır. Bu çalışmanın verileri Adana ve Berlin'den derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çokdillilik, jargon, kod kaydırma, karma dil, pazar(cı) dili.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 03/02/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 10/04/2020

Bazaar Vendors' Language in Turkey and Germany

Abstract

Globalization brought many commercial, political and social relationships which cause multiculturalism and multilingualism. Turkey and Germany are among such countries embodying ethnic and cultural diversities since the significant portion of the population in Turkey and Germany is multilingual and they hold migration background. The focus of the present study is bazaar vendors' language, the jargon which can be heard at the neighbourhood/local marketplaces. The data was collected from the bazaars in Adana and Berlin, and it exemplifies instances of interferences, interjections, repeats, religious phrases, place-names, songs, honoratives, and even empty-phrases. Although the term "bazaar language" does not exist in German, this study also presents a suggestion for that.

Keywords: Multilingualism, jargon, code switching, pidginization, bazaar vendors' language.

EINLEITUNG

Es gibt fast keine Gesellschaft mehr, die sich von anderen Gesellschaften isolieren kann. Das kann kommerzielle, soziale, politische oder geographische Gründe haben. Als Folge dieses Umstandes kommt es zu Multilingualismus, Multikulturalität bzw. Interkulturalität, die jedes Land mehr oder weniger kennzeichnen. Selbst kleinste Ortschaften sind in letzten Jahren von dieser Tatsache betroffen, wobei nicht zu erwarten ist, dass alle Beteiligten multilingualer oder multikultureller Umstände sich daran beteiligen müssen. In diesem Sinne sind Deutschland und die Türkei zu wichtigeren Ländern der ethnischen und kulturellen Vielfalt denn je geworden. So ist nach Steinbach & Albert & Girnth u. a. (2007, S. 103-104) „der Großteil der Bevölkerung in Deutschland mehrsprachig, nicht nur die meisten der 20 % Mitbürger mit Migrationshintergrund.“

Diese Multikulturalität und Multilingualität offenbaren sich bei jeder Gelegenheit, wo Menschen mit verschiedener nationaler, ethnischer oder kultureller Zugehörigkeit aus irgendeinem Anlass in Kontakt treten. Die Wochenmärkte sind die wichtigsten Anlässe für kulturelle und sprachliche Begegnungen.

Die Relevanz und das Ziel der Arbeit

Die Relevanz bzw. die Originalität dieser Arbeit ist vor allem damit zu begründen, dass *pazar dili*, *pazarıcı dili* bzw. die eventuelle deutsche *Wochenmarkt-Sprache* und *Wochenmarktkaufleute-Sprache* weder in Deutschland noch in der Türkei das verdiente Interesse fanden und bisher nur in einem kleinen Aufsatz thematisiert worden sind. Daher möchte ich diesem Soziolekt wissenschaftlich nachgehen und feststellen, welche linguistischen Merkmale sie kennzeichnen.

Ich gehe von der Hypothese aus, dass die türkische *pazar(ıcı) dili* eine ganz besondere Sprache ist. Dementsprechend ist anzunehmen, dass die mehreren Arbeitsmigranten mit türkischer Abstammung auf deutschen Wochenmärkten als Lebensmittel-Standinhaber ihren sprachlich-kulturellen Migrationshintergrund in die deutsche Sprache projizieren und auf diese Weise Sprachvarietäten, Codeswitchings und Pidginisierungen entstehen, die von Balcı & Öztürk (2019) und Kırmızı (2015) thematisiert wurden. So werde ich auf der Tatsache basierend, dass Sprachen kulturelle und Kulturen sprachliche Phänomene sind, zu beobachten und zu analysieren versuchen, a) ob auch diese sprachlichen Phänomene auf deutschen Wochenmärkten systematisch sind, b) ob man von einer deutschen Wochenmarktsprache sprechen kann und c) welche sprachlich-kulturelle Eigenschaften die Sprache der Wochenmärkte hat.

Datenerhebung

Die in dieser Arbeit verwendeten Daten wurden einerseits aus den Wochenmärkten *Barajyolu*, *Yavuzlar*, *Beyazevler* und *K. Evren* in *Adana* (Türkei) erhoben. Die in Deutschland gesammelten Daten gehen andererseits auf die Obst-und-Gemüse-Wochenmärkte in *Wedding*, *Kreuzberg*, *Steglitz* und *Spandau* (Berlin) zurück. Die Menge der in mehreren Wochen gesammelten Daten ist so groß, dass ihr Geltungsbereich als risikolos anzunehmen ist.

Untersuchungsverfahren

Während meiner zweimonatigen empirischen Untersuchung habe ich regelmäßig die Obst-und-Gemüse-Wochenmärkte in *Wedding*, *Kreuzberg*, *Steglitz* und *Spandau* besucht und das kommunikative Handeln der VerkäuferInnen verdeckt beobachtet, so wie es stattfände,

wenn man es nicht beobachten würde. Gespräche bzw. Dialoge wurden per Handy aufgezeichnet. Außer Ton- und Videoaufnahmen habe ich das ganze Sprachmaterial, das hinsichtlich meiner Arbeit relevant ist, schriftlich fixiert bzw. dokumentiert. Inhaltlich und formal überlappt sich das schriftlich dokumentierte Material mit den Ton- und Videoaufnahmen.

Als Beobachter habe ich am beobachteten Geschehen keinesfalls teilgenommen, damit die Reliabilität und Validität gesichert würde. Die verdeckte Beobachtung verursachte keine moralischen oder legalen Probleme, weil es um das tatsächliche kommunikative Handeln von Personen in öffentlichen Situationen geht und es keines Einverständnisses dieser Personen bedarf, weil es sonst unmöglich wäre, das Einverständnis mehrerer hundert VerkäuferInnen einzuholen.

Da der Schwerpunkt dieser Untersuchung nicht auf der phonetisch-phonologischen Analyse des kommunikativen Handelns liegt, wird bei der Fixierung der Daten nicht die phonetische, sondern die literarische Umschrift vorgezogen, damit auch linguistische Laien sie lesen und verstehen können. Zur Bezeichnung des Ausschreiens und der Dehnung werden je nachdem drei Vokale (aaa) verwendet.

1. ZUM BEGRIFF 'WOCHENMARKTSPRACHE'

Die Sprache ist ein soziales Phänomen, das mit dem Individuum anfängt, sich in sozialen Gruppen entwickelt und in der Gesellschaft in Erfüllung geht. In diesem Sinne ist die Sprache, die auf Obst-und-Gemüse-Wochenmärkten gesprochen wird, eine diastratische Varietät bzw. der Jargon der sozialen Gruppe, die man in der türkischen Sprache als *pazaracı* (Marktkaufmann, Marktkauffrau) nennt. Diese Varietät, die auch indirekt von Uslu (2012) erwähnt wurde, ist nicht durch soziale Werturteile oder Prestige- bzw. Stigma-Elemente gekennzeichnet, hat auch nicht mit berufsbedingten Gruppensprachen wie etwa Fach- und Wissenschaftssprachen zur fachlich begrenzten Kommunikation zu tun; sie ist eine temporäre Sondersprache, die an periodisch wiederkehrenden Wochentagen meistens mündlich, teilweise aber auch durch Preisschilder schriftlich realisiert wird (vgl. hierzu Steinbach & Albert & Girnth u. a. 2007, S. 206-207). Das gilt aber nur für die türkische Wochenmarktsprache auf den Märkten in Adana und für andere ähnliche Märkte, auf denen fast nur Türkisch benutzt wird. In Kiezen mit hohem Migrationsanteil wird eine Sondersprache verwendet, die man in Bezug auf türkische Märkte *Migrantentürkisch* oder in Bezug auf deutsche Märkte *Migrantendeutsch* nennen müsste. Laut Steinbach & Albert & Girnth u. a. (2007, S. 207) gilt eine Migrantensprache als eine eigenständige Varietät, die m. E. auf Grund von Sprachkontaktphänomenen mit Interferenzen beladen ist. Ob dies die Verständigung beeinträchtigt oder nicht, wäre das Thema einer anderen Untersuchung.

Die türkischen Begriffe *pazar dili* und *pazaracı dili* fanden schon vor etwa 10 Jahren Zugang zur türkischen soziolinguistischen Terminologie (vgl. Doğan, 2008; Darancık, 2019; Aksöz & Balci, 2019). Aber der deutsche Terminus *Marktsprache*, der auf den ersten Blick einem Muttersprachler des Türkischen als Entsprechung von *pazar dili* einfallen würde, klingt archaisch und assoziiert etwas Anderes als im Türkischen.¹ Daher schlage ich für die Sprache auf dem Wochenmarktplatz den Terminus *Wochenmarkt-Sprache* und für den

¹ Vgl. http://www.historisches-handwerk.ch/altstadtmarkt.php?t=Mittelalter-Sprache&read_group=30 (Abgerufen am 15.08.2019).

Idiolekt / Soziolekt der Marktkaufleute, den sie während ihrer Tätigkeit als VerkäuferInnen am Gemüse-/Obst-/Viktualien-Stand gebrauchen, *Wochenmarktkaufleute-Sprache* vor.

2. AUSGEWÄHLTE LISTE DER AUFGEZEICHNETEN DIALOGE UND PREISSCHILDER

2.1. Daten aus den Obst- und Gemüse-Wochenmärkten in Berlin

- (1) *Probieren bitte, abla!*
- (2) *Abla gel, Kiste zwei Euro!*
- (3) *Ein Euro, gel, ein Euro!*
- (4) *Çilek Erdbeeren ablaaa! Erdbeere fünf Schale zwei Euro fünf Schale zwei.*
- (5) *Zweiachzig abla! Bitte schön abla! Eyvallah abla, danke dir!*
- (6) *Abla zwei Stück Spargel drei Euro!*
- (7) *Abla şeker, anam gibi tatlıdır, haydi bitte schön! Garanti veriyorum vallahi, şaka yapmıyorum (Fast dasselbe wird arabisch und serbisch wiederholt).*
- (8) *Haydi, ganze Melone fünf Euro, ganze Stück fünf Euro.*
- (9) *Haydi! Melone Angebot, zwei Euro!*
- (10) *Haydi yenge alın alın, Melone Schütück drei Euro, Melone üç lira üç lira üç lira. Geschenk alın, fiyatı çevirdik abiii!*
- (11) *Haydi gratis gratis, Schütük Melone drei Euroooo... Üç lira üç lira üç lira, taze taze taze, jede drei Euro, Schütück drei Euro, drei!!! Yağmur geliyor, Schütück Melone drei Euro, haydi drei Euroooo!*
- (12) *Gardaş, Schütück drei Euro, haydi tene üç lira üç lira üç liraaa!*
- (13) *Haydi, Petersilie zwei Bund ein Euro!*
- (14) *Haydi, letzte Kirschen, letzte Kirschen! Bitti bitti bittiiii!*
- (15) *Haydi, zwei Stück ein Euro, Angebot! Ein, zwei, drei? Sag mal!*
- (16) *Haydi buyrun hallooo! Drei Schale zwei, three three three!*
- (17) *Haydi Kirschen Kilo zwei, haydi buyrun hallooo!*
- (18) *Abi keine Selbstbedienung!*
- (19) *Haydi, haydi, zwei Kilo drei, billiger billiger billiger!*
- (20) *Abi hadi üç, tene üç, drei, Melone drei, hadi batıracam!*
- (21) *Seç beğen al abi, ganze Melone vier Euro! Jede Schütück vier Euro, vier Euro, vier Eurooo!*
- (22) *Einfünfzig möchten geben abi!*
- (23) *Hallooo, heute beste Melone bei mir. Morgen sehr heiß. Yarın bulamazsın, yarın çok sıcak. Duyan duymayana haber versin, başka yok!*
- (24) *Hallo hallo, Wassermelone ein Euro, bitte bitte, çok güzel çok güzel!*
- (25) *Hallooo, Wassermelone zwei Euro (Auch arabisch: Wassermelone tneyn Euro!).*
- (26) *Wassermelone Angebot, Wassermelone garanti! Eeveet, garanticiler buraya!*
- (27) *Hallo, hallo, hallooo! Normalpreis zwei Euro. Buyrun, hallo, Kiste, Geschenk, haydi bakalım, hediye edersin abla! Al komşuna dağıt, sevaptır! Drei Schale zwei Euro, ille de ben mi diyeyim abla!*

- (28) *Hallo, hallo, hallooo! Kirschen zwei, jetzt zwei. Kirschen Angebot diyorum.*
- (29) *Hallo buyrun, haydi buyrun, alle zehn Euro, dies alles kaufen ya!*
- (30) *Hallo bitte schön, hallo bitte schön, Kiste ein Euro, Kiste ein Euro! – Tamam abi!*
- (31) *Abi drei Euro Schale!*
- (32) *Bitte schön abla? İnce mi? - Yok yok ince değil.*
- (33) *Maşallah, maşallah, maşallaaah! Drei Schale zwei Euro! Germany schön, ich bin schön, du bist schön!*
- (34) *Jawooohl, şeker bunlar!*
- (35) *Vay vay vay, bitte schööön!*
- (36) *Yerli mahsul, hallo, bitte schööön!*
- (37) *Abla drei Stück zwei. Şeker bunlar, çok güzel hareketler bunlar!*
- (38) *Kilo ein Euro! Haydeee, kabak bedava, bitte schön, Zucchini ein Eurooo!*
- (39) *Zweineunzig abi...*
- (40) *Eveet, Bananen, drei Kilo zwei, Bananeen!*
- (41) *Hoppaaa! Stück vier Euro, buyrun! Tanesi dört lira. Kesiyoruz. Wir schneiden Wassermelone.*
- (42) *Zwei Euro, ver bakayım!*
- (43) *Bravo minik aslanım minik, haydi zwei Schale zwei Euro, nimm nimm nimm! Warum diyor bir de warum, şuna bak! Angebot Angebot Angebot! Al al al al aaal! Zwiebel ein Euro, ein Euro, Al al al al aaal! Angebot, abla, Angebot!*
- (44) *Tomate ein Euro, Tomate ein Euro! Aroma Tomaten aaal!*
- (45) *Perle Tomaten, beste Tomaten, çok güzel tadı var! Hier hier kommen! Germany schön, Berlin güzel!*
- (46) *Drei Schale zwei Euro. Made Germany. Deutschland gut, Deutschland guuut!*
- (47) *Haydi Kirschen Aksaray Aksaray Aksaraaay!*
- (48) *Kayıt Malatya, Aprikose Malatyaaa!*
- (49) *Aubergine aus Türkei, Aubergine aus Türkei... (Eine Aubergine vorzeigend) Şu güzelliğe bak, kommt aus Türkei! Hadi gözün aydın, kommt aus Türkei, bitte schön, eeey maşallaaah! Poşet verir misin! – Abla bitte schön! Doldur, doldur doldur! Büyük Angebot yapmışım, bundan da doldur, al! Drei Stück, drei Stück! Yavaş bağırınıyorsun Ali abi! Ayrı oluyo Ali abi!*
- (50) *Dur dur dur, kaputt machen!*
- (51) *Du bist wie meine Schwiegermutter abla! (Reaktion der Käuferin). Yani süß! Wenn nicht schmecken, dann bringen zurück!*
- (52) *Drei Stück ein Euro, üç tene bir üç tene bir!*
- (53) *Patlıcan Türkiye'den, Aubergine aus Türkei, maşallah, inşallah! Bereket bereket berekeet!*
- (54) *Gurke zwei Kilo drei, zwei Kilo drei... Angebot!*
- (55) *Kirschen kommt aus Türkei, hay maşallah hay maşallah!*
- (56) *Ulan ich habe frei gemacht für diese!*

- (57) *Gel buraya gel! T'a le hevön (arabisch)! Jetzt Kilo zwei Euro. Möhre lecker! Paprika Paprika Paprikaaaa! T'a le hevön (arabisch), mini Korki (Minigurken) zwei Kilo drei, zwei Kilo drei!*
- (58) *Lecker Olivin, lecker Olivin!*
- (59) *Çarli Beutel ein Euro! Al yenge al!*
- (60) *Şu güzelliğe bak! Sürpriz! Haydi haydi, Überraschung! Bitte schön, bitte schön! I love you! Überraschung Überraschung!*
- (61) *Wan tara mira, wan tara mira, wan tara miüira! (Gemeint ist 'Guantanamo'). Kilo zwei Euro, Wan tara mira, wan tara mira, wan tara miüira! İşte icraat, işte icraat!*
- (62) *Dünyada düşenin dostu yoktur (Lied).*
- (63) *Hacı Emmi bitte!*
- (64) *Anne fünf Euro jetzt, Stück fünf Euro, Melone fünf Euro.*
- (65) *Lecker lecker lecker! Honig, karpuz!*
- (66) *Lecker lecker lecker, geçen verdim parmaklarımı yediler!*
- (67) *Stück drei Euro, keine Problem!*
- (68) *Haydi Kiste drei Euro, Mango tango kango çango!*
- (69) *Badem, Minigurke, Kilo zwei!*
- (70) *Sivri çarli dolma Beutel 1 Euro*
- (71) *Wein Trauben Kilo 1.99. Bitte keine Selbstbedienung*
- (72) *Jalapeno Scharf Acı*
- (73) *Diese Mensch keine normale Mensch, Krokodil, timsah timsah, ha ha haaa!*
- (74) *Koparıyorlar abla, dalından koparana haram ediyom, haram olsun! Koparınca eline ne geçiyor!*
- (75) *Eksik tarttın! - Abla teraziyle tartıyom. Ben Allah'a güveniyom. Ver şunu abla, git alma ya! - Müşteriye ne biçim davranıyorsun! - Git başımdan terbiyemi bozdurma! - Terbiyesiz sensin!*
- (76) *Nicht tasten! Geh weg! Was guckst du? Warum stehst du so? Lan geh weg! Was willst du? Ich verkaufe dir nichts! (Ein Streitgespräch zwischen einem Deutschen und einem Türken).*

2.2. Daten aus den Wochenmärkten in Adana

- (1) *Acı Antep / Acı Antep biberi / tatlı dolmalık*
- (2) *Acı Arnavut süs biberi*
- (3) *Adana malı yerli patlıcan*
- (4) *Gerçek Bursa domatesi*
- (5) *Gerçek yerli domatesi*
- (6) *Kadirli kırmızı turp / Kadirli peynir turp*
- (7) *Organik Anamur muz*
- (8) *Çok özel yerli muz Anamur*
- (9) *Hatay çikolatalı siyah bal hurma*
- (10) *Maraş tarla turşuluk acur*
- (11) *Maraş kırmızı pul biberlik*
- (12) *İnce kabuk <maraş> kg 25*
- (13) *Niğde Ulukışla yerli lahana*
- (14) *Niğde elması sert sulu tatlı*
- (15) *Amasya sert sulu tatlı elma*
- (16) *Osmaniye şeker fıstık önce tadı yerli üretim*
- (17) *Ceyhan Eseli 1. numara tatlı nar*
- (18) *Öz Silifke çilek tarla reçellik çilek*
- (19) *Çekirdeksiz Dört Yol Kuzuculu ince kabuk şeker mandalina*
- (20) *Önce tadı Dört Yol Kuzuculu çekirdeksiz bal mandalin*
- (21) **ÇEKİRDEKSİZ DÖRT YOL MANDALİN (sic)**
- (22) *Karadeniz yerli c vitaminli kivi*
- (23) *Yayla çileği*
- (24) *Yayla mali yerli içli barbunya*
- (25) *Yayla lezzetli köy kabağı*
- (26) *Bahçe biberi tatlı*
- (27) *Gerçek yerli domatesi*
- (28) *Ekşimen kuzu kulağı*
- (29) *Organik ürünler ansiz bekmezi*
- (30) *Yayla Niğde Çamardı balı (malı) yeni mahsülü*
- (31) *Hakiki Kastamonu Taşköprü*
- (32) *Taze yerli sakız bakla*
- (33) *Temel Reis Salbaş yerli kuzu ıspanak*
- (34) *İlk ve son patlıcan tehe end sezon finali*
- (35) *Yerli kemer patlıcan*
- (36) *Tatlı şeker soğan*
- (37) *Yeşilevler bağ malı Waşinton portakal*

- 38) *Kozan Bucak bal Waşinton*
- 39) *Kozan Bucak king mandalina önce tadı*
- 40) *Lezzetli kokulu salkım domates*
- 41) *Gerçek kaliteli domates lezzetli süper*
- 42) *Deve dişi nar*
- 43) *Deve dişi tatlı nar*
- 44) *İri dişli tatlı nar*
- 45) *Elle değil gözle seçin! (Kaki)*
- 46) *Karaciğer dostu turp!*
- 47) *Organik salkım doğal çeri*
- 48) *Hakiki acı Şili biber*
- 49) *Hakiki ayşe kadın fasülye*
- 50) *Misis yerli salatalık*
- 51) *Arılı organik domates*
- 52) *Arılı lezzetli salkım domates*
- 53) *Anamur burda kokulu burda!*
- 54) *Malatya bal armut sert sulu fuji*
- 55) *Bursa bal armut*
- 56) *Niğde bal armut*
- 57) *Bursa ekmekek ayvası*
- 58) *Yayla malı ekmekek ayvası*
- 59) *Şeker havuç*
- 60) *Kan yapıcı şifalı greyfurt*
- 61) *Tatlı kıl biber*
- 62) *Günlük köy yumurtası*
- 63) *50 kuruşa maydanoz buyrun efendim*
- 64) *Domatese gel buyrun buyrun buyrun, gel vatandaş gel domatesin kralı burda!*
- 65) *Güzellik merkezi burası hadi gel vatandaş (Tomaten)*
- 66) *Hatay'dan künefe gelmiiş, abla gel hurma gel! Hurma bir lira yenge!*
- 67) *Alın sarı patates bir liraya!*
- 68) *Al al al al al al al, on tene bir on tene karışık al!*
- 69) *Alın Salbaş'ın alın! Taze karpuz burada...*
- 70) *Üç kilo beş liraya, alın alın aluun!*
- 71) *Buyur abi, üç kilo beş liraya!*
- 72) *Abi gel, üzüm, tadına bak abi!*
- 73) *Üzüm düştü düştü düştüüü!*
- 74) *Haydi meyveler düştüüü!*
- 75) *Haydi bir lilo bir liraya, kalmasuun!*

- 76) Şireli üzümüüm!
 77) Ankara bu Ankara Ankaraaa! Sulu domatees!
 78) Seç seç seç, iki kilo üç!
 79) Şeftali yarma ablaaa! Hoş geldin abla!
 80) Abla baharat lazım mı ablaaa?
 81) Bayan biber üç teeele!
 82) Dayıcığım taze, beş liraya beş!
 83) Ne alırsan elli kuruş... Elli kuruşa yeşilliik!
 84) Bu yayla inciri... Her zaman aldığından farklı abi yemin ederim!
 85) Hatay biberi üç lira!
 86) Bal kavun baaal!
 87) Seç al seç al seç aaal!
 88) Gel hele gel gel canım!
 89) Karpuz al, dönüşte kalmaz!

SCHLUSSFOLGERUNGEN

An den obigen Daten, die aus manchen Wochenmärkten in Berlin (Wedding, Kreuzberg, Steglitz, Spandau) gesammelt wurden, sind die Codeswichings vom Türkischen ins Deutsche, vom Deutschen ins Türkische oder gar ins Arabische und Serbische am auffälligsten. Die MarkverkäuferInnen wechseln regelmäßig von einem Code in einen anderen über. Genau so fallen auch bewusste oder unbewusste Pidginisierungen² (*lecker Olivin / Wenn nicht schmecken, dann bringen zurück*) auf, die nicht immer mit mangelnden Sprachkenntnissen zu tun haben und nämlich zur Hervorhebung der sozialen Identität dienen. Für sie wäre die sprachliche Korrektheit vielleicht eine Flucht in eine Welt, zu der sie nicht ganz gehören bzw. in die sie sich nicht integriert fühlen. Das erinnert uns an die Debatte *Assimilation* vs. *Integration*.

An mehreren Stellen ist der Sprachgebrauch interferenzträchtig (*Jede Schütük vier Euro / zwei Schale / Morgen sehr heiß*). Das ist als Normallfall zu betrachten, da es sich bei den MarkverkäuferInnen meistens um Deutschkenntnisse handelt, die nicht in einer schulischen Atmosphäre erworben sind.

Die Wochenmarktsprache basiert auf Interjektionen, die die Empfindungen der KäuferInnen ansprechen und sie tief in den Zauber der Kaufatmosphäre hineinlocken

² In diesem Zusammenhang kann man auch von Metaplasmen, den beabsichtigten Abweichungen von phonologischen und morphologischen Formen sprechen.

wollen. Oben kann man sehen, dass es fast keinen einzigen Satz ohne ein primäres oder sekundäres Ausrufewort gibt (*Haydi, bravo, hallo, hoppaaa, vay, maşallah, buyrun, al al al, nimm nimm nimm!*). Damit hängt stark die hohe Frequenz des Imperativ-Gebrauchs zusammen. Auch Warnungen (*Abi keine Selbstbedienung!*) gehören hierher.

Im Türkischen ist der Gebrauch von Familienbezeichnungen als vokativische Honorativa gang und gäbe. Das geht darauf zurück, dass sie nicht nur Ehre, Höflichkeit und Wohlwollen gegenüber dem Gegenüber zeigen, sondern auch eine gewisse Nähe bzw. Vertrautheit ausdrücken. So verwenden die türkischen Wochenmarktkaufleute sowohl in Berlin als auch in Adana bei jeder Gelegenheit die Honorativa *abla, abi, anne, yenge, gardaş, emmi...*

Ein anderes, sehr relevantes Charakteristikum des sprachlichen Handelns auf den Wochenmärkten ist die Tautologie, d. h. die Wiederholung von Wörtern, Wortgruppen, Satzteilen oder Sätzen, begleitet von besonderen Intonationsformen und Melodien: *Çilek Erdbeeren ablaaa! Erdbeere fünf Schale zwei Euro fünf Schale zwei / Lecker Olivin, lecker Olivin / Anne fünf Euro jetzt, Stück fünf Euro, Melone fünf Euro / Lecker lecker lecker! Honig, karpuz!*

Eine der häufigsten rhetorischen Figuren ist die Hyperbel. Die Darstellung des Außergewöhnlichen, Unglaubwürdigen oder auch Unmöglichen durch Übertreibung – oftmals verbunden mit Metaphern und / oder Vergleichen – verstärkt die Anziehungskraft des Produktes: *Abla şeker, anam gibi tatlıdır, haydi bitte schön / Hallooo, heute beste Melone bei mir. Morgen sehr heiß. Yarın bulamazsın, yarın çok sıcak. Duyan duymayana haber versin, başka yok / Haydi gratis gratis / Hallooo, heute beste Melone bei mir. Morgen sehr heiß. Yarın bulamazsın, yarın çok sıcak. Duyan duymayana haber versin, başka yok / Lecker lecker lecker, geçen verdim parmaklarını yediler!*

Neben arabischen Ausdrucksformen, die zur Verständigung mit Arabischsprachigen dienen (*Hallooo, ... Wassermelone tneyn Euro!*), kommen öfters teils sinnlos(e) gereimte Okkasionalismen (*Haydi Kiste drei Euro, Mango tango kango çango*), erdichtete oder nachgesungene Lieder (*Dünyada düşenin dostu yoktur / Wan tara mira, wan tara mira, wan tara miiira!*) und Floskeln, zu denen auch englische Ausdrücke gehören (*İşte icraat, işte icraat! / Şeker bunlar, çok güzel hareketler bunlar / Drei Schale zwei Euro! Germany schön, ich bin schön, du bist schön! / I love you! Überraschung / Şu güzelliğe bak, kommt aus Türkei! / Hadi gözün aydın, kommt aus Türkei*), vor, die fast keinen Informationswert haben und entweder der Aufrechterhaltung der Kommunikationssituationen oder der lebendigen Marktatmosphäre bzw. völlig zur Entspannung dienen.

Auch religiöse Ausdrucksformen kommen ab und zu vor; sie gehen sozusagen in einen vertraulichen, ethnischen, ethischen, moralischen und sakralen Lebensbereich über und wecken im Gegenüber größere Glaubwürdigkeit: *Garanti veriyorum vallahi / Al komuşuna dağıt, sevaptır / Ben Allah'a güveniyom / Maşallah, inşallah! Bereket bereket berekeet!*

So wie die religiösen Ausdrücke berühren auch die ausgerufenen Toponyme (Örtlichkeitsnamen, Lokalnamen)³ im deutschen Kontext eher den ethnischen bzw. soziokulturellen Bereich und erwecken die Heimatsgefühle. Nicht-türkische Toponyme weisen jedoch auf die Qualität des jeweiligen Produktes hin. Auf türkischen Wochenmärkten ist die Vorkommenshäufigkeit der Örtlichkeitsnamen viel größer als in

³ Nicht aber die Ländernamen auf den Preisschildern, die das Herkunftsland des Produktes bezeichnen.

Deutschland; diese rufen ebenfalls Vertrauen und Verlässlichkeit wach; sie gelten aber vor allem als Qualitätssicherung: *Niğde Ulukışla yerli lahana / Amasya sert sulu tatlı elma / Organik Anamur muz / Çok özel yerli muz Anamur / Hatay çikolatalı siyah bal hurma / Maraş tarla turşuluk acur / Drei Schale zwei Euro. Made Germany. Deutschland gut / Haydi Kirschen Aksaray Aksaray Aksaraaay! Kayısı Malatya, Aprikose Malatyaaa! / Aubergine aus Türkei.*

Auf die Wochenmärkte kommen verschiedene Menschen ([Ver-]KäuferInnen) mit verschiedensten Charaktereigenschaften, unter denen es ab und zu zu verbalen und nonverbalen Kommunikationsformen und Streitgesprächen (Reaktionen, den Blickkontakt halten, nicken, den Kopf schütteln, Handbewegungen machen) kommt: *Nicht tasten! Geh weg! Was guckst du? Warum stehst du so? Lan geh weg! Was willst du? Ich verkaufe dir nichts! / Eksik tarttın! - Abla teraziyle tartıyom. Ben Allah'a güveniyom. Ver şunu abla, git alma ya! - Müşteriye ne biçim davranıyorsun?! - Git başımdan terbiyemi bozdurma! - Terbiyesiz sensin!*

Auf den Wochenmärkten in Adana, auf denen die Daten erhoben wurden, wurden keine Codeswitchings festgestellt, auch keine Pidginisierungen und keine Interferenzen. Das hat damit zu tun, dass die MarktbesucherInnen meistens türkischsprachig sind und eine multilinguale Verkaufsstrategie keine Aufnahme fände. Selbst syrische Migranten vermeiden die Verwendung ihrer Muttersprache, weil sie hier kein entsprechendes Publikum haben. Vielleicht wäre das Ergebnis einer Forschung auf anderen Wochenmärkten, um die multilinguale KäuferInnen mit arabischer oder kurdischer Muttersprache wohnen, ganz anders gewesen.

Es ist das Charakteristikum der türkischen Wochenmarktsprache, Obst und Gemüse ausschreiend zu verkaufen. Ausschreien oder Ausrufen geschieht – um mit der linguistischen Terminologie zu sprechen – durch Interjektionen, eng verbunden mit dem Imperativ-Gebrauch (*Elle değil gözle seçin / Seç al seç al seç aaaa! / Gel hele gel gel canım! / Karpuz al, dönüşte kalmaz!*

Hinsichtlich des Gebrauchs der Familienbezeichnungen als Honorativa (*abla, abi, dayı, yenge, gardaş*) gibt es eine große Parallellität zwischen der Wochenmarktsprache in Adana und in Berlin. Das betrifft auch die Tautologien (*Üzüm düştü düştü düştüüü!*), die Hyperbeln (*Bal kavun baaa! / Gerçek kaliteli domates lezzetli süper*), die Metaphern (vgl. Balcı 2012) (*Kadirli peynir turp*) und die religiösen Ausdrucksformen (*Her zaman aldiğından farklı abi yemin ederim*). In Adana ist jedoch die Benutzung der Toponyme (*Niğde Ulukışla yerli lahana*) viel frequenter als in Berlin. Dasselbe kann man für den Adjektivgebrauch sagen (*Malatya bal armut sert sulu fuji*).

SUMMARY

Within the analyzed data which was collected from bazaars in Berlin (Wedding, Kreuzberg, Steglitz, and Spandau street markets), the most striking instances are the code switching phenomena from Turkish to German, and from German to Turkish or even to Arabic and Serbian.

The bazaar vendors regularly switch from one code to another. In the same way, – consciously or unconsciously – examples of pidginizations (lecker Olivin / wenn nicht schmecken, / dann bringen zurück) stand out. These examples cannot be easily connected to lack of language skills and they serve as an emphasizing instrument for social identity. For them, linguistic correctness would perhaps be an escape into a world which they do not

quite belong or they do not feel integrated by any means, which reminds us of the assimilation versus integration.

The language used by the bazaar vendors contains many examples of interferences (jede Schütük vier Euro / zwei Schale / Morgen sehr heiß). These instances can be regarded as normal cases since the bazaar vendors did not acquire German within a school atmosphere.

Interjections used in bazaar vendors' language are used to denote the vendors' own feelings and the aim is to lure the costumers into the magic of buying-something-atmosphere. The high frequency of imperative use is also strongly related to this.

In Turkish, the use of family names as vocative honoratives is highly frequent. This is due to the fact that they not only indicate honor, courtesy, and goodwill towards the other person; but also express a certain familiarity. The Turkish bazaar vendors use the honoratives such as "abla, abi, anne, yenge, gardaş, emmi, etc." in Berlin and Adana at any given opportunity.

Another highly relevant characteristic of the bazaar vendors' language is tautology, for instance, repetition of the words, groups of words, parts of sentences, or even complete sentences accompanied by special forms of intonation and unique melodies.

One of the most common rhetorical figures is the hyperbole: the depiction of the extraordinary, the unbelievable or the impossible through exaggerations. They are often combined with metaphors and/or comparisons where it reinforces the attraction of the people to the product itself.

Similar to the religious expressions, the toponyms which were proclaimed in the German context tend to touch the ethnic or socio-cultural area and awaken the feelings of being home. Non-Turkish toponyms, however, indicate the quality of the products. The frequency of local names is much greater in Turkish bazaars than in Germany. Those names invoke the trust and reliability, but they are primarily used to ensure the quality of the products.

No code switching was found in the bazaars of Adana, nor was there any pidginization or interference too. This has to do with the fact that the costumers are dominantly from Turkish-speaking origin, and a multilingual sale strategy would not translate properly. Even Syrian migrants avoid the use of Arabic because they do not have an appropriate audience in those places.

It is the characteristic of the Turkish bazaar language to sell fruit and vegetables by screaming in order to attract the attention of the people. Shouting is carried on through interjections, which are closely related to the highly use of imperatives.

LITERATUR

- Aksöz, M., Balcı, U. (2019). Die Sprache auf dem Basar. Balcı, T., Öztürk, A.O. & Serindağ, E. (Hg.). *Schriften zur Sprache und Literatur III* (45-50). London: Ijopec.
- Balcı, T., Öztürk & A. O. (2019). Bir Kod Kaydırma Alanı Olarak Alamanya Türküleri. *Perspektif*, 25 (252), 36-40.
- Balcı, U. (2012). Şiir dilinde sapma ve alışılmamış bağdaştırmaların çevirisi. *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, 5(2), 43-53.
- Darancık, Y. (2019). Dilbilimsel Bir Olgu Olarak Pazar Dili. Balcı, T., Öztürk, A. O. & Serindağ, E. (Hg.): *Schriften zur Sprache und Literatur III* (77-82). London: Ijopec.
- Doğan, N. (2008). Bir toplumsal katman olarak Samsun pazarcularının dil edimi üzerine toplumdilbilimsel inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research*, 1 (2), 103-113. <http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/cilt1sayi2turkishindex.htm> (Abgerufen am 26.01.2020).
- Kırmızı, B. (2015). Almanya'daki Türklerin Türkçeye İlgili Sorunlarının Kaynaklarının Belirlenmesi. *JASSS*, 37, 11 – 20.
- Sowinski, B. (1978.). *Deutsche Stilistik. Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen*. Frankfurt: Fischer.
- Steinbach, M., Albert, R., Girnth, H. u.a. (2007). *Schnittstellen der germanistischen Linguistik*. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler.
- Uslu, Z. (2012). Sprachlernverhalten türkischer Deutschstudierender im territorial mehrsprachigen Südostanatolien. *Muttersprache*, 122(1), 36-47

Silifke Uzuncaburç'ta Geleneksel Yöntemlerle Pekmez Yapımı Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Turgay Kabak
Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
turgaykabak@gmail.com

Öz

Mersin ili Silifke ilçesine bağlı olan Uzuncaburç, tarihi milattan önceki dönemlere kadar giden eski bir yerleşim yeridir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı dönemlerde konar-göçer Yörük Türkmenlerin yerleştiği Uzuncaburç'ta en temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olmuştur. Hayvan olarak keçi, koyun gibi küçükbaş hayvanlar besleyen yöre halkı, tarımsal ürün olarak da buğday, arpa, nohut gibi tahılları yetiştirmişlerdir. Ancak bölge halkının yetiştirdiği tek tarım ürünü bunlar değildir. Bunların dışında bir de bağcılık vardır. Özellikle yerleşim yerinin merkezinde ve merkez çevresinde büyük miktarda üzüm bağı bulunmaktadır. Bu bağlamda yörede bağı olmayan aile neredeyse yoktur. Bağcılığın bu kadar yaygın olmasının en büyük sebebi Uzuncaburç'ta kökeni Türklerden önceki dönemlere kadar uzanan köklü bir bağcılık kültürü olmasıdır. Bu makalenin amacı yöredeki geleneksel pekmez üretim yöntemlerinin tespit edilip bu üretimin kültürel boyutunu araştırmaktır. Çalışmada saha araştırma yöntemi ile pekmez üretimi, bu üretim esnasında kullanılan etnografik araç gereçler ve üretim sırasında ortaya çıkan sözlü kültür ürünleri tespit edilip gelenek açısından incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Uzuncaburç halkının kendisinden önceki bölge sakinlerinden devraldıkları bağcılık geleneğini devam ettirdikleri, onların kullandığı şarap üretim yöntemlerini daha da geliştirerek pekmez üretiminde kullandıkları ve Orta Asya Türk mutfağından getirdikleri pekmez üretim geleneğini yeni coğrafyanın şartlarına uyarlayarak başarılı bir şekilde devam ettirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Silifke, Uzuncaburç, pekmez yapımı, yerel mutfak, mutfak kültürü.

A Folklore Study on Traditional Grape Molasses Production in Silifke Uzuncaburç

Abstract

Uzuncaburç, which is connected to the Silifke district of Mersin, is an old settlement that goes back to the previous periods of BCE. At the time when the Turks started to settle in Anatolia, the main sources of livelihood were agriculture and animal husbandry in Uzuncaburç, where nomadic Turkmen settled. Local people who feed animals such as goat and sheep have grown wheat, barley and chickpeas as agricultural products. However, these

Gönderim Tarihi / Sending Date: 19/10/2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 11/04/2020

are not the only agricultural products grown by the people of the region. There is also a viticulture outside. There is a large amount of vineyards, especially in the center and around the settlement. In this context, there is almost no family in the region. The main reason why viticulture is so widespread is that Uzuncaburç has a deep-rooted culture of viticulture, whose origins go back to the previous periods of the Turks. The aim of this article is to determine the traditional molasses production methods in the region and to investigate the cultural dimension of this production. In this study, molasses production and ethnographic tools used during this production and oral culture products that were produced were determined and examined in terms of tradition by field research method. As a result of this study, it was determined that the people of Uzuncaburç continued the tradition of viticulture they took over from the previous inhabitants of the region.

Keywords: Silifke, Uzuncaburç, grape molasses production, local cuisine, kitchen culture.

GİRİŞ

Kuruluşu M.Ö. 3000'lere uzanan ve bugünkü adını Makedonyalı kumandan ve daha sonra Suriye komutanı olan Selefkos Nikador'dan alan Silifke ilçesinin (Aslan, 1988, s. 37) merkezine 30 km mesafede, Torosların eteklerinde 1200 m. rakımda kurulmuş olan Uzuncaburç, bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden birisidir.

İlk yerleşimi Helenistik döneme kadar uzanan ve günümüzde Antik Yunan ve Roma döneminin izlerini barındırdığı tarihi eserlerle canlı bir şekilde koruyan Uzuncaburç'un tarihte bilinen ilk ismi Diocaiseria'dır. 6 katlı Helenistik kule, Zeus mabedi, Helenistik kule mezar gibi antik dönem eserleriyle önemli bir yerleşim yeri olan kente, Roma döneminde de bu önemini korumuş Tyche mabedi, tiyatro, portico, zafer kapısı ve suyolları gibi sanat değeri yüksek eserler ilave edilmiştir. Diocaiseria, Helenistik dönemde Olba adı ile anılan bölgenin dinî merkezi olması nedeniyle bugünkü Uzuncaburç'un kurulduğu alan önemli bir merkezdi. Ancak bu alanın önemi sadece dini merkez olmasından gelmiyordu. Aynı zamanda bu bölge önemli bir şarap üretim merkeziydi. Roma döneminde devrin şartlarına göre Uzuncaburç'ta yetiştirilen üzümlerden elde edilen şaraplar Uzuncaburç ile Kızkalesi arasında taş döşenerek yapılan ve bugün adına "Roma Yolu" denilen 30 km'lik döşeme yoldan kervanlar vasıtasıyla Akdeniz sahillerine indirilmekte, buradan da gemilerle Atina, Mısır gibi uzak yerlere taşınmaktadır. (Başal, 1993, s. 36; Boysal, 1963; Taşkırın, 2009). Bölgeyi Akdeniz ile bağlayan bu ticaret yolunun da katkısı ile üzümçülük Uzuncaburç'ta önemli bir geçim kaynağı olmuş görünüyor. Bunun en büyük delili bugün yerleşim yerinin her yerinde görülen ve halk arasında "şarap yalağı" (Görsel: 7) olarak adlandırılan şarap üretim yerleri ile yakın zamanlara kadar halk arasında "cavurdan kalma bağ" diye adlandırılan eski bağlıkların bulunmasıdır.

Anadolu'yu daha Miladın ilk yıllarında bir yurt olarak benimseyip yerleşmeye başlayan Türklerin mesken tuttuğu bölgelerden birisi de Toroslar olmuştur. Bu dönemde Avşarların önemli kollarından birisi olan Recepli oymağı tarafından iskân edildiği (Şükürov, 2007, s. 149-200) için adı Recepli köyü olan yerleşim yerinin daha sonra ismi değişmiş ve merkezde bulunan Helenistik burçtan dolayı Uzuncaburç ismi verilmiştir. Bölgeye yerleşen konar-göçer Avşar Yörükleri temel iktisadi uğraş olarak hayvancılıkla uğraştıkları halde, daha önceki sakinlerden kalan üzüm bağlarını da ihmal etmemişler. Bağcılığı geliştirerek hem iktisadi hem de kültürel bir uğraş haline getirmişlerdir.

Bugün Uzuncaburç'ta yöresel isimleriyle namrun, tilki kuyruğu, ak üzüm, gök üzüm, Mudanya karası, kalecik karası, alfoz, kardinal, Şakir üzümü, sebil gibi birçok üzüm çeşidi yetiştirilmektedir. Özellikle Ankara, Adana, Konya gibi illerden gelen tüccarların aldığı bu üzümler yöre halkının en önemli gelir kaynaklarından birisidir. Üzümlerin bağlardan toplandığı "Ağustos - Ekim" ayları yöre insanı için tam anlamıyla bir bağ bozumu dönemidir. Bu dönemde ilk önce yaş satılacak olan üzümler kesilip satılır. Daha sonra kurutmalık üzümler kesilir ve üzüm kurutma işlemi yapılır. Kurutulan üzümlerin bir kısmı satılırken bir kısmı da kışlık olarak saklanır. En son da pekmez yapılacak olan üzümler kesilir. Bu dönem yöre halkının geçmişte imece usulüyle, günümüzde ise yevmiyeci tutma yoluyla üzümleri hasat ettiği bir dönemdir. Bu sebeple bazı insanlar (özellikle de kadınlar) bu dönemde yevmiye ile üzüm keserek ev ekonomilerine katkıda bulunmaktadır (KK: 1)

Uzuncaburç'un bağcılığa elverişli bir iklimi vardır. Kışları karlı ve soğuk, yazları da sıcak ve güneşli geçtiği için üretilen üzümler son derece kalitelidir. Kışın kar yağması bağların köklerinin iyice suyunu almasını sağlar. Yazların sıcak ve kurak geçmesi de

üzümün iyice “şıralanmasını” sağlar. Bu sebeple hem üzümler hem de üzümlerden yapılan pekmez son derece kalitelidir (KK: 1, 2)

1. BULGULAR

Bağdan toplanan üzümlerin pekmez yapımı için getirildiği yere halk arasında “pekmezlik, şıhranalık” denir. Şıhranalık aslında üzümlerin çiğnenerek posa ile suyunun birbirinden ayrıldığı havuzdur. Daha sonra suyun pişirildiği yere ise “fırın” denir (KK: 1,2).

15 Eylül- 15 Ekim arasında bağdan toplanan pekmezlik üzümler sandıklarla şıhranalığa getirilir. Daha sandıkta iken hortumla iyice yıkanarak üzümler tozundan, pisinden arındırılır. Burada zaman varsa bir iki gün sandıkta durdurulur ki böylece üzümler yumuşamış olur. Yumuşayan üzümler şıhranalığa dökülür ve temiz bir çizme ile çiğnenmeye başlanır. Bu sırada üzümler çiğnendikçe şıhranalığın borusunun önünün tıkanmasıyla suyun birikmesi sağlanır. Daha sonra borunun önü açılarak konulan bakır kazana üzüm suyu akar. Üzüm çiğnenirken hem daha kolay ezilmesi hem de pekmezin renginin berrak olması için sık sık üzerine ak toprak (beyaz kireçli toprak) serpilir. Bu şekilde bir süre çiğnenen üzüm posası delikli çuvalara katılarak sıkıştırılmak suretiyle ikinci defa çiğnenir. Bu çiğneme esnasında da üzerine ak toprak serpilir. Bir miktar su da çuvalın üzerine dökülür ki üzümü yumuşatıp suyunun çıkmasını kolaylaştırsın (KK: 1,3,4).

Bu şekilde bütün üzümler çiğnenip suyu ile posası birbirinden ayrıldıktan sonra kazana alınan üzüm suyu bir süre (1 saat gibi) kaynatılır. Bu işleme “haşlama” denir. Su tavaya alındığı zaman yüzü çizik çizik olmuşsa haşlama işlemi tamamlanmış demektir. Haşlanan su 1 gün süreyle durulması için dinlenmeye bırakılır. Ertesi gün dinlenen su, kumaştan, seyrek bir tülbent sayesinde süzülerek, altı önceden yakılmış olan pekmez tavasına alınır. Böylece suyun içerisindeki topraktan ve diğer yabancı maddelerden arındırılmış olur. Pekmez tavası, bakırdan yapılan altı yuvarlak şekle sahip bir çeşit kazandır. Bu kazan fırına oturtulur. Pekmez fırını etrafı, ısı yalıtımı için ak toprakla sıvanmış, sadece ağız kısmı açık olan arkadan da duman çıkması için bir bacası bulunan bir çeşit ocaktır. Bu ocağın içine oturtulan pekmez tavasının etrafı hem ısı kaybı olmaması hem de duman çıkmaması için hamur ile iyice sıvanır. Tavanın içi pekmeze doldurulduktan sonra altı daha kuvvetli bir şekilde yakılır ve pekmez kaynamaya başlar. Pekmez kaynarken bir taraftan sohbet edilirken bir taraftan da “kevgir” denilen delikli, uzun saplı aletle savrulur. Bu şekilde kaynayan suyun tavada yanması engellenir. Çünkü su kaynadıkça buharlaşır ve geriye suyun şırası yani pekmez kalır. Su şıralandıkkça¹ koyulaşır ve yanma tehlikesi oluşur. Bu yanma tehlikesini bertaraf etmek için kaynayan su sürekli olarak kevgir ile savrulur (KK: 5).

Pekmez belli bir koyuluğa ulaştığı zaman pekmez tavasından boşaltmak gerekir. Pekmezin indirme kıvamına geldiğini anlamanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi şudur (KK: 4,5):

Pekmezden bir miktar alınıp toprağa damlatılır. Eğer damlatılan pekmez toprak üzerinde toparlanıp yuvarlak oluşturuyorsa pekmez olmuş demektir. Aksi takdirde toprakta dağılıyorsa henüz olmamış demektir ve kaynatmaya devam edilir.

İkinci yöntem de şudur: Tavadan sıcak pekmez bir tabağa alınır. Daha sonra bu tabak içerisine soğuk su doldurulmuş daha büyük bir tabağın içine konulur. Eğer pekmez bu

¹ Tatlanmak anlamında yöresel bir kelimedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TDK Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü.

şekilde soğutulduğunda aşırı akışkan ise (yöre ağzıyla cıvık) henüz olmamış demektir, kaynatmaya devam edilir. Aksine koyuluk derecesi iyiye pekmez olmuş demektir ve kaynayan pekmez, pekmez tavasından bir bakır helke (bakraç) yardımı ile boş kazanlara alınarak soğumaya bırakılır. Daha sonra soğuyan pekmezler toprak testilere doldurularak kışın çıkarılacağı zamana kadar genelde güneş görmeyen ahırlarda bekletilir. Pekmezin kaynatarak aşırı koyulaşmış haline "akıda" denir. Akıda az miktarda yapılır (KK: 2).

Pekmez kaynatılırken sadece oturup pekmez tavasının başında beklenmez. Hoş vakit geçirmek için pekmez fırınından alınan kömürlerle köz çayı demlenir. Ayrıca yine fırından alınan közlerle çörek yapılır ve bu çörekler çayla birlikte yenilir. Ayrıca pekmez kaynatmak uzun sürdüğü için bu esnada bol bol fıkra, masal, hayalet hikâyesi [Memorat] de anlatılır (KK: 2,4,5).

Bu anlatmalardan tespit edilebilenler şunlardır:

1.1. Fıkralar

Rüyamda Gördüm

Eskiden yaşlı kocanın birisi her gün altına pisliyor, karısı da kızıyor. Bir gün yine sabah bir kalkmış ki ortalık berbat, büyük abdestini kaçırmış, karısı duysa öldürür. Karısını uyandırmış, demiş ki:

"Karı bu gün rüyamda ne gördüm biliyor musun? Minare minare üstüne, onun üstüne tepsi, onun üstüne seni, üstüne de beni koydular" demiş. Karısı da

"Korkmadın mı koca" demiş. Koca:

"Korkmaz mıyım karı altına bile ettim" demiş (KK: 1).

Bezdirme

Köyde eskiden Deliâbak derler bir koca yaşarmış, kocanın eli birazcık sıkıymış. Bir gün eve misafirler gelmiş. Deliâbak koca misafirlere bezdirme ikram etmiş, misafir de bezdirmeyi çok severmiş, yedikçe yemiş yedikçe yemiş, kocanın içi gitmiş ama bir şey diyememiş. Yemekten sonra oturmuşlar sohbet etmişler falan vakit geç olmuş misafirler kalkmış, Deliâbak da onları yolcu etmiş, tabi o zamanlar şimdiki gibi lamba falan yok çıranın şavkında gidiyorlar. Misafir çadırdan birazcık uzaklaştıktan sonra başlamış bağırma. , Deliâbak da zannetmiş ki adamın yediği bezdirmeler midesine oturdu ondan bağırıyor.

"Yer miydin bezdirmeleri" demiş.

Hâlbuki karanlıkta adamın kızını kaçırmışlar ondan bağırırımı (KK: 3, 8).

Nasradan'ın Hikâyesi

Nasradan'ın keçileri savruk olmuş, hoca başlamış teke aramaya, bütün komşularından istemiş vermemişler. En sonunda hocanın canı sıkılmış:

"İki geçiyi gendim de yünürürüm, ha deke dölü olsun dediydim" demiş (KK: 5).

Helva

Eskiden tezgâhta çalışırken öğle yemeğinde herkese helva da dağıtılmış. İnsanlar sıraya girer helvalarını, ekmeklerini, yemeklerini alır giderlermiş. Sıra Mehmet Okur'a gelmiş. Aşçı:

"Kaç kişilik" diye sormuş. Mehmet Okur da:

"Mehmet Okur, Ulak Mehmet, bir de ben" deyip üç kişilik helvayı almış. Aşçı az sonra bir düşünmüş ki bunun saydığı üç adam da aynı kişi (KK: 2).

Mercimek Çorbası

Eskiden yaşlı bir karı koca varmış bunların kışın ortasında odunları bitmiş. Koca baltayı almış,

" Ben öğlene gelirim" diyerek oduna gitmiş. Öğlen olmuş koca gelmemiş. Karı da

" Herhalde koca odunu bitiremedi, karnı da acıkmıştır, yemeğini dağa götürüyüm bari" demiş. Bir mercimek çorbası yapıp doğru odun dağına gitmiş, uzaktan bakmış ki koca bir ağacın dibinde oturmuş, dişleri görünüyor. Karı kendince kocaya:

" Gülersin gülersin

Mercimek çorbasını dilersen" demiş. Kocanın yanına varınca görmüş ki koca gülmüyormuş, soğuktan donmuş ölmüş ondan sırtarırmuş (KK: 7).

Sırçanlı (Fareli) Pekmez

Eskiden adamın biri, bir yere arkadaşını ziyarete gidiyormuş, yolda karnı acıkmış, bir çadıra sapsmiş. Çadırda sadece bir kadınla çocuk varmış. Kadına: " Sen kimin karısısın?" Falan diye sormuş, ondan sonra, " Karnım aç bana bir şeyler getir de yiyeyim" demiş. Çocuk da bir sahana (bakır tabak) pekmez katmış, yanına ekme koymuş getirmiş. Adam bir sahanı yemiş doymamış, çocuktan bir sahan daha istemiş. Çocuğa " Pekmezi çok yedim anan kızmasın" demiş. Çocuk da: " Kızmaz kızmaz zaten sırçan düştü de dökecektik" demiş. Adamın midesi bulanmış hemen sahanı çadırdan dışarı fırlatmış. Çocuk: " Ana, misafir bizim köpeğin yal çanağını saldı" demiş (K: 6).

Zengin Yiyeceği

Eskiden Uzuncaburç'ta herkes davarcı olduğu için köyde durup da bağ bahçe işlerine bakan olmazmış onun için de pekmez çok kıymetliymiş.

Adamın ikisi sohbet ediyorlarmış. Biri ötekine:

" Padişah ne yiyordur acaba?" demiş. O da:

" Ne yiyecek zengin p.... pekmez yiyordur" demiş (KK: 7).

1.2. Efsaneler

Bireyni Cavuru

Eskiden buralarda Bireyni cavurları yaşarmış. Karamanoğulları buraları fethetmeye başlayınca Bireyni'ler Kızılgeçit'e kadar çekilip oradaki bir mağaraya sığınmışlar.

Gözcü bir bakmış ki uzaktan toz duman içinde atlılar geliyor: " Karamanoğulları geliyor" diye bağırmış o sırada leğene un eleyen kadın korkusundan unu dışarı elemiş ve o, dışarıelediği un orada taş dönmüş (KK: 6, 9).

Bireyni Kalesi

Çok eski zamanlarda Kızılgeçit'te Bireyni cavurları varmış. Bunların bir kalesi varmış ve orada yaşarlarmış. Aynı dönemde orada bir de Şih Zekeriya derler bir mübarek yaşarmış. Cavurlar ondan çok korkarlarmış. Bir gün şihu bir mağarada kıstırmışlar, mağaranın içine ateş atarak " Burada yakalım da bundan kurtulalım" demişler, Şih Zekeriya elindeki

asasını mağaranın toprağına vurmuş ve yerden fıskıran su ile ateş sönmüş. Bunu gören cavurlar Şih ile başa çıkamayacaklarını anlayıp " Biz sana bir değirmen ile bir tekke verelim sen burada otur, biz de sana karışmayalım" demişler.

O zamanlar Karamanoğlu Mehmet Bey'in soyundan gelme Yedi Kardeşler varmış ve bunlar Karaman'dan çıkıp Silifke'ye kadar her yeri fethetmişler. Silifke'ye gelince Kızılgeçit'te yaşayan Bireyni cavurlarının Türk ve Müslüman halkı rahatsız ettiklerini duymuşlar. Yol boyundaki yerleri fethederek Kızılgeçit'teki Bireyni Kalesinin önündeki Şih Zekeriya'nın değirmenine gelmişler.

" İhtiyar burada Bireyni cavurları yaşarmış ve halka huzursuzluk verirlermiş. Bunların kalesini nasıl alcağız sen bize yol göster" demişler.

Şih Zekeriya " Yedi at torbası tahta çivi düzüp kalenin kible tarafına bunları en büyüğünüz en önde olacak şekilde çaka çaka çıkacaksınız, çıkarken bir zumbıltı güürültü duyacaksınız ama kesinlikle arkanıza bakmayacaksınız, bakarsanız düşersiniz. Bu şekilde kaleye çıkarsanız kaleyi feth edersiniz" demiş.

Yedi kardeş yedi at torbası tahta çivi düzüp kalenin kible tarafından çivileri duvara çakarak çıkmaya başlamışlar. En küçük kardeşin içinde bir şüphe oluşmuş " Nasıl oluyor da tahta çivi taş duvara geçiyor?" diye aklından geçirmiş. Tam duvarın yarısına çıkmışlar ki bir gümbürtüdür kopmuş, küçük kardeş merak edip arkasına bakmış, bakmasıyla düşmesi bir olmuş.

Tam o sırada kralın kızına âşık olan çoban da oradan geçiyormuş kavalıyla kral kızına seslenmiş:

" Kayacılar kaya keser

Korumundan yeller eser

Kara köpek kanlar kusar

Vardı kral kızı Karamanoğlu" der. Kralın kızı baba bak dinle çoban neler söylüyor deyince, kral kızına: " Senin çobanda gözün var yıkıl karşımdan demiş. O anda altı kişi kalan kardeşler kaleyi ele geçirmişler.

Kaleden, katırlarıyla ancak katır sığabilecek kadar genişlikte bir mağarayı izleyerek demir kapıdan kaçan kırk cavur, Karaman'ın Kızılı Köyü'ne yerleşmiş (KK: 6).

1.3. Memoratlar

Püf Koca

Eğri Kuyu mevkiine giderken ki yol kavşağında bazı geceler insanlar oradan geçerken bir köşeye çömelmiş yaşlı bir koca püfff dermiş. İnsanlar bakınca anında kaybolurmuş. Bazen de oradan zinciri yerde sürünen bir at dörtnala koşuyormuş gibi ses gelirmiş, ama at hiç görünmemiş (KK: 3, 10).

Asılan Gelin

Bir kız ile oğlan birbirlerini çok sevmişler. Ailelerinin karşı çıkmasına rağmen kaçarak evlenmişler. İlk başlarda çok iyi anlaşıyorlarmış, birbirlerine asla kötü söz söylemiyor, birbirlerinin kalbini kıracak bir şey yapmıyorlarmış, her şey çok güzelmiş. Bir gün oğlanın annesi bir muska yaptırmış ve bir kadına bu muskayı vermiş. Kadın gelinin yanına misafir olarak gitmiş. Vardığında gelin çamaşır yıkıyormuş, sohbet etmişler falan derken kadın muskayı gelinden gizli çadırlarının kapısına gömmüş. Kadın gittikten sonra

evde işler değişmeye başlamış, gelinle kocası her gün dövüşmeye başlamışlar. Bu kavgaların birinde kocası gelini döve döve öldürmüş sonra kardeşiyle birlikte götürüp bir ağaca asmışlar ve gelin kendini astı diye bütün köylüye haber vermişler. Daha sonra gelin her yıl asıldığı gün asıldığı yerde öyle bir bağıryormuş ki bütün o dağlar zingirdiyormuş. Kocası o günler köye gidiyor oradaki evde kalmıyormuş. Bir gün köye gidememiş, mecburen evde kalmış. Gece uyurken mutfaktan bir tıngırtı gelmiş, adam:

“Herhalde mutfağa kedi girdi, şunu bir kovayım” demiş. Tam doğrulacağı sırada üzerine kocaman bir karaltı çökmüş boğazını sıkmış, tam ölecekken adam son nefesinde besmele çekmiş, o anda kara bulut kaybolmuş, adam da kalktığıyla soluğu köyde almış. Bir daha da o evde kalmamış (KK: 1).

Cümbüş

Uzuncaburç'tan Uğra'ya giderken yol üstünde bir cavour mezarlığı var, o mezarlığın da tam karşısında bir harman. Bir gün adamın birisi Uzuncaburç'tan Uğra'ya giderken tam oraya gelmiş. Harmanda bir cümbüş, düğün oluyormuş, herkes oynuyor, davullar çalıyor, yemekler yeniyormuş. Oradakiler hemen adamı da sofraya buyur etmişler. Adam sofraya oturmuş, eline ekmeği de almış tam ağzına katacakken Besmele çekmiş o anda orada bir toz duman bulutu oluşmuş, ne düğün kalmış ne dernek, adamın elindeki ekmeğe eşek tezeğine dönüşmüş. Hâlbuki orda Cinler cümbüş yapıyormuş, eğer Besmele çekmese adama eşek tezeğini ekmeğe diye yedireceklermiş (KK: 7).

Yanan Karı

Eskiden yaşlı bir karıyı, çocukları akşam evde yalnız bırakıp gezmeye gitmişler. Çocuklar gittikten sonra ocaktan çıkan çingiyi evde yangın çıkmış ve karı yanarak ölmüş. Ondan sonra bazı geceler oradan geçen insanların önünden bir ateş parçası hızla geçiyormuş. Bazen de yaşlı bir karı adamın önünden hızla geçip yok oluyormuş. Bir keresinde otobüsle düğünden gelen insanların önüne tam oradan geçerken bir karı çıkmış. Şoför hemen frene basmış, herhalde karıyı çarptık demişler, inip bakmışlar dışarıda ne karı var ne bir şey, o anda yok olmuş (KK: 6, 9, 10).

Define

Köyde birkaç adam define bulup zengin olmuşlar. Bir gün adı Süleyman olan birisi kahvede arkadaşlarıyla sohbet ederken “ Şunların definelerini çalsam bir” falan demiş. Bundan kısa süre sonra da adamların paraları çalınmış, adamlar Süleyman'ın öyle dediğini öğrendikten sonra onu takip etmeye başlamışlar. Bir gün gece geç vakit kahveden çadır evine giderken yolda, ıssız bir yerde önünü kesmişler ve boğarak Süleyman'ı öldürmüşler. Ondan sonra her yıl, Süleyman'ın öldürüldüğü tarihte öldürüldüğü yerde ateş yanıyormuş. Bir gece Süleyman'ın öldürüldüğü yerin tam karşısındaki tepede oturan bir köylü gece tuvalete kalkmış. Tuvalete giderken bir bakmış ki Süleyman'ın yıkandığı yer (Teneşirlik)'den gömüldüğü yere doğru bembeyaz elbiseli iki kişi bembeyaz bir sal (Tabut) omuzlamışlar götürüyorlar. Adam çok korkmuş ve hemen evine girmiş (KK: 5, 6, 8).

2. DEĞERLENDİRME

Günümüze kadar gelen tarihi eserlerden ve belgelerden anlaşıldığı üzere Uzuncaburç Helenistik dönemi, antik Yunan dönemini, ihtişamlı Roma medeniyetini ve Türk kültürünü yaşamış, yaşamakla da kalmamış bu dönemlerin hepsinden elde ettiği tarihi ve kültürel

mirası günümüze kadar getirmeyi başarmış ender yerleşim yerlerinden birisidir. Bölgenin Türklerden önceki döneminde en önemli geçim kaynağı olan üzüm bağları² ve şarap üretim kültürü Türklere zengin bir bağcılık birikimi bırakmıştır. Bu kültürel mirası devralan Türkler yok etmek yerine geliştirerek kendi kültürüne uyarlamayı tercih etmişlerdir. Çünkü üzüm de biraz Türkler gibidir. İnanç ve hayatta kalma arzusu ile yola çıkar. Kökleri her geçen gün biraz daha derine iner. Su bulamadıkça yılmaz, daha da derinlere iner. Her şey yolunda giderken bile bir anda düşman saldırısına uğrayabilir. Bu düşman bazen parazitler, bazen rüzgâr, bazen de rüzgârla taşınan tuz, kuraklık veya hastalıktır. Ancak “beni öldürmeyen şey daha da güçlendirir” diyen üzüm yoluna devam eder. Üzümler olgunlaşmaya başladığı zaman bağda bir iç hesaplaşma başlar. Bazı meyveler cılız görülür ve onlar kendilerini feda ederek diğerlerinin yolunu açarlar. Bunu bazen bağın kendisi yapar bazen de dış güç olan bahçıvan. Kalan üzümler ise yoluna devam eder ve en sonunda olgunlaşmış üzüm olarak nihayete ulaşır. Burada dönüş yolu, yeniden doğma süreci başlar. Bilgesinden aldığı feyzle üzüm ödülüne dönüşür (Bottoni, 2015, s. 13). Bu ödül antik çağlarda şaraptır; ancak şarap, İslam dinince yasaklandığı için Türkler tarafından şarap üretilmemiş (Gürsoy, 2014, s. 114); onların kullandığı şarap üretim tekniklerinden de faydalanılarak pekmez üretilmiştir. Bu sebeple bugün Uzuncaburç'ta birçok üzüm çeşidi yetiştirilmekte ve bunlardan elde edilen pekmez, kuru üzüm gibi ürünler hem halkın kendisi tarafından tüketilmekte hem de satılarak gelir elde edilmektedir. Hem tadı hem kıvamı hem de besin değeri açısından çok kaliteli bir pekmez olan Uzuncaburç pekmezi, Silifke ve çevresinde tercih edilen bir pekmezdır. Çünkü bu pekmezler kaliteli Uzuncaburç üzümünden geleneksel yöntemlerle elde edilen organik bir besin kaynağıdır.

Aslında pekmez Türklerin bilmediği bir besin kaynağı değildir. Türk mutfak kültüründe pekmeze ilgili ilk kayıtlara Uygurlarda rastlamaktayız. Türkistan coğrafyasında yetiştirilen üzümlerden elde edilen pekmez (hem şarap hem pekmez için Bor kelimesini kullanıyorlar) üretim geleneğini (Altıntaş, 1999, s. 4; Uçar, 2019) Anadolu'ya getiren Türkler burada hazır buldukları ve daha sonra kendi yetiştirdikleri üzüm bağlarından pekmez üretmeye devam etmişlerdir. Hatta sadece üzümünden değil dut, erik gibi meyvelerin de pekmezini yapmışlardır; ancak bunlar çalışmanın konusu değildir.

Türk mutfak kültürü ile ilgili Türkler tarafından yazılmış olan en eski eserlerden birisi olan “Ev Kadını” (İlk yayımlanması 1883) adlı eserde Adi Pekmez, Kükürtlü Pekmez ve Hardallı Pekmez (Ayşe Fahriye, 2018, s. 189) olmak üzere üç pekmez türünün tarifine yer verilmektedir. (Bu tariflere göre Uzuncaburç'ta üretilen pekmezler “Adi Pekmez” dediği türe girmektedir. İçine hiçbir şey karıştırılmadan yapılan saf pekmez anlamında kullanılan “adi” kelimesi basit veya kalitesiz anlamına gelmemektedir). Osmanlı döneminde pekmez, padişah sofrasına bile girmeyi başarmıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında saraya alınan besin maddeleri arasında 3 kıyye şinik pekmez de kayıtlara geçmiştir (Gürsoy, 2013, s. 95). Günümüz Türk mutfağında da pekmez önemli bir yer tutmaktadır. Yöresel mutfaklara bakıldığı zaman pekmez, şerbeti, pekmezli kış kabağı reçeli (Öztaş, 2016, s. 353, 362), pekmezli hoşmak, pekmez şerbeti (Bayram, 2004, s. 365, 385), pekmezli palıza (Bayrak, 2015a, s. 364), pekmez helvası, pekmezli hoşaf (Bayrak, 2015b, s. 349, 380) gibi pek çok pekmez içerikli tatlılar sofraları süslemektedir. Ayrıca her yörenin kilerinde üzüm pekmezi mutlaka bulunmaktadır (Bayrak, 2015c, s.431; Bayrak, 2015a, s.420; Bayrak, 2015b, s. 437).

² Tarihi kaynaklara göre bağcılık kültürü ile ilgili ilk bulgulara Akdeniz havzasının doğusunda Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3. Binin ilk yarısı)'na tarihlenen yerleşim yerlerinde rastlanmaktadır (Söylemezoğlu, 2005, s. 2).

Uzuncaburç'ta da pekmez özellikle soğuk kış günlerinde en çok tüketilen besinlerden birisidir. Pekmez karla karıştırılıp "karlı pekmez" şeklinde tüketilmekte, sabahları kahvaltı da tahinli pekmez yapıp yenilmekte, bazen hafif sıcak su ile karıştırılıp şifa niyetine içilmekte, un ile karıştırılıp hafif kavrularak pekmez bulamacı yapıp özellikle çocuklara yedirilmektedir. Ayrıca pekmezin kan yaptığı, insanın içini sıcak tutup üşümeyi engellediği gibi inanışlar yörede çok yaygındır (KK: 1, 2, 3).

Uzuncaburç'ta geleneksel yöntemlerle üretilen pekmezler yöre halkının ifadesi ile "şifa dağıtmaktadır" ve baldan bile kıymetlidir (KK: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10). Çünkü Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri pekmez geleneği ile Uzuncaburç'un Türkler öncesi dönemden kalma kaliteli üzüm bağlarının birleşmesi ile yeniden şekillenen pekmezcilik kültürü engin bir bilgi birikimine sahiptir. Yöre insanı pekmezin kıvamını, tadını, ne kadar süre pişmesi gerektiğini, nasıl soğutulması gerektiğini çoğu zaman ölçü aleti bile kullanmadan "göz kararı" denilen yöntemle bilecek kadar gelişmiş bir hassasiyete sahiptir. Bu hassasiyet asırların getirdiği bilgi ve tecrübe birikimi ile oluşmuştur. Günümüzde bu bilgi birikiminin gelecek kuşaklara aktarımı azalsa da devam etmektedir.

Pekmez pişirilen ocaklar, bakırdan yapılmış pekmez tavaları, delikli savuracaklar olan "kevgir"ler, bakır helke (bakraç)ler, üzüm çiğnenen şıhranalık (havuz)lar etnografyanın ve halk teknolojisinin nadide örneklerini oluşturmaktadır. Özellikle şıhranalık (üzüm çiğnenen havuz) ve ocak tamamen halkın kendi yaptığı eserlerdir. Ocak yapılırken eskiden tamamen taş ve kerpiç kullanılıyormuş. Bugün de ağırlıklı olarak taş ve kerpiç kullanılmakla birlikte taş ve betondan yapılan ocaklar da mevcuttur. Şıhranalıklar eski dönemden kalma (Görsel 7'deki gibi) taşa oyulmuş havuzlara benzetilerek taş ve kerpiç ile yapılmaya başlanmış bugün ise taş ve beton kullanılıyor. Kevgir ise tamamen yöre insanının tasarladığı bir savuracak olarak göze çarpmaktadır. Bakırdan yapılmış olan pekmez tavası ve helke (bakraç)lar ise Silifke merkezde bulunan bakır ustalarından temin edilmektedir. Burada dikkat çekici husus, Uzuncaburçluların pekmez kaynatırken kendilerinden önce yaşamış olan yöre sakinlerden devraldıkları (aslında onların şarap üretmek için kullandığı) taşa oyulmuş şarap üretim yerlerini uzun bir süre kullanmaları daha sonra kendileri onlara benzer üretim yerleri kurmalarıdır. Bugün yörede kullanılan üzüm çiğneme havuzu, üzüm suyunun dinlendirilmesi için kullanılan havuzlar (günümüzde bu havuzların yerini kazanlar almıştır) geçmiş örneklerin benzerleridir.

Yöredeki pekmez üretimi sözlü kültür geleneğinin yaşatılması açısından da önemli bir yere sahiptir. Pekmez yapma işi uzun bir sürece yayılmaktadır. Çoğu zaman gece yarısına kadar süren pekmez kaynatma esnasında pekmez ocağının etrafına çocuklar, gençler ve yetişkinler toplanmaktadır. Bu esnada çaylar içilip közde pişmiş çörekler yenilirken özellikle yaşlılar tarafından gençlere fıkra, efsane, memorat gibi anlatı türlerinden örnekler anlatılmaktadır. Böylece bir sözlü kültür aktarım ortamı da oluşmaktadır. Yukarıda derleyebildiğimiz ve birkaç örneğine yer verdiğimiz anlatıların, yöre insanının günlük hayatından ve inanç dünyasından izler taşıdığı görülmektedir. Özellikle yörede hayalet inancının çok yaygın olduğu ve bu tür ortamlarda en çok anlatılan ve dinlenen anlatı türünün memoratlar olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Yapılan araştırmadan da görüldüğü gibi Uzuncaburç'ta üzüm bağcılığı kökeni Helenistik döneme kadar giden eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. Anadolu'yu yurt edinen Türkler, burada var olan bütün kültürel değerleri koruyup geliştirerek günümüze kadar getirmeyi ve ona kendi damgasını vurmayı başarmıştır. Uzuncaburç'ta da yöreye yerleşen Avşar Yörükleri Orta Asya'dan getirdikleri kültürel değerlerini yeni coğrafyanın imkân ve birikimleri ile harman edip geliştirmiştir. Pekmez üretimi de bu konulardan birisidir. Orta Asya Türk mutfağında bilinen ve tüketilen pekmez, Anadolu'ya geldikten sonra da Türk mutfak kültürünün bir parçası olmayı sürdürmüştür. Padişah sofrasından en fakir köy insanının sofrasına kadar her sofrada yerini alan pekmez, Uzuncaburç insanının da vazgeçilmez besinlerinden birisi olmuştur. Hatta pekmezin ne kadar değerli bir besin kaynağı olduğu fıkralara bile yansımıştır. Özellikle "Zengin Yiyeceği" adlı fıkrada pekmez krallara lââyık, sosyal statüsü yüksek bir yiyecek olarak görülmektedir. Bu bağlamda Uzuncaburç'ta geleneksel yöntemlerle pekmez üretimi geçmişten günümüze ulaşan kültürel bir miras olarak varlığını devam ettirmekte ve yöresel mutfak kültürü içindeki önemini korumaktadır. Diğer yandan pekmez üretimi esnasında etrafına toplanılan ocak, bir sözlü kültür üretim ve aktarım mekânı işlevi de görmektedir.

SUMMARY

Uzuncaburç named as Diocaiseria in the history and in Silifke district of Mersin province, is an old settlement established at the foothill of the Taurus Mountains. Today, Yörük Turkmens live in Uzuncaburç, in which the first settlement dates back to the Hellenistic period and which hosts many historical works belonging to the Ancient Greek and Roman periods. Molasses (pekmez) and foods with molasses have an important place in the culinary cultures of Turks who have succeeded in bringing out a civilization by blending the rich cultural heritage brought from Central Asia with the culture they found ready in Anatolia. The Turks who knew how to make molasses in the Uyghurs period in Central Asia lived and developed the grapery culture that was ready when they came to Anatolia and produced delicious molasses from the grapes they obtained from these vineyards. Since Uzuncaburç is a very favorable place for grapery, the previous inhabitants of the settlement grew a lot of grapes and consumed quality wines made from these grapes and exported them to other countries. Since the region was an important worship center of the period, it had a large population compared to its age, and it is understood that the trade was very lively. The main trade product is wine. After the Turks settled in the region, they preserved the vineyards and added grapes and products obtained from grapes to the livestock and dry farming as economic activity. However, there is a difference here. Turks preferred to make molasses instead of producing wine from grapes, especially with the influence of Islam. Today, the local people have a rich knowledge and cultural heritage about molasses making. In addition, since molasses is a difficult task that takes a long time, the jokes, legends, memoir-like narratives that the people tell each other have made molasses making a cultural activity where the oral cultural tradition is kept alive and transferred to the next generations. In this article, all this cultural heritage was compiled through field research and analyzed in terms of folklore.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ö. (1999). *Çal yöresinden üretilen üzüm çeşitleri ve yörede üretilen pekmezlerin bazı özellikleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Aslan, İ. (1988). *Silifke tarihi*. Adana: Kemal Matbaası.
- Ayşe F. (2018). *Ev kadını*. (Haz. Turgut Kut). İstanbul: Çiya Yayınları.
- Başal, Ş. (1993). *Antik Silifke ve çevresi*. Mersin: Gözde Ofset.
- Bayrak, M. F. (2015a). *Güneydoğu Anadolu yemekleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bayrak, M. F. (2015b). *İç Anadolu yemekleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bayrak, M. F. (2015c). *Doğu Anadolu yemekleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bayram, M. (2004). *Geleneksel tadıyla lezzet soframız*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Bottoni, E. U. (2015). *Üzümler ve insanlar toprak ana, bağban baba*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürsoy, D. (2013). *Yiyelim içelim, tarihini bilelim*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Gürsoy, D. (2014). *Deniz Gürsoy'un gastronomi tarihi*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Öztan, T. T. (2016). *Bir lezzet cenneti gurme kent Gaziantep mutfağı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Söylemezoğlu, G. (2005). Arkeolojik buluntuların ışığı altında Anadolu bağcılığının tarihçesi, K. Toygar ve N. B. Toygar (Haz.). *Ankara'da bağcılık ve bağ kültürü* içinde Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Şükürov, Q. (2007). Geçmişten günümüze Avşarlar, Hayati Beşirli, İbrahim Erdal (Ed.). *Anadolu'da Yörükler tarihi ve sosyolojik incelemeler* içinde Ankara: Phoenix Yayınları.
- Taşkıran, C. (2009). *Silifke Ulu Kent*. Silifke: Sim Matbaacılık.
- Uçar, A. (2019, 7 Şubat). Geleneksel Türk tadı pekmez. Erişim adresi: <http://sozriko.blogspot.com/2019/02/geleneksel-turk-tad-pekmez.html>

KAYNAK KİŞİLER

- KK 1: Fatmana Yılmaz, Okuma yazması yok, 71 yaşında
- KK 2: Elife Kabak, Lise mezunu, 54 yaşında
- KK 3: Gürsel Sak, Okuma yazması yok, 75 yaşında
- KK 4: Emine Güçlü, Okuma yazması yok, 74 yaşında
- KK 5: Mustafa Kabak, Okuma yazması yok, 81 yaşında
- KK 6: Süleyman Kabak, İlkokul mezunu, 55 yaşında
- KK 7: Davut Üre, İlkokul mezunu, 65 yaşında
- KK 8: Muhammet Üre, İlkokul mezunu, 70 yaşında
- KK 9: Mahmut Güçlü, Okuma yazması yok, 76 yaşında
- KK 10: Veli Yılmaz, 80 yaşında, İlkokul mezunu

EKLER:

Görsel 1: Şıhranalıkta Üzüm Çiğneme İşlemi

Görsel 2: Pişen Pekmez

Görsel 3: Kevgir ile Pekmez Savurma

Görsel 4: Pekmez Ocağı ve Pişirme İşlemi

Görsel 5: Pekmez Soğutma İşlemi

Görsel 6: İkili Pekmez Ocağı

Görsel 7: Antik Dönemden Kalma Şarap Üretim Yeri (Şarap Yalağı)

Görsel 8: Uzuncaburç'ta Üzüm Bağları.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma Düzeyinin Değerlendirilmesi*

Dr. Aliye Nur Ercan Güven
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
anercan@ogu.edu.tr

Doç. Dr. Şerife Akpınar
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
sakpinar@erbakan.edu.tr

Öz

Bağdaşıklık, metnin yüzey yapısıyla ilgili olup dil bilgisel unsurlarla kendini gösteren bir metinsellik ölçütüdür. Çalışmanın genel amacı; yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin, yazılı anlatımlarında bağdaşıklık araçlarını kullanma düzeylerinin değerlendirilmesidir. Çalışmada ayrıca, öğrencilere yazdırılan iki ayrı metnin bu düzeyler açısından karşılaştırılması ve belirlenen değişkenler açısından incelenmesi de hedeflenmiştir. Çalışma, türü açısından betimsel nitelikte olup tarama yönteminde gerçekleştirilmiştir. Metinler üzerinde doküman incelemesi yapılmıştır. Çalışmaya, altı farklı üniversitenin Türkçe öğretim merkezinden; B2 düzeyinde 163, C1 düzeyinde ise 117 olmak üzere toplam 280 öğrenci katılmıştır. Veriler, öğrencilere sunulan üç farklı form aracılığıyla toplanmıştır: birey tanıma formu, yönlendirilmiş yazma formu ve serbest yazma formu. Toplanan verilerin analizi için, nitel verilerin sayısallaştırılmasına başvurulmuştur. Çalışma sonucunda; iki metnin toplamında öğrenci başına düşen bağdaşıklık ögesi kullanımı 50,32 olarak tespit edilmiştir. Serbest konuda yazılan metinlerde bağdaşıklık araçları kullanımının, yönlendirilmiş olarak yazılmış metinlere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Sonuçlar, bağdaşıklık araçlarını kullanma düzeyinin bazı değişkenler açısından farklılaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, yazılı anlatım, bağdaşıklık araçları.

Evaluation of Cohesive Device Uses of Learners of Turkish as a Foreign Language

Abstract

Cohesion is related with the surface level of text and can be inferred through grammatical features. The main aim of this study is to determine the level of cohesion of texts written by international students learning Turkish as a foreign language. Furthermore, this study aims to compare and contrast the two different texts written by the learners based on level of cohesion, and investigate the differences with determined variables. This study

* Bu makale, Doç. Dr. Şerife Akpınar danışmanlığında tamamlanan *Üniversitelerin Dil Öğretim Merkezlerinde Türkçe Öğrenen Yabancıların Yazılı Anlatımlarının Bağdaşıklık ve Tutarlılık Düzeylerinin İncelenmesi* başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

can be identified as a descriptive research that follows survey method. Document analysis was carried out on the learner texts. The participants of the study are 280 international students from six different universities. There were 163 students with B2 and 117 students with C1 language proficiency levels. The data were gathered through three different forms given to the participants: general background information form, guided-writing form, and free-writing form. In order to carry out the data analysis procedure, qualitative data were digitalized. The results of the study; including both of the texts, the use of cohesion element per student was determined as 50,32. The results show that the level of cohesion in free-writing was higher than the level of cohesion in guided-writing. The results show that the level of using cohesive devices varies in terms of some variables.

Keywords: Turkish as a foreign language, written discourse, cohesive devices.

GİRİŞ

Metnin yüzey yapısında, dil bilgisel unsurlarla kendini gösteren bağdaşıklık, Dillon'a (1992, s. 9) göre; cümleleri birbirine bağlayarak tek bir metin olarak okunabilmesini sağlayan niteliklidir. Bamberg (1983, s. 418) bağdaşıklığı, küçük söylem parçalarını bir araya getirmenin yanı sıra metin boyunca süren ve daha büyük söylem parçalarını birbirine bağlayan bir dil bilim sistemi şeklinde tanımlar.

Bağdaşıklık, bir metinde düşünceleri birbirine bağlayan dilsel araçların kullanılması yoluyla sağlanır (Struthers, Lapadat & MacMillan, 2013, s. 187). Palmer (1999, s. 67), bağdaşıklığın metinlerin anlamlandırılmasına katkı sağladığı düşüncesindedir. Halliday ve Hassan (1987, s. 4) da aynı görüşte olup bağdaşıklığın metin içinde var olan anlam ilişkilerine atıfta bulunduğunu ve onu bir metin olarak tanımladığını söylerler.

Bağdaşıklık öğeleri; metni oluşturan farklı bölümlerin, dilsel bir bütünlük sağlayacak biçimde bir araya gelmelerine katkı sağlar (Toptaş, 2016, s. 1088). Ancak Seçkin, Arslan ve Ergenç'in (2014, s. 352) de ifade ettiği şekilde; bir metinde bağdaşıklık öğelerinin çok kullanılması, o metnin yazarının dil ve anlatımında çok başarılı olduğu anlamı taşımayacağı gibi, az kullanılması da yazarın anlatım açısından yetersiz olduğunun bir göstergesi değildir. Esas olan; bağdaşıklık unsurlarından yeterince yararlanarak metni zenginleştirmektir. Bahsi geçen öğelerin yetersiz kullanılması durumunda ise, metnin alıcısı/okuru tarafından anlaşılmasını güçleştirecektir. Melanlıoğlu da (2017, s. 118) bağdaşıklık unsurlarının tam olarak kullanılmamasının metinde sunulan ana düşüncenin mantıklı ve planlı bir şekilde okura ulaşmasını engellediği görüşündedir.

Alanyazın tarandığında, bağdaşıklığın farklı sınıflandırmaları görülür. Kimi araştırmacılar (Altunkaya, 1987; Halliday & Hassan, 1987), bağdaşıklığın tüm alt boyutlarını ayrı ayrı düşünerek gönderim, değiştirim, eksilti, bağlaçlar ve sözcüksel bağdaşıklık olarak beş boyut belirlemişlerdir. Bazı araştırmacılar (Dilidüzgün, 2017; Torusdağ & Aydın, 2017) ise, bağdaşıklık unsurlarını dil bilgisel ve sözcüksel olarak iki ana başlıkta ele almışlardır.

Bu çalışma için, bağdaşıklık araçlarını sınıflandırmada -araştırmacılarca (Çelik & Demirbilek, 2006; Erkul, 2007; Subaşı-Uzun, 1995; Tekşan, 2013; Toptaş, 2016) da benimsenen görüş doğrultusunda- iki başlık oluşturulmuştur: Gönderimsel ve biçimsel-sözlüksel.

1. Gönderimsel Bağdaşıklık

Gönderimsel bağdaşıklık, metin içinde belirtilen ya da belirtilecek olan bir unsurun aynı şekilde yinelenmesi yerine farklı bir dil bilgisi unsuru kullanılarak anımsatılmasıdır. Kullanılan yeni ifade ile önceki sözcüğe hatta paragrafa bile gönderim yapılabilir. Bir metinde verilen bilgilerin, iletilmek istenen duyguların ya da mesajların alıcıya (okuyucu veya dinleyici) doğru aktarılabilmesi ve metinde anlam karışıklığına yol açmamak için yapılan gönderimlerin karşılığının net olması gerekmektedir.

Gönderim bazı dil bilgisel unsurlar kullanılarak yapılır. Araştırmacıların (Coşkun, 2005, s. 54; Torusdağ & Aydın, 2017, s. 99; Uzun-Subaşı 2004, s. 30) da belirttiği gibi, gönderimde kullanılan öğeler tek başlarına sözlüksel bir anlam taşımazlar; anlamsal değerlerini, metinde başka bir öğeyle kurdukları gönderim ilişkisi sayesinde kazanırlar.

1.1. Öncül/bağımsız gönderim

Öncül/bağımsız gönderim öğeleri; *kişi adıları, dönüşlülük adlı, gösterme adıları, aitlik adlı, belirsizlik adıları, gösterme sıfatları ve belirteçlerdir.*

1.2. Ardıl/bağımlı gönderim

Bir sözcüğe bağlanarak anlam kazanan birimler olan eklerin kurdukları gönderim ilişkisidir. Araştırmacılar, adlara eklenen; *iyelik ekleri* (Aydın, 2012, s. 387; Dilidüzgün, 2017, s. 52; İşeri, 2017, s. 117; Subaşı-Uzun, 1995, s. 38; Yaylagül, 2015, s. 391), *belirtme durumu eki* (Dilidüzgün, 2017, s. 52; İşeri, 2017, s. 117; Subaşı-Uzun, 1995, s. 38), *ilgi eki* (Subaşı-Uzun, 1995, s. 38) ile çekimli eylemlerde bulunan *kişi eklerinin* (Aydın, 2012, s. 387; Dilidüzgün, 2017, s. 52; İşeri, 2017, s. 117; Subaşı-Uzun, 1995, s. 38; Torusdağ & Aydın, 2017, s. 129; Yaylagül, 2015, s. 391) metinlerde gönderim ilişkisi kurarken kullanılabildiğinden bahseder.

2. Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık

Biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık genel olarak sözcüklerle sağlanan bağdaşıklık türüdür. Bu çatı altında; *değiştirim*, *eksilti*, *bağlaçlar* ve *sözcük ilişkileri* bulunmaktadır.

2.1. Değiştirim

Değiştirim “bir yapıda bir birimin yerine başka bir birim koyma işlemi” (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011, s. 82) olarak tanımlanabilir. Türkçe metinlerde değiştirim için sıklıkla kullanılan bazı sözcükler vardır. Bu sözcükler, tek başlarına bir anlam taşımayan ancak yerlerini aldıkları unsurlara göre anlam kazanan birimlerdir. Böylelikle metinde bağlama dayalı bir bağdaşıklık oluştururlar. Değiştirim için sıkça kullanılan yapılar; *öyle*, *böyle*, *şöyle* (Güven, 2014, s. 601; İşeri, 2017, s. 119; Yaylagül, 2015, s. 393) ve *aynı* (Güven, 2014, s. 601) sözcükleri ile *yapmak* (Dilidüzgün, 2017, s. 55) eylemidir.

Değiştirim, kullanılan yeni birimin hangi sözcük, sözcük grubu ya da tümcenin yerini aldığına göre; *ada*, *eyleme* ve *tümceye/tümceciğe* dayalı olarak üç farklı biçimde yapılabilmektedir.

2.2. Eksilti

Eksilti, en yalın ifadeyle “eksik fakat anlaşılır tümce kullanma biçimidir” (Torusdağ & Aydın, 2017, s. 137). Halliday ve Hassan (1987, s. 142) eksilti için, -metinde söylenmemesine rağmen- anlaşılabilir şey, açıklamasını yapar. Metinlerde eksiltiyi tercih etme nedenleri; iletişimde zamandan tasarruf, en az çaba ilkesi ve tekrara düşmekten kaçınma olarak düşünülebilir (Beaugrande & Dressler, 1986, s. 69; Üstünova, 2002, s. 111).

Metinlerde eksiltili ifadeler kullanmak, anlatıcıya kolaylık sağlar. Bazı kaynaklar eksiltiyi, değiştirimin alt bir sınıfı olarak değerlendirmektedir. Hatta eksiltinin *sıfır değiştirim* diye adlandırılabileceğini belirten çalışmalar (Elyıldırım, 2008, s. 131; Halliday & Hassan, 1987, s. 142) mevcuttur. Ancak aralarındaki en önemli ayrım; eksiltide metinden çıkarılan sözcüğün yerini yenisinin almaması, o ögenin yerinin boş kalmasıdır (İşeri, 2017, s. 120; Karabağ & İşsever, 1996, s. 224).

Eksilti, metinlerde *ortak ögenin* (*özne*, *nesne* ya da *tümleç*), *tamlayanın*, *tamlananın*, *tümcenin/tümceciğin* veya *eklerin* düşürülmesi şeklinde yapılabilir.

2.3. Bağlaçlar

Bağlaçlar sözcükleri, sözcük gruplarını, tümce ya da paragrafları biçimsel ve anlamsal açıdan bağlayan, aralarında irtibat kurmaya yarayan dil bilgisi unsurlarıdır.

Araştırma kapsamında yapılan incelemeler, bağlaçların işlevlerine göre sınıflandığı çalışmalardan (Demir, 2004; Ergin, 2009; Korkmaz, 2007) yararlanılarak oluşturulan yedi gruba göre yapılmıştır. Oluşturulan bu gruplar; *açıklama*, *çelişki-karşıtlık*, *denkleştirme-*

karşılaştırma-tercih, neden-sonuç, örnekleme, pekiştirme-üsteleme ve sıralama bağlaçları şeklindedir.

2.4. Sözcük ilişkileri

Metin oluşturulurken bir araya getirilen sözcüklerin birbiriyle ilişkili, anlamsal bir bağlantı içinde bulunması gerekmektedir. Metinde yer alan cümleler arasındaki bağlar; *sözcüklerin aynı şekilde yinelenmesi* şeklinde olabileceği gibi *yapının yinelenmesi* şeklinde de görülebilir. Yapılan bu yinelenmeler, metnin akıcılığını artırır ve kolay anlaşılmasını sağlar. Araştırmacılar (Aşkın-Balcı, 2018, s. 84; Ayata-Şenöz, 2005, s. 63) da yinelenmelerin metnin bağdaşıklığına katkı sağladığı konusunda görüş belirtmektedirler.

Yinelenme dışında metinlerdeki sözcük ilişkilerini sağlamanın başka yolları da bulunmaktadır. *Aynı kökten veya bağlama uygun sözcük kullanımı* ile de metnin bağlantısı sürdürülebilir.

AMAÇ VE ÖNEM

Bağdaşık metinler; yazarın anlatmak istediği konuyu, iletmek istediği mesajı daha doğru ve anlaşılır şekilde aktarmasına olanak tanır. Böylelikle daha sağlıklı bir iletişim sağlanır. Bu çalışmanın genel amacı; üniversitelerin dil öğretim merkezlerinde Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin, yazılı anlatımlarında bağdaşıklık araçlarını kullanma düzeylerinin incelenmesidir. Çalışma kapsamında öğrencilere, yönlendirilmiş ve serbest olmak üzere, iki ayrı metin yazdırılarak metinlerin bağdaşıklık düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıca, metinlerin bağdaşıklık düzeylerinin belirlenen değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmek istenmiştir.

Türkiye’de üniversite eğitimi alacak bireyler, başlangıçta istenilen dil yeterliğini sağlayamadıkları takdirde üniversitelerin bünyelerinde Türkçe hazırlık eğitimi almaktadırlar. Bu eğitim süresince, öğrencilerin Türkçe anlama ve anlatma becerilerine yönelik gelişimleri sağlanmaya çalışılır. Dil eğitimi sonunda, öğrencilerin dil becerileri açısından lisans eğitimine hazır ve uygun hâle geldiğini belirlemede kullanılan göstergelerden biri de yazdıkları metinlerdir. Bu metinlerin ne düzeyde bağdaşık oldukları, yazarlarının dili ne derece iyi kullanabildikleri ile ilişkilendirilebilir.

Alanyazın tarandığında, Karakoç-Öztürk ve Dağıstanlıoğlu (2018) ile Yıldırım’ın (2016), yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 düzeyindeki öğrencilere öyküleyici metinler; Aramak’ın (2016) ise, C1 düzeyindeki öğrencilere bilgilendirici metinler yazdırılarak çalışmalar yaptıkları görülür. Ayrıca Manti (2017), düzeyleri A2, B1, B2 ve C1 olan Mısırlı öğrencilerle bir çalışma gerçekleştirmiştir. Ancak değinilen tüm bu çalışmalarda; tek bir dil öğretim merkezinde, daha sınırlı sayıda öğrenciye, sadece bir metin yazdırılarak incelemeler yapıldığı fark edilmektedir. Yine bahsi geçen çalışmalardan bir kısmının (Aramak, 2016; Manti, 2017; Yıldırım, 2016) metinleri, Coşkun (2005) ve/veya Karatay’ın (2010) ölçekleri aracılığıyla irdeledikleri söylenebilir.

Bu çalışmanın örneklem sayısı, verilerin toplandığı ulusların ve öğrencilerin dil düzeylerinin çeşitliliği açılarından farklılık gösterdiği söylenebilir. Ayrıca veriler, her bir öğrencinin iki ayrı metninden elde edilmiştir. Yönlendirilmiş ve serbest olarak, iki ayrı türde, yazdırılan metinlerdeki bağdaşıklık öğelerinin kullanılma düzeyinin birbiriyle kıyaslanması, bu çalışmayı farklı kılan bir başka özelliktir. Yine metinlerin incelenmesinde

kullanılan ölçekler de daha önceki çalışmalardan yola çıkılarak uzman görüşleri doğrultusunda tarafımızdan geliştirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, türü bakımından betimsel nitelikte olup tarama yönteminde gerçekleştirilmiştir. Betimsel çalışmalarda, evren içinden belirlenen örneklem gruptan toplanan veriler, olduğu gibi betimlenir ve sayısallaştırılarak sunulur.

Çalışmada öğrencilerin yazdıkları metinler üzerinde doküman incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme, “araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 187).

Çalışma Grubu

Bu çalışma, üniversitelerin dil öğretim merkezlerinde Türkçe öğrenen B2 ve C1 düzeyinde dil becerisine sahip öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu dil seviyesindeki öğrencilerle yapılmasının nedenleri; açık ve anlaşılır yazılar yazabilecek, düşüncelerini bir bağlam içerisinde konudan sapmadan aktarabilecek, yazdıkları arasında bağlantılar kurabilecek, belli dil bilgisi yapılarını kavramış, nihayetinde Türkçe yazı yazmada ilerleme kaydetmiş durumda olmalarıdır.

Çalışma grubu, olasılığa bağlı olmayan örneklem tekniklerinden amaçlı örnekleme göre oluşturulmuştur. Bu teknikte “araştırmacının amacına en uygun birimler örnekleme dâhil edilmektedir” (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 132). Bu kapsamda çalışma, İç Anadolu bölgesinde farklı illerde yer alan üniversitelerin dil öğretim merkezlerinde Türkçe eğitim alan ve uygulamanın gerçekleştiği tarihlerde B2 veya C1 düzeyinde olan gönüllü öğrencilerle yürütülmüştür. Çalışma grubu birden fazla kurumdan seçilerek öğretici, mekân, ders kitabı vb. farklılıkların etkisinin azaltılması ve grubun çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir.

Uygulamaya katılan yabancı öğrencilerin dil öğretim merkezlerine ve dil düzeylerine ilişkin dağılımı Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Öğrencilerin Dil Düzeylerine Göre Dağılımı

Merkezler*	Düzy		Toplam
	B2	C1	
Selçuk Ü - TÖMER	70	45	115
Necmettin Erbakan Ü - KONDİL	63	5	68
Ankara Yıldırım Beyazıt Ü - DİLMER	0	30	30
Gazi Ü - TÖMER	10	19	29
Eskişehir Osmangazi Ü - TÖMER	20	5	25
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü - TÖMER	0	13	13
Toplam	163	117	280

*Merkezler çalışmaya katılan toplam öğrenci sayısı göz önüne alınarak sıralanmıştır.

Çalışmaya altı farklı üniversitenin Türkçe öğretim merkezinden, B2 düzeyinde 163 ve C1 düzeyinde ise 117 öğrenci olmak üzere toplam 280 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin yaş ve cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2: Öğrencilerin Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Dağılımı

Cinsiyet	Yaş		Toplam
	18-25 yaş	26-33 yaş	
Kadın	88	17	105
Erkek	131	44	175
Toplam	219	61	280

Çalışmada 105 kadın ve 175 erkek öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin 219'u 18-25 yaş aralığında iken 61 tanesi 26-33 yaş aralığında yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamındaki veriler, öğrencilere sunulan üç farklı form yoluyla toplanmıştır. Kullanılan bu araçlar; birey tanıma formu, yönlendirilmiş yazma formu ve serbest yazma formudur.

Birey tanıma formu; öğrencilerin demografik bilgileri ile çalışmanın verilerini etkileyebileceği düşünülen değişkenlere yönelik hazırlanmıştır.

Yönlendirilmiş yazma formu; öğrencilerin kendilerine verilen yönerge ve resimler doğrultusunda bir metin oluşturmalarının beklendiği formdur. Birbirinin devamı niteliğinde sekiz kare resimden oluşan bu formda, bir olay tasvir edilmektedir. Yönlendirilmiş yazma formu 14 Mart 2017 tarihinde www.ogretimhane.com internet adresinden elde edilen resimlere araştırmacı tarafından uygulama yönergesi eklenmesi yoluyla oluşturulmuştur. Resimden yazma etkinliğinde öğrencilerden beklenen; belirlenen sırayı takip etmeleri böylelikle yazıdaki devamlılığı ve bütünlüğü sağlamalarıdır.

Serbest yazma formu; öğrencilere verilen beş farklı yazma konusundan seçecekleri bir konu hakkında bir metin yazmalarına yönelik hazırlanmıştır. Serbest yazılacak metinler için on farklı konu belirlenmiştir. Alan uzmanları, belirlenen konuları -çalışmanın kapsamını da göz önünde bulundurarak- uygulama yapılacak dil düzeylerine uygunluğu açısından değerlendirmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda en fazla puan alan beş konu öğrencilere sunulmuştur.

Öğrenci metinlerinin bağdaşıklık düzeylerini incelemek için ise, alanyazın taranarak araştırmacı tarafından oluşturulan *Bağdaşıklık Düzeyi Değerlendirme Çizelgesi* kullanılmıştır. Bu çizelgenin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar şöyle sıralanabilir: (Bae, 2001; Coşkun, 2005; Coşkun-Ögeyik, 2008; Dilidüzgün, 2017; Erkul, 2007; Günay, 2013; Halliday & Hassan, 1987; Karabağ & İşsever, 1996; Özkan, 2004; Struthers vd., 2013; Tierney & Mosenthal, 1981; Toptaş, 2016; Uzun, 2013; Yaylagül, 2015). Oluşturulan değerlendirme çizelgesinin kapsam geçerliğine bakılmıştır. Araştırmacılar (Baykul, 2010, s. 226; Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2015, s. 117; Karasar, 2011, s. 151; Özbek, 2011, s. 70-71) bu geçerliği belirlemede kullanılacak yollardan birinin uzman görüşüne başvurmak olduğunu belirtirler. Bu sebeple, çizelge alan uzmanlarının görüşü doğrultusunda değerlendirilmiş ve alınan dönütlerle gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Verilerin Toplanması

Çalışma verilerini toplamaya başlamadan önce, ön uygulama yapılmıştır. Bu uygulamadan alınan dönütler doğrultusunda öğrencilere yönlendirilmiş yazma için kırk, serbest yazma konusu için ise elli dakika verilmesi uygun görülmüştür. Ancak daha uzun süre yazmak isteyenlere de esneklik tanınmıştır.

Veriler, kurumların akademik takvimlerine uygun olacak şekilde, 18 Nisan 2017 – 8 Haziran 2017 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama araçları dağıtıldıktan sonra, katılımcılar araştırmanın konusu, amacı ve formları nasıl dolduracakları konusunda bilgilendirilmiştir. Ayrıca çalışmaya katılma konusunda gönüllülük aranmış ve istenildiği takdirde çalışmadan ayrılacakları hatırlatılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada, nitel verilerin sayısal analizinden yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2011, s. 242-243), nitel verilerin sayısallaştırılmasının; güvenilirliği artırdığını, yanlılığı azalttığını ve ortaya çıkan kategoriler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağladığını belirtir.

Öğrencilerin yazdıkları metinlerin bağdaşıklık düzeyleri incelenirken büyük harf kullanımı, harf eksiği, harflerin sıralamasında hatalar, ses uyumuna uygun olmayan kullanımlar gibi yazım yanlışları dikkate alınmamıştır.

Cohen ve Manion (1998, s. 89-90), verileri üzerinde istatistiksel analiz yapmayı planlayan birçok araştırmacının, örneklem büyüklüğü olarak en az otuz sayısında hemfikir olduklarını belirtir. Bu görüş doğrultusunda, metinlerin bağdaşıklık düzeylerinin değişkenlere göre incelendiği yerlerde; temsil edilen grup sayısı otuzdan az sayıda ise o grup analiz dışı bırakılmıştır.

Metinlerin bağdaşıklık düzeyine ilişkin bulguların güvenilirliği için değerlendirici içi güvenilirliğe başvurulmuştur. Verilerin dikkat dağılması, yorgunluk vb. kaynaklı hatalardan etkilenmemesi için araştırmacı tüm verileri inceleyip puanlamayı tamamladıktan üç ay sonra tekrar bir inceleme yapmış ve frekansların birbiriyle uyumuna bakılmıştır. Tereddütte kalınan durumlarda ise, Türkçe eğitiminden iki uzmana danışılıp ortak bir karar alınmıştır.

Bağlaçların türlere göre ayırımında, kullanıldığı bağlam göz önünde bulundurulmuştur. Aynı sözcüğün yinelenmesine, kullanılan sözcüğün her bir kullanımı dâhil edilmiştir. Aynı kavram alanından sözcük kullanımında ise, birden fazla sözcüğün işaret ettiği kavram tek olarak sayılmıştır.

Metinlerdeki bağdaşıklık ögesi kullanımına ilişkin veriler Microsoft Excel programından yararlanılmıştır. Neuman (2016, s. 500), bir değişkenin sayısal verilerini tanımlamanın en kolay yolunun bir sıklık dağılımı kullanmak olduğunu belirtir. Bu görüşten hareketle, çalışmanın verileri oluşturulan tablolarda, frekans ve yüzde bilgileri verilerek açıklanmıştır. Ayrıca bireysel farklılıkların metinlerin bağdaşıklık düzeylerine etkisi ortalamalarla ele alınmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin yönlendirilmiş ve serbest şekilde iki farklı türde yazdıkları metinlerin bağdaşıklık düzeylerine ilişkin bulgular şu şekildedir:

Tablo 3: Yazma Biçimine Göre Bağdaşıklık Düzeyleri

N: 280	Yönlendirilmiş		Serbest		Toplam bağdaşıklık	
	F	χ	F	χ	F	χ
Gönderimsel	2485	8,87	2792	9,97	5277	18,85
Biçimsel-sözlüksel	3999	14,28	4815	17,20	8814	31,48
Toplam	6484	23,16	7607	27,17	14091	50,32

Çalışmaya katılan öğrencilerin yazdıkları iki farklı metin incelenmiş ve toplamda 14091 bağdaşıklık ögesi saptanmıştır. Bu durumda, iki metin için, öğrenci başına düşen toplam bağdaşıklık ögesi kullanımının ($\chi=50,32$) olduğu görülür. Serbest konuda yazılan metinlerdeki bağdaşıklık düzeyi ortalaması ($\chi=27,17$) iken yönlendirilmiş yazılarda ($\chi=23,16$) düzeyindedir. Bu bulguya dayanarak öğrencilerin serbest yazmada daha bağdaşık metinler yazdıkları söylenebilir.

Metinlerdeki bağdaşıklık öğeleri türlerine göre ayrıldığında, öğrencilerin yazılarında gönderimsel bağdaşıklık öğelerini ($\chi=18,85$), biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık öğelerini ise ($\chi=31,48$) ortalamaıyla kullandıkları görülür. Bu bulgu, öğrencilerin daha çok biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık öğelerini kullandıklarını gösterir. Ayrıca serbest yazma metinlerinde kullanılan hem gönderimsel hem de biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık ögesi, yönlendirilmiş yazma metinlerinde kullanılanlardan fazladır.

Tablo 4: Yazma Biçimine Göre Gönderimsel Bağdaşıklık Kullanımı

	Yönlendirilmiş		Serbest		Toplam bağdaşıklık	
	F	χ	F	χ	F	χ
Öncül/Bağımsız G.	2056	7,34	2106	7,52	4162	14,86
Kişi adıları	675	2,41	945	3,37	1620	5,79
Dönüşlülük adılı	35	0,12	62	0,22	97	0,35
Gösterme adıları	76	0,27	305	1,09	381	1,36
Aitlik adılı	0	0	3	0,01	3	0,01
Belirsizlik adıları	185	0,66	274	0,98	459	1,64
Gösterme sıfatları	460	1,64	230	0,82	690	2,46
Belirteçler	625	2,23	287	1,02	912	3,26
Ardıl/Bağımlı G.	429	1,53	686	2,45	1115	3,98
Kişi ekleri	49	0,17	329	1,17	378	1,35
İyelik ekleri	135	0,48	205	0,73	340	1,21
İlgi eki	159	0,57	111	0,40	270	0,96
Belirtme durumu eki	86	0,31	41	0,15	127	0,45

Öğrenci yazılarındaki gönderimsel bağdaşıklık unsurları değerlendirildiğinde, kullanılan öncül/bağımsız gönderim ortalamasının ($\chi=14,86$) iken ardıl/bağımlı gönderim ortalamasının ($\chi=3,98$) olduğu anlaşılmaktadır. Bağımsız gönderim ortalamalarında yazma

biçimlerine göre çok değişiklik olmamakla birlikte bağımlı gönderimin serbest yazma metinlerinde daha çok tercih edildiği söylenebilir.

Yine Tablo 4'te, bağımsız gönderim olarak kişi adlarının diğer unsurlardan daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Aitlik adlı ise, metinlerde en az kullanılmış gönderim ögesidir. Bağımlı gönderim unsurlarının kullanımında ise ilk sırada kişi ekleri görülürken iyelik eklerinin de ona yakın bir oranda kullanıldığı söylenebilir.

Tablo 5: Yazma Biçimine Göre Değişirir Kullanımı

	Yönlendirilmiş		Serbest		Toplam bağdaşıklık	
	F	χ	F	χ	F	χ
<i>Değişirir</i>	69	0,25	116	0,41	185	0,66
Ada dayalı	1	0,003	20	0,07	21	0,07
Eyleme dayalı	3	0,01	1	0,003	4	0,01
Tümceye/ Tümceciğe dayalı	65	0,23	95	0,34	160	0,57

Tablo 5 incelendiğinde, metinlerde değişirir kullanım ortalamasının ($\chi=0,66$) olduğu görölrür. Bu oranın büyük bir kısmını, tümceye/tümceciğe dayalı yapılan değişirirmler oluşturmaktadır. Serbest yazma metinlerinde değişiririr kullanım oranı yönlendirilmiş olarak yazılan metinlere göre daha yüksektir.

Tablo 6: Yazma Biçimine Göre Eksilti Kullanımı

	Yönlendirilmiş		Serbest		Toplam bağdaşıklık	
	F	χ	F	χ	F	χ
<i>Eksilti</i>	293	1,05	438	1,56	731	2,61
Ortak ögenin düşürölmesi	218	0,78	270	0,96	488	1,74
Özne eksiltili	183	0,65	227	0,81	410	1,46
Nesne eksiltili	26	0,09	6	0,02	32	0,11
Tümleç eksiltili	9	0,03	37	0,13	46	0,16
Tamlayanın düşürölmesi	67	0,24	139	0,50	206	0,74
Tamlananın düşürölmesi	3	0,01	14	0,05	17	0,06
Tümcenin/ Tümceciğin d.	0	0	3	0,01	3	0,01
Eklerin düşürölmesi	5	0,02	12	0,04	17	0,06

Tablo 6'ya göre, öğrenci metinlerindeki eksilti kullanımının ($\chi=2,61$) olduğu anlaşılmaktadır. Eksilti daha çok ortak ögenin düşürölmesi şeklinde yapılmıştır. Ortak ögeler içerisinde de özne eksiltili kullanımların değerlerinden daha fazla olduğu fark

edilmektedir. Tümceenin/tümceciğin düşürülmesi ise, en az tercih edilen eksilti şekli olarak görülmektedir.

Tablo 7: Yazma Biçimine Göre Bağlaç Kullanımı

	Yönlendirilmiş		Serbest		Toplam bağdaşıklık	
	F	χ	F	χ	F	χ
<i>Bağlaçlar</i>	1462	5,22	2063	7,37	3525	12,59
Açıklama	156	0,56	254	0,91	410	1,46
Çelişki-Karşıtlık	114	0,41	279	0,99	393	1,40
Denkleştirme-Karşılaştırma-Tercih	23	0,08	74	0,26	97	0,35
Neden-Sonuç	58	0,21	78	0,28	136	0,49
Örnekleme	0	0	72	0,26	72	0,26
Pekiştirme-Üsteleme	302	1,08	302	1,08	604	2,16
Sıralama	809	2,89	1004	3,59	1813	6,47

Metinlerdeki bağlaç kullanım ortalaması ($\chi=12,59$) olarak belirlenmiştir. Sıralama bağlaçlarının en fazla tercih edilen bağlaç türü olduğu söylenebilir. Örnekleme bağlaçları ise, en az kullanılan bağlaçlardır. Pekiştirme-üsteleme bağlaçlarında yazma biçimleri arasında sayıca kullanım farkı bulunmazken diğer tüm bağlaç türleri serbest yazılan metinlerde daha fazla kullanılmıştır.

Tablo 8: Yazma Biçimine Göre Sözcük İlişkileri Kullanımı

	Yönlendirilmiş		Serbest		Toplam bağdaşıklık	
	F	χ	F	χ	F	χ
<i>Sözcük İlişkileri</i>	2175	7,77	2198	7,85	4373	15,62
Aynı sözcüğün yinelenmesi	1580	5,64	1509	5,39	3089	11,03
Aynı kökten sözcüklerin kullanımı	191	0,68	115	0,41	306	1,09
Yapı yinelenmesi	176	0,63	288	1,03	464	1,66
Bağlama uygun sözcük kullanımı	228	0,81	286	1,02	514	1,84
Eş/Yakın anlamlı	7	0,02	16	0,06	23	0,08
Karşıtlı anlamlı	15	0,05	83	0,30	98	0,35
Üst/Alt anlamlı	0	0	14	0,05	14	0,05
Aynı kavram alanından	206	0,74	173	0,62	379	1,35

Sözcük ilişkileri ($\chi=15,62$) kullanım ortalaması ile biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık içinde en fazla tercih edilendir. Öğrenciler daha çok aynı sözcüğü yineleyerek bu bağdaşıklığı oluşturmuşlardır. Metinlerde ilişkili sözcükler kullanımında; yönlendirilmiş ile serbest yazma arasında kayda değer bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

Metinlerde bağdaşıklık ögesi kullanım düzeyinin belirlenen değişkenlere göre farklılaşan değerleri şöyle aktarılabilir:

Tablo 9: Bağdaşıklık Düzeylerinin Dil Düzeylerine Göre Dağılımı

Düzyey	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
B2	163	357	51,27	Y	1464	2333	3797	23,29
				S	1650	2910	4560	27,97
C1	117	734	49,01	Y	1021	1666	2687	22,97
				S	1142	1905	3047	26,04

Tablo 9 incelendiğinde, B2 düzeyindeki öğrencilerin her iki türdeki metinde de C1 kurundaki öğrencilere göre daha bağdaşık yazılar yazdıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Bağdaşıklık Düzeylerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Kadın	105	708	54,36	Y	1019	1567	2586	24,63
				S	1256	1866	3122	29,73
Erkek	175	383	47,90	Y	1466	2432	3898	22,27
				S	1536	2949	4485	25,63

Tablo 10 değerlendirildiğinde, hem yönlendirilmiş hem de serbest yazmada kadınların metinlerdeki bağdaşıklık düzeyi kullanımının erkeklerden daha yüksek olduğu görülür.

Tablo 11: Bağdaşıklık Düzeylerinin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
18-25	219	10910	49,82	Y	1966	3120	5086	23,22
				S	2179	3645	5824	26,59
26-33	61	3181	52,15	Y	519	879	1398	22,92
				S	613	1170	1783	29,23

Tablo 11'e göre, yaşı 26 ile 33 arasında değişen öğrencilerin metinlerdeki bağdaşıklık ögesi kullanımları, kendilerinden genç öğrencilere kıyasla daha yüksektir. Yönlendirilmiş metinlerdeki bağdaşıklık ögesi kullanımında yaş farkına dayalı büyük bir değişiklik görülmezken serbest yazılan metinlerde ise 26-33 yaş aralığındaki öğrencilerin daha çok bağdaşıklık ögesi kullandığı söylenebilir.

Tablo 12: Bağdaşıklık Düzeylerinin Uyruklara Göre Dağılımı

Uyruk*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Afrika	77	3970	51,56	Y	656	1157	1813	23,54
				S	688	1469	2157	28,01
Asya	186	9222	49,58	Y	1650	2555	4205	22,61
				S	1930	3087	5017	26,97

* Amerika uyruklu 4, Avrupa uyruklu 13 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 12 değerlendirildiğinde, Afrika uyruklu öğrencilerin her iki yazma biçiminde de Asya uyruklularına göre bağdaşıklık düzeyi daha yüksek metinler yazdıkları söylenebilir.

Tablo 13: Bağdaşıklık Düzeylerinin Ana Dillerinin Mensup Olduğu Dil Ailesine Göre Dağılımı

Ana dil ailesi*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Hami-Sami	88	4032	45,82	Y	688	1069	1757	19,97
				S	830	1445	2275	25,85
Hint-Avrupa	69	3461	50,16	Y	630	1037	1667	24,16
				S	674	1120	1794	26
Nijer-Kongo	33	1877	56,88	Y	340	539	879	26,64
				S	332	666	998	30,24
Ural-Altay	53	2754	51,96	Y	452	791	1243	23,45
				S	620	891	1511	28,51
Diğer diller	37	1967	53,16	Y	375	563	938	25,35
				S	336	693	1029	27,81

* Diğer diller grubunda; Afro-Asyatik dillerinden 9, Avustralya dillerinden 23, Çin-Tibet dillerinden 2 ve Kafkas dillerinden 3 öğrenci bulunmaktadır.

Bağdaşıklık kullanımları öğrencilerin ana dillerinin mensup olduğu dil ailelerine göre değerlendirildiğinde, ana dili Nijer-Kongo dil ailesinde yer alan öğrencilerin, her iki yazma biçiminde de, diğer öğrencilere göre daha bağdaşık metinler yazdıkları söylenebilir. Ana dili Hami-Sami dil ailesine mensup öğrencilerin ise yine her iki yazma türünde en az düzeyde bağdaşıklık ögesi kullandıkları görülmektedir.

Tablo 14: Bağdaşıklık Düzeylerinin Mezuniyete Göre Dağılımı

Mezuniyet	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Lise	114	5663	49,67	Y	1055	1634	2689	23,59
				S	1097	1877	2974	26,09
Lisans	100	5029	50,29	Y	896	1400	2296	22,96
				S	1073	1660	2733	27,33
Lisansüstü	66	3366	51	Y	529	957	1486	22,51
				S	615	1265	1880	28,48

Tablo 14 değerlendirildiğinde, öğrencilerin eğitim seviyesi yükseldikçe metinlerindeki bağdaşıklık kullanımlarının da arttığı fark edilmektedir. Ancak yönlendirilmiş yazılarda lise mezunu öğrenciler daha fazla bağdaşıklık ögesi kullanmışken serbest yazma konusu verildiğinde lisansüstü öğrencilerin daha bağdaşık metinler yazdıkları görülmüştür.

Tablo 15: Bağdaşıklık Düzeylerinin Dil Merkezine Geliş Şekline Göre Dağılımı

Geliş şekli	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Ücretli	55	2145	39	Y	375	637	1012	18,40
				S	437	696	1133	20,60
Burslu	225	11946	53,09	Y	2110	3362	5472	24,32
				S	2355	4119	6474	28,77

Tablo 15'e göre burslu öğrenciler, iki yazma biçiminde de, ücretli öğrencilerden daha yüksek bağdaşıklık düzeyinde metinler yazmışlardır.

Tablo 16: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçenin Yanı Sıra Bilinen Yabancı Dil Sayısına Göre Dağılımı

Yabancı dil sayısı*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Bir dil	98	4612	47,06	Y	852	1321	2173	22,17
				S	858	1581	2439	24,89
İki dil	97	5304	54,68	Y	893	1440	2333	24,05
				S	1108	1863	2971	30,63
Üç dil	53	2847	53,72	Y	497	861	1358	25,62
				S	579	910	1489	28,09

* Dört yabancı dil bilen 16 ve Türkçeden başka yabancı dil bilmeyen 16 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 16 incelendiğinde, Türkçenin yanı sıra bir yabancı dil daha bilen öğrencilerin metinlerindeki bağdaşıklık düzeylerinin iki ya da üç dil daha bilen öğrencilerden hayli düşük olduğu görülmektedir. Yönlendirilmiş yazılardaki bağdaşıklık ögesi kullanımının bilinen yabancı dil sayısına uygun olarak arttığı söylenebilir. Serbest yazılan metinlerde ise, bu şekilde bir artış görülmemektedir.

Tablo 17: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkiye'de Yaşama Süresine Göre Dağılımı

Türkiye'de yaşama süresi	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
0-6 ay	144	7475	51,91	Y	1318	2059	3377	23,45
				S	1475	2623	4098	28,46
7-12 ay	95	4943	52,03	Y	884	1472	2356	24,80
				S	982	1605	2587	27,23
12+ ay	41	1673	40,80	Y	283	468	751	18,32
				S	335	587	922	22,49

Tablo 17 değerlendirildiğinde, hem yönlendirilmiş hem de serbest yazmada, Türkiye’de 0-6 ay ile 7-12 ay arasında yaşayanların 12 aydan fazla yaşayanlara göre daha bağdaşık metinler yazdıkları görülür.

Tablo 18: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçe Öğrenme Süresine Göre Dağılımı

Öğrenme süresi*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
0-6 ay	167	8418	50,41	Y	1446	2355	3801	22,76
				S	1630	2987	4617	27,65
7-12 ay	92	4769	51,84	Y	861	1387	2248	24,43
				S	983	1538	2521	27,40

*Türkçe öğrenme süresi 12 aydan fazla olan 21 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 18’e göre, serbest konuda yazılan metinlerdeki bağdaşıklık oranında, Türkçe öğrenme sürelerinin bariz bir etkisi tespit edilmemiş olup yönlendirilmiş metinlerde Türkçe öğrenme süresi uzadıkça az bir farkla da olsa metinlerdeki bağdaşıklık düzeyinin arttığı söylenebilir.

Tablo 19: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türk Arkadaş Sayısına Göre Dağılımı

Arkadaş sayısı*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
1-15 kişi	189	9304	49,23	Y	1610	2696	4306	22,78
				S	1814	3184	4998	26,44
16-30 kişi	44	2364	53,73	Y	428	668	1096	24,91
				S	429	839	1268	28,82
30+ kişi	33	1793	54,33	Y	351	476	827	25,06
				S	374	592	966	29,27

* Hiç Türk arkadaşı olmayan 14 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 19 değerlendirildiğinde, öğrencilerin Türk arkadaş sayısı arttıkça her iki yazma biçiminde de kullandıkları bağdaşıklık ögesi sayısının arttığı söylenebilir.

Tablo 20: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türk Televizyon Kanalları İzleme Durumuna Göre Dağılımı

Tv izleme	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Hayır	80	3807	47,59	Y	715	1163	1878	23,47
				S	749	1180	1929	24,11
Evet	200	10284	51,42	Y	1770	2836	4606	23,03
				S	2043	3635	5678	28,39

Tablo 20 incelendiğinde, yönlendirilmiş yazıların bağdaşıklık düzeylerinde Türk televizyon kanallarını izleme durumuna göre ortalama kullanım açısından bariz bir farklılık görülmemektedir. Ancak serbest metinlerde bahsi geçen kanalları izleyen öğrenciler, diğerlerinden daha bağdaşık yazılar yazmışlardır.

Tablo 21: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türk Televizyon Kanallarını İzleme Sıklığına Göre Dağılımı

Tv izleme sıklığı	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Her gün	52	2564	49,31	Y	400	697	1097	21,10
				S	509	958	1467	28,21
Haftada birkaç gün	110	5492	49,93	Y	929	1543	2472	22,47
				S	1039	1981	3020	27,45
Ayda birkaç gün	38	2244	59,05	Y	452	592	1044	27,47
				S	494	706	1200	31,58

Tablo 21'e göre, hem yönlendirilmiş hem de serbest yazma metinlerinde, ayda birkaç gün Türk televizyon kanallarını izleyen öğrencilerin her gün ya da haftada birkaç gün izleyen öğrencilerden daha bağdaşık yazılar yazdıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 22: Bağdaşıklık Düzeylerinin Cep Telefonu Kullanma Diline Göre Dağılımı

Telefonu kullanma dili*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Türkçe	92	4462	48,50	Y	815	1340	2155	23,42
				S	837	1470	2307	25,08
Ana dil	40	1750	43,75	Y	265	467	732	18,30
				S	351	667	1018	25,45
Üçüncü bir dil	134	7023	52,41	Y	1261	1968	3229	24,10
				S	1462	2332	3794	28,31

* Telefonunu birden fazla dil ile kullanan 14 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 22'ye göre, cep telefonunu ana dili ile kullanan öğrencilerin yönlendirilmiş metinlerde diğer öğrencilere göre daha az bağdaşıklık ögesi kullandıkları görülürken serbest yazma için böyle bir durum söz konusu değildir. Her iki yazma biçiminde de cep telefonunu üçüncü bir dilde kullananların daha bağdaşık metinler yazdıkları anlaşılmıştır.

Tablo 23: Bağdaşıklık Düzeylerinin İnterneti Kullanma Diline Göre Dağılımı

İnterneti kullanma dili	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Türkçe	54	2637	48,83	Y	492	768	1260	23,33
				S	497	880	1377	25,50
Ana dil	93	4269	45,90	Y	751	1168	1919	20,63
				S	881	1469	2350	25,27
Üçüncü bir dil	103	5600	54,37	Y	991	1561	2552	24,78
				S	1117	1931	3048	29,59
Birden çok dil	30	1585	52,83	Y	251	502	753	25,10
				S	297	535	832	27,73

Tablo 23 değerlendirildiğinde, interneti üçüncü bir dilde kullanan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha bağdaşık yazılar yazdıkları anlaşılmaktadır. Yönlendirilmiş yazmada interneti birden çok dil ile kullananların, serbest yazmada ise üçüncü bir dille kullananların daha bağdaşık metinler yazdıkları görülmektedir. En düşük bağdaşık ögesi kullanımı ise, interneti ana dillerinde kullanan öğrencilerdedir.

Tablo 24: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçe Öğrenmenin Zor Olduğunu Düşünme Durumuna Göre Dağılımı

Zorluk	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Kolay	145	7439	51,30	Y	1279	2130	3409	23,51
				S	1498	2532	4030	27,79
Zor	135	6652	49,27	Y	1206	1869	3075	22,78
				S	1294	2283	3577	26,50

Türkçe öğrenmenin zor olduğunu düşünen öğrenciler her iki yazma biçiminde de metinlerinde daha az sayıda bağdaşıklık ögesi kullanmışlardır.

Tablo 25: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçe Öğrenme Amacına Göre En Çok İhtiyaç Duyacaklarını Düşündükleri Öğrenme Alanına Göre Dağılımı

İhtiyaç*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Konuşma	101	4915	48,66	Y	848	1371	2219	21,97
				S	964	1732	2696	26,69
Okuma	44	2251	51,16	Y	433	668	1101	25,02
				S	418	732	1150	26,14
Yazma	50	2450	49	Y	357	664	1021	20,42
				S	488	941	1429	28,58

* Dinleme becerisini 13 öğrenci, dil bilgisini 26 öğrenci ihtiyaç olarak görmektedir. Ayrıca 46 öğrenci, birden fazla beceri alanı belirttiğinden analiz dışı tutulmuştur.

Türkçe öğrenme amaçlarına göre en çok okuma becerisine ihtiyacı olacağını düşünen öğrenciler, metinleri daha bağdaşık yazmışlardır. Metinlerdeki bağdaşıklık düzeyleri yazma türüne göre ayrıldığında ise, yönlendirilmiş yazmada okuma becerisine ihtiyaç duyacağını düşünen öğrencilerin, serbest yazmada ise daha çok yazma becerisine ihtiyaçları olacağını düşünen öğrencilerin yazılarında daha bağdaşık ifadeler kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 26: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçe Öğrenirken En Çok Zorlandıkları Öğrenme Alanına Göre Dağılımı

Zorlanma*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Dinleme	47	2144	45,62	Y	423	628	1051	22,36
				S	362	731	1093	23,25
Konuşma	55	2941	53,47	Y	577	810	1387	25,22
				S	582	972	1554	28,25
Okuma	44	2314	52,59	Y	404	677	1081	24,57
				S	474	759	1233	28,02
Yazma	77	3865	50,19	Y	619	1101	1720	22,34
				S	799	1346	2145	27,86
Dil bilgisi	34	1595	46,91	Y	256	456	712	20,94
				S	285	598	883	25,97

* 23 öğrenci birden fazla beceri alanı belirttiğinden analiz dışı tutulmuştur.

Tablo 26 incelendiğinde, Türkçe öğrenirken en çok konuşmada zorlandığını düşünen öğrencilerin metinlerde daha fazla bağdaşıklık unsuru kullandığı görülürken en fazla dinlemede zorlandığını belirten öğrenciler ise en az düzeyde bağdaşıklık ögesi kullandığı fark edilmektedir.

Yönlendirilmiş yazmada en çok dil bilgisi alanında zorlandığını belirten öğrencilerin, serbest yazmada ise daha çok dinlemede zorlandığını söyleyen öğrencilerin metinlerinin diğer öğrencilerden daha az bağdaşık olduğu söylenebilir.

Tablo 27: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçe Öğrenirken En Başarılı Olduklarını Düşündükleri Öğrenme Alanına Göre Dağılımı

Başarılı*	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Dinleme	31	1578	50,90	Y	260	428	688	22,19
				S	354	536	890	28,71
Konuşma	72	3241	45,01	Y	566	979	1545	21,46
				S	640	1056	1696	23,56
Okuma	44	2377	54,02	Y	440	669	1109	25,20
				S	421	847	1268	28,82
Yazma	45	2265	50,33	Y	373	635	1008	22,40
				S	464	793	1257	27,93
Dil bilgisi	65	3256	50,09	Y	560	940	1500	23,08
				S	609	1147	1756	27,01

* 23 öğrenci birden fazla beceri alanı belirttiğinden analiz dışı tutulmuştur.

Tablo 27'ye göre, en başarılı oldukları öğrenme alanının okuma olduğunu belirten öğrencilerin diğer öğrencilerden daha bağdaşık metinler yazdıkları anlaşılmaktadır. Yönlendirilmiş yazmada da sonuç bu şekildedir.

Kendilerini en çok konuşma becerisinde başarılı bulan öğrencilerin ise yazılarında en az düzeyde bağdaşık unsuru kullandığı tespit edilmiştir. Serbest yazılan metinlerde, bağdaşıklık ögesi kullanımı birbirine çok yakın olduğu görülmekte ve en az bağdaşıklık ögesi kullanan grubun yine kendilerini konuşma becerisinde başarılı bulan öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 28: Bağdaşıklık Düzeylerinin Türkçe Yazarken Hata Yapmaktan Korkma Durumuna Göre Dağılımı

Hatadan korkmak	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Hayır	66	3080	46,67	Y	505	955	1460	22,12
				S	609	1011	1620	24,54
Biraz	137	6966	50,85	Y	1281	1894	3175	23,17
				S	1396	2395	3791	27,67
Evet	77	4045	52,53	Y	699	1150	1849	24,01
				S	787	1409	2196	28,52

Tablo 28 incelendiğinde, Türkçe yazı yazarken hata yapmaktan korkan öğrencilerin her iki yazma türünde de daha bağdaşık yazılar yazarken hatadan korkmayan öğrencilerin ise daha az bağdaşıklık ögesi kullandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 29: Bağdaşıklık Düzeylerinin Ders Dışı Zamanlarda Türkçe Yazılar Yazma Durumuna Göre Dağılımı

Türkçe yazma	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Hayır	155	7350	47,42	Y	1342	2112	3454	22,28
				S	1408	2488	3896	25,13
Evet	125	6741	53,93	Y	1143	1887	3030	24,24
				S	1384	2327	3711	29,69

Tablo 29'a göre, ders dışı zamanlarda da Türkçe metinler yazan öğrencilerin, her iki türde de, yazmayanlara göre daha bağdaşık yazılar yazdıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 30: Bağdaşıklık Düzeylerinin Ders Dışı Zamanlarda Ana Dilde Yazılar Yazma Durumuna Göre Dağılımı

Ana dilde yazma	N	F	χ	Yazma biçimi	Bağdaşıklık Türleri			
					Gönderimsel	Biçimsel-sözlüksel	F	χ
Hayır	149	7700	51,68	Y	1389	2183	3572	23,97
				S	1460	2668	4128	27,70
Evet	131	6391	48,79	Y	1096	1816	2912	22,23
				S	1332	2147	3479	26,56

Tablo 30 incelendiğinde, ders dışı zamanlarda ana dilinde metinler yazan öğrenciler hem yönlendirilmiş hem de serbest yazılarında diğer öğrencilere göre daha düşük oranda bağdaşıklık ögesi kullanmışlardır.

TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına göre; iki metnin toplamında öğrenci başına düşen bağdaşıklık ögesi kullanımı 50,32'dir. Serbest konuda yazılan metinlerin bağdaşıklık düzeylerinin yönlendirilmiş yazılara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oysaki beklenen sonuç, birbirinin devamı niteliğinde verilen resimler hakkında daha bağdaşık metinler yazılmasıdır. Malgwi'nin (2015) İngilizce öğrenen Nijeryalı öğrencilerle gerçekleştirdiği çalışmasının sonucu da bir dizi resim kullanılarak yazılan metinlerde yapılan gönderimlerin standart İngilizce ile daha uyumlu olduğu yönündedir. Araştırmacı da bu durumun, metin oluşturma için resimlerin kullanılmış olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Ancak belirtildiği gibi, yabancı öğrenciler serbest metinleri daha bağdaşık yazmışlardır. Bu sonuç, verilen resimlerin öğrencileri yönlendirirken aynı zamanda kendilerine sunulan çerçeveden dışarı çıkmadıkları için kısıtlanmış olmalarından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Metinlerde gönderimsel bağdaşıklık türlerinden öncül/bağımsız gönderimin daha fazla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öğrencilerin bağımsız gönderim ögelerinden kişi adılarını en fazla, aitlik adını ise en az sayıda tercih ettikleri görülür. Karakoç-Öztürk ve Dağistanlıoğlu (2018) ile Yıldırım'ın (2016) çalışmalarında da kişi adılarının diğer gönderim ögelerinden daha çok kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bağımlı gönderim unsurlarından en çok kişi ekleri kullanılırken belirtme durumu eki ise, en düşük oranda kullanılmıştır.

Her iki metinde de daha çok biçimsel-sözlüksel bağdaşıklığa dayalı unsurların kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin metinlerindeki biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık, diğer alt başlıklara kıyasla, genellikle sözcük ilişkileri kurarak sağladıkları fark edilir. Manti (2017) da araştırmasında aynı sonuca ulaşmıştır. Yabancı öğrencilerle çalışan diğer araştırmacılar (Aramak, 2016; Karakoç-Öztürk & Dağistanlıoğlu, 2018; Yıldırım, 2016) ise, bağlama ögelerinin öğrencilerin en çok kullandıkları bağdaşıklık aracı olduğunu saptamışlardır. Bu farklılık, metinlerde aynı sözcüğün yinelenmesine dayalı kullanımların çalışmalarda sayım farkına dayalı olabilir. Çünkü her bir kullanım için sözcüğün tekrar sayılıp sayılmadığı, Manti'nın (2017) çalışması dışında, kıyaslama yapılan araştırmalarda yeterince açık ifade edilmemiştir.

Çalışma sonucunda değiştirimin, biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık türlerinden en az tercih edileni olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgu, yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler ile yapılan farklı çalışmalarla (Karakoç-Öztürk & Dağistanlıoğlu, 2018; Manti, 2017; Yıldırım, 2016) da desteklenebilir. Öğrencilerin yazılarında yer verdikleri değiştirim kullanımları ele alındığında, daha çok tümceye/tümceciğe dayalı değiştirim yaptıkları fark edilir. Literatürdeki çalışmalarda (Karakoç-Öztürk & Dağistanlıoğlu, 2018; Yıldırım, 2016) da bu sonuca benzer şekilde, tümceye dayalı değiştirimin en sık kullanılan değiştirim kategorisi olduğu belirtilmiştir. Eyleme dayalı değiştirim ise, çalışmaya katılan yabancı öğrenciler tarafından en az kullanılan değiştirim türü olmuştur.

Metinlerdeki eksilti kullanımı değerlendirildiğinde; eksiltinin daha çok ortak ögenin düşürülmesi biçiminde yapıldığı, onun da alt birimleri ele alındığında metinlerde en çok öznenin eksiltildiği görülür. Tümcenin/tümceciğin düşürülmesi ise oldukça düşük bir oranda kullanılmıştır. Bu hususlarda, Yıldırım (2016) da benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Bağlaç kullanımında; sıralama bağlaçlarının en fazla tercih edilen bağlaç türü olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Aramak (2016) ve Yıldırım'ın (2016) çalışmalarında alınan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sıralama görevinde kullanılan bağlaçların; tümceleri ve

paragrafları bağlamanın yanı sıra sözcükleri de birbirine bağlamada sıkça kullanılması, bu durumun olası bir nedeni olabilir. Örnekleme bağlaçlarının ise, öğrenci yazılarında en az kullanılan bağlaçlar olduğu anlaşılmıştır.

Sözcük ilişkileri kurulması, biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık birimleri arasında en fazla tercih edilendir ve öğrenciler, daha çok aynı sözcüğü yineleyerek bu ilişkileri sağlamışlardır. Kafes (2012) de İngilizce öğretmeni adaylarıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, katılımcıların hem ana dillerinde hem de yabancı dilde yazdıkları metinlerdeki sözcük uyumunu sağlarken en çok aynı sözcüksel ögenin yinelenmesine başvurduklarını tespit etmiştir. Ana dil ile yabancı dilde yazılan metinlerdeki bağdaşıklığı karşılaştıran bir başka çalışmada Connor (1984), ana dili İngilizce olanların sözcüksel bağdaşıklık ögesi kullanımlarının ikinci dil olarak İngilizce öğrenenlerin metinlerine oranla daha fazla çeşitlilik gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışma sonucunda, aynı kökten sözcük kullanımının diğer maddelere oranla daha az tercih edildiği görülür. Bu sonuç, öğrencilerin bir sözcüğün farklı türlerinin kullanımına yönelik bir tercihlerinin olmadığını göstermektedir.

Buldukları dil seviyeleri dikkate alındığında; B2 düzeyindeki öğrencilerin C1 kurundaki öğrencilere göre hem yönlendirilmiş hem de serbest olarak daha bağdaşık metinler yazdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Aramak'ın (2016) araştırmasında da C1 düzeyindeki öğrencilerin metinlerdeki bağdaşıklık aracı kullanma düzeyinin çoğunlukla zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mantı'nın (2017) çalışmasında ise; bağdaşıklık araçları kullanımında, bağlama öğelerinin kullanımı dışında, dil düzeyinin yükselmesine dayalı periyodik olarak bir artış gözlenmemiştir. Bu sonuca benzer şekilde, Jin (2001) de İngilizce öğrenen Çinlilerle yürüttüğü çalışmasında, ileri yeterlikteki öğrencilerin sadece bazı kategorilerde orta düzeydekilere göre anlamlı oranda daha fazla bağlayıcı öge kullandıklarını söyler.

Hem yönlendirilmiş hem de serbest yazmada kadınların erkeklere oranla daha bağdaşık metinler yazdıkları görülmüştür. Aramak'ın (2016) çalışmasında ise, yabancı öğrencilerin öğretim etkinlikleri uygulanmadan önce yazdıkları metinlerde, bağdaşıklık araçlarını kullanma düzeylerinin yine kadınlar lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği ancak uygulamadan sonraki yazılarında cinsiyetin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır.

Yabancı öğrencilerden ileri yaşlarda olanların özellikle serbest konulu metinlerde kendilerinden genç olanlara kıyasla daha fazla bağdaşıklık ögesi kullandıkları görülür. Altunkaya ve Ateş (2017) ise, yabancı öğrencilerin yazma becerisi puanlarının yaşa göre anlamlı derecede farklılaştığını ve daha genç öğrencilerin daha yüksek puanlar aldıklarını tespit etmişlerdir. Fakat bahsi geçen çalışmada, yazma becerisi genel olarak puanlandığından birebir karşılaştırma yapmak olası değildir.

Öğrencilerin uyrukları göz önüne alındığında, Afrika uyruklu öğrencilerin, her iki yazma biçiminde de, Asya uyruklu öğrencilere nazaran daha bağdaşık metinler yazdıkları söylenebilir.

Her iki yazma biçiminde de ana dili Nijer-Kongo dil ailesinde yer alan öğrencilerin daha fazla bağdaşıklık ögesi kullandıkları görülmüştür. Ana dili Hami-Sami dil ailesine mensup öğrencilerin ise, yazdıkları metinler en az düzeyde bağdaşıklıdır. Bu sonuçlar, öğrencilerinin sahip olduğu ana dillerinin yazdıkları metinlerdeki bağdaşıklık ögesi kullanımları üzerinde etkili olduğunu gösterir. Şimşek (2017) de çalışmasında; yabancı öğrencilerin ana dilleri ve bu dillerin köken ve yapı bakımından dil ailelerinin, öğrencilerin

yazma becerisindeki başarılarını anlamlı derecede etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bahsi geçen çalışmada; yazma derslerinin sınav evrakları değerlendirilmiş ve en düşük puanları, ana dili Hami-Sami dil ailesinden olan öğrencilerin aldıkları tespit edilmiştir.

Serbest yazılan metinlerde öğrencilerin mezun oldukları eğitim seviyesi yükseldikçe metinlerindeki bağdaşıklık kullanımlarının da arttığı fark edilmiştir.

Burslu öğrenciler her iki yazma biçiminde de ücretli öğrencilerden daha bağdaşık yazılar yazmışlardır. Bu sonuç, çeşitli sınavlara girerek Türkiye’de eğitim almaya hak kazanan öğrencilerin, çalışmaya devam ederek başarılarını sürdürdükleri şeklinde yorumlanabilir. Bu durum ayrıca, ücretli öğrencilerin bir kısmının Türkçeyi yükseköğrenim görme amacıyla öğrenmemeleri ve yazma becerisine yeterince önem vermeyip daha iyi yazmak için çaba göstermemiş olabilmelerinden de kaynaklanabilir.

Yönlendirilmiş yazılardaki bağdaşıklık ögesi kullanımının bilinen yabancı dil sayısına uygun olarak arttığı söylenebilir. Serbest yazılan metinlerde ise, bu şekilde bir artış bulunmamaktadır.

Türkiye’de yaşama süresi 12 aydan fazla olan öğrencilerin, daha az yaşamış öğrencilere göre hayli düşük oranda bağdaşıklık ögesi kullandıkları fark edilmiştir. Bu sonucun beklenenin aksine bir bulgu olduğu söylenebilir. Çünkü hedef dilin konuşulduğu ülkede yaşamının o dili daha iyi öğrenmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme sürelerinin arttıkça az bir farkla da olsa yazdıkları metinlerdeki bağdaşıklık düzeyinin arttığı söylenebilir. Öğrencilere verilen öğretim süresi fazlaştıkça dil becerilerine yönelik gelişimlerinin artması beklenen bir sonuçtur.

Öğrencilerin Türk arkadaş sayısı arttıkça yazdıkları metinlerdeki bağdaşıklık ögesi kullanım oranının da arttığı görülmüştür. Türk arkadaş sayısı 30’dan daha fazla olan öğrenciler her iki yazma biçiminde de diğer öğrencilere kıyasla daha bağdaşık metinler yazmışlardır. Bu sonuç, öğrencilerin günlük hayatlarında Türk arkadaşlarıyla yaptıkları sohbetlerde Türkçeyi daha çok kullanmış olma durumlarının bir getirisi olarak yorumlanabilir.

Türk televizyon kanallarını izleyen öğrencilerin serbest metinlerde daha bağdaşık yazılar yazdıkları anlaşılmıştır. Kanalları izleme sıklıkları kıyaslandığında, ayda birkaç gün televizyon izleyen öğrencilerin hem yönlendirilmiş hem de serbest metinlerinde, her gün veya haftada birkaç gün izleyen öğrencilerden daha bağdaşık yazılar yazdıkları görülür.

Cep telefonunu ana dili ile kullanan öğrencilerin yönlendirilmiş metinlerde daha az bağdaşıklık ögesi kullanırken üçüncü bir dilde kullananların her iki yazma biçiminde de daha bağdaşık metinler yazdıkları anlaşılmıştır. Bu sonuçlar günlük hayatta ana dili kullanımının artmasının öğrencilerin Türkçe yazma becerilerini olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

İnterneti üçüncü bir dilde kullananlar ile birden çok dilde kullanan öğrenciler, diğer öğrencilere göre daha bağdaşık yazılar yazmışlardır. En düşük bağdaşık ögesi kullanımı ise, interneti ana dillerinde kullanan öğrencilerdedir. Burada da ana dili kullanımının Türkçe metinlerdeki bağdaşıklığa olumsuz bir etkisi söz konusudur.

Türkçe öğrenmenin zor olduğunu düşünen öğrenciler her iki metinde de daha az sayıda bağdaşıklık ögesi kullanmışlar. Bu hususta, duyuşsal süreçlerin bilişsel öğrenmeleri etkilediği düşünülebilir.

Yabancı öğrencilerden Türkçe öğrenme amaçlarına göre ihtiyaç duyacaklarını düşündükleri öğrenme alanı göz önüne alındığında, yönlendirilmiş metinlerde en çok okuma becerisine ihtiyacı olacağını düşünenlerin daha bağdaşık yazılar yazdıkları söylenebilir. Serbest metinlerde ise daha çok yazma becerisine ihtiyaçları olacağını düşünenler, daha fazla bağdaşıklık ögesi kullanmışlardır.

Yönlendirilmiş yazmada en çok dil bilgisi alanında zorlandığını belirten öğrencilerin, serbest yazmada ise daha çok dinlemede zorlandığını söyleyen öğrencilerin metinlerinin diğer öğrencilerden daha az bağdaşık olduğu söylenebilir.

En başarılı oldukları öğrenme alanının okuma olduğunu belirten öğrencilerin diğer öğrencilerden daha bağdaşık metinler yazdıkları anlaşılmıştır. Bu durum, muhtemelen çok okuyan öğrencilerin sözcük dağarcıklarının daha geniş ve kendilerini ifade etme becerilerinin daha yüksek olmasının bir getirisidir. Araştırmalarında Türkçe kitap, gazete ve dergi okumanın Türkçe metinler yazma becerileri üzerindeki etkisini inceleyen Altunkaya ve Ateş (2017) ise, bu materyalleri okuma durumu ve sıklığının yabancı öğrencilerin yazma becerisi puanlarına anlamlı derecede etki etmediği sonucuna ulaşmışlardır. Kendilerini en çok konuşma becerisinde başarılı bulan öğrencilerin ise yazılarında en az düzeyde bağdaşıklık ögesi kullandığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin yazılı anlatımı sözlü anlatımla bir tutarak düşünmeden, gelişigüzel ve tümceleri birbirine bağlama gereği duymadan yazmış olabilmeleri ihtimallerinden kaynaklanabilir.

Türkçe yazılar yazarken hata yapmaktan korkan öğrenciler, her iki yazma biçiminde de, diğerlerine göre daha bağdaşık yazılar yazmışlardır. Bu sonucun, öğrencilerin metinlerini hata yapma korkusu ile daha titiz ve düşünerek yazmış olabilmelerinden ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Ders dışı zamanlarda da Türkçe metinler yazan yabancı öğrencilerin yazmayanlara oranla, her iki yazma biçiminde de, daha bağdaşık yazılar yazdıkları saptanmıştır. Yazma becerisinin daha çok yazdıkça gelişeceği göz önüne alındığında, bu sonuç beklenen bir durumdur.

Ders dışı zamanlarda ana dillerinde metinler yazan öğrencilerin ise hem yönlendirilmiş hem de serbest yazmada daha az bağdaşıklık ögesi kullandıkları fark edilmiştir. Yeni bir dil öğrenirken ana dili kullanımını en aza indirmek gerekliliği bu sonuçla da desteklenebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, serbest konuda yazılan metinlerin yönlendirilmiş yazılara göre daha bağdaşık olduğu söylenebilir. Her iki metinde de biçimsel-sözlüksel bağdaşıklığa daha fazla yer verilmiştir.

Metinlerin bağdaşıklık düzeyi hem yönlendirilmiş hem de serbest yazmada bazı değişkenler açısından paralel sonuçlar vermektedir. Bahsi geçen değişkenler şöyle sıralanabilir: dil düzeyi, cinsiyet, uyruk, ana dillerinin mensup olduğu dil ailesi, dil merkezine geliş şekli, Türkiye’de yaşama süresi, Türk arkadaş sayısı, Türk televizyon

kanallarını izleme sıklığı, Türkçe öğrenmenin zor olduğunu düşünme durumu, Türkçe öğrenirken en başarılı olduklarını düşündükleri öğrenme alanı, Türkçe yazarken hata yapmaktan korkma durumu, ders dışı zamanlarda Türkçe yazılar yazma durumu ve ders dışı zamanlarda ana dilde yazılar yazma durumu.

Metinlerin bağdaşıklık düzeyleri bazı değişkenler açısından ise yönlendirilmiş ve serbest yazmada farklı sonuçlar vermiştir. Bu değişkenler şu şekildedir: yaş, mezuniyet, Türkçenin yanı sıra bilinen yabancı dil sayısı, Türkçe öğrenme süresi, Türk televizyon kanallarını izleme durumu, cep telefonu kullanma dili, interneti kullanma dili, Türkçe öğrenme amaçlarına göre en çok ihtiyaç duyacakları öğrenme alanı, Türkçe öğrenirken en çok zorlandıkları öğrenme alanı.

SUMMARY

Cohesion is related with the surface level of text and can be inferred through grammatical features. Cohesion is basically divided into two groups: referential and formal-lexical. Referential cohesion is the recall of an element specified or to be specified in the text by using a different grammar element rather than repeating it in the same way. The new phrase can be used to refer to the previous word or even to the paragraph. Anaphora/independent reference items are personal pronouns, reflexive pronoun, demonstrative pronouns, possessive pronoun, indefinite pronoun, demonstrative adjectives, and adverbs. Cataphora/dependent reference items are possessive suffixes, accusative suffix, genitive suffix and personal ending. Formal-lexical cohesion is generally a type of cohesion provided by words. Substitution, ellipsis, conjunctions, and word relationships are under this framework.

The main aim of this study is to determine the level of cohesion of texts written by international students learning Turkish as a foreign language. Furthermore, this study aims to compare and contrast the two different texts written by the learners based on level of cohesion, and investigate the differences with determined variables. Coherent texts; allows the author to convey the subject he/she wants to convey in a more accurate and understandable way. Thus, a healthier communication is provided. In addition to individuals whose native language is Turkish, those who learn Turkish as a second or foreign language must have this feature in order to ensure the effectiveness of written communication.

This study can be identified as a descriptive research that follows survey method. Document analysis was carried out on the learner texts. The participants of the study are 280 international students from six different universities. There were 163 students with B2 and 117 students with C1 language proficiency levels. The data were gathered through three different forms given to the participants: general background information form, guided-writing form, and free-writing form. In order to carry out the data analysis procedure, qualitative data were digitalized.

The results of the study including both of the texts show that the use of cohesion element per student was determined as 50,32. The results show that the level of cohesion in free-writing was higher than the level of cohesion in guided-writing. In the texts, it is understood that the anaphora/independent reference is used more than the types of referential cohesion. It is seen that, among the independent reference items, the students prefer personal pronouns the most and possessive pronoun the least. In both texts, it was

determined that the students use the items based on formal-lexical coherence. As a result of the study, it is understood that change is the least preferred form of formal-lexical correlation. Considering the use of ellipsis in the texts; it is seen that the ellipsis is done in the form of lowering common items, and when its subunits are considered, it is seen that the subjects are mostly subtracted. The reduction of the sentence was used at a very low rate. In the use of conjunctions; coordinate connectors are the most preferred types of connectors. The establishment of word relations is the most preferred among formal-lexical cohesion units and students have achieved these relations by repeating the same word. The results show that the level of using cohesive devices varies in terms of some variables.

KAYNAKÇA

- Altunkaya, F. (1987). *Cohesion in Turkish a survey of cohesive devices in prose literature* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Altunkaya, H. & Ateş, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin yazma özyeterlikleri ile yazılı anlatım becerileri arasındaki ilişki. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 86-103. doi: 10.17556/erziefd.338356.
- Aramak, K. (2016). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde bağdaşıklık araçlarının kullanım düzeyi üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Aşkın-Balcı, H. (2018). *Metindilbilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yay.
- Ayata-Şenöz, C. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Aydın, İ. (2012). İlköğretim 8. sınıf Türkçe ders kitabı'nın 'duygular' temasında yer alan okuma metinlerine metindilbilimsel bir yaklaşım. *Turkish Studies*, 7(3), 381-407. doi: 10.7827/TurkishStudies.3377.
- Bae, J. (2001). Cohesion and coherence in children's written English: Immersion and English-only classes. *Issues in Applied Linguistics*, 12(1), 51-88. Erişim adresi: <https://escholarship.org/uc/item/3hb2z0s4>.
- Bamberg, B. (1983). What makes a text coherent? *College Composition and Communication*, 34(4), 417-429. doi: 10.2307/357898.
- Baykul, Y. (2010). *Eğitimde ve psikolojide ölçme: klâsik test teorisi ve uygulaması* (2. bs). Ankara: Pegem.
- Beaugrande, R. A. & Dressler, W. U. (1986). *Introduction to text linguistics* (3. bs). New York: Longman.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (19. bs). Ankara: Pegem.
- Cohen, L. & Manion, L. (1998). *Research methods in education* (4. bs). Routledge: London.
- Connor, U. (1984). A study of cohesion and coherence in English as a second language students' writing. *Paper in Linguistics*, 17(3), 301-316. doi: 10.1080/08351818409389208.
- Coşkun, E. (2005). *İlköğretim öğrencilerinin öyküleyici anlatımlarında bağdaşıklık, tutarlılık ve metin elementleri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Coşkun-Ögeyik, M. (2008). *Metinlerarasılık ve yazın eğitimi*. Ankara: Anı Yay.
- Çelik, A. & Demirbilek, S. (2006). Metin bilgisi. *Cümle ve metin bilgisi* içinde (s. 79-205). İstanbul: Lisans Yay.
- Demir, T. (2004). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yay.
- Dilidüzgün, Ş. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe öğretimi uygulamalı bir yaklaşım*. Ankara: Anı.
- Dillon, T. (1992). Nuclear sentences: Teaching cohesion to L2 business writers. *The Bulletin*, 55, 9-15. doi: 10.1177/108056999205500103.
- Elyıldırım, S. (2008). Ömer Seyfettin öykülerinde artgönderim kullanımı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 121-146. Erişim adresi: http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/536182238_Selma%20ELYILDIRIM.pdf.

- Ergin, M. (2009). *Edebiyat ve eğitim fakültelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümleri için Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Erkul, R. (2007). *Cümle ve metin bilgisi* (2. bs). Ankara: Anı.
- Günay, V. D. (2013). *Metin bilgisi* (4. bs). İstanbul: Papatya.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. bs). Ankara: Seçkin.
- Güven, A. Z. (2014). Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde bağdaşıklık ve tutarlılık. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 599-609. doi: 10.18033/ijla.153.
- Halliday, M. A. K. & Hassan, R. (1987). *Cohesion in English* (8. bs). Singapore: Longman Singapore Publishers.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İşeri, K. (2017). *Sözden yazıya dile gelen metin* (2. bs). Ankara: Pegem.
- Jin, W. (2001). A quantitative study of cohesion in Chinese graduate students' writing: Variations across genres and proficiency levels. *The Symposium on Second Language Writing at Purdue University*. September 15-16, 2000. Indiana: EDRS, 3-34.
- Kafes, H. (2012). Lexical cohesion: An issue only in the foreign language?. *English Language Teaching*, 5(3), 83-94. doi: 10.5539/elt.v5n3p83.
- Karabağ, S. & İşsever, S. (1996). Edinim sürecinde bağdaşıklık. *IX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri Kitapçığı* içinde (s. 221-235). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yay.
- Karakoç-Öztürk, B. & Dağistanlıoğlu, B. E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazdıkları öyküleyici metinlerin bağdaşıklık görünümünün incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 332-354. doi: 10.17860/mersinefd.356640.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi* (22. bs). Ankara: Nobel.
- Karatay, H. (2010). Bağdaşıklık araçlarını kullanma düzeyi ile tutarlı metin yazma arasındaki ilişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 373-385. Erişim adresi: <http://docplayer.biz.tr/18597219-Bagdasiklik-araclarini-kullanma-duzeyi-ile-tutarli-metin-yazma-arasindaki-iliski-1.html>.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (2. bs). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Malgwi, G. J. (2015). Report on a study of reference cohesion in texts of Nigerian Esl students: Implications for the classroom. *International Journal of English Language Teaching*, 3(5), 20-24. Erişim adresi: <http://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Report-On-a-Study-of-Reference-Cohesion-in-Texts-of-Nigerian-ESL-Students-Implications-for-the-Classroom1.pdf>.
- Mantı, M. İ. (2017). *Türkçe öğrenen Mısırlı öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarında bağdaşıklık (Kahire örneği)* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Melanlıoğlu, D. (2017). Dil öğretiminde metin ve metin seçimi. H. Develi vd. (Ed.), *Uygulamalı Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı* (C. 2) içinde (s. 111-186). İstanbul: Kesit Yay.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri / nitel ve nicel yaklaşımlar* (C. 2). Ankara: Yayınodası.

- Özbek, Ö. Y. (2011). Ölçme araçlarında bulunması istenen nitelikler. S. Tekindal (Ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme içinde* (s. 44-88). Ankara: Pegem.
- Özkan, B. (2004). Metindilbilimi, metindilbilimsel bağdaşıklık ve Haldun Taner'in "Onikiye Bir Var" adlı öyküsünde metindilbilimsel bağdaşıklık görünümüleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 167-184. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50160>.
- Palmer, J. C. (1999). Coherence and cohesion in the English language classroom: The use of lexical reiteration and pronominalisation. *Relc Journal*, 30(2), 61-85. doi: 10.1177/003368829903000204.
- Seçkin, P., Arslan, N. & Ergenç, S. (2014). Bağdaşıklık ve tutarlılık bakımından lise ve üniversite öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 340-353. doi: 10.7884/teke.269.
- Struthers, L., Lapadat, J. C. & MacMillan, P. D. (2013). Assessing cohesion in children's writing: Development of a checklist. *Assessing Writing*, 18, 187-201. doi: 10.1016/j.asw.2013.05.001
- Subaşı-Uzun, L. (1995). *Orhon yazıtlarının metindilbilimsel yapısı*. Ankara: Simurg Yay.
- Şimşek, P. (2017). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde, öğrencilerin ana dilleri ve mensup oldukları dil ailelerinin Türkçe yazma becerisine etkisi* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Tekşan, K. (2013). *Yazma eğitimi*. İstanbul: Kriter Yay.
- Tierney, R. J. & Mosenthal, J. H. (1981). The cohesion concept's relationship to the coherence of text (Technical Report No: 221). Urbana: Center for the Study of Reading.
- Toptaş, H. (2016). *Türkçe dersleri 2: sesbilgisi, tümce, anlatım, metin dilbilimi*. İstanbul: Papatya.
- Torusdağ, G. & Aydın, İ. (2017). *Metindilbilim ve örnek metin çözümlenmeleri*. Ankara: Pegem.
- Uzun, L. (2013). Metindilbilim: temel ilke ve kavramlar. A. S. Özsoy & Z. Erk Emeksiz (Ed.), *Genel dilbilim-II içinde* (s.152-180). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Uzun-Subaşı, L. (2004). Metin üretimi. C. İleri (Ed.), *Türkçe sözlü ve yazılı anlatım içinde* (s. 21-38). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay.
- Üstünova, K. (2002). *Dil yazıları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve dilbilim*. Ankara: Hece.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, S. (2016). *B1 düzeyinde Türkçe öğrenen yabancıların yazılı anlatımlarının bağdaşıklık düzeyleri (Gazi Tömer örneği)* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.

Training von Lesestrategien im deutschsprachigen Literaturseminar*

Arş. Gör. Nurcihan Sönmez Genç
Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
nurcihan.sonmez@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. D. Çiğdem Ünal
Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
cunal@hacettepe.edu.tr

Zusammenfassung

Das Ziel des vorliegenden Beitrags besteht darin, eine effektive Möglichkeit zur gezielten Förderung der strategischen Lesekompetenz im Kontext eines universitären Literaturseminars darzulegen. Vorgestellt wird in diesem Beitrag eine exemplarische Unterrichtseinheit, die entsprechend des kognitiverenden Instruktionsmodell ‚Explizites Training‘ gestaltet wurde. Die Unterrichtseinheit setzt sich im Sinne des Expliziten Trainings aus vier Trainingskomponenten zusammen und zielt darauf ab, die strategische Lesekompetenz von türkischen DaF- und Germanistikstudierenden im Kontext eines deutschsprachigen Literaturseminars zu fördern. Die unter der Beachtung des rekursiven Grundmusters des expliziten Trainingsmodells entwickelte Unterrichtseinheit exemplifiziert eine integrative Lesestrategievermittlung, von dem man sowohl im deutschsprachigen Literaturseminaren als auch innerhalb weiterer Studienseminare profitieren kann.

Schlüsselwörter: Explizites Training, Lesestrategie, Literaturseminar, Deutsch als Fremdsprache.

Almanca Edebiyat Eğitiminde Okuma Stratejilerinin Öğretimi

Öz

Bu çalışmanın amacı, edebiyat eğitimi gören Almanca Öğretmenliği ve Alman Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin stratejik okuma becerilerini geliştirmeyi hedefleyen bir ders modelinin kuramsal alt yapısı ve uygulama boyutu eşliğinde tanıtılmasıdır. Bu bağlamda çalışmada, bilişsel okuma strateji öğretim modeline göre hazırlanan bir ders taslağı örnek olarak sunulmaktadır. Söz konusu ders taslağı, dört ana bileşenden oluşmaktadır ve üniversite öğrencilerinin stratejik okuma becerilerini öğretim dili Almanca olan edebiyat dersleri kapsamında etkin bir şekilde geliştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Bilişsel okuma strateji öğretim modelinin yinelemeli yapısından hareketle geliştirilen ders modeli, üniversite düzeyindeki Almanca edebiyat derslerinin dışında, öğretim dili Almanca olan diğer programların derslerinde de kullanılabilir şekilde geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel okuma strateji öğretimi, okuma stratejisi, edebiyat eğitimi, yabancı dil olarak Almanca.

* Bu makale, Prof. Dr. D. Çiğdem Ünal danışmanlığında tamamlanan “Die Vermittlung von Lesestrategien und ihr Einfluss auf den Strategiebrauch” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Teaching Reading Strategies in German Medium Instructed Literature Courses

Abstract

The aim of this study is to present an effective lesson model that aims to improve strategic reading competencies of students enrolled on German Language Teaching and German Language and Literature where the medium of instruction in literature classes is German. Within this scope, a lesson unit that is designed using Direct Explanation Model is presented as a sample. The sample lesson is made up of four stages integrated into literature syllabi on German Language Teaching and German Language Literature programs to improve the students' strategic reading competencies. This sample lesson which is designed drawing upon the recurring structures of cognitive reading strategies education model has been developed in a way that it would be adopted not only in literature classes conducted in German, but also other majors where the medium of instruction is also German.

Keywords: Direct Explanation; reading strategy; literature classes; German as a foreign language.

EINLEITUNG

Der Begriff ‚Literaturkompetenz‘ umfasst die Fähigkeiten und das Wissen, einen Sinn für die Ästhetik literarischer Texte zu entwickeln, die Merkmale der sprachlichen Gestaltung von literarischen Texten wahrnehmen zu können und ein literaturhistorisches Bewusstsein zu entwickeln (siehe Friedrich, Gummert, Kohlrusch, Mies & Ströber, 2016). Die Erlangung dieser Kompetenz stellt insbesondere im Hinblick auf die türkischen Germanistik- und DaF-Lehramtsstudiengängen ein wichtiges Lernziel dar (vgl. Aytaç, 2018; Maden, 2000; Polat & Tapan, 2005). Demgemäß werden in beiden Fachrichtungen unterschiedliche Seminare zur Förderung dieser Kompetenz durchgeführt. Die Inhalte dieser Seminare gründen größtenteils auf der Lektüre und Analyse deutschsprachiger Texte zur Literaturwissenschaft und Literaturdidaktik. In der praktischen Durchführung dieser Seminare zeigt sich allerdings, dass die türkischen Studierenden beim Dekodieren deutschsprachiger Texte häufig mit einer sprachlichen Verstehenproblematik zu kämpfen haben (siehe Balci, 1996, S. 68). Diese Verstehensproblematik gründet auf den unzureichenden Kenntnissen in der Fremdsprache Deutsch. Dieses Defizit widerspiegelt sich meist in einer ineffizienten Dekodierung des Textes und stellt ein Hindernis für die Entwicklung eines Textverstehens dar (vgl. Ehlers, 2004, S. 6; Huneke & Steining, 2005, S. 115; Hurtola, 2005, S. 45). In diesem Zusammenhang beschäftigt sich die Forschung vor allem in den USA bereits seit ca. zwei Jahrzehnten zunehmend mit der Frage, mit welchen planvollen Aktivitäten FremdsprachenlernerInnen darin gefördert werden können, ihr eigenes Lernen zu steuern und Lern- und Sprachverwendungsprobleme, wie das Lesen von fremdsprachlichen Texten, zu meistern (siehe Badel & Valtin, 2003; Bimmel & Rampillon, 2004; Griffiths & Oxford, 2014; Mokthari & Reichard, 2002; Mokthari & Sheorey, 2002; Oxford, 1990; Oxford, Cho, Leung & Kim, 2004; Rampillon, 1985, 1999, 2007; Rampillon & Zimmermann, 1997; Storch, 2009; Tönshoff, 1997). Die diesbezüglichen Forschungsergebnisse implizieren, die Möglichkeiten zur Förderung der strategischen Lesekompetenz der Lernenden zu untersuchen und entsprechende systematische Förderungs- bzw. Instruktionsmodelle zu entwickeln und einzusetzen.

Das wesentliche Ziel des vorliegenden Artikels besteht in der Präsentation eines Unterrichtsvorschlags, dessen Konzeption auf einem kognitivierenden Instruktionsmodell beruht, welches zur Förderung der strategischen Lesekompetenz im Rahmen eines deutschsprachigen Literaturseminars in der Türkei herangezogen werden kann. In diesem Sinne wird durch die gezielte Förderung der strategischen Lesekompetenz darauf abgezielt, einen Beitrag zur Entwicklung der Literaturkompetenz zu leisten.

BEDEUTUNG DER VERMITTLUNG VON LESESTRATEGIEN IM DEUTSCHSPRACHIGEN LITERATURSEMINAR

Die Charakterisierung des fremdsprachlichen Lesens als ein komplexer und vom Lerner aktiv gestalteter Informationsverarbeitungsprozess bildet den Ausgangspunkt zur Förderung der strategischen Lesekompetenz. So betont Westhoff (2001, S. 59), dass ein Leser zur effektiven Verarbeitung eines Textes, Kenntnisse über die Wahrscheinlichkeit von Buchstabenkombinationen, den wahrscheinlichen Verlauf von Sätzen, die Wahrscheinlichkeit von Wortkombinationen und die logischen Strukturen von Texten verfügen muss. Während sich im muttersprachlichen Leseprozess die Bedeutungszuschreibung durch die Mobilisierung der vorhandenen Kenntnisse zur Buchstabenkombination, den Satzverlauf und Wortkombination ‚automatisch‘ bzw.

‚unbewusst‘ einstellt, verläuft die Bedeutungszuschreibung im fremdsprachlichen Leseprozess aufgrund der eingeschränkten Sprachkenntnisse eines fremdsprachlichen Lesers ineffizienter ab (vgl. Ehlers, 2004, S. 6; Ehlers, 2010, S. 112; Farkas, 2003, S. 30; Fabricius-Hansen, 2002, S. 8; Horváthová, 2009, S. 24; Phillip, 2012, S. 42; Rösler & Würffel, 2014, S. 99; Westhoff, 2001, S. 59). Demnach gelingt es einem fremdsprachlichen Leser bzw. einer fremdsprachlichen Leserin weniger, die Prozesse einer individuellen Kontextualisierung, einer globalen Kohärenzbildung, vorangegangene Informationen und bereits vorhandenes Wissen zu verknüpfen, Erwartungen an das im Text zu Folgende zu entwickeln und Fehlendes unter Nutzung der vorhandenen Informationen und seines Wissens zu erschließen (Schmitz, 2010, S. 177). Mit anderen Worten ausgedrückt, die unzureichenden Kenntnisse in der Fremdsprache führen zu einer ineffizienten Verarbeitung des Textinhaltes (Ehlers, 2004, S. 6; Huneke & Steining, 2005, S. 115; Hurtola, 2005, S. 45). Zur Kompensation dieses Defizits müssen die fremdsprachlichen Leser darin geschult werden, ihre Kenntnisse und Fähigkeiten für die Textdekodierung strategisch anwenden zu können (Fabricius-Hansen, 2002, S. 9; Westhoff, 2001, S. 74).

Angesichts der Tatsache, dass die Lernfähigkeit eine zentrale extrafunktionale Qualifikation in allen Bereichen des Bildungs- und Arbeitslebens darstellt, gewinnt das Lernen des Lernens immer mehr an Bedeutung (Tönshoff, 1997, S. 205). Folglich darf sich ein moderner Unterricht nicht nur auf die Inhalte richten, sondern muss das Individuum auch darin unterstützen, sich ein Instrumentarium von Zugriffs- und Verfügungsmöglichkeiten zur Informationsbeschaffung und -verarbeitung aufzubauen (Kirschhock, 2004, S. 13; Kleppin & Tönshoff, 1998, S. 1). Dementsprechend bildet die gezielte Vermittlung von Lesestrategien einen wichtigen Baustein der Lernerautonomie (Bimmel, 2012a, S. 4). In Bezug auf die türkischen Studierenden bedeutet dies, dass diese darin geschult werden müssen, wie sie deutschsprachige Texte strategisch verarbeiten können. Aufgrund der vorhandenen Verstehensproblematik und der Kenntniss, dass die Erweiterung des literarischen Grundwissens ein wichtiges Bedürfnis der türkischen DaF- und Germanistikstudenten darstellt, ergibt sich die Notwendigkeit eines systematischen Trainings von Lesestrategien.

Hinsichtlich der oben gegebenen Informationen bezweckt der vorliegende Artikel die Präsentation eines kognitiverenden Instruktionsmodells, welches zur Förderung der strategischen Lesekompetenz im Kontext des deutschsprachigen Literaturseminars ‚Deutsche Literatur II‘ eines DaF-Lehramtsstudienganges einer staatlichen Universität in Ankara erprobt wurde. Ausgehend von dieser Zielsetzung soll mit der Präsentation einer entsprechend dieses kognitiverenden Instruktionsmodells entwickelten Unterrichtseinheit folgende Fragen beantwortet werden:

1. Wie kann ein Modell für ein Lesestrategietraining im deutschsprachigen Literaturseminar aussehen?
2. Welche Komponenten sollte ein solches Instruktionsverfahren umfassen?

Zur Beantwortung dieser Fragen wurde das kognitiverende Instruktionsverfahren *Explizites Training* herangezogen (Badel & Valtin, 2003, S. 26; Bimmel, 2012a, S. 7; Bimmel & Rampillon, 2004, S. 92; Grütz, 2010, S. 106; Haukäs, 2012, S. 25; Mokthari & Reichard, 2002, S. 250; Philipp, 2012, S. 44; Westhoff, 2001, S. 80). Unter Beachtung der vier Trainingskomponenten des Expliziten Trainings wurden insgesamt sieben Unterrichtseinheiten für das Literaturseminar ‚Deutsche Literatur II‘ entwickelt (siehe

Sönmez-Genç, 2015, S. 192). Die Inhalte dieser sieben Einheiten zielen auf die Vermittlung von insgesamt 35 Lesestrategien ab.

Vor der Darlegung einer exemplarischen Unterrichtseinheit wird im Folgenden kurz auf die Terminologie des Begriffes *Lesestrategie* und auf die Komponenten und des genutzten Instruktionsmodells *Explizites Training* eingegangen.

ZUR TERMINOLOGIE UND KLASSIFIZIERUNG DES BEGRIFFES ‚LESESTRATEGIE‘

Der Begriff *Strategie* hat insbesondere seit den achtziger Jahren einen zentralen Stellenwert in der fremdsprachlichen Didaktikdiskussion (vgl. Griffiths & Oxford, 2014, S. 1; Oxford, 1990, S. 7; Onursal-Ayırır, Arıoğul & Ünal, 2012, S. 60; Rampillon, 2007, S. 340; Storch, 2009, S. 122). Im didaktischen Kontext werden *Strategien* im Allgemeinen als *Lernerstrategien* bezeichnet. Der Begriff *Lernerstrategien* stellt einen Oberbegriff dar und umfasst die zwei Kategorien *Lernstrategien* und *Kommunikationsstrategien*. Tönshoff (1997, S. 204) erläutert diese Kategorisierung, indem er betont, dass die Grenze zwischen Lern- und Kommunikationsstrategien fließend ist. Die Kategorisierung der *Lernerstrategien* in *Lern-* und *Kommunikationsstrategien* liegt in situativen Anforderungen und dem durch Lernerintentionen bestimmten aktuellen Primärfokus des menschlichen Informationsverarbeitungssystems begründet. Demnach liegt beim Einsatz von *Lernstrategien* der Primärfokus auf dem Lernaspekt (Aufbau lernersprachlicher Wissensbestände) und beim Einsatz von den *Kommunikationsstrategien* stärker auf dem Gebrauchsaspekt (Einsatz vorhandener lernersprachlicher Mittel).

Die *Lesestrategien* bilden eine Untergruppe der sog. *kognitiven Lernstrategien* (Oxford 1990, S. 19). Kognitive Lernstrategien werden als „Pläne des mentalen Handelns“ bezeichnet und ihr übergeordnetes Ziel besteht aus der Regulation und Förderung des eigenen Lernens (Griffiths, 2013, S. 36; Oxford, 1990, S. 14; Oxford et. al., 2004, S. 1). Lesestrategien lassen sich als kognitive Verfahren definieren, die von einem Leser gezielt eingesetzt werden, um den Sinnkonstruktionsprozess beim Lesen eines Textes in einer didaktischen definierten Lesesituation voranzubringen (Ehlers, 2004, S. 8; Jacquin, 2010, S. 147; Mokhtari & Reichard, 2002, S. 250). Somit handelt es sich bei Lesestrategien um wirksame Werkzeuge, welche stets im Hinblick auf ein bestimmtes Lese(lern)ziel ausgewählt und je nach Kontext (Textsorte, Aufgabenstellung) auf unterschiedliche Weise eingesetzt werden (Philipp 2012, S. 42). In den achtziger und neunziger Jahren wurden unterschiedliche Taxonomien zur Kategorisierung von Lesestrategien entwickelt (Ehlers, 1998, S. 108; Mokhtari & Reichard, 2002, S. 251; Mokhtari & Sheoray, 2002, S. 4; Oxford et. al., 2004, S. 35). Mit Hinblick auf das aktuelle Verständnis des Leseprozesses als ein interaktives Wechselspiel zwischen wissensgesteuerten (top-down-processing) und datengesteuerten Prozessen (bottom-up-processing), werden Lesestrategien derzeit in sog. *Bottom-Up-* und *Top-Down Lesestrategien* unterteilt (Fabricius-Hansen, 2004, S. 7; Huneke & Steining, 2005, S. 115; Lutjeharms, 2010, S. 12; Schmitz, 2010, S. 177; Storch, 2009, S. 119; Uzunçakmak, 2005, S. 12). Demgemäß gründet die Nutzung der *Top-Down Lesestrategien* auf der globalen Verarbeitung des Textes durch das Heranziehen des Leservorwissens, und die Nutzung der *Bottom-Up Lesestrategien* gründet auf der lokalen Dekodierung der einzelnen Textelemente auf der Wortebene (Oxford et. al., 2004, S. 27; Wilkes, 2011, S. 14). Um einen überschaubaren Umfang nicht zu sprengen, legt die folgende Tabelle Lesestrategien dar, die im Rahmen einer Strategievermittlung gezielt vermittelt werden könnten (Oxford et. al., 2004, S. 34).

Tabelle 1: Lesestrategien

<i>Kategorie</i>	<i>Lesestrategie</i>
1. Top-Down Lesestrategien	- Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen
	- Beachtung der Textsorte
	- globales Lesen des Textes vor dem detaillierten Lesen
	- Beachtung der Anfänge und Enden von Paragraphen
	- Weiterlesen selbst bei Schwierigkeiten
	- Überspringen von unbekanntem Wörtern
	- Verknüpfung des Textinhalts mit dem Vorwissen
	- Nutzung von Anhaltspunkten im Text, um die Bedeutung unbekannter Wörter oder Wortgruppen zu erraten
	- Nutzung des Vorwissens beim Erraten der Bedeutung von unbekanntem Wörtern oder Wortgruppen
	- Unterstreichen wichtiger Textstellen
	- Markieren von wichtigen Textstellen mit farbigen Stiften oder Sternen
	- Mentales Verbildlichen der Textaussagen
	- Verstehen des Textes ohne das Übersetzen in die Muttersprache
	- Betrachtung der vorherigen Sätze bei Verständnisproblemen
	- Überspringen von nicht verstandenen Sätzen
	- Vermutungen zum weiteren Textinhalt aufstellen
	- Notieren von Schlüsselwörtern
- Versuchen, die Hauptgedanken der einzelnen Paragraphen zu formulieren	
- Lesen des Textes, nachdem man die dazugehörigen Fragen gelesen hat	
- Text mit eigenen Worten zusammenfassen	
2. Bottom-Up Lesestrategien	- Beachtung der Satzstruktur in Bezug auf Satzteile und Satzglieder
	- Beachtung des Tempus der Verben
	- Durchgängiges Lesen von Anfang bis zum Ende eines Paragraphen
	- Beachtung der Satzstruktur (wie z.B. Subjekt, Objekt)
	- Anpassung des Lesetempos an die Komplexität des Textes
	- Lautes Lesen von komplexen Teilen des Textes
	- Aufteilung eines Wortes, um die Bedeutung zu verstehen
	- Kontrollieren, worauf sich jedes einzelne Pronomen bezieht
	- Wiederholtes Betrachten von komplexen Textabschnitten
	- Lautes Lesen des gesamten Textes
	- Verfolgen der gelesenen Textzeile mit dem Finger oder einem Stift
	- Nutzung von Schrägstrichen, um Sätze grammatisch aufzuteilen
	- Beachtung von Konnektoren, um die Satzstruktur zu verstehen

Ein kompetenter Leser bzw. eine kompetente Leserin verfügt über ein adäquates Arsenal an Top-Down- und Bottom-Up-Lesestrategien und der Kenntniss, diese effektiv zu gebrauchen (Carrell, 1998, S. 2; Ehlers, 2007, S. 291; Mokthari & Reichard, 2002, S. 249; Mokthari & Sheorey, 2002, S. 3). Dagegen hat ein ‚schwacher Leser‘ geringere Kenntnisse über die Arten und dem Einsatz von Lesestrategien und agiert beim Lesen eines fremdsprachlichen Textes sehr passiv (Badel & Valtin, 2003, S. 24). Angesichts der Bedeutung einer gut ausgebildeten Lesekompetenz für den Bildungserfolg gilt es, fremdsprachliche Leser möglichst früh mit Lesestrategien auszustatten (Ehlich, 2010, S. 52; Genç, 2001, S. 90; Westhoff, 2001, S. 58). Jedoch ist zu betonen, dass eine Vermittlung von Lesestrategien nicht nur aus einer Wissensvermittlung zum Vorhandensein bestimmter Lesestrategien bestehen darf, sondern auch deren Gebrauch üben lassen muss. So muss das

Wissen über den Gebrauch der Lesestrategien mit praktischen Übungen schrittweise systematisch gefördert werden (Mokthari & Sheorey, 2002, S. 6; Wolff, 2007, S. 322). Erfreulicherweise hat sich in dieser Beziehung herausgestellt, dass dieses strategische Wissen tatsächlich vermittelt werden kann und einen positiven Effekt auf den Strategiegebrauch und das Leseverständnis der fremdsprachlichen LeserInnen hat (siehe Badel & Valtin, 2003, S. 24; Griffiths & Oxford, 2014, S. 2; Mokthari & Reichard, 2002, S. 250; Storch, 2009, S. 125; Şahan, 2010, S. 110; Sönmez-Genç & Ünal, 2017, S. 44; Uzunçakmak, 2009, S. 51).

VERMITTLUNGSMODELLE ZUM TRAINIEREN VON LESESTRATEGIEN

Im Kontext der Fremdsprachendidaktik existieren eine Vielzahl an unterschiedlichen Instruktionsmodellen, welche zum Trainieren von Lesestrategien eingesetzt werden können (siehe Badel & Valtin, 2003, S. 24; Uzunçakmak, 2009, S. 27; Şahan, 2010, S. 63). Um ein paar Beispiele zu nennen:

- Wechselseitiges Lehren (Palincsar & Brown, 1984);
- Explizites Training (Duffy, Roehler, Sivan, Rackliffe, Book, Meloth, Vavrus, Wesselmann, Putman & Bassiri, 1987);
- Transaktionales Lehren (De Corte, Lieven & De Ven, 2001);
- Befragen des Autors (Duke & Pearson, 2002).

Trotz der unterschiedlichen Vorgehensweisen dieser Instruktionsmodelle, verfolgen alle Modelle das Ziel die Lesekompetenz durch die Vermittlung von unterschiedlichen Lesestrategien zu fördern. Innerhalb dieser Instruktionsmodelle hat sich das *Explizite Training* als effizient bewährt und wird für die Vermittlung von Lesestrategien sehr empfohlen (Badel & Valtin, 2003, S. 24; Bimmel, 2012a, S. 7; Mokthari & Reichard, 2002, S. 250; Tönshoff, 2007, S. 333; Haukås, 2012, S. 25; Phillip, 2012, S. 44).

Explizites Training:

Das Instruktionsmodell *Explizites Training* wurde von Duffy et. al. (1987) unter der Bezeichnung „Direct Explanation“ entwickelt (Duffy et. al., 1987, S. 347). Die Befürwortung dieses Instruktionmodells liegt in dessen hohen Explizitheitsgrad begründet (Tönshoff, 1997, S. 208). Es hat sich gezeigt, dass der Einsatz des Expliziten Trainings bei den meisten Lerngruppen zu den höchsten Effekten führt und in positiver Weise auch die Dauerhaftigkeit des Trainingserfolgs sowie die Transferierbarkeit der vermittelten Lesestrategien auf andere Lern- und Sprachverwendungszusammenhänge beeinflusst. Aufgrund seiner Effektivität wurde dieses Instruktionsmodell über Jahre von vielen Didaktikern im Unterricht angewendet und idealisiert (siehe Bimmel, 2012b, S. 51; Haukås, 2012, S. 25; Tönshoff, 2007, S. 333). Aus der folgenden Abbildung können die vier Trainingskomponenten bzw. Trainingssequenzen des expliziten Trainings entnommen werden (Haukås 2012, S. 26):

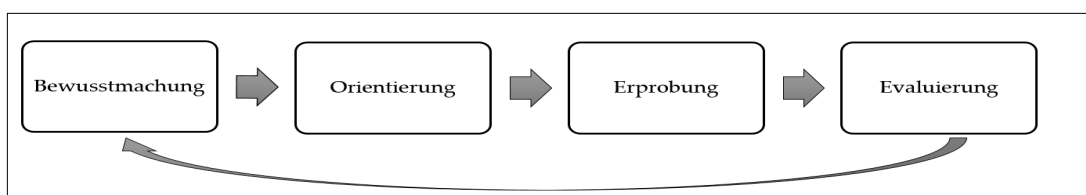

Abbildung 1: Die vier Trainingssequenzen des Expliziten Trainings

1. Trainingssequenz ‚Bewusstmachung‘: Die Sequenz *Bewusstmachung* bildet die Einstiegsphase des expliziten Strategietrainings. Das Ziel dieser Sequenz besteht in der Präsentation der zu vermittelnden Lesestrategie seitens der Lehrkraft. Das Strategietraining beginnt mit der Nennung der zu vermittelnden Lesestrategie (wie z. B. ‚Vorwissen aktivieren‘). Dieser Namensnennung folgt die Funktionserläuterung. So können den Lernenden ein Arbeitsbogen vorgelegt werden, der ein Informationskästchen enthält, indem die jeweils zu vermittelnde Lesestrategie definiert und die Gebrauchsfunktionen theoretisch erläutert werden. Dieses Verfahrensprinzip kann für jede Lesestrategie wiederholt genutzt werden. Hinsichtlich dieser Trainingssequenz ist es wichtig, dass die Lehrkraft während der Namensnennung und Funktionserläuterung den Unterrichtsverlauf mit zusätzlichen W-Fragen (wie z.B. „Wie kann man einen Text visualisieren?“ oder „Warum sollte man einen Text global lesen?“) bereichert (Bimmel, 2012a, S. 8; Tönshoff, 2007, S. 333). Denn durch den somit entstehenden Erfahrungsaustausch erhält die Lehrkraft einen Einblick in die Erfahrungen bzw. das Vorwissen der Lernenden hinsichtlich der zu vermittelnden Lesestrategie.

2. Trainingssequenz ‚Orientierung‘: Das Ziel der zweiten Trainingssequenz *Orientierung* besteht in der Modellierung bzw. der Demonstration des Gebrauchs der jeweils zu vermittelnden Lesestrategie seitens der Lehrkraft. Hierbei wird vorgesehen, dass die Lehrkraft während der Demonstration des Strategiegebrauchs ihre Gedanken zu ihrem Vorgehen auf einer verständlichen Weise lautsprachlich äußert (Badel & Valtin, 2003, S. 24; Haukås, 2012, S. 25; Tönshoff, 2007, S. 333). In diesem Zusammenhang formuliert Bimmel (2012a, S. 8) fünf Punkte, welche die Lehrkraft bei der Durchführung dieser Trainingssequenz unbedingt beachten muss:

- Die Lehrkraft muss die charakteristischen Merkmale der jeweiligen Lesestrategie in einer für die Lernenden bedeutungsvollen und verständlichen Weise beschreiben. Dabei kann sie sich auf der Muttersprache der Lerner bedienen.
- Die Lehrkraft muss den Lernenden klarmachen, warum die jeweilige Lesestrategie erlernt werden soll und wozu sie dienen kann.
- Die Lehrkraft muss die Lernenden darüber informieren, wie die jeweilige Lesestrategie Schritt für Schritt auszuführen ist.
- Die Lehrkraft muss erklären unter welchen Bedingungen bzw. Zielen es sinnvoll sein kann, die jeweilige Lesestrategie einzusetzen.
- Die Lehrkraft muss den Lernenden zeigen, wie sie beim Beobachten, Steuern und Auswerten ihres strategischen Handelns vorgehen können.

Zur effektiven Durchführung dieser Trainingssequenz können zusätzliche Powerpoint-Präsentationen entwickelt werden. Mit Hilfe dieser Präsentationen könnten somit die Inhalte der jeweils behandelten Unterrichtseinheit an die Tafel oder idealerweise auf ein Whiteboard projiziert und interaktiv bearbeitet werden. Entsprechend der Zielsetzung dieser Trainingssequenz könnte die Lehrkraft die Gebrauchsdemonstration der jeweils zu vermittelnden Lesestrategie auf den an die Tafel projizierten Inhalten sichtbar für alle Studierenden vorführen.

3. Trainingssequenz ‚Erprobung‘: Die dritte Trainingssequenz zielt darauf ab, die Lernenden zum selbständigen Gebrauch der jeweils zu vermittelnden Lesestrategie

anzuregen. Mit Hilfe dieser Trainingssequenz wird eine Verzahnung zwischen der Kognitivierungs- und Anwendungsphase erzeugt, die ein „Lernen durch Handeln“ ermöglicht und somit einen wichtigen Beitrag zur Verankerung des vermittelten Wissens leistet (Tönshoff, 1997, S. 208; Westhoff, 2001, S. 80). Am Anfang dieser Sequenz sollte die Lehrkraft die Lernenden beobachten und sie dazu auffordern ihre Gedanken zur Strategieerprobung ihr selbst, dem Arbeitspartner oder dem Plenum mitzuteilen (Westhoff, 2001, S. 80). Bei der Bearbeitung der folgenden Übungen zur Strategieerprobung sollte sich die Interaktionsdichte zwischen den Unterrichtsteilnehmern und die Unterstützungsleistung der Lehrkraft verringern und die Lernenden sollte versuchen den Gebrauch der jeweils zu vermittelten Lesestrategie selbstständig zu erproben (Bimmel, 2012a, S. 8; Haukäs, 2012, S. 25; Tönshoff, 2007, S. 333).

4. Trainingssequenz ‚Evaluierung‘: Die letzte Trainingssequenz des expliziten Trainings zielt darauf ab, bei den Lernenden ein Bewusstsein zum Gebrauch der zu vermittelnden Lesestrategie zu schaffen. Dementsprechend sollen am Ende jeder Lesestrategievermittlung fünf Reflektionsfragen bearbeitet werden. Diese Reflektionsfragen lauten folgendermaßen (Bimmel, 2012a, S. 9):

- Welches Ziel wollten Sie erreichen?
- Was haben Sie gemacht, um Ihr Ziel zu erreichen?
- Haben Sie Ihr Ziel erreicht? Woher wissen Sie das?
- Wie erklären Sie sich Ihre Ergebnisse?
- Was haben Sie für Ihre nächste Textarbeit gelernt?

Unabhängig davon, welche Art von Lesestrategie vermittelt wird, gilt es das Training von Lesestrategien stets mit einer Reflektionsarbeit abzuschließen (Haukäs, 2012, S. 26). Denn durch die Bearbeitung dieser Reflektionsfragen wird bewirkt, dass die Lernenden nicht nur eine Aufgabe lösen, bei der sie eine Lesestrategie anwenden, sondern auch bewusst darüber werden, wie sie die Aufgabe bewältigen. Mit Hilfe der oben dargelegten Reflektionsfragen werden die Lernenden dazu aufgefordert, ihr strategisches Handeln festzuhalten und zu verbalisieren. Dies wiederum vergrößert die Chance, dass die vermittelten Lesestrategien bei der nächsten Konfrontation mit einer vergleichbaren Aufgabe zur Verfügung stehen (Bimmel & Rampillon, 2004, S. 92).

DARLEGUNG EINER UNTERRICHTEINHEIT

Im Folgenden wird eine Unterrichtseinheit präsentiert, die entsprechend des expliziten Trainings konzipiert wurde und auf die Vermittlung von zwei Lesestrategien (Lesestrategien: ‚Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen‘ und ‚Unterstreichen wichtiger Textstellen‘) im Kontext eines deutschsprachigen Literaturseminars abzielt. Um kein blindes Trainieren von Lesestrategien durchzuführen und ein ausgewogenes Verhältnis zwischen dem Lerninhalt (Was?) und dem Lernen (Wie?) zu schaffen (Bimmel & Rampillon, 2004, S. 184; Ehlers, 1998, S. 82), wurde in der folgenden Unterrichtseinheit ein Text zur Literaturpoche ‚Realismus‘ herangezogen (Gigl, 2012, S. 103). Zur Durchführung der präsentierten Unterrichtseinheit benötigt man eine Doppelstunde (2X40 Min.). Je nach situativem Bedarf kann man selbst darüber entscheiden, ob man mehrere oder auch nur eine Lesestrategie im Seminar vermitteln will. Die dargelegte

Unterrichtseinheit gibt ein Einblick darüber, wie man mehrere Lesestrategien gemeinsam im Rahmen einer Unterrichtseinheit vermitteln könnte.

Vermittlung der Lesestrategie ‚Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen‘

1. Trainingssequenz ‚Bewusstmachung‘: Das Literaturseminar beginnt mit einem einführenden Gespräch. Die Lehrkraft teilt den Studierenden mit, dass sich das Seminar der Vermittlung von zwei Lesestrategien widmen wird. Danach betont die Lehrkraft, dass der Name der ersten zu vermittelnden Lesestrategie ‚Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen‘ lautet. Anschließend erhält jeder Studierende ein Arbeitsblatt (siehe Anhang 1). Auf diesem Arbeitsblatt befinden sich der Name der zu vermittelnden Lesestrategie und ein Informationskästchen. Dieses Informationskästchen enthält eine Definition und eine Funktionserläuterung. Die Lehrkraft fordert die Studierenden dazu auf, das Informationskästchen still für sich selbst zu lesen. Nachdem alle Studierenden den Text einmal für sich alleine gelesen haben, wird der Inhalt des Informationskästchens noch einmal laut im Plenum vorgelesen. Um einen Einblick in die vorhandenen Erfahrungen und das Textverstehen der Studierenden zu erhalten, sollte die Lehrkraft die Studierenden zum mündlichen Beantworten von W-Fragen auffordern (wie z. B. „Was ist ein Titel?“ oder „Warum sollte man Titel beachten?“). Bei der Beantwortung dieser Fragen dürfen sich die Studierenden auch ihrer Muttersprache bedienen. Durch den somit entstehenden Erfahrungsaustausch wird das Vorhandensein der Lesestrategie und dessen Funktion in das Bewusstsein der Studierenden gebracht. Bei der Erprobung dieser Trainingssequenz zeigte sich, dass die Studierenden alle wissen, was ein Titel ist, allerdings fehlte es ihnen an einem Bewusstsein oder der Erfahrung, dass man durch die bewusste Betrachtung eines Titels das eigene Textverstehen ökonomisieren kann.

2. Trainingssequenz ‚Orientierung‘: Nach der Bewusstmachungsphase des Strategietrainings wird eine Abbildung mit Hilfe einer Powerpoint-Präsentation an die Tafel projiziert (siehe Abb. 2). Diese Abbildung enthält unterschiedliche Texttitel. Alle abgebildeten Titel haben einen Bezug zur deutschen Literatur oder Literaturgeschichte. Allerdings unterscheiden sich die Textauszüge hinsichtlich ihrer Textsorte. So stammen die Textauszüge z. B. aus einem Wörterbuch, einem Fachtext zur einer Literaturepoche, einem wissenschaftlichen Artikel und einer Fabel.

Abbildung 2: Ausschnitt aus den Unterrichtsmaterialien zur Orientierungssequenz

Die Lehrkraft fordert die Studierenden zur Betrachtung der unterschiedlichen Titel auf. Danach betont sie, dass sie selbst anhand dieser Titel Vermutungen zum Textinhalt aufstellen wird. Dafür wendet sie sich der Projektion an der Tafel zu und beginnt damit die Titel zu betrachten. Danach beginnt sie damit, ihr gedankliches Vorgehen lautsprachlich zu äußern. Beispielsweise kann sie bei der Betrachtung des ersten Textauszuges folgende Aussagen äußern: „Ich denke, dass der Text mit dem Titel „Aufklärung“ historische Informationen zur dieser Epoche enthält. Denn der dazugehörige Zwischentitel, welcher unter dem Haupttitel steht, enthält den Begriff „politisch“. Wahrscheinlich wird in diesem Text die politische Situation beschrieben.“. Mit einer solchen leicht nachvollziehbaren Vorgehensweise kann man insbesondere den leseschwachen Studierenden zeigen, dass man nicht alle Wörter in Titel verstehen muss. So zeigt man den Studierenden, dass man allein durch das Heranziehen des vorhandenen Wortschatzwissens treffende Vermutungen zum Textinhalt aufstellen kann. Bei der Betrachtung des zweiten Textes der Fabel könnte die Lehrkraft z. B. folgende Aussagen äußern: „Der Titel „Fabel vom Einhorn und Hirsch“ zeigt mir, dass es sich bei diesem Text um keinen wissenschaftlichen Text handelt. Ich weiß, was eine Fabel ist. Eine Fabel ist eine kurze Tiergeschichte, die eine Lehre für den Leser beinhaltet. Wahrscheinlich wird in diesem Text eine Geschichte von einem Einhorn und einem Hirsch erzählt werden, die ein Problem miteinander haben.“. Durch diese Äußerung werden die Studierenden beispielsweise auf das Vorhandensein von unterschiedlichen Textsorten aufmerksam gemacht. Während die Lehrkraft ihre eigenen Vermutungen aufstellt, ist es wichtig, dass sie diese neben die projizierten Titel stichpunktartig notiert. Bei der Erprobung dieser Trainingssequenz reagierten die Studierenden sehr positiv. Die Studierenden begannen damit die Vermutungen der Lehrkraft mündlich zu ergänzen.

3. Trainingssequenz ‚Erprobung‘: Nach der Gebrauchsdemonstration erfolgt die selbstständige Erprobung der Lesestrategie seitens der Studierenden. Infolge werden die Studierenden dazu aufgefordert, den auf ihrem Arbeitsblatt vorhandenen Titel „Die Epoche des Realismus“ zu betrachten und Vermutungen aufzustellen (siehe Anhang 1). Hierbei sollen die Studierenden ihre eigenen Vermutungen gemeinsam mit ihrer Begründung dem Plenum mitteilen. Die Lehrkraft steht an der Tafel und notiert die Vermutungen der Studierenden. Bei der Durchführung dieser Trainingssequenz zeigte sich, dass die Studierenden damit begonnen hatten, die einzelnen Wörter im Titel genauer zu betrachten. Zum Beispiel äußerte eine Studentin, dass sie das Wort „real“ aus dem Englischen kennt und stellte die Vermutung auf, dass die Texte dieser Epoche nicht aus Märchen, sondern auch echten Erzählungen bestehen. Nachdem Aufstellen der Vermutungen, erhielten die Studierenden den zugehörigen Text. Sie werden zum Lesen des Textes aufgefordert und sollen ihre eigens aufgestellten Vermutungen auf Richtigkeit überprüfen. Die Bearbeitung dieser Aufgabe sollte im Plenum stattfinden und die Lehrkraft sollte die Studierenden möglichst viel unterstützen. Nachdem die Vermutungen zum ersten Titel kontrolliert sind, sollten die Studierenden einen weiteren Titel betrachten und Vermutungen aufstellen. Hierbei könnte man den Studierenden einen Haupttitel („Realismus (1850-1980)“) gemeinsam mit einem Untertitel vorlegen („Die politische Situation“). An dieser Stelle sollte sich jedoch die Unterstützung seitens der Lehrkraft verringern und die Studierenden sollten den Gebrauch der Lesestrategie selbstständig erproben.

4. Trainingssequenz ‚Evaluierung‘: Nachdem die Studierenden den Gebrauch der Lesestrategie erprobt haben, bedarf es einer Reflektionsphase. Aus diesem Grund werden die Studierenden dazu aufgefordert, die auf dem Arbeitsbogen vorhandenen fünf

Reflektionsfragen zu beantworten (siehe Anhang 1). Zur Beantwortung dieser Fragen kann die Lehrerin die Studierenden zunächst in einer Partnerarbeit arbeiten lassen. Nach der Partnerarbeit sollten die Ergebnisse jedoch auch mit dem Plenum geteilt und kurz diskutiert werden. Am Ende der Erprobung dieser Trainingssequenz, betonten viele der Studierenden, dass sie aufgrund der Angst vor einem Bloßstellen vor der Klassengemeinschaft, normalerweise eher davon abgeneigt sind, ihre Gedanken laut zu äußern. Nachdem sie aber gesehen haben, dass selbst eine akademische Lehrkraft ein einfaches gedankliches Vorgehen verfolgt und das man durch ein solches Vorgehen wirklich treffenden Vermutungen zum Textinhalt aufstellen kann, betonten sie, dass sie diese Strategie insbesondere im Rahmen einer Partnerarbeit oder Gruppenarbeit öfters einsetzen werden.

Nach der Durchführung der vier Trainingssequenzen bezüglich der Lesestrategie ‚Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen‘ ist es möglich mit dem Training einer weiteren Lesestrategie zu beginnen. Zur Erhaltung eines hohen Explizitheitsgrad ist es angebracht, dass die Lehrkraft den Beginn der neuen Strategievermittlung ankündigt. In Bezug auf den oben dargelegten Unterrichtsverlauf, könnte die Lehrkraft mit folgender Aussage einen Übergang zur neuen Strategievermittlung schaffen: „Während Sie Ihre Vermutungen kontrollierten, haben sie bestimmt einige Stellen im Text markiert. Der zweite Teil unseres Unterrichts wird sich der Vermittlung der Lesestrategie ‚Unterstreichen wichtiger Textstellen‘ widmen.“. Nach dieser expliziten Ankündigung könnte man das zweite Arbeitsblatt an die Studierenden verteilen und das explizite Training neu beginnen.

Vermittlung der Lesestrategie ‚Unterstreichen wichtiger Textstellen‘

1. Trainingssequenz ‚Bewusstmachung‘: Der zweite Durchlauf des Strategietrainings beginnt erneut mit der Namensnennung und Funktionserläuterung der zu vermittelnden Lesestrategie. Hierfür erhalten die Studierenden wie bereits im ersten Teil des Strategietrainings ein weiteres Set an Arbeitsblättern (siehe Anhang 2). Auf diesen Arbeitsblättern befindet sich ein Informationskästchen, welches die Lesestrategie ‚Unterstreichen wichtiger Textstellen‘ definiert und dessen Funktion erläutert. Die Lehrkraft fordert einen der Studierenden dazu auf, das Informationskästchen laut vorzulesen. Bei der Erprobung dieser Sequenz zeigte sich, dass einige Studierenden die Vermittlung dieser Lesestrategie als ‚lächerlich‘ empfanden. Ein Student betonte, dass er diese Lesestrategie sowieso gebrauchen kann. In einer solchen Situation ist es angebracht, dass die Lehrkraft nicht negativ reagiert. Sonach sollte die Lehrkraft betonen, dass man den Gebrauch einer Lesestrategie stets effektivieren kann. Im Laufe der Unterrichtsdurchführung zeigte sich nämlich, dass selbst der Studierende der am Anfang der Vermittlung eher eine negative Reaktion zeigte, erhebliche Probleme dabei hatte, diese Lesestrategie adäquat zu gebrauchen.

2. Trainingssequenz ‚Orientierung‘: Zur Gebrauchsdemonstration dieser Lesestrategie wird mit Hilfe einer Powerpoint-Präsentation ein Textabschnitt an die Tafel projiziert (siehe Abb. 3). Hierbei eignet sich ein Whiteboard am besten. Falls kein Whiteboard vorhanden ist, könnte man auch mit Hilfe eines Overhead-Projektors bzw. Folienprojektors arbeiten. Die Lehrkraft sollte dann damit beginnen den Text laut zu lesen und zu unterstreichen. Hierbei sollte sie auch ihre Gedanken wie z. B. „Ich denke, dass das Wort „Industrialisierung“ sehr wichtig ist. Damit ich es später leichter wiederfinden kann, markiere ich es farblich.“ lautsprachlich äußern.

Abbildung 3: Ausschnitt aus den Unterrichtsmaterialien zur Orientierungssequenz

Bei der Erprobung dieser Lesestrategie kann die Lehrkraft bewusst viele Stellen im Text unterstreichen und am Ende ihrer Durchführung betonen, dass man diese Unterstreichungen bzw. Markierungen weiter reduzieren sollte, damit man einen besseren Überblick über den Textinhalt erhält. Sie könnte z. B. die Studierenden dazu auffordern, bei der Reduzierung der Unterstreichungen mitzuwirken. Gemeinsam im Plenum sollten dann die Unterstreichungen analysiert und es sollte darüber diskutiert, welche Unterstreichungen man wieder wegwischen könnte. Das Ziel dieser Art von Demonstration besteht darin, den Studierenden zu zeigen, dass man bei dem Unterstreichen von Textstellen reduktiv vorgehen sollte. Nachdem die Unterstreichungen im Text reduziert sind, könnte stichpunktartig festgehalten werden, welche Gebrauchform effektiv bzw. nicht effektiv ist. Beispielsweise könnte das ‚Markieren von Schlüsselwörtern‘ dem effektiven Gebrauch und das ‚Unterstreichen von ganzen Sätzen‘ dem nicht effektiven Gebrauch zugeordnet werden.

3. Trainingssequenz ‚Erprobung‘: Nach dem gemeinsamen Lesen und Unterstreichen des ersten Textabschnittes werden die Studierenden dazu aufgefordert, den restlichen Teil des Textes zu lesen und den Gebrauch dieser Leserstrategie für sich selbst zu erproben. Die Erprobung dieser Trainingssequenz zeigte, dass die Studierenden oft dazu neigen, entweder zu viele oder zu wenige Stellen im Text zu unterstreichen. So wurde ersichtlich, dass die Studierenden aufgrund fehlender Sprachkenntnisse, nicht immer die wichtigen Textstellen bzw. Schlüsselwörter im Text auffinden können. Viele der Studierenden markieren bzw. unterstreichen auch die Textstellen, die sie nicht verstanden haben. Aus diesem Grund sollte die Lehrkraft während der Unterstützung der Erprobungssequenz die Studierenden auch darauf hinweisen, dass sie sich nicht auf das Nichtverstandene, sondern auf das Verstandene im Text konzentrieren sollten.

4. Trainingssequenz ‚Evaluierung‘: Nachdem jeder der Studierenden einen Textteil für sich alleine gelesen und unterstrichen bzw. markiert hat, fordert die Lehrkraft die Studierenden dazu auf, die fünf Reflektionsfragen im Plenum zu diskutieren. Hierbei wird jede Frage einmal laut vorgelesen und es wird mehreren Studierenden die Möglichkeit gegeben, sich zur jeweiligen Frage zu äußern. Bei der Erprobung dieser Trainingssequenz zeigte sich eine positive Resonanz. Die Studierenden betonten nach der Vermittlung dieser Lesestrategie, dass sie diese Lesestrategie bereits kannten, allerdings noch nie darüber nachgedacht haben, wie diese am effektivsten einzusetzen ist.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

In Anbetracht der Tatsache, dass die Vermittlung von Lesestrategien einen stark defizitären Bereich des schulischen und universitären Unterrichts bildet, soll mit der Darlegung dieser Arbeit der Forderung nachgekommen werden, eine kontextuelle Möglichkeit zur gezielten Förderung der strategischen Lesekompetenz von DaF- und Germanistikstudierenden darzulegen (Bimmel & Rampillon, 2004, S. 91; Souvignier, Küppers & Gold, 2003, S. 167; Tönshoff, 1997, S. 212; Philipp, 2012, S. 42).

Demgemäß legt die präsentierte Unterrichtseinheit dar, wie eine Lehrkraft zur Förderung der strategischen Lesekompetenz im Kontext eines deutschsprachigen Literaturseminars die vier Trainingssequenzen des Expliziten Trainings in das tägliche Unterrichtsgeschehen integrieren kann. Dieses mit praktischen Übungen dargelegte Instruktionsverfahren kann sowohl für die deutschsprachigen Literaturseminare als auch im Rahmen anderer Studienseminare genutzt werden. So ist es möglich, die textlichen Inhalte weiterer Studienseminare in das Instruktionsmodell des Expliziten Trainings zu integrieren bzw. dieses Instruktionsverfahren für die Vermittlung unterschiedlicher Lesestrategien zu gebrauchen (siehe Seite 306).

Es lässt sich die Schlussfolgerung ziehen, dass das explizite Trainieren von Lesestrategien einen festen Bestandteil der türkischen Germanistik- und DaF-Lehramtsstudiengängen bilden sollte. Denn durch die Implementation eines expliziten Lesestrategietrainings in diese Studiengänge könnte die Tatsache genutzt werden, dass die Studierenden selbst FremdsprachenlernerInnen sind und in Zukunft mit großer Wahrscheinlichkeit auch als Fremdsprachenlehrkräfte tätig sein werden. Insofern würden die Studierenden im Verlauf ihres Studiums selbst von der Lesestrategievermittlung profitieren können und wären in ihrer zukünftigen Tätigkeit als Lehrkraft, aufgrund ihrer positiven Erfahrung eher dazu bereit, auch selbst einen Unterricht zur expliziten Strategievermittlung zu gestalten.

SUMMARY

This study aims to present a model to improve strategic reading competencies of university students enrolled on German Language Teaching and German Language and Literature programs where the medium of instruction in literature classes is German. The model includes both the theoretical underpinnings of developing the use of reading strategies as well as their application in actual classroom environments. To this end, a sample lesson unit, which is developed based on the cognitive reading strategy instruction model, is presented in this study. With the sample lesson unit, this study aims to answer the following research questions:

1. What type of an instruction model of effective reading strategies can be applied in German Literature classes where the medium of instruction is German?
2. Which components should this instruction model include?

In order to answer these research questions, *Direct Explanation* model has been applied (Dufy et. al., 1987, p. 347). This model has been widely accepted as it includes very explicit and systematic instructions (Tönshoff, 1997, p. 208). Previous research has shown that this model has been one of the most effective models in teaching reading strategies. Also, it has been found out that the students who have been instructed in this model can use the reading strategies for a long period of time and they can transfer their competence in using these

strategies to other disciplines. As the model's effectiveness is found to be very high, many researchers and teachers have applied it in their lessons, and based on these applications, some areas that need to be revised have been identified. Based on these findings, the model has been adapted and improved in time (see Bimmel, 2012b, p. 51; Haukås, 2012, p. 25; Tönshoff, 2007, p. 333). This model consists of four training sequences (Haukås, 2012, p. 26):

1. *Training Sequence "Increasing Awareness"*: This first training sequence includes presentation of the reading strategy itself, which aims to increase students' awareness on the strategy use, and then an explicit explanation of the functions of this reading strategy.
2. *Training Sequence "Demonstration"*: The second sequence includes teachers' demonstration of the strategy use. During this sequence, the teacher should also verbalize her and his strategy use so that all of the students can hear and understand the steps taken by the teacher whilst applying the specific reading strategy.
3. *Training Sequence "Application"*: The third sequence of the training process requires the students to use the reading strategy previously demonstrated by the teacher on their own. This step is very crucial in the training process as it intertwines both the cognitive level and application level. The application needs to take place step-by-step from more controlled strategy use to less controlled strategy use. By doing so, the students can employ 'learning by doing' which leads to more permanent learning.
4. *Training Sequence "Evaluation and Reflection"*: The last sequence of the training process includes an evaluation and reflection on the use of instructed reading strategies. The students are provided with easy-to-understand reflection questions and they are expected to discuss both the strategy use and also underlying rationale for using this specific reading strategy. It is very important for the students to apply this step after each strategy use, as it increases their competence of applying the reading strategies in different tasks that they might encounter throughout their education (Bimmel & Rampillon, 2004, p. 92).

The lesson unit developed in this study is based on the four main training sequences that we have discussed above and it is designed so as to increase university students' strategic reading skills in literature classes which are delivered in German. Teaching effective use of reading strategies has been neglected both at university level and during students' prior education. For this reason, this study provides a very important contribution to teaching reading strategies to students at German Language and Literature and German Language Teaching departments through the step-by-step explained lesson unit. The lesson unit, which is designed based on the recursive feature of the cognitive reading strategy model, can also be applied in other classes which are taught in German as well as the literature classes taught in German.

LITERATUR

- Aytaç, G. (2018). Zur Funktion und den Aufgabenbereich der Germanistik in der Türkei. In A. O. Öztürk, M. T.Öncü und D. Balkaya (Hrsg.), *Abstractheft. XIV. Türkischer Internationaler Germanistik Kongress: Ex Oriente Lux: Orient in der deutschen Sprache, Literatur und Kultur* (S. 26). Erzurum: Atatürk Universität.
- Badel, I. & Valtin, R. (2003). Lesestrategien verbessern- Lesekompetenz fördern. *Grundschule*, 2, 23-26.
- Balci, T. (1996). Deutsch als Unterrichtssprache bei germanistischen Lehrveranstaltungen?. *ÖDaF-Mitteilungen*, 1, 65-70.
- Bimmel, P. (2012a). Lernstrategien- Bausteine der Lernerautonomie. *Fremdsprache Deutsch*, 46, 3-10.
- Bimmel, P. (2012b). Lernstrategien vermitteln. *Fremdsprache Deutsch*, 46, 50-55.
- Bimmel, P., Rampillon, U. (2004). *Lernerautonomie und Lernstrategien. Fernstudieneinheit 23*. München: Langenscheidt.
- Carrell, P. L. (1998). Can Reading Strategies be Successfully Taught? *Australian Review of Applied Linguistics*, 21, 1-20.
- De Corte, E., Lieven, V. & De Ven, A. V. (2001). Improving text comprehension strategies in upper primary school children: A design experiment. *British Journal of Educational Psychology*, 71(4), 531-559.
- Duffy, G. G., Roehler L. R., Sivan, E., Rackliffe, G., Book, C., Meloth, M. S., Vavrus, L. G., Wesselmann, R., Putman J. & Bassiri, D. (1987). Effects of Explaining the Reasoning Associated with Using Reading Strategies. *Reading Research Quarterly*, 22(3), 347-368.
- Duke, N. K. & Pearson, P. D. (2002). Effektive Practices for Developing Reading Comprehension, In A. Farstrup, E. & S. Jay Samules (Hrsg.), *What Research Has to Say About Reading Instruction* (S. 204-242). Newark: International Reading Association.
- Ehlers, S. (1998). *Lesetheorie und fremdsprachliche Lesepraxis aus der Perspektive des Deutschen als Fremdsprache*. Tübingen: Narr.
- Ehlers, S. (2004). Lesen in der Zweitsprache und Fördermöglichkeiten. *Deutschunterricht*, (4), 4-10.
- Ehlers, S. (2007). Übungen zum Leseverstehen. In K. R. Bausch, H. Christ, H. J. Krumm (Hrsg.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (S. 287-291). Tübingen: Narr Francke Verlag.
- Ehlers, S. (2010). Lesen(lernen) in der Zweitsprache. In C. Schmidt, M. Lutjeharms (Hrsg.), *Lesekompetenz in Erst-, Zweit- und Fremdsprache* (S. 109-116). Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Ehlich, K. (2010). Textraum als Lernraum. In T. Pohl & T. Steinhoff (Hrsg.), *Textformen als Lernformen* (S. 47-62). Duisburg: Gilles & Francke.
- Fabricius-Hansen, C. (2002). Texte in der Fremdsprache lesen und verstehen: Überlegungen zu einem vernachlässigten Thema. *Report of the project Languages in Contrast*, 16, 1-17.
- Farkas, O. (2003). Lesen in der Fremdsprache: Ein Zusammenspiel unterschiedlicher Performanzfaktoren. Eine empirische Untersuchung anhand von Protokollen des Lauten Denkens. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, (39), 29-51.

- Friedrich, A., Gummert, P., Kohlrusch, G., Mies, S. & Stöber, D. (2016). *Kompetenzbereich: Literaturkompetenz. Im Internet unter: http://www.bildungs-lsa.de/index.php?KAT_ID=10504#art33424*. Stand: 02.07.2019.
- Genç, A. (2001). Die Entwicklung der Lesekompetenz im DaF-Unterricht. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 80-91.
- Gigl, C. J. (2012). *Deutsche Literaturgeschichte. Abitur-Wissen Deutsch*. Freising: Stark.
- Griffiths, C. (2013). *The strategy factor in successful language learning*. Bristol: Multilingual Matters.
- Griffiths, C. & Oxford, R. L. (2014). The twenty-first century landscape of language learning strategies: Introduction to this special issue. *System*, 43, 1-10.
- Grütz, D. (2010). Unterstreiche das Wichtigste! Kompetenzorientiertes Unterrichten auf der Basis von empirischen Befunden zu einer Textverstehensstrategie. In C. Schmidt & M. Lutjeharms (Hrsg.), *Lesekompetenz in Erst-, Zweit- und Fremdsprache* (S. 91-108). Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Haukås, Å. (2012). Gewusst wie! - Die zentrale Rolle der Bewusstmachung. *Fremdsprache Deutsch*, 46, 23-27.
- Horváthová, V. (2009). *Darstellung von Lesestrategien in Deutsch-als-Fremdsprache-Lehrwerken im Hauptkurs und Aspekte B1+* (Unveröffentlichte Magisterarbeit). Universität Wien, Wien.
- Huneke, H. W. & Steining, W. (2005). *Deutsch als Fremdsprache Eine Einführung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Hurtola, M. (2008). *Lesen, Leseverstehen und Lesestrategien. Am Beispiel finnischer DaF-Schüler in der gymnasialen Oberstufe* (Unveröffentlichte Magisterarbeit). Universität Tampere, Tampere.
- Jacquin, M. (2010). Lesestrategien im DaF-Unterricht: Tragen sie zum Verständnis fremdsprachlicher Texte bei? In C. Schmidt, M. Lutjeharms (Hrsg.), *Lesekompetenz in Erst-, Zweit- und Fremdsprache* (S. 145-162). Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Kirschhock, E. M. (2004). *Entwicklung schriftsprachlicher Kompetenzen im Anfangsunterricht*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Kleppin, K. & Tönshoff, W. (1998). Lernstrategientraining? Was soll ich denn noch alles in den paar Stunden Französischunterricht unterbringen!. *Der Fremdsprachliche Unterricht-Französisch*, 32 (34): 24-30.
- Lutjeharms, M. (2010). Der Leseprozess in Mutter- und Fremdsprache. In C. Schmidt, M. Lutjeharms (Hrsg.), *Lesekompetenz in Erst-, Zweit- und Fremdsprache* (S. 11-26). Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Maden, S. S. (2000). Diskussion des Gesamtcurriculums. In N. Tapan, T. Polat & H.-W. Schmidt (Hrsg.), *Berufsbezogene Deutschlehrausbildung* (S. 45-57). Istanbul: Türkischer Deutschlehrerverein.
- Mokthari, K. & Reichard, C. A. (2002). Assessing Student's Metacognitive Awareness of Reading Strategies. *Journal of Educational Psychology*, 94(2), 249-259.
- Mokthari, K. & Sheorey, R. (2002). Measuring ESL Students' Awareness of Reading Strategies. *Journal of Developmental Education*, 25(3), 2-10.

- Onursal-Ayırır İ., Arıoğul, S. & Ünal, D. Ç. (2012). Cinsiyetin Ve Öğrenim Alanlarının Hazırlık Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenme Stratejisi Kullanımına Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 60-72.
- Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies. What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
- Oxford, R. L., Cho, Y., Leung, S. & Kim, H. J. (2004). Effect of the presence and difficulty of task on strategy use: An exploratory study. *International Review of Applied Linguistic in Language Teaching*, 42 (1), 1-48.
- Palincsar, A. S. & Brown A. L. (1984). Reciprocal Teaching of Comprehension- Fostering and Comprehension- Monitoring Activities. *Cognition and Instruction*, 1(2):117-175.
- Philipp, M. (2012). Lesestrategien - wirksame Werkzeuge für das Textverstehen. *Schweizerische Zeitschrift für Heilpädagogik*, 18(5/12), 40-45.
- Polat, T. & Tapan, N. (2005). Deutsch als Fremdsprache in der Türkei: Aktuelle Entwicklungen. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht*, 10 (2). Im Internet unter: http://www.bildung-lsa.de/index.php?KAT_ID=10504#art33424. Stand: 13.06.2019.
- Rampillon, U. (1985). *Lerntechniken im Fremdsprachenunterricht*. München: Hueber.
- Rampillon, U. (1999). *Lernen leichter machen. Deutsch als Fremdsprache*. München: Max Hueber Verlag.
- Rampillon, U. (2007). Lerntechniken. In K. R. Bausch, H. Christ, H. J. Krumm (Hrsg.). *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (S. 340-343). Tübingen: Narr Franke Verlag.
- Rampillon, U. & Zimmermann, G. (1997). *Strategien und Techniken beim Erwerb fremder Sprachen. Forum Sprache*. Ismaning: Max Hueber Verlag.
- Rösler, D. & Würffel, N. (2014). *Lernmaterialien und Medien 5. Deutsch Lehren Lernen*. München: Klett-Langenscheidt.
- Schmitz, S. (2010). Gelesen heißt noch nicht verstanden – Texte lesen und verstehen. Lesekompetenz als Schlüsselqualifikation des Deutschunterrichts. In K. F., Hillesheim & Weber, B. (Hrsg.), *Perspektiven der Lehrerbildung: Zum Auftrag der Zentren für schulpraktische Lehrerbildung* (S. 173-182). Berlin: LIT Verlag.
- Souvignier, E., Küppers, J. & Gold, A. (2003). Lesestrategien im Unterricht: Einführung eines Programms zur Förderung des Textverstehens in 5. Klassen. *Unterrichtswissenschaft. Zeitschrift für Lernforschung*, 31(2), 166-183.
- Sönmez-Genç, N. (2015). *Die Vermittlung von Lesestrategien und ihr Einfluss auf den Strategiegebrauch* (Unveröffentlichte Masterarbeit). Hacettepe Universität, Ankara.
- Sönmez-Genç, N. & Ünal, D. Ç. (2017). Die Vermittlung von Lesestrategien und ihr Einfluss auf den Strategiegebrauch. *Moderna Språk*, 111(1), 35-58.
- Storch, G. (2009). Lernerstrategien. In G. Storch (Hrsg.), *Deutsch als Fremdsprache - eine Didaktik Theoretische Grundlagen und praktische Unterrichtsgestaltung* (S. 21-24). München: Wilhelm Fink Verlag.
- Şahan, A. (2010). *The effects of reading strategies on the improvement of inferential skills* (Unveröffentlichte Doktorarbeit). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tönshoff, W. (1997). Training von Lernerstrategien im Fremdsprachenunterricht unter Einsatz bewusstmachender Vermittlungsverfahren. In U. Rampillon; Zimmermann, G.

- (Hrsg.), *Strategien und Techniken beim Erwerb fremder Sprachen* (S. 203-215). Ismaning: Max Hueber Verlag.
- Tönshoff, W. (2007). Lernerstrategien. In Bausch, K. R., Christ, H., Krumm, H. J. (Hrsg.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (S. 331-334). Tübingen: Narr Franke Verlag.
- Uzunçakmak, P. (2005). *Successful and unsuccessful Readers' use of Reading Strategies* (Unveröffentlichte Magisterarbeit). Bilkent Universität, Ankara.
- Westhoff, G. (2001). *Fertigkeit Lesen. Fernstudieneinheit 17*. München: Langenscheidt.
- Wilkes, J. C. (2011). *A case study on primary school students' perceptions about their use of language learning and reading strategies and strategy training* (Unveröffentlichte Magisterarbeit). Bilkent Universität, Ankara.
- Wolff, D. (2007). Lernerautonomie und selbst gesteuertes fremdsprachliches Lernen: Überblick. In K. R. Bausch, H. Christ, H. J. Krumm (Hrsg.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (S. 321-325). Tübingen: Narr Franke Verlag.

ANHANG 1: Arbeitsblatt zur Vermittlung der Lesestrategie ‚Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen‘

**Vermittlung der Lesestrategie:
„Nutzung des Titels, um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen“**

1.1.: Lesen Sie sich den Infokasten zum Thema „Titel“ durch.

Was sind Titel?

Titel, auch genannt Überschriften, geben Hinweise zum Inhalt eines Textes. Meistens bringen die Titel den Inhalt des Textes möglichst präzise und inhaltlich auf einen Punkt.

Warum sollte man die Titel beachten?

Mit der Betrachtung der Titel erhält man einen ersten Überblick über den Text. In Texten gibt es auch Zwischentitel. Diese Zwischentitel befinden sich unter dem eigentlichen Titel und im Text selbst. Die Zwischentitel eines Textes ermöglichen es gezielt nach Informationen zu suchen.

Wann sollte man die Titel beachten?

Die Betrachtung der Titel sollte man vor dem Lesen durchführen. Somit erhält man im Voraus einen Überblick über den Text.

1.2.: Sehen Sie sich folgende Titel an. Beobachten Sie das Vorgehen der Lehrkraft und erweitern Sie die Vermutungen zum Textinhalt.

1.3: Sehen Sie sich den folgenden Titel an. Stellen Sie Vermutungen zum Textinhalt auf. Wovon wird in diesem Text erzählt? Teilen Sie ihre Vermutungen im Plenum mit.

Die Epoche des Realismus

1.4.: Lesen Sie sich den Text durch und kontrollieren Sie, ob ihre Vermutungen richtig waren.

Der Realismus (1850-1890)

Die Epoche des Realismus

Die Bezeichnung „Realismus“ meint eine Epoche, die die sinnlich wahrnehmbare, empirisch fassbare Wirklichkeit in den Vordergrund rückt. Anders als die Idealisten sehen die Realisten die Dinge, wie sie sind und nicht in idealer Überhöhung.

Der Realismus war eine gesamteuropäische Epoche: Es lassen sich Vertreter aus Frankreich (Häubert, Stendhal, Balzac) ebenso nennen wie aus England (Dickens, Thackeray) und aus Russland (Dostojewskij, Tolstoj, Turgenjew). In Deutschland datiert man die Epoche des Realismus von ca. 1850, also nach der Revolution von 1848/49, bis zum Rücktritt Bismarcks 1890, der einen grundlegenden Wandel nicht nur in der deutschen Politik, sondern auch im Selbstverständnis der Deutschen markiert.

Realistische Strömungen sind aber nicht auf die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts beschränkt. Schon im antiken Griechenland kann man einen gewissen Realismus der Darstellung erkennen (etwa in den Komödien des Aristophanes oder in der spätantischen Tragödie des Euripides), auch die epische Literatur des 17. Jahrhunderts (z. B. Grimmelshausen: *Simplicissimus*) trägt realistische Züge. Im 19. Jahrhundert sind als Vorläufer der Realisten im eigentlichen Sinne manche Dichter des Vormärz zu nennen, etwa Georg Büchner oder Christian Dietrich Grabbe. Im 20. Jahrhundert finden sich realistische Strömungen beispielsweise in den Werken von Alfred Döblin, Heinrich Böll und Martin Walser.

1.5.: Sehen Sie sich die folgenden Titel an und vermuten Sie den Inhalt des dazugehörigen Textes. Teilen Sie ihre Vermutungen dem Plenum mit.

Realismus (1850–1890)

Die politische Situation

1.6.: Lesen Sie den Text (S. 103) und kontrollieren Sie ihre Vermutungen.

1.7.: Beantworten Sie folgende Fragen im Plenum.

- Welches Ziel wollten Sie erreichen?
- Was haben Sie gemacht, um Ihr Ziel zu erreichen?
- Haben Sie Ihr Ziel erreicht? Woher wissen Sie das?
- Wie erklären Sie sich Ihre Ergebnisse?
- Was haben Sie für Ihre nächste Textarbeit gelernt?

ANHANG 2: Arbeitsblatt zur Vermittlung der Lesestrategie ‚Unterstreichen wichtiger Textstellen‘

Vermittlung der Lesestrategie: „Unterstreichen wichtiger Textstellen“

1.1.: Lesen Sie sich den Infokasten zur Strategie „Unterstreichen von Textstellen“ durch.

Was sind Unterstreichungen?

Unter Unterstreichungen versteht man die Unterlegung von Textstellen mit einer Linie oder einer Markierung. Diese Unterlegung kann mit unterschiedlichen Stiften (z.B. Textmarker, Bleistifte usw.) ausgeführt werden.

Warum unterstreicht man Texte?

Die Unterstreichungen bilden ein Verfahren was der Erschließung des Textinhaltes dient. Mit dem Unterstreichen von Textstellen schafft man sich ein sog. „Verständnisgerüst“.

Wann setzt man Unterstreichungen am besten ein?

Unterstreichungen werden am besten eingesetzt, wenn man die Hauptaussagen und den Zusammenhang eines Textes verstehen will. Deswegen sollte man das Unterstreichen von Textstellen während des Lesens durchführen.

Wie sollte man Texte unterstreichen?

Für das Unterstreichen von Textstellen gibt es keine festgelegten Regeln. Die Art von der jeweiligen Unterstreichung hängt von dem jeweiligen Leseziel ab (z.B. das Wichtigste unterstreichen; eine spezifisch gesuchte Information unterstreichen oder das Unterstreichen von bekannten oder unbekanntenen Informationen).

1.2.: Beobachten Sie wie die Lehrkraft diese Lesestrategie gebraucht und teilen Sie ihre Gedanken dem Plenum mit.

1.2.1. Notieren Sie bitte welche Gebrauchsform sie effektiv bzw. nicht effektiv empfinden.

effektiv	nicht effektiv
•	•

1.3.: Lesen Sie den weiteren Teil des Textes und führen Sie die Ihnen demonstrierten Arbeitsschritte selbst durch.

Neben diesen gesellschaftlichen vollzogen sich auch entscheidende politische Veränderungen: War der Beginn der Epoche des Realismus noch bestimmt von der Reaktionszeit nach Auflösung des Rumpfparlaments in Stuttgart (bis 1859), so rückten bald kriegerische Ereignisse in den Vordergrund: der deutsch-dänische Krieg um die Elbherzogtümer Schleswig und Holstein (1864), in seinem Gefolge und entstanden im Streit um die Verwaltung der Herzogtümer der Deutsche Krieg von 1866, der Preußen die Vormacht in Deutschland sicherte und Österreichs Einfluss nach Osten abdrängte.

1870 nützte Bismarck schließlich die Gelegenheit, Frankreich mithilfe der Emser Depesche bloßzustellen, und zwang es dazu, Deutschland den Krieg zu erklären. Die **Gründung des kleindeutschen Reiches 1871**, an der in erster Linie die „alten Eliten“, also Fürsten, Militärs und hohe Staatsbeamte, und weniger die demokratisch-parlamentarischen Kräfte einen maßgeblichen Anteil hatten, schließt dieses von der Außenpolitik geprägte Jahrzehnt der deutschen Geschichte ab. Bismarck erklärte nun – um den sicheren Bestand des neu geschaffenen Reiches zu garantieren – Deutschland für saturiert und bemühte sich fortan um die Lösung der innenpolitischen Probleme in seinem Sinne. Die Stichworte „Kulturkampf“, „Sozialistengesetze“ und „Sozialgesetzgebung“ verdeutlichen dies.

Das Ende der Epoche des Realismus ist auch das Ende der Epoche Bismarck. Sein Rücktritt im Jahr 1890 und der Regierungsantritt Kaiser Wilhelms II. schon 1888 signalisieren den Anbruch einer neuen Zeit – auch im politisch-gesellschaftlichen Sinn.

1.4.: Beantworten Sie folgende Fragen im Plenum.

- Welches Ziel wollten Sie erreichen?
- Was haben Sie gemacht, um Ihr Ziel zu erreichen?
- Haben Sie Ihr Ziel erreicht? Woher wissen Sie das?
- Wie erklären Sie sich Ihre Ergebnisse?
- Was haben Sie für Ihre nächste Textarbeit gelernt?

ANHANG 3: Verlaufsplan

Verlaufsplan des Strategietrainings			
Lernziel: Die Lernenden können zwei Lesestrategien angemessen gebrauchen.			
Inhalt der Unterrichtseinheit:			
Das Eingehen auf die Strategien,			
1. „Nutzung des Titels um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen“			
2. „Unterstreichen wichtiger Textstellen“			
Arbeitsmaterial: Arbeitsblätter, PowerPoint Präsentation			
Lernaufgabe: Die Studenten sollen die Instruktionsschritte des Strategietrainings befolgen und den vorhandenen Texts unter der Anwendung der vermittelten Lesestrategien bearbeiten.			
Textinhalt: Text über die Literaturepoche des „Realismus“			
Dauer: 80-90 Minuten			
Phase	Inhalt	Sozialform	Medien
Schritt 1.1: Bewusstmachung der Lesestrategie „Nutzung des Titels um Vermutungen zum Textinhalt aufzustellen“	Lehrkraft präsentiert die unterschiedlichen Textsorten und erklärt die einzelnen Merkmale und Eigenschaften dieser Strategie durch die Erläuterung der Strategie.	Frontalunterricht;	Powerpoint, Arbeitsblatt, Tafel
zu Schritt 1.2: Orientierung auf die Anwendung einer Strategie und Verbalisierung von Gedanken in Bezug auf das Aktivieren von Vorwissen	Die Lehrkraft demonstriert wie sie selbst Vermutungen zum weiteren Textinhalt aufstellt und begründet dabei das eigene gedankliche Verhalten.	Lehrer-Schüler-Gespräch im Plenum;	Arbeitsblatt, Tafel, PowerPoint Präsentation
Schritt 1.3: Erprobung und Übung der dargestellten Strategie	Die Lerner wenden die Strategie selbst an	Im Plenum;	Tafelbild, Arbeitsblatt, PowerPoint Präsentation
Schritt 1.4: Evaluierung der durchgeführten Strategieanwendung	Die Lernenden reflektieren ihre Gedanken zur geübten Strategie indem sie die Fragen beantworten.	Im Plenum	Arbeitsblatt, PowerPoint Präsentation
Schritt 2.1: Bewusstmachung der Lesestrategie „Unterstreichen wichtiger Textstellen“	Die Lehrkraft erklärt die einzelnen Merkmale und Eigenschaften dieser Strategien	Frontalunterricht;	Arbeitsblatt, PowerPoint Präsentation
zu Schritt 2.2: Orientierung auf die Anwendung einer Strategie und Verbalisierung von Gedanken	Die Lehrkraft wendet die Strategien laut denkend auf dem ersten Abschnitt des Textes an	Lehrer-Schüler-Gespräch; Im Plenum	PowerPoint Präsentation
Schritt 2.3: Erprobung und Übung der dargestellten Strategie	Die Lehrkraft unterstützt die Lerner bei der selbständigen Ausführung der Aufgaben	Partnerarbeit; Lehrkraft steht bei Fragen zur Verfügung	Arbeitsblatt, PowerPoint Präsentation
Schritt 2.4: Evaluierung der durchgeführten Strategieanwendung	Die Lernenden führen gedankliche Reflexionen aus indem sie die Fragen beantworten.	Im Plenum	Arbeitsblatt

Yayık: Gökhöyük Bağları Höyüğünde Süt ve Süt Ürünleri Üretimine Dair Bir Ön Değerlendirme

Dr. Ramazan Gündüz
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
ramazangunduz@selcuk.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, Orta Anadolu'nun güneyinde Konya il sınırları içerisinde yer alan, Gökhöyük Bağları Höyüğünde yapılan kazılarda açığa çıkarılan bir grup pişmiş toprak çanak çömlek ele alınmıştır. Bu grup içinde değerlendirilen parçaların iç kısımlarında bulunan kazımlar ve muhtemelen kap pişirilmeden önce, üretilme aşamasındayken eklenen parmak kalınlığındaki eklentiler bunların diğer seramiklerden ayrı bir grup içerisinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Yapılan inceleme ve araştırmalar sonunda çalışmaya konu seramik parçaların pişmiş toprak yayık parçaları olduğu anlaşılmıştır. Yayıklar günümüzde otomatik makinelerin icat edilmesiyle elde yapımı giderek terk edilmeye başlanan süttan yağ elde etmede veya ayran yapımında kullanılan pişmiş toprak ya da ahşap kaplardır. Bu kap formunun en erken örnekleri Orta Anadolu'nun kuzeyinden Yarıkkaya'dan bilinmektedir. 2002 – 2005 yılları arasında Gökhöyük Bağları Höyüğü'nde yapılan kazılarda açığa çıkarılan seramikler arasında 60 adet yayık parçası saptanmıştır. Söz konusu eserlerin koyu yüzlü, çark yapımı kaba mallar olduğu tespit edilmiştir. Anolojik yöntemleri (benzetim sistemi) kullanılarak yapılan incelemeler sonucunda bunların Demir Çağı'na tarihlendirilmesi uygun bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yayık, Demir Çağı, Konya, Orta Anadolu, süt.

Churn (Yayık): A Preliminary Evaluation on the Production of Milk and Dairy Products in Gökhöyük Bağları Höyüğü

Abstract

In this study, a group of terracotta ceramics unearthed during the excavations at Gökhöyük Bağları Höyüğü, located in the south of Central Anatolia, in the provincial borders of Konya is discussed. Due to the scratches on the inside of some of the pieces evaluated in this group and the finger-thick additions most probably added during the production stage before cooking the pots, these pots were evaluated in a separate group from other ceramics. As a result of the examinations and researches, it was realized that these ceramic pieces were terracotta pieces of churns (Turkish *Yayık*). Churns are terracotta containers used to obtain butter from milk, or to make buttermilk; today, however, churn-making by hand has been abandoned with the inventing of automatic machines. The earliest examples of this form of containers have been known from Yarıkkaya in the north of Central

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27/01/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 09/04/2020

Anatolia. 60 pieces of churn chunks were determined among the ceramics unearthed during the excavations at Gökhöyük Bağları Höyüğü between 2002 and 2005. It was observed that those artifacts were dark-surface, wheel-made coarse wares. As a result of the examinations made using analogical methods, they were dated to the Iron Age.

Keywords: Churn (Yayık), Iron Age, Konya, Central Anatolia, milk.

GİRİŞ

İnsanoğlu yaklaşık olarak MÖ 9.binde bazı hayvanlarla ortak alanlarda yaşamaya başlamış ve böylece ilk evcilleştirmenin adımları (Commensal domestication) atılmıştır (Larson ve Fuller, 2014, p. 115-136). Neolitik Dönemle birlikte MÖ 8. binde etinden ve sütünden yararlanabileceği inek, koyun ve keçi gibi hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır (Evershed vd., 2008, p. 1; Trbojević-Vukičević vd., 2011, p. 319-325). MÖ 7. Binyılda ise insanoğlunun süt tüketmeye başladığı bilinmektedir (Schoop, 2017, p. 9). Daha önceleri kesin veriler olmamakla birlikte Kalkolitik Dönemde yaklaşık olarak MÖ 4000 yıllarında bu evcil hayvanlardan karkas et elde etme dışında ikincil ürün (secondary products) olarak değerlendirilen süt ve/veya süt ürünleri de elde edildiği tahmin edilmekteydi (Sherratt, 1981, p. 261). Zamanla yağ asitlerinin uzun yıllar kullanılan kap içinde saklı kalabildiğinin tespit edilmesi ile kaplar üzerinde lipid analizleri yapılmıştır (Evershed, 1993, p. 74-93). Bu yöntemler ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar süt kullanımının daha erken tarihlerde başladığını ortaya koymuştur¹. Süt ve süt ürünlerinin Prehistorik Dönemlerde kullanımıyla ilgili daha kapsamlı bir çalışma 2008 yılında Richard P. Evershed ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. MÖ 7. ve 5. bin yılları arasına tarihlenen yerleşmelerden alınan 2200 örnek (çömlek veya çömlek parçası) üzerinde yapılan lipid analizleri bize süt tüketiminin MÖ 7. bine kadar gittiğini göstermektedir (Evershed vd, 2008, p. 528-531). Bursa yakınlarında bulunan Barcin Höyükte yapılan kazılarda Neolitik Dönem tabakalarında ele geçen bazı kaplar üzerinden MÖ 6500-6000 yıllarında süt ve süt ürünlerinin insanlar tarafından tüketildiği ileri sürülmüştür (Gerritsen-Özbal, 2011, p. 39-41). Höyükte açığa çıkarılan seramikler üzerinde yapılan analiz sonuçları da MÖ 7. binyılda Anadolu'da sütün gıda maddesi olarak tüketildiğini göstermektedir (Özbal vd, 2011, s. 307-317). Konya Ovası Prehistorik Dönem yerleşmelerinden Batı Çatalhöyük'te yapılan kazılarda ele geçen bazı seramikler üzerinde yapılan analiz sonuçları da Konya ve çevresinde süt ve süt ürünlerinin kullanımının MÖ 6. bine kadar uzandığını göstermektedir (Hendy vd., 2018, p. 1-10). Yarıkkaya'da açığa çıkarılan ve Kalkolitik Döneme (yaklaşık olarak MÖ 5500'lü yıllara) tarihlenen pişmiş toprak akıtacaklı kapların (Şekil 1) süt ve süt ürünlerinin işlenmesinde kullanıldığı belirtilmektedir (Sauter vd., 2003, p. 15). Ulf Dietrich Schoop, bu kapların günümüzdeki benzer örnekleriyle karşılaştırarak süt işlenmesi için olası kullanımını 'Anadolu'da Kalkolitik Çağda Süt Ürünleri Üretimi' başlıklı bir çalışmada ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Schoop, 1998, p. 26-32). Ancak süttten ikincil üretim olarak yağ gibi ürünlerin elde edildiğine dair kesin sonuçlar Yarıkkaya'da ele geçen ve 'Yayık' olarak değerlendirilen kaplar üzerinde 2003 yılında yapılan analizlerden elde edilmiştir (Sauter vd., 2003, p. 15-21). Çamlıbel Tarlası mevkiinde yapılan son dönem kazılarında elde edilen veriler Kalkolitik Dönemde yağ üretilmiş olabileceği tezini desteklemektedir (Schoop, 2017, p. 1-19). Süt ve süt ürünlerinin işlenmesinde kullanıldığı anlaşılan bu kap yağ küpü olarak adlandırılmıştır (Schoop, 2017, p. 8). Schoop, Tunç Çağlarında yaygın olarak kullanılan süzgeçli kapların sütün süzülmesinde kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir (Schoop, 1998, p. 26-32). Bununla birlikte Tunç Çağı'na tarihlenen yayık örnekleri genelde batı Anadolu'da Troya, Kaklık Mevkii, Karataş Semayük (Şekil 2) gibi yerleşmelerde (Cultraro, 2013, p. 157-189) ve Ege'de Yunanistan'ın kuzeyinde Selanik'e çok yakın bir yarımada olan (Torone/ Chalkidike)

¹ Andrew Sherratt 1981 yılında yaptığı çalışmayla süt üretiminin (sütcülüğün) ikincil ürün devriminin bir parçası olduğunu ve başlangıçtaki Avrupa ve Akdeniz Neolitik dönemlerinin bir parçası olmadığını belirtmişti. Ancak daha sonraki çalışmalar en azından belirli süt ürünlerinin erken dönemlerden beri mevcut olduğunu göstermiştir (Evershed vd., 2008;; Itan vd., 2009;; Salque vd., 2013).

(Şekil 3) Halkidiki’de ele geçmiştir² (Morris, 2013, p. 70-79). Bunların dışında Gre Vrike Höyük’te Erken Tunç Çağı III’e (ETÇ III) tarihlenen tabakada bulunan bir kap formunun (Şekil 4) Yarikkaya’daki kaplara benzer bir yayık form özelliği gösteriyor olması, Tunç Çağı’nda Anadolu’nun güneyinde de pişmiş toprak yayık kapların kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir (Ökse, 2002, s. 267). Ancak bu kap üzerinde ayrıntılı çalışmalar bulunmadığından kabın yayık olarak kullanılmış olduğuna dair kesin veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte Anadolu dışında MÖ 2500’lerde Basra Körfezi’nin uç kısmında yer alan ve bir Sümer yerleşimi olan Tell Ubaid’deki Ninhursag Tapınağı’nın frizlerinde süt ve süt ürünlerinin işlenmesine ve pişmiş toprak yayık kapların kullanımına dair (Şekil 5) ilk görsel kanıtlar görülmektedir (McCormick, 2012, p. 102; Powroznik, 2008, p. 226). Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda sütün kullanımı ile ilgili Kültepe-Kaneş’te bulunan tabletler bu konuda bilgi vermemektedir. Bununla birlikte kazılarda bulunan çok sayıda hayvan kemiği (inek ve koyun gibi) üzerine çalışan Levent Atıcı, süt ve süt ürünlerinin yerel ölçekte biliniyor olma ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır (Atıcı, 2014, p. 233-252). Hitit Dönemi’nde ise yayık kullanıldığına dair arkeolojik veriler bulunmaktadır. MÖ 2. bine tarihlenen İnandık Vazosu üzerinde anlatılan sahnelerden en altta dördüncü frizin başında yayık kap betimlenmektedir (Özgüç, 1988, s. 20). Bu frizde uzun elbiseli olarak betimlenen bir kadının iki eli ile tuttuğu yuvarlak başlı bir alet (sopa ?) ile önündeki vazo olarak tanımlanmış yayık kabının içini karıştırdığı (Şekil 6) görülmektedir (Özgüç, 1988, s. 175, Fig. 65, Lev. 44). Demir Çağları’nda (MÖ 1200 ile 330 yılları arasında) ise sütün işlenerek süt ürünlerinin üretildiğine dair daha kesin veriler ortaya konmuştur. Son yıllarda kazıları yapılan ve Demir Çağı tabakaları ayrıntılı olarak incelenen Kaman-Kalehöyük (Şekil 7) ve Kuşaklı³ (Şekil 8) gibi yerleşmelerde açığa çıkarılan pişmiş toprak yayıklar Demir Çağı’nda süttten yağ üretildiğini göstermektedir (Powroznik, 2008, p. 225-231). Halen kazıları devam eden Maydos Kilisetepe’de 2018 kazı sezonunda Geç Geometrik/ Arkaik Döneme ait tabakada ele geçen ve tereyağı yapımında kullanıldığı düşünülen bir yayık kabının (Şekil 9) bulunduğu bildirilmiştir⁴. Maydos Kilisetepe’de bulunan bu kabın tanıtımı kazı başkanı tarafından görsel basında yapılmıştır. Gökhöyük Bağları Höyüğü’nde Demir Çağı tabakalarında⁵ açığa çıkarılan pişmiş toprak yayık parçalarında Demir Çağı’nda Orta Anadolu’nun güneyinde süt ve süt ürünlerinin işlendiğine dair yeni kanıtlar ortaya koymaktadır. Çeşme Müzesi’nde bulunan bir yayık amphora ise Roma veya Geç Roma Dönemi’nde de yayığın kullanımının devam ettiğini göstermektedir (Okan, 2013, s. 101-108).

² Batı Anadolu’da Tunç Çağında yayık olarak kullanıldığı tahmin edilen bu kapların tamamı yatay formludur. Bunlar *Barrel-Shaped Vessels* olarak adlandırılmışlardır.

³ Bunun dışında Sivas Arkeoloji Müzesi teşhir salonunda sergilenen ve Kuşaklı kazı buluntuları envanterine kayıtlı bir yayık kap (küp) bu dönemde yayık kullanıldığına dair önemli veriler sunmaktadır. Bkz. (Şekil 8)

⁴ Maydos Kilisetepe kazı başkanı sayın Doç.Dr. Göksel SAZCI kabın Geç Geometrik/Arkaik Döneme ait tabakada ele geçtiğini bildirmiştir. Değerli bilgileri ve yayık kabının fotoğraflarını benimle paylaşan, fotoğrafları bu çalışmada kullanmama izin veren Doç.Dr. Göksel SAZCI’ya teşekkür ederim. Ayrıca SAZCI yapılan görüşmede kap içerisinden bazı örneklerin analiz çalışmaları için alındığını ancak henüz bu çalışmaların tamamlanmadığını bildirmiştir.

⁵ Tarafımdan 2019 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Gökhöyük Bağları Höyüğü Demir Çağı Seramiği” konulu doktora tezi tamamlanmıştır. Bu çalışma kapsamında höyükte ele geçen koyu yüzü seramiklerin analogik yöntemlerle Demir Çağı seramikleri olduğu tespit edilmiştir. Bu seramikler ışığında aynı tabakada bulunan yayık kap parçalarının da Demir Çağı’na tarihlenmesi yanlış olmayacaktır. Burada incelenen seramikler, höyükte Demir Çağı seramikler ile birlikte bulunan ancak farklı yapılarından dolayı doktora çalışmasına dahil edilmeyen çoğunluğunu amorf seramiklerin oluşturduğu parçalarıdır.

TOPRAK YAYIKLAR VE KULLANIMI

Yayık kelimesinin tam olarak karşılığı, tereyağı çıkarmak için sütün, yoğurdun veya kremanın içinde çalkalandığı kap veya makine olarak belirtilmiştir⁶ (Ayverdi, 2011, s. 3390). Bu kap ve/veya makine ile yapılan eyleme de yayıklama denir⁷. Günümüzde yayıkların gelişen teknolojiyle birlikte elektrikli makinelerden yapılan örnekleri daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Sauner, 2018, p. 13). Bununla birlikte az da olsa eski gelenek devam ettirilmekte pişmiş topraktan ve ahşaptan yapılmış yayıkların kullanımı da halen devam etmektedir (Karpuz ve Ürekli, 2011, s. 169-177). Yaygın olarak topraktan yayıklar tercih edildiği görülmektedir. Frances James'e göre yayık yapımı için pişmiş toprak kabın tercih edilmesi, gözenekli yapısından dolayı sütün serin tutması ile açıklanmaktadır. Yayık içine konulan karışımdaki tereyağı partiküllerinin granülasyonunun bu sayede daha hızlı olacağı, dolayısıyla daha az çabayla daha çabuk tereyağı elde edilebileceği ileri sürülmektedir (James, 1975, p. 37). Yapılan araştırmalara göre pişmiş toprak yayıklar genel olarak yatay ve dikey olmak üzere iki farklı form altında değerlendirilebilmektedir. Bunlardan ilki tanımlanmasından da anlaşılacağı gibi, yatay bir gövdeye sahiptir. Bunlar arkeolojik literatürde *Barrel-Shaped Vessels* olarak adlandırılırlar (Cultraro, 2013, p. 157-189; Morris, 2013, p. 70-79; Morris, 2014, p. 205-222). Bu yatay gövdenin ortasında ise silindirik bir boyun (Şekil. 10) bulunmaktadır. Gövdenin her iki kenarı da kapalıdır. Bazı örneklerde bunları iki ucunda kabı bir yere asmak ve/veya sallamak için ip bağlama yerleri olduğu görülmektedir (Takaoğlu, 2006, s. 44; Cultraro, 2013, p. 157-189; Morris, 2013, p. 70-79; Morris, 2014, p. 205-222). Bu formun Anadolu'da ve Anadolu dışında bulunan en erken örnekleri Kalkolitik Döneme tarihlenir. Anadolu dışında bilinen örnekler Levant bölgesi, Filistin'de açığa çıkarılmıştır (Takaoğlu, 2006, s. 23-44; Morris, 2014, p. 205-222). Bu formun Kalkolitik Döneme tarihlenen en erken Anadolu örneği ise Amasya Arkeoloji Müzesi teşhir salonunda bulunmaktadır (Şekil 11). Tunç Çağı yatay formu yayık örnekleri ise Batı Anadolu yapılan kazılarda ve Yunanistan'ın (Torone, Chalkidike) Halkidiki'de yapılan kazılarda ele geçmiştir (Cultraro, 2013, p. 157-189; Morris, 2013, p. 70-79; Morris, 2014, p. 205-222; Takaoğlu, 2006, p. 23-44). Çeşme Müzesi envanterine kayıtlı bir adet Roma Dönemi'ne tarihlenen yatay yayık ise bu formun bilinen en geç Roma Dönemi örneğidir (Okan, 2013, s. 101-108). Bu verilerden yola çıkarak günümüzde kısmen de olsa kullanımı devam eden yatay formu yayık kapların Kalkolitik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İkinci yayık formu ise dikey yayıklardır. Bunlar özel olarak küp formunda yapılmış kaplardır. Dikey formu yayıkların Kalkolitik Döneme tarihlenen en erken örnekleri Yarikkaya'da yapılan kazılarda ele geçmiştir (Schoop, 1998, p. 26-35). Erken örneklerde kabın kaideye yakın kısmında içindeki sıvıyı boşaltmak için tahliye delikleri bulunur (Şekil 1). Daha geç döneme tarihlenen örneklerde kabın boyun kısmında veya omuz kısmında iki adet kulp bulunur. Özellikle Demir Çağı (Kaman-Kalehöyük ve Kuşaklı) örneklerinde ise kabın içerisindeki karışımı kontrol edebilmek için omuz üzerinde kulbun yanında veya altında bir yuvarlak delik bulunur (Şekil 7-8). Bu delik Demir Çağı örnekleri için karakteristiktir.

⁶ Yayık kelimesinin anlamı için bkz.

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5d7cd805da4d27.71545492)

⁷ Yayıklama, tereyağı elde etmek amacıyla süt, yoğurt veya kremadaki yağın belirli koşullar altında serumdan ayrılmasını sağlamak için yayık denilen özel ekipmanlarda karıştırılması işlemi olarak tanımlanmıştır. Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı Gıda Teknolojisi Kitabı

(http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Tereya%C4%9F%C4%B1.pdf). erişim tarihi.19.11.2019)

Pişmiş toprak yayıkların erken dönem kullanım yöntemi hakkında ilk görsel veriler yukarıda da bahsettiğimiz gibi Tell Ubaid'deki Ninhursag Tapınağı'nın frizlerinden gelmektedir (McCormick, 2012, p. 102; Powrozniak, 2008, p. 226). Ninhursag Tapınağı'ndaki bu frizler (Şekil 3), süt sağımı ile beraber yayığın da neredeyse günümüzdeki şekilde, bu tarihte kullanıldığını gösteren önemli bir görseldir (Powrozniak, 2008, p. 226). Sütün sağılmasından başlayarak pişmiş toprak yayık kaplarda yayılmasına kadarki süreç bu frizlerde anlatılmaktadır. Bu konu hakkında bir başka görsel veri ise İnandık Vazosu üzerindeki betimlemedir⁸. Yayıkların kullanım yöntemleri günümüzde bölgesel farklılıklar gösterse de genel olarak bir birine benzemektedir (Karpuz ve Ürekli, 2011, s. 169-177). Pişmiş toprak yayık ile süttten tereyağı yapılabilmesi için karışımın bazı aşamalardan geçmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu süreçte öncelikle sütün fermante olabilmesi için süt az miktarda yoğurt ile karıştırılır. Bu karışıma aynı zamanda su da ilave edilerek karışım iyice seyreltilir. Burada çömleğin ağız kısmı ve çömlekte özellikle yapılmış bulunan açıklık (delik) iyice kapatılmalıdır. Ancak yayıklama işleminin başlaması ile sütün fermantasyonu gerçekleşirken açığa çıkacak gazın boşaltılması veya zaman zaman yağın olup olmadığının kontrolünün yapılabilmesi için bu deliğin ara ara açılıp kapanabilecek şekilde kapanması gerekmektedir (Schoop, 1998, p. 29; Karpuz ve Ürekli, 2011, s. 174). Bu aşamalardan sonra hazırlanan karışımın konulduğu kap yere doğru uzatılarak sallanarak karışım yayıkların⁹. Farklı yörelerde farklı uygulamalar ve yayık örnekleri olduğu bilirse de genel olarak uygulanan teknik yukarıda anlatıldığı gibidir. Bu yayıklama işlemi ile sıvı içindeki yağ taneleri birbirleriyle birleşir ve sıvı halde kalan serum yağdan ayrılır. Bu eylemin bitmesinin ardından kapta biriken yağ taneleri sıkıştırılarak yıkanır ve saf yayık yağı elde edilmiş olunur (Şenel vd., 2010, s. 267-274).

GÖKHÖYÜK BAĞLARI HÖYÜĞÜ

Gökhöyük Bağları Höyüğü (GBH- olarak kısaltması da kullanılacaktır) Konya ili Seydişehir ilçesi Gökhöyük mahallesi Bağlar mevkiinde bulunmaktadır. Höyük yaklaşık olarak 29 hektarlık bir alana oturmaktadır. Höyüğün Ova tabanından yüksekliği ise 11 metredir. Höyükte 2002 – 2005 yılları arasında yapılan kazılarda çok sayıda pişmiş toprak eser ortaya çıkarılmıştır. Kazı raporlarında belirtilen, kısmen sağlam kalmış mimari kalıntılar, ele geçen farklı buluntular yanında pişmiş toprak seramiklerden yola çıkarak tarafımızdan höyüğün tabakalanma önerisi yapılmıştır (Gündüz, 2019a, s. 68). Bu verilere göre höyükte en üstten aşağıya Roma-Helenistik dönemden başlayarak Demir Çağı, Tunç Çağı, Kalkolitik ve en altta Neolitik Dönem kültürlerinin yaşandığı anlaşılmıştır (Gündüz, 2019d, s. 41-52). Höyüğün en üst katmanı zamanla oluşan doğal erozyon yanında höyüğün geç dönemlerde (İslami Dönem) mezarlık alanı olarak kullanılmasından dolayı tahrip edilmiştir. Bunun yanında höyüğün günümüzde olduğu gibi uzun zamandır tarım arazisi

⁸ Bu sahnede görülen kişi günümüzde 'Gümbür Yayık da olarak bilinir' ahşaptan yapılan ve Bişsek adı verilen bir sopayla üstten vurularak yapılan bir yayık çeşidiyle yapma eyleminde kullanılan malzemelere benzerliğinden bu sahnenin yayıklama sahnesi olabileceği akla gelmektedir. Bira ve Şarap gibi içeceklerin saklama kaplarında karıştırılma ihtimali düşük olduğundan (bunların dinlenip posalarının dibe çökmesi daha elzemdir) bu kapta süt ve/veya süt ürünlerinden bir ürünün olma ihtimali akla gelmektedir. Yayık çeşitleri ve kullanımları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karpuz ve Ürekli, 2011, s. 169-177.

⁹ Yayıklama eyleminin bu şekilde yapıldığını gösteren ilk görsel veriler MÖ 2500'e tarihlenen, Güney Irak'ta bulunan Tell Al-Ubaid, Ninhursag Tapınağında frizlerinde görülmektedir. Bu frizlerde süt sağımı ve sütün işlenmesi görsel olarak anlatılmıştır. Günümüzde bu işlem yapılırken hem daha iyi sallanması hem de sallama esnasında sert zemine çarpıp kırılmasının engellenmesi için kabın altına yumuşak yastık minder benzeri koruyucular konulmaktadır.

olarak kullanılmasından dolayı Helenistik-Roma Dönemleri'nin bulunduğu tahmin edilen tabakanın ağır tahribat gördüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemler yalnız seramik buluntular ile tespit edilebilmekte olup bunun dışında herhangi bir mimari buluntu ile karşılaşılmamıştır. Yüzey toprağı ile karışık Hellenistik-Roma Dönemi altında Demir Çağı kültür tabakası bulunmaktadır. Derin kazılan İslami Dönem mezarları tarafından ağır tahribata uğramış bu dönem kısmen sağlam kalabilmiş taş duvar temelli mimari yapı ile temsil edilir (Gündüz, 2019b, s. 204-222). Demir Çağı kültürleri arasında erken, orta ve geç safha mimari olarak ayırt edilememekle birlikte, höyükte seramikler üzerinden Demir Çağı'nın her üç safhasının da yaşandığı açıkça anlaşılmaktadır. Gökhöyük Bağları Höyüğü Demir Çağı Seramikleri başlığı altında 2019 yılında tamamlanan doktora tezi kapsamında yapılan çeşitli yayınlarda kap formları yapısal özellikleri ve yüzey işlemlerine göre dönemlere ayrılmıştır¹⁰ (Gündüz, 2019a; Gündüz, 2019b, s. 204-222; Gündüz, 2019c, s. 465-484).

GBH YAYIK BULUNTULARI

Çalışmaya konu seramikler Höyüğün Demir Çağı'na tarihlendirilen katmanlarında, bu bölge için karakteristik Demir Çağı seramiği olarak tanımlanan koyu renkli (çoğunlukla gri) mat yüzeyli, kaba seramikler ile birlikte bulunmuştur. Bunlar, iç kısımları özellikle kazınmış, içlerinde eklentileri olan (Şekil 12), diğer seramiklere göre farklı yapısal özelliklere sahip pişmiş toprak parçalardır¹¹. Tarafımızdan yapılan çalışmalar sonucunda bunların yayık olarak adlandırılan kaplara ait parçalar oldukları anlaşılmıştır. Yayık parçalarının höyük topografyasına göre, höyüğün güney kısmında kalan 16-17-18- D-F-G olarak adlandırılan alanlarda Demir Çağı seramikleri ile aynı seviyeden çıkarıldığı kazı raporlarından anlaşılmıştır. Ayrıca bu kapların benzer örnekleri Kaman-Kalehöyük yerleşmesinde C14 sonuçları ile kesin tarihlemeleri yapılmış Demir Çağı tabakalarında ele geçmiştir (Matsumura, 2005,; Powroznik, 2008, p. 225-231). Demir Çağı'na tarihlenen seramik buluntuları arasında tespit edilen toplamda 60 adet parça bu çalışmada değerlendirilmiştir. Bu parçalar arasında maalesef bütün ve/veya bütünlenebilecek bir yayık kabı bulunmamaktadır. İncelenen buluntular arasında iki adet ağız, bir kulp ve dört kaide bulunmaktadır (Şekil 13-14). Bunların dışında kalan parçaların tamamı (amorf) gövde parçalarından oluşmaktadır. GBH yayık buluntuları üzerinde herhangi bir bilimsel analiz yapılmamış olup örneklerin değerlendirilmeleri analojik yöntemler kullanılarak yapılmıştır.

Yayıkların Formsal Özellikleri

GBH yayık kap parçaları form olarak ele alındığında, bunların genel olarak dikey yayık kaplarına ait parçalar olduğu anlaşılmaktadır. Yatay forma ait bir yayık parçası henüz tespit edilememiştir. İncelenen iki adet ağız kenarı örneğinden bu kapların yaklaşık 12-15 cm çapında ağız genişliğine sahip, dar, boyunlu, dışa kalınlaştırılmış dudaklı bir forma sahip oldukları anlaşılmıştır (Şekil 13). Kabın boyundan omuza geçiş keskin değildir. Omuz kısmına geçişte muhtemelen karşılıklı iki adet dikey kulpu bulunur¹². Bu kapların erken örnekleri olarak değerlendirilen Yarikkaya ve Çamlıbel Tarlası örneklerinde kulp görülmez. Demir Çağı örneklerinde kulbun bazı örneklerde altında bazı örneklerde yanında, özenli bir

¹⁰ Demir Çağı seramiklerinin dönemsel ayrımı, Kaman-Kalehöyük, Gordion, Boğazköy, Kınık Höyük gibi kısmen C14 tarihlemeleri yapılan yerleşmeler referans alınarak, analojik yöntemler ile yapılmıştır.

¹¹ Bu seramikler farklı yapısal özelliklerinden dolayı doktora kapsamı dışında tutulmuştur.

¹² Günümüz yayık kaplarında kulpların bazı örneklerde dikey bazı örneklerde ise yatay ve ya çapraz şekilde tam olarak omuz ile boyun kısmına geçişe konmuş olduğu görülmektedir. (Resim 15)

şekilde ağız formu verilmiş, bir delik bulunmaktadır¹³. Ağızın bu şekilde özenli yapılması yalnız GHB örneklerinde değil Kaman-Kalehöyük ve Kuşaklı örneklerinde (Şekil 7-8, 12.) de belirgindir (Powroznik, 2008, p. 229-230). Yayıkların omuzdan karına doğru genişleyen küresel bir gövdeye sahip kaplar olduğu anlaşılmaktadır. Geniş gövde kaideye doğru daralır ve düz bir kaide üzerine (Şekil 14) oturur. Tahsin Özgüç İnandık vazosu üzerinde betimlenen yayık kabını çift kulplu, yumurta gövdeli ve uzun boyunlu olarak tanımlamıştır (Özgüç, 1988, s. 19-20). Klaus Powroznik ise Kaman-Kalehöyük yayık kaplarını dar boyunlu şişkin gövdeli karından kaideye doğru daralan formulu olarak tanımlamıştır. Hatta yayıkların şişkin gövdelerinden dolayı soğan şekline yakın bir formda olduklarını vurgular (Powroznik, 2008, p. 225). Böylesi geniş küresel bir gövdeye göre oldukça küçük çaplı yapılan düz kaide dikkat çekicidir¹⁴. Olasılıkla bu kap kendi kaidesi üzerinde durmakta güçlük çekiyor olmalıydı. Kaman-Kalehöyük Demir Çağı tabakalarında ele geçen yayık kapları da benzer kaide formuna sahiptir (Powroznik, 2008, p. 229). İnandık Vazosu üzerinde betimlenen yayık kabında kendi kaide üzerinde değil kabın oturabileceği bir ayak veya kaide üzerine oturduğu görülmektedir (Özgüç, 1988, s. 175 Fig. 65, Lev.44). Bu bilgilerden hareketle Kaman-Kalehöyük ve Kuşaklı örneklerini de referans alarak Gökhöyük Bağları Höyüğü yayıklarının yaklaşık olarak 70 cm boylarında¹⁵, karın kısmı 45-50cm genişliğinde dışa çekik ağız kenarlı, dar boyunlu, şişkin karınlı, düz kaideli oldukları anlaşılmaktadır. Günümüz dikey formulu yayık kap boyutlarının da yaklaşık olarak aynı özellik ve ölçüye sahip olduğu örneklerden anlaşılmaktadır (Şekil 15).

Yayıkların Yapısal Özellikleri

GBH yayık buluntuları yüzey özellikleri ve kil hamurları dikkate alınarak incelendiğinde, kapların genelini koyu renkli mat yüzeyli olduğu görülmektedir. Orta Anadolu'nun güneyi ve GBH Demir Çağı seramikleri için karakteristik olarak kabul edilen gri yüzey yayıklar için de söz konusudur. İncelenen parçalar arasında devetüyü veya açık kahverengiye yakın bir renge sahip birkaç örnek bulunmaktadır. Bunların dışında kalan parçaların tamamının gri renkte yüzeye sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelenen örneklerden kapların dış yüzeylerinin astarlı oldukları anlaşılmıştır. Yayık parçalarının hiç birinde açık uygulaması görülmezken genelde düzleştirilmiş mat yüzeyli oldukları anlaşılmaktadır. Bu parçaların hamurunda taşçık, kireç, kum ve az miktarda gümüş mika bulunmaktadır. Parçalarda kaba taşçık veya organik katkı bulunmaz. Büyük çoğunluğu sert ve gözenekli yapıdadır. Ancak kısmen sıkı dokulu yapıda olanlar da mevcuttur. GBH Demir Çağı çömlüklerinin büyük bir kısmında görülen belirgin seviyedeki kireç katkı bazı yayık parçalarında da görülür (Şekil 16). Muhtemelen kabın işlevsel özelliğinden dolayı bazı

¹³ Bu dönem yayık kaplarının en belirgin özelliklerinden biride kulbun hemen sağında veya solunda çalkalama sırasında içeride oluşan basıncın dışarı atılması için ağız görevi gören bir küçük deliğin olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Powroznik, 2008, p. 225-231. Bu delik yayığın kıvamının tutup tutmadığının kontrolünü sağlar ayrıca Yayıklama işlemi bittikten sonra, yayıkaltı adı verilen sıvının tamamen boşaltılması için kullanılıyor olmalıdır. Bu deliklerin erken örnekleri ile karşılaştırması yapıldığında Schoop'un yayıkların erken örnekleri olarak bilim dünyasına tanıttığı Yankkaya'da ele geçen Kalkolitik Dönem kapları akla gelmektedir. Ancak Kalkolitik Dönem örnekleride bulunan delikler kulpun yanında veya altında değil kabın kaidesine yakın bir yerde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sauter vd. 2003, p., 15-21.

¹⁴ S.Ü Edebiyat Fakültesi girişinde bulunan iki adet günümüz yayık kabı bunlar için özellikle yapılan metal ayaklar üzerinde durmaktadır. Bu örnekleri incelediğimizde, günümüz yayıklarının da dar bir kaideye sahip olduğu ve kendi başlarına ayakta durma kabiliyetlerinin olmadığı görülmektedir. Bu da yayıkların MÖ 2500'e tarihlenen Ninhursag Tapınağının frizlerinde olduğu gibi yere doğru uzatılarak yada belli bir yere yerleştirilerek kullanılmış alabileceğini akla getirmiştir.

¹⁵ Maydos Kilisetepe kazısında ele geçen yayık da 72 cm boyunda ve 50 cm genişliğindedir.

örneklerin iç kısımlarının da kendi kil renginden daha koyu renkte yoğun kıvamlı bir maddeyle sıvandığı görülmektedir. Büyük olasılıkla bu şekilde yoğun bir astar ile yapılan astarlama (sıvama) uygulaması yayık örneklerinin sıvı ve/veya hava giriş çıkışını engellemek için yapılmış olmalıdır¹⁶. Üretim tekniğı açısından değerlendirildiğinde örneklerin tamamının çarkta üretilmiş olup özensiz kaba mallar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapları diğer çömleklerden ayıran bir başka karakteristik özellik ise iç kısımlarında neredeyse kabın tamamında karışık şekilde yatay dikey yönlü kazımlar (Şekil 16) bulunmasıdır. Kapların içindeki bu kazımanın benzer kullanımı Demir Çağı Kaman-Kalehöyük örneklerinde de görülür (Powroznik, 2008, p. 229). Tunç Çağı'na tarihlenen (Chalkidike) Halkidiki'de bulunan yatay yayık parçalarında da benzer kazıma görülmektedir (Morris, 2013, p. 71). Bu örneklerin tamamının benzer şekilde kap yapımı tamamlanmadan (kap henüz pişirilmemiş halde deri sertliğinde iken) özellikle kazındığı anlaşılmaktadır. GBH yayık kap parçalarının iç kısmına, bu kazımalara ilaveten kabın kendi kilinden eklentiler konmuştur. Ele geçen örneklerden kabın iç kısmına kaideden ağız seviyesine kadar, başparmağı kalınlığında kil ile (Şekil 12-14, 17) karşılıklı yan yana setler yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁷. Kabın gövdesine yapılan bu eklentiler yanında kabın kaidesinin iç kısmına, yayığın dibine, yerleştirilmiş dikey yumrular (Şekil 14) da bulunmaktadır¹⁸. Bu eklentilerin tamamı kabın ilk yapım aşaması sırasında yapılmış olmalıdır. Bu durumda da bu tür kapların yapım aşamasında özellikle belirli bir iş ve/veya eylem için üretilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Yayıkların Tarihlendirilmesi

Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık kap parçalarının C14 tarihlendirme yöntemi ile kesin tarihlendirmeleri yapılmamıştır. C14 sonuçları ile kesin tarihlendirmeleri yapılmış Kaman-Kalehöyük yerleşmesi Demir Çağı tabakalarında ele geçen yayık buluntuları, GBH yayık parçalarının tarihlenmesinde yol gösterici olmuştur. GBH buluntuları Kaman-Kalehöyük buluntuları dışında Kuşaklı yerleşmesinde ve Maydos Kilisetepe kazısında ele geçen yayık olarak tanımlanan kaplar ile de kıyaslanmıştır. Bununla birlikte GBH kazılarında Demir Çağı olarak tanımlanan tabakada ele geçen koyu yüzlü seramiklerin Demir Çağı seramikleri olduğu analojik yöntemlerle tarafımızdan teyit edilmiştir¹⁹. Bu bağlamda höyükte Demir Çağı seramikleri ile aynı tabakada bulunan yayık kap parçalarının da Demir Çağı'na tarihlenmesi yanlış olmayacaktır.

¹⁶ Kabın hava geçirgenliği ne kadar az olursa içindeki karışım daha uzun süre soğuk kalır ve yağ partikülleri daha hızlı oluşur.

¹⁷ Bunun sebebinin yayığın kullanılırken sağa sola hareketinde içindeki sütün bu set ve kanallara çarparak bu sayede tereyağı partiküllerinin granülasyonunun hızlanması sonucunda, daha çabuk tereyağı elde edilmesi olmalıdır.

¹⁸ Hem Kaman-Kalehöyük örneklerinin, hem de Kuşaklı yayık kap örneğinin iç kısmında benzer eklenti bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Powroznik, 2008, p. 229.

¹⁹ Gökhöyük Bağları Höyüğü Demir Çağı seramikleri hakkında 2019 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım "Gökhöyük Bağları Höyüğü Demir Çağı Seramiğı" konulu doktora tezinde ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Burada incelenen eserler, höyükte Demir Çağı seramikler ile birlikte bulunan ancak farklı yapılarından dolayı doktora çalışmasına dahil edilmeyen çoğunluğunu amorf seramiklerin oluşturduğu parçalarıdır.

SONUÇ

Arkeolojik kazılarda ele geçen pişmiş toprak kaplar üzerinde yapılan analizlerle İnsanoğlunun süt ve süt ürünleri tüketimine Neolitik Dönem’de başladığı ortaya konmuştur. Anadolu’da birçok Prehistorik yerleşmeden (Barcin Höyük, Çatalhöyük) alınan örnekler üzerine yapılan analiz sonuçları da bunu desteklemektedir. Kalkolitik Dönem’le birlikte süttten tereyağı gibi ikincil ürünler elde edildiği ele geçen pişmiş toprak eserlerden (Yarıkkaya, Çamlıbel Tarlası) anlaşılmaktadır. Kaman-Kalehöyük kazılarında tespit edilen bir grup eser, bu eylem için günümüzde kullanıldığı gibi benzer özelliklere sahip pişmiş toprak Yayık aplarının ilk kez Demir Çağı’nda üretildiğini ortaya çıkarmıştır. GBH kazılarında açığa çıkarılan seramiklerin bir kısmı tarafımızdan incelenmiştir. Farklı yapısal özelliklerinden dolayı ayrılan bir grup seramik parçasının yapılan araştırmalar sonucu yayık kaplarına ait parçalar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile bu kap tiplerinin önerilen işlevi güncel örneklerle açıklanmış ve bunların en erken örnekleri ile Demir Çağı’na tarihlenen diğer yerleşmelerde ele geçen örnekler karşılaştırılmıştır. İncelenen GBH buluntularının günümüzde az da olsa kullanımı devam eden pişmiş yayık kaplarının Demir Çağı’na tarihlenen erken örnekleri olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık kap buluntuları Anadolu’nun güneyinde Demir Çağı’nda süt ve süt ürünlerinin üretimini gösteren ilk örnekler olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Süt ürünlerinin işlenmesinde kullanılan tarafımızdan Demir Çağı’na tarihlenen GBH yayık buluntuları henüz yapım aşamasında iç kısımlarının kazınması ve içlerine kil eklentilerin konması ile seramikler içinde ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Diğer kaplardan farklı olarak özellikle bu formlarda bir kabın üretilmesi ise GBH sakinlerinin süt işleme konusunda uzmanlaştığını düşündürmektedir. Süt ürünlerinin işlenmesi için tesadüfi herhangi bir kap kullanılmamış aksine bu iş için özenle hazırlanan kaplar üretilmiştir. Bu tecrübe de uzun zamandır aktarılan gelen deneyimlerin ve kültürel birikimin sonucu olmalıdır. Buda GBH Demir Çağı sakinlerinin erken ataları ile bağlarının kopuk olmadığını, Geç Tunç Çağı ile Demir Çağı arasında bir devamlılığın söz konusu olduğunu düşündürmektedir. Buradan yola çıkarak da, MÖ 1200’lerde başlayan kavimler göçü ile Anadolu’nun tamamen yerle bir edildiği, kültürel sürecin kesintiye uğradığı ve Anadolu’nun Karanlık Çağa girdiği tezinin en azından Orta Anadolu’nun güneyinde bulunan Gökhöyük Bağları Höyüğü yerleşmesi için geçerli olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, incelediğimiz yayık kaplarından yola çıkarak Demir Çağı’nda GBH sakinlerinin refah seviyesi yüksek bir topluluk oldukları düşünülmektedir. Çünkü iddia ettiğimiz gibi bu kaplar ile süt veya süt ürünlerinden yağ üretilmişse bunun elde edilmesi için fazlaca süte ihtiyaç vardır. Bu da hali hazırda çok fazla sağlıklı hayvanın olmasını gerektirir. Çünkü bu günkü şartlarda bir (1) kilo tereyağ elde etmek için ortalama 16 – 18 litre süte ihtiyaç vardır. Günümüzde normal şartlarda bakılan (özel bir cins olmayan) bir koyundan ve ya keçiden yaklaşık olarak bir (1) kilo süt, bir inekten ise 5 ile 8 kilo arasında süt elde edilmektedir. Benjamin S. Arbuckle’nin Bronz Çağı ve Demir Çağı hayvan popülasyonu hakkında bilgiler verdiği *The Rise of Cattle Cultures in Bronze Age Anatolia* adlı makalesi Demir Çağı’nda koyun ve keçi ağırlıklı hayvanların daha çok bulunduğunu ineklerin ise %22 lik bir orana sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda GBH sakinlerinin çok sayıda koyun ve/veya keçiden oluşan sürülere sahip oldukları söylenebilir. Bir topluluğun çok sayıda hayvana sahip olması ise, Susan D. De France’nin *Zooarchaeology in Complex Societies: Political Economy, Status, and Ideology* başlıklı makalesinde söz ettiği gibi ekonomik ve politik bir güç kazandırmaktadır. Bu da

topluluklara statü olarak daha üstte olma imkanı sağladığı ifade edilmektedir. Buradan hareketle GBH sakinlerinin Demir Çağı'nda büyük hayvan sürüleri olan refah seviyesi yüksek bir topluluk olduklarını düşündürmektedir. İleride bölgede veya Gökhöyük Bağları Höyük'te yapılacak yeni kazılarda elde edilecek pişmiş toprak örneklerin veya Zooarkeolojik buluntuların bilimsel usullere göre yapılacak analizleri bu görüşlerimizi destekleyecek veriler sunacaktır.

SUMMARY

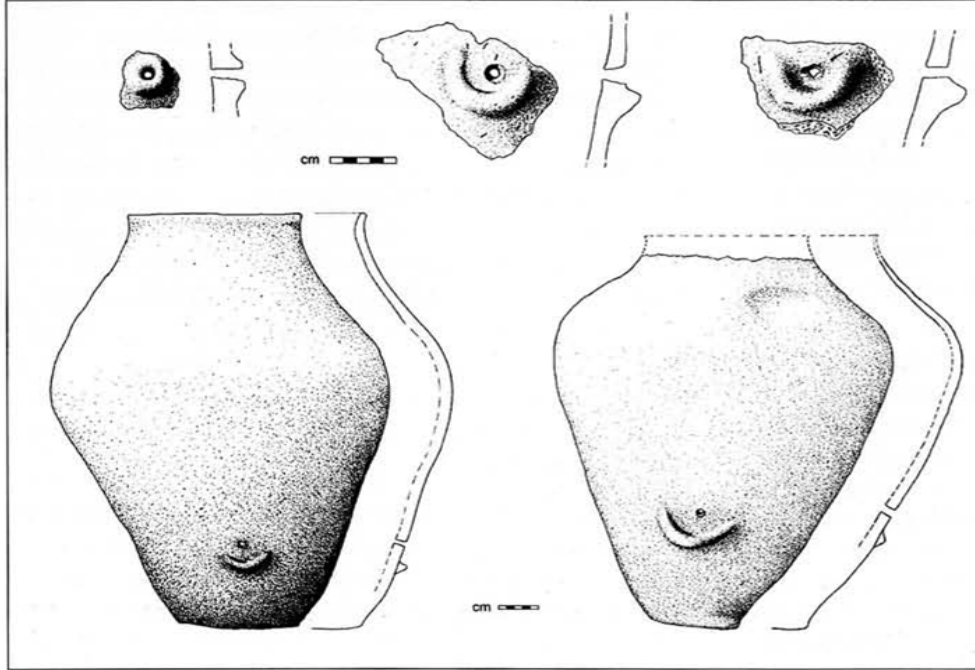
Gökhöyük Bağları Mound is located in the provincial borders of Konya, between Gökhöyük and Kesecik Villages in the south of Central Anatolia. The mound was established near water sources (on the shore of Lake Sugla, which was called Trigotis in antiquity) and near arable lands. In this study, a group of pottery exposed during 2002 - 2005 the salvage excavations at Gökhöyük Bağları Mound, are the subject of this study. The finds unearthed in Gökhöyük show that the earliest inhabitants of the mound lived here during the Pottery Neolithic Period. There is a cultural continuity in the mound starting from the Neolithic Period to the Hellenistic and Roman Periods. This cultural continuity can be followed through the terracotta pottery uncovered. Due to the scratches on the inside of some of the pieces evaluated in this study and the finger-thick additions most probably added during the production stage before cooking the pots, these pots were evaluated in a separate group from other ceramics. As a result of the examinations and researches, it was realized that these ceramic pieces were terracotta pieces of churns (Turkish *Yayık*). Churns are terracotta containers used to obtain butter from milk, or to make buttermilk; today, however, churn-making by hand has been abandoned with the inventing of automatic machines. The churns evaluated under two different groups are called horizontal and vertical churns. The earliest example of horizontal churns seen in Anatolia and dating back to the Chalcolithic Period, is on display at the Amasya Archeology Museum. Horizontally shaped churns dating to the Bronze Age were found in some settlements in western Anatolia. The earliest examples of vertical churns are exposed from Yarıkaya and Çamlıbel Tarlası in the north of Central Anatolia. The churn sample dating to the Bronze Age in Anatolia has not been identified yet. But there is a depiction of a woman who spread churn on a scene on the İmandık Vase dated to the Hittite Period. This shows that the widespread usage in the Hittite Period is known. Vertical churn dating to the Iron Age was found in the Kaman-Kalehöyük and Kusaklı-Sarisa settlements. The 60 pieces of churn chunks were determined among the ceramics exposed during the excavations at Gökhöyük Bağları Höyüğü between 2002 and 2005. It was observed that those artefacts were dark-surfaced, wheel-made and coarse wares. As a result of the examinations made using analogical methods, they can be dated to the Iron Age. In conclusion, this study is of great importance in terms of revealing the first archaeological data regarding the possibility of processing of milk in the south of Central Anatolia to obtain secondary products such as butter. In this way, this study provides a basis for easier dating of similar form of churns that may be discovered in the region in the future.

KAYNAKÇA

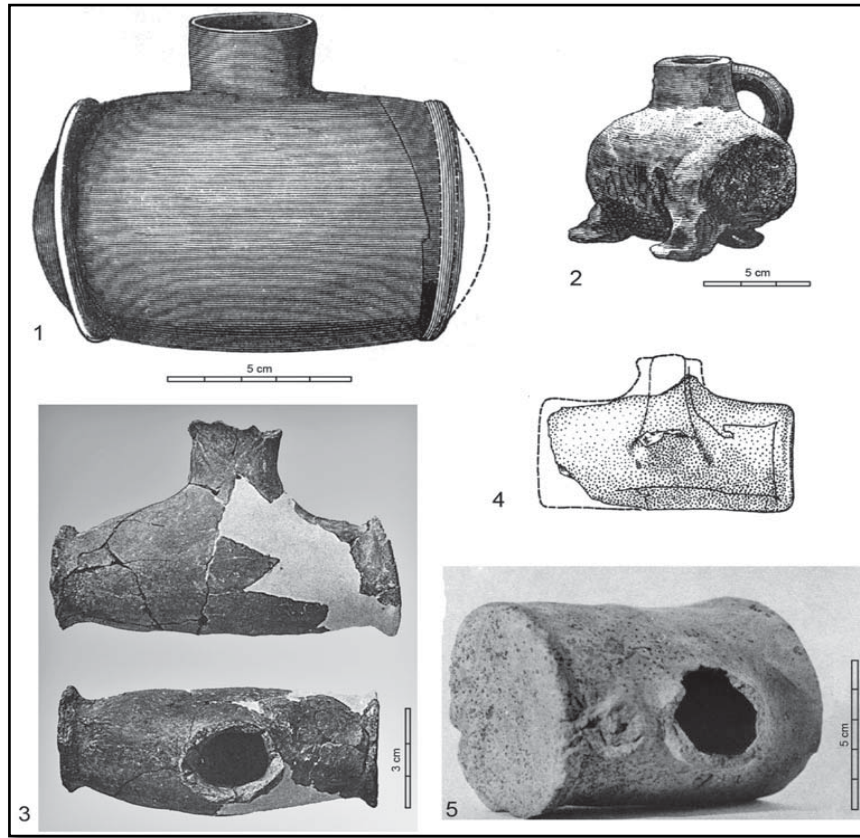
- Arbuckle S. B., Öztan, A., Gülçur, S., (2009) The Rise of Cattle Cultures in Bronze Age Anatolia. *Anthropozoologia* 44(1) 129-157.
- Atıcı, L. (2014). The Secondary Products Revolution in light of textual evidence from Kültepe-Kanesh, central Turkey. (Ed.) H. Greenfieldpp, *Animal Secondary Products: Domestic Animal Exploitation in Prehistoric Europe, the Near East and the Far East*. (p. 233-252) Oxford: Oxbow Books Press.
- Ayverdi İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Milliyet Yay.
- Cultraro, M. (2013). Barrel-Shaped vessels in context: A Long-Range model of dairy production in eastern and central Mediterranean during the late fourth and early third millennia BC., *Origini* Xxxv. 157-189.
- De France, D. S., (2009) Zooarchaeology in Complex Societies: Political Economy, Status, and Ideology. *Journal of Archaeological Research* 17(2). 105-168. doi: 10.1007/s10814-008-9027-1
- Evershed, R.P. (1993). Biomolecular archaeology and lipids. *World Archaeology*, 25, 74-93. doi: 10.1080/00438243.1993.9980229
- Evershed, R.P. Rayne, S., Sherratt, A.G., Copley, M.S., Coolidge, J., Urem-Kostu, D., Kotsakis, K., Özdoğan, M., Özdoğan, A.E., Nieuwenhuyse, O., Akkermans, P.M.M., Bailey, D., Andeescu, R., Campbell, S., Farid, S., Hodder, I., Yalman, N., Özbaşaran, M., Bıçakçı, E., Garfinkel, Y., Levy, T., Burton, M.M. (2008). Earliest date for milk use in the Near East and Southeastern Europe linked to cattle herding. *Nature*, 455, 528-531. doi: 10.1038/nature07180
- Gerritsen, F.A. Özbal R. (2011). Anadolu'da sütün tarih öncesi. Neolitik Barçın Höyük. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 24, 40-41.
- Gündüz, R. (2019a). Gökhöyük Bağları Höyüğü Demir Çağı Seramiği. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gündüz, R. (2019b). Gökhöyük Bağları Höyüğünden Erken Demir Çağı seramiği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 42, 204-222. doi: 10.17498/kdeniz.520614
- Gündüz, R. (2019c) Gökhöyük Bağları Höyüğünden Bir Grup Akhaimenid Kase. (Ed.) A. Erön & E. Erdan, *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*. (s. 465-484) Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yay.
- Gündüz, R. (2019d) Lykonía Bölgesinde Yeni Bir Yerleşme, Gökhöyük Bağları Höyüğü. (Ed.) H. Muşmal & E. Yüksel & M. A. Kapar, *Karaman Araştırmaları I*. (s. 41-52) Konya: Palet Yay.
- Hendy, J., Colonese, A.C., Franz, I., Fernandes, R., Fischer, R., Orton, D., Lucquin, A., Spindler, L., Anvari, J., Stroud, E., Bieh, P. F., Speller, C., Boivin, N., Mackie, M., Jersie-Christensen, R. R., Olsen, J. V., Collins, M. J. Craig, O. E., Rosenstock. E. (2018). Ancient proteins from ceramic vessels at Çatalhöyük West reveal the hidden cuisine of early farmers. *Nature Communications*, 4064, 1-10. doi: 10.1038/s41467-018-06335-6
- Itan, Y., Powell, A., Beaumont, M. A., Burger, J., Thomas, M. G. (2009). The origins of lactase persistence in Europe. *PLoS Computational Biology*, 5/8 1-13. doi: 10.1371/journal.pcbi.1000491
- James, F. (1975). Yogurt: its life and culture. *Expedition*, 18, 32-45.
- Karpuz, H., Ürekli, B., (2011). Konya ve Çevresinde Geleneksel Yayıklı Tipler. (Haz.) Şener, T., Erdoğan, M. A., Müjgân Üçer'e Armağan, (s.169-179) İstanbul: Kitabevi Yay.
- Larson, G., Fuller, D.Q. (2014). The Evolution of Animal Domestication. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 45, 115-136. doi: 10.1146/annurev-ecolsys-110512-135813
- Matsumura, K. (2005). Die Eisenzeitliche keramik in Zentralanatolien aufgrund der keramik in Kaman-Kalehöyük. (Doktora Tezi). Freie Universität, Berlin.

- McCormick, F. (2012). Cows, milk and religion: the use of dairy produce in early societies. *Anthropozoologica*, 47/2, 101-113. doi: 10.3168/jds.S0022-0302(07)71632-6
- Morris, S. P. (2013). From Clay to Milk in Mediterranean Prehistory: Tracking a Special Vessel. (Ed.) G. E. Areshia, *Celebrating 40 Years of Discovery*, (p. 70-79) Los Angeles: Annual Review of The Cotsen Institute of Archaeology at UCLA
- Morris, S. P. (2014). Dairy Queen: Churns and milk products in the Aegean Bronze Age. *Opuscula*, 7, 205-222.
- Okan, E., (2013). Çeşme Müzesi'nde Bulunan Yayık Amphora Üzerine Düşünceler. *OLBA XXI*, 101-109.
- Ökse, A.T. (2002). Gre Virike 2000 kazısı. (Ed.) N. Tuna & J. Velibeyoğlu, *Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları*. (s. 241-269) Ankara: TAÇDAM
- Özbal, H., Türkekul Bıyık. A., Thissen. L. , Doğan. T., Gerritsen F., Özbal. R. (2011). Sütçülerin Öncüleri: Barcın Höyük Keramiklerinde Süt Kalıntıları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 26, 307-317.
- Özgülç, T. (1988). *İnandıktepe - Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi - İnandıktepe - An Important Cult Center In The Old Hitite Period*. Ankara: T.T.K.
- Powrozniak, K. (2008). Vessels for Milk Processing from Kaman-Kalehöyük And Kuşaklı. *Anatolian Archaeological Studies*, 17, 225-231
- Salque, M., Bogucki, P. I., Pyzel, J., Sobkowiak-Tabaka, I., Grygiel, R., Szmyt, M., Evershed, R. P. (2013). Earliest evidence for cheese making in the sixth millennium BC in northern Europe. *Nature*, 493(7433), 522-525. doi: 10.1038/nature11698
- Sauner, M. H. (2018). Süt ürünleri gelenekleri üzerine (20. yüzyıl Çivril ve Akçakoca örneği) *Yemek ve Kültür*, 53, 9-22
- Sauter, F., Puchinger. L., Schoop. U.-D., (2003). Studies in organic archaeometry VI. Fat analysis sheds light on everyday life in prehistoric Anatolia: traces of lipids identified in chalcolithic potsheards excavated near Boğazkale, Central Turkey. *ARKIVOC*, 15, 15-21. doi: 10.3998/ark.5550190.0004.f03
- Schoop, U.-D. (1998). Anadolu'da Kalkolitik Çağda Süt Ürünleri Üretimi. Bir Deneme. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 87, 26-32.
- Schoop, U.-D. (2017). Innovation versus beharrung: was macht den unterschied des Hethitischen reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.? (Ed.) A. Schachner. *Technologie und innovation im anatolischen chalkolithikum. internationaler workshop zu ehren von Jürgen Seeher*. (p. 1-19) Istanbul: Ege Yay.
- Sherratt, A. G. (1981). Plough and pastoralism: aspects of the Secondary Products Revolution. (Ed.) I. Hodder, G. Isaac and N. Hammond, *In Pattern of the Past* (p. 261-336) Cambridge: Cambridge University Press.
- Şenel, E., Atamer, M., Öztekin, Şebnem. (2010). Yayıklama Parametrelerinin Yayık Ayranı Ve Yayık Tereyağının Bazı Nitelikleri Üzerine Etkisi. *Gıda*, 35, 267-274.
- Takaoğlu, T. (2006). Patterns of dairying in coastal Northwestern Anatolia. (Ed.) T. Takaoğlu. *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia*, 3, (23-44) İstanbul: Ege Yay.
- Trbojević-Vukičević, T., Marenjak, S. T., Kužir1, S., Čataj. L. (2011). Archeological and archaeozoological evidence of milk as a food in the territory of Croatia. *Mljekarstvo*, 61/4, 319-325. doi: 10.15567/mljekarstvo.

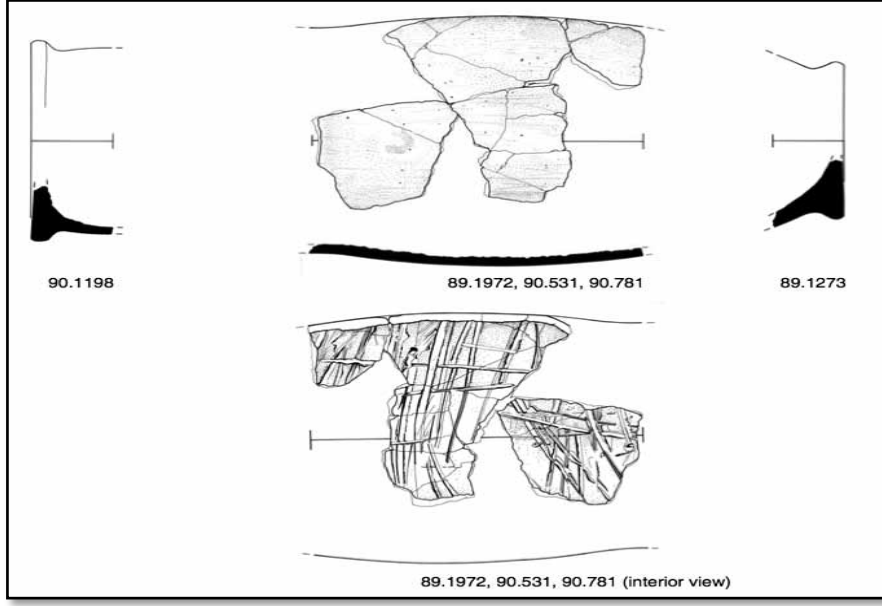
FİGÜRLER

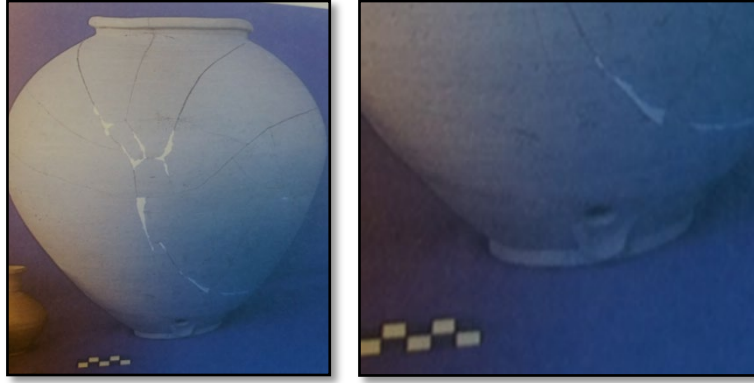
Şekil 1: Yarikkaya'dan Kalkolitik Döneme ait akıtacaklı kaplar. (Schoop 1998, p. 28).

Şekil 2: Tunç Çağına tarihlenen batı Anadolu'da yayık örnekleri. Truva 1-3, Kaklık Mevkii 4., Karataş 5. (Cultraro, 2013, p. 157-189).

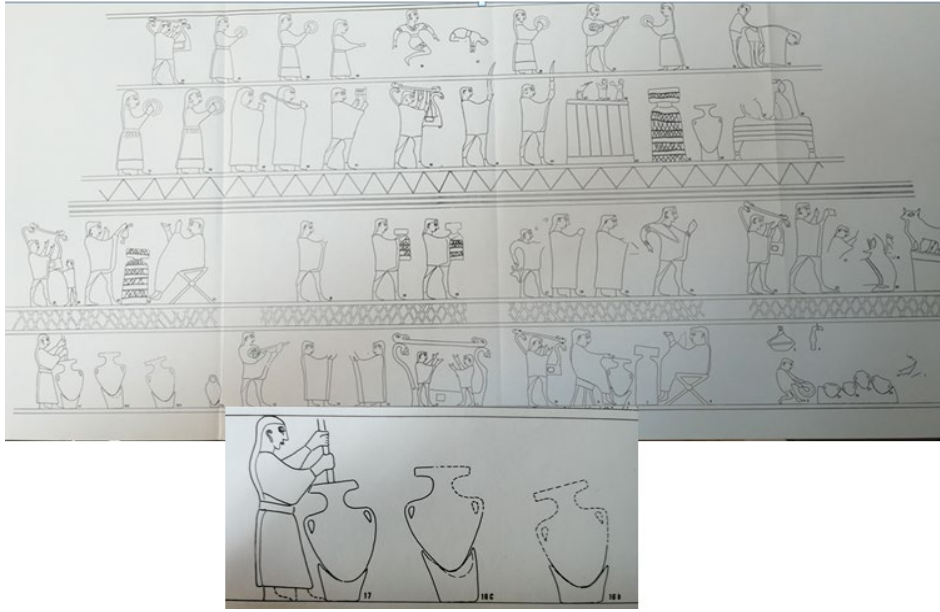
Şekil 3: Halkidiki'den Tunç Çağına tarihlenen yatay yayık. (Morris, 2013, p. 70-79).

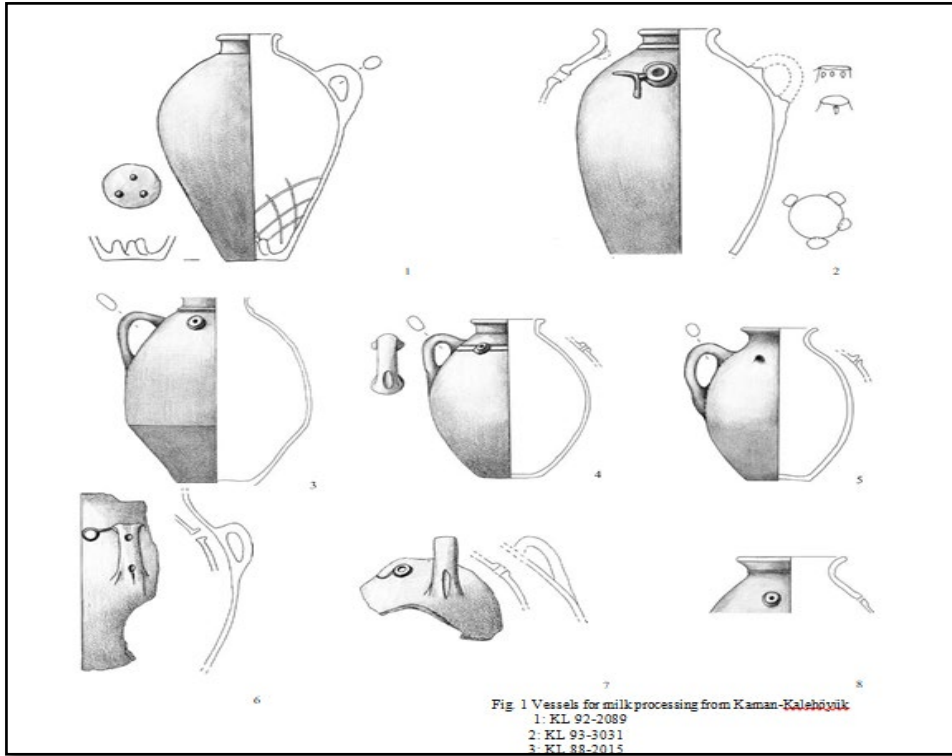
Şekil 4: Gre Vrike'den ETC III'e tarihlenen akıtacaklı kap. (Ökse, 2002, s. 267).

Şekil 5: Ninhursag Tapınağındaki süt sağımı ve sütün işlenmesinin anlatıldığı frizler (McCormick, 2012, p. 101-113).

Şekil 6: İnandık vazosu üzerinde anlatılan sahnelerde yayık betimlemesi. (Özgüç, 1988, s.175, Fig. 65. Lev. 44.).

Şekil 7: Kaman-Kale Höyük'ten yayık örnekleri. (Prowznik, 2008, p. 225-231).

Şekil 8: Sivas Arkeoloji Müzesi teşhir salonunda sergilenen Kuşaklı yerleşmesinden yayık kabı.

Şekil 9: 2018 yılı Maydos Kilise Tepe kazılarında bulunan yayık kap. (Fot. Göksel SAZCI)

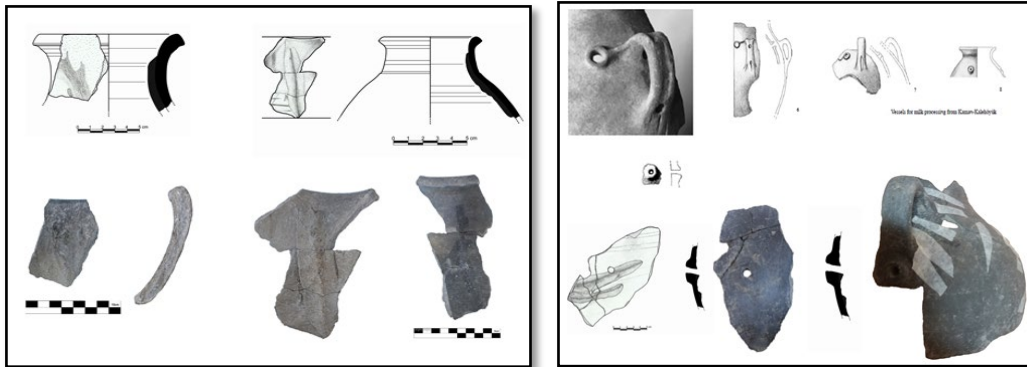

Şekil 10: Yatay yayık, günümüz örneği. (Karpuz ve Ürekli, 2011, s. 175).

Şekil 11: Amasya Arkeoloji Müzesinde bulunan Kalkolitik Dönem yatay yayık kap.

Şekil 12: Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık kap parçaları.

Şekil 13: Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık ağız kenarı ve kulp örnekleri.

Şekil 14: Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık kap dip (kaide) örnekleri.

Şekil 15: Günümüz dikey yayık örneği.

Şekil 16: Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık gövde parçaları.

Şekil 17: Gökhöyük Bağları Höyüğü yayık gövde parçaları.

Aşiret Yapılarında Boşanma Deneyimi: Van Örneği*

Dr. Öğr. Üyesi Aylin Çiçekli

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü
tr_aylinyeldan@hotmail.com

Doç. Dr. Suvat Parin

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
suatparin@hotmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı, bir yanda modern çağın kaçınılmaz döngüsü diğer yanda ise gelenek, kültür ve aşiret dokusuyla oluşturduğu toplumsal desene sahip olan Van'da aşiret mensupları arasında gerçekleşen ve bir tabu olarak görülen boşanmaları sosyolojik açıdan irdelemektir. Karakteristik özelliği itibariyle dominant bir eril yapı özelliği sergileyen aşiret yapılarında, modernleşmeyle birlikte, birey ve bireyciliğin etken bir söylem olarak yankı bulunduğu günümüzde, gelenekten uzaklaşma, kitle iletişim ve rasyonelleşme hareketleri beraberinde aile ve evlilik kurumunu temelinden sarsmıştır. Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte yükselen bir trend olan boşanma yalnızca modern toplumları değil dirençli bir yapıya sahip olan aşiret örgütlenmelerini de etkilemiştir. Van'daki boşanmış aşiret üyelerini odağına alan bu çalışmada, Van'daki boşanmaları geniş bir açıdan değerlendirmeyi hedeflediğinden 2001-2016 TÜİK boşanma istatistikleri ile birlikte Van'da aşiret üyesi boşanmış 5 kadın, 5 erkek ve boşanma davalarına bakan 5 avukat ile gerçekleştirilen nitel görüşmelerden edinilen geniş veri seti üzerinden çalışıldı. Geleneğin baskın karakteri ile bir tabu olarak görülen boşanmanın, günümüzde Van'da aşiret üyelerinde günlük hayatın pratikleri arasında yer edinmeye başladığı görülmektedir. Boşanmaların gerçekleşmesinde ise kentin sosyolojik dokusu yanında evlilik şekli, ailelerin rolü, aile içi şiddet ve aldatmanın baskın olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, boşanma, aile, geleneksel toplum, modernleşme.

Divorce Experience in Tribal Structures: The Case of Van Province**

Abstract

The aim of this study is to examine the sociological aspects of divorce cases that take place among tribal members in Van - a province adapting to individualist modern age albeit its long-established tribal social setting. The individualism discourse along with the spread of mass communication has brought a distancing from the tradition and, thus, hit hard the family institution characterized by patriarchal tribal structures in the province. To investigate sociological effects of divorce in Van, five male and female divorced tribe members and five divorce lawyers have been qualitatively interviewed. A large data set of

* Bu makale, Doç. Dr. Suvat Parin danışmanlığında tamamlanan "Boşanmalar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Van Örneği (2001-2016)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** This article is derived from the PhD study titled "A Sociological Research on Divorces: The Case of Van".

divorce statistics for the 2001-2016 period provided by TUIK (Turkish Statistical Institute) is also consulted for quantitative insights. Based on the qualitative and quantitative data, it is found that the divorce has started to be seen by the tribe members in Van as a normal practice in life, although it has long been regarded as a taboo before. The dominant causes of divorce in Van are found to be the sociological texture of the city, the marriage style, the role of families, domestic violence and cheating on spouse.

Keywords: Tribe, divorce, family, traditional society, modernization.

GİRİŞ

Toplumsal yapının en önemli birimlerinde birisi olan aile, dinamikleri, aile içi rollerin paylaşımı, ekonomik işlevleri gibi sürekli değişen ve dönüşen yapısıyla tarihsel zemin içinde birey, toplum ve devlet üçgeninde tartışılan konuların başında gelmektedir. Evrensel bir aile tanımı yapmanın güçlüğü göz önünde bulundurulduğunda tarihsel süreç içerisinde, zamana, mekâna ve topluma göre değişen ve dönüşen bir yapıya sahip olması en önemli sebep olarak gösterilebilir (Canatan, 2016, s. 97-99). Her toplumun kendisine özgü aile tanımlamasının olması, evrensel aile tanımı yapmayı imkânsız kılmaktadır. Amerikan Aile Araştırma Merkezinin yaptığı tanıma göre aile, iki veya daha fazla bireyin evlilik, birlikte yaşama ya da evlatlık edinme gibi yollarla aynı çatı altında yaşaması olarak açıklanırken (Newman, 1999, s. 6; Cohen, 2005, s. 6); Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu (1989) tarafından ise kan bağı ya da evlilik yoluyla aynı evde yaşayan bireylerin çeşitli rol ve sorumluluklar etrafında bir araya gelmesi olarak tanımlanmaktadır.

Türkçe 'de evlilik ve ailenin çoğu zaman birbiri yerine kullanılması (Canatan, 2016, s. 56), evlenen kişilerin aynı fiziksel mekânda birlikteliklerini meşrulaştırmalarından kaynaklanmaktadır. Nikah adı verilen 'sözleşme' ile kadın ve erkeğin hukuki anlamda birleştiği kurum olan evlilik (Eyce, 2002, s. 84; Stone, 1979, s. 42-48) insanlık tarihiyle neredeyse eşdeğer bir geçmişe sahiptir. İki yetişkinin meşrulaştırılmış ve onaylanmış cinsel birliktelikleri olarak tanımlanan evlilik (Giddens, 2000, s. 48), eşlerin fiziksel ve duygusal tatminlerini yaşadıkları kutsal bir mabet olan 'ev'-de yaşamalarını sağlayan hukuki bir kurumdur.

Son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de belirgin olarak artan boşanmalarla birlikte, azalan evliliklere eklenen düşen doğurganlık oranları aile tanımının gözden geçirilmesine sebep olmaktadır. Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile tanımlarının eksik kaldığı günümüzde, evlilik yaşının ilerlemesi, evlilik oranlarının düşmesi, tek ebeveynli ailelerin artması, nikahsız birlikteliklerin kabullenilmeye başlanması ve hatta aynı cinsiyetten birlikteliklerin gittikçe artması gibi nedenlerle yeni aile tanımlarının yapılması modern dünyanın gereksinimlerinden birisini oluşturmaktadır. Dünya çapında son 150 yılda aileye dair ezberlerin bozulması, özellikle II. Dünya Savaşı'nı takip eden yılların ardından (Poole, 2005, s. 1,2) kendisini göstermiştir. Boşanma sıklığında artan trend, sosyal ve ekonomik bir dayanağı olan evlilik ve aile kurumunun büyük risk altında olduğunu göstermektedir. Hukuki manada evli olan kadın ve erkeğin, duygusal ve fiziksel birlikteliğinin sona ermesiyle başlayıp mahkeme kararı ile kesinleşen süreci anlatan boşanma (Walzack ve Burns, 2004, s. 12-17) sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik ve psikolojik boyutları ile toplumu etkilemektedir. Modern hayatın durumsal krizleri arasında sayılan boşanma, ekonomistlere göre kaynaklara erişim noktasında sosyal sermayenin birikimine engel olduğundan sermayenin dağılması olarak tanımlanırken (Becker, 1981; Fuchs, 1983); sosyolog ve gelişim psikologlarına göre ise birlikte yaşamayan ebeveynlerin toplumsal değişim ve iş birliğine engel olarak çocuklar üzerinde kurulacak olan oto kontrolün azalması, dolayısıyla da sosyalizasyon sürecinde yaşanacak eksiklik olarak nitelendirilmektedir (Furstenber ve Kiernan, 2001; Coleman, 1988; Furstenberg, 1998).

Sanayileşme öncesi dönemde, hane halkı ve akrabalar tarafından ekonomik manada desteklenen bir birim olan aile (Gökçe, 1996: 156), sanayileşmeyle birlikte ev dışında ücretli çalışmanın da etkisiyle kamusal alanla birlikte anılmaya başlamıştır (Laslett, 1972). Avrupa'da başlayıp ardından dünyaya yayılan modernleşme, değişen toplumsal eğilimlerin

de en büyük müsebbibi olarak görülmeyle birlikte (Giddens, 2014a), sadece toplumsal yaşam tarzında dönüşümü değil özel bir alan olan ailede de 'mahremiyetin dönüşümü'nü sağlamaktadır (Giddens, 2014b). Modernleşmeyle beraber aile hayatının mahremiyetini ifade eden kadının ev dışında ücretli olarak çalışmaya başlaması da, toplumsal cinsiyet rolleri içinde otorite sahibi erkeğin tahakküm politikalarını yerinden sarsmaya başlamıştır. Bir ailenin geçimini sağlamak, erkek için en önemli tahakküm yollarından birisi olmakla birlikte toplum tarafından saygın bir erkeklik inşa etmenin de ilk prensiplerinden birisini oluşturmaktadır (Sancar, 2013). Erkekliğin kazanılıp, kadınlığın atfedildiği toplumda (Kandiyoti, 1987), erkeklerin erilliğini ispat etme araçlarından biri olan evin ekmek kazananı (breadwinner) rolünün (Kimmel, 2002) kadına geçtiği durumlarda toplum tarafından erkek, eşinin ihtiyaçlarını karşılayamamakla yargılanırdı (Cherlin, 1992).

1970'lerde Avrupa, Amerika ve diğer gelişmiş dünya ülkelerinde en yüksek seviyesine ulaşan boşanmalar, 2015 yılı Avrupa Birliği İstatistik Kurumu verilerine göre Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerin ortalama boşanma oranı gerçekleşen evliliklerin %40'ı olarak tespit edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ise durum farklı olmamakla birlikte her dört evlilikten ikisinin bittiği (Riessman, 1990, s. 4) ve hatta tarihçi Lawrence Stone'a (1989, s. 12) göre ise boşanmada yukarıya doğru yaşanan ivme devam ettiği takdirde Amerika ve İngiltere'de her 3 evlilikten birisinin sonlanacağını belirtmiştir.

Türkiye açısından bakıldığında ise 1950'lerde ani artış gösteren kentleşmeyle birlikte geleneksel geniş aileden modern çekirdek aileye doğru yaşanan değişim (Dikeçligil, 1995) mahremiyet, anne-baba-çocuk ilişkileri ve toplumsal cinsiyet tartışmalarını da tetikleyerek (Kümbetoğlu, 1997, s. 112-116) doyumsuz evlilik ilişkilerini beraberinde getirmiştir. 2001 yılı itibarıyla Türkiye'de her 100 evlilikten 16,90'ı boşanma ile sonuçlanıyorken, yıllar içinde yaşanan dalgalanmalarla birlikte 2016 yılındaki bu oranın %21,22'ye ulaştığı görülmektedir (TÜİK, 2016).

Her evlenme ve boşanma olayının yaşandığı coğrafyanın sosyolojik özelliklerini yansıttığı gerçeğiyle, toplumsal doku, boşanma örüntülerini anlamlandırmada üzerinde durulması gereken önemli bir sosyolojik realite olarak görülebilir. Sosyo-ekonomik göstergeler göz önünde bulundurulduğunda, geleneksel toplum kodlarının daha baskın olduğu Van'da 2001-2016 yılları arasında boşanma oranlarının artan bir trend izlediği tespit edilmektedir. '*Gelinlikle girer, kefenle çıkarsın*' toplumsal kuralının boşanmayı '*ayıp*' ve '*kabul edilemez*' gördüğü toplumsal dokuda, boşanmaların artışı sosyolojik manada önem arz etmektedir. Bu çalışmanın odağında geleneksel toplum kodlarının hâkim olduğu Van'da aşiret gerçekliğine rağmen boşanma olaylarının ardında hangi dinamikler etkilidir? sorusu yer almaktadır. Sorunun yanıtlanmasında istatistikî verilerden oluşan ikincil veriler ile aşiret üyesi olup boşanmış çiftlerin konuya yaklaşımlarını irdeleyen birincil nitel veriler kullanılmıştır.

Gelenekselden Moderne Ailede Yaşanan Dönüşüm

Sanayi devrimiyle birlikte, kapitalist ekonominin itici gücü, insanları kırdan kente göçe zorlarken yaşanan kentleşme/kentlileşme ile birlikte de toplumsal boyutta değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Toplulukların ve akrabalık ilişkilerinin yerini alan birey ve bireye dair birçok mevzu günlük pratiklerin dönüşümüne sebep olmuştur (Yıldırım, 2016, s. 122-123). Kırdan kente yaşanan göç ile birlikte terk edilen geleneksel tarım ailesi yerini hızlıca topluma egemen olan modern aile tipine kaptırmıştır (Poster, 1978, s. 6-10). Aileyi bir arada tutan üretim ilişkilerinin yerini alan sanayileşme ile aile önce zayıflamış

ardından da postmodern dünyanın bireysel çıkarlarının üzerine eklenmesi ile boşanmalar kaçınılmaz olarak artmıştır (Cheal, 1999, s. 10).

Zaman ve mekana göre değişen insan davranışları, dönemin içinde bulunduğu şartlara göre uyum sağlayarak toplumsal kabulleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla, geleneksel, üreten tarım toplumlarından tüketen modern topluma geçişte duygusal ve romantik ilişkilerin öne geçtiği (Bauman, 2001; 2009; 2017), simüle sosyal ortamların revaçta olduğu (Baudrillard, 2003), doğrunun, yanlışın, iyinin, kötünün muğlaklaştırılıp, robotik hayatların yaşandığı (Ritzer, 2000) gibi bireysel arzuların ön planda yargılanmaksızın kabul gördüğü modern karakterler ortaya çıkmıştır. Ekonomi, kültür, siyaset ve sosyal dönüşümlerin etkisiyle yeniden şekillenen toplumda, bu değişimin ilk hissedildiği yer de aile kurumudur.

Mahrem olan ailenin kitle iletişim araçları ile kamusal kimliğe dönüşümü (Giddens, 2014b) modernleşme adı altına ideal bir yapı olarak sunulmaktadır (Yıldırım, 2016, s. 124; Can, 2014, s. 61). Gerek dünya gerek Türkiye’de modernleşme sonucu artan bireyselleşme, teknolojinin geleneksel yapı üzerindeki olumsuz etkisi, ahlaki çöküş, tüketimin bir alışkanlık haline gelmesi, tahammülsüzlük ve doyumsuzluk gibi etkenler ilişkileri metalaştırarak boşanmaların artan bir trende sahip olmasına sebep olmuştur (Poole, 2005, s. 13-27; Stacey, 1996, s. 20-32; Zaretsky, 1976). Ayrıca toplumsal cinsiyet söylemlerinin sebep olduğu kadının statüsünün olumlu anlamda değişmesi de çiftlerin özgürleşmesini sağlamıştır. Kentleşme ile kadının sosyalleşmesi, kamusal alana katılımı, artan eğitim seviyesi de eşler arasındaki çatışmaları kamçulamaktadır (Sevim, Güldeste ve Öner, 2016, s. 300; Sancar, 2013). En önemlisi de bireyselleşmenin etkisi ile denetim mekanizmaları ve otoriteleri hiçe sayan bireyin din, gelenek ve toplumsal sözleşmeleri bertaraf etmesi, kırılğan, akışkan ve kısa ömürlü dahası; muadiline her zaman ulaşabileceği ilişki tipini doğurmuştur (Bauman, 2017). Postmodern toplumda yaşanan aşırı esneklik sonucunda her şeyi arzulayan insan; kendisine ayak bağı olacak bağıllık ve bağımlılıklardan uzak durmayı yaşam felsefesi haline getirmiştir. Bauman’ın (2017, s. 164) dediği gibi ‘*akşamleyin viagra, sabaha doğum kontrol hapı...*’, ‘*ölüm bizi ayırana kadar*’ yemininin yerini ‘*ölene dek seni çekemem*’ söylemine bırakmıştır. Beck ve Beck, “Aşkın Normal Kaosu”nda (2012, s. 11-16) geleneksel ailenin ortadan kalkarak modern sonrası dönemine işaret ederek bireyin, aile, aşk, iş gibi beraberce yürütmek yerine birbirlerine tercih ettiği dönemi tecrübe ettiğimizi vurgulamaktadır. Bu noktada ailenin çözüldüğü ya da ortadan kalkacağı inancının yerini ailenin format değiştirerek nikahsız birliktelikler, tek ebeveynli aileler, eşcinsel evlilikler gibi farklı tarzda aileler almaktadır (Beck ve Beck, 2012, s. 36-37; Albers, 1999, s. 367).

Aşiret ve Aile

Geleneksel yapı örneklerinden olan aşiret oluşumlarında, bireyin değil aile kavramının önemli olması ve aile içindeki kontrol mekanizmasının ailenin yaşça en büyüğünün elinde bulunması (Eyce, 2002, s. 28-230) ile kapalı toplum karakterine sahip geniş aile yapısı hakimdir. Yüzlerce yıldır varlıklarını bu sayede koruyan ve feodal yapıya örnek gösterilebilecek aşiretler (Parin, 2019) geleneksel aile yapısını korumaktadırlar. Dolayısıyla süregelen aşiret ilişkileri Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerini Türkiye’den farklı kılan özelliklere ev sahipliği yapmaktadır (Türkdoğan, 2013, s. 22-23). Toplumsal örgütlenme modeli olarak kabul edilen aşiret yapıları (Beşikçi, 1992, s. 101), aşiret reisinin hegemonik varlığıyla birçok fonksiyonu yerine getirirken (Özer, 1993, s. 104) kan ve akrabalık ilişkileri ile ‘biz’ bilincini yaşadıkları toplumda hakim kılınmışlardır. Türkiye nüfusunun %5’inin aşiret oluşumlarından meydana geldiği gerçeğiyle (Türkdoğan, 2013, s.

45) aile ve akrabalık ilişkileri varlıklarını devam ettirmeleri noktasında önem arz etmektedir. Ataerkil aile modeli ortaya koyan bu tarz Kürt oluşumları, erkek egemen gündelik rutinlerle 'kadınların erkekler tarafından ezildiği ya da ikinci sınıf görüldüğü' bir toplum modeli sergilemektedir. Aşiret reisinin erkek olması, erkek çocuğun kız çocuktan değerli görülmesi, mirasta erkeğin söz hakkı, akrabalığın erkek soyundan ilerlemesi gibi daha da genişletilebilecek birçok sosyal performanslarla erkek otoritesi pekiştirilmektedir. Dışıl bir mekan olarak görülen hanede, erkeğin kadın ile aynı sofraya oturmaması, ayrı odaya sahip olması (Yalçın-Heckmann, 2016, s. 226-227) Kürtlerde erkeklik imajını daha da kuvvetlendirmiş ve bu çerçevede toplumsal cinsiyet rolleri kesin çizgilerle belirlenmiştir. Bazı araştırmalar tam tersini iddia etmekle birlikte özellikle göçebe aşiret kadınının hane dışında çalışması ve ev içinde söz hakkının olması kadının çalışkanlığı olarak açıklanmaktadır (Öztürk, 2004, s. 175; Beşikçi, 1992, s. 32-33). Özellikle kentleşmeyle birlikte eve kapanan aşiret kadını erimeye başlamış, modernleşme hareketleri en büyük çıkmazları olmuştur. Modernleşmenin bir sonucu olan kentleşme, beraberinde 'güven' sorununu getirerek (Giddens, 2004, s. 35-40) özellikle aşiret kadını kentte dört duvar arasına hapsetmiştir (Uluç ve Karasu, 2015).

Aşiret ve akrabalık ilişkilerinin evlilik kurumu üzerinden devam ettiği gerçeğiyle, aşiretin ideolojisi, hiyerarşisi, kuralları, ilişkileri evlilik süreci ile birebir bağlantılıdır. Evrensel bir oluşum olan evlilik, aşiret yapılanmalarında çeşitli ilişki ve değer bağlarını da yakından ilgilendirmektedir (Yıldırım, 2004, s. 106-108). Aşiret yapılanmalarında özellikle görülen akraba evlilikleri, berdel, çocuk yaşta evlilik gibi mevzular ile ailenin kontrolü sağlanırken (Yalçın-Heckmann, 2016, s. 290-332) ekonomik ve siyasi gücü olanların çocuk gelinlerle yaptıkları evlilikleri ve çok eşli evlilikleri (Yıldırım, 2004, s. 85-109) ise o kişinin aşiret içindeki prestijini göstermektedir. Aşiretlerde en çok karşılaşılan evlilik örüntüsü olan amca kızı/amca oğlu ilişki biçiminde, kız üzerinde izdivaç hakkına sahip olan ilk kişi amca oğludur; o istemediği taktirde kız başkası ile evlendirilebilir (Öztürk, 2004, s. 179). Gerçekleşen akraba evliliği ile mülkiyet dolaşımı da yine aile içinde kalmaktadır.

Aşiretlerde görülen bir diğer evlilik örüntüsü ise berdel usulü gerçekleşen evliliklerdir. Kız değiştirme olarak da adlandırılan bu yöntem ile aynı aileden iki çift karşılıklı kız alıp vererek takas yöntemi ile evlenirler. Eş zamanlı gerçekleşen bu evlilikte, ailelerde yaşanan sorunlar da eş zamanlı olarak diğer aileye yansıtılmaktadır (Yıldırım, 2004, s. 109). Ayrıca başlık parası yerine kullanılan bu yöntem (Özer, 2003, s. 100) özellikle dar gelirli aileler arasında hala varlığını devam ettirmektedir. Tartışmalara konu olan diğer evlilik örüntüsü levirat ise ölen erkeğin dul kalan karısının gerek miras payını korumak gerekse de çocuklarının mağdur olmaması adına kayın biraderi ile evlendirilmesidir (Stirling, 1965, s. 198; Yalçın-Heckmann, 2016, s. 310-311).

Aşiret içinde katı olarak gerçekleştirilen günlük yaşam pratiklerine bakıldığında, sosyal kontrol mekanizmalarının sıkı denetimi ile varlığını sürdüren geleneksel aile oluşumlarında ailenin çözülmesi mevzusu kulağa olası gelmemektedir. Berdel evlilik ile diğer evlenen çiftin de mutluluğunun garantisi verilirken gerçekleşen akraba evlilikleri ile de bireysel çıkarlardan ziyade önem arz eden aile çıkarları boşanmayı neredeyse olanaksız kılmaktadır. Aşiretlerde mahrem alanı olmayan kadın ve erkeğin kendi içlerinde yaşadıkları herhangi bir olumsuzluk anında boşanma kararı alma zorluğu ya da imkansızlığı böyle bir sürecin gerçekleşmesinin dillendirilmesini dahi olanaksızlaştırmaktadır.

Yöntem ve Gerekçeler

Geleneksel ailede 'kolun kırılıp yenin içinde kaldığı' dönemden mahremiyetin kamusalallaştığı döneme hızlı bir dönüşüm geçiren Van'da geleneksel ve moderni aynı anda bünyesinde barındıran sosyolojik dokuda aile, evlilik ve boşanma olaylarını incelemek önem arz etmektedir. Sosyal gelişmişlik indeksinde son sıralarda yer alan ve geleneksel toplumsal yapıya sahip olan Van'da boşanma Anadolu'nun diğer kentleri gibi 2000'li yılların ardından kendisini göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla hem sosyo-ekonomik açıdan geri sıralarda yer alıp hem de toplumsal dokusunda aşiret yapısını barındıran Van'da boşanma konusu merak uyandırmaktadır. Ayrıca boşanmanın Türkiye'de hissedilmeye başlandığı 2000'li yıl ile birlikte çalışmaya başlanan tarih olan 2016 tüm çalışmanın evrenini oluşturmaktadır.

Araştırmanın ana problemi, aşiret yapısı itibariyle geleneksel değerlerin hakim olduğu Van'da 2001-2016 yılları arasında boşanma oranlarında yaşanan %319'luk artışın ardında hangi toplumsal faktörlerin yer aldığını incelemektir. Ayrıca aşiret üyesi boşanmış kadın ve erkeklerin evlilik, aile ve boşanmaya dair tutum ve davranışlarının nasıl bir sosyolojik yapıya işaret ettiği ise alt problemi oluşturmaktadır.

Araştırmaya dair belirlenen problemler neticesinde çalışmada hem nitel hem de nicel araştırma verileri birlikte kullanılmıştır. Nicel veriler 2001-2016 yılları arasında TÜİK kayıtlarından, nitel veriler ise Van kent merkezinde aşiret üyesi boşanmış 5 kadın, 5 erkek katılımcı ile Van'da boşanma davalarına bakan 5 boşanma avukatıyla yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Van kent merkezinde 15 kişi ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlar katılımcının kendisini rahat hissettiği ev, kafe, iş yeri gibi mekanlarda gerçekleştirilirken görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve ardından deşifre edilmiştir. Yüz yüze görüşmeyi reddeden katılımcılar ise yazılı olarak cevapladıkları mülakat formunu e-mail yoluyla ulaştırmışlardır. Van kent merkezinde gerçekleştirilen araştırmada katılımcılara Aile Destek Merkezleri (ADEM) ve avukatların yönlendirmeleri sonucunda ulaşılmıştır.

Van kent merkezinde aşiret üyesi hukuki düzlemde boşanmış 5 kadın, 5 erkek ve 5 boşanma avukatı ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler analiz edilerek istatistiklerin kapalı bıraktığı aşiret üyelerinin boşanmaya dair tutumları geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Deşifre edilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde, katılımcıların gizlilik ilkesi gereği isimleri gizli tutularak kadın katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5; erkek katılımcılar E1, E2, E3, E4, E5; boşanma davasına bakan kadın avukatlar KA1, KA2, KA3 ve erkek avukatlar EA4, EA5 olarak kodlanmaktadır. Elde edilen veriler 'Aşiretlerde Evlilik Kurgusu', 'Aşiretlerde Evlilik Sürecinde Yönlendirme Ailesi¹ Rolü', 'Aşiretlerde Boşanma Nedenleri', 'Aşiretlerde Yönlendirme Ailelerinin Boşanmaya Tepkisi' ve 'Boşanan Kişilere Toplumsal Baskılar' alt başlıkları ile boşanmış kişilerin hikayeleri irdelenerek analiz edilecektir. Analizlere geçmeden önce katılımcıların ve boşandıkları eşlerinin eğitim, yaş, meslek, akrabalık derecesi, evlilik şekli ve evli kalınan süre verilerek sosyolojik analizlerin daha anlamlı yapılması amaçlanmaktadır (Tablo 1).

¹ Yönlendirme ailesi kavramı ile yeni aile kurmuş gelin ve damadın, evlenmeden önce sahip oldukları aile tanımlanmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıları Tanıtıcı Veriler

		Yaş	Eğitim	Boşandığı Eşinin Eğitim Durumu	Meslek	Boşandığı Eşinin Mesleği	Akrabalık Derecesi	Evlilik Şekli	Evlilik Süresi
Kadın Katılımcı 1	K1	32	Lise	Lise	İş-kur	Galerici	Uzaktan akraba	Severek	5
Kadın Katılımcı 2	K2	40	Yok	Yok	İşsiz	Tır Şoförü	-	Görücü usulü	25
Kadın Katılımcı 3	K3	25	Lise	Lise	Tezgahtar	İşsiz	-	Severek	5
Kadın Katılımcı 4	K4	33	Lisans	Lisans	Memur	Yönetici	Uzaktan akraba	Severek	8
Kadın Katılımcı 5	K5	47	İlkokul	Ortaokul	İşsiz	İşsiz	Amca çocukları	Görücü usulü	16
Erkek Katılımcı 1	E1	35	İlkokul	Yok	İşsiz	İşsiz	-	Severek	11
Erkek Katılımcı 2	E2	38	Lise	İlkokul	Oto tamircisi	İşsiz	Uzaktan akraba	Severek	1
Erkek Katılımcı 3	E3	56	Lise	Lise	Serbest	Serbest	-	Severek	3
Erkek Katılımcı 4	E4	48	Lisans	İlkokul	Mühendis	İşsiz	Teyze çocukları	Görücü usulü	18
Erkek Katılımcı 5	E5	42	ÖnLisans	Ortaokul	Tekniker	İşsiz	-	Severek+Görücü	10

TÜİK'ten edinilen 2001-2016 yılları arasına ait ham ikincil veriler Duncan Multiple Range Test ile 3 ayrı yıl kategorisine göre 2001-2006, 2007-2011 ve 2012-2016 incelenerek ortalamalar üzerinden yıllar ve değişkenler arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir. Analizler neticesinde anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır ($p < 0.01$). Çalışmanın haritalandırma kısmında ise Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) 'Geographical Information System (GIS)' programı uygulanarak TÜİK'ten elde edilen sayısal veriler somut ve anlaşılır hale getirilmiştir. 2001'den 2016'ya değişimi göstermek adına Türkiye'de bölge bazında boşanma sayıları, hızları ve genel nüfus içindeki oranları verilirken; ayrıca illerin ayrıntılı olarak boşanma hızları da haritalandırılmıştır.

Bulgular

Van'ı evlilik ve boşanma istatistikleri üzerinden tartışmadan önce, kente dair sosyo-ekonomik gelişmeler ile aşiret oluşumlarına değinmek gerekmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Kalkınma Bakanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verileri ile gerçekleştirilen etütlerle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Van, 1980 yılına dek problemlerle anılan bir kent olması sebebiyle gelişmişlik endeksinde geri sıralarda yer almıştır. 1980 yılında kentleşme ve sanayileşme alanında atak yaparak tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşarak, ardından terör ve şiddet olaylarının olumsuz etkileri ile günümüze dek düşen bir trend izlemektedir (Parin ve Demirci, 2016, s. 32). (Tablo 2)

Tablo 2. Van'ın Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi ve İl Sıralaması (1996-2011)

Yıl	Gelişmişlik Endeksi	İl Sıralaması
1996	-0.95546	71 (76 il içinde)
2000	-1.09297	75 (81 il içinde)
2003	-1.09297	75 (81 il içinde)
2010	-5.8239	76 (81 il içinde)
2011	-1.3783	75 (81 il içinde)

Kaynak: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2011

Ekonomi, ulaşım, eğitim, tarım, sanayi, turizm gibi parametreler üzerinden değerlendirildiğinde geri sıralarda olan Van'da bugün hala varlığını sürdüren aşiret oluşumları siyasi, toplumsal ve kültürel hayat üzerinde yadsınamayacak etkiye sahiptir. Günümüze direkt aşiret ilişkisi olarak yansımaya da birçok kültürel ve toplumsal farklılıklar '*alışkanlık*' olarak var olagelen ritüellerini devam ettirmektedirler. Parin tarafından 2018 yılında Van kent merkezinde gerçekleştirilen araştırmaya göre 50'nin üzerinde aşiret yapılanmasının varlığı sonuçlara yansımıştır (Parin, 2018). Dahası kent yaşamında sosyal dayanışma gerektiren düğün, taziye ve doğum gibi ritüellerde maddi ve manevi destek yönünden aşiretlerin etkisi bulgularla kanıtlanırken bireysel problemlerde aşiret aidiyetliğinin bertaraf edildiği dikkat çekmektedir.

Türkiye'de boşanmalar: Van; sahip olduğu geleneksel değerlerin etkisiyle 2000'li yıllara dek gerek doğurganlık hızını gerek evlenme ve boşanma oranlarını korumuştur. Devlet İstatistik Enstitüsü (2000) verilerine göre de hane halkı sayısı bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde seyrederek, %70 oranında hane halkı sayısı 5 kişi ve üzeri olarak hesaplanmıştır. PKK terör örgütü ve devlet arasında 1987 yılında başlayan şiddetli çatışmalar sonucunda, özellikle 1990'lı yıllarda kentleşme oranı ani bir yükselişe geçmiş ve Van'da %82,2 oranında kent nüfusunda artış istatistiklere yansımıştır (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2016, s. 224-227).

2016 yılında kaba evlenme hızı açısından Türkiye'de 7. olan Van, 2001-2007 yılları arasında genel olarak yükselen bir trend izlemekle birlikte 2008 yılının ardından düzenli bir düşüşe geçmiştir. Van'da kaba evlenme hızı 2001'den 2016'ya dek %1,38 oranında düşüş gösterirken bu istatistikler Türkiye geneli için kaba evlenme hızında düşüşü %0,85 olarak göstermektedir (Tablo 3). İlk evlenme yaşı açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye'de erkekler için ortalama 27,1, kadınlar için ise 22,1 olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2016). Van Kadın Araştırmalar Derneği'nin (VAKAD) 2006 yılında Van kent merkezinde yaptığı araştırma ise kadınların ortalama ilk evlenme yaşını 17 olarak tespit etmiştir. Ayrıca kadınların %33,4'ü ise 11-17 yaş arasında evlendiklerini beyan etmişlerdir. İmam nikahlı evliliklerin fazlalığı ile resmi istatistiklere yansımayan bu rakamlar çocuk gelin sayısının fazlalığına da işaret etmektedir.

Tablo 3. Türkiye ve Van'da Kaba Evlenme ve Boşanma Oranları (2001-2016)

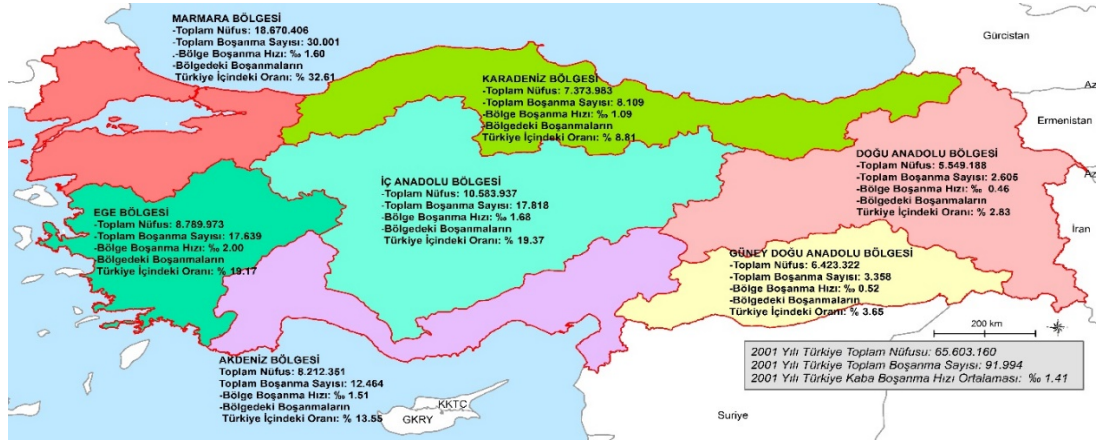
	Türkiye Kaba Evlenme Hızı	Van Kaba Evlenme Hızı	Türkiye Kaba Boşanma Hızı	Van Kaba Boşanma Hızı
2001	8,35	9,97	1,41	0,09
2002	7,73	7,44	1,44	0,11
2003	8,47	10,57	1,39	0,13
2004	9,10	10,45	1,35	0,12
2005	9,37	10,54	1,40	0,12
2006	9,18	10	1,35	0,17
2007	9,10	10,26	1,34	0,17
2008	9,04	9,97	1,40	0,16
2009	8,21	9,34	1,58	0,24
2010	7,97	8,91	1,62	0,26
2011	7,99	8,76	1,62	0,24
2012	8,03	9,08	1,64	0,20
2013	7,88	9,54	1,65	0,27
2014	7,77	9,57	1,70	0,31
2015	7,71	9,05	1,69	0,31
2016	7,50	8,59	1,59	0,30

Kaynak: TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (2001-2016)

Türkiye'nin her bölgesi ve hatta her kentinde yaşanan farklı boşanma çıktılarının olması sonucunda, kentin ve yörenin içinde barındırdığı kültürel yapı, yerel dinamikler ve sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi gibi kriterlerin etkili olduğu söylenebilir (Harita 1-2-3-4). Sanayileşmeyle birlikte artan bireyselleşme toplumsal dokuyu hakimiyetine geçirirken, tüm toplumların da aynı süreçten aynı zaman diliminde geçtiğini söylemek doğru olmaz. Bir yanda modern toplum pratikleri günlük hayatı kısılcasına almışken diğer tarafta modernizme meydan okurcasına feodal yapıların varlığını sürdürmesi de beraberinde bölgesel ve yöresel farklılıkları meydana getirmektedir.

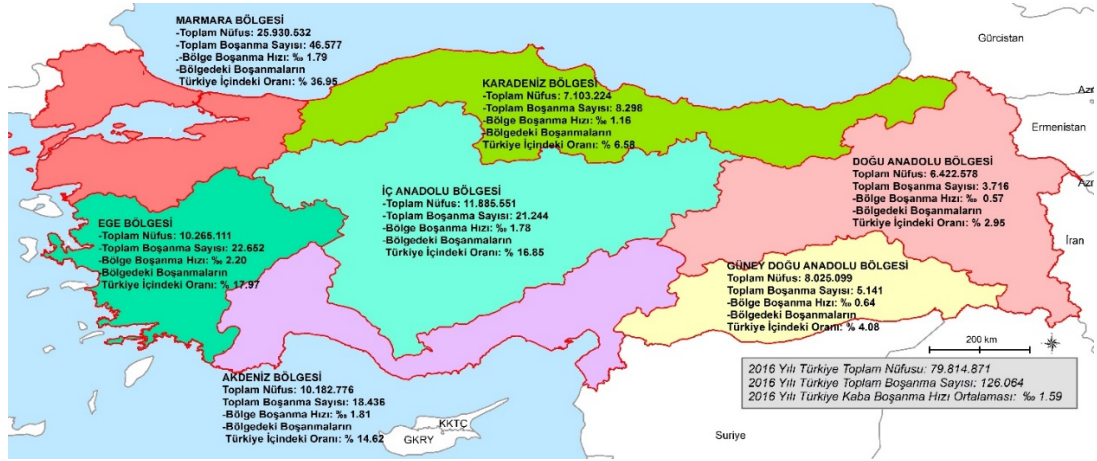
Boşanmaların Türkiye'de bölgeler arasında ve iller arasında dağılımına bakıldığında 2001-2016 yılları arasında Marmara Bölgesi %35 ile en yüksek paya sahipken, ardından ise sırasıyla %18 ile Ege Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi gelmektedir (Harita 1-2). İstatistiklere yansıyan rakamlar ile alan araştırma sonuçları göstermektedir ki Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin en düşük boşanma hızına sahip olan bölgesidir (Harita 1-2).

Harita 1. Bölgelere Göre Boşanma Oranları (2001)

Kaynak: TÜİK Boşanma İstatistikleri (2001)

Harita 2. Bölgelere Göre Boşanma Oranları (2016)

Kaynak: TÜİK Boşanma İstatistikleri (2016)

Van'da boşanma istatistikleri (2001-2016): Araştırmaya konu olan 2001-2016 yılları arasında genel olarak Van'da kaba boşanma hızı ‰0,09'dan ‰0,30'a yükselmiş (Harita 3-4), boşanma sayısı ise 2001 yılında 78 iken 2016 yılı itibariyle resmi kayıtlara 327 olarak yansımıştır. Bu da gösteriyor ki Van'da boşanma sayısı 2001'den 2016'ya dek %319 oranında artmıştır. Türkiye geneline bakıldığında 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizler evlenme ve boşanma oranlarını ciddi oranda etkileyerek evliliklerin azalıp, boşanmaların artmasına etki eden önemli bir faktör olarak değerlendirilirken; Van'da ise 23 Ekim 2011 yılında gerçekleşen, maddi ve manevi kayıplara sebep olan depremin etkisiyle evlenme ve boşanma sayıları yöresel bağlamda etkilenmiştir. Genel olarak Türkiye'de 2016 yılında her 1000 kişiden 7,50'si evleniyorken, evlenenlerin 1,59'u evliliğini sonlandırmaktadır. Van'da ise her 1000 kişiden 8,59'u evleniyorken, 0,30'u boşanmaktadır.

Harita 3. İllere Göre Boşanma Hızı (2001)

Kaynak: TÜİK Boşanma İstatistikleri (2001)

Harita 4. İllere Göre Boşanma Hızı (2016)

Kaynak: TÜİK Boşanma İstatistikleri (2016)

Van'da 2001-2006 yılları arasında boşanmalar en çok evliliğin 2. yılında; 2007-2011 yılları arasındaki evlilikler en çok evliliğin 3. yılında; 2012-2016 yılları arasındaki evlilikler ise en çok evliliğin 1. yılında gerçekleşmiştir. Evliliğin ilk yılının ardından çiftlerin beraber geçirdiği süre uzadıkça boşanma sayıları da buna ters orantılı olarak azalmaktadır. Van'da genel itibariyle evliliğin ilk 5 yılı ciddi risk oluştururken, 5. yılın ardından oranlar kademeli olarak azalmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Van'da Evlilik Süresine Göre Boşanma Hızı

	1 Yıdan az	1 Yıl	2 Yıl	3 Yıl	4 Yıl	5 Yıl	6-10 Yıl	11-15 Yıl	16- +
Van 2001-2006	7.000	9.66	11.66	11.33	10.33	9.000	27.66	17.000	22.33
Van 2007-2011	9.80	17.20	18.20	18.60	16.60	13.40	53.60	27.20	40.40
Van 2012-2016	10.80	38.20	28.60	28.40	21.00	19.80	70.20	32.40	49.6

Kaynak: TÜİK Boşanma İstatistikleri (2001-2016)

Van'da dikkat çeken diğer nokta ise boşanmaların kadın ve erkeklerde hangi yaş aralığında yoğunlaştığıdır (Tablo 5). Hem kadın hem de erkeklerde 16-19 yaş aralığındaki boşanma hızının 2001'den 2016'ya artarak devam etmesi Van'da erken yaşta evliliklerin her geçen yıl daha da arttığını göstermektedir. Çocuk gelinlerin çocuk damatlara göre daha yüksek orana sahip olduğu Van'da ayrıca erkeklerin boşanma oranı 30-34 yaş aralığında en yüksek seviyesine ulaşırken kadınların boşanma oranı ise 25-29 yaş aralığında en yüksek seviyeye gelmektedir. Hem kadınlar hem de erkekler, boşanma sayılarının en yüksek orana sahip olduğu yaşların ardından yaşları ilerledikçe her kademedede neredeyse yarı yarıya düşmektedir.

Tablo 5. Van'da Kadın-Erkek Yaş Aralığına Göre Boşanma Hızı

		16-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Van 2001-2006	Kadın	2.66	23.50	29.0	24.16	14.33	9.5	6.0
	Erkek	0.16	7.66	26.33	29.33	19.16	13.50	7.00
Van 2007-2011	Kadın	4.20	37.0	62.80	39.02	30.0	16.6	11.4
	Erkek	0.20	10.40	44.40	52.80	42.0	30.6	15.4
Van 2012-2016	Kadın	7.0	60.8	78.0	64.6	36.80	21.0	12.2
	Erkek	0.20	17.6	67.2	77.00	51.4	35.8	18.6
		50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75- +	
Van 2001-2006	Kadın	3.0	1.16	1.0	1.0	0.33	0.16	
	Erkek	4.5	2.0	3.0	1.0	1.50	0.66	
Van 2007-2011	Kadın	6.2	2.8	1.80	0.40	0.40	0.60	
	Erkek	8.0	4.2	3.2	2.4	0.6	0.8	
Van 2012-2016	Kadın	9.0	3.8	2.80	1.60	0.40	0	
	Erkek	12.2	10.0	3.4	2.20	1.8	1.4	

Aşiret Yapısında Boşanma Konusu

Aşiretlerde evlilik kurgusu: Ailenin ilk kurulma aşaması olan evlilikler, boşanma süreçlerini anlama ve anlamlandırmada önemli evrelerden ilkinin teşkil etmektedir. Boşanma ile neticelenen evliliklerin birçoğunda evlilik biçimi, aile ve akrabalık ilişkileri, tanışma süreci gibi yaşanan ilişkiler evlilikleri boşanmaya götüren sosyolojik zemini sunmaktadır. Van kent merkezinde aşiret üyesi boşanmış 10 kişi ile gerçekleştirilen görüşmelerde evlilik biçimi açısından görücü usulü ve severek evlilik türünde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Kişilerin severek evlilik olarak nitelendirdikleri türün irdelendiğinde buna ilişkin olarak Van'da farklı varyasyonların olduğu görülmektedir. Severek evliliklerin bünyesinde çocuk yaşta evlilik, akrabalık ilişkileri, kısa süreli birbirini tanıma ve aile baskısı gibi alt bileşenlerin hakim olduğu farklı bir türe evrildiği araştırma sonuçlarına yansımaktadır.

"Biz severek evlendik, uzaktan akrabayız. Üniversite şenliklerinde akraba vasıtasıyla tanıştık. Sonra aileler duydu, bir de baktık ki evlenmişiz. Evlenmeyi bile düşünmezken aileler kendi aralarında düşün, nişan, ev düzme işlerini bitirmiş bile" (K4)

“Akraba falan değiliz, aynı köylüyüz. Severek aldık birbirimizi. Gördük köy yerinde görüşmeye başladık. Yaşlarımız küçüktü ama onun ailesine laf gitmiş kızın filanla görüşüyor diye. Mecbur apar topar evlendik. Bizim aşirette ayıptır kızın namusuna laf getirilmez”. (E1)

“Ben 12, eşim de 16 yaşında iken annemin isteğiyle evlendik. Teyzemin kızıydı. Annemin kızı olmadığı için ev işlerinde yardımcı olması için aldık eski eşimi. Annem gördü, beğendi. İstemedim ama aileye karşı gelinmez bizim buralarda.” (E4)

Nesiller arası kuşak çatışmalarının belki de en çok hissedildiği yerler olan geleneksel ve modernin çatıştığı Doğu illeri, bir yandan modern hayatı yakalamaya çalışırken bir yandan da yüzyıllardır geleneğin onlara dayattığı alışkanlıklarından kurtulamayan insanları temsil etmektedir. Dolayısıyla kadın ve erkek arasında görücü usulü ve severek evliliklerde yakın çevre, aile ve gelenek baskısı hakim olurken, hem görücü usulü hem de severek evliliklerin aynı tonda seyretmeyip form değiştirdiği görülmektedir. Özellikle katılımcıların severek evlilik olarak tanımladıkları evliliğin derinliklerine inildiğinde birbirlerini tanımaya fırsat vermeyen toplumsal normlarla karşı karşıya geldikleri dikkat çekmektedir. Aile, akraba ve sosyal çevrenin evliliğe teşvik edici baskılarının genç çiftler üzerinde bir baskı mekanizması oluşturduğu söylenebilir.

Boşanma davalarına bakan avukatlarla gerçekleştirilen görüşmelerde, Van kent merkezinde aşiret üyesi olup boşananlarda hem görücü usulü hem severek hem de berdelin en sık rastlanan evlilik türü olduğu ortaya çıkmaktadır.

“Yörenin etkisinden galiba, genelde bana başvuranlar görücü usulü evlenenler. Tabiki severek evlenenler de var, fakat gerçek aşk evliliği yok denecek kadar az”. (KA1)

“Görücü usulü evlenen o kadar çok ki; özellikle de akraba evliliği. Dolayısıyla boşanan da. Müvekkillerime bakıyorum genelde amca çocukları, teyze-hala ya da kayınoalidenin kendi zevkine göre bulduğu gelinler”. (KA3)

Boşanma avukatları ve aşiret üyesi boşanmış kişilerle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme çıktıları gösteriyor ki; Van kent merkezinde boşanma yaşanan görücü usulü ve severek evliliklerde gelenek, kültür, ataerkil yapı ve dini normların tartışılmaz, hoş görülemez olarak gördüğü boşanma olgusu geleneksel yapı içinde kırılmalar yaşarken, geleneğin baskıcı gücünün çözülmeye başladığı anlamı çıkmaktadır. Ayrıca modern dünyanın çıktılarından birisi olan severek evliliklerin toplumsal doku içinde artıyor olması, Van kent merkezinde geleneğin domine edici gücünün kırılmalar yaşadığını göstermektedir. Bir diğer görmezden gelinemeyecek nokta ise her iki evlilik türünde de aile ve toplumun etken bir aktör olarak evliliğe teşvik edici yaptırımlarının, çiftleri boşanmaya hazırlayan bir etken olarak karşımıza çıktığıdır.

Aşiretlerde evlilik sürecinde yönlendirme ailesinin rolü: İki kişi ile kurulacağı düşünülen aile birlikteliğinin, yönlendirme ailelerinin de dahil olması ile alışıldık geniş aile formatından çıkması tam anlamıyla sağlanamamıştır. Modernizmin gereklerinden olan bireysel özgürlük ve özerk olma arzusu ile ebeveynlerden ayrılıp bağımsız çekirdek aile kurma hevesinde olan bireyler, eşlerden biri ya da her ikisinin yönlendirme ailesi ile olan maddi ve manevi bağlılığı/bağımlılığı neticesinde çekirdek aile kuramamaktadır (Güleç, 1991, s. 265-368). Kültürel kodların güçlü olduğu geleneksel yapılarda sıkça görülen görücü usulü evliliklerde, kiminle, nasıl, ne zaman ve hangi şartlarda evleneceğine, ailede

hiyerarşide en üstte bulunan bazen anne/baba bazen dede/nene bazen de amca/dayı ya da herhangi bir aile büyüğü kişi karar verir. Geleneksel toplumlarda sıkça rastlanan bir deyim olan ‘*eşinle değil, ailesi ile evleniyorsun*’ sözü de karı ve koca arasında kurulması gereken birliktelikte çiftlerin devre dışı bırakılarak yönlendirme ailelerinin kurduğu görülmektedir. Çeyiz adı altında çoğu zaman fikirleri dahi sorulmadan yeni evlenecek çiftin ev eşyaları, takacakları takı, kıyafetleri hazır olarak aileleri tarafından sunulmaktadır. Ailelerin söz sahibi olduğu bu süreçte, eğer aileler birbirleriyle anlaşıyorlarsa herhangi bir sorun yaşanmazken ailelerin anlaşamadığı durumlar gelin ve damadın da anlaşmazlık yaşamasına sebep olmaktadır. Gelin ve damada hazır olarak sunulan ‘*ısmarlama hayatlar*’, ailelerin kurulduğu bu süreçte boşanmanın da nüvelendiği aşamalardan birisi olmaktadır.

Yönlendirme ailelerin evlilik örüntüsündeki yeri, boşanmaları anlamada önemli bir kriter oluşturmaktadır. Dolayısıyla geleneksel yapılarda boşanma ile sonuçlanan evliliklerde anne-baba, kayınvalide-kayınpeder ve dünür-hısımlar ilişkilerini analiz etmek bu manada önemlidir. Van kent merkezindeki boşanmış aşiret üyeleri ile gerçekleştirilen görüşmeler göstermiştir ki evlilik hazırlıklarında gelin ve damadın birbirleriyle değil de yönlendirme aileleri ile yaşadıkları çatışmalar ve yönlendirme ailelerinin birbirleri üzerinde kurmaya çalıştıkları tahakküm arzuları mutlu aile oluşumunu daha kurulmadan sekteye uğratmaktadır.

“Yani aileler istedi, bize kimse bişey sormadı. Evlenince de kayınvalide ve görümcelerimle aynı evde oturdum. Özel alanım sadece yatak odamdı, onu bile kendileri seçti, sormadılar gelin hanım sen hangisini istersin diye”. (K1)

Görücü usulü ve akraba evliliklerinde aileler arasında herhangi bir sıkıntı yaşanmazken, her iki taraf da gelin ve damadın fikrinin alınmasına gerek olmadığı noktasında hemfikirlerdir. Aynı toplumsal yapı ve geleneklere hakim olan ilişkilerde çatışmalar yaşanmazken; kültür farklılıkları devreye girdiğinde hem yönlendirme aile üyeleri arasında hem de yönlendirme ailesi ve genç çift arasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Geleneksel toplumlarda etkin olan görücü usulü ve akraba evliliklerinde yönlendirme ailelerinin evliliğe teşvik eden kararları, olası anne-baba, kayınvalide-kayınpeder çatışmalarını da bertaraf etmektedir. Kültürel kodların geçerli olduğu geleneksel yapı içinde, evliliklerde son karar mekanizması olan ailenin hiyerarşide en üst mertebesinde bulunan kişi, yeni kurulan gerek severek gerekse görücü usulü evlilikler üzerinde halen büyük bir etkiye sahiptir. Evliliklerde önemli bir aktör olarak bulunmayı kendisine görev edinen yönlendirme aile üyeleri, boşanan katılımcıların beyanlarına göre bilinçli ya da bilinçsiz boşanma konusunda önemli bir role sahiptirler.

Aşiret yapılarında boşanma nedenleri: Kadın ve erkeğin boşanma kararı almasına sebep olan anlık olayın ardında uzun soluklu bir arka plandan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla evlilik kararının alınmasından evliliğe hazırlık sürecine, ailelerin etkisinden kültürel, ekonomik ve sosyal farklılıklara kadar birçok etken evliliğin sonunu hazırlarken şiddet, aldatma ve ailelerin etkisi gibi nedenler asıl boşanma olayına gömülmüş etkenleri kamufle etmektedir. Çalışma kapsamında katılımcıların boşanma hikayelerinde satır aralarına yansıyan fiziksel şiddet, aldatma, kumar, erken yaşta evlilik, eve karşı ilgisizlik gibi etkenlerin boşanmada ön plana çıkan nedenleri oluşturduğu söylenebilir. Lakin sayılan birçok etkenin içinde dikkat çeken en baskın nedenin şiddet olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların evlilikleri süresince çocuklarını korumak, aile kimliklerini kurtarmak,

toplumsal baskıya maruz kalmamak adına ört bas edilen şiddet, boşanmaya sebep olan en büyük etken olarak dillendirilmektedir.

“Evliliğimin 3. günüydü, sebepsiz yere. Öyle dövdü beni. Daha küçüktüm, liseyi bitiren bir kız nasıl olur. Korkak, ürkek. Ne yapacağımı bilemedim. Aslında kayınvalide, kayınpeder, 2 bekar kayınım ve görüncemle beraber yaşıyorduk. Ağlayamadım bile. Korktum. Düşündüm, terk edip gitsem nereye giderim, kendi ailem zaten kıt kanaat geçiniyor. Aileme bile gitmeme izin vermezdi, 4 ayda bir, 1-2 saatliğine. Hatta bir keresinde bayramda gidip biraz fazla kaldık diye, eve gelince, arabanın kapısını kilitledi; saatlerce dövdü beni arabada (ağladı).” (K1)

Yapılan görüşmeler göstermiştir ki; kadınların şiddete bir yere kadar tahammül ettikleri; fakat söz konusu aldatma olduğunda hem kadın hem de erkeklerin beklemezsizin boşanmayı fiili anlamda gerçekleştirdikleridir. Tahammül edilemeyen, ertelenemeyen bir neden olarak aldatma, Van’da özellikle kumalık kültürünün hakim olduğu aşiret yapılarında ‘erkektir ne yapsa yeridir’ anlayışını kırmıştır. Sadakatin yalnızca kadınları ilgilendiren bir mevzu olmadığını erkeklerin de bu konuda sorumluluk sahibi olması gerektiğinin altını çizerek, artık kadının da evlilikte aktif konumuna geldiğini göstermektedir. 20-30 yıl öncesine kadar Van’da aşiret üyeleri arasında özellikle erkeğin aldatması noktasında boşanma nedeninden bahsedilemezken, bugün aşiret kadının aldatma sebebiyle boşanması modernleşen toplumsal yapıya işaret etmektedir. Kumalığın toplumsal kabul gördüğü durumdan, aldatma olarak nitelenen bir pozisyona gelmesi hızlı modernleşme hareketlerinden birisini göstermektedir. Aldatma konusunda dile getirilen hikayeler şu şekildedir:

“Evlendiğimin ertesi günü öğrendim birisi olduğunu, konuştum, ağladım. Dövdü beni. Alışacaksın. Onu da alacam, beraber yaşayacaksınız dedi. Yıkılmışım. Evi terk etmekle tehdit ettim, 3 sene boyunca hiç ayrılmadı o kızıdan. İkinci evlilik derdi hep, annesi de desteklerdi onu. Erkeğin hakkı derdi. Babasından destek bulamadığı için getiremedi eve, yoksa beni dinlediğinden değil” (K1)

“Eziyet görüyordum hep, bir de aldattığını öğrenince, dedim tamam bitti. Ailem kardeşlerim falan da eziyetlerini öğrenince öldürmek istediler. Sonra boşandım.” (K2)

Görüşmelerden edinilen bilgiye göre diğer etkili boşanma sebebi de kayınvalide etkisidir. Kayınvalidenin genç çift üzerinde kurmaya çalıştığı otorite ve kızı ya da oğlunu kimseyle paylaşamama ve kıskanma dürtüsü olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Kayınvalidenin kendisine benzeyen bir kadın yetiştirme hayali ile genç kadının yeni kurduğu çekirdek ailesinde kendisini gerçekleştirme arzusunun çatışması sonucu ortaya çıkan tatsızlıkların birçoğu maalesef ki boşanma ile sonuçlanmaktadır. Van kent merkezinde geleneksel hayatların hüküm sürdüğü ailelerde kimi zaman kızın annesinin kimi zaman da erkeğin annesinin yeni kurulan aileyi kendi istekleri çerçevesinde oluşturma gayretleri aile içi ilişkileri sekteye uğratmaktadır.

“Eşim kayınvalidemle konuşurdu, içeri girer bana vurmaya başlardı. Kayınvalidem bize geldiğinde de hiç huzurumuz kalmazdı, sürekli beni şikâyet ederdi eşime, o da döverdi” (K1)

“Düşünsenize evlenmişsiniz, ilk gecenizde dahi kızını defalarca aradı. Sabah kahvaltıda yaparken, yemek yerken, TV izlerken hep aradı. Baş başa yemeğe çıksak -bak sen senin o

beceriksiz kocan nereye götürdü seni? diye söylendi. Telefonlarımızı kapattık bir gün, çok bunaldım. Dedim eşime böyle olmaz. Beraber bir şeyler yapalım. Bu kez kendisi ulaşamayınca bize yakın oturan kız kardeşi vardı; onu eve gönderdi. Biz eşimin annesinden dolayı birbirimize alışamadık". (E5)

Van'da boşanma davasına bakan avukatlar da görüşmelere paralel hikayeler anlatarak, en sık karşılaştıkları boşanma sebeplerini şu şekilde sıralamışlardır: Aile reisinin sorumluluklarını kumar, içki ve kaçakçılıktan dolayı yerine getirmemesi, kayıvalide etkisi ve şiddet. Avukat beyanlarına göre özellikle kayıvalide etkisi, geniş ailelerde neredeyse 3 kuşak birlikte yaşayan çiftlerin en büyük çıkmazlarından birisini oluşturmaktadır.

"Kayıvalidesi yüzünden boşanan evli çift sayısı çok fazla. En azından benim davalarımnda öyle. Gençlerin arasında bir sıkıntısı olmasa da erkeğin ya da kadının birbirlerine aile içinde sıcak davranamaması, zamanla iletişimsizliğe, birbirlerine karşı soğumaya sebep olmaktadır". (KA1)

"Şiddet ön sıralarda. Geniş aile olduğu için de kayıvalide çatışmaları da tabiki de etkili. Ama sınır iliyiz dolayısıyla madde bağımlılığı ve kaçakçılığı görmezden geliniyor. Sınır daha sıkı kontrol altında tutulursa birçok ailenin kurtulacağını düşünüyorum." (KA2)

"Şiddet, şiddet, şiddet. Her şeyin başı aslında bu. Yörenin de yapısı aslında buna çok olanak tanıyor. Maalesef kadın sessiz kalıyor, kalmak zorunda da aslında yapı onu gerektiriyor. Ama önce kadınlar şiddetten boşanamazdı, şimdi sayı giderek artıyor, uzaklaştırma kararı falan aldırılmak hayaldi." (EA5)

Yönlendirme ailelerinin boşanmaya tepkisi: Boşanmanın düşünceye geldiği ilk andan gerçekleştiği ana kadar geçen süre boyunca çeşitli etkenleri göz önünde bulunduran çiftler çoğu zaman 'kaderine razı olarak' süreci akışına bırakmaktadırlar. Toplumun ve ailelerin baskısı sebebiyle çekirdek ailenin uzunca bir sürece yayılan boşanma kararı evresi, işin içine ailelerin tepkisi de girince iyice içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Toplumda yadırganacağı düşüncesiyle ailelerin çocuklarının boşanmasına karşı oluşturdukları ilk refleks duruma engel olmaya çalışmaktır. Evliliğin olgunlaşmaya başladığı ilk evreden itibaren aktör olan yönlendirme aileleri, söz konusu boşanma olduğunda da geleneksel yapının kendilerine verdiği görev ve sorumlulukla evliliği kurtarmak adına adımlar atmaktadırlar. Aşiret üyesi boşanmış 10 kişi ile Van kent merkezinde gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde ailelerin boşanma söz konusu olduğundaki ilk tepkileri toplumsal baskının etkisiyle engel olmak ya da çözülen aileyi kurtaracak adımlar olurken ardından kangren olmuş ve kurtarılamayacak uzvu kesip atmaya ikna olmaktadır.

"Kendi annem eve gittiğimde benim ayakkabılarımı uzun süre ayakkabılıkta sakladı, olur da düzelirse kimse bilmesin eve döndüğümü diye. Biz uzun süre ailemin yanında olduğumu söylemedik. Ama akrabalık bir şekilde öğrendi herkes. İştene eve gelince gizli gizli girerdim eve kimse görmesin, duymasın diye. Aslında annem öyle isterdi. Bizim ailede hiç boşanan yoktur, biz ilkiz ikimiz de. Artık düşünün ki en büyük dayım aldı yanına, düzelir diye bekledik kızım olmayacağına biz de ikna olduk, karar senindir saygı duyarız dedi." (K4)

"Yaşımı başımı almışım, ne diyecekler bana. Onlar da yıllardır biliyor. İlk boşanmaya yeltendiğimde ama engel oldular, el alem ne der diye. Sana kim bakacak diye. Baktılar ki

benim durum fena. Sesleri çıkmadı sonra ama duyurmamaya çalıştılar eşe dosta. Köye istemediler beni, TOKİ'lerde ev tuttuk o yüzden.” (K5)

“Benin annem hiç istemedi, teyzemin kızı ya. Ayıptır dedi, hatta köy yerinde sırt dönen çok akrabam oldu. Ama eşimin annesi destekliyordu. Görüyordu çünkü kızı da ben de mutsuzduk.” (E4)

Boşanan kişilere yönelik toplumsal baskılar: Kadın ve erkeğin yaşamının yer aldığı toplumsal doku bazen açık bazen de dolaylı olarak evlilik ve boşanma süreçlerinde etken rol üstlenmektedir. Evlilik ve aileye dair oluşumlarda baskın karaktere sahip olan toplumsal çevre, söz konusu boşanma olduğunda sert bir kalkan oluşturarak, oluşacak olan vaziyete katı ve mesafeli bir tavır takınmaktadır. Ekonomik geçim koşulları, çocukların varlığı, çevre-eş-dost-akraba-aile baskıları gibi konular sebebiyle uzunca bir sürece yayılan boşanma, sürecin gerçekleşmesinin ardından da birbirinden farklı tecrübeleri barındıran yeni hikayeleri oluşturmaktadır. Geleneksel toplum dokusuna sahip olan Van'da, özellikle aşiret üyesi bireylerin öncelediği toplumsal baskılar, yarı yapılandırılmış görüşme çıktılarından edinilen bilgiye göre hiç de yersiz değildir. Özellikle 'dul kadın' imajı ile toplumda boşanan kadın farklı bir statü ve sınıfta değerlendirilirken erkeğin ise sosyal çevrelerinde daha rahat bir ortama sahip oldukları görülmektedir.

“Hiç dışarı çıkmıyorum dedikodu olur diye. Çıkarsam da yanına ya annemi ya da babamı alıp çocukları gezdirip getiriyorum. Dulsun ya hani, ne bileyim. Camdan bile bakmaya çekiniyorum aslında. Ben işim olup dışarı çıktığımda komşuların falan arkamdan baktığını görüyorum. Çekiniyorum. Bir de o iftirayı kaldıramam. Maddi imkanlarım olsa bile zaten ailem de ayrı bir eve çıkmama izin vermez. Annem hep der başında koca olmayan kadın tek başına yaşayamaz diye.” (K1)

“Babam bana ayrı ev açtı boşanınca kızımınla beraber. Ben nasıl neşeli, güler yüzlü bir kızdım. Gülersen yanlış anlaşılır diye sert mizaçlı, asık suratlı biri gibi davranıyorum apartmanda. Kimse bir şey demesin diye. Dul kadın olmak zor, sanki bizim artık bişey yapmaya, gülmeye hakkımız yok. Mesela saçımı boyatmak istiyorum yollu diyecekler diye yapamıyorum”. (K3)

Geleneksel, ataerkil yapının hakim olduğu toplumlarda kadın, korunup kollanması ve kamusal alanda baskı ile sınırlandırılması gerektiği öngörülmekle birlikte (Walby, 1991); evlenmeden önce babası ya da erkek kardeşi, evlendikten sonra kocası, boşanma sonrasında da tüm toplumsal çevrenin himayesine hapsedilmektedir. Boşanma sonrası kadının namusunun korunma olgusunun topluma devredilmesi ya da toplumun kendisini bu noktada sorumlu hissetmesi, namus kavramını sadece kadınlar için gerekli kılmaktadır. Boşanma sonrası 'el alem ne der' korkusu kadının ataerkil kabusunu açığa çıkarmakla birlikte; sonrasında Kandiyoti'nin (1988) deyimiyile 'ataerkil bir pazarlık' içine girerek kendisini topluma 'dul kadın' olarak kanıtlamaktadır.

Boşanma sonrası kadınlar için bir problematik oluşturan dulluk imajı erkekleri herhangi bir sosyal sınıfa oturtmamaktadır. Boşanma sonrası en az hasar alan erkekler olurken; toplumsal kontrol mekanizmaları kadını kısıkaç içine alarak denetleme görevini kendilerine sorumluluk edinirler. Kadına en büyük zararın hemcinsleri aracılığıyla geldiği gerçeğiyle, ataerkil toplum yapısında kadının konumlandırıldığı durum toplumda meşrulaştırılmaktadır. Toplum tarafından denetime tabi tutulan kadın, hemcinsleri tarafından kimi zaman meraklı, sorgulayan ve hesap soran bakışlarla kimi zaman da

iletişimsizlikle cezalandırılmaktadır. Toplumsal kontrol mekanizmasının bizzat üreticisi olan erkek ise 'namus' adı altında denetlenmezken, boşanan kadın; 'namussuz' ya da 'düşük ahlaklı', 'ahlaksız davranışta bulunma potansiyeli olan' olarak değerlendirilmektedir. Sosyalizasyon süreci boyunca erkeklere dikte edilen kadının koruyanı, evin ekmek getireni, namus bekçisi, güvenliği sağlayan kişi imajı sebebiyle, kadın bu zincirden kurtulur kurtulmaz korunaksız kaldığı/kalacağı beklentisini oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet kapsamında erkeğe yüklenen bu görevler zamanla toplumda kadının kendisi tarafından bile kabul görmekte ve kadını kocası olmayan bir hayat düşüncesi dahi korkutmaktadır. Gündelik yaşam pratiklerinde hala geleneksel dokunun etkisinde kalan Van kent merkezinde, modern ve hatta postmodern dönem tecrübe edilirken aşiret gerçekliğinin etkisiyle eski alışkanlıklarını devam ettirmektedir. Örf-adetler, kültürel alışkanlıklar çerçevesinde gündelik hayatı idame ettiren Van'da, tam adıyla günümüzde adına aşiret denemese de yüzyıllardır geleneksel yapının hâkim olduğu dokunun dönüşmesi Batı kadar mümkün görünmemektedir. Alışkanlıkların hâkim olduğu toplumsal dokuda, erkek tahakkümünde erkek egemen söylemlerin ve pratiklerin halen geçerliliğini koruduğu görülmektedir.

SONUÇ

Geleneksel sosyolojik dokunun baskın olduğu bir kent özelliği gösteren Van'da 2001-2016 yılları arasında %319 oranında artan boşanma olaylarını odağına alan bu çalışmanın ortaya koyduğu çıkarımları ana hatlarıyla şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Van'da boşanmalar en fazla kadın ve erkek 25-29 yaş aralığında ve evliliğin 2. ve 3. yıllarında gerçekleşirken 5. yılın ardından ise kademeli olarak azalmaktadır. Ayrıca 2001'den 2016'ya dek 16-19 yaş aralığında artan boşanma oranları, aşiret yapılarının baskın olduğu Van'da erken yaşta evliliklerin Türkiye ortalamasının aksine artarak devam ettiğini göstermektedir.
- Ailenin ilk kuruluş aşaması olan evlilikler Van'da eklektik bir düzlemde yaşanmaktadır. Aşiret mensupları arasında severek ve görücü usulü evliliklerin form değiştirdiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla tam manasıyla ne görücü usulü ne de severek evlilik denilebilecek evlilikler Van'da aşiretlerin modernleşen yüzünü gözler önüne sermektedir.
- Özellikle aşiret toplumlarında mahrem olan aile ilişkilerinin kamusal bir boyut kazanarak 'el alem ne der' kaygısı ile 'kolun kırılıp yenin içinde kaldığı' dönem yerini 'benim hayatım benim kararım'a bırakmıştır. Toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından 'namus' ile terbiye edilmeye çalışılan kadının, erkeğin himayesinde kalmaya zorlandığı 'gelinlikle girer kefenle çıkarsın' mottosu, Van'da aşiret üyelerince tabu olarak muamele gören boşanmanın, artık gündelik pratikler içinde değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir.

Aşiret yapılarında baskın bir zemine oturan aile büyüklerine koşulsuz itaat ve buna bağlı olarak aile büyüklerinin aile içindeki otoriter rolü bugün halen etkisini gösterirken, yeni nesille beraber kolektif bir tarza sahip olan aile ilişkilerinin bireyselleştiği görülmektedir.

SUMMARY

In recent years, increasing divorce rates followed by a decrease in marital fertility rates force societies to revise the family institution around the globe. Divorce is defined as a court decision that terminates the emotional and physical coexistence of man and woman who have been married legally. Divorce transforms societies with its effects in social, cultural, religious, economic and psychological dimensions. Since marriage and divorce cases reflect the sociological characteristics of their geography, social structure should be studied to better understand the divorce pattern of a particular location.

As one of the traditional family structures, tribal formations consist of patriarchal extended families living collectively as a closed small society. In tribal formations, the sole and ultimate decision maker is the eldest member of the family who values the well-being of the family strictly above individual needs/wants of the family members. These tribal formations, which is widely prevalent among Kurdish population living in Van, put on display a social model where women are considered subordinate and oppressed by men. Since tribal connections are mostly maintained through marriages, the marriage process itself encapsulates the ideology, hierarchy, rules and relationships of the tribes. Common marriages types like marriage between cousins, 'berdel' (two men marrying each other's sisters), and child marriage provide more control of the tribe through family connection. Among these, child marriage and polygamous marriage signifies prestige within the tribe since it shows the economic and political power of the tribe member.

The main focus of the research is to examine which social factors are behind the 319% increase in the divorce rates between the years of 2001-2016 in Van, where traditional values are dominant due to the province's tribe-based social structure. Specifically, attitudes and norms of the divorced tribe members towards marriage, family, and divorce need to be elicited to infer these factors that are thought to be linked closely to the tribal structure of the province. To this end, qualitative and quantitative research methods have been employed. Quantitative data were obtained from TUIK records, and qualitative data were obtained from interviews carried out with five male and female divorced tribal members along with five divorce lawyers in the city center of Van. Semi-structured interviews with a total of 15 people in the city center of Van were conducted in places such as houses, cafes, and workplaces where the participants felt comfortable. The interviews were recorded with a tape recorder and then transcribed verbatim. Raw secondary data obtained from TUIK was analyzed by Duncan Multiple Range Test according to three different year categories as 2001-2006, 2007-2011 and 2012-2016. The analyses of the differences between years and variables led to significant differences ($p < 0.01$). In the mapping part of the study, the Geographical Information Systems (GIS) was used to read the numerical data obtained from TUIK.

According to the official records, the number of divorced people in Van increased from 78 in 2001 to 327 in 2016, which corresponds to a 319% increase for the respective period. Also, the continuously increasing number of divorced women and men aged between 16-19 shows that marriages at an early age have increased each year between 2001 and 2016 as well. In Van, where child brides have a higher rate than child grooms, the divorce rate of men reaches the highest level between the ages of 30-34 and the divorce rate of women reaches its highest level between the ages of 25-29.

Although divorce has been considered as an indisputably wrong action within tribal formations due to traditional, religious, and patriarchal norms, inferences from the semi-structured interviews show that attitudes toward the divorce phenomenon has now started to be changed in Van.

In tribal formations, the person who occupies the decision making position within the family hierarchy carries a considerable power over marriages of the family members whether it is a love marriage or an arranged one. The elderly who constantly interfere with the marriage life of couples (whether on purpose or not) are one of the main reasons behind the divorce cases, according to the statements of the divorced interviewees.

Qualitative and quantitative data reveals that one of the main causes of divorce cases in Van is husband's cheating on wife. This proves that the patriarchal idea of "whatever man does is right" has started to be challenged by women living in tribal families. The interviews show that women tolerate spousal violence and/or domestic violence to a certain extent but they take legal action for divorce immediately when it comes to cheating. The second main reason behind divorce cases in Van is that mother of the married woman or man sometimes disrupts the family order in various forms in order to shape the newly formed family according to her own desires, beliefs, and norms.

The semi-structured interviews demonstrate that the social pressure rooted in tribal formations carries great importance in understanding marriage and divorce phenomena in Van. While a divorced woman is labeled as "*widowed woman*" and assigned a lower status within tribal formations and in the society as a whole, a divorced man has a more comfortable and freer space to live in this social environment. The family matters that once were very private and confidential especially in tribal societies have now been made publicized. The belief "*whatever happens in the family stays within the family*" has been replaced by voices of "*my life, my decision*".

All in all, it is seen that divorce, which has remained as a taboo for tribe members living in Van, is now considered as a normal stage within the flow of life. In turn, this shift in marriage norms has begun challenging and transforming the tribe formations dominated by patriarchal values which caused unfair treatment of women under the patronage of men.

KAYNAKÇA

- Albers, C. M. & Newman, D. (1999). *Sociology of families*. London: Pine Forge Press.
- Baudrillard, J. (2003). *Simülarklar ve simülasyon*. (O. Adanır, çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış hayat- postmodern ahlak denemeleri*. (İ. Türkmen, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2009). *Akışkan aşk- insan ilişkilerinde kırılmalığa dair*. (I. Ergüden, çev.). İstanbul: Versus Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Yaşama sanatı*. (A. San, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. & Beck E. (2012). *Aşkın normal kaosu*. (N. Ermiş, çev.). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Becker, H. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu'da değişim ve yapısal sorunlar: göçebe Alikan aşireti*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2015). *Ağa, şeyh, devlet*. (B. Yalkut, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, İ. (2014). Moderniteden postmoderniteye ailenin ontolojisi ya da modern çekirdek aile çerezleşiyor mu? M. Aydın (Ed.), *Aile sosyolojisi içinde* (s. 51-81). İstanbul: Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2016). Ailenin tanımı, türleri ve işlevleri. K. Canatan- E. Yıldırım (Ed.). *Aile sosyolojisi içinde* (53-64). İstanbul: Açılım Kitabevi.
- Cheal, D. (1999). The one and the many: modernity and postmodernity. G. Allan (Ed.). *The sociology and the family içinde* (s. 56-85). Oxford: Blackwell.
- Cherlin, A. J. (1992). *Marriage, divorce, remarriage*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cohen, T. F. (2005). The meaning of marriage and the family. B. Strong- C. DeVault- T.F. Cohen (Ed.) içinde *The marriage and family experience* (s. 180-193). USA: Thomson.
- Coleman, J. (1988, Jul). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*. 94, 95-120, <http://www.jstor.org/stable/2780243?origin=JSTOR-pdf>. Erişim tarihi: 19.12.2019.
- Çiçekli, A. (2019). *Boşanmalar üzerine sosyolojik bir araştırma: Van örneği (2001-2016)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü). (2000). *Genel nüfus sayımı nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri*. 65-Van İli. Ankara: DİE Matbaası.
- Dikeçligil, B. (1995). Türk toplumunda aile tipleri. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (C. 11, s. 16-226). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eyce, B. (2002). Demografik özelliklere göre Türkiye'de boşanma. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi/Edebiyat Dergisi*, 14, 81-98. <http://sefad.selcuk.edu.tr/sefad/article/view/557/533>. Erişim tarihi: 10.12.2019.
- Fuchs, V. R. (1983). *How we live*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Furstenberg, F. F. & Kiernan, K. E. (2001). Delayed parental divorce: how much do children benefit?. *Journal of marriage and family*, 63, 446-457. doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00446.x
- Furstenberg, F. F. (1998). Social capital and the role of fathers in the family. A. Booth -N. Crouter (Ed.) içinde *Men in families: When do they get involved? What difference does it make?* (s. 295-301). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (H. Özel- C. Güzel, çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.

- Giddens, A. (2014a). *Modernliğin sonuçları* (6.bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2014b). *Mahremiyetin dönüşümü* (3.bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökçe, B. (1996). *Türkiye'nin toplumsal yapısı ve toplumsal kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1987). Emancipated but unliberated? reflections on the turkish case. *Feminist studies*, 13 (2), 317-338. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3177804>
- Kimmel, M. (2002). The birth of the self-made man. R. Adams- D. Savran (Ed.) *The masculinity studies reader* içinde (s. 98-122). Oxford: Blackwell.
- Kümbetoğlu, B. (1997, Yaz). Aile, evlilik, nikah: farklılaşan kavramlar. *Toplum ve bilim*, 73, 129-145.
- Laslett, B. (1972). *Household and family in past time*. London: Cambridge University Press.
- Newman, D. M. (1999). *Sociology of families*. London: Pine Forge Press.
- Özer, A. (1993). *GAP ve sosyal değişme*. Ankara: GAP Araştırma ve Uygulama Yayınları.
- Özer, A. (2003). *Doğu'da aşiret düzeni ve Brukanlar*. Ankara: Elips Kitap.
- Öztürk, M. (2004). *16. yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve çevresinde cemaatler-oymaklar*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Parin, S. & Demirci, E. Y. (2016). Sosyo-ekonomik göstergelerle Van (1963-2013). S. Parin (Ed.). *Van kent araştırmaları* içinde (s. 11-39). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Parin, S. (2018). *Aşiret ve ağalığın kent formları üzerine bir araştırma: Van kent merkezi örneği*. (Rapor No. SBA-2018-6994) Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Müdürlüğü.
- Poole, M. (2005). Changing families, changing times. M. Poole (Ed.). *Family: changing families, changing times* içinde (s. 1-19). Sydney: Allen & Unwin.
- Poster, M. (1978). *Critical theory of the family*. London: Pluton.
- Riessman, C. K. (1990). *Divorce talk, women and men make sense of personal relationships*. London: Rutgers University Press.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek*. (S. Kaya, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız iktidar-ailede piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul. Metis Yayınları.
- Sevim, Y. & Güldeste, A. & Öner, C. (2016). Boşanan erkeklerin sorunları üzerine sosyolojik bir araştırma (Elâzığ İli Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (26), 293-312. doi: 10.18069/firatsbed.346938.
- Stacey, J. (1996). *In the name of the family: rethinking family values in the postmodern age*. Boston: Beacon Press.
- Stirling, P. (1965). *Turkish village*. New York: John Wiley and Sons.
- Stone, L. (1979). *The family, sex and the marriage in England 1500-1800*. New York: Harper & Row.
- Stone, L. (1989, March). The road to polygamy. *New York review boks*, 36 (3), 51-75.
- Türkdoğan, O. (2013). *Günümüz Türk toplumunda doğu-güney doğu ve kabile-aşiret yapısı*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Uluç, A. V. & Karasu M. A. (2015). Kente yerleşmiş aşiret üyelerinin kentleşme eğilimleri üzerine bir çalışma: Şanlıurfa örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13 (25), 201-232. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/18395>
- Walby, S. (1991). *Theorizing patriarchy*. Oxford: Blackwell.
- Walzack, Y. & Burns, S. (2004). *Boşanma ve çocuk üzerine etkileri*. (İ. Ersevime, çev.). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yalçın-Heckmann, L. (2016). *Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. (2004). *İki aşiret arasında kültürel rekabet ve çatışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, E. (2016). Aile ve evlilik türleri. K. Canatan- E. Yıldırım (Ed.). *Aile sosyolojisi* içinde (s. 65- 82). İstanbul: Açılım Kitabevi.
- Yıldız, M. Z. & Alaeddinoğlu, F. (2016). Göç ve yoksulluk: Van kenti örneği. S. Parin (Ed.). *Van kent araştırmaları* içinde (s. 213 -258). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Zaretsky, E. (1976). *Capitalism, the family and personal Life*. New York: Harper & Row.

Farklılıkların Birarada Yaşamasında Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi

Prof. Dr. Ertan Özensel
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
ertanozensel@gmail.com

Öz

Farklılıkların bir tehdit unsuru olarak algılanması sonucunda ortaya çıkan süreç kişi ya da grupların diğeri ötekileştirilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ötekileştirme “ben” ve “biz” in dışındakilerin olumsuz olarak algılanmasıdır. Ötekileştirme sadece hakim grup tarafından diğeri yapılmaz, aynı zamanda hakim olmayan gruplar tarafından da güçlü gruba karşı da yapılabilir. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca öteki ya da diğeri tasavvuru sürekli olarak varlığını sürdürmüştür. Dahası öteki, diğeri ile ilişkinin temel belirleyicisi de olmuştur. Ancak bir arada yaşamının ve ötekini ötekileştirmemenin ön koşulu, herkesin kimliklerine saygı gösteren, onların temel hak ve özgürlük taleplerini ciddiye alan bir anlayışa sahip olmakla ve bunu uygulamakla mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Öteki, Ötekileştirme, Birlikte Yaşama.

The Othering of the Other as a Problem Area in Living Together with Differences

Abstract

As a result of perceiving differences as a threat, the process of othering of individuals or groups is revealed. The othering is the negative perception of those who are outside of ‘me’ and ‘us’. The othering is not only done by the dominant group to others, but also by the non-dominant groups against the powerful group. Throughout the history of mankind, the other or the other imagination has existed and the other has been the main determinant of the relationship. However, the precondition of living together and not marginalizing the other can be possible by having an understanding that respects everyone’s identity and takes their fundamental rights and freedom demands seriously and by implementing these acts.

Keywords: Other, Othering, Living Together.

GİRİŞ

Toplum, doğuştan ve sonradan kazanılmış farklı özelliklere sahip kişi ve grupların belirli idealler, inançlar ve değerler etrafında bir araya gelmesiyle meydana gelen dinamik bir yapıdan oluşur. Bu bağlamda toplumların en belirgin özelliği de farklılık üzerine inşa edilmiş olmalarıdır. Toplum içinde yaşayan bireyler, toplumun hedeflediği idealler, değerler ve inançları doğrultusunda sosyal kimliklerini oluştururlar. Kimliklerin oluşumunda toplumda var olan farklılıklar ya tolera edilir ya da ön yargılarla ötekileştirilir. Kimliğin farklılık bileşenleri, önyargı, ayrımcılık, öteki ve ötekileştirme süreçleridir. Kimliğin iki önemli bileşeni vardır; “farklılık” ve “benzerlik”. Farklılık, bireyi ve grubu diğerlerinden ayırtıran bir bileşen iken, benzerlik, bireyi ve grubu diğerleriyle benzeştiren bileşenlerdir.

Bireyin sahip olduğu her türlü farklılıklara olumsuz anlamlar yüklenerek, günlük yaşamda bu farklılıkların bir tehdit unsuru olarak algılanması sonucunda ortaya çıkaran süreç ötekileştirmedir. Ötekileştirme “ben ve biz” in dışındakilerin olumsuz algılanmasını ve değersizleştirilmesi süreçlerini içerir. Dolayısıyla birey, sahip olduğu bireysel ve kolektif kimliğine olumlu atıflar yaparak, farklılıklara ve ötekilere ise olumsuz atıflar yaparak kendi kimliğini daha değerli kılar. Böylece kendi dışındakileri “ötekileştirir”. Ötekileştirme sadece hakim grup tarafından diğerlerine yapılmaz, aynı zamanda hakim olmayan gruplar tarafından da baskın gruba karşı da yapılabilir. Böylece ötekileştirme iki zıt kutupta kendini inşa eder. Normallik ise iki zıt kutubun merkeze yaklaşmasıyla mümkün olabilmektedir.

Bu makalede farklılıkların birarada yaşamasında bir sorun alanı olan ötekinin ötekileştirilmesi üzerine kısaca bir teorik değerlendirme yapılacaktır.

Günlük Yaşam ve Etkileşim

Günlük yaşam, bireyin toplumsal yaşam içinde, temel ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal bir varlık olmanın gerekliliklerini yerine getirmek ve yaşamını devam ettirebilmek için yapmış olduğu faaliyetleri ifade etmektedir. Birey toplumsal yaşamda genellikle ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamaz ve başkaları ile çeşitli etkileşim ve ilişki süreçlerine girer. Bu ilişki ve etkileşim sürecinde oluşan günlük yaşam tekrarlar, alışkanlıklar, performanslar ve çaba rutinlerini içerir. Performans, günlük yaşamda bireyin diğer bireyleri etkilemek için yapmış olduğu etkinlikleri, rutin ise performans sırasında sergilenilecek önceden belirlenmiş davranış kalıplarını ifade eder (Goffman, 2012, s. 28). Toplum içindeki bireylerin davranışlarını da hayata geldiği andan itibaren sosyalleşme süreci içinde bulunduğu toplumsal çevre alanı şekillendirmektedir. “Fiilî ve potansiyel kuvvetlerin mekânı olan alan, aynı zamanda bu kuvvetlerin biçimlerinin dönüşümü ya da korunması için de mücadele edilen bir alandır” (Bourdieu ve Wacquant, 2012, s. 86). Mücadele alanı yaşam boyu devam eden bir süreçtir ve kesintiye uğramadan süregelir.

Yaşam boyu kesintiye uğramadan devam eden bu mücadele alanını Bourdieu açıklarken “oyun” metaforunu kullanır. Alanda varolan bireyler için oyunun oynanmaya geçecek nitelikte olması gerekir. Alanda oynanan oyunun sonucunda oyuncu birtakım çıkarlarının karşılanmasını bekler. Eğer oyuncu bu çıkarlarının karşılanmayacağını düşünürse ya da oyun sonucunda istediğini elde edemezse oyuna dâhil olmaz. Bourdieu bu durumu da “sermaye” kavramıyla açıklar. Kişinin sahip olduğu farklı sermaye türleri vardır. Bunlar, dini, ekonomik, kültürel ya da sembolik olabilirler ve bağlama göre işlev kazanırlar. Bir toplumda aynı sınıfın üyeleri, sahip olunan sermayeleri benzer biçimde kullanma eğilimine sahiptirler. Bourdieu üyelerin bu yatkınlığını da “habitus” kavramıyla

açıklamaya çalışır. “Habitus, aslında hem nesnel olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi hem de bu pratiklerin sınıflama sistemidir. Temsil edilen toplumsal dünya, yani yaşam tarzları boyutu, habitusu belirleyen bu iki kabiliyet arasında, yani ‘sınıflandırılabilir pratikler ve yapıtlar üretme kabiliyeti’ ile ‘bu pratikler ve ürünleri ayırt edip değerlendirme kabiliyeti’ arasındaki ilişkide oluşur ve şekillenir” (Bourdieu, 2015, s. 254).

Günlük yaşam, toplumun temel dinamiğini oluşturan sıradan insanların tarihidir. Başka bir ifade ile bu sıradan aktörün, hayatına etki eden ve biçimlendiren her şeyin toplamından ibarettir (Işın, 1995, s. 8). Günlük yaşam aslında sıradanlığın, tekdüzeliğin ve tabii olanın alanıdır. Eski ile yenin, aynı ile farklın, ‘ben’ ile ‘öteki’nin karşılaştığı ve yine “ötekinin” “ötekileştirildiği” alanıdır.

“İnsanın, ötekiyle karşılaşma serüveninin can alıcı noktası, günlük yaşamda kurulan yüz yüze ilişkiler sonucu edildiği deneyimleridir. Hiçbir etkileşim türü yüzyüze kurulan iletişim kadar gerçekçi değildir. Hiçbir sosyal ilişki türünde yüzyüze kurulan iletişimde olduğu kadar kendiliğın dışı yansıması da söz konusu değildir” (Yıldırım, 2019, s. 17-18). Günlük yaşamdaki iletişimin doğasında başkalarıyla sürekli etkileşim ve karşılıklı paylaşım vardır. Bu paylaşımlar, aile içi ilişkiler, arkadaş ilişkileri, komşuluk ilişkileri ve iş ilişkileri gibi süreçlerde ortaya çıkar ve devam ederler (Berger ve Luckmann, 2008, s. 44). Günlük yaşam, her bireye çeşitli fırsatlar sunar. Dolayısıyla günlük yaşamın incelenmesi toplumsal olanın anlaşılmasında köşe taşı görevi yapar. Günlük yaşam, toplumsal eylemin bir anlamda karanlık odasıdır. Bildiği gibi karanlık oda, fotoğrafların gün yüzüne çıkarıldığı ortamlardır. İşte günlük yaşam da bu bağlamda toplumsal eylemin karanlık odasıdır (Certeau, 2009). Toplumsal yaşamda varolan ve olagelen gerçekliğin bir şekilde olduğu gibi ortaya çıkmaktadır.

Farklılık, Benzerlik ve Kimliğin İnşası

Farklılık ve benzerliği anlamının en kısa yolu, bu iki olguyu karşılaştırmadır. Karşılaştırma genellikle nesnel ya da soyut boyutta gerçekleştirilir. Ten rengi ya da beden yapısı gibi nesnel karşılaştırmalar ile değer ya da yaşam tarzından kaynaklanan soyut karşılaştırmalardır. Bu bağlamdaki karşılaştırmalar, farklılığın oluşmasının kaynağının ne olduğunu ortaya çıkarır. Dolayısıyla farklılığı ne şekilde ele alırsak alalım, “farklılık/başkalık” ve “öteki” üzerinden tanımlanmayı mümkün kılmaktadır.

Birbiriyle benzer olanlar ya da benzer veya aynı fikirlere sahip olanlar arasında paylaştıkları şeyler genellikle ortak olduğu için, ilişki sürecinde fazla sorun çıkması beklenemez. Sorun genellikle bilinmeyenle dolayısıyla tecrübe edilmemiş olandan kaynaklanır. İnsanların genellikle kendileriyle ortak yönlerinin fazla olduğu kişilerle daha çok irtibat olmaları onları sınırlı bir sosyo-demografik alana hapseder. (Mc Pherson, Smith-Lovin ve Cook, 2001, s. 415). Sürekli deneyimlediğimiz ortam bizi farkında olarak ya da olmayarak tek tipleştirdiği için, ötekiyle ilişkimiz sürekli sorun alanı olarak algılanır ve pratik yaşamda bazen kendini bir sapma olarak ortaya çıkarır.

Şüphesiz insanlık tarihi boyunca öteki ya da diğeri tasavvuru sürekli olarak varlığını sürdürmüştür ve öteki tasavvuru, diğeri ile ilişkinin temel belirleyicilerinden en önemlisi olmuştur. Her dönemde farklılığı dışlayan ya da tam tersi benimseyen anlayışlar var olagelmıştır. Bu durum daha çok, toplumların sahip olduğu medeniyet tasavvuru ile ilgilidir. Günümüzde her ne kadar pratikte uygulama alanı bulamasa da, farklılıkların giderek kabul görmesi ve önemsenmesi, tüm insanlığı kapsayan modernist büyük anlatıların, salt

pozitivist yaklaşımların ve evrenselci/genellemeci bakış açılarının terk edilmesinin bir parçası olarak ifade etmek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Kişilerin günlük yaşamda sergilemiş olduğumuz roller zamana ve mekâna bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın kaynağında da, sahip olduğumuz çoğul ve farklı kimliklerimizdir. “Yüklenilen kimlik özelliklerinin bir kısmı, bizim kendiliğimiz yani öz benliğimizle ilintilidir ki bu özellikler bizi öteki bireylerden farklılaştırır. Yine yüklenilen kimlik özelliklerinin bir kısmı ise bizi bazı insan toplulukları ile benzer kılar. Benzerlikler kolektif kimliklerin oluşmasında asli unsur olarak yapılandırılır” (Yıldırım, 2019, s. 23). Dolayısıyla kimlik olgusu farklılık ve benzerlik üzerinden kurgulanarak kimlik taşıyıcılarının günlük yaşamdaki eylemlerinin sınırlarını da belirlemiş olur.

Kimlik oluşum sürecinin üç temel aşamadan meydana gelir. “Farklılaşma”, “Öz-referans veya Öz-ingenin yerleşmesi” ve “Başkaları tarafından tanınması” (Therborn, 1996, s. 229). Kimlikler inşa edilirken tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, kolektif hafızadan ve kişisel fantezilerden, güç ya da iktidar aygıtlarından ve dinsel olgulardan ana unsurlarını temin ederek oluşurlar. Ancak bireyler, sosyal gruplar ve toplumlar, tüm bu materyalleri işlerler ve toplumsal yapılarına ve zaman-mekân çerçevelerine dayanan toplumsal tespitlere ve kültürel yapılanmaya göre anlamlarını yeniden düzenlerler (Castells, 2010, s. 7). Tüm bunlarla birlikte farklı kimliklerin inşasında din, ırk, dil, cinsiyet, yaşam tarzı vb. farklı unsurlar merkezi role sahiptirler. Günümüzde bireysel kimliğin modernliği konusundaki tartışmalardan, cinsiyetçi toplumsal söylemlere, milliyetçiliğin ve etnik siyasete yönelik girişimlere kadar kimlikle ilgili çok farklı tartışma ve yaklaşımlar söz konusudur.

Bireyin kendi kimliğini oluştururken belli bir aidiyete bağlı olması, kimlik inşa sürecini kolaylaştırmaktadır. Aidiyet hissettiği grupla, bunun dışında kalan grup ya da gruplar arasındaki farklılaşma bireyin oluşturduğu kimliği pekiştirmektedir (Schnapper, 2005, s. 151). Böylece bireyin ait hissettiği gruba olan bağlılığı ve güveni artmaktadır.

Sonuçta kimlik, toplum tarafında kabul görmüş bir dizi farklılıklarla ilişkili olarak yapılandırılmış ve oluşmuş bir süreçtir. Bu farklılıklar kimliğin oluşturulmasında asli olan unsurlardır. Kimlik var olmak için farklılığa ihtiyaç duyar ve bu farklılığı öteki olarak kendi varlığını güvence altına almış olur (Connolly, 1991, s. 64). Böylece bireysel kimliğin oluşmasında ön plana çıkan farklılık, bireyin dışa taşan diğer bireylerden ayıran temel özelliği iken, toplumsal kimlik ise, her bir toplumsal grubun diğer gruplardan kendisini ayıran farklılıkları belirli temalar üzerinden inşa edilmesidir.

Aynılığı ve sürekliliği içeren kimlik, kişiyi başkalarından ayırt eden duygu, düşünce, değer ve tutumların kaynaşmış yapısı ile belirlenen bütünselliklerdir. Bireyler, kimliklerini çoklu bir çatışma ortamında oluştururlar ve bu çatışmaların hem öznesi hem de nesnesi olarak farklı eksenler üzerinde, farklı şekillerde kendini konumlandırırlar. Var olan bütün farklı kimlikler birbirleriyle sürekli etkileşim içindedirler. Ancak söz konusu etkileşimler, uzlaşmaya değil farklılaşmaya yol açar. Kendini tanımlamak için farklılığa vurgu yapan kimlik, bir yandan farklılığı öteki olarak görürken, öte yandan temelde bir benzerliği, bir aidiyeti ve mensubiyeti ifade ederek, bu benzerlik üzerinden homojen bütünselliği olan “bizlik” kategorisini oluşturmaktadır (Karakaş, 2013, s. 3). Ayrıca bir arada yaşamının ön koşulu, herkesin kimliklerine saygı gösteren, onların temel hak ve özgürlük taleplerini ciddiye alan bir anlayışa sahip olmakla ve bunu uygulamakla mümkün olabilecektir. Kimlik

arayışı, kişinin ait olduğu topluluğa bağlanması, orada kendine yer bulması, toplumuna ve kendine güvenme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Öteki ve Ötekinin Ötekileştirilmesi

Gündelik hayatta sıklıkla görebildiğimiz gibi her insanın yaşamı, ötekiyle sürekli bir kıyaslama ve karşılaştırma halindedir (Bourse, 2009, s. 99). Dolayısıyla insanoğlu öteki ile olan ilişkisini her defasında yeniden inşa eder. Bu bağlamda “ötekileştirme” sürecinin ortaya çıkmasını sağlayan farklı iktidarlar, tarihler, sınırlar ve dillerin oluşturduğu diyalog koşullarıdır. Bu durum ise bizi “kültürler, diller ve karmaşık anlam ve iktidar biçimlenişleri arasında” sonu olmayan bir yolculuğun içine çekmektedir (Chambers, 2005, s. 24).

İnsanlar, “ötekileri ‘kötüler’, ‘kötü kalpliler’, ya da ‘barbarlar’ olarak görüp kendilerine de ‘insanlar’ ya da ‘iyiler’, ‘mükemmeller’ olarak tanımlarlar. Bu tutum, her birimizde yeniden belirme eğilimi taşıdığına göre aslında, sağlam psikolojik temellere dayanmaktadır. Ne var ki, eğer onu benimseyip çeşitli kültürler üstünde yargıya varırsak, tam da mahkûm ettiklerimiz gibi davranmış oluruz” (Schnapper, 2005, s. 178). Burada kendi değer sistemimizin sınırları ortaya çıkar. Yani “ben” ya da “biz”in ötekini nasıl anlamlandırdığı, nasıl algıladığı ve nasıl davrandığı sorunsalıdır.

“Ben” ve “Öteki” arasındaki ilişkinin, birbirini sürekli kıyaslayan, tanımlayan ve yok sayan boyutuyla ontolojik karakterli olduğu söylenebilir. Ancak ‘Öteki’ kavramı ile ‘ötekileşme’ ve ‘ötekileştirme’ kavramları arasında şüphe götürmez derin anlamsal farklılıklar vardır. “Ben’in kendi varlık alanını ihlâl ve iğfal göndermeli bir yöntemle genişletme çabası sezilir. Sözcüğü ‘birisi, her zaman ötekidir’ denildiğinde, Ben’in de kendi içinde sürekli bir öteki’yi taşıdığı anlaşılabilir. Bu yüzden ‘öteki’, düşman varlık değildir, aksine, kendisine yöneltilen eyleme verdiği karşılıkla ontolojik bir farklılık algılaması da yaratan ‘kendine özgü’ bir varlıktır. Kendini daha iyi yansıtmak bu farklılık algılaması, Ben’in etik bir değer oluşturmasına daima katkıda bulunur” (Korkmaz, 2008, s. 17). ‘Öteki’ kabul edilebilirin ötesinde yer buluyorsa, bunun nedeni kültürel farklılıktan çok ötekinin kendisi için de anlaşılabilir olmasındandır (Eagleton, 2011, s. 115). “Bireyler arasında ya da toplumlar arasında meydana gelen çatışmalar genellikle ayrışmalara neden olur. İster birey olsun ister toplum olsun bu çatışmanın sonuçlarının sorumluluklarını almak zorunda olan öteki açısından da sonuçlar kaçınılmaz olacaktır. Çatışma sonucunda meydana gelen ayrılıklar ise ötekileşmeye ya da yabancılaşmaya neden olacaktır” (Özalp, 2014, s. 233).

“Ben” ve “öteki” şeklinde ifade edilen iki kavramın inşası aynı zamanda biri diğerinin varlığına bağlıdır. “Ben” olmadan “öteki” olmaz. Dolayısıyla ayrımın kesişim noktası fakat aynı zamanda kendini ve ötekini inşa etmenin de başlangıç noktasıdır da. Bir arada yaşama kültürünün odak noktası da “ben” ve “öteki” arasındaki algı ve ilişkilerin niteliğinde saklıdır ve bizim ve ötekinin “ben”i ve “öteki”ni nasıl gördüğü ve anlamlandırdığıdır. Kısaca diğerini “öteki” olarak mı yoksa “ötekileştirme” olarak algılayıp algılamama meselesidir (Özensel, 2016, s. 13).

“Empati tanımayı gerektirir ve sadece tanımayla gelişen bir tutumdur. Öte yandan kişi tanımadığı herhangi bir şeyin yerine kendini koyamayacağı gibi; ‘insan bilmediği şeyin düşmanı’ da olabilir. Dolayısıyla kişi öteki’ni tanıdıktan sonra, ötekileştirme eğilimi de azalır” (Kurtbaş, 2013, s. 39). Ötekileştirmemenin öncelikli yolu ötekini tanımak, anlamak ve bilmektir.

Ötekileştirmeye yönelik yapılan çeşitli araştırmalarının bulguları, ötekileştirmeye neden olan en önemli faktörlerin başında etnik köken ve din gelmektedir. Her etnik grup farklı kültürel öge etrafında odaklanıp birleşebilmektedirler. Her ne kadar etnik köken temelde fizyolojik bir farklılığı ifade etse de, etnik farklılıkların odaklandığı ana unsurlar daha çok sosyal süreçler sonucunda inşa edilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilinen insanlık tarihi boyunca, insanlar etnik köken ya da aidiyetleri sebebiyle çeşitli problemler yaşadıkları bilinmektedir. Özellikle hakim etnisitenin dışında kalanlar yaşadıkları toplumda ayrımcılığa uğramışlardır. Genellikle bir toplumda devletin şekillenmesi çoğunlukla hakim grup tarafından gerçekleşir ve yine genellikle hakim grubun dışındakiler devletin imkanlarından daha az yararlanırlar. Bu durum etnikler arasındaki ayrışma, ayrımcılık ve ötekileştirmeyi körükleyerek farklılıkların birlikte yaşama imkânlarını olanaksız hale getirir (Yıldırım, 2019, s. 36). Toplumdaki farklı etnisiteler arasındaki eşitsizlikler, zaman zaman gerginliklere, tehditlere, karşılıklı düşmanlıklara ve çatışmalara yol açarlar. Hatta taraflar arasındaki bu türden algı ve davranışlar toplumsal yapının bozulmasına hatta çökmesine yol açabilmektedir.

Din ise, büyük oranda vahye dayalı olarak bireyin aile ilişkileri, arkadaş ilişkileri, iş ilişkileri ve sosyalleşme süreçleri gibi tüm insan eylemlerinin temel dinamiklerinden biridir. Din günlük yaşam içerisinde daha çok bireyin öteki ile olan temasının ahlaki zeminini oluşturur. Dinlerin siyasal, ekonomik öngörülerini ötekilerle olan ilişkilerin sınırlarını belirlemede de önemli işlevler üstlenirler. Dindarlık dini uygulamaların yoğunluğunu ve tutarlılığını ifade eder. Kamu dindarlığı, diğer insanlarla yapılan dini faaliyetleri tanımlar. Özel dindarlık, kişinin kişisel ve açıklanmamış dini uygulamasıdır. Halk dindarlığı başkalarıyla dini inançların paylaşılmasını ifade eder (Ishii, Klopff ve Cooke, 2010, s. 60).

Dün olduğu gibi bugünde, herhangi bir dinin inananı kendi inanç alanını “öteki” üzerinden tanımlamakta ve anlamaktadır. Müslümanların çoğunluğunu oluşturduğu Türkiye’de, farklı dinler ile aynı dinin farklı yorum biçimleri diyebileceğimiz farklı mezheplerine mensup insanların bir arada yaşamaktadırlar. Her ne kadar dini farklılıklar açısından ülkemizde ciddi olarak nitelendirilebilecek sorunlar yaşanmasa da, farklı etnik, dini, mezhepsel kökenli insanların bir arada yaşadığı tüm dünyada diğer dinlere ve kültürlere dair bireyin “hakikat” ve “hikmet” arayışını güçlendirecek bir yöntem arayışına ihtiyaç hissedilmektedir.

İslam dini, temel ilkelerini ortaya koyarken, kendi dışındaki kültür ve değerleri yok saymamış, herhangi bir toplumda var olan gelenekler konusunda da genel prensiplerini belirlemiştir. Tevhide ve İslam’ın temel ilkelerine aykırı olmayan unsurları olabildiğince hoş görmüştür. İslam hukukunda yer alan “Ehl-i Kitap” ve “Zımmi” kavramları bu anlayışın pratikte yerleşmesine neden olmuştur. Böylece İslam toplumlarında farklılık ve çoğulculuk, toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmiştir (Özensel, 2016, s. 15).

Modern Batı paradigmasında ‘ben’ ve ‘öteki’ arasında üç farklı yaklaşımın toplumsal ilişkileri belirlemesinden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, ‘ben’ ve ‘öteki’nin varlığı kabul edilir fakat iyi, güzel ve tam olan ‘ben’e, eksik hatalı ve çirkin olan ise ‘öteki’ne yüklenmesidir. ‘Ben’in karşısına ‘öteki’nin konumlandırılması, öznenin ‘ben’ ideali için bir tehdit olarak algılanmasına ve kimlik bütünlüğünü olumsuz etkileyerek çatışmacı ve şizofrenik bilinçlerin doğmasına neden olmaktadır. Batının İslam dünyasına bakışı bu yaklaşıma güzel bir örnek olarak verilebilir. İkincisi, ‘ben’in varlığı karşısında ‘ötekinin

'varlığına tahammül edememesi ve tamamıyla yok edilmesi gereken bir durum olarak algılamasıdır. Bu durum, 'ben' varlığının mutlak gerçek ve hakikat olarak konumlandırılmasıdır. 'Öteki' ise merkezin dışına sürülerek yok edilmek istenendir. Batının kolonyal dönemi, bu yaklaşımın en etkili örneklerinden biridir. Üçüncüsü ise 'ben' ve 'öteki'nin varlık olma iddiasının zayıflatılarak 'ben' ve 'öteki' arasındaki çatışmanın kontrol altına alınmasıdır. Bu tür ilişkide 'ben' ve 'öteki' yani her ikisi de, kendi aidiyet söylemlerinden vazgeçerek evrensel bir takım söylemler etrafında toplanılmasının amaçlanmasıdır (Kalın, 2016, s. 454-455). Fakat günümüzde de çok açık bir şekilde görüldüğü gibi, etrafında birleşilmek istenen evrensel değerlerin Batı kültürel kodlarını taşıması, kendi dışındaki diğer toplumların ötekileştirilmesinin önüne geçememektedir.

Nitekim Batının sahip olduğu kendinin dışındaki toplumlara rasyonalist ve evrenselci bakış açısı, öteki'nin kendi tarihsel süreci ve kültürel özgüllüğü içerisinde sunabileceği etik bir alan imkânını elinden almaktadır. Kendisini rasyonel akla sahip, modern, ilerlemeci olarak merkeze alan Batı için öteki, Batılı değerlere sahip olmayan bir özne olarak önsel (a priori) bir nitelendirilmez. Bu noktadan bakıldığında da Batı için öteki, ne olduğundan ziyade, ne olmadığı şeklinde tanımlanmakta ve modern benliğin sahip olduğu her şeyden yoksun olan kültürel bir nesneyi ifade etmektedir (Keyman, 2000, s. 218-222).

Bugün Batı 'ben' ve 'öteki' arasındaki çatışmanın kontrol altına alınması adına postmodern söylemleri sıklıkla dile getirirse de, pratikte 'ben' ve 'öteki'ni kendi aidiyet söylemlerinden vazgeçirerek evrensel bir takım söylemler etrafında toplamaya çalıştığı görülmektedir. Hatta Batı, toplumun üyeleri arasında etnik, kültürel, dilsel, dinsel vb. çeşitliliğin bir arada barış ve huzur içinde yaşamasını temin edecek yasallaştırmayı sağlayamamış, bu farklı yapılar arasında bir tür birlik hissinin oluşturulması konusunda başarı kaydedememiştir.

Oysa İslam düşünce tasavvurunda esas alınan sürekli olarak "hakikat" olmuştur. Hakikat, kendisinin dışında var olanları ötekileştirmeden, öteki temelinde fakat bir gerçeklik olarak görmüş onları yok saymamıştır. İslam hukukunun geçerli olduğu toplumlarda İslam dışındaki dinlere hukuki bir statü verilerek temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almaya çalışmıştır. Bunun en iyi örneklerini İslam'ın ilk dönemindeki Medine Sözleşmesi, Endülüs ve Osmanlı tecrübesinde net bir şekilde görebiliyoruz (Özensel, 2016, s. 14).

Bu tecrübenin farklı coğrafyalarda güzel örnekler olarak ortaya çıkmasında, dağınık ve zayıf bir kültür coğrafyasında ortaya çıkan İslam dininin, kendi kültür ve medeniyet kodlarını özgür bir şekilde oluşturma şansına sahip olmasının büyük etkisi vardır. İslamın doğuşundan yaklaşık yüz yıl sonra İslam'ın coğrafi sınırları genişleyip ilk Müslümanlar farklı kültür ve medeniyetlerle karşı karşıya geldiklerinde, kuşatıcı bir dünya görüşüne ve güçlü bir "ben" bilincine sahiptiler. Bu bilinç kendilerine olan güveni arttırırken arkalarında vahye dayalı güçlü bir mesajında farkındaydılar. Çünkü İslam medeniyetinin kurucu unsurları, İslam dininin temel kaynaklarıydı. Vahiy olarak gönderilen Kur'an ve onun hayata geçirilmiş biçimi olan Hz. Peygamber'in Sünneti, sadece ilk Müslümanların değil, İslam medeniyetinin de temellerini oluşturmuştu. Kısa sürede gelişen mimari, sanat, kelam, felsefe, tasavvuf, hukuk, dini ilimler, Müslüman olmayan dini ve kültürel gruplarla olan ilişkiler, siyasi yönetim biçimi ve temel ekonomik kurallar, bu iki temel kaynaktan sürekli olarak beslenmişlerdi (Kalın, 2016, s. 44).

Tüm bunların yanı sıra İslam, temel ilkelerini ortaya koyarken, kendi dışındaki kültür ve değerleri yok saymamış, herhangi bir toplumda var olan gelenekler konusunda da genel prensiplerini belirlemiştir. Tevhide ve İslam'ın temel ilkelerine aykırı olmayan unsurları olabildiğince hoş görmüştür. İslam hukukunda yer alan "Ehl-i Kitap" ve "Zımmi" kavramları bu anlayışın pratikte yerleşmesine neden olmuştur. Böylece farklılık ve çoğulculuk toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmiştir (Özensel, 2016, s. 15). Bu yaklaşımın ardında da "öteki"ni "ötekileştirme"den, varolan gerçekliğin bir parçası olarak görme, onu yok saymama ve onunla bir arada yaşayabilme düşüncesinin bir medeniyet tasavvuru olarak bireysel ve toplumsal muhayyilede yer etmesindedir.

SONUÇ

Bireyler, toplumun hedeflediği idealler, değerler ve inançları doğrultusunda toplumsal kimliklerini oluştururlar. Kimliklerin oluşumunda farklılıklar ya tolera edilerek kabul edilir ya da ön yargılarla ötekilenip dışlanır. Kimliğin iki önemli bileşeni vardır; "farklılık" ve "benzerlik". Farklılık, bireyi ve grubu diğerlerinden ayırıp farklılaştırırken benzerlik ise, bireyi ve grubu diğerleriyle yakınlıştırıp birbirine benzeştirmesidir.

Diğer yandan bireyin sahip olduğu her türlü farklılıklara olumsuz anlamlar yüklenerek, her türlü farklılığı bir tehdit unsuru olarak algılanması da ötekileştirmedir. Günlük yaşamda bireylerin karşılıklı olarak giriştikleri iletişimin doğasında başkalarıyla etkileşim ve karşılıklı ortaklıklar ve paylaşımlar vardır. Aynı zamanda günlük yaşam, toplumsal eylemin bir anlamda karanlık odasıdır.

"Ben" ve "Öteki" arasındaki ilişkinin, birbirini sürekli kıyaslayan, tanımlayan ve yok sayan boyutuyla ontolojik karakterli olduğu söylenebilir. Ancak 'Öteki' kavramı ile 'ötekileştirme' kavramları arasında şüphe götürmez derin anlamsal farklılıklar vardır.

Her dönemde farklılığı dışlayan, yok sayan ya da kabul etmeyen anlayışların yanı sıra tam tersi farklılığı benimseyen hatta kendinden bir parça olarak gören anlayışlar var olmuştur. Bir arada yaşamanın ön koşulu da, herkesin farklılığına saygı gösteren, farklılığı bir zenginlik olarak gören, farklılıkların temel hak ve özgürlük taleplerini ciddiye alan bir anlayışa sahip olmakla ve bunu uygulamakla mümkün olabilecektir.

Batı'nın yakın dönemde daha çok yapmak istediği, 'ben' ve 'öteki'nin varlık olma iddiasının zayıflatılarak 'ben' ve 'öteki' arasındaki çatışmayı kontrol altına almaya çalışmasıdır. Oysa her toplumun farklı değer manzumeleriyle donanmış bir geçmişi ve muhayyilesi vardır. Görüldüğü gibi Batı merkezli söylemler, toplumun üyeleri arasında etnik, kültürel, dilsel, dinsel vb. çeşitliliğin bir arada barış ve huzur içinde yaşamasını temin edecek yasallaştırmayı sağlayamamış, bu farklı yapılar arasında bir tür birlik hissinin oluşturulması konusunda başarı kaydedememiştir.

SUMMARY

Daily life constitutes the network of social relations and is also the domain of what is ordinary, monotonous and natural. In other words, daily life is an area where the old and the new, the same and the different and the 'other' and the 'me' meet and also where the 'other' is 'otherized'.

Undoubtedly, the image of the other has continued to exist throughout human history, and the other image has been the most important determinant of the relationship with the other. The phenomenon of identity is built on differences and similarities, and it

determines the limits of the actions of bearers of identity in daily life. Different factors such as religion, race, language, gender, lifestyle, etc. have a central role in the construction of different identities. Today, there are many different debates and approaches about identity, from discussions on the modernity of individual identity to sexist social discourses and to initiatives in nationalism and ethnic politics.

Identity needs difference to exist, thereby securing its own existence as the other. Thus, the difference that stands out in the formation of individual identity is the main feature of the individual that distinguishes it from other individuals, while social identity is each social group's construction of the differences that distinguish itself from other groups on certain themes. Individuals form their identities in an environment of multiple conflicts and position themselves on different axes in different ways, both as the subject and object of these conflicts.

All in all, the precondition for living together is to have an understanding that respects everyone's identity and takes their fundamental rights and demands for freedom seriously and to implement this understanding. The search for identity stems from the need to connect to the community to which the person belongs, find a place there for himself/herself, and have confidence in himself/herself and their society.

It can be said that the relationship between "I" and "Other" is ontological in character with its dimension that constantly compares, defines and ignores each other. However, there are undoubtedly deep semantic differences between the concept of 'Other' and 'othering'. 'The Other' is not a hostile entity, but rather a 'unique' entity that creates an ontological perception of difference with the response it gives to the action directed towards it. "Otherization", on the other hand, is an attitude that is assumed towards an entity outside of its own field of existence, and even threatening it. The focus of a culture of coexistence is how it sees and makes sense of the "other".

It is emphasized in various studies on othering that the two most important factors causing othering are ethnicity and religion. Although ethnic origin basically expresses a physiological difference, the main elements that ethnic differences focus on are mostly seen as phenomena built as a result of social processes.

Inequalities between different ethnicities in society sometimes lead to tensions, threats, mutual hostilities and conflicts. In fact, such perceptions and behaviors between the parties can lead to the deterioration or even collapse of the social structure.

For the West, which positions itself in the center as modern, progressive and possessing a rational mind, the other is described as a subject that does not have Western values. Thus, they have constantly marginalized societies other than their own. Today, although the West frequently voices various discourses to contain the conflict between 'me' and 'the other', it is seen that it is not successful in creating a sense of unity among the different structures and it is othering those other than itself.

In the Islamic thought, on the other hand, the focus has always been on the "truth". Truth saw what exists outside of it on the basis of the other but as a reality, without alienating it, and did not ignore them. As a matter of fact, in the societies where Islamic law dominated in the past, an attempt was made to secure fundamental rights and freedoms of religions other than Islam by giving them legal status. We can clearly see the best examples of this in the Medina Convention in the early period of Islam, Andalusia and the Ottoman experience.

KAYNAKÇA

- Berger, P. L. ve Luckmann M. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (V. S. Öğütle, çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (6. bs.). (N. Ökten çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourse, M. (2009). *Mezliğe övgü*, (I. Ergüden çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2010). *The Power of identity*. (2nd. ed.). United Kingdom: Wiley-Blackwell
- Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi I: Eylem, uygulama ve üretim sanatları*. (L. A. Özcan çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Chambers, I.(2005).*Göç, kültür, kimlik*. (İ.Türkmen ve M. Beşikçi çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connolly, W. E. (1991). *Identity/difference: democratic negotiations of political paradox*. London: University of Minnesota Press.
- Eagleton, T. (2011). *Kültür Yorumları*. (Ö. Çelik çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2012). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (B. Cezar, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ishii, S., Klopff D. and Cooke P. (2010). Worldview in intercultural communication: A religio-cosmological approach. In L. A. Samovar, R. E. Porter and E. R. McDaniel (Eds.). *Intercultural Communication: A Reader* (56-64) (13th ed.)USA: Wadsworth.
- Işın, E. (1995). *İstanbul'da gündelik hayat, insan, kültür ve mekân ilişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalın İ. (2016). *Ben ve Ötesi, İslam-Batı ilişkileri tarihine Giriş*. (4. bs.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karakaş, M. (2013) Türkiye'nin kimlikler siyaseti ve sosyolojisi *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 1-44.
- Keyman, F. (2000). *Küreselleşme, devlet, kimlik/farklılık: uluslararası ilişkiler kuramını yeniden düşünmek*, (S. Coşar çev.). İstanbul: Alfa Yayınları
- Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Kurtbaş, İ. (2013). *Toplumsal hareketler siyaseti*, Ankara: Detay Yayınları.
- McPherson, J. M., Lynn S. L. and James M. C. (2001). Birds of a feather: homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415-444.
- Özalp, A. (2014) Ötekileştirme: sembolik etkileşimci bir bakış. *Toplum Bilim Dergisi*. Temmuz-Aralık 8 (16), 227-235.
- Özensel, E. (2016). Bir değer olarak bir arada yaşamak ve öteki, değerler bilançosu. H. H. Bircan ve B. Dilmaç (Ed.), *Değerler Bilançosu-Beyaz Kitap* (9-12) içinde, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinde öteki ile ilişki*. (A. Sönmezay çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Therborn, G. (1996). *European modernity and beyond: The trajectory of European societies 1945-2000*, Londra: Sage Publications.
- Yıldırım, A. (2019). *Günlük yaşamda farklılıkları ötekileştirme üzerine sosyolojik bir araştırma*. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Batman Kır athaneleri

Dr. Gülsüm Hekimoğlu
Batman Üniversitesi, SHMYO
glsmkymk@hotmail.com
gulsum.kaymak@batman.edu.tr

 z

Bu çalışmada burjuva deneyiminin dışında yer alan diğer kamusal alan tecrübeleriyle ilgileneilmektedir. Bu kapsamda Batman kır athaneleri söz konusu aksiyomla incelenmiştir. T kiye'nin Güneydoğu'sunda yer alan Batman, sınıra yakınlığı ve iç dinamikleri nedeniyle oldukça heterojen bir toplumsal yapıya sahiptir. Batman; mahallerinde, sokaklarında ve meydanlarında oldukça uğrak mekânlar olarak beliren kır athaneleriyle, sosyolojik olarak ilgi çekici konumdadır. Nitel araştırma yöntemi kapsamındaki çalışmada Batman'daki 13 kişiyle mülakatlar yapılmıştır. Saha araştırması sonunda araştırmanın amacına bağlı olarak toplanan veriler betimsel analiz tekniğine başvurularak değerlendirilmiştir. İstanbul ve Kahire gibi Ortadoğu'nun en büyük şehirlerindeki kahvehaneler ve kır athaneler nasıl ki, her şeyden önce bir sohbet mekânı olarak kurgulanmışsa Batman'daki durum da bundan farksızdır. Ancak saha araştırması sonunda sadece sohbet mekânı olmaları dışında bu yerlerin, Batman'daki sosyal, ideolojik ve kültürel değişim üzerinde önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. İncelenen kır athanelerin fonksiyonu, katılımcılarının ona yüklediği anlamla birlikte 'görünürlük ve yalıtılmışlık' paradoksuyla açıklanabilir. Bu yerler, arkadaşlarla sosyalleşmek için kullanıldığı gibi, görece küçük olan ve herkesin birbirini tanıdığı şehrin gözetim gücünden kaçmanın da yollarından biri durumundadır. şehrin en işlek caddelerindeki oldukça esnek oturma planlarıyla ve özellikle göz tacizleriyle kadının kent hakkını tayin eden bu mekânlar bir yandan da kentteki patriarkal hegemonyanın izdüşümleridir. Bir şekilde dışlama üzerinden biçimlenen işleyiş içinde, erişilebilirlik ve eşitlik sekteye uğramıştır. Kabul edilen resmi görüşe ve yaşam biçimlerine ayak direyen katılımcılar, buralarda görünür olamamıştır. Lakin tüm dışlama mekanizmalarına rağmen ortak yaşamla ilgili m şretrek sorunlara, günlük yaşam tecrübelerine, bir aradalığa, dinlemeye, eylemeye ve dayanışmaya yer veren bu mekânlar toplumsalın alanı olan kamusal alanın mikro dünyalarına kapı aralanan yollar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kır athane, Batman, kamusal alan, kent, kent kimliği.

Teahouses of Batman Province

Abstract

This study deals with other public sphere experiences outside the bourgeois experience. Teahouses in Batman province were examined with this axiom. Batman province is close to the border and has a heterogeneous social structure because of internal dynamics. The city is sociologically interesting with its teahouses, which appear as frequent places on its streets and squares. Within the scope of qualitative research method, 13 people were interviewed in Batman. At the end of field research, the collected data were evaluated by applying descriptive analysis technique. Coffeehouses and teahouses in largest cities of the middleeast, such as Istanbul and Cairo, are, above all, a place of conversation, and in Batman it is not different. At the end of field research, however, it was found that these spaces played an important role not only as areas of conversation, but also in social, ideological and cultural changes in Batman. The function of the teahouses examined can be explained by the paradox of visibility and isolation. These places are a way to socialize with friends and escape from the oversight of a relatively small city where everyone knows each other. These spaces, which determine women's right to the city through flexible seating plans and eye harassment, are the projections of patriarchal hegemony in the city. Participants who resisted the accepted official views and lifestyles were not visible here. Despite all exclusions related to the functioning of public negotiation, the experiences of daily life, togetherness, listening, action and sometimes solidarity are included in these examined teahouses.

Keywords: Teahouses, Batman, public sphere, city, city identity.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel problemi batman kiraathanelerinde yaşanan karşılaşmaların, söylemsel ve eylemsel etkileşimlerin kamusal potansiyelini irdelemektir. Görgül saptamalardan yola çıkıldığında; sosyolojik olarak zaten heterojen bir yapıya sahip olan, diğer yandan da sınır bölgesine yakın olması sebebiyle içinde mültecileri barındıran Batman İli'ndeki yaygın kiraathane¹ kültürünün, ilin özgül özelliğini oluşturduğu söylenebilir. Şehrin meydanında, ıssız sokaklarında ya da en işlek caddelerinde bile göze çarpan kiraathaneler, kentin kimliğinde söz sahibi görünmektedir. Buralarda; farklı etnik gruplardan, farklı sınıf üyelerinden, farklı siyasal aidiyetlerden kesimler arasında karşılaşmalar yaşanmaktadır. Bu çalışma, sözü edilen karşılaşmalar mekânlarının bir kamusal alan olma olasılığı ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla çalışmanın kuramsal dayanağını, kamusal alan kuramı oluşturmaktadır.

Toplum olarak yaşamının kaçınılmaz yolu, sosyal katılım ağlarından geçmektedir. Bu sosyal katılım ağları, bireylerin bir arada yaşama kültürü geliştirmelerinin de bir sonucudur. Oysa Türkiye'deki söz konusu katılım ağlarının ne kadar aktif olduğu ve ne denli aktif kullanıldığı muğlaktır. Batman'daki kiraathanelerin buna ne oranda öncülük ya da etki ettiğini belirlemek, çalışmanın amaçlarındandır. Bu yüzden kamusal alan kuramının merceğiyle bu mekânlara bakmanın çok yönlü katkı sunacağı umulmaktadır.

Şöyle ki; yaşamın her görüngüsünde ihtiyaç duyulan 'devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi' sadece üstün olan hukukun ilkeleri ile sağlanmaz; ama aynı zamanda dinamik ve etken kamusal alanların varlığı ile sağlanır. Sonuçta kamusal alan, en yalın tanımıyla "sosyal-politik mücadelelerin arenası" olarak hayat bulur (Öğün, 2007, s. 56). Bu, toplumsal demokrasi sorunsalı için dirimseldir. Çünkü "demokrasi toplumdaki farklı kesimleri ve çeşitlilikleri siyasi hayata katmaya imkân veren ya da onları daha aktif kılmayı hedefleyen bir yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır" (Görmez, 1997, s. 12). Böylece aktif yurttaşlık, katılımcı demokrasi, iletişimsel iktidar fikirleri üzerinde düşünmek, aktif kamusal alanlar üzerinde düşünmek demektir.

Bu çalışma, kamusal alanları mikro bir çerçevede açıklama girişiminde bulunmuştur. Kentler muhakkak kamusal alanların en önemli sahnelerinden biridir. KentSEL temaslarda mikro kamusal etkileşimler gelişmektedir. İçinde, farklı kesimlerin söylemsel ve eylemsel etkileşimlerinin gerçekleştiği Batman kiraathaneleri, mikro düzeyde birer kamusal alan görünümündedirler. Buralarda; doğal, spontane ve anonim yaşam pratikleri üretilir. Bu gizli kamusal alanların kentteki toplumsal yaşam üzerinde örtük bir etkisi vardır. Bu yüzden, Batman'daki kiraathaneler üzerinde çalışmak; kentteki yaratımları, çatışmaları, uzlaşmaları ve etkileşimleri anlamak ve Batman'daki kamusal alanların mikro dünyalarına kapı aralamak için önemli bir tutamak sunabilecektir.

¹ Her ne kadar geçmişinde 'okuma evi' olarak faaliyet gösterse de, gelinen aşamada kiraathaneler işlev ve nitelik olarak kahvehanelerden farksızdır. Ancak bu çalışmada incelenen tüm mekânlar yine de 'kiraathane' olarak ifade edilmiştir. Çünkü incelenen tüm salonların tabelalarında 'kiraathane' yazmaktadır. Kaldı ki, İngilizce olarak 'coffeehouse' olarak karşılık bulan kelime, daha çok Batı'daki kafe kültürüne gönderme yapmaktadır. Bu sebeple söz konusu mekânların bu çalışmadaki çevirisi 'teahouse' şeklinde olmuştur. Esasen kiraathane, kahvehaneden daha sonra ortaya çıkan bir kavramdır. Bazı araştırmacılara göre (Yıldız, 2002, s. 636); "Devlet sohbeti yapılmasının önlenmesi amacıyla 'okuma evi' olarak kurgulanan kahvehaneler, Tanzimat'dan sonra Avrupa'da açılan kulüpler ve okuma salonlarının örnek alınmasıyla kiraathaneler olarak belirmiştir. Öyle ki, "Şöhret kazanmak ve seçkin bir müşteri tabakasını kendilerine çekmek için, dükkânlarına 'kiraathane' adını veren kahvehane sahipleri de olmuştur" (Georgeon, 1999, s. 70-72). Ancak günümüzde kiraathaneler bu fonksiyonundan son derece uzakta bir şekilde değişime uğramıştır.

Alternatif kamusal alan deneyimlerini içeren kıraathane gibi toplumsal kolektivitelelerin, toplumsal güç asimetrilerini görünür kılıp kılmadığı, toplanma, birlikte tartışma, kanaatini ifade etme, bilgilenme gibi katılımcı, müzakereci ve etkileşimli iletişimsel eylemlerin buralarda nüve bulup bulmadığı anlaşılmalı istenmiştir. Batman’da diğer tüm alanlara oranlara en uğrak mekânlardan olan kıraathanelerin, biçimsel demokrasi tarafından dışlanan kesimler için yeni bir kamusal alan olup olmadığı mesele edilmiştir. Buralarda kamusal alanın mikro dünyaları yaşanmaktadır. Çalışma, kamusal konuşmanın ve kamusal müzakerecinin farklı biçimlerde varlık bulacak zeminlerinde genellenabilirlik kaygısı taşımadan, nitel araştırmanın el verdiği ölçüde gerçekleşen sohbet, saptama ve gözlemler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu yanıyla çalışma, bu alanda yapılacak daha geniş kapsamlı başka incelemeler için bir başlangıç oluşturma amacı gütmektedir.

1.Kent Kimliği

Kentte yaşam dünyanın her yerinde ve herkes tarafından aynı şekilde deneyimlenmemekle birlikte, giderek artan biçimde neredeyse tüm dünyanın ortak tecrübesi olmaya başlamıştır. Kentler, bilindiği gibi, tarihin hemen her döneminde insanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel değişimleri kapsayan ve bunları şekillendiren önemli yaşam mekânları olmuştur. Onlar medeniyetin önemli basamaklarıdır. Antik çağdan modern toplumlarımıza kadar; farklı dönemlerin, farklı kültürlerin, iş bölümlerinin, ilerlemenin, çeşitliliğin ve insan yaratıcılığının mekânları olarak kentin ne olduğu sorusuna tekdüze bir yanıt verebilmek mümkün değildir. Kuşkusuz ki, bir sosyoloğun, coğrafyacının, tarihçinin, mimarın ya da arkeoloğun kent tanımı –ilgi ve incelemelerine bağlı olarak- farklı olacaktır. Bu çalışma ise kentin, sosyolojik kontekstini işlemeyi hedeflemektedir. Bu yüzden sosyolojik bir değerlendirme yapılacak olursa kent; “insanların görece olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş olması” (Wirth, 2002, s. 85) şeklinde tanımlanabilir.

Kentleşme kavramı ise, “dar anlamda, kentlerdeki nüfusun ve kentlerin sayısının artmasını anlatan bir kavramdır” (Keleş, 1990, s. 5). Ancak kentleşme sadece bir nüfus fenomeni olarak algılanmamalıdır. Çünkü kentleşme aynı zamanda o nüfusun toplumsal ve ekonomik yapısındaki değişimiyle de ilgilidir. Dolayısıyla aktüel dünyamızda kentleşme, kentte yaşayanların nüfus oranlarıyla ölçülemez. Ekonomik büyüme, sanayileşme, yeni meslekler, örgütlenmeler ve eğilimler, insan ilişkilerinde ve kentlerde kendilerine has değişikliklere neden olmuştur. Bundan dolayı bugün sosyal bilimlerde kentleşme kuramlarına dair oldukça zengin sayılabilecek bir yazın bulunmaktadır. İlgili kuramlar kenti; kırsal karşıtı olarak işleyen, üretim ilişkilerinin mekânı olarak gören, ekolojik açıdan betimleyen, çoğulculuğun alanı olarak kavrayan ya da yarışma mekânı olarak değerlendiren farklı mahreçlerden hareket etmişlerdir.

Kentleşme ise “temelde insanların kentle bütünleşmesi durumuna göndermede bulunur” (Es ve Güloğlu, 2004, s. 88). Yani, kentli haline gelmeyi anlatır. Kentleşme, kentleşme trendi sonunda insan yaşantısında ve ilişkilerde meydana gelen, değerlerle ilgili olan maddi manevi değişiklikleri içerir. Çünkü kentler, toplumsal yaşam ve kişiler üzerinde oldukça belirleyicidir. Örneğin uzmanlaşmanın hâkim olduğu endüstriyel toplumlarda kentli birey, akılcı davranışlar içine girer; burada bilim, ticaret ve analitik hesaplar etkindir.

Bu çalışmanın temel meselesiyle en fazla ilgili olan kent kimliği kavramı ise, tıpkı kent kavramı gibi çok kapsamlıdır. “Kent kimliğini tanımlayanlar genellikle kentlerin de kendi iç dinamikleriyle tıpkı bir insan gibi bir kimliklerinin var olduğunu belirtirler” (Kaypak, 2010,

s. 374). Kentler; doğa yapıları, tarihsel faktörleri, sosyo-ekonomik değişkenleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Bir kenti ötekinden farklı kılan kendine özgü nitelikler, o kentin kimliğini belirler. Tarım, tarih, turizm ve sanayi gibi kentlerin birbirinden ayrı bu karakterleri, kent kimliği kavramıyla açıklanmaktadır. Yani bir kentin ayırıcı nitelikleri, onun kimliğidir.

Kent kimliği kavramıyla ilgili akademik çalışmalarda kent, “yalnızca meydanlar, parklar ve yapılardan ibaret değerlendirilemeyen, aynı zamanda üzerinde sosyal ve kültürel olayların gerçekleştiği bir mekân” olarak işlenmektedir (Oğurlu, 2014, s. 288). Bir kent sadece doğal, tarihi ve ekonomik özellikleriyle değil; ama aynı zamanda insan hareketleriyle ve sosyolojik faktörlerle kendine özgü bir kimlik kazanır. Birey ve toplum, bu kimliği yeniden ve yeniden doğurur. Kentte yaşayan toplumsal gruplar ve bireyler eyleyerek ve birbirlerine deneyim aktararak bu süreci devingen kılarlar. Bu örüntü, öznel arası bir deneyimdir. Kent, yaşayanları tarafından sürekli düzenlenir. Anıtlar, meydanlar, kamu binaları, çeşmeler gibi düzenlemeler, o kente bir kimlik yüklemenin yoludur. Ve bizler ona nasıl şekil verirsek o, buna göre anlanılır. Kentin kimliği, “bir ölçüde, o kentte yaşayanların gerçekleştirmeye çalıştığı bir yansı halini alır” (Kaypak, 2010, s. 376). Kentle kentli arasında, derin ve karşılıklı bir bağ vardır. İnsanların kendi elleriyle bir ruh ve kimlik kazandırdıkları kent, bir süre sonra orada yaşayan insanlara bir kimlik kazandırır. Böylece İstanbullu, Kudüslü ya da Parisli gibi tanımlamalar bir karşılık bulmuş olur.

2. Batman Hakkında

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer alan Batman kenti, verimli ovalara sahip Batman Çayı havzasına kurulmuştur. Batısında Diyarbakır, güneyinde Mardin, kuzeyinde Muş ve güneydoğusunda ise Siirt ve Bitlis'le komşudur. Karasal iklimin hâkim olduğu ilde; yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise nispeten ılık ve yağışlıdır (Batman Valiliği, 2019). Batman dendiğinde ilk akla gelecek imgelerden biri kuşkusuz petroldür. Batman ilinin kentleşme serüveni petrol ile başlamıştır. “1940 yılında İlin doğusundaki Raman Dağlarında petrol yatağına rastlanmıştır. Batman rafinerisi böylece Türkiye ekonomisinin önemli öğelerinden biri olmuştur. Bu gelişmeden sonra kentte çok yönlü, hızlı ve plansız bir gelişme patlak vermiştir. Öyle ki, 1945-1975 yılları arasındaki 30 yıl içinde, Batman ilinin nüfusu 25 kat artmıştır. Nüfustaki bu artış hızı 1990'da Batman'ın Türkiye'nin 72. ili olmasını sağlamıştır” (GAP, 2015, s. 1-2).

Kent, sosyo-kültürel olarak heterojen bir yapıya sahiptir. Ezidiler, Kürtler, Süryaniler, Araplar gibi farklı etnik ve dini topluluklar yaşamaktadır. Mültecilerin özellikle sınır illerini tercih etmelerinden dolayı; Körfez Savaşı sonrasında Irak'tan gelen Kürt mültecilerin ve son dönemde de IŞİD terör örgütünden kaçan Suriyelilerin iltica ettikleri şehirlerden biri de Batman olmuştur. Gerek mülteci hareketlerinin etkilediği dış göç gerekse terör ve ekonomik değişkenlerin etkilediği iç göç dalgalarıyla kent, oldukça devinden süreçlerden geçmiştir ve geçmektedir. Sınıra yakınlıktan kaynaklanan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim süreçlerinin doğrudan etkilerini gösterdiği önemli şehirlerden biri olmuştur. Söz konusu bu sebepler yüzünden Batman ilinde özellikle ekonomik bir dizi sorun yaşanmakta ve şehir, Türkiye genelinde işsizlik oranının yüksek olduğu iller arasında yer almaktadır. Örneğin TÜİK'in 2016 raporuna göre Mardin, Batman, Şırnak, Siirt %24,8 oran ile en yüksek işsizlik oranına sahip bölge durumundadır. Bilhassa erkekler kahvehane ve kiraathanelerde iş için beklemektedir (Çelik, 2006, s. 176). İşte bu görüngü bu çalışmanın motivasyonlarından biridir ve ilgili fenomen ilerdeki başlıklarda detaylıca incelenecektir.

“Bir kentin kimliği saptanırken görgül saptamalardan hareket edilir. Kentin kimliğini daha çok doğrudan onda gözlenebilir özellikler ve yaşayarak elde edilen deneylerden giderek ona yakıştırılanlar oluşturmaktadır” (Kaypak, 2014, s. 375). Bu mahreçten yola çıkıldığında Batman’ın özgül özelliklerinden birinin yaygın kıraathane kültürü olduğu söylenebilir. Öyle ki, halk tarafından en çok kullanılan işlek caddelerde ve şehir meydanın çevresinde bile kıraathaneler hemen göze çarpmaktadır. İnsanlar bu mekânlara rağbet etmekte, burada bir araya gelen bireyler arasında ‘karşılaşmalar’ yaşanmaktadır. Bu çalışma, sözü edilen karşılaşmalar mekânlarının bir kamusal alan olma olasılığı ile ilgilenmektedir. Bu yüzden bundan sonraki başlık, kamusal alan kavramına ayrılmış ve böylece çalışmanın kavramsal ve kuramsal altyapısı güçlendirilmeye çalışılmıştır.

3.Kamusal Alan Kavramı

Burjuva kamusal alan tecrübesinin dışında kalan, farklı kamusal alan deneyimleri olabilir mi sorusu, bu çalışmanın en temel motivasyonudur. Çalışmada, özellikle son yarım asırdır ekonomik ve kültürel olarak oldukça devingen bir örüntü sergileyen Batman İl’indeki kıraathaneler bu bakış açısıyla mesele edilmiştir. Kendine özgü nitelikleriyle sosyolojik olarak ilgi çekici olan kıraathaneler, bir yandan kentin kimliğini yansıtmakta diğer yandan ise farklı toplumsal tecrübelerle şekillenebilen alternatif kamusal alanlar için önemli potansiyeller taşımaktadır. Bu mekânların mikro kamusal alan imkânını incelemeyen önce bu sınırlı metnin çerçevesi içinde kamusal alan kavramının ne olduğuna değinmek yerinde olacaktır.

Kamusal alanı anlatmaya çalışan bir sosyolog, hukukçu, siyasetçi ya da bir mimar muhtemelen onu farklı biçimlerde tanımlayacaktır. En azından yoğunlaşacakları karakteristikler birbirinden ayrı olacaktır. Kavram, gündelik deneyimler ve bilimsel kullanımlar açısından değişik ve yoğun anlamlar içermektedir. Ancak bu güçlüğü rağmen kamusal alan konusu pek çok araştırmacının ilgisini çekmeye devam etmektedir. Bu ilginin elbette birçok sebebi vardır. Bu sebeplerin en önemlilerinden biri; kamusal alan üzerinde çalışan bir araştırmacının bilimler arası bir diyaloga girme şansı yakalamış olmasıdır. Bir diğer sebep ise kavramın ‘kolektif ilgi’, ‘ortak yaşam’ ve ‘sosyo-politik mücadeleler’ gibi yaşamsal konuları sorunsallaştırmış olmasıdır. Ki, bu makalenin vücut bulması, bu itkidendir.

Kamusal alan yalnızca hukuksal ve aktüel politik tartışmaların konusu olmanın ötesinde sinema, tarih, kadın hareketleri ve sanatın da konusu olabilmektedir. Kamusal alan fikri akademik hayatta büyük yankı uyandıran ve değişik açılardan pek çok kez eleştirilmiş olan Habermas bu alanı; “kamunun kendisini, her türlü otoriteden bağımsızca, kamuoyunun oluşturucusu olarak örgütleyebildiği bir alan” şeklinde kavrar (Hekimoğlu, 2019, s. 48). “Soylular, kamusal otorite organlarını, parlamento ve hukuki kurumları oluşturmuşlardır. Ticaretle ve çeşitli mesleklerle uğraşan kesimler ise kentsel korporasyonlar ve bölgesel örgütler kurmuş oldukları ölçüde sahiden özerk bir alan olan, devletten ayrı duran bir burjuva toplumu alanı geliştirmişlerdir” (Habermas, 2015, s. 97-98). Akademik çevrede büyük ses getiren Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü eserinde Habermas, kamusal alanın burjuva deneyimini çalışmıştır. Onun kamusal alan modeli söylemsel bir kamusal alan modelidir. Bu model, devletten ve tüm diğer otorite olgularından uzakta halkın ortak yaşamla ilgili müşterek sorunlar üzerinde eleştirel müzakereyi amaçladığı kamu modelidir. Dolayısıyla onun betimlediği burjuva kamusal alanı, devlet alanının dışında konumlanan, bir özel alan olarak değerlendirilmelidir. Bu alan; bir araya gelebilen, kısıtlanmamış bir

tarzda konuşan, kanaatlerini ifade eden, tartışan ve yayınlayabilen bireylerin kamusal bir gövde oluşturabildiği bir alandır. “Bu alan kavramsal olarak devletten ayrı, ilkesel olarak da devlete karşı eleştirel söylemlerin üretildiği ve dolaştığı bir alandır” (Özbek, 2015, s. 30). Saray, prenslik ve kilise gibi her tür otoriteden bağımsızdır ve akıl yürüten şahısların kamusal erke karşı oluşturduğu bir eleştiri ve direnç alanını temsil eder.

Habermas’ın söylemsel kamu modeli dayanışmacı niteliğiyle ilgi uyandırıp, ortak yaşamla ilgili müşterek sorunlara bir tutamak sunsa da bazı açılardan eleştirilmiştir. Habermas en çok, burjuva deneyiminden ayrı duran diğer kamusal alan deneyimlerini hesaba katmadığı ve eleştirel teorinin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir kamusal alan modeli geliştirmeden çalışmasına son verdiği için eleştirilir. Hatta bu yüzden burjuva kamusal alanını idealize ettiği savunulur.

Burada, burjuva deneyiminin dışında yer alan diğer kamusal alan tecrübeleriyle ilgilenen, madun, karşıt ve proleter kamusal alanlara yönelen Oskar Negt ve Alexander Kluge hatırlanmaktadır. Adorno’nun arkadaşı olan Kluge, Habermas’ın asistanı olan Negt ile birlikte Habermas’ın çalışmasındaki gedikleri doldurmuşlardır. Adı geçen bu bilimciler burjuva kamusal alanını kuşatıcı, tek bir alan olarak değerlendirmezler. Dahası onlara göre burjuva kamusal alanının, tüm kamusal tecrübeleri temsil ettiği varsayımı bile dışlayıcı bir strateji olarak çalışır. “Burada işçiler, kadınlar ve hizmetliler gibi temel toplumsal grupların olduğu kadar; üretim ve yeniden üretim, cinsellik ve çocuk bakımı gibi hayati toplumsal meselelerin de dışlanması söz konusudur” (Hansen, 2015, s. 161). Klasik kamusal alan anlatısında toplumsal sınıf kamuları, toplumsal cinsiyet kamuları, köylü kamuları gibi birbirine rakip kamular kendilerine bir yer bulamaz. Böylece burjuva kamusal alanı temel yaşam tecrübelerini dışlar.

Onlara göre kamusal alan Habermas’ınki gibi sonu konsensüsle bitmeyen “eşitsiz ve çoklu katılımcılar arasındaki çekişme alanıdır” (Negt ve Kluge, 2015, s. 162). Habermasçı aksiyomla kamusal alan konsensüs, rasyonel tartışma, müzakere etme ve eşit katılım gibi özelliklerle betimlenirken onlar kamusal alanı; çatışmalar ihtiyaçlar, somut çıkarlar ve çatışmalar üzerinden okurlar. Bu belit ile Alexander Kluge ye göre (Negt ve Kluge, 2015, s. 135) kamusal alan “politikanın kabıdır”. Proleter kamusal alan modeli, toplumsal cinsiyetle ilgili akim kalmakla eleştirilse de (Özbek, 2015, s. 54) madun kamusal alan tecrübelerinden söz ederek kamusal alanı ‘kolektif tecrübe’ ilkesi üzerine inşa ettiği için sosyal teorideki tipik ve kritik bir yere sahiptir.

Kamusal alan olgusunu bugünkü şekliyle kavramamıza yardımcı olan ve onu besleyip derinleştiren sayısız kuramcı olmuştur. Bunlardan biri Immanuel Kant’tır. “Modern düşünürlerin -en büyüğü olmasa bile- en büyüklerinden birisi sayılan” (Marshall, 2005, s. 380) Kant, sadece Alman felsefesine derin bir etkide bulunmamış, ama aynı zamanda diğer disiplinlere de yeri doldurulamaz entelektüel dokunuşları olmuştur. Eleştirel felsefenin öncüsü olarak kabul gören Kant, ahlak ve akıl konuları üzerinde derin izler bırakmıştır. Kant, bir ‘kamusallık’ ilkesi ortaya koymuş, bunu “hukuk ve tarih felsefesi bakımından geliştirmiştir” (Kalaycı, 2013, s. 13). Kant’ı kamusal alan kavramının sınırları içinde ele alırken, kendimizi sıkça bulacağımız uğraklar; akıl, aleniyet ve ahlaktır. Bir hümanist olan Kant’a göre insanı diğer varlıklardan ayıran özgül özelliği, onun aklıdır. “Aklı ile kendi yasasını koyma özgürlüğüne sahip olan otonom bir varlıktır” (Arslan, 2009, s. 170). Onun tasarısında kamusallık; akıl çerçevesinde eleştiridir. Dolayısıyla aklın kamusal kullanımı ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Kant’ın kamusallık ilkesi adaletin temel dayanaklarından

birdir ve kaçınılmaz biçimde aleniyet gerektirir. Yani kamuya karşı açık olma şartı gerektirir. Öyle ki, Habermas'ın burjuva kamusalılığı fikri (kendisinin de belirttiği gibi, 2014, s. 200) "Kant'ın 'aleniyet' ilkesini geliştirmesiyle teorik olgunluğa sahip bir yapıya kavuşmuştur". Tüm siyasal eylemler aleniye ehil olduğu ölçüde ahlaklıdır ve "siyaset, ilkin ahlaka gerekli saygıyı göstermeden bir adım bile atamaz" (Kant, 1984, s. 260). Dolayısıyla Kant, akıl tarafından özgür fikirlerin aleni bir biçimde tartışıldığı arabulucu bir alan olarak kavrar kamusalılığı.

Kamusallık fikrine katkı sunan bir diğer cereyan ise liberalizmin zirveye ulaştığı 19. yüzyıldadır. Her ne kadar ileride kamuoyunun hükümlerine bir egemenliğe dönüşmesi korkusu taşıyacak olsalar da; başlarda John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville ve John Locke kamusalılık ilkesinin yanında bir tavır içinde olmuşlardır. Mill, toplumun birey üzerindeki iktidar sorununu derin ve kadim bir problem olarak nitelendirir (Mill, 2012, s. 39). Bu sebeple "büyük burjuvazinin plütokrasisine karşı ayaklanan tüm hareketleri açıkça onaylamıştır" (Habermas, 2014, s. 237). Siyasi otoritenin toplumun rızasına dayanmasını ve sivil toplumun gelişmesini önemseyen Tocqueville, "aristokratların ayrıcalıklarının kaldırılarak bireyler arasında fırsat eşitliğinin sağlanmasını savunmuştur" (Tocqueville, 1994, s. 24). Birbirini denetleyip dengeleyen kuvvetlerin ayrılığı ilkesi Locke'nin kıymetli mirasıdır. Bireylerin hükümetin müdahalesi dışında -kanaatini ifade etmek, toplanmak, düşünmek ve mülk edinmek gibi- hakları olduğu ve devletin bu alanları korumak olduğu Locke'nin öncüsü olduğu bir kazanımdır. Bu yönüyle de kamusal alanla ilgilidir. Kaldı ki, toplumsal sözleşmenin aile dışındaki toplumsal alanlarda gerçekleştiği argümanından hareket ederek kamusal alanı kadın, çocuk ve özürllülerden ayrı bir şekilde kurgulayan düşünürlerden biri de Locke'dir. İşte bu yüzden her ne kadar bireylerin içinde kendilerinin eyledikleri alanlar olduğuna ve devletin görevinin bu alanları korumak olduğuna dikkat çekerek kamusalığa katkı sunmuş olsalar da, liberal teorisyenler özel-kamusal alan dikotomisinin alt yapısını hazırladıkları için eleştirilmektedir.

Hiç kuşku yok ki, kamusal alan fikrinin en verimli teorisyenlerinden bir diğeri de Hannah Arendt'tir. Kamusal alanla ilgili görüşlerine özellikle *Totalitarizmin Kaynakları ve İnsanlık Durumu* eserlerinde rastlanabilir. Arendt'in bu eserleri, kuşku götürmeyecek biçimde katılımcı demokrasiden yana olması yüzünden, totalitarizm üzerinde çalışmasından ve siyasal eylemi şiddetten tümüyle arındırmaya çalışmasından dolayı 1960'lardaki öğrenci hareketleri sırasında heyecanla karşılanmıştır. Bu sınırlı metin, onun derinlikli görüşlerine kapsamlı biçimde yer vermek için elbette yeterli değildir. Ancak etraflıca tarif edilecek olunursa "kamusallık Arendtçi bir aksiyomla; özel kişilerin kamusal ilgilerini kullanarak, 'yurttaşların' ortak iyi üzerinde bir araya geldiği, çekiştiği, rekabet ettiği, ortaklaşa bir eylem ve söz ile toplumsal katılım imkânı yakaladıkları alan olarak kavranmaktadır" (Hekimoğlu, 2019, s. 87-88). "Arendt'in kavramsallaştırdığı biçimiyle kamusal alan; şiddetten tümüyle arınmış bir yer" olarak (Berktaş, 2015, s. 707) insanların uyum içinde birlikte hareket ettikleri her yerde ve her zaman ortaya çıkar (Yükselbaba, 2012, s. 124-125). Özgürlüğün kendini sunabildiği bir alan olarak burada çoğulluk egemendir. Lakin "kamusallık ilkesinin Arendt için vurgulanması gereken en önemli özelliği, gizliliği dışlamasıdır" (Deveci, 2007, s. 117). Siyasal eylem ve karar alma süreçlerinin açıktan açığa yapılması kamusalılık için temel bir ilke gibidir. Anlaşılacağı üzere Arendt'in Kant'tan çıkarsadıkları hiç de az değildir.

Kendini doğrudan ilgilendirmeyen durumlarda siyasi bir muhakemeden kaçınan modern birey Arendt'in dert edindiği meselelerdendir. Ona göre "yegâne insani etkinlik eylemdir" (Arendt, 2011, s. 58) ve insanın en spesifik eylemlerinden birisi de konuşmadır. Çünkü "sözün mevzu-bahis olduğu her yerde meseleler tanımı gereği politiktir; çünkü insanı siyasi bir varlık yapan sözdür" (Arendt, 2011, s. 30). İçinde insanların özgürce eyledikleri ve ortak yarar üzerine eyledikleri kamusal alanda oldukça verimli düşünme ve tartışma ortamları gelişecektir. "Onun düşünmek ile kastettiği şey; başkalarını da düşünmeye sevk etmektir. Dolayısıyla halen insanların uyum içerisinde eyledikleri vakit neler değiştirebileceklerini çözemeyen bireylerin, eylemi ve çoğulluğu ciddi bir biçimde ele almaya isteksiz olan bireylerin Arendt'ten öğreneceği şeyler olduğu ortadadır" (Hekimoğlu, 2019, s. 69). Bu nokta, akla hemen Habermas'ın söylemsel kamusal alan modelini getirmektedir. İletişimsel eylem kavramını ve bu eylemin önemini anımsatmaktadır. Zaten Habermas da bu konuda Arendt'e olan borcunu teslim etmektedir.

Mikro kamusal alan kavramı ise; farklı büyüklükteki heterojen kamusal alanları tasvir etmek için kullanılan bir kavramsallaştırmadır. Örneğin (daha çok kamusal alan ve medya çalışmalarıyla bilinen) John Keane kamusal alanın dönüşümünü çalışırken; mikro, makro ve mezo kamusal alanlar olduğundan söz eder. "Makro kamusal alanlar; ulus aşırı çapta vücut bulan, küresel etkisi olan ve yüz milyonlarca insanı kapsayacak etkileşimlere sahne olan alanlardır. Mezo kamusal alanlar, milyonlarca insanı içerir. Birlikte okuyan, izleyip dinleyen bireylerin oluşturduğu bu kamusal alan medya dolayımıyla işler. Mikro kamusal alanlar ise, küçük gruplar, örgütler, inisiyatiflerdir. İçinde toplumsal hareketlerin geliştiği bu alanlar gizli birer kamusal alandırlar ve güçlerini örtük olmalarından alırlar" (Keane, 1995, s. 9-16).

Mikro kamusal alanlarla ilgilenen bir diğer isim de, Ingrid Volkmer'dir. Kamusal alanı, geçirdiği dönüşümlerle işleyen Volkmer (2003, s. 13) karşılıklı etkileşime dayalı, birbirinden farklılaşmış mikro kamusal alanlardan söz eder. Bu mikro düzeydeki alanlarda; birbirinden farklı olan hatta birbirleriyle rekabet halinde olan farklı kesimlerin söylemsel etkileşimi gerçekleştirilmektedir. Yine, Habermas'ın burjuva kamusal alan teorisine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan Dahlgren'de (2005, s. 148-149), "gündelik hayatın mikro alanlarında karşıt/muhafız kamusal alanların varlığına vurgu yapmıştır".

Yani en basit ifadeyle kamusal alan; aleni olan, herkesçe erişilebilir olan, "toplumsal antagonizmaların ifade edilebildiği ama bir yandan da bireyler arasında bir ortaklaşalık kurulması olanağı da taşıyan karşılaşma mekânı" (Hekimoğlu, 2019, s. 13) ve/ya bireylerin içinde, "mikro/kentsel anlamda rastgele/doğal etkileşimlerle bir tür bir arada yaşama pratiği ürettikleri; fiziksel veya metaforik bir tür sahne anlamına gelmektedir" (Malkoç, 2018, s. 102). Kamusal alanın en önemli sahnesi kaçınılmaz olarak kenttir. Mikro kamusal etkileşimler bir ölçüde kentsel temaslarla ilgilidir. Kamusal alanı mikro bir çerçevede açıklamaya çalışanlar arasında yitik bir kamusal alanı mesele edinen Richard Sennett'de vardır. Sennett, ünlü eserinde (Sennett, 2013, s. 363), yeni teknoloji seçenekleri ve medya sayesinde bilgi birikimi olağanüstü artmış ancak fiili bağ kurma gereksinimi aynı ölçüde azalmış olan, daha çok şey görüp daha az karşılıklı ilişkiye giren kamusal insanın çöküşünden söz eder. Günümüzde istenirse kalabalık bir kentin içinde tamamen yalıtılmış ve yapayalnız kalmak işten bile değildir. "Çoğu yurttaş devletle ilişkilerine kanıksayıcı bir ruh haliyle bakmaktadır. Yabancılarla kurulan ilişkiler en iyimser anlamda yavan ve kötümser anlamda da sahtedir" (Sennett, 2013, s. 11). Kamusal yaşam formal bir yükümlülüğe dönüşmüş durumdadır. Metropolde "uyaranlara tepki göstermeyi reddeden"

bir bezginin ortaya çıktığını söyleyen Simmel (2009, s. 321-322) 20.yy kentinin yitik kamusal alanından yakınmaktadır. Bu anlamda insan etkinliklerinin, etkileşimlerinin, yaratımlarının, uzlaşmalarının ya da direnç noktalarının nirengisi olarak Batman kıraathaneleri mikro kamusal alanları anlamak için önemli bir tutamak sunabilecektir.

4.YÖNTEM

Bu araştırma, Batman'daki kıraathanelerin kentin kimliğine etkisini anlamak ve bu mekânların bir kamusal alan olma imkânını ortaya sermek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada kullanılan yöntem, nitel araştırma yöntemi olmuştur. "Nitel teknikleri kullanan araştırmacılar, insanların kendilerini ve başkalarını nasıl anlamlandırdığını ve nasıl öğrendiklerini incelemek durumundadırlar" (Berg vd. 2015, s. 25). Dolayısıyla çalışmada yorumsamacı paradigmadan yararlanılmıştır. Yorumsamacı yaklaşımda, üzerinde çalışılan olay ve olgular kendi ortamları içinde incelenmektedir. "Araştırmacılar olayları ve olguları derinlemesine ve ayrıntılı biçimde açıklamaya çalışmaktadır. Zira sosyal bilimlerde kaçınılmaz olan tek bir gerçeklik ya da değişmez tek bir doğru yoktur. Bunun yerine çoklu gerçeklikler, farklı ve çeşitli algılara yer vardır" (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 34). Nitel yöntem, özellikle sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır. İnsanın kendine özgülüğü onun yapıp ettiklerinin anlaşılmasında güçlük yaşatmaktadır. İnsan, fenomenine bağlı olarak sürekli olarak değişmeye meyillidir. Bu nedenle, insanı deterministlik bir tavırla ve sınırlar içinde değil, esnek bir anlayışla incelemek gerekir. Nitel yöntem, bu gereksinimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2014, s. 287). Toplumsal ilişkilerin sofistike ve karışık yapısı, nitel yöntemin tercih edilmesinin başlıca nedenlerinden biridir.

Nitel araştırma yönteminin sınırlarında mülakat tekniğine başvurulmuştur. Görüşme ve/ya mülakat tekniği nitel yöntemin temel veri toplama teknikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, insanların gerçeği nasıl inşa ettiklerini, anlamlandırdıklarını ve tanımladıklarını anlamamanın bir yoludur.

Çalışmanın evrenini, Batman'da yaşayan ve ildeki kıraathanelere giden katılımcılar oluşturmaktadır. Örneklem ise, bu mekânlara düzenli olarak giden erkek katılımcılardır. Saha çalışması aşamasında görüşmelerin gerçekleşeceği kıraathanelerin seçiminde kendini; hemşericilik, ideolojik, sınıfsal vb.. şekilde kategorize ve inşa eden kıraathaneler yerine, temsiliyet gücü yüksek olan, içinde her toplumsal katmanın temsilcisi bulunan ve homojen olmayan kıraathaneler seçilmiştir. Görüşülen 13 erkek katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu mülakatlarda yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. "Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcının algıladığı dünyayı kendi fenomeninden anlatmasını önemser. Bu dünyaya ulaşmak için sorular çoğunlukla açık uçludur. Görüşmenin büyük kısmı, keşfedilmesi gereken konuların açığa çıkarılması için sorular veya bir konu tarafından yönlendirilir. Bu format, konuşma süresince farklı sorularla konunun açılmasına, çeşitli konuların ortaya çıkmasına ve konu hakkında yeni fikirlere ulaşılmasına yardım eder" (Merriam, 2013, s. 88). Sohbetlerde bu yöntemler kullanılarak veriler elde edilmiş, elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 159). Analiz sürecinde katılımcı erkekler E1, E2, E3, E4... şeklinde kodlanmıştır. Batman kıraathanelerinde yaşanan etkileşimlerin bir kamusalığa ne oranda öncülük ya da etki ettiğini anlamayı amaçlayan çalışmanın saha görüşmeleri neticesinde yapılan analizler bu problem ışığında ve bu

eksende değerlendirilmiştir. Çalışma; kiraathanelerin anlamı, söylemsel müzakere sorunsalı, özel-kamusal dikotomisi, kentteki eril hegemonya ile erişilebilirlik ve eşitlik üzerinden toplam beş kategoriye ayrılmış ve elde edilen veriler bu sorunsallar ışığında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda şu sorulara yanıt aranmıştır: Kiraathaneler, katılımcıları tarafından ne işlevle kullanılıyor? Kamusallığa aracılık eden bu toplumsal mekânlarda toplanma, bilgi edinme ve ifade etme gibi müzakereci demokrasinin kalbinde yatan iletişimsel eylemler işletilebiliyor mu? Modern toplumların önemli karakteristiklerinden biri olan özel-kamusal dikotomisi, kendini Batman'daki gündelik hayatın önemli görüngülerinden biri olan kiraathane ortamına yansıtıyor mu? Kentin aktif biçimde kullanılan bu mekânları cinsiyetçi mi, buradaki kamusal alana herkes katılabiliyor mu, burada 'kadınlığı' ve 'erkeklığı' tartan ve/ya denetleyen mekanizmalar var mı? Günlük yaşam tecrübelerine yer verilen bu mekânlarda dışlama kurgusu üzerinden biçimlenen bir işleyiş var mı? Siyasi, ekonomik ve/ya dini aidiyetinden kaynaklı olmasa bile; yaşam biçiminden, cinsel eğiliminden ve servet farklılığından kaynaklanan eşitsizlikleri nedeniyle katılımcılar bu alanda görünür olma sorunu yaşıyor mu?

5.BULGULAR VE VERİ ANALİZİ

Alan araştırmasının sonunda elde edilen bulgular, çalışmanın temel problemi ışığında değerlendirilmiştir. Bulgular, çalışmanın yöntemini oluşturan nitel araştırma yöntemi ve buna bağlı olarak derinlemesine mülakat tekniği çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu tür bir değerlendirme için, görüşülen kişilerin görüşlerine doğrudan yer verilmiştir. Batman'daki sosyal hayatın bir parçası olan görüşmeciler, çok farklı sektörlerde çalışmaktadırlar. Çalışmada; çiftçi, spor eğitmeni, öğretmen, inşaat işçisi ve doktor gibi görüşmecilerin yanı sıra, iki işsiz katılımcıya da yer verilmiştir.

5a. Kiraathanenin Anlamı

Kişilerin bu yerleri hangi motivasyonla ve ne tür fonksiyonlar için ziyaret ettikleri anlaşılacak istenmiştir. Araştırmada görüşülen kişilere göre kiraathane; içinde oyun oynanan, arkadaşlarla sohbet edilen, zaman geçirilen öylesine bir yer şeklinde değerlendirilmektedir. Katılımcıların bu ortamlardaki sosyalleşme eğilimi; bir ölçüde kentin kimliği ile de ilgilidir. Çünkü kentte yaşayan bireyler ve toplumsal gruplar birbirlerine bu deneyimi aktararak bu örüntüyü devingen kılmaktadırlar. Haftada en az beş gün kiraathaneye giden görüşmeciler, şehirdeki bütün erkeklerin bu mekânlarda olduğunu ifade edip, arkadaşlarının da buralarda olması sebebiyle kiraathanelere gittiklerini belirtmişlerdir. Yani kent, yaşayanları tarafından yeniden ve yeniden düzenlenerek bir kimlik kazanırken, kiraathanelerinde bunda önemli bir rolü olmuş görünmektedir. Yaşayanların kendi deneyimleriyle kente kazandırdıkları ruh, bir vakit sonra orada yaşayanları belirlemeye başlamıştır. Öyle ki, Batman'ın bu konudaki tayin edici yanını görüşmeciler şu şekilde ifade etmektedir:

"Buraya yeni atandınız ya da taşındınız diyelim. Başta böyle bir kültürünüz yoksa da zamanla sizde buradan çıkmaz olursunuz. Zaten özellikle benim yaşuma gelip de buralara gelmeyen ya parası yoktur ya da dışlanmıştır" (E3, Öğretmen).

"Genelde bizim yöremizin insanları hep buralara gelir. Ne yapalım! Başka bir aktivite de yok ki zaten." (E7, İnşaat İşçisi).

"Bizim toplum hep burada. Toplumda olanı biteni konuşmak için geliyorum ben de"(E13 Tekstilci).

Eğlenerek hoşça vakit geçirmek ve arkadaşlarla sosyalleşmek, kıraathaneye katılımın temel sebepleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında dikkat çeken bir başka durum ise, kıraathanelerin yalıtım fonksiyonudur...

"Siz bir sosyolog olarak daha iyi bilirsiniz... Sokağın bir gözetim gücü var. Yani burada herkes birbirini tanıyor. Bu durum caddelerde yürürken bile rahatsızlık verici. Herkes size bakar, sizi görür, selam verir, selam ister... Etrafında genelde muhabbet etmek istemediğin bir akraban ya da tanıdığın illa ki, olur. Bu yüzden buralar, şehirden kaçmanın da bir yolu. Burada seçtiğim bazı arkadaşlarımla öylesine boş boş oyun oynuyoruz. Öylesine takılıyor. Bu yanılla da hatta buralar ülkeden kaçmanın, politikadan kaçmanın bir yolu (E6, Öğretmen).

"Mesela dışarıda yapamayacağın bir espriyi burada rahatlıkla yapabilirsin. Burada insanlar rahatlıyor, rutin hayatlarında olduklarından daha çok esniyor" (E4, Fizyoterapist).

İnsanlığın varoluşundan beri pratik edilen bir davranış olan 'gözetleme' kavramı, türediği kelimeden gelen göz duyusuna gönderme yapar. Günümüzde internet, kameralar ve çeşitli uydu teknolojileri ile de yapılan bu davranış sokakta 'göz' duyusu ile hükmünü sürdürmektedir. Söz konusu bu gözetim hali, aynı zamanda sembolik bir güçtür. Bu sembolik gücün merkezinde iktidar yer alır. Bu durumda yaşanan toplumdaki 'iktidarın' nasıl kurgulandığı önem kazanacaktır.

"İktidar şu ya da bu şekilde güçlü olanın elinde toplanmaktadır ve gerek kentte gerekse kırdan insan ilişkileri hiyerarşik ataerkil bir düzen içinde örgütlenmiş durumdadır" (Abisel, 2005, s. 238). Çünkü ataerkillik; "erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan dahası bunu kurumsallaştıran hiyerarşik bir yapıdır" (Baş ve Cengiz, 2018, s. 4) ve buna göre düzenlenmiş bir iktidar düzenidir. Dolayısıyla, Türkiye örneğinde sokaklar "sadece planlanması ve tasarımıyla değil, toplumsal hayatın deneyimlenmesi ve gündelik pratikler anlamında da cinsiyetlendirilmiş, eril, erkekliği sürekli test eden, kadınlığı ise denetleyen bir mekânsallık" olarak kurgulanmıştır (Çavuşoğlu 2014, s. 73). Bu yüzden özellikle Batman gibi patriarkal iktidarın nezdinde olan bir kentte yaşayan erkeklerin bile "sokağın gözleri"nden, rahatsızlık duymaları bu çalışmanın varabildiği önemli donelerden biri olmuştur.

Katılımcıları tarafından sokağın gözetim gücünden kendilerini -bir nebze olsun- yalıtılabildikleri ve arkadaşlarıyla sosyalleşebildikleri mekânlar olarak anlaşılan kıraathaneler öte yandan ekonomik sıkıntılardan, ekonomik baskı ve/ya sorumluluklardan kaçışın da sığınağı olmuştur. Araştırmada çeşitli meslek gruplarının dışında kıraathaneye gelen emekli ve işsizler de yer almıştır. Çoğunlukla kıraathanenin müdavimi olan bu gruplar neredeyse tüm gün bu yerlerde oturup oyun oynamaktadırlar.

"Arkadaş ortamım genelde buralarda onun için geliyorum. Sohbet falan için... Ama size şunu söyleyeyim, bizi buraya iten şey zevk değil. Sefalet, işsizlik itiyor bizi buralara. Benim mühendis, öğretmen, kimyager oyun arkadaşlarım var. Biz nitelikli elemanlarız ama işte böyle niteliksiz yerlerde vakit geçiriyoruz"(E10, İşsiz).

"İşsizlik... Benim için buraya gelmemin önemli nedeni bu" (E1, Çiftçi).

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde de; "kıraathanelerin erkeklerin çalışma saatleri dışında ya da çalışmaya ara verdiklerinde geldikleri, işsiz erkeklerin bütün günü geçirdikleri bir yer olduğu" (Demren, 2007, s. 59-60) görülebilecektir. "Osmanlı İmparatorluğu'nun son

zamanlarındaki İstanbul kahvehaneleri" üzerine çalışan François Georgeon'a göre: "Buralarda çoğunlukla işsizler olup, bütün gün kahvehaneden çıkmayan, bu yüzden de toplum tarafından "aylak" damgası yiyen müdavimler vardı" (Georgeon, 1999, s. 48,78).

Kırathaneler, geçmiştekiyle benzer biçimde işsiz erkeklerin ya da iş saatleri dışında vakit geçirmek isteyen erkeklerin ortak bir deneyime dönüştürdükleri mekânlar olarak kurgulanmıştır. Çok işlevli veçhesiyle buralarda şakalaşan, tartışan, sohbet edip eğlenen erkekler arasında gönüllüğe dayalı bir ortaklık yatmaktadır. Bu sebeple Batman'daki kırathanelerin bir 'aracı mekân' olduğu söylenebilir. Buralar sadece aylaklık için değil; ama aynı zamanda toplumsal, ekonomik ya da ailevi gerekliliklerden bir süreliğine uzaklaşılacak yerler olarak belirmektedir. Aynı zamanda bireye oyun yoluyla, sohbetle ya da tüketimle belli bir grup içinde yer alma olanağı da sunmaktadır.

5b. Söylemsel Müzakere Sorunsalı

Çalışmada kırathaneler aracılığıyla görünür olan söz ya da edimin, kamusal bir alan oluşturmaya imkân tanıyıp tanımayacağı ve bu yolla da söz konusu mekânların müzakereci bir demokrasiye kapı aralayıp aralamayacağı anlaşılacak istenmiştir. Çünkü bilindik, popüler ve ulaşılabilir yerler olması sebebiyle kırathaneler, toplumsal katılım ve müzakere mekanizmalarını devreye sokabilme olanağı taşımaktadır. Alan araştırmasından elde edilen bulgular bu potansiyeli ortaya koymaktadır.

Siyaset daha çok müzakereyle, tartışmayla, tanımayla ve müzakere etmekle içkin bir meseledir. Bir sorgulama ve tartışma aktivitesiyle, birbirlerinden farklı bireysel ve kolektif kimliklerin arasında kolektif karar alma ve dayanışma olasılığı taşıyan bu mekânlar bu sebeple tarihsel geçmişinde de iktidarlar tarafından 'önleyici' nitelikli eylemlerle karşılaşmıştır.

İstanbul ve Kahire gibi Ortadoğu'nun en büyük şehirlerinde kahvehaneler ve kırathaneler her şeyden önce bir sohbet mekânı olarak kurgulanmıştır. İçinde ciddi ya da ciddiyetsiz her türden konunun konuşulabildiği bu yerlerde özellikle de siyasi meseleler her zaman ateşli bir şekilde tartışılmıştır. Bu yanı sıra her zaman oraya gidenlerin düzene karşı başkaldırma olasılıklarını içinde barındıran bir mekân şeklinde kavranmıştır. Bu yüzden dönem dönem iktidardakilerin hışmına ve yasaklamalarına uğrayan bu yerler, Osmanlı mutlakiyetçiliği için de büyük tehlike olarak düşünülmüş, erkeklerin bu sosyalleşmesi üzerinde belli zamanlarda baskılar uygulanmıştır (Hattox, 1998, s. 88-90).

Kolektif politik sağduyunun görünür olduğu kırathanelerin geçmişten gelen bu karakteristiği, çalışmada da kendini göstermiştir. Görüşmecilerin bazıları her ne kadar bu konulardan ve/ya sorunlardan kaçmanın bir sığınağı olarak bu mekânları tercih ediyor olsalar da buradaki sohbetler genel olarak geçim, kültür, eğitim ve özellikle siyasi konular üzerinedir. Spor bilhassa futbol konuşulan konular arasındadır.

Kentte yaşayanlar, ortak yaşamlarıyla ilgili müşterek sorunları hakkında; örneğin imar barışı yasasının Batman'daki etkileri, artan çocuk cinayetleri, yenilenen İstanbul seçimleri, yapımı süren İlisu Barajı'nın olası olumsuz etkileri gibi eko-politik konularda konuşup tartışılabilmektedirler:

"Gelecekle ve siyasetle ilgili konuşuruz. Gerçi benim ilgim var. Güncel sorunlara duyarsız kalamıyorum; ama genelde herkesin sohbeti bu yönde..." (E11, Öğrenci).

"Buralarda genelde siyasi ve ekonomik konularda sohbet dönüyor"(E7, İnşaat İşçisi).

“Ya, ben zaten ülkedeki siyasetçilerin mecliste değil de böyle yerlerde olduğuna inanıyorum. Çünkü şu anda kiraathanelerin çoğu lisans ve yüksek lisans bitirmiş insanlarla dolu. Hepsi işsiz. Hepimiz politik konulara hâkimiz” (E10, İşsiz).

“Dünyadaki şeylerden ne denli etkilenirsek etkilenelim, bunlar bizi ne denli derinden kavarsa kavrasın, ancak başka insanlarla onlar hakkında konuştuğumuz zaman bizim için insanlık kazanırlar. Dünyada ve kendi içimizde olup bitenleri yalnızca onlar hakkında konuştuğumuz zaman insanileştiririz ve ancak bu konuşma süreci içinde insan olmayı öğreniriz” (Berktaş, 2015, s. 708). Bu açıdan değerlendirildiğinde alan çalışması içinde yer alan kiraathanelerde; farklı kişi ve kesimler arasında mesaj iletimi gerçekleştirebilmektedirler. Bu mikro düzeydeki alanlarda toplanma, bilgi edinme ve ifade etme gibi müzakereci demokrasinin kalbinde yatan iletişimsel eylemler işletilebilmektedir. Görüşmeciler buradaki sohbetlerden etkilendiklerini ve kaçınılmaz olarak bir şeyler öğrendiklerini belirtmektedirler. Her konuşma, bir başkasını da düşünmeye sevk etmektedir.

Kamusal alanlar Arendtçi bir değerlendirmeyeyle ‘insanların uyum içinde birlikte hareket ettikleri’ her yerde ve her zaman ortaya çıkar (Yükselbaba, 2012, s. 124-125). İnsanların bir konuşmayı dinlemek için bir masa etrafında toplandıkları, kanaatlerini ifade edebildikleri bu ‘birleşimsel’ yerler kamusal alanların mikro dünyaları için önemli ihtimaller barındırmaktadır. Kaldı ki katılımcıların buralarda bir araya gelerek uyum içinde hareket ettikleri vakidir:

“Milletin elektriğini kapatmaya gelmişler. Bizzat ben kendim söyledim. Hadi! On, on beş kişi toplanıp gidelim, ben bütün masraflarınızı karşılayım, valiye çıkalım, derdimizi anlatalım dedim” (E1, Çiftçi).

“Bir keresinde ekolojik konularda duyarlı olan arkadaşlarımızla, çevre temizliği ile ilgili bir konuda birlikte hareket ettik. İmza falan toplayıp gerekeni yapmıştık. Hala devam eden arkadaşlar da var (E2, Doktor).

“Ben geçen birkaç yıl önce öğrenciyken arkadaşarımla yine burada oturuyorduk. Konuşup, belediyeye gitmeye karar verdik. Ramazan’da evde kalan arkadaşarımla için iftariye kolisi için imza topladık. Üniversitemizde iftar çadırı açılması için imza topladık. Toplanıp yetkili kişilerle irtibata geçmeye çalıştık” (E10, İşsiz).

Habermasçı aksiyomla kamusal alan, ortak yaşamla ilgili bir araya gelebilen, kısıtlanmamış bir tarzda konuşan, kanaatlerini ifade eden, tartışan ve yayınlatabilen bireylerin kamusal bir gövde oluşturabildiği bir alandır. Yapılan görüşmelerde Batman’daki kiraathanelerin bunun için mümbit bir potansiyel taşıdığı anlaşılmaktadır. Üstelik Habermas’ın kamusal alan anlayışı, sadece müzakere, tartışma eşit katılım vs... gibi iletişimin formel koşullarına dayanırken; buralarda diğer yaşamsal tecrübelerle de ilgilenilmektedir. Habermas’ın kamusal alanı aynı zamanda “resmi ekonomiden ve pazar ilişkilerinden bağımsızdır” (Özbek, 2015, s. 30). Oysa araştırmada incelenen kiraathaneler daha çok Negt ve Kluge’nin kavradıkları kamusal alan deneyimlerini yansıtmaktadır. Buralarda doğrudan üretimle ilişkili olan ekonomik tecrübeler de yer almaktadır.

“Farklı farklı kiraathaneler de var. Mesela köylü kiraathaneleri var. Sadece inşaat sektöründe çalışanların gittiği kiraathaneler var. Günlük yevmiye fiyatları falan buralarda belirleniyor örneğin. Hayvancılıkla ilgilenenlerin katıldığı ayrı yerler var. Ticaret kiraathaneleri, tefecilik kiraathaneleri bile var” (E6, Öğretmen).

Anlaşılabildiği gibi incelenen kiraathanelerde gerçekleşen sohbetler; somut ihtiyaçlar, çıkarlar, çatışmalar, üretim değişkenleri ve ekonomi meseleleriyle de ilgilidir. Ancak bireylerin ortak bir mesele hakkında bir araya gelerek, konsensüs kurarak veya çatışarak kamusal bir gövde gibi davrandıkları bu mekanlarda, yukarıdaki örneklerin dışında benzer bir 'biraradalık' durumunun pek yaşanmadığı da görülmüştür. Görüşmeciler genelde ortak dünyaya dair benzer konuşmaların sohbette kaldığını ve pratiğe geçmediklerini ya da bunun çok nadir gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmada yer alan kiraathane ortamlarında belli bir politik görüş hâkim değildir ve bir baskı yok gibi görünmektedir:

"Zaten arkadaş ortamı burası. Kimin ne görüşü varsa rahatça dile getiriyor. Benim bulunduğum kiraathanede Batman'ın yerli halkı takılıyor genelde. Bu yüzden ortak bir politik görüş var diyebiliriz. Ama farklı fikri olan biri olsa da sorun yok. Kimsenin başkasına müdahale etmeye hakkı yok zaten" (E12, Spor Eğitmeni).

"Herkesle özgürce tartışabiliyoruz. Baskın bir görüş ya da eğilim yok. Herkesin kendince bir duruşu var" (E2, Doktor).

"Her konuda kendimi rahatça ifade edebilirim. Her yerde olduğu gibi genelde gittiğim kiraathanede de ikili bir görüş olabiliyor. Ama herkes istediği görüşten konuşabiliyor. Saygı çerçevesinde..." (E8, İş Güvenliği Uzmanı).

"Ben, günümüz toplumunun bunu atlattığını düşünüyorum. Burada bir sürü değişik insan var. Bunları sevmek zorunda değiliz ama herkes birbirinin görüşüne saygı duymak zorunda. Bir de dikkat ettiyseniz hepsi bir konu başlığının altında toplanmış, o da işsizlik. Daha çok politik değil de, ekonomik bir görüş altında toplandık ama hepimizin politik görüşleri farklı tabii" (E10, İşsiz).

Araştırma kapsamındaki kiraathanelerde; birbirinden farklı, muhalif, birbiriyle rekabet eden hatta birbiriyle çatışan tüm görüşler kendini ifade olanağı buluyor gibidir. Ancak buralardaki sohbetlerinde -muhalif olmaya çekindiklerinden ya da dışlanmaktan korktuklarından- kendilerine bir çeşit oto sansür uyguladığını ifade eden görüşmeciler de yok değildir. Görüşmelerde ortak yaşamla ilgili gerçekleşen sohbetlerde, ekonomik ve politik konularda konuşurken kısıtlandığını düşünen katılımcıların olduğu anlaşılmıştır:

"Genel itibarıyla bulunduğum çevredeki arkadaşlarıma göre biraz radikal kalıyorum. Biraz dikkat çekiyorum. Ama asla kaçınmam görüşlerimi ifade etmekten" (E3, Öğretmen).

"Herkes aynı fikirde olmayabiliyor. Kendi fikrimi gizlediğim oluyor bazen. Burada belli bir görüş hâkim diyebiliriz. Farklı fikirler varsa da azınlıkta" (E13, Tekstilci).

Bugün sosyal bilimciler, birbirlerine bağlantılanma sorunu olan ve ortak dünyaya ilgilerini yitirmiş olan bireylerin artışından endişe etmektedirler. Örneğin Baudrillard 'Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu' adlı yapıtında bu kaygısını duyurmaya çabalamaktadır. Çünkü bu durum, kitle toplumunu pekiştirir. Kitle toplumunu katlanılmaz yapan şeyse; "bir araya gelme dokusu zedelenen insanlardır" (Arendt, 2011, s. 96). Bu durum, günümüz toplumlarının yönetim şekillerine de yansımıştır. Örneğin bugün Türkiye'de demokrasiye yönelik egemen bakışın mayasını oluşturan görüş, temsili demokrasi fikridir. Temsili demokrasi, yurttaşları temel müzakere süreçlerinden dışlaması ve onları katılımcı eylemlerden uzak tutması sebebiyle sorunludur. Bu çalışma aynı

zamanda; aktif yurttaşlık, eşit katılım, müzakere ve iletişimsel demokrasi gibi konulardaki bunalımlarının üstesinden gelebilecek seçenekleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kiraathaneler, bu gözle irdelenmiştir. Bu bakış açısıyla, incelenen kiraathanelerin kamusal müzakere için alternatif söze olanak tanıma potansiyeli görülmüştür. İçinde rakip görüşlerle karşılaşılacak kiraathaneler; müşterek sorunlar hakkında tartışılan, monolog yerine diyalogun önde olduğu, fikirlerin aktarılması için önemli ölçüde fırsat sunan önemli bir söylemsel etkileşim alanı olarak bir tür 'kasaba meclisi' işlevi görebilmektedir. Hiç yoktan, bunun için önemli bir potansiyel taşımaktadır.

5c. Özel-Kamusal Dikotomisi

'Özel' olanın ve 'kamusal' olanın içerdiği anlamlar "bir toplum içinde bu ayrım bağlamında o toplumun bakışını gösterir ve içerdiği ideolojik yüklenmeleri de yansıtır" (Yükselbaba, 2012, s. 60). Çünkü "ideoloji insanların toplumsal şartlarına bağlı tek boyutlu fikirleri" (Baş ve Kültür, 2017, s. 259) içerir. Bu çalışmada, söz konusu problematiğin yansılarını ile karşılaşılmıştır. Şöyle ki, araştırmada erkeklerin eşleriyle ve aileleriyle ilgili konularda neredeyse hiç konuşmak istememeleri çalışmanın önemli kısıtlılıklarından biri olmuştur. Ne zaman bu konularda konuşulmak ve bilgi alınmak istense, görüşmecilerin kestirip atan yaklaşımlarıyla karşılaşılmıştır. Bu durum, modern çağın doğuşuna dayanan, yaşamın kamusal ve özel alanları arasındaki ayrımın bugün de devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Örneğin eşine şiddet gösterdiğini bildiği bir arkadaşıyla, kızını erken yaşta evlendirmekte olan bir babayla veya çocuğuna şiddet gösteren biriyle bu durumla ilgili konuşulmamakta ya da buna benzer bir sohbete tanık olunmamaktadır:

"Hocam bu kahvede olmaz. Ailenin mahremi burada konuşulmaz" (E5, Öğretmen).

"Böyle konulara tanık oldum. Ama ben öyle konulara müdahale edemem. Kimse de edemez. Sonuçta aile arasında olan bir şey. Bizim karışma hakkımız yok. Bu, bir kenara atma değil de, mesela eşini döven biriyle ben bu konuda konuşsam ve beni terslese hiçbir şey diyemem. Bu, karı koca meselesi. Kendi aralarında çözmeleri daha mantıklı. Sabaha kadar konuşsak da boş. Ezilen taraf hukuki arayışı kendi başlatmalı" (E7, İnşaat İşçisi).

"Kahve ortamında böyle bir şey hakkında bir sohbet gelişmiyor" (E8, İş Güvenliği Uzmanı).

"Yok. O tarz bir konuda konuşmadık. Hiç tanık da olmadım" (E10, İşsiz).

"Susmak, karışmamak, görmezden gelmeye çalışmak bize uygun değil. Yakın çevremde olmadı. Ama bu tarz bir durum olsa mutlaka ilgili olurdu. Çoğu şey mutlaka ev içinde kalıyordur arkadaş ortamından saklanıyordur; ama bir süre sonra muhakkak duyulur. O andan sonra bize düşen de müdahil olmaktır." (E4, Fizyoterapist).

Anlaşılabileceği gibi Antik kent devletinin ortaya çıkışından beri birbirinden "uzak kendilikler" (Arendt, 2011, s. 65) olarak devam eden özel-kamusal alan dikotomisi, mahremiyetin tiranlığındaki varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu durum, bilhassa, erkeklerin 'evleriymiş' gibi sıklıkla topladıkları mekânlarda daha yoğunlaşmaktadır. Kahvehane erkekliğini sorunsallaştıran bir doktora tezinde de, göze çarpan şeylerden biri bu durum olmuştur. Antropolojik bir perspektiften kiraathane/kahvehane olgusunu çalışan araştırmacı için, görüşmecilerinin ev içi alanlarına girmek hiç kolay olmamıştır (Demren, 2007, s. 48-49). Çünkü "ev içi alan ve içinde yaşayanlar (karısı, çocukları, annesi v.b.) erkek için mahremdir, bunun yanı sıra erkeğin ev içindeki öznellik konuları da onun için

mahremdir” (Demren, 2007, s. 2). Modern toplumların önemli karakteristiklerinden biri olan özel-kamusal dikotomisi, birbirini izleyen süreçlerde oluşmuştur. Nihayetinde varılan bu zıtlık, kendini gündelik hayatın farklı görüngülerinde yansıtır. Böylece on belki de yüzyıllarca kurumsallaşmış olan zihinsel ve tarihsel bir sürekliliğin varlığına işaret eder.

Erkekler kamusal alanlarda siyasi ticari anlaşmalar imzalarken, ordular kurup tarihe yön verirken, siyaset yaparak kültüre şekil verirken; tüm bu iradelerden uzakta tutulması planlanan ve öyle de olan kadın özel alanın aktörü olarak kurgulanmıştır. Özel alanın duvarları içinde tutularak kamusal söz ve edim üretme fırsatından men edilen kadın, hayatın reel politik sorunları hakkında çözüm üretme olanağından da uzak tutulmuştur. Böylece, yaşamsal kimi sorun ve/ya konular ev içi meseleler alanına itilerek ve aileleştirilerek ‘mahremiyet’ retoriğine mi hapsedilmiştir. Bu yolla kimi dirimsel sorunlar politik ve kamusal alanda konuşulup tartışılma ve çözüme kavuşma fırsatını bulamamıştır.

Tüm dünya için bambaşka bir dönemin başladığı 1960’lar, eşsiz niteliklere sahiptir. 60’ların hiç olmadığı kadar dinamikleşen sokaklarında şekillenen bu tipik ve kritik periyot, kendisini 1980’lerin Türkiye’sine de taşımıştır. Kadınlarıyla, çingeneleriyle, Kürtleri ve eşcinselleriyle kendi içindeki üçüncü dünyayı keşfeden Seksenlerin Türkiye’si (Gürbilek, 2016, s. 14) “Özel olan politiktir” mottosuyla özel-kamusal ikiliğini aşmaya çalışan feministlerin önemli mücadelelerine tanık olmuştur. Tüm üst anlatılan yapı sökülmesine tabi tutulduğu ilgili dönemde, tahakkümcü kamusal alan her ne kadar gevşetirse de günlük hayatın içinde tüm debdebesiyle devam eden iktidar ilişkileri tarafından beslenen özel-kamusal ikiliği kendini 21. Yüzyılın Türkiye’sine taşıyabilmeyi başarmış görünmektedir.

5d. Kentteki Eril Hegemonya

Tarih boyunca kadın, erkeğin (babanın ya da kocanın) gözetimi altında sokakla ilişki kurabilmiştir. Zamanla, özellikle ekonomik gelişmeler kadının; emeğiyle, işçi ya da tüketici rolüyle sokağa çıkmasını şart kılmıştır. Ancak bu durum erkeklerin yeni yeni ‘tedbirler’ almasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Göle’nin ifadeleriyle Osmanlı döneminde de, “kadın toplumsal yaşama katıldıkça, kentsel gündelik yaşamda cinsiyetlerin biraradalığına sınırlamalar getirilmiştir” (1991, s. 71). Bunun birçok yansıması mevcuttur. Evin direği olarak kurgulanan erkeğin özel alandaki tahakkümü, 21. Yüzyıl Türkiye’sinde kamusal alana taşarak sürmektedir.

İncelenen kiraathaneler, adeta bunun izdüşümüdür. Batman örneğinde kiraathaneler; toplumsal pratiklere etkisiyle, gündelik hayatın deneyimlenmesiyle ve yapısal tasarımıyla eril bir mekân olarak kurgulanmıştır. Öyle ki, bu yerler ‘kadınlığı’ ve ‘erkekliği’ tartan, hatta denetleyen mekânlardır. Bir nevi “erkeğin evi” (Demren, 2007, s. 58) olarak nitelendirilebilecek olan bu yerler, kadının kent hakkını tayin edebilmektedir:

“Ama yine de bir şekilde buralar burada yaşamının nasıl olması gerektiğini söyleyen baskı mekânları...” (E6, Öğretmen).

Batman’da şehrin en işlek caddelerine ve meydanlarına taşan tabureleriyle kiraathaneler, kentin kadınlara sessizce komut vermektedir. Kadına yolun neresinden yürümesi, nasıl giyinmesi ve hangi desibelde gülmesi gerektiğini söyleyen bu mekânlar, kentteki eril hegemonyanın göstergesidir. Cinsiyetlendirilmiş bir kent olarak Batman’ın kiraathaneleri şehrin ortalık yerindeki oturma planlarıyla kadını sürekli denetlemekte, buralarda görsel ya da sözlü tacizler sıkça yaşanabilmektedir:

“Kaldırımlar yayaların, halkın. Ve halktan da tepki görüyor. Bayanları da, çocukları da rahatsız ediyor bu durum. Taciz var. Çoğunlukla bakarak rahatsız etme, ama sesli taciz de var.” (E13, Tekstilci).

“Oradan geçen bayanlar, engelliler yaşlılar için olumsuz bir şey. Özellikle Batman-Diyarbakır Caddesinde kadınları rahatsız ediyor bu oturma düzeni. Hatta ben böyle bir oturma durumunda bir tacize şahit oldum. Sesli de yapıldı, gözle de taciz var.” (E11, Öğrenci).

“Bu çok rahatsız edici bir durum. Her ilin belediyesi bununla ilgili önlem almalı bence. Gerekirse cezai işlem bile uygulanmalı. Yollar araçların, kaldırımlar insanlarındır. Ama Batman’da sanki buralar o işletmenin kendisiymiş gibi davranıyorlar. Kimse de bir tepki göstermiyor. Kadın arkadaşlarımız bahar aylarından sonra Batman caddelerinde hiçbir şekilde yürüyemiyoruz, diye şikâyet ediyorlardı. Kadınlar için uygun değil. Gerçi ben herhangi bir tacize tanık olmadım. Zaten seçici biriyim. Her yerde oturmam. Fakat yürürken ben de fark ediyorum. Görsel taciz illa ki, oluyor. Ben kanıtlayamam ve tacizi yapan adam beni haksız çıkarır diye şimdiye kadar fark etsem de bir şey yapamadım. Mesela aynı böyle bir durumdan dolayı kavga eden bir arkadaşım oldu. Davası hala sürüyor hatta.” (E8, İş Güvenliği Uzmanı).

“Kadınları çok rahatsız ediyor. Bir defasında serserinin biri laf attı. Hemen kalktım. O terbiyesize gününü gösterdim. Kız hemen geldi, teşekkür etti.” (E1, Çiftçi).

“Bu tarz bir duruma şahit oldum. Ve hep birlikte tacizi yapan kişiye müdahale ettik. Buna göz yumamayız.” (E4, Fizyoterapist).

“Kimse kendi mevkiinin dışına çıkmamalı. Bu, insanları etkiler. Özellikle kadınları çok rahatsız ediyor. Bayanlarımız özgür değil.” (E9, İşsiz).

Görülebileceği gibi Batman örneğinde kentteki gayri-şahsi ve anonim ilişkiler, kadın için eşitlikçi ve erişilebilir olmanın epey uzağındadır. Batmanlı erkek, kentin sokaklarını ve bilmediği diğer mekânlarını merakla ve zevkle keşfederken; Batmanlı kadının kent deneyimi ise kısıtlama, dışlama ve zorluklarla mücadele etme üzerine şekillenmektedir. Özellikle namus kavramına dayanan bir ahlak anlayışıyla pekiştirilen ataerkil toplumsal düzende çoğu kez bakire/anne/fahişe üçlemesiyle sınırlandırılan kadın, üçüncü kategoriye düşmemek için kendini sürekli bastırmalı, özel alan ile sınırlamalıdır (Çavuşoğlu, 2014, s. 73). Batman kenti; ortak çalışma alanlarıyla, parklarıyla, pazarlarıyla, meydanlarıyla kadınlar için bir taraftan özgürleşme alanı gibi görünürken diğer taraftan da dışlama mekanizmalarıyla döşelidir. Batman’da sokaklar, bu antinominin çelişkileriyle doludur. Dahası, “kaldırımlarda meydana gelen çok sayıda minik temas” kamusal alanlarda yanındaki erkek tarafından baskı ve şiddetin farklı türlerine maruz kalan kadını güvensizlik ve korku haliyle kaplamaktadır.

Görece geç modernlikler arasına girebilecek Türkiye’nin demokrasisi, özgül özelliklere sahiptir. Bir uygarlıktan ötekine devrimsel bir hamleyle geçmiş ve kültürel hasletlerini çağdaş dünyanın ‘gereklere’ uyarlanması sürecinde kimi paradokslar yaşamış bir toplum olarak ülkemiz, kimi paradokslarla kuşatılmıştır. Kadının görünürlüğü, farklı etnik grupların ve dillerin ifadesi, din ve devlet ilişkisi, birey ve devlet ilişkisi gibi konularda muğlaklık devam etmektedir. Bu yüzden kadınların sokağı kullanmasının önemi gibi dirimsel konuları irdelemek, coğrafyamızdaki trendleri ve alışkanlıkları tartışmak, kırılgan temsili demokrasimizin niteliğini artırmak için oldukça önemlidir. Zira kentin mekânlarını ve sokaklarını kullanamayan kadının kendine olan güveninde, hayal gücünde, mücadele

etme ve var olma çabasında gedikler oluşacaktır. Bunların eksikliği de, arka planda kalmayı 'seçen' ötekilerin kurumsallaşmasını besleyecektir. Bu haliyle, güç asimetrilerinin yaşandığı homojen kamusal alanlar, dışlama stratejileriyle dolu bir mekanizmaya dönüşecektir. Oysa pratikte iyi gitmeyen tüm yönlerine rağmen kamusalığa aracılık eden her toplumsal deneyim üzerinde düşünmek epey hayatidir.

5e. Erişilebilirlik ve Eşitlik

Batman'daki kırathanelerin en önemli özelliği, gündelik yaşamda –en azından- erkekler arasındaki her türlü hiyerarşiyi nötrleştiriyor görünmesidir. Bu mekânda buldukları sürece birbirlerinin arkadaşı olan katılımcılar, ilişkilerinin dinamiklerini bu çerçevede kurmuşlardır:

"Namazdaki saflar gibi düşünün. Herkes eşitleniyor burada." (E6, Öğretmen).

"İşte kırathane ortamının güzelliği de burada. Buraya giren herkes oyun elemanı oluyor. Statülerini dışarıda bırakıyor. Böyle sıfatlarını önemseyen insanlar genelde diğer modern kafelere takılıyorlar." (E4, Fizyoterapist).

"Benim kapıcı arkadaşım da var. İl sağlık müdürü arkadaşım da var. Burada uzmanlık alanı herkesin oyun. Statüler dışarıda kalıyor." (E5, Öğretmen).

"(Gülerek) Katlamalı ve cezalı oyun biliyorsan herkesle oturursun. Hani şöyle söyleyeyim; kahve dışında ayrımcılık var ama kahve içinde böyle bir durum yok. Ama şu var birisi iyi eğitim almış ve zengin diyelim ve bir konuda doğru bir şey söyledi diyelim, herkes onu dinler, ona saygı duyar. Ama bu, bastırmak falan değil." (E10, İşsiz).

"Kesiklikle kimse kimseyi küçük görmez. Hor görmez. Tabi yüksekte uçan var ama gördüğümüz kadarıyla burada herkes eşit." (E9, İşsiz).

Hissedilen bu biraradalık duygusu, aslında ortak keyif duygusunun bir uzantısı gibidir. Kırathanelerdeki heterojen topluluklarında, buraya giren insanların birbirinden uzak durması özellikle oyun başlayınca mümkün olmamaktadır. Belli ritüellere ve geçiş üstünlüklerine ihtiyaç olmadan birbirleriyle hemencecik arkadaş oluveren erkekler çoğu zaman, oyun paydasında birleşir durumdadır. Gündelik hayat pratiklerini ve statü sınırlarını askıya alan oyunlar sırasında oldukça eğlenen erkekler, bu düzensiz işleyişte son derece mutludur. Oyunu kazananlar, kaybeden tarafı şaka yollu kızdırmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken kaybedilen taraf 'kadınlaştırılarak' pasif şekilde imgenlenmektedir. Böylece kırathaneler, erkeklerin kendi habituslarında erkekliklerini inşa edip yeniden-üretim sürecine soktukları bir ortam olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlişkilerin belli oranda eşitlik ve samimiyet zemininde tasarımılandığı bu yerlerde ailevi, mesleki ve sınıfsal hiyerarşik sınırlar yok gibi görünmektedir. Oysa buradaki kritik ifade 'gibi' kelimesidir. Çünkü tıpkı Nancy Fraser'in Habermas'ın burjuva kamusal alanına getirdiği eleştirisinde ifade ettiği üzere (2015, s. 113-116) "katılımcıların sanki toplumsal ve ekonomik olarak denklemiş gibi davrandıkları bu alanlar eşitsizlikleri sadece paranteze almaktadır." Oysa vaziyet, bireylerin sanki birbirlerinin dengiymiş gibi katıldıkları, hep birlikte ve uyum içinde eyledikleri, belki müzakere edebildikleri, sahiden demokratik kamusal ya da yarı kamusal alanlara sahip olmaları için sosyal eşitsizlikleri paranteze almanın yeterli olmadığını göstermektedir:

"Benim bulunduğum kahveye öyle savcıymış, valisiymiş gelmiyor." (E1, Çiftçi)

"Valla statü eşitsizliği her yerde oluyor. Bir mühendis, bir doktor adam gelip de kolay kolay kiraathanede oturmaz. Bu bir gerçektir. Genelde işçi kesimi gelir. Bunlar da zaten özgüveni kırık bir kesim. Diğerlerinin egosu tavan yapmış. Tabi benim görüşümde..." (E7, İnşaat İşçisi).

"Aslında statü eşitsizlikleri sadece buralarda değil her yerde yaşanıyor. Beyaz yakalı dediğimiz bu kesimde ego oluyor. Sarı baretliler kendini her zaman diğerinden altta görüyor." (E8, İş Güvenliği Uzmanı).

"Çoğunlukla herkes kendi dengini buluyor gibi bir şey. Kalkıp da bir savcısı olur, akademisyeni olur ne bileyim bir çiftçiyle ya da işsizle oturup oyun oynamıyor, sohbet etmiyor." (E13, Tekstilci).

"Statü eşitsizliği yaşanmıyor. Aynı ortamda aynı masada doktoru da, öğretmeni de, esnafı da oturup muhabbetimizi yapıyoruz. Bunlar genel olarak sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak tabi ki de denkmiş gibi davranamıyorlar ama benim ortamımda böyle bir şey yok. Mesela benim ortamımda bir su tesisatçısı arkadaşım var." (E2, Doktor).

Her bireyi onun yabancıyla bir araya getiren yapısı, karşılaşmalar mekânı olması ve yalnızlıkla baş etmeyi sağlayacak olanaklar sunması kentlerin özgül ve kıymetli özellikleridir. Ancak bu, kentlerin asla sekter olmayacağı anlamına gelmemelidir. Şöyle ki; "erkeklerin renkli kent deneyimi literatürde genellikle, beyaz, üst sınıf, heteroseksüel erkek kimliğiyle ilişkilendirilen "flâneur"lük kavramıyla ele alınır (Acuner, 2016, s. 5). Yani bu kavramla; söz konusu deneyimden dışlananın yalnızca kadınların olmadığı, bu kategorize sürecinin dışında kalan tüm kimliklerin kimi dışlama mekanizmalarına maruz kaldığı da kanıtlanmış olur.

Örneğin bu araştırmada görüşülen kişiler çoğunlukla Şafi Mezhebinden Müslümanlardır. Ortamlarının Gayri-müslim kişilere uygun olmadığını düşünenler görece az da olsa mevcuttur:

"Güneydoğu'nun profilinde Ateist pek yoktur. Burada yadırganır. Oyun oynayabilir. Çay içebilir ama konuşmayacak. Olmaz yani yer edinemez." (E5, Öğretmen).

"Batman'da ister istemez bir dışlama olur. Özellikle Gayrimüslimlere karşı hassas olduklarını düşünüyorum." (E8, İş Güvenliği Uzmanı).

Bunun dışında diğer görüşmeciler hiç kimseyi inancından ya da inançsızlığından dolayı dışlamayacaklarını, buna haklarının olmadığını dile getirmişlerdir.

"Ezidi benim arkadaşım var zaten. İnsanlık önemli olan." (E1, Çiftçi).

"Ateizme ve deizme de uzak değiliz. Bunlar artık günümüzde çok anormal şeyler değil. Günümüzde gençlerin eğilimi zaten bu yönde." (E4, Fizyoterapist).

"Ezidilere asla laf yok. Ben insanın mezhebiyle arkadaş olmam ki. Görüşleriyle, gönlüyle arkadaş olurum. Dindar olsun olmasın hiç önemli değil." (E7, İnşaat İşçisi).

"Benim muhabbet ettiğim insanların biri ateist, diğeri de siyasi İslamcı. Burada kimse başıra başıra "Ben ateistim" demiyor ya da kimse içeri şeriat bayrağıyla girmiyor. Kimse dini teorik konularda konuşmuyor. Ama konuşulsa bile kimse bu görüşünden dolayı dışlanmaz burada." (E10, İşsiz).

"Benim Ezidi ve Deist arkadaşlarım var. Böyle ortamlar ve her yer onlara açık." (E2, Doktor).

"Ezidiler ile bir sorunum yok." (E3, Öğretmen).

Anlaşılabileceği gibi görüşmeciler büyük oranda; farklı mezhep gruplarından olan bireylerin, deistlerin ya da ateistlerin ortamlarına rahatlıkla girebileceğini ifade etmişlerdir. Lakin buranın sonuçta bir oyun ve eğlenme mekânı olduğunu, zaten derinlemesine sohbetler için uygun bir yer olmadığını hatırlatmışlardır. Dolayısıyla bu konularla ilgili muhtemel bir sohbette kimsenin gerçek bir tartışmaya girmeyeceği konusunda da hemfikirdirler.

Görüşmeciler -benzer şekilde- çingenelere, dövmeli piercingli rockçulara, evsizlere ya da kadınlara karşı da belli ölçüde 'esnek'tir. Gerçi, alan araştırması yapıldığı sürece bu tip insanlara ilgili mekânlarda hiç rastlanılmamıştır. Bunun önemli sebeplerinden birinin, bu tip insanların kamusal alanda rahatsız edici bakışların hapsine alınmamak veya sözlü ya da fiziki tacize uğramamak istemeleriyle ilgili olduğu iddia edilebilir. Çünkü -en iyimser ifadelerle- bu kişilerin 'diğerleri' tarafından fark edilerek, bakışlara maruz kalacakları açıktır. Toplumsal normun dışındaki kişilerin, normlara intibak etmiş çoğunluk tarafından tehdit olarak algılandığı varsayılabilir. Örneğin, yukarıda söz edilen 'esneklik' hali eşcinseller için geçerli değildir:

"Eşcinsel gelirse, ben gelmem." (E3, Öğretmen).

"Eşcinseller kesinlikle bulunamaz. İnsanın aldığı terbiye çok önemli anlatabiliyor muyum?" (E13, Tekstilci).

"Eşcinseller konusu biraz karışık... Homoseksüel iki kadın gelse bir sorun olacağını pek sanmıyorum ama homoseksüel erkeklere aynı hoşgörü gösterilmeyecektir." (E8, İş Güvenliği Uzmanı).

"Yoo! Biz buna karşıyız." (E9, İşsiz).

"Eşcinseller giremez buraya. Yanda kafe var, onlar gidip oraya otursun. Zaten o tür kişiliği ya da hormon fazlalığı olanlar da buralara uğramaz." (E10, İşsiz).

"Eşcinseller mi! Yok gelemeler ne işleri var burada." (E11, Öğrenci).

Bu çalışmayla (kamusal alanın farklı tecrübelerini içermesinin muhtemel olduğu) Batman'daki kiraathanelerin tam anlamıyla erişilebilir ve eşitlikçi olmadığı görülmüştür. Karşıtlık üzerine kurulmuş olmasa da -bir şekilde- dışlama kurgusu üzerinden biçimlenen bu işleyiş içinde erişilebilirlik ve eşitlik ilkeleri sekteye uğramıştır. Siyasi ve/ya dini aidiyetinden kaynaklı olmasa da; toplumsal sınıftan, yaşam biçiminden, cinsel eğiliminden ve servet farklılığından kaynaklanan eşitsizlikleri nedeniyle katılımcılar, tam anlamıyla bir kamusal gövde olarak davranmayı başaramamaktadırlar. Dağınık, aritmik ve parçalı yapısıyla, incelenen kiraathaneler mevcut toplumsal değişkenlerden ve eko-politik yönlendirmelerden bağımsız değildir.

SONUÇ

Batman'da yapılan alan araştırmasında, sosyolojik açıdan ele alınan kiraathanelerin, birçok farklı özelliği kapsadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Batman'da yaşayan ve neredeyse müdavim sayılacak olan kiraathane katılımcılarının deneyimleri üzerinden anlaşılabilir.

Haftada en az beş gün kiraathaneye giden görüşmeciler tarafından buralar; eğlenmek, hoşça vakit geçirmek, oyun oynamak ve arkadaşlarla sosyalleşmek gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Bunun yanında dikkat çeken bir başka durum ise, kiraathanelerin yalıtım fonksiyonudur. Türkiye'nin görece küçük illerinden olan Batman'ın caddelerinde; herkesin

birbirine baktığını, selam verip selam istediğini, akrabalarla sıkça karşılaşmanın rahatsızlığını dile getiren görüşmeciler, bu yerleri şehirden kaçmanın bir yolu olarak da kullanmaktadır. Batman gibi patriarkal iktidarın nezdinde olan bir kentte yaşayan erkeklerin “sokağın gözleri”nden, rahatsızlık duymaları bu çalışmanın varabildiği önemli donelerden olmuştur. Katılımcıları tarafından sokağın gözetim gücünden kendilerini –bir nebze olsun yalıtılabildikleri ve sosyalleşebildikleri mekânlar olarak anlamlandırılan kıraathaneler öte yandan ekonomik sıkıntılardan, baskı ve/ya sorumluluklardan kaçışın da sığınağı olmuştur. Kıraathaneler, geçmiştekiyle benzer biçimde işsiz erkeklerin ya da iş saatleri dışında vakit geçirmek isteyen erkeklerin ortak bir deneyime dönüştürdükleri mekânlar olarak kurgulanmıştır.

İstanbul ve Kahire gibi Ortadoğu'nun en büyük şehirlerinde kahvehaneler ve kıraathaneler her şeyden önce bir sohbet mekânı olarak kurgulanmıştır. Batman'daki durum da farksızdır. Bilindik, popüler ve ulaşılabilir yerler olması sebebiyle kentteki kıraathaneler, toplumsal katılım ve müzakere mekanizmalarını devreye sokabilme olanağı taşımaktadır. Alan araştırmasından elde edilen bulgular bu potansiyeli ortaya koymaktadır. Sohbetler genelde geçim, kültür, eğitim ve özellikle siyasi konular üzerinedir. Spor bilhassa futbol konuşulan konular arasındadır. Katılımcılar, somut ihtiyaçlar ve yaşama dair ortak sorunlar hakkında konuşsa bile, bu ‘biraradalık’ ruhunu pratiğe dökmekte ve kamusal ruhlu bir kolektif haline dönüşmekte zorlanmaktadırlar. Ya da bu durum epey nadir gerçekleşmektedir.

Bu mekânlarda önemli ‘karşılaşmalar’ meydana gelmektedir. Şehirdeki yerliler ya da mülteciler arasında; Kürt, Ezidi, Süryani, Arap gibi farklı etnik ve dini topluluklar arasında, farklı siyasi eğilimler ya da farklı sınıf mensupları arasında gerçekleşen bu temaslar oldukça önemlidir. Herkesi ilgilendiren konuların neler olduğu ve herkesi ilgilendiren sorunların nasıl çözüme kavuşacağı, bu karşılaşmalar sırasında belirlenmektedir. Lakin sohbetlerde, erkekler arasında gönüllüğe dayalı sessiz bir ortaklık yatmaktadır. Bazı konular mahrem kabul edilip özel alana itilmiş, bu konular konuşulmak istendiğinde de tepki alınmıştır. Böylece toplumsal tahakkümden nasibini alan birçok konu, bu alanlarda gün yüzüne çıkma ve belki tartışılıp çözüme kavuşma fırsatını yakalayamamıştır. Çalışmada özel-kamusal alan dikotimisinin gündelik yaşamımızdaki yansısıyla karşılaşmıştır.

İncelenen kıraathaneler, adeta kentteki eril hegemonyanın izdüşümüdür. Bir nevi “erkeğin evi” olarak nitelendirilebilecek olan bu yerler, kadının kent hakkını tayin edebilmektedir. Kıraathanelerin oldukça esnek bir oturma planı vardır. İşlek caddeler üzerine konulan tabureler yardımıyla günün bazı saatlerinde kıraathanelerin alanı en işlek yollara kadar taşabilmektedir. Buralarda meydana gelen çok sayıda minik temaslara ve özellikle göz tacizleriyle kentteki kadınlar (katılımcıların kendilerinin de ifade ettikleri gibi) baskı ve şiddetin farklı türlerine maruz kalmaktadırlar.

Kenttekilerin gündelik yaşam pratiklerini ve kentin kimliğini etkileyen kıraathanelerde, kamusal müzakereye ve toplumsal katılıma öncülük eden yurttaş aktiviteleri gerçekleşmektedir. Ancak karşıtlık üzerine kurulmuş olmasa da -bir şekilde dışlama kurgusu üzerinden biçimlenen işleyiş içinde erişilebilirlik ve eşitlik ilkeleri sekteye uğramıştır. İncelenen kıraathaneler; güç asimetrisinin ve toplumsal eşitsizliklerin üstesinden gelen bir kamusal alana kanal açamamıştır. Kadınlar, homoseksüeller, orada bu kimliği ile var olmak ve konuşmak isteyen deist ya da ateistler, meşru çoğunluğun kurumsallaşan normlarının dışında yer alan ‘diğerleri’ bu alanda yer alamamıştır. Kabul

edilen resmi görüş ve yaşam biçimlerini reddeden hiçbir katılımcı bu kamusal alanda görünür olamamıştır. Kadın-erkek, varlıklı-yoksul, heteroseksüel-homoseksüel ve 'kabul edilebilir-kabul edilemez' benzeri klikler üzerinden oluşturulan etkileşime ve iletişime eşit katılım sağlanamamıştır. İncelenen kırathanelerde kamusal müzakerenin işleyişiyle ve sözün oluşumuyla ilgili yaşanan tüm bu sınırlandırmalara rağmen; günlük yaşam tecrübelerine, bir aradalığa, dinleyeme, eylemeye, yer yer dayanışmaya yer verilmektedir. Dolayısıyla bu yarı-kamusal alanlarda toplumsal değişim ve mücadele uzantılarının dönüştürücü ve şiddet dışı potansiyelleri yatmaktadır. Ve pratikteki iyi gitmeyen tüm yönlerine rağmen kamusalıca aracılık eden bu toplumsal mekânların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

SUMMARY

This research focuses on the public sphere possibility of Batman teahouses. The city has a socio-cultural heterogeneous structure. Different ethnic and religious communities, such as Yazidis, Kurds, Syriac and Arabs live here. Due to its proximity to the border, Batman has become one of the cities refueged by Kurdish refugees coming from Iraq after the Gulf War and Syrians who have recently escaped from the ISIS terrorist organization. The city has been and is going through a very giant process, both with the external migration affected by the refugee movements and with the internal migration waves affected by the terror and economic variables. At the same time Batman is in a sociologically interesting position with its teahouses, which appear as highly frequented places in its neighborhoods, streets and squares. There are 'encounters' between different ethnic groups, different class members and different political affiliations. This study is concerned with the possibility of the mentioned encounter spaces to be a public sphere. The inevitable way of living as a community is through social participation networks. What is unclear is the active usage of participation networks in question in Turkey. The aim of this study is to see how much the city teahouses, which reflect the identity of the city, have pioneered or influenced this. In this research, the teahouses in Batman province, which has exhibited a very dynamic pattern in economic and cultural terms, especially in the last half century, have been discussed with this perspective.

Cities are important phenomena because of their role on social interactions. Social groups and individuals living in the city make this process dynamic by acting and transferring experience to each other. There is a deep and mutual connection between the city and the city people. The city, which gains a spirit and identity with the city people's own hands, gives an identity to the people who live there after a while. Thus, definitions such as Istanbulian, Jerusalemian or Parisian find meaning. A city gains a unique identity not only with its natural, historical and economic characteristics, but also with human movements and sociological factors. Having a heterogeneous structure in ethnicity and in religion, and also hosting many refugees due to the proximity of it to the border, Batman Province of Turkey emerges with a common teahouse culture. In these spaces, which stand out in the streets, in squares and even in the busiest streets of the city, there are important 'encounters' happening. These places, which contain different ethnic groups, different class members and segments from different political belonging, are the micro worlds of public spheres. Therefore, the theoretical basis of the study is the theory of public sphere.

The concept of public sphere used by researchers to comprehend the social life involves some complexity of meaning. However, this concept continues to be of interest as it

allows us to engage in an interdisciplinary dialogue and is related to the 'common life'. Beyond being the subject of political and legal debates, the public sphere can also be the subject of media, art, history and women's movements. It is very difficult to give place to only one of the rich public sphere literature contributed by theorists such as Kant, Arendt, Rawls, Habermas, Negt and Kluge. However, this concept refers to an area in our social life in which something similar to the public can be created. This area is a place of encounters in which social antagonisms can be expressed, but in a way, it is also possible to establish a partnership between people. As Habermas puts it to the attention, in every conversation where private individuals gather by forming a public body, a part of the public sphere becomes an asset. Batman teahouses processed with this axiom carry important potentials for alternative public spheres.

The study was conducted through conversations, determinations and observations to the extent permitted by qualitative research, without concern for generalizability on the grounds of different existence forms of both public speech and public debate. In this respect, the study aims to provide a prelude to further investigations in this area. For this purpose, the method used in this research was the qualitative research method. The population of the study consists of the participants living in Batman who are going to the teahouses in the province. Samples, on the other hand, are male participants who regularly go to these places. Face-to-face interviews were conducted with 13 male participants using semi-structured interview form.

Findings from the interviews were evaluated under five headings. The study was evaluated in the light of the data obtained from problems such as the meaning of the teahouses, discursive negotiation problem, private-public dichotomy, masculine hegemony in the city and accessibility and equality. The teahouses in the study in a pure meaning are neither public nor private. It contains qualities that contain both of them. It is private because it has the characteristic of being a unique place with its unique participants and their unique acts. It is public because it is open to people living in the region and shared by the citizens. For this reason, the discussed teahouses can be referred to as 'semi-public' spheres. While comparing each individual or segment with their own foreigner, these spaces are open to commercial guidance as they are subject to private ownership. Therefore, with their controllable sides, by whom and how these spaces will be used are also controllable. For example, as it can be better understood in the above text, in these teahouses, no participant, who rejected the accepted official views and lifestyles, was visible in this public sphere. Equal participation was not achieved in the interaction and communication established through the men-women, wealthy-poor, heterosexual-homosexual and acceptable-unacceptable factions. The examined teahouses are not the only places of public sphere. However, they have the potential to become a specific branch within a multiple and rich public sphere bundle. Despite all the exclusions related to the functioning of public negotiation, the experiences of daily life, togetherness, listening, action and sometimes solidarity are included in these examined teahouses. Therefore, the transformative and non-violent potentials of social change and struggle extensions lie in these semi-public spheres.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (2005). *Türk Sineması Üzerine Yazılar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Acuner, D. (2016). Canavarlaş(Tırıl)An Kent Sokakları: Kadının Kent Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 8(1), 1-14.
- Arendt, H. (2011). *İnsanlık Durumu*. (B. S. Şener, çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, A. (2009). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Baş, E. ve Cengiz, E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Evlilik Ve Aileyi Anlamlandırma Biçimleri: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği. *İmgelem Dergisi*, 2(2), 1-23.
- Baş, E. ve Kültür, A. (2017). *Distopyalarda İdeoloji Biz Cesur Yeni Dünya 1984*. T. Öztürk (Ed.), Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar (257-281) içinde. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (H. Aydın, çev.), Konya: Eğitim Kitabevi Yayınlar.
- Berktaş, F. (2015). *Çoğulluk Yeryüzünün Yasasıdır*. M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan (707-713) içinde. İstanbul: Hil Yayın.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, A. B. (2006). Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Haziran, 173-191.
- Dahlgren, P. (2005). The Internet Public Spheres and Political Communication: Dispersion and Deliberation, *Political Communication*, 22, 147-162.
- Demir, O. Ö. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Demren, Ç. (2007). *Kahvehane Erkekliği: Ankara'da Bir Gecekondu Mahallesi Örneği* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Ankara). Erişim adresi: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/6046/Bir%20Erkeklik%20Mekanı%20Olarak%20Kahvehaneler.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Deveci, C. (2007). Siyasetin Sınırı Olarak Kamusal Alan: Arendt'in Kant'tan Çıkarsadıkları, Ankara: *Doğu Batı*, 2 (5), Kasım, 111-129.
- Es, M. ve Güloğlu, T. (2004). Bilgi Toplumuna Geçişte Kentleşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 79-93.
- Fraser, N. (2015). *Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı*. M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan (103-133) içinde. İstanbul: Hil Yayın.
- Georgeon, F. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri, Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 43-85.
- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2016). *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2014). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. (T. Bora ve M. Sancar, çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2015). *Kamusal Alan*. M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan (95-103) içinde. İstanbul: Hil Yayın.
- Hansen, M. (2015). *Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin Kamusal Alan ve Tecrübesi: Değişken Karışım ve Genişlemiş Alanlar*. M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan (141-179) içinde. İstanbul: Hil Yayın.
- Hattox, R. S. (1998). *Kahvehane ve Kahvehaneler – Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğudaki Kökenleri*. (N. Elhüseyni çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hekimoğlu, G. (2019). *Televizyondaki Agora: Bir Kamusal Alan İmkânı Olarak Televizyon*. Ankara: Gece Akademi.

- Kalaycı, N. (2013). Farklılıkların Temsili Sorunu ve Kamusal Alan, *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 1-25.
- Kant, I. (1984). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme, Seçilmiş Yazılar*. (N. Bozkurt, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 373 – 392.
- Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 344-357.
- Keane, J. (1995). Structural Transformations of the Public Sphere, *The Communication Review*, 1(1), 1-22.
- Malkoç, İ. B. (2018). Makro Bir Siber Kamusal Alan Olarak Twitter: Türkiye'nin "Trending Topic"leri Analizi, *Sosyoloji Notları*, 1(2), 100-126.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürçü, çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (F. Koçak Canbaz ve M. Öz, çev), Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Mill, J. S. (2012). *Hürriyet Üstüne*. (M. O. Dostel, çev.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Negt, O. ve Kluge, A. (2015). *Kamusal Alan ve Tecrübe Giriş*. M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan (133-141) içinde. İstanbul: Hil Yayınları.
- Oğurlu, İ. (2014). Çevre- Kent İmajı - Kent Kimliği- Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 26, 275-293.
- Öğün, S. S. (2007). Kamusal Hayatın Kültürel Kökleri Üzerine, Ankara: *Doğu Batı*, 2(5), 55-63.
- Özbek, M. (2015). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (S. Durak ve A. Yılmaz, çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (T. Birkan, çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- T.C. Batman Valiliği, (2019). Erişim Adresi: www.batman.gov.tr/
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (t.y.). Erişim Adresi: www.gap.gov.tr/batman-sayfa-5.html
- Tocqueville, A. (1994). *Amerika'da Demokrasi*. (İ. Sezal ve F. Dilber, çev.), Ankara: Yetkin Yayın.
- Volkmer, I. (2003). The Global Network Society and Global Public Sphere, Society for International Development: *Thematic Section*, 46(1), 9-16.
- Wirth, L. (2002). *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme 20. Yüzyıl Kenti*. Ankara: İmge Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. C.(2002), Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, 10, 635–639.
- Yükselbaba, Ü. (2012). *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden İletişimsel Kamusal Geçiş*. İstanbul: Levha Yayıncılık.

15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Demokratik Bilincin Kutsal Bileşenleri

Doç. Dr. Yılmaz Demirhan

Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
yilmaz.demirhan@dicle.edu.tr

Doç. Dr. Musa Öztürk

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
mozturk@ybu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, 15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içerisindeki FETÖ mensuplarının gerçekleştirilen darbe kalkışmasının bastırılmasından sonra kamu düzeninin yeniden tesisi ve demokratik düzenin tahkimi amacıyla devletin bazı araçlardan nasıl yararlandığını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede önce Türkiye’de demokratikleşme süreci ve bu süreci kesintiye uğratan darbe ve darbe girişimleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra 15 Temmuz kalkışması ardından hükümetin dinî, askerî ve toplumsal alandan özenle seçtiği bazı sembol, simge, ritüeller etrafında yeni bir kolektif bilinç inşa edilme çabasına dikkat çekilmektedir. Çalışmada, sosyolojik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan kuramsal yaklaşımlardan biri olan sembolik etkileşimci bakış açısından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: FETÖ, 15 Temmuz, semboller, ritüeller, demokrasi.

The Sacred Components of Democratic Consciousness After July 15 Coup Attempt

Abstract

This study aims to explain how the state benefited from some tools to reorganize public order and consolidate the democratic order after the suppression of the coup attempt by the members of FETO (Fethullahist Terror Organization) in the army on 15 July 2016. In this context, firstly, brief information is given about Turkey’s democratization process and coups and coup attempts that interrupted this process. Then, after July 15 coup attempt, attention is drawn to the effort of the government to build a new collective consciousness around some symbols, icons and rituals which were selected by it from religious, military and social spheres. This study includes the symbolic interactionist perspective which is one of the theoretical approaches widely used in sociological researches.

Keywords: FETO, July 15, symbols, rituals, democracy.

GİRİŞ

Ulusçuluk hareketlerinden en çok imparatorluklar etkilenmiştir. Bunların başında Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan imparatorluğu gelmektedir. Balkan Savaşları (1912-1913) ve akabinde cereyan eden I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasında pek çok etnik unsur Osmanlı Devletinden ayrılarak ulusal bağımsızlığına kavuşmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında işgale uğrayan Osmanlı toprakları üzerinde Kurtuluş Savaşı (1919-1922) sürecinde verilen uzun, zorlu ve çetin bir mücadele sonucunda Türkiye Cumhuriyeti (1923) kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk döneminde gerçekleştirilen reformlar büyük ölçüde Osmanlı'nın son döneminde girilen reformların bir devamı niteliğindedir. Bu anlamda Cumhuriyet'i kuran kadronun topluma bakış açısı ile Osmanlı'nın son dönemindeki yönetici sınıfın topluma bakışı büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Öyle ki yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde devletin idare şekli Cumhuriyet olmasına ve bu durum anayasada Halkçılık başlığı altında ifade edilmesine rağmen, dönemin yöneticileri reformları gerçekleştirirken halkı yönetime ve karar alma süreçlerine dahil etmemişlerdir. Ne askerler II. Abdülhamit'i tahttan indirirken ne de Cumhuriyetin kurucu kadrosu Saltanatı ve Halifeliği kaldırıp iktidar ve bağlı müesseselerin yetkilerini millet iradesinin yeni temsilcisi olarak kabul edilen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne aktarıırken ciddi bir halk direnişiyle karşılaşmamışlardır.

Halk arasında Orduya karşı çıkmama, askerlere karşı direnmeme anlayışının sonraki dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Mesela; 27 Mayıs 1960'ta, 12 Mart 1971'de, 12 Eylül 1980'de askerler siyasete doğrudan ve 28 Şubat 1997'de¹ de dolaylı olarak müdahale ettiklerinde toplumdan ciddi bir tepkiyle karşılaşmamışlardır. Hatta 27 Nisan 2007 gecesi Genel Kurmay Başkanlığı'nın internet sitesine konulan ve uzun bir süre de sitede yayında kalan Elektronik Muhtıra'ya (E-Muhtıra) hükümet dışındaki/haricindeki siyasi çevrelerden ve halktan güçlü bir sivil tepki ortaya konulamamıştır. Toplumun ve siyaset kurumunun bu tepkisizliği yaklaşık olarak her on yılda bir tekrarlanan darbe veya darbe girişiminde bulunan gruplara dolaylı olarak cesaret vermiştir denilebilir.

Türk halkının geleneksel olarak askere karşı çıkmaması ordu içerisinde darbe yanlısı fikirlerin zemin bulmasını kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür. Halkın demokrasiye sahip çıkarak darbecilere veya darbeye teşebbüs edenlere direnç göstermemesi pek çok kez askerleri siyasal iktidarlara karşı darbe planlarken cesaretlendirmiştir. Küçük bir kesim dışında halkın kahir ekseriyeti darbeleri meşru görmese de halk; darbecilere olan tepkisini sokaklara inerek, meydanlarda toplanarak değil de sandıkta dile getirmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte darbeye maruz kalan siyasal iktidarlara ve siyasal parti temsilcileri de darbecilerin eylemlerini genellikle sessiz sakin biçimde kabul etmiş ve adeta her seferinde kaderlerine razı olmuşlardır. Bunda elbette 1960 darbesi neticesinde başbakan Adnan Menderes ve iki bakanının (Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan) idam edilmelerinin büyük etkisi olmuştur. Darbeye direnme ihtimalini düşünen her siyasetçinin zihnine bu büyük acının resmi kazındığından direnme düşünceden pratiğe geçememiştir. Buna rağmen her darbe girişimi sonrasında siyaset kurumu büyük yaralar almıştır. Siyasiler ve siyasi partiler darbeye diren(e)memiş olsalar da çeşitli şekillerde cezalandırılmaktan kurtulamamışlardır.

¹ Türkiye'deki askeri darbe ve darbe teşebbüsleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

Mehmet Barlas (2000), Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi, Birey Yayınları; Ali Bayramoğlu (2018), 28 Şubat Bir Müdahalenin Günceci, İletişim Yayınları; Çetin Yetkin (2011), Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Kilit Yayınları; Cemil Koçak (2017), Darbeler Tarihi, Timaş Yayınları.

Siyasi partilerin kapatılması, parti liderleri ve bazı parti üyelerinin belirli bir süre siyasetten men edilmeleri ve bazılarının hapis cezasına çarptırılmaları bunlar arasında sayılabilir.

Osmanlı döneminden beri devam eden bu gelenek 15 Temmuz 2016 ile değişmiş, o gece adeta Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Darbe girişimi esnasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın gece 00:22’de CNN Türk’ten Hande Fırat’ın programına bağlanıp vatandaşları direnmeye davet etmeden önce halkın bir kısmı inisiyatif olarak sokağa inmiştir.² Cumhurbaşkanının çağrısı ile artan sivil kitle darbeci askerlere karşı direnerek (silaha ve şiddete başvurmada) darbenin püskürtülmesinde tarihi bir rol oynamıştır. Halkın inisiyatif olarak darbecilere karşı direnmesi ezberleri bozmuş, darbecileri hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu durum Türkiye’de geç de olsa demokrasi kültürünün kök salmaya başladığının, demokratik kazanımların halk tarafından içselleştirildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Halk, 15 Temmuz gecesi daha önce yapılmamış olanı yaparak darbe girişiminin önlenmesinde büyük pay sahibi olurken, siyasal iktidar da 15 Temmuz’u takip eden günlerde bu direniş ruhunu diri tutmak için yeni bazı adımlar atmıştır. Bu kapsamda hükümet, Türk demokrasi tarihi açısından yeni bir milad oluşturma adına bazı simge, sembol ve ritüeller üzerinden demokratik ruhu canlı tutarak bu sürecin toplum tarafından sahiplenilmesini öncelemiştir. Dinî, askerî ve toplumsal/kamusal alanlardan seçilen bazı simge, sembol ve ritüeller etrafında yeni bir birliktelik ruhunun oluşturulmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. Diğer bir ifadeyle demokrasi, milliyetçilik ve beka kaygısı etrafında kümelenen kolektif enerji, ritüeller vasıtasıyla belirli kalıplara dökülerek demokrasinin tahkimine tevhit edilmiştir. Demokratik bilinç kutsal bileşenler etrafında yeniden yoğurulmaya başlanmıştır. Bu anlamda 15 Temmuz sonrasında belirli semboller üzerinden toplumu demokrasi etrafında bütünleştirecek yeni bir “birlik” literatürünün çok hızlı bir şekilde hayatımıza girmeye başladığı görülmektedir.

Çalışmada ilk olarak Türkiye’de askeri müdahaleler hakkında bilgi verilecek; ardından 15 Temmuz sonrasında siyasal iktidar tarafından belli alanlardan (dinî, siyasî, askerî) seçilen bazı özel söylem, simge ve sembollerin topluluk ve kültür oluşturucu etkileri üzerinde durulacaktır. Bunların siyaset sosyolojisi açısından demokratik bilincin/demokrasi bilincinin ve demokrasi kültürünün derinleşmesine ne düzeyde katkı sağlayabileceği tartışılacaktır. Çalışmada sosyolojik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan kuramsal yaklaşımlardan biri olan “sembolik etkileşimci bakış açısı”ndan yararlanılmıştır.

1. Türkiye’de Demokrasi ve Askeri Darbeler

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı mirası üzerine kurulmuştur. Bu yüzden Osmanlı geçmişi dikkate alınmadan modern Türkiye tarihi tam olarak anlaşılamaz. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı’nın tek mirasçısı olmasa da Osmanlı temelleri üzerinde en dolaysız şekilde kurulmuştur. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden coğrafya tasavvuru, 1918’den sonra aniden gerçekleşmemiştir. 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren toprak kayıplarının hızla artması (ayrılanların kendi ulus-devletlerini kurmaları) son dönem Osmanlı yöneticilerinin zihnindeki devlet tasavvurunun imparatorluk sonrasına intikal etmesini kolaylaştırmıştır. Sınırların ve halkların tanımı günden güne değişip daha çok tartışmaya

²Andy-Ar’ın 19 Temmuz’da 1.496 kişiyle telefonda/telefonla yapmış olduğu ankete göre halkın %65,7’si Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın davetiyle sokağa çıkmıştır. Aynı araştırmaya göre halkın %72,6’sı rütbeli askerlerin arkasında başka devletlerin olduğunu düşünmektedir. <https://onedio.com/haber/15-temmuz-sonrasi-ilk-anket-sokaga-kimler-cikti-tehlike-gecti-mi-724413>, (28 Ocak 2019).

açık hale geldikçe, devlet ideali Osmanlı reformcularının zihinlerindeki açıklık ve saflığını korumaya devam etmiştir. Bu kadrolar Türkiye Cumhuriyeti'nin idarecileri haline gelince, kendi hayallerinde kurdukları devlet idealine duydukları sadakati Cumhuriyet'e yöneltmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından gelen diğer devletler ondan miras olarak çok şey almışlarsa da aralarında bu türden bir süreklilik söz konusu olmamıştır (Findley, 2011, s. 5-6).

Findley'in de belirttiği gibi (yaygın bir biçimde akademik dünyada da kabul gören bu görüşe göre) Türkiye Cumhuriyeti bir bakıma Osmanlı'nın son iki yüzyılında başlayan modernleşme ve demokratikleşme arayışlarının zorunlu olarak başka bir form içinde ortaya çıkmış bir sonucudur. Bu nedenle eğer Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşmasından ve bu kurumsallaşmayı zaman zaman kesintiye uğratan askeri darbelerden bahsedilecekse mutlaka Osmanlı dönemindeki öncüllerine ve kurucu unsurlarına, bu dönemde yenilikçi kesim ve gelenekçiler arasında yaşanan siyasi gerilimlere ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasi, hukuki, dini, idari değişimler ile yasal kurumsal oluşumlara bakmak gerekmektedir.

Türkiye'de demokrasi deneyiminin ilk adımı Sened-i İttifak'a (1808) kadar geri götürülebilse de esas anlamda bu deneyim Tanzimat Fermanı (1839) ile başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın temel özelliği Osmanlı Devleti'nde tebaadan vatandaşlığa geçişin başlangıç noktasını teşkil etmesidir. Demokrasi deneyiminin ikinci adımını ise Islahat Fermanı (1856) oluşturmaktadır. Islahat Fermanı'nın temel özelliği ise Osmanlı tebaasının her alanda eşitliğini sağlamasıdır. Demokrasi deneyiminin üçüncü adımını ise Kanun-ı Esasi (I. Meşrutiyet 1876) teşkil etmektedir.

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla karşılaştırıldığında Kanun-u Esasi daha üst, çatı bir hukuki düzenlemeyi içermektedir. Kanun-u Esasiyle birlikte padişah ilk defa egemenlik haklarından bazılarını meclisle paylaşmıştır. Sultan II. Abdülhamit iktidara geldikten kısa bir süre sonra patlak veren Osmanlı Rus Savaşı (1877-1878) gerekçesiyle meclisi feshederek Anayasa'yı (Kanun-u Esasi'yi) askıya almıştır. Uzun yıllar kapalı kalan meclis ancak II. Meşrutiyet döneminde açılmıştır. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet, 1918 yılına kadar sürmüştür. 1908-1918 arası demokrasi açısından tam bir laboratuvar özelliği taşımaktadır (Çaha, 2011, s. 223). İlber Ortaylı II. Meşrutiyetin ilanını modern Türkiye tarihi açısından şöyle değerlendirmektedir:

"1908 devrimi anayasal sistemde önemli yeni kurumlar yaratmıştır. Bunların yanında toplumsal hayatımızda siyasal partilerin vazgeçilmez öğeler olarak doğusu, derneklerin faaliyeti, toplantı, gösteri ve grev hakları, basın özgürlüğü yer alır. 1908'den sonra İstanbul'da ve diğer vilayetlerde yapılan iki dereceli seçimlerle Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştı. II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları siyasal hürriyetlerin kullanılışı, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıp örgütlenmesi yönünden Türkiye tarihinin altın sayfalarından biri sayılmalıdır. II. Meşrutiyet'te toplum ve devlet hayatımızda laik bir sisteme geçiş de başlamıştır. Gene eğitim kurumlarının da ilköğretim düzeyinden ele alınıp laik bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesine girişildiği görülmekteydi. Darülfünun'un, yani üniversitemizin özerkliği de bu dönemde gündeme gelen ve kısmen gerçekleştirilebilen, Türk eğitim tarihinin onurlu bir olaydır (Ortaylı, 2001: 64)."

İttihat ve Terakki yönetiminde iken başlayan I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında girmiştir. İtilaf devletlerinin savaşı kazanmasının Osmanlı Devleti üzerindeki en önemli etkisi Osmanlı'nın parçalanması olmuştur. I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda cereyan eden Kurtuluş Savaşı sonunda Cumhuriyet'e geçilmiştir.

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen seçimlerde o günkü mecliste yer alan Birinci ve İkinci Grup yarışmış ve seçim Birinci Grubun zaferiyle sonuçlanmıştır. Daha sonra Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüşmüştür. İkinci Grup ise 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuş, fakat daha sonra Fırka, Şeyh Sait İsyanı (1925) ile ilişkilendirilerek kapatılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin güdümünde oluşturulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (1931) deneyimi de kısa sürmüş, fırka kurulduktan kısa bir süre sonra kendisini feshetmek zorunda kalmıştır. Haliyle CHP, ülkeyi 1950 yılına kadar fiili olarak tek parti sistemi ile yönetmiştir (Tunçay, 2015, s. 140, 234).

II. Dünya Savaşı'nda (1939-1945) tek-parti yönetimindeki Nazi ve Faşist rejimleri (Almanya, İtalya vb.) yenilip, savaş demokrasi cephesi kazanınca; dünyada demokratikleşmeye doğru bir eğilim yaşanmıştır. Türkiye savaş boyunca denge politikası izlemiştir. Fakat savaş sonrasında tek-parti diktatörlüğündeki SSCB'nin de kazananlar safında yer alması Türkiye'yi bir tercihte bulunmaya zorlamıştır. Türkiye, tercihini demokrasi cephesinden yana kullanarak 1946 yılında çok partili hayata geçmiştir. Savaşın sona CHP'den *Dörtlü Takrir* krizi ile ayrılanlar 1946 yılında Demokrat Partiyi (DP) kurmuştur. 1946 seçimlerinde *açık oy gizli sayım* yönteminin uygulanması seçimleri şaibeli hale getirmiştir. Sayım sonrasında seçimden CHP, birinci parti olarak çıkmış ve 4 yıl daha tek başına iktidarda kalmıştır. Gizli oy açık sayım ve sandıkta hâkim denetiminin hayata geçtiği 1950 seçimleri açık ara DP'nin zaferi ile sonuçlanmıştır. 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimlerde de DP iktidarını sürdürmüştür. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle (Çaha, 2011, s. 235) DP iktidarı sona ermiştir. Yassıada'da yapılan yargılama sonucunda başbakan, dışişleri ve maliye bakanları idam edilmiş, pek çok milletvekili tutuklanmış, ordu içinde ise tasfiyeye gidilmiştir. Darbenin ardından yeni bir anayasa hazırlanarak devlet yeniden yapılandırılmış ve iki meclisli bir sisteme geçilmiştir.

Darbeden sonra Türkiye'de bir normalleşme (demokratikleşme) süreci başlasa da 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi, 27 Nisan 2007 Askeri e-Muhtırası bu normalleşmeyi tersine (otoriterleşme) çevirmiştir. Askerlerin sistematik olarak her on yılda bir siyasete müdahale etmeleri onların kendilerini sivillerin çözümediği sorunları çözen, rejimin tehlikeye girmesini önleyen, devletin sahibi kadrolar/kişiler olarak görmelerine neden olan yanlış bir zihniyetin gelişmesine yol açmıştır. Bu anlayışın son halkası 15 Temmuz 2016 gecesi sivil siyasal iktidara karşı girişilen darbe teşebbüsüdür.

Özellikle askeri, sivil ve yargı bürokrasisinde İslami cemaat görünümü altında çok güçlü bir şekilde örgütlenen bir grup hükümetle çeşitli konularda ters düşmüş ve günden güne bu durum hükümetle aralarında gerilimin yükselmesine sebep olmuştur. 2012 ve 2013 yılında yargı üzerinden hükümete karşı gerçekleştirilen operasyonların ardından hükümet söz konusu yapıya karşı sert tedbirlere başvurmuştur. 26 Mayıs 2016 tarihinde yapılan MGK toplantısında devlet ilgili yapıyı Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak tanımlayarak terör örgütleri listesine almıştır. O tarihten itibaren devlet, FETÖ'yü devletten temizlemeye, dayandığı temelleri zayıflatmaya yönelik son derece güçlü adımlar atmıştır.

Devletten tamamen tasfiye ile yüz yüze kalan örgüt, son hamlesini 15 Temmuz 2016 gecesi gerçekleştirmiştir. Ordu içindeki güçlerini harekete geçiren örgüt; uçaklar, helikopterler, zırhlı araçlar, tanklar, ağır silahlar kullanarak hükümete karşı darbe girişiminde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı ve başbakan halkı darbeye ve darbecilere karşı çıkmaya çağırılmış, güvenlik ve yargı güçleri ile ordu içinde darbeden yana olmayan

askerlerin mukavemeti ile darbe teşebbüsü başarısız kılınmıştır. Kalkışmanın bastırılması esnasında 248 kişi şehit olmuş, binlerce kişi ise yaralanmıştır. Türkiye, benzer durumlarla karşılaşan pek çok devletin yaptığı gibi 21 Temmuz 2016 günü Olağanüstü Hal (OHAL) ilan etmiştir.

Devletler olağanüstü hal ilan etme konusunda bağımsız yetkilere sahiptir ki bu onun varlık nedenidir aynı zamanda. Eğer bu yetki kabul edilmezse o zaman devletin varlığından bahsedilemez. Karl Schmitt acil, sıra dışı veya inzibati durumlarla ilgili alınan bazı tedbirleri veya kanuni düzenlemeleri olağanüstü hal olarak nitelendirmez. “Olağanüstü halden bahsedebilmek için prensip olarak sınırsız yetkinin söz konusu olması, yani mevcut düzenin bütünüyle askıya alınması gereklidir. Böyle bir durumda hukuk geri adım atarken devletin baki kalacağı aşikârdır. Olağanüstü hal, anarşi ve kaostan farklı bir şey olduğu için hukuk düzeni değilse de, hukuki anlamda bir düzen hala mevcuttur. Burada, devletin varlığı, hukuki normun geçerliliği karşısında tartışmasız üstünlüğünü kanıtlar. Karar, kendini tüm normatif bağlardan kurtarır ve gerçek anlamda mutlak hale gelir. Olağanüstü halde devlet; hukuku, kendini koruma hakkına dayanarak askıya alır (Schmitt, 2005, s. 19). Anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs eden bir askeri kalkışmanın cari hukuk yolları kullanılarak önlenmesi mümkün değildir. Çünkü kalkışma aynı zamanda onu da ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Olağanüstü hal ilan edilmesini gerektiren şartlar vukuu bulduğunda cari hukuki düzenin işleyeceği zemin ortadan kalktığından hukuki sistem tıkanmaktadır. Devletler bu tür durumlar karşısında tekrar normal düzene geçebilmek için geçici bir süreliğine cari hukuku askıya almak zorunda kalmaktadırlar. “Norm, homojen bir ortama ihtiyaç duyar. Bu fiili normal durum, yalnızca hukukçunun göz ardı edebileceği ‘yüzeysel bir varsayım’ değildir, daha çok kendi için geçerliliği ile ilgilidir. Hiçbir norm yoktur ki bir kaos durumunda uygulanabilsin. Hukuki düzenin anlamlı olabilmesi için bir düzenin oluşturulmuş olması zorunludur. Normal bir durum yaratılmalıdır ve egemen, bu durumun gerçekten hüküm sürüp sürmediğine kesin bir biçimde karar verendir. Her kanun "somut olaya uygulanan kanundur" [Situationsrecht]. Egemen, durumu kendi bütünselliği içinde yaratır ve garanti altına alır. Bu son karar onun tekelindedir. Devlet egemenliğinin özü burada yatar ve hukuken zorlama veya hükmetme tekeli olarak değil, olması gerektiği gibi karar verme tekeli olarak tanımlanır” (Schmitt, 2005, s. 20). Devlet, demokratik düzenin işleyişinin önündeki ve üzerindeki engelleri ortadan kaldırarak normal hale dönmek için olağanüstü hali bir kalkan olarak kullanır.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası OHAL sürecinde siyasal iktidar hemen gerekli yasal düzenlemeleri yapmış, hukuki cezai tedbirler almış, darbeye katılanları, darbeden yana olanları cezalandırma ve görevden uzaklaştırma yoluna gitmiştir. Aynı sürede vatandaşın darbe ve darbecilere karşı tepkisini diri tutmak, olası başka darbe girişimlerini engellemek için dini, askeri ve siyasi alanlardan seçtiği bazı sembol, simge ve ritüellerden istifade ederek halktan gelen geniş demokratik refleksi yönetmeyi/geliştirmeyi başarmıştır. Demokrasinin kutsal bileşenleri üzerinden aşağıdaki başlıkları üzerinden yeni bir kolektif bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntem ve Metodolojisi

İnsanın en önemli özelliklerinden birisi simge, sembol ve ritüeller üreterek bunların etrafında bir kültür oluşturabilmesidir. Bunlar kültürel yapının ve toplumsal düzenin sacayağını oluştururlar. Simge, sembol ve ritüellerin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş

oldukları serüvenler insan zihninin yaratıcılığının gücünü ortaya koymaktadır. Bu icat ve inşa süreci başta din olmak üzere siyasal yapıyla da sürekli etkileşim halindedirler.

Çalışmada sosyolojik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan “sembolik etkileşimci bakış açısı”ndan yararlanılmıştır. Sembolik etkileşimciler insanların algılarının simgeler aracılığıyla kurdukları etkileşim sürecinde oluştuğunu ileri sürerler. Bireylerin düşünme kapasitesi toplumsal etkileşim tarafından şekillendirilmektedir. Bireyler sosyalleşme sürecinde öğrendikleri anlamlar ve semboller vasıtasıyla birbirleriyle ve toplumla etkileşimlerini sürdürmektedirler. Toplumdaki sosyal grupların, toplumla iç içe geçmiş eylem ve etkileşim kalıplarının temeli ortak anlam ve sembolere dayanmaktadır (Ritzer, 2011, s. 227).

Şerif Mardin, toplumun varlığını sürdürmesinde simge dağarcığı kavramına dikkatimizi çekmektedir. Toplum, yapısal olarak “şekli”ni topluluktaki yaşayan herkesin zihninde taşıdığı simge dağarcıklarından almaktadır. Kültür aktarımı araçları/ajanları olarak simgelerin nesilden nesile aktarılmasıyla insanlar aynı/benzer toplumsal davranışta bulunmayı öğrenmektedirler. Sosyal öğrenme süreci simgelere dayalı olarak gerçekleştiğinden simgeler üzerinden toplum içerisinde birden çok kimsenin paylaştığı bir anlam haritası ortaya çıkmaktadır. Sembolik etkileşimciler (G. H. Mead, E. Cassirer, J. Piaget) insanların algılarının sadece dış etkiler sonucunda değil, aksine bir ‘simgeselleştirme’ süreci sonucunda ortaya çıktığını iddia ederler (Mardin, 2013, s. 90-91). Hatta bu anlamda Mardin insanların dünyayı ‘simge sistemi gözlüğü’yle gördüklerini belirtirken, bilginin toplum tarafından şekillendirilmesine dikkat çekmektedir. Mardin insanların bilgiyi ‘tabiat’tan değil ‘toplum’dan aldıklarını, toplumdaki alman bilginin ise şekillen(diril)miş bilgi olduğunu ‘padişah’ ve ‘devlet’ simgeleri üzerinden şöyle açıklar: “Geleneksel toplumda anne çocuğuna “padişah”tan bahsettiği zaman o simgeyi gereken “hürmet” ağırlığını vererek intikal ettirir. Bugün de baba “devlet”i andığı zaman aynı çağrışımın oğlunun düşüncesine geçmesine dikkat eder (Mardin, 2013, s. 91)”.

Sembolik etkileşimciler simgelerin özetleyici ve soyutlayıcı özelliklerine dikkat çekerler. İnsanlar içinde yaşamış oldukları toplumun karmaşık, anlaşılması zor durumlarını simgeler dizisi sayesinde anlamlandırır. Simgelerin; “Dünyamızın içindeki nesnelere sınıflandırma, yaşadığımız toplulukta önemli tutulan değerlerin neler olduğunu hatırlatma ve onlara uymayı zorlama, bu değerleri içermeye, bazı hislerimizi boşaltma ve açığa dökme, son olarak da bilişsel evren kurma” (Mardin, 2013, s. 96-97) gibi dört önemli fonksiyonu vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse simgeler, toplumsal kabullerimiz ve retlerimiz etrafında oluşturduğumuz sınıflamaları özetlerler. Bu bağlamda 15 Temmuz sonrasında hayatımıza giren bazı simge, sembol ve toplumsal etkinlikler ve de bunların etrafında oluşturulmaya çalışılan ritüellerin toplumsal bütünleşmeye olan etkileri ele alınacaktır.

3. Sosyal Düzenin Sembolik İfadeleri Olarak Ritüeller

Toplumsal hayatta ritüellerin etkili olduğu alanların başında din gelse de ritüeller salt olarak dini alana veya dinlere hasredilemez. İlk başlarda din/teoloji tarafından kullanılan terim bugün; sosyoloji, antropoloji, psikoloji, vb. bilimlerden de kullanılmaktadır. Ritüelin dini alandan dindışı diğer alanlara doğru genişlemesi bazı gelenek ve seremonilerin ritüel sayılıp-sayılmayacağı yönündeki bir tartışmayı beraberinde getirir de sosyologlar seremoni ile ritüeli birbirinden ayırmaktadırlar.

Van Gennep, ritüelin toplumsal bütünleşme ve kimlik edinme sürecindeki katkısını belirtirken insanın yalnızca toplum içine doğmadığını, aynı zamanda toplumsal bir eylem

olarak geçiş törenleri aracılığıyla yeniden yaratıldığını belirtir (Marshall, 1999, s. 624). Birey ritüeller vasıtasıyla kademeli olarak toplumun içine çekilirken bunlar etrafında oluşan anlam öbekleri tarafından çevrelenmektedir. Her birey kendi anlam dünyasını onların içinden düşünerek kurduğundan ritüellerin varlığından veya işlevinden pek şüphe etmemektedir. Normal şartlar altında onlara uygun davranarak hem kendisini toplumsal korumaya almakta hem de onları onayarak yeniden üretmektedir.

Ritüeller çoğunlukla dini karakterli olsalar da modernleşme sürecinde pek çok yeni seküler ritüelin üretildiği dikkatimizi çekmektedir. Üretilen bu ritüeller modern siyasal simgecilik bilmeye, kutsallıkla ve zamanla ilişkilerini içeren genel bir varsayımı da bünyesinde taşımaktadır (Abélés, 1998, s. 150). Toplumlar, yaşamakta oldukları krizleri aşmak ya da yapısal ve kültürel dönüşümleri sistematize etmek için yeni bazı ritüeller üretirler. Ritüellerin etkileri ritüel zamanlarıyla sınırlı değildir. Ritüeller, ritüele katılanlar arasında oluşan grup bilinci ve kolektif şuur vasıtasıyla toplumsal kimliği tanımladıkları (Karaman, 2010, s. 236) gibi, aynı zamanda kimliği kuran ve koruyan bilgiyi ileterek/devrederek kültürel kimliği yeniden inşa ederler (Assmann, 2015, s. 65).

Ulus-devletlerin kuruluş sürecinde bir yandan önceki dönemlerde oluşan kimliklerden radikal kopuş yaşanırken, diğer yandan tarihsel kök oluşturulmaya çalışılarak yeni ulusal kimlikler temellendirilmeye çalışılmıştır. Türk toplumunda bu sürecin, 'Padişahım çok yaşa'dan 'Ne mutlu Türküm diyene', saltanat sisteminden Cumhuriyete, millet sisteminden millet meclisine, İslam tarihinden Türk tarihine (Tekeli, 2009, s. 54) geçiş şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir ulus ve kimlik inşa etmek için saltanat ve İslam mirası bir kenara konularak yeni kimlik, İslam öncesi Türk tarihiyle temellendirilmeye çalışılmıştır.

Pierre Bourdieu (2015, 19; 2006, s. 116) devletin toplumsal düzene ve toplumsal düzenin temel ilkelerine iştirak anlamında rızayı örgütlemeye operasyonel bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Devlet uygulamış olduğu baskı ve disiplin aracılığıyla toplumsal gerçeklik, örgütsel yapı ve pratikleri ve de bedensel ve zihinsel yatınlıkların üretim ve yeniden üretiminde başat rol oynar. Eğitim, medya ve kültür gibi aygıtları tekelinde tutarak zihni yapıları belli değerler etrafında bütünleştirir. Devlet, toplumsal düzeni sağlama adına zamanın kullanımından önceliklerimizin belirlenmesine kadar hayatın bütün alanlarında düzenleme yapabilecek (Bourdieu, 2015, s. 224) güce sahiptir. Bu anlamda devletler, ritüel oluşturmada dinden geri kalmamaktadırlar. Lefort bu durumu, "siyasal bir biçimin hazırlanmasıyla ilgili olan şey dinsel bir biçimin hazırlanmasıyla ilgili olan şeyden ayrılamaz" (akt. Abélés, 1998, s. 152) şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda 15 Temmuz yeni bazı toplumsal kabullerin ve bunlar etrafında bazı ritüellerin hayatımıza girmesini beraberinde getirmiştir. Mesela; 'Demokrasi nöbeti' bunlardan biridir.

Sosyolojik anlamda iktidar, varlığını sürdürüebilmek için insanları kendi geleceklere üzerine düşünmeye ve muhasebe yapmaya zorlar. Bunu tertip ettiği belirli ritüeller üzerinden kitlelere aktarır. Kitlelerin bunu onaylaması için son derece zengin ve görkemli organizasyonlar tertip ederler (Abélés, 1998, s. 151). Lefort'un yukarıdaki tespitinden hareketle şunu söyleyebiliriz: Devlet, kendi geleceğini garanti altına almak için kendisi bazı ritüeller icat edebileceği gibi daha önce icat edilen dini, siyasal, kültürel, vb. ritüellerden ve bunların icra ediliş biçimlerinden de faydalanabilir. Bu anlamda 15 Temmuz ruhunu toplumun sahiplenmesi için dini alandan bazı sembollerin seçildiği dikkat çekmektedir. Dinin sosyal dayanışma ve birlik oluşturma gücünden yararlanılarak toplum, darbe

karşıtlığı üzerinden din paydasında bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bayram, şehitlik ve gazilik gibi dini değerler demokrasinin tahkiminde kullanılmıştır.

3.1. 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü³

Her toplumda insanların hayatlarını derinden etkileyen bazı önemli olaylar vardır. Düğün, nişan, cenaze, kutlama, anma vb. etkinlikler günlük hayatın olmazsa olmazları arasındadır. Bunlara yakından bakıldığında her birinin simgesel içerik bakımından son derece zengin olduğunu görürüz. Mesela; düğünlerde özel giysilerin giyilmesi, evlenme dairesine özel şekilde bezenmiş bir otomobile gidilmesi, evlendirme memurunun özel bir konuşma yapması ve ardından imzaların atılması, gerek tek tek ve gerekse de toplu olarak ele alındığında toplumsal simge ve merasimlerin sosyal hayatta ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Mardin, 2013, s. 105-106). Bunlar etrafında hem toplumsal birliktelik yeniden örülmekte hem de kültür aktarımı gerçekleşerek mevcut sosyal sistemin yeniden üretimi sağlanmaktadır.

Gelenek, tarih yazımı, manzaralar, kurumlar, anıtlar, söylemler, vb. devlet hafızasının uzantıları doğrultusunda şekillendiğinden devletin hafızası bir anlamda bütün toplumu kuşatır (Nora, 2006, s. 160). Devletler tertip ettikleri ritüeller vasıtasıyla yeni bir kolektif hafıza inşa ederler. Mesela; Cumhuriyet döneminde ilan edilen ulusal/millî bayramlar (23 Nisan, 29 Ekim, 19 Mayıs, 30 Ağustos) ve anma törenleri (10 Kasım gibi) bunlar arasında sayılabilir. Devlet bunu yaparken toplumsal ve tarihsel hafızadaki benzer uygulama ve örneklerden yararlanmıştı. Mesela; 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı İttihat ve Terakki iktidarı döneminde ilan edilen İdman Bayramı'nın bir devamıdır.

İdman Bayramı ilk defa I. Dünya Savaşı'nın hararetli günlerinde gençliği örgütleyip seferber etmek amacıyla 29 Nisan 1916 yılında İstanbul'da İttihad Spor Kulübü sahasında kutlanmıştır. Daha sonraki yıllarda bayramın ismi, kutlanma ayı ve günü pek çok kez değişikliğe uğramıştır. İdman Bayramı 1938 yılına kadar 'İdman Şenlikleri', 'Mektepler Bayramı', 'Mektepliler Bayramı', 'Jimnastik Şenlikleri', 'Jimnastik Bayramı' ve 'Okullar Bayramı' gibi isimler altında kutlanmıştır. 20 Haziran 1938'de TBMM almış olduğu bir kararla 19 Mayıs gününü "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kabul etmiş ve bayram uzun yıllar bu isimle kutlanmıştır. 12 Eylül'de darbeciler bayramın ismini 'Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı' (Alkan, 2011, s. 30-31) şeklinde tekrar değiştirmişlerdir. Bugün halen aynı isimle kutlanmaktadır.

Ritüel oluşturma çabalarının Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllardan sonra da devam ettiği görülmektedir. Mesela; 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra darbeciler 27 Mayıs'ı "27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı" olarak ilan etmişlerdir. İki bayramın birbirine çok yakın olmasından ötürü bu tarihten itibaren 19 Mayıs 27 Mayıs'ın gölgesinde kalmaya başlamıştır (Alkan, 2011, 38). Türkiye'de 1963-1982 yılları arasında 19 yıl boyunca askerlerin demokrasiye müdahale etmesi bayram olarak kutlanmıştır. 28 Şubat (1997) sürecini takip eden yıllarda ulusalcı olarak tanımlanan çevreler tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 75'nci kuruluş yıldönümünün bayram havasına dönüştürülerek, şölenselleştirilmeye çalışılması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Devlet, 15 Temmuz'u toplumsal hafızada kalıcı kılmak için 15 Temmuz kalkışması etrafında yeni bir toplumsal hafıza oluşturmaya çalışmaktadır. Mesela; askeri bir anlam çağrıştıran "nöbet" kavramının demokrasiye transfer edilerek, demokrasinin tıpkı vatan gibi

³ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180331-10.htm> (28.07.2018).

nöbet tutarak korunması gereken bir 'üst anlatı' konumuna yükseltildiği dikkati çekmektedir. Halkın, yaklaşık bir ay süren "demokrasi nöbeti"ne gönüllü olarak katılımı sağlanarak sembolik açıdan asker rolünü oynamaya davet edildiği görülmektedir. Nasıl ki askerler nöbet tutarak muhtemel bir düşman istilasına karşı vatani koruyorlarsa halk da demokrasi nöbetlerine katılarak olası bir darbe teşebbüsüne karşı demokrasiyi korumaya hazır halde tutulmuştur. 26 gün süren nöbet süresince halkın demokrasiye sahip çıkması sağlanarak demokrasiye olan inanç tahkim edilmiştir. Demokrasi nöbeti 26'ncı günün sonunda iktidar ve muhalefet partilerinin genel başkanlarının da katıldığı (HDP hariç) Yenikapı mitingiyle sona erdirilmiştir. Bu anlamda Yenikapı mitingi 15 Temmuz kalkışmasının toplum vicdanında daha önceki darbe ve darbe kalkışmalarından çok daha şiddetli bir şekilde kınandığını göstermektedir.

Bununla birlikte Devletin, kalkışmaya karşı koyma esnasında hayatını kaybedenlere "15 Temmuz Şehidi", yaralananlara da "15 Temmuz Gazisi" unvanlarını vermesi şehitlik ve gazilik literatürüne yeni bir eklemeye bulunduğu göstermektedir. Kurtuluş Savaşı şehitleri/gazileri, Kore Savaşı şehitleri/gazileri, Kıbrıs Savaşı şehitleri/gazilerine 15 Temmuz şehitleri/gazileri de eklenmiştir.

Geçmiş yıllarda demokratikleşme paketleri kapsamında ulusal bayramların kutlanmasına bazı kısıtlamalar getirilse de 15 Temmuz sonrasında mevcut bayramlar silsilesine "15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü" ismiyle yeni bir bayramın eklenmesi Devlet'in geçmiş tecrübelerden yararlandığını göstermektedir. Devletin geçmiş toplumsal pratikleri ve toplumsal hafızayı takip ve taklit ederek biraz da refleksif bir tanımlamayla 15 Temmuz'u gelenekselleştirme noktasında geçmiş tecrübelerden yararlanma yoluna gittiği görülmektedir. Bu anlamda '15 Temmuz Demokrasi Bayramı' Cumhuriyet döneminde ilan edilen milli bayramlar zincirine eklenen son halkadır. Hatta son yıllarda Malazgirt Meydan Muharebesi'nin (1071) yıldönümü etkinliklerinin devlet törenine dönüştürülmesi siyasi hayatımıza yeni bir kutlama ritüelinin daha eklendiğini göstermektedir. 26 Nisan 1916'da Irak'ın Kut şehrinde yaklaşık 300 yıl sonra İngilizlere ağır bir mağlubiyet yaşatan Osmanlı Ordusu'nun bu galibiyeti son yıllarda Kut'ül Amare Zaferi⁴ olarak her yıl Nisan ayının sonlarında hükümet yetkililerince yeniden ülke gündemine taşınmasını buna örnek olarak verebiliriz. Kısaca ifade etmek gerekirse Türk demokrasi ve darbeler tarihine bakıldığında siyasal ritüel oluşturma girişimlerinin pek çok örneğine rastlamak mümkündür.

3.2. Toplumsal Kimliğe "Anıt" Harcı

Bir şeyin hatırlanabilmesi için toplumsal hafızada iz bırakması gerekmektedir. Toplum, sadece toplumsal hafızada iz bırakan anlamlı geçmişleri hatırlar. Hatırlanan geçmiş böylece aynı zamanda anlam da kazanmış olur. Her hatırlatma aynı zamanda bir göstergeleştirme eylemi (Assmann, 2015, s. 85) olduğundan hatırlamayı sürekli kılmak için son derece zenginleştirilmiş semboller eşliğinde bazı ritüeller icra edilmektedir. Törenlerin yinelenmesi/yenilenmesi üzerinden topluma geçmişin kesintisiz sürdüğü mesajı verilir (Connerton, 2014, s. 78). Mesela; toplumlar ölümlerini anarak kimliklerini onaylamaktadırlar. Belirli isimlere bağlılık aynı zamanda sosyo-politik kimliğin onayını da içerdiğinden anma törenleri üzerinden bireysel ve kolektif bilinç tazelenerek kimlik yeniden inşa edilmektedir. Devlet'in 15 Temmuz şehitlerinin adını yaşatmak için Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nin

⁴ <https://www.bik.gov.tr/kutul-amare-zaferinin-onemi-nedir-savasi-kim-nasil-kazandi/> (Erişim Tarihi: 05 Aralık 2019).

bahçesine “15 Temmuz Şehitleri Anıtı” yapılması ve şehitlerin her birisinin isminin anıta ayrı ayrı yazılması 15 Temmuz kalkışmasının Çanakkale Savaşı kadar önemli olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde İstanbul’da darbeye karşı sivil direnişin simge mekânlarından biri olan Boğaziçi köprüsünün (15 Temmuz Şehitler Köprüsü) Anadolu yakası çıkışına da şehitler anıtı yapılmıştır. Ayrıca Bursa, Konya, Erzurum, Ordu, Denizli, Sivas, Niğde, Antalya, Hatay, Rize, Bilecik, Isparta ve daha pek çok vilayet ve ilçede 15 Temmuz temalı anıtlar inşa edilmiştir (Kavak, 2017).

Toplumlar sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak bellek mekânları yaratarak toplumsal hafızayı garanti altına almaya çalışırlar. Grup ve mekân bir araya gelerek ortak bir sembolik yaşam kurarlar. Zaman zaman gruplar kendi mekânından ayrı düşseler de kutsal mekânları sembolik olarak yeniden üreterek bu birlikteliği yaşatırlar (Assmann, 2015, s. 47). Yılın belli dönemlerinde anıtlar ve abideler etrafında düzenlenen anma törenleri ve son derece zenginleştirilmiş semboller eşliğinde icra edilen ritüeller etrafında hissi ve duygusal birlik sağlanır.

İktidar ile hatırlama arasında ileriye dönük (prospektif) bir ittifak vardır. İktidarlar sadece geçmişte değil aynı zamanda gelecekte de hatırlanmak için kendilerini unutturmayacak işler yaparlar. Bunlar; eylemlerinin anlatılması, müziksel/müzikal olarak işlenmesi, anıtlarda sonsuzlaşması, arşivlenme vb. çabaları içerir. Bunlar üzerinden iktidarlar “kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik kazandırır”lar (Assmann, 2015, s. 79). Bu anlamda törenler iktidarın yeniden üretim işlevinin gerçekleşmesine önemli katkıda bulunurlar. Törenler bireylerin deneyimlerini yapılaştırmakta, algılamalarını şekillendirmekte ve gelecekte beklenenleri belirlemektedirler. Törenler üzerinden toplumda var olduğu düşünülen uzlaşma onaylanmakta, çatışmalar gizlenmektedir. Böylece hem toplumsal hiyerarşiyi hem de törenlerin içinde geliştiği cemaati pekiştirerek yöneticilerle yönetilenlerin bütünleşmesi sağlanmaktadır (Tekeli, 2009, s. 41-42).

Hatırlama kültürünün kökeni ölümlerin anılmasına dayanmaktadır. Anma törenleri vasıtasıyla dün ile bugün arasında bir ilişki kurulur. Ölüm bu ayrımın mihenk noktasını oluşturur. Bu açıdan ölümlerin anılması kültürel hatırlamanın ilk biçimini oluşturmaktadır (Assmann, 2015, s. 69). Anma törenleri esnasında icra edilen ritüeller ve seremoniler sayesinde kolektif bilinç tazelenir. Mesela; Osmanlı döneminde padişahın tahta çıkarken cülus töreninin bir parçası olarak ecdadın türbelerine ziyarette bulunması, yeni padişahın bir öncekinin türbesini yaptırarak “Osmanlı hanedanının meşruiyeti ve sürekliliğini” vurgulayan bir anıt bırakması (Deringil, 2009, s. 65) bu anlamda değerlendirilebilir. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün naaşının “Anıt Kabir” şeklinde topluma sunulması, 10 Kasım’da devlet erkânının Anıtkabir’i ziyaret etmesi ve Cumhurbaşkanı’nun Anıtkabir Özel Defteri’ne günün anlam ve önemini belirten bir mesaj yazması, TBMM’nin açılış dönemlerinde Meclis Başkanı’nun Anıtkabir’i ziyaret etmesi bu geleneğin kısmen de olsa (sadece devletin kurucusunun mezarının ziyaret edilmesi anlamında) devam ettiğini göstermektedir. Bunlar kurucu iradeye bağlılığın sembolik bir göstergesi olarak yorumlanabileceği gibi aynı zamanda kolektif hafızanın tazelenmesi olarak da yorumlanabilir.

15 Temmuz kalkışmasının seyrinin değişmesinde kilit rol oynayan şehit astsubay Ömer Halis Demir’in kahramanlığının sembolleştirilmesi etrafında yeni bir hafıza oluşturulmaya çalışılmaktadır. 15 Temmuz sonrasında yayınlanan hemen hemen bütün

görsellerde ona yer verilmiş, mezarına ziyaretler yapılmış, memleketindeki üniversite (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi) başta olmak üzere çok sayıda kamu binasına onun adı verilmiştir. Ömer Halis Demir kadar simgeleşmese de darbe girişimi esnasında şehit olanların isimlerinin de benzer biçimde kamu binalarına verildiği görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı 2016 yılında 40 ilde 47 okula 15 Temmuz'da şehit olan güvenlik güçleri ve sivil vatandaşların adını vermiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2019).

3.3. Demokrasi Yürüyüşü, Meydan ve Parklar

Stadyumlar veya resmi gösteri amacıyla kurulmuş tören alanları ve meydanlar (Connerton, 2014, s. 109-110) kolektif bilincin inşasında kilit bir rol oynamaktadır. İlk kez Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu simgeler sisteminin uluslaşma süreci içerisindeki tüm toplumlara (Özbudun, 1997, s. 127-128) yayıldığı görülmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve özellikle de Cumhuriyetin ilk yıllarında bunlarla ilgili pek çok örneğe rastlamak mümkündür.

Modernleşme sürecinde bazı ritüeller siyasi iktidarı topluma benimsetmek ve meşrulaştırma törenlerine dönüşmüştür. Siyasi iktidarın meşruiyeti kutsala dayandırılarak törenle/kutsalla ilişki içerisinde bu meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır (Tekeli, 2009, s. 41). Modern dönemde ulusal seçkinler bir yandan törenler, geçitler, mitingler örgütlerken diğer yandan da bunların nerede, ne zaman, nasıl icra edileceğiyle ilgili bir kurumsallaşmayı da beraberinde getirdiği görülmektedir. Diğer yandan da bu durum bu tür uygulamaların/pratiklerin nerede, ne zaman, nasıl icra edileceğiyle ilgili bir kurumsallaşmayı da beraberinde getirmektedir. Anma törenleri, bayramlar, kutlamalar, vb. ritüeller düşünüldüğünde bunların hazırlanması ve sunulması son derece uzun bir zaman almakta ve bu işlerle profesyonel ekipler ilgilenmektedirler. Ritüelleştirmenin gerçekleştirilmesinde protokol şefleri uzmanlaşmış profesyoneller olarak rehberlik etmektedirler (Abélés, 1998, s. 151).

Törenler esnasında icra edilecek ritüeller hukuki belgeler (kanun, yönetmelik, vb.) aracılığıyla en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiştir. Mesela; Türkiye'de "Devlet görevlilerinin tören alanına giriş sırası, oturacakları yerler, tebrikleşme hiyerarşisi, törene katılacakların (kız öğrencilerin kurdelelerine varıncaya dek) kılık kıyafetleri, geçitlerdeki sıralama, (yapılacaksa) -ışıklandırmanın nasıl olacağı, Atatürk anıtlarına yerleştirilecek çelenklerin önem sırasına göre getirilişi, taşınma ve yerleştirilişi biçimi, bayrağın evsafı, göndere çekilişi şekli en ince ayrıntısına dek protokol ve yönetmeliklerde belirlenmiştir (Özbudun, 1997, s. 153-154)". Burada kendiliğindenliğe ve spontaneliğe yer yoktur. Belli bir disiplin ve hiyerarşi kendisini çok bariz bir şekilde hissettirmektedir.

"Resmî törenler, bir bakıma Cumhuriyet rejiminin 'ideal toplumu' arasındaki dengelerin sergilendiği bir sahnedir. 'Halk' bu törenlerde hiçbir şekilde katılımcı olarak yer almaz, ancak izleyici olarak bulunmasına izin vardır. Törenlerin aslî unsurları, törenin kabulcüsü olarak her düzeydeki katılımları aralarındaki hiyerarşiye uygun olarak protokollerle belirlenen yöneticiler (askerî ve mülkî erkân) ve törensel geçide ve gösterilere katılan (bir bakıma töreni sunan) unsurlardır (29 Ekim ve 30 Ağustos'ta Askerî okul ve/veya birlikler, 19 Mayıs'ta ortaöğrenim gençliği, 23 Nisan'da ilköğrenim öğrencileri). Törenler Atatürk'ün manevî huzurunda yapılan bağlılık bildirimiyle başlar (bu, Başkent'te Anıtkabir, diğer yerleşimlerde Atatürk anıt, heykel ve büstlerine çelenk konulması ve saygı duruşunda bulunulması biçiminde gerçekleştirilir). Ardından ulusal birlik iradesinin bir ifadesi olmak üzere İstiklal Marşı söylenir ve göndere bayrak çekilir.

Ardından mülkî ve İdarî amirler, protokolde belirlenen sıralamaya göre tebrikleri kabul eder (Özbudun, 1997, s. 154)''.

Kutlama, şenlik, festival, bayram vb. etkinliklerin her ne kadar önceden belirlenmiş bir izlencesi olsa da bunların en önemli özelliklerinden biri; belli ölçüde de olsa spontan ve kitlelerin katılımına açık olmasıdır (Tekeli, 2009, s. 38). Bellek her ne kadar bireye ait olsa da içeriği toplum tarafından belirlenir. Basit anlamda bireysel anılarımız bile sosyal etkileşim sayesinde oluşur (Assmann, 2015, s. 44). Ritüeller; ifade ve hareketlere dair özellikleri birleştirerek (Eriksen, 2012, s. 348) eylemleri, eylemler de inançları doğurur. Ritüel-eylem ve inanç ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde yaklaşık olarak beş milyon kişinin katıldığı Yenikapı Mitinginin düzenlenmesinde demokrasi etrafında yeni bir birlik ruhu oluşturmaya yönelik bir çabanın yattığını söyleyebiliriz. İktidar ve muhalefet partilerinin genel başkanlarının (HDP hariç) bu mitinge katılmaları modern Türkiye tarihi ve Türk demokrasisi açısından son derece önemlidir. Bu kolektif ruh oluşturma çabası her kesimden vatandaşın gönüllü katılımı ile sağlanmaya ve demokrasi bu ruh temelinde güçlendirilmeye çalışılmıştır. 15 Temmuz'un yıldönümlerinde demokrasi yürüyüşlerinin yapılması, pek çok şehirde meydan ve park isimlerinin demokrasi ön eki ile yeniden adlandırılması, bazı meydan ve parklara darbe girişimine direnirken yaşamını yitiren şehitlerin adının verilmesi bu kolektif kamusal hafızanın oluşturulmasına birer örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Boğaziçi Köprüsünün adı 15 Temmuz Şehitleri Köprüsü, Ankara Kızılay Meydanı'nın adı 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı, Diyarbakır Parkorman Parkı, 15 Temmuz Şehitler Parkı adını almıştır. Mardin, Van, Kayseri, İzmit, Konya, Ağrı, Tunceli ve pek çok il ve ilçede park ve meydanlara belediye meclisleri tarafından 15 Temmuz adı verilmiştir.

SONUÇ

Toplumun, geleceğini tehdit eden de facto durumlar karşısında kolektif bilinç kendiliğinden devreye girer. Nasıl ki Kurtuluş Savaşında halk yediden yetmişe işgalcilere karşı varını yoğunu ortaya koyarak direnmişse aynı ruh yüz yıl sonra tekrar ortaya çıkarak 15 Temmuz gecesi kendisini göstermiştir. Kalkışmanın ilk saatlerinden itibaren bunun halk tarafından uluslararası destekli bir işgal girişimi olarak algılanması kolektif bilinci harekete geçirerek haklı inisiyatif almasını kolaylaştırmıştır.

15 Temmuz ardından Devletin, toplumun tamamına hitap etme adına dinî, askeri ve kamusal alanlardan seçmiş olduğu belli simge ve semboller ve bunlar etrafında üretilmeye çalışılan bazı ritüellerle yeni bir birliktelik ruhu oluşturmaya çalıştığı dikkati çekmektedir. İlgili sahalardan özenle seçilen semboller üzerinden yeni bir siyasal bellek oluşturmak için kodlama yapılmaktadır. 15 Temmuz sonrasında geliştirilen bazı eylem ve söylemlerin resmileştirilmesi ile demokratik bilincin derinleştirilmesi ve demokrasinin kurumsallaştırılması çabasının güdüldüğü dikkati çekmektedir. Bu durum önceki dönemlerde daha fazla demokrasi olursa rejim elden gider endişesinin yerini daha fazla demokrasi olursa toplumsal yapı daha güçlü hale gelir'e bıraktığının bir göstergesi olarak okunabilir.

Demokratik bilinç ve yönetim bireysel ve kolektif şuurun gelişmesi ile ortaya çıkar, kendine uygulama zemini bulur, seçim, siyasal parti, eşit ve gizli oy, açık sayım, özgür propaganda gibi araçları, siyasi iradeye bağlı olarak faaliyet gösteren bürokratik birimleri ile kurumsallaşır. 15 Temmuz ardından farklı alanlardan tevarüs ettirilen sembol, simge, ritüeller bu demokratik bilincin gelişmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. 15 Temmuz

sonrası yapılan yasal düzenlemeler ve sosyal kutlamalar bir yandan demokrasiyi tahkime yönelirken diğer yandan demokrasinin kurumsallaşacağı bir toplumsal zeminin oluşmasına hizmet etmektedir. 15 Temmuz'la ilgili hızla ciddi bir literatür oluşmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu verilerin iyi analiz edilmesi durumunda çok daha nitelikli çalışmalar yapılabilecektir.

SUMMARY

Despite approximately 150 years of history of democracy in Turkey, military-civilian and military-politician relations have always been problematic. This process has also brought a culture by which some groups in military interfere in politics at certain intervals and transfer the administration back to civilians after a while. There are very effective elements in the formation of this culture when the mentioned groups interfere in politics because the public stays silent against these interferences, politicians do not resist against coup plotters and some of the effective countries support these coups. Pro-coup soldiers in the army intervened in politics directly or indirectly in the Republican era many times because they perceived the public not to resist as an implicit support.

The last case of it is the military attempt on 15 July 2016 organized by the Fethullahist Terrorist Organization (FETO) members who were organized secretly within Turkish Armed Forces (TSK). The most important feature of July 15 coup attempt differing from the other memorandum and military attempts is that it is an attempt motivated by the religion and, contrary to the expectations of the coup plotters, the public plays a vital role in repulsing the coup by demonstrating a civil resistance against the soldiers. Furthermore, the resistance of those who did not participate in the coup within the army, the resistance of the government forces such as police and special operations, the judiciary's arrest and detention orders against coup plotters, and of course some activities of other institutions were also effective in disrupting the coup.

After disrupting July 15 coup attempt, council of ministers convened under the presidency of the President announced state of emergency (OHAL) for 3 months starting from 21 July 2016. In the following periods, OHAL was extended periodically for 7 times, each for 3 months and Turkey was administrated under OHAL until 18 July 2018. During OHAL process, FETO members who worked under public service were laid off from their jobs or discarded with delegated legislations (KHK) and public institutions are reorganized while other values such as martyr/veteran and valour values which were selected in religion, military and democratic areas to reintegrate the society. By this way, a new culture was built for public awareness as well as July 15 has been made permanent in public memory. This process still continues.

Although only a few years have passed after July 15 coup attempt, it is observed that a serious academic literature is rapidly developing (with the encouragement of the state) regarding July 15 coup attempt. We can briefly classify the works by theme as follows: the difference of July 15 coup attempt from other previous military attempts and memorandum, the role of media in disrupting the coup, the resistance of the public against the coup, the determination of the public to defend freedom and democracy, the international powers behind the coup, the economic effects of July 15 coup attempt, the problems that Turkey face during explanation of July 15 coup attempt to international public opinion. The most important difference of this study from the previous works made in this is; it deals with a

symbolic interactionist perspective on how the state is trying to strengthen both public order and democracy around some common values selected from the religious, military and civil / public sphere.

The symbolic interactionist approach commonly used in sociological researches in the study claims that the ways of thinking and reasoning of individuals are shaped by the society. The individuals continue their relationship with other individuals, public and state via the meanings and symbols which they have learned during socialization. Sociological interpretation of signs, symbols and rituals, which form the basis of social interaction and action patterns, has a key role in understanding society. Based on this assumption, the study examines the effect of systematically selected common values from religious, military and civil / public spheres on the integration of society around democracy. In this context;

Firstly, rituals as symbolic expressions of social order are discussed. Ritual is a social definition and is the means of social construction. States can build some rituals to secure their future, as well as take advantage of religious, political and cultural rituals previously performed. The state also tried to bring the society together in the anti-coup denominator over religion by taking the advantage of religion's social solidarity and unity function. Religious values such as holidays, martyrdom and veterans were used for the strengthening of democracy.

Secondly, historiography is shaped by the extensions of the state memory. States construct a new collective memory by ritualizing events such as holidays, celebrations and commemorations. And while doing these, they use similar practices and / or examples which are in the social memory. For example, May 19 Youth and Sports Day is a continuation of İdman Bayramı (1916) which was announced during the Committee of Union and Progress. In the years following the foundation of the Republic, April 23, October 29, May 19, August 30, and "Freedom and Constitution Day" was added by May 27 coup and abolished by 12 September 1980 coup. In order to make July 15 permanent in social memory, the state has declared "July 15 the Day of Democracy and National Unity". In addition, the concept of seizure, which evokes a military meaning, has been transferred to the democracy and raised to the position of a superior narrative that needs to be protected by keeping the seizure as homeland. The Yenikapı public meeting gives the impression that July 15 coup attempt has been rejected very strongly in the conscience of the society.

Thirdly, it is the transfer of the past to future generations through the monuments made on behalf of the martyrs and veterans of July 15. Through the monuments built for commemoration ceremonies and the ceremonies performed around them, cultural transfer takes place by renewing individual and collective consciousness. Thus, a connection is made between yesterday and today, and today and tomorrow. In this sense, in order to perpetuate the name of July 15 martyrs, "July 15 the Monument of Martyrs" was built in the garden of the Presidency Social Complex to remind how important July 15 coup attempt is in terms of modern Turkey's history.

To put it briefly, it is seen that after July 15 coup attempt, the state tried to create a new spirit of social unity/common values which were selected from religious, military and civil / public spheres in order to address the whole society. This situation can be read as an indication that if there was more democracy in the previous periods, the worry that the regime was lost is replaced by social structure becomes stronger if there is more democracy.

KAYNAKÇA

- Abélés, M. (1998). *Devletin antropolojisi*. (N. Ökten, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Alkan, M. Ö. (2011). Osmanlı idman bayramı'ndan Atatürk'ü anma, Gençlik ve Spor Bayramına (en doğru bildiğimizden kuşkulananmak-6). *Toplumsal Tarih*. No: 211 (Temmuz 2011), 30-41.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barlas, M. (2000). *Türkiye'de darbeler ve kavgalar dönemi*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2018). *28 Şubat bir müdahalenin güncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet üzerine*. (A. Sümer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connerton, P. (2014). *Toplum nasıl anımsar?*. (A. Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çaha, Ö. (2011). Demokrasi. İçinde. (Ed. Halis Çetin). *Siyaset Bilimi*. (205-238). Ankara: Orion Kitabevi.
- Deringil, S. (2009). *Simgeden millete*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2012). *Sosyal ve kültürel antropoloji*. (A. E. Koca, Çev.). Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye tarihi*. (G. Ayas, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/efskiler/2018/03/20180331-10.htm> (28.07.2018).
- <https://onedio.com/haber/15-temmuz-sonrasi-ilk-anket-sokaga-kimler-cikti-tehlike-gecti-mi--724413> (28 Ocak 2019).
- <https://www.bik.gov.tr/kutul-amare-zaferinin-onemi-nedir-savasi-kim-nasil-kazandi/> (Erişim Tarihi: 05 Aralık 2019).
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin toplumsal etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 227-236.
- Kavak, Y. E (2017). İşte Türkiye'nin 15 temmuz anıtları, *Sabah*, (23.07.2017). İşte Türkiye'nin 15 Temmuz anıtları, <https://www.sabah.com.tr> (25.11.2019).
- Koçak, C. (2017). *Darbeler tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınbay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019). 15 temmuz şehitlerinin adları okullarda yaşatılıyor. <http://ogm.meb.gov.tr> (22.11.2019).
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (M. E. Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ortaylı, İlber (2001). *Gelenekten geleceğe*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Özbudun, S. (1997). *Ayından törene*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Ritzer, G. (2011). *Modern sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasi ilahiyat*. (E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2009). *Gündelik yaşam, yaşam kalitesi ve yerellik yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetimi'nin kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2011). *Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika*. İstanbul: Kilit Yayınları.

İsmihan ve Mezdî'in Hikâyesi: Osmanlı Toplumunda Mahrem'in Kamusal Alana Taşınma Biçimi Hakkında Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Bayram Ürekli
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
burekli@selcuk.edu.tr

Muhammed Özler
Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi
mhmmdozlr@gmail.com

Öz

Osmanlı toplumunun kamusal ve özel alan kavramlarını nasıl anlamlandırıldığını tespit etmenin en doğru yolu hiç şüphesiz toplumu oluşturan bireylerin bu kavramları nasıl tanımladıklarını açıklamakla mümkün olacaktır. Bu tanımlara ulaşmak için ise şer'îye sicili olarak bilinen, kadılar tarafından tutulan ve mahkeme tutanakları olarak ifade edilen kayıtların satır aralarına bakmak gerekir. Mahkeme tutanakları bireyin gündelik yaşamının ipuçlarını yansıtmaları ve toplumun sesinin en çok duyulduğu metinleri içinde barındırması bakımından mahrem ve kamusal alan kavramlarının açıklanmasında oldukça kullanışlı kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bu çalışmada mahkeme tutanaklarından alınan örnek bir olay üzerinden iki kişi arasında yaşanan mahrem bir olayın kamusal alana taşınması süreci değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu değerlendirmeyi sağlıklı ve işlevsel kılmak amacıyla Osmanlı taşrasında hukukun işleyiş biçimi ve mahalle denetimi gibi birtakım faktörler de göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, mahkeme, mahremiyet, mahalle, Osmanlı toplumu.

The Story of Ismihan and Yezid: An Evaluation of Moving from Private (Mahrem) to Public Space in Ottoman Society

Abstract

The best way to determine how Ottoman society uses the concepts of public and private sphere would undoubtedly be possible by explaining how the individuals constituting the society define these concepts. In order to reach these definitions, it is necessary to read between the lines of the records, which are known as sheriyya registry, kept by the kadis (Muslim judges) and expressed as court records. Court proceedings, in which the voice of the society is heard and the clues on the daily lives of individuals are reflected, can be considered as very useful sources for explaining the concepts of private and public space. In this context, this study aimed to evaluate the process of transferring a private event between two people to the public space through a case study taken from court records. Furthermore, in order to make this assessment healthy and functional, a number of factors such as the functioning of the law and neighborhood supervision in the Ottoman provinces were taken into consideration.

Keywords: Public space, court, privacy, neighborhood, Ottoman society.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16/10/2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 09/03/2020

GİRİŞ

Mahkeme tutanaklarından aldığımız örnek olayın gerçekleştiği yer, Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği'ne başkentlik yapan, Osmanlılar döneminde teşkil edilen Karaman Beylerbeyliği'nin paşa sancağı olan, nüfus bakımından orta büyüklükte, ticaret yolları üzerinde önemli bir uğrak merkezi konumunda yer alan, Hac ibadeti amacıyla kutsal topraklara giden hacılara, ticaret kervanlarına ve doğuya sefere çıkan ordulara hizmet eden Konya şehridir. Bünyesinde zengin tarihsel ve kültürel birikimi muhafaza eden, mahalleleri, çarşı ve pazarları, dini mekânlarıyla oldukça canlı bir görüntü çizen Konya şehrinde yaşayan bireylerin gündelik yaşamlarının da hayli hareketli olabileceği düşünülmektedir. Evlenenler, boşananlar, kendilerine kalan mirası paylaşmaya çalışanlar, hayır işlerine yönelenler, kendi işiyle meşgul olanlar, birbirleriyle kavga edenler, hırsızlık yapanlar, cinayet işleyenler ve diğerleri bu hareketli gündelik yaşamın bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda şehrin gündelik işlerine bir şekilde müdahil olanların hayatları aslında parçası oldukları toplumun ve dönemin tarihinin ipuçlarını içinde barındırmaktadır.

Konya'nın Ferhuniye Mahallesi'nde yaşayan İsmihan ile onun etrafında gelişen olaylar ve bu olayların gündelik yaşama dönük yönleri yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde önem taşımaktadır. Yalnız yaşayan Müslüman bir kadının evine bir erkeğin girmesiyle bağlantılı olaylar, Osmanlı mahallesinin yapısını ve kadı mahkemesinin işleyişini yansıtan çok boyutlu bir hikâyeye dönüşmüştür. İsmihan ve Mezid arasındaki yasak aşkın meraklı gözler tarafından izlenmesi ve mahallelinin kendi kamusal alanlarını tehdit eden bu tip eylemlere karşı gösterdiği tepki bir bütün olarak değerlendirildiğinde bireylerin davranışlarının hem mahallede yaşayanların hem de mahkemenin başka bir deyişle devlet otoritesinin denetimine tabi tutulduğunu göstermesi bakımından önemli olduğunu düşündürebilir.

Bu çalışmada, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya'da, toplumsal ahlaki normlara ve mahalle denetimine karşı çıkan İsmihan ve Mezid'in yasak aşkı konu edilmiştir. Böylece 1673 yılı Ocak ayında Mezid'in İsmihan'ın evinde yakalanması ile bunun sonrasında yaşananlar üzerine mahkemenin ve toplumsal kontrol mekanizmasının işleyişinin nasıl olduğunu ortaya koyarak bireylerin mekân kavramını algılayışını incelemek makalenin temel problematiğini oluşturmaktadır.

Olay, Mekân ve Mahkeme

1672-1673 yılı Konya Mahkemesi tutanaklarında yanlışlıkla kaydedildiği belirtilen bir kayda göre Konya'nın Ferhuniye Mahallesi'nde yaşayan Abdi oğlu Hacı Nurullah 1673 yılı Ocak ayının yirmi dokuzunda mahkemeye müracaat ederek Mezid'den şikâyetçi olmuştur.¹ Mezid'i, evinin duvarına çıkararak ailesini izlemekle ve yan komşusu İsmihan'ın evine hıyanet kastıyla girmekle itham etmektedir (KŞS 16/116). Bu suçlamanın temelinde hem İsmihan'ın hem de kendisinin mahrem/özel alanının Mezid tarafından ihlal edilmesi eylemi yatmaktaydı. Ayrıca Osmanlı kanunnameleri birinin evini izlemeyi suç olarak kabul etmekte ve bu fiili işleyenlere 20 akçe ceza öngörmekteydi (Akgündüz, 1992, s. 328). Evleri izlemenin ceza gerektirecek bir hareket olarak tanımlanması devletin aile mahremiyetini korumak istemesiyle ilişkilidir. Şehri meydana getiren mahallelerin içinde yer alan meskenler mahrem

¹ "Bu hüccet sehve tahrîr olunub ba'de tashîh olunmağla altıncı kâğıdın safha-i sâniyesinde tekrar kayd olunmuşdur" Bk. (KŞS 16/116). Biz öncelikle ilk kayıt üzerinden değerlendirmeler yapma yolunu tercih ettik. Daha sonra aynı olay hakkındaki ikinci kayıta görülen farklılıkları ortaya koymaya çalıştık.

alanı oluşturan birimlerdi ve bu alanlara yabancıların izinsiz olarak dâhil olması mahremiyet sınırlarının aşılması olarak değerlendirilerek tecavüz konusu sayılıyordu (Ergenç, 2015, s. 17; Yılmaz, 1995, s. 147-148; Tekgöl, 2013, 418). Bu bağlamda Nurullah mahkemede konuşurken menzil (ev) ve duvar kelimelerini kullanıyor ve böylelikle Mezid'in hem İsmihan'a ait evin sınırlarına dahil olarak onun mahrem alanının hem de duvar vasıtasıyla ailesinin gözetlendiğini söyleyerek kendi mahrem alanının sınırlarının aşıldığını belirtiyordu. Bireylere ait ev ve duvar gibi sahiplerine özgü birimlerin mahrem alanlarının bir parçası olduğu gerçeği Nurullah'ın sözleriyle kesinlik kazanıyordu. Bu durum esasen mahrem alan algısının evden başlayarak duvar ve sokak kapısına doğru genişleyen bir özel yaşam alanının dokunulmazlığına işaret etmektedir. Evin mahrem alanı kapının sokağa açılmasıyla birlikte sona erer ve şeffaflaşarak kamusal olarak adlandırılan mahalleye ve oradan da şehir hayatıyla karşılaşır. Kamusal ile mahrem alan arasında daima karşılıklı bir ilişkinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Habermas, 2003, s. 279). Bu bağlamda özel/mahrem alan ile kamusal alan kavramları zıt kutuplar olarak görüneler de gündelik hayatın sürüp gittiği iki temel alanı meydana getirmeleri bakımından birbirinden bağımsız olarak düşünülemez.

Mahkeme devam ederken tanıkların olaya müdahil olmasıyla birlikte Mezid'in İsmihan'ın evine girip çıktığı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla mahkemenin gidişatı Mezid açısından olumsuz ilerlemeye başlamıştı. Dava kaydına göre Mezid, 28 Ocak 1673 günü sabah ile öğle vakitleri arasında İsmihan'ın evine girmiştir. Ancak mahalleli bundan haberdar olmuş ve Mezid'i yakalamak için harekete geçmiştir. Ahali Mezid'i Nurullah'ın duvarının üzerine çıkmış bir vaziyette görmüştü. Davaya İsmihan'ın tarafından bakılınca o da masum bir kadın olarak görülüyordu ve hiç tanımadığı biri evine girmişti. Fakat bir aşamada şahitler tarafından İsmihan'ın iyi bir kadın olmadığı gündeme getirilmişti. Şahitler İsmihan hakkında konuşurken "*Mezid daima İsmihan'ın evine gelir, İsmihan kendi halinde değildir*" ifadelerini kullanmaktaydılar (KSŞ 16/116). Bu durum mahkemenin bireyler hakkında karar verirken kişilerin yaşamlarını sürdürdüğü mahalle halkının fikirlerinden de yararlandığını göstermektedir. Ayrıca burada tanıklığın mahkemenin işleyişinde son derece önemli bir role sahip olduğunu görüyoruz. Nurullah'ın ifadesine göre mahkemenin başında İsmihan masum bir kadındı ve Mezid'in İsmihan'ın evine hıyanet kastıyla girdiğinin de altını çizmişti. Ancak şahitlerin ifadeleri ile birlikte İsmihan'ın masum bir kadın olduğu savı onun kötü bir kadın olduğu sorunu ile yer değiştirmiştir. Bu nedenle çoğu kez mahkemede kanıtlar ve görgü tanıklarının sözleri değerlendirilirken, bir de sanığın yaşamakta olduğu mahallesinde nasıl tanındığı araştırılmaktaydı (Ergenç, 1984, s. 74). Bu araştırma işlemi mahkeme metinlerinde bireylerin "*keyfiyet-i hallerinin mahallelisinden sual olunması*" gibi standart ifadelerle betimleniyordu. Bu işlem başka bir deyişle kişinin "*hal ve gidişatının*" sorgulanmasıydı. Şahitler tarafından İsmihan'ın kendi halinde olmadığını söylenmesi ve sergilediği davranışlar nedeniyle toplumsal ilkelere uymadığı, içinde yaşadığı topluluğun huzurunu kaçırdığı ve ahlaki vasıflarının zayıf olduğuna işaret ediyordu. Osmanlı toplumunda kendi halinde olmamak mahkeme tarafından "*sû-i hâl*" kapsamında değerlendiriliyordu. Bir birey hakkında görüşüne başvuru olanların ifadeleri gerekçeleriyle birlikte mahkeme tarafından *hüsn-i hâl veya sû-i hâl* şeklinde kalıp ifadelerle ve kesin bir ayırımla dile getirilmekteydi (Tok, 2005, s. 158-162; Kaplanoğlu, 2012, s. 50-52; Çetin, 2019, s. 63). Mahkemeye göre, hakkında olumlu görüş belirtilenlerin isnat edilen fiili işleme ihtimallerinin olmadığı ya da çok düşük olduğu kabul edilir ve kişinin *hüsn-i hâl* üzere olduğu belirtilirdi. Aksi durumda ise bireyin *sû-i hâl* üzere olduğu düşünülür ve bu şekilde

kayda geçirilirdi. 1672-1673 yılına ait mahkeme tutanaklarına göre pek çok kişi hakkında komşularının fikirlerine başvurulmuş olması bu uygulamanın mahkeme tarafından etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir (KŞS 16/88; KŞS 16/77; KŞS 16/132).

Konya'nın Bayburt Kazası'na bağlı Arpalar Köyü'nde yaşayan Mustafa kızı Hatice Hatun kendisine bir kutu helva gönderdiği için Sinan Çelebi'den şikâyetçi olmuştu. Olayın gerçekleştiği yerin bir köy olması muhtemelen olayın kısa sürede köy halkı tarafından duyulmasına ve Hatice'nin bir erkekle adının çıkmasına yol açmış olmalıdır. Kadı, Sinan Çelebi ve Hatice'nin durumlarının Arpalar Köyü ahalisinden sorulmasını istediğinde köylüler her ikisinin de kendi hallerinde iyi insanlar olduklarını belirtmişlerdir (KŞS 16/88). Başka bir örnekte ise Konya Subaşı Abbas Ağa tarafından mahkemeye getirilen Halil evine fahişe getirmek ve şarap içmekle suçlanıyordu. Aynı mahallede yaşayan kişilere Halil'in kişiliği soruldu; adamlar kadıya; *"Şimdiye kadar Halil'in hukuka aykırı herhangi bir hareketini görmedik, kendi halinde iyi bir insandır"* dediler (Tutar, 2018, s. 127). Nasuh ismindeki biri benzer bir nedenle suçlandığında, hal ve gidişatı komşularından sorulmuş, sonuç Nasuh için olumsuz çıkmıştı: *"Nasuh'un fahişelerle görüşüğünü bildiklerini ve zina yapmaktan çekinmeyen kötü biri olduğunu söylediler"* (KŞS 16/77). Ayrıca mahalleli, mahalle halkının huzurunu bozan, ahlak ve namus dışı davranışlarda bulunan kişileri, mahkemeye başvurarak mahalleden ihraç etme hakkını bir koz olarak kullanabiliyordu (Çetin, 2014, s. 45; Ergenç, 1984, s. 75; Kütükoğlu, 2018, s. 24). Evine Ayşe ve Alime ismindeki kadınları getirip pezevenklik yaptığı iddiası ile mahkemeye getirilen Nebi hakkında komşuları şunları söylemişlerdi: *"Nebi, Ayşe ve Alime'yi evine getirir ve pezevenklik yapar, onun yüzünden mescide gidip namaz kılamaz olduk. Mahalleden ihraç olunsun"* (KŞS 16/132). Bu örnekler mahalle halkının ahlaki değerlerden yoksun olan kişilere karşı mahkemeyi devreye sokmakla birlikte yaşadıkları toplumun huzurunun zedelenmesini engellemek istediklerini de göstermektedir. Başka bir deyişle hoş karşılanmayan davranış biçimlerinin yaygınlaşmasını aile birlikteliklerine karşı büyük bir tehdit olarak görüyorlardı. Bu nedendir ki 1672-1673 yılında Konyalılar, pezevenklik yaptıkları gerekçesiyle Nebi, Mustafa, Pirli ve Mihriban ismindeki kişilerin ikamet ettikleri mahallelerinden kovulmalarını istemişlerdi (KŞS 16/132; KŞS 16/147; KŞS 16/161; KŞS 16/167). Bazen de mahalleli bunu açıktan yapmaz, yetkilileri göreve davet etmek için şikâyetçi olmak istedikleri kişilerin kapılarına ya boynuz asarlar ya da katran sürerlerdi (Yağcı, 2005, s. 65; Aköz, 2016, s. 45).

Gerçekten İsmihan kötü bir kadın mıydı? Ya da tek başına hayatını sürdüren bir kadının kendi muhitlerinde yaşamasını istemedikleri için mahalle sakinleri ona iftira mı atıyordu? Yanlışlıkla kaydedildiği ifade edilen mahkeme kaydında İsmihan hakkında çok fazla bilgi yoktur. Mevcut bilgilere göre İsmihan Konya'nın Ferhuniye Mahallesi'nde yani mahkemeye başvuran Nurullah ile aynı mahallede ikamet ediyordu. Hatta komşu idiler. Osmanlı mahkeme kayıtlarında genellikle bireylerin kimlikleri babalarının isimleriyle birlikte anılmasına rağmen mahkeme İsmihan'ı şu şekilde betimlemişti: *"Ferhuniye Mahallesi'nde sâkine İsmihan bint (boş) nâm hatun"*. Ancak mahkeme kayıtları incelendiğinde Ferhuniye Mahallesi'nde yaşayan İsmihan bint Ahmet Beşe ismindeki bir kadının mahkemeye gelerek evini Süleyman Çelebi'ye sattığı görülüyor (KŞS 16/61). Satış işlemi kaydının şahitler kısmında tanıdık bir isme rastlanmaktadır. Bu isim Ferhuniye Mahallesi'nden Hacı Abdi oğlu Hacı Nurullah'tı. Yani Mezd'i dava eden kişinin ta kendisi. Nurullah'ın Ferhuniye Mahallesi'nde ikamet etmesi, Ahmed kızı İsmihan'ın ev satışı işlemi şahit olarak bulunması onun İsmihan'ın evinin konumunu bildiğini ve İsmihan'ı tanıdığını göstermesi bakımından önemli bir bilgi olarak değerlendirilebilir. Daha da önemlisi 1672-1673 yılı

mahkeme kayıtlarında Ferhuniye Mahallesi'nde ikamet eden İsmihan isminde başka bir kadına rastlanmaması örnek olayımızın kahramanıyla ev satışı işlemi gerçekleştiren İsmihan'ın aynı kişi olabileceği ve dolayısıyla İsmihan'ın babasının isminin Ahmet olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca mahkeme kayıtlarının halkın tamamına dair bilgileri sunmuyor oluşu İsmihan adında başka bir kadının olmadığı sonucuna ulaşmamızı zorlaştırırsa da Hacı Nurullah'ın satış işleminde şahit olarak bulunması olasılıkları güçlendirmemiz açısından önem arz etmektedir. Bu eksik kimlik tanımından İsmihan'ın Ferhuniye Mahallesi'nde yaşadığı bilgisi dışında ulaşacağımız başka bir bilgi ise İsmihan'ın olgunluk çağına ulaşmış olduğudur. Çünkü Osmanlı toplumunda kadınların erişkinliğini gösteren "hârun" kelimesi yaygın olarak kullanılıyordu (Pierce, 2000, s. 173). Ayrıca mahkemede satış işlemi için vasisinin değil de kendisinin bulunması onun yetişkin bir kadın olduğunu göstermektedir. Ancak İsmihan'ın evli veya dul olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamamakla birlikte onun tek başına yaşayan dul bir kadın olduğunu varsaymak daha doğru bir yaklaşım olabilir. Çünkü 1672-1673 yılı mahkeme tutanaklarına yansıdığı şekliyle İsmihan günlük yaşamında kararlarını kendi alıyordu. Yine İsmihan'ın isminin geçtiği mahkeme tutanaklarında onunla ailevi bağı olan herhangi bir kişiye rastlanmamış olması İsmihan'ın yalnız yaşayan dul bir kadın olduğu savını güçlendirmektedir. Ayrıca Nurullah mahkemede şikâyetini dile getirirken İsmihan'ın eşinden söz etmemektedir. Herhalde İsmihan evli bir kadın olsaydı Nurullah bu bilgiyi mahkemeye aktarmaktan çekinmezdi. Mezid ise "El-Hâc Mezid bin Abdülcelil" şeklinde babasının ismiyle birlikte kaydedilmiş ve hacı unvanı ile birlikte anılıyordu. Ancak hacılık gibi prestij getiren bir unvana sahip olan Mezid'in bir kadının evine girdiği ve kadınla sürekli olarak görüştüğü iddiaları göz önüne alınırsa sahip olduğu unvanın getirdiği saygınlığı yitirmek üzere olduğu düşünülebilir.

Olayın kahramanları hakkında bildiklerimiz şimdilik bu kadar olmakla birlikte kâtibin mahkeme tutanağının üzerine kaydın yanlışlıkla tutulduğu ve sonradan başka bir sayfaya yazıldığını belirten notundan yola çıkarak İsmihan ve Mezid hakkındaki yeni bilgilere ulaşmayı ümit ederken olayın daha ayrıntılı bir tasviriyle karşılaştık. Bundan sonraki bölümde, kaleme alınan yeni tutanağı inceleyerek iki kayıt arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurup yeni bir çerçeve çizmeye çalışacağız.

Mahkeme Metinlerinin Yapısı ve Olayın Yeniden Yazımı Üzerine

Mahkeme kayıtlarının genelinde metinlerin giriş ve sonuç kısımları bir takım kalıp ifadelerden oluşmaktadır. Giriş kısmı kişinin ikamet ettiği şehir ve mahallesi, kendi ismiyle birlikte babasının isminin belirtilmesi yani kimlik bilgileri ile başlamaktadır. Sonuç bölümü ise mahkemede görüşülen meselenin kayıt altına alındığı, kayıt tarihi ve şahitlerin isimlerinin yazılması ile son bulmaktadır. Bu standart kalıpların yer aldığı kısımlar kâtiplerin çabucak üstesinden geldikleri bölümler olmalıdır. Asıl mesele mahkemeye taşınan sorunun derli toplu bir şekilde özetlenerek metne dökülmesi idi. Bu anlatının metne dökülmesinde kadının takip ettiği yargılama usulü çok önemliydi. İlber Ortaylı kadının yargılama usulünü şöyle ifade etmektedir:

"Kadı kendisine müracaat edilib, davayı görmek istediğinde ilk önce davacıyı dinler; bundan sonra davalıyı dinler. Sonra davalıya davacının iddiası ile ilgili sorular sorar. Eğer davalı müddeinin iddiasını kabul ederse karar safhasına geçilir ve mesele vuzuha kavuşur. Gerek ceza davalarında, gerekse bizim hussusî hukuk dediğimiz alana giren

davalarda davalının ikrarı mühimdir ve derhal zabta geçirilmesi gerektir. Eğer davalı iddiayı reddederse bu takdirde kadı davacıya iddiasını ispat babında (beyyine külfeti ona ait olduğu anlaşılıyor) hukuki delil getiremez veya lehine şahidler bulamaz ise, onun talebi üzerine kadı davacıya yemin etmesini emreder. Bu yemin iddianın doğru veya yanlış olduğu konusundadır. Eğer davalı yemin ederse dava düşer. Eğer yemin etmeyi reddederse o takdirde hüküm davacı lehine verilecektir” (Ortaylı, 1994, s. 56-57).

Kadı yargılamasını bu usul üzere yapıyor ve doğru yargılama yönteminin gereklerinin yerine getirildiğini gösteren öğeleri metne yerleştiriyordu. Yine kadıların metinleri oluşturmasını kolaylaştıran birtakım yardımcı kitaplar ve kaynaklar vardı. Fâtih Sultan Mehmed döneminden itibaren Molla Hüsrev’in Dürerü’l-hükkâm, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibaren ise İbrâhim el-Halebî’nin Mülteka’l-ebhur adlı eserleri mahkemelerin kullandığı bilgi kaynakları olarak bilinmektedir. Ayrıca resmi ve özel kanunname derlemeleri ve başşehirden gönderilen münferit fermanlar da kadıların örfî hukuk uygulamalarında yardımcı olan kaynakların başında geliyordu (Aydın, 2003, s. 342). Ancak kadı ve kâtipler en çok iç içe geçmiş olaylarla sarmalanmış, vak’alara şahit olanların konuşmalarıyla desteklenmiş davaları kayda geçirirken zorlanıyor olmalıydılar. Çünkü bu tür davalarda bir tür zaman kargaşası yaşanıyor. Mahkeme kayıtlarındaki davalar tek seferde karara bağlanmış gibi görünse de İsmihan ve Mezid’in hikâyesi gibi karmaşık ve çok evreli davalarda zaman kavramından ziyade meselenin çözüme kavuşturulma biçimi daha çok önemseniyordu. Bu tür davalar gerçekte birkaç oturum süren, belki de ara verilerek ek kanıt aramak ve mahkeme önüne getirilemeyen fiziksel kanıtları yerinde incelemek üzere insanların görevlendirildiği bir yapıya sahipti. Ayrıca bu tür karmaşık olayların kayda geçirilmesinin kolaylaştırılması için “sak mecmuaları” adı verilen yol gösterici kitaplardan yardım alınıyordu. Sak mecmuaları uzun yıllar mahkemelerde görev yapmış kişiler tarafından oluşturuluyor ve genellikle üst rütbeli ilmiye mensupları tarafından tashih edilmekteydi (Kaya, 2008, s. 587).

Kâtip tarafından yanlışlıkla tutulduğu ifade edilen mahkeme kaydı yukarıda ifade ettiğimiz kadı’nın yargılama usulü ve mahkeme metinlerinin oluşturulmasında takip edilen yöntemin pratiğe dökülmüş halini gözler önüne sermesine rağmen kâtibin bu kaydı yanlışlıkla tutulduğunu belirtmesi pek inandırıcı gelmemektedir. Çünkü kayıta davalı, davacı, olayın mahiyeti, tanıkların ifadesi ve şahitlerin isimleri eksiksiz olarak bulunuyordu. Üstelik bu kayıt 1672-1673 yılına ait mahkeme kayıtları arasında uzun sayılabilecek bir hacme sahipti ve yarım da bırakılmamıştı. Muhtemelen İsmihan ve Mezid arasında yaşananlar duyulmuş ve kadı bu konunun sıradan bir haneye tecavüz olayı olarak kalmasını istememişti. Şahitlerin ifadeleriyle birlikte İsmihan’ın kötü bir kadın olduğuna dair iddiaların ortaya atılması da nikâhsız bir ilişkiye göz yummak istemeyen kadı’nın meseleyi yeniden araştırmak istemesine yol açmış olabilir. Öne sürülen bu düşünceler sadece birer tahminden ibaret olmakla birlikte ilk kaydın iptal edilip ikinci kez kaleme alınmasının asıl sebebinin meseleye Konya müteselliminin dahil olmasıyla ilişkilendirmek daha mantıklı görülmektedir. İkinci kayıta davacı pozisyonunda Konya Mütesellimi Mahmud Ağa’nın görülmesi İsmihan ve Mezid arasında yaşananların çabucak duyulduğu ve Mahmud Ağa’ya iletildiğini göstermektedir. Çünkü Osmanlı pratiğinde sancakbeyi, subaşı ve mütesellim gibi yerel idareciler kendilerine haber verildiğinde ya da bir duyum aldıklarında hukuki süreçlere müdahil olabiliyorlardı (Kavaklı, 2013, s. 121; Taş, 2007, s. 190).

Kaydın giriş kısmındaki anlatıya göre Mezid ve İsmihan'ın davasının soruşturması için Mevlana Mehmed Efendi'nin (*Fahrü'l-Müderresin*) görevlendirildiği ve Mütesellim Mahmud Ağa'nın huzurunda konunun görüşülmeye başlandığı anlaşılıyor. İlk dava kaydındaki bilgilere göre Nurullah, Mezid hakkında dava açmıştı. Ancak ikinci davada şikâyetçi tarafın ismi ve konumu hakkında ciddi bir değişiklik görülmektedir. Bu kez Mütesellim Mahmud Ağa, Mezid ve İsmihan hakkında şikâyetçi olmuştu (KŞS 16/128). Ayrıca ilk kayıta Nurullah sadece Mezid hakkında şikâyetinde bulunmuştu. Yanlışlıkla düzenlendiği belirtilen kayıta tanıkların olaya müdahil olması ile birlikte İsmihan hakkında namus üzerinden bir töhmet oluşmuştu. Töhmetsiz olarak ispat edilmediği halde zan ve şüpheye dayalı olarak birine suç isnadında bulunmayı ifade etmekle birlikte Osmanlı toplumunda töhmetli olmak muhtemelen kişinin saygınlığına sürülmüş bir leke olarak değerlendiriliyordu. Çünkü birini suçlamak, suçlanan kişinin saygınlığını tartışmaya açmakla eş değerdi. Suçlanan kişilerden birinin kadın ve suçlama unsurunun da namusla ilişkilendirilmeye müsait olduğu düşünülürse İsmihan'ın saygınlığını yitirmekle karşı kaşıya kaldığı akla gelebilir. Bu töhmetin oluşmasında şahitlerin "*Mezid sürekli olarak İsmihan'ın evine gelir, İsmihan iyi bir kadın değildir*" sözleri etkili olmuştu. Başka bir ifadeyle şahitlerin ifadeleri ile desteklenen bu ciddi suçlama ikinci kayıta İsmihan'ı da mahkemede aleyhinde dava açılan bir kadın konumuna düşürmüştür. Mezid ve İsmihan hakkında dava açan Mahmud Ağa'nın ilk sözleri şunlardı; "*İsmihan ile Mezid'in birbirlerine namahrem olmalarına rağmen iki seneden beri görüştüğünü duydum*". Mezid'in İsmihan'ın evine gelmesi toplum nezdinde yankı uyandırmış olmalı ki Mahmud Ağa ikili hakkında bir araştırma yaptırmış ve birbirlerine namahrem olan iki kişinin ilişkisinden haberdar olanlardan bilgi almıştı. Bildiklerini söyleyenlerin asıl amacı mahalle halkı arasında bilinen yasak bir ilişkinin alenileştirilmesi ve üzerinde açıkça konuşulur hale getirilmesini sağlamaktı. Ayrıca olayın mahalle halkı tarafından duyurulmasındaki diğer bir amaç da iki kişi arasında yaşadığı iddia edilen mahrem bir ilişkiyi kamusal alana taşıyarak mahkemeyi bu meseleden haberdar etmekle ilgiliydi. Mahalle halkının bunu yapmasındaki üçüncü bir amaç ise evlilik dışı sayılan bu tür yasak ilişkileri ifşa ederek, bu ve buna benzer maceralara girişmeyi göze alacak olanlara gözdağı vermekle de doğrudan ilişkiliydi. Çünkü mahalle ahali bu olayların yaygınlaşmasını istemiyor ve mahkemeyi bu türden olaylar için caydırıcı bir unsur olarak kullanmayı biliyordu. Mahalle ahalesinin toplumsal hayat üzerindeki kontrolünün, mahremiyet sınırlarının çok daraldığı ve kişisel olanın en özel yanlarıyla mahalle ahali tarafından bilinebilecek duruma gelmesine yol açtığı söylenebilir (Artan, 1993, s. 107; Yılmaz, 2000, s. 94; Khoury, 2000, s. 111).

Mütesellim Mahmud Ağa sözlerine devam ederken Mezid ve İsmihan hakkında ayrıntılı bilgiler vermişti. Duyduğuna göre; 28 Ocak 1673 tarihinde gündüz vakti öğleden önce (kuşluk) Mezid İsmihan'ın mahallesine gelmiş, sokakta buluşup konuştuktan sonra İsmihan Mezid'i evine almıştı. Ardından İsmihan kapıyı kilitleyince zina yapacaklarını düşünen mahalle ahali tarafından yakalanarak Mahmud Ağa'ya teslim edilmişlerdi.² Mahmud Ağa duyduklarının doğru olup olmadığını sorulmasını talep etti. Mezid ve İsmihan kendilerine yöneltilen bu suçlamaya ne demişlerdi? Bütün anlatılanlar her ikisinin de aleyhineydi. İşte Mezid'in cevabı; "*Ben o gün İsmihan'ın evinin bulunduğu Ferhuniye*

² "... târîh-i kitâbdan bir gün mukaddem yeom-i nehârda vakt-ı duhâda mahalle-i mezbûrede zokakda ikisi mükâleme idüp ba'dehu mezbûre İsmihân kendüye nâmahrem olan merkûm el-Hac Mezid'i menziline alup ikisi kapuyu arımdan kilitleyüp tenhâ zinâyâ mübâseret eylediklerini mahallesî ahâlisî âgâh olup ahz ve bana ihbâr eylediler su'âl olunup tahrîr ve mûcibi icrâ olunmak matlûbumdur didikte ..." Bk. (KŞS 16/128).

Mahallesi'ne gittim ama asla onunla birlikte olmak gibi bir amacım yoktu". Bu ifadeyle Mezid kendisine yöneltilen suçu reddediyordu. İsmihan da aynı şekilde zina amacıyla bir araya geldiklerini kabul etmiyordu.³ Bu noktada kadı davaya, Müstecab oğlu İvaz Çelebi ve Veli Bey oğlu Nebi'nin konu hakkındaki bilgilerini dinleyerek devam etti. Mahkeme kaydı bu kişileri adil olanların ve adalet üzere hareket edenlerin en önde gelenleri manasındaki "udûl-i ricâl" olarak tanımlıyordu. Bu tarz bir tanımlama mahkemenin adalet duygusu üzerinden bireyi tanımlama biçimi ile ilgili olup mahkemede tanıklık edenlerde bulunması gereken özellikler arasında yer alan adalet hissine sahip olma şartına yönelik bir atf olarak da değerlendirilebilir. Bu kişiler Mahmud Ağa'nın anlatısını teyit eden sözler sarf ederek olaya bizzat şahit olduklarını belirtiyorlardı.⁴ İvaz Çelebi ile Nebi, Mezid ve İsmihan'ı, İsmihan'ın evine yakın bir sokakta buluşup, konuşup işaretledikten sonra gizlice eve girerek kapıyı arkasından kilitlerken açık bir şekilde görmüşlerdi. Anlaşılabileceği üzere iki kişi arasında yaşanan çok mahrem ve yasak bir ilişkiye mahalle halkı, çiftin nasıl buluştuğunu bilecek kadar vakıftır. Bu durum Osmanlı mahallelerinin sosyal hayat üzerinden bireylerin hayatlarını irdelemeye uzanan sosyal otokontrol sisteminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu sosyal otokontrol sistemi hakkında Dror Ze'evi; "erkek ve kadınları cinsiyetlerin temeli üzerine kurulu kısıtlayıcı bir sistemin parçaları olarak değerlendirmekte ve hukukun kamusal gözüyle birlikte, komşular ve akrabaların gözleri de, her iki cinsiyetin sınırları ihlal etmemelerini sağlamaya çalışıyordu" demektedir (Ze'evi, 2000, s. 215). Bu değerlendirme mahalle ahalisinin üstlendiği ahlak gözetmenliği rolünü gözler önüne sermektedir.

Tekrar mahkeme metnine dönecek olursak olaya tanık olanların sözleri Mezid ve İsmihan'ı muhtemelen çok zor durumda bırakmıştı. İvaz Çelebi ve Nebi ifadelerinin devamında evin kapısını zincirleyerek kadıya haber vermek istediklerinde Mezid ve İsmihan'ın kendilerinin varlığından haberdar olduklarını söylemişlerdi. İki kişi tarafından izlenildiklerini fark eden Mezid hemen kaçmaya yeltenmişti. Kaçmak için iki yolu vardı. Ya kapıdan çıkacaktı ya da duvardan atlayıp kaçacaktı. Ancak kapı zincirlenmişti. Mezid'in tek çaresi duvarın ardına geçmeyi başarmaktı. İsmihan Mezid'in kaçmasına yardımcı olmak için bir merdiven buldu ve duvara dayadı.⁵ Ancak Mezid duvara çıktığında hiç beklemediği bir şeyle karşılaştı. Yan evin sakinlerini birden bire karşısında buldu. Bu kişiler ilk davada ismi geçen Nurullah'ın eşi ve kızları olmalıydı. Bu kanyaya Nurullah'ın Mezid aleyhinde açtığı davada, Mezid'in duvar üzerinden kendi ailesini gözetlerken görüldüğünü ifade etmesinden varabiliriz. Ayrıca ikinci mahkeme kaydında da Mezid'in duvarın üzerine çıktığında kadınların kendisini engellediği belirtilmektedir.⁶ Mezid karşılaştığı bu durum üzerine tekrar İsmihan'ın bahçesine indi. Bu defa da İsmihan kapıyı açıp Mezid'i kaçırmak istedi. Ancak kaçmasına fırsat kalmadan İvaz Çelebi ve Nebi onu yakalamıştı. Ayrıca İvaz Çelebi ve Nebi verdikleri ifadelerinde Mezid'i yakaladıklarında donunun ayaklarına kadar inmiş bir vaziyette olduğunu belirtmişlerdir. İvaz Çelebi ve Nebi son sözlerinde bunları anlatırken Mezid'i kadıya ihbar ettiklerini ve olaya anlattıkları şekilde şahit olduklarını ifade ettiler. Şahitlerin ifadesinden sonra olayı soruşturmakla görevli olan Müderris Mevlana

³ "... merkûm el-Hac Mezid mahalle-i mezbûreye vardığını ikrâr ve mezbûre İsmihan'ın menziline ikisi tenhâ kalup zinâyâ mübâşeret eylediklerini her biri inkâr ile cevâb viricek ..." Bk. (KŞS 16/128).

⁴ "... mezbûr el-Hac Mezid mezbûr İsmihân ile mezbûrenin menziline karib zokakda biri birleriyle mükâleme ve işaret edüp ba'dehu ikisi mezbûre İsmihan'ın menziline girip kapuyu ardından kilitlediklerini biz alenen görmek ile ..." Bk. (KŞS 16/128).

⁵ "... menzil-i mezbûrun kapusun üstünden zincirleyüp hâkime haber virmek murâd eylediğimizde her biri âgâh olup mezbûre İsmihan divarına nerdübân koyup merkûm el-Hac Mezid divar üzerine çıkup firâra kâsd eyledikde ..." Bk. (KŞS 16/128).

⁶ "... Merkûm el-Hac Mezid divar üzerine çıkup firâra kâsd eyledikde işbu hazır-ı bi'l-meclis olan el-Hac Nurullah'ın menziline muttasıl olmak ile ol-tarafdan nisvân tâ'ifesi men' eyledikde ..." Bk. (KŞS 16/128).

Mehmed Efendi söylenenleri kaydetti ve Çukadar Abdülbaki Beşe vasıtasıyla mahkemeye ilettili. Mahkeme kaydının sonunda bu olaya dair nasıl bir karar verildiğini anlamamızı sağlayacak herhangi bir ifadeye rastlamıyoruz.⁷ Ancak Mezid'in donunun ayaklarına kadar inmiş olması tanıkların ve mahalle ahalisinin zina isnadına bir delil olarak gösterilebilir mi? İslam hukukuna göre zina aralarında şer'i bir akid yani nikah bulunmayan bir erkekle kadının kendi istekleriyle cinsel birleşmede bulunmaları şeklinde tarif edilmiştir (Bilmen, 1968, s. 197). Yine İslam hukukuna göre kadın ve erkeğin zina yaptığının ispatlanmasında en az dört erkek şahide ihtiyaç olup bunların aynı mecliste şahitlik yapmalarına, olayı ayrıntılı ve birbirleriyle çelişmeden anlatmalarına, şahitliklerini asaleten yapmalarına ve kocanın karısı aleyhine şahitlik yapmaması şartlarına bağlıdır (Bilmen, 1968, s. 212; Boynukalın, 1995, s. 79-85; Çalışkan, 1994, s. 79-83; Esen, 2013, s. 442; Imber, 2017, s. 506). Dört şahit kuralının alternatifi zina yapan kişinin suçunu dört ayrı mecliste ikrar etmesidir (Habergetiren & Yiğitoğlu, 2016, s. 277; Imber, 2017, s. 507; Mutaf, 2008, s. 577; Üçok, 1946, s. 135). Ayrıca zina fiilinin gerçekleştiğini ispat edebilmek için şahitlerin, fıkıh kitaplarında anlatıldığı şekliyle, erkeğin cinsel organının kadının fercine "diviti hokkaya sokup çıkarır gibi, sürme kabına girip çıkan mil gibi ya da kınına girip çıkan kılıç gibi" girip çıktığını görmüş olmaları gerekmektedir (Baer, 2016, s. 96; Imber, 2017, s. 508). O halde İsmihan ve Mezid'in öyküsünde gerek şahitlerin sayısının iki oluşu ve gerekse şahitlerin ifadelerinin zina fiilinin gerçekleştiğini söylemekten çok uzak olması olayın faillerinin zina suçunu işlemekten yargılanamayacaklarını düşündürebilir. Ancak evli olmayan bir kadının evine giren bir erkek ile onu evine alan kadının cezasının ne olduğu/olabileceği merak edilebilir. Bu konuda bizim ele aldığımız olay örgüsüne uygun olarak hem kanunname hem de fetvalarda birtakım hükümler yer almaktadır:

Bir kadının bir adamla gayri meşru aşk ilişkisi yaşadığı söylentisi varsa ve şahitler onları "tenha bir noktada" gördüklerine şahitlik ederlerse çift zina için konulmuş olan para cezasını öder ve tazir cezası alır.⁸

Mesele: "Zeyd'i, filan kadının evinde bulduk" diye iki kişi şahitlik etse Zeyd'in cezası ne olur? Cevap: Şiddetli tazir ve hapisle cezalandırılmalıdır (Düzdağ, 2012, s. 203; Imber, 2017, s. 532).

Ebussuud Efendi'nin fetvalarından ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi kanunnamelerinden alınan bu bilgiler bize neleri ifade ediyor ya da düşündürüyor? Fetvada örneklenen kişinin İsmihan'ı betimlemesi, kanunnamede ise Mezid'in hareketinin tarif edilmesi esasen kadının konuyla ilgili karar verirken hem şer'i hem de örfi hukukun kaynaklarından beslendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bizim dikkat çekmek istediğimiz asıl konu bu örnek üzerinden mahkeme metinlerinin oluşturulmasında takip edilen usul üzerine çıkarımlar yapılabileceğidir. Yukarıda mahkeme metinlerinin kâğıda dökülmesinde kadı ve kâtibin üstlendikleri rolden bahsederek kadının yargılama yönteminin gereklerinin yerine getirildiğini gösteren öğeleri metne yerleştirdiğini

⁷ "... yine mezbûrenin menziline inüp ve mezbûre kapuyı silküp ve açup merkûm el-Hac Mezid'i kaçırmak murâd eyledikde biz görüp merkûm el-Hac Mezid'i ahz eylediğimiz mahalde donu ayağına nüzul idüp tekrâr yine bağladı bu halde ahz idüp hâkime ihbâr eyledik biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahî ideriz deyu edâ-i şehâdet-i şer'îye eylediklerinde şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olduktan sonra mevlânâ-yı mezbûr mahallinde istimâ' ve tahrîr idüp ba'dehu ma'â irsâl olunan Çukadar Abdülbaki Beşe ile meclis-i şer'a gelüp haber virmesiyle mûcibiyle hükûm bir le mâvaka'a bi't-taleb ketb olundu ..." Bk. (KŞS 16/128).

⁸ "Eğer bir avretin bir er ile adı çekilse, ikisini bir halvet yerde görüb şahâdet eyeleseler, kâdi ta'zir ede; zinâ kılığın kemâ kân alalar" Bk. (Akgündüz, 1992, s. 297; Imber, 2017, s. 514).

söylemiştik. Konuya bu açıdan bakılacak olursa kanunnameden alınan “bir kadının bir adamla gayri meşru aşk ilişkisi yaşadığı söylentisi varsa” ifadesinin benzer bir versiyonu “Mezid sürekli olarak İsmihan’ın evine gelir” şekline bürünerek mahalle ahali tarafından dile getirilmişti ya da bu ifade Mahmud Ağa’nın anlatısında “iki seneden beri ilişkileri olduğunu işittim” şeklinde mahkeme kayıtlarında yer almıştı. Yine kanunnameden devam edecek olursak “tenha bir yer” ifadesi metinde “İsmihan’ın evi” olarak betimlenmişti. İsmihan’ın işlediği fiilden dolayı hak ettiği cezaya çarptırılabilmesi için deliller ve şahitlerin ifadesini kullanan kadı, kanunnamede yer alan hükümden hareketle ince ayrıntıları içinde barındıran kelimeleri davanın sorgulanmasına mahal bırakmayacak şekilde metin içerisine yerleştirmişti. Peki kadı İsmihan’a nasıl bir ceza takdir etmişti? Kanunnameden aldığımız örneğin son kısmından anlaşılacağı üzere İsmihan’ın zina için konulan para cezasını ödeyeceği ve tazir cezasına çarptırılacağı düşünülebilir. İsmihan’ın dul bir kadın olduğu ihtimali üzerinden hareket edecek olursak kanun gereğince ekonomik durumunun çok iyi olduğu tespit edilirse 100, orta halli ise 50, kötü ise 30 akçe para cezası ödemiş olmalıdır. Ayrıca kanunnamede yer alan çift kelimesi Mezid’in de para cezası ödeyeceğine -evli ise ekonomik durumuna göre aşamalı olarak 40, 50, 100, 200, 300 akçe; bekar ise 30, 50, 100 akçe- delildir (Acar, 2001, s. 62-63; Akgündüz, 1992, s. 295-296; Pierce, 2000, s. 163; Ze’evi, 2008, s. 70-78). İsmihan para cezasına ek tazir olarak sopa cezasına -kadının takdirine göre değişmekle birlikte Hanefi mezhebine göre sopa cezasının üst sınırı olarak 39, 75, 79, 99 sayıları verilmektedir- çarptırılmış olması muhtemeldir (Başoğlu, 2011, s. 201; Üçok, 1946, s. 135).

Peki kadı, Ebussuud’un fetvasında yer alan sembolik karakter Zeyd’in vücut bulmuş hali olan Mezid’in işlediği suça karşı vereceği cezayı meşrulaştırarak hangi öğeleri seçmişti? Fetvada “Zeyd’i filan kadının evinde bulduk” ifadesi şahitlerin dilinden “Mezid’i donu ayaklarına inmiş bir şekilde İsmihan’ın evinde yakaladık” biçiminde çıkmıştı. Ayrıca fetvada bu duruma iki kişinin şahitliği de eklenmişti. Hatırlanacağı üzere İsmihan ve Mezid aleyhinde tanıklık edenler İvaz Çelebi ve Nebi ikilisiydi. Fetvadaki anlatıya göre Mezid şiddetli sopa ve hapis cezası almış olmalıdır. Bu durumda İslam hukuku cinsler arasında ayırım yapmamaktadır. Aynı cezanın İsmihan’a da verilmesi gerekmektedir. İşte burada dayak cezalarının kanunnamelerde para cezası verilmesi devreye girmiş olabilir. Buradan hareketle Mezid ve İsmihan para cezasının yanı sıra mahallelerinden ihraç edilmiş olma ihtimallerini de düşünmek gerekmektedir. Çünkü zina suçunun cezaları arasında kişinin ikamet ettiği mahalleden sürgün edilmesi de vardır (Konan, 2011, s. 155). Aleni bir biçimde Mezid’in İsmihan’ın evinde yakalanması mahallelinin ihraç isteklerini haklı konuma getirmiş olabilir.

SONUÇ

Osmanlı toplumunda kadın gündelik yaşamında kendisine mahrem olan erkekler dışındaki erkeklerle ilişkilerinde belirli kurallara uymak zorundadır. Bu kurallara uymayanların tutumları ahlaksızlıkla ilişkilendirilir ve davranışları ahali tarafından sorgulanır hale gelir. Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı üzere toplumsal normların dışına çıkanlar muhtemelen mahalle ahalisinin zihninde olumsuz bir intiba bırakmaktadır. Aykırı davranışları ile ön plana çıkan bireyler töhmetli olarak addediliyor ve kendilerine isnat edilen suçlardan aklanıncaya kadar töhmetli olarak yaşamaya devam ediyorlardı. İsmihan örneğinde de görüldüğü gibi bir kadının gayrimeşru gönül ilişkileriyle isminin anılması, aralarında evlilik akdi olmadığı halde Mezid ile görüşmesi ve tanıkların ifadelerine atfen bu görüşmeleri sürekli hale getirmiş olması İsmihan’ın töhmetli olduğunu ve mahalle ahali tarafından İsmihan’ın ahlaki kurallara uymayan bir kadın olarak tanındığını göstermektedir.

Mahallenin ortak sorumluluklar üzerine kurulmuş olduğu düşünülecek olursa toplumsal ahlaki değerlerin muhafazası ve aile birliklerinin sarsılmasını engellemek mahalle sakinlerinin üstlendiği tanımlanmamış bir görev –sosyal otokontrol- olarak kabul edilebilir. Mahalle ahalisi tarafından üstlenilen bu görev İsmihan ve Mezid meselesini mahkemeye taşıyacak kadar güçlüdür. Birey, mahalle ve mahkeme üçgeninde yaşanan olaylar bir yönüyle de mahrem/özel alandan kamusal alana taşınan çok boyutlu bir hadisenin izlerini taşımaktadır. Ayrıca ev, sokak, mahalle ve oradan da şehre doğru genişleyen insan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda bu ilişkilerin toplumsal tarihin gündelik yaşama bakan yönlerini oluşturduğu görülecektir.

Gerek tanıkların anlatıları gerekse fetva ve kanunnamelerdeki ifadeler bir bütün olarak ele alındığında ev ve evin kapsadığı alanın (bahçe, duvar, sokak kapısı vs.) bireyin mahrem alanını ifade ettiği görülür. Yine tanıkların ifadelerinden ulaşılabilecek önemli bir sonuç mahrem alanın izlenebilir ve gözlemlenir olduğudur. Bu bağlamda mahrem alan ile kamusal alan arasında karşılıklı bir bağın olduğunu söylemek mümkündür. İsmihan ve Mezid arasında yaşananlar insanların özel alanlarının diğerleri tarafından ayrıntılı bir şekilde izlenebildiğini göstermektedir. İki kişi arasında yaşanan mahrem ve yasak bir ilişkiye mahalle halkı, çiftin nasıl bulunduğu bilecek kadar vakıf olabilmektedir. Verdiğimiz örnekte yaşanan olayın ortaya çıkmasının nedeni olan mahalle halkının ifşaatları bir yasak aşkın alenileştirilmesi ve üzerinde açıkça konuşulur hale getirilmesi ile ilişkilidir. Mahalle halkı hukuki hakkını kullanarak mahkemeyi devreye sokmuştur. Bu davranışın altında kendi özel alanlarını koruma kaygısı aranabilir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu kamusal alana aksettirilmek istenen mahrem bir olayın varlığıdır. Olayın mahalle halkı tarafından duyurulması ile birlikte vaka mahkemeye intikal etmiştir. Bu durum kamusal alana taşınan mahrem bir ilişkiyi otoritenin de dikkatine sunmaktır. Mahalle halkının Mezid'i şikâyet etmesi açıkça Konya kadısına yönelik bir görev çağırısıdır. Bu görev çağırısının temelinde mahalle ahalisinin bu ilişkiyi onaylamadığını gösteren ve onu alenileştirmeyi amaçlayan bir hareket yatmaktadır. Ayrıca iki kişi arasında yaşanan yasak aşk gibi mikro bir olayın hukuk, ahlak, birey-mekân ilişkisi ve gündelik yaşam gibi makro alanlara taşınan yanları ile birlikte değerlendirilmesi Konya şehir hayatını oluşturan unsurların açıklanmasına katkı sunması bakımından dikkate değerdir.

SUMMARY

Court records kept in the Ottoman courts are used as the main source in social and local history studies. The fact that these registers contain records of various issues among people of all levels in the center and in the provinces provides inferences about how and why people applied and used the courts such as issues of everyday life, interpersonal relations, and social life. At the same time, these records reveal how Ottoman law was applied in court. Within this context, in this study, the issues of daily life, neighborhood, court, publicity and privacy have been evaluated through an incident reflected in the court records. The discussed incident which took place in the second half of the 18th century focuses on the forbidden relationship of İsmihan and Mezid who act against social moral norms and neighborhood control in Konya. In addition, the fact that Mezid was caught in İsmihan's house, and the way the court and social control mechanism worked on what happened after that was also examined.

The events related to the entrance of a man into the house of a lone Muslim woman have turned into a multidimensional story that reflects the structure of the Ottoman neighborhood and the functioning of the kadi court. When the forbidden love between İsmihan and Mezid is followed by residents of the neighborhood and the reaction of the neighborhood to such actions threatening their public spaces are considered as a whole, it can be important in terms of demonstrating that the behavior of individuals is subjected to control of both the residents and the court, in other words, the state authority. In Ottoman society, women have to follow certain rules in their relations with men. Attitudes of those who do not obey these rules are associated with immorality, and their behavior is questioned by the public. As it can be seen in the example of İsmihan, the fact that a woman was mentioned with illegitimate heart relationships, that she had met with Mezid even though there was no marriage contract, and that these visits were constantly made according to the statements of the witnesses indicates that İsmihan was recognized as a woman who did not comply with moral rules. Considering that the neighborhood is built on common responsibilities, protecting social moral values and preventing the threat to family unions can be considered as an undefined task that neighborhood residents undertake. This duty, which is undertaken by the local people, is strong enough to bring the issue of İsmihan and Mezid to the court. The events in the triangle of the individual, the neighborhood and the court bear the traces of a multidimensional event that has been carried from the private / public space to the public space.

When both the narratives of the witnesses and the expressions in fatwa and legislations are taken as a whole, it is seen that the space covered by the house and the yard of house (garden, wall, street gate, etc.) expresses the privacy of the individual. Another important conclusion that can be reached from the statements of the witnesses is that the intimate space can be monitored and observed. In this context, it is possible to say that there is a mutual connection between the private space and publicity. What happened between İsmihan and Mezid shows that the private spaces of people can be followed in detail by others.

The people of the neighborhood can have enough evidence to know how the couple meet in such a forbidden relationship between two people. The revelations of the people of the neighborhood, which is the reason for the occurrence of the incident in our example, are related to the publicizing of a forbidden love and making it openly spoken. The people of the neighborhood have put the court into effect by using their legal right. Under this behavior, anxiety to protect their private spaces may be sought. However, the issue that needs to be emphasized here is the existence of a private event that is intended to be reflected in the public sphere. With the announcement of the incident by the people of the neighborhood, the case was submitted to the court. This brings an intimate relationship to the public space and to the attention of the authority. It is clearly a call for duty of the Kadi when the people complain about Mezid at the court. On the basis of this call for duty lies a movement that demonstrates that the neighborhood community does not approve of this relationship and aims to publicize it.

KAYNAKÇA**I-Konya Şer'ıye Sicili (KŞS)**

Defter No: 16

II-Kitap ve Makaleler

- Acar, İ. (2001). Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku (1). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(XIII-XIV), 53-68.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* (Cilt I, IV). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Aköz, A. (2016). Osmanlı Toplumunda Mahremiyet ve Mekan. *Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi Bildiri Kitabı 7-9 Ekim 2016*, (s. 41-56). Saraybosna.
- Artan, T. (1993). Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi. *Defter*(20), 91-115.
- Aydın, M. A. (2003). Mahkeme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 27), s. 341-344. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Baer, M. D. (2016). *Atmeydanı'nda Ölüm 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*. (P. Yanardağ, Çev.) Koç Üniversitesi Yayınları.
- Başoğlu, T. (2011). Tâ'zîr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 40), s. 198-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilmen, Ö. N. (1968). *Hukûk-ı İslâmiye ve İstilahât-ı Fıkhiye Kamusu* (Cilt III). İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Boynukalın, M. (1995). İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışkan, İ. (1994). İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(1), 61-101.
- Çetin, C. (2014). Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750). *History Studies*, 6(6), 43-70.
- Çetin, C. (2019). Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 45, 61-86.
- Düzdağ, E. (2012). *Kanunî Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*(IV), 69-78.
- Ergenç, Ö. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Mekân, Mahremiyet ve Cinsiyet İlişkileri Üzerine. *Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekân Çalıştay Tebliğ ve Müzakereleri 8 Haziran 2013* (s. 13-19). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Esen, H. (2013). Zina. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 44), s. 440-444. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Habergetiren, Ö. F., & Yiğitoğlu, M. (2016). Yahudilik ve İslam'da Zina Suçu ve Cezası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 20-31.
- Habermas, J. (2003). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (T. Bora, & M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim.

- Imber, C. (2017). Osmanlı Hukukunda Zina. (M. Midilli, Çev.) *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (29), 505-538.
- Kaplanoğlu, R. (2012). Mahalle Hukukunda "Hüsn-i Hâl", "Sû-i Hâl" ve Mahalleden İhraç Kararları. *Bursa Araştırmaları Dergisi*(36), 49-58.
- Kavaklı, S. (2013). Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle. *History Studies*, 5(3), 117-142.
- Kaya, S. (2008). Sak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 35), s. 586-587. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Khoury, D. R. (2000). Terlikler Kapıda Mı, Kapalı Kapılar Ardında Mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar. M. C. Zilfi (Ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (s. 101-121). Tarih Vakfı Yayınları.
- Konan, B. (2011). Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu. *OTAM*(29), 149-172.
- Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı'nın Soyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mutaf, A. (2008, Summer). Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Ugulamaları. *Turkish Studies*, 3(4), 573-598.
- Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pierce, L. (2000). Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı. M. C. Zilfi (Ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (s. 161-187). Tarih Vakfı Yayınları.
- Taş, H. (2007). Osmanlı'da Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler. *Memleket*, 2(3), 187-205.
- Tekgül, N. (2013). Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda "Mahremiyet" Halkaları. Ü. Ekin (Ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan* (s. 411-433). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tok, Ö. (2005). Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(18), 155-173.
- Tutar, A. Y. (2018). 16 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1083-1083 / 1672-1673) Değerlendirme ve Transkripsiyon, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üçok, Ç. (1946). Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 51-82.
- Yağcı, Z. G. (2005). Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, VI(2), 51-82.
- Yılmaz, F. (1995). XVI. Yüzyılda Edremid Kazası, (Basılmamış Doktora Tezi). İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, F. (2000). XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair. *Toplum ve Bilim*, 92-109.
- Ze'evi, D. (2000). *17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nda Toplum ve Ekonomi*. (S. Çağlayan, Çev.) Tarih Vakfı Yayınları.
- Ze'evi, D. (2008). *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk*. (F. Aytuna, Çev.) Kitap Yayınevi.

Memleketini Anlatan Seyyahlar: Trabzonlu Seyyahların Metinlerinde Trabzon

Dr. Öğr. Üyesi Fulya Üstün Demirkaya
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
Mimarlık Bölümü
fulyastn@ktu.edu.tr

Oğuz Kırıcı
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
oguzkirci@gmail.com

Öz

Coğrafik ve stratejik konumunun sağladığı, doğu ve batı arasında ticari ve askeri, kara ve deniz bağlantısının merkezi olma rolü ile Trabzon, merak duygusuyla hareket eden birçok seyyahın gezi güzergâhında yerini almıştır. Bu metin, Trabzon kentini, yabancı bir ziyaretçinin gözlemlerinden daha fazlasını içeren, kendileri de Trabzonlu olmaları nedeniyle aynı zamanda deneyimleyen seyyahların gözünden anlamayı hedeflemektedir. Trabzon doğumlu olan Aşık Mehmed (16.yy), Minas Bijişkyan (19.yy) ve Şakir Şevket (19.yy) ile babası Trabzonlu olan İsmail Safa'nın (19.yy), kentin tarihi, yapıları, kitabeleri, sokakları, pazar ve mahalleleri, demografik yapısı ve halkın gündelik yaşamına ilişkin aktardıkları, zaman zaman birbiri ile çelişip zaman zaman örtüşen ve/veya birbirini tamamlayan bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. İsmail Safa'nın manzum eseri kentin fiziksel dokusu konusunda net bilgiler vermediği için çalışma kapsamında kullanılamamıştır. Seyahatnamelerde yer alan bilgilerin değerlendirilmesi temelde kentin fiziki dokusunu anlamaya yöneliktir. Bu nedenle seyyahların metinleri, kentin tarihsel olarak bulunduğu yer-topografyası ile fiziki dokusunun parçası olan liman, dini-askeri-ticari-sivil yapılar ve bu dokunun tamamlayıcısı mahalleler üzerine odaklanarak ele alınmıştır. Üç seyyahın verdiği bilgiler toplu olarak değerlendirildiğinde; Aşık Mehmed ve Şakir Şevket, ağırlıklı olarak kentin Osmanlı Dönemi dokusuna dikkat çekerken, Şakir Şevket ile aynı dönemi anlatmasına karşın Bijişkyan ağırlıklı olarak Osmanlı öncesi veya Osmanlı dönemi gayrimüslim yapılarına vurgu yapar. Seyyahların yaşadıkları dönem ve sahip oldukları kimliklerinin (dini, siyasi, mesleki vb.) izleri metinlerde takip edilebilmektedir. Bu bağlamda seyyahlar memleketlerini kendi yaşam perspektifinden anlatırken, farklı hikâyelere ulaşmamıza, doğru bilinenlerin sorgulanmasına olanak tanımış, pek çok kaynaktan bahsedilmeyen, varlığını bildiğimiz ancak takibini yapamadığımız, fiziki tanımlamanın mümkün olmadığı pek çok yapı/yere ilişkin betimlemeler ile önemli bilgi eksikliğinin tamamlanmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Trabzon, Aşık Mehmed, Minas Bijişkyan, Şakir Şevket.

Travellers who Tell about Their Hometown: Trabzon in the Texts of Travellers from Trabzon

Abstract

Trabzon attracts numerous travellers as it is the center of commercial and military as well as land and sea connection between the east and west. It has become a notable location on the travel route of many curious travellers given its geographical and strategic location. This study is aimed that Trabzon be viewed from the perspective of the travellers who studied the place in greater depth and experienced Trabzon as locals compared to the observations of foreign visitors. In this study, we examined a method of reading text called *Menazirü'l-avalim* written by Aşık Mehmed in the 16th century and the works of Per Minas Bijişkyan's *Pontus History* and Şakir Şevket's *Trabzon History*, both of them written in the 19th century. The Trabzon-born Aşık Mehmed (16th century), Minas Bijişkyan (19th century), Şakir Şevket (19th century) and İsmail Safa (19th century) have conveyed information concerning the history, structures, epitaphs, streets, bazaar and mahalles, demographic structure and daily life of the people of the city. Their notes are evaluated and compared and were found to sometimes contradict each other and sometimes match up or complete each other. . The poetic work of İsmail Safa has not been included in the study because it did not give clear information on the urban tissue of the city. Evaluation of the information included in the travelogues is essentially inclined towards understanding the urban tissue of the city. Therefore, texts of these travellers have been discussed with a focus on the location of the city, its harbour and its religious, military, commercial and civil structures which are a part of the city's urban tissue. The information given by these three travellers was collectively evaluated; consequently, it was noted that although Aşık Mehmed and Şakir Şevket predominantly draw attention to Ottoman urban texture, P. Minas Bijişkyan described the same era as that described by Şakir Şevket but with an emphasis on the non-Muslim structures of the Ottoman and pre-Ottoman period. Because travellers narrate their own homeland, they most particularly mention their own experiences beyond mere observation and speculation. However, the era in which these travellers lived and the information about their identity (e.g., religious, political and vocational) can be traced through their texts. Within this context, although travellers have narrated their own homeland through their own life perspective, this has enabled us to reach different stories and question what seems to be correct. Furthermore, they have provided important information with detailed description regarding many structures and locations. This information has been missing and was not mentioned in many sources.

Keywords: Travelbook, Trabzon, Aşık Mehmed, Minas Bijişkyan, Şakir Şevket.

GİRİŞ

Seyahatnameler, seyyahların gezdikleri yerlerde gördüklerini kaleme aldıkları, o yerin coğrafyası ve iklimi ile birlikte eski-yeni yapılarını, yol-ulaşım özelliklerini ve gündelik hayatın tüm ayrıntılarını konu edinen metinlerdir. Seyyahın; gidip gördüğü yeni yerleri kendi halkına anlatma isteği içinde, zaman-mekan ikilisini tüm detayları ile metne döktüğü, hatta çoğu zaman resmettiği eserler olmaları nedeniyle de hiç kuşkusuz kent tarihi yazımının en çok başvurulan kaynaklarından birini oluştururlar.

17.-18.yy.lardan itibaren Batı dünyasının askeri ve ekonomik yayılımına, bilgiye dayalı bir yayılcılığın da eşlik etmesiyle birlikte seyyahlar farklı coğrafyalara ve şüphesiz Osmanlı topraklarına yönelmişlerdir. Trabzon kenti de, sahip olduğu coğrafi konum ve ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan iskele-pazaryeri niteliğiyle, merak duygusuyla hareket eden birçok seyyahın gezi güzergâhında yerini almıştır. Trabzon'dan geçen tüm seyyahlar kendi bakış açıları ve üslupları ile bir Trabzon panoraması çizmişlerdir. Kentin coğrafi yapısı, ormanları, bitki örtüsü, iklimi ve doğal yaşamı hakkında bilgi vermenin yanında bölgedeki yerleşim yerlerini, ticaretini, yol ve ulaşım durumunu, sosyal hayatını, nüfus ve toplum yapısını merak ederek bunlara dair notlar tutmuşlardır.

Kent tarihi açısından oldukça zengin materyal barındırdıkları şüphesiz olan bu metinlerin, yazarın önyargıları ile gördükleri arasında sıkışıp kaldığını göz ardı etmek ve anlattığı yere ilişkin pek çok bilinmeze açıklık getirmiş olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir. Ayrıca bu seyyahların içinde, gördüklerini olduğu şekli ile anlatanlar olduğu gibi, kendinden önceki başka eserlerden doğrudan aktarmalara yer vererek her zaman özgün değil, kimi zaman birbirlerinin varyasyonları şeklinde de olabileceklerini akıldan çıkarmamak gerekir.

Trabzon hakkındaki bilinen en erken yazılı metin MÖ 400'lerde yazılmış olan *Ksenophon'un Anabasis'i*¹. Bunun dışındaki erken dönemli olarak tanımlayabileceğimiz diğer üç eser; Yunanlı filozof-tarihçi *Arrianos'un Karadeniz Seyahati*², Roma İmparatoru Justinianos dönemi imar ve bayındırlık faaliyetlerini anlatan *Procopius'un Yapılar*³ ve 7.yy.da kenti ziyaret eden coğrafyacı *Şiraklı Annians'ın* otobiyografisidir⁴. İslamiyet'le birlikte Trabzon ve çevresine ilgi gösteren İslam seyyahları arasında ilk akla gelen isim, kendisinin bölgeye gelip gelmediğine dair net bilgilere ulaşmak mümkün olmasa da, 13. yy seyyahlarından *İbn-i Bibi*⁵ ile *Mesalikü'l-Ebsâr fî Memalikü'l-Emsâr* adlı eseri ile İslam tarihçilerinden *el-Ömeri'dir*⁶. Komnenos Hanedanlığı döneminde yolu Trabzon'dan geçen diğer seyyahlar *Friar Odaric*⁷, *Gonzales de Clavijo*⁸ (14 Nisan 1404) ve *Pero Tafur*⁹dur. Osmanlı fethinin ardından, 16. yy. Trabzon'undan söz eden tek metin; kendisi de Trabzonlu olan Osmanlı coğrafyacısı *Âşık Mehmed'in Menazirü'l- Avalim'i*dir (Ak, 1990, s. 13-31). Kenti,

¹ Ksenophon. (1998). *Anabasis Onbinlerin dönüşü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

² Arrianus. (2005). *Arrianus'un Karadeniz seyahati (Arriani Periplus Ponti euxini)* (M. Arslan, Çev.) İstanbul: Odin.

³ Procopius. (1940). *Procopius, on buildings, general index* (H. B. Dewing, Çev.) Cambridge: Harvard Univ. Press.

⁴ Ananias of Şirak. (1992). *The geography of Ananias of Şirak*. (R. Hewsen, (Çev.) Wiesbaden.

⁵ İbn-i Bibi. (1996). *Selçukname*. (M. Öztürk, Çev.) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

⁶ el- Ömeri. (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım (Mesaliku'l Ebsar)* (A. Batur, (Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları

⁷ Odaric, F. (2002). *The travels of Friar Odoric*. H. Yule (Ed.) Michigan: W.B. Eerdmans Publishing Company.

⁸ De Clavijo, R. G. (2016). *Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* (R. Ö. Doğrul, (Çev.) İstanbul: Köprü Kitaplar Yayınevi.

⁹ Tafur, P. (1926). *Travels and adventures (1435-1439)*. M. Letts (Ed.) Londra: Routledge.

1609'da ziyaret eden *Julien Bordier*'in¹⁰ izlenimlerini aktardığı metni; günümüze ulaşmamış olan eserler hakkında yaptığı mekânsal tariflerle birlikte, kent yerleşim planı niteliğindeki çizimi ile önemli bir veri kaynağıdır. Aynı yüzyılda Trabzon'un tarihi ve kültürel mirasından bahseden *Evlîya Çelebi*'nin¹¹ seyahatnamesi ile *Katip Çelebi*'nin Cihannüma'sı¹² da sıklıkla başvurulan eserlerdendir.¹³ 18.yy. sonlarında Trabzon'a gelen doğa araştırmacısı *Joseph Piton De Tournefort*, *Levant Yolculuğunun Öyküsü*¹⁴ adlı eserinde, kentin doğal güzelliği, tarihi ve kiliselerinden bahsetmiştir (Usta, 2013, s. 198-213).

19-20.yy.larda sahip olunan siyasi ortam ve Trabzon'un uluslararası bir ticaret limanı haline gelmesiyle, özellikle Avrupa'nın değişik ülkelerinden çok değişik amaçlarla onlarca seyyah Trabzon'a gelerek inceleme ve tespitlerde bulunmuşlardır (Yılmaz, 2006, s. 214). Tek ortak yanları kentin henüz keşfedilmemiş özelliklerini araştırmak olan ziyaretçiler arasında özellikle siyasi görevliler, askerler, konsololar, ticaret yolları arayanlar, bitki ve böcek toplayan doğa bilimciler, yerinde araştırma yapan arkeologlar, tarihçiler, coğrafyacılar ve jeologların varlığı dikkat çekicidir.¹⁵ Bu dönemde kent hakkında en detaylı bilgi verdiğini söyleyebileceğimiz seyyah *P. Minas Bıjışkyan*'dır. Kendisi de tıpkı *Aşık Mehmed* gibi Trabzonlu olan seyyah güney ve kuzey Karadeniz kıyılarını adım adım gezerek, 1817'de doğum yeri olan Trabzon'a gelmiş ve kaleme aldığı *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* adlı eserinde kente dair oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Alman bilgin olan *Jakob Philipp Fallmerayer* (Trabzon İmparatorluğu Tarihi-1840; Doğu'dan Fragmanlar-1845), *William John Hamilton* (1836), Fransız hükümeti tarafından görevlendirilen coğrafyacı-bilim insanı *Xavier Hommarie de Hell* (1838) ve beraberindeki ressam *Jules Laurens*, *William Francis Ainsworth* (1840), *Joseph Marie Jouannin* (1840), Fransız arkeolog *Charles Texier*, Alman *Carl Koch*, *George Finlay*, *C. Stuart*, *F. Walpole*, *Heinrich Barth*, *Dr. O. Blau*, *Théophile Deyrolle*, İngiliz Konsolosu *W. G. Palgrave*, sonraki konsolos *Alfred Biliotti*, *Henry Fanshawe Tozer*, *Edmunda Naumann* ve *H. F. B. Lynch* bu tarihten itibaren bölgeye gelen, özellikle Trabzon hakkında ayrıntılı bilgiler aktaran gezginleridir.

Trabzon kentini çeşitli sebeplerle ziyaret eden ve kente dair gözlemlerini kaleme alan çok sayıda seyyahın varlığı dikkat çekicidir. Bu durum akla çalışmanın da ana temasını oluşturan şu soruyu getirmektedir. Kenti ziyaret eden Osmanlı içinden veya dışından kente yabancı bir seyyah ile Trabzonlu yani kenti memleketini anlatan seyyahların verdikleri bilgi arasında fark var mıdır? Bu farklılık herhangi bir çelişki olabileceği gibi, hiç değinilmeyen kente yabancı bir seyyah için önemsiz görünen bir detayda (yapı, yol, mahalle vb.) olabilir. Kentin kaleme alınan uzun tarihi açısından, seyyah(lar) ele alınarak şüphesiz pek çok değerlendirme yapılabilir. Ancak bu çalışmada araştırma amacı Trabzon kentini yine Trabzonlu olan seyyahların metinleri üzerinden anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle yaşadığı kenti/memleketini seyahatnamesinde anlatan seyyahların aktardıkları bilgiler birbirleri ile ne kadar örtüşmektedir? Bu seyyahların aktardıkları bilgiler birlikte ele alındığında ne kadar eksiksiz bir kent dokusu ortaya konulabilir? sorularına da çalışma kapsamında cevap aranacaktır.

¹⁰ Bordier, J. (1935). *Relation d'un voyage en Orient*. Atina: Hestia.

¹¹ Çelebi, E. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*. Y. Dağlı ve S. A. Kahraman, (haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

¹² Çelebi, K. (2010). *Cihannüma*. S. Öztürk ve B. Karlıağa (haz.) İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları

¹³ Bu eserlerde yer alan Trabzon kenti ile ilgili derli toplu bilgi için bkz: Usta (1999).

¹⁴ Tournefort, J. D. (2005). *Tournefort seyahatnamesi*, (Z. Kılıç, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

¹⁵ Seyyahlar için detaylı çalışma için bkz: Yılmaz (2006; 2015).

TRABZON'LU SEYYAHLAR: YAŞAMLARI VE ESERLERİ

Aşık Mehmed (16. Yüzyıl): Mehmet b. Ömer b. Bayezid el-Aşık yani Aşık Mehmed Bin Ömer, 1556 yılında Trabzon'da Tekfur Saray Mahallesi'nde, bugünkü Erdoğdu Mahallesi sınırları içinde doğmuştur. Babası Ömer Bin Bayezid, yine sur dışında yer alan Tekfur Saray Mahallesi'nden, annesi ise Ortahisar Mahallesi'ndendir. Annesi hakkında daha fazla bilgi bulunmamakla birlikte babasının İmaret-i Hatuniye'nin (Gülbahar Hatun Camii) bugün yıkılmış olan darü'l-kurrasında Kuran öğretmeni olduğu bilinmektedir (Ak, 1990, s. 8-9). Aşık Mehmed, 20 yaşına kadar Trabzon'da Fatih Medresesi, Hatuniye Medresesi ve İskender Paşa Medresesi'nde eğitim almış, bu eğitimi sırasında tarihi kaynakları ve edebi eserleri inceleyerek kendisini yetiştirmiştir (Ak, 1990, s. 11-12). 20 yaşından sonra ise yeni yerler görmek ve yeni eğitimler almak amacıyla birlikte Trabzon kentinden ayrılarak 22 yıl sürecek seyahatine başlamıştır (Usta, 1999, s. 35). Hangi güzergahı takip ettiğine dair net bilgiler olmasa da seyahatnamesi olan *Menazirü'l-avalim*'de karışık olarak nereye gittiği ve ne kadar süre kaldığı bilgisini aktarmıştır. Aşık Mehmed, Trabzon'da yaşayan Rumlardan öğrendiği Rumca ve medresede öğrendiği Arapça ve Farsça dilleri sayesinde farklı etnik kökendeki insanlarla iletişime geçebilmiş, farklı dillerde ki edebi eserleri okumuştur (Ak, 1990, s. 13-14).

16.yy'da kaleme alınmış en önemli coğrafya eseri olarak tanımlayabileceğimiz *Menazirü'l-avalim*'de¹⁶; Macaristan, Kırım, Kahire, Şam, özellikle Rumeli ve Doğu Avrupa'nın yer aldığı geniş bir coğrafya anlatılmaktadır (Usta, 1999, s. 35; Aydın, 2012, s. 445). 1596 yılında yazmaya başladığı seyahatnamesini, beş ay ara vererek 1597 yılında tamamlayan (Ak, 1990, s. 50) Aşık Mehmed eserinde, gezip incelediği yerlere dair gözlemleri ile birlikte Ortaçağ'a ait Arapça-Farsça eserler ve Osmanlı dönemi yazılı kaynakları ile birlikte çeşitli sözlü kaynaklardan edindiği bilgileri de aktarmıştır. Seyahatname, ismini tam anlamıyla yansıtmakta ve "Menazirü'l-avalim" yani alemden manzaralar sunarak kentlerin yerleşim şekillerini ve mimari eserleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca eserde şehirlerin mekansal özellikleri dışında bitkiler, madenler ve hayvanlar konusunda da bilgiler verilmektedir. *Menazirü'l-avalim*'in en önemli özelliği, Aşık Mehmed'in gezip gördüğü yerleri anlatırken, onları coğrafi sistem içinde anlatmasıdır. İklim-i orfi olarak isimlendirilen ve gece-gündüz uzunluklarına dayanan bu sistem bahsi geçen yerin, hangi enlemde olduğunu belirlenmesine imkan vermektedir (Ak, 1990, s. 67).

Per Minas Bıjškyan (19. Yüzyıl): Per Minas Bıjškyan, 1777 yılında Trabzon'da doğmuştur. 1804 yılında rahip unvanıyla Venedik Mikhitarist Kongregasyonu'na katılmak amacıyla kentten ayrılmış ve Venedik'e gitmiştir. Görevi nedeniyle (Vikerlik-papaz) 1817-1819 yılları arasında zaten yerlisi olduğu Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarını ziyaret etmiştir. 1851 yılına kadar sürdürdüğü inceleme amaçlı seyahatleri ile öğretim, dil, tarih ve coğrafya alanlarında eserler oluşturmuştur (Bıjškyan, 1998, s. 11-13).

Bıjškyan (1998, s. 92), MÖ 4.yy'da ordusuyla birlikte Karadeniz'den geçen Ksenofon'un ve Arrianos'un bizzat gördüklerini aktardıklarını, fakat daha sonraki zamanlarda bazı Avrupalı seyyahların bölgeyi tehlikeli görerek, kenti görmeden yazdıklarını belirtir, bu durumu önemli bir eksiklik olarak dile getirir. Bu nedenle Karadeniz kıyılarını boydan boya gezerek, gördüklerini aktardığı *Pontus Tarihi* isimli eserinde; gördüğü yerlerin coğrafyası, tarihi, etnografyası ve topografyası hakkında önemli bilgiler vermiş,

¹⁶ Çalışmada, Mahmut AK'ın 1997 yılında İstanbul Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinden faydalanılmıştır. SEFAD, 2020; (43): 435-466

mekanları ölçüleri ile tanımlayarak, yapıların kitabelerini ve kiliselerdeki yazmaları okumuş ve kaydetmeye çalışmıştır. Pontus Tarihi'nde, en eski çağlardan 19.yy'ın başlarına kadar yaşayan kavimler hakkında ve zamanla yok olmuş veya mevcut şehirlerin, devletlerin, zamanla değişen etnografik vaziyetleri hakkında birçok eski yazılarla kendi gözlemlerini kıyaslayarak aktarmıştır (Bijışkyan, 1998, s. 11-13).

Şakir Şevket (19. Yüzyıl): Şakir Şevket, 1847 yılında Trabzon'un Ortahisar'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde (Ortahisar Fatih Camii'nin tanımladığı mahalle) dünyaya gelmiştir. Şakir Şevket'in babası, ticaretle uğraşan Yemenici Mehmet Efendi'dir. Kişiliğini ve düşünce yapısını şekillendiren eğitim hayatı sırasında dönemin alimlerinden olan Hacı Fehmi Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Ayrıca eğitimine devam ettiği Ortahisar Saray-ı Atik Mahallesi'ndeki selamlığında¹⁷ da Trabzon'un ilim, kültür ve sanat alanındaki önemli simalarıyla karşılaşmıştır. Eğitim ile eş zamanlı baba mesleği olan ticaret işini de yürütmüştür. Daha sonra devlet memurluğunda görevler üstlenmiş; ilk olarak Trabzon Vilayeti İdare Meclisi'nde daha sonra ise Meclis-i İdare-i Vilayet Katib-i olarak çalışmıştır. Görevleri esnasında gözlerinden rahatsızlanan Şakir Şevket Trabzon'dan ayrılarak İstanbul'a taşınmıştır. Burada kaldığı sürede gazetelerde yazarlık yapan Şakir Şevket, Trabzon Valiliği'ne atanan Müşir Ahmed Rasim Paşa tarafından tekrardan Trabzon'a geri getirilmiş ve Vilayet Gazetesi başyazarlığına ve Mektubi Kalemi Mümeyyizliğine (Yazı işleri memurluğu) tayin edilmiştir. Aynı zamanda Trabzon Askeri İdadisi'nde de hocalık yapmıştır. (Şevket, 2001, s. 12-16).

Şakir Şevket, diğer seyyahlar gibi Trabzon üzerine bir seyahat gerçekleştirmemiştir. Trabzon'da doğup büyüyen Şakir Şevket, Trabzon'un mekanlarını, nüfusunu, yaşam biçimi ile birlikte Trabzon merkez yönetiminde kimlerin ne görevler yaptığını hangi tarihi kişilerin Trabzon'da bulunduğu gibi konulara da değinerek bir nevi siyasi bir metin kalem aldığı söylenebilir.

İsmail Safa (19. Yüzyıl): İsmail Safa, Trabzonlu babası Mehmet Behçet'in Hicaz Vilayeti Mektupçusu görevi zamanında 9 Mart 1867 yılında Mekke'de Safa ve Merve arasındaki Mesa Mahallesinde doğmuştur (Usta, 1999, s. 179; Çelik 2017, s. 3). İsmail Safa 7 yaşında, annesi Ayşe Samia Hanım'ı ardından 13 yaşında babasını kaybedince kardeşleriyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da Darüşafaka'da eğitime başlamıştır. Eğitimi sırasında Arapça ve Farsça sonrasında ise Fransızca öğrenmiştir. Babası Mehmet Behçet gibi şair olan İsmail Safa, henüz daha eğitim gördüğü dönemde şiirlerini yazmaya başladığı bilinmektedir (Çelik, 2017, s. 5-6, 8). 1891 yılında babasının doğup büyüdüğü yerleri görmek amacıyla Trabzon'a doğru yola çıkan İsmail Safa duygu ve düşüncelerini *Mevlid-i Pederi Ziyaret* adlı şiirinde kaleme almıştır. İsmail Safa'nın bu eseri, Trabzon'un olduğu kadar belki de Türk edebiyatının kaydettiği ilk ve tek manzum seyahatnamedir (Usta, 1999, s. 179).

İsmail Safa'nın deneyimlerini ve duygularını anlattığı seyahatnamesi beyitlerden oluşmaktadır. Seyahatname, seyyahın Trabzon'a çıktığı gemi yolculuğunu anlatmasıyla başlamaktadır ve gemideki deneyimlerini anlatırken bir yandan da Trabzon'un vadilerine, dağlarına, denizine vb. coğrafi unsurlarına genel göndermeler bulunmaktadır. Trabzon'a ulaşan İsmail Safa, babasının doğup büyüdüğü evi bularak orada yaşadığı duyguları dile getirirken babasının komşusu olan bir ziyaretçiyle tanışarak aralarında geçen konuşmayı

¹⁷ Şehrin yüksek tabakasındaki insanlar vakit geçirmek amacıyla konakların selamlıklarında toplanırdı. Toplantılarda memleketin çeşitli meseleleri ile birlikte, ilmi ve edebi konular konuşulurdu. Buralar bir bakıma akademi görevi görürlerdi.

aktarmaktadır. Daha sonrasında ise doğuya doğru giderek Trabzon kentinden ayrılmaktadır. İsmail Safa diğer seyyahlar gibi Trabzon kenti hakkında net bilgiler vermediği görülmektedir.

MEMLEKETİNİ ANLATAN SEYYAHLARIN KALEMİNDEN TRABZON

Trabzon İsminin Kaynağı

İsmine ilk kez MÖ.400'de bölgeye gelen Ksenophon'un (1998) Anabasis adlı eserinde "Trapezus" olarak rastladığımız kentin adının kökeni hakkında sayısız görüş bulunmaktadır. Nitekim Trabzonlu seyyahların her biri de ismin kaynağına dair birden fazla ve farklı tanımlamalar yapmışlardır.

Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 404), bazı şiirlerden yola çıkarak isminin "Tarabefzun" olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında İbn Said'in bilgilerinden de yararlanarak Trabzon isminin eskiden "Tarabzende" olduğundan söz etmektedir. Minas Bijişkyan'da (1998, s. 90-91, 99), Aşık Mehmed gibi eski kaynaklardan ve kendi gözlemlerinden yararlanır; kentin isminin "Trapeza" veya "Trapezon" olarak anıldığını, bu ismin kaynağının da sahip olduğu eski kalesi olduğunu vurgular. Hatta Türklerin Trapezon kelimesinin anlamını bilmediklerini, Grek askerlerinin bozguna uğramasına atıfta bulunarak Trapezon ismini "Tabur Bozan" şeklinde yanlış ifade ettiklerini belirtir. Şakir Şevket (2001, s. 47-49) ise isim hakkında bazı rivayetler olduğunu söyler. Bu rivayetlerden ilkinin öncelikle inşa edilen "kal'a" (kale) binasının daha sonrasında büyük hisarlar arasında kalarak sofraya benzediğini ve bu nedenle buraya "Trabzon" denildi şeklinde aktarır. İkinci rivayette göre ise Trabzon'da sofranın şekline birçok büyük taşların görüldüğünü, Yunancada sofraya trapeza denildiğinden buraya "Trabzan" ismi verilmiş olduğunu söyler. Kendisi ise ikinci rivayetin gerçeği daha fazla yansıttığına inanmaktadır. Ancak metnin ilerleyen kısımlarında ise şehrin adı hakkında halk tarafından söylenildiğini belirttiği ve "tuhaf" olarak başlıklandığı iki rivayetten daha bahseder. İsmi kaynağı Köroğlu gibi bir kahramandır. Bu kahraman kente gelerek yiğitliğini halka göstermek amacıyla sikkenin tuğrasını parmağıyla bozar ve kendisine daha sonra kentin ismini de oluşturan "Tuğra-bozan" ismi verilir. Ayrıca metinde günümüzde kullanılan Trabzon kelimesinin Acemlerin idaresi zamanında kullanılan "Tarabefzun" isminin değiştirilmiş hali olduğunu da belirtir.

Kentin Coğrafyası ve İlk Yerleşim

Trabzon kenti, bulunduğu coğrafik ve jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca farklı medeniyetlerin ilgisini çekmiş, her birinin geride bıraktığı izlerle birlikte birinden ötekine yaşanan fiziksel değişimin derinlemesine gözlemlendiği kadim yerleşimlerden birisi olmuştur. Trabzon'un ilk yerleşimciler için, güvenli topografik yapısı ve bu topografyanın denizle kurduğu ilişkisi nedeniyle olağanüstü bir yerleşim alanı olarak görüldüğü açıktır. Kentin ilk kurulduğu bölgenin iki derin vadi arasında, savunulabilir ve yerleşime uygun bir plato özelliği göstermesi bunun en açık göstergesidir (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018, s. 714). Kentin kuruluş tarihi olarak Eusebius'un MÖ.756 (Miller, 2007, s. 8) tarihi kabul görmeye birlikte bu tarihi kesinleştirecek herhangi bir belge/arkeolojik veri bulunmamaktadır. Nitekim Texier (2002, s. 154), kuruluş tarihinin MÖ.2000'ler olması gerektiğini ve Eusebius'un tarihlendirmede kullandığı Miletosluların kente gelişinden önce burada bir halkın oturmakta olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda kentin kuruluşunun tarihlendirilmesinde farklı birçok görüş bulunmaktadır.

Bijişkyan (1998, s. 89), metninde çeşitli kaynaklara atıfta bulunarak Trabzon kentinin Kral Ezakya zamanında 2536 yıl önce kurulduğunu ya da Roma'nın kuruluşundan 5 yıl önce Kral Yoatam tarafından kurulduğunu belirtir. Şakir Şevket'te (2001, s. 44-46) yakın bir tarih vererek, kentin yaklaşık olarak yazdığı eserden 2626 sene önce, Sinob Sancağı'nı oluşturan Yunanlılar tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Eserin yayınladığı tarih olan 1877 senesi dikkate alındığında, Şakir Şevket'in kentin kuruluş tarihi olarak MÖ 746 senesine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim metnin başka bir bölümünde de Trabzon'un Roma'dan ve İstanbul'dan önce MÖ. 750'lerde Miletos şehri ahalisinden İskiris tarafından kurulduğunu söyler. Şakir Şevket'in kentin kuruluşuna, metnin bir bölümünde vermiş olduğu Sinop tarafından, bir bölümün de ise Miletliiler tarafından bilgisi aslında aynı ifadenin farklı betimlenmiş hali olduğu söylenebilir.

Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 404-405) kentin konumuna ilişkin, genelden özele, kente komşu yerleşim birimleri ve kentin ilçelerini tanımlar. Seyyahın belirttiğine göre Trabzon, "17. İklimi örfi" olan Rum şehirlerinden biridir. Fakat Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 404) bunun yanında, Ebü'l-Fida'nın Takvîmü'l-büldân eserinde Trabzon'un, 18. İklimi örfi olan Erminiyye, Erran ve Azerbaycan cetvelini tamamlamak üzere burada yer alan ve Anadolu'ya açılan bir iskele olduğuna dair bilgi verdiğini belirtir. Kentin çevresinde yer alan komşu yerleşmeleri; güney doğuda Legzi Dağları¹⁸, güneybatıda Çepni Dağları olarak isimlendirdiği dağlar, batıda Trabzon'a üç günlük mesafede tanımladığı ve bugün Abhazya Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Sohum, dört günlük mesafede Abhas (Abhazya) olarak sıralar. Şakir Şevket (2001, s. 79) ise kentin sınırlarını, Rusya'nın Kafkasya kısmında deniz kıyısında, doğudan Erzurum, güneyde Erzurum ve Sivas, batıda Kastamonu ile çizer. Kentin kurulduğu alanı şehrin kırk bir derece kuzeyinde yirmi beş dakika doğusunda, denize kadar uzanan Boztepe dağı eteklerinde tanımlar. Bijişkyan (1998, s. 81) Trabzon'u ilçeleri ile tanımlar. Batısında; 9 mil (yaklaşık 17,2km)¹⁹ kadar uzaklıkta, bugünde aynı isimle bilinen Yoros koyunun içinde Plata/"Platana" bugünkü Akçaabat, doğuda; Çömlekçiden 6 mil (11,5km) uzaklıktaki yazlık bir liman olan günümüzde Yomra ilçesine bağlı Kaşüstü Mahallesi yakınlarındaki Kovata, Kovata'nın 18 mil (yaklaşık 34,5km) uzağında yine kışın birçok geminin demir atabilmesi için uygun bir liman olan Sürmene yer alır.

Kentin Osmanlı Fethi

Anadolu kentleri açısından her zaman önemli bir pazar ve transit ticaret merkezi olan Trabzon, Osmanlıların Balkanlar ve Karadeniz'e açılma stratejisinin gereği olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından 1461'de fethedilmiştir (Aygün, 2005, s. 13). Ancak Trabzon'un fethinin hangi ay ve günde yapıldığı konusunda kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bijişkyan (1998, s. 91-92) ve Şakir Şevket (2001, s. 67-75); 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed'in on iki gün süren kuşatması sonucunda Trabzon'u fethettiğini belirtirler. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 405), kaynak olarak Mehmed B. Ramazan'ın et-Tevki'i'nin Tevarih-i Al-i Osman'ını göstererek, kentin fethinin yedinci Osmanlı padişahu tarafından H.865 (1460/61) yılında gerçekleştirildiğini söyler. Şakir Şevket fethi diğer seyyahlara göre daha detaylı bir şekilde aktarır; İstanbul'un ardından Trabzon'un fethedilmesi Fatih Sultan Mehmet tarafından önemli görülerek, bu amaç doğrultusunda yapılan siyasi-askeri hareketler ve hazırlıklar sonrasında kentin "Hicri 866 yılının Ağustos

¹⁸ İbn Said'i kaynak göstererek Trabzon ahalisinin çoğunu Legzilerin¹⁸ oluşturduğunu belirtmektedir. Seyyah Lezgi kelimesinin zamanla değişime uğrayarak bugün kullanılan "Laz" biçime geldiğini söylemektedir.

¹⁹ "Mil" in metrik değerleri olarak 1920-1940 metre aralığı esas alınmıştır.

ayının onbeşinci gününde” (15 Ağustos 1461) fethedildiği belirtir. Kenti ele geçirip, genel hakimiyeti sağladıktan sonra, kesin hakimiyeti sağlamak için uygulanan Osmanlı fetih politikası gereği, Aşık Mehmed’in (Ak, 1997, s. 405) de belirttiği gibi kale içerisinde yaşayan ve kentin ileri gelenleri Trabzon’dan çıkarılmış, geriye alt tabakada yer alan gayrimüslimler kalmış ve onlarda kale içerisinden çıkarılarak Meydan-i Şarki (Gavur Meydanı), Ayafilibo ve Yeni Cuma mahallelerine yerleştirilmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet tarafından fetih öncesi ve fetih sırasında tahrip olan Trabzon Kalesi ile birlikte “Altunbaş Kilisesi” (Ortahisar Fatih Camii) ve Ayasofya Kilisesi tamir ettirilmiştir.

Trabzon Kentinde Surlar ve Savunma

Kent binlerce yıl süren yaşamını doğu ve batısında yer alan derin iki vadi boyunca yükselen sur duvarlarına borçludur. Bu surlar tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de kentin fiziksel ve tarihsel çeperlerini belirlemektedir. Bu sur sisteminin planını ise arazinin doğal yapısı, savunma zorunlulukları belirlemiştir (Üstün Demirkaya, 2014, s. 59). Şakir Şevket’inde (2001, s. 54, 122) ifade ettiği gibi bu surlarla çevrili alan zamanla kuzeye, denize doğru genişlemiş ve günümüzde bulunmayan ancak bugünkü Moloz’da varlığı bilinen limana kadar uzanmıştır.

Trabzon kentinin iki surdan ve bir kaleden oluştuğuna değinen Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 405-406), surların halk tarafından *Ortahisar* ve *Aşağıhisar* olarak adlandırıldığını ve bugünkü Yukarıhisar veya İçkale’de *Kule* denildiğini aktarır. Bijişkyan (1998, s. 89, 99), Trabzon Kalesi’ni bir tepe üstünde uzunca ve dört köşe şeklinde biçime sahip olduğunu, kuzeyden güneye doğru Boztepe dağına kadar uzandığını belirtir. Biçimleri, birbirleri ile kurdukları ilişki nedeniyle genel görünümünü bir tavus kuşuna benzettiği surları kuzeyden güneye; en geniş olan *Aşağıhisar*, kuşun açılmış kuyruğu gibi Ortahisar’a kadar yayılmış, batı tarafta, biraz içeriye çekilmiş olan *Ortahisar*, kuşun gövdesini; aynı zamanda *Kulehisar* olarak da adlandırdığı *İçkale*, boynunu, eğri vaziyette son kısmı olan kule de başı şeklinde tasvir eder. Surlar, kentin tarih boyunca geçirdiği çeşitli saldırı ve işgaller neticesinde sürekli tahrip edilmiş, imparatorlar tarafından sürekli onarılmış, güçlendirilmiş, yeni eklerle genişletilmiştir. Bijişkyan’da (1998, s. 92) eski kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak, mevcut kalenin daha eski bir kalenin üzerine inşa edildiğini, bu eski kalenin surlarının da iki kat olduğunu belirtir. Ancak eski kale üzerine inşa edilen kısmından bahsederken, mevcutta üç bölümden oluşan sur sisteminin tümünden mi yoksa bir bölümünden mi bahsettiğini açıklamaz. Çoğu yerde kaya üzerine inşa edilmiş, derin ve geniş hendeklerle çevrili surların zaman içerisinde çok değiştiğini, günümüze ulaşabilmesinin ise pek çok kralın yaptırdığı ilaveler ve tamirlerin neticesi olduğuna vurgu yapar.

Yukarıhisar Surları/Kale/Kule: Kentin güney ucunda, diğer iki hisardan daha yüksek konumda ki Yukarıhisar kentin ilk yerleşim alanıdır. Doğuda *Tabakhane*, batıda ise *Zağnos* derelerinin oluşturduğu iki derin vadi arasında, güneyde yüksek kaya kitlesi üzerinde inşa edilmiştir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406), diğer kayıtlarda Yukarıhisar veya İçkale olarak anılan bu bölümden Kule olarak bahseder ve bekçi-muhafızlar tarafından korunan müstahkem bir kale olarak tanımlar. Kulenin içerisinde Cuma namazı kılınabilen bir caminin yer aldığını da belirttikten sonra “Kule”nin kapılarından bahseder. Aşık Mehmed’e (Ak, 1997, s. 406) göre Kale’nin iki kapısı vardır; kuzeyinde yer alan kapısı Ortahisar’a açılmakta iken güneyde yer alan ve dışarı açılan tek kapısı kilitli ve gerekli görüldüğünde açılır. Bijişkyan güneyde kentin dışına açılan bu tek kapıyı Kule Kapısı olarak isimlendirir. Ancak Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) bu kapının kapalı olduğunu belirtmesine karşın

Bijişkyan (1998, s. 93) bu güney kapısından Kızgın Dere'ye²⁰ inildiğini aktarır. Bölge hakkında en kapsamlı bilgiler Minas Bijişkyan'ın kaleminindedir: Kentin en yüksek yerinde olduğundan "Yukarı Kale" olarak da bahsettiği surlar ile kapsadığı bölgenin Boztepe'nin batı tarafından başlayarak İçkale'ye kadar uzandığını söyler. Kuleboyu denilen geniş ovada yer alan hisarın ucu dardır. Dolambaçlı yollarla birbiri içine girmiş duvarların geniş ve aralarında hendeklerin bulunduğunu, bu bölgede konut bulunmazken, hendeklerden hemen sonra aşağıda konutlar başladığını belirtir (Bijişkyan, 1998, s. 92-93). Bu alanın Bijişkyan'ın metnini kaleme aldığı dönemde silah deposu olarak kullanıldığı anlaşılırken, seyyah buranın asıl işlevinin İmparator tahtının merkezi olduğunu belirtir. Kule'nin alt kısmında kalenin eskiliğini gösteren mağara tarzı mahzenler, surun içinde de yer yer mihraba benzer oyuklar, dolaba benzer şeylerin bulunduğunu, Kule'nin üst kısmı yüksekte olduğu için çift merdivenle çıktığını ve burada top atışı yapılan dört köşe büyük bir kulenin yer aldığını ifade eder (Bijişkyan, 1998, 92). Şakir Şevket'te (2001, s. 122) kentin, Osmanlı kaynaklarında Kule Mahallesi olarak geçen, "birkaç taş" ile çevrili olarak tanımlandığı bölgede kurulduğunu belirtir. Bu alanda, muhtemelen Bijişkyan'ın "top atışı yapılan dört köşe" olarak tanımladığı kuleden bahsederek, kireçsiz taşlardan kule yaptırıldığını söyler.

Ortahisar Surları: Güneyden kuzeye doğru inşa edilen surların ikincisi olan Ortahisar surları; sivil yapıları, kuleleri, köprüleri ve bunların arasındaki dini yapıları ile kentin eski yerleşim alanının çeperlerini belirlemektedir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406), Ortahisar'ın uzunlamasına bir sur olduğuna değinirken Bijişkyan (1998, s. 93), Aşık Mehmed'e ekler yaparak Ortahisar'ın neredeyse İçkale'nin devamı olduğunu ve düz bir mevkide yer aldığını söyler. Seyyahlar, Yukarıhisar ile kıyaslandığında, surların biçimlenişi ve tanımladığı bölge hakkında göreceli olarak daha az bilgi vermelerine karşın, Ortahisar surlarının kapıları hakkında oldukça detaylı bilgiler aktarırlar. Nitekim sur kapıları yalnızca Trabzon'lu seyyahların değil kenti ziyaret eden seyyahların büyük çoğunluğunun²¹ ilgisini çekmiştir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406), kapıların isimlerini *Bab-ı Yeni Cuma*, Ortahisar'a ait tek yazıtın üzerinde bulunduğu *Bab-ı Debbağhane*, *Bab-ı Zindan*, *Bab-ı Aşağıhisar* şeklinde verirken, yerlerine ve özelliklerine ilişkin açıklamalar da yapar. Kent tahkimatının en zayıf noktasını oluşturan, sur duvarlarının yüzeyine açılmış birer geçit olan kapıların, giriş ve çıkışı sağlamaktan çok daha fazlasını üstlendikleri açıktır. Sur içi ile dışını ilişkilendiren, ilgili bölgeleri birbirine bağlayan dahası kentin gelişim yönünü belirledikleri, seyyahlarında betimlemelerinden anlaşılmaktadır. Aşık Mehmed'e göre (Ak, 1997, s. 406), Bab-ı Yeni Cuma'nın Kule olarak bilinen kalenin Ortahisar'a açılan kapısı yakınındadır. Bab-ı Debbağhane Ortahisar'ın doğu duvarının sonundadır ve Tabaklar çarşısı ve debbağhaneler bu kapının dışında olduğundan bu isimle anıldığı, önünde de suyu "büyük vadi" olarak nitelendirdiği Tabakhane Vadisi'nden gelen, küçük bir nehir bu nehrin üzerinde taştan yapılmış "büyük bir köprü" (Tabakhane Köprüsü) bulunmaktadır. Bab-ı Zindan ise surun batı duvarının sonundadır ve sur duvarında yer alan Trabzon kentinin hapishanesine de bu kapıdan geçilerek ulaşılmaktadır. Bab-ı Zindan kapısının önünde de Bab-ı Debbağhane'nin önünde olduğu gibi nehir yer almaktadır. Bu nehir taştan ve ahşaptan yapılmış uzun bir

²⁰ Metinde Kızgın Dere (Bijişkyan, 1998, s. 93) olarak geçen bu yer yine metinde sıklıkla kullanılan, günümüzde de aynı isimle bilinen Kuzgun Dere olmalıdır.

²¹ Sur kapılarından detaylı denilecek şekilde bahseden seyyahların bir kısmı; Clavijo, Evliya Çelebi, Joseph Piton de Tournefort, William Hamilton, Karl Koch ve Charles Texier'dir. Ancak metne konu seyyahlardan Şakir Şevket, diğer iki seyyahın aksine, Yukarıhisar surları dışında, surlar ve kapılarından doğruca bahsetmez.

köprü ile geçilerek Aşağıhisar'a ait olarak ifade edilen Bab-ı Zağanos'a bağlanmaktadır. Trabzon hapisanesi de bu kapı üzerinde sur duvarındadır ve bu kapının dışında da büyük vadiden gelen nehir akar. Bab-ı Aşağıhisar ise surun kuzey duvarındadır ve Aşağıhisar'a açılır. Bijişkyan (1998, s. 96, 99-100), Aşık Mehmed kadar detaylı olmasa da kapıların isimleri ve yerlerine ilişkin benzer bilgileri aktarır ve Aşık Mehmed'e ek olarak, muhtemelen savunma sisteminin en zayıf noktaları olduklarından, bütün kapıların çift ve kulelerle desteklenmiş olduğunu ifade eder.

Aşağıhisar Surları: Denize doğru genişleyen sur içi bölgesinin en kuzeydeki bölümü olan Aşağıhisar, Ortahisar'ın kuzey dış suru ile deniz arasındaki boşluğu doldurmaktadır. II. Aleksios Komnenos (1280) döneminde inşa edilen surlara duyulan ihtiyaca yönelik Şakir Şevket (2001, s. 54), Karadenizin dalgalarından şehrin kıyılarını korumak amacı güdüldüğünü, bu nedenle Eksütha (Eksotka) civarından Mumhaneönü Mahallesi'ne kadar Aşağıhisar surlarının inşa edildiğini belirtir. Aşağıhisarın surlarının kare şeklini aldığını ve kuzey surlarının bazı kısımlarının denizle bitişik olduğu belirtir. Bijişkyan (1998, s. 98), içerisinde evler, çarşı, han, çeşme, cami, medrese ve hamam ile batı ucunda da cephanelikle dolu bir şapel bulunan Aşağıhisar bölgesinin kuzey-deniz tarafından 300 adım²² (yaklaşık 227m.) genişliğinde, sur duvar kalınlığının ise yer yer 12 adımdan (yaklaşık 9m.) fazla olduğunu belirtir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) ve Bijişkyan (1998, s. 98-100), Aşağıhisar'ın da Ortahisar gibi dört adet kapısı olduğunu belirtirler ve bu kapıları: *Bab-ı Zağnos, Bab-ı Sutha, Bab-ı Moloz, Bab-ı Mumhane* şeklinde isimlendirirler. Batıda ki kapı Zağnos Kapısıdır. Bijişkyan'ın (1998, s. 99) da tasvir ettiği gibi; Ortahisar kapılarından olan Bab-ı Zindan kapısının önünden akan derenin üzerinde yer alan ve Zağnos Kapısı'na uzanan köprü ve bu köprüye bitişik sur duvarı Aşağıhisarın güney duvarını oluşturur. Bijişkyan (1998, s. 99-100), Bab-ı Zağnos'un çift olduğunu belirtir ve diğerini İmaret Kapısı olarak isimlendirir. Hemen karşında yer alan İmaret/Hatuniye Külliyesi nedeniyle bu ismi aldığı düşünülebileceğimiz İmaret Kapısının yanında dört köşe büyük bir kulenin yer aldığını belirtilmektedir. Ancak surun yüksekliğinden dolayı sadece *"Bu kuleyi Aleksios Komnenos yaptırmıştır"* ifadesi okuyabildiğini söyler. Kapıların ikincisi ise kenti batı varoşlarına bağlayan, denize yakın konumdaki, Aşık Mehmed'e (Ak, 1997, s. 406) göre ismini gayrimüslimlerin yaşadığı Sutha Mahallesi'nden alan Sutha/Sotka kapısıdır. Bijişkyan (1998, s. 98), Aşağıhisarın batı duvarını; kaleden ayrılmış ve eğri olmasına karşın suru, duvar örgüsünün birbirine kenetli bir şekilde örülen taşlardan oluşması nedeniyle sağlam olarak tanımlar. En kuzeyde, denize bitişik konumda, Moloz Kapısı bulunmaktadır. Muhtemelen hemen deniz kıyısındaki yer alan kapının, denizden gelecek tehlikelere açık konumundan dolayı, Bijişkyan (1998, s. 98) bu kapının önünde denize karşı toprakların konulduğunu belirtir. Aşağıhisar surlarının önünde, İşkeleboğ Deresi²³ ve Moloz Kapısı'nın yer aldığı noktada, kışın gemilerin çekildiğini, koyu renkli geniş bir kumluğun yer aldığını söyler. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) kapının deniz ile ilişkili konumundan dolayı geçişler için pek kullanılmadığını belirtse de Bijişkyan (1998, s. 98) buradan Moloz varoşuna ulaşıldığını belirtir. Son kapı olarak Bab-ı Mumhane ifade edilmektedir. Bijişkyan (1998, s. 98) bu kapının, Mumhane ismine ek *"Pazar"* ismiyle de anıldığını belirtir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) bu kapının dışında balmumunun işlenmediğini, Şem'hane'nin bu kapının dışında yer

²² Adımın metrik karşılığının 75,8 cm. olarak alınmıştır.

²³ Bijişkyan (1998, s. 100), Zağnos Köprüsü'nün geçtiği hendek için *"içerisinde halkın deyişiyle İşkeleboğ Deresi akmaktadır"* ifadesinde yer alan derenin Zağnos Deresi vadisinden akan ancak belediye çalışmaları neticesinde üstü kapatılan dere olduğu anlaşılmaktadır.

almasından dolayı bu ismin verildiğini açıklamaktadır. Nitekim Trabzon kentinin sanatkârları da bu kapının dışında ve deniz kenarında yer almaktadır. Bijişkyan (1998, s. 98), Aşağıhisar surlarına ilişkin diğer seyyahların bahsetmediği bir yorum yapar. Moloz Kapısı yakınlarında, kalıntılardan ve doğu tarafında yer alan büyük temelden çıkarım yaparak, surlar henüz inşa edilmeden önce bir kulenin bulunduğunu aktarır. Batı surunun ucunda da, gördüğünü belirttiği bir sedden yola çıkarak daha önce başka bir yapının daha bulunduğunu nitekim Sotka Kapısı yakınında da, bu yapı ile ilişkilendirdiği kapı veya pencereye ait kemerlerin görüldüğünü söyler. Fakat benzer ifadeye başka herhangi bir kaynakta rastlanmadığından doğruluğunu tespit etmek mümkün değildir.

Mahalleler ve Kentsel Doku

Kente ilk yerleşimlerin ne zaman ve ne şekilde olduğu konusunda tam bir bilgiye sahip olamamakla birlikte, birkaç yerleşim yerinin var olduğu ve zaman içinde nüfus ve ticaret ile paralel bir şekilde yeni yerleşim alanlarının kurulması ile kentin genişlediği tahmin edilmektedir. Bijişkyan'ın (1998, s. 92), eskiden Dios ve Herakles tapınaklarının bulunduğu çaya kadar yayılmış olabileceğini belirttiği kent üç sur içi bölgesi ile doğu, batı ve güney varoşlarından ve bu alanlara yayılan mahallerden oluşmaktadır. Nitekim Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) ve Bijişkyan'da (1998, s. 102) kuzeyde denizin olmasından dolayı kalenin doğu, batı, güney taraflarında varoş adı verilen büyük yerleşim yerlerinin olduğunu ifade etmektedirler. Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 406) ifadesine göre kentin bağlarını, bahçelerini ve bostanlarını içeren bu alanları Bijişkyan (1998, s. 102) batıda İmaret surlarının dışında, güneye ve batıya doğru da Kabakmeydanı'na-İncirlik'e²⁴ uzanan geniş bir bölge içerisinde tanımlar.

Surlarla çevrili alan ve varoşlara yayılan kent, Bijişkyan'a (1998, s. 103-104) göre Aya Gōrğor, Aya Yorgi, Hıristos, Aya Kiryaki, Aya Vasil, Faroz, Sotka mahalleleri olmak üzere yedi adet mahalleden oluşur. Kentin ana kiliselerinin ismini taşıdığını belirttiği bu yedi mahalle dışında ayrıca kentin doğu ucunda Çömlekçi ve Aya Filippo mahallelerinin de varlığından bahseder. Şakir Şevket (2001, s. 59), Bijişkyan'ın (1998, s. 103-104) belirttiği yedi mahallenin varlığını, isimlerini farklı zikretmekle birlikte, doğrular ancak "*7 kilise adını taşıyan yedi mahalle*"nin Osmanlı fethinden önce olduğunu belirtir. Bu mahallelerden Ayasofya, Meryem Ana, Ayafilbo, Ayvasıl ve Eksotha olmak üzere beş tanesinin ismini verir ve 19. yy.da kentin cami ismi ile anılan 32 mahalleden oluştuğunu belirtir.

Kentin fiziki dokusuna dair üç seyyahında neredeyse ortak bir dil ile vurguladığı tek bir husus vardır ki bu da Trabzon'un çok eski devirlerde "*muhteşem*" ve "*çok nüfuslu*" bir kent olduğudur. Bijişkyan (1998, s. 113) ve Şakir Şevket (2001, s. 77), 17.yy. Sultan Ahmed döneminde kentte 18bin hane bulunduğundan, yazarların metinlerini kaleme aldıkları 19.yy.da ise bunun yarısı kadarının mevcut olduğundan, diğerlerinin yok olduğundan ve yerlerine yenilerinin yapıldığını belirttirmektedirler. Ancak seyyahlara göre kent bu yeni ve eski yapılar ile birlikte hala çok güzel görünmektedir. Trabzon'un genel fiziki görünümünü tamamlayan diğer unsurlar ise sur dışında yer alan varoşlar ve bu varoşlarda uzanan meydanlardır.

Batı varoşu; Bijişkyan'a (1998, s. 83-84, 102-103) göre Türklerin ve Rumların yaşadığı bu bölgede Sotğa, Faroz ve Ayasofya mahalleleri vardır. Seyyah bu mahallelerden kaleden 3

²⁴ Osmanlı kayıtlarında "*Süleymân Bey*" ve "*Kabakmeydanı Camii*" olarak geçen, günümüzde ki İncirlik Camii ve çevresi bu isimle anılmaktadır.

mil (yaklaşık 5760m.) Akçaabat sınırında ve deniz kıyısında güzel bir tepe olarak tanımlandığı Ayasofya'yı detaylı bir şekilde anlatır. Ayasofya Mahallesi olarak anılan bölgede 19.yy. da Müslüman evlerinin bulunduğundan, tepe olarak tanımladığı alanın çevresinin harap olmuş ve yıkılmış surla çevrili olduğundan bahseder. Ancak burada sur olarak bahsettiği yapı, "Rumların önemli kilisesi Ayasofya Kilisesi" olarak tanımladığı bugünkü Ayasofya Camii'nin bulunduğu alanı çevreleyen duvar olmalıdır. Seyyah, duvarlarla çevrili tepenin orta kısmına taş kemerler yapılarak zemin tevsiyeye edildiğini ve böylece oluşturulan düz alana kilisenin inşa edildiğini belirtir.

Doğu varoşu ise, çarşıları, hanları, hamamları ve camileri ile geniş bir yer olup "şehir" olarak adlandırılmaktadır. Bijişkyan (1998, s. 103-104) bu bölgeyi oldukça detaylı tanımlar ve sınırlarını; surlarla çevrili alandan doğuda Çömlekçi Mahallesi'ne güneyde ise Boztepe'ye kadar uzanan geniş bir alanda çizer. Türk ve gayrimüslim birçok nüfusun birlikte yaşadığı belirttiği bu varoşun, denize uzanan kısmındaki Kanita (Ganita) ile kemer şeklindeki bir kayadan dolayı Kemer kaya denilen ve içerisinde bulunan tuzlu bir çeşmeden dolayı Tuzluçeşme olarak anılan mahallelerde de Rumların oturduğunu söyler. Sahile doğru uzanan Çömlekçi Mahallesi'nde de Rum çömlekçilerin bulunduğunu ancak eskiden burada Ermenilerin de ikamet ettiğinden bahseder. Bijişkyan'ın ifadelerinden daha önce Rumların piskoposluk kilisesi olan Aya Filippo'nun (St. Philip/Esentepe Kudrettin Camii) bulunduğu bölgenin ise kilisenin camiye dönüştürülmesi ile Türk mahallesi halini aldığı anlaşılmaktadır. Seyyah bu mahallenin yukarısında zamanında Eleusa²⁵ olarak ismini verdiği bölgeye kadar uzanan Hacı Osman Sokağı'nın varlığından bahseder ve bu sokakta eski zamanlarda sıra sıra dükkanlar bulunduğunu ve yakınında bulunan bir tarlanın içerisinde bulunan "dört köşe bir harabe"nin de eski bir hamam olduğu söylendiğini aktarır. Günümüzde Hacı Osman ismi ile anılan bir sokak olamamakla birlikte, üstünde Panaya adlı kilisenin kalıntılarını barındıran kayalık bir tepe olarak tanımladığı Eleusa'ya yani bugün Ganita olarak bilinen bölgeye kadar uzanan cadde, seyyahın tanımı ile birlikte değerlendirildiğinde Bijişkyan'ın günümüzdeki Taksim Caddesi ve devamındaki Gazipaşa Caddesi'ni tanımladığı anlaşılır (Üstün Demirkaya, 2014, s. 98).

Güney varoşlarında ön plana çıkan yer Boztepe'dir. Seyyahların betimlemelerinden Boztepe'nin kent için hem fiziki hem de dini önemi bulunduğu anlaşılmaktadır. Doğu varoşundan güneye doğru, çıkmaya başlanıldığında karşılaşılan Boztepe'yi Bijişkyan (1998, s. 110); kentin güneyinde yüksek olduğu için güney rüzgarlarını kesen, yeşilliklere de ev sahipliği yapan bir tepe olarak tanımlar. Şakir Şevket'e (2001, s. 116-117) göre Boztepe Trabzon kurulduğu günden beri önemli bir yer olarak görülmektedir. Geçmişte antik çağa kadar uzanan Boztepe'nin o dönemlerde "güneşe tapan putperestlerin" toplandığı bir yer olduğunu, o dönemlerden beri de kutsal bir yer sayıldığını belirtir. Hatta sonraki dönemlerde de yağmur duası için Boztepe çıktığını söyler. Bijişkyan (1998, s. 105), Boztepe'yi kayıtlarda da geçtiği gibi²⁶ aşağı ve yukarı/güney olarak ikiye ayırır. Seyyah Boztepe'nin aşağı kısmına dair; bu bölgede Tavanlı Camii'nin varlığında değinir ve

²⁵Feruhan Bey karantina binası hakkında bilgi verirken Eleusa'ya değinir. Seyyahın "...Güzelsaray denilen Karantina, surlarla çevrili, üç katlı bir bina'dır. Limanın batı tarafında, Eleusa üzerinde bulunan bu meşhur bina, 1740 senesinde, Üçüncüoğlu Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır..." (Usta, 1999, s. 132) ifadesinden Üçüncüoğlu Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilen, sonrasında karantina binası olarak kullanılan yapının bugünkü Ganita olarak anılan yer olduğu bilinmektedir. Buradan çıkarımla Eleusa'nın günümüzde Ganita olarak anılan yer olduğu söylenebilir.

²⁶İsmine ilk kez 17.yy.da rastladığımız Boztepe Mahallesi'nin, 19. ve 20.yy.dan itibaren Boztepe-i Zir ve Boztepe-i Bala olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir (Üstün Demirkaya, 2014, s. 211).

çevresinde Türklerin yaşadığı bilgisini verir. Bu bölgenin de aşağısına da ufak bir meydanı ve bu meydanın etrafında “*Greklenden kalmış*” olarak nitelendirdiği bir okulu²⁷ ve camisi bulunan Zeytinlik Mahallesi ile Zeytinlik Mahallesinden geçilip ulaşılan Tekke Mahallesi konumlandırır.

Boztepe'nin güneyinde ise kente karadan gelenlerin kontrol edildiği nokta bulunduğunu ve buranın ismini Hoşoğlan ya da Ağaçabaşı mevki olduğunu belirtir (Bijişkyan, 1998, s. 113). Bu bölgenin şehrin sınır noktası sayıldığı ve karadan kente gelen tüm yolcuların kontrol edildiği yer olduğu bilgisini verir. Ayrıca aynı yerdeki Hoşoğlan Çayı'na da atıfta bulunarak bu çayın ismine dair bir rivayeti aktarır; Fatih Sultan Mehmet'in fetih sonrasında burada idam ettirdiği bir gencin masum olduğunu anlayınca “*Vah hoş oğlan*” demesinin ardından çay bu isimle anılmıştır. Günümüzde Değirmendere sınırları içerisinde kalan bu mevkiinin yukarısına ise Meryem Ana Manastırını (Panagia Sümela/Sümela Manastırı) yerleştirir.

Seyyahlar tüm dönemlerde kutsallık atfedilen Boztepe'de birçok yapının varlığından bahsederler. Bijişkyan (1998, s. 108-109), kayalar içerisinde oyulmuş Kırbatal Şapeli ve kente yaklaşık bir saat uzaklıktaki bir tepenin üzerinde, etrafında Ermeni mahallesi bulunan Amenapırgiç Manastırının (Kaymaklı Manastırı) isimlerini sayarken, Şakir Şevket I. Aleksios Komnenos döneminde inşa edilen ve kullanılmamasına karşın gayrimüslimler tarafından senede bir kez ziyaret edilen küçük bir kilise ile bu kilisenin aşağısında Müslümanlara ait Ahi Evran Dede Türbesinden bahseder. Bijişkyan “*Boztepe'de Ahremen Dede adlı mescit vardır.*” ifadesinde de muhtemelen yine Ahi Evren Dede'yi işaret eder.

Meydanların ilgili dönemlerdeki görünüşleri oldukça detaylı aktarılmıştır. Bu meydanlar; doğuda Komnenos döneminde Maitanin, Osmanlı döneminde ise *Gavur Meydanı*, *Kafir Meydanı* gibi farklı isimlerle anılan ticari yolların kesişim noktası, batıda ise işlevine dair tartışmaların bulunduğu *Kavak/Kabak Meydanı*dır (Üstün Demirkaya, 2014, s. 345).

Gavur Meydanı'nı Bijişkyan (1998, s. 102); “*278 kadem*”²⁸ (105m.) uzunluğunda, 180 adım (yaklaşık 136m.) genişliğinde, etrafında ev ve dükkanlar, doğusunda büyük bir cami ve çeşme, güneyinde meyve bahçeleri ve bir hizaya sıralanmış Ermeni evleri, yukarı tarafında ise Boztepe'nin eteğinde zamanında dervişlerin ikamet ettiği Tekke Mahallesi ile tasvir eder. Şakir Şevket'e (2001, s. 134) göre meydan yaklaşık 1850'lerde harap iken eserini de kaleme aldığı 1877'lerde birçok yapı ile donatılmıştır. Bu tarihte meydana çok sayıda yapı, bahçe ve İslahhane'ye gelir olması amacıyla büyük bir gazino ve altında da sekiz adet mağazanın inşa edildiğini belirtir. Bijişkyan bu yapılara ek olarak, yine meydanın ortasında Hacı Abdullah Paşa tarafından inşa ettirilen dört eski mermer sütun üzerinde güzel bir şadırvanın varlığına değinir. Ancak Rus Harbi sırasında Rusların attıkları toplardan dolayı bu şadırvan ile birlikte meydanın da tahrip olduğunu açıklar.

Kabak Meydanı, hem Bijişkyan (1998, s. 85) hem de Şakir Şevket (2001, s. 109) tarafından at oyunlarının oynandığı alan olarak tanımlanır. Şakir Şevket bu iddiasına dayanak olarak İstanbul'daki Ok Meydanında bulunan nişan taşları gibi Trabzon'un Kavak Meydanı'nda da nişan taşlarının bulunduğundan bahseder. Bu nedenle meydana

²⁷ Kiliseden dönüştürülen Zeytinlik Camii 1962 yılında yıkılmış, yine aynı isimle yerine inşa edilen yeni cami de, Zeytinlik Mektebi/Cudi Bey İlkokulu ile birlikte Tanjant yolu yapımı sırasında 2003 yılında yıkılmıştır.

²⁸ 1 kadem 37,8869 cm.dir. Seyyah, Meydanın büyüklüğünü yaklaşık 105 m. olarak tanımlamıştır.

muhtemelen ok atmak, silahşorluk ve at binme eylemlerinin gerçekleştirildiğini belirtir. Bijişkyan (1998, s. 85), meydanın aslında geniş bir alan olmasına karşın iki tarafından 1000 adımlık (yaklaşık 78m) alanın bahçe olarak kullanılmasından dolayı daraldığını söyler. Bijişkyan'a (1998, s. 85) göre meydanın asıl uzunluğu ise 400 adımdır (yaklaşık 314m). Eski zamanlarda hipodrom olarak da kullanıldığını belirttiği meydanda yer yer şapele benzeyen birkaç kubbeli sağlam eski yapıların varlığından bahseder. Ayrıca burada Türk Mahallesi bulunduğunu ve Süleyman Bey'in yaptırdığı "Kabakmeydan Camii"nin yer aldığını belirtir.

Limanlar

Trabzon'da kentin fiziksel mekanını belirleyici öge, kenti savunmak amacıyla kurulan surlar iken; kent mekanının gelişiminde ve örgütlenmesinde (siyasi, askeri ve iktisadi açıdan) yönlendirici unsur ise; hemen her sur kapısında inşa edilen iskele ve etrafında örgütlenen ticaret merkezleri ile kentin dış dünya ilişkilerini kuran, deniz-kara ulaşımı ve bu yollar sayesinde ortaya çıkan ticari faaliyetlerdir (Aygün, 2005, s.136-137). Kent içinde ticaretin ağırlıklı olarak yürütüldüğü merkezler ise ticaret yollarının kesişim noktası Gavur Meydanı ile birlikte surların hemen kuzeyinden doğuya doğru uzanan sahil bandı çevresinde yer alan çarşıdır.

Limanlar: Trabzon'da korunaklı bir yerleşim alanının sağlanmasının ardından, seçilen bölgede doğal limanın eksikliği; Aşağıhisar surlarının hemen önünde dalga kıranlarla korunaklı duruma getirilmiş, yapay bir liman, *Moloz Limanı* inşası ile giderilmiş, 1. yy.da inşa edilen Hadrianus'un limanı kentin tarihi boyunca dış dünyaya açıldığı kapısı olmuştur. Bijişkyan'da (1998, s. 90, 100) bu bilgiyi doğrular ve "meşhur" Trabzon Kalesinin eski zamanlardaki alametinin gemi demiri olduğunu hatta eski Trabzon sikkelerinin bir yüzünde Apollon başı, diğerinde ise gemi burnu ve çapa olduğundan, bunun nedeninin de kagir liman binasının yapılışından sonra birçok geminin buraya yanaşması olduğu belirtir. Moloz Limanı olarak bilinen bu liman Şakir Şevket'in (2001, s. 122) aktardığına göre 3.yy'da inşa edilmiştir. Ancak Bijişkyan (1998, s. 101-102) bilinenin aksine bu limanın Ksenofon'dan çok önce "büyük gayret ve masrafla" yapıldığından, Hadrianus'un muhtemelen tamir ettirdiğine değinir. Seyyah, kendinden önceki yazarların da "muazzam" olarak tasvir ettikleri limanın denize atılan temeller ile kalenin 3 katı haline getirildiğini ancak metnini kalem aldığı dönemde yalnızca duvar kalıntılarının varlığından ve bunların denizin içinde üç taraftan görülebildiğinden bahseder. Doğuya doğru açılan liman ağzının büyük gemilerin geçebileceği uygun genişlikte ve uzunluğunu 1 mil (yaklaşık 1.9km) olarak tanımlar ve bu hali ile elliden fazla gemiyi barındırabildiğinden bahseder. Limanın batı tarafında ve su seviyesinde bulunan bir adacığın üzerinde ise gemileri ikaz etmek amacıyla işaretler görüldüğüne değinir. Trabzon'un büyük limanının ise *Çömlekçi Limanı* olduğunu belirtirken buranın geniş ve açık bir yer olmasına karşın sığ olmasından kaynaklı yalnızca yaz aylarında kullanılan "yazlık" bir liman olduğundan bahseder. Kent surlarının kuzeyinden *Çömlekçi Limanı*'na kadar yer yer kayalıklar bulunduğundan ve bu limana kadar *Moloz, Kanıda, Tuzluçeşme, Taşdirek, Kemer kaya, Mumhaneönü* isimli küçük ancak her türlü ihracat ve ithalatla birlikte oldukça aktif olduğunu belirttiği limanların varlığına değinir (Bijişkyan, 1998, s. 110, 112).

Şakir Şevket (2001, s. 48) ise "yuvarlak taş" olarak tanımladığı muhtemelen kayalıkların Faroz Mahallesinin önünde bulunduğundan bu nedenle gece vaktinde veya fırtınalı havalarda pek çok kayığın hasar aldığını anlatır. Atlatılan büyük bir kaza sonrasında kayıkların taşlara çarpmaması amacıyla ağaçtan direk dikildiğinden, kendi zamanında ise

bu direğin yerini taş direk aldığını belirtir. Şakir Şevket'in (2001, s. 48) tanımı, Bijişkyan'ın (1998, s. 112) ismini saydığı limanlardan Taşdirek Limanı'nı akla getirir. Her iki seyyahında birbiri ile yakın dönemli oldukları düşünüldüğünde, yerine dair herhangi bir bilgi bulunmayan Taşdirek Limanı ile Faroz Mahallesi önündeki kayalık alanın aynı yeri işlevi gördüğü düşünülebilir.

Şakir Şevket (2001, s. 56-57), Trabzon limanlarının fiziki durumlarına ve inşalarına dair önemli bilgiler verir. Moloz Limanı'nın kumluk olduğundan dolayı fırtınalı zamanlarda gemilerin karaya oturduğundan bahseder. İstanbul'dan Trabzon'a deniz yolculuğuyla gelirken Trabzon limanından önce iki limanın varlığından ve bu limanlardan Trabzon'a en yakın olanının 2-3 saatlik mesafede yer alan Pulathane Limanı'nın, muhtemelen fırtınalı havaları kastederek ve alternatif liman olarak, yolcu ve yük indirmek için daha uygun bir konumda olduğunu belirtir. Avrupa'dan gelen ticaret malları Erzurum üzerinden İran'a kadar sevki Trabzon Limanı üzerinden gerçekleştiğinden, Trabzon'da iki liman yaptırılması düşünüldüğünü ve mühendislerin Trabzon'da gerçekleştirdiği incelemeler neticesinde, 20bin kese akçe bedel ile inşa edilen, "Kalafatalı Mahallesi" olarak isimlendirdiği bugünkü Çömlekçi Limanı'nı anlatır. "Kalafatalı İskelesi" olarak da bilinen yapıyla birlikte ambar, gümrük binası odaları ve rıhtım inşa edilmiş olmasına karşın limanın kuzey batıdan esen sert rüzgârlara açık olması nedeniyle Pulathane Limanı'na olan ihtiyaç devam etmiştir (Yılmaz, 2015, s. 223).

Bijişkyan (1998, s. 106), Trabzon Çarşısı'nda eskiden İran ile ticaret yapan Ermeni tüccarların bulunurken, 19.yy.da artık Türk tüccarlarında yer aldığını belirtir. Seyyah, çarşı içerisinde yalnızca Çarşı Camii ve bu cami etrafındaki yapılardan Taşhan ile Bedesten'e değinir. Çarşının merkezinde, Çarşı Camii'nin karşısında yer alan *Bedesten'i*; dört köşe yüksek bir yapı olarak tanımlar. İçeriye açılan, dört yönden, karşılıklı gelecek şekilde dört kapısının ve buradan uzanan yolların odak noktasında da su kuyusu bulunduğu bahseder. Bu kapılardan doğu kapısı üzerindeki kitabe levhası için; burada yer alan bozuk yazıların Cenovalılara ait olduğunun söylendiğini ancak bunu soruşturmasının mümkün olmadığını belirtir. Seyyah yapı ile ilgili yaptığı gözlemde; "*yapı yüksektir ve önce dört sütuna oturtulmuş, ikinci bir katı da varmış fakat yangından sonra dükkanlar tek katlı olarak yapılmıştır*" demektedir (Bijişkyan, 1998, s. 105-106). Bedestenin 2000 yılında geçirdiği restorasyona kadar ki çatısı yıkık durumunu daha geç dönemde, muhtemelen Bijişkyan'ın belirttiği gibi yangın veya benzeri bir felakete aldığı anlaşılmaktadır. Seyyahın çarşı içerisinde bahsettiği bir diğer ticari yapı da, Çarşı Camii'nin güneydoğusunda yer alan, seyyahın önemli yapılar arasında saydığı *Taşhan'dır*. Taşhan'ın günümüzdekinden farklı bir görünümde olmadığı "*eski, kemerli ve iki katlı*" tanımından ile anlaşılmaktadır. Bu yapılar dışında deniz üzerinde iki katlı, taş merdivenli yüksek bir yapı olarak tanımladığı *Gümrük binası* ve yanında tıpkı Taşhan gibi iki katlı bir han ile birlikte Müftü Hanı ve hamamı, Yalı Hanı, Paşa Hamamı, Tabakhane Camii gibi başka "*büyük yapılar*" olarak nitelendirdiği yapıların yalnızca isimleri zikreder (Bijişkyan, 1998, s. 106).

Dini Yapılar, Bayındırlık Yapıları, Köprüler, Hamamlar

Trabzon kenti tarihi boyunca koruduğu ticari önemiyle de birlikte, her dönemin ve toplumun herkesin imzasının olduğu renkli bir ortam sunar. Trabzon'u konu alan, Trabzonlu seyyahların seyahatnamelerinde; metinlerini kaleme aldıkları dönemde var olan, kalıntıları duran veya o döneme ulaşmamış olsa dahi varlığından haberdar oldukları çok

sayıda kilise, cami gibi dini yapılar ve bunların çevrelerinde yer alan birçok yapının varlığı dikkati çekmektedir.

Kiliseler

Dini yapılar üzerinde seyahatnamelerde özellikle durulmasına ve bu yapılar hakkında pek çok bilgi verilmesine karşın, Trabzon'da yer alan kiliselerin özellikle Bijişkyan'ın ilgisini çektiği görülmektedir. Muhtemelen Vikerlik görevinin etkisiyle o dönemde ayakta olan, kalıntıları bulunan veya gezisi sırasında görmese de haberdar olduğu çok sayıda kilisenin varlığından, isimlerinden bahseder. Ayrıca kentte kilise inşasına dair, eski zamanlarda Trabzon'un ileri gelenlerinin yılın her günü için birer kilise yaptırdığından, Trabzon'da 365 tane kilisenin bulunduğu söylenildiğini, ancak bu 365 kiliseden, 7 tanesi önemli olmak üzere sadece ancak 24 tane kilise kaldığını belirtir. Bunların yanında bazı manastırlar, misafirhaneler ve birçok evde de hususi şapeller yer aldığını söyler (Bijişkyan, 1998, s. 103).

Grek Kilisesi: Bijişkyan (1998, s. 96-97), Ortahisar'ın kapılarından olan Debağhane (Tabakhane) Kapısı'nın, iç kapı olarak isimlendirdiği kapısının yanında bulunan yüksek bir kemerin üzerinde zamanında denize ve karaya nazır bir kilisenin varlığından bahseder ve yapıyı Grek Kilisesi olarak isimlendirir. Taş bir merdivenle çıkılan kilisenin mihrabının doğu tarafta hala görülmekte olduğunu ve altında da bir avlunun yer aldığını iletmektedir. Kilisenin kendi zamanında (19.yy.ın ilk yarısında) hücrelere ayrılarak ulemanın oturduğu ve mahkemelerin görüldüğü yer olarak dönüştürüldüğünü ifade eder.

St. Evgenios Kilisesi (Yeni Cuma Camii): Yapı, Boztepe'nin batı ucunda yer almaktadır. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407), Fatih Sultan Mehmet'in şehri fethettikten sonra ilk Cuma namazını burada kılmasından dolayı kiliseye "Yeni Cumağa Camii", mahalleye de "Yenicumağa Mahallesi" isimleri verildiğini belirtir. Nitekim, günümüzde de hem yapı hem mahalle aynı isimle anılmaya devam etmektedir. Bijişkyan'ın (1998, s. 102) ifadesine göre İmparator Aleksios'un Evgenios adına yaptırdığı söylenen kilise, yüksek kubbeli büyük bir yapıdır. Ayrıca kilisenin kalıntılarında manastır ve şehitlik bölümlerinin izleri ve kapı kısımlarının, yeni yapılan evlerle kapanmış olmasına rağmen görülebildiği ifade eder. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407), uzun ve geniş olan camiye Cuma namazı kılınabilmesi için fetihten sonra minber, müezzin mahfili eklendiğini aktarır.

St. George Rum Kilisesi: Yalnızca Bijişkyan'ın (1998, s. 102) bahsettiği Hidrellez de denilen küçük yapı kendi ifadesine göre, Kuzgundere üzerinde ve *St. Evgenios Kilisesi'*ne (Yeni Cuma Camii) buraya yakın bir konumdadır.

Altınbaş Kilisesi (Panağia Chrysokephalos): Günümüzde, Ortahisar Fatih Camii olarak bilinen kilisenin kitabesine ulaşılmasa da, Bijişkyan (1998, s. 94-95) Justinianos zamanında yapıldığını ve Aleksios Komnenos tarafından tamir edildiğini tahmin ederek aktarır. Şakir Şevket, Apostolus Andriyasi ismindeki bir şahsın, Tuzluçeşmede²⁹ ikamet ederken Trabzon halkını Hristiyanlığa davet etmesiyle dönemin Trabzon Kralı Andivalyanos'un tarafından Meryem Ana isminde kilise yaptırdığını, Komnenosların buraya gelmesinin ardında ise bu kiliseye Altınbaş Kilisesi adının verildiğini aktarır. Son olarak üç seyyahında aktardığı üzere yapı, Osmanlı fethinin ardından camiye dönüştürülmüştür. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406), Fatih Sultan Mehmet'in, fethin ardından bu caminin doğu duvarına bitişik ahşap kaplamalı ve ahşaptan yapılmış yüksek bir mekanda (makam-ı fevkani) Cuma namazını

²⁹ Günümüzde İskender Paşa Mahallesi'nin kuzeyinde ve Kemer kaya Mahallesi'ne sınır alan olarak tarif edilebilir.

kıldığını ifade eder. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) ve Şakir Şevket (2001, s. 73) benzer ifadeler ile yapının camiye çevrilmesinin ardından kilisenin tamir edildiğini, bu tamirler sırasında yeni hücreler ve bir medresenin de kiliseye ilave edildiğini belirtirler. Bijişkyan (1998, s. 94-95) kalenin orta kısmında (Ortahisar) yer almasına atıfta bulunarak Ortahisar Camii olarak andığı yapıya dair oldukça detaylı bilgiler verir. Baş mihrabın yerinin geniş ve aydınlık, duvar ve zeminin mermerlerle döşeli olduğunu, kral tahtının güney tarafta kemerli camekanın yanında yer aldığı tanımının ardından yapıyı üç kısımda tanımlar. Birinci kısım, cam kısım ve tahtla beraber mihrabın bulunduğu bölümdür. Bu kısmın doğu tarafında pencereler, kuzey tarafında da ikinci kata çıkan taş basamaklı taş bir merdiven vardır. İkinci kısım ise cam mekandan başlayan ve büyük kubbenin altında düşen geniş bölümdür. Kilisenin büyük kapısının da bu kısmın kuzey tarafında olduğunu ve kapının dışında güzel avlu açıldığını belirtir. Kilisenin bu kuzey kısmında putpereslik tapınağından kaldığı zannedilen iki muazzam mermer sütununun varlığından bahseder. Kilisenin üçüncü kısmı batı tarafında olup üstünde, kadınlara mahsus taş zeminli galeri bulunduğundan, bu galeriden üçüncü kata gidildiğinden bahseder. Kapılarla ayrılmış olan iki kat, kraliyete mensup kadınlara, asıl galerinin ise halka ayrıldığını tahmin etmektedir. Batı kapısının bulunduğu bu üçüncü bölümden, yerden 150 adım (117m.) uzunlukta ve 50 adımdan (39m.) fazla genişlikte olan kilisenin büyüklüğünün görüldüğünü söyler. Bijişkyan, yapının bezemelerine dair başmihrabın arka kısmındaki yüksek duvarın solunda “müjdeleme”yi temsil eden bir mozaığın olduğundan ve sağ tarafta da başka bir mozaığın izleri olduğundan bahseder. Bijişkyan döneminde bu mozaiklerin izleri görülse bile 2018 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında duvarlardaki mozaiklere rastlanmamış fakat zeminde 100m²'den fazla bir alanda mozaik süslemeler ortaya çıkartılmıştır.

Bijişkyan (1998, s. 95) muhtemelen metni kaleme aldığı yıllardan bahsederek yapının bulunduğu alanı; dükkan, medrese, şadırvan, çeşme ve eskiden kalmış bir kuyu ile tanımlanan, zemini taştan bir “meydan” olarak belirtir. Meydanın doğusunda bir çeşme olduğundan ve bu çeşmenin üzerinden üzerinde İmparator Aleksios'un koyduğu bakır ejderin olduğu rivayetini dile getirir. Şakir Şevket (2001, s. 52-53) ejderha ağzı figürünün oluk olarak yaptırıldığını, Osmanlı döneminde ise bu çeşmeden alınarak başka bir çeşmeye takıldığını ifade eder. Bijişkyan (1998, s. 95) alanı tanımlamaya devam eder ve meydanın kuzey tarafında bir kuyunun yer aldığını, bu kuyunun önünde ise eski binalardan kalmış İon sütun başlığından yapılmış yekpare bir kurnanın yer aldığı ifade edildiğini aktarır. Kendisinin de meydanın doğu tarafındaki, sütunların üzerinde, cephesinde haç işaretleri bulunan eski bir bina gördüğünü, bu binanın bir kısmının yeni bir binanın içinde kaldığından bahseder. Binanın meydana kalmış olan batı kısmında son zamanlarda şehit mezarlarının bulunduğunu ifade ederken, buranın şehit mezarlığı olması gerektiğini söyler. Bu varsayımını desteklemek için mabedin doğu tarafında Zağnos Kapısı'nın yanında kemerli şapelin içinde lahit bulunduğunu söylemektedir. Uspenski'de (2003, s. 96) 20.yy başlarında, yaptığı kazı çalışmaları sonucunda yapıdan IV Aleksios'a ait lahit bulunduğunu belirtir. Ancak Trabzon'a ait eldeki en erken tarihli harita olan 1926 yılına ait harita da yapının yer almaması, mabedin 1429'de Alexios'un ölümünden sonra yapıldığını ve 1926 yılından önce yıkılmış olduğunu düşündürür (Belge, 2018, s. 251).

Aya Vasili Kilisesi: Kaynaklarda St. Basil Kilisesi (Lowry, 2005, s. 141) olarak geçen yapının ismine üç seyyahtan yalnızca Bijişkyan'ın eserinde rastlanmaktadır. Bijişkyan'ın (1998, s. 104) “1339 sene önce İmparator Justinianos tarafından yaptırılmıştır” ifadesinden yapının 6.yy.da inşa edildiği anlaşılır. Günümüzde ayakta olmayan yapı, seyyahın ifadesine

göre 9 arşın (yaklaşık 6.82m.) yüksekliğinde ve dokuz karış (yaklaşık 1.8m.) kalınlığında dört mermer sütunun üzerinde yüksek bir kilisedir. Ayrıca seyyah Aya Vasili Kilisesi'nin günümüzdeki Kahramanmaraş Caddesi üzerinde yer alan St. Anne (Küçük Ayvasıl) Kilisesi ile yakın konumda olduğunu belirtir.

St. Anne Kilisesi: Günümüzdeki Kahramanmaraş Caddesi üzerinde, deniz ile kalenin karşısında yüksek bir konumda bulunan St. Anna Kilisesi de eski bir yapıdır. Küçük Ayvasıl Kilisesi ismiyle de bilinen yapıya dair bilgi veren Bijişkyan (1998, s. 104), kapısı üzerinde yer alan bozulmuş kabartmalı bir taşa kanatlı kadın ve çeşitli şekiller görüldüğünü söyler. Bijişkyan (1998, s. 104), taşın putperestlik zamanında yapılan bir yapıdan buraya getirildiğini veya yapının eskiden put tapınağı olup daha sonradan kiliseye çevrildiği yönünde varsayımlar yapar.

Kızlar Manastırı: Theotokos Theoskepastos (Kızlar/Rahibeler) Manastırı kentin güney ucunda Boztepe'nin eteğindedir. Bijişkyan'ın (1998, s. 104-105) doğal bir sur etkisi yaratan Boztepe'nin de etkisi ile ufak bir kale görünümünde olduğunu, konumundan dolayı kentin her noktasından görülebildiğini belirttiği yapı bugünde bu özelliklerini korumaktadır. Seyyah yapının fiziksel özelliklerine dair; Rum rahibelerin ikamet ettiği manastır kilisesi ve avlusunun kayaya oyulduğu, kale suru gibi metin duvarlarının içine oyularak yapılmış hücrelerin yer aldığı oyulduğu ve kuzey tarafında İmparator Aleksios'un yüksek ve duvarla çevrili taht yeri bulunduğu bilgilerini verir.

Kırbatal Şapeli: Bu yapının ismine Bijişkyan'dan başka kaynakta rastlanmamıştır. Seyyah yapının Boztepe'nin doğu ucunda, günümüzde Ganita/Kalepark olarak anılan bölge olduğu anlaşılan, Eleusa'nın (Ganita) karşısında, kayalar içerisine oyulmuş bir kilise olarak tanımlar. Seyyah ayrıca, bir rivayete dayanarak Boztepe'de kayaların içine oyulmuş Kırbatal'a inen garip bir yolun varlığından ancak şapelin içerisinde ikonlar ve ayazma olmasına rağmen buraya çok zor ulaşıldığından bahseder (Bijişkyan, 1998, s. 110-111).

St. Sava Kilisesi: Bijişkyan (1998, s. 111) Boztepe'de Kırbatal Şapeli'nin aşağısında, yine kayanın içerisine oyulmuş ikinci bir şapel olan St. Sava Kilisesi'nden bahseder. Kentte bulunan mağara kiliselerinden biri olan ve St. Sabbas Manastırı/Maşatlık Kilisesi/Mağara Kilisesi gibi isimlerle anılan yapı günümüzde Esentepe Mahallesi'nin Boztepe yamaçlarında yer almaktadır. Bu yapı kompleksi doğu, batı ve kuzey olmak üzere üç ana grupta toplanan dört mağara kilisesinden oluşur ve tamamen kayaya oyularak inşa edilmiştir (Horuluoğlu, 1978, s. 35-36).

Surp Oksent Kilisesi: Kiliseye, Türkler tarafından Sulumanastır denildiğini belirten Bijişkyan (1998, s. 107), yapının küçük olmasına karşın üç mihrabının bulunduğunu ve çok fazla ilgi gören Meryem Ana tasvirine sahip olduğunu belirtir. Feruhan Bey'in³⁰ "*Meydan'a yakın olan ve yanında bir mezarlığı bulunan Surp Oksent Kilisesi aynı zamanda Ermeni murahhaslık makamıdır.*" şeklindeki ifadesi günümüzde bulunmayan yapının yerini tanımlar (Bijişkyan, 1998, s. 137).

Amenapırgiç Manastırı: Günümüzde ise Kaymaklı Manastırı olarak anılan yapı, güney varoşlarında, Boztepe'nin Değirmendere Vadisi'ne bakan yönünde bulunmaktadır. Bijişkyan

³⁰1847 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Bağdat'a kadar bir inceleme gezisine gönderilen Ragıb Bey'e refakat eden Doktor Perunak Feruhan Bey, yol boyunca uğradıkları yerler hakkında bir seyahatname kaleme almıştır. Metin çalışmaya doğruca konu olmasa da Bijişkyan gibi kiliseler hakkında verdiği bilgiler nedeniyle önemlidir.

(1998, s. 108), manastır kilisesinin narteks ve üç şapelden oluştuğunu belirtir ve bu kiliseleri; batı tarafta dört köşe olan güzel yapı Asduadzadzin, doğu tarafında bahçesiyle birlikte Surp Ohannes, üçüncü şapel ise yerini belirtmeden Surp Yerortutyun olarak sıralar. Surp Yerortutyun Kilisesi'nin batı tarafındaki çan kulesinin üzerinde yer alan kitabeye göre kilisenin Koca Bağdasar, altta yer alan hücresinin de geniş Asduadzadur tarafından tamir edildiğini yazar.

Surla çevrili hücreleri ve galerisi ile kentin doğu tarafında ve kentten yaklaşık bir saat uzaklıktaki bir tepenin üzerinde sağlam şekilde duran Amenapırgiç Manastırı'nın ise kilisesinin kapısı üzerinde yer aldığını söylediği kitabesine dayanarak, İmparator Aleksios zamanında 1424 senesinde doğudan gelen Şemsedli lakaplı Koca Stepanos tarafından yapıldığını belirtir. Manastırın aşağısında ve kent tarafında yer alan kilisenin adıyla Aya Mam ya da Aziz Manas adıyla anılan bir Ermeni mahallesi bulunduğundan, kalıntıları bir tepenin üzerinde yer alan kilisenin altından manastır kilisesinin mihrabının altına kadar uzanan bir yeraltı geçidinin varlığından söz edildiğinden bahseder. Manastır alanının da bir zamanlar kentin ucunda bulunan Aya Filippos'a (bugünkü Esentepe Mahallesi) kadar uzanmış olduğu fermanlarda belirtildiğini söyler (Bijişkyan, 1998, 108-109).

Surp Ohannes Kilisesi: Bijişkyan'ın (1998, s. 108), Kaymaklı Manastırı (Amenapırgiç)'nin doğusunda yer aldığını belirttiği kilise, seyyaha göre manastırla bağlantılı üç şapelden biridir. Dar mezarlığı, avlusu ve yıkık çan kulesiyle birlikte çarşıya yakın bir konumda küçük bir mabet olarak tanımlar. Kapı üzerinde yer alan süslemeler arasında Ermenice yazılar mevcut olduğunu söyler ancak herhangi bir açıklama yapmaz. Bu yapının da yerine dair ipucunu yine Feruhan Bey'de bulmak mümkündür. Seyyah yapının Berberoğlu denilen yerde bulunduğunu belirtirken ismini muhtemelen okuma/telaffuz farkından Surp Hovannes olarak verir. Bijişkyan, yapıyı Ermeni kiliseleri içerisinde saymasına karşın, avlu içerisinde Ermeni ve Rum evleri bulunduğundan, yapının eskiden Rumlara ait olduğuna dair bir rivayetin varlığından da bahseder.

Asduadzadzin Kilisesi: Bijişkyan (1998, s. 106), beş mihrap, çan kulesi ve kalın bir duvarla çevrili avludan oluşan yapının, Trabzon'da Aleksios zamanında yaptırılan dört tane Ermeni kilisesinden biri olduğunu belirtmektedir. Surp Ohannes Kilisesi ile ayrımı vermeden yalnızca ismini zikrettiği Surp Yerortutyun ile birlikte Kaymaklı Manastırı (Amenapırgiç) ile bağlantılı üç şapelin içerisinde yer alan Surp Hagop isimli mihrabının üzerindeki kitabeye göre yapının Ağrişin tarafından 1414 yılında yapıldığını söyler. Seyyah yapının mimarisine dair de bilgiler verir: Kalın duvarlar üzerine oturtulduğunu tahmin ettiği kubbesinin kenti fethi sırasında yıkıldığını ve muhtemelen Yavuz Sultan Selim zamanında kalın merteklerle desteklendiğini, çan kulesi, narteks kubbeleri üzerinde oturtulmuş olduğunu ve bu kulenin arkasında Koca Stepan'ın soyundan gelen Haçeres ve Melik Ohannes isimleri ile 1429 yılında yaptırıldığına dair başka bir kitabe bulunduğunu belirtir. Kilisenin kuzeyde ve güneyde olmak üzere iki kapısı mevcut olduğundan ve bu kapılardan kuzeydekinin yanında yüz yıllık bir yazı ile bir şehit mezarı yer aldığını söyler. Karşısında kilise evi ve 1818 yılında kendi ailesinin (Bijişkyan'ların) yaptırdığı mektep bulunan cümle kapısı ya da ana giriş kapısı yolun üzerinde olduğunu, güney kapısının ise kadınlara mahsus olup galeriye açıldığını belirtir (Bijişkyan, 1998, s. 107).

Çarhapan Kilisesi: Bijişkyan (1998, s. 107), ismini saydığı ikinci Ermeni kilisesi olan yapı hakkında, Hz. İsa'nın namına yaptırılmış ama yapıldığı tarihte tepeden aşağıya düşen bir

adamın sapasağlam kalması sebebiyle Çarhapan yani “fenalığı engelleyen” adının uygun görüldüğünü söyler. Üç mihrap ve yüksek bir çan kulesinden oluşan kilisenin, kitabesine göre, Amenapirgiç (Kaymaklı) Manastırı’nın da banisi olarak zikrettiği, Koca Şemsedli tarafından 1431 tarihinde yaptırıldığını belirtir. Seyyah, asıl kilise kısmının narteksten ve kadınlar kısmından kalın bir duvarla ayrıldığını bu nedenle sağlam bir yapı olduğundan bahseder. Kilisenin avlusunda üzerinde haç şekilleri ve bir azizin tasvirinin yer aldığını fakat tahrip olan bu şekiller hakkında hiçbir yazının bulunmadığını söyler. Bijişkyan, kilise yapılmadan öncede burada ayinlerin yapıldığını bu nedenle de buradaki şapelin inşa tarihinin daha eskilere dayanması gerektiğini düşünür. Kilisenin önünde geniş bir mezarlık olmasına rağmen İskender Paşa’nın açtırdığı yol sonrasında mezarlığın bir kısmı yola gittiğini belirtir. Kentte Ermeni mahallerinin konumu dikkate alındığında, yapının doğu varoşlarında bulunduğu (Üstün Demirkaya, 2014, s. 106), mezarlık alanının ise günümüzde ki Fatih Parkı’nın yerinde, Taksim ve Erzurum Caddeleri arasında uzanan Taksim Mezarlığı’nın (Belge, 2018, s.165-166) bir parçası olduğu söylenebilir.

St. Philip Kilisesi: Yapı, fethin ardından Panagia Crysokephalos Kilisesi’nin camiye çevrilmesi ile Bijişkyan’ın (1998, s. 109) da bahsettiği gibi kentin katedral kilisesi olmuş, 1665 yılında ise Kudrettin Camii ismi ile camiye çevrilmiştir (Kurnaz, 1994, s.95). Fetih sonrasında da kent için önemli yapılardan biri olmasına karşın yapının ismine yalnızca Bijişkyan’ın metninde rastlanır. Mimarisi hakkında daha fazla bilgi vermemekle birlikte caminin yanındaki çeşmeden bahseder. Çeşmenin dönemin piskoposun kızı tarafından yaptırıldığını, denetiminin ise fermanla birlikte eskiden orada oturan Ermenilere bırakıldığından bahseder.

Ayasofya Kilisesi: Kentin batısında, günümüzde Fatih Mahallesi sınırlarında bulunan yapıyı Bijişkyan (1998, s. 83); “*Ayasofya, üç mil ötede deniz kıyısında güzel bir tepedir. Etrafında Müslüman evleri vardır ve Ayasofya Mahallesi adını taşır. Tepe bugün birçok yerleri yıkılmış bir surla çevrilidir. Tepenin orta kısmının etrafına taş kemerler yapılmış ve zemin tesviye edilerek düzlük haline getirilmiştir. Rumların muhteşem Ayasofya Kilisesi bu düzlüğün üzerinde yapılmıştır.*” şeklinde tanımlar. Diğer bahsi geçen kiliselerin aksine Ayasofya Kilisesi’ne her üç seyyahta değinir. Şakir Şevket (2001, s. 53), kilisenin 1245 tarihinde inşa ettirildiğini, İstanbul’daki Ayasofya’dan daha kıymetli ve daha eski olduğu rivayetinin gerçeği yansıtmadığına vurgu yapar. Ancak Bijişkyan (1998, s. 83) kilisenin Şakir Şevket’in (2001, s. 53) verdiği tarihe denk gelen Aleksios Komnenos döneminde tamir ettirildiğini, inşasının ise “*ilahi hikmet’e ithafen*” İmparator Justinianos tarafından yapıldığı bilgisini verir.

Yapının mimarisine dair detaylı bilgiyi yine Bijişkyan(1998, s. 83-85) verir. Herhangi bir özen gösterilmemesine karşın, bir taş bile yerinden düşmeden sağlam kaldığını belirttiği kiliseye dair; İon başlıklı, dört köşeli yapının üç tarafında ikişer mermer üzerine oturtulmuş kemerli avlular yer aldığı, batı tarafında yer alan avlunun en büyük olduğu ve büyük kapının da bu avluya açıldığı, güney kapısının cephesinde melek, insan, haç ve aslan başları en üstte de imparatorluk kartalı kabartmaları işlendiği bilgilerini verir. Mihrabın geniş ve yüksek kubbesinin de her birinin uzunluğu 12 arşından (8m.) fazla olan, yer yer renkli beyaz mermerden tek düze şeklinde inşa edilmiş 4 adet “*muhteşem*” sütun üzerine oturtulduğunu söyler. Kilisenin zemini mermer taşlarla döşeli olsa da orta kısmın bozulduğunu, fetihten sonra camiye dönüştürüldüğü için güney tarafında namaz yeri bulunduğunu belirtir. Tasvirlerle süslenmiş dört köşe bir şapel olarak tanımladığı yapının içinin dört köşe sütun ve kapıları olan dört kısma ayrıldığından bahseder. Ayasofya Kilisesi’nin güneyinde, tepenin ucunda bulunduğunu belirttiği dört köşe kagir bir yapının da bekçi ve hademelere hizmet

ettiğini söyler. Batı taraftaki çan kulesini ise; dört köşeli, iki kattan oluşan merdivenden birinci kata çıkıldığında, ayın masası ile 3 adım (2.5m) genişlikte ve resimlerle süslü bir küçük şapelin içine girilir şeklinde tanımlar. Çan kulesinin avlusunun yakınlarında gördüğünü söylediği yıkıntılarında “*Thukykos’un o zamanki meşhur okulu*” olarak rivayet edildiğini belirtir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407) ve Şakir Şevket (2001, s. 60, 123) ise özellikle kilisenin Osmanlı fethi sonrası durumundan bahseder. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407) kilisenin H.980 (1572/73) yılında camiye çevrilerek Cami-i Ayasofya ismini aldığını, Cuma namazı kılınabilmesi için de yapıya minber ve müezzin mahfili eklendiğini belirtir. Bunun dışında Cami-i Ayasofya’nın uzunca bir yapı olduğu, içerisinde mermer sütunların yer aldığı ve çevresinde zeytin ağaçlarının olduğu aktarırlar.

Aya Gorgon: Bijiskyen (1998, s. 103), Rum piskoposunun makamı olarak tanımladığı kilisenin, Tuzluçeşme Mahallesi’nde, deniz kıyısındaki kayanın üzerinde inşa edildiğini belirtir. Ayrıca Son Gürcü kralının mezarı ve başlıca Rum mekteplerinin de burada bulunduğunu söyler. Seyyahın tanımları bahsi geçen yapının; yakın zamana kadar ayakta olan ancak çeşitli kent içi çalışmalarından dolayı yıkılmış olan şimdiki Kemer kaya Mahallesi içerisinde St. Gregory of Nyssa Manastırı ile aynı yapı olduğunu düşündürmektedir.

Mescit ve Camiler

Boyahane Mescidi: Bijiskyen (1998, s. 98), Aşağıhisar surlarının batı kapısının yakınında kemerli ve çift katlı eski bir yapı olduğunu söyler. Yapıda Grekler zamanında değişikliklerin yapıldığını ve yapıya dair net bilgileri de dış duvarlarında yer alan birçoğu bozulmuş Grekçe yazılar sayesinde edindiğini buna göre de mescidin imparatorluğuna ait kendi zamanına göre yapının 513 yıllık (yaklaşık 13.yy) olduğunu belirtir. Yapıyı eski bir manastıra benzetir. Hatta putperestlik devrinde kahinlerin ikamet ettiği yer olduğunu belirtir. Mescidi; alt kısmı kemerli ve iki taraftan mermer sütunlar üstüne oturtulmuş, aslında yüksek bir yapı olmasına karşın zeminin sütun başlıklarına kadar doldurulması nedeniyle yer seviyesinde bir yapı olarak tanımlar. Yapının yakınında, kuzeye doğru bir harabenin ve mescit avlusu denilen bir meydanın yer aldığını aktarır.

Çarşı Camii: Günümüzde de aynı isim ile anılan yapı, Çarşı Mahallesi’nde yer almakta ve kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre 1839 yılında Hazinedar zade Osman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bijiskyen (1998, s. 103) Çarşı Camii’ni; çarşı içinde, yanında dört köşe bir bina yer alan eski bir kilise olarak tanımlar. Bijiskyen’in bu iddiasının doğru olmadığı caminin vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu kayıtlardan, 1486-1523 tarihleri arasında inşa edilmiş olduğu anlaşılan Mescid-i Hacı Kasım’ın harap olması nedeniyle, mescidin yıkıldığı yerine bugünkü mevcut kagir caminin yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 69-70). Bijiskyen’in yaşadığı dönem dikkate alındığında yeni yapıyı görmüş olması gerekse de bahsettiği yapının hangisi olduğu açık değildir.

Gülbahar Hatun Külliyesi: Trabzon’a valilik yapan Yavuz Sultan Selim’in, annesi adına inşa ettirdiği yapı kompleksi sur duvarlarının dışında, bugün aynı isimle anılan mahallede yer almaktadır. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406-407) külliye de yer alan yapıları; kurşun kaplı, tek parça kubbeli cami ve türbe, taşlarının bir sırası siyah bir sırası beyaz taşlı düzgün minare ile caminin önündeki avlunun kuzey ve batı yönünde yüksek hücreli medrese, caminin kible tarafında matbah, fırın, misafirlerin hayvanları için ahır, mutfak zahirelerini koymak için mahzen ve kiler, matbahın bitişiğinde fakir öğrencilere hizmet veren

yemekhaneler, yine caminin batı kısmında fakir ve yetim çocuklara Kuran öğretilen yer olarak tanımlar.

Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 406-407), Cami-i Hatuniyye olarak adlandırdığı caminin, ş kitabesinde H.952 (1545/46) tarihi yazdığını söyler ancak hemen ardından bu tarihin bu tarih caminin yapıldığı yılı değil tamir edildiği yılı ifade ettiğine dair düşüncesini açıklar. Külliye'nin bulunduğu alanı bir tepenin üzerinde ve iki kapısı olan surlarla çevrili olarak tanımlar ve kendi ifadesiyle "*muhteşem*" kubbeli bir camiye de bu alanın orta yerine yerleştirir. Bijişkyan'ın (1998, s. 100) burada "*surlarla çevrili*" betimlemesi ifade olarak yanlıştır. Külliye sur dışında ve batı varoşlarında yer almaktadır. Seyyah muhtemelen, külliye'nin etrafında günümüzde mevcut olmasa da eski fotoğraflardan varlığı tespit edilen duvardan bahsetmektedir. Külliye'de yer alan yapılara, Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 406-407) tanımladıklarını tekrar ettiği gibi bazı eklemeler de yapar. İmaretin önünde şadırvanın ve öğrencilere mahsus olan odalarla çevrili geniş bir meydanın, güneyinde mezarlığın, doğuda Yavuz Sultan Selim'in annesinin gömülü olduğu ve onun adını taşıyan, kitabesinden H.911 (1505/1506) tarihini okuduğu türbenin yer aldığını belirtir. Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 406-407) de bahsettiği mutfak ve fırın hakkında Bijişkyan (1998, s. 101), daha önceki ziyaretinde fakirlere ve medrese öğrencilerine günde iki kere yemek çıkarıldığından ancak ziyaret ettiği dönemde bu uygulamanın olmadığını aktarır. Bijişkyan imaret binasının tarihi hakkında bilgilerde vermeye devam eder ve elinde herhangi bir kitabe olmadığını da belirterek yapıyı eski bir manastıra benzetir. Ayrıca Rumlardan aldığını belirttiği bir bilgiyi aktararak, İmare'ten önce St. Jan adında bir kilisenin olduğundan ve daha sonra camiye çevrildiğini, 320 yıl önce de Valide Sultanın ruhuna tekkeye çevrilmiş olduğunu söyler.

Cami-i Süleymân Bey/Kabakmeydanı Camii: Yapının ismine ilk kez Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 407) Menazıru'l-avalim'in de Cami-i Süleymân Bey ismi ile rastlanır. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407) yapının bulunduğu yere dair bilgi verir ve Cami-i Hatuniyye'nin (Gülbahar Hatun Camii) batısında ve 1 mil (yaklaşık 1,9km) uzağında, bugünde benzer şekilde anılan, Kabak Meydanı (Kavak Meydanı) olarak anılan "*geniş yerin*" batı ucunda yer aldığını belirtir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407), küçük bir yapı olduğunu belirttiği yapının banisi olarak Trabzon'da sancak beyliği yapmış olan Süleyman Bey adlı bir hayırseveri işaret eder ve inşa tarihine ilişkin de "*yapılışı 30 yılı aşmamış belki de 30 yıl da olmamıştır*" der. Bu durumda seyyahın metnini kaleme aldığı tarih dikkate alınırsa yapının yaklaşık 1560'lı yıllarda inşa edildiği söylenebilir. Yapıya değinen diğer seyyah Bijişkyan'dır. 19.yy da yazdığı seyahatnamesinde Kavak Meydan'ı tanımlarken "*Kabak Meydanı denilen geniş alan batı taraftan başlar....Burada bir Türk ve Süleyman Bey'in yaptırdığı söylenen Kabakmeydanı Camii vardır*" ifadesi ile yapıya da değinir (Bijişkyan, 1998, s. 85). Yapının günümüzdeki izleri sürüldüğünde Aşık Mehmed'in ifade ettiği gibi Kavak Meydanı'nın batı ucunda bugün bulunan İncirlik Camii'nin "*Cami-i Süleyman Bey*"in yerine yapıldığı söylenebilir. (Tuluk ve Düzenli, 2010, s. 73-74)

Cami-i Erdoğdu Bey (Erdoğdu Camii): Yapının ismine ilk kez Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 407) metninde "*Cami-i Hatuniyye'nin güneyinde yarım mülden fazla mesafedeki Tekfur Saray Mahallesi'nde Cami-i Erdoğdu Bey*" ifadesi ile rastlanmaktadır. Yapının, içerisinde üç vakit namazı kılınmasına karşın vakfı olmadığından harap olmuş, kare planlı küçük bir mescidin yerine "*hayırsever*" Erdoğdu Bey tarafından H. 985'den (1577-78) yeniden inşa edildiğini yazar. Erdoğdu Bey'in harap mescidi temelinden yıkıp, çevresindeki araziler de alarak Aşık

Mehmed'in (Ak, 1997, s. 407) "yüksek ve uzunca" olarak tanımladığı camiyi inşa ettirdiğini, yontulmuş taşlardan bir minare ile cami içinde minber ve müezzin mahfili ilave edildiğini belirtir.

İskender Paşa Camii: Günümüzde İskender Paşa Mahallesi'nde, Aşık Mehmed'in (Ak, 1997, s. 407) tanımı ile surların doğusundan 1 mil (1.9 km) uzakta, bugün Atatürk Alanı olarak anılan Gavur Meydanı'nın doğu ucunda yer alır. Şakir Şevket (2001, s. 132-133) caminin Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'daki sancak beyliğinden sonra yerine geçen İskender Paşa tarafından H.940 (1533-1534) yıllarında medresesi ile birlikte yaptırıldığını söyler. Caminin hemen yanı başında yaptırılan çeşmeye de Kavak Meydanı Mahallesinden su getirildiğine değinir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407) yapının mimarisine ilişkin "kurşun örtülü ve tek parça kubbeli taştan yapılmış bir bina" olduğundan, minaresinin ise tuğladan düzgün bir şekilde yapıldığı bilgisini verir. Yapının kuzey duvarı önündeki bugün bulunmayan birkaç odalı medresesinin de varlığına Aşık Mehmed'te (Ak, 1997, s. 407) değinir. Şakir Şevket (2001, s. 134), İskender Paşa Medresesi'nin zaman geçtikçe harap olmasına karşın, yaklaşık 1875'lerde, dönemin Trabzon Gümrük Müdürü Trabzonlu Rahman Efendi'nin gayretleriyle tamir edildiğini, gelirin de tamamen medreseye bağışlanmak üzere iki tane mağaza inşa ettirildiğinden bahseder.

Karabaş Cami-i Şerifi: Yapı günümüzde ayakta olmadığından, inşa tarihine ilişkin kaynaklarda önemli ayrıtlar bulunmaktadır.³¹ Şakir Şevket (2001, s. 75, 170) "Tophane Hamamı'nın doğu tarafında, Mumhaneönü İskeleyi'nin batı tarafında ve Trabzon kalesinin dibinde" şeklinde bugünkü Pazarkapı Camisi'yle hemen hemen aynı mahalde yerini tanımlar. Ayrıca, bir rivayete dayandığını da belirterek, fetihten sonra terk edilen eski bir kilise Fatih Sultan Mehmet tarafından bir vakfa atfedilerek camiye dönüştürüldüğünü ve yapıya Karabaş Camii denildiğini ifade eder.³² Uzun bir süre kullanılmayan ve harap olmuş yapı Kutubzade Şeyh Hacı Abdül-Hamid Efendi ve Dervişzade Hacı Mehmed Efendi'nin yardımları ile tamir edildiğini ve Abdullah Paşa zamanına kadar kullanıldığını belirtir. Abdullah Paşa tarafından Pazar Kapusu Cami-i Şerifi yaptırılırken, Karabaş Camisinden çıkarılan taş direklerin Gavur Meydanı'nda yaptırdığı şadırvana konulduğunu açıklayan ifadesinde de Pazarkapı Camii'nin inşası sırasında bu yapının yıkıldığı anlaşılır.

Pazar Kapusu Cami-i Şerifi: Karabaş Camii'ni anlatırken bahsedilen yapı hakkında yalnızca Şakir Şevket (2001, s. 170) bilgi verir. Bahsi geçen yapı bugünkü Pazarkapı Camii'nin inşası için yıkılan eski camidir. "Pazar Kapusu Cami-i Şerif" in de Karabaş Camii'nin yerine Abdullah Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Şakir Şevket'in (2001, s. 170) aktardığına göre yapı tamamen yanmış ve yıllar sonra Belediye Reisi Ali Rıza Efendi'nin tarafından tamir ettirilmiş ve tekrardan kullanılmaya başlanmıştır. 1793 yılında inşa edilen bu yapı 1988 yılında yıkılmış ve yerine bugün kullanılmakta olan Pazarkapı Camii inşa edilmiştir.

Ahi Evren Türbesi: Boztepe'de, Şeyh Hacı Hakkı Efendi'nin yaptırdığı Ahi Evran Dede türbesi bulunmaktadır. Yapıya yalnızca, detali olmasa da Şakir Şevket (2001, s. 116-117) değinir. Seyyah, eserini yazmadan 6-7 sene önce, gayrimüslimlerin türbeye dikilmiş olan

³¹ Yapının inşa tarihine ilişkin değerlendirme için bkz (Tuluk ve Düzenli, 2010)

³² Fethin ardından Aşağıhisar Surları içerisinde camiye dönüştürülmüş iki kilisenin varlığı bilinmektedir. Bu yapılar St. Andrea Kilisesi (Molla Siyah Camii) ile fethin ardından camiye dönüştürülmüş St. John Theologos Kilisesidir. Yapının, Şakir Şevket'in Karabaş Camii'ne ilişkin "camiye çevrilmiş eski bir kilisedir" ifadesindeki kilise olup olmadığı ise düşünmeye değerdir.

fidanları kırdığını, türbe için yaptırılan su kuyusunu taş ile doldurdıkları belirtilir. Yapıya verilen bu zararlardan dolayı Müslümanların ayaklandığını fakat yine “önemli” olarak betimlediği Müslüman kişilerin araya girmesiyle olaylar yatıştırılıp, kırılan fidanların yerine yeni fidanlar dikilerek Ahi Evren Türbesinin etrafı daha da güzelleştirildiğinden bahseder.

Hamamlar

Seyyahlar metinlerinde, genel olarak bilgi verdikleri dini yapılar dışında, her medeniyet için önem taşıyan ve toplumun sıklıkla kullandığı hamamlara da yer vermişlerdir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407) kentte yedi adet hamamın varlığından bahseder. Bunlardan ilki Aşağıhisar kapısı yakınında yer alan, erkek-kadınlara ayrı ayrı hizmet verildiğinden dolayı halk tarafından *Çifte Hamam* olarak isimlendirilen hamamdır. Bijişkyan (1998, s. 95-96) hamamı büyük kısmının yeraltında olan “*garip bir bina*” olarak tanımlar ve hamamın sonradan ikiye ayrıldığını ve *Çifte* isminin verildiğinden bahseder. Aşık Mehmed’in (Ak, 1997, s. 407) detaylıca bahsettiği ikinci hamam, Kule’nin (Yukarıhisar) kuzey duvarına yakın olduğundan dolayı halk tarafından “*Kule Hamamı*” olarak isimlendirilen yapıyı, eşsiz bir yapı olarak nitelendirir ve gayrimüslimler tarafından yapıldığını iddia eder. Bijişkyan’da (1998, s. 93) aynı yeri işaret ederek, hamamın İçkale’de yer aldığını ifade eder. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 407) bu iki hamam dışındaki beş hamamın daha ismini verir. Cami-i Hatuniyye’nin yakınında “*zarif bir yapı*” olan *İmaret Hamamı*, Aşağıhisar’da, sur içinde, Aşağı Hisar Hamamı, kentin işlek pazarlarının yakınında tıpkı *Çifte Hamam* gibi hem erkeklere hem de kadınlara hizmet eden *İskender Paşa Hamamı* diğer bir deyişle *Bazar Hamamı*, Yeni Cuma ve Gavur Meydanı mahalleleri arasında *Gavur Hamamı* ve genellikle kapalı olan ve küçük olmasına rağmen eşinin zor bulunacağı ifade ettiği *Tekfur Saray Hamamı*’nın isimlerini zikreder.

Köprüler

Kentin çeperlerini tanımlayan vadiler ve bu vadiler üzerinde yer alan, sur içi ve dışını bağlayan köprülerin varlığı Trabzon için önemlidir. Kent sur dışına; doğu, batı ve güney varoşlarının yerleşime ve ulaşımına uygun kıyı ya da düz alanlarına yayılırken, güneyde dağlar, doğuda ise yine büyük bir vadinin, Değirmendere Vadisi’nin sınırlayıcılığı ortaya çıkar. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) sur kapılarından “*Bab-ı Debbağhane*”yi ve “*Bab-ı Zindan*”ı açıklarken bugünkü Tabakhane Köprüsü ile Zağnos Köprüsü’nün varlığına da işaret eder. Ortahisar ile Atapark arasında ulaşımı sağlayan, *Zağnos Köprüsü*’ne ilişkin, Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406) özellikle Bab-ı Zindan’ı açıkladığı cümlede ilginç bir bilgiye değinir: “...*Bu kapıdan da yine taştan yapılmış 3 ziralık kısmı ahşap ile kaplı büyük bir köprüden Bab-ı Zağanos’a geçilir. Bu köprü aşağıda anlatılacak olan sur içinde sayılır ve Bab-ı Zindan’dan Bab-ı Zağanos’a kadar bu köprüye bitişik olarak sur duvarı uzanır.*” Aşık Mehmed’in yapmış olduğu tanımdan, Zindan Kapısı’nı Zağnos Kapısı’na bağlayan köprünün “*3 ziralık kısmı*”nın ahşap kaplı olma hali ile günümüzdeki görünümünden uzak olduğu anlaşılmaktadır (Tuluk, 2010 s. 35). 19.yy.ın başlarında kenti ziyaret eden Bijişkyan’da (1998, s. 96) kenti çevreleyen vadilerden bahsederken köprüye değinir ve Aşık Mehmed gibi sur kapıları ile yerini tanımlar. Geniş ve derin vadiyi geçen yüksek bir yapı olduğunu belirttiği köprünün, Aşık Mehmed’in tanımını da tamamlayacak şekilde, iki yandan yarıya kadar taş, orta kısmının ise “*tahta*” olarak inşa edildiğini belirtir. “*İşkeleboğ Deresi*” üzerindeki köprünün savaş sırasında ayağa kaldırılarak kalenin savunması sağlandığını, belirtir ki buradan da şimdiki köprünün yerine eskiden surlarının girişinde kapı görevi gören açılır kapanır bir köprü olduğu anlaşılır. Nitekim 19.yy. sonunda Şâkir Şevket’te (2001, s. 64) Zağnos Köprüsü’nün orijinal ahşap biçimini kaybettiğini, sabit ve kagir yapı olduğunu ve belirtir.

Surlarla çevrili alanı doğu-batı istikametinde sıkıştıran vadilerden ikincisi, doğuda yer alan Tabakhane Vadisidir. Aşık Mehmed (Ak, 1997, s. 406), *Tabakhane Köprüsü*'nü suyu büyük vadiden gelen, küçük bir nehir ve üzerinde taştan yapılmış büyük bir köprü olarak tanımlar. Bijişkyan'ın (1998, s. 100) hemen Tabakhane Kapısı'nın önüne yerleştirdiği köprüye dair yaptığı "*geniş köprü*" ifadesi daha sonraki açıklamaları ile anlam bulur. Seyyah bu köprü'nün altından Kuzgundere isimli derenin, üzerinden ise Justinianos kanalından gelen suyun geçtiğini ifade eder. Bijişkyan'ın bu ilgi çekici ifadesi günümüzde sur içini doğu yerleşim alanlarına bağlayan bir köprü görevi gören, seyyahlar tarafından "*geniş*" ve "*büyük*" olarak tanımlanan Tabakhane Köprüsü'nün aslında Roma dönemi bir su kemeri olduğunu düşündürmektedir. Nitekim günümüzde ki mevcut izlerden de, Tabakhane Köprüsü'nün boyuna bir dilatasyonla birleşen iki ayrı köprüden meydana geldiği anlaşılmaktadır (Karpuz, 1990, s.30; Tuluk 2010, s. 36).

Sur dışında kentin doğudaki sınırını çizen *Değirmendere Vadisi ve köprüsüne* ilişkin ise Bijişkyan (1998, s. 111), Gümüşhane'nin yakınından gelen orta büyüklükte bir çay varlığına, üzerinde ise "*beş gözlü yüksek ve büyük bir kagir köprü*" bilgisini verir. Seyyahın bahsettiği "*beş gözlü*" köprü 1890'da yaşanan sel sonucu yıkılmış, 1891 tarihinde Nemlizadeler tarafından günümüzde de mevcut olan "*dört gözlü*" köprü inşa edilmiştir.

Sivil Yapılar

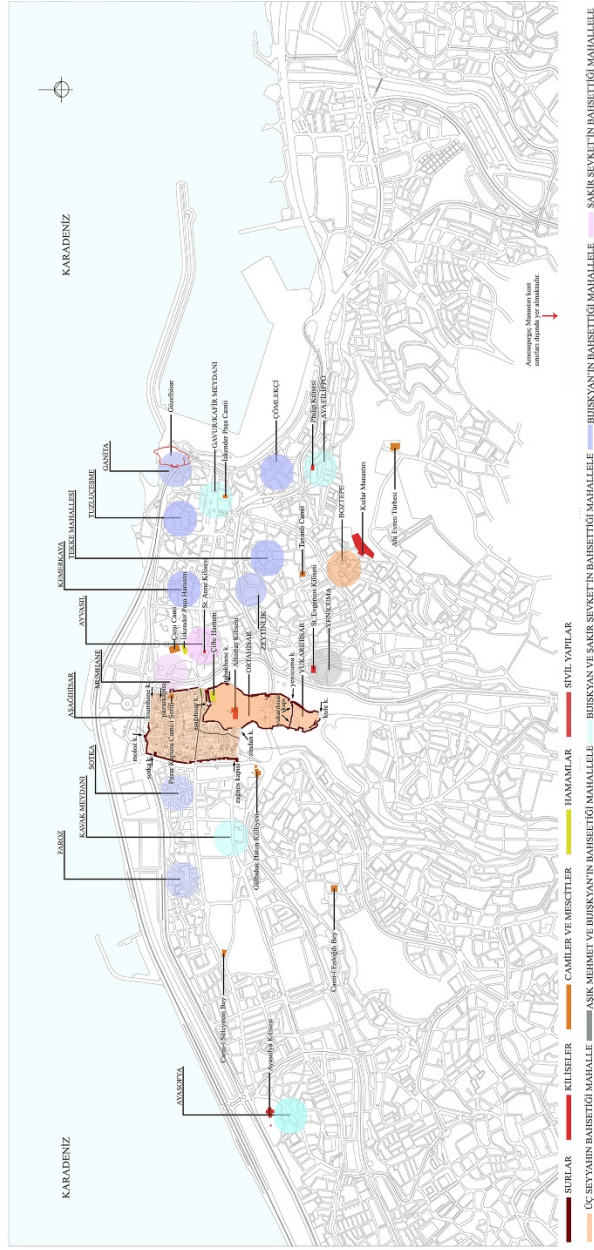
Sur içinde veya dışında halkın oturduğu konutlara veya bu konutların oluşturduğu dokuya değinmezken, yalnızca Bijişkyan (1998, s. 98-99, 110), muhtemelen "*saray*" niteliğindeki olmaları nedeniyle iki yapı hakkında bilgi verir. Bunlardan ilki "*Paşasarayı*"dır. Günümüzde yerine dair net bir bilgi olmayan yapıya dair seyyah; Aşağıhisar bölgesinde yer aldığı ve güneyinde İmaret Kapısı'nın bulunduğu bilgisini verir. Bijişkyan'ın (1998, s. 98-99) İmaret Kapısı ile kurduğu ilişki ile birlikte alana dair vermiş olduğu Ortahisar ile aynı yükseklikte, denize nazır bir konumda olduğu bilgisi dikkate alındığında yapının yeri ile ilgili bazı yorumlar yapılabilir. "*Paşasarayı*" ifadesi, yine seyyahın bahsettiği "*Güzel Saray*" veya "*Üçüncüzâde Sarayı*" haricinde kayıtlarda geçen Saray-ı Atik, Tekfur Sarayı, Saray-ı Amire gibi saray isimlerinden herhangi birini tanımlamaz. Tekfur Sarayı; tahrir defterlerinde doğu varoşlarında Mahalle-i Tekfur Saray olarak geçen, bugün Erdoğdu Mahallesi olarak anılan bölgededir. Kayıtlarda geçen ifadelerle dayanarak³³ Saray-ı Amire isminin de yine Saray-ı Atik ile aynı yeri tanımladığı iddia edilebilir. Bugün Aşağıhisar bölgesinde bir sokak isminde hala rastladığımız Sarayatik Camii Sokak ifadesi ile bu sokağın konumu dikkate alındığında Bijişkyan'ın "*Paşasarayı*" için yaptığı yer tanımı ile örtüştüğü söylenebilir.

Bijişkyan (1998, s. 110) "*Güzelhisar*" olarak isimlendirdiği ikinci yapıyı 1740 tarihinde Üçüncüoğlu Ahmed Paşa'nın yaptırdığını belirtir. Batıda yüksek kayanın üzerinde, doğudan Lazistan'a, batıdan Yoros'a ve kuzeyden denize nazır bir konumda yer aldığını söylediği sarayı, "*surla çevrili, yüksek ve güzel manzaralı saray*" olarak tanımlar. Seyyah bu yapının mimarisine ilişkin de bilgi verir. Ona göre, önünde geniş bir meydan ve de bahçe bulunana iki katlı yapı, kuzey ve güney cepheleri ile iki kısma ayrılır ve alttan tepeye kadar çok sağlam bir destek duvarının üzerine oturtulmuştur.

³³ 1523 tarihli Tahrir Defteri'nde, "Mahalle-i Mescid-i Hüseyin Aga Ki Serhazin Büd Der Nezd-i Saray-ı Amire" ile vakıf kaydında yer alan "Saray Atik mahallesindeki Hüseyin Ağa Camii Vakfı" ifadeleri karşılaştırıldığında Saray-ı Atik ile Saray-ı Amire'nin aynı yeri tanımladığı düşünülebilir. Detaylı bilgi için bkz. Üstün Demirkaya (2014).

Tablo 1. Seyyahların metinlerinde geçen mahalleler, limanlar ve yapılar

	AŞIK MEHMED	MİNAS BIŞKYAN	ŞAKİR ŞEVKET
Mahalleler ve Kentisel Doku	Surlar (Yukarıhisar, Ortahisar, Aşağıhisar)	Surlar (Yukarıhisar, Ortahisar, Aşağıhisar)	Surlar (Yukarıhisar, Ortahisar, Aşağıhisar)
	Boztepe	Boztepe	Boztepe
	Yeni Cuma	Yeni Cuma	
		Sotka	Eksotha
		Aya Vasil	Ayvasıl
		Aya Filippo	Ayafilbo
		Ayasofya	Ayasofya
		Kabakmeydanı	Kabak Meydanı
		Gavur Meydanı	Gavur Meydanı
		Faros	
		Çömlekçi	
		Tekke	
		Kemer kaya	
		Tuzluçeşme	
		Zeytinlik	
		Aya Kiryaki (Tespit Edilemedi)	
		Aya Mam (Tespit Edilemedi)	
	Aya Görğor (Tespit Edilemedi)		
	Aya Yorgi (Tespit Edilemedi)		
	Hıristos (Tespit Edilemedi)		
		Mumhaneönü	
		Meryem Ana (Tespit Edilemedi)	
Limanlar		Moloz	Moloz
		Çömlekçi	
		Yazlık Liman	
		Kanıda	
		Tuzluçeşme	
		Taşdirek	
		Kemer kaya	
	Mumhaneönü		
Kilise ler	Yenicuma Camii	Evgenios Kilisesi (Yenicuma C.)	
	Ortahisar Fatih Camii	Altınbaş Kilisesi (Ortahisar Fatih C.)	Ortahisar Fatih Camii
	Ayasofya Camii	Ayasofya Kilisesi	Ayasofya Camii
		Anne Kilisesi	
		Kızlar Manastırı	
		Aya Vasil Kilisesi	
		Amenapırgıç Manastırı (Kaymaklı M.)	
		Philip Kilisesi (Esenteppe Kudrettin C.)	
		Grek Kilisesi (Tespit Edilemedi)	
		George Rum Kilisesi (Tespit Edilemedi)	
		Kırbatal Şapeli (Tespit Edilemedi)	
		Sava Kilisesi (Tespit Edilemedi)	
		Asduadzadzin Kilisesi (Tespit Edilemedi)	
		Çarhapan Kilisesi (Tespit Edilemedi)	
	Surp Ohannes (Tespit Edilemedi)		
	Surp Oksent Kilisesi (Tespit Edilemedi)		
	Aya Görğon Kilisesi (Tespit Edilemedi)		
Mescit ve Camiler	Gülbahar Hatun Külliyesi	Gülbahar Hatun Külliyesi	
	İskender Paşa Camii		İskender Paşa Camii
	Süleyman Bey Camii		
	Erdoğan Bey Camii		
		Çarşı Camii	
		Kabakmeydanı Camii	
		Boyahane Mescidi	
	Tavanlı Camii		
		Karabaş Camii	
		Ahi Evren Türbesi	
		Pazar Kapusu Camii	
Hamamlar	Çifte Hamam	Çifte Hamam	
	Kule Hamamı		
	İmaret Hamamı		
	İskender Paşa Hamamı (Bazar Hamamı)		
	Gavur Hamamı (Tespit Edilemedi)		
	Aşağıhisar Hamamı (Tespit Edilemedi)		
	Tekfur Saray Hamamı (Tespit Edilemedi)		
Sivil		Güzelhisar	
		Paşasarayı (Tespit Edilemedi)	

Şekil 1. Seyyahların metinlerinde geçen mahalleler ve yapılar

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Coğrafik ve stratejik konumunun sağladığı, doğu ve batı arasında ticari ve askeri, kara ve deniz bağlantısının merkezi olma rolü ile Trabzon, tarih boyunca sayısız seyyahı kendine çekmiştir ve ziyaretçisi olan her seyyah tarafından değişik yönlerden ele alınmıştır. Bu bilgi külliyatının içinde kentin tarihine olan yaklaşımda, kendi memleketini anlatan seyyahların verdikleri detaylı bilgiler dikkate değerdir. Kendi memleketleri olan Trabzon'u anlatan; Aşık Mehmed (16.yy), Minas Bijişkyan (19.yy) ve Şakir Şevket (19.yy) Trabzon doğumlu, İsmail Safa'nın (19.yy) ise babası Trabzonludur. Bijişkyan, bu dört seyyah arasındaki tek gayrimüslimdir. Şakir Şevket'in metni şehir tarihini şeklinde kaleme alınmışken, diğer eserler tam anlamıyla birer seyahatname özelliği taşımaktadır. İsmail Safa'nın manzum eseri kentin fiziksel dokusu konusunda net bilgiler vermediği için çalışma kapsamında kullanılamamıştır.

Seyyahlar; kentin tarihi, coğrafi koşulları, dokusu, toplumu hakkında, yazılı ve yazısız farklı kaynakları da referans vererek, oldukça detaylı bilgiler sunmaktadırlar. Özellikle "Trabzon" isminin kökenine dair farklı kaynaklara atıfta bulunurlar. Seyyahlar yaşadıkları dönem itibarıyla, ağırlıklı olarak Osmanlı fethi, fetih sonrası uygulamalar, nüfus, surlar, ilk yerleşim, kent kapıları, sur içi-varoşlar ve bu bölgelerdeki cami, kilise manastırlar ile birlikte kentin limanları ve çarşısı hakkında detaylı bilgiler vererek dönemsel panorama çizmektedirler. Seyyahların kimlik bilgilerini sorgulamak ise kenti ele alışlarını bütüncül olarak anlamak açısından önemlidir. Nitekim seyyahlar arasında inanç farklılığı metinlerinden okunabilmektedir. Aşık Mehmed kilise ve manastırlara neredeyse hiç değinmezken, Minas Bijişkyan'da gayrimüslim olmasından kaynaklanan bir bakış açısı görülmektedir. Bijişkyan, Aşık Mehmed'in aksine, manastır-kiliselere daha fazla önem verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Bijişkyan, mevcut haliyle Müslüman yapısı olmasına karşın, pek çok yapı için, çoğunlukla "zorlama" olarak ifade edebileceğimiz, yapıdan önceki yapı veya inşasının daha eskiye dayanabileceği irdelemelerini sıklıkla yapmaktadır. Aşık Mehmed ve Şakir Şevket ise tam tersi şekilde gayrimüslimlerin Müslüman yapılara verdiği zarardan bahsetmektedir.

Kendi dönemlerinin bilgi toplama ürünleri olarak oluşturdukları metinlerinde, seyyahlar gördüklerini kendi algıladıkları biçimde kâğıda aktarsalar da, sahip oldukları bilgi birikimleri, düşünceleri ve mesleki özellikleri daha da önemlisi içinde buldukları kültürel ortam kent ile ilgili değerlendirmelerinde kendisini gösterir. Kısacası bu öznel değerlendirmelerin bazı ön yargıları taşımaları olağandır. Çoğu tartışmalı yapı hakkında verdikleri bilgiler ile kaynaklarda isimleri hiç geçmeyen veya geçse dahi fiziksel özelliklerinde bahsedilmeyen yapılara ilişkin kendi bahsettikleri önem derecesinde detaylı denilecek şekilde bahsetmişlerdir. Verilen bu detayda çoğu kez mekanı deneyimlemeleri, pek çok hikaye dinlemiş olmaları gibi yerel kültürün etkileri takip edilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi eksiklikleri ve kendi içlerinde de zıtlıkları barındırmalarına karşın, seyyahların özellikleri ve dönemin olayları-yaygın söylemleri tahlil edildiğinde, verilen bilgiler, yapılacak olan çalışmalarda vazgeçilmez kaynaklar olma özelliğini korumaktadırlar.

SUMMARY

Travelogues are quite valuable for their evaluations on topics related to city structures, epitaphs, streets, bazaars and mahalles, demographic structure and daily life of the people, and they are particularly valuable in cases where archive documents or written and unwritten sources are insufficient. Since the 17th and 18th centuries, travellers have

gravitated towards different geographies and certainly toward the formerly Ottoman territories to gain knowledge about the militaristic and economic expansion of the Western world. Trabzon has become a notable location on the route of many travellers and earned their wonderment due to its geographical location and the harbour market place setting on the cross section of trade routes. There is a wide variety of travelogue literature that mentions Trabzon, and the earliest text to do so is definitely "Anabasis" by Xenophon in 400 BC. Travellers have been curious and taken notes about settlements, trades, road and transportation, social life, population and social structure of this place, while informing the world about geographical structure, flora, climate and natural life of the city. It is best advised to not ignore that a lot of clarity to many unknowns regarding this place has been granted by these texts, which undoubtedly contain rich material in terms of city history and have been stuck between the prejudices of the writer and what they had seen. In addition, it should be kept in mind that the findings of these travellers about the place may not always be unique and direct quotations from previous works may be included; sometimes, the findings may be variations of each other. Within this context, it is aimed that Trabzon be viewed from the perspective of the travellers who studied the place in greater depth and experienced Trabzon as locals compared to the observations of foreign visitors. The text reading method has been adopted in this study. The three texts we read called *Menazirü'l-avalim* written by Aşık Mehmed in the 16th century and the works of Per Minas Bijişkyan's *Pontus History* and Şakir Şevket's *Trabzon History*, both of them written in the 19th century. The Trabzon-born Aşık Mehmed (16th century), Minas Bijişkyan (19th century) and Şakir Şevket (19th century) and İsmail Safa (19th century) have conveyed information concerning the history, structures, epitaphs, streets, bazaar and mahalles, demographic structure and daily life of the people of the city. Their notes are evaluated and compared and were found to sometimes contradict each other and sometimes match up or complete each other. Bijişkyan is the only non-Muslim among these four travellers. The text of Şakir Şevket is about the city history, whereas all other works are characteristically travelogues. The poetic work of İsmail Safa has not been included in the study because it did not give clear information on the urban tissue of the city. Evaluation of the information included in the travelogues is essentially inclined towards understanding the urban tissue of the city. Therefore, texts of these travellers have been discussed with a focus on the location of the city, its harbour and its religious, military, commercial and civil structures which are a part of the city's urban tissue. Furthermore, there is a focus on mahalles, which are complementary of this urban tissue. The information provided by the travellers has been discussed under the following headings: The Name of Trabzon, Geography of the City and First Settlement, Ottoman Conquest, Walls and Defense, Neighbourhoods and Urban Texture, Ports, Religious Buildings, Public Works and Civil structures. All the information obtained from the texts was evaluated together, and the structure and place names identified under the titles were tabulated according to the travellers. In addition, the descriptions of three travellers who described their hometown have been visualised using a map. The physical texture of the city as studied through the perspective of these travellers has been revealed by overlapping narratives. The information given by these three travellers was collectively evaluated; consequently, it was noted that although Aşık Mehmed and Şakir Şevket predominantly draw attention to Ottoman urban texture, P. Minas Bijişkyan described the same era as that described by Şakir Şevket but with an emphasis on the non-Muslim structures of the Ottoman and pre-Ottoman period. Because travellers narrate their

own homeland, they most particularly mention their own experiences beyond mere observation and speculation. However, the era in which these travellers lived and the information about their identity (e.g., religious, political and vocational) can be traced through their texts. Although it may first seem that the texts contain personal evaluations, each traveller has conveyed new information regarding the urban tissue of the city owing to the differences in the cultural environment around them. The study of this place has been enriched by common findings as well as the differences in terms of the structure, location or situation reported by these travellers. Within this context, although travellers have narrated their own homeland through their own life perspective, this has enabled us to reach different stories and question what seems to be correct. Furthermore, they have provided important information with detailed description regarding many structures and locations. This information has been missing and was not mentioned in many sources.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (1997). *Menazirü'l-avalim (tahlil-metin)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ak, M. (Ak, 1990). *Aşık Mehmed ve Menazirü'l-avalim* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aydın, B. (2012). XVI. yüzyıl Osmanlı seyahatnâmeleri hakkında bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, (XL), 435-451.
- Aygün, N. (2005). Onsekizinci yüzyılda Trabzon'da ticaret. Trabzon: Serander.
- Belge, H. (2018). Trabzon mezarlıkları ve mezar anıtları (1926-2018) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Bijşkyan, P. M. (1998). Pontus tarihi/tarihin horona durduğu yer Karadeniz (H. D. Andreasyan, Çev.). İstanbul: Çivi Yazıları.
- Bryer, A. ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*. Washington.
- Çelik H. (2017). İsmail Safa'nın edebiyat nazariyesine dair çalışmaları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Kallek, C. (2005). "Mil". TDV İslam Ansiklopedisi, 30, 53-54.
- Karpuz, H. (1990). Trabzon. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Kurnaz, M. (1994). Trabzon'da 35 vakfa ait notlar. İ. Hacıfettahoğlu (Ed.), *Trabzon fetih yıllığı 1994* (s. 74-105). Ankara: Atlas Yayıncılık.
- Lowry, H. W. (2005). *Trabzon şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Miller, W. (2007). *Son Trabzon İmparatorluğu*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Şevket, Ş. (2001). Trabzon tarihi / ilk Türkçe şair tarihi. İ. Hacıfettahoğlu (Ed.) *Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları*.
- Texier, C. (2002). Küçük Asya coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Tuluk, Ö. İ. (2010). Osmanlı dönemi Trabzon'unda mimari yapı kültürü. Ö. İ. Tuluk ve H. İ. Düzenli (Ed.), *Trabzon Kent mirası, yer-yapı-hafıza* (s. 55-92). İstanbul: Klasik Yayınları .
- Tuluk, Ö. İ. ve Düzenli, H. İ. (2010). Yitik mirasın izinde: Trabzon'da Osmanlı cami ve mescitleri (1461-1583), İ. Tuluk ve H. İ. Düzenli (Ed.), *Trabzon Kent mirası, yer-yapı-hafıza* (s. 31-53). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Uspenski, F. I. (2003). *Trabzon tarihi (kuruluşundan fethine kadar)* (E. Uzun, Çev.) Trabzon: Kendi Yayını.
- Usta, V. (1999). *Anabasis'ten Atatürk'e seyahatnamelerde Trabzon*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Usta, V. (2013). Trabzon'dan söz eden seyahatnameler hakkında bir değerlendirme (MÖ 400- MS 1937), *Türk Yurdu*, (310), 198-213.
- Üstün Demirkaya, F. (2014). *Toplumsal dinamikler bağlamında Trabzon kent dokusunun dönüşümü (Komnenos Hanedanlığı'ndan Cumhuriyet'e kadar)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Üstün Demirkaya, F. ve Tuluk, Ö. (2018). *Kommenos Hanedanlığı'ndan Osmanlı'ya Trabzon Mahalleleri: Kentsel Dinamikler Bağlamında Bir Fiziksel Gelişim Okuması*. A. S. Kubat ve diğerleri (Ed.), *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 713-724). İstanbul: MBB Kültür Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2006). *Batılı seyyahlara göre Trabzon (1808-1878)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Yılmaz, Ö. (2015). *Dussaud biraderlerin Trabzon limanı inşa projesi (1870)*. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (18), 213-244.

Ortadoğu’da Askeri Denge ve İttifaklar: I. Dünya Savaşı’ndan Yeni Dünya Düzeni’ne Bir Süreç Analizi (1918-2010)

Arş. Gör. Furkan Halit Yolcu
Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü
Ortadoğu Çalışmaları
furkanyolcu@sakarya.edu.tr

Öz

Günümüz Uluslararası İlişkiler disiplini için en çok ilgi çeken bölgelerden birisi olan Ortadoğu’nun güvenlik atmosferine ve askeri dengesine dair Türkçe ve İngilizce yazın dizinde hala önemli boşluklar bulunmaktadır. Bu durum özellikle Türkçe literatürde daha elzem bir durumdayken bu çalışma var olan bu boşluğun belli bir düzeyde de olsa giderilmesi hedefini taşımaktadır. Bu çalışmada, Ortadoğu askeri dengesinin Osmanlı’nın yıkılışı sonrasında hangi parametreler üzerinden oluştuğu ve bu dengenin hangi devletlerce normlaştırılmaya ve hangi devletlerce değiştirilmeye çalışıldığı analiz edilmiştir. Bu çalışmada, makale içerisinde sunulan dönemselleştirme dahilinde, savunma harcamalarını, askeri çatışmaları, bölgesel ittifakları ve küresel iş birliklerini bağımsız değişkenler olarak ele alınmaktadır. Bu parametreler vasıtasıyla da Ortadoğu askeri dengesinin seyri ve yaşanan değişiklikler açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu süreç analizi sayesinde Ortadoğu’da son asırda oluşan ittifaklardan yola çıkılarak bir bölgesel ittifak tipolojisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu makalenin gidermeye çalıştığı en asli yazın dizin boşluğu bölgenin modern askeri tarihini bir arada sunan tarihsel çalışmaların yoksunluğudur. Bu anlamda makale çatışmaların, savunma harcamalarının, bölgesel ittifakların ve küresel iş birliklerinin askeri dengeye olan etkisine odaklanırken ticaret, güvenlik dışında kalan politik süreçler vb. değişkenleri çalışmanın ölçeğini sınırlandırmak adına kontrol değişkenleri olarak araştırmanın dışında bırakmıştır. Bu soyutlaştırma ve kısıtlamanın temel amacı bu makalenin Ortadoğu askeri dengesi üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak ve Ortadoğu güvenliğini sadece bu boyutuyla ele alarak çalışmanın fizibilitesini arttırmaktır. Çalışmanın en önemli üç bulgudan ilki bölge askeri dengesinde Soğuk Savaş sürecinin ve küresel rekabetin izdüşümünün sahip olduğu şekillendirici etkidir. İkincisi, Arap-İsrail sorununun süregelen çözümsüzlük vasfı ile bir meydan okuma aracına dönüşmüş olmasıdır. Son bulgu ise bölgedeki ittifakların temel anlamda üç parametre üzerinden şekillendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, ittifaklar, askeri denge, Arap Soğuk Savaşı, güvenlik.

Military Balance and Alliances in the Middle East: A Process Tracing between the WWI and the New World Order (1918-2010)

Abstract

There are several lacunas in both Turkish and English literature regarding security and the military balance in the Middle East which has become a hotbed for International Relations discipline. This study forms the first part of a two-staged analysis including the first stage as the period between the WWI and the Cold War's end whereas the second stage is the period between the establishment of the New World Order and the Arab Uprisings. This article utilizes the defense expenditures, military conflicts, regional alliances and global alignments as independent variables within the framework presented in the study. Through these variables, the course of the military balance in the Middle East and the causes behind trend swings is attempted to be explicated. A complementary part of this study indicates the alliance typology for the Middle East based on the alliances formed in the last century. The utmost aim of this study is to present an analysis on the military developments and the history of military balance in a methodological summarizing format. The impact of economy and non-security political processes are omitted as control variables in terms of both feasibility and maintaining the focus in the military domain. The main findings of this study are that the projection of the international political competition plays a transformative role in the region especially during the Cold War; the prolonged Arab-Israeli conflict provided a platform for the Middle Eastern states to challenge the status quo and the alliances are formed mostly on three certain criteria.

Keywords: Middle East, alliances, military balance, Arab Cold War, security.

GİRİŞ

Ortadoğu güvenlik kompleksinde I. Dünya Savaşı'ndan günümüze yaşanan en temel değişimler nelerdir? Bu soruyu cevaplamak için bölgede oluşan, dağılan ve hayatta kalan ittifakların benzeyen farklılaşan özellikleri mercek altına alınmalıdır. İki Dünya Savaşı tecrübe eden Ortadoğu önemli metamorfozlar geçirirken aynı zamanda bölge güçlerinin de birbirini dengelediği yarı-kapalı bir komplekse dönüşmüştür. Osmanlı'nın son iki yüzyılında kolonyal etki altına giren Ortadoğu milliyetçilik akımı ile ulusal çıkar kavramı ile tanışmıştır (Yerasimos, 2000). İki savaş arası dönemde Türkiye, Mısır, Irak, Suudi Arabistan ve daha sonrasında da diğer bölge devletlerinin ortaya çıkması bölgede hem rejim tipi hem de ulus bazındaki çeşitliliği ve çatışmayı arttırmıştır (Karpas, 2011). Ortadoğu güvenlik kompleksini bölge devletleri tarafından oluşturulan ittifaklarda öne çıkan en önemli üç parametrenin ortak çıkar, coğrafi yakınlık ve siyasal kültür olduğu ortaya çıkmıştır.

Bütün bu faktörlerle oluşan Ortadoğu güvenlik atmosferi I. Dünya Savaşı'ndan itibaren küresel güçlerin müdahil olduğu bir alandır. Bu nedenle Ortadoğu askeri dengesi aslında bölge devletleri ile küresel güçlerin etkileşiminin bir yansımasıdır. Özetle, Ortadoğu'da askeri denge bölgesel aktörlerin, küresel aktörlerden aldıkları çimento ile sağlam olmayan bir arazide yaptıkları bir bina olarak tanımlanabilir. Bu çimento bazen askeri ve ekonomik yardımlar ve hibeler bazen de ihraç edilen savaş teçhizatı olarak Ortadoğu'nun güvenlik temelini dökmüştür. Bölge ülkeleri de kendilerine sunulan dış yardımlar ve silah ihracatlarından edindikleri güç ve kapasiteyle Ortadoğu güvenliğini inşa ettiler. Ancak Ortadoğu'da güvenliğin üzerine inşa edildiği zemin ideolojik ve siyasi olarak sağlam olmadığından onun üzerine inşa edilen yapı da bölgeye istikrar getirmemiştir. Bu durum dikkate alınarak yapılacak olan bir dönemselleştirme, Ortadoğu'da askeri dengelerin hangi koşullarda ve ne şekilde değiştiğini ortaya çıkarabilir.

Ortadoğu askeri dengesini tekrar şekillendiren ve aynı zamanda küresel etkileri olan gelişmeler göz önüne alındığında 1923-2017 arasındaki zaman aralığı için şöyle bir dönemselleştirme yapılmıştır. (1) İki Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsayan 1923-45 *Diplomatik Güvenlik Dönemi*; (2) *Soğuk Savaş Dönemi* (1945-91) kapsayan *Arap Soğuk Savaşı*; (3) Körfez savaşı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan (1991-2011) *Yeni Dünya Düzeni* bu tarihi sürecin 3 temel kronolojik dönemi olmuştur. Her bölümde, o döneme ait savunma harcamaları-askeri çatışmalar ve bölgesel ittifaklar-küresel güçlerle iş birlikleri temaları çerçevesinde incelenmiştir.

1. Diplomatik Güvenlik Dönemi (1923-1945)

Dönemsel ayrıştırmanın ilk evresi I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönemdir. İlk dönemin başlangıcı I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ve İngiliz-Fransız manda yönetimlerinin kurulduğu dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti sonrasında kurulmuş devletler olan Türkiye, Irak ve Suudi Arabistan gibi devletler ile İngiltere ve Fransa arasında diplomatik bir güvenlik ağı şekillenmeye başlamıştır. İngiltere, Fransa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği [SSCB] gibi bölge dışı aktörler, bölgede himaye ettikleri devletlerin güvenliklerini diplomatik süreçlerle sağlamayı tercih etmiştir. Böylece bölgede bir *diplomatik güvenlik dönemi* tecrübe edilmiştir.

A. Savunma-Güvenlik Harcamaları ve Çatışmalar

Ortadoğu'da yeni kurulan devletler, manda ve himaye yönetimleri ilk olarak ülkesel bütünlüklerini korumaya yöneldiler. Bu bütünlüğü korumanın ilk aşaması da sınır

güvenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlamak olmuştur. Bu dönemde bağımsız olan Türkiye (1923), Irak (1932), Suudi Arabistan (1932) ve Suriye, Filistin, Lübnan gibi manda ve himaye yönetimleri bu bağlamda hükümet harcamalarının büyük bir kısmını güvenlik harcamalarına ayırmıştır. Bu durumun en temel sebebi ise devletlerin kendi topraklarında düzeni sağlamak için bağımsız kolluk kuvvetleri oluşturmasıdır.

Tablo 1: Ortadoğu Ülkelerinin Savunma ve Kamu Güvenliği Harcamaları (Toplam Kamu Harcamasındaki Yüzdellik Payı)

	Irak 1921-30	Trans-Ürdün 1921-30	Suriye 1923-40	İran 1920-30	Türkiye 1927-40
Savunma ve Kamu Güvenliği	%34,4	%45,8	%28,1	%37,87	%6,4

Tablo 1’de diplomatik güvenlik döneminde bazı ülkelerin kamu harcamalarında savunma ve güvenliğe ne kadar pay ayırdıkları gösterilmiştir (Gross ve Metzger, 1978; Holcombe, 1996; Wooddy, 1934; Önder, 1970).¹ Manda ve himaye yönetimleri olan Irak, Suriye ve Trans-Ürdün’de [Ürdün nehrinin doğusunda yer alan bir emirlik (1923-46)] savunma harcamalarının büyük bir çoğunluğu yerel bir kolluk kuvveti oluşturmaya yöneliktir. Yeni kurulan devletler ile manda ve himaye yönetimleri öncelikli olarak kamu düzenini sağlamak adına polis birlikleri oluşturmuştur. Ayrıca ülkesel bütünlüğün istikrarı için de yerel jandarma birlikleri oluşturularak sınır güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ortadoğu devletleri yerel güvenliği bu düzeyde önemseyip bütçelerinden önemli pay ayırırken dış güvenlik ve ulusal orduyu da daha az önemsemişlerdir (Owen, 2000). Bunun temel sebebi ise dış tehditten korunma sorumluluğunun hami devletlere (İngiltere ve Fransa) bırakılmış olmasıdır (Dayan Center, 1988). Bunun yanında ekonomik alt yapının devletlere böyle bir oluşum içine girme imkânı tanımaması da bu durumun sebepleri arasındadır.

Türkiye’nin diplomatik güvenlik döneminin ilk yarısında savunma harcamaları bölge ülkelerine göre görece düşük seyretmiştir. Bu durumun temel sebebi yeni kurulan siyasi ve ekonomik düzende öncelikli alanın ekonomik kalkınma olmasıdır (Hale, 1980; Okyar, 1979, Okur, 2009).

1. Dönemin Bölgesel Stratejik Gelişmeleri

Diplomatik güvenlik döneminde İngiltere Irak ve Mısır’ı Ortadoğu ve Asya’da yürüttüğü operasyonlar için bir *aktarma merkezi* olarak kullanmaktaydı (Cleveland, 2018). Ancak 1941 yılında Irak’ta da İngiliz karşıtı eylemler başlarken II. Dünya savaşı sürecinde de İngiltere’nin buradaki etkisi giderek erozyona uğramıştır (Marr, 2018). Dönemin başbakanı Raşid Ali el-Geylani’nin desteğiyle İngiliz kuvvetlerine karşı Irak ordusunun bir kısmı saldırı başlatmıştır. Bunun üzerine Irak’a dönemin İngiltere başbakanı Churchill’in emriyle Mısır ve Filistin’den getirilen İngiliz askeri birlikleri ile Irak ordusunun bir parçası olan “Altın Kare” grubu arasında çatışmalar başlamıştır (Wien, 2008). Yine 1941 yılında İran

¹ Ayrıca Türkiye ekonomisine (1927-40) dair veriler için bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi*, Erişim adresi ve tarihi: (10.12.2019) [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218] doğrulamak için bkz. T.C. Maliye Bakanlığı, *GSMH Ve GSYİH-Cari Fiyatlarla (TÜİK) - TCMB – EVDP*, Erişim adresi ve tarihi: (10.12.2019) [http://evds.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi?cgi=\$ozetweb&DIL=TR&ARAVRIGRUP=bie_urgsmhc.db]

toprakları İngiliz, Amerikan ve Sovyet kuvvetlerince işgal edilmiş ve Rıza Şah tahttan indirilmiştir. Bu durum İran'da kraliyetin gücünü sarsarken yine bölgede olumsuz bir etki yaratan güç boşluğunun büyümesine sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı devam ederken Ortadoğu'da gelişen bu İngiliz karşıtlığı Filistin, İsrail ve Irak'ta sıcak çatışmaya dönüşmüştür. İran'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra ordu birçok toplumsal ayaklanmanın ve muhalefet partilerinin sindirilmesinde önemli rol oynamıştır (Fatemi, 1982).

2. Arap-İsrail Sorunu

Ortadoğu'da dini temellere dayanan olgulardan birisi Kudüs şehrinin kutsallığıdır (Batuk & Mert, 2017). Tevrat, İncil ve Kur'an'da bu bölgenin seçilmiş olduğundan bahsedilir. Yahudiler, Tevrat'ta Salem adıyla anılan bu şehirde Hz. Süleyman'ın [Kral Sion] mabedinin inşa edilmiş olduğuna inanır (Aydın, 2018). Müslümanların ilk kiblesi olan bu şehirde aynı zamanda Miraç mucizesinin gerçekleştiği Kur'an'ın 17. Suresi olan İsrâ suresinde yer alır. Hıristiyanlar için ise Kudüs, Hz. İsa orada doğduğuna ve çarmıha gerildiğine inanılan yer olduğu için kutsaldır. Bu topraklara sahip olan yönetimin temsil ettiği dinin sancağını taşıdığına inanılır. Bu yüzden Arap-İsrail sorununun en temelinde *din* vardır.

Diplomatik güvenlik döneminde büyük güçlerin bölgeye en sık müdahil olduğu sorunlardan birisi Filistin-İsrail çatışmasıdır. 1929'da Yahudilerin "Ağlama Duvarı"nda ibadet etmesi sonucu başlayan Filistin halkının isyanı, günümüze kadar devam edecek bir sorunun başlangıcı olmuştur (Cohen, 2015). II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Ortadoğu'da İngiliz ve Fransız otoritesine meydan okuyan bir ABD liderliği gelişmeye başlamıştır. Bu gelişen liderliğin ilk tezahürü Filistin-İsrail meselesinde olmuştur. 1946 yılında Agatha Operasyonunda bir kreşin taban tahtaları altından çıkarılan 33 sandık silah Yahudilerin savaşa hazırlandığını kanıtlamıştır. Burada 10 adet makineli tüfek, 325 adet piyade tüfeği, 96 havan topu, 362 kilo patlayıcı, 425.000 mermi bulunmuştur. Haganah'ın Amerika uzantısı olan ve Yahudi Ajansı tarafından yönetilen Sonnenborn Institute uzun yıllar boyunca gemi, uçak ve ihtiyat silahlarını ABD ve Avrupa'da depolamıştır (Cohen, 2014). Böylece 1948'te başlayacak olan kanlı Arap-İsrail savaşlarının da askeri zemini oluşturulmaya başlanmıştır.

B. Bölgesel İttifaklar ve Küresel İş birlikleri

İttifak iki veya daha fazla devletin bir araya gelerek gelecekte gerçekleştirilecek bazı eylemler için belirli koşullarla kurulan bir birlikteliktir (Gibler, 2009). İttifaklar genel itibariyle iki temel davranış ortaya çıkarır. Devletler karşı karşıya kaldıkları tehdidi *dengeleme* veya *peşine takılma* seçeneklerinden birisi ile ortadan kaldırmaya çalışırlar (Walt, 1987). Sahip olduğu stratejik önem ve materyal kaynaklar sebebiyle Ortadoğu II. Dünya Savaşı sonrası dönemde büyük güçlerin odağına yerleşmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak bu büyük güçler bölgede izledikleri politikalar sebebiyle karşılıklı çıkar çatışmaları yaşamıştır. Bu durum da bölge ülkelerinin çoğunlukla ikinci seçeneği (güçlü olan tarafta yer alma) tercih etmesine sebep olmuştur. Bu durum özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında daha açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir (Walt, 1987). Bölgede ittifaklar, (a) bazıları güçleri dengeli birkaç ülkenin ortak bir tehdide karşı birleşmesi ile (b) bazıları ise diğerlerine göre büyük güçlerin bir ya da birkaç ülkeye ortak çıkar doğrultusunda güvenlik sağlaması ile oluşmuştur. Diğer ittifaklar ise (c) ya tek bir sorun üzerine ya da (d) belirli büyük güçlerin diğer ülkeler üzerinde tahakküm kurması şeklinde gelişmiştir.

Şekil 1: Douglas M. Gibler, "International ..."te (Giriş) sunulan diyagramın şeklen değiştirilmiş halidir.

Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere çıkar ve tehdit kapasitesi üzerinden ittifaklar dört kısma ayrılabilir. Bu çerçevede Ortadoğu'da devletler II. Dünya Savaşı sonrası dönemden günümüze dek ya (1) *Dengeleme* amacıyla (A) Kapasite Arttırıcı İttifak ve (C) Tek Sorun Üzerine İttifaklar kurmayı tercih ettiler ya da (2) *Peşine Takılma* amacıyla (B) Caydırıcılık Arttırıcı İttifaklar ve (D) Dayatılmış İttifaklar kurdular.

1. Bölge Diplomasisi

Kapasite Arttırıcı İttifak ortak çıkarlara ve denk kapasitelere sahip devletlerin bir araya gelerek ortaya çıkacak tehdide karşı ittifakın tümünün güvenliğini arttıran birlikteliklerdir. A tipi ittifaklar kuruluş amaçları itibariyle genelde savunmacı mı saldırgan mı olacakları belirtilmez. Kurulan ittifak her iki anlamda da ittifak üyelerinin kapasitelerini arttırabilir. Bu tür ittifaklara diplomatik güvenlik döneminde sıkça rastlanmaz ancak Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 1937 yılında imzalanan Sâdabât Paketi ve Suudi Arabistan, Irak ve Yemen arasında 1937 yılında imzalanan Arap Kardeşliği Anlaşması bu türden ittifaklara birer örnek olarak gösterilebilir. *Caydırıcılık Arttırıcı İttifaklar* ise birden fazla ülkenin bir ülkenin garantörlüğünü kabul ettiği birlikteliklerdir. Bu tür ittifaklarda küresel bir güç birkaç ülkeyle karşılıklı ittifak kurar ve bu bir devlet tarafından domine edilen bir birlikteliğe dönüşür. B tipi ittifaklarda büyük güçlerden biri anlaşma yaptığı küçük devletleri tahakkümü altına alır. Bu tür ittifaklara modern Ortadoğu'nun oluşum aşamasında sıkça rastlanır. Örnek olarak Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki manda ve himaye yönetimleri ile yaptığı anlaşmalar ve Mısır ve Türkiye'nin de dâhil olduğu Nyon Antlaşması gösterilebilir (League of Nations Treaty Series, s. 137). *Tek Sorun Üzerine İttifaklar* devletlerarasında stratejik iş birliği olmamasına rağmen spesifik konularda çıkar birliği veya tehdide karşı birlik sağlandığından ülkelerin bir araya gelmesiyle oluşur. 1934 yılında Suudi Arabistan ve Yemen arasında imzalanan Tayf Antlaşması ve Fransa ile Türkiye'nin imzaladığı Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması (1939) örnek gösterilebilir. Son olarak *Dayatılmış İttifaklar* ise Ortadoğu'da en yaygın görülen diplomatik güvenlik sağlama yöntemi olarak ön plana çıkar. Modern Ortadoğu'nun oluşum sürecinde bütün Ortadoğu ülkeleri küresel güçlerle ikili antlaşmalar yaparak karşılıklı güvenlik taahhütleri vermiştir. D tipi ittifaklara örnek olarak 1930 yılında Irak ve Birleşik Krallık arasında imzalanan İmtiyazlı İttifak Antlaşması; 1936 yılında Mısır Krallığı ve Birleşik Krallık arasında imzalanan İttifak Antlaşması; 1942 yılında İran, Birleşik Krallık ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması vb. örnek gösterilebilir.

Türkiye'nin *diplomatik güvenlik döneminde* (1923-1945) dâhil olduğu antlaşmalar incelendiğinde, temel stratejinin ekonomik kalkınmayı sağlamak adına barışçıl ve savunma

amaçlı olduğu söylenebilir. Bu dönemde imzalanan antlaşmalar incelendiğinde [SSCB (1925), İran (1926), İtalya (1928), Macaristan (1929), Bulgaristan (1929), Fransa (1930), Yunanistan (1930), Romanya (1933), Yugoslavya (1933), Balkan Paketi (1934), Sâdabât Paketi (1937), Nyon Antlaşması (1937), Fransa ile Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması (1939), Almanya (1941)] Türkiye'nin stratejik olarak, tanınırlığını artırmaya çalıştığı ve barışçıl savunmacı bir dış politika izlediği söylenebilir. Özetle, Türkiye diplomatik güvenlik döneminde Ortadoğu özelinde bir güvenlik bloğu içinde yer almamıştır. Birçok ülkeyle iş birliği ve saldırmazlık antlaşması imzalamış olması da Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmasının önünü açmıştır.

Arap Ligi, (Arap Devletleri Birliği) 1944'te böyle bir girişimin başlatılması gerektiği inancı etrafında gerçekleşen ilk toplantının ardından, 1945 yılında Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan, Mısır ve Irak arasında imzalanan bir pakt ile kurulmuştur. Arap Ligi yapısı itibari ile bir (A) Kapasite Arttırıcı İttifak'tır. Arap Ligi'nin kuruluş toplantısında ortak bir sorun olan Filistin sorunu gündemdedi ve İngilizlerin 1939'da ilan ettiği White Paper'a atıfta bulunulmuştur. Arap Ligi'nin başarılı olmasının önünde pek çok engel bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları ise, (1) ülkelerin farklı küresel güçlerle ittifak halinde bulunmaları, (2) her ülkenin Filistin sorununa kendi çıkarları doğrultusunda yaklaşımları, (3) ülkelerin çoğunun Arap ülkelerinin lideri olma çabası, (4) son olarak birliğin ortak zemini olan Arap milliyetçiliğinin ortak politika geliştirmek için yeterli olmamasıydı.

2. Küresel Güçlerle İlişkiler

Modern Ortadoğu'nun temeli olan diplomatik güvenlik döneminde bölge ülkeleri, büyük güçlerle birçok stratejik ortaklık kurmaya çalışmıştır. Diplomatik güvenlik dönemi için bu küresel güçler İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği olarak öne çıkmaktaydı. Bölgedeki sorunlar bu küresel güçler tarafından ele alınıp bölge dışından dikte edilen kararlara göre çözülmüştür. Bu dönemde İngiltere, hâkim olduğu bölgelerde Hâşimî krallıklar kurmaya çalışmıştır. Irak'ta kısa bir dönem ayakta kalabilen Hâşimî yönetimi Ürdün'de ise günümüze kadar gelecek olan bir krallık inşa etmiştir. Ancak genel anlamda Hâşimî karşıtı olarak nitelendirilebilecek bir İngiliz karşıtlığı zamanla gelişerek sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu sürecin sonucunda İngiltere'nin manda yönetimleri ortadan kalkarken İngiltere'nin Mısır, Irak ve Filistin-İsrail üçgeninde nüfuzu giderek azalmıştır.

2. Arap Soğuk Savaşı (1945-1991)

Diplomasi ve yatıştırma politikalarının sonuçsuz kalmasıyla başlayan II. Dünya Savaşı ile bölgenin askeri dengesi yeniden şekillenmiştir. Bu olay Ortadoğu askeri denge tarihinin de ikinci dönemini başlatır. Ortadoğu'da II. Dünya savaşı sonunda başlayan ve SSCB'nin yıkılmasına kadar devam edecek Soğuk Savaş'ın etkileri güvenlik kompleksinin her boyutunda hissedilmiştir. Ortaya çıkan askeri çatışmalarda bölge devletlerinin bazıları SSCB tarafından desteklenirken, İsrail ve Suudi Arabistan ABD'nin büyük desteğini almıştır. Buna paralel olarak Arap İsrail Savaşları bu dönemin en belirgin bölgesel güvenlik sorunu olmuştur. *Arap Soğuk Savaşı* ve bu dönemin sonucu olan süreçler ikinci bölümde analiz edilecektir.

A. Savunma-Güvenlik Harcamaları ve Çatışmalar

II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da güvenlik kompleksinde 4 temel gelişme ortaya çıkmıştır (Walt, 1987, ss. 51-2).

a. Fransız ve İngiliz emperyalizminin düzen kurucu rollerinin zayıflaması

- b. Ortadoğu'da Ulusçuluğun yükselişi
- c. İsrail'in kuruluşu ve Arap-İsrail rekabeti
- d. ABD ve Sovyetler Birliği çıkarlarının bölgeye yoğunlaşması

1945 yılında Arap Devletler Birliği ve 1948'da İsrail'in kurulması ile Ortadoğu bir Arap-İsrail güvenlik rekabetinin içine düşmüştür. Soğuk Savaş'ın etkileri kademeli olarak artarken bölge ülkeleri iki kutup arasında sıkışıp kalmıştır. ABD ve Sovyetler Birliği küçük bölge ülkelerini askeri yardımlarla kendi eksenlerine yakınlaştırırken Mısır, Irak ve Suriye'de 1950 sonrasında Sovyetler Birliği'ne ciddi bir yönelim olmuştur. Öte yandan Arap-İsrail savaşlarında ABD'nin rolü giderek arttı ve çoğu zaman savaşların neticesini dışarıdan alınan destekler ve siyasi süreçler belirlemiştir. Bölgesel ortalama göz önüne alındığında Ortadoğu güvenlik harcamalarının kademeli olarak arttığı gözlemlenir. Bu durumun temel sebebi bölgede artan (a) güvenlikleştirme unsurları, (b) çatışma sıklığının artması, (c) ikili rekabetlerin derinleşmesi ve (d) artan devlet dışı aktör etkinliğidir.

1. Dönemin Bölgesel Stratejik Gelişmeleri

1980 yılına gelindiğinde; Mısır, 1978 Camp David antlaşması ve Enver Sedat'ın İsrail ile barış girişiminden dolayı Arap devletleri tarafından dışlanmaktaydı. Körfezde ise ABD'nin bölgede en iyi Arap müttefiki Suudi Arabistan, dış yardımlarla kontrolü altına almaya çalıştığı Körfez bölgesine liderlik etmekteydi. İsrail ile barışçıl politikalar izleyen Suudi Arabistan ve Mısır ABD dış yardımları ile ekonomilerini desteklerken, Sovyetler Birliği Irak ve Suriye üzerindeki nüfuzunu arttırmaktaydı (IISS, Strategic Survey, 1979, s. 79).

1979 yılında Irak ve Suriye birleşme kararı almış ancak Irak Devlet Başkanı Ahmed Hassan el-Bekir'in vefatıyla yönetime gelen Saddam Hüseyin bu planları rafa kaldırmıştır. Yine İran'da gerçekleşen İslam Devrimi bölge adına çok kutuplu bir liderlik mücadelesi ortaya çıkarmıştır. Böyle bir atmosferde yine bir güvenlik sorunu, 1975 yılında Cezayir arabuluculuğuyla yapılan antlaşma ile çözülmüştür. İran-İrak arasında kalan bölgede sınır sorununun çözümü için Irak, Şattü'l-Arap'ın doğusunu İran'a bırakmıştır (Biger, 1989). Buna karşılık İran da Irak'ta ayrılıkçı Kürtlere olan desteğini kesme vaadi vermiştir. Böyle bir atmosferde Baas Partisi'ne liderlik eden Saddam Hüseyin, devrimi avantaja çevirmek adına kısa süreceğini planladığı bir savaş başlatmıştır. Saddam Hüseyin'in temel amacı rejim değişikliği yaşayan İran'dan ve henüz konsolide olmamış bir yönetimden faydalanarak 1975'te verdiği toprakları geri almaktır. 1982'de hem İsrail-Lübnan savaşı hem de Arap devletlerinden gelen baskı sebebiyle Saddam Hüseyin tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. Ancak İran, iradesini savaşı devam ettirip ezici bir galibiyet alma yönünde kullanmıştır (Takeyh, 2010).

1980 yılında İran ordusu 195.000 kişiden [100.000'i zorunlu askerlik] oluşmaktaydı. Ordunun sahip olduğu 1500 tank ve zırhlı araçların büyük çoğunluğu ABD veya İngiliz menşelidir. Hava muharebesi ve bombardıman için ise 350'e yakın F-4 ve F-5 tipi uçaklar ordusu 75 adet modern Mig-23 ve 80 adet Su-20 tipi Sovyet yapımı uçaklara sahipti. Buna karşılık Irak ordusu 210.000 [180.000'i zorunlu askerlik] kişiden oluşmaktadır. Çoğunluğu Sovyet menşeli 3000'e yakın tankla Irak ordusu genel anlamda Sovyet donanımlı bir yapıya sahipti (Segal, 1989).

İran-İrak savaşının kaderini tayin eden faktörler şöyle sıralanabilir: (1) Irak ordusunun, İran ordusuna göre daha güçlü ve modern olması, (2) Irak ordusunun savaş süresince İran'a göre 3 kat daha fazla silah tedarik etmesi, (3) Arap devletlerince Irak'a

yapılan 30 milyar dolarlık yardım, (4) İki ülke ekonomisinin de bu denli uzun bir savaşı kaldıramaması (IISS, SS, 1983, s. 78). İran-İrak savaşı boyunca iki ülke ile toplam 64,6 milyar dolar silah antlaşması imzalanmıştır. Bunun 47 milyar doları Irak tarafına yapılacak satışları kapsamaktadır. En büyük tedarikçi ise 20 milyar dolar ile Sovyetler Birliği'di. Yine savaş süresince 60,4 milyar dolarlık silah teslimatı yapılmıştır. Bu miktarın 46,6 milyar dolarlık kısmı Irak'a yapılan teslimatları kapsamaktadır. Savaş süresince en fazla teslimatı ise 21 milyar dolarlık ihracat ile Sovyetler Birliği gerçekleştirmiştir (Cordesman ve Rodhan, 2007). Neredeyse 9 yıl süren bu savaş süresince Irak 191 milyar dolar, İran ise 132 milyar dolar savunma harcaması gerçekleştirmiştir (Wahid, 2009, s. 102; SIPRI Milex).

Ortadoğu'da yaşanan bir güvenlik krizinde daha küresel aktörlerin bölgede önemli bir role sahip olduğu ve savaşların bir parçası olduğu görülmüştür. Bölgesel aktörlerin bölgede liderlik etme arzusunun ise güvenlik sorunlarını derinleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu savaş sonunda İran savaş envanterinin %50'sine yakını kaybetmiştir (Wright, 1980).

2. Arap-İsrail Sorunu

İngiliz Manda Yönetimi'nin Yahudi göçlerine izin vermesi ile başlayan süreç Filistin'de bir İsrail devleti kurulmasına kadar ufak çatışmalarla devam etmiştir. 1947 yılında bu konu Birleşmiş Milletler'e taşınmıştır. Ancak Türkiye de dâhil olmak üzere Ortadoğu devletlerinin hiçbiri önerilen taksim planını kabul etmeyince İsrail 1948'te kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak ordularına mensup askerler Filistin topraklarına girerek 1948 Arap-İsrail savaşını başlatmıştır (Khoury, 1985).

Tablo 2: 1948 Arap-İsrail Savaşına Dâhil Olan Askeri Unsurlar

Devletler	Ordu	Tank	Zırhlı Araç	Topçu Birlikleri	Muharebe Uçağı
Mısır	10,000-20,000	80-135	80-139	60-90	30-35
Suriye	5,000	20-30	20-30	30-40	-
Ürdün	6,000	-	6-12	10-20	-
Lübnan	2,000	12-18	10-20	30	-
Diğer Arap Kuvvetler	12,000	12	30	30	-
Toplam Arap Kuvvetleri	35,000-45,000	124-206	146-231	140-195	35-40
İsrail	35,000	40-55	155-220	60-90	40-62

Kaynak: Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi... (1989); Morris, 1948: a history... (2008).

Tablo 2 incelendiğinde iki tarafın birbirine karşı kâğıt üzerinde üstünlük kuracak bir taktiksel avantajı olmadığı düşünülebilir. Ancak savaşın ortaya çıkışını engelleyemeyen İngiltere 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın kaderini belirleyen taraf olmuştur (Pappe, 1988). Bunun temel sebebi ise II. Dünya Savaşı'nda İngiltere saflarında savaşan Yahudilerin bu askeri tecrübelerini 1948 savaşında kullanmalarındır. Nitekim askeri disiplinden yoksun ve yeni kurulmuş Arap orduları iyi ekipmana sahip oldukları halde savaş tecrübeleri olmadığı için İsrail'i mağlup edememiştir (Laffin, 1982, s. 3). Bu anlamda bir istisna olan Ürdün Kralı Abdullah'a bağlı Arap Lejyonları da savaşın içine top yekûn dâhil olmamıştır. 75.000 kişilik iyi eğitilmiş ve donanımlı Arap Lejyonu birliklerinin sadece %10'u 1948 savaşına müdahil

olmuştur (Bailey, 2019; Bar-Joseph, 2013). Mısır ise II. Dünya Savaşı'nı müteakiben başlattığı topçu birlikleri modernizasyonunun avantajlarını arada çok kısa bir zaman olduğu için bu savaşta kullanamamıştır (Sirrs, 2006, s. 10). İsrail, iki ateşkes arasında Çekoslovakya'dan gelen 40 adet avcı ve 22 adet bombardıman uçağı ile daha üstün konuma gelmiştir (Keesing's Contemporary News Archives, 1948-1950, ss. 9743-44).

Sonuç itibarıyla 1948 Arap-İsrail savaşının galibini belirleyen faktörler (1) İsrail'in kuvvet gücünü elinde bulundurması (2) İsrail silahlı gruplarının bağımsızlık mücadelesi vermesi sebebiyle yüksek motivasyona sahip olması (3) Arap Ligi'nin ortak bir taktiğe sahip olmayışı ve koordineli harekât düzenlenmemesi ve (4) Ürdün Kralı Abdullah ile Suriye arasında 1947'den beri devam eden krizdir. 1948 Arap-İsrail Savaşı ve diğer Arap-İsrail savaşlarında üstün gelen tarafın her zaman İsrail olmasının temel sebebi Nâsır dönemi Mısır ve Saddam Hüseyin dönemi Irak dışında diğer Arap ülkelerinin İsrail'in bekasına karşı bir savaş yürütmemiş olmasıdır. İlk Arap-İsrail savaşı sonucunda Gazze Mısır'da, Batı Şeria Ürdün'de kalırken İsrail savaşı kazanarak hayatta kalmıştır. Nitekim İsrail savaştığı birçok cephede kayıplar vermiş olsa da Yahudi nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerde bir devlet kurmayı başarmıştır. Bunun yanında Amerika, İngiltere ve Fransa 1950'de yayınladıkları bir bildiriyle [*Tripartite Decleration*] Ortadoğu'ya silah ambargosu başlattıklarını duyurmuştur (Moore, 2014, s. 575; Armaoğlu, 2017, s. 127). Bu durum uzun yıllar sürecek olan güvenlik tehditlerinin oluşmasında (Arap ve İsrail tarafları arasında bir tarafın baskın hale gelmesi tehdidi vb.) ve bunun ülke ekonomilerine askeri harcama olarak yansımaları şeklinde devam etmiştir.

İlk Arap-İsrail savaşı sona ermesine rağmen İngiltere halen Irak ve Mısır gibi Ortadoğu'nun stratejik anlamda önemli iki bölgesini etkisi altında tutmaktaydı. 1956 yılına gelindiğinde Mısır hem Süveyş Savaşı hem de İsrail tarafından başlatılan Kadeş Operasyonu ile karşı karşıya kalmıştır (Dayan, 1966). Mısır İsrail'e karşı yaşadığı kayıplar bir yana Fransız ve İngiliz bombardımanından dolayı neredeyse bütün uçak filosunu kaybetmiştir (Kurtulus, 2007, s. 220). Arap ülkelerine liderlik etmeye çalışan Nâsır'ın İsrail'e karşı tutumu giderek daha da sertleşmiştir (McNamara, 2004).

1956 Süveyş Krizi ve Kadeş Operasyonu sonucunda İngiltere Ortadoğu'daki oyun kurucu rolünü ABD ve Sovyetler Birliği'ne bırakmıştır. Bunun en temel göstergelerinden birisi Eisenhower Doktrini'nin Ortadoğu güvenlik kompleksine etki ölçeğidir. Bu doktrin 1957 yılında Temsilciler Meclisi'nde onaylanan "*Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East*" [Ortadoğu'da Barış ve İstikrar Sağlama Müşterek Kararı] ile pratiğe dönüşmüştür. Bu karar bağlamında Ortadoğu'ya 3 yıl boyunca her sene 200 milyon dolar dış yardım yapılması öngörülmüştür (Armaoğlu, 2017, s. 204). Bu yıllarda Ortadoğu'ya yapılan dış yardımlar artarak devam etmiştir. Ürdün Eisenhower doktrini kapsamında 10 milyon dolar dış yardım alırken Suriye de Sovyetler Birliği ile 500 milyon dolarlık bir yardım antlaşması imzalamıştır (Armaoğlu, 2014, ss. 506-10). Sovyetler Birliği, Mısır üzerindeki nüfuzunu da giderek arttırmıştır. Öyle ki, sadece 1957-8 dönemi içerisinde Mısır Sovyetler Birliği'nden 150 milyon dolar değerinde 700 adet MiG-17 temin etmiştir (Glassman, 1975, ss. 16-20). Bu süreçte 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın zeminini hazırlayan en temel faktörler ise (1) Ortadoğu'da gelişen Arap Milliyetçiliği (2) Ortadoğu'ya küresel güçlerce yapılan askeri yardımlar (3) Ortadoğu'da 1960'larda Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan Baas ideolojisi (4) Mısır Devlet Başkanı Cemâl Nâsır'ın İsrail karşıtı politikalarıdır. Bu politikalarından en önemlisi ise merkezi Kahire'de olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün 1964

yılında kurulmasıdır. Zira bu gelişme Mısır ve Nâsır'ın Arap-İsrail mücadelesindeki liderliğini pekiştirdi ve bu sarmala devlet dışı aktörlerin müdahil olacağı bir süreci başlatmıştır (Laffin, 1973, ss. 5-10; Armaoğlu, 2017, ss. 220-9). 1966 yılında İsrail-Suriye arasındaki çatışmalar derinleşirken dönemin Suriye Başbakanı Zuayen'in Şam radyosundan yaptığı açıklama: "İsrail'in Suriye'ye saldırması halinde, bütün bölgeyi cehenneme çeviririz ve bölgeyi İsrail, emperyalizm ve onun ajanları için bir mezarlık haline getiririz" demesi iki tarafın da savaşa hazır olduğunu göstermiştir (Keesing's Contemporary World News Archive, 1965-66, s. 21817). Suriye ve Mısır'ın bu sert tavırlarının arkasında Sovyetler Birliği aracılığıyla yapılan istihbarat alışverişi ve Sovyetlerin dikkate değer desteği olduğuna dair güçlü iddialar vardır (Ginor, 2000).

Tablo 3: 1967 Arap-İsrail Savaşında Verilen Kayıplar

Devletler	İnsan Gücü	Tank	Muharebe Uçağı	Muharip Gemi	Toprak
Mısır	10,000-11,500	600	300-340	4	Sina Yarımadası, Gazze
Suriye	1000-2500	50	50	-	Golan Tepeleri
Ürdün	5000	150	20	-	Batı Şeria
Irak	2000	-	20	-	-
Arap Ordularının Toplam Kaybı	18,000-21,000	800	370-410	4	
İsrail	679-895	100	40-61	-	

Tablo 3 incelendiğinde Arap orduları açısından birkaç yıl sürmüş yorucu bir savaş olduğu izlenimi edinilebilir.² Ancak 1967 Arap-İsrail Savaşları/6 gün Savaşı/Haziran Savaşı Arap-İsrail tarafının kozlarını paylaştığı uzun bir savaştan çok, önce harekete geçen kazandığı bir operasyon olarak görülebilir. Savaş kısa sürdüğü için de iki tarafın saldırı-savunma dengeleri ve taktiksel üstünlüklerinin pek de önemi kalmamıştır. Zira Arap ordularının en güçlü hava muharebe gücü olan Mısır'ın 3 saatten kısa bir sürede hava filosunun operasyonel kabiliyetinin %20'lere düşmesi savaşın Mısır için sadece karada devam etmesi manasına gelmiştir (Gawrych, 2000).

Ancak bu durumun temel sebebi Mısır'ın 1956 Süveyş Savaşı'ndan ders çıkarmamış olmasıdır. Nitekim Mısır ordusu o savaşta uçakları bombardımandan korumak için hangarlar inşa edilmesi gerektiğini fark etmiştir. Ancak 1967 yılına gelindiğinde ilk hangar inşa edileli sadece 5 yıl geçmiştir (Troen ve Shemesh, 1990). İsrail, bu anlamda taktiksel üstünlüğü lehine çevirecek çok önemli bir hamle yapmıştır. 70.000'e yakın askeri Yemen iç savaşında mücadele eden Mısır elbette karada da İsrail'e karşı koyamamıştır (Ferris, 2012, s.

² Bu savaş için verilen kayıplara dair veriler kesin olmamakla birlikte literatürdeki bilgiler ışığında bazı aralıklar oluşturulmuştur. İsrail'in kayıpları için: Netanel Lorch, *One Long War – Arab versus Jew since 1920*, 1976, Jerusalem Keter Publishing House, s. 113; Nadav Safran, *From War- The Arab-Israeli Confrontation, 1948-67*, New York, 1969, s. 273; Jewish Virtual Library, *Israel Defense Forces: Military Casualties in Arab-Israeli Wars*; Selwyn Ilan Troen and Moshe Shemesh, ed., *The Suez-Sinai Crisis, 1956: Retrospective and Reappraisal*, 1990, New York: Columbia University Press; Arap tarafının kayıpları için: Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi...*, ss. 244-252; The Military Balance, *Appendix: Military activity and arms deals between July 1966 and July 1967*, 1967, 67:1, 49-53.

24). Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde, 1967 Arap-İsrail savaşı (1) İsrail'in erken taktiksel bombardımanı (2) Arap ülkelerinin koordinasyon eksikliği (3) Mısır'ın Yemen iç savaşı ile meşgul olması ve (4) Arap devletlerinin hava savunma unsurlarının etkin kullanılamaması ve savaşın ilk fazında tahrip edilmesi savaşın neticesini belirlemiştir.

1967 savaşında yaşanan kayıpları her iki taraf da hızlı bir şekilde telafi etmeye çalışmıştır. Öyle ki, Sovyetler Birliği'nin 1967'de Mısır'ın savaş kayıplarının %80'ine yakını giderdiği söylenir (Wetmore, 1967, s. 26; Nordeen ve Nicolle, 1966, s. 224). 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri ise İsrail'e Phantom tipi savaş uçakları satarak İsrail'in hava muharebe kapasitesini arttırmıştır (Spiegel, 1985, ss. 185-6). 1970 yılında Mısır Sovyetler Birliği'nden 1000 metrenin altında irtifada uçan uçaklara karşı (Phantom ve SkyHawk) etkili olan SAM-3 Hava Savunma Sistemleri'ni temin etmiştir (Laqueur, 1974, s. 5). İsrail'in iddialarına göre SAM-3 füzeleri Sovyet askerlerince kullanılmakta ve korunmaktaydı (Keesing's World News Archive, 1969-70, s. 24019). SAM-3 füzeleri ile sadece Haziran ve Temmuz ayı içerisinde 9 İsrail savaş uçağı düşürülmüştür. 1970 yılında Mısır'da yaşanan devlet başkanı değişikliği ile Mısır ile Sovyetler Birliği askeri ittifakı sendelese de 1973 Nisanı'nda Scud B füzelerinin Mısır'a satılmasıyla korunmuştur. Ofansif (saldırı) kapasitesi artan Mısır Ordusu, Enver Sedat'ın Sina'dan çekilmeyen İsrail'e karşı sert politikasıyla yeni bir savaşa hazırlanmaya başlamıştır (Sirrs, 2006, s. 162). Mısır-İsrail arasında 1967'den beri devam eden bu silahlanma sarmalı ve çatışmalar 1973 "Yom Kippur Savaşı"nın zeminini hazırlamıştır. 1973 Savaşı'nda İsrail'in avantajlı ve dezavantajlı olduğu taktiksel konular Tablo 4'teki gibidir:

Tablo 4: 1974 savaşında İsrail'in taktiksel analizi

<i>Taktiksel Avantajlar</i>	<i>Taktiksel Dezavantajlar</i>
Hava muharebe üstünlüğü	Çok cepheli savaşta savunulması zor topraklar
Teknik ve taktiksel beceri üstünlükleri	Kısıtlı insan gücü kaynağı
Daha donanımlı ve eğitimli bir ordu	Uzun süreli bir savaşı kaldıracak altyapı eksikliği
Amerikan kuvvetlerinin desteği	1967'den gelen özgüven ve üstünlük hissi

Taraflar arasındaki Ofans-Defans dengesi incelendiğinde Mısır 280.000 kişilik ordusu, 400'den fazla modern savaş ve bombardıman uçağı ile [100 MİG-17, 210 MİG-21, 25 TU-16, 80 SU-7] Ortadoğu'nun en güçlü ordularından birisine sahipti. Yine her birinde 6 adet SA-2, SA-3 hava savunma füzesi bulunan 130 adet SAM hava savunma rampası ve bunlara entegre 20, 23, 37, 57, 85, 100mm çaplı uçaksavar platformları ve SA-7 MANPAD'ler [Omuzdan atılan hava savunma füzesi] ile İsrail savaş uçakları için en büyük tehdidi oluşturmaktaydı (IISS, The Military Balance, 1973, ss. 30-8). Nitekim İsrail bu hava savunma gücü karşısında 115 muharip uçak kaybetmiştir (Lorch, 1976, ss. 188-9). Kara kuvvetleri incelendiğinde ise Mısır ve Suriye'nin toplam büyüklüğü 410 bin olan ordularına karşılık İsrail'in ihtiyat ordusu ile ulaşabildiği rakam 300.000'i geçmezken ordusu 115.000 kişi civarındadır. Mısır, Suriye ve Irak'ın o dönem için operasyonel tank sayısı 2750 iken [Mısır 1650 T-54/55 (Sovyet), 100 T-62; Suriye 900 T-54/55]; İsrail 1700 adet [480 M-48 (Amerikan), 600 Centurion (İngiliz)...] tanka sahipti (Laqueur, 1974, s. 105). Yine Mısır, Suriye ve Irak'ın sahip olduğu modern savaş ve bombardıman uçağı sayısı 949 [Mısır: 415, Irak: 226, Suriye: 310] iken İsrail'in muharip savaş-bombardıman uçağı gücünü daha modern ve yüksek

kapasiteli 332 [95 F4-E, 35 Mirage III, 160 SkyHawk, 18 Super Mystère...] uçak oluşturmaktaydı.

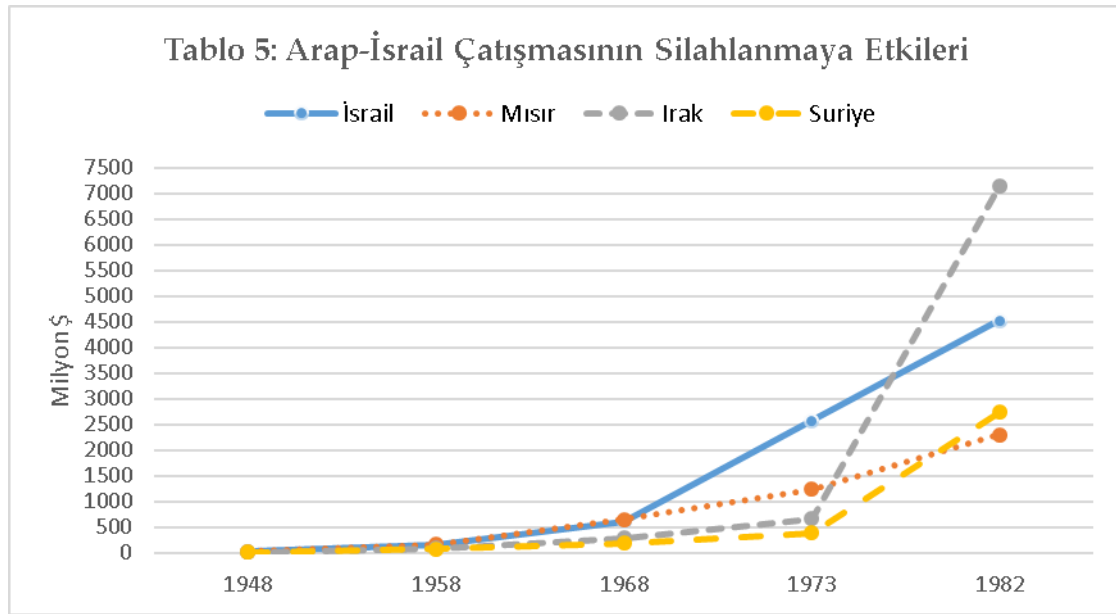
Arap kuvvetlerinin materyal güç unsurları bakımından üstün ancak kalifikasyon açısından geride olduğu bu savaşta İsrail 2412-2688 askerini kaybetmiştir (Lorch, 1976, s. 206).³ Bu, bütün Arap-İsrail savaşları içerisinde İsrail'in bir savaşta kaybettiği en fazla asker sayısıdır. Arap tarafında ise kesin rakamlar bilinmese de 10.000'in üzerinde kayıp verildiği herkes tarafından kabul edilir. Savaş aynı yıl içerisinde sona erdi ve İsrail-Mısır ikilisi 1978 Camp David Antlaşmasına uzanan barışma sürecine girmiştir. 1982 yılına kadar devam eden süreçte İsrail Sina yarımadasını kademeli olarak Mısır'a bırakmıştır.

Savaşın hemen ardından 1974 yılında Sovyetler, ABD ile iş birliğine gitmeyen Suriye'yi dönemin en modern savaş unsurları, MİG-23 savaş/bombardıman uçakları, Scud füzeleri ve T-62 ana muharebe tankları ile desteklemiştir. Ancak 1977 yılında Carter Başkanlığı'ndaki ABD yönetimi *ilk defa bir Arap ülkesine Suudi Arabistan'a F-16 satışı* taahhüt etmiştir. İsrail'e ise daha önce satılan 25 adet F-15 savaş uçağı paketine ilaveten 15 adet F-15 ve 75 adet F-16 satılacağı duyurulmuştur (Stebbins & Adam, 1976, s. 51). Bu gelişme İsrail karşıtı Arap bloğunda Suudi Arabistan'ın artık yer olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim ABD tam anlamıyla güvenmediği ve İsrail'in tehdit olarak algıladığı hiçbir müttefikine en modern savunma teçhizatı ihraç etmemiştir. Her ne kadar Suudi Arabistan hiçbir Arap-İsrail savaşında öne çıkmamış olsa da 1973 savaşında İsrail'e resmen savaş ilan etmiştir (Armaoğlu, 2017, s. 315). Buna ek olarak Suudi Arabistan'ın bölgede kurulan küçük Körfez ülkeleri üzerinde günümüze doğru giderek artan önemli bir nüfuza sahip olacak olması da İsrail karşıtı koalisyonun giderek küçülmesini sebep olmuştur. İsrail o dönemde bir yandan Arap devletlerini kendi tarafına çekerken bir yandan da rakiplerinin zayıflaması için mücadele etmiştir. Ve bu süreç 1980 yılında Doğu Kudüs'ün ve 1981'de Golan Tepelerinin İsrail tarafından ilhak edilmesi ile ciddi bir gerginliğe dönüşmüştür. Yine 1981 yılında İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan hava sahasını kullanarak Irak'ta inşa edilen Osirak nükleer reaktörünü 8 F-16 ve 6 F-15 ile bombalamıştır (Braut-Hegghammer, 2011).

İsrail ile Lübnan orduları Arap-İsrail savaşlarında bile ciddi bir şekilde karşı karşıya gelmezken bu durum 1982 yılında El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) faaliyetlerinden ötürü değişmiştir. Lübnan zamanla İsrail'den sınır dışı edilen El-Fetih gerillalarının ana karargâhı konumuna gelmiştir. Nitekim 1975 Lübnan iç savaşı başlamadan önce Lübnan'da 5000-7000 el-Fetih gerillasının (Fedâyiin) olduğu rapor edilmiştir (IISS, SS, 1975, s. 82). 1975 yılında Lübnan'da devlet dışı aktörler olan El-Fetih ve FKÖ ile Hristiyan toplumunca desteklenen Lübnan ordusu arasında bir iç savaş başlamıştır. İsrail, 1978 yılında gerçekleştirdiği Litani Operasyonu ile güney Lübnan'da bir güvenli bölge oluşturma hedefine erişememiştir. Ancak 1982 yılında Lübnan'ı 90.000 kişilik bir kuvvetle işgal etmiştir. O dönem Lübnan'da bulunan 25.000 kişilik Arap Caydırıcı Gücü (Suriye ve Lübnan ortak ordusu) İsrail karşısında direnememiştir (Herzog, 1984, s. 315). İsrail Beyrut'u kısa bir süreliğine kuşatsa da Suriye kuvvetlerinin mukavemeti karşısında savaşı daha fazla uzatmamıştır. Savaş sonucunda İsrail kuvvetleri ve FKÖ Beyrut'u terk etti ancak Lübnan'ın diğer bölgelerinde varlıkları sona ermemiştir.

³ Savaşın gerçekleştiği yılda yayımlanan bir gazete makalesi için bkz. Jewish Telegraphing Agency, *Revised Casualty List Shows 2412 Israelis Died in Yom Kippur War*, 1973, <http://www.jta.org/1973/12/10/archive/revised-casualty-list-shows-2412-israelis-died-in-yom-kippur-war>, (Erişim tarihi: 20.01.2019)

Tablo 5 incelendiğinde karşımıza 1948'den bu yana Arap-İsrail savaşları ve ikili çatışmalarla beslenen bir silahlanma sarmalı gözlemlenebilmektedir. Silahlanma seviyesi ve teknolojik üstünlük arttıkça savaşta verilen kayıplar artmış ve savaşın ölçeği büyümüştür. 1948 yılında 50 milyon doların altında olan savunma harcamaları 1982 yılında gelindiğinde 2-7 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. Arap-İsrail sorunu da Filistin sorunu da bu savaşlar sonucunda müspet bir sonuca bağlanamamıştır. Aksine sorunlar devlet dışı aktörlerin savaşa müdahil olmasıyla daha da derinleşmiştir. Ortadoğu'da Filistin ve Lübnanlıların sayısı daima artmıştır. 1990 yılına gelindiğinde, Irak'ta KDP, KYB ve Bedr Tugayları, İran'da Mücahidin-i Halk, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de El-Fetih, Hamas, İzzettin Kassam Tugayları ve bölgenin transnasyonel devlet dışı aktörü olan El-Kaide ile Ortadoğu'da devlet otoritesinin zayıfladığı görülmüştür.

Kaynak: *Correlates of War, National Material Capabilities, Military Expenditure; SIPRI MilEx Database*

B. Bölgesel İttifaklar ve Küresel Güçlerle İşbirlikleri

Bu dönem için bölgesel ittifaklar genellikle Arap-İsrail sorunu ekseninde ve Arap dünyasına liderlik etme amacı etrafında şekillenmiştir. Küresel güçlerle olan ilişkileri ise Soğuk Savaş diplomasisi belirlemiştir. Ülkeler iki kutup arasında zaman zaman değişik taraflarda yer aldı veya bir tarafla olan ilişki ve güvenlik taahhütlerini derinleştirmiştir.

1. Bölge Diplomasisi

Ayrıca Irak'la Türkiye'nin ön plana çıktığı Bağdat Paketi da Türkiye ile Mısır'ı karşı kaşıya getirmiştir. Arap ülkeleri arasında 1967'ye kadar yaşanan rejim değişiklikleri ve 1955'te kurulan Bağdat Paketi ile Arap Ligi güvenlik ittifakında çatlaklar giderek derinleşmeye başlamıştır.

Ortadoğu'da kurulan bölgesel ittifaklarda ve bölgesel güvenlik denkleminde küresel aktörlerin önemli rol oynadığı gözlemlenebilir bir olgudur. Bu anlamda kurulan en önemli bölgesel ittifaklardan birisi Bağdat Paketi'dir. Bağdat Paketi [Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan] (1955), temel anlamda İngiltere ve ABD'nin Türkiye'yi Arap Ligi'ne ve Ortadoğu güvenlik kompleksine dâhil etme çabasıdır (Walt, 1987, s. 58). Bu anlamda bu pakt bir (C)

Caydırıcılık Arttırıcı İttifak'tır. Bağdat Paktı ilk etapta Mısır Devlet Başkanı Cemal Nâsır'ın ciddi anlamda tepkisiyle gündeme oturmuştur. Nâsır, bu girişime (1) Arap devletlerinin iç işlerine karışılacağı, (2) Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğine alternatif oluşacağı, (3) destekleyen ülkeler batılı olduğu için şiddetle karşı çıkmıştır. Bağdat Paktı'na karşılık Nâsır'ın girişimiyle Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı savunma antlaşmaları ile birleşik askeri yönetim oluşturulmuştur. Nâsır Lübnan ve Ürdün'ün de bu pakta katılmasını engelleyerek aslında Bağdat Paktı'nı etkisiz hale getirmiştir. Ayrıca 1957 yılında Nâsır, Ürdün'e İngiltere tarafından ödenen yardımın Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan tarafından ödenmesine ikna etti ve Ürdün *Arap Yardımlaşma Paktı*'nı imzalamıştır (Podeh, 1995, s. 266). 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbe sonrası 1959'da Pakistan'ın pakttan ayrıldığını duyurması bu girişimin kısa sürede etkisiz kaldığını göstermiştir (Yolcu, 2019, s. 1036). Bu dönemde Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD'nin birbirini dengeleme çabalarını kullanan Nâsır kendisine Arap devletleri üzerinde politik bir etki alanı oluşturmuştur. Ancak bu girişim Ürdün ve Irak Hâşimî krallıklarının ortak bir savunma paktı imzalaması ve Suudi Arabistan'ın ABD ile daha da yakınlaşması sonucu uzun sürmemiştir. O dönem için Sovyetler etkisindeki Mısır ve Suriye doğu blokunda yer alırken diğer Arap devletleri ve Türkiye Batı'ya yakın politikalar izleyen bir blokun içinde yer aldılar. Buna örnek olarak, ABD sadece 1959 yılı içerisinde o sene için savunma harcaması 137 milyon dolar olan İran'a 189 milyon dolarlık yardım yapması gösterilebilir (Clawson ve Rubin, 2005, s. 70). Yine Türkiye'nin 1961'de dağılan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (Mısır, Suriye ve Yemen) bir parçası olan Suriye'deki darbe yönetimini ertesi gün tanıması da önemli bir örnektir.

1973 Arap-İsrail savaşı sonrası, kurulan Mısır-Suriye-Suudi Arabistan koalisyonu ilk başarılı ve efektif Arap ittifakı olarak ele alınabilir. Nitekim ortak tehdit etrafında gerçekleşen bu iş birliği aynı yıl içerisinde yaşanacak bir petrol krizi ile pratikte de etkili olmuştur. Bu anlamda kısa süren bu koalisyon bir Kapasite Arttırıcı İttifak'tır. Arap-İsrail savaşı 1978 Camp David Antlaşması'yla kademeli olarak çözülmeye başlarken, İran İslam Devrimi ile Ortadoğu'da güvenlik denkleminde yeni bir halka eklenmiştir. 1980'e kadar Ortadoğu'da güvenlik kompleksini Arap-İsrail savaşları domine etmiştir. Ancak İran, Irak savaşından sonra uzun bir toparlanma süreci geçirecek ve süreç sonunda Ortadoğu'da Arap-İsrail rekabeti İran-İsrail rekabetine dönüşecektir.

Filistin Sorunu İsrail'in kuruluşundan bu yana Ortadoğu güvenlik problemlerinden birisidir. Arap devletleri 1970'lerin sonuna kadar bu meselede çoğunluk itibarıyla Filistin'in yanında yer aldı ve İsrail ile çeşitli yoğunluk ve zamanlarda çatışmalara girmiştir. Ancak Filistin meselesinde Arap bloğunda 1973 savaşı dışında gerçek bir birliktelik oluştuğunu söylemek zordur. 1948 Arap-İsrail savaşına Lübnan coğrafi koşullardan dolayı katılmak zorunda kalırken, Ürdün Kralı Abdullah'ın amacı Filistin'i, Ürdün topraklarına katmaktır. 1967 savaşında ise, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Cezayir, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Abu Dabi (Son 3'ü henüz bağımsız değilken) İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu uygulanacağını ilan ederek bir bütünlük göstermişlerdir. ABD ve İngiltere'ye kısa süre için de olsa petrol ambargosu uygulanmıştır (Laqueur, 1974, s. 10). Buna ek olarak 1967 savaşı sonrası Libya, Suudi Arabistan ve Kuveyt, Mısır ve Ürdün'e savaş kayıplarını tazmin etmek için 135 milyon sterlin [90 milyon Mısır'a ve 45 milyon Ürdün'e] yardım sağlamayı kabul ettiler (Kerr, 1971, s. 139). 1973 Arap-İsrail savaşında ise daha konsolide bir Arap koalisyonu meydana gelmiş ve Arap dünyası ilk defa kararlı bir şekilde Filistin meselesini sahiplenmiştir. Bu durum da Mısır'ın Enver Sedat'la birlikte İsrail ile barış sürecine girmesi

sonucu 2 yıldan uzun sürmemiştir. Türkiye ise Filistin meselesinde Necmettin Erbakan ve Turgut Özal'ın Türkiye siyasetine girişinden sonra daha yoğun olmak kaydıyla çoğu zaman Filistin'in yanında yer almıştır. Filistin meselesi bir süre sonra Irak, Ürdün, Mısır ve Körfezin FKÖ'yü; Suriye ve İran'ın Hamas'ı desteklediği derinleşen bir güvenlik meselesine dönüşmüştür.

2. Küresel Güçlerle İş birlikleri

1960'larda John F. Kennedy yönetimindeki ABD'nin Mısır ile olumlu ilişkiler geliştirdiğini ve bölgedeki hâkimiyetini arttırdığı görülmüştür. 1962-64 yılları arasında ABD sadece Mısır'a 394 milyon dolar ekonomik yardımda bulunmuştur (USAID, 2017). Ancak ABD'nin çabaları Sovyetlerin Mısır'a daha fazla yakınlaşmasına engel olamamıştır. Mısır ve Sovyetler arasındaki bu güvenlik ittifakı 1974 yılına kadar devam etmiştir (Mangold, 2013, s. 138). Mısır'da bu tarihten sonra ABD'ye bir yakınlaşma süreci ve İsrail ile barış süreci başlarken, Suriye giderek daha da radikal bir şekilde Sovyet yanlısı politikalar izlemiştir (Yolcu, 2016, s. 42). 1966'da kurulan Sovyetler Birliği-Suriye ittifakı günümüze kadar ayakta kalan nadir birlikteliklerden birisi olmuştur. Bu dönemin geri kalanı dikkate alındığında Soğuk Savaş döneminde bölge ülkelerinin genel anlamda Batı'ya yaslandıkları görülür. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliğine yakın olan devletler sadece Suriye, Irak, Yemen ve İran'dı (Zabih, 1970). Dönemsel açıdan bölge ülkeleri küresel güçlere karşı koymaya çalışmış ancak sonuç olarak bölge ülkelerinin tamamı *peşine takılma* politikasını tercih etmişlerdir.

1950'li yılların ilk yarısında diplomatik güvenlik döneminde olduğu gibi İngiltere karşıtı hamlelerle devam etmiştir. Cemal Nâsır liderliğinde Ortadoğu'da gelişen Arap milliyetçiliği ve Nâsır'ın Arap Ligi'nde liderlik rolünü üstlenmeye çalışması gibi sebepler 1956 yılında Süveyş Kanalı Krizi ya da Süveyş Savaşı olarak adlandırılan olaya sebebiyet vermiştir. 1956 yılında yaşanan bu savaş aslında 1967 Arap-İsrail savaşının başlangıç sebebidir (Jankowski, 2002, s. 97). Süveyş Savaşı'na giden süreçte Mısır hükümeti Çekoslovakya'dan MIG-15 tipi uçaklar ve destroyer temin ederken İsrail de Fransa'dan 155 mm'lik toplar, hafif tanklar, jet uçakları ve İngiltere'den iki destroyer tedarik etmiştir (Armaoğlu, 2017, ss. 147-8). İngiltere, Süveyş Kanalı'ndaki çıkarlarını zedeleyen ve İsrail gemilerine zorluk çıkaran Mısır'ı, İsrail'i silahlandırarak tehdit ederken Sovyetler Birliği de Çekoslovakya aracılığı ile Mısır'ın askeri kapasitesini arttırmıştır. Bunu destekleyen en önemli gelişmeler Suriye ve Suudi Arabistan'ın İngiltere ve Fransa ile Irak ve Ürdün'ün de Fransa ile diplomatik ilişkilerini kesmeleridir. Türkiye'nin bu çatışmadaki konumu ise İngiltere ve Batı'nın yanındaydı. Nitekim Türkiye ABD'nin BM'ye sunduğu ateşkes teklifini desteklemiştir.

3. Yeni Dünya Düzeni (1991-2010)

SSCB'nin dünya tarihindeki rolü sona ererken aynı yıl Ortadoğu'nun günümüzdeki şeklini almaya başladığı yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen bir savaş çıkmıştır. 1990 yılında Saddam Hüseyin komutasındaki Irak ordusu Kuveyt'i işgal ederek ülkenin tamamını ele geçirmiştir. Bu durum ABD öncülüğünde büyük bir harekât ordusu oluşturulması ve Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Ancak bu olay sadece küçük bir askeri çatışma olmaktan ziyade daha önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Zira Ortadoğu genel itibariyle ABD etkisi altına girmiş ve bölgede sivil-asker ilişkileri ABD'nin garantörlüğünde yeniden şekillenmiştir.

A. Savunma Harcamaları ve Çatışmalar

Bu dönemin bölge açısından en karakteristik özelliği Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'da merkez ülke olma rolü için girdiği güç ve dengeleme mücadelesidir (Hinnebusch, 2015; Ponížilová, 2016). Sovyetler Birliği'nin dağılması, Körfez Savaşı gibi küresel siyasetteki dönüşümlerin ve müdahalelerin yanı sıra bölgesel ölçekte Filistin sorununun git gide derinleşmesi Türkiye'yi bölgede daha da etkin hale getirmiştir. Ayrıca, Ortadoğu'da ABD'nin müdahaleleri ile oluşan yeni güvenlik yapısı Türkiye'yi merkeze doğru hareket etmeye zorlamıştır. Tüm bunlara ek olarak Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı su ve terör sorunu ise Türkiye'yi siyasi olduğu kadar askeri olarak da Ortadoğu siyasetinde merkezi rol oynamasına imkân vermiştir. Söz konusu değişimlerden ve çatışmalardan dolayı Ortadoğu dünyanın en militarize olmuş bölgesi haline gelmiştir.

Buna ek olarak, dünya genelinde artan enerji ihtiyacı da Ortadoğu'yu dönemin en stratejik coğrafyası haline getirmiştir. Örneğin 1995 yılında dünyanın günlük petrol ihtiyacı 70.3 milyon varilken, 2010 yılında bu rakamın günlük 97.1 milyon varile ulaşması enerji alanındaki dönüşüme en çarpıcı örnek olarak gösterilebilir (Kemp ve Harkavy, 1997, s. 116). Benzer şekilde 2010 yılında bu ihtiyacın %47.1'inin, çoğunluğu Ortadoğu devletlerinden oluşan OPEC ülkeleri tarafından karşılanması Ortadoğu'nun küresel enerji piyasasındaki merkezi konumunu göstermektedir (OPEC, 2010, s. 35).

Enerjinin hayati bir role sahip olmasının askeri ve siyasi alandaki ilk yansıması ise 1990'ların başında sona eren İran-İrak Savaşı'ndan sonra görülmüştür. Ortadoğu'nun en büyük ikinci petrol rezervlerine sahip Irak, İran'la yapılan savaşın yaralarını kısa sürede saramamıştır. Bu nedenle de Saddam Hüseyin savaş tazminatını petrol ihracatı ile karşılamak adına işgalci bir dış politika seçmiştir (Mearsheimer ve Walt, 2003, s. 50). Ve zaten topraklarında hak iddia ettiği petrol zengini Kuveyt'i bu stratejisinin hedefine oturtmuştur. ABD ve Suudi Arabistan ise Irak'ın bu hamlesine karşı dengeleme politikası izleyerek işgale karşı çıkmıştır. Öte yandan, savunma teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak ordulardaki yeniliklerin arttığı bu dönemde bazı silahlar bölgesel istikrarı diğerlerine göre çok daha fazla tehdit etmeye başlamıştır.

Tablo 6: 1989-99 yılları arasında Ortadoğu'ya Teslim Edilen Füze Sayıları ve Tedarikçileri⁴

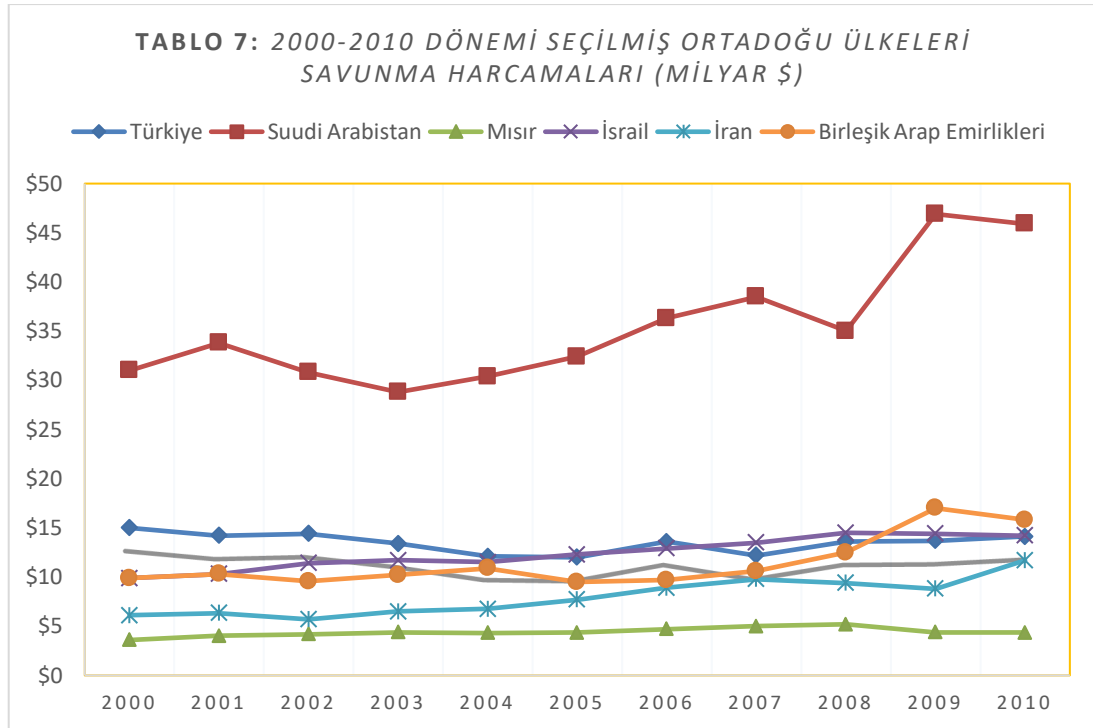
Yıllar	Tedarikçiler			
	Rusya ve SSCB	ABD	Fransa	Çin
1989-91	730	662	470	-
1992-94	-	539	850	70
1994-99	390	347	737	130

Bu tür tehditlerin en önemlilerinden birisi hassas güdümlü sistemlerdir. Balistik kapasitesini Saddam Hüseyin yönetiminde oldukça geliştiren Irak, *Scud* füze platformundan üretilen el-Hüseyin (600 km/1987) ve el-Abbas (900 km/1988) versiyonlarına sahipti. Buna karşılık, İsrail 1988'de Fransız Dassault şirketi ile geliştirdiği Jericho-I (450 km.) füzelerini envanterine sokmuştur. İsrail aynı zamanda 1987'de Jericho-II (1450 km.) balistik füzesinin de test atışını gerçekleştirmiştir. Körfezde ise Suudi Arabistan, 1988'de Çin'den 50-60 adet Dongfeng 3 (CSS-2, 2200 km.) füzeleri satın almıştır. Oluşan bu durumda İsrail, İran'ın bütün batı kentlerini (1000 km. mesafede); Irak, Tel Aviv'i (904 km.); Suudi Arabistan ise

⁴ World Military Expenditure and Armed Transfers (WMEAT), 1995 & 1999.

kuzeyde birçok Ortadoğu ülkesini kendi sınırları içerisinde ateşlediği bir güdümlü füzeyle vurabilecek kapasiteye sahipti. 1980-8 savaşında [İran ilk balistik füzelerini Libya'dan 1985'te almasına rağmen] 570 balistik füze kullanılmıştır (IISS, SS, 1988). İki ülke birbirinin başkentini rahatça hedef alabilmekteydi. İran bu savaşta eksikliğini hissettiği balistik füzeler için birçok farklı platformda füzeler geliştirmeye başlamıştır. Ve 500-6000 km. arasında menzillere sahip olan Şahab 1-6 füze platformu ile Ortadoğu'nun en geniş hassas güdümlü balistik füze cephanelerini geliştirmiştir.⁵

Bu ülkelerden önde geleni ise 1990-91 döneminde dünyada ve 1995-99 döneminde bölgesel silah ithalatı lideri olan Türkiye idi. 1991-5 yılları arasında ana konvansiyonel ithalatında 8 milyar dolar ile ilk sırada Türkiye yer almıştır (Wahid, 2009, s. 86). Türkiye bu dönemde toplam GSMH'sinin ortalama %17,48'ini savunma harcamalarına ayırarak bu anlamda çok geniş bir kapasite artırımına gitmiştir. Bu oran dönemin en fazla silahlanan bölgesi Ortadoğu [%10,28] ortalamasının iki katına yakındır.⁶ Türkiye 1995-99 dönemi için dünyada üçüncü, 2000-4 dönemi için ise dokuzuncu sırada yer almıştır (IISS, TMB, 1996, s. 118). Türkiye 1994-99 döneminde toplamda 11,2 milyar dolar savunma unsuru tedarik etmiş ve Suudi Arabistan'ın ardından bölgede ikinci sırada yer almıştır (WMEAT, 1999). Suudi Arabistan ise 2001-2005 yılları arasında hükümet harcamalarının ortalama %34,5'ini savunma harcamalarına ayırarak bölge ülkelerine nazaran iki katı savunma harcaması yapmıştır. Tabloda 2008 sonrası yaşanan artış Obama dönemi ile başlayan Körfez silah ihracatındaki serbestleşmeden kaynaklanmaktadır. ABD yaşanan ekonomik krizin etkisini Körfeze başlattığı ihracat atağıyla azaltmaya çalışmıştır.

Kaynak: IISS, *The Military Balance 2000-10 ciltleri*, WMEAT ve SIPRI *Milex*

⁵ FAS, Iranian Missiles, Shahab-6, Erişim adresi ve tarihi: (23.02.2020), [https://fas.org/nuke/guide/iran/missile/shahab-6.htm]

⁶ 1996 yılında Ortadoğu ülkelerine yapılan 15 milyar dolarlık silah ihracatı küresel toplamın %40'ına denkti.

Bu süre içerisinde Ortadoğu bölgesel savunma harcaması 88.7 milyar dolardan (2000), 127 milyar dolara (2010) çıkmıştır. Bu yükselişin temel sebepleri (1) bölgede yükselen devlet dışı aktör etkinliği (2) bölge güçlerinin bazı ülkelerdeki iç savaflara artan silah desteği (3) yükselen radikalizm ve terörizm tehdidi ve (4) bölge ülkeleri arasındaki güç kazanımı rekabetidir (Yolcu, 2018, s. 502). Bu dönemde yaşanan Irak merkezli iki savaş ve Arap-İsrail sorununun Hizbullah ve Lübnan ekseninde derinleşmesi sebebiyle bölgesel savunma harcamaları ciddi şekilde artmıştır.

1. Dönemin Bölgesel Stratejik Gelişmeleri

1961 yılında Kuveyt İngiltere tarafından bağımsız ilan edilmiştir. Bunun üzerine Irak, Kuveyt'i ilhak etmek için harekete geçmiştir. O dönemde İngiliz askerleri kısa süre içinde Kuveyt'e geri dönüp bu işgali engellese de Baas yönetiminin Kuveyt'e yönelik hak iddiaları değişmemiştir (Ashton, 1998). Saddam Hüseyin ile somutlaşan bu fikir artık sadece bir zamanlama meselesine dönüşünce, Batılı kuvvetlerce süratli bir karşı operasyon hazırlığı başlamıştır. 1991'de Suudi Arabistan'da bulunan Amerikan askeri sayısı 25.000 iken, yapılan destek konuşlandırmalarıyla bu sayı kısa bir sürede 200.000'i aşmıştır (Khadduri ve Ghareeb, 2001).

ABD Irak'a karşı operasyon başlatırken, operasyonel 1900 tank ve 456 helikoptere sahipti. İngiltere ise daha önce bağımsızlığını tanıyarak askerlerini çektiği Kuveyt'e geri döndü ve 180 tank ve 18 helikopter ile bu koalisyona katılmıştır (IISS, SS, 1990, s. 63). ABD, Suudi Arabistan ve İngiltere öncülüğünde kurulan ordu, 540.000 asker ve 4200 tank ile 350.000 askere ve 5000 civarında tanka sahip Irak ordusuna karşı taktiksel anlamda çok üstündü. Irak bu koalisyonu bölmek adına İsrail'e 39 adet Scud balistik füzesi ile saldırılarda bulunmuştur (Freedman ve Karsh, 1991). Saddam Hüseyin'in, İsrail ile İslam dünyasındaki prestijini zedeleneceğinden dolayı yer alamayacak olan Arap kuvvetlerini koalisyonundan çıkarma düşüncesi ise İsrail'in saldırmazlık politikası ile başarısız olmuştur (Yolcu, 2016, s. 177). Buna karşılık İsrail Irak'a karşı birkaç hava harekâtı düzenlese de koalisyon kuvvetlerine katılmamıştır. Hava muharebesi ve modern helikopterlerde kullanılan anti-tank füzeleri savaşın kaderini belirlemiş ve Irak ordusu *Çöl Fırtınası* operasyonu ile kısa bir sürede Kuveyt'ten çıkartılmıştır.

1991 savaşında Irak zırhlılarına karşı ABD askerlerinin en önemli taktiksel üstünlüğü savaşın çölde oluşu ve 6000 metreden hedefe kitlenebilen havadan karaya Hellfire [anti-tank] füzeleriydi (Tucker, 2014). Helikopterler hem açık arazide gizli hava savunma araçlarına karşı korunmasız kalmadan hem de hiçbir hava savunma radarının menziline girmeden Irak zırhlılarını etkisiz hale getirmiştir. Yine gündüz kullanılan tankların, güneş battıktan sonra çöl toprağına göre daha yavaş soğumaları nedeniyle termal kamera kullanan bombardıman uçaklardan gizlenememiştir. Savaş sonucunda koalisyon kuvvetleri sadece 39 hava muharebe unsuru kaybetmişti ve bunların hepsi karada verilen kayıplardır. Yapılan 110.000 sorti ile verilen bu kayıp oran olarak düşünüldüğünden verilen kayıplar eğitimlerde yaşanan kayıplardan farksızdır (IISS, SS, 1990, s. 69). Buna karşın Irak çoğunluğu Hellfire hassas güdümlü füzesi ile vurulan 3008 tank, 1856 zırhlı araç ve 35 uçak kaybetmiştir (IISS, TMB, 1991, s. 100). Bu Irak ordusu için bir yıkım demektir ve Irak ordusu, Ortadoğu güvenlik denklemindeki yerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bunun üzerine eklenen BM ambargoları ise Irak'ın petrol ihracatını engellerken ekonomisini de büyük bir türbülansa sokmuştur. Öyle ki, 1996 yılında yürürlüğe giren 986 numaralı BM Güvenlik Konseyi Kararı "Petrol Karşılığında Gıda" programı olarak ünlenmiştir.

1991 yılından 2003 yılına kadar etkili olan *Güvenli Bölge* (36. Paralelin kuzeyi ile 38. Paralelin güneyi arasındaki bölge/Şii yoğunluklu bölgeler hariç) ve *Çekiç Güç* operasyonları ile ABD, Irak'ı kendi kontrolünde tutmuştur. Bu kontrol 2001 yılına kadar ABD ve İngiliz savaş uçaklarının bu alanı uçuşa kapalı tutmak için yaptığı 200.000 hava devriyesi ile sağlanmıştır (IISS, TMB, 2001, s. 121). Ufak çaplı çatışmaların savaşa dönüştüğü bu dönemde ABD Başkanı George W. Bush Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "*şer eksenini*" olarak tanımlamıştır.⁷ 2003 yılına kadar ki süreçten hareketle Irak'ın 2003'te işgal edilmesinin sebepleri (a) Saddam Hüseyin'in Arap liderliği hedefi (b) Irak'ın kitle imha silahları arayışına son vermemesi (c) Irak'ın anti-Siyonist pozisyonu (d) Irak'ta terör ve devlet dışı aktör etkinliğidir. 2003 yılında ABD 300.000 ve İngiltere 45.000 kişilik modern birlikler ile kullanarak Irak'ı işgal etmiştir. İşgalin ilk 21 gününde ise 5.000 Irak askeri öldürüldü ve 18.000 hassas bombardıman yapılmıştır. Irak'ın işgaline Arap ülkelerinden sadece Mısır karşı çıkmıştır. Türkiye ise ABD'ye, Irak müdahalesinde kendi topraklarını kullanma izni vermemiştir (IISS, SS, 2003, s. 130). ABD ve İngiliz birlikleri 6 haftada tamamını kontrol altına aldıkları Irak'ta 2009 yılına kadar sokakları dahi kendi kontrolünde tutmuştur (IISS, TMB, 2010, s. 235). 2010 yılında ise sokaklar tamamıyla Irak güvenlik güçlerinin denetimine bırakıldı ve ABD Irak'ta yardımcı kuvvet konumuna çekilmiştir. Ancak bu durum Irak'taki belirsizliği ve güç boşluğunu arttırırken bölgede yaşanan diğer sorunlarla birlikte bölgenin güvenlik algısını daha da hassas bir duruma getirmiştir.

Böyle bir güvenlik çerçevesinde doğal olarak terörizm, bu dönemin Ortadoğu adına en fazla maddi kaynak tüketen güvenlik problemi olmuştur. 1993-2006 yılları arasında el-Kaide'nin üstlendiği 36 terör faaliyetinin 20'si Ortadoğu'da gerçekleşmiş ve bu saldırılarda 416 kişi hayatını kaybetmiştir (IISS, SS, 2006, s. 33). İran, El-Kaide'nin en etkin olduğu ülke olan Irak'ta Şii grupları desteklerken Irak da İran karşıtı bir örgüt olan Mücahidin-i Halk örgütünü (2003 yılına kadar) desteklemiştir. Sadece Suudi Arabistan, el-Kaide'ye karşı sert bir politika izleyerek bu grubun ülkedeki etkinliğini zamanla kırmayı başarmıştır. Mısır'da Cemaatü'l-İslamiyye ve İslami Cihad örgütünün faaliyetleri ülkedeki güvenlik endişesini oldukça arttırmıştır. Ayrıca 2004 yılında Yemen iç savaşı ve hükümet karşıtı terörist eylemler yapan Şeyh el-Hûsî'nin de öldürülmesi bu grubun faaliyetlerini arttırmıştır. Türkiye de PKK'nın eylemlerine hedef olmuştur. 1995'te 30.000 asker ve 1997'de 50.000 askerle terörist unsurlara karşı Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonlar yapılmıştır. Türkiye, PKK sorunu sebebiyle 1989-2000 yılları arasında 14 milyara yakın maddi kaynak sarf etmiştir (Mutlu, 2011, s. 67). Bu sorun Ortadoğu'nun diğer ülkelerinin yaşadığı gibi terör örgütlerinin kapasitelerinin sürekli olarak artması sonucu herhangi bir çözüme kavuşturulamamıştır.

2. Arap-İsrail Sorunu

Arap-İsrail sorunu *Yeni Dünya Düzeni* döneminde de önceki dönemlerden çok farklı gelişme göstermemiştir. Yine dönemsel ve bireysel bazda barış görüşmeleri yürütüldü ve İsrail'in zamansız saldırıları ve eskiye nazaran daha yıkıcı olan operasyonları gerçekleşmiştir. 1993-4 Oslo Görüşmeleri ile yumuşayan süreç 1995'te İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin'in suikaste uğraması sonucu kesilmiştir (IISS, SS, 1996, s. 145). 1996 Hebron Protokolü ile İsrail, Filistin'e karşı geri adım atarken aynı sene içerisinde Güney Lübnan'ı 17 günlük Gazap Üzümleri operasyonu ile işgal etmiştir. Tüm bu operasyonlar devam ederken

⁷ Bu tanımlama ile ilgili betimleyici bir yazı için bkz. Hürriyet, 2003 *Şer eksenini ile Yesaplaşma Yılı*, 2003, [http://www.hurriyet.com.tr/2003-ser-ekseni-ile-hesaplaşma-yili-118998] (Erişim tarihi: 20.01.2019)

İsrail Başbakanı'nın Harem-i Şerif'e yaptığı provakatif ziyaret sonrası II. İntifada, 2000 yılında başlamıştır. Aynı yıl içerisinde İsrail, güney Lübnan'da işgal ettiği yerleri tek taraflı olarak terk etme kararı aldı ve çekildiği alandaki boşluk kısa sürede etkisini arttıran Hizbullah tarafından doldurulmuştur. İntifada 2002 ve 2004 yılında yapılan operasyonlarla şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. 2004 yılında Hizbullah ve İsrail arasındaki çatışma savaş boyutuna doğru genişlemeye başlamıştır. Hamas liderleri Şeyh Ahmed Yasin ve onun yerine geçen Abdulaziz Rantisi'nin 2004 yılında İsrail tarafından öldürülmesi Hamas ve Hizbullah'ın İsrail karşıtı eylemlerini arttırmıştır. 2005 yılında Filistin kökenli saldırılarda ölen İsraililerin sayısı 45'e düşerken (2002'de 452); 8000 İsrail vatandaşı Gazze ve Batı Şeria'dan, İsrail kuvvetleri refakatinde çıkartılmıştır (IISS, TMB, 2006, s. 167).

2006 yılında başlayan İsrail-Hizbullah savaşında, Hizbullah'ın İran'dan edindiği Zilzal-2 (200 km.) füzelerini kullanması, İran ile İsrail düşmanlığının da zeminini genişletmiştir. İran'ın o dönem Hizbullah'a Zilzal-2, Fecr-3 (43 km.), Fecr-5 (75 km.) teslim ettiği rapor edilmiştir (IISS, TMB, 2007, s. 207-210). Bu füzelerle birlikte Hizbullah İsrail'in başkenti Tel Aviv'i hedef alma kapasitesine erişmiştir. 34 günlük İsrail-Hizbullah savaşında, İsrail'e 3970 roket fırlatılmış ve bunların 1.000 tanesi İsrail topraklarına düşmüştür. Yine Hizbullah'ın çift radar güdümlü C-802 Nur anti-gemi füzesini bu savaşta kullanması da Hizbullah'ın, İran tarafından donatıldığını ispatlamıştır. Ayrıca, 2010 yılında Suriye'nin, Hizbullah'a kısıtlı miktarda Scud-D (700 km.) füzesi teslim ettiği iddia edilmiştir. İsrail bu bağlamda 2008-12 yılları arasında oluşabilecek tehditlere karşı *Tefen 2012* planını devreye sokmuştur. Bu plan kapsamında İsrail'i o dönemde en çok tehdit eden durumlar (1) Suriye ile yaşanacak bir konvansiyonel savaş, (2) İran'dan gelecek bir füze saldırısı, (3) komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar ve (4) asimetrik terör ve roket saldırılarıdır (IISS, TMB, 2010, s. 243). Arap-İsrail sorunu 2008 yılında başlatılan Dökme Kurşun operasyonu ile derinleşmeye devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde Hamas ve el-Fetih birleşme kararı alarak Filistin cephesinde birlik sağlamayı hedeflemiştir. Arap-İsrail sorunu bu dönemde de derinleşerek zaman zaman ciddi krizlere dönüşmüştür. Yapılan arabuluculuk faaliyetleri de yetersiz kalırken bu sorun bölgede İsrail'in bazı ülkelerle olan ilişkisini oldukça olumsuz etkilemiştir.

B. Bölgesel İttifaklar ve Küresel Güçlerle İş birlikleri

Körfez savaşının bitmesinden sonra Ortadoğu'da bölgesel diplomasiyi ve küresel aktörlerle ilişkileri belirleyen iki temel faktör, terörizm ve Filistin meselesi olmuştur.

1. Bölge Diplomasisi

Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu'daki etkinliğini giderek arttıran Türkiye, bu dönemin yükselen yumuşak gücü olmuştur (Çandar, 2009). İsrail ile temelleri 1990'larda atılan iş birlikleri zamanla derinleşerek 1996'da Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması ile somutlaşmıştır. Ankara'nın, Tel Aviv'le kurduğu bu yakınlık Ortadoğu ülkelerini rahatsız etmiş ve 1997'de İran ve Arap ülkeleri bu hoşnutsuzluklarını İslam Konferansı Örgütü toplantısında açıkça belli etmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşmalar 2008 (Dökme Kurşun operasyonu) yılına kadar yapılan antlaşmalar ile devam etse de bu durum İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'ya yönelik sert politikalarından dolayı değişmiştir. 2009'da yaşanan Mavi Marmara krizi ve Türk elçi Ahmet Oğuz Çelikel'a İsrail televizyonunda yapılan hakaret sonrasında Türkiye-İsrail askeri iş birliği bu dönem için fiilen sona ermiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin güvenlik alanında başka bir iş birliği de Irak ile olmuştur. Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE 1998 yılında Irak'a doğrudan yapılacak hava

saldırıları için hava sahalarının kullanılmasını yasaklamıştır. Körfez ülkeleri bu iş birliklerini 2001 yılında imzalanan Körfez İş Birliği Konseyi Müşterek Savunma Paktını imzalamıştır. Bu savunma paktı Körfez ülkeleri çıkarlarının ortak doğrultuda olması ancak pakt üyeleri arasında kapasite dengeli dağılmadığından coğrafi yakınlık ve ortak siyasal kültüre dayalı bir Caydırıcılık Arttırıcı İttifak'tır. Yine Suudi Arabistan, Irak'a 2003'te yapılan saldırının uluslararası hukuka aykırı olduğunu öne sürdü ve Filistin hükümetinin dünya devletlerince tanınmasını istemiştir. Bu dönemde Körfez ülkeleri ve Türkiye arasında ilişkiler gelişirken, ortaya ciddi bir İran-İsrail rekabeti çıkmıştır. 2006 yılında Mahmud Ahmedinejad, İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini söyleyerek açıkça İsrail karşıtı bir tehdit söylemi geliştirmiştir (IISS, SS, 2006, s. 7). Türkiye, bu dönemin ilk yarısında İsrail ile ikinci yarısında ise İran ile iş birliği içine girerek iki zıt kutupta da yer almıştır. Ancak Türkiye iki tarafla da kalıcı bir güvenlik ittifakı kuramamıştır.

2. Küresel Aktörlerle İlişkiler

Yeni Dünya Düzeni döneminde küresel aktörler Ortadoğu'nun güvenlik yapısını doğrudan şekillendirmiştir. 1991 Körfez Savaşı, 11 Eylül 2001 saldırıları, 2003 Irak müdahalesi ve bu dönemdeki BM operasyonlarıyla, küresel güçlerin bölgeye doğrudan müdahil olması sebebiyle Ortadoğu ülkeleri bölgenin güvenlik yapısına etki edecek ciddi bir alan bulamamıştır. Ortadoğu devletleri bu dönemde daha çok küresel aktörlerle iş birliği içerisine girerek bu süreci bir kapasite inşa sürecine dönüştürmeye çalışmıştır. Nitekim 1995 yılında Irak ve İran [Nükleer] Rusya ile enerji antlaşmaları imzalamıştır. Rusya İran'ı BM yaptırımlarına karşı da korumaya çalıştı ve bu iki ülke arasındaki derinleşen askeri güvenlik ittifakı sayesinde İran balistik füze kapasitesini arttırmaya devam etmiştir.

Öte yandan ABD'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri, dış yardımlar çerçevesinde genişlemiştir. ABD bu dönem içerisinde İsrail, Mısır ve Ürdün'e ciddi oranlarda dış yardımda bulunmuştur. ABD'nin bölgede en çok silahlandığı Arap müttefiki Suudi Arabistan ile güvenlik iş birliği 11 Eylül saldırılarından dolayı birkaç seneliğine sekteye uğramıştır. 1997-2000 yılları arasında Suudi Arabistan'a 16 milyar dolar silah ihracatı yapılmışken bu rakam 2001-04 yılları arasında 4,7 milyar dolara kadar düşmüştür. 2003 yılında ise George W. Bush, Suudi Arabistan'ın 11 Eylül saldırılarındaki rolünü raporlayan 28 sayfalık belgeleri Suudi Arabistan'ın isteğine rağmen kamuoyuna açmamıştır. Suudi Arabistan'la yaşanan bu gerilime rağmen ABD Körfez'de geniş bir askeri varlığa sahiptir. ABD, 2002 yılında Körfez'de konuşlu 16.000'den fazla askere sahipti (IISS, TMB, 2001, ss. 292-5). Dönemin devamında ise Arap Körfez ülkeleri ile ABD güvenlik ittifakı gelişerek devam etmiştir.

SONUÇ

Ortadoğu güvenlik tarihi, diplomatik güvenlik döneminde Avrupalı güçlerin tekelinde ve sonrasında Soğuk Savaş döneminden itibaren ABD-Rusya ikilisi arasında yapılan güç paylaşımı sonucunda şekillenmiştir. Bölgede lider konumunda olan ülkelerin dahi küresel aktörleri bypass edebileceği bir yapı inşa edilmediği tarihsel analiz sonucunda anlaşılmıştır. Ortadoğu askeri dengesi yaşadığı dönüşümleri de yine küresel güçlerin refakatinde yaşamıştır. Esas itibarıyla Ortadoğu güvenlik tarihi küresel güçlerden edinilen kaynaklarla bir yapı inşa etmekten, bu kaynakları üretme çabasına doğru bir dönüşümün özeti olmuştur. Bu çok boyutlu güvenlik kompleksinin ise bölge ülkeleri arasında sonu

gelmez rekabetlerle değil ancak etkili ve pratik yansımaları olan bir iş birliği ile aşılabileceği gözlemlenmiştir.

Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde yer alan devletlerin askeri harcamalarına dair yapılan inceleme, bölgede yayılcı kuvvet varlığı ile ciddi bir pozitif korelasyon içerisindedir. Devletlerin yayılma aksiyomuna girmelerinin arkasındaki sebeplere bakmaksızın yapılan inceleme nicel anlamda bu ilişkiyi doğrulamaktadır. İsrail ve Irak bölge içerisinde Rusya ve ABD ise bölge dışından gösterdiği yayılma faaliyetleri ile bölgesel askeri harcama toplamında sıçramaları tetiklemiştir.

Şekil 2: Ortadoğu İttifaklar Tipolojisi (20. yy)

Ortadoğu güvenlik kompleksine dair yapılan bu çalışmada bölgede oluşan ittifakların temelde üç ortak parametreye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. İttifak teorilerinin en sık kullandığı iki parametre olan ortak çıkar ve coğrafi yakınlık parametrelerine Ortadoğu bağlamında siyasal kültür olgusu da bu araştırma neticesinde eklenmiştir. Bölgede bu üç unsuru aynı anda barındıran ve koruyabilen ittifakların en uzun süre hayatta kalan ittifaklar olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında siyasal kültürün tamamlayıcısı olan parametreler düşünüldüğünde Ortadoğu özelinde coğrafi yakınlığın daha ayırt edici olduğu ortaya çıkmıştır. Bölge devletleri ortak çıkarlar üzerinden değil coğrafi olarak yakın oldukları devletlerle daha sık ittifak ilişkisine girmiştir. Çalışmanın ulaştığı diğer bir bulgu

ise ortak siyasal kültüre sahip olmayan devletlerarasında oluşan ittifakların, aynı rejim tipi veya etnisiteyi paylaşan devletlerinkine göre daha kısa süre hayatta kaldığıdır. Ortadoğu'da coğrafi yakınlık parametresinin ittifak oluşumunda bu kadar etkin olmasının temel sebepleri, devlet-dışı aktör etkinliği ve sınır geçişkenliği problemleri olabilir. Nitekim bölge devletlerinin çoğunun sınırları çöl toprakları üzerinde ve korunması zor bir özelliğe sahiptir.

Ortadoğu güvenlik tarihi analizinde Arap-İsrail sorununun bir türlü çözülememiş olması üzerinde ayrıca bir başlık açılarak durulmuştur. Bu sorunun hayatta kalmasının temel nedeninin ise İsrail'in stratejik doktrinini uygulayabilmesi için ihtiyaç duyduğu güvenlikleştirme unsurları olduğu görülmüştür. Bu çözümsüzlük, bütün bölge ülkelerinin birbirine karşı işlevsel hale getirdiği bir sürecin doğal sonucuydu. Bölge ülkeleri birbirlerine karşı tehdit algıları oluşmasına izin verip ya da bunu direk sağlayarak kendi güç kazanımlarını bu şekilde meşrulaştırmıştır. Böylece Ortadoğu günümüzdeki yapısına büründü ve kısa vadede herhangi bir bölgesel iş birliği olmayacağı kanısı da literatüre hâkim olan fikir haline gelmiştir.

SUMMARY

This study examines the transformation process of the military balance of power in relation to alliance politics in the Middle East. This inquiry is an attempt to develop certain patterns regarding the current balance of power in the Middle East. There are several lacunas in both Turkish and English literature regarding security and the military balance in the Middle East which has become a hotbed for International Relations discipline. This study forms the first part of a two-staged analysis including the first stage as the period between the WWI and the Cold War's end whereas the second stage is the period between the establishment of the New World Order and the Arab Uprisings. This article utilizes the defence expenditures, military conflicts, regional alliances and global alignments as independent variables within the framework presented in the study. Through these variables, the course of the military balance in the Middle East and the causes behind trend swings are tried to be explicated. A complementary part of this study indicates the alliance typology for the Middle East based on the alliances formed in the last century. The utmost aim of this study is to provide an analysis that presents the military developments and the history of military balance in a methodological summarizing format. The impact of economy, and non-security political processes are omitted as control variables in terms of both feasibility and maintaining the focus in the military domain. The main finding of this study is that the projection of the international political competition plays a transformative role in the region especially during the Cold War; the prolonged Arab-Israeli conflict provided a platform for the Middle Eastern states to challenge the status quo and the alliances are formed mostly on three certain criteria.

Main findings of the study can be epitomized in the following order:

- The political culture of the state plays a certain role on how long an alliance will survive in the Middle East.
- The geographical proximity is the most substantial parameter that promotes the opportunities for alliance formation.
- Common interests of the states seem to affect the preliminary stages of alliance formation with little effect on their longevity.

- The alliances that include all three parameters mentioned above are thought to be the most lucrative, lasting and impactful ones.

With these inferences from a historical perspective, it is important to mention that political shocks such as 1967 War, 1973 Oil Embargo and Arab Spring etc. have lasting effects in Middle Eastern politics. The political and ideological shifts are not quite often in the region as only Egypt, Turkey and Iraq have shown signs of axis shift. However, when a substantial shift occurs in the region, it is illustrated in the study that it also changes the balance of power dramatically especially in the Cold War era. Although this is an encompassing attempt on better understanding the military balance of power in the Middle East, there are still several studies necessary for illustrating the patterns in regional alliance politics.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. H. (1983). *20. yüzyıl siyâsî tarihi 1914-1980* (Vol. 17). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. H. (1989). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları, 1948-1988* (No. 299). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ashton, N. (1998). Britain and the Kuwaiti crisis, 1961. *Diplomacy and Statecraft*, 9(1), 163-181.
- Aydın, F. (2018). Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs. *Eskiyeşi*, (37), 109-125.
- Bailey, C. (2019). *Jordan's Palestinian challenge, 1948-1983: a political history*. Routledge.
- Bar-Joseph, U. (2013). *The best of enemies: Israel and Transjordan in the war of 1948*. Routledge.
- Batuk, C., & Mert, R. (2017). Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2), 129-149.
- Biger, G. (1989). The Shatt-Al-Arab river boundary: a note. *Middle Eastern Studies*, 25(2), 249-252.
- Braut-Hegghammer, M. (2011). Revisiting Osirak: Preventive Attacks and Nuclear Proliferation Risks. *International Security*, 36(1), 101-132.
- Clawson, P., & Rubin, M. (2005). *Eternal Iran: continuity and chaos*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cleveland, W. L. (2018). *A history of the modern Middle East*. Routledge.
- Cohen, H. (2015). *Year zero of the Arab-Israeli conflict 1929*. Brandeis University Press.
- Cohen, M. J. (2014). *Palestine and the Great Powers, 1945-1948* (Vol. 850). Princeton University Press.
- Cordesman, A. H. (2016). *After the Storm: The Changing Military Balance in the Middle East*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Cordesman, A. H., ve Al-Rodhan, K. R. (2006). *Gulf military forces in an Era of Asymmetric Wars*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Çandar, C. (2009). *Turkey's "soft Power" Strategy: A New Vision for a Multi-polar World*. Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.
- Dayan, M. (1966). *Diary of the Sinai campaign*. Harper & Row.
- Fatemi, K. (1982). Leadership by distrust: The Shah's modus operandi. *Middle East Journal*, 36(1), 48-61.
- Ferris, J. (2012). *Nasser's gamble: how intervention in Yemen caused the Six-Day War and the decline of Egyptian power*. Princeton University Press.
- Freedman, L., & Karsh, E. (1991). How Kuwait Was Won: Strategy in the Gulf War. *International Security*, 16(2), 5-41.
- Gawrych, G. W. (2000). *The albatross of decisive victory: War and policy between Egypt and Israel in the 1967 and 1973 Arab-Israeli wars* (No. 188). Greenwood Publishing Group.
- Gibler, D. M. (2008). *International Military Alliances, 1648-2008*. Washington: CQ Press.
- Ginor, I. (2000). The Russians Were Coming: The Soviet Military Threat in the 1967 Six-Day War. *Middle East Review of International Affairs*, 4(4), 32-36.
- Glassman, J. D. (1975). *Arms for the Arabs: The Soviet Union and War in the Middle East*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Gross, N. T., & Metzger, J. (1978). *Public finance in the Jewish economy in interwar Palestine*. Jerusalem: JAI Press.
- Hale, W. (1980). Ideology and economic development in Turkey 1930–1945. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 7(2), 100-117.
- Harkavy, R. E., & Kemp, G. (1997). *Strategic geography and the changing Middle East*. Virginia: RR Donnelly and Sons Co.
- Herzog, C. (1984). *The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East from the War of Independence to Lebanon*. Arms and Armour Press.
- Hinnebusch, R. (2015). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Holcombe, R. G. (1996). Growth of the Federal Government in the 1920s, *The Cato Journal*, 16, 175.
- International Institute for Strategic Studies. (1973). *The Military Balance*, Vol. 73, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1975). *Strategic Survey 1974-1975*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1983). *Strategic Survey 1982-1983*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1986). *Strategic Survey 1985-1986*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1986). *The Military Balance*, Vol. 86 London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1988). *Strategic Survey 1987-1988*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1990). *Strategic Survey 1989-1990*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1990). *The Military Balance*, Vol. 90, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (1996). *Strategic Survey 1995-1996*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2001). *The Military Balance*, Vol. 101, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2002). *The Military Balance*, Vol. 102, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2003). *Strategic Survey 2002-2003*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2006). *Strategic Survey 2005-2006*. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2006). *The Military Balance*, Vol. 106, London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2007). *Strategic Survey 2006-2007*. London: Routledge.

- International Institute for Strategic Studies. (2007). *The Military Balance*, Vol. 107. London: Routledge.
- International Institute for Strategic Studies. (2010). *The Military Balance*, Vol. 110, London: Routledge.
- Jankowski, J. P. (2002). *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Lynne Rienner Publishers.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. Timaş Yayınları.
- Keesing's Contemporary News Archives, 1948-1950*, ss. 9743-44.
- Keesing's Contemporary World News Archive, 1965-66*, s. 21817.
- Keesing's World News Archive, 1969-70*, s. 24019.
- Kerr, M. H. (1971). *The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and his Rivals, 1958-1970* (Vol. 358). Oxford University Press.
- Khadduri, M., & Ghareeb, E. (2001). *War in the Gulf, 1990-91: the Iraq-Kuwait conflict and its implications*. Oxford University Press.
- Khoury, F. J. (1985). *The Arab Israeli Dilemma*. Syracuse University Press.
- Kurtulus, E. N. (2007). The Notion of a "pre-emptive War:" the Six Day War Revisited. *The Middle East Journal*, 61(2), 220-238.
- Laffin, J. (1973). *Fedayeen: The Arab-Israeli Dilemma*. Free Pr.
- Laffin, J. (1982). *The Arab Armies in the Middle East Wars 1948-1973*. Osprey Publishing.
- Laqueur, W. (1974). *Confrontation: The Middle East and World Politics* (p. 51). NY: Bantam Books.
- League of Nations Treaty Series*, vol. 181.
- Lorch, N. (1976). *One long war: Arab versus Jew since 1920*. Jerusalem: Herzl Pr.
- Mangold, P. (2013). *Superpower Intervention in the Middle East (Routledge Revivals)*. Routledge.
- Marr, P. (2018). *The modern history of Iraq*. Routledge.
- McNamara, R. (2004). *Britain, Nasser and the balance of power in the Middle East, 1952-1977: from the Egyptian revolution to the six day war*. Routledge.
- Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M. (2003). An unnecessary war. *Foreign Policy*, (Vol. 134).
- Moore, J. N. (Ed.). (2014). *The Arab-Israeli Conflict, Volume IV, Part II: The Difficult Search for Peace (1975-1988)* (Vol. 139). Princeton University Press.
- Morris, B. (2008). *1948: a history of the first Arab-Israeli war*. Yale University Press.
- Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, A. (1988). *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*. U. Dann (Ed.). New York: Holmes & Meier.
- Mutlu, S. (2011). The Economic Cost of Civil Conflict in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 47(1), 63-80.
- Nordeen, L. O., & Nicolle, D. (1996). *Phoenix over the Nile: a history of Egyptian air power, 1932-1994*. Columbia: Smithsonian Inst Pr.
- Okur, M. A. (2009). Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası. *Bilig*, K15, 48.

- Okyar, O. (1979). Development background of the Turkish economy, 1923–1973. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 325-344.
- Organization for Petroleum Exporting Countries (OPEC), (2011), *Monthly Oil Market Report December 2010*. OPEC.
- Owen, R. (2013). *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge.
- Önder, İ. (1970). "Türkiye Kamu Harcamaları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30 (4), 185-228. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/844/9366>. (Erişim tarihi: 20.01.2019)
- Pappe, I. (1988). *Britain and the Arab-Israeli conflict, 1948-51*. Springer.
- Podeh, E. (1995). *The quest for hegemony in the Arab world: The struggle over the Baghdad Pact* (Vol. 52). Brill.
- Ponížilová, M. (2016). The Impact of Regional Powers' Competition on the Middle East Regional Order. *Central European Journal of International & Security Studies*, 10(3).
- Segal, D. (1988). The Iran-Iraq war: a military analysis. *Foreign Affairs*, 66(5), 946-963.
- Sirrs, O. L. (2007). *Nasser and the Missile Age in the Middle East*. New York: Routledge.
- Spiegel, S. L. (1986). *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan* (Vol. 1). University of Chicago Press.
- Stebbins, R. P., & Adam, E. P. (Eds.). (1976). *American Foreign Relations: A Documentary Record. 1973*. New York University Press.
- Stephen, W. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Ithaca.
- Stockholm International Peace Research Institute. (2018). SIPRI Military Expenditure Database.
- Takeyh, R. (2010). The Iran-Iraq War: A Reassessment. *The Middle East Journal*, 64(3), 365-383.
- Troen ve Shemesh, S. I. & M. ed. (1990). *The Suez-Sinai Crisis, 1956: Retrospective and Reappraisal*. New York: Columbia University Press.
- Tucker, S. C. (Ed.). (2014). *Persian Gulf War Encyclopedia: A Political, Social, and Military History: A Political, Social, and Military History*. ABC-CLIO.
- United States. Arms Control, Disarmament Agency, & United States Department of State. Bureau of Verification. (1999). *World military expenditures and arms transfers*. The Agency.
- USAID, Overseas Loans and Grants, 1946-2017. Erişim adresi: <https://explorer.usaid.gov/reports> (Erişim tarihi: 20.02.2019).
- Wahid, L. (2009). *Military expenditure and economic growth in the Middle East*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*, Ithaca.
- Wetmore, W.C. (1967). "Egypt Seeks New Soviet Missiles", *Aviation Week and Space Technology*.
- Wien, P. (2008). *Iraqi Arab Nationalism: Authoritarian, Totalitarian and Pro-Fascist Inclinations, 1932–1941*. Routledge.
- Woody, C. H. (1934). *Growth of the Federal Government, 1915-1932*. New York: McGraw-Hill.
- Wright, C. (1980). Implications of the Iraq-Iran war. *Foreign Affairs*, 59(2), 275-303.

- Yerasimos, S. (2004). *Ortadoğu'da Batı Emperyalizmi*. (Çev. Şirin Tekeli) İletişim Yayıncılık.
- Yolcu, F. H. (2016). Assessment of Israel's Position in the 1991 Gulf War. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 165-186.
- Yolcu, F. H. (2016). Iran's involvement with Syrian Civil War: Background, reasons and alternatives. *Bilgi Dergi*, 18(2), 35-64.
- Yolcu, F. H. (2016). Ortadoğu'da Silahlanmanın Zirve Noktası 2015-2016. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*, 12(1), 581-611.
- Yolcu, F. H. (2018). Ortadoğu Güvenlik Raporu 2017. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*, 13(1), 493-513.
- Yolcu, F. H. (2019). The Democratizer Army Paradox: The Role of the Algerian Army in Impeded Democratization. *Journal of Asian and African Studies*, 54(7), 1033-1047.
- Zabih, S. (1970). Iran's International Posture: De Facto Nonalignment within a Pro-Western Alliance. *Middle East Journal*, 24(3), 302-318.

Abdülmeçid Dönemi Hürriyet Bağlayıcı ve Kısıtlayıcı Ceza Uygulamalarına Dair Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Poyraz
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
ozlemsahin38@gmail.com

Öz

Tanzimat dönemi ile birlikte hukuk alanında köklü ve ciddi adımların atıldığı bilinmektedir. Yeni yasal düzenlemelerin hukuk camiası içinde yer bulması ve kullanılmaya başlanması bu adımların sadece birkaçını oluşturmuştur. Bu araştırmanın amacı, ceza kanunnamelerindeki ağır cezalar kategorisinde yer alan hürriyet kısıtlayıcı yönü ile sürgün, kalebent ile hürriyet bağlayıcı yönü bulunan prangabent ve kürek cezalarının incelenerek Abdülmeçid döneminde Osmanlı Devleti'nin ağır ceza uygulamalarındaki sorulara cevap aramaktır. Söz konusu cezalar, dönemin ağır ceza anlayışına ilişkin ipuçları içermesi bakımından ayrı bir değere sahiptir. Araştırma soruları olarak ağır cezalar ile suçluların hangi bölgelerden nerelere sürüldüğü, hangi durumlarda zorunlu ikamete tabi tutuldukları, ne sebeple ağır işlerde çalıştırıldıkları ve hangi suç ile bir kalede hapse mahkûm edildikleri meselelerinin aydınlatılması hedeflenmiştir. İşlenen suç çeşitliliğinin cezalandırma türünün belirlenmesinde temel etken olduğu görülmüştür. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın veri kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki döneme ait belgeler oluşturmuştur. Ağır cezalar kategorisinde yer verilen sürgün cezasının incelediğimiz diğer cezalara nispetle daha fazla uygulandığı bulgusuna rastlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülmeçid, kalebentlik, kürek, prangabentlik, sürgün.

An Investigation on the Application of Liberty Binding and Restricting Penalty in the Abdülmeçid Period

Abstract

It is known that radical and serious steps were taken in the field of law with the Tanzimat period. The introduction of new legal regulations within the legal community and the beginning of their use are some of these steps. The aim of this research is to investigate the exile, fortress, shackles, penal servitudes punishments and to reveal the system in the heavy penal practices of the Ottoman Empire during the reign of Abdülmeçid. The penalties in question have a separate value in that they contain clues to the heavy criminal understanding of the period. The questions of the research aim to clarify where the criminals with the heavy penalties were sent, in which cases they were subjected to compulsory residence, for what reasons heavy duty was employed or due to which crime they were

imprisoned in a castle. It has been observed that the variety of crime committed is the main factor in determining the type of punishment. Document analysis approach, one of the qualitative research methods, was used in the research. The data sources of the study are composed of documents belonging to the period found in the Ottoman Archives of the Prime Ministry. It has been found that the exile penalty in the heavy penalties category is applied more than the other punishments we have examined.

Keywords: Abdülmecid, exile, fortress, penal, servitudes and shackles.

GİRİŞ

Ceza verme hak ve yetkisi, devlet başkanı ya da onun görevlendirdiği kişilere ait bir yetki olarak İslam hukukunda yer almıştır. Adaleti gözeterek hukuka uygun ceza vermek, insanları doğru yola sevk etmek, toplumdaki karmaşa ve ihtilafları halletmek devlet başkanının temel vazifelerindedir. İslam hukukunda suçlar, had gerektiren, kısas (diyet) gerektiren ve ta'zir gerektiren cezalar olarak sınıflandırılmıştır (Gökçen, 1987, s. 5-6).

Ta'zir¹ hem şer'i hem de örfi yönü bulunan, dolayısıyla din ile çelişmeyen fakat dini cezalandırma sistemini tamamlayan bir ceza grubu olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı hukuku alanında yapılan çalışmaların detaylandırılması ve aydınlatılması noktasında geniş bir tatbik alanı bulunan ta'zir ceza grubunun önemli bir paydaya sahip olduğu aşikârdır. Bilindiği üzere geçmişte olduğu gibi günümüzde de adalet mekanizmasının güvenilirliği ve işlerliği devletin gücü ile doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. Şüphesiz hukuk sistemi üzerine pek çok araştırma yapılmaktadır. Söz konusu araştırma da bu noktada, Osmanlı hukuku alanında yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Abdülmeccid döneminde her alanda olduğu gibi hukuk alanında da yeni adımların atıldığı bilinmektedir. Söz konusu dönem hukuk anlayışının aydınlatılması için hukuk tarihine kısa da olsa yer vermek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin adalet bakışını anlayabilmek için devletin kurucusu olan Osman Bey'in ilk tayin ettiği memurlardan birinin kadı olması (İnalçık, 2008, s. 36), devletin adalet verdiği önemi ortaya koymaktadır. İlk Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır'dan getirilmiştir. Kadıların, Tanzimat dönemine değin çok geniş kapsamlı yetkileri olup, Tanzimat'tan sonra bu yetkileri azalmış ve Osmanlı'nın son dönemlerine doğru ise tamamen ellerinden alınmıştır (Uzunçarşılı, 1965, s. 87).

Tanzimat'ın ilanından itibaren Osmanlı hukuk sistemi yeni bir safhaya girmiştir. Batı medeniyetindeki gelişmeler doğrultusunda yeni hukuki düzenlemelere gidilmiştir. İlk 1838 yılında olmak üzere ceza kanunnamesi yayınlanmıştır. Bu kanunname biri kazasker, kadı ve naiplere diğeri ise memurlara yönelik olmak üzere iki ceza kanununu şeklinde tasarlanmıştır. Kadıların suiistimallerine set çekmek, rüşvetle mücadele etmek ve memurlarının vazifesini düzgün yapması için kaleme alınmış (Veldet, 1940, s. 170-171) fakat beklentileri tam anlamı ile karşılayamamıştır. 1840 yılında yeni bir ceza kanunnamesi daha yayınlanmıştır. Her iki kanunnamenin teknik ve içerik zihniyeti arasında büyük fark olduğunu ifade etmek mümkündür (Kaynar, 2010, s. 301). Avrupa fikriyatından esinlenerek oluşturulan bu kanunname 1 mukaddime, 13 fasıl (41 madde) ve hatimeden oluşmaktadır. Hükümdar ve devlet aleyhine işlenecek fesatlar, katl, fesat çıkarmak, dövmek, sövmek, mülke tecavüz, rüşvet, irtikap, vergi vermekten imtina, memurlara muhalefet, silah çekme, silah boşaltma, cerh, yol kesme suçlarına yer verilmiş ve cezaları kısas-ı şer'i, siyaseten katl, kürek, sürgün, tekdir, hapis ve memuriyetten çıkarma olarak tayin edilmiştir (Taner, 1941, s. 227). Önemli suçları ihtiva etmeyişi nedeniyle yine yetersiz kalmıştır. Bunu 1851 yılında

¹ Tekdir etme, islah, terbiye etme anlamlarına gelen ta'zir mefhumunu, İslam hukukunda yer alan had ve kısas grubuna girmeyen suç ve günahlarda tayin ve miktarının belirlenme işinin devlet otoritesi yani ulül-emre bıraktığı ceza grubu olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla İslam hukukunun asli kaynaklarında bu ceza grubunun hükümlerine yer verilmemiştir. Ta'zir ceza grubu iki temelde incelenebilir ki bunlardan birincisi; had veya kısas suçu iken, suç unsurlarından herhangi birinin eksik olması veya mağdur ya da yakınlarının suçluyu affetmesi durumunda had ile kısas cezalarının uygulanamaması durumunda suçun ta'zire dönüşmesi durumunda uygulanan cezalar, ikincisi ise had ve kısas grubuna girmeyen ve devlet otoritesi tarafından sınırları çizilerek uygulanan cezalardır. Osmanlı'da en çok uygulanan ta'zir cezaları ölüm, hapis, sürgün, sopa, müsadere, kınama, teşhir, kürek, prangabent, kalabent cezalarıdır (Yurtseven, 2001, s. 272).

yayınlanan diğer bir ceza kanunnamesi takip etmiştir. Bu kanunname ilkinde nispetle daha etraflıdır. Yazılış tarzı bakımından aynı olup bir mukaddime ve 3 fasıldan oluşmuştur. Fasılların her biri adeta birbirinden bağımsız kanunlar halinde tasarlanmıştır. 1840 kanunnamesine sarkıntılık, sarhoşluk, kumarbazlık, kız kaçırma, sahtekarlık, kalpazanlık gibi suçların eklenmesi şeklinde oluşturulmuştur. Diğer kanunnamelerden farklı olarak prangabent cezasına yer verilmiştir. 79 değneğe kadar olmak üzere dayak cezası kabul edilmiş ve bazı hallerde ise dayak cezası hapis cezasına tercih edilmiştir (Taner, 1941, s. 228). Bu kanunnamede temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alındığını ifade etmek mümkündür (Çadırcı, 1997, s. 203-207). Önemli yenilik ve ilerilik arz etse dahi yine de yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine 1858 yılında yeni bir ceza kanunnamesi daha ilan edilmiştir. 1 mukaddime ve 3 baptan oluşan bu kanunname, diğerlerine nispetle çok daha kapsamlı ve etraflı olup 68 yıl boyunca uygulamada kalmıştır (Taner, 1941, s. 230). Birinci bap ammeye yönelik suçlar, ikincisi şahıslar aleyhine işlenen suçlar ve üçüncüsü ise kabahatler olarak tayin edilmiştir. Cinayet, cünha ve kabahat olarak tasnif edilmiştir. Cinayet suçları idam, müebbet veya muvakkat kürek, müebbet veya muvakkat kalebentlik, nefy, müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet; hukuki medeniyetten ıskat anlamına gelen cünha suçları 1 haftadan 3 seneye kadar hapis, muvakkat nefy, memuriyetten tard ve para cezaları; kabahat suçları ise 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ile 100 kuruşa kadar para cezasını ihtiva etmiştir (Taner, 1941, s. 231).

Araştırma, hürriyet kısıtlayıcı cezalar olarak karşımıza çıkan sürgün ve kalebent ile hürriyet bağlayıcı yönü bulunan prangabent ve kürek cezaları ekseninde devletin dönemsel olarak ağır ceza uygulamalarındaki sistemi ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Suçluların nasıl ıslah edildiği, ailelerin bu cezalardan nasıl etkilendiği, cezaların süreleri ve cezalara ne şekilde son verildiği gibi konular hakkında bilgi sunulacaktır. Osmanlı'da sürgün, genel çerçevede iki şekilde uygulanmıştır. Bunlardan ilki iskân siyasetinin gereği olarak uygulanan ve cezalandırılma mahiyeti taşımayan toplu sürgün uygulaması, diğeri ise suç işleyen bireylerin buldukları bölgeden uzaklaştırılıp, başka bir bölgede belli bir süre için yaşamaya mahkûm edilmesi durumudur (Daşcıoğlu, 2010, s. 167-168). Devlet kuruluş ve yükseliş döneminden itibaren yeni fethedilen topraklara, merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek amacı ile konar-göçer Türk unsurunu sevk etmiş ve yerleştirme politikası olarak sürgün yöntemine sıklıkla başvurmuştur. Aşiretlerin cezalandırılması amacıyla da yapılan bu yer değiştirme hareketi ile yerleşik ahalinin korunması hususuna önem verilmiştir (Halaçoğlu, 2014, s. 137).

Osmanlı Devleti ağır cezalar kategorisinde yer alan sürgün, kalebent, prangabent ve kürek cezaları ile suçluların ıslah edilip topluma kazandırılması ve yapılan olumsuz davranışlar neticesinde verilen ağır cezaların yaptırımı ile aynı fiilin başkaları tarafından da ifa edilmesini önlemeyi amaç edinmiştir. Uygulanan cezalar ile devletin kurumsal yapısına zarar veren ya da toplumda huzursuzluğa sebep olan şahısların öncelikle bu davranışlarından arınmaları ve bir daha suç eylemine karışmamaları sağlanmaya çalışılmıştır. İdam cezaları dışında uygulanan cezaların bütününde bu amaç gözetilmiştir. Yerel yöneticilerin, suçluların benzeri davranışları bir daha yapmayacağına kanaat getirmeleri halinde, merkezden serbest bırakılmalarına dair irade talep edebilmeleri bunun göstergesidir.

Ağır ceza kategorisinde yer verilen ceza çeşitlerinde ıslah-ı nefis ibaresinde yer verilmiştir. Dolayısıyla ceza süreleri muğlak bırakılmış, cezalar belirli bir süre için ya da süresiz olarak uygulanmıştır. Suçlu bulunan şahıs muvakkat olarak gönderilmiş ise ıslah-ı

nefs edinceye dek, müebbet olarak gönderilmiş ise ömür boyu kendisine uygun görülen cezayı çekmeye mahkûm edilmiştir. Cezalandırılma uygulamasında şahışların nefsinin ışlah etmesi beklendiğinden tek tip ve belirli süreli bir ceza uygulamasından söz etmek mümkün değildir. Tanzimat'ın üzerinde durduğu prensiplerden biri de cezaların bireyselliği yani suçu kim işlemiş ise cezanın yalnız ona çektirilmesi meselesidir (Taner, 1940, s. 224). Ailelerin bu cezalardan asgari seviyede etkilenmesine dikkat edilmiştir. Ceza alan şahışların ailelerine bakacak kimsesi olmadığı durumlarda cezaların iptal edilmesi ya da cezalarda indirim yapılması aile bütünlüğüne verilen önemi gösteren özellikler olarak karşımıza çıkmıştır.

Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle değişen hukuk anlayışı çerçevesinde kanunnamelerde yer verilen ağır cezalara (sürgün, kalebent, prangabent ve kürek) devletin yaklaşımı ve ceza sistemi içerisindeki yerlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ağır ceza uygulamalarının aydınlatılması yönünde çok fazla çalışma yapılmamıştır. K. Daşcıoğlu, A. Acehan, M. . Uluçay, E. Taşbaş sürgün cezaları, G. Alan kadın sürgünler, N. Erim kalebentlik cezaları ile ilgili eserler verirken, biz hürriyet bağlayıcı cezalar olan sürgün, kalebent ile hürriyet bağlayıcı olan prangabent ile kürek cezalarını inceleyerek Abdülmecid dönemi ağır ceza anlayışındaki boşluğu dolduracağız.

Abdülmecid Dönemi Ağır Cezalar

İslam hukukunda ta'zir ceza grubu içerisinde yer alan ağır cezaların suç ya da cezasına dair bilgilere yer verilmemiştir. Bu suç grubuna verilecek cezayı ull-emr tayin etmiş (ok; Mumcu; Bozkurt, 2016, s. 101-102); dolayısıyla takdir hakkı padişaha bırakılmıştır. Teşhir, dayak atma, para cezası, kürek cezası, kalebentlik, sürgün gibi cezalar bu türden cezalar içerisinde yer almıştır. İhtardan idama kadar geniş bir tatbik alanı mevcuttur (Akgündüz, 1990, s. 8).

Hz. Ömer zamanından itibaren hukuksal anlaşmazlıkları çözme amacıyla şeriatı iyi bilen ve mahkmiyeti bulunmayan Müslümanlar arasından kadılar tayin edilmiştir (ok; Mumcu; Bozkurt, 2016, s. 102-103). Osmanlı Devleti'nde de kadılar, kadılık bölgesinde meydana gelen basit, gündelik ve sıradan suçlar olarak nitelendirebileceğimiz suçların tespitini yapmış, cezasını ise yerel yöneticiler uygulamıştır. nemli görülen hallerde kadılık tarafından durum merkeze gönderilip, divana havale edilmiş, buradan konu ile alakalı ferman ya da buyuruldu düzenlenmiş ve tekrar kadılara sevk edilerek ceza uygulamasına geçilmiştir (Erim, 1984, s. 80).

16. yüzyılda Osmanlı donanmasının büyümesine bağlı olarak artan kürekçi ihtiyacının karşılanması için kürek cezasına sıklıkla başvurulmuşken (Erim, 1984, s. 81), 18. yüzyılda bu ihtiyacın azalması sonucu diğer cezalara ağırlık verilmesi gibi Osmanlı Devleti'nde cezalandırma şekilleri zamanın ihtiyaçları doğrultusunda değişkenlik arz edebilmiştir.

A. Cezalandırılma eşitleri

Araştırmanın ilk temel ayağını cezalandırılma eşitleri meselesi oluşturmuştur. Bu kategoride incelemeye konu olan ağır cezalar derecelerine göre sınıflandırılmış ve dört alt kategoriye ayrılmıştır. Bunlar sürgün, kalebent, prangabent ve kürek cezalarıdır.

1. Sürgün Cezası

Tanzimat'tan sonra ilan edilen 1840 Ceza Kanunnamesi'nin 4/2 maddesinde devletin yasakladığı maddelere cesaret eden olur ise birinin mal ve mülküne tasallut veya hilaf-ı rıza

harekete cesaret etmesine binaen memuriyetten tard ve ihraç ile memlekette başka mahalle nefy ve tağrib şeklinde yer verilmiştir (Kaynar, 2010, 306). Daha sonra yayınlanan ceza kanunnamelerinde de sürgün hükümleri yer almıştır (Akgündüz, 1990, s. 10). Abdülmecid dönemine ait incelediğimiz belgelerden yola çıkarak sürgünün ağır cezalar içerisinde en fazla başvurulan cezalandırma şekli olduğu çıkarımına gidilmiştir. Bu ceza ile suçlular bulunduğu bölgeden uzaklaştırılmış ve belirlenen süre içerisinde gönderildiği bölgede, nefisini islah edinceye dek, yaşamıştır. Suçlular gönderildiği bölge sınırları içerisinde serbestçe yaşayabilme imkânına sahip olmuştur. Muvakkat cezalar 3 aydan 5 yıla kadar verilebilmiştir (Kaynar, 1940, s. 307-311). Kalebent olan birisinin cezası sürgüne çevrildiği takdirde ise ceza süresi on beş yılı bulabilmiştir (Gökçen, 1987, s. 69).

Dönemde sürgün cezasına sebep olan haller olarak; Tanzimat'a yönelik isyan girişimleri, kendi halinde olmamak, fitne ve fesat olmak, düzeni bozmak, eşkıyalık, halkı kıskırtmak, firar, rüşvet, iftira atmak, ahaliden zorla para almak, alacağından fazla para talep etmek, katl, haneye tecavüz, ırza tecavüz, hakaret ve küfür, yardım ve yataklık, cemaat ile iyi geçinmemek, hırsızlık, resmi evrakta sahtecilik gibi suçlar karşımıza çıkmıştır. Devlet memurlarının da bu cezalara çarptırıldığı görülmüştür. Kimi memurlar maaşı kesilmeden, ailesi ile birlikte sürgüne gönderilmiş ve gittikleri yerlerde müreffeh fakat küskün bir hayat yaşamıştır. Kimi memurlar çok kısıtlı eşya ile sürgüne gönderilmiş ve sadece kendisine tahsis edilen aylıkla geçinmeye mahkûm edilmiştir. Diğer bir kısmı ise sadece giyecek elbisesi verilerek, sürgün bölgesinde zor ve sıkıntılı bir hayat sürdürmüş ve zorunlu ikamete tabi tutulmuştur (Uluçay, 1951, s. 508). Devlet memurları sürgüne gönderilmeden önce rütbeleri de feshedilmiştir. Bununla alakalı olarak 1839 yılında Tırnova Odunpazarı kazası müdürü Salih'in (A.DVN, 51/7) rütbesi feshedilerek sürgüne gönderilmesi, 1844 yılında Harem-i Hümayun Türbedarlığı görevinde bulunup, Rikab-ı Hümayun kapıcıbaşılığı görevine getirilen Hüseyin Ağa'nın uygunsuz hareketleri nedeniyle (İ.DH, 82/4134) rütbesinin feshedilip Edirne'ye sürgüne gönderilmesi ve 1853 yılında Meclis-i Vâlâ üyelerinden olan Osman Paşa'nın (İ.DH, 457/30321) rütbesinin feshedilip sürgüne gönderilmesi meseleleri ile karşılaşmıştır.

Usule aykırı hareket etmek devlet memurlarının sürgün sebeplerindedir. 1853 yılında Sındırgı, Bigadiç ve Kepsut kazaları müdürleri ile meclis azalarının, asakir-i redife maddesine uymayarak, ertelemeleri olduğu halde 142 nefer askeri, usule aykırı olarak göndermeleri üzerine görevlerinden ihraç edilmişlerdir. Ardından Sındırgı ve Bigadiç kazaları naiplerinin 6 ay müddetle Balıkesir'e, Kepsut naibinin ise 4 ay müddetle Mihaliç'e sürgüne gönderildiği (İ.MVL, 290/11568) tespit edilmiştir. Bu gibi hallerde sürgüne gönderilmeden önce suçluların borçlarını ödemesi beklenmiştir. Bu nedenle devlet vekil tayini yapabilmıştır. 1853 yılında Bursa'ya sürgüne gönderilmiş olan Behkeli Mehmet Paşa, Saraylı Fazıl Paşa ile Madenli Derviş Bey'in borçlarının tespit edilip ödenmesi amacıyla Hüdavendigâr valisinin vekil olarak tayin edilmesi (İ.MVL, 288/11443) bununla alakalı olarak karşımıza çıkan meselelerden olmuştur.

Medrese talebeleri ya da şeyhlere de sürgün cezaları uygulanmıştır. Nasiri Şeyhî Abbas'ın 1848 yılında terbiye edilmesi için Sinop'a sürgüne gönderilmesi (İ.MVL, 76/2175), 1858 yılında ise Manastır sakinlerinden ve ulema talebesi olan Abdullah Efendi'nin hocası İbrahim Efendi'nin dersinden uzaklaştırılarak Pirlepe kazasına sürgüne gönderilmesi (İ.MVL, 396/17231) karşımıza çıkan meselelerdendir.

Suçun bireyselliği ilkesine önem verilmiştir. Üst düzey yöneticilerin aile bireyleri suç unsuruna karıştığı takdirde sadece suç işleyen şahıslar cezalandırılmıştır. 1858 yılında Sayda

Defterdarı Mustafa Efendi'nin oğlu Ali Bey'in, gardiyan Andon'u değnekle döverek öldürmesi üzerine Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesi meselesi ile karşılaşmış ve devlet memuru olan babasının ise görevini ifa etmeye devam ettiği tespit edilmiştir (A.MKT.MHM, 150/4). Ailelerinin mağduriyet yaşamamasına da önem verilmiştir. Bu nedenle kimi zaman suçluların aileleri ile sürgüne gönderilmelerine de izin verilmiştir. Aile fertleri ile beraber sürgüne gönderilmiş olan suçlular, uzun süre sürgünlük yaşadıkları bölgede tutunup, cezasını tamamladığı halde memleketine dönmek yerine sürgün bölgesinde yaşamaya devam etmiştir. 1861 yılında Musul'dan sürgüne gönderilen kalabalık bir ailenin yaklaşık 5-6 senedir sürgün bölgesinde olup bölgede yaşamaya devam etme isteklerini bildirmesi bunun örneklerindedir. Bölgede tutunmuş olduklarını öne sürerek Musul'da kalan mülklerinin başkasının eline geçmeden satılması için talepte bulunmuşlardır. Bu amaçla bir mübaşir tayin edilmiş ve küçük kardeşleri ile birlikte onun bölgeye gönderilmesine onay verilmiştir (MVL, 928/31).

Menfiler² sürgüne gönderildikten sonra geride bıraktıkları mal ve mülklerinin tahsilini de talep edebilmiştir. Bu durumlarda, malların tespit ve tayini için mübaşir ataması yapılmıştır. 1853 yılında Konya sancağı Sarıkeçili ve Denizli aşiretlerinden Silifke kazasına sürgüne gönderilmiş olan Ali Ağa'nın, kalan mallarının tayin ve tespiti için mübaşir tayin (İ.MVL, 288/11463) edilmesi bunu doğrular niteliktedir. 1850 Ceza Kanunnamesinde sürgünde mal ve mülkü bulunan erkek ya da kadın suçluların, vefat etme ve herhangi bir yakını bulunmaması durumunda terekesinin beytülmale ait olması hükmüne yer verilmiştir (A.MKT.MVL 19/80). Sürgün mülkünü bağışlayacak olan şahsın herhangi bir engeli yok ise mahallesi imamı, muhtarları ve birkaç nefer ahali ile mahalle mahkemelerinden birine gidip ya da gitme gücü olmayıp engeli bulunduğu takdirde ise mahkemeden bir kâtip gönderilip imam, muhtar ve yerel ahalden birkaç kişiden oluşan heyete; akli başında, şuuru yerinde ve gönül rızasıyla vasiyetini verdiğini beyan ederek (A.MKT.MVL 19/80) bağışta bulunacaktır. Durumun Meclis-i Vâlâ ve Maliye Hazine-i Celilesi'ne bildirilmesi karara bağlanmıştır.

Menfalarında maddi güçlük çeken menfiler ile alakalı günlük yevmiye miktarı üzerinden maaş tahsisi uygulamasına gidilmiştir. 1860 yılında Cidde kaymakamı İbrahim, Yusuf Patacı, Ömer Barok ve 19 nefer askerin Kıbrıs'a sürgüne gönderilmeleri üzerine askerlere yevmiye tahsisine onay verilmesi meselesinde (A.MKT.MHM, 175/4), askerlerin ziyadesiyle maddi güçlük çektikleri belirtilerek her birine günlük birer çift ekmek bedeli olan birer kuruşun (A.MKT.MHM, 164/56) tahsisine izin verildiği anlaşılmaktadır. Sürgüne gönderilen menfilerin geride bıraktıkları aileleri maddi güçlük yüzünden mağdur olduğunda da aynı uygulama geçerli olmuştur. 1851 yılında Cizre sancağından Bedirhan Bey ile Şeyh Azrail'in Girit'e sürgüne gönderilmeleri üzerine mağdur olan ailelerine 150 kuruşluk maaş tahsis edilmesi (A.AMD, 28/18) karşımıza çıkan meselelerdendir. Cizre Hâkimi olan Bedirhan Bey'in Osmanlı Devleti'nin Nizip Savaşı (1839) sonrası merkezi otorite boşluğu ve halkın da devlete karşı tutumundan yararlanarak bölgeyi hakimiyeti altına almak için isyan ettiği bilinmektedir (Öğün, 2010, s.33-43)³.

² Nefy olunmuş, memleketten sürülmüş, icla olunmuş ve sürgün edilmiş kimse anlamına gelmektedir (Sami, 1996, 1419).

³ Aşiretçilik geleneğinin etkin olduğu Cizre bölgesinde Bedirhan Bey, devlete karşı asi tavrını gün geçtikçe artırmış ve başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından Bedirhan Bey asi ilan edilmiştir. Aynı aileye mensup yeğeni İzzeddin Şir Bey'in Osmanlı safında yer alması isyanın bastırılması noktasında devlete ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Ardından Diyarbakır, Van, Muş, Hakkâri, Cizre, Bohtan ve Mardin sancaklarından oluşan yeni bir eyalet oluşturulmuştur. Sultan Abdülmeccid'in söz konusu bölgenin gerçek fatihi olduğunu vurgulamak üzere bu eyalete 1847 yılında Kürdistan adı verilmiştir.

Menfilerin sürgüne gönderildikten sonra, özel durumlarda memleketlerine dönebilmelerine izin verildiği de tespit edilmiştir. Bu gibi hallerde yol harçlıkları da devlet tarafından karşılanmıştır. 1848 yılında Maçın'e sürgüne gönderilen Boyarlar'dan iki kişinin memleketlerine gönderilmesi için ruhsat verilip, her ikisi için de 1500 kuruş yol harçlığı tahsis edilmesi bunu kanıtlamaktadır. Memleketlerine iade sebepleri; birinin çok genç yaşta olup hava değişikliğine ihtiyacı olduğunun düşünülmesi, diğerinin ise Yaş'taki çiftlikleri tamamen zapt edilip, konağına hastane yapıldığından ailesinin muhtaç duruma düşmesi olarak belirtilmiştir. Muhtaç durumda kalan aileye aylık 200 kuruş maaş tahsis edildiği de anlaşılmaktadır (İ.MSM, 66/1896). Bu noktadan hareketle ailenin sürgün nedeniyle yaşadığı mağduriyetin giderilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Menfilerin çeşitli gerekçelerle sürgün yerlerinde değişiklik yapılabildiği de tespit edilmiştir. 1860 yılında İstanköy kalesine sürgüne gönderilmesine karar verilen Gaffar'ın Türkçe bilmediği gerekçesi ile menfasının⁴ Kıbrıs olarak değiştirilmesi (İ.DH, 450/29733), 1861 yılında Rodos'a sürgüne gönderilmiş olan Farukizade Abdülhadi Efendi'nin göğüs hastalığına yakalanmış olması nedeniyle sürgün yerinin Mekke-i Mükerrerme olarak değiştirilmesi (İ.DH, 479/32190) bunu kanıtlar nitelikteki verilerdendir. Dolayısıyla zorunlu görülen haller olarak ifade edebileceğimiz gönderildiği bölgenin dilini bilmeme ve sağlık problemleri gibi nedenler yer değiştirmenin temel sebebi olmuştur. İşlenen suçun büyüklüğüne göre bazı durumlarda menfilerin, memleketine ayak basmama şartı ile sürgüne gönderildiği de tespit edilmiştir. 1840 yılında Trablus'ta ahali reisi olan Mehmet, Kürt Mehmet ve mülki müfettiş Abdülislam'ın memleketlerine ayak basmamak üzere Der-saadet'e sürgüne gönderilmeleri (HAT, 453/22439) bununla alakalıdır. Yine bir başka meselede ise 1854 yılında Selanik serserilerden olup, bölge halkına her türlü fenalığı yapan Rahofçalı Ferhat, Abdullah, Sait ve Prizren Topalak karyeli Selim'in memleketlerine ayak basmamak üzere Kıbrıs'a sürgüne gönderilmeleri (İ.MVL, 302/12370) ile karşılaşılmıştır.

Menfilerin menfalarına sevk edilebilmesi işinin, belli bir bütçe tahsisini gerektirdiği aşıkardır. Bütün bu nakil işlemleri için gerekli olan masrafların Maliye Nezaret'i'nden Zaptiye Nezaret'i'ne havale edilerek gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Temmuz ile Eylül 1852 (1268) dönemi arasındaki toplam masraf olan 9.650 kuruşun 6.472 kuruşu gemi masrafı, 3.064 kuruşu sürgün ve 114 kuruşun ise hesapta olmayan çeşitli masraflar için tayin edilip Maliye Nezaret'i'nden talep edildiği anlaşılmaktadır (İ.DH, 264/16477). Yine 1854 yılında çeşitli yerlere sürgüne gönderilen menfilerin gemi vb. sevkiyat masrafları nedeniyle ortaya çıkan 430,5 kuruşun aynı şekilde havalesinin de (İ.MVL, 303/12409) gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Menfilerin menfalarına sevki mübaşir tayini ile yapılmıştır. Menfinin memuriyetteki konumuna binaen yeterli sayıda kavvas⁵ adı verilen silahlı çavuş da bu amaçla görevlendirilmiştir. Mübaşir ile çavuşların masrafları yine devlet tarafından karşılanmıştır. 1847 yılında Ayvalık'ta meydana gelen kargaşada parmağı olan birkaç kocabaşın sürgüne gönderilmesi meselesinde, suçlulara eşlik etmek üzere Selami Efendi (mübaşir) ile 5 kavvas (silahlı çavuş) görevlendirilmiş ve onların 5 günlük masrafları için 7.500 kuruş harcırah belirlenmiş ve havalesi yine aynı şekilde gerçekleştirilmiştir (İ.MSM, 83/2361).

Elde edilen verilerden ulaşılan bulgulara göre dönemde başvuru alan ağır cezalardan olan sürgün cezasının diğerlerine nispetle daha fazla olduğu ve bu cezaya ağırlıklı olarak başvurulduğu çıkarımına gidilmiştir.

⁴ Nefy sürgün yeri, menfi sürgün edilen, menfa sürgün yeri anlamlarına gelmektedir (Sami, 1996, s. 1418-1419).

⁵ Büyük amirler hizmetinde çavuş, emir çavuşu (Sami, 1996, 1086).

a. Sürgün Yerleri

Araştırma sorularından biri de ağır cezalar ile suçluların hangi bölgelerden nerelere sürüldüğü meselesinin aydınlatılması olarak belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle sürgün yerlerinin belirlenmesinde suçun mahiyeti, niteliği, suçlunun makam ve mevki veya statüsünün göz önüne alınıp alınmadığı gibi temel sorunlar irdelenmiştir. Karşılaştığımız meselelerde devlet görevlilerinin ulaşım imkânları zor ve kısıtlı olan adalara sürgüne gönderildiği anlaşılmıştır. Bununla alakalı olarak, 1853 yılında Erzurum Tercan kazasından Selanik'e müderris Halet Bey'in işleri ile ilgilenmek üzere gönderilen Kör Ali adlı şahsın, daha sonra Yusuf Paşa'nın valiliği döneminde bölükbaşılığı görevine getirilmesi ve bu görevde iken Siroz bölgesinde ırz ve namus gibi uygunsuzluklara cesaret etmek bir yana, Selanik bölge halkını 15-20 bin kuruş dolandırıp, 4-5 senedir halkı bezdirdiği meselesi ile karşılaşılmıştır. Suçunun tespit edilmesi üzerine Kör Ali adlı şahıs, Kıbrıs adasına müebbet olarak sürgüne gönderilmiştir (İ.MVL, 293/11785). Ağır suçlarda menfilerin kaçma riskini azaltabilmek için çoğunlukla sahil kaleleri veya adalar tercih edilmiştir. Adaların kısıtlı imkânlarla sahip olması da tercih edilme nedenlerindedir. 1853 yılında Cebel-i Garbiye'de itaatsizliğe cüret etmiş olan Nalut, Kabav ve Havamid kazaları ahalisinden 50 kadar kişinin yakalanarak Trablus'ta hapsedilmesi ve prangabent olarak ceza çekmeleri ardından Mihaliç'e kalebent olarak gönderilip, 4-5 ay sonra ise Girit'e gönderilmeleri (İ.MVL, 303/12447) bunu kanıtlamaktadır.

Sistemli bir sürgün politikasının takip edilip edilmediği, güzergahların tesadüfen mi yoksa sistemli olarak mı seçildiği sorularına da yanıtlar aranmaya çalışılmıştır. Hafif suçlarda yakın yerlerin, gelişmiş şehirlerin ya da eyalet içinde farklı bölgelerin seçildiği bulgusuna ulaşılmıştır. 1847 yılında Nevşehir sancağı Ürgüp kazası ileri gelenlerinden ve Rum taifesinden olan Hacı Sitte adlı zimminin, asayiş ihlal eden tavırlar sergilemesi üzerine, 5 ay müddetle Kayseri'ye (A.DVN, 26/90) sürgüne gönderilmesi meselesinde asayiş ihlali meselesindeki sürenin kısıtlılığı ve bölgenin yakınlığı bunu kanıtlamaktadır. 1854 yılında Divriği kazası müdürü olan Abdi Efendi'nin düzeni koruyamaması nedeni ile azledilerek, Abdülkadir Ağa, Molla Mehmet, Mehmet Ağa ve Hüseyin Bey zade Emin Ağalar ile eyalet içinde uygun kazalara gönderilmeleri meselesinde (İ.MVL, 309/12843) de yine yakın bir sürgün bölgesinin seçildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla suç dereceleri hafif ise ceza sürelerinin kısa, ceza yerlerinin ise yakın bölgelerden seçilmiş; suç derecesi ağırlaştığında ise ceza sürelerinin uzayıp, ceza bölgeleri de uzaklaşmıştır. 1853 yılında Selanik Pazargah nahiyesindeki Kargı Gül mahallesinde hırsızlık suçu işleyen Arif, Sofiler mahallesinden Ali, Kuzelli mahallesinden Salih adlı şahısların ahaliye zarar verip, İnkil velet Dimo adlı zimminin 500 kuruşunu da gasp edip, firar etmeleri, Ali ile Arif'in yakalanması, Salih'in ise ele geçirilememesi Salih'in kardeşi Abdullah Pehlivan'ın kardeşini getirmek şartıyla süreli şekilde tahliye olunması, fakat bu kez de Abdullah Pehlivan'ın geri dönmeyip 2 ay kadar gezdikten sonra Kürt Ali, Ahmet, Salih ile birleşip, Papaz Dimo'yu katledip yine firar ettikleri (İ.MVL, 302/12336) tespit edilmiştir. Bu kez de Selanik'te 1854 yılında Salih, Mahmut, Kürt Ali, Topal Ali, Zeynel, Hacı Ali, Tabaka oğlu Ali, Turşuluk oğlu Ali ve Abdi adlı şahıslar yine fakirlere musallat olmuş, akçesini gasp ettikleri Engel'i, hanesine girdikleri Simyob'u ve babasını katletmişlerdir. Suç çetesi haline gelen suçluların ele geçirildikten sonra Selanik'ten Magosa'ya yani uzak bir bölgeye, kalebent olarak gönderildikleri (İ.MVL, 302/12336) bulgusuna ulaşılmıştır. Kıbrıs'ın şartları açısından en ağır kalebentlik bölgesinin Magosa kalesi olduğu bilinmekte (Taşbaş, 2012, 194) olup bu nedenle

bölgenin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sürgün politikasında sistemselsel bir düzen anlayışından bahsetmek mümkün görünmektedir.

Memleketi dışında yaşayan suçluların, sürgün cezaları alma durumunda kendi memleketlerine de gönderilebildiği bulgularına rastlanmıştır. 1844 yılında Mosis velet Agop adlı zimminin Der-Saadet'e gelmek üzere memleketi Ankara'ya sürgüne gönderilmesi (A.DVN, 3/77) bunu doğrulamaktadır. Sürgündeyken ikinci bir suç işlendiği takdirde suçluların başka bir sürgün bölgesine gönderildiği verilerine ulaşılmıştır. Konya'da sürgünde bulunan Kör Hacı İlya, Yağcı oğlu Yuvaki adlı zimmelerin, fakirlerin mallarını yağmalayıp, eziyetle almaya devam etmekte olduğundan 1847 yılında ikinci bir sürgün bölgesine daha gönderilmesi (A.DVN, 32/8) bunu kanıtlamaktadır. Bu bölge, birinciye nispetle daha uzak ve şartları daha ağır bir bölge olarak seçilmiştir. Elbistan kazası köylerinden Yapalak Kebir sakinlerinden Molla Hasan'ın ilk sürgün bölgesinin Sivas'ın Darende kazası iken, ikinci sürgün bölgesinin 1847 yılında Güzelhisar-ı Aydın olarak belirlenmesi (A.MKT, 103/80) bunu doğrulamaktadır. Bazen bu gibi ikinci suç işleme hallerinde memleketine bir daha ayak basmama şartı da getirilebilmiştir. Firar girişimlerini engelleyebilmek için ailelerin de menfalara gönderilebildiği verilerine ulaşılmıştır. Bununla alakalı olarak sürgün süresini tamamlayıp, ıslah-ı nefis etmemiş olan Hüseyin Bey'in firar etme ihtimalini ortadan kaldırabilmek için önlem amacıyla 1848 yılında eş ve çocukları ile beraber Girit'e sürgüne gönderilmesine onay verilmesi (İ.DH, 172/9205) meselesi karşımıza çıkmıştır.

Menfeler sürgün bölgelerine karayolu ile gidecek ise değişik yollar takip edilmiş ve coğrafi açıdan ulaşımı en uygun olan nakil aracı seçilmiştir. Deniz aşırı sürgünler için ise limanlar ve sahil kentleri kullanılmıştır. Ege ve Marmara adalarına yapılacak sürgünlerde, çoğunlukla İstanbul ve Gelibolu limanları kullanılırken, Anadolu'dan yapılacak sürgünler için ise Mersin limanı tercih edilmiştir (Acehan, 2008, s. 18). Karşılaştığımız belgeler ekseninde dönemde 68 adet sürgün yeri saptanmıştır. Verilere dair bilgiler Tablo 1 ve Şekil 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Abdülmecid döneminde sürgün bölgeleri

Adana	Bozok	Güzelhisar-ı Aydın	Kütahya	Sinop
Akşehir	Bursa	Hadim	Magosa	Siroz
Amasra	Çıldır	Hanya	Mardin	Sis
Amasya	Çankırı	Hicaz	Merzifon	Sivas
Amediye	Çarşamba	İstanköy	Midilli	Tilos
Ankara	Darende	İzmir	Mihaliç	Tokat
Aynaroz	Denizli	Karahisar-ı Gölhisar	Niş	Trablusgarp
Bağdat	Dimetoka	Karahisar-ı Sahip	Pirlepe	Trabzon
Balıkesir	Diyarbakır	Kavala	Rodos	Tur-i Sina
Banaluka	Drama	Kayseri	Sakız	Van
Beyrut	Edirne	Keftire	Samsun	Varna
Bilan	Erzurum	Kıbrıs	Sayda	Vidin
Bolu	Girit	Konya	Selanik	
Boyabad	Güzelhisar	Küçük Çekmece	Silifke	

Tablo 1'de görüldüğü üzere sürgünler yoğunluklu olarak Anadolu coğrafyasına yapılmıştır. Mükerrer sürgün bölgelerinin varlığı sistemselsel bir sürgün politikasının takip edildiğini ortaya koymaktadır. Tespit edilen mükerrer sürgün bölgeleri; Adana (3), Ankara

2. Kalebentlik Cezası

Kale ve bend⁶ kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş olan kalebentlik kelimesi, kaleye bağlanmış anlamına gelmektedir. Terim olarak “Bir kalenin dahilinde serbest gezip ancak dışarısına çıkmamağa mahkûm kabahatli” anlamındadır (Sami, 1996, s. 1079). Ceza olarak ise suçlu bulunan şahsın, bir kaleye gönderilip, orada yaşamaya mahkûm edilmesi; kale içinde serbestçe gezebilme imkânına sahipken, dışarı ile irtibatına izin verilmemesi durumudur. Osmanlı ceza hukukuna özgü bir ceza şekli olan kalebentlik cezasına ta’zir cezası kategorisinde yer verilmiştir. Ticarî hayata hile karıştıran kimselere uygulanagelen bir ceza türü olduğunu ifade etmek mümkündür (Yurtseven, 2001, s. 286). Kalebentlik cezası alanların yeni bir suç işlemesi durumunda cezası küreğe çevrilmiştir (Avcı, 2004, s. 122). Kalebentlik cezasına 1858 Ceza Kanunnamesinde yer verildiği bilinmektedir. Bu kanunname cezanın muvakkat olma durumunda 3 yıldan 5 yıla, müebbet olma durumunda ise ölünceye dek ibaresine yer verilmiştir (Taner, 1941, s. 231). Hüküm tasdik olduktan sonra suçlu devletçe tayin olunan etrafı surlarla çevrili kaleleri olan şehirlerle gönderilmiş ve burada cezasını çekmiştir. Mükerrer suçlarda suçlu daha önce hapis cezası alıp ıslah olmamış ise infazın tarzı ağırlaşmış, kalebentliğe dönüştürülmüştür (Akgündüz, 1989, s. 179).

Kalebentlik cezası alan suçlular prangaya vurulmamış, meşakkatli işlerde çalıştırılmamış, teşhir edilmemiş ve hatta hapsedilmemişlerdir. Kale içerisinde bir araya gelerek sohbet edebilmiş, ibadetlerini yapabilmiş, gündüz yanlarında memur bulunmak kaydıyla işlerini halledebilmiş ve hatta halk ile görüşüp konuşabilmiş; gece ise mutlaka kalede bulunmak üzere hapsedilmişlerdir (Gökçen, 1987, s. 61). Belgelerden elde edilen veriler sonucunda kalebentlik cezası gerektiren haller uygunsuz hareketler, serseri hareketler ve eşkıyalık suçları olarak tespit edilmiştir. Şahısların işlediği suçlar açık ve ayrıntılı surette anlatılmamış genel başlık altında verilmiştir. Bu nedenle suçun mahiyetine dair ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır.

Kalebentlik cezasının dönemde kamu düzenini bozmaya yönelik eylemlere uygulandığı çıkarımına gidilmiştir. 1854 yılında Sayda valiliği Trablusşam sancağında Saftiya kazasında ortaya çıkan ihtilaldeki uygunsuz hareketler nedeniyle Nasiri Şeyhi Yunus zade Abdülhamit Trabzon’a kalebent olarak (İ.MVL, 311/12995), ve yine aynı yıl Selanik civarında serseri hareketler sergileyip nüfus katleden 10 kişinin yakalanarak Magosa’ya kalebent olarak (İ.MVL, 302/12336) gönderilmeleri meseleleri ile karşılaşmıştır. Kalebentlik bölgeleri Trabzon, Trablus (İ.MSM, 72/2088) ve Magosa olarak tespit edilmiştir. Dönemde kısmî uygulama alanı bulan kalebentlik cezalarının, suçlunun nefsinin ıslah ederek topluma kazandırılması düşüncesiyle tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Bu ceza ile suçlu bulunduğu ortam ve bölgeden uzaklaştırılarak düşünmeye sevk edilmiş, iyi insan olmaya ve tekrar suç eylemine karışmamaya yönlendirilmiştir.

3. Prangabentlik Cezası

Pranga ve bend kelimelerinin birleştirilmesi sonucu oluşmuş olan ve “mücrimlerin ayağına vurulan zincirli halka” (Sami, 1996, s. 350) dolayısıyla prangaya vurulma anlamına gelen ifadedir. Suçlunun ayaklarına zincir bağlanarak infazının gerçekleştirildiği bir ceza türüdür. Kürek cezasının ilk uygulandığı dönemlerde mahkûmların ayağına pranga (halka) takılıp, bu halkaya zincir bağlanıp, bu zincir de ayağında pranga olan bir başka mahkûma

⁶ “1. Bağlama, rapt-ı kayd bend etmek: bağlamak, 2. Kendi hükmü altına alma, ayrılamayacak ve her hususta tabi olacak surette celb etme: kendine bend etmek ...” bkz. (Sami, 1996, s. 304).

bağlamak sureti ile icra edilmiştir. Daha sonra prangabentlik tabirine dönüşmüş ve bu haliyle kullanılmaya devam etmiştir. Eski manası dikkate alınmadan suçlular için bir ceza şeklini almıştır (Gökçen, 1987, s. 54). Suçlunun ayağına vurulacak demir ile zincirin ağırlığı ve uzunluğu suçlunun cüssesiyle uyumlu olup hareket hakkını kısıtlamayacak şekilde olması, mahkûmların şahsi durumları göz önüne alınarak muamele yapılması ve özel işlerde çalıştırılmamaları karara bağlanmıştır. 1869 Ceza Kanunnamesi ile daha sonraki kanunnamelerde prangabentlik cezası alan suçluların ağır maden işlerinde çalıştırılması, bu işlerde çalışanlara ücret ödenmesi, ihtiyaçları kadarının kendilerine verilmesi, borçları varsa kalan miktardan borçlarının ödenmesi ve yine kalan miktar olur ise tahliye anında kendilerine ödenmesi kararlaştırılmıştır (Cin & Akgündüz, 1990, s. 336).

Prangabentlik cezasının hangi durumlarda uygulandığı, ağır cezalar içerisindeki yeri ve Abdülmeccid döneminde bu cezaya hangi sıklıkla başvurulduğu meseleleri diğer araştırma sorularıdır. 1840 Ceza Kanunnamesi 2/1-2 maddelerinde bir şahsın bir başka şahıs ya da şahısları devletin kanun ve nizamlarına aykırı harekete sevk edecek sözler söyleyecek olur ise suçunun derecesine göre 1 seneden 5 seneye kadar vaz-ı kürek ve yine insanları isyana sevk etmek için onlara silah ve barut verip siyaseten katl eylemine karışıldığı takdirde ise müebbeden kürek cezasının tatbik edileceği kararlaştırılmıştır (Kaynar, 2010, s. 304). Sarkıntılık, sarhoşluk ve kumarbazlık suçlarından iki defadan fazla mahkûm olanlara cürümde ısrar etmiş sayılacağından, nedamet ve tövbeleri hasıl oluncaya kadar Dersaadet'te ise kürek, taşrada ise prangabentlik cezasının verilmesi uygun bulunmuştur (Avcı, 2002, s. 140). Bu maddeden hareketle Tanzimat döneminde suçun mahiyeti ve kürek cezasından ayrıldığı temel nokta net bir şekilde belirtilmiş ve her iki ceza birbirinden ayrılmıştır. Prangabentlik cezasına neden olan haller mahkûmlara işkence yapılması, konsoloshane baskını, eşine zulüm etmek, yardım ve yataklık, itaatsizlik suçları olarak karşımıza çıkmıştır. Kalebentlik cezasında olduğu gibi prangabentlik cezasının da kısmî bir uygulama alanı bulunduğu anlaşılmaktadır.

1847 yılında mahkûmlara işkence edilmesi ile birlikte Yanya'daki Fransa konsoloshanesine gerçekleştirilen baskında yapılan soruşturma ve sorgulamaların sonucunda elebaşı olduğu tespit edilen kethüda Zeki Efendi'nin Kıbrıs'a prangabent olarak ve yine parmağı bulunan Vehib Efendi'nin Selanik'e ve Süleyman Ağa'nın ise İzmir'e sürgüne gönderilmeleri (İ.MSM, 28/775) meselesi karşımıza çıkmıştır. Bu olayda girift bir mesele ile karşılaşmış ve birden fazla suç tespiti yapılmıştır. Burada sadece elebaşı olduğu gerekçesi ile Zeki Efendi'ye prangabentlik cezası verilirken diğerlerine sürgün cezası verildiği tespit edilmiştir. Yardım ve yataklık meselesinin de prangabentlik cezasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bununla alakalı olarak 1848 yılında Duçek Kürtleri reisi olup Vidin'e sürgüne gönderilmekte olan Mustafa Bey'in, Boğaziçi'nde bindirilmiş olduğu gemiden firar etmesine yardım eden Kabakçı Mustafa'nın 6 ay müddetle prangabentlik cezasına çarptırılması (A.MKT.MVL, 11/68) meselesi ile karşılaşmıştır.

Cürümde ısrar etmek Dersaadet'te kürek, taşrada ise prangabentlik cezasına neden olmuştur. Bu noktadan hareketle suç eyleminde ısrarcı olma meselesinin bu cezanın ayırıcı vasfı olduğu çıkarımına gidilmiştir. Eşine zulüm ettiği için Sivas'tan Bolu'ya sürgüne gönderilmiş olan Celal Bey'in fiilinde ısrarcı olması 1850 yılında ceza türünün prangabent olarak değiştirilmesine (A.MKT.UM, 29/56) neden olmuştur. Muvakkat prangabentlik cezası alan suçluların ceza sürelerini tamamlamaları halinde tahliye olunabilmek için kefil göstermeleri gerekmiştir. 1851 Ceza Kanunnamesi 3/13 maddesinde bu hükme "1 sene müddetle nefy ve tağrib ve prangabent olunup eğerçi, bu misilli eşhas müddet-i merkume

içinde ıslah-ı nefis edip kendisinden emniyet hasıl ettirerek ahaliden kefil verebilirse sebili tahliye..." ifadeleri ile yer verilmiştir (Avcı, 2002, s. 132). Bu şartı yerine getiremeyen suçlular ıslah-ı nefis etmiş olsa dahi kefil belirtene kadar tahliye edilmemiştir.

4. Kürek Cezası

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında en çok uygulandığı ağır cezalardan biri de kürek cezası olmuştur. Daha çok toplumun huzurunu bozan, İstanbul'da başboş dolaşan, İstanbul'a gelip kötü işler yapan şahıslara ve görevini kötüye kullanan memurlara verilmiştir (Yurtseven, 2001, s. 285). Gemilerde kürek çekirmek suretiyle uygulanan bir ceza olup, hapisten daha ağır bir ceza olarak karşımıza çıkmıştır (Avcı, 2002, s. 138). 1851 Ceza Kanunnamesi 1/14 maddesine göre; suçluların ayaklarında demir (pranga) olduğu halde meşakkatli işlerde kullanılmak sureti ile cezasını çekmesi durumu olarak tanımlanmıştır (Cin & Akgündüz, 1990, s. 336). Diğer ağır cezalarda olduğu gibi kürek cezası da hem muvakkat hem de müebbet olarak uygulanmıştır. Müebbet olduğu takdirde suçlu, vefat edinceye kadar, süreli olduğu takdirde ise 3 yıldan 15 yıla kadar verilmiştir. Suçlular devlet tarafından tayin edilen yerlerde gücü nispetinde zor işlerde çalıştırılmıştır. Cezanın infazı sırasında suçluların medeni haklarını kullanması yasaklanmış ve ceza süresi tamamlanana dek işlerini yürütmek üzere kendisine vasi de tayin edilmiştir (Gökçen, 1987, s. 53-56).

Kürek cezasına neden olan halleri ortaya çıkarmak ve suçluların ceza sürelerini tespit etmek diğer son araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Kürek cezası ile alakalı sadece iki mesele karşımıza çıkmıştır. Bunlardan ilki 2 Ocak 1847 tarihinde Erzurum'da İran tebaasından olan Mirza Hasan ile birkaç nefer acemin katli meselesi ile alakalı yakalanan üç kişinin Tersane-i Amire'de 7'şer sene müddetle kürek cezasına çarptırılması (İ.MSM, 82/2343) meselesidir. 5 Ağustos 1847 tarihinde ıslah-ı nefis ettikleri düşünülen kürek cezalarına son verilmiş ve sürgüne gönderilmeleri (İ.MSM, 82/2345) kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla kürek cezası süresinin 8 ay kadar sürdüğü ve ıslah-ı nefis gerekçesi ile cezalarının sürgüne çevrildiği tespit edilmiştir. Karşılaşılan diğer mesele ise Mart 1844 tarihinde Arnavut eşkiyasından olan Mehmet Salih'in 5 sene, Bahti Bey'in ise müebbet olarak Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılmalarıdır. Ceza çekerken ıslah-ı nefis etmiş oldukları düşünüldüğünden Bursa yönüne nakilleri istenmiş, fakat Kasım 1847 tarihinde Bursa yerine Trablusgarp tarafına gönderilmeyi talep etmişlerdir (A.MKT, 101/88). Bu meselede ceza süresinin 3 yıl 8 ay kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Kürek cezasına sebep olan haller katli ve eşkiyalık meseleleri olarak karşımıza çıkmıştır.

Kürek cezasına mahkûm olanların ayaklarına bağlanacak demir ve zincirlerin suçluların hareket kabiliyetini engellemeyecek şekilde olmasına, çalışılan iş neticesinde suçlulara belli bir miktar ücret ödenmesine karar verilmiştir. Fakat ücret ödemelerinin firara neden olmaması için tahliye durumlarında yapılması uygun bulunmuştur (Gökçen, 1987, s. 55-56). Kürek cezasına çarptırılan suçlular aileleri sefaletе düştüğünde evlerinde edepleriyle meşgul olarak ömürlerini tamamlamak şartı ile salıverilmiştir (Kankal, 1987, s. 199).

B. Cezanın Kesinleştirilerek İnfazın Gerçekleşmesi

Cezanın kesinleştirilerek infazın gerçekleşmesi meselesi araştırmanın ikinci temel ayağını oluşturmaktadır. Abdülmecid döneminde Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni bir hukuk sistemine geçiş süreci yaşanmıştır. Bu yeni sistem ile kanunlara aykırı hareket eden yani yasaları çiğneyen suçlular ile toplumdaki bireylere zarar verici davranış gösteren yani toplumsal huzuru bozan suçlular birbirinden farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Kanunlara

aykırı hareket eden suçlulara topluma verdiği zararın büyüklüğü nispetinde ıslah olmayacağı kanaati uyandırıyor ise idam cezaları, toplumdaki bireylere zarar verici davranış gösteren suçlulara ıslah olacağı kanaati uyandırıyor ise sürgün, kalebent, prangabent ve kürek cezaları verilmiştir.

Cezaların kesinleştirilmesi hukukî ve idarî bir süreç sonunda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle şahıslar hakkında yerel mahkemeye şikâyetle bulunmuş, ardından yargılama süreci başlatılmıştır. Kadı, şahitler ve deliller sonucunda kararını vermiş; suçun sabit olması durumunda mahkûmun cezalandırılması için ilamı merkeze göndermiştir. Kadılar, ilamda suçlu bulunan kişinin ne şekilde cezalandırılması gerektiğine dair tavsiyede bulunmuş; merkez ise genellikle kadının tavsiyesini göz önünde bulundurarak olayı inceledikten sonra cezayı kesinleştirmiştir (Baytimur, 2011, s. 3). Diğer bir yol da şikayetlerin doğrudan merkeze yapıldığı, ardından yargılamanın başlatıldığı süreçtir. Bu kez de suçun işlendiği ya da suçlunun bulunduğu yerdeki ilgili yerel merciler merkez tarafından haberdar edilip; olayın soruşturulması talep edilmiştir. Bu gibi hallerde soruşturmanın gizlilikle ve suçlunun statüsü dikkate alınarak yürütülmesi önem arz etmiştir (Köksal, 2006, s. 291).

Tanzimat'ın ilanından itibaren yargılama görevini Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üstlenmiştir. Mecliste kanun ve yasalara aykırı davranan idareci ve devlet adamları da cezalandırılmıştır (Akyıldız, 1993, s. 197). Üst düzey devlet adamları ağır cezalara çarptırıldığı taktirde onları menfalarına ulaştırma görevi çavuşlara, kavvaslara ve gerekli hallerde ise zaptiyelere verilmiştir. 1854 yılında Harput Eyaleti'nde eski müftü Hacı Şakir Efendi ve eski Vali Hamdi Paşa'nın ekibi ile birlikte halkı rencide edip, karyede düzeni sağlayamaması sonucu yargılanıp Sivas'a sürgüne gönderilmeleri (İ.MVL, 309/12843) meselesinde mübaşir olarak Molla Mehmet, Selim kavvas ve 12 nefer zaptiyenin de görevlendirilmesi bunu kanıtlamaktadır.

Sürgün ya da diğer ceza istekleri sadrazama, onun yokluğunda sadaret kaymakamına sunulmuş, bunlar tarafından da padişaha arz edilmiştir. Kararın kesinleşmesi padişahın takdirine bırakılmıştır. Padişah onayı alındıktan sonra ferman tanzim edilerek, suçluya tebliğ edilmiş, mahalline götürmek üzere mübaşir adı verilen divan-ı hümayun çavuşu görevlendirilmiş ve ferman ona teslim edilmiştir (Alan, 2014, s. 261). Görevlendirilen memurların masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Bunu, 1847 yılında Ayvalık'ta meydana gelen kargaşada parmağı olarak yakalanan birkaç kocabaşı menfalarına götürmek üzere mübaşir olarak görevlendirilen Selami Efendi ve 5 kavvasın harcırah bedelinin ise 7500 kuruş olarak belirlenmesi meselesinde (İ.MSM 83/2361) de anlayabilmek mümkündür. Suçluların devlete ödemek zorunda olduğu borçlar ile ilgili mal tespiti yapmak için mübaşir tayini de yapılabilmektedir. 1853 yılında Sarıkeçili ve Denizli aşiretlerinin emval-i mirîye mültezimi olup, 6 ay müddetle Silifke'ye sürgüne gönderilen Isparta hanedanından Hacı Ethemzade Elhac Ali Ağa'nın 1852 yılı mirî mal tespiti için tayin edilen mübaşirin Burdur'a gönderilmesi (İ.MVL 288/11463) bunu kanıtlamaktadır. Suçluların mallarının, sürgüne gönderilmeden önce müsadere edilmesi gerektiği durumlarda da yine müsadere memurları görevlendirilmiştir. Bu memur, suçlunun mallarını titiz bir şekilde araştırıp soruşturmuş ve devlet adına deftere kaydetmiştir (Köksal, 2006, s. 297). Bu gibi hallerde suçlunun tedbir alma, kaçma, isyan etme gibi riskli durumları yüzünden görevin büyük bir gizlilik içinde yürütülmesine önem verilmiştir.

C. Cezanın Sona Ermesi

Araştırmanın üçüncü ve son temel ayağını cezaların sona ermesinde nasıl bir sürecin izlendiği meselesi oluşturmuştur. Hangi durumlarda cezaların sona erdirildiği, hangi durumlarda cezaî indirim yapıldığı ve af durumları yanıtlarını aradığımız sorulardandır. Karşılaştığımız ağır cezaları genel olarak iki şekilde tasnif etmek mümkündür. Bunlardan ilki ömür boyu olan cezalar, diğeri ise süreli olan cezalardır. Süreli cezalardaki amaç, suçlunun nefsinin ıslah etmesini sağlayarak topluma yeniden kazandırılmasını sağlayabilme düşüncesidir. İslah-ı nefis ibaresinden yola çıkarak tek tip bir ceza uygulamasından bahsetmenin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü nefsinin ıslah etmek kişiden kişiye değişkenlik arz eden bir süreçtir. Bu nedenle belirlenen süreden önce ya da sonra cezalar sona erdirilebilmiştir. Özel durumlarda suçluların af talebinde bulunabildikleri de tespit edilmiştir. Af taleplerinin kabul edilebilmesi için ceza süresinin yarısının tamamlanması şartı aranmıştır. 1853 yılında Çankırı'dan Ankara'ya iki yıllığına sürgüne gönderilen Hacı Musa, Salih ve Ali Efendilerin müddetleri dolmadığı halde ceza süresinin yarısını tamamlayıp, ıslah-ı nefis ettiklerini bildirerek af talep etmeleri (İ.MVL, 289/11521) bunu teyit etmektedir.

Ağır ceza kararlarını onama yetkisinde olduğu gibi af ve itlak taleplerinde de onama yetkisi padişaha aittir. Bu nedenle talepler bizzat padişaha yapılmıştır. Hokand elçisinin Der-saadet'e gelirken yol esnasında Sungur kazası ayanı Emin Bey'i şikâyet etmesi sonucu, Emin Bey'in Karahisar-ı Sahip'e sürgüne gönderilmesi meselesinde padişah'tan bizzat af talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Af mektubundan suçlunun Dersaadet'e gelmesinin yasaklandığını ve ayanlıktan azledildiğini anlamak mümkündür. Af gerekçesi olarak evlad u ıyalinin (eş ve çocuklarının) perişanlığını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Talebini içeren af mektubu kısaca şu şekildedir: Hizmette kusur ettiğimiz için çok pişman olduk. İslah-ı nefis edip Der-saadet'e gelmemiz men edilmiş, yasaklanmış ve ayanlıktan azl edilmiş olup, evladımızdan ayrılıp Karahisar-ı Sahip'e sürgüne gönderildik. Hata yapmak küçüklerden, affetmek büyüklerden. İslah-ı nefis ettiğimden affımı talep edip, eş ve çocuklarımı sevindirmenizi niyaz ederim (HAT, 472/23).

Cezaların süresi içinde çekilip tamamlandıktan sonra suçlunun itlak edilmesi cezaların normal tamamlanma sürecidir. Genel ya da özel af durumları ile de cezalar sonlandırılabilmiştir (Uluçay, 1951, s. 537-547). Genel af durumları özel günler⁷, sevindirici haberler, kuvvetli askeri, siyasi, sosyo-ekonomik çalkantılara neden olan savaşlar, iç karışıklıklardır. Özel af durumunun ilki bireysel af iken, diğeri ise cezanın hafifletilmesi durumudur (Köksal, 2006, s. 301-303). Af durumlarına neden olan haller iyi hal sergilemek, perişanlığını bildirmek, menfasının havasına alışamamak, eş ve çocukların mağduriyeti, yaşlılık ve hastalık ile geçinememe olarak tespit edilmiştir.

Af başvuruları genellikle geri çevrilmemiştir. Af talepleri için çeşitli gerekçeler öne sürülmüştür. Bu gerekçelerden ilki, iyi hal sergilemek suretiyle af talep etme meselesidir. Talepler menfiler, yerel yöneticiler ya da bölge halkı tarafından merkeze bildirilmek sureti ile yapılmıştır. 1848 yılında Kayseri'deki Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından olup, Bolu'ya sürgüne gönderilen Salih Ağa zade Hacı Mehmet Ağa'nın iyi hal sahibi olduğu ve sürgünde olmasının haksızlık olduğu gerekçesi ile bölge İslam halkı tarafından merkeze bildirilen af talebidir (A.DVN, 40/16). Perişanlığını bildirmek suretiyle de af talebine rastlanmıştır. 1853

⁷ Padişahların tahta çıkışları (cülus) ya da cülus yıldönümleri nedeniyle bu gibi af ilan edilmiştir. Bkz (Köksal, 2006, s. 301).

yılında Bosna meselesinden dolayı Bursa'ya sürgüne gönderilen Bihkeli Mehmet, Saraylı Fazıl Paşa ile Madenli Derviş Bey'in kimi yalnız kimi eş ve çocukları ile sürgüne gönderilmiş olup, sürgünde iken maaş alamamaları yüzünden perişanlıklarını bildirip af talep etmişlerdir (İ.MVL, 288/11443). Menfasının havasına alışmamak sureti de diğer bir talep sebebidir. 1853 yılında Karahisar'dan Denizli'ye sürgüne gönderilen Rikab-ı Hümayun kapıcıbaşlarından Ali Bey'in, Denizli'de 3-4 ay kaldıktan sonra bölgenin havasına alışamayıp, hastalığa yakalanması gerekçesi ile affını talep etmesi (İ.MVL, 289/11514) ve hastalığına binaen ceza müddeti kâfi görülerek af ve ıtlakına onay verilmesi meselesi ile karşılaşmıştır. Eş ve çocukların mağduriyetini bildirmek sureti de diğer bir gerekçedir. Bu gibi durumlarda arzu haller genellikle geri çevrilmemiştir. Bunun temel sebebini aile bütünlüğünün zarar görmemesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla alakalı olarak 1839 yılında Midilli'de sürgünde olan Miralay Musa Bey'in eş ve çocuklarının sefalet içinde kalması üzerine tekrar askerlik mesleğine dönmek üzere affedilmesi (C.AS, 204/8744) ve 1847 yılında Denizli'de sürgünde bulunan Hayriye tüccarlarından İzmirli Hacı Mustafa Efendi'nin eş ve çocukları sefalet içinde bulunduğundan affedilmesi (A.MKT, 66/72) meseleleri ile karşılaşmıştır. Yaşlılık nedeniyle de af talebinde bulunulmuştur. 1853 yılında Tokat'tan Sivas'a sürgüne gönderilen sandık emini Abdullah Efendi'nin 90 yaşında olup, ihtiyarlığı nedeniyle (İ.MVL, 290/11562) ve 1859 yılında Musul'dan İmadiye'ye sürgüne gönderilen Bohtan'ın ihtiyarlığı nedeniyle affını talep etmesi (A.MKT.MHM, 150/67) bunu kanıtlamaktadır. Hastalık da bir diğer talep nedenidir. Aile fertlerinden birinin hastalığı, bakacak kimsenin olmadığını bildirmesi talebin kabul edilmesinin temel şartıdır. 1840 yılında Balıyos adlı rahibin azlolunduktan sonra garaz ve intikam hissi nedeniyle Kıbrıs, Tur-i Sina ve Sakız'a ardı ardına sürgüne gönderilmişken, annesinin hastalığını ve oğlunun bakımına muhtaç olduğunu bilmesi üzerine, İstanbul'a gelmesi yasak olduğu halde, hanesinden çıkmamak üzere annesinin bakımı ile ilgilenmesi için onay verilmesi (C.ADL, 85/5122) karşımıza çıkmıştır. Suçluların ya da ailelerinin geçinemediğini bildirmesi üzerine de af talebinde bulunulduğu da tespit edilmiştir. Bu gibi hallerde günlük yevmiye miktarı tayin edilerek sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. 1850 yılında İstanbul'a ayak basmamak üzere Trabzon'a sürgüne gönderilen Priştineli Ahmet Efendi geçinemeyip sıkıntı yaşadığını belirterek affını talep etmiş ve bunun üzerine 30 kuruş yevmiye tayin edilmiştir (A.AMD, 21/59). 1853 yılında da Ohri sancağı Tiran kazasından Hadim kazasına sürgüne gönderilen Şeyh Süleyman Efendi 1 seneyi aşkın süredir sürgünde olup hiçbir geliri olmadığını belirterek affını talep etmiştir (İ.MVL, 293/11784). Af talebinde bulunabilmek için ceza sürelerinin yarısını tamamlamış olmak şartı ve cezanın sona erdirilmesi için ise ıslah-ı nefis etme şartı aranmıştır.

Gayrimüslimlerin af taleplerinin patrikhane tarafından merkeze bildirildiği görülmüştür. Bununla alakalı olarak 1847 yılında İzmit sancağına bağlı Korin karyesinden Küçük Çekmece'ye sürgüne gönderilen Vaham adlı rahibin eş ve çocuklarının sefil ve perişanlığını belirtmesi sureti ile affını talep etmesi ve patrikhanenin kefaleti ile serbest bırakılması (A.DVN, 22/88) ve 1848 yılında Bulgar taifesinden olup Aynaroz adasındaki Hilandar manastırına sürgüne gönderilen İlaryon adlı rahibin patrikhane aracılığı ile pişmanlığını bildirerek affını talep etmesi (A.DVN, 42/10) bunu doğrulamaktadır.

Cezanın hafifletilmesi isteği ya da af talepleri suçlular, yerel yöneticiler tarafından yapılabildiği gibi geride kalan aileler ya da memleketindeki veya menfasındaki ileri gelenler tarafından da yapılabilmektedir (Alan, 2014, 265). Bunu 1840 yılında Konya müşiri Hacı Ali Paşa'nın Nevşehir ahalisinden olup Ankara ve çeşitli mahallere sürgüne gönderilen 4

suçlunun ceza sürelerini tamamlayıp üzerinden de hayli zaman geçtiği halde saliverilmelerine izin verilmediği, memleketlerinde eş ve çocuklarının sefalet içinde kaldığı, kendilerinin de ıslah-ı nefis etmiş olduğu, af ve ıtlaklarına izin verilmesi için irade gönderilmesini talep ettiği (HAT, 1424/58257) meselesinden de anlayabilmek mümkündür. Konya müşiri Hacı Ali Paşa'nın menfilerle alakalı af talebini merkeze iletmesi anlaşılmaktadır.

Ceza bittiğinde resmi bir yazışma süreci takip edilmiş ve ardından suçlular serbest bırakılmıştır. Yazışma süreci uzadığında suçluların saliverilme süreci de uzayabilmiştir. Bunu 1844 yılında Aynaroz'a sürgüne gönderilen Rum ruhbanlarından Yerasimos, Sirozlu İsa ve Bağdatlı Süryani Oseb adlı rahiplerin ceza sürelerini tamamlayıp, üzerinden zaman da geçmiş olduğu halde irade gönderilmediği için bekletilmeleri (C.ADL, 16/982) ve 1859 yılında Kıbrıs'a sürgüne gönderilen Ali ve Ahmet Beylerin ceza sürelerini tamamladıktan sonra istedikleri mahalle gönderilmeleri için izin talep ettikleri halde ruhsat verilmediği için bekletilmeleri (A.MKT.MHM, 150/76) meseleleri ile açıklamak mümkündür. Dolayısıyla ceza süresi tamamlansa dahi menfilerin ıtlakına dair merkezden hüküm gönderilmeden suçluların saliverilmediği çıkarımına gidilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ndeki ta'zir ceza grubu içerisinde yer alan ağır ceza kategorisindeki sürgün, kalebent, prangabent ve kürek cezaları Abdülmecid dönemi ekseninde incelenmiştir. Bu cezalar temel olarak iki ana kategoride toplanmıştır. Bunlar; hürriyet kısıtlayıcı rolü ile sürgün ve kalebent, hürriyet bağlayıcı rolü ile prangabent ve kürek cezalarıdır. Ağır ceza kategorisi içerisinde yer alan sürgün ve kalebent cezalarına nispetle prangabent ve kürek cezalarının daha ağır cezalar olduğu tespit edilmiştir.

Sürgün cezasının en çok başvurulan ceza grubu olarak öne çıktığı, fakat diğerlerine nispetle daha hafif bir ceza türü olduğu anlaşılmıştır. Dönemde sürgün cezasına sebep olan haller olarak; Tanzimat'a yönelik isyan girişimleri, kendi halinde olmamak, fitne ve fesat olmak, düzeni bozmak, eşkıyalık, halkı kıskırtmak, firar, rüşvet, iftira atmak, ahaliden zorla para almak, alacağından fazla para talep etmek, katl, haneye tecavüz, ırza tecavüz, hakaret ve küfür, yardım ve yataklık, cemaat ile iyi geçinmemek, hırsızlık, resmi evrakta sahtecilik gibi suçların ve kalebentlik cezasına sebep olan haller olarak ise; uygunsuz hareketler, serseri hareketler ve eşkıyalık suçlarının sebep olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Suç derecelerinin hafif olduğu durumlarda, ceza süreleri kısa tutulup yakın bölgeler tercih edilmiş; suç dereceleri ağırlaştığında ise ceza süreleri uzayıp ceza bölgelerinin de uzaklaştığı tespit edilmiştir. Sürgün ve kalebentlik cezaları alan suçluların gönderildikleri bölge ya da kale sınırları içerisinde serbestçe yaşama olanağı bulunduğu anlaşılmıştır. Ailelerle birlikte yapılan sürgünlere de rastlanmıştır. Geride kalan eş ve çocukların sefalet düşmesini engellemek ve suçluların kaçma ihtimalini azaltmak için bu uygulamaya başvurulduğu çıkarımına gidilmiştir. Yine ailelerin mağduriyetini engellemek amacıyla suçlular cezaî indirimine tabi tutulmuş ya da af edilmiştir. Bu noktadan hareketle aile bütünlüğüne önem verildiği çıkarımına gidilmiştir. Toplu af uygulamasına dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Tanzimat döneminin eşitlik ilkesinden hareketle cezalar verilirken herhangi bir dini ayrıma gidilmemiştir. Dini cemaat liderlerine de cemaati üzerinde sürgün cezası uygulama yetkisi tanınmıştır. Gayrimüslimlerin af taleplerine dair yazışmaların da patrikhane aracılığıyla yürütüldüğü tespit edilmiştir.

Prangabent ve kürek cezaları alan suçlular ise devletçe belirlenen ağır işlerde çalıştırılmışlardır. Çalışmaları karşılığında ücret elde edebilmişlerdir. Prangabentlik cezalarına mahkumlara işkence yapılması ile konsoloshane baskını, eşine zulüm etmek, yardım ve yataklık ile itaatsizlik suçlarının; kürek cezalarına ise katil ve eşkıyalık suçlarının sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu iki ceza grubunda da suçluların salıverilmesi için kefalet şartı aranmış ve bu şartı yerine getirmeyen mahkumların serbest bırakılmadığı tespit edilmiştir.

Mükerrer sürgün bölgelerinin varlığı, devletin sistemsal bir düzen doğrultusunda ceza politikası yürüttüğünü ortaya koymuştur. Ağır ceza hareketliliğinin yoğunluklu olarak Anadolu coğrafyası ekseninde yapıldığı tespit edilmiştir. Kıbrıs'ın sekiz sürgün ile başı çeken bölge olduğu verisine ulaşılmıştır.

Ağır ceza uygulamaları ile suçluların buldukları bölgeden uzaklaştırılarak düşünmeye sevk edilmesi, yeniden suç eylemine karşımalarının engellemesi, cezaî yaptırım nedeniyle aynı suçun başkaları tarafından ifa edilmesinin önüne geçilmesi, suçluların topluma yeniden kazandırılması ve toplumsal istikrarın korunması gibi düşüncelerin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Fakat cezalar bütün mahkumları uslandırmamıştır. Bazen ceza süresi içerisinde bazen de ceza bitiminde suçluların yeniden suç eylemine karıştığı tespit edilmiştir. Suçluların ceza bölgelerine gönderilmesi nedeniyle ortaya çıkan masraflar Maliye Nezaretî'nden Zaptiye Nezaretî'ne havale edilerek gerçekleştirilmiştir. Devlet memurlarının cezalandırılması durumunda konumuna binaen yeterli sayıda mübaşir ile kavvas adı verilen silahlı çavuş da görevlendirilerek, suçlunun güvenli bir şekilde ceza bölgesine ulaştırılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Cezalandırılma bölgelerinde zorunlu hallerde değişiklik yapılabilirdiği de tespit edilmiştir. Ceza süreleri tamamlansa dahi merkezden ıtlak hükmü gönderilmeden suçluların salıverilmediği anlaşılmaktadır. Çalışmada dikkat çeken diğer önemli bulgu ise döneme ait belgelerde kadınlarla ilgili kayıtlara rastlanmamasıdır. Bu durum daha sonra yapılacak olan çalışmalarda ayrıca araştırılması gereken bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır.

SUMMARY

This study examines the liberty binding and limiting penalties imposed during the reign of Abdülmeçid. The Ottoman State was a state governed by Islamic law and evaluated heavy penalties in the ta'zir category. With radical and significant steps taken during the Tanzimat period, the state adopted a new understanding of law and published criminal codes. In published legislations, exile, fortress, shackles and penal servitudes are included in the category of heavy penalties. The subject of the study involves exile and fortress as liberty restrictive penalties, and shackles and penal servitudes as liberty limiting penalties. Depending on the degree of harm inflicted on the society, criminals who violated the law were sentenced to death if the offender's behavior did not indicate potential improvement, while the less serious offenders were sentenced to exile, fortress, shackles and penal servitudes if their behavior indicated potential improvement. The state imposed different penalties for the individual's crimes against the individual and against the society and the state. The offenders who impaired social stability were kept away from their region and forced to think. All of these punishments included relocation. It is possible to say that among the harsh punishments administered during the reign of Abdülmeçid, exile was the most extensively imposed punishment. The underlying mechanisms behind exile were classified as rebellion attempts against Tanzimat, hostile behavior, mischief, disruption of order,

banditry, provocation of the public, escape, bribe, slander, racketeering, massacring, housebreaking, rape, insult and swearing, help and abetting, not getting along well with the community, theft, and forgery of official documents, while the reasons for fortress penalty were classified as improper behavior, bum movements and banditry. Not only criminals sentenced to exile were able to live freely within the borders of the region in which they were sent, but also criminals who received fortress penalty were able to freely live within the boundaries of castle where they were sent. Sometimes the exile was made with the criminals family. Correspondence regarding the amnesty demands of non-Muslims was carried out through the patriarchy. Exile mobility was mostly carried out in the Anatolian region. Political criminals were sent to the islands with difficult living conditions and limited access. Repetition of crime is the base of the aggravation of execution. If a criminal who was sentenced to prison did not improve, his execution was aggravated and his sentence was turned into a fortress penalty. Those convicted more than twice for offences including molesting, drinking and gambling were considered to insist in crime and therefore sentenced to penal servitudes in Dersaadet and shackles in the countryside until they repented. Criminals who were punished with shackles and penal servitudes were forced to work in heavy and mining jobs and deserved a wage in return for their labour. The reasons for shackling were classified as torture of prisoners, consular raid, cruelty to wife, help and abetting, and disobedience, while the reasons for penal servitudes included massacring and banditry. It was found that they received only as much as they needed, and if they had debts, their debts were paid from the remaining amount, and if any, the remaining money was given at the time of release. In both these criminal groups, bail was sought for the release of the criminals. It was determined that the prisoners who did not fulfill the bail requirement were not released. The subject period witnessed special amnesty cases, but there is no information regarding general amnesty implementations. The penalty areas were subject to change. It was aimed for removal of criminals from their region and referring them to think, preventing them from re-criminaling, preventing the same crime from being executed by others, regaining criminals to society and maintaining social stability. However, it seems that the penalties were not enough to settle down all prisoners as it was determined that they were involved in the crime action again, sometimes during the sentence, and sometimes after they were released. It was also determined that it was necessary to make some amendments in mandatory situations. For example, some criminals were not released without the approval of the center even if they had completed their sentences. The existence of repeating exile areas shows that a systematic exile policy was followed. Another notable finding in the study is that there is no recorded information about women in the documents during this period. This situation appears as a result that should be investigated further in the future studies.

KAYNAKÇA**Arşiv vesikaları**

BOA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi),

A.AMD (Amedi Kalemli Evrakı) 21/59; 28/18.

A.MKT (Mektubi Kalemli Evrakı) 66/72; 101/88; 103/80.

A.MKT.MHM (Mühimme Kalemli Evrakı) 150/4; 150/67; 150/76; 164/56; 175/4.

A.MKT.MVL (Meclis-i Vala Evrakı) 11/68; 19/80.

A.MKT.UM (Umum Vilayat Evrakı) 29/56.

C.ADL (Cevdet Adliye Evrakı) 16/982; 85/5122.

C.AS (Cevdet Askeriye Evrakı) 204/88744.

HAT (Hatt-ı Hümayun Tasnifi) 453/22439; 472/23; 1424/58257.

İ.DH (İradeler, Dahiliye) 82/4134; 172/9205; 264/16477; 457/30321; 479/32190.

MVL (Meclis-i Vala Riyaseti) 928/31

İ.MVL (Meclis-i Vala Evrakı) 76/2175; 288/11443; 288/11463; 289/11514; 289/11521; 290/11562; 290/11568; 293/11784; 293/11785; 302/12336; 302/12370; 303/12409; 303/12447; 309/12843; 311/12995; 396/17231.

A.DVN (Divan Kalemli Evrakı) 3/77; 22/88; 26/90; 32/8; 40/16; 42/10; 51/7.

İ.MSM (İradeler, Mesail-i Mühimme) 28/775; 66/1896; 72/2088; 82/2345; 83/2361.

Telif ve Tetkik Eserler

Acehan, A. (2008). Osmanlı Devleti'nin sürgün politikası ve sürgün yerleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I, (5), 12-29.

Akgündüz, A. (1989). *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Alan, G. (2014). 19. yüzyılda Osmanlı'da sürgün politikası çerçevesinde sürgün kadınlar. *Bellekten* LXXVIII, (281), 245-272.

Avcı, M. (2002). Osmanlı uygulamasında infazı özellik gösteren hapis türleri: kalebentlik, kürek ve prangabentlik, *Yeni Türkiye: Türkoloji ve Türk Tarihi*. VIII, (45), 128-147.

Avcı, M. (2004). Osmanlı infaz hukukundaki gelişmelere genel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XII, (3-4), 87-159.

Baytimur, S. O. (2011). Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (Basılmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Elâzığ.

Cin, H. & Akgündüz, A. (1990). *Türk-İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Çadircı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.

Daşcıoğlu, K. (2004). Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl) (Basılmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Isparta.

- Daşcioğlu, K. (2010). Sürgün. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXVIII*, TDV Yayınları, 167-169.
- Erim, N. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda kalebendlik cezası ve suçların sınıflandırılması üzerine bir deneme. *Osmanlı Araştırmaları*, (4), 79-88.
- Gökçen, A. (1987). Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (2014). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara: TTK Yayınları.
- İnalçık, H. (2008). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1: Klasik Dönem (1302-1606)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaynar, R. (2010) *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köksal, O. (2006). Osmanlı Hukuku'nda bir ceza olarak sürgün ve iki Osmanlı Sultanının sürgünle ilgili hatt-ı hümayunları. *OTAM*, (19), 283-341.
- Öğün, T. (2010) *Doğu'nun mirlerine son veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve isyanı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Poyraz, Ö. (2017). Abdülmecid döneminde gayrimüslimlere verilen bireysel nefy (Sürgün) cezaları. (Ed.) Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Göç (I-E)*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sami, Ş. (1996). *Kamus-i Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Taner, T. (1940), Tanzimat devrinde ceza hukuku, *Tanzimat 1*, İstanbul: Maarif Matbaası, 221-232.
- Taşbaş, E. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet görevlilerinin sürgün edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği. *Mediterranean Journal of Humanities II*, (1), 193-204.
- Uluçay, M. Ç. (1951). Sürgünler yeni ve yakınçağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan sürülenler. *Bellekten XV*, (60), 507-591.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üçok, C.; Mumcu, A.; Bozkurt G. (2017) *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Veldet, H. (1940). Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat, *Tanzimat 1*, İstanbul: Maarif Matbaası, 139-209.
- Yurtseven, Y. (2001). Klasik dönem Osmanlı ceza hukukunda ta'zir suç ve cezaları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi IX*, (3-4), 265-292.

KİTAP TANITIMI & ELEŞTİRİ / BOOK REVIEW & CRITICISM

Ten ve Taş -Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*

Dr. Öğr. Üyesi Nazife Gürhan
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
ngurhan71@gmail.com

Öz

Kentlerin mekânsal organizasyonunun şekillenmesinde hâkim beden algısının etkili olduğunu belirten Richard Sennett, *Ten ve Taş* adlı kitabında kültür, inanç ve iktidarın beden üzerinden kent mekanına yansımalarını incelemektedir. Kitapta Atina, Roma, Paris, Venedik, Londra ve New York gibi Batı uygarlığının önemli kentlerinin belli dönemleri kesitler halinde ele alınarak o dönemdeki beden kavrayışının kentsel mekân tasarımını şekillendirmesi akıcı bir üslupla dile getirilmektedir. Kent mekanına bakışımızı ve kenti algılayışımızı etkileyecek olan bu kitap toplumsalın mekandaki izdüşümlerini anlamamızda yeni bir perspektif kazandıracak bir niteliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kent, beden, mekân, iktidar.

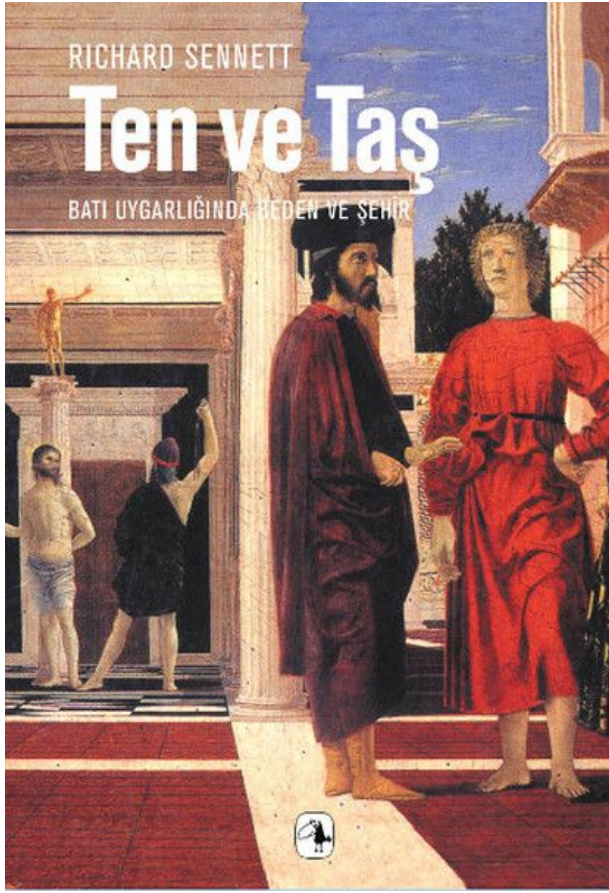
The Body and the City in Western Civilization

Abstract

Richard Sennett, who states that the dominant perception of the human body is effective in shaping the spatial organization of cities, examines the reflections of culture, belief, and, power on the urban space through the human body in his book *Flesh and Stone*. In the book, certain historical periods of the important cities of Western civilization such as Athens, Rome, Paris, Venice, London and New York were discussed in sections and how urban space design was shaped by the perception of the human body at the time was explained with a flowing style. The book has the potential to provide a new perspective to our understanding of social projections in spaces while also influencing one's outlook on urban spaces and perception of the city.

Keywords: City, body, space, power.

* Sennett, R. (1994). *Flesh and stone -the body and the city in Western civilization*, New York: W. W. Norton & Co.

Sennett, R. (2008). *Ten ve taş - Batı uygarlığında beden ve şehir*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları. 387 s.

Toplumun ve toplumsalın anlaşılmasında popülaritesi artan bir kategori olarak mekân, son yıllarda büyük ilgiye mazhar olmaktadır. Mekânın basit bir geometri olmadığı aksine içinde çeşitli anlamlarla yüklü bir alan olması mekân sosyolojisi çalışmalarının odak noktasıdır. Mekâna içkin değer ve anlamlar, mekânın üretimi ve yeniden üretiminde etkin rol oynar. Üretim ilişkilerinden tutun da tüketim ilişkilerine kadar, dini inançların etkisinden siyasete kadar, içinde şekillenen kültürden bireylerin bedensel algılarına kadar topluma dair her şey mekânı şekillendiren unsurlar olarak görülür.

Sosyolojide mekân ilk dönemlerde özellikle üretim ilişkileriyle ele alınır. Kent, kentleşme süreci içerisinde ortaya çıkan kendine has yeni sosyal ilişki biçimlerinin modern dünyayı dönüştürmedeki rolleri açısından ele alınır. Başka bir ifadeyle kentsel mekânla kapitalizmi çözümlenmede gerekli olduğu oranda ilgilenilmiştir. Son dönemlerde ise kapitalizmin geldiği noktada mekânın bir kaynak ve sermaye olarak görülmesi, tüketim toplumunun mekân üzerinden yeniden üretilmesi ve mekânsal göstergeler üzerinden sınıfsal ayrımların yapılması gibi birçok etmenin etkisiyle mekân artık toplumsal anlamda ve açıklamada sosyolojinin temel kategorilerinden biri haline gelmiştir.

Bir kentin mekânsal tasarımının şekillenmesinde toplumun beden algısının öncelikli olarak yer aldığını belirten Richard Sennett, *Ten ve Taş* adlı eserinde Batı uygarlığındaki kentler özelinde o toplumun beden anlayışının kent mekânlarına etkisini incelemiştir. Din, inanç, iktidar, devlet ve kültürün beden üzerinden kentteki yansımalarını, dönemler boyunca bedenın kent ile kurduğu ilişkiyi ve çok boyutlu olarak mekâna yansıtma biçimlerini aktarır.

Ten ve Taş, mekân sosyolojisi çalışmaları arasında ayrıcalıklı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlerin beden algısıyla şekillendiğini belirten Sennett'e göre kendi eseri, şehrin, insanların bedensel deneyimleri yoluyla anlatılan bir tarihidir (s.11).

Sennett, modern kent tasarımını oluşturan belirgin beden algısının dokunma korkusu olduğunu belirtir. Günümüz kent planlamacılarının otuyolların yerini yerleşim bölgelerini iş bölgelerinden, zengin kesimleri yoksul kesimlerden ve aynı şekilde farklı etnik bölgeleri birbirinden ayıracak şekilde belirlediklerini ifade ederek beden algısının şehrin mekânsal

yapısını şekillendirdiğini açıklar. Ona göre günümüzde sıkça karşılaştığımız güvenli siteler “iyi hayat” imgesinden ziyade dokunma duyusu yoluyla yabancı birini hissetme veya karşılaşma riskinden uzak durmayı yani “temassızlığı” temsil eder (s.14).

Sennett, eserinde tek tek şehirlerin belli anlardaki hallerini kesitler halinde ele alarak inceler. Bir savaş ya da devrimin patlak vermesinin, bir binanın açılışının, tıbbi bir keşfin ilanının ya da bir kitabın yayımlanmasının insanların kendi bedenlerine ilişkin deneyimleriyle yaşadıkları mekânlar arasındaki ilişkide önemli dönüm noktalarına karşılık gelen anlar olarak görür (s.17).

Kitapta Atina, Roma, Paris, Venedik, Londra ve New York gibi Batı uygarlığının önemli kentlerinin belli dönemleri incelenerek o dönemdeki beden kavrayışının kentsel mekân tasarımını şekillendirmesi akıcı bir üslupla dile getirilir.

Birinci bölümde Sennett, Antik Atina şehrini ele alır. Giysisiz bedenlerin teşhir edildiği Atina’da çıplak bir beden, güçlü ve medeni bir kişiliği temsil eder. Gösterme, teşhir etme ve çıplaklık kentsel mekâna damgasını vurmakta, şehrin her yerinden rahatça görülebilecek bir alana inşa edilen Pantheon Tapınağı, çıplak beden algısının taşlardaki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Tapınağın frizlerindeki çıplak, genç, kusursuz ve sakin yüz ifadeli insan figürleri, insanların nasıl görünmesi gerektiği ile ilgili idealleştirilmiş genellemelerdir.

Atinalıların insan bedeni anlayışı, beraberinde farklı vücut sıcaklıklarına sahip bedenler için farklı haklar ve onlara ait farklı kentsel mekânları getirir. Örneğin kadın ve erkeğin farklı vücut sıcaklıkları olduğuna inanan Atinalılar için erkeklerden daha soğuk bir bedene sahip olan kadınların mekânı evlerdir. Erkekler gibi çıplak bedenle kamusal mekânda gezmek uygun görülmez. Böylelikle kadının kamusal alandan dışlanmasıyla cinsiyet ayrımı mekânda billurlaşır. Aynı şekilde köleliğin vücut sıcaklığını düşüren bir durum olduğu düşünülerek çıplak bedene kölelerde de rastlanmaz. Dolayısıyla sınıfsal farklılıkların bedenine açığa çıkarılmasında önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Çıplaklık, sadece köle ve kadınlar dışındaki erkek yurttaşların gurur duydukları bedenleri için makbuldür.

Sennett, Atinalıların beden ile bina arasında dolaysız bir analogi kurduğunu belirtir. Başka bir ifadeyle Atinalılar kent formunu yaratmak için fizyolojik beden anlayışlarını kullanırlar. Sennett, Antik Yunan’daki *stoa* ve tiyatro anlamına gelen *theatron*’un rahatça görmeyi sağlayan mimarisiyle çıplak beden imgesinin taşlara yansıması olarak görülebileceğini ifade eder (s. 42-49).

İkinci bölümde Sennett, Antik Atina’da dini inançların farklı beden algılarının oluşmasında etki ettiğini belirtir. Soğuk bedenlerin bazı dinsel ritüellerle itibar kazanmasının mümkün olduğu Atina’da *Thesmophoria* ve *Adonia* adlı iki ritüelden bahseder. *Thesmophoria* soğuk kadın bedenine itibar kazandırmayı amaçlarken; *Adonia* ise kadınlara söz söyleme ve arzu güçlerini ifade etmeyi sağlar (s.60). Dini inançlarla şekillenen farklı bedensel ritüeller mekânın da şekillenmesine etki etmekte; her ritüel ancak kendine ait olan mekânda yapılabilmektedir. Böylelikle dini ritüellerin de kendine özgü mekânları oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde Sennett, İmparator Hadrianus’un Pantheon Tapınağı’nı tamamladığı sıralardaki Roma kenti üzerine odaklanır. Romalıların imgelere ve özellikle de

bedensel geometriye duyduğu inancı ve bu inancın kentsel tasarıma etkisini gösterir. Belli bir tür görsel düzenden yararlanan bir imge algısına sahip olan Romalılarda geometrik bir düzenin sadece kâğıt üzerinde değil bizzat kendi bedenleri üzerinde bulunduğu inanılmaktadır. Bu dönemde insan bedeninin geometrik ilişkilerle biçimlenen simetrik beden yapısı tapınak mimarisine yansıtılmıştır. Adeta beden, mekânı yaratmada kaynak alınan bir referansa dönüşmüştür.

Hadrianus'tan önce mimar Vitruvius, insan bedeninin geometrik ilişkilerle, başta da kemikler ile kaslar, gözler ile kulaklar arasındaki iki yönlü simetriklerle biçimlenmiş olduğunu göstermiştir. Kentleri planlamak için benzer geometrik imgelerden yararlanan başka Romalı mimarların da bulunduğunu belirten Sennett, bu bölümde Roma "ızgara planı" adı verilen kent tasarımının yapılışını anlatır. Romalı şehir tasarımcılarının bir kenti kurarken insan bedeninden yola çıkan organik geometrik bir tasarımla hareket ettiklerini ifade eder.

Dördüncü bölümde Sennett, Hristiyan dini inançlarının Rönesans'ın ilk dönemlerinde Roma şehrinin kentsel tasarımını biçimlendirmesini ele alır. Hristiyanlığın temel doktrini olan eşitlik sayesinde bütün insan bedenleri aynıdır. Bedenler ne güzel ne çirkin ne üstün ne de aşağı olarak sınıflandırılabilir. İmgeler ve görsel formlar artık önemini yitirmiştir. Bu nedenle Hadrianus döneminde Roma'da inşa edilen ihtişamlı hamamlar halkın tümüne hizmet eder. Ancak hamamda yıkanmanın sınıfsal anlamından çok kişisel ve dini anlamı bulunduğu inanılır. Adeta hamam temiz dindarlar ile kirli dünya arasındaki kalıcı bir eşik olarak görülmektedir (s. 124).

Hristiyanlığın resmi din haline gelmesiyle İsa peygamber imgesi kısmen dönüşerek "mazlumların tanrısı", "keramet sahibi" ve "kurtarıcı İsa" yerini "Göklerin İmparatorluğu"na bırakır. Roma'da inşa edilen bazilikalar artık ihtişamı ve gösterişi simgelemektedir. Örneğin Hadrianus döneminde inşa edilen Lateranus Bazilikası'nın dış cephesi sıkıcı, süssüz, heyula gibi tuğla ve beton yığılından ibaret olmasına rağmen asıl güç gösterisi fiziksel bir ihtişam ve erotikleşmiş idollerle içeride yapılmaktadır. Böylece Hristiyanlığın ilk zamanlarındaki hem teni hem de taşı aşma arzusu, din kurumsallaşp güçlendiği zaman yerini özenle ve sanatla yapılmış mekanlara bırakır. Hristiyan burada teni reddetmesine rağmen taşın değerine sahiptir (s. 126-127).

Beşinci bölümde Sennett, Orta Çağ'da Hristiyan himayesi ile yeniden canlanan kasaba ve şehirlerde insanların yaşadıkları yerle olan bağlarını güçlendiren göklere kadar uzanan dev kiliseler ve katedraller inşa ettiklerini belirtir. Bu kiliseler bir yere olan bağlılık kadar Hristiyanların cemaat ihtiyacını da ifade eder. Bu ihtiyaç da yeni bir Hristiyan bedeni anlayışıyla biçimlenir. Başka bir ifadeyle Hristiyanlık inancının cemaatleşmesi bedenlerde ve dolayısıyla kentlerde yansımaları gösterir. "İsa'nın yabancı bedeni" Orta Çağ'ın ortalarında, sıradan insanların acılarını anlayabileceği ve onunla özdeşleşebileceği bir bedene dönüşür. "İsa'ya öykünme"ye dayalı Orta Çağ hareketleri içinde insani ve ilahi ıstırap bir araya gelerek kadınlar ile erkekler arasındaki ilişkileri değiştirerek günah çıkarma deneyimini ve yardımseverlik pratiklerini de farklılaştırır. Bu değişimler rahibe ve keşiş manastırlarını, hastaneleri ve imarethaneleri, küçük kiliseleri ve katedralleri de dönüştürmüştür. Artık şehirdeki imarethaneler, hastaneler ve manastırlar kapılarını yabancılara taşradakilerden daha rahat açarak gezginleri, evsiz insanları, terk edilmiş bebekleri ve delileri içeri alırlar. Yeni dini değerlerin etkisi altında olanlar için tapınak, cemaatin bir araya gelme noktası ve merhametin yabancıları birbirine bağladığı mekândır.

On dördüncü yüzyılda Paris'te bir cerrah olan Henri de Mondeville, bedenin yapısı ile şehrin yapısı arasında dolaysız bir benzerlik olduğunu düşünür. Yaptığı cerrahi deneyler sayesinde insan bedeninde merhametin mekanizmasını, yani kriz anında bedenin ısı ve sıvıyı yayma biçimini keşfettiğine inanıyordu. De Mondeville bir ameliyat yapıldığı sırada ve yapıldıktan sonra bedenin bir organının bir başkasının zaafını telafi etme eğilimini gösterdiğini belirtiyordu. Ona göre ameliyat sonunda diğer organlar yaralı organın ıstırabına acıyorlar, bütün ruhlarını ve sıcaklıklarını göndererek onun yardımına koşuyorlardı. De Mondeville bu merhamet tepkisine "senkop" diyordu (s.148-149). Şehri sadece birlikte yaşayan bedenleri sınıflandıran bir mekân olarak görmekten ziyade birlikte yaşayan insanları birbirine bağlayan bir mekân olarak tasavvur eder. Sennett de insan bedenindeki merhametin kentteki yansımaya örnek olarak Notre-Dame katedralini verir. Jehan de Chelles'in inşa ettiği Notre-Dame katedralinin duvarlarının hem alçak hem de kapısız olması merhamet duygusunun taşa vücut bulmasıdır. Evsizlere ve cüzzamlılara kapılarını açan bu katedral, adeta melankoliyi mekânın içinde harmanlar (s.160).

Sennett'e göre bugün Notre-Dame'yi ziyaret edenler katedralin ön kapılarının etrafında gerçek ölçekten biraz daha büyük insan heykelleri görürler. Oyma figürler, bakan kişiyi kendisini kilisenin bir parçası olarak görmeye davet eder. Hristiyanlar kendi bedensel ıstırapları ile İsa'nın ıstırapı arasında bağ kurmaya başladıkları için bu ten ve taş birliği iyice güçlenmiş durumdadır. İnsanlar Kral İsa'dan çok acı ve çile çeken İsa'yla özdeşleşir ve çarmıha gerilme gittikçe daha fazla ve daha gerçekçi bir biçimde betimlenmeye başlanır.

Altıncı bölümde Orta Çağ Paris'inde ekonomik canlanmanın şehrin mekânsal yapısına etki ettiğini belirten Sennett'e göre, ekonomik bir mekân olan sokak hem bir atölye hem de bir teşhir salonu işlevi görür. Bu ekonomik sokak mekanının gelişimi sokak zamanında da bir değişime neden olur. Antik şehirlerin gün ışığına bağımlı sokak ve ticaret zamanları yerini gece geç saatlere kadar bırakır. Yine bu dönemde ortaya çıkan panayırlar, tacirlerin limanlara mallarını getirdikten sonra rahatça satmaları ve sokaklara oranla daha geniş çapta ticaret yapmaları için tasarlanmış mekânlar olarak ön plana çıkar.

Yedinci bölümde Sennett, Rönesans Venedik'ini ele alarak Hristiyanlarda var olan farklılıkların saflığı bozduğu inancından hareketle Yahudi bedenlerin hastalıkla özdeşleştirildiğini belirtir. Bu dönemde hastalıklı bedenlere dokunma korkusunun mekânı şekillendiren ana unsur olarak ön plana çıkması Yahudilerin gettolara kapatılmasının nedenidir. Bulaşıcı hastalıkların taşıyıcısı olduklarına inandıkları Yahudi bedenler tecrit edilir. Belki de etnik/dini temelli mekânsal ayrışmanın ilk örnekleri bu dönemde ortaya çıkar.

Sekizinci bölümde Sennett, 1628 yılında yayınlanan William Harvey'in *De Motu Cordis*'inde vücudun kan dolaşımı hakkındaki bilimsel devrim niteliğinde ortaya koyduğu keşifleriyle yeni bir beden kavrayışının ortaya çıktığından bahseder. Beden algısındaki bu değişim insanların kent ortamından beklentilerinin ve kentsel planların değişmesine neden olmuştur.

Harvey'in kan dolaşımı ve solunum hakkındaki bulguları 18. yüzyılda kentsel tasarımın şekillenmesine etki ederek şehrin insanların serbestçe dolaşım nefes alacakları bir mekân olarak tasarlanmasına neden olmuştur. Kent mekânı tıpkı sağlıklı bir insanın kan hücrelerinin içinde aktığı atardamar ve toplardamarlara benzetilerek şekillendirilmiştir. Örneğin trafik sistemleri bedendeki kan dolaşım sistemini örnek olarak oluşturulmaya

çalışılmıştır. 18. yüzyılda şehir sokakları için “atardamar/arter” ve “toplardamar” sözcükleri kullanılması bu durumun bir yansıması olarak görülebilir.

Dokuzuncu bölümde Fransız Devrimi'nin olduğu dönemde Paris'i ele alan Sennett, devrimin mekânda özgürlük düşüncesini ortaya çıkardığından bahseder. Bu mekânın engelsiz, hiçbir şeyin gizlenmediği ve saydam bir mekân olduğunu belirtir. Devrimcilerin serbest mekân tasavvurları neticesinde Paris'teki XV. Louis Meydanı'ndaki bütün ağaçlar kesilerek arazi boşaltılmış ve her türlü engelden arındırılmış açık mekânlar yaratılmaya çalışılmıştır (s.262).

Onuncu bölümde Sennett, 19. yüzyıl Londra'sını ele alarak bu şehrin örnek teşkil eden bireyciliğinin kent mekânını dönüştürmesinden bahseder. Bireycilik anlayışı sayesinde 19. yüzyıl kentleri planlanırken serbestçe hareket eden bireylerden oluşan bir kalabalık yaratma ve aynı zamanda da örgütlü grupların şehir içindeki hareketlerini önleme amacı güdülmüştür.

19. yüzyıl kent tasarımcıları, şehri atardamarlar ve toplardamarlar içinde hareket edebilen bir beden olarak tasavvur eden Aydınlanma'daki haleflerinin fikirlerinden yola çıkmışlar ama bu düşünceyi yeni bir biçimde kullanmışlardır. Aydınlanmacılar bireylerin şehrin kalabalıkları içinde dolaşmaktan uyarımlar alacağını düşünmelerine rağmen on dokuzuncu yüzyıl şehircileri bireylerin hareket yoluyla kalabalıktan korunacağına inanıyorlardı. Başka bir ifadeyle bedenin kent mekânında aktifleşmesi iktidara karşı pasif bedenlerin ortaya çıkmasını sağlıyordu. Sennett, yüzyıl boyunca bu değişime damgasını vuran üç inşaat projesinin Londra'da Regent's Park ile Regent Street'in inşası, Baron Haussmann döneminde Paris caddelerinin yeniden yapılması ve Londra Metrosu'nun yapılması olduğunu belirtir.

Sonuç bölümünde ise Sennett, çok kültürlülüğün mekânı olan New York şehrini ele alır. New York yüzyılı aşkın bir süredir, çoğu Rönesans Venedik'indeki Yahudiler kadar ayrımcılığa maruz kalmış olan çok çeşitli kültürlerle dolu bir şehir olmuştur. Her kültür kendi mekânını oluştururken hem mekânsal hem de zihinsel olarak içe dönen insanlar New York'u bir erime potasından ziyade terk edilmişlerin veya dışarıda bırakılmışların acılarını iyileştiren ve onurlarını kurtarmak için içlerine döndükleri çok kültürlü bir mekân haline getirmiştir.

Ten ve Taş adlı bu eserde Sennett, kent mekânlarının büyük ölçüde insanların kendi bedenlerinin yaşama biçimleri yoluyla şekillendiğini ileri sürerek mekânları ve mekânlarda var olan toplumsal ilişkileri değiştirmenin bedenlerimize dair kavrayışımızı değiştirerek mümkün olabileceğini belirtir. Eser mekân ve beden sosyolojine ilgi duyanların ve bu alanlarda çalışma yapanların zihinlerini açacak temel bir eser olarak değerlendirilebilir. Kitapta farklı kentler üzerinden bedensel algıların kentsel tasarımı şekillendirmesine örnekler verilmesinin kent mekânına bakışımızı ve kenti algılayışımızı önemli ölçüde etkileyeceği ve değiştireceği söylenebilir.

KİTAP TANITIMI & ELEŞTİRİ / BOOK REVIEW & CRITICISM

Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif

Dr. Zübeyde Demircioğlu

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü

demircioglu_z@yahoo.com

Öz

Bu çalışmada Peter L. Berger'in "Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif" isimli kitabı ele alınmaktadır. Giriş niteliğinde bir eser olan kitap, sosyoloji hakkında bilgi sahibi olmak isteyen genel okur ve sosyoloji disiplinine giriş yapan öğrenciler için değerli bir kaynaktır. Her ne kadar dilimize kazandırılması gecikmiş olsa da sosyolojiye çağrısını sürdüren bu kitabın ülkemiz okurlarına ve sosyoloji öğrencilerine tanıtılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, sosyolojik perspektif, toplum, birey.

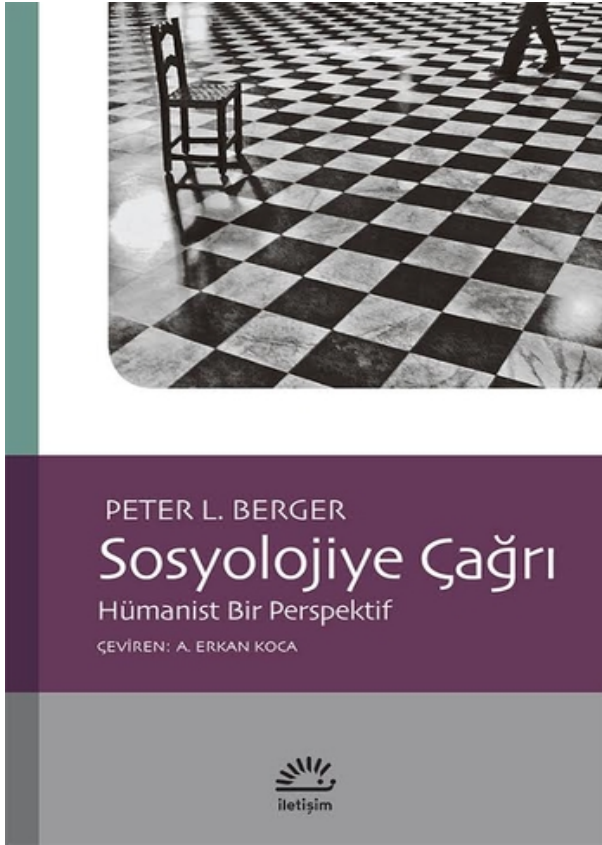
Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*

Abstract

This study discusses "Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective," written by Peter L. Berger. As an introductory work, the book is a valuable resource for new students of sociology as well as ordinary readers who want to have knowledge about sociology. Although the translation of this book into our language has been belated, it is believed that it is important to introduce this book, which continues to invite people to sociology, to the readers and sociology students in our country.

Keywords: Sociology, sociological perspective, society, individual.

* Berger, P. L. (1963). Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective. Doubleday.

Berger, P. L. (2018). Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif (2. Baskı) (A. Erkan Koca, Çev.). İstanbul: İletişim. 230 s.

Sosyal inşacı¹ teorisyen Peter Berger tarafından 1963 yılında kaleme alınan kitap 2017 yılında A. Erkan Koca tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. ABD’de bir sosyolojiye giriş kitabı olarak değerlendirilen eser 25 yıl gibi bir süre zarfında 41 baskı yapmış ve 16 farklı dile çevrilmiş, yayımlandıktan 25 yıl sonra dahi toplum hakkında okumak isteyen genel okuyucunun en çok tercih ettiği en popüler kitap olmayı sürdürmüştür (Christiano, 1990, s. 503). Kitap her ne kadar yarım asır sonra dilimize kazandırılmış olsa da bugün de başlığına uygun biçimde sosyolojiye çağrısını sürdürmektedir.

Uzmanlık alanı din sosyolojisi olan Amerikalı sosyolog Peter Berger Türkiye’de daha çok Thomas Luckmann ile birlikte kaleme aldığı ve sosyal inşacı teorisini açıkladığı *Gerçekliğin Sosyal İnşası* (1966) kitabıyla tanınmaktadır. Bilgi sosyolojisi alanının en etkili metinlerinden biri olan *Gerçekliğin Sosyal İnşası* inşacı teorisinin gelişmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu anlamda Peter Berger’in *Gerçekliğin Sosyal İnşası*’ndan önce kaleme aldığı *Sosyolojiye Çağrı*’nın, inşacı teoriye giriş niteliği de taşıdığı söylenebilir.

Sosyolojiye Çağrı, yazarın kendi ifadesiyle “üzerinde çalışmak için değil okumak için” (Berger, 2018, s. 7) yazılmıştır. Bu anlamda hedef kitlesi sosyolojiyi merak eden genel okur kitlesiyle birlikte sosyolojiye yeni adım atan öğrencilerdir. Kitap sadece akademik dünyaya değil daha geniş bir okur çevresine hitap ettiği için teknik ve akademik bir dilden uzak durulmuştur. Yazarın bu çabasına uygun biçimde çevirmenin de kitabı anlaşılır ve akıcı bir dille Türkçeleştirdiğini belirtmek gerekir. Ayrıca yazar yine hedef kitlesine uygun biçimde okumayı zorlaştırmamak adına dipnot kullanmamış ancak metnin sonunda okuyucuyu yönlendirmek üzere ayrıntılı bir kaynak listesi ve yorumlar kısmına yer vermiştir. Metin 1963’te kaleme alındığından kaynakça, bugün için güncelliğini yitirmiş olmakla birlikte listenin büyük oranda seçici olduğu gözden kaçmamaktadır. Zira kaynak listesi Amerikan sosyolojisine ağırlık vererek, Durkheim, Weber, Simmel gibi isimler dışında kıta Avrupası

¹ Sosyal inşacı teori (toplumsal kurmacılık) toplumsal yaşamın, toplumsal düzlemde yaratılmış olduğunu ileri süren teoriler için kullanılan genel bir terimdir. Bu tür yaklaşımlar, toplumun insanlar tarafından aktif ve yaratıcı çabalarla üretildiği fikrini öne çıkararak verili kabul edilen dünya algısını reddeder ve icat edilmiş bir dünya portresi çizer. Teorinin kökeni Chicago Ekolü sosyologlarından William Isaac Thomas ile Alfred Schutz gibi fenomenolojik sosyologlara dayandırılrsa da terimin sosyoloji literatürüne kazandırılması Peter Berger ile Thomas Luckmann’ın çalışmaları aracılığıyla gerçekleşmiştir (Marshall, 2005, s. 749).

klasiklerine yer vermemiştir. Bu anlamda sosyolojiye yeni başlayan öğrenciler için özellikle Amerikan sosyolojisinin klasiklerini bir arada bulacakları bir liste mahiyeti taşımaktadır.

Toplamda sekiz bölümden oluşan kitabın ilk iki bölümünde bir disiplin olarak sosyolojinin tanımı yapılarak sınırları belirlenmiştir. Berger'e göre (2018, s. 15) "sosyoloji bir uygulama değil anlama teşebbüsüdür" dolayısıyla sosyoloji bu özelliğiyle sosyal reformcu anlayıştan ve sosyal hizmet uygulamalarından ayrılır. Diğer taraftan sosyoloji bir veri üretme pratiği de değildir. Bu nedenle ampirik çalışmalar ve istatistiki verilere gömülmek yerine verilerin anlamlı bir şekilde yorumlanması ve teorik bir çerçeveye oturtulması çabası içinde olmalıdır. Bu bölümlerde sıklıkla vurgulanan anlama ve yorumlama çabası sosyolojiye görünenin "ardına bakma", "iç yüzünü kavrama", "işin sırrını açığa çıkarma" (Berger, 2018, s. 45) gibi misyonlar yükler. Bu misyonu yerine getirirken sosyolojiden sosyal gerçekliğin göreliliğini fark etmesi beklenir.

Kitabın üçüncü bölümünde sosyal gerçekliğin göreliliği çok daha mikro düzeyde bireysel biyografiler üzerinden ele alınır. Bireysel olarak bakıldığında biyografinin kendisinin dahi birey tarafından üretilen ve sonra tekrar üretilen bir mahiyeti vardır. Bu anlamda biyografiler yön değiştirebilir. Bu yön değişiklikleri büyük oranda yeni sosyalleşmeler neticesinde yeni bir anlam sistemine ya da çerçeveye dahil olmakla mümkündür. Bu nedenle sosyolog kendi anlam sistemlerine karşı da uyanık ve şüpheli olmalıdır.

Kitabın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümleri sosyolojinin temel meselelerinden biri olan toplum/birey karşıtlığı çözümlemesine ayrılmıştır. Dördüncü bölümde sosyal kontrol mekanizmalarıyla toplum adeta bir hapisane gibi resmedilir. Dolayısıyla bu bölümde bireye baskı ve zor uygulayan, ona dışsal bir realite olan, Durkheimci bir toplum tanımlamasının ayrıntılarına yer verilmiştir. Ancak bölüm sonunda bireyin bu sistem içinde tamamen pasif olmadığı sinyalleri verilerek bir sonraki bölümde dışsal bir realite olarak toplumun bireyler tarafından nasıl içselleştirildiğine odaklanır ve toplum hapisanesinin duvarlarının birey tarafından sürekli yeniden inşa edildiği ileri sürülür.

Toplum ve birey etkileşiminin ele alındığı dördüncü ve beşinci bölümün ardından kitabın altıncı bölümünde toplum/birey karşıtlığını aşan bir sentez ortaya konulmaya çalışılmış, Durkheim ve Weber'in teorilerinin birlikte işe koşulması gerektiği öne sürülmüştür. Zira bu iki yaklaşım temelde çatışma içinde değildir ve bir arada düşünülürse birey-toplum arasında diyalektik bir ilişki kurmak mümkün olacaktır. Bölümün sonunda her ne kadar belirlenmiş bir sahnede yine belirlenmiş kurguları oynamakla yükümlü olsalar da seçme şansları olan "canlı aktörlerle dolu bir sahne olarak toplum" (Berger, 2018, s. 170) resmine ulaşılmıştır.

Berger son iki bölümde büyük oranda toplumsal olarak belirlenmiş ancak yine de belli durumlarda seçim şansı olan bireyin özgürlüğü meselesini bir etik problem olarak ele alır. Bu etik problemin çözümlenmesinde sosyolojinin belirlenmişleri yıkmak üzere bir araç olarak kullanılabileceğini öne sürer. Bu anlamda sosyolog "potansiyel bir sabotajcı veya aldaticıdır" (Berger, 2018, s. 186). Ancak sosyolog bunu yaparken bir takım insani değerleri terk etmemeli, yargılamadan, önyargı, korku ve değerlerinden olabildiğince uzak kalmaya çalışarak anlamaya çalışmalıdır. Bu anlamda Berger benimsediği pozisyonu hümanist bir sosyoloji olarak tanımlar. Hümanist sosyoloji, en temelde mekanik, teknik soyutlamalara dayalı sosyolojik yaklaşımlara karşı; insanlığın hizmetine adanmış, eleştirel, ifşacı bir

toplumsal analizi benimser. Bireylerin toplumsal kısıtlamalara tepki vererek toplumsal dünyayı nasıl biçimlendirdiklerine odaklanır. Bu anlamda yapısal işlevsel kuramların aksine bireyin öznelliğine ve yaratıcılığına vurgu yapar. Ayrıca sosyoloğun sömürünün, baskının, adaletsizliğin daha az olduğu bir toplumsal evrimde ahlaki ve siyasi bir rol oynadığını ileri sürer (Marshall, 2005: 309). Berger her ne kadar yaklaşımını hümanist bir sosyoloji olarak adlandırırsa da akımın önde gelen temsilcilerinden Mills gibi sosyolojinin siyasal değişim ve örgütlenme için açık bir toplumsal vizyona ve derin bir tarihsel bilince sahip olanların hizmetine sunulması fikrine (Christiano, 1990, s. 507) bağlı değildir. Martindale ifadesiyle (1970, s. 101) Berger'in hümanistik sosyolojisi çekingen bir etik anlayıştır.

Sosyolojiye Çağrı, yapı/fail karşıtlığını aşma denemesi olarak sosyal inşacı teorinin habercisi olmakla birlikte toplum ve bireyin bir arada düşünülebileceği sosyolojik bir perspektifin nasıl geliştirileceğinin anlatıldığı bir sosyolojiye giriş kitabı niteliği taşımaktadır. Ancak burada hemen bir parantez açarak klasik bir giriş kitabı olmadığından söz etmek gerekir. Öncelikle sosyolojik bir perspektif kazandırmak iddiasında olan kitap, alışlagelen giriş kitaplarının² aksine aile, ekonomi, din, sağlık, eğitim, medya, hukuk ve siyaset gibi toplumsal kurumlara, toplumsal kuramlara ve kavramlara yer vermemiş, sosyal değişim gibi temel temalara değinmemiştir. Her ne kadar dördüncü bölümde toplumu şekillendiren iki temel dayanak olarak sosyal kontrol ve sosyal tabakalaşmadan söz edilse de, tüm mekanizmanın bu iki etken üzerinden analiz edilmesi eksik görülmektedir. Ayrıca sosyolojinin ana konularından biri olan sosyal tabakalaşma ile ilgili kısım da yeterince derinlikli değildir. Bu iki kavram üzerine yapılan analizin kitabın en zayıf bölümü olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte kitabın, Zygmunt Bauman'ın *Sosyolojik Düşünmek ve C. Wright Mills'in Sosyolojik Tahayyül* gibi klasik anlamda giriş kitabı mahiyeti taşımayan ancak sosyolojik perspektif kazanmaya yardımcı olacak eserler ile birlikte giriş derslerinde okutulmasının öğrencilerin sorgulayıcı, eleştirel bir bakış açısı kazanmasına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek* (Abdullah Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. L. (2018). *Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif*, 2. Bs, (A. Erkan Koca, Çev.). İstanbul: İletişim. Yayınları.
- Berger, P. L. & Luckmann T. (2018). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi* (Vefa Saygın Ögütü, Çev.). Ankara: Atıf Yayınları.
- Christiano, K. J. (1990). Invitation to Sociology: Twenty-Five Years of RSVP's. *Teaching Sociology*, 18(4), 503-509. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1317637>.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, 2. Bs. (Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Martindale, D. (1964). Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective. *American Journal of Sociology*, 70(1), 100-101. Erişim adresi: <https://www.journals.uchicago.edu/action/showCitFormats?doi=10.1086/223750>
- Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül* (Ömer Küçük, Çev.). İstanbul: Hil Yayın.

² Klasik giriş kitaplarının en bilinenleri için bkz. Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları (Cemal Güzel, Ed.); Macionis, J.J. (2012). *Sosyoloji* (Vildan Akan, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.